

Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud

REVISTA BISTRITEI XXIV

2010

Consiliul științific

Acad. Dumitru PROTASE, Universitatea "Babeș-Bolyai" Cluj-Napoca
Prof. univ. Toader NICOARĂ, Universitatea "Babeș-Bolyai" Cluj-Napoca
Prof. univ. Doru RADOSAV, Universitatea "Babeș-Bolyai" Cluj-Napoca
Dr. Volker WOLLMANN, Gundelsheim, Germania

Colegiul de redacție

Corneliu GAIU - redactor responsabil, George G. MARINESCU, Virgil MUREȘAN,
Horațiu BODALE, Valentin ORGA, Ionuț COSTEA, Silviu Ovidiu CHIȘ, Sorin COCIȘ

Culegere computerizată, prelucrare imagini și desene: Elena PLENICEANU

Orice corespondență referitoare la publicația
"Revista Bistriței" se va adresa:

Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud

Str. Gen. Grigore Bălan, nr. 19

420016 Bistrița

Tel./fax: 0263-211063

E-mail: complexmuzealbn@yahoo.com

Toute correspondance sera envoyée a l'adresse:

Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud

Str. Gen. Grigore Bălan, nr. 19

420016 Bistrița

Tel./fax: 0263-211063

E-mail: complexmuzealbn@yahoo.com

Roumanie

REVISTA BISTRITEI XXIV

© Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud

ISSN 1222-5096

Editura Accent, 2010
Str. Dorobanților nr. 98
Cluj-Napoca
Tel./fax: 0264-265922
www.edituraaccent.ro

Coperta I: Panorama orașului Bistrița la 1900.

Mihai ROTEA, Monica TECAR, Tiberiu TECAR

<i>Donație de artefacte provenind din situl Wietenberg de la Derșida – „Dealul lui Balota”</i>	9
<i>Donation of archaeological artifacts found in the Wietenberg site from Derșida-Dealul lui Balotă</i>	

Carol KACSÓ

<i>Depozitul de bronzuri de la Așchileu Mare (jud. Cluj)</i>	29
<i>Das Bronzedepot von Așchileu Mare (Bez. Cluj)</i>	

George G. MARINESCU

<i>Vestigii hallstattiene timpurii și mijlocii din nord-estul Transilvaniei</i>	41
<i>Vestiges d'Hallstatt précoce et moyen du Nord-est de la Transylvanie</i>	

Paul PUPEZĂ

<i>Ceramica daco-getică din interiorul arcului Carpatic (sfârșitul sec. III a. Chr. – începutul sec. I a. Chr.)</i>	129
<i>The Daco-Getian pottery inside the Carpathian Basin (end of the 3rd century BC – beginning of the 1st century BC)</i>	

Dumitru PROTASE

<i>Fragmente din două diplome militare romane descoperite în Dacia Porolissensis</i>	163
<i>Quelques fragments de deux diplômes militaires romains découverts en Dacia Porolissensis</i>	

Dávid PETRUȚ, Silvia MUSTAȚĂ

<i>The iconography of the waiting servants depicted on funerary reliefs from Roman Dacia</i>	171
---	------------

Sorin COCIȘ, Corneliu GAIU, Radu ZĂGREANU

<i>Fibule romane din Dacia intracarpatică</i>	203
<i>Roman Brooches from Intra-Carpathian Dacia</i>	

Corneliu GAIU

<i>Opaițele ceramice de la Arcobadara</i>	217
<i>Les Lampes en terre cuite d'Arcobadara</i>	

Horea MOȘNEAG

<i>Contribuții la istoria sportului în Dacia Romană.</i>	
<i>2. Despre propaganda pentru luptele de gladiatori și vânătoare în amfiteatru</i>	245
<i>Contributions to the History of Sport in Roman Dacia</i>	
<i>2. About propaganda for gladiatorial battles and hunting in the amphitheater</i>	

Beiträge zur Kenntnis des spätrömischen Heers (4. Jahrhundert)

- 1. Waffen für den Fernkampf aus den Wehranlagen an der Nordgrenze von Dacia Ripensis..... 267**

Contributions to the Knowledge of the Late Roman Army (4th century)

1. Weapons for distance fighting in the fortifications on the northern border of Dacia Ripensis

Vasile MĂRCULEȚ

- Asăneștii – domniile și morțile lor violente..... 285**

Les assénides – les regnes et leurs morts violentes

Mihaela Sanda SALONTAI

- Ruina de la Rodna..... 297**

The Medieval Ruins at Rodna

Gabriela RĂDULESCU

- Biserica evanghelică din Târpiu, jud. Bistrița Năsăud. Cercetări arheologice..... 321**

Târpiu Evangelical Church, Bistrița Năsăud County. Archaeological Research

Nicolae SABĂU

- Epigrafe populare săsești din zona Bistriței 343**

Volkstümliche siebenbürgisch-sächsische Epigraphie aus der Bistritzer Gegend

Iosif UILĂCAN

- Cimitirele românești din Bistrița până la sfârșitul secolului al XIX – lea..... 367**

Les cimetières roumains de Bistrița jusqu'à la fin du XIXe siècle

Carol KACSÓ, Dumitru IȘTVAN, Traian MINGHIRAȘ

- Mina piticilor de la Chiuzbaia..... 385**

The Dwarf Mine in Chiuzbaia

Marin POPAN

- Pfründerecht und Bauvorhaben von unierten rumänischen Kirchen in den freien bistritzer sächsischen Gemeinden anhand einiger thesesianischen Lateinquellen (1740-1783)..... 399**

Biserici unite românești din satele districtului Bistriței

în lumina unor documente latine tereziene (1740-1783)

Petre DIN

- Dimensiunea militantă a Ecaterinei Varga în deceniul premergător revoluției de la 1848-1849..... 407**

La dimension militante d'Ecaterina Varga

dans la décennie précédente la révolution de 1848-1849

Florin VLAȘIN

- Preocupări privind arhivele în zona Bistriței până la 1918 417**

Bäscheftigungen für Archiv in Bistritz 1918

Stelian MÂNDRUȚ

- Die Ausbildung der Künstler aus Rumänien an der Akademie der bildenden Künste in München 423**

<i>Mărturii documentare referitoare la relațiile minoritate/majoritate la Bistrița în primii ani după Unirea din 1918</i>	431
--	------------

*Urkundliche Beweise betreffend die Verhältnisse zwischen die Minderheit
und die Mehrheit in Bistritz in den ersten Jahren nach die Vereinigung von 1918*

Constantin MĂRUȚOIU, Ioan BRATU, Zaharia MOLDOVAN, Laura TROȘAN,
Victor Constantin MĂRUȚOIU

<i>Expertizarea științifică a icoanelor din patrimoniu</i>	443
<i>Methods of Scientific Expertise of Icons</i>	

Voicu DUCA

<i>Research and Monitoring of Deterioration Processes from Brukenthal Museum.....</i>	451
--	------------

Cercetarea și monitorizarea proceselor de deteriorare de la Muzeul Brukenthal

Marius HORGA, Lucreția GHERGARI

<i>Ceramica Latène din situl Ilișua – caracteristici geoarheologice și arheometrice.....</i>	457
<i>Latène ceramics from Ilișua site – geoarcheological and archeometric features</i>	

<i>Recenzii.....</i>	471
-----------------------------	------------

<i>Abrevieri.....</i>	477
------------------------------	------------

Donație de artefacte provenind din situl Wietenberg de la Derșida – „Dealul lui Balota”

Mihai ROTEA
Monica TECAR
Tiberiu TECAR

Cuvinte cheie: epoca bronzului, cultura Wittenberg, piatră, lut, os.

Keywords: bronzeage, Wittenberg Culture, stone, ceramics, stag horn

Așezarea culturii Wietenberg de la Derșida – „Dealul lui Balota” este situată pe partea dreaptă a râului Crasna, în interfluviul dintre aceasta și valea Secășeni, la altitudinea absolută de 325 m (Pl. 1). Dealul pe care se află așezarea este mărginit de versanți abrupti nu numai spre vest (spre valea Crasnei), ci și spre est (spre valea Secășeni) și nord, unde este fragmentat de o serie de văi scurte și adâncii, ceea ce îl face greu accesibil. Doar dinspre sud – est se poate ajunge mai ușor spre platou, pe o culme prelungită și relativ uniformă (Pl. 1). Prin poziția sa geografică, la contactul dintre dealuri și câmpie, și prin versanții abrupti, „Dealul lui Balota” a avut o poziție strategică remarcabilă, el dominând atât regiunea colinară din jur, cât mai ales valea Crasnei, ce constituia una din principalele căi de acces dinspre Transilvania spre Sylvania și Câmpia Tisei (Chidioșan 1980, p. 11 – 12). În același timp, valea Crasnei era și o importantă rută comercială între culturile Wietenberg și Otomani¹.

Cercetările sistematice efectuate la Derșida de N. Chidioșan, începând cu anul 1963, s-au materializat, în anul 1980, printr-o monografie în care au fost stabilite pentru prima oară, pe baze stratigrafice, fazele de evoluție ale culturii (Wietenberg I-IV). Stratul de cultură de la Derșida atinge o grosime de circa 1,40 m și cuprinde, în viziunea autorului cercetărilor, cinci niveluri de locuire, corespunzând primelor trei etape de dezvoltare ale culturii: nivelul 1 corespunde fazei I, nivelul 2 și 3 corespunde fazei a II, iar nivelul 4 și 5 fazei III (Chidioșan 1980, p. 14 - 16). În publicațiile sale, N. Chidioșan a analizat nu numai materialul ceramic, ci și alte manifestări ale culturii materiale (așezare, locuințe, vetre, unelte, podoabe) și spirituale (rit și ritual funerar, depuneri și piese cultice), precum și relațiile purtătorilor culturii cu vecinii lor².

În anul 1999, prin colaborarea dintre Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei și Muzeul Județean de Istorie și Artă din Zalău, M. Rotea, M. Tecar și I. Bejinariu au reluat investigarea sitului. Din nefericire, au fost efectuate doar două campanii de cercetări, modeste ca finanțare, rezultatele acestora urmând a fi publicate exhaustiv. În același timp, prin bunăvoința colegilor din Muzeul Țării Crișurilor Oradea³ a fost posibilă reexaminarea documentației și materialelor arheologice provenind din cercetările regretatului arheolog N. Chidioșan.

Deși artefactele care fac obiectul acestui articol au fost descoperite aleatoriu⁴, prin urmare nu dispunem de observații stratigrafice privind contextul arheologic, socotim că nu este lipsită de interes publicarea lor, atât pentru a semnala noi piese care se adăugă celor menționate până în prezent din cadrul așezării Wietenberg de la Derșida –

1 Némethi 1999, p. 124; Rotea 1998, cu bibliografia.

2 Chidioșan 1968, p. 155 – 175; 1974, p. 153 – 170; 1980.

3 Mulțumirile noastre se îndreaptă spre domniile director general dr. A. Chiriac, dr. S. Bulzan, drd. C. Ghemiș și doamna conservator D. Turjuc, care ne-au facilitat accesul la materialul arheologic.

4 Familia Gorgan, proprietara vieii ce acoperă situl, cu ocazia lucrărilor agricole a aflat aceste piese, pe care le-a păstrat cu grijă și ni le-a donat în anul 1998. Le mulțumim și cu acest prilej.

Mihai Rotea

Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei Cluj-Napoca
e-mail: rotea_mihai@yahoo.com

Tiberiu Tecar

Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei
e-mail: trutecar@yahoo.com

Monica Tecar

e-mail: monicatecar@yahoo.com

„Dealul lui Balota”⁵, dar mai ales pentru folosirea lor ca material de studiu și comparație (nu numai pentru cultura Wietenberg în ansamblu, ci și pentru alte culturi preistorice). De asemenea, am avut în vedere faptul că domeniul analizei artefactelor din materii dure animale resimte încă lipsa unor studii care să prezinte clasificarea tipologică și funcțională a uneltelor în contextul procesului de producere (pornind de la alegerea materiei prime și terminând cu realizarea produsului finit) și de utilizare a lor, în pofida unor realizări recente notabile⁶.

Piese provenind din această donație vor fi prezentate ținând cont de materia primă din care sunt confecționate și de funcționalitatea lor. Sumare observații vom face și asupra procesului de prelucrare⁷.

A. Unelte din piatră

Din această categorie face parte o singură piesă: un topor cu orificiul de înmănușare transversal, cu ceafa lată și rotunjită (Fig. 3/1). Acesta este confecționat din piatră (amfibolit) de culoare negru – verzui. Piesa, bine lucrată și șlefuită, are lungimea de 10,5 cm, grosimea de 3 cm și diametrul găurii de înmănușare de 2 cm. Muchiile profilate au marginile rotunjite, iar tăișul este ușor arcuit. Toporul prezintă urme de întrebuințare (vizibile cu ochiul liber) atât pe suprafața activă a lui, prin mici striatii, cât și pe una din fețe, o spărtură ce pornește de la tăiș și ajunge până la orificiul de înmănușare (spărtura începe de la mijlocul tăișului, acesta fiind zona activă cea mai solicitată).

Din punct de vedere tipologic, piesa aparține topoarelor perforate de tip pană, cu marginile curbate⁸. Utilizarea acestui tip de topor este cunoscută încă din neolitic, fiind frecvent folosit pe tot parcursul epocii bronzului⁹.

În cadrul cercetărilor de la Derșida – „Dealul lui Balota”, N. Chidioșan menționează prezența a trei topoare cu gaură de înmănușare transversală, distingând două tipuri principale: toporul ciocan și cel cu ceafă îngustă și rotunjită. Din nefericire toate piesele sunt în stare fragmentară¹⁰.

Referitor la procesul de prelucrare al toporului de piatră se poate menționa faptul că forma piesei a fost obținută prin procedeul de șlefuire a semifabricatului cu o altă piatră, cu o duritate asemănătoare sau mai mare. Orificiul de înmănușare, executat prin metoda perforării bilaterale, prin rotirea repetată a unui tub în prezența unui praf abraziv, este plasat în partea superioară a piesei, pe aceeași linie cu tăișul, respectiv în zona unde piesa are rezistența și lățimea maxime¹¹.

B. Piese din lut

Din această categorie fac parte: două capacele, trei roțițele de cărucioare miniaturale, o linguriță, o tăbliță și șapte „capete de băț”.

Capace

1. Fragment de capac, de dimensiuni mici, de calitate fină. Ambele suprafețe sunt de culoare cărămiziu deschis și au fost netezite și lustruite. Pasta conține ca degresanți nisip fin și fragmente ceramice pisate. Piesa face parte din categoria capacelor de forma unor calote joase, circulare, cu buza lată și prevăzută cu un buton în zona centrală (tras organic din peretele superior al capacului) de formă circulară. Butonul s-a păstrat parțial și are la bază două perforații inegale, dispuse în cruce. Decorul constă din motive realizate cu ajutorul inciziilor atât pe partea superioară, cât și pe buză. Cele de pe buză sunt incizii scurte, dispuse oblic. Pe partea superioară decorul constă din incizii ce formează triunghiuri în rețea, dispuse cu vârful în sus și umplute cu trei incizii oblice, paralele cu una din laturi. Motivul decorativ este mărginit de o bandă realizată din două incizii, una

5 Chidioșan 1980.

6 Beldiman 2007, cu bibliografia.

7 Un studiu amănunțit al piselor din corn de cerb urmând să fie realizat de colegul dr. C. Beldiman.

8 Boroffka 1994, p. 217; Rotea 1998.

9 Andrițoiu 1992, p. 44 – 45; Andrițoiu – Rustoiu 1997, p. 29, fig. 19/3, 8, 11; Dănilă – Marinescu 1974, p. 24; Rotea 1998, cu bibliografia.

10 Chidioșan 1980, p. 61, pl. 38/17 – 18, 26.

11 Dintre numeroasele studii care tratează metodele de obținere a perforațiilor la topoarele de piatră amintim doar: Comșa 1972, p. 257 - 258, fig. 10.

dintre ele este trasată în jurul marginii capacului și formează una din laturile triunghiurilor, cealaltă incizie este trasată în jurul butonului (P. 178131; Fig. 2/6).

2. Fragment de capac, de dimensiuni mici, de calitate fină. Suprafața exterioară este de culoare cenușiu deschis, iar cea interioară de culoare cafeniu. Ambele suprafețe prezintă o bună netezire și lustruire. Pasta conține ca degresanți nisip fin, măr și fragmente ceramice pisate. Piesa este de formă circulară cu partea superioară ușor bombată. Este prevăzută pe margine cu un orificiu circular, dispus oblic, folosit pentru prinderea capacului de vasul pe care îl acoperea (P. 178133; Fig. 2/1). Această perforație de prindere trebuie să fi avut cel puțin o replică diametral opusă.

Cele două capace aparțin categoriei ceramicii fine. Decorul de pe unul din ele (Fig. 2/6) nu este o noutate pentru cultura Wietenberg, fiind prezent pe ceramica tuturor fazelor acestei culturi¹². De la Derșida ne este semnalat un număr destul de mare de capace, cu forme foarte diferite¹³, dar ele nu lipsesc nici din alte așezări aparținând culturii Wietenberg¹⁴.

Roțițe de care miniaturale

Roțiță de car miniatural, întreagă, plată, cu corpul plin, de dimensiuni medii, lucrată din pastă de calitate semifină. Ambele suprafețe sunt de culoare cenușiu – maroniu și prezintă urme de netezire. Pasta conține ca degresanți nisip semifin și măr. Face parte din categoria roților cu butucul proeminent, prevăzută cu o perforație central-transversală. Diametrul piesei este de 4,5 cm, iar cel al butucului de 0,5 cm (P. 178129; Fig. 2/3).

Roțiță de car miniatural, întreagă, plată, cu corpul plin, de dimensiuni mari, confecționată din pastă de calitate semifină. O suprafață este de culoare neagră, iar cealaltă de culoare cenușie, ambele prezentând o netezire medie. Pasta conține ca degresanți nisip semifin și fragmente ceramice pisate. Piesa nu este decorată. Face parte din categoria roților cu butucul proeminent, prevăzută cu o perforație central-transversală. Are diametrul de 8 cm, iar cel al butucului de 0,8 cm (P. 178128; Fig. 3/3).

Roțiță de car miniatural, întreagă, de dimensiuni mici, realizată din pastă de calitate fină. O suprafață este de culoare cafeniu, iar cealaltă de culoare cenușie. Ambele prezintă o bună netezire. Pasta conține ca degresanți nisip fin și fragmente ceramice pisate. Piesa nu este decorată. Face parte din categoria roților cu butuc doar pe o parte. Are o perforație central-transversală (P. 178130; Fig. 2/4).

Două din roțițele de care miniaturale (Fig. 2/3; 3/3) fac parte din categoria roților cu butuc proeminent pe ambele părți, cea de a treia roțiță (Fig. 2/4), cu diametrul de 3,4 cm, are butucul doar pe o parte¹⁵. Nici una dintre piese nu este ornamentată. De la Derșida sunt menționate cinci piese, dintre care două sunt ornamentate¹⁶. Roțițele de care miniaturale sunt piese atestate încă de la sfârșitul eneoliticului și începutul epoca bronzului, ele treptat devind comune multor arii culturale¹⁷.

Linguriță

Fragment dintr-o linguriță, cu cavitatea ovală, lucrată din pastă de calitate semifină. Piesa este de culoare cafeniu-cenușie, iar în textură de culoare negru deschis. Suprafața prezintă urme de netezire. Pasta conține ca degresanți nisip semifin și fragmente ceramice pisate (P. 178140; Fig. 3/2).

Piese de acest gen sunt semnalate la Derșida atât din cadrul cercetărilor mai vechi¹⁸, cât și din inventarul celor mai recente (cercetări inedite M. Rotea, M. Tecar și I. Bejinariu). Pentru restul ariei culturii Wietenberg, amintim doar piesele descoperite la Sighișoara - „Dealul Turcului”¹⁹.

12 Rotea 1998.

13 Chidioșan 1980, p. 43 – 44, pl. 22/1-15, 17; 38/1 - 2.

14 Andrițoiu 1992, p. 39, pl. 29/3 – 5; 37/10; Andrițoiu – Rustoiu 1997, p. 22; Horedt – Seraphin 1971, p. 49, fig. 17/14; Boroffka 1994, pl. 33/6.

15 Andrițoiu 1992, p. 45; Bader 1978, p. 60; Ordentlich – Chidioșan 1975, p. 35; Boroffka 1994, p. 174; Schuster 1996, p. 118 – 119; Totoianu 1998, p. 64.

16 Chidioșan 1980, p. 47, pl. 25/6-10.

17 Bichir 1962; Chidioșan 1980, p. 47; Székely 1988, p. 189; Schuster 1996, p. 119 – 120, cu bibliografia; Andrițoiu – Rustoiu 1997, p. 30.

18 Chidioșan 1980, p. 50, p. 24/6 - 7.

19 Andrițoiu – Rustoiu 1997, p. 29, fig. 14/3, 20/3.

Tăbliță

Tăbliță din lut, întreagă, de dimensiuni mici (diametrul de 4,5 cm), de calitate semifină. Forma este ușor ovală. Ambele suprafețe sunt de culoare maroniu închis, iar în textură are culoare cărămidie. Pasta conține ca degresanți nisip semifin și fragmente ceramice pisate. Piesa are imprimate pe una din fețe șase puncte dispuse circular (unul dintre ele marchează centrul cercului), iar suprafața acesteia este bine netezită și prezintă urme de lustruire. Cealaltă față este neglijent lucrată (P. 178132; Fig. 2/2).

N. Chidioșan menționează de la Derșida două astfel de piese: una este de formă rotundă și are pe una din fețe opt puncte imprimate neregulat, iar cealaltă este de formă ovală și are imprimate șapte puncte mari și adânci dispuse vertical pe linia mediană²⁰. Ele au fost descoperite în nivelurile 3 și 4. În ceea ce privește funcționalitate acestor piese, numite în literatura de specialitate germană „Brotlaibidole”, sunt încă păreri divergente²¹.

„Capete de băț”

Donația conține șapte astfel de piese.

1. „Capăt de băț” de calitate fină, de formă bitronconică și dimensiuni mici, cu profil rotunjit. Este de culoare cafenie cu pete negru deschis și prezintă o bună netezire. Pe unele porțiuni se observă și urme de lustruire. Pasta conține ca degresanți nisip fin și măr. (P. 178134; Fig. 1/2)

2. „Capăt de băț” de calitate semifină, de formă bitronconică, cu ambele părți (inferioară și superioară) egale. Este de culoare cafenie cu pete cenușii deschis și prezintă urme de netezire. Pasta conține ca degresanți nisip semifin și măr (P. 178135; Fig. 1/3).

3. „Capăt de băț” de calitate fină, de formă bitronconică, asimetrică (partea inferioară este mai scurtă), cu bazele drepte. Suprafața este de culoare cafenie cu pete negru deschis și prezintă urme de netezire și chiar de lustruire. Pasta conține ca degresanți nisip semifin și fragmente ceramice pisate, iar orificiu de prindere are la capătul interior două impresiuni circulare (P. 178137; Fig. 1/6).

4. „Capăt de băț” de calitate fină, de formă bitronconică, rotunjit la mijloc, puternic bombat, partea superioară are formă cilindrică. Suprafața este de culoare negru deschis cu pete maronii și prezintă o bună netezire. Pasta conține ca degresant nisip fin (P. 178141; Fig. 1/4).

5. „Capăt de băț” de calitate fină, de formă bitronconică, asimetrică (partea inferioară este mai scurtă), cu bazele drepte. Suprafața este de culoare cafeniu închis și prezintă o bună netezire. Pasta conține ca degresanți nisip fin și fragmente ceramice pisate, iar orificiu de prindere prezintă nervuri dispuse vertical (P. 178136; Fig. 1/1).

6. „Capăt de băț” de calitate semifină, de formă tronconică, înaltă, cu peretele arcuit și partea inferioară lătită cu orificiu care perforază baza mare a piesei. Suprafața este de culoare cărămidie și prezintă urme de netezire. Partea inferioară poartă urme de ardere secundară. Pasta conține ca degresant nisip semifin (P. 178138; Fig. 1/5).

7. „Capăt de băț” de calitate semifină, de formă tronconică, înaltă, cu peretele ușor arcuit și partea inferioară lătită, cu orificiu care perforază baza mare a piesei. Suprafața este de culoare cafenie și prezintă urme de netezire. Pasta conține ca degresanți nisip semifin și măr (P. 178139; Fig. 2/5).

Cele șapte „capete de băț” (termenul generic pe care-l folosim i se datorează lui N. Chidioșan) au diametre maxime cuprinse între 3 și 5 cm și nu sunt decorate. Prezența lor nu este o noutate la Derșida, fiind aflate de N. Chidioșan în toate nivelurile de locuire²². Piese de acest fel au fost descoperite și în săpăturile mai recente (cercetări inedite M. Rotea, M. Tecar și I. Bejinariu). Aceste obiecte sunt considerate a fi specifice culturii Wietenberg, iar prezența lor în alte medii culturale este pusă pe seama importurilor²³. Funcționalitatea lor rămâne însă greu de precizat, dar înclinăm să credem că au fost utilizate, în cele mai multe cazuri, ca fusaiole. Argumentele noastre sunt următoarele: tipologie similară cu cea a fusaiolelor, prinderea axului de lemn al fusului în orificiu de fixare nu putea constitui o problemă (chiar întărirea fixării cu rășini ori sfori era la

20 Chidioșan 1980, p. 50, pl. 24/10 - 11, 38/20.

21 Șandor-Chicideanu 2003, p. 115-120, cu bibliografia.

22 Chidioșan 1980, p. 50, pl. 23/14 - 29.

23 Chidioșan 1980, p. 50; Boroffka 1994; p. 170 - 172; Rustoiu 1995, p. 61 - 72; Rotea 1998.

îndemâna oricui), quasiabsența fusaiolelor clasice din situl de la Derșida²⁴ sunt doar câteva din argumentele care susțin acest punct de vedere. Evident unele piese puteau avea și alte utilizări²⁵; nu trebuie excluse nici cele cultice sugerate chiar și de tratarea specială, atentă a interiorului orificiului de prindere a două dintre piese (Fig. 1/1, 6).

C. Unelte din corn de cerb

Din această categorie fac parte brăzdarele, topoarele și o săpăligă (?), cărora li se adaugă un fragment de sceptru. Pentru stabilirea funcționalității acestor artefacte, cu excepția sceptrului, am ținut seama de următoarele criterii²⁶: raportul dintre axul găurii de înmănușare și cel al părții active a piesei, acesta în relație cu dimensiunile piesei, curbura acesteia (detectabilă și în cazul uneltelor care nu au păstrat zona activă), forma tăișului și urmele de uzură rezultate în timpul utilizării. Din corelația acestor factori au fost stabilite următoarele funcționalități:

Brăzdare de plug: dimensiuni mari, axul găurii de înmănușare perpendicular pe cel al tăișului, axul curburii perpendicular pe cel al găurii de înmănușare, tăiș prelung plasat pe partea interioară a piesei. Am constatat prezența a două tipuri de brăzdare în așezarea de la Derșida: unul neperforat, care păstrează părți din ramura principală bazală a cornului de cerb²⁷ utile pentru fixarea de grindei, iar celălalt perforat în partea superioară. Brăzdarele trebuie privite doar ca părți componente ale unor dispozitive/utilaje aratorii (aratrul preistoric).

Săpăligi: dimensiuni mici, medii sau mari, axul găurii de înmănușare perpendicular pe cel al tăișului și paralel/suprapus cu cel al curburii piesei, tăiș mai mult sau mai puțin lătit.

Topoare: dimensiuni mici sau medii, axul găurii de înmănușare paralel pe cel al tăișului, iar axul curburii piesei paralel/suprapus cu cel al găurii de înmănușare. Ele sunt utilizate atât ca unelte, cât și ca arme. Partea activă este sub formă de tăiș (unifacial, bifacial) sau conică.

Târânăcoape: dimensiuni mari, în rest aceleași caracteristici ca și topoarele.

Brăzdare

1. Brăzdar lucrat dintr-o ramură a cornului de cerb, partea superioară a lui păstrând urme de tăiere. Unealta are o lungime de 21 de cm. Gaura de înmănușare transversală, circulară, cu diametrul de 2 cm, este perpendiculară pe tăișul bifacial, ascuțit prelung, până aproape de gaura de înmănușare (Fig. 5).

2. Brăzdar lucrat din baza cornului de cerb, având lungimea actuală de 20 de cm. Este o piesă masivă, perforată în partea superioară, mai rezistentă. Diametrul găurii de fixare este de 2,5 cm. Tăișul bifacial, prelung începe la aproximativ 2 cm de gaura de înmănușare și este dispus perpendicular pe axul găurii de fixare, ceea ce ne facem să credem că piesa era folosită ca brăzdar. Perforația nu este chiar perpendiculară pe corpul cornului, ci prezintă o ușoară înclinație (probabil pentru a permite o mai bună fixare). Rozeta este rotunjită și șlefuită, iar în jurul ei se observă urme de cioplire, urme ce se regăsesc pe toată suprafața piesei. Tăierea rozetei și urmele de lustruire ce se observă în zona ei, ne determină să credem că piesa a fost refolosită la un moment dat (după ruperea părții active a brăzdarului) și în alte scopuri (ciocan ?) (Fig. 6).

3. Brăzdar lucrat din baza cornului de cerb. Are lungimea de 14,2 cm. Rozeta, bine păstrată, prezintă urme vizibile de uzură, folosire, la fel ca și ramificațiile ce se desprindeau deasupra ei. Gaura de înmănușare (diametrul de 2,5 cm) este perpendiculară pe tăiș (Fig. 7).

Topoare

1. Topor-ciocan lucrat din zona terminală a cornului de cerb de pe care s-au îndepărtat total rigozitățile, iar vârful ascuțit, a fost retezat și șlefuit. Face parte din categoria topoarelor de dimensiuni mici, cu vârful neted și bont. Are lungimea de 7,5 cm. Partea superioară a piesei este prelucrată pentru a fi folosită drept ciocan. Gaura de înmănușare are diametrul de 1,4 cm și este paralelă cu tăișul unifacial al piesei (Fig. 4/1).

24 Chidioșan 1980, p. 49, pl. 23/38-41, primele două piese ilustrând mai degrabă roțițe de car miniatural.

25 Popa – Simina 2004, p. 25-26, cu bibliografia.

26 Rotea 1998.

27 Chidioșan 1980, p. 62, pl. 39/1-2.

2. Topor-ciocan cu aceleași caracteristici ca și piesa anterioară. Partea superioară este în schimb neprelucrată și pereții nu prezintă urme de fasonare, în schimb, tăișul unifacial este mai bine conturat. Lungimea piesei este de 8,5 cm (Fig. 4/2).

3. Topor lucrată din ramura cornului de cervid era în curs de prelucrare, nefiind terminată. Cornul este rupt la ambele capete. Pe partea superioară se poate observa urme de tăiere, iar vârful prezintă urme de arsură. Tot în partea inferioară, în zona de curbură a cornului, s-a încercat finisarea lui prin înlăturarea asperităților. În zona găurii de înmănușare se păstrează câteva urme de tăieturi destul de adânci, ceea ce dovedește faptul că locul era îndreptat pentru a facilita procesul de perforare. Fragmentul păstrat are lungimea de 10 cm (Fig. 9).

4. Topor masiv sau săpăligă lucrat din baza cornului de cerb. Lungimea păstrată a piesei este de 10,6 cm. Rozeta și ramificațiile laterale sunt îndepărtate. Toată suprafața cornului poartă urme de șlefuire. Gaura de înmănușare transversală, circulară (cu diametrul de 2,5 cm) se află în dreptul ramificației (Fig. 8).

Piese analizate sunt confecționate din diferite părți ale coarnelor de cerb (obținute prin culegere/recoltare din pădure ori în urma vânătorii). Acestea sunt alese în vederea prelucrării ținându-se seama de rezistența, soliditatea și dimensiunile lor. După alegerea materiei prime se trecea la secționarea transversală (prin tăiere și frângere) a ramurilor în fragmente de mărimi diferite, inclusiv a celor ce se întâlneau lângă rozetă (Fig. 6; 7; 8), în funcție de scopul urmărit²⁸. Urme ale procesului de secționare transversale a cornului se disting pe partea superioară a unuia dintre brăzdare (Fig. 5). Tăierea s-a făcut printr-un șanțuleț circular, nu foarte adânc. După terminarea acestei operațiuni, cornul a fost frânt, rupt prin tensionare și/sau lovire. Urmele de tăiere de pe capătul superior al piesei neterminate (Fig. 9) marchează un început de secționare doar pe o singură parte, diferit de cel anterior care era de jur împrejur, după care s-a trecut la desprinderea prin rupere a bucății necesare. Cea de a doua etapă, remarcată pe piesele avute în discuție (Fig. 4/1 – 3; 6; 8), constă din curățarea suprafeței fragmentului de corn realizată prin cioplire și frecarea pe o gresie sau pe o rocă dură²⁹. Acest procedeu nu era aplicat exhaustiv, întrucât există unele piese cu suprafața doar parțial curățată (Fig. 5; 7; 9).

Cu o singură excepție (Fig. 9), unde procesul de perforare nu a fost încheiat, celelalte piese analizate sunt prevăzute cu gaură de înmănușare transversală, de formă circulară. La artefactele confecționate din zona bazală a cornului (Fig. 6; 7; 8), gaura de înmănușare se situează sub zona de ramificație a uneia sau două ramuri, procedeu utilizat pentru a preîntâmpina, pe cât era posibil, ruperea piesei în dreptul ei³⁰.

Pentru perforarea uneltelor din corn în scopul fixării cozilor de prindere se folosea un sfredel de mână vertical care avea un vârf ascuțit din cremene. El era pivotat prin răsucire, în ambele direcții, manevrat odată cu axul său cu ajutorul unei corzi³¹. Pe piesa neterminată (Fig. 9), în jumătatea superioară a ei, se observă urme de tăiere a cornului în locul unde urma să aibă loc perforarea. Scopul acestora era acela de îndepărtare a crustei și îndreptare a locului viitoare perforări (începută doar pe o parte a piesei). Pentru a înlesni perforarea, s-a tăiat destul de adânc în corpul cornului ceea ce a slăbit însă rezistența uneltei care s-a fisurat, crăpat pe lungime și a fost abandonată.

Tehnica îndepărtării crustei cornului înaintea perforării a fost folosită la unele piese (Fig. 6; 7). Tot așa cum datorită faptului că perforarea era o operațiune destul de anevoioasă și riscantă, se proceda uneori la perforarea cornului și numai după ce această operație reușea, se trecea la prelucrarea întregii unelte³²; este și cazul uneltei reprezentate în Fig. 9.

În așezarea de la Derșida sunt semnalate: un plantator³³, două brăzdare întregi fără orificiu de înmănușare (Chidioșan, p. 62, pl. 39/1-2) și trei fragmente certe, în opinia noastră, de brăzdare cu orificiu de înmănușare, considerate de autorul cercetărilor topoare³⁴. Din aria culturii Wietenberg menționăm descoperirea de brăzdar de plug de la Deva³⁵. Nici numărul topoarelor descoperite la Derșida nu este mare. În campaniile din anii 1963

28 Berciu 1961, p. 219; Chidioșan 1984, p. 28; Beldiman 2007.

29 Berciu 1961, p. 219; Bolomei – Marinescu Bâlcu 1988, p. 334.

30 Boroneanț 1973, p. 116 – 118; Cărciumaru 1996, p. 28; Comșa 1996, p. 8; Beldiman 2007.

31 Chidioșan 1984, p. 29; Mazăre 1997, p. 9; Beldiman 2007.

32 Berciu 1961, p. 220.

33 Chidioșan 1980, p. 62, pl. 39/3.

34 Chidioșan, p. 62, pl. 39/4-6.

35 Andrițoiu 1992, p. 46, pl. 40/8.

– 1965 și 1969 sunt ilustrate patru piese certe³⁶. În campania din anul 1999, a mai fost descoperită o singură piesă. Nu sunt piese singulare pentru cultura Wietenberg, astfel de descoperiri fiind semnalate și la Baraolt³⁷, Gherla³⁸, Livezile³⁹. O prezență inedită pentru așezarea de la Derșida ar putea fi existența unei săpăligi (Fig. 8), deoarece N. Chidioșan nu menționează astfel de descoperiri din cercetările mai vechi. În mediul Wietenberg sunt semnalate săpăligile (?) de la Boiu⁴⁰ ori Peștera Cauce⁴¹.

Sceptru

Sceptru este lucrat din porțiunea terminală a cornului de cerb, bine șlefuită. Piesa, în curs de prelucrare, este păstrată fragmentar, fiind ruptă la un capăt (în dreptul găurii de înmănușare transversale). Nu putem preciza exact dimensiunile și forma inițială. Dimensiunile fragmentului păstrat sunt: lungimea – 6,7 cm; grosimea – 2,7 cm; diametrul găurii de înmănușare – 2 cm. Capătul păstrat al piesei prezintă urme de finisare. Tot în această zonă, în perete, au fost făcute cinci perforații circular-transversale (Fig. 4/3).

Sceptrul din corn de cerb este o piesă inedită pentru așezarea de la Derșida (Fig. 4/3). Cele cinci perforații transversale aveau ca scop prinderea unor șuvițe, pene, ciucuri care trebuiau să împodobească piesa la acest capăt⁴². Astfel de piese sunt destul de rare. În aria culturii se cunosc sceptre din corn la Lancrăm⁴³ și Sibîșeni⁴⁴. Recent și piesa descoperită la Cicău⁴⁵ este considerată a fi sceptru (Popa – Simina 2004, p. 27). Originea, funcționalitatea și rolul acestor însemne ale puterii au fost pe larg și temeinic analizate, astfel încât nu este necesară aici aprofundarea subiectului⁴⁶.

Concluzii

Ansamblul de artefacte arheologice analizat reprezintă evident un pas înainte în cunoașterea sitului de la Derșida, în particular, și a culturii Wietenberg, în general, în pofida faptului că poziția stratigrafică a pieselor ne va rămâne necunoscută. Spunem acest lucru gândindu-ne nu doar la tăblița de lut și la fragmentul de sceptru, ci și la piesele din corn de cerb, care dovedesc înaltul nivel atins de purtătorii acestei culturi în prelucrarea materiilor dure animale. Forma, perforațiile și uzura brăzdarelor de plug (mai ales cea din partea superioară) ne dau câteva indicii privind structura aratrului preistoric, dar despre acest lucru dorim să revenim pe larg cu un alt prilej.

Bibliografie

Aldea 1973,	I. Aldea, <i>Un sceptru de os din așezarea Wietenberg de la Lancrăm (jud. Alba)</i> , în <i>Apulum</i> XI, 1973, p. 25 – 35.
Andrițoiu 1992,	I. Andrițoiu, <i>Civilizația tracilor din sud – vesul Transilvaniei în epoca bronzului</i> , <i>Bibliotheca Thracologica</i> II, București 1992.
Andrițoiu – Rustoiu 1997,	I. Andrițoiu, A. Rustoiu, <i>Sighișoara – Wietenberg. Descoperirile preistorice și așezarea dacică</i> , <i>Bibliotheca Thracologica</i> XXIII, București 1997.
Andrițoiu – Popa 1999,	I. Andrițoiu, C.I. Popa, <i>Sibîșeni „Deasupra satului”, jud. Alba</i> , în <i>Cronica cercetărilor arheologice</i> 1999, Vaslui, p. 105 – 107.
Bader 1978,	T. Bader, <i>Epoca bronzului în nord – vestul Transilvaniei</i> , București 1978.

36 Chidioșan, p. 62, pl. 39/10 – 13.

37 Székely 1962, fig. 4/8.

38 Orosz 1901, fig. 15.

39 Boroffka 1994, p. 224, pl. 148/18.

40 Andrițoiu 1992, p. 46, pl. 40/5 - 6.

41 Luca – Roman – Diaconescu 2004, p. 75, pl. VI/10.

42 Aldea 1973, p. 29; Rișcuța 1995, p. 58; Rotea 1998.

43 Aldea 1973, p. 25 – 35; Andrițoiu 1992, p. 46, pl. 40/16a-d; Popa – Simina 2004, p. 26 – 27, Pl. 8.

44 Andrițoiu – Popa 1999, p. 106.

45 Winkler – Takács – Păiuș 1979, p. 58, fig. 18/2; 19.

46 Aldea 1973, p. 31 – 33; Popa – Simina 2004, p. 19, 26 – 28, cu bibliografia.

- Beldiman 2007, C. Beldiman, *Industria materiilor dure animale în preistoria României*, București 2007.
- Berciu 1961, D. Berciu, *Contribuții la problema neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, București 1961.
- Bichir 1962, G. Bichir, *Beitrag zur Kenntnis der fruhen Bronzezeit im südöstlichen Transsilvanien und in der Moldau (im Lichte der Grabungen von Cuculata und Mindrișa)*, în *Dacia* N.S. 6, 1962, p. 87-114.
- Bolomei – Marinescu Bâlcu 1988, Alexandra Bolomei, Silvia Marinescu-Bâlcu, *Industria osului în așezarea cucuteniană de la Drăgușeni – Ostrov*, în *SCIV* 4, 39, 1988, p. 331 – 353.
- Boroffka 1994, N. Boroffka, *Die Wietenberg – Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung der Bronzezeit in Südosteuropa*, Bonn 1994.
- Boroneanț 1973, V. Boroneanț, *Începuturile cultivării pământului în zona Porților de Fier*, în *Terra Nostra* 3, 1973, p. 115 – 123.
- Chidioșan 1968, N. Chidioșan, *Beiträge zur Kenntnis der Wietenbergkultur im Lichte der neuen Funde von Derșida*, în *Dacia* N.S. 12, 1968, p. 155 – 175.
- Chidioșan 1974, N. Chidioșan, *Sincronisme apusene ale culturii Wietenberg stabilite pe baza importurilor ceramice*, în *Crisia* 4, 1974, p. 153 – 176.
- Chidioșan 1980, N. Chidioșan, *Contribuții la istoria tracilor din nord – vestul României. Așezarea Wietenberg de la Derșida*, Oradea 1980.
- Chidioșan 1984, N. Chidioșan, *Prelucrarea osului în așezările culturii Otomani din nord – vestul României*, în *Crisia* XIX, 1984, p. 27 – 52.
- Cârciumaru 1996, M. Cârciumaru, *Paleoetnobotanica. Studii în preistoria și protoistoria României*, Iași 1996.
- Comșa 1972, E. Comșa, *Date despre unelte de piatră șlefuită din epoca neolitică și din epoca bronzului de pe teritoriul României*, în *SCIV* 2, 23, 1972, p. 245 – 262.
- Comșa 1996, E. Comșa, *Viața oamenilor din spațiul Carpato – Danubiano – Pontic în mileniile 7 – 4 î. Hr.*, București 1996.
- Dănilă – Marinescu 1974, St. Dănilă, G. Marinescu, *Unelte, arme și obiecte din piatră șlefuită descoperite pe teritoriul județului Bistrița Năsăud*, în *File de Istorie* 3, 1974, p. 11 – 55.
- Horedt – Seraphin 1971, K. Horedt, C. Seraphin, *Die prähistorische Ansiedlung auf dem Wietenberg bei Sighișoara – Schässburg*, în *Antiquitas* R., 3, 10, Bonn 1971.
- Luca – Roman – Diaconescu 2004, S. A. Luca, C. Roman, D. Diaconescu, *Cercetări arheologice în peștera Cauce*, volumul I, Sibiu 2004.
- Mazăre 1997, Paula Mazăre, *Industria osului și cornului în așezările neolitice de la Alba – Iulia – „Lumea Nouă”, Limba – „Bordane” și Limba – „Șesu Orzii”*, în *BCȘS* 3, 1997, p. 5 – 17.
- Németi 1999, I. Németi, *Repertoriul arheologic al zonei Careiului*, Bibliotheca Thracologica XXVIII, București 1999.
- Ordentlich – Chidioșan 1975, I. Ordentlich, N. Chidioșan, *Cărucioare miniatură din lut aparținând culturii Otomani (epoca bronzului) pe teritoriul României*, în *Crisia* 5, 1975, p. 27 – 44.
- Orosz 1901, E. Orosz, *A „Petris-i” östelep Szamos – Ujvart*, în *AE* 35 (21), 1901, p. 17 – 28.
- Popa – Simina 2004, C. I. Popa, M. Simina, *Cercetări arheologice la Lancrăm „Gold”*, Alba Iulia 2004.
- Rotea 1998, M. Rotea, *Cultura Wietenberg – teză de doctorat (manuscris)*.
- Rîșcuța 1995, C. Rîșcuța, *Obiecte din os și corn în cultura Wietenberg*, în *BCȘS* 1, 1995, p. 53 – 60.
- Rustoiu 1995, G. Rustoiu, *Tipologia „capetelor de băț” aparținând culturilor bronzului mijlociu în România*, în *BCȘS* 1, 1995, p. 61 – 72.
- Shuster 1996, C. Shuster, *Despre cărucioarele de lut ars din epoca bronzului pe teritoriul României*, în *Thraco – Dacia* XVII, 1 – 2, 1996, p. 117 – 137.
- Székely 1962, Z. Székely, *Sondajele executate de Muzeul Regional din Sf. Gheorghe*, în *MCA* 8, 1962, p. 325 – 340.
- Székely 1988, Z. Székely, *Contribuții la răspândirea cărucioarelor de lut în epoca bronzului în sud – estul Transilvaniei*, în *Aluta* XVII – XVIII (1985 – 1986) 1988, p. 189 – 196.
- Șandor-Chicideanu 2003, M. Șandor-Chicideanu, *Cultura Žuto Brdo-Gârla Mare. Contribuții la cunoașterea epocii bronzului la Dunărea Mijlocie și Inferioară*, Cluj-Napoca 2003.
- Totoianu 1998, R. Totoianu, *Materiale arheologice de la Sighișoara – „Wietenberg” din colecția Haldenwang, aflate în depozitul Muzeului din Sebeș*, în *BCȘS* 4, 1998, p. 64 – 69.
- Winkler – Takács – Păiuș 1979, I. Winkler, M. Takács, Gh. Păiuș, *Așezarea dacică și daco – romană de la Cicău*, în *Apulum* XVII, 1979, p. 129 – 193.

**Donation of archaeological artifacts found in the Wietenberg site from Dersida-
Dealul lui Balotă
(Abstract)**

The authors display the contents from a donation of archaeological artifacts (Fig. 1-9) found in the Wietenberg site from Dersida-*Dealul lui Balotă* (Pl. 1). The donation consists in stone items (axe), ceramics (lids, cartwheels, „stick tips” considered by authors to be, usually, spindle-whols, a spoon and a tablet) and stag horn (axes, scepter, plough). Two items present a particular feature: the tablet (Fig. 2/2) and the scepter fragment (Fig. 4/3).

1

2

Pl. 1. Derșida – “Dealul lui Balota”

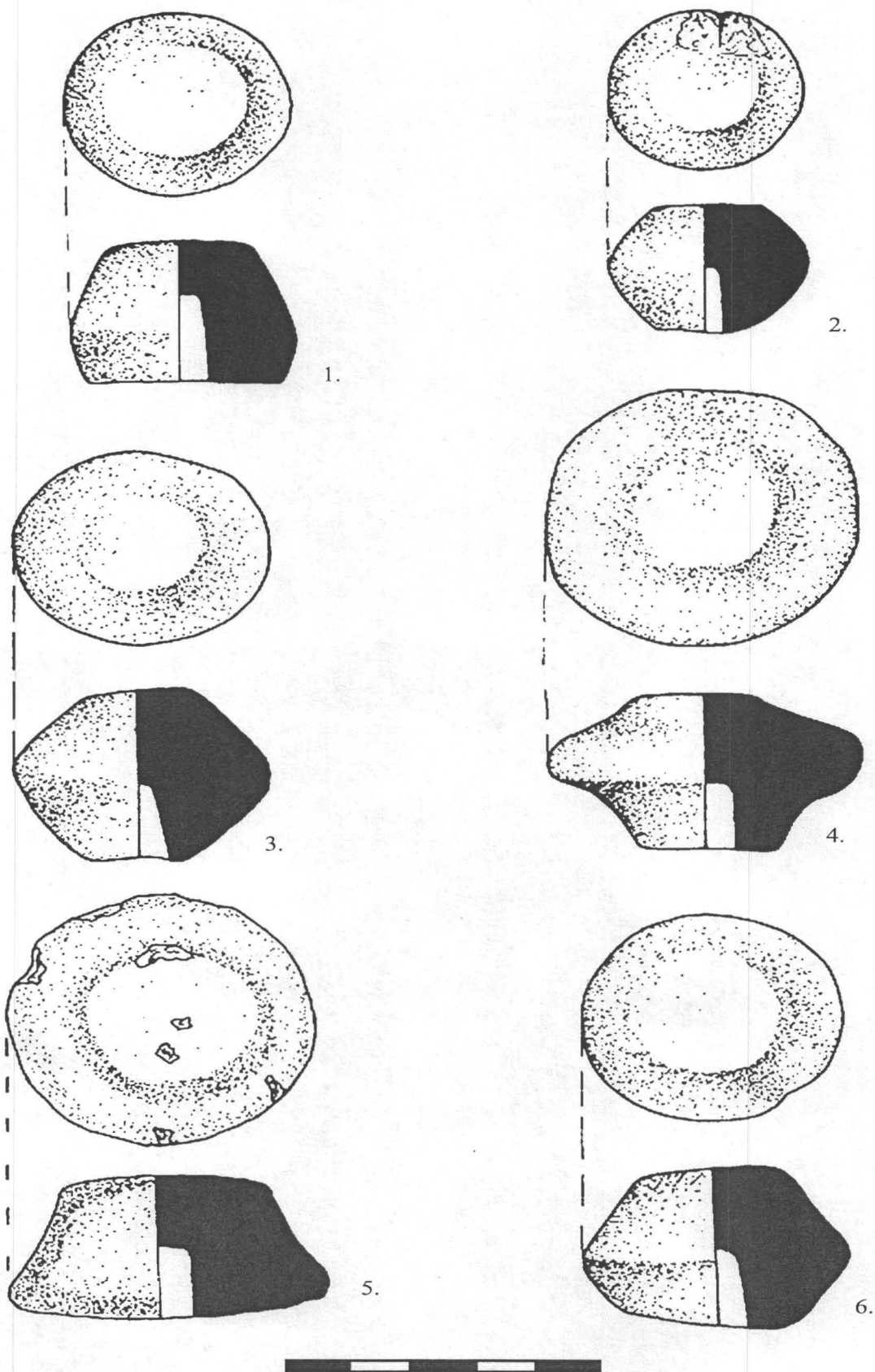

Fig. 1. Dersida - "Dealul lui Balota". Cultura Wietenberg.

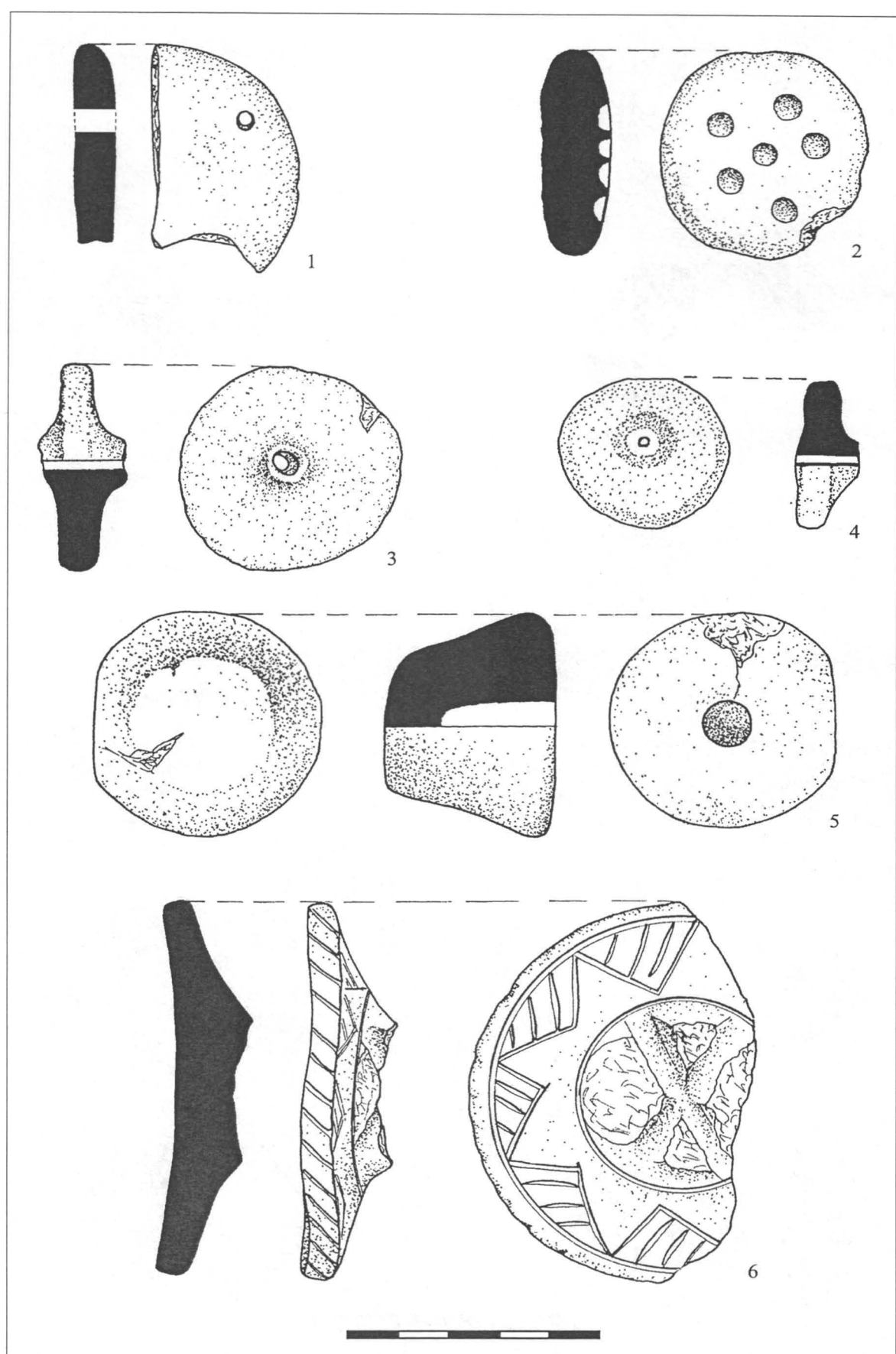

Fig. 2. Dersida - "Dealul lui Balota". Cultura Wietenberg.

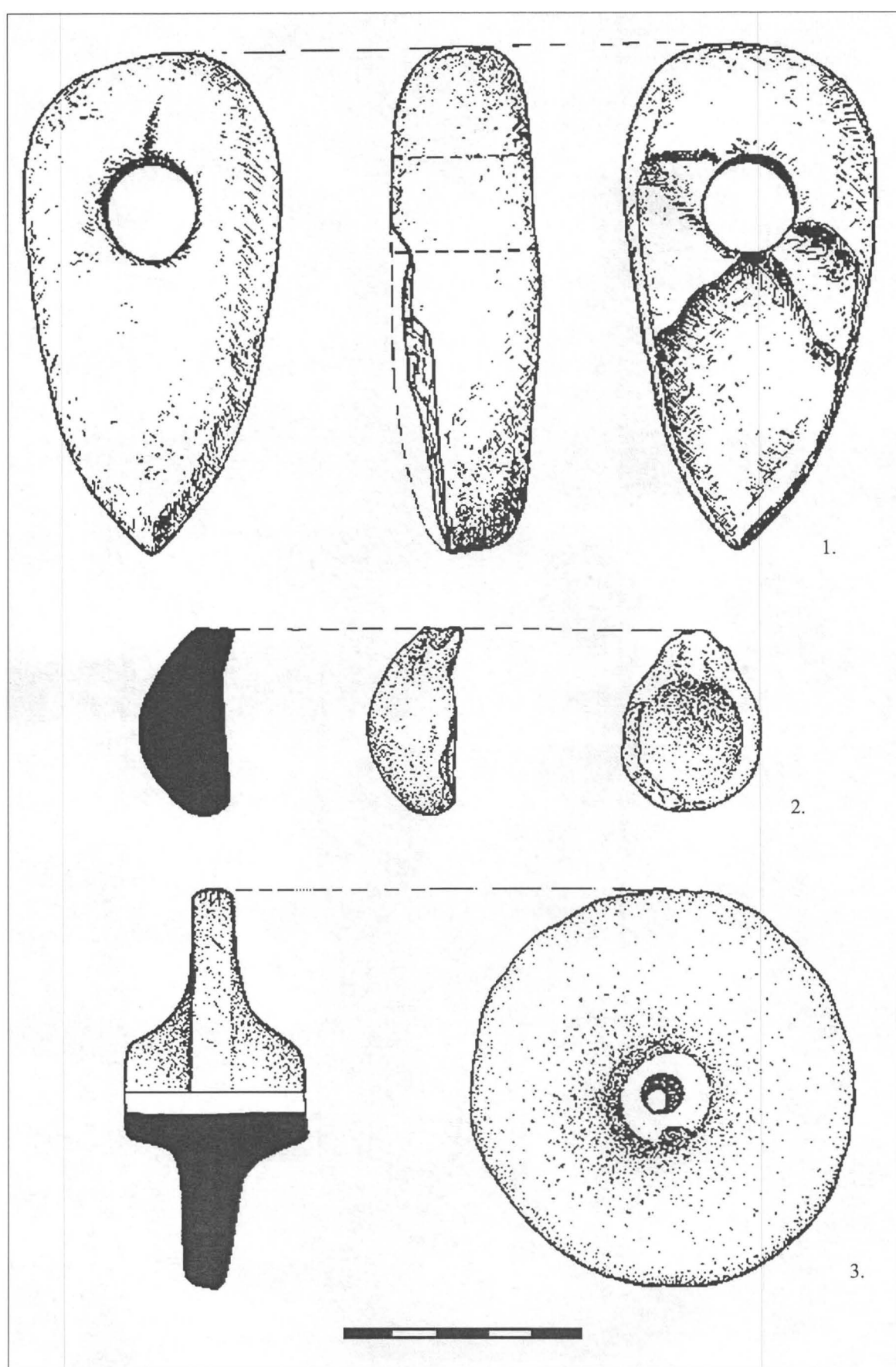

Fig. 3. Derșida - "Dealul lui Balota". Cultura Wietenberg.

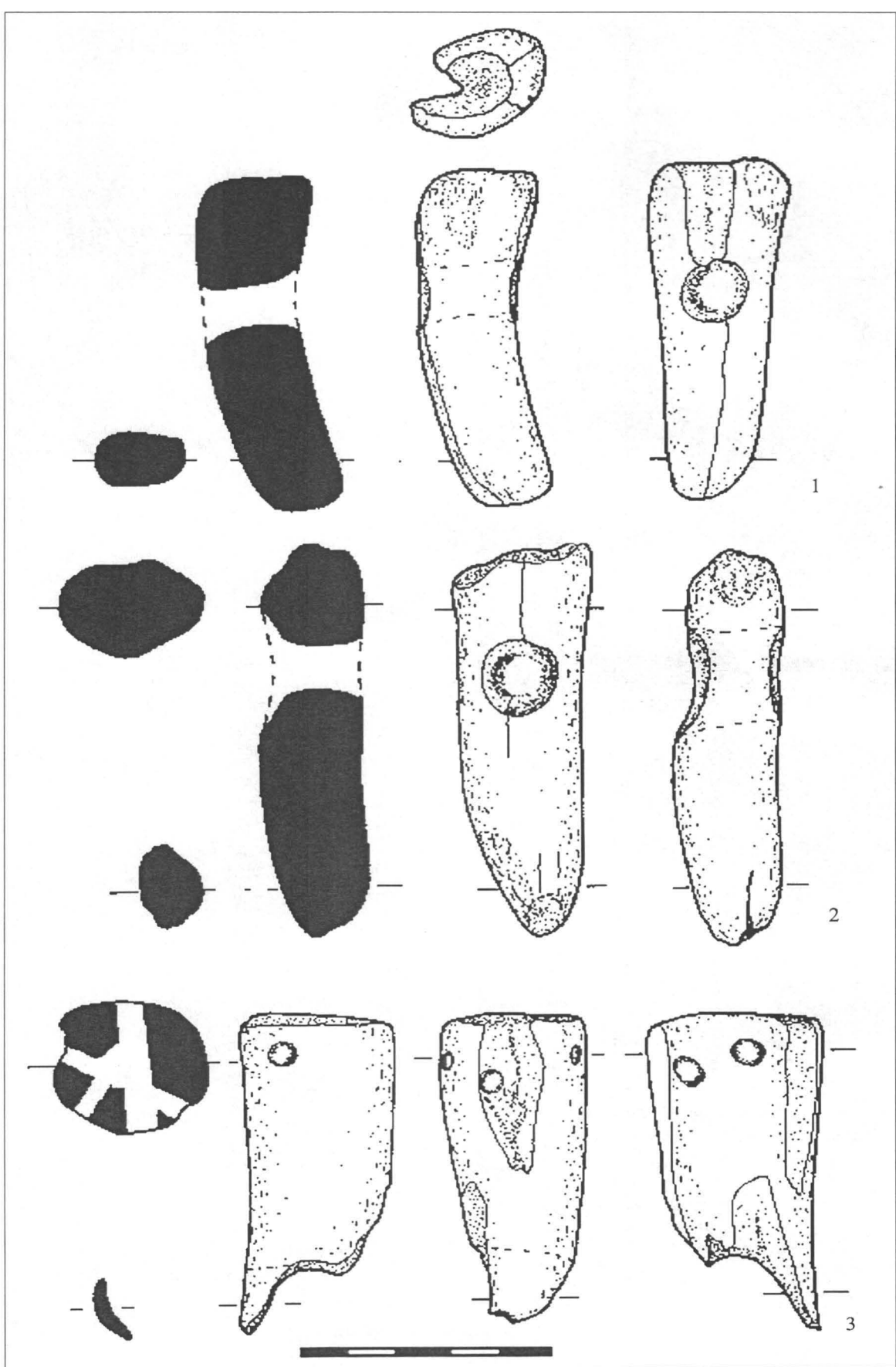

Fig. 4. Dersida - "Dealul lui Balota". Cultura Wietenberg.

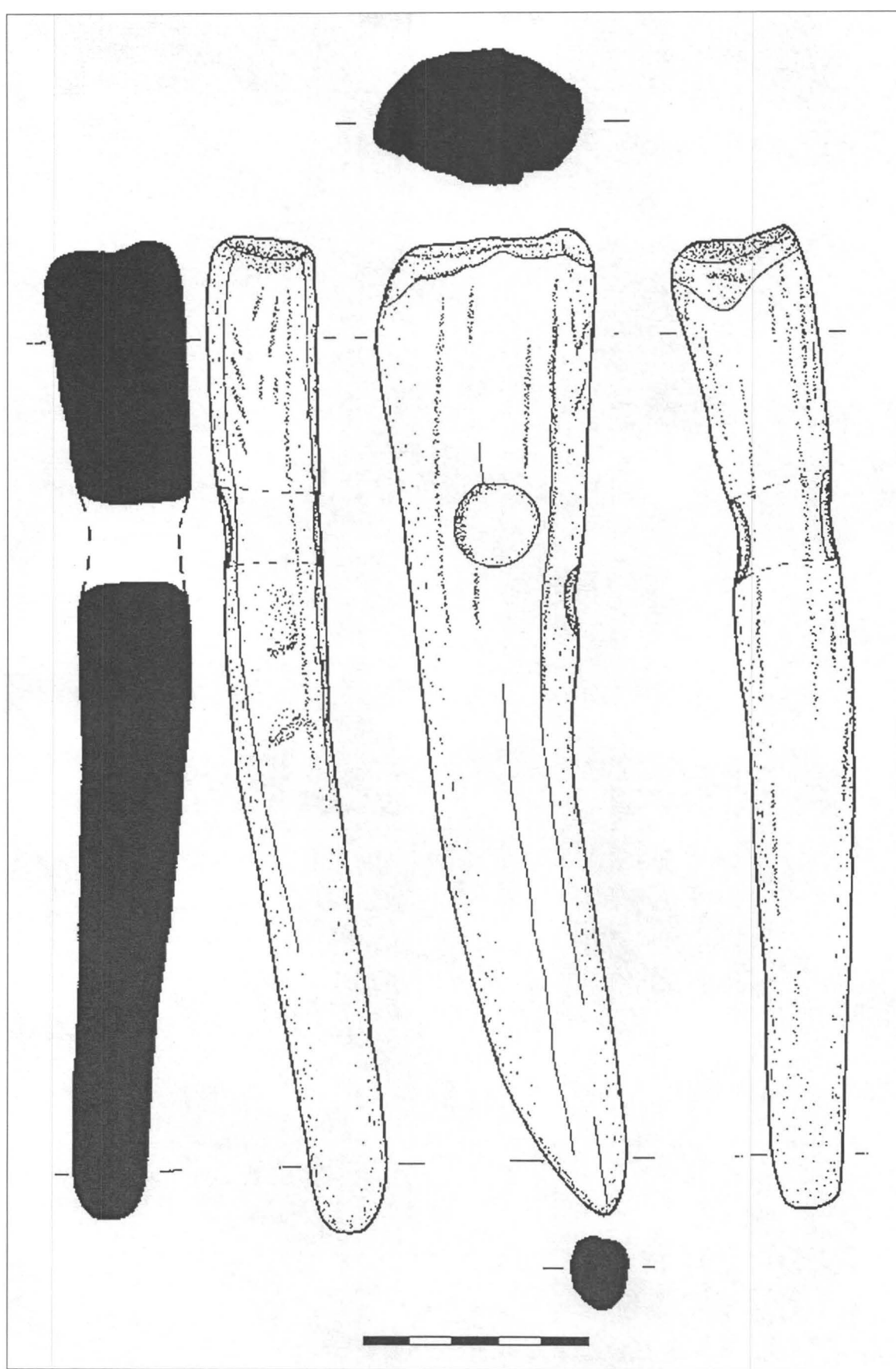

Fig. 5. Derșida - "Dealul lui Balota". Cultura Wietenberg.

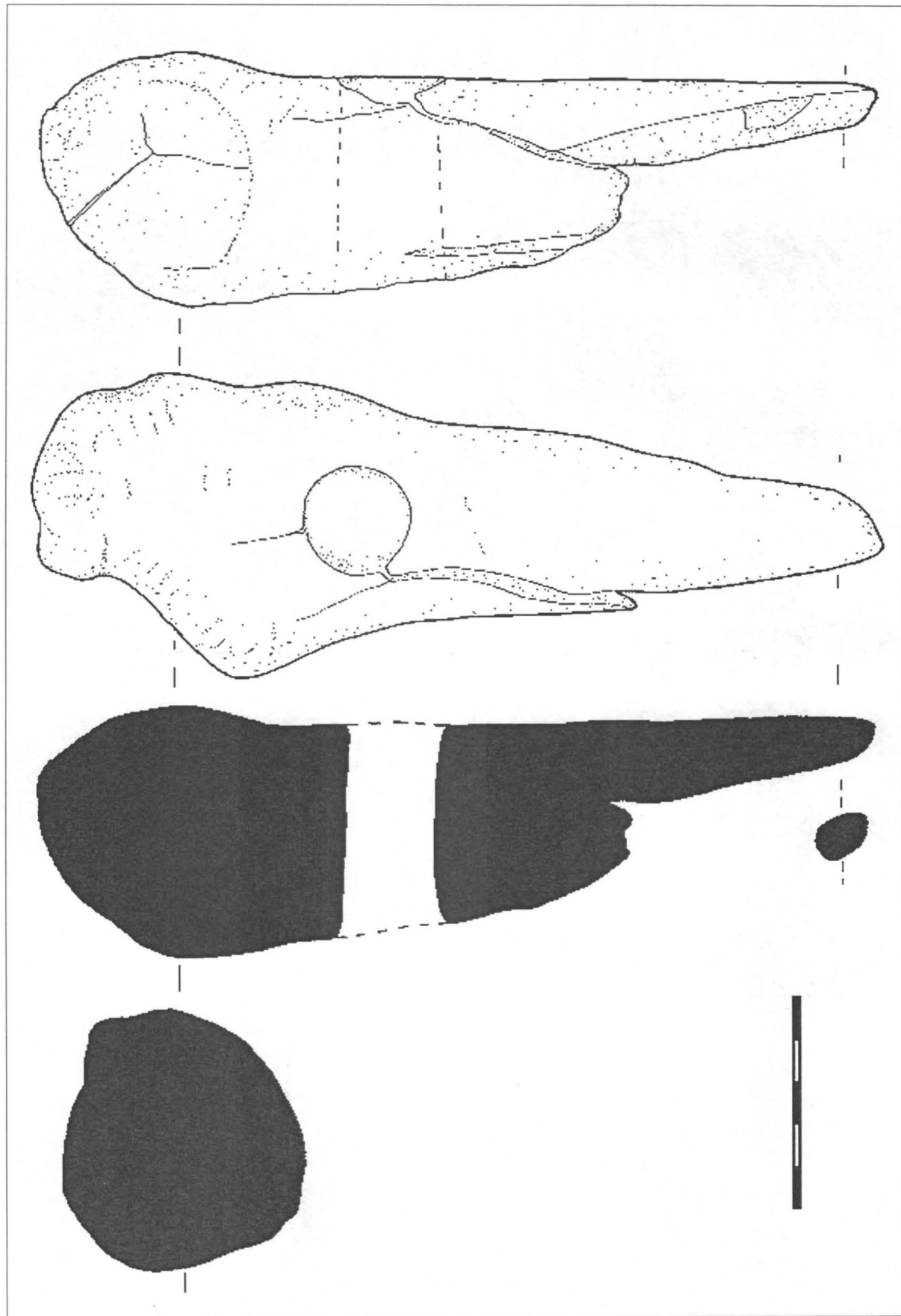

Fig. 6. Derșida - "*Dealul lui Balota*". Cultura Wietenberg.

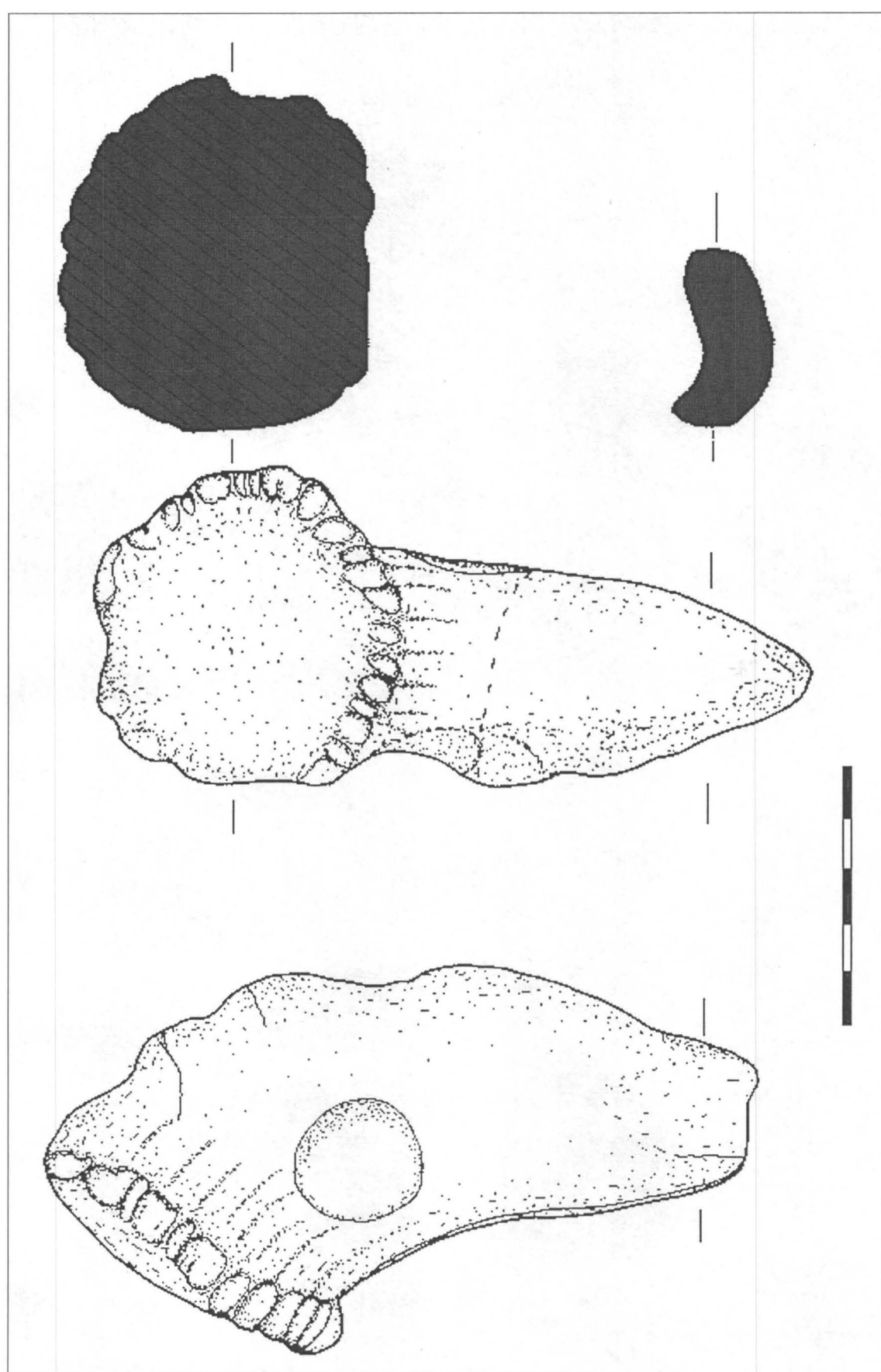

Fig. 7. Dersida - "Dealul lui Balota". Cultura Wietenberg.

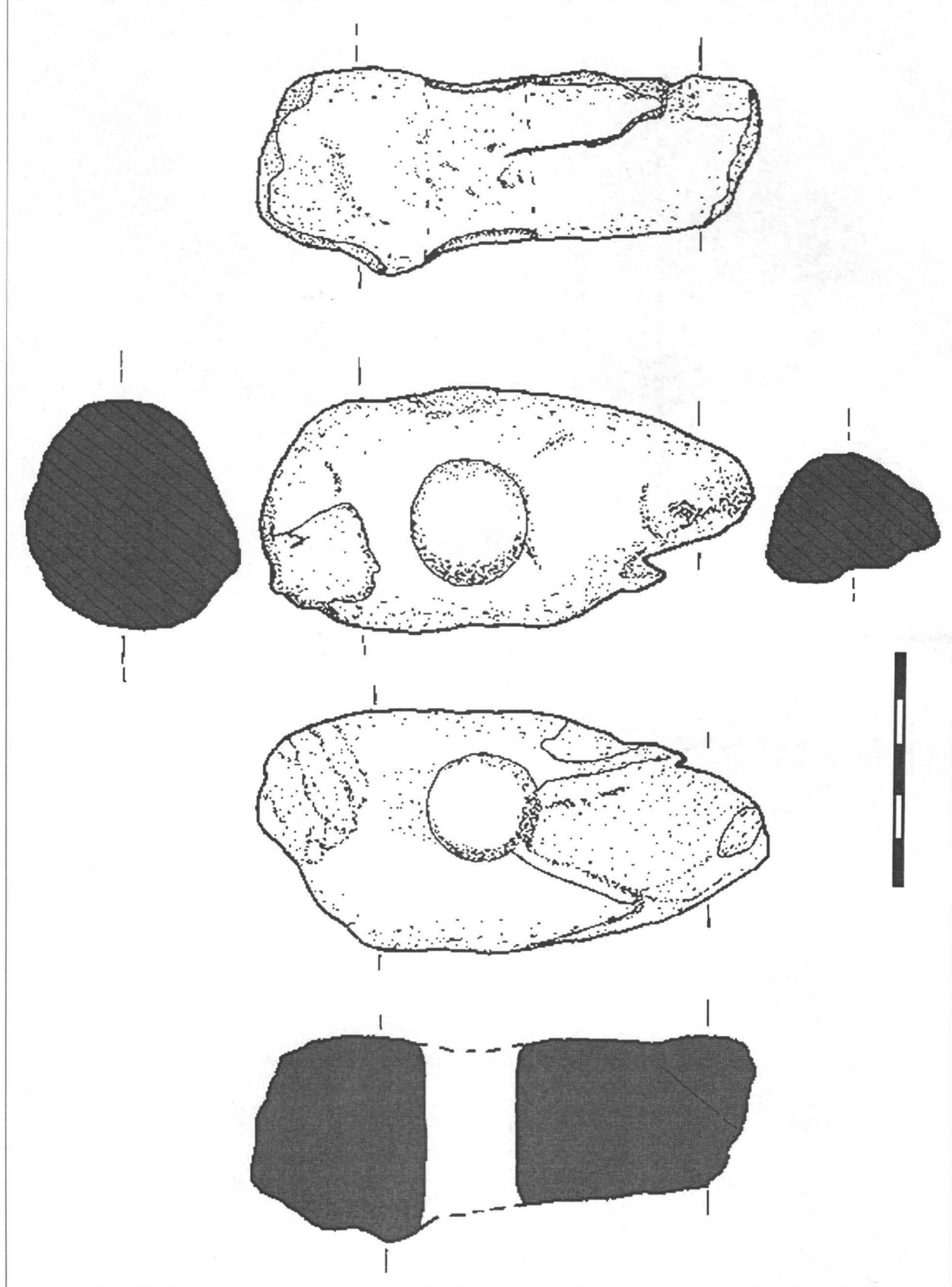

Fig. 8. Dersida - "Dealul lui Balota". Cultura Wietenberg.

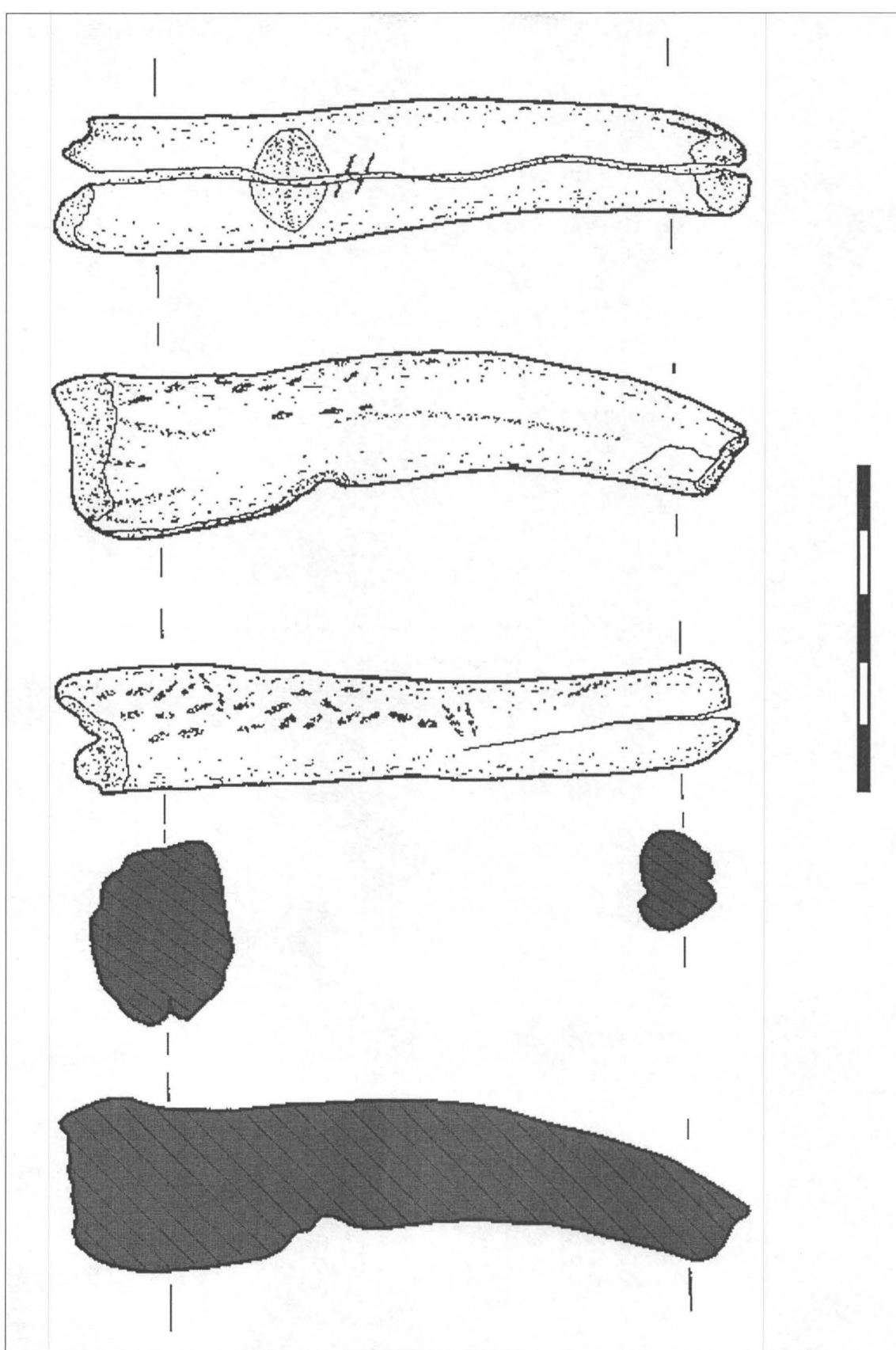

Fig. 9. Dersida - "Dealul lui Balota". Cultura Wietenberg.

Cuvinte cheie: Transilvania, bronz târziu, Hallstatt, celturi, depozite de bronzuri.

Schlüsselwörter: Siebenbürgen, Spätbronzezeit, Hallstatt, Tüllenbeile, Bronzedepot

În anul 1986, Muzeul Național din Budapesta a achiziționat o parte însemnată a colecției de antichități, ce a aparținut lui Endre Orosz (1871-1945), importantă personalitate a arheologiei transilvănene de la sfârșitul secolului XIX și primele decenii ale secolului XX, autor a numeroase studii, în care și-a valorificat cercetările efectuate în mai multe stațiuni preistorice (Gura Baciului, Gherla, Apahida, Cheile Turzii etc.) sau a publicat repertorii de descoperiri, menționând și unele dintre piesele propriiei colecții¹.

În lotul de artefacte ajuns la Budapesta se află, pe lângă ceramică și obiecte de piatră, și un număr relativ mare de piese de cupru și bronz. Dintre acestea din urmă, prezint în articolul de față celturile ce aparțin unui mic depozit, precum și alte cinci celturi², toate descoperite în localități din județul Cluj³:

1. Celt de tip transilvănean (lung. 13,4 cm, greutate. 440 g). Patina verde închis, pe alocuri căzută, culoarea metalului negricioasă. Nr. inv. 86. 13. 52. Fig. 1, 1; 2, 1. Descoperit la Așchileu Mare.

2. Celt de tip transilvănean (lung. 14,3 cm, greutate. 450 g). Taișul puternic deteriorat, îi lipsește și o mică porțiune dinspre una dintre laturile înguste, turnare greșită la tortiță. Patina verde închis, pe alocuri căzută, culoarea metalului negricioasă. Nr. inv. 86. 13. 51. Fig. 1, 2; 2, 2. Descoperit la Așchileu Mare.

3. Celt cu plisc (lung. 11 cm, greutate. 190 g). Secțiunea ovală, pliscul puternic dezvoltat. Patina negricioasă. Pe piesă se păstrează o etichetă cu înscrisul „444”. Nr. inv. 86. 13. 56. Fig. 1, 3; 2, 7. Descoperit în hotarul localității Jucu de Jos înainte de 1903, an în care piesa, achiziționată de la un fierar, a ajuns la colecționar⁴.

4. Celt cu manșonul găurii de înmănușare drept și îngroșat (lung. 11,1 cm, greutate. 270 g). Corpul mult lățit înspre taișul convex, puternic deteriorat. Ornamentat sub manșon cu trei nervuri orizontale, de cea mai de jos atârând două motive în formă de V, înscrise unul în altul. Cusăturile de turnare de pe laturile înguste au fost cizelate, urma lor rămânând clar vizibilă. Patina verde închis. Pe piesă se păstrează eticheta cu înscrisul „Sinfalva 362”. Nr. inv. 86. 13. 57. Fig. 1, 4; 2, 3. Celtul aparține depozitului descoperit la Cornești în anul 1898, în punctul *Várfalvi alsó-láb* și i-a fost dăruit colecționarului de către I. Dindár, proprietarul locului unde a ieșit la iveală depozitul⁵.

5. Celt miniatural cu manșonul găurii de înmănușare drept (lung. 8,1 cm, greutate. 140 g). Un prag orizontal puțin mai sus de mijlocul piesei, de aici corpul este lățit înspre taișul convex. Tortița, cu secțiunea ovală, turtită. Pe și sub manșon nervuri orizontale aproape imperceptibile, de cea mai de jos atârând un motiv în

1 Succinte date despre viața și activitatea lui Endre Orosz în *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*, IV (redactor șef Gy. Dávid), Bukarest-Kolozsvár, 2002, 287 sq. O listă aproape completă a lucrărilor lui Orosz cu tematică arheologică este publicată de Á. Tatár, *Patrimonium Apulense* 5-6, 2006, 29 sqq.

2 Mulțumesc și aici doamnei dr. Ildikó Szathmári pentru ajutorul acordat cu prilejul cercetării colecției, în mai 2008 și iunie 2010.

3 În colecția Orosz păstrată la Budapesta se află și un celt, precum și fragmente de celt provenite de la Popești, jud. Cluj. Ele au fost publicate în 1995, împreună cu alte piese din depozitul descoperit în această localitate, vezi Kacsó, *Folia Archaeologica* 44, 1995, 95-106.

4 Orosz 1906, 368.

5 Orosz 1906, 374 sq.; I. Téglás, *ArchÉrt* 34, 1914, 57.

Carol Kacsó

Muzeul județean de Istorie și Arheologie Maramureș
e-mail: carolkacso@yahoo.de

formă de V. Patina verde cenușie căzută aproape în întregime. Nr. inv. 86. 13. 55. Fig. 1, 5; 2, 4. Provine din împrejurimile orașului Gherla și a fost achiziționat în vara anului 1899, împreună cu o seceră cu cârlig, de la un comerciant din Gherla⁶.

6. Celt miniatural cu manșonul găurii de înmănușare drept (lung. 8 cm, greutate. 60 g). Corpul puternic lățit înspre tăișul convex. Decorul, abia perceptibil, constă din trei nervuri orizontale sub manșon, continuate de trei motive în formă de V, înscrise unul în altul. Pe piesă se păstrează eticheta cu înscrisul „Szék”. Nr. inv. 86. 13. 53. Fig. 1, 6; 2, 5. Descoperit la Sic.

7. Celt miniatural cu manșonul găurii de înmănușare drept (lung. 8,4 cm, greutate. 70 g). Prevăzut cu aripioare false pe laturile înguste. Aproximativ la mijlocul înălțimii piesei se află un prag orizontal, de aici corpul este mult lățit înspre tăișul convex. Sub manșon se află trei nervuri orizontale, de cea mai jos atârând o nervură semicirculară. Tortița ruptă din vechime. Pe piesă se păstrează eticheta cu înscrisul „23”, iar în gaura de înmănușare, împăturită, o bucată de hârtie cu următoarea însemnare pe o față: „Kis – és N. Esküllő közt az Adalini útlevégásban. 1898 XII. 3 vásárolva Orosz E.” („între Așchileu Mic și Așchileu Mare, la scurtătura de drum înspre Adalin. Cumpărat de E. Orosz la 3 decembrie 1898” și cu „23” pe cealaltă față. Patina verde deschis, căzută în cea mai mare parte, culoarea metalului gălbui negricioasă. Nr. inv. 86. 13. 54. Fig. 1, 7; 2, 6; 3. Descoperit, așa cum indică eticheta mai sus menționată, între localitățile Așchileu Mic și Așchileu Mare.

*

Localitatea de proveniență a celor două celturi de tip transilvănean a fost stabilită pe baza precizărilor din registrul de inventar al muzeului din Budapesta⁷. Așchileu Mare nu figurează în listele de descoperiri de celturi de acest tip întocmite de M. Roska⁸ și M. Rusu⁹. Celturile sunt însă menționate, pe baza unei informații primite de la Vl. Zirra, de M. Petrescu-Dîmbovița¹⁰, în *Repertoriul arheologic al județului Cluj*, aici fiind amintit și celtul miniatural descoperit între Așchileu Mare și Așchileu Mic (vezi mai sus nr. 7)¹¹, precum și de T. Soroceanu și É. Lakó¹². Deși lipsesc orice fel de informații cu privire la condițiile lor de descoperire, este de presupus că cele două celturi aparțin unui depozit, ieșit la iveală la o dată în jurul anului 1900.

Depozitele ce conțin în exclusivitate celturi sunt caracteristice, pe cele două laturi ale Carpaților, mai ales secolelor de început ale mileniului I î. e. n.¹³. Pentru faza Bronz târziu 2 (aproximativ Reinecke Bronz D) numărul lor este extrem de redus, depozitele de acest fel reprezentând, potrivit statisticii întocmite de T. Soroceanu și E. Lakó, doar 4,6 % din totalul depozitelor de bronzuri ale acestei faze.

Depozitele de la Așchileu Mare și Uroi¹⁴ sunt singurele din Transilvania, care sunt formate, se pare, doar din celturi de tip transilvănean¹⁵. Celturi de acest tip intră însă în compoziția unui număr mare de depozite

6 Orosz 1906, 369 sq. Potrivit aprecierilor lui Orosz, celtul și seceră nu aparțin aceleiași descoperiri, ele având patina diferită. Colecționarul mai descrie un celt, pe care l-a văzut la același comerciant și care a fost cumpărat, se pare, de la o persoană din Nicula. Celtul (lung. 11,5 cm) era decorat cu șase nervuri pe și sub manșonul găurii de înmănușare.

7 Presupun că, cu prilejul achiziționării colecției, a fost pusă la dispoziția Muzeului Național din Budapesta și o listă în care, pentru unele dintre piese, era precizată localitatea de descoperire, pentru altele numai provincia istorică din care proveneau, și anume Transilvania. Este interesant de remarcat că pentru câteva dintre piese cu localități de descoperire cunoscute din colecția Orosz, de exemplu topoarele de la Vâlcele (fost Baniabic; vezi Orosz, ArchÉrt 44, 1930, 228-229; A. Vulpe, *Árte und Beile in Rumänien I*, PBF IX, 2, München, 1970, 27, nr. 1-32), în registrul de inventar apare ca proveniență doar Transilvania.

8 Roska 1938, 155 sqq.

9 Rusu 1966, 35 sqq.

10 Petrescu-Dîmbovița 1977, 153. Descoperirea este inclusă în categoria depozitelor nesigure din Transilvania.

11 I. H. Crișan (coord.), *Repertoriul arheologic al județului Cluj*, BibMusNap 5, 1992, 39.

12 Soroceanu, Lakó 1995, 192.

13 O listă a depozitelor de celturi pe teritoriul României la Soroceanu, Lakó 1995, 192. O prezentare a problematicei acestor depozite pe un teritoriu mai vast la O. Bratu, *Depuneri de bronzuri între Dunărea Mijlocie și Nistru în secolele XIII-VII a. Chr.*, București, 2009, 60 sqq.

14 Petrescu-Dîmbovița 1977, 72, pl. 70, 1-2.

15 Tot unui depozit format exclusiv din celturi de tip transilvănean le-ar putea aparține și cele două exemplare descoperite la Sighișoara, se pare pe Dealul Turcului (Wietenberg). Ele sunt publicate, fără precizări mai ample, de N. G. O. Boroffka, *Die Wietenberg-Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung der Bronzezeit in Südosteuropa*, UPA 19, Bonn, 1994, 76, nr. 398, pl. 130, 4-5, fiind menționate și de I. Andrițoiu, *Descoperirile preistorice*, în I. Andrițoiu, A. Rustoiu, *Sighișoara-Wietenberg*.

mixte, mai ales în zonele ocupate de purtătorii culturii Noua¹⁶, una dintre combinațiile preferate de piese în aceste depozite fiind cea a celturilor de tip transilvănean cu secerile cu cârlig. Relativ numeroase sunt celturile de tip transilvănean, în special variantele lor răsăritene, în teritoriile Sabatinovka.

Răspândirea, tipologia, încadrarea cronologică și funcția celturilor de tip transilvănean au fost discutate în numeroase studii¹⁷. În special recenta lucrare a lui V. Dergačev aduce contribuții importante cu privire la varianta C a celturilor de acest tip, potrivit clasificării lui M. Rusu, publicate în 1966. Fără îndoială, tipologia stabilită de către M. Rusu rămâne ca punct de plecare pentru viitoarele scheme tipologice, în care vor fi nuanțate și subvariantele ce aparțin variantelor A și B.

Desigur, în prezent numărul celturilor de tip transilvănean este mult mai mare decât cel cunoscut până la studiul lui M. Rusu. În Anexa 1 prezint, fără pretenția de a fi exhaustivă, o listă a descoperirilor de celturi de acest fel din Transilvania și Banat care au ieșit la iveală după acest an, precum și câteva descoperiri mai vechi, care nu apar în listele lui M. Roska și M. Rusu.

O parte importantă a acestor descoperiri este reprezentată de piese izolate, de cele mai multe ori fără vreo informație cu privire la condițiile lor de descoperire. Din acest motiv, semnificația celor mai multe dintre ele stă sub semnul incertitudinii.

Este interesant de remarcat că trei dintre celturi (Florești, Jupa, Pâclișa) au fost găsite în râuri, respectiv în imediata apropiere a acestora (vezi Anexa 1). Ele se adaugă altor piese apărute într-un astfel de mediu¹⁸. Pentru

Descoperirile preistorice și așezarea dacică, BiblThracologica 23, București, 1997, 33, fig. 21, 3-4 (sursa de informare citată este lucrarea lui Boroffka). Celturile nu sunt însă amintite de K. Horedt în studiul său despre cultura Wietenberg (vezi Dacia N. S. 4, 1960, 107 sqq.) și nici în monografia asupra primelor săpături de pe Dealul Turcului (vezi K. Horedt, C. Seraphin, *Die prähistorische Ansiedlung auf dem Wietenberg bei Sighișoara-Schässburg*, Antiquitas 3, Bonn, 1971). Chiar dacă celturile provin de pe Dealul Turcului, ele nu au legătură cu așezarea eponimă a culturii Wietenberg, fiind mai recente decât aceasta. Celturi de tip transilvănean de la Sighișoara, fără precizarea condițiilor lor de descoperire, apar și în listele de descoperiri publicate de Roska (1938, 158, nr. 52; (exemplar în Muzeul orașului București) și Rusu 1966, 37, nr. 119; (două celturi: piesa enumerată de Roska și una păstrată la muzeul din Brașov [nr. inv. 544]). De la Deva provin de asemenea două celturi de tip transilvănean, despre care s-ar putea presupune că au aparținut unui depozit (vezi anexa 1). Chiar admitând o astfel de proveniență, nu avem nicio siguranță, ca de altfel nici la celelalte descoperiri, că depozitul a fost format în exclusivitate din celturi.

16 Am reunit depozitele ce pot fi atribuite populației Noua sub denumirea de tip Ruginoasa-Cara (Kacsó, SCIVA 41, 1990, 246).

17 Rusu 1966 cu literatura mai veche; W. A. V. Brunn, *Mitteldeutsche Hortfunde der jüngeren Bronzezeit*, RGF 29, Berlin, 1968, 36 sq.; M. Novotná, *Die Äxte und Beile in der Slowakei*, PBF IX, 3, München, 1970, 98; A. Mozsolics, *Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Forró und Ópályi*, Budapest, 1973, 30 sqq.; E. H. Черных, *Древняя металлообработка на Юго-Западе СССР*, Москва, 1976, 69 sqq.; E.-F. Mayer, *Die Äxte und Beile in Österreich*, PBF IX, 9, München, 1977, 186 sq.; Bader 1978, 86; K. Kibbert, *Die Äxte und Beile im mittleren Westdeutschland II*, PBF IX, 13, München, 1984, 122 sq.; Mozsolics, *Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte von Aranyos, Kurd und Gyermely*, Budapest, 1985, 34 sq.; B. Wanzek, *Die Gußmodel für Tüllenbeile im südöstlichen Europa*, UPA 2, Bonn, 1989, 96 sq.; J. Řihovský, *Die Äxte, Beile, Meißel und Hämmer in Mähren*, PBF IX, 17, Stuttgart, 1992, 179 sqq.; I. Andrițoiu, *Civilizația tracilor din sud-vestul Transilvaniei în epoca bronzului*, BiblThracologica 2, București, 1992, 77; S. Hansen, *Studien zu den Metalldeponierungen während der älteren Urnenfelderzeit zwischen Rhônetal und Karpatenbecken*, UPA 21, Bonn, 1994, 180; A. Vulpe, V. Căpitanu, *Der Hortfund von Gioseni, Kr. Bacău, in der Moldau*, in Soroceanu 1995, 239; M. Salaš, *Der urnenfelderzeitliche Hortfund von Polešovice und die Frage der Herstellung des Depotfundhorizonts Drslavice in Mähren*, Brno, 1997, 19; J. V. Kobaľ, *Bronzezeitliche Depotfunde aus Transkarpatien (Ukraine)*, PBF XX, 4, Stuttgart, 2000, 40 sq.; A. Hänsel, *Acta Praehistorica et Archaeologica* 32, 2000, 118; V. Dergačev, *Die äneolithischen und bronzezeitlichen Metallfunde aus Moldavien*, PBF XX, 9, Stuttgart, 2002, 143 sqq.; V. I. Klocho, *Weaponry of Societies of the Northern Pontic Culture Circle: 5000-700 BC*, Baltic-Pontic Studies 10, Poznań, 2001, 207 sq.; C. Metzner-Nebelsick, *Der „Thrako-Kimmerische Formenkreis aus der Sicht der Urnenfelder- und Hallstattzeit im südöstlichen Pannonien*, *Vorgeschichtliche Forschungen* 23, Rahden/Westf., 2002, 62 sqq.; E. Kaiser, Z. Ch. Popandopulo, *PZ* 79, 2004, 16 sqq.; Salaš, *Bronzové depoty střední až pozdní doby bronzové na Moravě a ve Slezsku*, Brno, 2005, 37 sqq.; L. Kruschel'nycka, *Die Bronzegegenstände der Noua-Kultur in der Westukraine*, in J. Kobaľ (ed.), *Bronzezeitliche Depotfunde-Problem der Interpretation. Materialien des Festkonferenz für Tivodor Lehoczyk zum 175. Geburtstag*, Ushhorod, 5.-6. Oktober 2005, Ужгород, 2006, 162 sq.; H. Ciugudean, S. A. Luca, A. Georgescu, *Depozitul de bronzuri de la Dîpșa*, BiblBrukenthal 5, Sibiu, 2006, 36; A. I. Крушельницька, *Культура Ноа на землях України*, Львів, 2006, 135 sqq.; Kacsó 2007, 60 sqq.; Ciugudean et al. 2008, 17 sq.; B. Rezi, *Analele Banatului S.N.* 17, Arheologie-Istorie, 2009, 51 sq.; Дєрачев 2010; Rezi, Marisia 30, 2010, 52 sq.

18 Vezi pentru România Soroceanu, *Die Fundumstände bronzezeitlicher Deponierungen – Ein Beitrag zur Hortdeutung beiderseits der Karpaten*, in Soroceanu 1995, 30 sqq.

majoritatea acestor descoperiri se admite o semnificație cultică. Pot exista însă și alte explicații, de natură profană, cu privire la prezența lor în ape¹⁹.

Concentrația cea mai mare de culturi de tip transilvănean timpurii se găsește, așa cum rezultă și din lista anexată, în Transilvania sudică și centrală, cel mai bine reprezentate fiind variantele A și B. Într-un număr relativ mare se găsesc astfel de piese și în Moldova și Ucraina sudică și sud-vestică²⁰; totuși, cantitatea cea mai mare o constituie aici piesele variantei C²¹. Aceste zone formează aria primară de confecționare și de folosință a culturilor de tip transilvănean. Ca piese de import, ele apar și în aria depozitelor de tip Uriu-Ópályi²², care sunt cronologic paralele cu cele de tip Ruginoasa-Cara.

Există câteva descoperiri databile în etapa timpurie a Bronzului târziu, în care apar împreună culturile variantelor A și B, iar în depozitul de la Jabența sunt prezente la un loc chiar toate cele trei variante principale, acest fapt reprezentând o dovadă evidentă a contemporaneității lor deja în această etapă.

Răspândirea teritorială cea mai vastă o cunosc culturile de tip transilvănean în Bronzul târziu 3 (aproximativ Reinecke Hallstatt A). Confecționarea lor este preluată acum și de centre aflate în afara ariei inițiale de producție. Prin varianta C, culturile de tip transilvănean rămân în folosință și în primele secole ale mileniului I î. e. n.

Celul cu plisc de la Jucu de Jos aparține, potrivit tipologiei pe am am publicat-o în 2007²³, tipului B, varianta B₁, care se datează în Bronz târziu 2-3. Dintr-un punct geografic foarte apropiat, aflat în raza localității Jucu de Mijloc, provine și un depozit de culturi²⁴, evident mai recent decât descoperirea izolată mai înainte menționată.

Celul de la Cornești aparține, potrivit informațiilor furnizate de către E. Orosz, unui depozit descoperit în 1898. După alte surse, depozitul de la Cornești a fost descoperit în 1887, în punctul *Kertmege*²⁵. Astăzi este imposibil de precizat dacă bronzurile de la Cornești, ajunse în mai multe colecții publice (muzeele din Sf. Gheorghe, Sibiu, Debrecen, Cluj; Colegiul Unitarian din Cluj etc.) și particulare, aparțin unei descoperiri unitare sau nu. Piesele publicate de la Cornești acoperă o perioadă mai lungă de folosință (Bronz târziu 3 și 4), iar celul acum prezentat are analogii cu precădere în depozitele fazei Bronz târziu 3.

Culturile din împrejurimile Gherlei, de la Sic și, respectiv, cel apărut între Așchileu Mic și Așchileu Mare sunt mai recente, ele aparținând perioadei Hallstatt B. Fiind descoperiri izolate, datarea lor mai exactă în cadrul acestei perioade este problematică.

Anexa 1

Celturi de tip transilvănean (completare pentru Transilvania și Banat a listei Rusu 1966, 35 sqq.)

Agrij, jud. Sălaj. Celt varianta B. Descoperire izolată, punct *Dealul Puii* (1948). Muzeul Zalău (nr. inv. C.C. 11/1973). Lit.: Lakó 1983, 69, nr. 1, pl. 1, 1.

Aiud, jud. Alba. 50 culturi întregi, 41 culturi fragmentare. Depozit, punct *Microraiion III* (1971). Muzeul Aiud (nr. inv. 7.855-7.902, 7.912-7.917). Lit.: Rusu, *Bemerkungen zu den grossen Werkstätten- und Giessereifunden aus Siebenbürgen*, în H. Lorenz (ed.), *Studien zur Bronzezeit. Festschrift für Wilhelm Albert v. Brunn*, Mainz/Rhein, 1981, 376, fig. 4.

Alba Iulia, jud. Alba. Celt varianta A. Descoperire izolată, punct *Platoul romanilor*. Muzeul Alba Iulia (nr. inv. 4.225). Lit.: Andrițoiu 1992, 119, nr. 1, pl. 71, 1.

Alunișul, jud. Bistrița-Năsăud. Celt varianta A. Descoperire izolată, punct *Fața Secerului*. Muzeul Năsăud (nr. inv. I A 198). Lit.: G. G. Marinescu, *Urnenfelderzeitliche Bronzefunde aus dem Nordosten Siebenbürgens*, în Soroceanu 2005, 265 sq., fig. 1, pl. 1, 1.

19 Vezi din literatura mai recentă considerațiile lui P. Trebsche, *Mitteilungen des Museumsvereines Lauriacum-Enns* N.F. 40, 2002, 11 sq. prilejuite de descoperirea unui celt în râul Enns.

20 Vezi din literatura veche I. Potemkowski, *Światowit* 4, 1902, 151, fig. 329 (Szarapánovka), din cea recentă M. ЛЬКІВ, *Археологічні Студії* 3, Київ-Чернівці, 2008, 27, fig. 1, 4 (Korovia).

21 Деграчев 2010.

22 Vezi o enumerare a depozitelor de acest tip cu culturi de tip transilvănean la Kacsó 2007, 61.

23 Kacsó 2007, 56 sqq.

24 Kacsó 1994, 6 sq., fig. 2.

25 Vezi literatura la Bader, *Die Schwerter in Rumänien*, PBF 4, 8, Stuttgart, 1991, 119.

Arad, jud. Arad. Cinci celturi varianta C. Depozit II, punct *Hotel Astoria* (1967). Muzeul Arad (nr. inv. 14.504-14.508). Lit.: M. Rusu, E. Dörner, V. Pinte, T. Bader, *Bronzhortfunde aus Transsilvanien (Hallstatt A₂-B₃)*, InvArchRumänien 10, 1977, R68 a, 4-8.

Așchileu Mare, jud. Cluj. Vezi textul.

„Banat”. Celt varianta C. Muzeul Viena (nr. inv. 17.622). Lit.: Kacsó 1994, 14, fig. 4, 3.

Bădeni, jud. Cluj. Celt varianta C. Depozit, punct *Apa sărată* (între 1940 și 1943). Muzeul Cluj. Lit.: Petrescu-Dîmbovița 1977, 126, pl. 299, 12.

Băile Homorod, jud. Harghita. Celt varianta A. Descoperire izolată ? Muzeul Miercurea Ciuc (nr. inv. 3.494). Lit.: Crișan 1994, 243, pl. 8, 16.

Bicaz, jud. Maramureș. Celt fragmentar varianta A. Depozit I, punct *Valea Unghiului* (1977). Muzeul Baia Mare. Lit.: Kacsó, *Mărturii arheologice*, Colecții muzeale 1, Baia Mare, 2004, pl. 75, 1.

„Bihor”. Celt varianta A. Muzeul Viena (nr. inv. 17.971). Lit.: Kacsó, *RevBistriței* 8, 1994, 22 sq., pl. 2, 4.

Blandiana, jud. Alba. Celt varianta C. Descoperire izolată ? Muzeul Alba Iulia (nr. inv. P. 4.552). Lit.: Aldea, Ciugudean 1988, 73, pl. 2, 3.

Bogdan Vodă, jud. Maramureș. Șapte celturi variantele A și B. Depozit, punct *Zneamăn* (1980, 1981). Muzeul Baia Mare (nr. inv. 19.355-19.358, 19.360, 19.362-19.363). Lit.: I. Motzoi-Chicideanu, G. Iuga, *Der Bronzefund von Bogdan Vodă, Kr. Maramureș*, în Soroceanu 1995, 143 sq., pl. 2.

Borșa, jud. Cluj. Două celturi varianta C. Depozit. Colecție particulară. Lit.: Petrescu-Dîmbovița 1977, 140, pl. 343, 9. 11.

Bozeș, jud. Hunedoara. a. Celt varianta B. Descoperire izolată la est de localitate (1971). Muzeul Deva (nr. inv. 23.400). Lit.: Andrițoiu 1992, 120, nr. 18, pl. 71, 4. b. Celt varianta B. Descoperire izolată ? Lit.: C. I. Popa, M. Râza, *Acta Musei Sabesiensis Terra Sebus* 1, 2009, 35, fig. 1.

Brașov, jud. Brașov. Celt varianta B. Depozit (?), punct *Dealul Tâmpa*. Colecția I. Rusu, Livezile. Lit.: Marinescu, Dănilă 1974, 71 sq., pl. 1, 6, pl. 7, 4.

Breaza, jud. Bistrița-Năsăud. Două (?) celturi. Depozit. Inedit²⁶.

Brâncovenești, jud. Mureș. Celt. Descoperire izolată ? A fost în colecția D. Teleki. Lit.: Roska 1942, 127 sq., nr. 123²⁷.

Brusturi, jud. Sălaj. Celt varianta A. Descoperire izolată ? Colecția Liceului Teoretic (fost de Matematică-Fizică) Jibou. Lit.: Lakó 1983, 72, nr. 14, pl. 2, 6.

Buituri (oraș Hunedoara), jud. Hunedoara. Celt varianta C. Depozit (?), punct *Carieră de nisip* (1959). Muzeul Deva (nr. inv. 13.637). Lit.: Andrițoiu, Sargetia 9, 1972, 29, fig. 1a, fig. 2.

Cacova Ierii, jud. Cluj. Celt varianta A. Descoperire izolată, punct *Ruptura* (înainte de 1907). A fost în colecția I. Téglás. Lit.: Téglás 2005, 41, fig. 33/89.

Căianu Mic, jud. Bistrița-Năsăud. Celt varianta A. Descoperire izolată, punct *Poduri*. Lit.: G. Marinescu, Al. Retegan, *File de Istorie* 3, 1974, 445, pl. 1, 1, pl. 3, 1.

Călacea, jud. Sălaj. Celt varianta A. Depozit, punct *Lab* (1976 ?). Muzeul Zalău (nr. inv. 1.229). Lit.: Lakó 1983, 72, nr. 15b, pl. 2, 8.

Călugăreni, jud. Mureș. Celt varianta B, fragment de celt. Depozit, punct *Arnic* (1973). Muzeul Tg. Mureș (nr. inv. 5.988). Lit.: A. Vulpe, V. Lazăr, *Dacia N.S.* 32, 1989, 235, fig. 1, 10-11.

Cernat, jud. Covasna. Tipar de celt varianta A. Așezare (1963). Lit.: Székely 1970, 478, fig. 1, 1.

Cernuc, jud. Sălaj. Celt varianta B ?. Descoperire izolată. Colecția Liceului Teoretic Jibou. Lit.: Bejinariu 2005, 132, pl. 3, 1.

Cetatea de Baltă, jud. Alba. Celt varianta B, celt varianta C. Depozit, punct *Sub coastă* (1964). Muzeul Târnăveni. Lit.: V. Pepelea, *ActaMN* 10, 1973, 517, fig. 1, 19-20.

Chitid, jud. Hunedoara. Celt varianta B. Descoperire izolată (1963). Muzeul Deva (nr. inv. 16.045). Lit.: I. Andrițoiu, *SCIV* 21, 1970, 634, fig. 1, 1, fig. 2, 1-2.

Cizer, jud. Sălaj. Celt varianta B. Descoperire izolată, punct *Rodina*. Muzeul Zalău (nr. inv. C.C. 5/1968). Lit.: Lakó 1983, 73, nr. 20b, pl. 2, 10.

26 Informații amabile F. Gogâltan și B. Rezi. Depozitul conține și seceri.

27 Este descris ca o imitație a variantei mai vechi a celtului de tip transilvănean („...a régebbi erdélyi tipust ferde bordadisszel utánzó tokos fűles bronzbalta.”).

Cozla, jud. Caraș-Severin. Două celturi varianta C. Depozit, punct *Piatra lungă*. Muzeul Reșița. Lit.: C. Secărin, Banatica 5, 1979, 107 sq., fig. 1, 1-2, fig. 2, 4-5.

Cristuru Secuiesc, jud. Harghita. Celt varianta A. Descoperire izolată în partea de vest a localității (înainte de 1951). Muzeul Cristuru Secuiesc (nr. inv. 218). Lit.: Benkő 1992, 186, pl. 6, 6.

Cugir, jud. Alba. Trei fragmente de celt variantele A și B. Depozit, punct *Pârâul Bugului* (1973). Muzeul Alba Iulia (nr. inv. P. 6065/18-19. 21a). Lit.: H. Ciugudean, I. A. Aldea, *Der Bronzefund von Cugir, Kr. Alba und seine Beziehungen zu den spätbronzezeitlichen Kulturphänomenen Siebenbürgens*, în Soroceanu 2005, 98, nr. 21-22, 25, fig. 5, 3-5.

Deva, jud. Hunedoara. a. Două celturi varianta C. Depozit ? Lit.: Téglás 2005, 123, nr. 27-28, fig. 18/125/4-18/125/5. b. Celt varianta A. Descoperire izolată, punct *Malhegy*. Muzeul Deva. Lit.: Andrițoiu 1992, 122, nr. 40, pl. 71, 7²⁸.

Firtănuș, jud. Harghita. Celt varianta C. Descoperire izolată, punct *Középláb* (1987). Muzeul Cristuru Secuiesc. Lit.: Benkő 1992, 76, pl. 6, 5.

Fizeș, jud. Caraș-Severin. 12 celturi variantele B și C. Depozit, punct *Căprioara* (1979). Lit.: O. Bozu, Studii și Comunicări de Etnografie-Istorie 4, 1982, 138 sqq., pl. 2-6, 1-3, pl. 7, 1-3.

Fizeșu Gherlii, jud. Cluj. Nouă celturi varianta C. Depozitul II, punct *Szajkaszeg*. Colecția Bibliotecii Batthyáneum Alba Iulia (din fosta colecție J. Temesváry), Muzeul Budapesta. Lit.: Hampel 1896, pl. 218, 2-10.

Florești, oraș Cluj-Napoca, jud. Cluj. Celt. Descoperire izolată pe malul râului *Someș*. Muzeul Cluj. Inedit²⁹.

Fostul comitat Szolnok-Doboka. Celt varianta A. Descoperire izolată ? A fost în colecția Floth, în prezent la Muzeul Budapesta (nr. inv. 1. 1907. 63). Lit.: Kacsó 2007, 13, nr. 32, fig. 4, 11.

Gârbou, jud. Sălaj. Celt varianta B. Descoperire izolată, „în grădina casei nr. 270/A”. Muzeul Zalău (nr. inv. C.C. 990/1994). Lit.: Bejinariu 2005, 133, pl. 4, 1.

Ghirbom, jud. Alba. Celt varianta B. Descoperire izolată, punct *Hamboc-Ciorcobară*. Muzeul Alba Iulia (nr. inv. P. 6357). Lit.: Aldea, Ciugudean 1988, 72, pl. 1, 4.

Gușterița, jud. Sibiu. Celt varianta A. Descoperire izolată ? Muzeul Sibiu (nr. inv. A 3.698/7.890). Lit.: Ciugudean et al. 2008, 14 sq., pl. 3, 2³⁰.

Halmășd, jud. Sălaj. Celt varianta A. Descoperire izolată, punct *Prinsoare*. Muzeul Zalău (nr. inv. C.C. 1.523/1982). Lit.: Lakó 1983, 77, nr. 36, pl. 6, 1.

Hida, jud. Sălaj. Celt varianta C. Depozit (1903). Muzeul Cluj. Lit.: Petrescu-Dîmbovița 1977, 142 sq., pl. 348, 17.

Hunedoara, jud. Hunedoara. Două sau trei celturi varianta C. Depozit II. Muzeul Cluj, Muzeul Deva³¹. Lit.: Petrescu-Dîmbovița 1977, 143, pl. 350, 7-8. 10³².

Iablașița, jud. Caraș-Severin. Celt varianta B. Depozit II, punct *Cheia Globului* (1890). Muzeul Vrșec (nr. inv. 804). Lit.: Petrescu-Dîmbovița 1977, 98, pl. 161, 17.

Ibănești, jud. Mureș. Celt varianta A. Descoperire izolată, punct *Pe deal* (1969). Lit.: V. Lazăr, E. Mera, Marisia 9, 1979, 639 sq., pl. 117, 3, pl. 118, 3.

Ighiu, jud. Alba. Celt varianta B. Descoperire izolată. Muzeul Alba Iulia (nr. inv. 4.228). Lit.: Andrițoiu 1992, 123, nr. 57, pl. 71, 2.

Jabenița, jud. Mureș. Trei celturi variantele A, B și C. Depozit, punct *În lunci* (1980). Muzeul Tg. Mureș (nr. inv. 7.227-7.229). Lit.: V. Lazăr, RevBistriței 10-11, 1996-1997 (1997), 9 sq., pl. 1, 4-6, pl. 2, 4-6.

28 Roska 1938, 155, nr. 12 și Rusu 1966, 20, nr. 52 menționează ca provenit din această localitate celtul de tip transilvănean din depozitul din punctul *Szárhegy*.

29 Informație amabilă M. Rotea.

30 Rusu 1966, 20, nr. 70 menționează, așa cum arată indicația sa bibliografică, celturile de tip transilvănean din depozitul Gușterița II. Piese recent publicate nu i se cunosc condițiile de descoperire, pare însă foarte puțin probabil ca ea să aparțină descoperirii desemnate drept depozitul Gușterița I. Nu există argumente pentru includerea ei printre bronzurile depozitului Gușterița II, totuși această posibilitate nu poate fi exclusă, așa cum cred, ca una dintre alternativele de atribuire, și autorii care au pus recent celtul în circulația științifică.

31 Celtul păstrat aici este atribuit doar cu probabilitate depozitului.

32 Roska 1938, 156, nr. 23, fig. 4 și Rusu 1966, 20, nr. 74 menționează ca provenite din fostul comitat Hunedoara și alte celturi de tip transilvănean.

Jacodu, jud. Mureș. Celt varianta B. Descoperire izolată ? Muzeul Cristuru Secuiesc (nr. inv. 209). Lit.: Crișan 1994, 243, pl. 6, 12.

Jupa, jud. Caraș-Severin. Celt varianta B. Descoperit în prundișul adus din albia Timișului (1993). Muzeul Caransebeș. Lit.: A. Szentmiklosi, *Analele Banatului* 5, 1997, 22, fig. 3.

Lăpuș, jud. Maramureș. a. Celt varianta A. Depozit I, punct *Secătura Savului* (1932, 1961). Muzeul Baia Mare (nr. inv. 194). Lit.: Kacsó, *Marmatia* 5-6, 1979-1981, 116, pl. 1, 3. b. Celt fragmentar varianta A. Descoperire izolată, punct *Poienile Danciului* (1995). Muzeul Baia Mare (nr. inv. 27.914). Lit.: Kacsó, *Crisia* 24, 1994, 15, pl. 5, 4.

Liubcova, jud. Caraș-Severin. Celt varianta C. „Depozit” într-o necropolă Gârla Mare, punct *Țiglărie* (1981). Muzeul Reșița. Lit.: Secărin, *Banatica* 8, 1985, 91 sq., pl. 4, 1.

„**Maramureș**”. a. Celt varianta A. A fost în colecția Liceului reformat din Sighetu Marmăției. Lit.: J. Hampel 1886, pl. 12, 7. b. Partea inferioară a unui celt. A fost în colecția T. Lehoczky în 1874, acum în Muzeul Cernăuți, transferat de la Muzeul Ușgorod (nr. Inv. B₃-42/1). Lit.: J. Kobaľ, *Bronzezeitliche Metallfunde aus der Sammlung des Transkarpatischen Heimatkundemuseum (Ușgorod, Ukraine)*, în Soroceanu 2005, 248, fig. 3, 16.

Merești, jud. Harghita. Trei celturi varianta A. Depozit, punct *Peștera Orbán Balázs (Peștera Mare)*. Lit.: J. Emödi, *Acta (Siculica)* 2003/1, 77, fig. 3/I 1-3.

Meseșenii de Sus, jud. Sălaj. Celt varianta A. Descoperire izolată, punct *Osoiu Măcăului*. Muzeul Zalău (nr. inv. 1.521/1982). Lit.: Lakó 1983, 80, nr. 50d, pl. 8, 2. **Miercurea Ciuc**, jud. Harghita. Patru celturi varianta A. Depozit, punct *Suta*. Muzeul Miercurea Ciuc (nr. Inv. 279, 2.174, 280-281). Lit.: Székely 1970, 473 sqq., fig. 1, 2-5, fig. 3.

Moigrad, jud. Sălaj. Celt varianta C. Descoperire izolată ? (înainte de 1958). Muzeul Zalău (nr. inv. C.C. 302/1958). Lit.: Bejinariu 2008, 65, pl. 11, 3.

Moldovenesti, jud. Cluj. Celt varianta A. Descoperire izolată (1900). A fost în colecția I. Téglás. Lit.: Téglás 2005, 413, fig. 25/146.

Nadiș, jud. Sălaj. Trei celturi. Depozit. A fost în colecția L. Szikszay din Zalău. Lit.: Roska 1942, 273, nr. 218³³.

Noul Săsesc, jud. Sibiu. Două celturi varianta B, două celturi varianta C. Depozit, punct *Pădurea bisericii* (1856). Muzeul Sighișoara. Lit.: Petrescu-Dîmbovița 1977, 132, pl. 313, 2-4. 13.

Oarța de Sus, jud. Maramureș. Celt varianta B. Descoperire izolată, punct *Măgura* (1971). Muzeul Baia Mare (nr. inv. 720). Lit.: Kacsó, *Apulum* 15, 1977, 146, fig. 8, 1.

Ormeniș, jud. Mureș. Celt varianta C. Descoperire izolată ? (1891). Lit.: Téglás 2005, 326, fig. 12/42.

Păltiniș, jud. Caraș-Severin. Tipar de celt varianta C. Descoperire izolată, punct *Toplița*. Muzeul Caransebeș (nr. inv. 12.656). Lit.: P. Rogozea, *Banatica* 7, 1983, 141, pl. 1, b.

Pâclișa, jud. Alba. Celt varianta A. În albia Mureșului. Muzeul Alba Iulia (nr. inv. P. 6226). Lit.: Aldea, *Ciugudean* 1988, 73, pl. 2, 2.

Pecica, jud. Arad. a. Celt varianta A. Depozit III, punct *Între vii* (1966). Muzeul Arad. Lit.: E. Dörner, *Materiale* 9, 1970, 460, fig. 14, 4. b. Două celturi varianta B. Depozit IV (1969). Muzeul Arad. Lit.: Petrescu-Dîmbovița 1977, 102, pl. 176, 29-30.

Perișor, jud. Bistrița-Năsăud. Celt varianta B. Depozit, punct *După dâlme* (1976). Muzeul Bistrița. Lit.: T. Soroceanu, A. Retegan, *Dacia N.S.* 25, 1981, 208, fig. 28, 12.

Pescari, jud. Caraș-Severin. Două celturi varianta C. Depozit, punct *Cariera de piatră* (1972). Muzeul Reșița. Lit.: Secărin, *Banatica* 4, 1977, 111 sq., pl. 1, 1. 3, pl. 2, 1. 3.

Ragla, jud. Bistrița-Năsăud. Celt varianta C. Descoperire izolată. Colecția I. Rusu, *Livezile*. Lit.: Marinescu, *Dănilă* 1974, 67, pl. 3, 4, pl. 7, 3.

Rapoltu Mare, jud. Hunedoara. Celt varianta A, celt varianta B, fragment de celt. Depozit, punct *Valea Faurului* (1960). Muzeul Deva (nr. inv. 15.729-15.730, 15.732). Lit.: B. Basa, *Sargetia* 5, 1968, 32 sq., fig. 1-3.

Reghin, jud. Mureș. Celt. Descoperire izolată (?), punct *Kirschberg*. A fost în colecția Gimnaziului evanghelic din Sighișoara. Lit.: Roska 1942, 260, nr. 85.

Satu Mare, jud. Harghita. Celt varianta A. Descoperire izolată ? Muzeul Odorheiu Secuiesc (nr. inv. II. 7487). Lit.: Crișan 1994, 242 sq., pl. 6, 16.

33 Despre descoperirile de bronzuri de la Nadiș și despre colecția de bronzuri L. Szikszay vezi mai recent Bejinariu 2008.

Săcueni, jud. Bihor. a. Celt. Descoperire izolată. Lit.: Bader 1978, 128, nr. 79. b. Celt varianta C. Descoperire izolată în împrejurimile localității. Colecția dr. M. Penkert. Lit.: Emödi 2003, 115, pl. 2, 2³⁴.

„Sălaj”. a. Celt varianta B. Depozit (înainte de 1938). Muzeul Național de Antichități București. Lit.: H. Dumitrescu, Dacia 7-8, 1937-1940 (1941), 134, fig. 1, 4. b. Celt varianta A. A fost în colecția Wesselényi-Teleki, acum la Muzeul Zalău (nr. inv. C.C. 79/1958). Lit.: Bejinariu 2008, 56, pl. 15, 2. c. Celt varianta C. Descoperire izolată ? Colecția Liceului Teoretic Jibou. Lit.: Bejinariu 2005, 132 sq., pl. 4, 4.

Săsarm, jud. Bistrița-Năsăud. Celt varianta A. Descoperire izolată, punct *Zăvoaie* (1975). Lit.: Marinescu, Studii și Comunicări de Istorie, Caransebeș, 1979, 128, nr. 10, pl. 2, 4.

Sălciua de Jos, jud. Alba. Celt varianta A. Descoperire izolată, punct *Peștera Huda lui Papară*. Lit.: H. Ciugudean, D. Anghel, Apulum 44, 2007, 59 sq., fig. 3.

Sâmbriaș, jud. Mureș. Celt, varianta C. Depozit (1969). Lit.: A. Zrinyi, Marisia 9, 1979, 642, pl. 119, 3.

Sângiorgiu de Pădure, jud. Mureș. Patru celturi varianta C. Depozit I, punct *Cseholdal* (1904, 1928). Muzeul Cluj. Lit.: Roska 1942, 75, nr. 23, fig. 90, 2. 5. 7. 13³⁵.

Sântimreu, jud. Bihor. Cinci celturi varianta C. Depozit (1919). Lit.: Emödi, Crisia 1978, 525 sq., pl. 1, 1-5.

Stănțești Ohaba, jud. Hunedoara. Celt. Descoperire izolată (1973). Muzeul Deva (nr. inv. 23.472). Lit.: Andrițoiu, Sargetia 14, 1979, 27, nr. 33.

Stupini, jud. Bistrița-Năsăud. Celt varianta A. Depozit, punct *„fostul sediu C.A.P.”* (1966). Muzeul Bistrița (nr. inv. 4.102). Lit.: Dănilă, SCIVA 26, 1975, 226, fig. 1, 1.

Șăulia de Câmpie, jud. Mureș. Celt varianta C. Depozit ? (1994). Lit.: Crișan 2002, 227, fig. 1, 3.

Șieu, jud. Maramureș. Celt varianta B. Descoperire izolată, punct *Podul Cârștii* (1971). Muzeul Baia Mare (nr. inv. 724). Lit.: Kacsó, Marmatia 3, 1977, 32, fig. 5, 16.

Șieu-Odorhei, jud. Bistrița-Năsăud. Celt varianta B. Descoperire izolată, punct *Între păraie*. Muzeul Șieu-Odorhei. Lit.: Marinescu, Dănilă 1974, 67, pl. 2, 5, pl. 7, 2.

Șimonești, jud. Harghita. Celt varianta C. Descoperire izolată, punct *Vászoly* (1954). Muzeul Cristuru Secuiesc (nr. inv. 420). Lit.: Benkő 1992, 145, pl. 6, 7.

Șoimușu Mic, jud. Harghita. Celt varianta C. Descoperire izolată ? Muzeul Cristuru Secuiesc (nr. inv. 552). Lit.: Benkő 1992, 98 sq., pl. 6, 3.

Șuncuiș, jud. Bihor. Celt varianta C. Descoperire izolată, punct *Dealul Mitoc*. Lit.: Emödi 2003, 116, pl. 2, 5.

Târgu Mureș, jud. Mureș. A. Celt varianta C. Depozit (înainte de 1890). Muzeul Budapesta. Lit.: Holste 1951, 15, pl. 29, 3. b. Celt. Descoperire izolată ? Lit.: Lazăr, *Repertoriul arheologic al județului Mureș*, Târgu Mureș, 1995, 256.

Turda, jud. Cluj. Celt varianta C. Descoperire izolată, *pe teritoriul castrului roman, în via lui Misi Nagy* (1903). Lit.: Téglás 2005, 616, fig. 29/96.

Țelna, jud. Alba. Două celturi varianta C. Depozit. Muzeul Budapesta. Lit.: Holste 1951, 18, pl. 34, 5. 8.

Valea Rece, jud. Mureș. Celt fragmentar varianta B. Depozit, punct *La vii* (1960). Muzeul Târgu Mureș. Lit.: Petrescu-Dîmbovița 1977, 82, pl. 114, 16 („Band”).

Zau de Câmpie, jud. Mureș. Celt varianta A. Depozit ? Lit.: Crișan 2002, 227, fig. 1, 1.

Zăgujeni, jud. Caraș-Severin. Celt. Depozit II. Muzeul Caransebeș. Lit.: A. Szentmiklosi, Fl . Drașovean, *Arta prelucrării bronzului în Banat*, Timișoara 2004, 129, nr. 84.

Zăuan, jud. Sălaj. Celt varianta B. Depozit (?) descoperit în vatra satului. Colecția Liceului din Șimleu Silvaniei. Lit.: Lakó 1983, 92, nr. 91d, pl. 16, 5.

34 Este posibil ca cele două informații bibliografice să se refere la una și aceeași piesă. Un celt de tip transilvănean din această localitate, aflat la Muzeul Budapesta, este menționat și de Rusu 1966, nr. 114.

35 Din această localitate mai provine, ca descoperire izolată, un celt de tip transilvănean (Székely, *Materiale* 7, 183, fig. 10, 8), menționat și de Rusu 1966, nr. 121.

Das Bronzedept von Așchileu Mare (Bez. Cluj)

(Zusammenfassung)

Es werden sieben Tüllenbeile vorgelegt, die sich früher in der Sammlung Endre Orosz befanden und z.Z., zusammen mit anderen Fundstücken dieser Sammlung, im Ungarischen Nationalmuseum aus Budapest aufbewahrt werden.

Die beiden Tüllenbeile vom siebenbürgischen Typ (Abb. 1, 1-2; 2, 1-2), die die ältere Variante solcher Beile vertreten, stammen aus Așchileu Mare und gehören, sehr wahrscheinlich einem Depot an.

Die Depots, die ausschließlich Tüllenbeile enthalten, sind beidseits der Karpaten zumal den ersten Jahrhunderten des 1. Jahrtausends v. Chr. charakteristisch. Ihre Anzahl in der Stufe Spätbronzezeit 2 (ungefähr Reinecke Bronze D) ist gar nicht beachtlich, nur 4,6 % aus der Gesamtanzahl der Depotfunde dieser Periode, laut der Statistik von T. Soroceanu und E. Lakó.

Die Depots von Așchileu Mare und Uroi sind die einzigen siebenbürgischen Funde, die angeblich nur aus Tüllenbeile vom siebenbürgischen Typ bestehen. Evtl. solche Funde kamen auch in Sighișoara (Schässburg) und Deva vor. Die Tüllenbeile vom siebenbürgischen Typ sind aber sehr gut in den gemischten Depots der Noua und Sabatinovka Bevölkerungsgruppen vertreten, nicht selten zusammen mit den Hakensicheln.

Die Verbreitung, die Typologie, die chronologische Einordnung und die Funktion der Tüllenbeile vom siebenbürgischen Typ wurden mehrmals erörtert.

Im Anhang lege ich eine Liste der Tüllenbeile vom siebenbürgischen Typ vor, die die Fundliste von Rusu 1966 für Siebenbürgen und das Banat ergänzt. Die größte Konzentration der älteren Tüllenbeile vom siebenbürgischen Typ, besonders die Varianten A und B nach Rusu, befinden sich, wie sich auch aus dieser Liste ergibt, im Süden und in der Mitte Siebenbürgens. Relativ zahlreich sind solche Tüllenbeile ebenfalls in Moldavien und in südlichen Ukraine. In diesen Territorien kamen die Mehrzahl der Depotfunde vom Typ Ruginoasa-Cara vor.

Das Tüllenbeil von Jucu de Jos (Abb. 1, 3; 2, 7) gehört dem Typ B, Variante B₁ der Tüllenbeile mit halbmondförmigem Rand an, laut der von mir 2007 publizierten Typologie. Dieser Typ ordnet sich chronologisch in die Stufen Spätbronzezeit 2 und 3 ein.

Das Tüllenbeil von Cornești (Abb. 1, 4; 2, 3) wurde, laut der Information von Endre Orosz, 1898 zusammen mit anderen Bronzestücken in der Flur *Várfalvi alsó-láb* entdeckt. Nach anderen Angaben kam das Depot von Cornești 1887, in der Flur *Kertmege* ans Licht. Heute ist schon unmöglich zu präzisieren, ob die Bronzestücke von Cornești, die in verschiedene öffentliche oder private Sammlungen gelangten, einem einheitlichen Fund zuzuschreiben sind. Die von Cornești publizierten Bronzeartefakte datieren sich in eine längere Zeitspanne (die Stufen Spätbronzezeit 3 und 4). Die meisten Analogien des Tüllenbeiles aus der Orosz-Sammlung gliedern sich in die Stufe Spätbronzezeit 3 ein.

Die Tüllenbeile von Gherla-Umgebung (Abb. 1, 5; 2, 4), Sic (Abb. 1, 6; 2, 5), bzw jenes entdeckt zwischen Așchileu Mic und Așchileu Mare (Abb. 1, 7; 2, 6) sind jünger und datieren sich in die Stufe Hallstatt B. Da sie Einzelfunde sind, ist ihre genauere Datierung problematisch.

Prescurtări bibliografice

Aldea, Ciugudean 1988	I. Al. Aldea, H. Ciugudean, <i>Obiecte de cupru și bronz recent descoperite în jud. Alba</i> , Apulum 25, 1988, 71-82.
Andrițoiu 1992	I. Andrițoiu, <i>Civilizația tracilor din sud-vestul Transilvaniei în epoca bronzului</i> , BiblThrac II, București, 1992.
Bader 1978	T. Bader, <i>Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei. Cultura pretracică și tracică</i> , București, 1978.
Bejinariu 2005	I. Bejinariu, <i>Piese preistorice de bronz de pe valea Someșului (sectorul județului Sălaj)</i> , Marmatia 8/1, 2005, 131-141.
Bejinariu 2008	I. Bejinariu, <i>Bronzuri preistorice din Sălaj (colecțiile Szikszai, Wesselényi-Teleki, Aszodi și descoperiri izolate în colecția Muzeului din Zalău)</i> , Cluj-Napoca, 2008.
Benkő 1992	E. Benkő, <i>A középkori Keresztúr-szék régészeti topográfiája</i> , Varia Archaeologica Hungarica V, Budapest, 1992.
Ciugudean et al. 2008	H. Ciugudean, S. A. Luca, A. Georgescu, <i>Depozite de bronzuri preistorice din colecția Brukenthal, I</i> , BiblBrukenthal 31, Sibiu, 2008.

- Crișan 1994 V. Crișan, *Obiecte de cupru și bronz aflate în colecțiile muzeelor din județul Harghita*, ActaMN 26-30, I/1, 1989-1993 (1994), 239-250.
- Crișan 2002 V. Crișan, *Piese de bronz inedite din Câmpia Transilvaniei*, Angustia 7, 2002, 227-232.
- Emödi 2003 J. Emödi, *Descoperiri de la sfârșitul epocii bronzului din Bihor*, în *In memoriam Nicolae Chidioșan*, Oradea, 2003, 115-127.
- Hampel 1886, 1892, 1896 J. Hampel, *A bronzkor emlékei Magyarhonban, I-III*, Budapest, 1886, 1892, 1896.
- Holste 1951 F. Holste, *Hortfunde Südosteuropas*, Marburg/Lahn, 1951.
- Kacsó 1994 C. Kacsó, *Frühhallstattzeitliche Bronzefunde in Transsilvanien*, EphNapocensis 4, 1994, 5-15.
- Kacsó 2007 C. Kacsó, *Descoperiri de bronzuri din nordul Transilvaniei (I). Colecția Ferenc Floth*, SCM 2, Baia Mare, 2007.
- Lakó 1983 E. Lakó, *Repertoriul topografic al epocii bronzului și al Hallstattului timpuriu în județul Sălaj*, ActaMP 7, 1983, 69-100.
- Marinescu, Dănilă 1974 G. Marinescu, Șt. Dănilă, *Obiecte de bronz descoperite pe teritoriul județului Bistrița-Năsăud*, File de Istorie 3, 1974, 65-88.
- Orosz 1906 E. Orosz, *Erdélyi bronzleletekről*, ArchÉrt 26, 1906, 368-375.
- Roska 1938 M. Roska, *Über die Herkunft der sog. Hakensicheln*, ESA 12, 1938, 153-166.
- Roska 1942 M. Roska, *Erdély régészeti repertórium. I. Őskor*, Kolozsvár, 1942.
- Rusu 1966 M. Rusu, *Depozitul de bronzuri de la Balșa*, Sargetia 4, 1966, 17-40.
- Soroceanu 1995 T. Soroceanu (ed.), *Bronzefunde aus Rumänien*, PAS 10, Berlin, 1995.
- Soroceanu 2005 T. Soroceanu (ed.), *Bronzefunde aus Rumänien, II. Beiträge zur Veröffentlichung und Deutung bronze- und älterhallstattzeitlicher Metallfunde in europäischem Zusammenhang*, BiblMuzBistrița Seria Historica 11, Bistrița, Cluj-Napoca, 2005.
- Soroceanu, Lakó 1995 T. Soroceanu, É. Lakó, *Der zweite Depotfund von Dragu, Kr. Sălaj. Zu den Tüllenbeildepotfunde in Rumänien*, în Soroceanu 1995, 187-195.
- Székely 1970 Z. Székely, *Depozitul de obiecte de bronz de la Miercurea-Ciuc*, SCIV 21, 1970, 473-479.
- Téglás 2005 Téglás István jegyzetei. *Régészeti feljegyzések I/1-2* (red. I. Bajusz), Kolozsvár, 2005.
- Дергачев 2010 B. A. Дергачев, *Топоры-кельты поздней бронзы Карпато-Подунавья. Выпуск 1 Одношковые кельты с арковидными фасками*, Chișinău, 2010

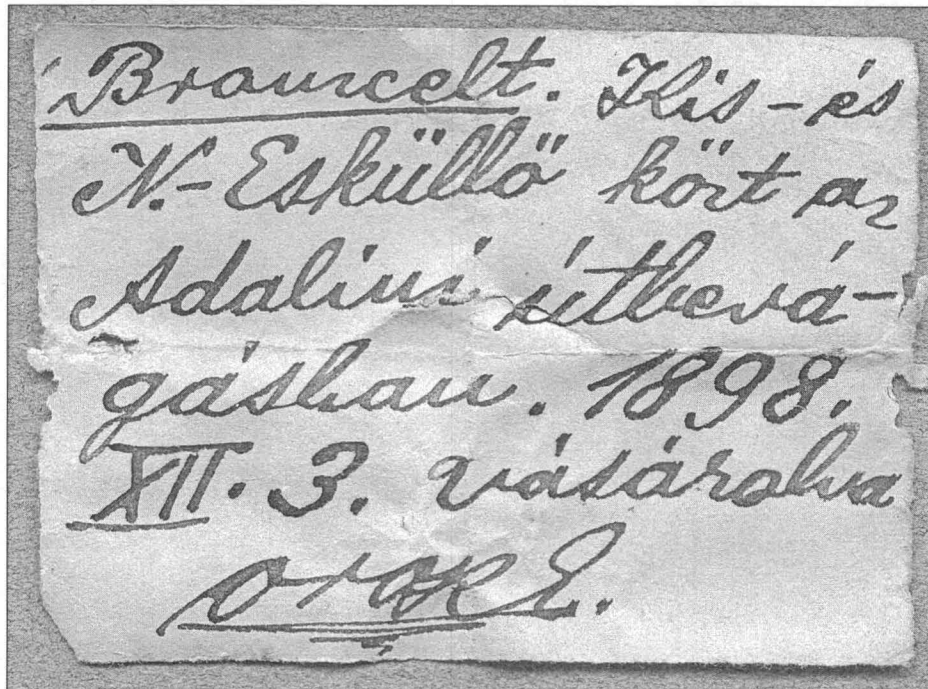

Fig. 3. Bucată de hârtie din gaura de înmănușare a celtului găsit între Așchileu Mic și Așchileu Mare cu înscrisul lui Endre Orosz (foto Muzeul Național Ungar – Budapesta).

Abb. 3. Papier in der Tülle des zwischen Așchileu Mic und Așchileu Mare entdeckten Tüllenbeiles mit der Handschrift von Endre Orosz (Foto Ungarisches National Museum – Budapest).

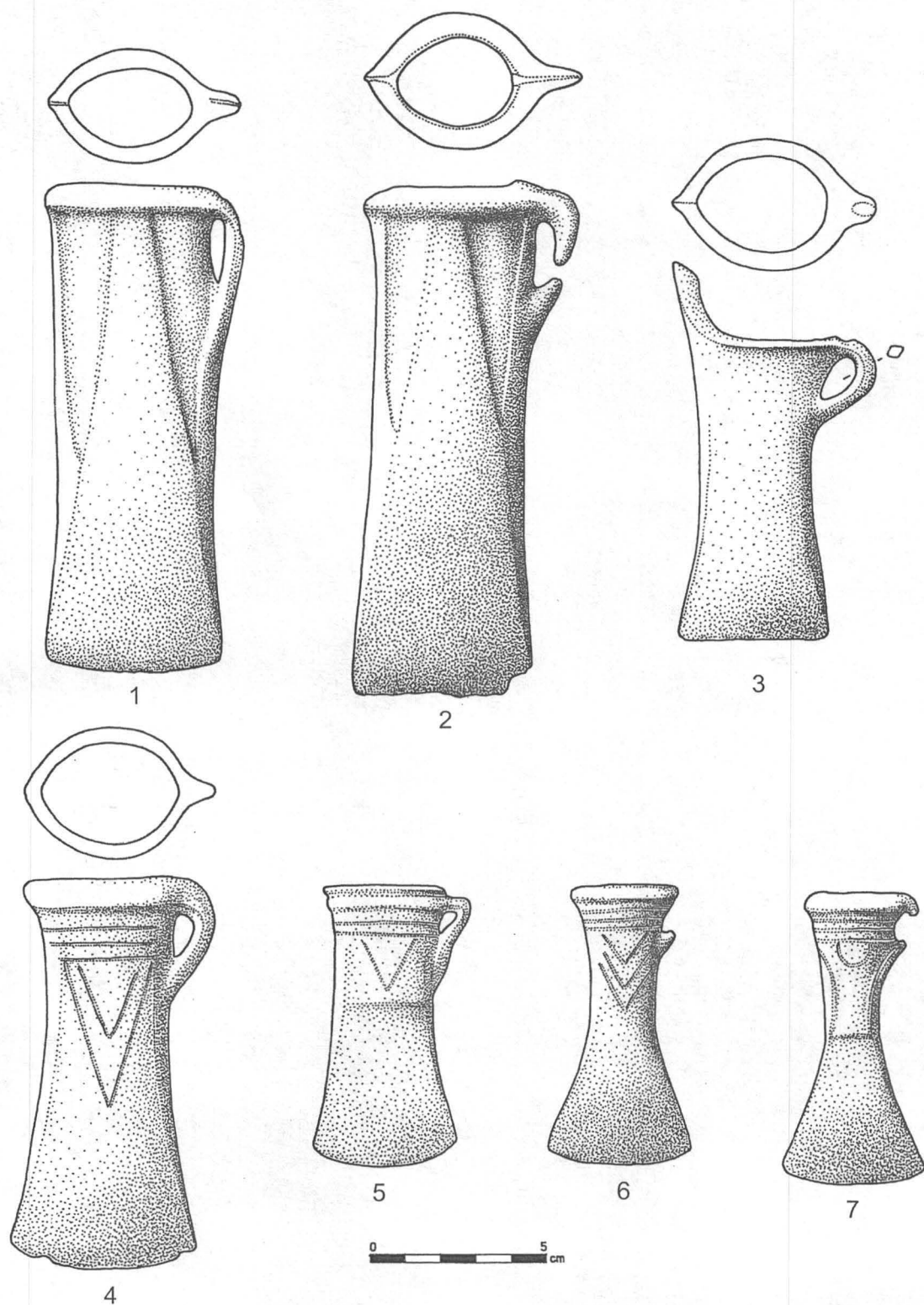

Fig. 1. Celturi din colecția Endre Orosz. 1-2. Așchileu Mare. 3. Jucu de Jos. 4. Cornești. 5. Gherla-împrejurimi. 6. Sic. 7. Între Așchileu Mic și Așchileu Mare.

Abb. 1. Tüllenbeile aus der Sammlung Endre Orosz. 1-2. Așchileu Mare. 3. Jucu de Jos. 4. Cornești. 5. Gherla-Umgebung. 6. Sic. 7. Zwischen Așchileu Mic und Așchileu Mare.

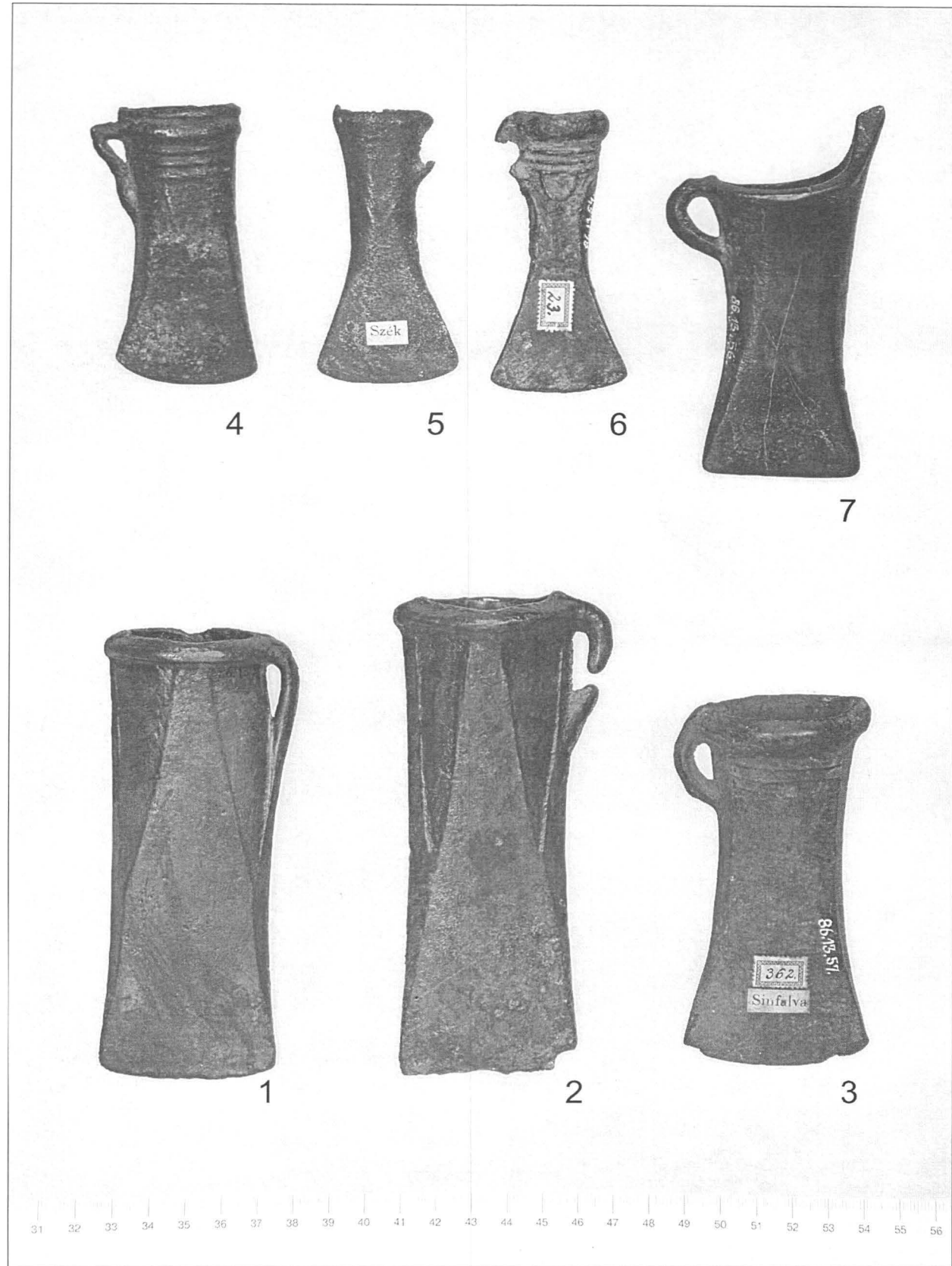

Fig. 2. Celturi din colecția Endre Orosz. 1-2. Așchileu Mare. 3. Cornești. 4. Gherla-împrejurimi. 5. Sic. 6. Între Așchileu Mic și Așchileu Mare. 7. Jucu de Jos (foto Muzeul Național Ungar – Budapesta).

Abb. 2. Tüllenbeile aus der Sammlung Endre Orosz. 1-2. Așchileu Mare. 3. Cornești. 4. Gherla-Umgebung. 5. Sic. 6. Zwischen Așchileu Mic und Așchileu Mare. 7. Jucu de Jos (Foto Ungarisches National Museum – Budapest).

Vestigii hallstattiene timpurii și mijlocii din nord-estul Transilvaniei

George G. MARINESCU

Cuvinte cheie: repertoriu arheologic, Hallstatt timpuriu, așezări, fortificații, Transilvania de Nord

Mots Clee: repertoire arheologique, première age du fer, établissements, fortifications, NE de la Transylvanie

Arealul geografic în discuție este delimitat la nord și est de masivele muntoase ale Carpaților Orientali, de bazinul mijlociu al Mureșului la sud și de cel al Someșului Mic și Valea Fizeșului spre vest, fiind un teritoriu care din punct de vedere administrativ se suprapune în cea mai mare parte peste actualul județ Bistrița-Năsăud, zonele lui limitrofe aparținând zonei răsăritene a județului Cluj, respectiv nordul județului Mureș.

Relativa izolare a zonei a creat și pentru această perioadă premisele unei evoluții atipice și un conservatorism accentuat, ilustrat prin caracterul descoperirilor. Teritoriul în discuție, deși este bine reprezentat prin vestigii arheologice aparținând primelor etape din prima epocă a fierului (Ha B-C) a beneficiat relativ târziu de cercetări arheologice sistematice, începând doar cu a doua jumătate a secolului al XX-lea. O atenție deosebită a fost acordată doar fortificațiilor de refugiu, Ciceu-Corabia „Măgura” [28a]¹, Sărățel „Dealul Cetății” [72a], Dej „Dealul Florilor” [40] sau Dumitrița „Cetate” [46], în timp ce așezările deschise au rămas doar parțial sau deloc cercetate. De cele mai multe ori săpăturile arheologice care au surprins vestigii din perioada analizată, au fost rezultatul unor cercetări care vizau alte epoci istorice, de aceea ele au fost doar parțial investigate și în majoritatea cazurilor au fost doar semnalate în literatura de specialitate. În această categorie se pot integra așezările deschise cercetate la Stupini „Vătaștina” [81a], „Fânațele Archiudului” [81c], Herina „Dealul Morii” [52a], Ocnița „La Ștefăluca” [64b], Vermeș „Căminul Cultural” [95b], Fântânele „Rât” [48b] etc. În mod similar și în studierea inventarului arheologic, există diferențe generate de anumite tendințe subiective ale cercetării. Cercetarea de specialitate s-a axat mai mult pe semnalarea și prezentarea unor descoperiri de metal (piese izolate și depozite de bronz, obiecte din fier), în timp ce alte aspecte ale culturii materiale (ceramică, obiecte din lut ars, os sau piatră) sunt rar sau deloc amintite. De altfel, pe parcursul mai multor decenii în depozitele MJBN a fost adunat mult material ceramic rămas în cea mai mare parte inedit. În aceste condiții, pentru conturarea unei imagini cât mai veridice a evoluției istorice în primele etape de la începutul primei epoci a fierului, am considerat oportună dar și necesară realizarea unui *Repertoriu arheologic* care să prezinte în mod unitar descoperirile specifice acestei etape și care, prin informațiile noi, să contribuie la mai buna cunoaștere a acestei perioade în spațiul nord transilvănean dar și în Transilvania, în general. Necesitatea unei astfel de contribuții este întărită și de situația actuală, prima epocă a fierului și în special etapa sa timpurie și mijlocie nu au beneficiat de un astfel de *Repertoriu*, în situația în care toate celelalte epoci au un asemenea instrument științific². Totodată prezentul *Repertoriu* privind Hallstatt-ul timpuriu și mijlociu, sperăm că va contribui la realizarea unui *Repertoriu arheologic* general al județului Bistrița-Năsăud, lucrare a cărei realizare a fost amânată din cauze obiective și subiective de mai multe ori pe parcursul timpului.

În elaborarea repertoriului arheologic privind descoperirile din prima epocă a fierului (Ha B-C), s-a optat pentru o prezentare în detaliu (istoricul descoperirii, structura, valoarea documentară, încadrarea cronologică

1 Numărul din cadrul parantezelor pătrate reprezintă poziția pe care o are localitatea, respectiv punctul topografic, în cadrul repertoriului arheologic, aici fiind regăsite și trimiterele bibliografice.

2 Marinescu 1984 a (Hallstatt târziu); 1989 (epoca romană); 1993, 1995 (sfârșitul epocii bronzului); 1994 (cultura Coțofeni); Gaiu 2000a (sec. VII-X e.n.); Gaiu 2003 (sec. V-VI e.n.); Vaida 2006 (descoperiri celtice sec. IV-II î.e.n.).

George G. Marinescu

Complexul Muzeal Județean Bistrița-Năsăud

e-mail: georgemarinescu_bn@yahoo.com

etc.), prin oferirea a cât mai multor informații legate de topografie și de descoperirea în sine. Pe parcursul prezentării descoperirilor s-a acordat o atenție sporită punctelor topografice unde au avut loc cercetări arheologice sistematice (șantiere, sondaje, observații de teren amănunțite) sau unor descoperiri izolate care au o mare însemnătate arheologică (cronologică sau documentar-științifică). În cadrul repertoriului au fost cuprinse și descoperiri mai puțin cunoscute sau inedite, care cu această ocazie sunt analizate unitar și introduse pentru prima dată în circuitul științific. Unele descoperiri au fost verificate prin cercetări de teren, multe din cele semnalate în trecut fiind reconfirmate, existând însă și cazuri când vechile puncte topografice nu au mai putut fi identificate pe teren datorită informațiilor lacunare sau uneori contradictorii. Din punct de vedere metodologic s-a optat pentru o prezentare alfabetică a localităților de unde provin materiale arheologice din prima epocă a fierului, fiecareia corespunzându-i un număr de ordine care coincide cu cel din harta descoperirilor (Fig. 1). După numele actual al fiecărei localități, urmează în cadrul parantezelor pătrate, denumirile în limba română, maghiară sau germană³, după care este precizată forma administrativă actuală (sat, comună, oraș) și apartenența administrativă (comună, județ). Precizarea denumirilor localităților în maghiară, germană sau vechile nume românești, este utilă, mai ales pentru identificarea unor descoperiri vechi care au intrat în literatura de specialitate sub altă denumire sau pentru corectarea unor greșeli care au apărut pe parcursul timpului în cercetarea științifică. Fiecărui punct topografic îi corespunde o literă mică, în cadrul său fiind prezentate descoperirile efectuate în punctul precizat de pe raza localității. Repertoriul încercă oferirea a cât mai multor informații legate de: punctul topografic, atunci când există și alte denumiri pentru același toponimic au fost și ele amintite, precizarea exactă a acestuia față de repere fixe (vatra satului, drumuri, râuri, numere de case) prin distanțe și puncte cardinale; informații legate de condițiile descoperirii (anul, numele descoperitorului, sol etc.), descriere succintă a descoperirii și date despre cercetări ulterioare. Fiecare descoperire a fost încadrată cronologic în condițiile cercetării actuale, unele descoperiri vechi fiind reevaluate și reconsiderate cronologic. De asemenea, fiecare punct topografic este însoțit de o bibliografie selectivă, citându-se literatura de bază care cuprinde prima publicare a piesei, ori cea care aduce contribuții importante în ceea ce privește piesa sau descoperirea, încadrarea cronologică, culturală etc. În condițiile în care multe dintre descoperiri provin din cercetări de suprafață s-a considerat utilă și amintirea bibliografiei care menționează situl arheologic pentru materiale arheologice încadrate în alte epoci istorice, în felul acesta putând fi observată diversitatea locuirii pe parcursul timpului. De asemenea, am considerat utilă introducerea codului de sit și a codului LMI prin care se pot afla mai multe date referitoare la descoperirile arheologice din diverse epoci și a coordonatelor geografice exacte. Repertoriul este susținut de 42 de planșe în cadrul cărora o prioritate a avut-o ilustrarea materialului ceramic în cea mai mare parte inedit. În cadrul ilustrației au fost incluse și o serie de descoperiri anterior publicate, care acum au beneficiat de noi desene, unele dintre ele fiind refăcute, cum sunt cele de la Sărățel „Dealul Cetății” sau Herina „Dealul Morii”. În condițiile în care materialul metalic descoperit în nord-estul Transilvaniei, aparținând acestei perioade, este bine cunoscut în literatura de specialitate, s-a considerat inoportună redarea exhaustivă a acestuia, rezumându-ne să ilustrăm doar unele piese inedite sau care au beneficiat de noi desene. Sperăm că *Repertoriul* de față, care se dorește un instrument de lucru, supus în permanență modificărilor datorate noilor cercetări cât și viitoarelor descoperiri arheologice, să ofere specialiștilor dar și celor interesați de arheologie noi date care să contribuie la o mai bună cunoaștere a acestei perioade în spațiul intracarpatic.

1. Agrișu de Jos, [Alsóegres –u], sat, com. Șieu-Odorhei, jud. Bistrița-Năsăud.

În vatra satului, în jurul casei lui Pop Pompei (nr. 58), în 1963, Șt. Dănilă a identificat în urma unei periegeze o așezare antică de pe suprafața căreia a fost adunat material ceramic. O nouă cercetare efectuată în septembrie 1977, de G. Marinescu, a dus la adunarea unui nou lot de material ceramic, care a permis încadrarea așezării în Bronzul târziu (cultura Wietenberg și Noua), fiind descoperite și câteva fragmente ceramice mărunte datate în Hallstatt-ul timpuriu.

Bibliografie: Marinescu 1986, p. 55, nr. 1; Dănilă 1989, p. 5; Andrișoiu, Vasiliev 1990-1993, p. 135, nr. 3; Marinescu 1995, p. 49, pl. I/1-8; Marinescu 2003b, p. 58/1, 323/a; Boroffka 1994, p. 13, nr. 3 (pentru Bronz târziu).

Cod RAN

34798.01

cod LMI 2004 BN-I-s-B-01274

3 Suciuc 1967; Boca 1971.

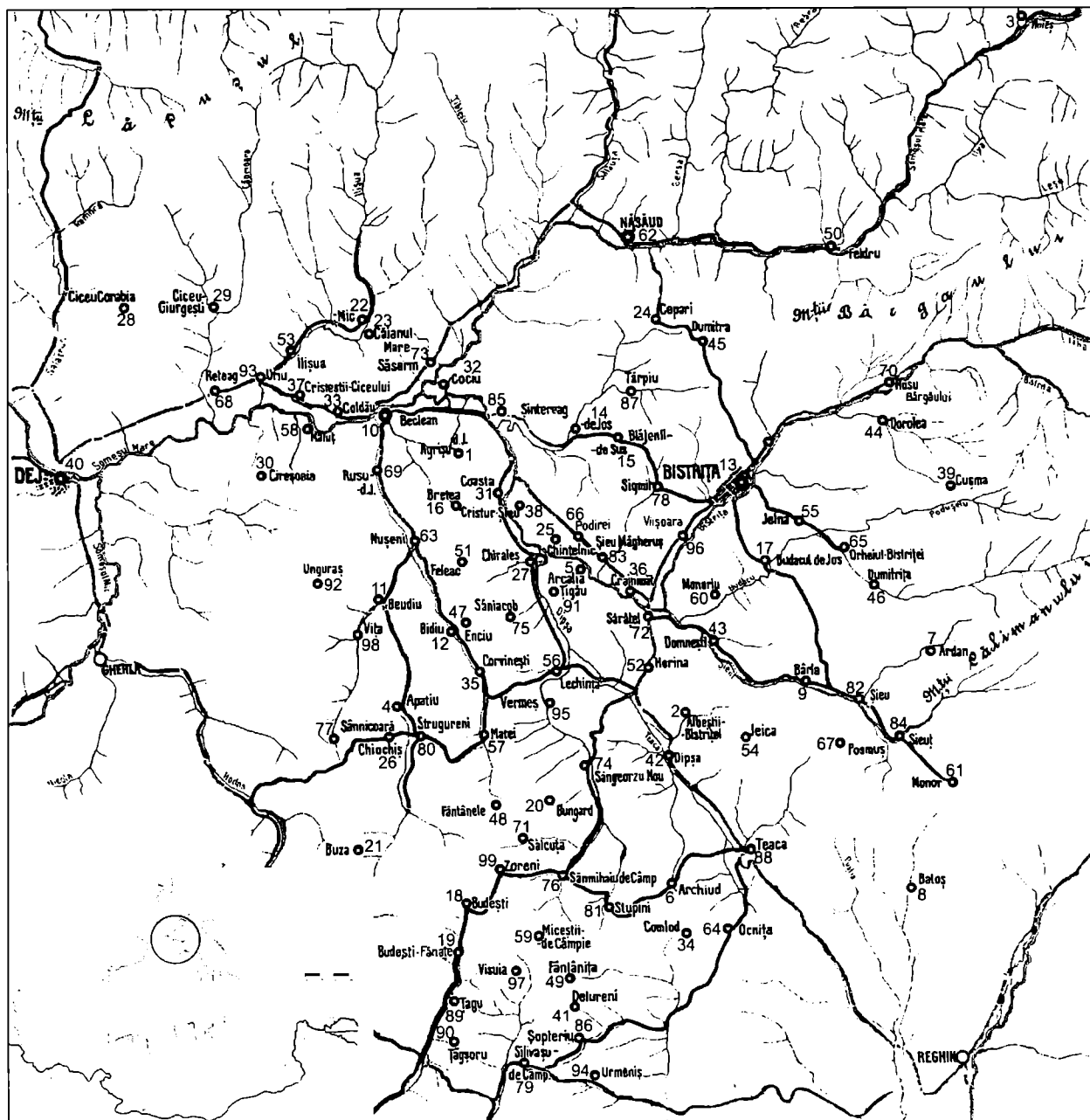

Figura 1 - Harta descoperirilor din Hallstatt-ul timpuriu și mijlociu (Ha B-C) din nord-estul Transilvaniei

1 - Agrișu de Jos; 2 - Albeștii Bistriței; 3 - Anieș; 4 - Apatiu; 5 - Arcalia; 6 - Archiud; 7 - Ardan; 8 - Batoș; 9 - Bârla; 10 - Beclean; 11 - Beudiu; 12 - Bidiu; 13 - Bistrița; 14 - Blăjenii de Jos; 15 - Blăjenii de Sus; 16 - Bretea; 17 - Budacu de Jos; 18 - Budești; 19 - Budești-Fănațe; 20 - Bungard; 21 - Buza; 22 - Căianu Mic; 23 - Căianu Mare; 24 - Cepari; 25 - Chintelnici; 26 - Chiochiș; 27 - Chiraleș; 28 - Ciceu Corabia; 29 - Ciceu Giurgești; 30 - Cireșoia; 31 - Coasta; 32 - Cocui; 33 - Coldău; 34 - Comlod; 35 - Corvinești; 36 - Crainimă; 37 - Cristești Ciceului; 38 - Cristur Șieu; 39 - Cușma; 40 - Dej; 41 - Delureni; 42 - Dipsa; 43 - Domnești; 44 - Dorolea; 45 - Dumitra; 46 - Dumitrița; 47 - Enciu; 48 - Fântânele; 49 - Fântânița; 50 - Feldru; 51 - Feleac; 52 - Herina; 53 - Ilișua; 54 - Jeica; 55 - Jelna; 56 - Lechința; 57 - Matei; 58 - Măluț; 59 - Miceștii de Câmpie; 60 - Monariu; 61 - Monor; 62 - Năsăud; 63 - Nușeni; 64 - Ocnita; 65 - Orhei Bistriței; 66 - Podirei; 67 - Posmuș; 68 - Reteag; 69 - Rusu de Jos; 70 - Rusu Bărgăului; 71 - Sălcuța; 72 - Sărățel; 73 - Sărmășel; 74 - Sângerozu Nou; 75 - Sâniacob; 76 - Sânmihailu de Câmpie; 77 - Sânnicoară; 78 - Sigmir; 79 - Silivașu de Câmpie; 80 - Strugureni; 81 - Stupini; 82 - Șieu; 83 - Șieu Măgheruș; 84 - Șieuț; 85 - Șintereag; 86 - Șopteriu; 87 - Târlu; 88 - Teaca; 89 - Șagu; 90 - Țăgșoru; 91 - Țigău; 92 - Unguraș; 93 - Uriu; 94 - Urmeniș; 95 - Vermeș; 96 - Vișoara; 97 - Visuia; 98 - Vița; 99 - Zoreni.

2. Albeștii Bistriței, [Ferihaza, Fehéregyház, Kisfehéregyház –u; Weisskirchen –g], sat, com. Galații Bistriței, jud. Bistrița-Năsăud.

a) Pe un platou numit de localnici „*Neteda*”, situat la nord de sat, se semnala încă din 1870, o așezare antică pe suprafața căreia se găseau „*cioburi negre și roșii, iar la 500 m mai spre nord, descoperirea a două celturi de bronz, ceramică antică și greutăți de lut*”. Posibil ca în acest punct să fie o așezare din prima epocă a fierului. Nu s-au făcut alte cercetări.

Bibliografie: Notizzen 1871, p. 498-499; Soroceanu 1995, p. 50, n. 170; Marinescu 1995, p. 50/b; Marinescu 2003b, p. 324/b; Marinescu 2005, p. 273, nr. 2.

b) În grădinile caselor situate la nord-est de Biserica evanghelică, teren cu expunere în pantă ușoară, în urma unei periegeze efectuate în 1960 de Șt. Dănilă, au fost descoperite fragmente ceramice aparținând epocii bronzului (cultura Noua, probabil și cultura Wietenberg) și Hallstatt-ului timpuriu. Pe suprafața proaspăt arată au fost observate resturi de arsură, chirpic și cenușă care indică urmele locuirii preistorice.

MJBN nr. inv. 5695-5702

Bibliografie: Marinescu 1986, p. 55, nr. 2; Dănilă 1989, p. 6, nr. 1; Andrițoiu, Vasiliev 1990-1993, p. 135, nr. 7; Boroffka 1994, p. 93, nr. 524; Marinescu 1995, p. 50, pl. I/11-16; Marinescu 2003b, p. 58, nr. 2, 324/a (pentru Bronz târziu).

Cod RAN 33293.02

cod LMI 2004 BN-I-s-B-01277

c) În punctul numit „*Pe Podirei*”, situat la est de sat, spre Jeica, în urma unei cercetări de suprafață efectuată de Șt. Dănilă în 1966, a fost identificată o așezare aparținând epocii bronzului, cultura Wietenberg și Noua. În partea centrală a platoului, s-au descoperit fragmente ceramice de tip hallstattian, de culoare neagră canelată (pl. I/1-4, 6). Au mai fost descoperite și câteva greutăți de la războiul de țesut vertical, fragmente de râșniță și o fusaiolă din lut ars. Pe suprafața proaspăt arată au fost sesizate resturi de chirpic, arsură și cărbune. La circa un kilometru de acest punct au fost identificate izvoare de apă sărată. Nu s-au făcut alte cercetări.

MJBN nr. inv. 5511-5519

Bibliografie: Marinescu 1986, p. 55, nr. 2; Dănilă 1989, p. 7, nr. 2; Andrițoiu, Vasiliev 1990-1993, p. 135, nr. 7; Marinescu 1995, p. 50, pl. I/17, II/1-3; Marinescu 2003b, p. 58/ 2, 324 b (pentru Bronz târziu).

Cod RAN 33293.01

cod LMI 2004 BN-I-s-B-01276

3. Anieș, [Dómbhát –u], sat, com. Maieru, jud. Bistrița-Năsăud.

În punctul „*Dealul Cetății*”, pe Valea Anieșului, în anul 1982, în urma unei descoperiri întâmplătoare, au fost găsite mai multe piese de bronz, dintre care sigure sunt două celturi întregi care au ajuns în colecția satească din Maieru, organizată de profesorul Sever Ursu. Locul exact al descoperirii este nesigur, unele informații indicând platoul cetății, iar altele poalele acestui deal. Ele provin aproape sigur dintr-un depozit care s-a pierdut după descoperire, deși nu excludem posibilitatea ca piese dispartate să se mai afle la diverși locuitori sau la descoperitori. Unul din celturi are gura concavă, buza ușor îngroșată, iar pe o față laterală prezintă o fisură din vechime. Dimensiuni: L = 12,5 cm, l tăiș = 5,4 cm, Dg = 3,4 x 4,5, Ag = 9 cm, G = 300 g. Celălalt are gura ușor concavă, buza îngroșată, decorul fiind compus din două linii în relief. Dimensiuni: L = 9,5 cm, l tăiș = 3,5 cm, Dg = 2,2 x 2,5 cm, Ag = 6 cm, G = 85 g. Ambele piese au o patină verzui-albicioasă ce trădează un bronz de slabă calitate.

Date: Ha B₁-B₂ (sec. X – IX î.e.n.).

Muzeul „*Cuibul Visurilor*” Maieru

Bibliografie: Dănilă 1986, p. 127, pl. III/2, 3; Dănilă, 1989, p. 7; Marinescu 2002, p. 25 sqq., pl. I/2,3; Marinescu 2005, p. 266, Abb. 2, 3, Taf. I / 2-3; Ciugudean, Luca, Georgescu 2008, p. 47, nr. 3.

4. Apatiu, [Dellőapáti, Aphathy –u], sat, com. Chiochiș, jud. Bistrița-Năsăud.

a) În punctul „*Crucile Drumului*” sau „*Crucea Drumului*”, se semnalează o așezare antică aparținând mai multor epoci. De pe suprafața sa în MJBN au ajuns fragmente ceramice din Hallstatt-ul timpuriu (pl. I/5,7). Nu s-au făcut alte cercetări.

Bibliografie: Marinescu 1989, p. 5a (pentru epoca romană).

b) În vatra satului, în jurul *casei Abody*, în 1980, s-au găsit fragmente ceramice din epoca bronzului (cultura Wietenberg) și Hallstatt-ul timpuriu. Nu s-au făcut alte cercetări.

Bibliografie: Marinescu 1995, p. 50, pl. II/4-11; Marinescu 2003b, p. 324, pl. II/4-11 (pentru Bronz târziu).

Cod RAN 33033.02
cod LMI 2004 BN-I-s-B-01280

c) În 1982 cu prilejul înființării unei livezi intensive, în punctul „*Livadă*” situat în vatra satului, lângă casa locuitorului Orban Ștefan (nr. 74), au fost descoperite fragmente ceramice aparținând culturii Wietenberg și fragmente mărunte hallstattiene ornamentate cu caneluri verticale (pl. I/8, 9). Materialul se păstrează în MJBN, nu s-au făcut alte cercetări.

Bibliografie: Marinescu 1995, p. 50, pl. II/12; Marinescu 2003b, p. 324, pl. II/12 (pentru Bronz târziu).

d) La ieșirea din sat, spre Bozieș, în dreapta drumului s-a găsit ceramică mărunță, sigur de Hallstatt timpuriu, ce se păstrează în MJBN.

5. Arcalia, [Árókalja –u; Kallesdorf –g], sat, com. Șieu-Măgheruș, jud. Bistrița-Năsăud.

a) În punctul „*Dealul Cetății*”, într-o pădure aflată la marginea satului, după o ploaie torențială în 1793, au fost găsite, întâmplător, două roți de car din bronz cu patru spițe simple și cu nervuri inelare, cu un diametru de 0,80 m. Alături de ele au mai fiind găsite și șapte „*brățări*” de bronz, probabil bucșe de car, de formă circulară. Este posibil ca piesele să fi făcut parte dintr-un depozit, risipit ulterior.

Date: Ha B₃-C, sec. VIII-VII î.e.n., seria Vințu de Jos – Vaidei.

MNIV

Bibliografie: Roska 1942, p. 30, nr. 11 (bibl. veche); Rusu 1963, p. 210, nr. 2; Dănilă 1972, p. 91-92; Petrescu-Dâmbovița 1977, p. 33-34, 161, pl. 383/1-2, încadrează greșit roata descoperită la Abos la Arcalia, p. 365, pl. 383/1; Hansen 1992, p. 375 sqq., fig. 3b; Rusu 1994, p. 167-183, pl. I/ 3 a-b; Kacsó 2007a, p. 83; Ciugudean, Luca, Georgescu 2008, p. 47, nr. 4.

Cod RAN 34716.01
cod LMI 2004 BN-I-s-A-01281

b) În *stânga drumului Sărățel-Arcalia*, la cca. 300-500 m vest de o movilă, probabil un tumul aplatizat cu un diametru de 15-20 m, situat la cca. 500 m est de fostele grajduri ale CAP-ului, în 1979, cu prilejul unei cercetări de suprafață efectuată de G. Marinescu și C. Gaiu, au fost găsite fragmente ceramice preistorice, aparținând epocii bronzului (culturii Wietenberg și probabil Noua) și câteva fragmente hallstattiene, dar și medieval timpurii specifice secolelor VIII-IX e.n. Materialele se află în MJBN, nu s-au făcut alte cercetări.

Bibliografie: Dănilă 1972, p. 91, n. 28; Marinescu 1980, p. 34; Dănilă 1989, p. 9; Marinescu 1995, p. 50, pl. II/13-15, III/1-13; Boroffka 1994, p. 16, nr. 25 (pentru Bronz târziu); Gaiu 2000a, p. 379, nr. 1 (pentru epoca medievală timpurie sec. VIII-IX e.n.).

Cod RAN 34716.02
cod LMI 2004 BN-I-s-B-01282

c) În punctul „*În Peri*”, situat la cca. 800 m de tumul, peste pârau, o periegheză efectuată de G. Marinescu și C. Gaiu în 1979, a dus la descoperirea de fragmente ceramice din mai multe epoci printre care și din Hallstatt-ul timpuriu (pl. I/10,11). Nu s-au făcut alte cercetări.

6. Archiud, [Szászkerked, Mezőkerked –u], sat, com. Teaca, jud. Bistrița-Năsăud.

a) În punctul „*Fundătura*”, situat în partea de sud-vest a satului, prin cercetări de suprafață efectuate de Șt. Dănilă, a fost identificată o întinsă așezare antică. În 1961, D. Protase și Șt. Dănilă, au făcut aici un mic sondaj de verificare, pe care l-au continuat în anii 1963-1966 printr-o săpătură sistematică fiind trasate în total, 23 de secțiuni și au fost dezvelite, total sau parțial, mai multe complexe, din diverse epoci (neolitic, epoca bronzului Wietenberg și Noua, Hallstatt, Latène, epocă romană, postroman, sec. VII-VIII și medieval târziu). Sporadic sau

grupat, în suprafața cercetată au apărut și materiale hallstattiene timpurii (pl. II/1-4), fără a se putea identifica un strat de cultură continuu. Fragmente ceramice din prima epocă a fierului au apărut sporadic și la reluarea săpăturilor de către C. Gaiu în 1990. Cercetarea arheologică s-a concentrat mai mult asupra așezării daco-romane și medieval timpurii, complexele preistorice fiind doar parțial săpate și fără precizări stratigrafice.

MJBN, nr. inv. 22312-22318.

Bibliografie: Popescu 1962, p. 206; Popescu 1965, p. 559; Dănilă 1971, p. 268; Dănilă 1974, p. 458, 461-462; Marinescu 1984, p. 23, pl. XIX/1; Kacso 1987, p. 72; Andrițoiu, Vasiliev 1990-1993, p. 135, nr. 10; Andrițoiu, Vasiliev 1993, p. 102-103, n.5; Marinescu 1993, p. 5-6 (il.); Boroffka 1994, p. 16, nr. 26, Taf. 2/4; Sava 2002, p. 165-166; Marinescu, 2003b, p. 58, nr. 3; Kacsó 2007b, p. 44, 54, fig. 2/3; Protase 2008b, p. 120 (materialele sunt atribuite doar culturii Wietenberg) (pentru Bronz târziu); Gaiu 2000a, p. 379 sq., fig. 2, 3 (cu bibl. veche pentru epoca medieval timpurie sec. VII-VIII, XI-XII e.n.).

Cod RAN 35009.01

cod LMI 2004 BN-I-s-A-01283

b) Pe înălțimea „Dealul Fragilor”, situată la est de sat, în apropierea șoselei ce duce spre Teaca, în 1955 cetățeanul Sabău Simion făcând rigolă la vie, a găsit întâmplător, la adâncimea de 0,60 m, un depozit de bronzuri. Acesta era constituit din piese de harnașament, vârfuri de lance și săbii, circa 16 verigi de bronz și alte obiecte neprecizate. Din inventarul risipit al acestui depozit, s-au achiziționat de Șt. Dănilă pentru MJBN, prin cercetări întreprinse la fața locului, numai două cercuri îngroșate la extremități, cu diametrul de 12,5 cm, din bandă lată de 3,5 cm și groasă de 0,3 cm, folosite ca bucșe de la butucul roților de car. În sondajul efectuat la locul descoperirii nu au fost descoperite alte piese și nici fragmente ceramice, confirmând declarațiile localnicilor care nu amintesc de cioburi.

Date: Ha B₁ (sec. X î.e.n.), seria Moigrad-Tăuteu.

MJBN, nr. inv. 3313, 4870.

Bibliografie: Rusu 1963, p. 208; Popescu 1965, p. 559; Dănilă 1970, p. 434-5, fig. 5/5; Petrescu-Dâmbovița 1977, p. 126, pl. 298/5; Petrescu-Dâmbovița 1978, p. 139, nr. 211, pl. 225b; Dănilă 1989, p. 11, nr. 4; Rusu 1994, p. 169, pl. V/5-6; Marinescu 2002, p. 29; Marinescu 2005, p. 273, nr. 5; Ciugudean, Luca, Georgescu 2008, p. 47, nr. 5.

7. Ardan, [Árdány –u; Garndorf –g], sat, com. Șieu, jud. Bistrița-Năsăud.

În punctul „Fața Ardanului”, o cercetare de suprafață efectuată în 1994 de C. Gaiu, a dus la descoperirea unei mici așezări preistorice. De pe suprafața arată a fost adunată ceramică măruntă, dar tipică pentru Hallstatt-ul timpuriu (pl. II/5-7). Nu au fost efectuate alte cercetări.

MJBN, nr. inv. 22276-22280.

8. Batoș, [Bátos –u; Batesch, Batsch, Bootsche –g], comună, jud. Mureș.

a) De pe teritoriul localității fără alte precizări topografice, pe parcursul secolului al XIX-lea s-a descoperit un depozit de bronzuri, care ulterior s-a risipit. Acesta avea în componența sa mai multe obiecte de bronz printre care și trei brățări și un vârf de lance, fragmentar (L = 10, 9 cm). În legătură cu obiectele de bronz, în vestul localității s-ar fi găsit și un vas bitronconic specific Hallstatt-ului târziu (sec. VI-V î.e.n.). Legarea depozitului de ceramică este doar ipotetică, astfel încât datarea lui în Ha C-D este nesigură.

MJMs nr. inv. 6282 (vârful de lance), MNBruc. (vas protodacic cu proeminențe)

Bibliografie: Horedt 1944, p. 108-109; Lazăr 1992, p. 40, n. 46; 47; Lazăr 1995, p. 65c (bibl. veche)

b) În punctul „Gledinel”, situat la 2 km nord de localitate, între o terasă a râului Luț și în stânga drumului ce duce spre Bistrița, în apropierea bornei ce delimitează cele două județe, au fost descoperite întâmplător fragmente ceramice din mai multe epoci printre care și din epoca bronzului (cultura Wietenberg) și Hallstatt-ul timpuriu.

Bibliografie: Lazăr 1975, p. 611, fig. 7/1-10; Lazăr 1992, p. 42; Boroffka 1994, p. 20, nr. 48; Lazăr 1995, p. 65

Cod RAN 115539.01

cod LMI 2004 MS-I-m-B-15342.01

9. Bârla, [Berlād –u], sat, com. Mărișelu, jud. Bistrița-Năsăud.

În punctul „Fața Bârlei”, cu ocazia construirii podului peste râul Șieu, la nord de șoseaua Mărișelu-Șieu, au fost descoperite întâmplător fragmente ceramice. În urma unei cercetări de suprafață efectuată în 1966 de Șt. Dănilă, a fost identificată o așezare preistorică (resturi de chirpic și arsură), fiind recuperate și fragmente ceramice caracteristice Hallstatt-ului timpuriu. În urma unei noi cercetări de suprafață efectuate de C. Gaiu (1995) a ajuns în MJBN, un nou lot de material ceramic databil în mai multe epoci, printre care și cioburi tipic hallstattiene, negre lustruite, decorate cu caneluri (pl. II/8,9).

MJBN nr. inv. 10562-10564

Bibliografie: Dănilă 1989, p. 24.

10. Beclean, [Betlen, Bethlen – u], oraș, jud. Bistrița-Năsăud.

a) Din puncte neprecizate, de pe teritoriul localității, în colecția Fr. Floth din localitate și în MNIT, au ajuns mai multe obiecte de bronz: un topor de luptă „baltag din bronz”, o daltă, un celt și un vârf de lance cu frunză lobată, datată în Bronz D. Pieseile aparțin cu probabilitate Bronzului târziu sau Hallstatt-ului timpuriu. De asemenea se amintește că au fost descoperite și „urne Villanova”.

Bibliografie: Neigebauer 1851, p. 292 (menționează numai baltagul); Gooss 1876, 14; Hampel 1892, p. 13; Marțian 1920, p. 8, nr. 52 (menționează baltagul și o daltă); Roska 1942, p. 39, nr. 96, fig. 34; Marinescu, Dănilă 1974, p. 77, nr. 3; Marinescu 2005, p. 273, nr. 6; Kacsó 2007a, p. 83.

b) În punctul „Lazu”, situat la sud-vest de localitate, într-o cercetare de suprafață efectuată în 1977 de G. Marinescu și C. Gaiu, au fost descoperite urme de chirpic și fragmente ceramice mărunte care indică existența în acest loc a unei așezări din Hallstatt-ul timpuriu. Nu s-au făcut alte cercetări.

Bibliografie: Dănilă 1986, p. 17, pl. IV/2.

c) În apropierea „Laminorului”, în urma unei cercetări de suprafață efectuate în 1986, de G. Marinescu și C. Gaiu, a descoperit urmele unei așezări preistorice, fiind recuperate fragmente ceramice caracteristice Hallstatt-ului timpuriu.

d) Din punctul „Dealul Bileagului” sau „Cetate” (351 m), situat pe malul nordic al Someșului Mare, în trecut s-ar fi găsit mai multe vestigii arheologice. Din informațiile lui M. Rusu în MNIT din Cluj-Napoca ar fi ajuns din acest punct ceramică hallstattiană timpurie. În urma unei cercetări de suprafață efectuate de G. Marinescu în anii 1980-1982, în MJBN ar fi ajuns ceramică neagră canelată tipică de Hallstatt timpuriu, care însă nu a putut fi identificată în depozitele MJBN. În 1998, în urma unor periegeze în acest punct a fost identificată o fortificație dacică. În anii următori, G. Florea, L. Vaida și L. Suciu au efectuat săpături arheologice sistematice care au relevat două nivele succesive de locuire, cu două etape de fortificare aparținând perioadei Latène. Pe parcursul cercetărilor nu au fost descoperite fragmente ceramice hallstattiene. În aceste condiții, până la noi cercetări este posibil, ca descoperirile de tip hallstattian menționate anterior să provină dintr-un punct situat undeva în perimetrul acestui deal, un alt punct fața de fortificația dacică. Existența unei așezări hallstattiene pe Dealul Bileagului, se poate presupune având în vedere și importanța strategică a locului, avantaje topografice care în mod sigur au fost observate și valorificate în Hallstatt-ul timpuriu.

Informații G. Marinescu

Bibliografie: Florea, Vaida, Suciu 2000, p. 223-225, fig. 3-4.

11. Beudiu, [Beud –r; Böd – u], sat, com. Nușeni, jud. Bistrița-Năsăud.

a) În *vatra satului*, în jurul casei locuitorului Pop Ioan, (nr. 69), prin cercetări de suprafață efectuate de Șt. Dănilă, în 1972, au fost descoperite mai multe urme arheologice aparținând în special perioadei hallstattiene. Dintre ele amintim ceramică neagră canelată, două fusaiole de lut de formă conică, greutăți pentru războiul de țesut vertical, lustruitoare din piatră și un silex. S-au observat pe arătura proaspătă urme de arsură, cenușă și cărbune răvășite printre resturile de chirpic care indică locuințe distruse prin incendiere. Nu s-au făcut alte cercetări.

Bibliografie: Dănilă 1989, p. 22.

Cod RAN 34093.02

cod LMI 2004 BN-I-s-B-01291

b) În punctul „*Fundoaia*”, prin cercetări de suprafață efectuate în 1962 de Șt. Dănilă, a fost identificată o mare așezare preistorică cu mai multe niveluri de locuire printre care și din Hallstatt-ul timpuriu. De pe suprafața așezării a fost adunată multă ceramică (pl. III) aparținând unor vase bitronconice ornamentate cu caneluri verticale pe diametrul maxim și orizontale la baza gâtului intercalate prin creste verticale realizate prin aplicare (pl. III/5,10) sau prin împingerea pastei moi din interior spre exterior (pl. III/9), o greutate de lut (pl. III/7) și o fusaioală fragmentară (pl. III/4). Nu s-au făcut alte cercetări.

MJBN nr. inv. 5406, 10370-10408.

Bibliografie: Marinescu 1994, p. 10 (pentru cultura Coșofeni); Marinescu 1995, p. 50, pl. IV/2; Marinescu, 2003b, p. 289, nr. 6; p. 325, pl. IV/2 (pentru Bronz târziu).

12. Bidiu, [Bödön – u], sat, com. Matei, jud. Bistrița-Năsăud.

a) În punctul „*Staniște*”, loc situat la 1 km sud de sat, în stânga șoselei spre Corvinești, pe o terasă a văii Meleșului, printr-o cercetare de suprafață efectuată în 1962 de Șt. Dănilă, a fost identificată o așezare antică. În urma periegezei a fost adunată ceramică mărunță din mai multe epoci, în special de la sfârșitul epocii bronzului, fiind atribuită culturii Wietenberg sau Noua. Între fragmentele ceramice există și un ciob databil în Hallstatt-ul timpuriu. În 1998, C. Gaiu a efectuat o cercetare de suprafață, în același punct găsiind și ceramică hallstattiană mărunță, confirmând existența și a unui nivel de locuire din prima epocă a fierului.

MJBN nr. inv. 5401-5405

Bibliografie: Marinescu 1995, p. 51, pl. IV/8-13 (pentru Bronz târziu); Gaiu 2003 (pentru sec. V-VI e.n.).

Cod RAN 33676.01
cod LMI 2004 BN-I-s-B-01292

b) În punctul „*Popas*”, cercetări de suprafață efectuată de C. Gaiu în anul 2000, a dus la identificarea unei mici așezări preistorice. Pe baza materialului ceramic ajuns în MJBN, s-a constatat și existența unui nivel de locuire aparținând Hallstatt-ului timpuriu. Nu s-au efectuat alte cercetări.

Informații C. Gaiu.

13. Bistrița, [Beszterce –u; Bistritz, Nösen – g], oraș, jud. Bistrița-Năsăud.

a) La circa 1 km sud-est de locul unde a fost descoperită necropola Wietenberg, unde se află *Institutul de cercetări horti-viticole (ICHV)*, în 1962, Șt. Dănilă prin cercetări de suprafață și unele sondaje de mică amploare, a descoperit așezarea contemporană. Pe lângă materialele din epoca bronzului, au fost recuperate fragmente ceramice și greutatea de lut ars, din prima epocă a fierului. Descoperirile hallstattiene timpurii au fost reconfirmate în 1976 printr-o nouă cercetare de suprafață efectuată de Șt. Dănilă, la sud de clădirea administrativă ICHV, în botul terasei, cu această ocazie fiind recuperate fragmente ceramice mărunte dar tipice (pl. II/10). Nu au fost făcute alte cercetări.

MJBN nr. inv. 1846, 1847, 1853, 1980, 2017, 2023, 2027, 2036, 2042, 2439, 2452, 2466, 2215, 2462, 2459, 9779, 9790, 10340-10359, 10416-22, 10432, 10442, 10465, 10468, 10483, 10493, 10495, 10502, 10535,

Bibliografie: Dănilă 1970, p. 431-432; Florescu 1991, p. 33, nr. 52; Andrițoiu, Vasiliev 1990-1993, p. 136, nr. 19; Boroffka 1994, p. 23, nr. 59, Taf. 13/1-3; Marinescu 1995, p. 51, pl. V/1-18 (pentru Bronz târziu).

b) În apropierea *gării CFR*, în primăvara anului 1977, a fost descoperit întâmplător un celt de bronz (pl. II/11). Celtul are gura dreaptă și îngroșată, corpul oval și secțiunea transversală. Decorat imediat sub buză cu trei linii orizontale paralele sub care sunt dispuse trei linii semicirculare în relief, pe una din fețe este perforat și deteriorat din vechime, tortița fiind ruptă din vechime. Patina este verzui-albicioasă.

Dimensiuni: L = 9,3 cm, Ag = 6,4 cm, G = 175 g.

Date: Ha B₁-B₂, sec. X-IX î.e.n.

MJBN nr. inv. 12160.

Bibliografie: Marinescu 1979d, p. 123, pl. I/1; Marinescu 2003a, p. 189, pl. 1/1; Marinescu 2005, p. 273, nr. 7b.

c) În punctul „*La Han*”, situat în partea de est a orașului cu ocazia unor lucrări edilitare au fost scoase la iveală vestigii arheologice. Săpături de salvare efectuate de G. Marinescu între 1972-1974, au dus la descoperirea

alături de materiale din alte epoci și a unor fragmente ceramice hallstattiene timpurii, indicând o locuire sporadică.

Bibliografie: Săpături G. Marinescu, rămase inedite; Dănilă 1974a, p. 471; Marinescu 1995, p. 52, pl. VI/18 (pentru Bronz târziu); Marinescu 1989, p. 7 sq. (pentru epoca romană); Marinescu 1994, p. 10 sq. (pentru cultura Coțofeni).

14. Blăjenii de Jos, [Blașfalăul de Jos –r; Alsóbalázsfalva –u; Unterblasendorf –g], sat, com. Șintereag, jud. Bistrița-Năsăud.

a) În locul „Pe Șes” sau „Rățicel”, în malul unui pârâu, în 1952, a fost descoperit întâmplător un depozit de bronzuri (pl. IV/1-7). Din acest depozit au fost recuperate cinci celturi, din care unul cu gura concavă și patru cu marginea dreaptă și colțul posterior al tăișului tras puțin înapoi și două seceri cu limbă la mâner varianta Gyermely, dintre care una întreagă și alta fragmentară. Alte două celturi au fost pierdute.

Datare: Ha B₂, (sec. IX î.e.n.), seria Sângeorgiu de Pădure-Fizeșu Gherlii.

MJBN nr. inv. 495-500, 516.

Bibliografie: Petrescu-Dâmbovița 1954, p. 277-292; Petrescu-Dâmbovița 1977, p. 140, 343/1-7; Petrescu-Dâmbovița 1978, p. 148, nr. 249, pl. 245 B; Rusu 1963, p. 209, nr. 1; Marinescu 2002, p. 35; Marinescu 2005, p. 273 sq., nr. 8; Ciugudean, Luca, Georgescu 2008, p. 47, nr. 9.

b) În punctul „La Cruce”, un mic platou situat la intrarea în sat, în dreapta drumului ce vine de la Șintereag, în urma unei cercetări de suprafață efectuată în 1980 de G. Marinescu și C. Gaiu, a fost identificată o mică așezare preistorică. De pe suprafața acesteia provin fragmente ceramice din epoca bronzului (cultura Noua) și Hallstatt timpuriu (pl. IV/8-11).

MJBN, nr. inv. 22284-22286.

Bibliografie: Marinescu 1986, p. 56, nr. 6; Andrițoiu, Vasiliev 1990-1993, p. 56, nr. 23; Boroffka 1994, p. 93, nr. 532; Marinescu 1995, p. 52, pl. VII/10-15, VIII/1-10 (pentru Bronz târziu); Marinescu 1994, p. 11 (pentru cultura Coțofeni).

Cod RAN 34921.01

cod LMI 2004 BN-I-s-B-01293

c) În punctul „Poderei”, situat la nord de sat, în dreapta drumului ce duce la Târpriu, Șt. Dănilă (1964) și G. Marinescu (1972), au făcut cercetări de suprafață. În urma acestor periegeze pentru MJBN au fost recuperate fragmente ceramice negre la exterior și roșii la interior, unele decorate cu caneluri caracteristice Hallstatt-ului timpuriu (pl. V/1-4).

MJBN nr. inv. 11211-11225.

Bibliografie: Marinescu 1995, p. 52 (pentru Bronz târziu).

15. Blăjenii de Sus, [Blașfalăul de Sus –r; Felsőbalázsfalva –u; Oberblasendorf –g], sat, com. Șintereag, jud. Bistrița-Năsăud.

În punctul „Cânepiște”, situat pe o terasă joasă în partea de sud a satului, în stânga șoselei ce duce la Bistrița, de o parte și alta a pârâului, pe grădinile primelor case, în urma unei periegeze efectuate de C. Gaiu, în 1996, a fost descoperită o așezare cu mai multe niveluri de locuire, printre care și din Hallstatt-ul timpuriu (pl. V/5,6). Nu au fost efectuate alte cercetări.

MJBN, nr. inv. 22282-22283.

Bibliografie: Gaiu 2003, p. 105 (pentru sec. V-VI e.n.)

16. Bretea, [Szászbréte, Magyarberéte –u], sat, com. Șieu Odorhei, jud. Bistrița-Năsăud.

a) Din punctul „În Pruni”, situat în partea sud-estică a satului, în MJBN a ajuns ceramică preistorică adunată de Șt. Dănilă. Analiza ceramicii indică o locuire aparținând epocii bronzului (Wietenberg III și Noua), dar și din Hallstatt-ul timpuriu. Nu s-au făcut alte cercetări.

MJBN nr. inv. 5388, 9689-9695

Bibliografie: Marinescu 1979a, p. 96, n. 21/5; Marinescu 1986, p. 56, nr. 8; Andrițoiu, Vasiliev 1990-1993, p. 137, nr. 31 b; Marinescu 1995, p. 53, pl. IX/7-8; Marinescu 2003b, p. 328; Boroffka 1994, p. 27, nr. 91 (pentru Bronz târziu).

b) Din locul numit „*Fântâna Jugastrului*”, situat în partea sudică a satului, provin fragmente ceramice și unelte din piatră din mai multe epoci printre care și din Bronzul târziu (cultura Noua) și Hallstatt-ul timpuriu. Nu s-au făcut alte cercetări.

Bibliografie: Marinescu 1986, p. 56, nr. 8; Andrițoiu, Vasiliev 1990-1993, p. 137, nr. 31d; Marinescu 1995, p. 53, pl. IX/13-14, X/1-2; Marinescu 2003 a, p. 328 (pentru Bronz târziu)

Cod RAN 34814.03
cod LMI 2004 BN-I-s-B-01297

17. Budacu de Jos, [Budacul Săsesc –r; Szászbudak –u; Deutschbudak –g], comună, jud. Bistrița-Năsăud.

La sediul GAS (fosta casă parohială evanghelică), pe terasa ocupată satul actual, în urma unei cercetări de suprafață efectuată în 1962 de Șt. Dănilă, în grădina casei, au fost descoperite fragmente ceramice din mai multe epoci printre care și din Hallstatt-ul timpuriu. Nu s-au făcut alte cercetări.

Bibliografie: Dănilă 1989, p. 55; Marinescu 1995, p. 53, pl. XI/12-13; Marinescu 2003b, p. 328 (pentru Bronz târziu); Gaiu 2003, p. 105 sq. (medieval timpurii sec. V-VI e.n.)

18. Budești, [Budateleac –r; Budatelke –u], comună, jud. Bistrița-Năsăud.

a) În punctul „*Hârtoape*”, în urma unor descoperiri izolate au fost găsite patru celturi din bronz, care probabil făceau parte dintr-un depozit risipit.

Celt cu marginea îngroșată, gura ușor alungită, cu profilul zvelt și secțiunea corpului ovală. Lama separată de corp se lățește mult spre tăișul convex și ascuțit. Toarta mai păstrează urma ciotului de turnare iar corpul este ornamentat cu linii paralele în relief. Dimensiuni: L = 10,7 cm; Ag = 5,6 cm; G = 180 g.

Celt cu buza dreaptă și ușor îngroșată, corpul scurt și oval în secțiune. Ornamentul este compus din linii paralele verticale într-un decor șters. Toarta rombică în secțiune păstrează urma ciotului de turnare. Dimensiuni: L = 9,1 cm; Ag = 6,2 cm; G = 150 g.

Celt cu gura dreaptă și ușor îngroșată, corpul de secțiune ovală. Decorat sub buză cu două dungi în relief sub care sunt plasate câte două benzi în relief. Toarta rombică în secțiune păstrează urma ciotului de turnare. Dimensiuni: L = 8,6 cm; Ag = 5,8 cm; G = 170 g.

Celt cu gura dreaptă și îngroșată, decorat cu linii în relief ce formează prin întretăiere două triunghiuri sau în X, toarta este ruptă din vechime. Dimensiuni: L = 8,7 cm; Ag = 5,8 cm; G = 175 g.

Colecția Școlară Budești, organizată de prof. Gh. Gherman, unul fiind preluat de MJBN, nr. inv. 11029.

Datare: Ha B₂-B₃

Bibliografie: Marinescu, Dănilă 1974, p. 68-74, pl. I/2-4; Marinescu, Dănilă 1976, p. 25, pl. I/2; Soroceanu 1995, p. 60; Marinescu 2003a, p. 71, I/2-4; 133-134, pl. I/2; Marinescu 2002, p. 30, nr. 10; Marinescu 2005, p. 274.

Cod RAN 32777.02

b) Din punctul „*Tăuți*” din descoperiri de suprafață provin fragmente ceramice din mai multe epoci printre care și din Hallstatt-ul timpuriu. Materialul a fost desenat în 1979 de G. Marinescu, o parte fiind preluat de MJBN, restul a rămas în colecția școlară Budești. Nu s-au făcut alte cercetări.

Bibliografie: Marinescu 1989, p. 9 (pentru epoca romană); Marinescu 1994, p. 11, nr. 18 (pentru cultura Coțofeni); Marinescu 1995, p. 53 (pentru Bronz târziu); Marinescu 2003 a, p. 189 sq, pl. I/2 (topor de cupru), Marinescu 2003b, p. 290, punct. c (Coțofeni), p. 329, punct. d, pl. XII /3-5 (Wietenberg).

Cod RAN 32777.01

c) În centrul satului, cu prilejul construirii *Căminului Cultural* și a „*Căminului Specialistului*”, în 1975, au apărut fragmente ceramice din mai multe epoci printre care și din epoca bronzului. În 1994, C. Gaiu a găsit la suprafață noi fragmente ceramice din Bronzul târziu și câteva cioburi mărunte din Hallstatt-ul timpuriu.

Colecția școlară Budești.

Bibliografie: Marinescu 1995, p. 53, pl. XII/1; Marinescu 2003b, p. 329, b (pentru Bronz târziu).

d) Din punctul „Zăpode”, dintr-o descoperire întâmplătoare, în colecția școlară Visuia a ajuns o daltă de bronz, probabil databilă în faza Ha A sau la începutul epocii fierului (Ha B₁). Piesa a fost desenată în mai 1990 de C. Gaiu.

Dată: Ha A - Ha B₁.

Colecția școlară Visuia

Bibliografie: Marinescu 1995, p. 53, pl XII/7; Marinescu 2003b, p. 329.

e) Pe terenul situat la nord-est de noua școală, pe grădina cetățeanului Tomșa Vasile, au fost observate pe suprafața proaspăt arată resturi de chirpic, arsură și cenușă. În urma periegezei efectuate de Șt. Dănilă, a fost identificată o așezare preistorică, fiind adunate fragmente ceramice din epoca bronzului și câteva din Hallstatt-ul timpuriu. Nu s-au efectuat alte cercetări, piesele nefiind găsite în depozitele muzeului bistrițean.

Bibliografie: Dănilă 1989, p. 57/5.

19. Budești-Fânațe, sat, com. Budești, jud. Bistrița-Năsăud.

În punctul „Pe Grădini”, situat la circa 1 km de la casa lui Aruncutean Aurel, pe partea stângă a drumului ce duce la Cătina, deasupra unor morminte moderne izolate și la circa 800 m de șoseaua Budești-Țagu, în urma unei periegeze efectuate de G. Marinescu în septembrie 1976, au fost găsite fragmente ceramice hallstattiene timpurii. Nu s-au efectuat alte cercetări.

Informații G. Marinescu.

20. Bungard, [Bungardul Săsesc –r; Szászbongárd –u; Baumgarten –g], sat, com. Lechința, jud. Bistrița-Năsăud.

a) În punctul „După Deal” sau „În Vii”, situat la nord-vest de sat, cercetări de suprafață efectuate în 1962 de către Șt. Dănilă au dus la descoperirea unei așezări cu mai multe niveluri de locuire printre care și din Hallstatt-ul timpuriu. Nu s-au făcut alte cercetări.

MJBN nr. inv. 8710, 8711, 8713, 8715, 8723.

Bibliografie: Marinescu 1979a, p. 96, n. 21, nr. 6; Marinescu 1986, p. 56, nr. 10; Dănilă 1989, p. 60; Andrițoiu, Vasiliev 1990-1993, p. 137, nr. 33; Boroffka 1994, p. 27, nr. 95; Marinescu 1995, p. 54, pl. XII/19-19; Marinescu 2003b, p. 58, nr. 9, 329, pct. a, pl. XII /18-19 (pentru Bronz târziu); Marinescu 1989, p. 10 (pentru epoca romană); Marinescu 1994, p. 12 (pentru cultura Coțofeni).

Cod RAN 33453.01

cod LMI 2004 BN-I-s-B-01306

b) În punctul „Pe Vale”, loc situat la aproximativ 1 km de sat, în urma unei periegeze efectuate în 1998 de C. Gaiu, au fost descoperite fragmente ceramice mărunte dar tipice pentru Hallstatt-ul timpuriu. Nu s-au făcut alte cercetări.

Informații C. Gaiu

21. Buza [Buza – u, Besotten, Buzendorf –g], comună, jud. Cluj.

a) În punctul „Dosul Țăpieșului”, în 1975, s-a descoperit întâmplător un depozit de vase de bronz din care s-au păstrat: două cazane întregi cu atase cruciforme de tip B₂a (după T. Soroceanu), un fund de situlă de tip Kurd, o amforă fragmentară de tip *Gevelinghausen* decorată cu motive constituite din păsări acvatice interpretată anterior drept situlă de tip Hajduböszörmény, vas tronconic foarte rău păstrat, o toartă de vas, un ataș de toartă, fragment din gura unui vas și două vergi din bronz. Depozitul este interpretat mai mult ca o depunere rituală, nefiind întâmplătoare prezența unor elemente cu semnificații spirituale care sunt asociate (fundul de situlă ornamentată cu motive solare sau roți, protome de pasăre, atase cruciforme).

Dată: Ha B₂-B₃ sec. IX-VIII î.e.n. - anterior depozitul a fost datat în Bronzul târziu (Br D, sec. XIII î.e.n.).

Bibliografie: Soroceanu, Buda, 1978, p. 99-106; RepCluj, 1992, p. 75-76, fig. 39/1; Soroceanu 2008, p. 132-138, 172, 191-193, 244 nr. 190-191, Abb. 18, 19 a-b, 26, 31, Taf. 24/99, 25/100, 26/101, 38/125, 48/135, 62/190-191.

b) În punctul „După Lab”, în 1988, în curtea casei lui I. Câmpean au fost descoperite fragmente ceramice antice. Sondaje arheologice (1988-1989) efectuate de M. B. Wittenberger fiind descoperită o așezare cu mai

multe niveluri de locuire. Printre aceste locuiri există și un nivel aparținând culturii Noua (locuință de suprafață, o groapă) și urme sporadice din Hallstatt-ul timpuriu.

Bibliografie: Wittenberger 1994a, p. 151-172; Wittenberger 1994b, p. 367-376; Wittenberger 1996, p. 16; Wittenberger 1997, p. 703-715; Wittenberger 2008.

c) Din punctul numit „*La Moară*”, sunt menționate fragmente ceramice aparținând culturii Gáva, care indică o așezare de la începutul primei epoci a fierului.

Bibliografie: Wittenberger 1996, p. 16.

22. Căianu Mic, [Kiskaján –u], comună, jud. Bistrița-Năsăud.

Din punctul „*Turcele*”, în colecția școlară din localitate organizată de prof. Al. Retegan, alături de mai multe piese din bronz datate în Br D, a ajuns și un celt din bronz cu gura ușor arcuită, de mici dimensiuni aparținând Hallstatt-ului timpuriu. Patina verzui-albicioasă, stare de conservare precară.

Dimensiuni: L = 7 cm; Ag = 3,5 cm.

Datare: Ha B₂ – B₃

MJBN nr. inv. 18238.

Bibliografie: Marinescu 1980, p. 37-38, pl. IX/1; Marinescu 2003a, p. 217, pl. IX/1; Marinescu 2005, p. 274 b; Kácsó 2007a, p. 19, n. 7.

23. Căianu Mare, [Nanykaján –u], sat, com. Căianu Mic, jud. Bistrița-Năsăud.

De pe hotarul localității, dintr-o descoperire întâmplătoare, provine un celt de bronz de mici dimensiuni (pl. V/10), cu buza îngroșată și lama mult lățită. Ornamentul pe fețele late este compus din patru linii orizontale paralele în relief, plasate imediat sub buză, sub care este dispus motiv format din linii rotunjite în forma literei Y. Tortița este întreagă și păstrează în partea superioară urma ciotului de turnare.

Informații Al. Retegan

Datare: Ha B₂ (sec. IX î.e.n.)

Col. Șc. Căianu Mic

24. Cepari, [Cepan –r; Csépán –u ; Tschepan –g], sat, com. Dumitra, jud. Bistrița-Năsăud.

Pe pantele ușoare ale „*Dealului Cârligate*”, în punctul numit „*Fântâna de Slatină*” sau „*Fântâna Albă*”, la nord de această fântână și la 1,5 km vest de sat, în dreapta șoselei Cepari-Târciu, au fost descoperite fragmente ceramice din mai multe epoci, printre care și din Bronzul târziu și prima epocă a fierului. Nu s-au făcut alte cercetări.

Bibliografie: Marinescu 1995, p. 54, pl. XIII/12-14; Marinescu 2003b, p. 330 (pentru Bronz târziu); Gaiu 2003, p. 106 (vestigii medievale timpurii sec. V-VI e.n.).

25. Chintelnic, [Kentelke –u; Kindeln –g], sat, com. Șieu-Măghesuș, jud. Bistrița-Năsăud.

În punctul „*Știubei*” arături adânci pentru înființarea unei livezi intensive, în 1979-1980, au distrus o mare așezare preistorică. Din cercetări de suprafață efectuate pe suprafața răvășită, G. Marinescu și C. Gaiu, au recuperat mult material arheologic aparținând mai multor culturi: Coțofeni, Wietenberg III-IV, Noua și Hallstatt timpuriu (pl. V/11-12). Nu s-au putut întreprinde săpături de salvare.

MJBN nr. inv. 22287-22289

Bibliografie: Marinescu 1980, p. 38, pl. 2/4,5; Marinescu 1986, p. 56, n. r. 11; Andrițoiu, Vasiliev 1990-1993, p. 137, nr. 39; Boroffka 1994, p. 29-30, nr. 111 și vol. II, pl. 25/4-14, 26-36 pl. 35/9; Marinescu 1995, p. 54-55, pl. XIII/15, XIV/1-14, XV-XVII, XVIII/1-15; Marinescu 2003, p. 331; Marinescu 2005, p. 274, nr. 1; Vasiliev 2007, p. 9 (pentru Bronz târziu); Marinescu 1994, p. 12 (pentru cultura Coțofeni).

Cod RAN 34725.01

cod LMI 2004 BN-I-s-B-01310

26. Chiochiș, [Cheuchiș –r; Kékes –u], comună, jud. Bistrița-Năsăud.

a) În punctul „*După Grădini*” unde se află o așezare antică de epoca bronzului (cultura Wietenberg și Noua), cercetări de suprafață au recuperat și ceramică databilă în Hallstatt-ul timpuriu (pl. V/7).

MJBN nr. inv. 5832

Bibliografie: Marinescu 1995, p. 55, pl. XIX/15-17 (pentru Bronz târziu); Marinescu 2003a, p. 217-218 (pentru neolitic); Marinescu 2003b, p. 331c.

b) În punctul „*Fântâna lui Pleșca*” în urma unei cercetări de suprafață efectuată în 1977, de G. Marinescu și M. Kocsis, au fost găsite în teren nearat, fragmente ceramice datate în Hallstatt-ul timpuriu (pl. V/8,9). Nu au fost efectuate alte cercetări.

MJBN, nr. inv. 22231.

c) În punctul numit „*Pe Clejă*” sau „*După Cimitir*”, situat la nord de sat, lucrări agricole și de scoatere a lutului au dus la semnalarea mai multor descoperiri arheologice. Periegeze efectuate de Șt. Dănilă și ulterior de G. Marinescu au dus la recuperarea de material ceramic care au permis încadrarea așezării în epoca bronzului, cultura Wietenberg și Noua. Lucrări efectuate pentru scoaterea lutului au dus la descoperirea unui vas bitronconic de mari dimensiuni negru la exterior și cărămiziu la interior, recuperat de lucrătorul Kocsis Martin, de unde ulterior a fost preluat de G. Marinescu pentru muzeul din Bistrița. În 2009, G. Marinescu și G. G. Marinescu au efectuat un sondaj pentru identificarea locului și verificarea contextului arheologic de unde provenea vasul. Cercetările arheologice au descoperit mai multe locuințe aparținând culturii Noua prevăzute în interior cu gropi menajere, un bordei atribuit culturii Wietenberg târziu și câteva fragmente ceramice de tip hallstattian care confirmă, că acesta este locul de unde provine vasul bitronconic, neputând însă aduce noi informații privind complexul din care provine (locuință Ha C-D ? sau mormânt de tip scitic ?).

MJBN nr. inv. 5055-5082; 5583-5904.

Bibliografie: Dănilă 1989, 85/1; Marinescu 1995, p. 55, pl. XVIII/16-22, XIX/1-14 (pentru Bronz târziu).

Cod RAN 33024.01

cod LMI 2004 BN-I-s-B-01311

27. Chiraleș, [Kerlés –u; Kirieleis], sat, com. Lechința, jud. Bistrița-Năsăud.

În punctul „*Pe Deal*” numit și „*La Castel*”, situat în partea nord-vestică a satului, pe o terasă orientată spre valea Șieului, în urma unei cercetări de suprafață, efectuate în anul 1961, Șt. Dănilă a descoperit o mare așezare antică aparținând mai multor epoci. Cu această ocazie a fost adunat material ceramic din epoca bronzului ce pot fi încadrate în cultura Noua, numeroase fragmente ceramice decorate cu caneluri aparținând Hallstatt-ului timpuriu (pl. VI) și medievale timpurii. Prin periegeze succesive în MJBN au ajuns numeroase fragmente ceramice, constatându-se că așezarea hallstattiană, este cea mai consistentă, fiind întinsă pe întreaga suprafață a platoului. În 1997, G. Rădulescu a întreprins un sondaj arheologic (două secțiuni), obiectivul fiind cercetarea urmelor medievale timpurii, descoperind însă și numeroase urme din prima epocă a fierului (pl. VII-IX). În cadrul inventarului ceramic se remarcă un vas bitronconic ornamentat cu proeminente hipertrofiate goale pe interior (pl. VII/1) dar și vase de mari dimensiuni ornamentate în jumătatea superioară (pl. VII/1; IX/5), butoni înconjurați cu caneluri concentrice (pl. IX/3,4,6) specifice unei faze incipiente a culturii Gáva din Transilvania. În 2007, G. Rădulescu și G. G. Marinescu au efectuat o nouă periegeză, fiind adunat un nou lot de material ceramic. Nu au fost efectuate alte cercetări. Materialul ceramic bogat ornamentat mai ales prin caneluri indică o locuire timpurie a culturii Gáva de la sfârșitul Ha A₂ și începutul Ha B₁.

MJBN nr. inv. 5823-5826, 5883-5904

Bibliografie: Dănilă 1964, p. 46, n. 1; Dănilă 1971, p. 263; Marinescu 1986, p. 56, nr. 12; Andrițoiu, Vasiliev 1990-1993, p. 137, nr. 40; Marinescu 1995, p. 55, pl. XX/12-13, XXI/1-7; Marinescu 2003b, p. 168, 331 (pentru Bronz târziu).

Cod RAN 33462.01

cod LMI 2004 BN-I-s-B-01313

28. Ciceu-Corabia, [Csicsóújfalu –u], sat, com. Ciceu-Mihăiești, jud. Bistrița-Năsăud.

a.) În punctul „*Măgura*”, situat la 1 km est - nord-est de sat, pe un promontoriu care domină zona înconjurătoare (758 m), apărat pe trei părți de pante abrupte, a fost identificată o așezare fortificată din prima epocă a fierului. I. Marțian este primul care face referi la existența unei fortificații antice în acest punct, însă, acestea sunt destul de vagi și ambigue. În 1969-1970, cu ocazia periegezelor efectuate pentru cunoașterea sistemului defensiv al graniței de nord-est a Daciei romane, Șt. Ferenczi a identificat în acest punct o așezare fortificată, pe care a încadrat-o pe baza unui depozit de bronzuri descoperit întâmplător în 1968, la începutul

primei epoci a fierului (Ha A). De asemenea, Șt. Ferenczi este primul care face referiri și la sistemul defensiv, considerând că valul a fost ridicat din bolovani legați între ei cu pământ calcinat. Ulterior, în urma cercetărilor întreprinse de V. Vasiliev, această ipoteză va fi înlăturată, constatându-se un alt sistem de construcție.

În primăvara anului 1968 în cadrul fortificației a fost descoperit întâmplător un depozit de bronzuri *Ciceu-Corabia II*, depus într-un vas de lut. Depozitul se înscrie în categoria celor mici ce nu depășea 2,5 – 3 kg, fiind compus din: patru celturi întregi cu gura dreaptă, îngroșată și corpul ornamentat cu linii în relief, patru celturi fragmentare rupte din vechime, cu gura dreaptă și îngroșată; o seceră cu buton, cu lama îngustă și corpul arcuit, întreagă; șapte seceri fragmentare de tipul celor cu buton; lama unui cuțit (?) cu un singur tăiș și cu vârful îndreptat în sus; cuțit fragmentar de tipul celor cu limbă la mâner; o daltă improvizată din vechime dintr-o toartă torsionată de vas; o dăltiță cu gura de înmănușare ovală, întreagă; o daltă fragmentară; un fragment de platoșă (?) din tablă masivă de bronz bogat decorată; un fragment de coif (?); două fragmente dintr-o lance ruptă din vechime; două fragmente de lanț (zăbală?); două verigi; un ac cu capul rupt decorat în partea superioară; o brățară fragmentară; trei fragmente de bară torsionată putând fi coliere (?) sau toarte de vase (?); un nasture din bronz sub formă de calotă; cinci fragmente din piese diferite rupte din vechime. În compoziția sa după cum se poate observa există piese deteriorate și deșeuri de piese vechi, fapt ce-l determină G. Marinescu să considere că depozitul aparținea, probabil, unui meșter. Depozitul a fost datat de în Ha B₁ – B₂ sec. X-IX î.e.n.

În urma unor ample cercetări efectuate între anii 1976-1977, de V. Vasiliev și C. Gaiu, a fost identificată o mare așezare fortificată din prima epocă a fierului. Promontoriul oferă condiții ideale de observație, refugiu și apărare, fiind mai accesibil doar dinspre nord-vest, aici fiind ridicat un val de apărare care blochează accesul spre platou. Pentru cunoașterea modului de construcție a valului a fost executată o secțiune transversală de 26 m lungime și 1,5 m lățime, adâncimea maximă fiind de 2,10 m. Cercetarea efectuată a surprins două faze distincte de construcție și refacere. Într-o primă etapă se presupune existența unui sistem defensiv realizat dintr-un parapet casetat, construit din bârne între care s-a tasat pământ, peste care probabil era așezată o palisadă de lemn. După o perioadă de funcționare acest sistem defensiv a suferit o distrugere violentă prin incendiere. Într-o a doua etapă s-a adoptat un nou sistem defensiv, acum fiind ridicat un masiv val de pământ, pentru construcția lui fiind folosit pământ atât din fața cât și din spatele valului, un șanț în fața valului nefiind posibil din cauza rocii care este la suprafață. Pentru a da consistență mantalei și pentru a opri alunecarea pământului pe partea exterioară, la baza mantalei au fost așezați oblici bolovani masivi, iar în buza terasei a fost implantat un „*zid sec*” de bolovani care avea înălțimea de cca. 0,60 m. Sistemul defensiv era prevăzut cu o palisadă, care prezintă și ea urmele unui incendiu.

Odată cu cercetarea stratigrafică amănunțită a sistemului defensiv de la Ciceu Corabia, a fost demonstrată pentru prima dată fragilitatea teoriei *miezurilor arse* – *Schlackenwall*, care presupunea o ardere intenționată pentru o mai bună consistență a mantalei.

Pentru verificarea locuirii de pe „*Măgură*” au fost efectuate 34 de secțiuni și 5 casete. În urma cercetărilor s-a constatat o locuire pe întreg platoul mai puțin zona de sud-est care probabil era mlăștinoasă. Stratul de cultură coboară până la -0,40 m, imediat sub acesta fiind roca nativă. În aceste condiții observații stratigrafice nu s-au putut face, iar locuințele de suprafață sau puțin adâncite, fiind greu de depistat și delimitat. Au fost dezvelite două locuințe de formă aproximativ ovală cu diametrul maxim de 4,40 x 3,40, respectiv de 3,95 x 3,35 m. Ambele locuințe aveau intrare din partea de S, fiind construite dintr-un schelet lemnos (bârne și nuiele împletite), peste care era aplicat un strat de muruială, fiind prevăzute cu vetre de foc. Inventarul locuințelor este exclusiv ceramic și oase de animale. Inventarul arheologic descoperit în cuprinsul așezării este compus din ceramică (vas bitronconic, străchini, vas de tip sac, cești) și câteva fragmente de bronz recuperate din zona unde a fost descoperit în 1968 depozitul de bronzuri. De pe suprafața așezării provin și două lustruitoare pentru ceramică lucrate din lut ars (pl. X/4,5).

Fortificația de pe „*Măgura*” este considerată ca unul dintre centrele tribale, de refugiu și apărare, din valea Someșurilor. Construcția primei faze a fortificației este plasată în Ha B₃, iar faza a doua la sfârșitul Ha B₃, mai probabil în Ha C, adică în sec. VIII-VII î.e.n.

Bibliografie: Ferenczi 1971, p. 77-80; Horedt 1974, p. 205 sqq, nr. 7; Marinescu 1979c, p. 51-57 (depozit); Vasiliev, Gaiu 1980, p. 31-63; Vasiliev 1995, p. 89-124; Marinescu 2002, p. 26-27, 32, pl. II/1,2; Marinescu 2004, p. 24 sqq, fig. 1, 4b, 5/22; Marinescu 2005, p. 266 sq, 275, Abb. 4, Taf. II/2,3; Soroceanu 2008, p. 245-246, Abb. 41/a, Taf. 64/217-220.

a₂) Tot din punctul „Măgura” provin mai multe celturi descoperite întâmplător, care foarte probabil făceau parte din depozitul găsit în 1968 care a fost recuperat în mai multe etape de la descoperitori și localnici.

- în 1979 a fost achiziționat de MJBN, un celt din bronz cu gura îngroșată și corpul decorat trei linii orizontale paralele sub care se află două linii dispuse unghiular. Dimensiuni: L = 12,1 cm; Ag = 7,7 cm, datat în Ha B₁, MJBN, nr. inv. 13292, (pl. X/6).

- în colecția școlară din localitate a ajuns un celt de bronz cu decor de linii în relief, în forma literei Y. Piesa a fost achiziționată în 1989 de MJBN. Dimensiuni: L = 10 cm, l tăiș = 4,5 cm, Dg = 2,8 x 4 cm, Ag = 6,5 cm, se datează în Ha B₁-B₂ (sec. X – IX î.e.n.), MJBN nr. inv. 15454, (pl. X/2).

- celt de bronz cu gura concavă și o față ruptă din vechime, patina îndepărtată recent, provine, foarte probabil, din zona fortificației, poate chiar din același depozit, piesa fiind achiziționată de C. Gaiu. Dimensiuni: L = 10 cm, l tăiș = 4,5. MJBN, nr. inv. 20139, (pl. X/8).

Bibliografie: Marinescu 1980, p. 40, pl. IX/4; Marinescu 2005, p. 266-267, Abb. 4, Taf. II, 2,3.

b) Săpăturile efectuate în punctul „Sub Cetate”, între anii 1977-1983, de G. Marinescu și C. Gaiu, au dus la descoperirea unei bogate așezări cu mai multe niveluri de locuire (Wietenberg III-IV, Hallstatt timpuriu, Latène dacic și medieval timpuriu sec. IX-X e.n. și 6 morminte de înhumăție posibil medievale. Alături de urmele mai consistente din alte epoci au fost descoperite și urme sporadice, dar caracteristice, din Hallstatt-ul timpuriu (pl. X/1-3). Foarte probabil în acest punct a existat o așezare deschisă la începutul Hallstatt-ului timpuriu (Ha B₁-B₂) care precede fortificația ulterioară de pe „Măgura”. Începând cu 2007, C. Gaiu și G. G. Marinescu au reluat cercetările fiind descoperite noi complexe aparținând culturii Wietenberg târziu și epocii Latène. Din același punct, dintr-o descoperire întâmplătoare provin două obiecte din bronz: celt cu gura îngroșată, corpul oval, decorat sub buză cu patru linii paralele în relief și cu alte trei dispuse unghiular pe fețele late și o daltă cu axul longitudinal ușor arcuit și vârful rupt din vechime.

Dimensiuni: L = 10,7 cm (celt) și L actuală = 18 cm (daltă);

Datare: Ha B₁ (sec. X î.e.n.).

Col. Șc. Reteag (celt) și MJBN nr. inv. 6956 (daltă)

Bibliografie: Marinescu 1979d, p. 125, pl. I/3-4; Boroffka 1994, p. 30, nr. 113, Taf. 52/12-13; 53-59; Marinescu 2003a, p. 190-191, 195, pl. 1, 3-4; Kacsó 2007b, p. 45, fig. 2/15 (pentru Bronz târziu); Marinescu 1994, p. 12 (pentru cultura Coțofeni); Gaiu 2000a, p. 380-381, fig. 4-6 (pentru așezarea medieval timpurie); Marinescu 2005, p. 275.

29. Ciceu-Giurgești, [Csicsógyörgyfalva –u], comună, jud. Bistrița-Năsăud.

De pe teritoriul localității în colecția școlară din localitate au ajuns fragmente ceramice aparținând primei epoci a fierului strânse de pe suprafața unei așezări preistorice. G. Marinescu a recuperat pentru MJBN două fragmente ceramice negre lustruite la exterior și cărămizii la interior (pl. XI/1,2). Până în prezent punctul nu a putut fi identificat, existând posibilitatea ca piesele să fi fost aduse în colecția amintită de pe suprafața așezării la Ciceu-Corabia „Măgura”.

MJBN nr. inv. 5319-5320.

Informații G. Marinescu.

30. Cireșoaia, [Dicea –r; Magyardécse –u], sat, com. Braniște, jud. Bistrița-Năsăud.

În punctul „Uriș”- Óriás, situat în partea de sud a satului este un platou cu o ușoară înclinație vestică (560 m) aflat sub Dealul Tölgyes (622 m) înălțimea cea mai mare din zonă, în 1882 a fost descoperit un depozit de bronzuri care era format dintr-un celt (celturi ?), topoare și verigi, denumit *Cireșoaia I*. Sigur din acest depozit este doar un celt de bronz de mici dimensiuni cu bordura găurii de înmănușare dreaptă și îngroșată, ovală în secțiune, ornamentat cu linii orizontale paralele, aripioare false pe laturile înguste și un motiv în formă de Y pe laturile late, lama mult lătită înspre tăișul convex. Patină verde deschis, (L = 7 cm, D tăiș = 4 cm). Piesa a ajuns inițial în colecția F. Floth din Beclean, ulterior fiind achiziționată de MNB. Tot din acest punct în literatura veche sunt menționate și „cioburi groase, ce n-au fost lucrate la roata olarului”. Cercetări de teren pentru identificarea punctelor au fost făcute în 2004 de C. Kacsó, C. Gaiu și G. G. Marinescu.

Datare: Ha B, sec. X î.e.n., seria Moigrad-Tăuteu.

MNB, I, 1907. 54.

Bibliografie: Kacsó2007a, p. 11 nr. 23, 19, 63-64, 71, fig. 4/2 (cu bibliografia mai veche și îndreptarea greșelilor apărute în literatura de specialitate).

31. Coasta, [Sajékiskeresztur – u], sat, com. Șieu Odorhei, jud. Bistrița-Năsăud.

Pe „*Valea Șiriorii*”, loc situat între Coasta și Șirioara, în colțul sudic al pășunii comunale, M. Lușcan din Șieu-Odorhei a găsit ceramică neagră canelată, datată în Hallstatt-ul timpuriu. Materialele se păstrează în colecția satească Șieu-Odorhei. Nu s-au făcut alte cercetări.

32. Cociu, [Kócs, Szamoskócs –u], sat, com. Șintereag, jud. Bistrița-Năsăud.

În punctul „*Griva*”, loc situat la nord-est de sat, la intrarea în localitate, dinspre Mogoșeni, peste linia ferată, în urma unor cercetări de suprafață efectuată în 1988 de către G. Rădulescu, a fost identificată o întinsă așezare antică de pe suprafața căreia a fost recuperat material ceramic din mai multe epoci, printre care și din epoca bronzului și Hallstatt-ul timpuriu. Probabil că aceasta este așezare antică semnalată în literatura mai veche și care după desenele publicate aparține culturii Wietenberg III.

În urma unei cercetări de teren efectuată în 2007, de G. Rădulescu și G. G. Marinescu, așezarea a fost reidentificată, fiind adunat pentru MJBAN un nou lot de material ceramic din epoca bronzului și prima epocă a fierului.

Bibliografie: Roska 1942, p. 252, nr. 18; Roska 1944, p. 29, nr. 58; Horedt 1960, p. 111, nr. 40; Boroffka 1994, p. 32, nr. 128 (pentru Bronz târziu).

Cod RAN 34958.01

cod LMI 2004 BN-I-s-B-01323

33. Coldău, [Coldeu –r; Kudu, Várkudu –u], oraș Beclean, jud. Bistrița-Năsăud.

a) În punctul „*În Vii*”, situat în partea de nord a satului, în preajma anului 1872, la marginea unei podgorii sub niște pietre mari, a fost descoperit întâmplător un depozit de bronzuri. Depozitul era compus din douăzeci de coliere, dintre care 16 au ajuns la Cluj și 4 la Budapesta. Colierele sunt lucrate din bară rotundă, torsionată pe aproximativ 2/3 din lungimea sa și au capetele răsucite spiralic. Diametrul colierelor variază între 11,5 cm și 17,6 cm. Alte piese (trei fibule cu ochelari, două fibule cu noduli, patru brățări din care una fragmentară și o fibulă mică îndoită fără arc), menționate de C. Gooss și de alți autori din secolul al XIX-lea, sunt, în realitate, descoperite la Alba-Iulia „*Partos*”.

MNIT nr. inv. 1876 – 1891; MNB nr. inv. 203/1872

Datare: Ha C, sec. VII î.e.n. seria Vințu de Jos – Vaidei.

Bibliografie: Rusu 1967, p. 85-100 (bibl. veche); Petrescu Dâmbovița 1977, p. 162, pl 386/7; 387-388/1-5; Ciugudean, Luca, Georgescu 2008, p. 48, nr. 24.

b) Pe „*Varbă*”, săpăturile efectuate de N. Vlassa și Șt. Dănilă au dus la descoperirea unei fortificații cu șanț-val și palisadă datată în epoca bronzului. Săpăturile au evidențiat un sistem de fortificație bazat pe un sistem format din parapet casetat, întregul ansamblu fiind distrus în urma unui incendiu puternic. Locuirea este de mică amploare fiind evidențiată mai ales spre marginile fortificației, aparținând culturii Wietenberg III, însă este posibil să continue și la începutul fazei Wietenberg IV. În 1975, dintr-o descoperire întâmplătoare făcută de un elev pe suprafața așezării din epoca bronzului provin două piese de fier (un topor cu aripioare din fier și un celt) care probabil alcătuiau un mic depozit, *Coldău III*. Piesele din fier nu au nici un fel de legătură cu fortificația Wietenberg din epoca bronzului.

Datare: Ha C– început de Ha D (sec. VII – ½ VI î.e.n.)

Piese se păstrează în MNIT, fiind duse la Cluj-Napoca de Al. Retegan din Căianu Mic.

Bibliografie: Roska 1942, p. 300-301, nr. 45, fig. 362; Horedt, 1960, nr. 111; Rusu 1964, p. 246; Dănilă 1972, p. 78; Vlassa 1973, p. 11-37; Bader 1972, p. 512 sq; Dănilă 1974, p. 464-465; Marinescu 1979, p. 96, n. 37; Horedt 1980, p. 118; Kácsó 1975, p. 60; Vlassa 1982, p. 65-73 (pentru piesele din fier); Wesse 1985; Boroffka 1987, p. 55-61, 67, nr. 10, fig. 4/3-4; Vasiliev 1983, p. 54-55; Wanzek 1989, p. 106, fig. 2/11; Boroffka 1994, p. 32, nr. 129, Abb. 10, Taf. 63/2 (consideră că ideea prezenței unor influențe Suciu de Sus ar trebui respinsă);

Marinescu 2003a, p. 202. n. 37; Kacsó 2007b, p. 46, fig. 2/17 (consideră că o buză de vas ar putea fi atribuită culturii Suciului de Sus).

Cod RAN 32508.01
cod LMI 2004 BN-I-s-A-01324

34. Comlod, [Komlód –u; Komeloden –g], sat, com. Milaș, jud. Bistrița-Năsăud.

a) Dintr-o descoperire izolată de pe teritoriul satului, fără precizări topografice, provine un celt de bronz (pl. XI/4). Celtul are corpul oval-alungit, tăișul drept și lățit, toarta masivă, rombică, cu urma ciotului de turnare. Decorul este compus pe fețele late din linii în relief orizontale sub buza îngroșată, sub care se află linii în relief în forma literei Y rotunjit, iar pe fețele înguste cu aripioare false. Piesa prezintă multe defecțiuni tehnice, fiind turnată într-un tipar cu două valve, după cum o arată conformația diferită a gurii, a corpului și a decorului folosit. Patina este verzui închis.

Dimensiuni: L = 8,5 cm; l tăiș = 5 cm; Dg = 2,2 x 1,7; G = 60 g.

MJBN nr. inv. 4133.

Dată: Ha B₁ - B₂, sec. X-IX î.e.n.

Bibliografie: Marinescu, Dănilă 1974, p. 68, 74-75, pl. III/2a-b, VII/5; Marinescu 2003a, p. 72, 77, pl. III/2.

b) În muzeul din Bistrița se află un vas întregibil databil în Hallstatt-ul timpuriu, găsit în 1970 pe teritoriul satului fără alte precizări topografice. În vatra satului, pe mica terasă din jurul bisericii reformate, o cercetare de suprafață efectuată de C. Gaiu, în 1998, a dus la descoperirea de ceramică mărunță dar tipică pentru Hallstatt-ul timpuriu (pl. XI/3). Nu s-au făcut alte cercetări.

MJBN, nr. inv. 6037; 22290-22293.

Bibliografie: Gaiu 2003, p. 106.

35. Corvinești, [Uifalăul Săsesc –r; Szászújfalu –u; Neudorf –g], sat, com. Matei, jud. Bistrița-Năsăud.

a) Pe „Valea lui Iosag” sau a „Iujfalăului”, spre Strugureni, la 1,5 km de punctul „La Moară”, de la intersecția drumurilor, în dreapta drumului, în 1963 Șt. Dănilă semnalează descoperirea de fragmente ceramice hallstattiene timpurii. Așezarea a fost reidentificată în 2006, în urma unei cercetări de teren efectuate de C. Gaiu, G. G. Marinescu și A. Tatar, fiind adunate fragmente ceramice mărunte, dar tipice primei epoci a fierului.

Bibliografie: Dănilă 1989, p. 72/5.

Cod RAN 33685.01
cod LMI 2004 BN-I-s-B-01325

b) În punctul „După Pădure”, la o depărtare de 2-3 km de sat, în urma unei cercetări de suprafață efectuată în 1963 de Șt. Dănilă, au fost recuperate mai multe fragmente ceramice de tip hallstattian, de culoare neagră și roșie. S-au mai observat și urme de arsură, chirpic și pietre arse, provenind de pe suprafața unei așezări preistorice. Nu s-au făcut alte cercetări.

Bibliografie: Dănilă 1989, p. 72/2.

c) În punctul „La Curte”, în partea de sud-vest a satului, pe pantele ușoare de la baza dealului, în urma unei cercetări de suprafață a fost descoperită o așezare cu mai multe niveluri de locuire. În urma unei periegeze efectuată de C. Gaiu, în 1998, în MJBN a ajuns din acest punct și ceramică mărunță de tip hallstattian timpuriu. Nu s-au efectuat alte cercetări.

Bibliografie: Gaiu 2003, p. 107.

36. Crainimăt, [Királynémeti –u; Beiendorf, Baiendorf –g], sat, com. Șieu-Măgheruș, jud. Bistrița-Năsăud.

Șt. Dănilă menționează descoperirea unei așezări preistorice situată în dreapta șoselei, între Șieu-Măgheruș și Crainimăt, de unde ar fi cules „cu precădere ceramică din prima epocă a fierului”. Materialele nu au fost identificate în MJBN.

Bibliografie: Dănilă 1971, p. 264.

Cod RAN 34734.01
cod LMI 2004 BN-I-s-B-01327

37. Cristești-Ciceului, [Ciceu-Cristur –r; Csicsókeresztúr –u], sat, com. Uriu, jud. Bistrița-Năsăud.

a) De pe teritoriul satului în colecția liceului reformat din Satu Mare a ajuns în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, un celt din bronz. În lipsa mai multor informații datarea este una largă Br D – Ha B.

Bibliografie: Roska 1942, p. 58, nr. 38; Marinescu, Dănilă 1974, p. 78, nr. 14.

b) În punctul „Dealul Ciceului – Csicsóhegy”, la mijlocul secolului al XIX-lea, au fost descoperite fragmente ceramice de urne bitronconice „de tip Villanova” caracteristice primei epoci a fierului. Materialele se păstrează în MNIT, nu s-au făcut alte cercetări. Este posibil ca materialele ceramice să provină, poate, de pe dealul „Măguri” de la Ciceu-Corabia.

MNIT nr. inv. 2040-2047.

Bibliografie: Roska 1942, p. 58, nr. 38.

38. Cristur-Șieu, [Șieu-Cristur –r; Sajókeresztúr, Bethlenkeresztúr –u; Kreuz –g], sat, com. Șieu-Odorhei, jud. Bistrița-Năsăud.

a) Din punctul „La Baie”, situat în partea estică a satului și la nord de șoseaua ce duce spre satul Chintelnic, pe o terasă relativ joasă, în urma unei cercetări de suprafață efectuată de Șt. Dănilă în 1963, au fost descoperite urme arheologice aparținând mai multor epoci printre care și din Hallstatt-ul timpuriu (pl. XII), ornamentate în special prin tehnica canelării. Ulterior, M. Lușcan și Șt. Dănilă au efectuat periegeze periodice, recuperând material ceramic care a ajuns în colecția sătească Șieu-Odorhei. O parte din acest material a fost desenat de G. Marinescu în iulie 1985, fiind preluat pentru MJBAN.

MJBAN, nr. inv. 8272, 8274, 8278-8282, 8287, 22294-22296

Bibliografie: Dănilă, 1989, p. 81; Marinescu 1995, p. 56, pl. XXII/6; Marinescu 2003b, p. 332 (pentru Bronz târziu); Marinescu 1994, p. 13 (pentru cultura Coțofeni).

Cod RAN 34832.01

cod LMI 2004 BN-I-s-A-01328

b) Din punctul „La Râpă” se păstrează în colecția sătească material ceramic de tip Coțofeni și Hallstatt timpuriu, câteva fragmente hallstattiene timpurii au fost reținute pentru MJBAN (pl. XI/5-8).

MJBAN nr. inv. 8267-8299, 22297-22303.

Bibliografie: Marinescu 1994, p. 13 (pentru cultura Coțofeni).

c) În punctul „Pe Hășlane”, în urma unei descoperiri întâmplătoare făcută, în 1984 în colecția sătească din Șieu-Odorhei, organizată cu mult devotament de regretatul Lușcan Marțian a ajuns un celt de bronz. Decorul este compus din linii orizontale în relief, sub ele fiind un șir de trei linii în V, încadrate de două linii în unghi drept care se curbează spre buză. Particularitatea piesei constă în faptul că cealaltă față a rămas nedecorată. Toarta este ruptă din vechime.

Dimensiuni: L = 12 cm, l tăiș = 7,5 cm, D g = 2,3 x 2,7 cm, Ag = 5,5 cm, G = 205 g.

Datare: Ha B₁-B₂, sec. X-IX î.e.n.

Bibliografie: Marinescu 2002, p. 26 sq., pl. II/3; Marinescu 2005, p. 267, Abb. 5, Taf. II, 4.

d) Din vatra satului, în colecția școlară din localitate au ajuns numeroase fragmente ceramice hallstattiene timpurii, cu colorit specific negru-roșu și decorate cu caneluri, indicând posibilitatea existenței în acest punct a unei așezări de tip Gáva. Nu s-au făcut alte cercetări.

Informații C. Gaiu.

e) Cu prilejul săpării unor canale de asanare (1983) au apărut și urme arheologice (ceramică și oase de animale) databile în Hallstatt-ul timpuriu. Nu s-au făcut alte cercetări.

Informații G. Marinescu.

39. Cușma, [Kusma –u; Kuschma –g], sat, com. Livezile, jud. Bistrița-Năsăud.

Pe culmea „Cetățuia”, situată la 1,5 km nord-vest de sat, o cercetare de suprafață efectuată de G. Marinescu, în 1974, a dus la identificarea unei posibile fortificații preistorice cu val și șanț de apărare. De pe suprafața

platoului au fost strânse fragmente ceramice aparținând culturii Wietenberg. Din informațiile lui G. Marinescu, St. Ferenczi ar fi găsit aici și cioburi canelate atribuite primei epoci a fierului. Nu s-au făcut alte cercetări.

MJBN nr. inv. 10240-10248

Bibliografie: Marinescu 1995, p. 56, pl. XXII/12, XXIII/1; Marinescu 2003b, p. 332.

Cod RAN 33569.01

cod LMI 2004 BN-I-s-B-01329

40. Dej, [Deés, Dés -u; Desch -g], oraș, jud. Cluj.

a) În punctul „*Dealul Florilor*” cunoscut și sub denumirea de „*Dealul Rozelor*”, situat la nord-est de oraș, a fost identificată o fortificație din prima epocă a fierului. Prima mențiune mai consistentă este făcută de I. Marțian care menționează ceramică de tip „*Villanova*” și resturile unei val cu urme de arsură de 3-5 m lățime și 1 km lungime. Pornind de la informațiile lui I. Marțian, E. Orosz și M. Roska, fac diferite presupuneri legate de încadrarea culturală și cronologică a fortificației, fără însă a se executa săpături. Primele săpături sistematice (20 de secțiuni și 5 casete) au fost efectuate între anii 1989-1991, de V. Vasiliev. În urma cercetărilor efectuate s-a constatat că sistemul de fortificare este unul clasic: pe partea accesibilă de sud-est și sud (și probabil o porțiune a coastei de vest) există un sistem de apărare compus dintr-un șanț și val, deasupra căruia a fost ridicată o palisadă. Pe pantele abrupte din vest și nord-nord-est, săparea șanțurilor fiind inutilă, probabil aici apărarea era asigurată doar de o palisadă simplă. Statul arheologic este subțire de 0,15-0,20 m cu puține urme arheologice, distrus în mare parte de lucrările agricole. Cercetarea a reușit identificarea a trei locuințe de suprafață: Loc. 1 în S₃, Loc. 2 în cadrul S₃ cu o suprafață de 9-10 m² și Loc. 3 mai bine cercetată fiind identificată în S₁₈, adâncită până la 0,70 cm, de formă ovală și cu o suprafață de 7 m². Inventarul arheologic este compus din ceramică specifică Hallstatt-ului mijlociu (vase bitronconice canelate, vase sac, cești) păstrate foarte fragmentar și în cantități reduse. Locuirea a fost sporadică, fortificația fiind considerată de V. Vasiliev ca una de refugiu, utilizată în perioadele de pericol.

Date: a doua jumătate Ha B₂ - Ha C (a doua jum. IX - VII î.e.n.).

Bibliografie: Vasiliev 1993a, p. 82; Vasiliev 1995, p. 11-31 (cu bibl. veche).

Cod RAN 55017.04

cod LMI 2004 CJ-I-s-A-07031

b) În 1956 cu ocazia construirii noului pod peste Someș, pe partea dreaptă, s-a descoperit un depozit de șapte vase hallstattiene alături de o vatra de foc. Datarea acestora a fost făcută în Ha B₃-C, K. Horedt estimând că acestea sunt contemporane cu fortificația le încadrează ulterior în Ha C.

Bibliografie: Horedt 1964, p. 7-13; Ursuțiu 2000, p. 105-110.

41. Delureni, [Uilac, Uilacul de Câmpie -r; Mezóújlak -u], sat, com. Urmeniș, jud. Bistrița-Năsăud.

În punctul „*Dosul Uilacului*”, situat în sud-estul localității, în dreapta drumului către Șofteriu, în 1977 prin cercetări de teren efectuate de G. Marinescu și C. Gaiu, în special în jurul casei lui Matei Zaharia, a fost identificată o așezare antică cu mai multe niveluri de locuire, printre care și un nivel hallstattian timpuriu reprezentat prin fragmente ceramice decorate cu caneluri (pl. XIII/10-12).

MJBN, nr. inv. 12425, 12452-3.

Bibliografie: Marinescu 1989, p. 13 (pentru epoca romană); Marinescu 1995, p. 56, pl. XXIII/2 (pentru Bronz târziu); Gaiu 2000a, p. 382 (vestigii medievale timpurii sec. VII-VIII e.n.); Marinescu 2003b, p. 332; Gaiu 2003, p. 107 (vestigii medievale timpurii sec. VI e.n.).

Cod RAN 35358.01

cod LMI 2004 BN-I-s-B-01330

42. Dipșa, [Dipse -u; Dürrbach -g], sat, com. Galații Bistriței, jud. Bistrița-Năsăud.

a) În punctul „*Pe Coastă*” situat la circa 300 m de necropola celtică săpată de Vl. Zirra în punctul „*Totenberg*”, o cercetarea efectuată în 1982 de C. Gaiu, a dus la descoperirea unei așezări preistorice. Pe suprafața ei au fost descoperite urme arheologice aparținând Hallstatt-ului timpuriu (pl. XIII/1-7) dintre care se remarcă un fragment dintr-o strachină neagră lustruită decorată cu caneluri orizontale pe fața exterioară (pl. XIII/1). Nu s-au făcut alte cercetări.

MJBN, nr. inv. 22304-22310.

b) În punctul „*Poderei*”, situat în sud-vestul localității pe o terasă la circa 1 km în dreapta drumului ce duce spre Viile Tecii a fost identificată în urma unei cercetări de suprafață efectuată în 1960 de Șt. Dănilă, o mare așezare antică cu mai multe niveluri de locuire printre care și din Hallstatt-ul timpuriu (pl. XIII/9).

Bibliografie: Dănilă, Marinescu 1974, p. 17 sqq., pl. VII/1, IX/2; (pentru neolitic); Dănilă 1989, p. 88; Marinescu 1989, p. 13 (pentru epoca romană); Marinescu 1994, p. 13 (pentru cultura Coțofeni); Marinescu 1995, p. 56 (pentru Bronz târziu).

Cod RAN 33300.05
cod LMI 2004 BN-I-s-B-01331

c) Din vatra satului din punctul „*După Grădini*”, cercetări de suprafață efectuate de G. Marinescu și C. Gaiu, au dus la recuperarea de material ceramic, mărunț, dar tipic pentru Hallstatt-ul timpuriu (pl. XIII/8). Nu s-au făcut alte cercetări.

MJBN, nr. inv. 17161-17164.

43. Domnești, [Bileag –r; Bilak –u; Adelsdorf –g], sat, com. Mărișelu, jud. Bistrița-Năsăud.

Pe teritoriul situat la est de sat și la sud de apa Șieului, imediat la vest de podul de lemn, în jurul fostelor grajduri ale CAP, pe o terasă întinsă, în urma unei periegeze efectuată de Șt. Dănilă în 1961, au fost descoperite numeroase fragmente ceramice din mai multe epoci printre care și din Hallstatt-ul timpuriu decorate prin caneluri orizontale și oblice pe diametrul maxim (pl. XIV/2-3,5). Nu s-au făcut alte cercetări.

MJBN nr. inv. 6049-6056, 6064.

Bibliografie: Dănilă 1989, p. 93; Marinescu 1995, p. 57, pl. XXVI/1-2 (pentru Bronz târziu).

44. Dorolea, [Kisbeszterce, Aszúbeszterce –u; Kleinbistritz –g], sat, com. Livezile, jud. Bistrița-Năsăud.

a) În punctul „*Groapa Ghinzii*” situat la sud de sat în urma unor cercetări de suprafață au fost găsite fragmente ceramice care indică o locuire cu mai multe etape. Se presupune existența unei așezări Noua, urmată de o locuire hallstattian timpurie.

MJBN nr. inv. 5986-6004, 6008-6019.

Bibliografie: Marinescu 1995, p. 57, pl. XXVI/7-13; Marinescu 2003b, p. 333 (pentru Bronz târziu).

Cod RAN 33578.02
cod LMI 2004 BN-I-s-B-01339

b) Pe o terasă înaltă situată la nord de grajdurile IAS, la confluența dintre râul Bistrița și valea Cușmei, în dreapta drumului ce duce la Livezile au fost descoperite fragmente ceramice din epoca bronzului (cultura Noua) și negre canelate de tip hallstattian timpuriu provenind de la străchini evazate, intens lustruite, decorate cu caneluri dispuse concentric la interior, pereți de vase, ceașcă fragmentară decorată de o parte și alta a torții cu caneluri fine orizontale (pl. XIV/1,4,6-14).

MJBN nr. inv. 5986-6004.

Bibliografie: Marinescu 1995, p. 57, pl. XXVI/14-17 (pentru Bronz târziu).

c) Pe terenul denumit „*Valea lui Tănase*” -*Winkel*, loc situat la est de sat și la 1 km de la intersecția drumului cu pâraul respectiv, la nord de fostele grajduri ale IAS-ului, o periegeză efectuată în 1961 de Șt. Dănilă, a dus la identificarea în acest loc a unei așezări din epoca bronzului (cultura Noua), fiind recuperate și fragmente ceramice specifice Hallstatt-ului timpuriu. Nu s-au făcut alte cercetări.

Bibliografie: Dănilă, Marinescu 1974, p. 17-18, pl. IX/5, XI/4, XII/12; Marinescu 1986, p. 56, nr. 17; Andrițoiu, Vasiliev 1990-1993, p. 138, nr. 61; Marinescu 1995, p. 57, pl. XXVI/3-6; Marinescu 2003a, p. 333a (pentru Bronz târziu).

Cod RAN 33578.01
cod LMI 2004 BN-I-s-A-01338

d) Pe hotarul satului Dorolea, la sud-vest de „*Contenita*” la circa 2-3 km s-a identificat o întinsă așezare din Hallstatt-ul timpuriu. Au fost descoperite fragmente ceramice decorate cu caneluri, o fusaiolă, o greutate ruptă în timpul perforării și un fragment de topor de piatră.

45. Dumitra, [Dumitreă, Dumitreă Mare -r; Magydemeter -u; Mettersdorf -g], comună, jud. Bistrița-Năsăud.

La ieșirea din sat, spre Cepari, în partea dreaptă a șoselei unde aceasta face un unghi de 90°, cu prilejul unei arături adânci pentru plantarea unei livezi intensive, a fost distrusă o așezare preistorică, identificată prin periegheze de Șt. Dănilă. Ulterior în urma unei cercetări de suprafață efectuate de C. Gaiu în 1985, în MJBN au ajuns fragmente ceramice din epoca bronzului și Hallstatt. Nu s-au făcut alte cercetări.

Bibliografie: Dănilă 1989, p. 101.

46. Dumitrița, [Kisdemeter -u; Waltersdorf -g], comună, jud. Bistrița-Năsăud.

În punctul numit „Cetate”, un promontoriu înalt (674 m) situat la nord-est de sat, au fost identificate urme de fortificare aparținând unei cetăți antice. Un prim sondaj arheologic a fost efectuat de Șt. Dănilă în iunie 1963, prilej cu care au fost descoperite la adâncimea de 0,30-0,40 m fragmente ceramice de culoare roșie ornamentate cu brâu alveolar și butoni. Au fost descoperite fragmente ceramice lucrate la roată, resturi de chirpic și arsură. Primele săpături sistematice au fost efectuate între 10-15 iulie 1966, de un colectiv condus de K. Horedt. Astfel s-a identificat o fortificație de pământ formată din val și șanț de apărare, sistemul defensiv fiind vizibil mai ales în partea de sud-vest a platoului. În această fază a cercetării fortificația a fost încadrat cronologic în faza târzie a Hallstatt-ului și în Latène-ul mijlociu.

Cercetările arheologice sistematice au fost reluate în 1976 până în 1979, de G. Marinescu și C. Gaiu. Cu ocazia noilor cercetări s-a clarificat modul de construire a sistemului defensiv și etapele locuirii. În direcția satului fortificația are două șanțuri de apărare la o depărtare de 150 de metri unul față de celălalt, iar spre nord-est, la capătul platoului, se află un al treilea șanț. Urme de locuințe s-au găsit în partea de est a platoului. Descoperirile arheologice demonstrează că acest promontoriu a fost locuit în prima epocă a fierului (Ha A₂-B₁ și Ha C-D), Latène timpuriu (sec. III-II î.e.n.) și medieval timpuriu (sec. VI e.n.).

Din perioada hallstattiană au fost descoperite fragmente ceramice caracteristice (negre canelate, negre la exterior și roșii la interior) (pl. XV-XVIII) și un celt masiv de bronz specific perioadei Ha A₂-B₁ (pl. XV/2), turnat în tipare diferite, oval în secțiune și ornamentat cu linii în relief verticale pe una din fețe fiind un motiv în forma literei Y, respectiv trei linii în unghi ascuțit spre tăiș. Rezultatul săpăturilor și întregul material va face obiectul unei publicări exhaustive, motiv pentru care ne limităm acum doar la această prezentare cu un rol mai mult de informare.

Bibliografie: Popescu 1967, p. 525, nr. 27; Dănilă 1972, p. 78-80; Dănilă 1974a, p. 460, 464; Florea, Vaida, Suci 2000, p. 222; Gaiu 2003, p. 107 sq. (vestigii medievale timpurii sec. VI e.n.); Marinescu 2004, p. 25, fig. 4 c, 5/37.

Cod RAN 32919.01

cod LMI 2004 BN-I-s-A-01342

47. Enciu, [Ienciu -r; Szászencs -u], sat, com. Matei, jud. Bistrița-Năsăud.

De pe teritoriul satului, dintr-o descoperire întâmplătoare, în muzeul din Dej, a ajuns un celt din bronz. Celtul este decorat cu șase nervuri paralele orizontale și trei nervuri semicirculare aflate în jurul unui punct. În 1942, M. Roska nu l-a mai găsit în colecția amintită. Din descrierea piesei, celtul poate fi încadrat la începutul Hallstatt-ului timpuriu (Ha B₁-B₂).

Dimensiuni L = 8,6 cm.

Bibliografie: Orosz 1906, p. 372; Marțian 1909, p. 338, nr. 332; Roska 1942, p. 257, nr. 61; ; Marinescu 2005, p. 277, nr. 26; Kacsó 2007a, p. 84.

48. Fântânele, [Iuș -r; Szászújös, Újös -u], sat, com. Matei, jud. Bistrița-Năsăud.

a) În punctul „Lab”, platou situat la est de sat, în stânga drumului care vine de la Matei, cercetări de suprafață efectuate de G. Marinescu în toamna anului 1973 au dus la identificarea unei așezări antice cu mai multe niveluri de locuire. În urma cercetării terenului a fost strâns un bogat material ceramic aparținând culturii Wietenberg și Hallstatt-ului timpuriu (pl. XIX). Au fost semnalate și urme de chirpic și arsură, care indică locuințe distruse prin incendiere.

Bibliografie: Marinescu 1995, p. 57-58, pl. XXVII/6-9; Marinescu 2003b, p. 334 (pentru Bronz târziu); Marinescu 1994, p. 13 (pentru cultura Coțofeni).

Cod RAN 33701.02

cod LMI 2004 BN-I-s-A-01344

b) În punctul „Rât”, pe terasa joasă din stânga pârâului Valea Iușului, la nord de localitate, de o parte și de alta a DJ Matei – Fântânele, la intrarea în sat dinspre Moruț, în trecut au fost semnalate mai multe vestigii arheologice. În 1975-76, G. Marinescu a efectuat o săpătură de salvare fiind descoperită o necropolă cu 16 morminte de inhumatie, datate la sf. sec. IV e.n și începutul sec. V e.n. și o mică așezare de la sfârșitul epocii bronzului, aparținând culturii Noua. Pe parcursul săpăturilor desfășurate cu acest prilej au apărut sporadic fragmente ceramice hallstattiene, fiind descoperit și un vas de provizii de mari dimensiuni, negru, puternic lustruit la exterior și cărămiziu-gălbui la interior, decorat cu caneluri în ghirlandă pe diametrul maxim, intercalate de butoni lați decorați cu caneluri verticale. În 1994, C. Gaiu a reluat cercetările, fiind dezvelită o suprafață pe partea dreaptă a drumului. Cu această ocazie au fost găsite două noi morminte de inhumatie care aparțin necropolei de secol IV-V e.n. cercetată anterior și descoperirea la vest de șosea a trei locuințe hallstattiene timpurii cu vetre de foc mărginite de lespezi mari de gresie așezate pe muchie, dar cu un material ceramic foarte sărac. O nouă cercetare de suprafață efectuată în 2008, de G. G. Marinescu, a dus la recuperarea unui nou lot de fragmente ceramice hallstattiene, constatându-se că așezarea se concentrează mai ales pe partea stângă a drumului, cum mergi spre Fântânele.

Bibliografie: Marinescu 1985, p. 23 sqq; Marinescu 1986, p. 56, nr. 20; Andrițoiu, Vasiliev 1990-1993, p. 139, nr. 65; Boroffka 1994, p. 191, nr. 191; Marinescu 2003b, p. 5-11 (pentru Bronz târziu); Marinescu 1989, p. 16 (pentru epoca romană); Marinescu, Gaiu 1989 (necropola de sec. IV-V e.n.); Marinescu 1994, p. 13 (pentru cultura Coțofeni); Gaiu 1995, p. 149, n. 2; Gaiu 2000a, p. 382 (vestigii medievale timpurii sec. VII-X e.n.).

Cod RAN 33701.03

cod LMI 2004 BN-I-m-B-20381.01

49. Fântânița, [Chibulcut –r; Köbölkül, Mezököbölkül –u], sat, com. Miceștii de Câmpie, jud. Bistrița-Năsăud.

În punctul „La Cumpănă”, pe o terasă înaltă la sud-vest de sat, de o parte și alta a drumului spre Miceștii de Câmpie, în jurul grajdurilor fostului CAP, cercetări de suprafață au dus la descoperirea de fragmente ceramice și urme de arsură și chirpic din mai multe epoci: Hallstatt timpuriu, epoca romană și postromană (V-VI e.n.). Nu s-au făcut alte cercetări.

Bibliografie: Gaiu 2003, p. 108.

Cod RAN 33863.01

cod LMI 2004 BN-I-s-B-01346

50. Feldru, [Nyirmezeő, Feldrev; Földra –u], comună, jud. Bistrița-Năsăud.

De pe teritoriul comunei, dintr-un loc neprecizat, provine un celt de bronz cu gura dreaptă, ușor îngroșată. Corpul aproximativ hexagonal, cu toarta ruptă din vechime. Pe ambele fețe prezintă o bandă de linii verticale în relief.

Dimensiuni: L = 8,9 cm, Ag = 3,8 cm, G = 150 g.

Datare: Ha B₁ – B₂

Colecția Rusu Ioan, Livezile. În 2009 la preluarea colecției de MJBN, piesa nu a mai putut fi identificată.

Bibliografie: Dănilă, Marinescu 1974, p. 68, pl. V/2, VII/6; Dănilă 1986, p. 126, pl. III/1; Marinescu 2003, p. 72, 77-78; Marinescu 2002, p. 35; Marinescu 2005, p. 277, nr. 27.

51. Feleac, [Feleacul Săsesc –r; Szászfellak, Fellak –u], sat, com. Nușeni, jud. Bistrița-Năsăud.

În punctul „Cetate”, situat la circa 2 km sud-vest de sat a fost identificată o fortificație antică. În 1967, Șt. Dănilă a efectuat o cercetare de teren observând sistemul de fortificație format din val și șanț, având o formă dreptunghiulară cu laturi de aproximativ 130/150 m. Cercetătorul I. Burzo, a prezentat lui Șt. Dănilă fragmente ceramice hallstattiene, despre care spunea că provin din incinta cetății. În depozitul MJBN se păstrează ceramică databilă în Hallstatt-ul timpuriu (pl. XX) și Latène mijlociu (sec. III-II î.e.n.), despre care se spune

că provine din acest punct. Alte cercetări nu s-au efectuat, acestea fiind necesare pentru clarificarea situației destul de confuze, în condițiile în care forma regulată poate să indice și posibilitatea existenței în acest punct a unui castru roman de marș.

MJBN nr. inv. 9653.

Bibliografie: Dănilă 1972, p. 94-96.

Cod RAN 34119.01
cod LMI 2004 BN-I-s-B-01349

52. Herina, [Harina –u; Mönchsdsorf, Münzdorf –g], sat, com. Galații Bistriței, jud. Bistrița-Năsăud.

a) În punctul numit „Dealul Morii”, situat la sud-vest de localitate, la aproximativ 600 m de șoseaua Bistrița-Reghin, în dreapta drumului ce duce la Lechința, a fost descoperită o așezare preistorică cu mai multe niveluri de locuire. Un sondaj arheologic efectuat în 1959 de Șt. Dănilă, a dus la identificarea unei așezări cu urme de locuire din epoca bronzului (cultura Noua) și din cele două epoci ale fierului. În cadrul cercetărilor a fost descoperită o groapă hallstattiană, fiind recuperate fragmente ceramice specifice provenind de la vase de tip sac, vase bitronconice decorate cu registre de caneluri verticale intercalate de creste aplicate, străchini cu buza canelată, ceașcă în formă de rinichi decorată cu caneluri fine orizontale imediat sub buza interioară (pl. XXI) și 16 greutate de la războiul de țesut vertical, de formă conică unele având în vârf un ornament incizat sub formă de cruce, grupate pe o suprafață de 1 m² (pl. XXII). Fragmentele ceramice sunt puternic arse secundar, fiind identificate și urme de chirpic și cenușă provenind de la o locuință distrusă. În apropierea sondajului respectiv au fost descoperite și fragmente ceramice aparținând epocii bronzului și din epoca Latène. Săpături sistematice au fost efectuate în 1997, de C. Gaiu și L. Vaida, cu interes special pentru nivelul Latène, fiind trasate cinci secțiuni orientate est-vest. Pe lângă straturile culturale cunoscute anterior, acum a fost identificat și un nivel neolitic aparținând culturii Criș. Cercetările au fost reluate în 2003 de C. Gaiu și G. G. Marinescu, printr-o cercetare de mică amploare prilej cu care au fost descoperite două locuințe de tip Noua, o locuință hallstattiană timpurie și o groapă posibil rituală din prima epocă a fierului.

MJBN nr. inv. 3765, 3778, 6118-6127

Bibliografie: Dănilă 1961, p. 153 sq.; Dănilă 1970, p. 441-443, fig. 15-16; Dănilă 1974, p. 456-457; Marinescu 1986, p. 56, nr. 22; Florescu 1991, p. 76, nr. 257; Andrițoiu, Vasilev 1990-1993, p. 139, nr. 77; Marinescu 1993, p. 7, pl. XI/1-5; Vaida 1999, p. 239-243.

Cod RAN 33319.01
cod LMI 2004 BN-I-s-B-01352

b) Pe grădina casei lui Mărginean Ion (nr. 1 dinspre Bistrița), în urma unei cercetări efectuate de Șt. Dănilă în 1960 au fost găsite fragmente ceramice hallstattiene, provenind dintr-o așezare care are un strat de cultură compact care coboară până la 0,40 m adâncime. Așezarea din acest punct este considerată contemporană cu cea din „Dealul Morii”. Nu s-au făcut alte cercetări.

Bibliografie: Dănilă 1989, p. 121.

53. Ilișua, [Ilișua –r; Alsóilosva –u], sat, com. Uriu, jud. Bistrița-Năsăud.

a) Pe teritoriul localității s-a descoperit în cursul secolului al XIX-lea un depozit de bronzuri, fiind amintite 50 (57) de topoare cu gaură de înmănușare transversală (celturi). Descoperirea trebuie privită cu rezerve, fiind menționată doar în literatura veche. Din puținele informații, după părere noastră ipotetica descoperire ar trebui legată mai mult de sfârșitul epocii bronzului, în special de cultura Noua și mai puțin de perioada Ha B, când depozitele compuse exclusiv din celturi sunt rare.

Bibliografie: Gooss 1876, p. 229; Orosz 1900, p. 21, nr. 3; Tagányi, Réthy, Pokoly 1901, p. 116, nr. 5; Marțian 1909, p. 322, nr. 12; Marțian 1920, nr. 238; Marinescu 2005, p. 277, nr. 29a; Kacsó 2007a, p. 86.

b) Din săpăturile efectuate la mijlocul secolului al XIX-lea de către K. Torma în MNIT din Cluj-Napoca au ajuns alături de materiale de epocă romană și piese arheologice de epoca Bronzului târziu. Săpăturile arheologice sistematice, reluate în 1978 de un colectiv format din D. Protase, G. Marinescu și C. Gaiu, au dus la cunoașterea planimetriei și organizării interne a castrului. Pe parcursul cercetărilor, în perimetrul castrului și în imediata sa apropiere au apărut și vestigii mai vechi: un topor perforat din neolitic, morminte de incinerare din epoca bronzului, o așezare hallstattiană timpurie și un mormânt de incinerare de tip Latène. Așezarea

hallstattiană timpurie este plasată la nord-vest de castru, la circa 200-300 m, lângă terme. De pe suprafața așezării au fost adunate chirpici, cărbune și arsură, care indică urme de locuințe distruse. Din nivelul de locuire au fost recuperate fragmente ceramice și vase întregibile (cești în formă de rinichi dintre care una având în zona mediană a fundului un „*umbo*” puternic pronunțat asemănător proeminențelor hipertrofiate goale pe interior decorată cu caneluri concentrice (pl. XXIII/6,7), căni, fragmente de vase bitronconice, străchini), o seceră de bronz cu buton fragmentară, un fragment dintr-o lance cu nervura puternic profilată. Materialul arheologic recuperat indică o locuire la începutul Hallstatt-ului timpuriu, sfârșit de Ha A₂- Ha B₁.

Bibliografie: Hica-Câmpeanu 1980, p. 656 (după o determinare făcută de T. Soroceanu); Hica-Câmpeanu 1982; Marinescu 1984b, p. 27, pl. XXII/1-2; Marinescu 1986, p. 56, nr. 24; Andrițoiu, Vasiliev 1990-1993, p. 141, nr. 83; Protase, Gaiu, Marinescu 1997, pl. XXIV; Marinescu 2005, p. 277, nr. 29b; Kacsó 2007b, p. 54 (pentru Bronz târziu); Protase, Gaiu, Marinescu 1997 (castrul roman); Gaiu 2000b (pentru Latène).

Cod RAN 35303.02

cod LMI 2004 BN-I-s-A-01354

54. Jeica, [Zselyk –u, Schelken –g], com. Mărișelu, jud. Bistrița-Năsăud.

Dintr-o descoperire întâmplătoare efectuată pe teritoriul satului, fără precizări topografice, în anii '60 ai secolului trecut, a fost găsit un celt de bronz (pl. XXIII/5). Celtul are gura dreaptă și îngroșată, muchile laterale arcuite, iar fețele late trasate cu trei linii paralele în relief și cu câte o arcadă ce coboară lin spre tăișul arcuit. Tortița a fost ruptă din vechime.

Dimensiuni: L = 7,5 cm, G = 135 g.

Datare: Ha B₂ (sec. IX î.e.n.),

MJBN nr. inv. 11030.

Bibliografie: Marinescu, Dănilă 1976, p. 25, pl I/3; Marinescu 2003a, p. 134; Marinescu 2005, p. 277, nr. 31.

55. Jelna, [Zselna, Kiszolna –u; Senndorf –g], sat, com. Budacul de Jos, jud. Bistrița-Năsăud.

Din punctul „*Coasta Uifalăului*”, situat la nord-vest de sat, pe o terasă joasă, pe malul drept al râului Budac, cercetări de suprafață efectuate de C. Gaiu au dus la descoperirea unei întinse așezări cu mai multe niveluri de locuire. Locuirea aparținând primei epoci a fierului este reprezentată prin fragmente ceramice decorate prin caneluri (pl. XXIII/1- 4) și o greutate fragmentară. Prezența unui picior fragmentar de fructieră indică o datare a așezării într-o perioadă mai evoluată a culturii Gáva, datată în Ha B₃- C. Nu s-au făcut alte cercetări.

MJBN nr. inv. 16620-16625; 22319-22321.

Bibliografie: Marinescu 1995, p. 59 (pentru Bronz târziu); Gaiu 2003, p. 109, nr. 26 (pentru sec. V-VI e.n.).

56. Lechința, [Lekence, Szászlekenye –u; Lechnitz –g], comună, jud. Bistrița-Năsăud.

a) Din punctul „*La Savinca*”, situat la 1 km vest de sat, în stânga drumului care vine de la Matei pe un platou situat la intrarea în sat, în 1963 Șt. Dănilă a găsit urmele unei așezări preistorice, fiind adunate mai multe fragmente ceramice. În urma unei noi cercetări de suprafață efectuate în 1977 de G. Marinescu, a fost reidentificată așezarea. Pe baza fragmentelor ceramice, a fost identificat un nivel din epoca Bronzului târziu (Wietenberg și Noua) și prima epocă a fierului (Hallstatt timpuriu).

MJBN nr. inv. 6314-6316.

Bibliografie: Marinescu 1986, p. 56, nr. 26 c; Florescu 1991, p. 85, nr. 309; Andrițoiu, Vasiliev 1990-1993, p. 140, nr. 88; Marinescu 1995, p. 59-60, pl. XXXIV/10, 11; Marinescu 2003b, p. 327 (pentru Bronz târziu); Marinescu 1994, p. 14 (pentru cultura Coțofeni); Gaiu 2000a, p. 383 (vestigii medievale timpurii sec. VII-X e.n.); Gaiu 2003, p. 109, nr. 29 (pentru sec. VI e.n.).

Cod RAN 33444.02

cod LMI 2004 BN-I-s-B-01360

b) Din punctul „*Livada intensivă*”, loc situat la 1 km de ieșirea din sat spre Herina, în stânga drumului Herina-Lechința, pe o mică terasă, cu ocazia unor arăturilor adânci efectuate în 1981, a fost răvășită o așezare cu mai multe niveluri de locuire. Urmele unor locuințe deranjate au fost vizibile la suprafața solului, așezarea fiind în mare parte distrusă. Cercetări de suprafață efectuate de G. Marinescu și C. Gaiu, au dus la recuperarea de numeroase fragmente ceramice din mai multe epoci printre care și din epoca bronzului (cultura Wietenberg), Hallstatt-ul timpuriu decorate cu caneluri (pl. XXIV/1-5) și medieval timpuriu. În 2003, C. Gaiu

și G. G. Marinescu au efectuat mai multe sondaje pentru reidentificarea așezării, care însă nu au avut nici un rezultat arheologic.

Bibliografie: Marinescu 1993, p. 7, pl. XI/6-13; Boroffka 1994, p. 53, nr. 246, Taf. 84/14-16, 85/1-4; Marinescu 1995, p. 60; Marinescu 2003b, p. 265, 327 (pentru Bronz târziu); Gaiu 2003, p. 109, nr. 28, fig. 6-8 (pentru sec. V-VI e.n.).

Cod RAN 33444.03

cod LMI 2004 BN-I-s-B-20382.02

c) Pe terenul denumit „Fizeș”, situat la nord de localitate, spre Chiraleș, la 1-2 km în dreapta șoselei, sub panta dealului, Șt. Dănilă a descoperit fragmente ceramice din mai multe epoci printre care și cioburi hallstattiene timpurii.

Bibliografie: Marinescu 1986, p. 56, nr. 26b; Florescu 1991, p. 85, nr. 310; Andrițoiu, Vasiliev 1990-1993, p. 140, nr. 88; Marinescu 1995, p. 59, pl. XXXIII/11-12, XXXIV/3-5; Marinescu 2003b, p. 327 (pentru Bronz târziu); Marinescu 1994, p. 14 (pentru cultura Coțofeni); Gaiu 2000a, p. 383 (vestigii medievale timpurii sec. VIII-IX e.n.).

57. Matei, [Mateiu -r; Százmáté -u; Matesdorf -g], comună, jud. Bistrița-Năsăud.

În punctul „Râțul de Sus”, situat la aproximativ la 500 m de la ultimele case spre Moruș și la 50 m de șosea, pe partea dreaptă, în urma unei cercetări de suprafață, efectuată de G. G. Marinescu și T. Arpad în august 2007, a fost identificată o așezare antică cu mai multe etape de locuire printre care și epoca bronzului (cultura Noua) și prima epocă a fierului (Ha B).

58. Măluț, [Omlásalja -u] com. Braniștea, jud. Bistrița-Năsăud.

Pe teritoriul satului, fără precizări topografice, a fost descoperit întâmplător un celt din bronz (pl. XXIV/6), care în 1978 a fost achiziționat de MJB. Celtul are gura îngroșată, corpul oval în secțiune transversală și decorat cu linii drepte și unghiulare în relief. Taișul este mult lătit și arcuit iar muchiile laterale sunt prevăzute cu aripioare. Patina este cafeniu-negricioasă, stare bună de conservare.

Dimensiuni: L = 10,5 cm; Ag = 5,2 cm; G = 120 g.

Date: Ha B₁-B₂ (sec. X-IX î.e.n.).

MJB nr. inv. 12878

Bibliografie: Marinescu 1979a, p. 126, pl I/6; Marinescu 2003a, p. 191; Marinescu 2005, p. 277, nr. 31.

59. Miceștii de Câmpie, [Chiciud, Chiciudul de Câmpie -r; Mezőkecsed -u], comună, jud. Bistrița-Năsăud.

În punctul „Pe Gruî”, un mic platou situat în vatra satului, cercetări de suprafață efectuate în 1974 și 1977, de G. Marinescu au dus la identificarea unei așezări preistorice, de pe suprafața căreia au fost adunate fragmente ceramice din epoca bronzului (cultura Wietenberg) și hallstattiene timpurii. O nouă cercetare de suprafață efectuată în 2002 de C. Gaiu, G.G. Marinescu și L. Vaida a dus la recuperarea unui nou lot de material ceramic din mai multe epoci printre care și două fragmente negre lustruite decoarte cu caneluri orizontale (pl. XXIV/7-8) aparținând Hallstatt-ului timpuriu. Nu s-au mai făcut alte cercetări.

MJB nr. inv. 8899-8929

Bibliografie: Marinescu 1995, p. 60, pl. XXXVII/3-16; Boroffka 1994, p. 57, nr. 278, Taf. 91/4 (pentru Bronz târziu).

Cod RAN 33854.01

cod LMI 2004 BN-I-s-B-01365

60. Monariu [Monora -r; Malomárka -u; Minarken -g], sat, com. Budacu de Jos, jud. Bistrița-Năsăud.

Pe hotarul satului lângă „Pârâul Sărat”, la 2 km sud de localitate, a fost identificată o așezare preistorică. De pe suprafața așezării au fost strânse fragmente ceramice din neolitic, epoca bronzului și Hallstatt-ul timpuriu. Nu s-au făcut alte cercetări.

Bibliografie: Marinescu 1994, p. 15, n. 42 (pentru cultura Coțofeni).

Cod RAN 32740.01

cod LMI 2004 BN-I-s-B-01366

61. Monor, [Monor, Monorfalva –u; Mindendorf –g], comună, jud. Bistrița-Năsăud.

În vatra satului, pe terenul aflat la vest de primărie și în parcul din apropierea monumentului eroilor, Șt. Dănilă a efectuat în 1968 periegeheze arheologice în urma cărora a identificat o așezare preistorică. Materialul ceramic recuperat permite încadrarea așezării în epoca bronzului (cultura Noua) și în prima epocă a fierului (Ha B). Nu au mai fost efectuate alte cercetări.

MJBN nr. inv. 6379-6382

Bibliografie: Dănilă 1972, p. 97; Marinescu 1986, p. 56, nr. 29; Andrițoiu, Vasiliev 1990-1993, p. 141, nr. 102 (pentru Bronz târziu).

Cod RAN 33961.02

cod LMI 2004 BN-I-s-B-01368

62. Năsăud, [Naszód –u; Nussdorf –g], oraș, jud. Bistrița-Năsăud.

De pe teritoriul orașului, dintr-o descoperire întâmplătoare, provine un celt de bronz cu gura îngroșată și ușor arcuită. Corpul, oval în secțiune transversală, are fețele late decorate cu linii în relief dispuse într-un motiv unghiular. Inițial piesa a ajuns în colecția școlară a Liceului „George Coșbuc” din localitate, ulterior fiind preluată de Muzeul Grăniceresc Năsăudean.

Dimensiuni: L = 10,8 cm; Ag = 7,5 cm.

Datare: Ha B₁.

Bibliografie: Marinescu 1979d, p. 123 sqq.; Marinescu 2003a, p. 192, pl II/2; Marinescu 2005, p. 277, nr. 32.

63. Nușeni [Nușfalău –r, Apanagyfalu –u], comună, jud. Bistrița-Năsăud.

În punctul „Pădurea Roșie” sau „Pădurea Arămie” au fost descoperite fragmente ceramice aparținând epocii bronzului. După materialul desenat de M. Roska, așezarea se datează în faza Wietenberg III. Legată de așezarea de epoca bronzului este și o psalie din os, atribuită culturii Wietenberg. Din același loc provin și două fragmente ceramice din Hallstatt-ul timpuriu. Nu s-au făcut alte cercetări.

MNIT nr. inv. 314, 334, 344-408, 1768-69, 2124, 2128, 2136, 2145, 2151, 2165, II 5390 - după N. Boroffka.

Bibliografie: Roska 1942, p. 26, nr. 93, fig. 20; Horedt 1960a, p. 112, nr. 98; Marinescu 1979, p. 96, n. 21/14; Boroffka 1994, p. 60, nr. 299, Taf. 101, 102/1-7; Boroffka 1998, p. 92 (pentru Bronz târziu).

Cod RAN 34084.01

64. Ocnița, [Ocna –r; Szászakna, Mezőakna –u], sat, com. Teaca, jud. Bistrița-Năsăud.

a) În punctul „Valea Lupului”, situat la jumătatea distanței dintre Ocnița și Teaca la aproximativ 400 m în dreapta drumului, aproape de pod, pe pantele și micile terase care mărginesc latura nordică a pâraului, în urma unor cercetări de suprafață au fost descoperite fragmente ceramice din mai multe epoci. La 1000 m de livada intensivă, spre pădure, o cercetare efectuată în 1981 de C. Gaiu a dus la descoperirea de fragmente ceramice din Bronzul târziu și din Hallstatt-ul timpuriu aparținând unor vase de tip sac, bitronconice, ornamentate cu caneluri verticale pe diametrul maxim, străchini cu buza invazată (pl. XXV). Nu s-au făcut alte cercetări.

Cod RAN 35027.01

cod LMI 2004 BN-I-s-B-01375

b) În punctul „La Ștefălucu”, situat la circa 6 km nord-est de sat, pe o terasă situată în dreapta Văii Lupului, la extremitatea vestică a sitului, arături adânci efectuate în 1981-1982 pentru o livadă intensivă, au distrus o întinsă așezare antică. Prin cercetări de suprafață efectuate de G. Marinescu și C. Gaiu, a fost identificată o mare așezare cu mai multe niveluri de locuire. În 1992, pe o mică terasă situată în extremitatea vestică a sitului, C. Gaiu a întreprins un sondaj de verificare, recuperând material ceramic de epoca bronzului, prima epocă a fierului și medieval timpuriu. Nivelul aparținând Hallstatt-ului timpuriu este discontinuu, fiind identificate și cercetate două locuințe. Una dintre locuințe (Loc. 11) avea laturile de 2,10 x 2 m, de formă patrulateră cu colțurile rotunjite și podina lutuită situată la 0,75 m. În umplutura locuinței au fost identificate urme masive de chirpic și arsură, provenite din pereții prăbușiți. Inventarul este exclusiv ceramic (pl. XXVI), între care se remarcă vasele mari de provizii, dintre care unul este decorat pe diametrul maxim cu caneluri oblice intercalate de creste oblice în relief (pl. XXVI/1). Din analiza materialului locuirea se poate încadra într-o etapă mai evoluată a culturii Gâva, pe parcursul fazei Ha B₂-B₃.

MJBN nr. inv. 22188-22194

Bibliografie: Marinescu 1986, p. 56, nr. 30 b; Andrițoiu, Vasiliev 1990-1993, p. 141, nr. 107 b; Marinescu 1993, p. 7, pl. XII; Boroffka 1994, p. 95, nr. 562; Marinescu 1995, p. 61-62, pl. XXXIX/12-18 (pentru Bronz târziu); Gaiu 1994, p. 49; Gaiu 2000a, p. 383 (vestigii medievale timpurii sec. VII-VIII, XI-XII e.n.); Gaiu 2003, p. 109-111, nr. 3 (vestigii medievale timpurii sec. V-VI e.n.).

Cod RAN 35027.04

65. Orheiu Bistriței, [Orheiu –r; Várhely, Óvárhely –u; Burghalle, Burghallen –g], sat, com. Cetate, jud. Bistrița-Năsăud.

În partea de vest a localității, în stânga râului, încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea existau informații despre descoperiri antice. Primele săpături sistematice au fost efectuate între 1957-1960 (9 secțiuni și două suprafețe mari *principia* și *praetorium*), de un colectiv condus de M. Macrea și D. Protase, principalul scop fiind identificare planimetriei și evoluției interne a castrului roman. Pe parcursul săpăturilor, pe lângă materialul roman, au fost descoperite și fragmente ceramice preistorice. Materialul arheologic preistoric a fost descoperit sporadic pe parcursul săpăturilor, indicând o locuire discontinuă. Din analiza materialului acestea sunt datate la sfârșitul epocii bronzului (cultura Noua) nivel din care provine și un celt de tip transilvănean și din prima epocă a fierului. Ceramică nivelului Hallstattian aparține unor străchini cu buza invazată, decorate cu caneluri oblice, vase de tip sac, vase bitronconice, străchini evazate decorate cu ornament în ghirlandă în interior (pl. XXVII) indicând o locuire specifică fazei Ha B₂-B₃, care probabil continuă și în Ha C.

Bibliografie: Marinescu 1980, p. 16, pl. IX/6 (celt); Marinescu 2003, p. 220, pl. 9/6; Marinescu 2005, p. 277, nr. 34; Protase 2007, p. 93-111; Protase 2008a.

Cod RAN 32928.01

cod LMI 2004 BN-I-s-A-01377

66. Podirei, sat, com. Șieu-Măgheruș, jud. Bistrița-Năsăud.

În jurul tumului situat în stânga șoselei Șieu-Măgheruș – Podirei, lângă casa cu nr. 50 și mai departe spre est, pe terasa Șieului, mai multe periegeze au dus la identificarea unei întinse așezări cu mai multe niveluri de locuire. O cercetare de suprafață efectuată pe terasa Podirei a dus la identificarea și a unei așezări hallstattiene timpurii (ceramică, chirpici, arsură și cărbune) situată la sud de primele case dinspre Șieu-Măgheruș, observându-se o densitate mai mare a fragmentelor ceramice în partea de sud a terasei. Nu au fost făcute alte cercetări.

MJBN nr. inv. 5773-5806.

Bibliografie: Marinescu 1979a, p. 99, n. 43/5; Marinescu 1986, p. 56, nr. 31; Andrițoiu, Vasiliev 1990-1993, p. 142, nr. 114; Boroffka 1994, p. 96, nr. 566; Marinescu 1995, p. 62, pl. XL/1-15; Marinescu 2003b, p. 340-341; Kacsó 2007b, p. 48, fig. 2/39 (pentru Bronz târziu); Gaiu 2003, p. 111, nr. 34 (vestigii medievale timpurii sec. V-VI e.n.).

67. Posmuș, [Paszmos –u; Passbusch –g], sat, com. Șieu, jud. Bistrița-Năsăud.

a) În punctul „*Sub Cireși*”, o cercetare de teren efectuată de C. Gaiu, a dus la recuperarea de material ceramic decorat cu caneluri, caracteristic Hallstatt-ului timpuriu (pl. XXVIII/5). Nu au fost efectuate alte cercetări.

Bibliografie: Gaiu 2003, p. 111, nr. 36 (vestigii medievale timpurii sec. V-VI e.n.).

b) În punctul „*Cimitirul satului*”, pe parcursul anilor au apărut sporadic fragmente ceramice hallstattiene și greutatea masive de lut „câtei de vatră” de formă tronconică (pl. XXVIII/1-4). Este de presupus că în acest loc a fost o așezare din prima epocă a fierului, distrusă însă de cimitirul modern. Nu s-au putut face alte investigații.

68. Reteag, [Răteag –r; Retteg –u; Reckentek –g], com. Petru Rareș, jud. Bistrița-Năsăud.

a) În punctul „*La Poieni*” este semnalată o așezare de epoca bronzului încă de la începutul secolului al XX-lea. Probabil pe suprafața acestei așezări au fost descoperite întâmplător o seceră din bronz cu buton (L = 14 cm) și un mic fierăstrău din bronz în formă de frunză de laur cu ambele capete ascuțite (L = 17,5 cm). Piese au ajuns ulterior în colecția liceului „*George Coșbuc*” din Năsăud. Cercetările întreprinse de G. Marinescu nu au dus la identificarea pieselor, dar în colecțiile muzeului din Năsăud a fost găsită o seceră de bronz cu buton conic, cu lama arcuită și oval alungită în secțiune, ornamentată cu două nervuri paralele aplatizate prin batere,

vârful fiind răsfrânt în afară. Din spusele autorului este foarte probabil ca aceasta să fie piesa pierdută, amintită în trecut de literatura de specialitate.

Dimensiuni: L = 13,2 cm, l max. = 2,5 cm, grosime max. = 0,7 cm, G = 60,6 g.

Datare: Br D-Ha B

MGN, nr. inv. 1141.

Bibliografie: Marțian 1920, p. 32, 550; Roska 1942, p. 236, nr. 26; Petrescu-Dâmbovița 1978, p. 21, nr. 349; Marinescu, Dănilă 1974, p. 69, pl III/8; Marinescu 2003a, p. 72, 85, pl. III/8.

b) Cu ocazia unor lucrări de reparare la terasamentul CFR distrus după marile inundații din 1970, nu departe de stația CFR Reteag, în primăvara anului 1970, a fost descoperit întâmplător un celt din bronz (pl. XXXI/2). Are buza dreaptă și ușor îngroșată, corpul separat de latura lătită și subțire. Patină verzui-negricioasă. Piesa a fost turnată cu imperfecțiuni dintr-un bronz de slabă calitate.

Dimensiuni: L = 7,3 cm, Ag = 3,7 cm, G = 40 g.

Datare: Ha B₃ (sec. VIII î.e.n.),

MJBN nr. inv.12881, predat în 1978 de prof. Gh. Borza.

Bibliografie: Marinescu 1979d, p. 128, pl II/3; Marinescu 2003a, p. 192, pl. II/3; Marinescu 2005, p. 279.

c) În punctul „*Biserica reformată*”, cu ocazia unor cercetări arheologice preventive efectuate de C.Gaiu, în 2008, în cadrul secțiunii (S₂), lângă contrafortul de pe colțul vestic, la adâncimea de -1,60 m au fost descoperite fragmente ceramice mărunte, dar caracteristice Hallstatt-ului timpuriu. Unul dintre cioburi este buza unei străchini evazate, neagră lustruită la interior și gălbui-cenușie la exterior, ornamentată cu caneluri concentrice pe buza interioară.

Informații C. Gaiu.

69. Rusu de Jos, [Alsóoroszi –u], oraș Beclean, jud. Bistrița-Năsăud.

De pe teritoriul satului fără alte precizări, în colecția liceului din Reghin a ajuns un celt de bronz. Întrucât piesa s-a pierdut și în lipsa unei descrieri amănunțite, datarea sa este una largă, la sfârșitul epocii bronzului sau la începutul Hallstatt-ului (Br. D- Ha B).

Bibliografie: Teglas 1887, 301; Hampel 1892, p. 130; Marțian 1909, p. 322, nr. 16; Marțian 1920, 569; Roska 1942, p. 20, nr. 67; Marinescu 1995, p. 62 (celtul este încadrat la Rusu de Sus); Kácsó 2007a, p. 88.

70. Rusu Bârgăului, [Borgo-Rus –r; Oroszborgó –u], sat, com. Josenii Bârgăului, jud. Bistrița-Năsăud.

În punctul „*Contentita*”, situat la est de râul Bistrița în septembrie 1963, Șt. Dănilă a efectuat un sondaj arheologic în urma căruia au fost găsite urme de arsură, chirpic și fragmente ceramice din mai multe epoci. Printre fragmentele ceramice care apar la adâncimea de 0,30 m, unele sunt de culoare neagră și roșie ornamentată cu caneluri și butoni de vase bitronconice specifici epocii hallstattiene timpurii. Nu s-au putut observa urme de fortificații, marginea platoului prezentând masive urme de alunecări de teren.

Bibliografie: Dănilă 1972, p. 102-103; Dănilă 1974, p. 461; Marinescu 1994, p. 16, nr. 44 (pentru cultura Coțofeni).

Cod RAN 33417.01
cod LMI 2004 BN-I-s-B-01381

71. Sălcuța, [Fiscut –r; Füzkút –u], sat, com. Sânmihaiu de Câmpie, jud. Bistrița-Năsăud.

a) De pe teritoriul satului, dintr-o descoperire întâmplătoare făcută la mijlocul secolului al XIX-lea, în muzeul din Cluj-Napoca a ajuns un celt din bronz cu tortiță, cu decor în relief semilunar. Din descrierea piesei este posibil să fie datată în Ha B₁-B₂.

Bibliografie: Gooss 1876, p. 21; Téglás 1887, p. 299, nr. 292; Marțian 1909 p. 330, nr. 209; Marțian 1920, nr. 264; Roska 1942, p. 95, 125; Marinescu, Dănilă, 1974, p. 78, nr. 29; Marinescu 2003a, p. 80, nr. 29; Marinescu 2005, p. 279, nr. 42.

b) Pe hotarul numit „*Cânepiște*” cu ocazia construirii unui depozit a fostului CAP, au fost descoperite mai multe fragmente ceramice. În urma unei cercetări de suprafață efectuată de Șt. Dănilă în 1963, au fost

recuperate fragmente ceramice decorate cu caneluri și cu brăie alveolate. Fragmentele ceramice aparțin celor două epoci ale fierului, marea lor majoritate aparținând epocii Latène, dar există și câteva fragmente tipic hallstattiene (pl. XXVIII/6-7) dintre care unul provine de la un vas de formă bitronconică decorat cu caneluri dispuse în ghirlandă pe diametrul maxim. Nu au fost efectuate alte cercetări.

MJBN nr. inv. 8453-8476.

Bibliografie: Dănilă 1989, p. 208.

Cod RAN 34510.01

cod LMI 2004 BN-I-s-B-01388

c) În punctul „În Livadă”, pe un teren orientat spre sud, cu ocazia unor lucrări de construcție (grajduri CAP) au fost descoperite fragmente ceramice preistorice (epoca bronzului și Hallstatt-ul timpuriu) și medieval timpurii sec. XI-XII e.n.. Din cercetările efectuate de Șt. Dănilă, stratul de cultură este observabil la o adâncime de 0,30 m. Nu au fost efectuate alte cercetări.

Bibliografie: Dănilă 1971, p. 265; Dănilă 1989, p. 209.

72. Sărățel, [Serețel –r; Szeretfalva –u; Reussen –g], sat, com. Șieu-Măgheruș, jud. Bistrița-Năsăud.

a) În punctul „Dealul Cetății”, situat la est de sat pe un promontoriu înalt și izolat, a fost identificată o fortificație de pământ. Cercetări arheologice sistematice s-au desfășurat din iunie 1959, cu intermitențe până în 1968, colectivul fiind alcătuit la început din N. Vlăsa și Șt. Dănilă, ulterior alăturându-se H. Daicoviciu și I. Glodariu. În urma cercetărilor arheologice a fost identificată planimetria și sistemul de fortificație compus din val, șanț și palisadă, care înconjoară întreg platoul. Fortificația a fost folosită ca loc de refugiu în perioada hallstattiană, urmele locuirii fiind sesizate pe întreaga întindere a platoului. Acestei prime locuri îi urmează fortificația dacică de pământ de mai mici dimensiuni și cea romană, locul fiind folosit ca punct de observație prin construirea a două turnuri din piatră legate cu mortar, plasate în cele două extremități ale platoului. Din nivelul hallstattian este amintit în literatura de specialitate un singur complex, o groapă rituală de formă circulară și puțin adâncită, în care se găseau mai multe vase sparte ritual și arse secundar (pl. XXIX-XXX), urme de arsură și mici fragmente de oase. Materialul arheologic de tip hallstattian, exclusiv ceramic, a rămas în cea mai mare parte nepublicat cu excepția unor vase din groapa rituală. Materialul ceramic al gropii rituale care se păstrează în depozitele MJBN a fost supus unei noi analize, ocazie cu care unele vase au fost redesenate, vase mari bitronconice ornamentate cu caneluri în ghirlandă sau semicirculare în jurul unei proeminențe, la care se adaugă și unele inedite cum este un vas bitronconic etajat unicat în nord-estul Transilvaniei (pl. XXX/2). O parte a materialelor ieșite din săpături se află în depozitele MNIT. Din analiza materialului cunoscut până în prezent fortificația este dată pe parcursul fazei Ha B₃-C.

Bibliografie: Roska 1942, p. 267, nr. 163 (bibl. veche); Dănilă 1972, p. 85-87; Popescu 1967, p. 525, nr. 25; Horedt 1961, p. 181; Vlăsa, Dănilă 1962, p. 341-347; Horedt 1974, p. 205 sqq, nr. 17, fig. 6/3; Dănilă 1989, p. 214; Florea, Vaida, Suciuc 2000, p. 223.

Cod RAN 34752.01

cod LMI 2004 BN-I-s-A-01389

b) În punctul „În Vii”, situat în imediata apropiere a fortificației și în directă legătură cu aceasta, cu prilejul lucrărilor de rigolare a viei, în trecut au fost descoperite mai multe obiecte de bronz. Înainte de 1930 pe pantele situate imediat sub șanțul fortificației, lucrări de desfundare pentru plantarea viței de vie au descoperit, probabil, un depozit de bronzuri care ulterior s-a risipit. Din acest depozit au fost recuperate de la preotul din Dipșa, preluate din colecția Gimnaziului german din Bistrița, ajunse ulterior la MJBN, două brățări din bronz neornamentate, de secțiune plan concavă cu capetele Nealăturate, patină verzuie cu pete cafenii. Dimensiuni: D int. = 8,4, l max. = 1,1 cm, grosime = 0,7 cm, G = 100 g; D int. = 6,3 cm; l = 1,1 cm, grosime = 0,7 cm, G = 70 g. Din același punct provine și un celt din bronz de mici dimensiuni (pl. XXXI/1), fără a se putea stabili dacă are legătură cu depozitul de brățări. Totuși, trebuie menționat că obiectele sunt contemporane și în strânsă legătură cu fortificația hallstattiană. Celtul are corpul oval alungit, cu tăișul ascuțit și decorul compus din două linii paralele sub buză.

Dimensiuni: L = 7,4 cm; g = 50 g.

Dată: în Ha B₂ – B₃ (sec. IX-VIII î.e.n.)

MJBN nr. inv. 1796-1797, 4015.

Bibliografie: Marinescu, Dănilă 1974, p. 68-71, n. 2, pl II/1, IV/6-7, VI/7; Marinescu 2003a, p. 72, 77-78; Marinescu 2005, p. 279, nr. 43.

73. Săsarm, [Szeszárms, Szészárma –u], sat, com. Chiuza, jud. Bistrița-Năsăud.

În grădina casei nr. 116 aparținând familiei Pătraș, au fost descoperite fragmente ceramice aparținând Bronzului târziu (cultura Wietenberg) și Hallstatt-ului timpuriu. Nu s-au făcut alte cercetări.

Informații Șt. Dănilă.

74. Sângeorzu Nou, [Sângeorz, Sângiorgiul Nou, Sângeorzul Săsesc –r; Szászszenygyörgy –u], sat, com. Lechința, jud. Bistrița-Năsăud.

În punctul „*Livada Intensivă*”, situat la ieșirea din sat și la 200 m în dreapta șoselei ce duce la Sânmihaiu de Câmpie, în 1981, în urma unei periegeze efectuate de G. Marinescu și C. Gaiu a fost descoperită o așezare antică. De pe suprafață răvășită de arăturile adânci au fost adunate fragmente ceramice din mai multe epoci printre care și din Hallstatt-ul timpuriu (pl. XXVIII/8-11). Nu s-au făcut alte cercetări.

MJBN nr. inv. 22197-22200.

Bibliografie: Marinescu 1995, p. 63-64, pl. XLIV/11-18, XLV/1-4 (pentru Bronz târziu).

75. Sâniacob, [Szászszenyjakab –u; Jakobsdorf –g], sat, com. Lechința, jud. Bistrița-Năsăud.

În jurul magaziei fostului CAP și în jurul casei lui Gh. Gălățean, nr. 80, în urma unei cercetări de suprafață efectuată de Șt. Dănilă în 1967, au fost descoperite fragmente ceramice din mai multe epoci printre care și din prima epoca a fierului. La 100 m sud, lângă o groapă depozit pentru combustibil, se semnalează descoperirea de fragmente ceramice negre canelate, hallstattiene timpurii. Nu s-au făcut alte cercetări.

MJBN nr. inv. 10536-10544

Bibliografie: Dănilă 1989, p. 224.

76. Sânmihaiu de Câmpie, [Mezőszentmihály, Mezőszentmihálytelke –u; Michelsdorf –g], comună, jud. Bistrița-Năsăud.

a) În punctul „*Ciorotei*”, situat la 2 km sud-est de sat, pe o vale laterală, în dreapta drumului ce duce spre Miceștii de Câmpie, în urma unor cercetări de suprafață s-au descoperit fragmente ceramice din mai multe epoci. Din analiza materialului au fost identificate fragmente ceramice aparținând epocii bronzului (cultura Noua și Wietenberg (?)) și din Hallstatt-ul timpuriu.

MJBN nr. inv. 8397-8428.

Bibliografie: Dănilă 1964, p. 46, nr. 1; Dănilă 1989, p. 225; Marinescu 1995, p. 64; Marinescu 2003b, p. 342 (pentru Bronz târziu); Gaiu 2003, p. 112, nr. 43 (vestigii medievale timpurii sec. V-VI e.n.).

b) În punctul „*Podișele*” situat în marginea de nord a satului, în dreapta drumului ce vine de la Bistrița, a fost identificată o așezare cu mai multe niveluri de locuire. Din materialul ceramic recuperat în urma mai multor cercetări de suprafață, sunt și fragmente ceramice specifice Hallstatt-ului timpuriu. Nu s-au făcut alte cercetări.

Bibliografie: Marinescu 1989, p. 24, nr. 80 (pentru epoca romană); Gaiu 2003, p. 111, nr. 41 (vestigii medievale timpurii sec. V-VI e.n.).

Cod RAN 34486.02

cod LMI 2004 BN-I-s-B-01394

77. Sânnicoară, [Miclăuși –r; Aranyosszentmiklós –u], sat, com. Chiochiș, jud. Bistrița-Năsăud.

Dintr-o descoperire întâmplătoare efectuată pe teritoriul satului fără precizări topografice, în anul 1980, a fost găsit un celt din bronz cu gura îngroșată și fețele late decorate cu linii în relief. Patina este verzui-roșcată.

Dimensiuni: L = 10 cm.

MJBN nr. inv. 13364.

Dată: Ha B₂ (sec. IX î.e.n.),

Bibliografie: Marinescu 1980, p. 48, IX/3; Marinescu 2003a, p. 221, pl. 9/3; Marinescu 2005, p. 280, nr. 47.

78. Sigmir, [Szépnýir –u; Zippendorf, Tschippendorf, Schönbirk –g], oraș Bistrița, jud. Bistrița-Năsăud.

De pe teritoriul satului, fără alte precizări, Șt. Dănilă amintește, o așezare aparținând culturii Wietenberg. Probabil punctul este situat în vatra satului, la sud de școală, de unde provine material ceramic mărunț încadrabil la sfârșitul epocii bronzului (cultura Wietenberg și poate Noua) și în Hallstatt-ul timpuriu. Nu s-au făcut alte cercetări.

Bibliografie: Dănilă 1964, p. 46, n. 1; Marinescu 1979a, p. 96, n. 21/17; Dănilă 1989, p. 217, nr. 3; Boroffka 1994, p. 77, nr. 400; Marinescu 1995, p. 63, pl. XLIV/1-3; Marinescu 2003b, p. 341, pl. XLIV/1 (pentru Bronz târziu).

79. Silivașu de Câmpie, [Mezőszilvás –u], comună, jud. Bistrița-Năsăud.

a) Pe teritoriul satului, fără alte precizări topografice, la sfârșitul secolului al XIX-lea, au fost găsite șase săbii de bronz dintre care se mai păstrează doar trei (două săbii cu cupă la mâner și una cu antene unite), care foarte probabil au făcut parte dintr-un depozit risipit. Descoperirea trebuie privită cu rezerve fiind posibil ca locul descoperirii să provină de fapt de pe hotarul localității Silivaș (jud. Alba).

Date: Ha B₂ (sec. IX î.e.n.), seria Sângeorgiu de Pădure-Fizeșu Gherlii.

Muz. Aiud nr. Inv. 52, 62, 63.

Bibliografie: Roska 1942, p. 180, nr. 210; Rusu 1963, p. 209, nr. 13; Alexandrescu 1966, p. 173 sq., nr. 52-53, 59; Petrescu-Dâmbovița 1977, p. 143, pl. 350/11-13; Bader 1991, p. 153-155, 159, 170, nr. 363, 367, 373, 444-446, pl. 51/363, 53/373-374 (bibl. veche); RepAlba 1995, p. 173, nr. 5a; Marinescu 2005, p. 279, nr. 45; Ciugudean, Luca, Georgescu 2008, p. 51, nr. 66.

b) Din vatra satului, în jurul bisericii de lemn, în urma unei cercetări de teren efectuată de C. Gaiu, au fost culese fragmente ceramice mărunte dar sigur de Hallstatt timpuriu (pl. XXXV/1,2). Nu s-au efectuat alte cercetări.

Informații C. Gaiu.

80. Strugureni, [Vereșhaza –r; Veresegyház, Mezöveresegyháza –u; Rothkirch –g], sat, com. Chiochiș, jud. Bistrița-Năsăud.

a) În punctul „*Fântâna Rece*” s-au descoperit fragmente ceramice neolitice, un topor calapod din serpentin și un fragment de urnă roșie în interior și neagră la exterior, datând din Hallstatt-ul timpuriu.

Bibliografie: Roska 1942, p. 180, nr. 217.

b) Pe terenurile situate la vest de fostele grajduri CAP, pe terenul proaspăt arat a fost descoperită o așezare hallstattiană reprezentată prin fragmente ceramice tipice, un fragment de rășniță, urme de chirpic, arsură și cenușă. Nu s-au făcut alte cercetări.

Informații Șt. Dănilă.

Cod RAN 33104.02

cod LMI 2004 BN-I-s-B-01406

81. Stupini, [Șoimușul Român –r; Oláhsolymos, Mezősolymos –u], sat, com. Sânmihaiu de Câmpie, jud. Bistrița-Năsăud.

a.) Din punctul „*Vătaștină*”, situat în partea vestică a localității, în vecinătatea grupului de case care alcătuiesc cătunul denumit „*La Curte*”, pe pantele cu expunere sud-estică care mărginesc Valea Borleasa, în vecinătatea fostelor grajduri ale CAP-ului, în urma unei cercetări de suprafață efectuată de Șt. Dănilă, a fost descoperită o întinsă așezare cu urme vizibile la suprafața solului (multă arsură, chirpici și cenușă), având mai multe niveluri de locuire din Bronzul târziu (Wietenberg), Hallstatt-ul timpuriu și medieval timpuriu (sec. V-VI e.n.; VIII-IX e.n.). Din nivelul hallstattian timpuriu provine un mic *văscior-biberon* care se află într-o stare bună de conservare datată de M. Rusu în Ha B₃-C (Dimensiuni: Î = 5,5 cm; Df = 3,2 cm; Dg = 5,4 cm; L orificiului = 1 cm). De pe teritoriul așezării, în 1966 a fost descoperit întâmplător și un depozit de bronzuri, care aparține locuirii de la sfârșitul epocii bronzului, Br D – Ha A₁ (sec. XIII – XII î.e.n.). Cercetări sistematice au fost efectuate în 1992, 1994 – 1995 de C. Gaiu, cu o preocupare specială asupra locuirii medieval timpurii. Din nivelul din prima epocă a fierului, stratul hallstattian fiind gros de 0,40 m, a fost identificată o singură locuință (Loc. 15), interceptată în cadrul secțiunii S_g/1995 în cadrul sectorului A. Locuința cu dimensiuni de 3 x 2,40 m

a fost de formă rectangulară cu colțurile rotunjite cu latura lungă orientată nord-sud. Inventarul este exclusiv ceramic, decorat cu motive caracteristice realizate prin canelare.

MJBN, nr. inv. 4101 – 4106.

Bibliografie: Crișan 1968, p 405-407 (vasul biberon); Dănilă 1975, p. 225-229, fig. 1/1-4; 2/1-5 (depozitul de bronzuri); Petrescu-Dâmbovița 1977, p. 69, pl 65/2-6; Petrescu-Dâmbovița 1978, p 107, nr. 72, pl 47B; Dănilă 1986, p 196-197, fig. 1; Gaiu 2000a, p. 383 sq.; Gaiu 2002; Gaiu 2003, p. 112, nr. 44 (vestigii medievale timpurii sec. V-VI e.n.).

Cod RAN
cod LMI 2004

34529.02
BN-I-s-A-01408

a₂) Cu prilejul săpării fundațiilor grajdurilor CAP (1967), s-au găsit numeroase fragmente ceramice hallstattiene și o fusaiole frumos decorată cu linii verticale incizate. Nu s-au făcut alte cercetări.

MJBN nr. inv. 9344-9349, 9354-9355

b) În punctul „*Cimitirul de animale*”, dintr-o descoperire întâmplătoare de pe teritoriul satului provine un celt de bronz cu corpul masiv, gura dreaptă și tăișul mult lătit (pl. XXXI/3). Gaura de înmănușare este ovală cu bordura mult îngroșată și decorată cu o bandă orizontală de trei linii paralele în relief întrerupte în dreptul torții. Lângă bordură pe ambele fețe este plasată o bandă de trei linii orizontale și paralele în relief, sub care se află alte linii verticale.

Datare Ha A₂ – B₁, sec. XI - X î. e. n.

Dimensiuni: L = 14 cm, A g = 6,4 cm, G = 300 g.

MJBN, nr. inv. 4111.

Bibliografie: Marinescu, Dănilă 1974, p 67, 74, pl V/1, VI/8; Marinescu 2003, p. 71, 76-77; Marinescu 2005, p. 280, nr. 48.

c) În punctul „*Fânațele Archiudului*”, situat la 3 km nord-est de punctul „*Vătaștină*”, pe o terasă cuprinsă între pâraul Brătenilor și Valea Bâdea, până aproape de coada lacului de la Brăteni, săpăturile arheologice începute de C. Gaiu în 1996, au dus la identificarea unei întinse așezări cu niveluri de locuire din neolitic și până în evul mediu timpuriu. Săpăturile de amploare au cuprins două sectoare A și B. Locuirea aparținând Hallstatt-ului timpuriu este bine reprezentată fiind identificate mai multe complexe arheologice: 13 locuințe marea majoritate fiind de suprafață sau puțin adâncite cu o cameră și un spațiu interior de 7-9 m², patru gropi și trei vetre deschise, dintre așezările de tip deschis fiind până în prezent cea mai bine cercetată din nord-estul Transilvaniei. Din inventarul unor locuințe au fost recuperate două fibule în formă de arcuș de vioară de tip Unter-Radl, ace de bronz, un bogat material ceramic ornamentată mai ales prin canelare, greutate pentru războiul de țesut, „*căței*” de vatră, fusaiole, statuete zoomorfe și piese din os și piatră (pl. XXXII/Loc. 73; XXXIII/Loc. 74; XXXIV/S₁₃). Analiza întregului material indică o locuire pe parcursul Hallstatt-ului timpuriu din Ha B₁ și până la începutul fazei Ha B₃. Toate descoperirile vor face obiectul unui studiu separat, care să prezinte întregul material arheologic.

Bibliografie: Gaiu 2000a, p. 384 (vestigii medievale timpurii sec. VIII-IX e.n.); Gaiu 2003, p. 112, nr. 45 (pentru sec. V-VI e.n.); Gaiu 2009 (pentru Bronz târziu).

Cod RAN
cod LMI 2004

34529.01

BN-I-s-A-01407

82. Șieu, [Șieu Mare, Șieu de Jos –r; Nagysajó –u; Großschogen –g], comună, jud. Bistrița-Năsăud.

a) În muzeul din Cluj-Napoca a ajuns dintr-o descoperire întâmplătoare de pe teritoriul acestei localități, un celt de bronz de mici dimensiuni. Alte piese din bronz descoperite în hotarul așezării ar fi ajuns în colecțiile muzeului din Budapesta.

Datare: Ha B.

Bibliografie: Roska 1942, p 240, nr. 8, fig. 293; Marinescu, Dănilă 1974, p. 78, nr. 34; Marinescu 2003a, p. 80; Marinescu 2005, p. 280, nr. 49.

b) În punctul „*Oșăle*”, punct care se află în grădina casei lui Ursa Ștefan, o cercetare de suprafață efectuată în 1967 de Șt. Dănilă, a dus la descoperirea de materiale din mai multe epoci printre care și fragmente ceramice tipice din Bronzul târziu (cultura Noua) și Hallstatt-ului timpuriu (pl. XXXV/4).

c) În punctul „*Podul Ardanului*”, pe grădinile din jurul podului peste apa Frișului, s-au descoperit fragmente ceramice mărunte, dar tipice pentru Hallstatt-ul timpuriu. Nu s-au făcut alte cercetări.

MJBN nr. inv. 8524-8527.

Bibliografie: Marinescu 1989, p. 25 (pentru epoca romană); Marinescu 1994, p. 17 (pentru cultura Coțofeni).

Cod RAN 34654.01

cod LMI 2004 BN-I-s-B-01409

83. Șieu-Măgheruș, [Sajómagyaros –u; Ungersdorf –g], comună, jud. Bistrița-Năsăud.

a) În punctul „*Hederiș-Cetate*”, la nord de comună, pe un platou înalt (580 m) a fost identificată o fortificație de pe suprafața căreia au fost descoperite periodic urme arheologice. În urma unei cercetări de suprafață și printr-un mic sondaj efectuat de Șt. Dănilă în 1959, au fost obținute primele date despre fortificație și încadrarea cronologică a acesteia. În 1960 cercetările au fost reluate, săpături de informare, fiind executate de N. Vlăsa și Șt. Dănilă. Acestea au identificat o fortificație de pământ, formată din val și șanț care înconjoară întreg platoul. Drumul de acces și intrarea în incintă au fost identificate în partea de vest, unde sistemul defensiv era întărit prin încă două valuri de pământ succesive. În urma sondajelor arheologice au fost descoperite mai multe locuințe cu material arheologic cu precădere din epoca bronzului (cultura Wietenberg), Latène și sec. XIV-XV e.n. Sporadic pe parcursul cercetărilor au apărut și fragmente ceramice din Hallstatt-ul timpuriu, având culoarea bicromă specifică și decorate cu caneluri dispuse vertical, orizontal sau în ghirlandă (pl. XXXV/3,5-11).

MJBN nr. inv. 3401-3501, 8577-8589.

Bibliografie: Marțian 1909, p. 343, nr. 589; Marțian 1920, 659; Roska 1942, p. 240, nr. 5 (bibl.); Vlăsa, Dănilă 1967, p. 39-47; Dănilă 1970, p. 439-441; Dănilă 1972, p. 89-91, n. 24; Dănilă 1974, p. 456, 458; Marinescu 1984, p. 28-29; Boroffka 1994, p. 76, nr. 393; Marinescu 1995, p. 64-65, pl. XLVI/5-15 (pentru Bronz târziu); Gaiu 2003, p. 113, nr. 48 (vestigii medievale timpurii sec. V-VI e.n.).

Cod RAN 34707.01

cod LMI 2004 BN-I-s-A-01410

b) În punctul „*Între Hotare*” sau „*Pe Șes*”, un teren situat la est de comună și la sud de șosea, la circa 500 m de ultimele case, în dreapta șoselei care merge spre Bistrița, în 1962 de Șt. Dănilă, a descoperit o întinsă așezare antică. În mare parte așezarea este distrusă de arăturile adânci efectuate pentru înființarea unei livezi intensive (1978), stratul de cultură începând de la adâncimea de 0,25-0,30 m. Două mici sondaje și cercetări de suprafață, efectuate de Șt. Dănilă, au dus la recuperarea de fragmente ceramice aparținând mai multor epoci printre care și din Hallstatt-ul timpuriu. Pe lângă materialul ceramic, din nivelul preistoric provine și o statueta zoomorfă, reprezentând o bufniță sau o pisică (?), aparținând probabil nivelului de epoca bronzului.

MJBN nr. inv. 3393-3398, 8963, 8965, 8970 etc.

Bibliografie: Popescu 1956, p. 115; Dănilă 1961, p. 153; Dănilă 1970a, p. 440 sq., fig. 14/1-6; Vlăsa, Dănilă 1967, p. 46, fig. 9; Marinescu 1979a, p. 96-97, n. 21/21; Marinescu 1986, p. 57, nr. 38; Andrițoiu, Vasiliev 1990-1993, p. 143, nr. 145; Boroffka 1994, p. 76, nr. 394; Marinescu 1995, p. 65, pl. XLVI/16-18, XLVII/1-4 (pentru Bronz târziu); Marinescu 1994, p. 17 (pentru cultura Coțofeni); Gaiu 2003, p. 113, nr. 46. (pentru sec. V-VI e.n.).

c) În punctul „*Sub Cetate*”, loc situat la poalele cetății de pe „*Hederiș*”, la est de comună și la nord de drumul ce duce la Crainimă, arăturile adânci pentru plantarea unei livezi intensive (1980) au distrus o așezare antică cu ceramică din mai multe epoci. Perieghzele care au urmat, efectuate de G. Marinescu și C. Gaiu, au recuperat material ceramic și trei piese de lut (lustruitoare) datate la sfârșitul epocii bronzului (cultura Wietenberg) și Hallstatt-ul timpuriu. Așezarea este contemporană cu cetatea de pe *Hederiș*.

MJBN nr. inv. 13828-13868.

Bibliografie: Dănilă 1960, p. 153; Marinescu 1993, p. 7, pl. XIII-XIV (pentru Bronz târziu).

d) Cu prilejul săpăturilor efectuate pentru fundația casei nr. 19, au apărut numeroase fragmente ceramice hallstattiene. S-au observat existența unui strat de arsură, cărbune și multe resturi de chirpic. Cercetări de suprafață au făcut efectuate în mai 1960 de Șt. Dănilă, și în 1973 de Șt. Dănilă și G. Marinescu. Nu s-au făcut alte cercetări.

Informații G. Marinescu.

84. Șieut, [Șieul de Sus –r; Kissajó –u; Kleinschogen –gl, comună, jud. Bistrița-Năsăud.

Cu prilejul construirii școlii din localitate (1966) au fost observate urme de arsură și chirpic fiind descoperite fragmente ceramice din epoca bronzului (cultura Wietenberg și Noua) și de tip hallstattian. Nu s-au făcut alte cercetări.

MJBN nr. inv. 8528-8536.

Bibliografie: Marinescu 1995, p. 65-66, pl. XLVIII/10-14, XLIX/1; Marinescu 2003b, p. 344 (pentru Bronz târziu).

85. Șintereag, [Somkerék –u], comună, jud. Bistrița-Năsăud.

a) În punctul „*Livada Intensivă*”, situată la intrarea în sat dinspre Bistrița, arăturile adânci au distrus o întinsă așezare din epoca bronzului. Cercetările de suprafață efectuate de G. Marinescu și C. Gaiu, în 1980, în jurul SMA-ului local, au dus la recuperarea de fragmente ceramice și unelte de piatră aparținând Bronzului târziu. În capătul dinspre Bistrița al livezii intensive, s-au găsit și fragmente ceramice ornamentate cu caneluri și o greutate de lut, datate în Hallstatt-ul timpuriu (pl. XXXVI/5-6,8-12; XXXVII). Se pare că în acest loc a fost o așezare relativ mică din prima epocă a fierului, distrusă însă de arătura adâncă. Nu s-au mai făcut alte cercetări.

MJBN nr. inv. 22202-22203.

Bibliografie: Marinescu 1986, p. 57, nr. 40; Andrițoiu, Vasiliev 1990-1993, p. 144, nr. 148; Marinescu, 1993, p. 7, pl. XV; Boroffka 1994, p. 97, nr. 579; Marinescu 1995, p. 66; Marinescu 2003b, p. 266 (pentru Bronz târziu).

b) Din punctul „*Cremene*”, situat la nord de comună, primele arături au distrus o mare așezare neolitică. Cercetări de suprafață au fost efectuate de Șt. Dănilă în 1963 și în anii următori, fiind recuperate pentru MJBN, fragmente ceramice, lame de silex, nuclee de obsidian, unelte și arme din piatră specifice epocii neolitice. Pe lângă materialul neolitic au fost descoperite și puține fragmente ceramice aparținând Hallstatt-ul timpuriu, indicând o locuire sporadică (pl. XXXVI/1-3,7). În martie 2008, C. Gaiu și G.G. Marinescu, au efectuat o nouă periegeză fiind recuperat un nou lot de material arheologic, așezarea fiind reconfirmată.

MJBN nr. inv. 9263-9343; 9524-9569.

Bibliografie: Dănilă, Marinescu 1974, p. 13, 22, n. 7, pl. I/7, XII/9; Marinescu 1980, p. 49, pl. VI/4; Dănilă 1989, p. 248-249; Marinescu 1994, p. 18 (pentru cultura Coțofeni).

Cod RAN 34912.01

cod LMI 2004 BN-I-s-B-01415

c) În jurul bisericii reformate din localitate, s-au găsit cioburi din mai multe epoci printre care și din Hallstatt-ul timpuriu. Nu au fost făcute alte cercetări.

MJBN nr. inv. 9796-9806.

d) În punctul „*Bolomba*” în urma unor periegeze efectuate de Șt. Dănilă, au fost găsite fragmente ceramice specifice Hallstatt-ului timpuriu (pl. XXXVI/4). Punctul nu a putut fi identificat până în prezent.

Informații Șt. Dănilă.

86. Șopteriu, [Șopter –r; Septér –u], sat, com. Urmeniș, jud. Bistrița-Năsăud.

a) În punctul „*Mireș*” sau „*Gura Mireșului*”, în urma unor cercetări de suprafață efectuate în 1977 de G. Marinescu și C. Gaiu, a fost identificată o mare așezare preistorică. Pe baza materialului ceramic recuperat așezarea prezintă urme de locuire din epoca bronzului (cultura Noua) și din Hallstatt-ul timpuriu. Aparținând primei epoci a fierului au fost recuperate fragmente ceramice negre lustruite la exterior și cărămizii-gălbui la interior decorate cu caneluri orizontale, verticale sau concentrice (pl. XXXVIII).

Lângă casa locuitorului Comșa Ion, pe Mireș, din punctul „*Ochi*” au fost adunate numeroase fragmente ceramice din Hallstatt-ul timpuriu. În mod sigur este vorba de aceeași așezare identificată în punctul „*Mireș*”.

MJBN nr. inv. 12398-12401, 12406, 22263-22268.

Bibliografie: Marinescu 1986, p. 57, nr. 41 b; Andrițoiu, Vasiliev 1990-1993, p. 144, nr. 152 b; Marinescu 1995, p. 66, pl. L/4; Marinescu 2003b, p. 345; Gaiu 2003, p. 114, nr. 51 (vestigii medievale timpurii sec. IV, V-VII e.n.).

b) În punctul „*Valea Morii*”, o cercetare efectuată de G. Marinescu și C. Gaiu în 1977, a dus la descoperirea unei așezări antice, fiind adunate fragmente ceramice datate în Hallstatt-ul timpuriu.

Informații G. Marinescu.

87. Tărpui [Terpiu –r, Törpény, Szásztörpény –u, Treppen –g], sat, com. Dumitra, jud. Bistrița-Năsăud.

În punctul „*Valea Lungă*” situat la 1 km est de sat, în apropierea unor saivane pentru oi, a fost distrusă o așezare cu mai multe niveluri de locuire. În 1976, în această așezare a fost descoperită întâmplător o buză fragmentară, dintr-un mic vas de bronz, recuperată pentru MJB de G. Marinescu. Imediat sub buză vasul este ornamentat cu cinci linii orizontale sub care se afla o linie în ghirlandă. Descoperirea este încadrată de T. Soroceanu în categoria cazanelor mici cu atașe cruciforme de tip B₁ sau o formă asemănătoare.

Dimensiuni: 2,2 x 3 cm; 3,1 x 4,2 cm; D cca. = 19,1 cm, Î = cca. 4,1.

MJB nr. inv. 17836

Datare: Ha B₁-B₂.

Bibliografie: Marinescu 1989, p. 26 sq., nr. 91 (pentru epoca romană); Gaiu 2003, p. 114, nr. 52 (pentru sec. V-VI e.n.); Soroceanu 2008, p. 150-151, 159, nr. 118, Taf. 32/118.

88. Teaca, [Teke –u; Tekendorf –g], comună, jud. Bistrița-Năsăud.

În punctul „*Bloc IAS*”, în centrul comunei, cu prilejul construirii acestuia, Șt. Dănilă a recoltat ceramică aparținând epocii bronzului (cultura Noua) și din prima epocă a fierului. Nu s-au făcut alte cercetări.

MJB nr. inv. 8764

Bibliografie: Marinescu 1986, p. 57, nr. 42 b; Andrițoiu, Vasiliev 1990-1993, p. 144, nr. 157 b; Marinescu 1995, p. 66-67, pl. LII/2; Marinescu 2003 a, p. 346 (pentru Bronz târziu).

89. Țagu, [Țagul Mare –r; Nagycég –u], sat, com. Budești, jud. Bistrița-Năsăud.

a) În punctul „*Valea Peștilor*”, situat pe teritoriul satului, în 1985, a fost găsit întâmplător un celt de bronz, aproximativ hexagonal în secțiune. Celtul este decorat din linii simple și buza îngroșată. Patina verde deschis.

Dimensiuni: L = 8 cm, l tăiș = 4,9 cm, Dg = 2,5 x 3 cm, Ag = 6,5, G = 145.

Datare: Ha B₁ – B₂, sec. X-IX î.e.n..

Bibliografie: Marinescu 2005, p. 268-9, Abb. 9, Taf. I, 4.

b) În punctul „*După Dos*”, la locul numit „*La Soc*”, în apropierea casei lui Morar Iosif și a lui Mărginean Alexandru nr. 71, au fost găsite fragmente ceramice din mai multe epoci printre care și din Hallstatt-ul timpuriu (pl. XXXIX/2,7). Nu au fost făcute alte cercetări.

MJB nr. inv. 9211-9226.

Cod RAN 32795.02

cod LMI 2004 BN-I-s-B-01425

c) În punctul „*La Simionca*”, situat la nord-est de sat, între Budești-Fânațe și „*Dosul Țagului*”, pe un platou întins s-a găsit în 1976, de G. Marinescu, urme de chirpic, ceramică decorată cu caneluri și un fragment de râșniță, care indică existența în acest punct a unei așezări din Hallstatt-ul timpuriu (pl. XXXIX/8-11). Nu au fost făcute alte cercetări.

MJB nr. inv. 22185-22187.

d) Pe „*Dealul Cabicului*”, situat la sud-vest de sat au fost găsite fragmente ceramice din mai multe epoci printre care și din Hallstatt-ul timpuriu. Nu s-au făcut alte cercetări.

Bibliografie: Gaiu 2003, p. 114, nr. 56 (vestigii medievale timpurii sec. VI e.n.).

90. Țăgșoru, [Țăgșor –r; Kiscég –u], sat, com. Budești, jud. Bistrița-Năsăud.

a) În apropierea satului, la nord-vest de primele case, în urma unei periegeze efectuate de Șt. Dănilă, au fost descoperite fragmente ceramice ce par a indica o așezare din prima epocă a fierului. Nu au fost făcute alte cercetări.

Bibliografie: Dănilă 1971, p. 264-265.

b) În apropierea grajdurilor fostului IAS, în urma unei periegeze efectuate de Șt. Dănilă în 1963, a fost identificată o așezare preistorică de pe teritoriul căreia au fost adunate fragmente ceramice databile în Hallstatt-ul timpuriu (pl. XXXIX/1,3-6). Nu au fost făcute alte cercetări.

MJBN nr. inv. 10284-10288; 22181-22184,

Bibliografie: Dănilă 1989, p. 269.

Cod RAN 32802.01

cod LMI 2004 BN-I-s-B-01419

91. Țigău, [Szászcegő, Cegőtelke –u; Zagendorf –g], sat, com. Lechința, jud. Bistrița-Năsăud.

a) În punctul numit „La Dâmburi”, pe terasa situată la nord, deasupra satului, a fost identificată o așezare preistorică. În primăvara anului 1975, de pe suprafața așezării de la sfârșitul epocii bronzului, a fost descoperit întâmplător un depozit de bronzuri datat în Ha A₁ (sec. XII î.e.n.), seria Cincu-Suseni. Un mic sondaj de verificare a fost efectuat de G. Marinescu, cu această ocazie fiind dezvelită parțial o locuință a culturii Noua, care se adâncea până la 0,70 m. A fost recuperat materialul ceramic, fără însă a se putea stabili o relație între depozit și locuință. În 2006, o periegeză efectuată de C. Gaiu și G.G. Marinescu, a dus la adunarea unui nou lot de material ceramic datat la sfârșitul epocii bronzului (cultura Noua și mai puțin Wietenberg). Din 2009, G. G. Marinescu a întreprins săpături sistematice, cercetările reușind să identifice o așezare cu mai multe nivele de locuire de la sfârșitul epocii bronzului (Wietenberg IV și Noua) și urme sporadice aparținând Hallstatt-ului timpuriu fără a se identifica un nivel din prima epocă a fierului.

MJBN nr. inv. 6128-6137 și 6504-6542.

Bibliografie: Marinescu 1979b, p. 39-42 (il); Marinescu 1986, p. 57, nr. 43; Andrițoiu, Vasiliev 1990-1993, p. 145, nr. 163; Marinescu 1993, p. 7, 27, pl. XVI; Boroffka 1994, p. 84, nr. 459, Taf. 137/1-2; Marinescu 2003b, p. 175-181 (pentru Bronz târziu); Vaida, Marinescu 2010, p. 198 sq., nr. 85.

Cod RAN 33499.01

cod LMI 2004 BN-I-s-B-01427

b) În punctul „Fișcauă”, în spatele grădinii lui Kissfaludy, o terasă în ușoară pantă cu expunere sudică, în urma unei cercetări de suprafață efectuată de G. Marinescu (1984), a fost descoperită o așezare cu mai multe nivele de locuire, fiind recuperate fragmente ceramice aparținând culturii Wietenberg și Hallstatt-ului timpuriu (pl. XXXIX/12). Nu s-au făcut alte cercetări.

MJBN, nr. inv. 6544, 17014-17015.

Bibliografie: Boroffka 1994, p. 84, nr. 458 (pentru Bronz târziu); Gaiu 2003, p. 115, nr. 58 (pentru sec. III-IV; VI e.n.).

Cod RAN 33499.02

cod LMI 2004 BN-I-s-B-01428

92. Unguraș, [Bálványosváralja –u], comună, jud. Cluj.

a) Pe teritoriul localității, fără alte informații, în cursul secolului al XIX-lea fost descoperit un depozit de bronzuri. Sigur din cadrul depozitului făceau parte doar patru celturi mici cu decor. În afară de acestea se menționează ca făcând parte din colecția lui Fr. Bethlen, celturi și vase de bronz, un vârf de lance și alte obiecte. Sabia de bronz care este amintită, provine de fapt de la Turia de Jos.

Datare: Ha B₃, sec. VIII î.e.n., seria Șomartin-Vetiș.

MNT nr. inv. 154-157.

Bibliografie: Neugebauer 1851, 291; Gooss 1876, 500; Hampel 1892, p. 7-8; Téglás 1887, p. 303; Orosz 1900, p. 22, nr. 11; Tagány, Réthy, Pakoly 1901, p. 121 sq, nr. 26; Marțian 1909, p. 323, nr. 53; Roska 1942, p. 35, nr. 49; Rusu 1963, p. 210, nr. 15; Petrescu-Dâmbovița 1977, p. 146, pl. 361/13-15 (precizează că spada provine în realitate de la Turia de Jos); RepCluj 1992, p. 414/3 b; Kácsó 2007a, p. 89, n. 473; Ciugudean, Luca, Georgescu 2008, p. 52, nr. 85.

b) Pe dealul „Cetate” situat la est de sat, între anii 1971-1973, s-au descoperit urme de locuire din mai multe epoci printre care și cultura Wietenberg și Hallstatt-ul timpuriu.

Bibliografie: Blăjan 1975, p. 621 sq., fig. 1-5; RepCluj 1992, p. 414/1; Boroffka 1994, p. 88, nr. 487; Soroceanu 2008, p. 252, nr. 395-396, n. 27;

93. Uriu, [Uriul de Sus –r; Felőr –u], comună, jud. Bistrița-Năsăud.

a) Pe teritoriul satului, pe terasa accentuată din dreptul Văii Ilișua situată la est de magazinul sătesc, la 200 - 300 m de șosea, o cercetare de teren efectuată în 1970, Șt. Dănilă a cules din ruptura terasei fragmente ceramice negre lustruite de tip hallstattian. Nu s-au făcut alte cercetări. Este posibil ca descoperirile să provină din același punct cu cel semnalat anterior de I. Marțian, în punctul denumit „*Valea Hagymas*”- *Hășmaș*.

Bibliografie: Marțian 1909, p. 329, nr. 181; Marțian 1920, nr. 717; Dănilă 1989, p. 273-275.

Cod RAN 35278.01
cod LMI 2004 BN-I-s-B-01429

b) Din punctul „*Tabla Popii*”, în urma unei cercetări de suprafață efectuată de C. Gaiu în 2007, în muzeul din Bistrița, au ajuns fragmente ceramice mărunte decorate cu caneluri specifice Hallstatt-ului timpuriu.

Informații C. Gaiu.

94. Urmeniș, [Ormenișul de Câmpie –r; Mezőörményes –u], comună, jud. Bistrița-Năsăud.

În capătul satului spre câmp, lângă moară, în urma unei cercetări de suprafață efectuată de C. Gaiu, au fost descoperite fragmente ceramice mărunte, dar tipice pentru Hallstatt-ul timpuriu. Nu s-au făcut alte cercetări.

Informații C. Gaiu.

95. Vermeș, [Vermiş –r; Vermes –u; Wermesch –g], sat, com. Lechința, jud. Bistrița-Năsăud.

a) În punctul „*Pe Poiană*”, loc situat la sud de biserica evanghelică, în urma unor sondaje arheologice efectuate de Șt. Dănilă a fost descoperită o așezare preistorică. Din analiza făcută asupra materialului ceramic aflat în depozitele MJB, acestea aparțin culturii Noua, Hallstatt-ului timpuriu, roman târziu și feudal timpuriu. Fragmentele hallstattiene sunt negre, puternic lustruite la exterior, decorate cu caneluri orizontale sau verticale intercalate într-un caz de creste longitudinale aplicate (pl. XL/2-8). Nu s-au făcut alte cercetări.

MJB nr. inv. 6302- 6313, 22355-22358.

Bibliografie: Marinescu 1995, p 67, pl. LIII/6-7; Marinescu 2003, p. 346 (pentru Bronz târziu).

b) În punctul „*La Silozuri -CAP*” sau „*Căminul Cultural*”, situat în vatra satului, pe un teren aflat în pantă ușoară, între Valea Lechința și pâraul Viilor, în jurul Căminului Cultural din centrul localității, în 1965, cu ocazia săpării unor gropi de siloz în curtea căminului cultural au fost descoperite mai multe urme arheologice. Acest punct a beneficiat de-a lungul timpului de mai multe sondaje arheologice (1969, 1973, 1989-1990 - G. Rădulescu, 1995 - C. Gaiu) care au descoperit o așezare cu mai multe nivele de locuire. Cu ocazia construirii Căminului Cultural (1972) situat în imediata apropiere, a fost descoperit un vas mare de provizii (pl. XL/1), negru puternic lustruit la exterior și cărămiziu la interior, ornamentat cu caneluri dispuse în ghirlandă pe diametrul maxim specifice perioadei hallstattiene timpurii (Dimensiuni: D max. = 80 cm; D gât = 42 cm; D fund = 15 cm; Î actuală = 76 cm). Cercetările din 1989-1990 au descoperit fragmente ceramice preistorice doar din startul de cultură, nefiind identificat nici un complex care să aparțină epocii bronzului sau primei epoci a fierului. În cadrul săpăturilor efectuate în 1995, alături de materiale din epoca bronzului și hallstattiene timpurii provenite din statul arheologic, în cadrul secțiunii S₂, săpăturile au surprins și resturile unui bordei hallstattian timpuriu (L₄). Observațiile de teren și cercetările arheologice efectuate au dus la constatarea că perimetrul așezării antice ocupa o suprafață redusă de 200 x 30 x 50 m din dreapta Văii Lechinței, distrusă parțial de lucrări agricole, cu depuneri neuniforme și inegale la suprafață.

MJB nr. inv. 6344.

Bibliografie: Dănilă 1974, p. 463, 472; Gaiu 1979, p. 12-127; Marinescu 1986, p. 57, nr. 44 b; Dănilă 1989, p. 278; Andrițoiu, Vasiliev 1990-1993, p. 145, nr. 170b; Rădulescu 1993, p. 109-113; Marinescu 1995, p. 67, pl. LIII/15; Marinescu 2003b, p. 346-347, 401, pl. 53/15; Gaiu 2005, p. 121-137.

Cod RAN 33505.01
cod LMI 2004 BN-I-s-B-01431

c) În punctul „*Glodeț*”, în urma unor cercetări de teren efectuate de G. Marinescu, au fost descoperite fragmente ceramice aparținând mai multor epoci. Din același punct dintr-o descoperire întâmplătoare provine un celt din bronz cu gura îngroșată și corpul zvelt, ușor bombat în partea superioară. Patina este verzui deschisă.

Dimensiuni: L = 11,3 cm; Ag = 5,2 cm.

Datat în Ha B₂-B₃, sec. IX-VIII î.e.n.

Colecția școlară Vermeș.

Bibliografie: Marinescu 1980, p. 50, pl. IX/5 (celt); Marinescu 1995, p. 67, pl. LIII/8-14; Marinescu 2003a, p. 223, pl. 9/5 (pentru Bronz târziu); Gaiu 2000, p. 386, nr. 27 (vestigii medievale timpurii sec. VII-IX e.n.); Marinescu 2005, p. 281, nr. 57c.

Cod RAN 33505.03

cod LMI 2004 BN-I-s-B-01433

d) O cercetare efectuată în punctul „*Pe Față*”, situat la sud de sat și în dreapta șoselei ce duce la Sângeorzu Nou, cu prilejul plantării unei livezi, au fost distrusă o așezare cu mai multe niveluri de locuire. În urma unei cercetări efectuate de Șt. Dănilă, de pe suprafața răvășită, au fost adunate fragmente ceramice din epoca bronzului (cultura Wietenberg) și hallstattiene timpurii. O altă cercetare de suprafață a fost efectuată în octombrie 1977 de G. Marinescu și C. Gaiu, prilej cu care a fost identificată și o așezare romană. Nu s-au făcut alte cercetări.

MJBN nr. inv. 6439-6440.

Bibliografie: Marinescu 1989, p. 27 sq., nr. 96.

e) De pe teritoriul din jurul bisericii evanghelice, în MJBN au ajuns fragmente ceramice mărunte, dar tipice pentru Hallstatt-ul timpuriu. Nu s-au făcut alte cercetări.

MJBN, nr. inv. 6475-6477.

96. Vișoara, [Beșeneu, Beșineu –r; Besenyő –u; Heidendorf –g], oraș Bistrița, jud. Bistrița-Năsăud.

a) O cercetare efectuată la vest de sat și la sud de șoseaua principală, în dreptul Km 4, în urma arăturilor de toamnă au fost descoperite numeroase fragmente ceramice hallstattiene (pl. XLI/1-5), urme de arsură și chirpic, toate sugerând existența unei așezări din prima epocă a fierului. Numeroasele periegeze efectuate după anul 2000 nu au reușit să reidentifice exact locul, fiind posibil ca așezarea să fie complet distrusă de repetatele construcții din zonă.

MJBN nr. inv. 6419-6423; 22195-22196.

b) La vest de sat și în dreapta șoselei principale, la aproximativ 200 m față de aceasta, pe terenul proaspăt arat, au fost găsite fragmente de tip Wietenberg și hallstattiene. Urmele arheologice sunt mai numeroase în apropierea pantei unor dealuri unde sunt semnalate izvoare de apă sulfuroasă. Nu s-au făcut alte cercetări.

Informații Șt. Dănilă și I. Chintăuan.

97. Visuia, [Visuia de Câmpie –r; Viszólya –u], sat, com. Miceștii de Câmpie, jud. Bistrița-Năsăud.

a) În punctul „*Tigle*” sau „*La Tiglă*”, situat în partea de nord-vest a satului, în anul 1971, cu prilejul unei alunecări de teren s-a descoperit întâmplător un depozit de bronzuri. Piese au fost recuperate într-o primă fază de prof. I. Moldovan (directorul școlii), ulterior Șt. Dănilă a executat și un sondaj arheologic. Depozitul are greutatea totală de 26 kg și este compus din: trei celuri întregi (unul cu gura concavă, al doilea cu gura dreaptă și al treilea cu un decor din linii paralele orizontale sub buză și în formă de Y rotunjit), 12 seceri cu limbă la mâner de tip *Gyermely*, două cazane cu atașate cruciforme păstrate fragmentar de tip B₁ (după T. Soroceanu) unul dintre ele fiind în prezent restaurat, două brățări decorate cu capetele alăturate, 24 de verigi (unsprezece decorate și treisprezece nedecorate) și treisprezece bucăți de bronz brut.

Date: Ha B₁, sec. X î.e.n., seria Moigrad – Tăuteu.

MJBN nr. inv. 4742-4791, 4871-4876.

Bibliografie: Dănilă 1976, 1, p. 61-75 (il); Petrescu-Dâmbovița 1977, p. 138, pl. 333-335; Marinescu 2005, p. 281, nr. 58; Soroceanu 2008, p. 130-132, Abb. 17a-c, Taf. 21/97, 22/96; Ciugudean, Luca, Georgescu 2008, p. 52, nr. 92.

b) În punctul „*Tăul Țagului*”, în urma unei cercetări de suprafață făcută de G. Marinescu și C. Gaiu, în octombrie 1977, a fost identificată o așezare hallstattiană timpurie. Pe suprafața așezării au fost observate urme masive de chirpic, oase de animale și cenușă, indicii a unei locuiri intense. De pe suprafața unor locuințe răvășite au fost recuperate pentru MJBN mai multe fragmente ceramice provenind de la vase mari bitronconice, străchini cu buza invazată, vase cu gura lobată sau vase de mici dimensiuni, decorate cu caneluri late sau fine dispuse orizontal, în ghirlandă sau vertical, intercalate de creste longitudinale în relief aplicate, datate în Hallstatt-ul timpuriu (pl. XLII).

MJBN nr. inv. 6402-6405, 22322-22331.

Bibliografie: Dănilă 1989, p. 286; Marinescu 1994, p. 19, nr. 67 (pentru cultura Coțofeni).

c) În punctul „*Școala Nouă*”, cu prilejul săpării fundației (1965), au apărut fragmente ceramice din mai multe epoci printre care și din epoca bronzului. Analiza materialului indică o locuire datată la sfârșitul epocii bronzului (cultura Wietenberg și poate Noua) și Hallstatt-ul timpuriu. Nu s-au făcut alte investigații.

Bibliografie: Marinescu 1995, p. 68, pl. LIV/14, LV/1-8; Marinescu 2003b, p. 347, 402/14, 403/1-8 (pentru Bronz târziu).

d) În punctul „*Sărătura*” cercetări făcute în 1977 de G. Marinescu și C. Gaiu au dus la descoperirea unor fragmente ceramice din mai multe epoci printre care și din Hallstatt-ul timpuriu. Nu s-au făcut alte cercetări.

Informații G. Marinescu

Bibliografie: Marinescu 1989, p. 28, nr. 98 (pentru epoca romană); Marinescu 1994, p. 19, nr. 67 (pentru cultura Coțofeni).

98. Vița, [Vica –u], sat, com. Nușeni, jud. Bistrița-Năsăud.

a) Din punctul „*Borzaș*”, în colecția școlară din localitate au ajuns pe parcursul timpului mai multe fragmente ceramice din mai multe epoci printre care și din Hallstatt-ul timpuriu (pl. XLI/6,8,10). G. Marinescu a desenat o parte din materiale, unele fiind preluate pentru MJBN. Nu s-au făcut alte cercetări.

Informații G. Marinescu.

b) La sud de sat, la aproximativ 300-400 m de capătul satului, în dreapta drumului spre Țentea, o cercetare de suprafață efectuată de C. Gaiu a dus la identificarea unei mici așezări preistorice. De pe suprafața așezării au fost adunate fragmente ceramice, mărunte dar tipice, din prima epocă a fierului (pl. XLI/7,9,11). Este posibil ca această așezare să fie aceeași cu cea menționată anterior. Nu au fost efectuate alte cercetări.

MJBN nr. inv. 22271-22274.

c) Dintr-o descoperire întâmplătoare de pe teritoriul satului (1976), în colecția școlară din localitate a ajuns un celt de bronz. Celtul are marginea dreaptă și ușor îngroșată, corpul oval, scurt, nedecorat și despărțit de zona dinspre tăiș printr-o ridicătură trapezoidală. Piesa poate fi pus în legătură cu așezarea din prima epocă a fierului identificată în punctul a.

Dimensiuni: L = 9,1 cm; Ag = 6 cm.

Datare: Ha B₂-B₃, sec. IX-VIII î.e.n.

Bibliografie: Marinescu 1979d, p. 129, pl. II/7; Marinescu 2003a, p. 193, 196/7; Marinescu 2005, p. 281, nr. 59.

99. Zoreni, [Lumperd -r; Lompérd -u; Lampert -g], sat, com. Sânmihaiu de Câmpie, jud. Bistrița-Năsăud.

a) În punctul „*Fața Zorii*”, la nord-est de intrarea în sat, peste dealul de deasupra așezării actuale, în dreapta drumului ce duce spre Budești, în urma unor cercetări de suprafață efectuate de Șt. Dănilă și G. Marinescu, au fost descoperite fragmente ceramice din epoca bronzului (cultura Wietenberg și Noua) și Hallstatt-ul timpuriu. Nu s-au făcut alte cercetări.

MJBN nr. inv. 10198-10243

Bibliografie: Marinescu 1986, p. 57, nr. 46 a; Andrițoiu, Vasiliev 1990-1993, p. 145, nr. 178 a; Boroffka 1994, p. 92, nr. 522; Marinescu 1995, p. 68, pl. LV/10-12, LVI/1-4; Marinescu 2003b, p. 347, 404 (pentru Bronz târziu).

b) Din punctul „*Grădina Curții*”, provin fragmente ceramice din care unele sunt sigur hallstattiene timpurii. Nu s-au făcut alte cercetări.

MJBN, nr. inv. 9366.

c) În punctul „*După coastă*”, situat la intrarea în sat dinspre Sânmihaiu de Câmpie, în dreapta șoselei la circa 1 km de sat, au fost descoperite fragmente ceramice preistorice, datate de Șt. Dănilă în prima epocă a fierului. Nu s-au făcut alte cercetări.

Bibliografie: Dănilă 1989, p. 301; Marinescu 1995, p. 68; Marinescu 2003 a, p. 347.

Cod RAN 34538.02

cod LMI 2004 BN-I-s-B-01444

100. Județul Bistrița-Năsăud, descoperiri izolate

a) În colecția muzeului din Năsăud se păstrează fără precizări topografice, un celt de bronz cu gura dreaptă și mult îngroșată, ovală în secțiune, cu tăișul drept și ascuțit. Imediat sub buza îngroșată este decorat cu trei linii orizontale sub care se află un decor constituit din linii curbate redând un motiv în forma literei Y.

Dimensiuni: L = 10,5 cm, Ag = 7,2 cm.

Datate: Ha B₁-B₂, sec. X-IX î.e.n.

MGN, nr. inv. 1142.

Bibliografie: Marinescu, Dănilă 1974, p. 69, pl III/3; Marinescu 2003a, p. 72, pl. III/3

b) Dintr-o descoperire izolată fără precizări topografice, provine un celt de bronz, cu gaură de înmănușare puțin îngroșată, ovală în secțiune transversală și tăiș lat (pl. XXXI/4). Imediat sub buză este ornamentat cu trei cu trei linii orizontale paralele, iar pe fețele înguste prezintă un decor sub formă de „*aripioare*”. Patină verde închis din metal de bună calitate.

Datate: Ha B₁-B₂, sec. X-IX î.e.n..

Inedit

Vestiges d'Hallstatt précoce et moyen du Nord-est de la Transylvanie (Résumé)

Dans l'élaboration du répertoire archéologique concernant les découvertes de la première époque du fer (Ha B-C), X^e-VIIe A.C. siècles, de cette aire géographique, nous nous avons décidé pour une présentation détaillée (l'historique de la découverte, la structure, la valeur documentaire, l'encadrement culturel et chronologique), par l'offre du plus grand nombre des renseignements relatives à la topographie et à la découverte elle-même. Pendant la présentation des découvertes nous avons accordé une attention aiguë aux points topographiques où des recherches archéologiques systématiques ont été faites (chantiers, sondages, observations de terrain détaillées) ou aux découvertes isolées qui ont une grande importance archéologique (chronologique ou de documentation scientifique). Dans le répertoire, nous avons retenu également des découvertes moins connues ou inédites, qui à cette occasion sont analysées de façon unitaire et pour la première fois introduites dans le discours scientifique. Le répertoire comprend 99 localités avec leur points topologiques afférents, placées sur les territoire des actuels départements de Bistrița-Năsăud, le Nord-Est du département de Cluj et le Nord-Ouest de département de Mureș, dans une présentation détaillée des découvertes de la période nommée, connu jusqu'à présent dans cette aire géographique. Le répertoire se veut un instrument de travail, sujet à des permanentes modifications dues aux nouveaux recherches scientifiques et aux nouveaux découvertes archéologiques qui viennent enrichir le trésor présent.

Abrevieri

MGN	= Muzeul Grăniceresc Năsăud
MINV	= Muzeul de Istorie Naturală Viena
MJBN	= Muzeul Județean Bistrița Năsăud
MJMs	= Muzeul Județean Mureș
MNB	= Muzeul Național Budapesta
MNBruk.	= Muzeul Național Brukenthal
MNIT	= Muzeul Național de Istorie al Transilvaniei, Cluj-Napoca
Col. Șc.	= Colecție Școlară

L	= lungime
l	= lățime
Dg	= diametrul gurii
Dmax.	= diametrul maxim
Dint.	= diametrul interior
Ag	= adâncimea golului de înmănușare
G	= greutate
Î	= înălțime

Bibliografie

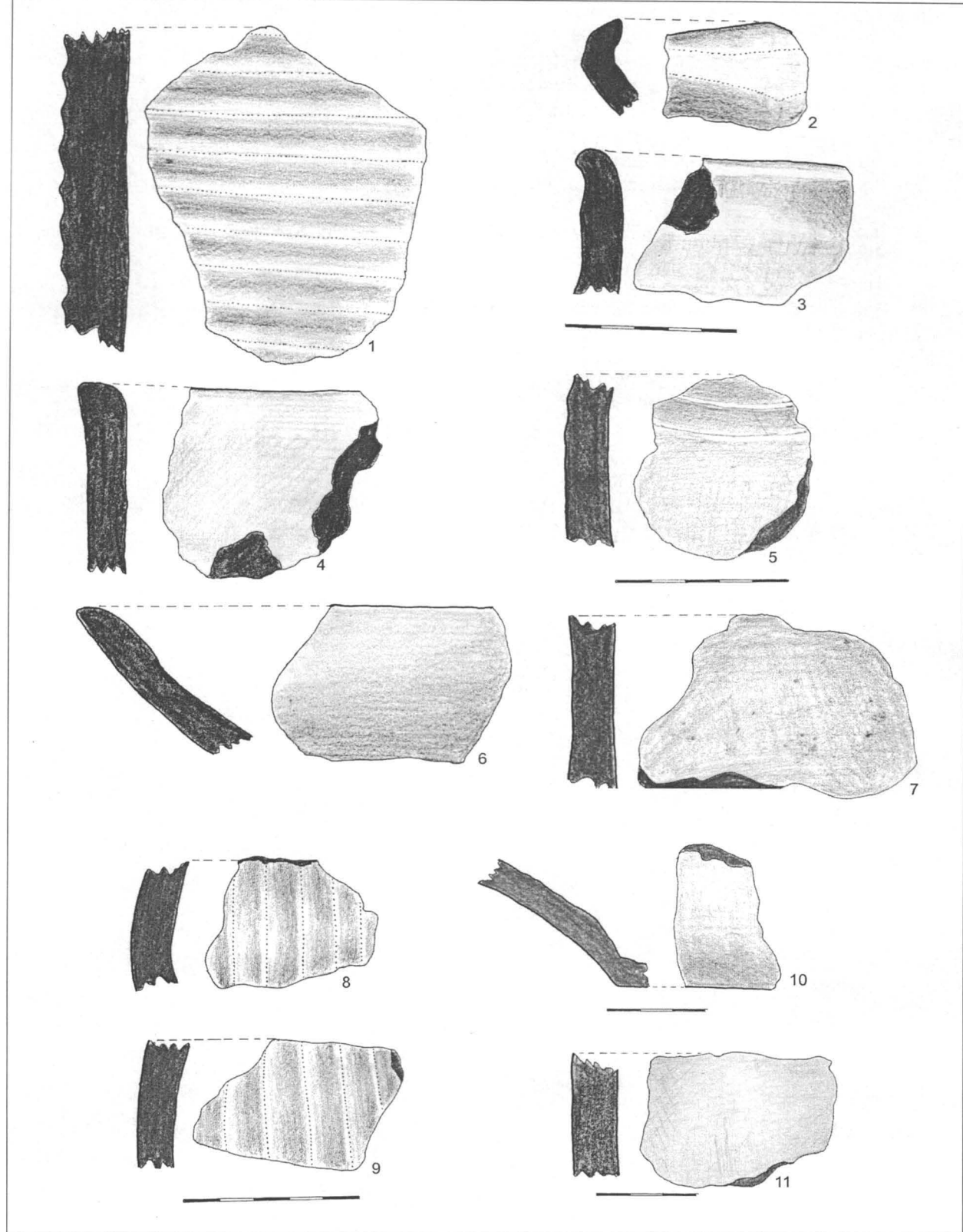
- Alexandrescu 1966, A. D. Alexandrescu, *Die Bronzeschwerter aus Rumänien*, în **Dacia** N.S., X, 1966, p. 117-189.
- Andrițoiu, Vasiliev 1990-1993, I. Andrițoiu, V. Vasiliev, *Câteva considerații privind cultura Noua în Transilvania*, în **Apulum**, 27-30, 1990-1993, p. 121-146.
- Bader 1972, T. Bader, *Cultura Suciu de Sus în nord-vestul României*, în **SCIV**, 23, 4, 1972, p. 509-535.
- Bader 1991, T. Bader, *Die Schwerter in Rumänien*, în **PBF**, IV, 8, Stuttgart, 1991.
- Blăjan 1975, M. Blăjan, *Descoperiri arheologice în hotarul comunelor Unguraș (jud. Cluj) și Mălin (jud. Bistrița-Năsăud)*, în **Apulum** XIII, 1975, p. 619-635.
- Boca 1971, P. Boca, *Vechimea documentară a localităților din județul Bistrița-Năsăud. Secolele XII-XIV*, în **FI**, I, 1971, p. 85-108.
- Boroffka 1987, N. Boroffka, *Folosirea fierului în România de la începuturi până în secolul al VIII-lea î.e.n.*, în **Apulum**, XXIV, 1987, p. 55-77.
- Boroffka 1994a, N. Boroffka, *Die Wietenberg-Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung der Bronzezeit in Südosteuropa*, **UPA**, 19, Bonn, 1994.
- Boroffka 1998, N. Boroffka, *Bronze – und früheisenzeitliche Geweihtrensenknebel aus Rumänien und ihre Beziehungen. Alte Funde aus dem Museum für Geschichte Aiud, Teil II*, în **Euroasia Antiqua**, 4, 1998, p. 81-35.
- Ciugudean, Luca, Georgescu 2008, H. Ciugudean, S.A. Luca, A. Georgescu, *Depozitele de bronzuri preistorice din colecția Samuel von Brukenthal I*, în **BiblBrukenthal** XXXI, Sibiu, 2008.
- Crișan 1968, E. Crișan, *Un biberon hallstattian*, în **ActaMN**, V, 1968, p. 405-408.
- Dănilă 1961, Șt. Dănilă, *Descoperiri arheologice în raionul Bistrița*, în **ProblMuz**, 1961, p. 151-168.
- Dănilă 1964, Șt. Dănilă, *Urme de așezări din epoca veche și feudală timpurie la Bistrița*, în **ProblMuz**, 1964, Cluj, p. 46-51.
- Dănilă 1970, Șt. Dănilă, *Așezări vechi descoperite în județul Bistrița-Năsăud*, în **MCA**, 9, 1970, p. 431-444.
- Dănilă 1971, Șt. Dănilă, *Îmbogățirea colecțiilor muzeale prin achiziții, cercetări sistematice și descoperiri întâmplătoare (metode și rezultate)*, în **FI**, I, 1971, p. 259-278.
- Dănilă 1972, Șt. Dănilă, *Contribuții la cunoașterea unor cetăți din nord-estul Transilvaniei*, **FI**, II, 1972, p. 67-108.
- Dănilă 1974, Șt. Dănilă, *Cronica săpăturilor și sondajelor arheologice efectuate pe teritoriul județului Bistrița-Năsăud, în anii 1953-1973*, în **FI**, III, 1974, p. 454-472.
- Dănilă 1975, Șt. Dănilă, *Depozitul de bronzuri de la Stupini (jud. Bistrița-Năsăud)*, în **SCIVA**, 26, 2, 1975, p. 225-229.
- Dănilă 1976, Șt. Dănilă, *Depozitul de bronzuri de la Visuia (com. Sânmihaiu de Câmpie, jud. Bistrița-Năsăud)*, în **SCIVA**, 27, 1, 1976, p. 61-75.
- Dănilă 1978, Șt. Dănilă, *Primele săpături în necropola de epocă Latène de la Fântânele*, în **SCIVA**, 29, 1978, 2, p. 257-275;
- Dănilă 1986, Șt. Dănilă, *Arheologie-Istorie în Bistrița-Năsăud*, Buletin Intern, Bistrița, 1986.
- Dănilă 1989, Șt. Dănilă, *Repertoriul arheologic al județului Bistrița-Năsăud*, Buletin Intern, Bistrița, 1989. (mss.)
- Dănilă, Marinescu 1974, Șt. Dănilă, *Unelte, arme și obiecte din piatră șlefuită, descoperite pe teritoriul județului Bistrița-Năsăud*, în **FI**, III, 1974, p. 11-55.
- Ferenczi 1971, Șt. Ferenczi, *Contribuții la topografia arheologică a Culmii Ciceului*, în **FI**, I, 1971, p. 73-83.

- Florea, Vaida, Suciul 2000, G. Florea, L. Vaida, L. Suciul, *Fortificații dacice din nord-estul Transilvaniei (un stadiu al cercetărilor)*, în **Istros**, X, 2000, p. 221-230.
- Florescu 1991, A.C. Florescu, *Repertoriul culturii Noua-Coslogeni din România. Așezări și necropole*, în **CCDJ**, 9 BiblThrac 1, 1991.
- Gaiu 1994, C. Gaiu, *Săpăturile arheologice de la Ocnița, com. Teaca, jud. Bistrița-Năsăud*, în **RB**, VIII, 1994, p. 49-54.
- Gaiu 1995, C. Gaiu, *Noi descoperiri și considerații asupra cimitirului de la Fântânele „Rât” (com. Matei, jud. Bistrița-Năsăud)*, în **RB**, IX, 1995, p. 149-163.
- Gaiu 2000a, C. Gaiu, *Vestigii feudale timpurii din nord-estul Transilvaniei*, în **RB**, XIV, 2000, p. 379-408.
- Gaiu 2000b, C. Gaiu, *Découvertes Latène a Ilișua, département de Bistrița-Năsăud*, în *Les Celtes et les Thraco-Daces de l'est du bassin des Carpates, Les actes du colloque national qui a eu lieu a Bistrița le 16-17 octobre 1998*, Bistrița, 2000, p. 189-200.
- Gaiu 2002, C. Gaiu, *Așezarea din sec. V-VI p.Chr. de la Stupini „Vătaștină”*, în **RB**, XVI, 2002, p. 113-158.
- Gaiu 2003, C. Gaiu, *Așezări din secolele V-VI p.Chr. în Transilvania de nord-est*, în **RB**, XVII, 2003, p. 97-136.
- Gaiu 2005, C. Gaiu, *O așezare daco-romană la Vermeș, jud. Bistrița-Năsăud*, în **RB**, XIX, 2005, p. 121-137.
- Gaiu 2009, C. Gaiu, *Un cuptor de ars ceramică de la sfârșitul epocii bronzului*, în **RB**, XXIII, 2009, p. 31-52.
- Gooss 1876, C. Gooss, *Chronik der archäologischen Funde Siebenbürgens. Im Auftrage des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, Hermannstadt, în **AVSL**, 13/2, 1876, p. 203-338.
- Hampel 1886,1892, 1896, J. Hampel, *A bronzkor emlékei Magyarhonban I-III*, Budapest, 1886,1892, 1896.
- Hansen 1992, S. Hansen, *Depozitele ca ofrandă: o contribuție la interpretarea descoperirilor de depozite din perioada timpurie a UFZ*, în **SCIVA**, 43, 4, 1992, p. 371-392.
- Hica-Câmpeanu 1980, I. Hica Câmpeanu, *Podoabe din zona Ilișua-Cristești Ciceului*, în **ActaMN**, 17, 1980, p. 653-665.
- Hica-Câmpeanu 1982, I. Hica Câmpeanu, *Din colecțiile muzeului de istorie al Transilvaniei-donație Torma Karoly-*, în **ActaMN**, XIX, 1982, p. 595-605.
- Horedt 1944, K. Horedt, *Die vorgeschichtliche und römische Abteilung des Baron Brukenthalischen Museums*, Mitteilungen aus dem Baron Brukenthalischen Museum 9-10, p. 94-113.
- Horedt 1960, K. Horedt, *Die Wietenbergkultur*, în **Dacia**, N.S., 4, 1960, p. 107-137.
- Horedt 1961, K. Horedt, *Așezări fortificate din prima vârstă a fierului în Transilvania*, în **ProbMuz**, Cluj, 1961, p. 179-187.
- Horedt 1964, K. Horedt, *Un depozit de vase hallstattiene la Dej*, în **ProblMuz**, 1964, Cluj, p. 7-13.
- Horedt 1974, K. Horedt, *Befestigte Siedlungen der Spätbronze und der Hallstattzeit im Innerkarpatischen Rumänien*, în *Symposium Bratislava*, 1974, p. 205-228.
- Kacsó 1975, C. Kacsó, *Contributions à la connaissance de la culture de Suciul de Sus à la lumière des recherches faites à Lăpuș*, în **Dacia**, N.S., 19, 1975, p. 45-68.
- Kacsó 1987, C. Kacsó, *Beiträge zur Kenntnis des Verbreitungsgebietes und der Chronologie der Suciul de Sus- Kultur*, în **Dacia**, N.S., 31, 1987, p. 51-75.
- Kacsó 2007a, C. Kacsó, *Descoperiri de bronzuri din nordul Transilvaniei (I). Colecția Ferenc Floth*, în **StCercetM**, 2, Baia-Mare, 2007.
- Kacsó 2007b, C. Kacsó, *„Importuri” Suciul de Sus în culturile epocii bronzului din Transilvania*, în **RB**, XXI/1, 2007, p. 43-62.
- Kádár 1900, J. Kádár, *Szolnok-Dobokavármegye Monographiája*, II, Deés, 1900.
- Lazăr 1975, V. Lazăr, *Săpăturile arheologice de la Batoș-Regin (jud. Mureș)*, în **Apulum** XIII, 1975, p. 605-613.
- Lazăr 1992, V. Lazăr, *Mărturiile arheologice tracice în județul Mureș*, în **Marisia**, 15-22, 1985-92, p. 37-49.
- Lazăr 1995, V. Lazăr, *Repertoriul arheologic al județului Mureș, Târgu-Mureș*, 1995.
- Marinescu 1979a, G. Marinescu, *Depozitul de bronzuri de la Agrieș (com. Târlișua, jud. Bistrița-Năsăud) și unele probleme ale bronzului târziu în Transilvania nord-estică*, în **Apulum**, 17, 1979, p. 91-101.
- Marinescu 1979b, G. Marinescu, *Depozitul de bronzuri de la Țigău (com. Lechința, jud. Bistrița-Năsăud)*, în **Marisia**, IX, 1979, p. 39-42. (il)

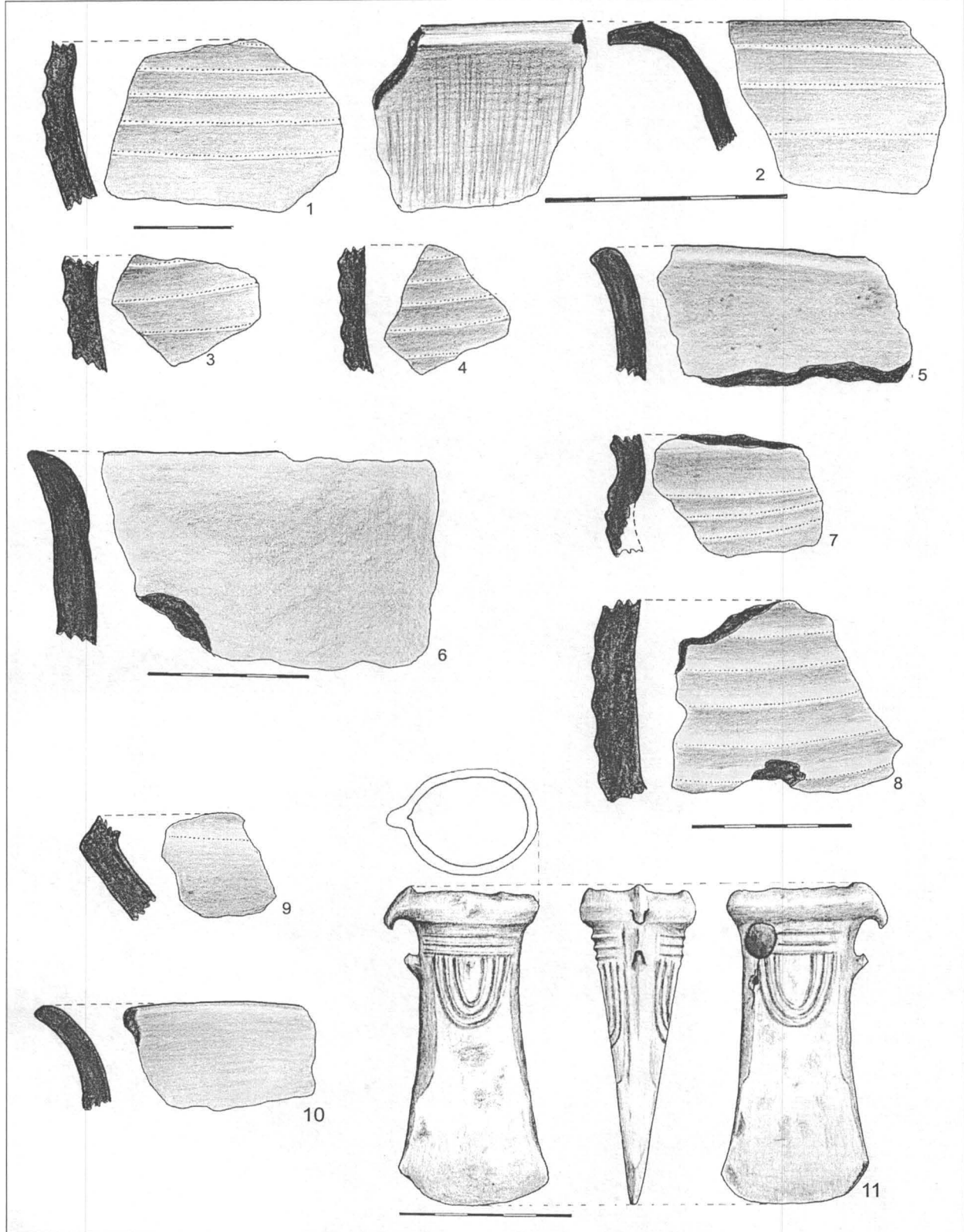
- Marinescu 1979c, G. Marinescu, *Depozitul de bronzuri de la Ciceu-Corabia*, în **ActaMP**, 3, 1979, p. 51-57.
- Marinescu 1979d, G. Marinescu, *Noi descoperiri de topoare de cupru și bronz în Transilvania nord-estică*, în **StComC**, 1979, p. 123-132.
- Marinescu 1980, G. Marinescu, *Cercetări și descoperiri arheologice în județul Bistrița-Năsăud (VII)*, în **Marisia**, X, 1980, p. 31-51.
- Marinescu 1984a, G. Marinescu, *Die Jüngere Hallsattzeit in Nordostsiebenbürgen*, în **Dacia**, N.S., XXVIII, 1984, p. 47 sqq;
- Marinescu 1984b, G. Marinescu, *Cercetări și descoperiri arheologice în județul Bistrița-Năsăud (VIII)*, în **Marisia**, 13/14, 1984, p. 23-32.
- Marinescu 1985, G. Marinescu, *Descoperiri de la sfârșitul epocii bronzului (cultura Noua) în nord-estul Transilvaniei*, în **Apulum**, XII, 1985, p. 23-29.
- Marinescu 1986, G. Marinescu, *Necropola de la sfârșitul epocii bronzului (cultura Noua) de la Archiud, (com. Teaca, jud. Bistrița-Năsăud)*, **TD**, 7, 1986, p. 46-58.
- Marinescu 1989, G. Marinescu, *Cercetări și descoperiri arheologice de epocă romană în nord-estul Transilvaniei*, în **FI**, VI, 1989, p. 5-66.
- Marinescu 1993, G. Marinescu, *Cercetări și descoperiri arheologice de epocă bronzului în nord-estul Transilvaniei*, **RB**, VII, 1993, p. 5-27.
- Marinescu 1995, G. Marinescu, *Cercetări și descoperiri arheologice de epoca bronzului în nord-estul Transilvaniei (II)*, în **RB**, 9, 1995, p. 49-124.
- Marinescu 2003a, G. Marinescu, *Cercetări arheologice în județul Bistrița-Năsăud, vol. I*, Bistrița, 2003.
- Marinescu 2003b, G. Marinescu, *Cercetări arheologice în județul Bistrița-Năsăud, vol. II*, Bistrița, 2003.
- Marinescu, Retegan 1974, G. Marinescu, Al. Retegan, *Descoperiri arheologice pe teritoriul comunei Căianu Mic (jud. Bistrița-Năsăud)*, în **FI**, III, 1974, p. 443-451.
- Marinescu, Dănilă 1974, G. Marinescu, Șt. Dănilă, *Obiecte de bronz descoperite pe teritoriul județului Bistrița-Năsăud*, în **FI**, III, 1974, p. 65-88.
- Marinescu, Dănilă 1976, G. Marinescu, Șt. Dănilă, *Cercetări și descoperiri arheologice în județul Bistrița-Năsăud (II)*, în **FI**, IV, 1976, p. 24-56.
- Marinescu, Gaiu 1989, G. Marinescu, C. Gaiu, *Die Nekropole bei Fântânele „Rât”, gem. Matei, Kr. Bistrița-Năsăud aus dem 4. Jahrhundert u.z.*, în **Dacia**, N.S., XXXIII, 1989, p. 125-143.
- Marinescu 2002, G. G. Marinescu, *Bronzuri descoperite în nord-estul Transilvaniei*, în **RB**, XVI, 2002, p. 25-46.
- Marinescu 2004, G. G. Marinescu, *Așezările fortificate și implicațiile lor asupra populației hallstattiene din nord-estul Transilvaniei*, în Centru și Periferie, Colocviu național, Bistrița 23-25 aprilie 2004, p. 22-30.
- Marinescu 2005, G. G. Marinescu, *Urnenfelderzeitliche Bronzefunde aus dem Nordosten Siebenbürgens*, în **BronzefRum. II**, Bistrița/Cluj-Napoca, 2005, p. 265-284.
- Marțian 1909, I. Marțian, *Archäologisch-prähistorisches Repertorium für Siebenbürgen*, **MAGW**, 39, 1909, p. 321-358.
- Marțian 1920, I. Marțian, *Repertoriul arheologic pentru Ardeal*, Bistrița, 1920.
- Neigebaur 1851, J. F. Neigebaur, *Dacien aus den Ueberresten des klassischen Altertums, mit besonderer Rücksicht auf Siebenbürgen*, Kronstadt- Brașov, 1851.
- Notizzen 1871, *Notizzen. Weißkirch bei Bistritz*, în **AVSL N. F.** 9, 3, 1871, p. 498-499.
- Orosz 1900, E. Orosz, *Szolnok-Dobokamegye őskorileleteinek repertoriuma*, **ÉvkSzolnok-Doboka** 1, 1900, p. 17-44.
- Orosz 1906, E. Orosz, *Erdélyi bronzleletekről*, **AÉ** 26, 1906, p. 368-375.
- Petrescu-Dâmbovița 1954, M. Petrescu-Dâmbovița, *Depozitul de obiecte de bronz de la Blăjenii de Jos (Raionul Bistrița)*, în **RevUnivlași**, 1954, p. 277-292.
- Petrescu-Dâmbovița 1977, M. Petrescu-Dâmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, **BibArh**, 30, București, 1977.
- Petrescu-Dâmbovița 1978a, M. Petrescu-Dâmbovița, *Die Sichern in Rumänien mit Corpus der jung- und spätbronzezeitlichen Horte Rumäniens*, în **PBF**, XVIII/1, München, 1978.
- Popescu 1956, D. Popescu, *Cercetări arheologice în Transilvania (IV). Prelucrarea aurului în Transilvania înainte de cucerirea romană*, în **MCA**, II, 1956, p. 196-250.
- Popescu 1962, D. Popescu, *Săpăturile arheologice din Republica Populară Română în anul 1961*, în **SCIV**, 13, 1, 1962, p. 201-215.
- Popescu 1965, D. Popescu, *Săpăturile arheologice din Republica Populară Română în anul 1964*, **SCIV**, 16, 3, 1964, p. 551-567.

- Popescu 1967, D. Popescu, *Săpăturile arheologice din Republica Populară Română în anul 1966*, în **SCIV**, 18, 3, 1967, p. 521-538.
- Protase 2007, D. Protase, *Castrul roman de la Orheiul Bistriței*, în **RB**, XXI/1, 2007, p. 93-111.
- Protase 2008a, D. Protase, *Castrul roman de la Orheiul Bistriței*, Bistrița 2008.
- Protase 2008b, D. Protase, *Archiud săpăturile arheologice din anii 1961 și 1963-1966 la „Fundătura”*, în **RB**, XXII, 2008, p. 115-177.
- Protase, Gaiu, Marinescu 1997, D. Protase, C. Gaiu, G. Marinescu, *Castrul roman și așezarea civilă de la Ilișua (jud. Bistrița-Năsăud)*, în **RB**, X-XI, 1997, p. 27-111.
- Rădulescu 1993, G. Rădulescu, *O locuință medievală timpurie de la Vermeș*, în **RB**, VII, 1993, p. 109-113.
- RepCluj 1992, *Repertoriul arheologic al județului Cluj*, Cluj-Napoca, 1992.
- Roska 1942, M. Roska, *Erdély régészeti repertórium I. Őskor. Thesaurus antiquitatum transsilvanicarum*, Tom I, Kolozsvár, 1942.
- Roska 1944, M. Roska, *A Kolozskorpádi II. Jellögő kulturfacies kerámiai emlékei Erdélyben*, în **KözlCluj**, 4, 1944, p. 22-41.
- Rusu 1963, M. Rusu, *Die Verbreitung der Bronzehorte in Transsilvanien vom Ende der Bronzezeit bis in die mittlere Hallstattzeit*, în **Dacia**, N.S., VII, p. 177-210.
- Rusu 1964, M. Rusu, *Depozitele de bronzuri de la Rebrîșoara (raionul Năsăud, reg. Cluj)*, în **ArhMold**, II-III, 1964, p. 237-250.
- Rusu 1967, M. Rusu, *Depozitul de coliere de la Coldău*, în **Apulum**, VI, 1967, p. 85-100.
- Rusu 1994, M. Rusu, *Chars de combat hallstattiens chez les Thraces nord-danubiens*, în **Early Hallstatt Period**, p. 167-184.
- Sava 2002, E. Sava, *Die Bestattungen der Noua-Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung spätbronzezeitlicher Bestattungsriten zwischen Dnestr und Westkarpaten*, în **PAS** 19, Kiel, 2002.
- Soroceanu 1995a, T. Soroceanu, *Die Fundumstände bronzezeitlicher Deponierungen – Ein Beitrag zur Hortdeutung beiderseits der Karpaten*, în **BronzeRum. I**, T. Soroceanu (Hrsg.), Berlin 1995, p. 15-80.
- Soroceanu 2008, T. Soroceanu, *Die vorskythenzeitlichen Metallgefäße im Gebiet des heutigen Rumänien / Vasele de metal prescitate de pe actualul teritoriu al României*, în **BronzeRum. III**, Bistrița/Cluj-Napoca, 2008.
- Soroceanu, Buda 1978, T. Soroceanu, V. Buda, *Der Bronzegefäßhort von Buza (Kr. Cluj)*, în **Dacia**, N.S., 22, 1978, p. 99-106.
- Suciu 1968, C. Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. I-II, Ed. Academiei, București, 1968.
- Tagányi, Réthy, Pokoly 1901, K. Tagányi, L. Réthy, J. Pokoly, *Szolnok-Dobokavármegye Monographiája*, I, Deés, 1901.
- Téglás 1887, G. Téglás, *Az erdélyi medence őstörténelméhez*, în **OTTÉ** 12, 1887, p. 55-87, 181-204, 299-312, 349-352.
- Ursuțiu 2000, A. Ursuțiu, *Cu privire la caracterul unor descoperiri aparținând primei vârste a fierului din Transilvania*, în **Istros**, X, 2000, p. 105-110.
- Ursuțiu 2002, A. Ursuțiu, *Etapă mijlocie a primei epoci a fierului în Transilvania (cercetările de la Bernadea, com. Bahnea, jud. Mureș)*, Cluj-Napoca, 2002.
- Vaida 1999, L. Vaida, *Sondajul arheologic de la Herina (com. Galații Bistriței, jud. Bistrița-Năsăud)*, în **RB**, XII-XIII, 1999, p. 239-243.
- Vaida 2006, L. Vaida, *Celtic finds in North-East Transylvania (IVth – IInd centuries B.C.)*, în **Thracians and Celts**, Proceedings of the International Colloquium from Bistrița 18-20 mai 2006, Ed. V Sârbu & L. Vaida, Cluj-Napoca, 2006, p. 295-322.
- Vaida, Marinescu 2010, L. Vaida, G.G. Marinescu, *Țigău, com. Lechința, jud. Bistrița-Năsăud. Punct: La Dâmburi*, în **CCA** Campania 2009, p. 198, nr. 85.
- Vasiliev 1983, V. Vasiliev, *Probleme ale cronologiei Hallstattului în Transilvania*, în **ActaMN**, XX, 1983, p. 33-57.
- Vasiliev 1993, V. Vasiliev, *Dej, jud. Cluj. Punct „Dealul Florilor”*, în **SympThrac** I, p. 82.
- Vasiliev 1995, V. Vasiliev, *Fortifications de refuge et établissements fortifiés du premier âge du fer en Transylvanie*, în **BiblThrac** XII, 1995.
- Vasiliev 2007, V. Vasiliev, *Despre epoca bronzului și prima epocă a fierului în Istoria Românilor, vol. I*, în **EphNap** XIV-XV (2004-2005), 2+007, p. 5-22.
- Vasiliev, Gaiu 1980, V. Vasiliev, C. Gaiu, *Așezarea fortificată din prima epocă a fierului de la Ciceu-Corabia, jud. Bistrița-Năsăud*, în **ActaMN**, XVII, 1980, p. 31-63.

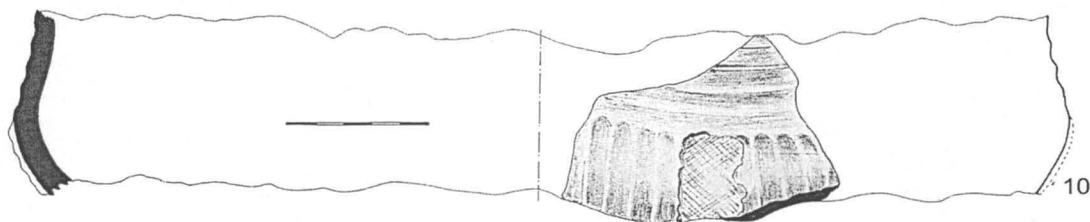
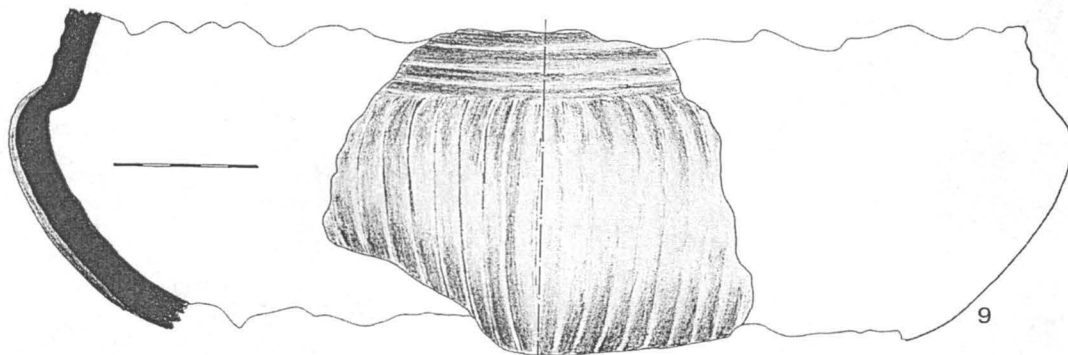
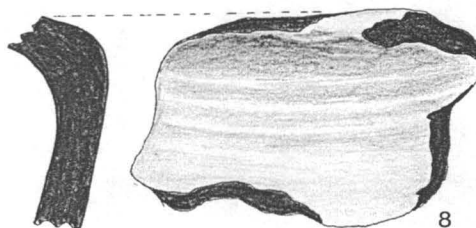
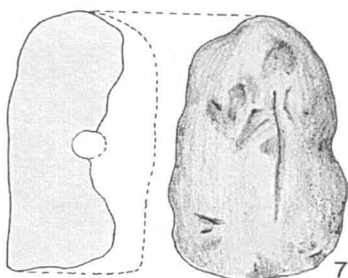
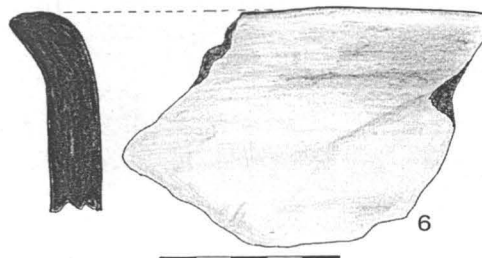
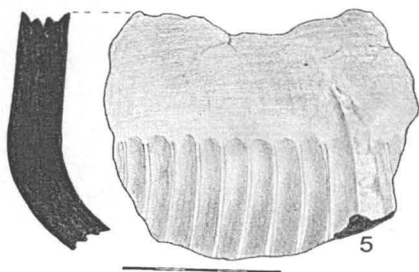
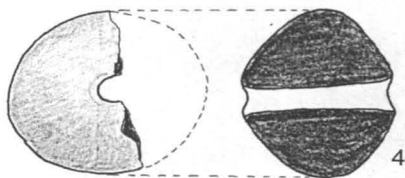
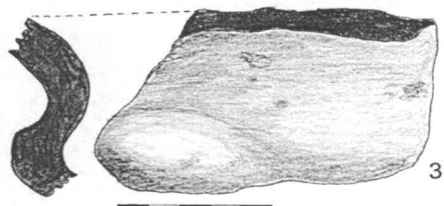
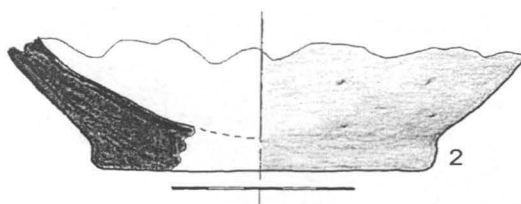
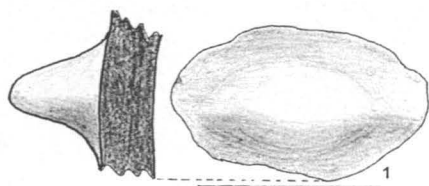
- Vlassa 1973, N. Vlassa, *Săpăturile arheologice de la Coldău (jud. Bistrița-Năsăud)*, în **ActaMN**, 10, 1973, p. 11-37.
- Vlassa 1982, N. Vlassa, *O rectificare neceasă. Despre poziția cronologică a două piese de fier de la Coldău*, în **Apulum**, 20, 1982, p. 65-73.
- Vlassa, Dănilă 1962, N. Vlassa, Șt. Dănilă, *Săpăturile arheologice de la Sărățel*, în **MCA**, VIII, 1962, p. 341-348.
- Vlassa, Dănilă 1967, N. Vlassa, Șt. Dănilă, *Săpăturile de la Șieu-Măgheruș*, în **Apulum**, VI, 1967, p. 39-47.
- Wanzek 1989a, B. Wanzek, *Die Gußmodel für Tüllenbeile im südöstlichen Europa*, **UPA** 2, Bonn, 1989.
- Wanzek 1989b, B. Wanzek, *Celturile hallstattiene de fier și antecedentele lor în civilizația „câmpurilor de urne”*, în **Apulum**, XXV, 1989, p. 103-120.
- Wesse 1990, A. Wesse, *Die Ärmchenbeile der Alten Welt. Ein Betrag zum Beginn der Eisenzeit im östlichen Mitteleuropa*, **UPA** 3, Bonn, 1990.
- Wittenberger 1994a, M. B. Wittenberger, *Considerații despre cultura Noua în Transilvania*, în **ActaMN**, 31, 1, 1994, p. 151-172.
- Wittenberger 1994b, M. B. Wittenberger, *Șantierul arheologic Buza (jud. Cluj)*, în **ActaMN**, 31, 1, 1994, p. 367-376.
- Wittenberger 1996, M. B. Wittenberger, Buza jud. Cluj. Punct „După Lab”, „La Moară”, în **SympThrac** III, 1996, p. 16.
- Wittenberger 1997, M. B. Wittenberger, *The Bronze Age pit from Buza*, în **ActaMN**, 34, 1, 1997, p. 703-715.
- Wittenberger 2008, M. B. Wittenberger, *Economical life in Noua culture in the Transylvanian Late Bronze Age*, în **ActaMN**, 43-44/I, 2006-2007 (2008), p. 5-46.

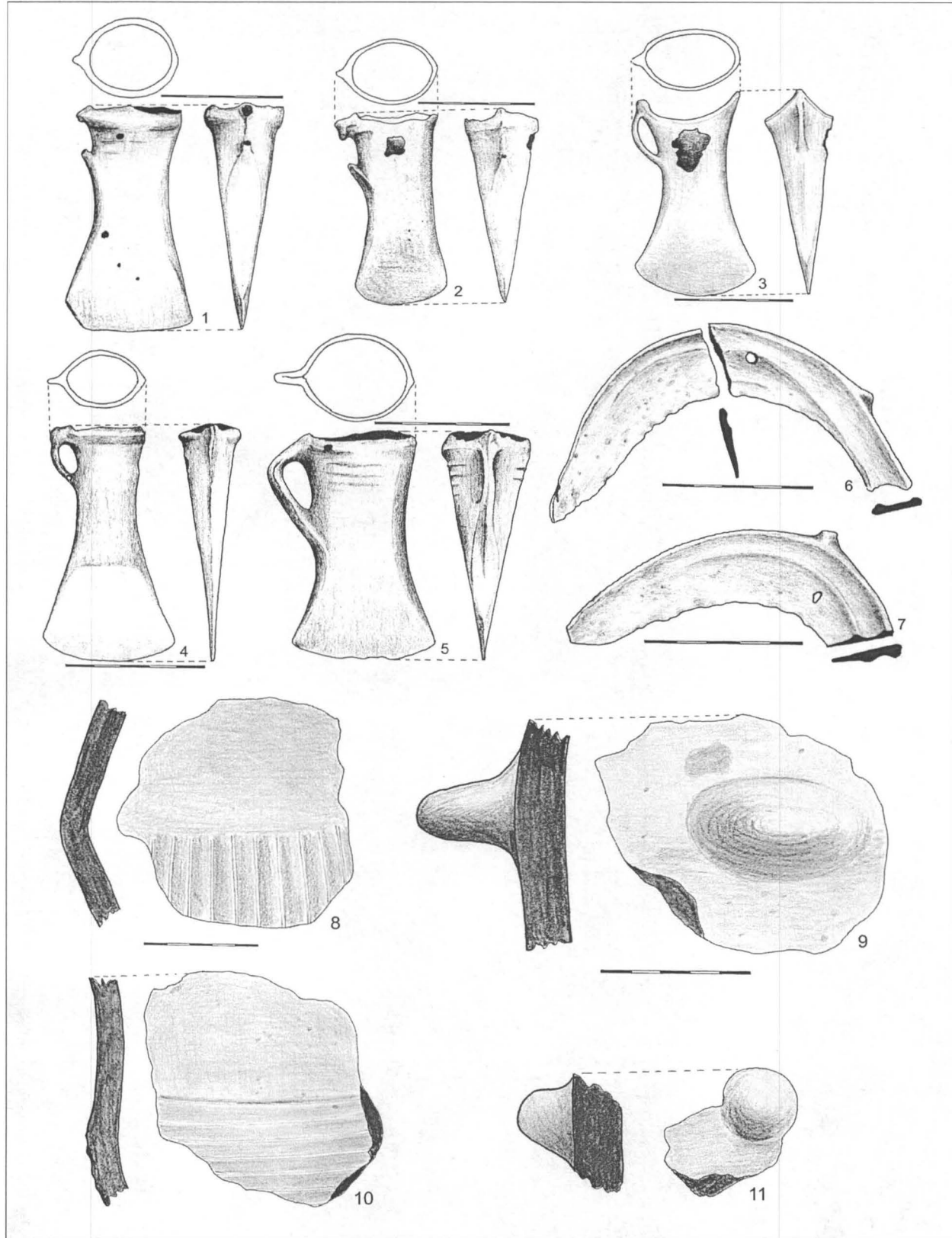
Planşa I 1-4, 6 – Albeştii Bistriţei „Podirei”; 5-7 – Apatiu „Crucea Drumului”;
8-9 – Apatiu „Vatra Satului”; 10-11 – Arcalia „În Peri”

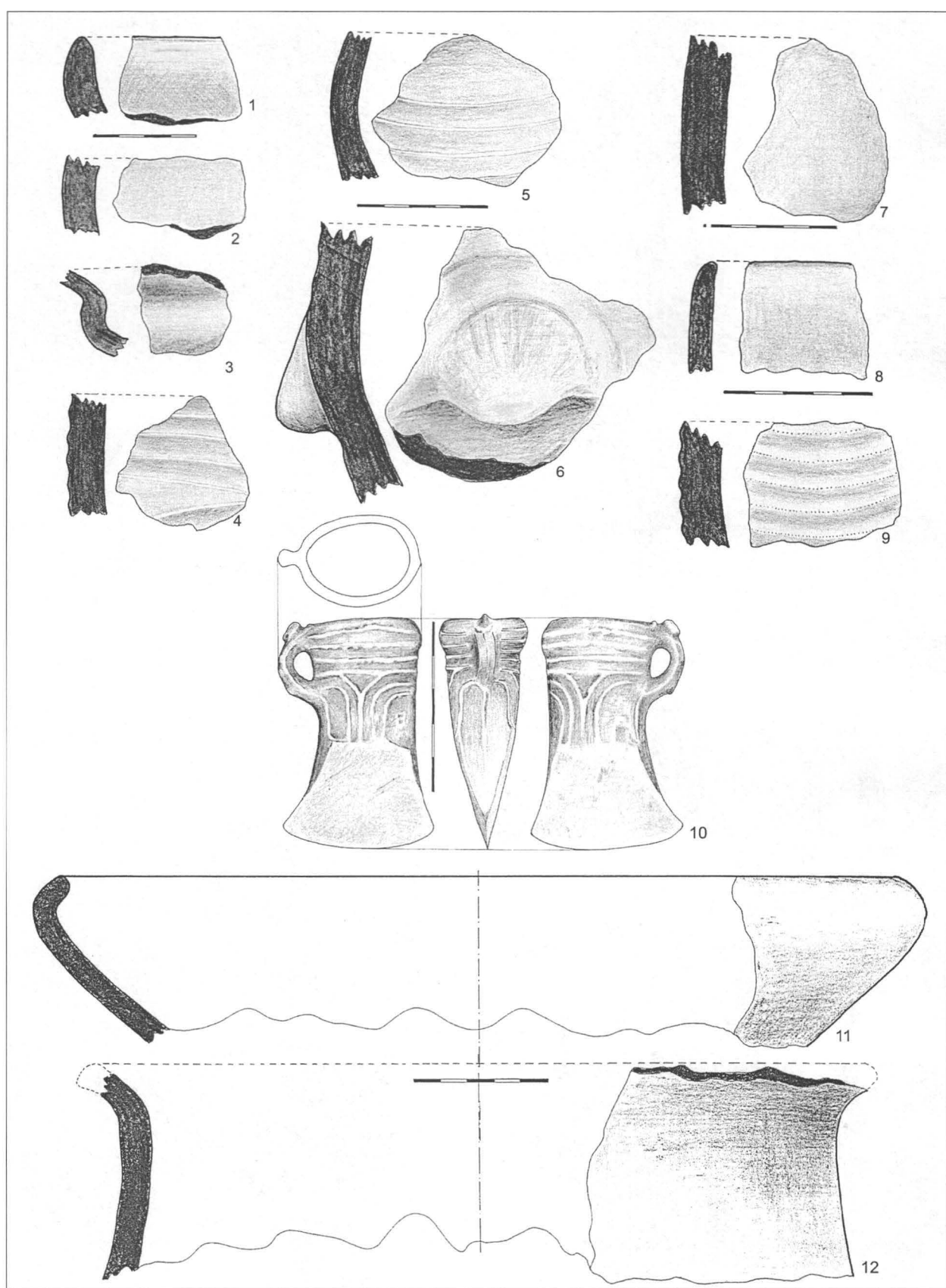
Planşa II 1-4 – Archiud „Fundătura”; 5-7 – Ardan „Fața Ardanului”; 8,9 – Bârla „Fața Bârlei”; 10 – Bistrița „ICHV”; 11 – Bistrița „Gara CFR”

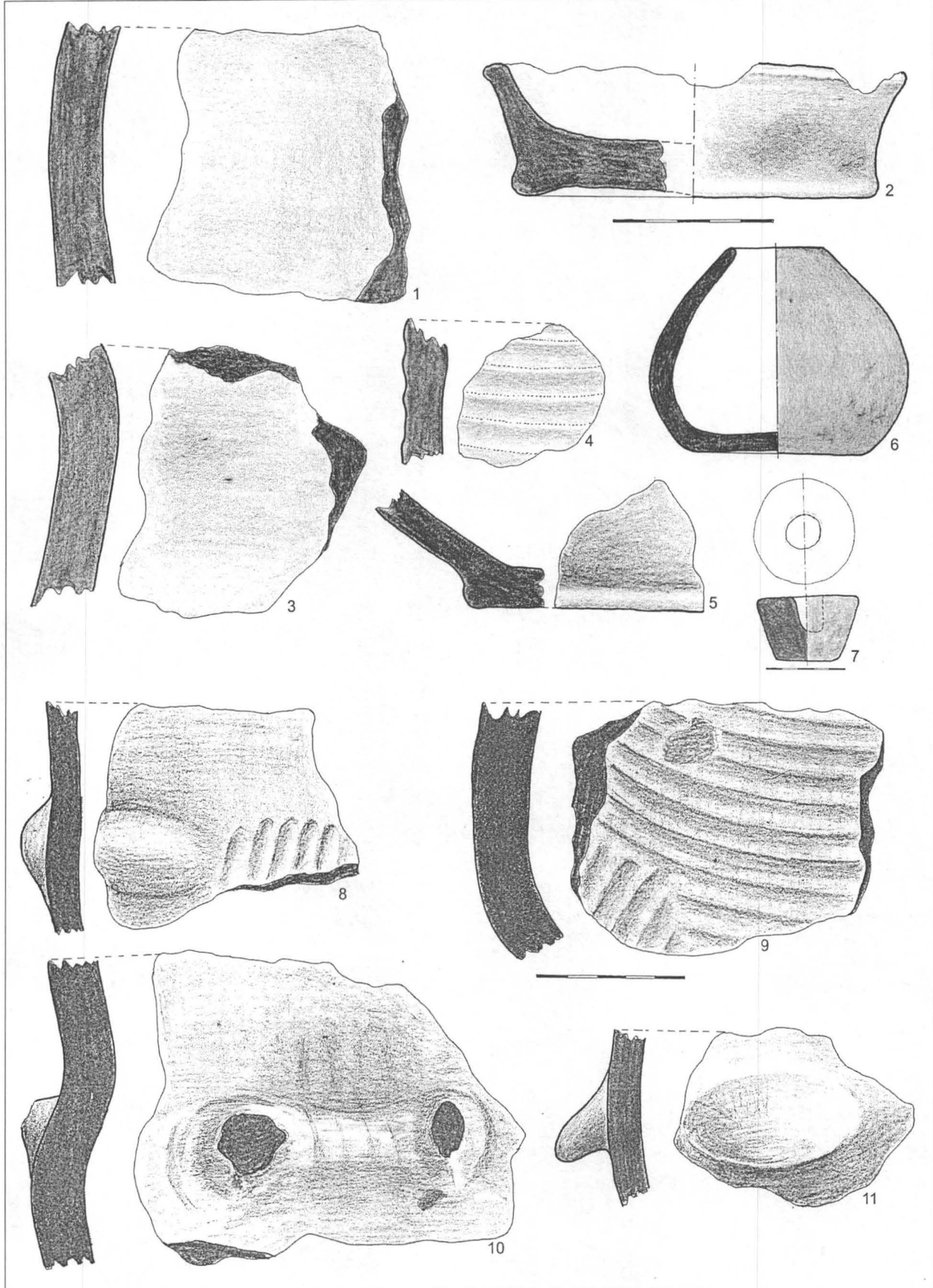
Planşa III Beudiu „Fundoaia”

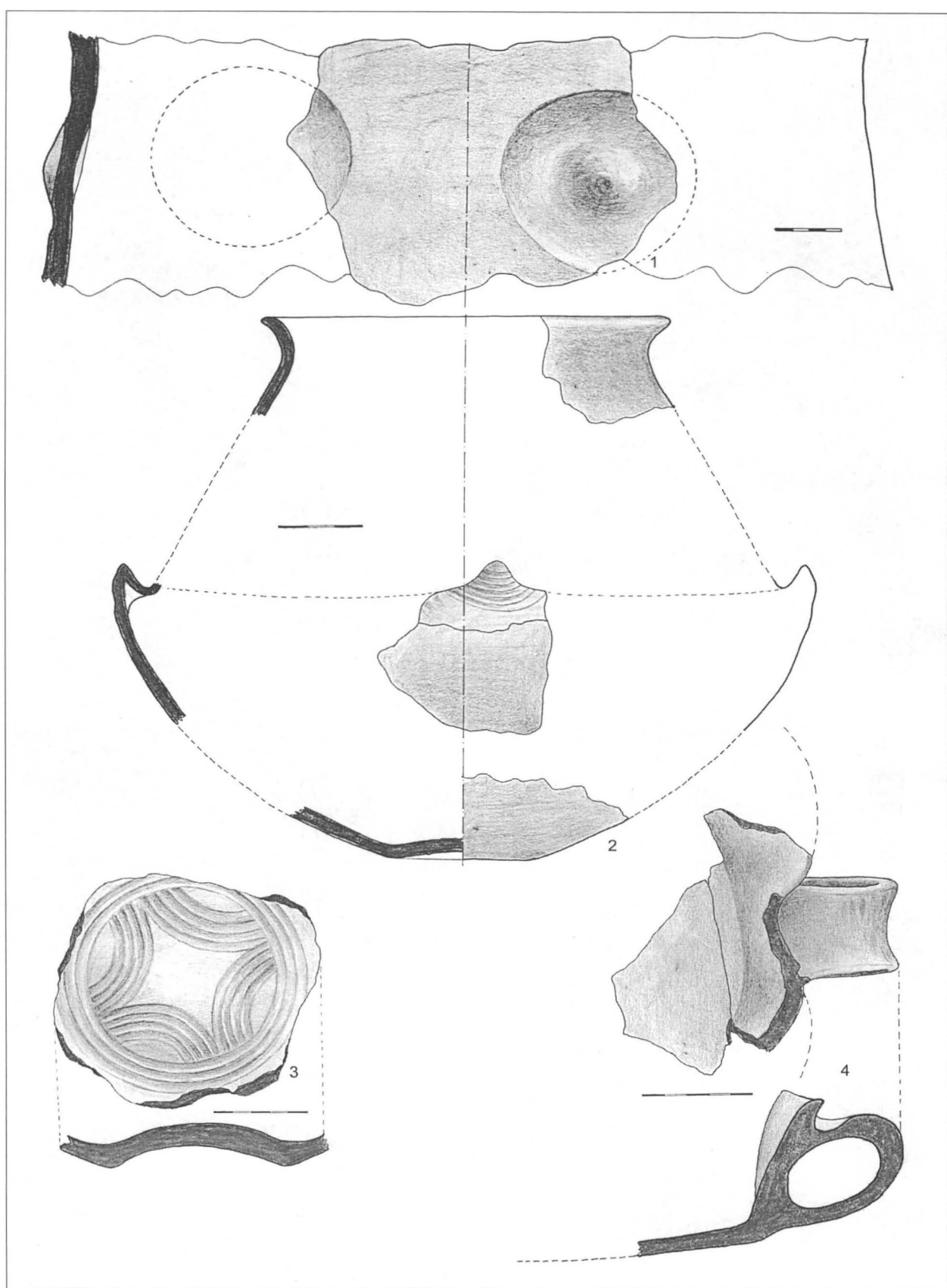
Planșa IV 1-7 – Blăjenii de Jos „Pe Șes”; 8-11 – Blăjenii de Jos „La Cruce”

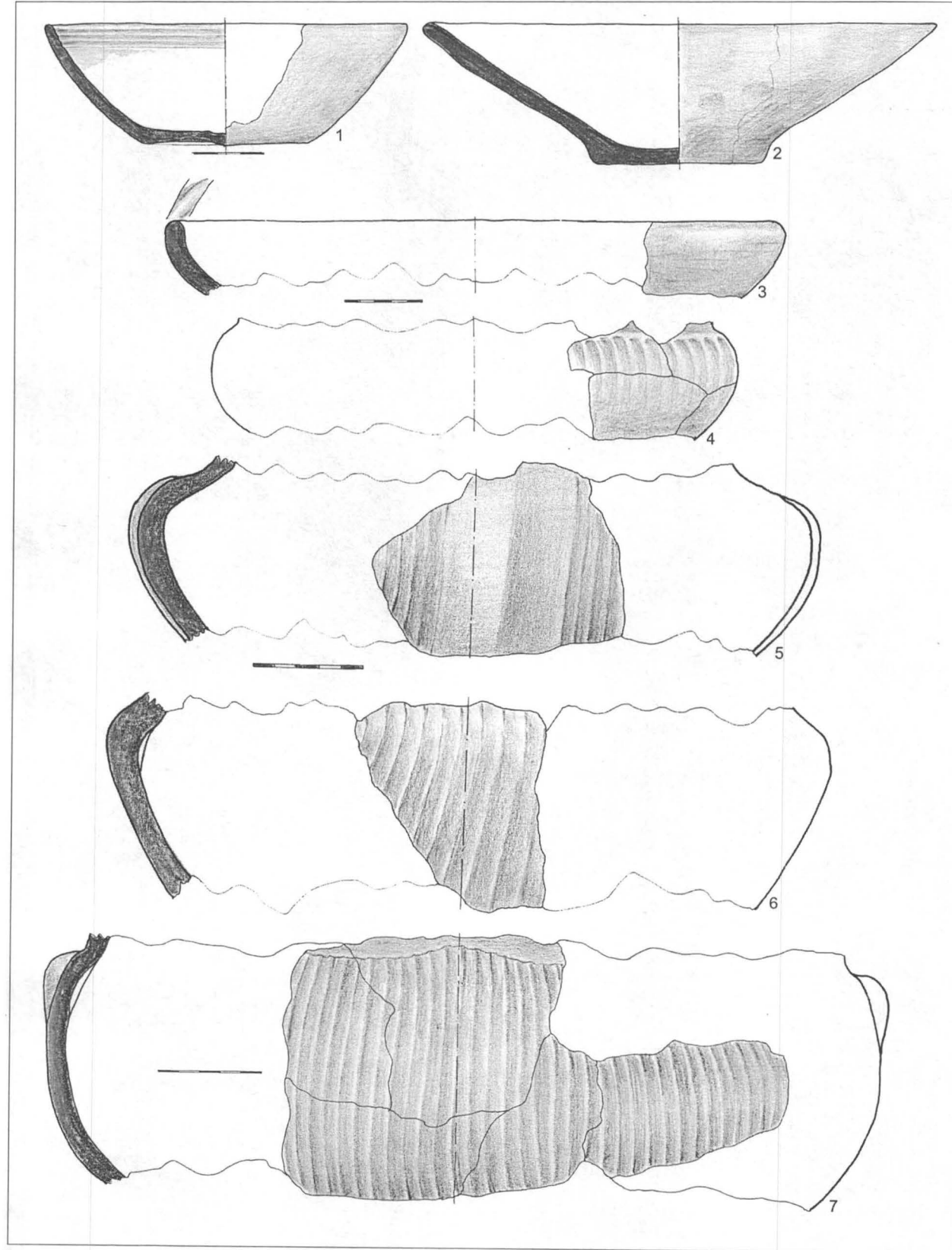
Planșa V 1-4 – Blăjenii de Jos „Poderei”; 5,6 – Blăjenii de Sus „Cânepiște”; 7 – Chiochiș „După Grădini”; 8,9 – Chiochiș „Fântâna lui Pleșca”; 10 – Căianu Mare, 11, 12 – Chintelnic „Știubei”

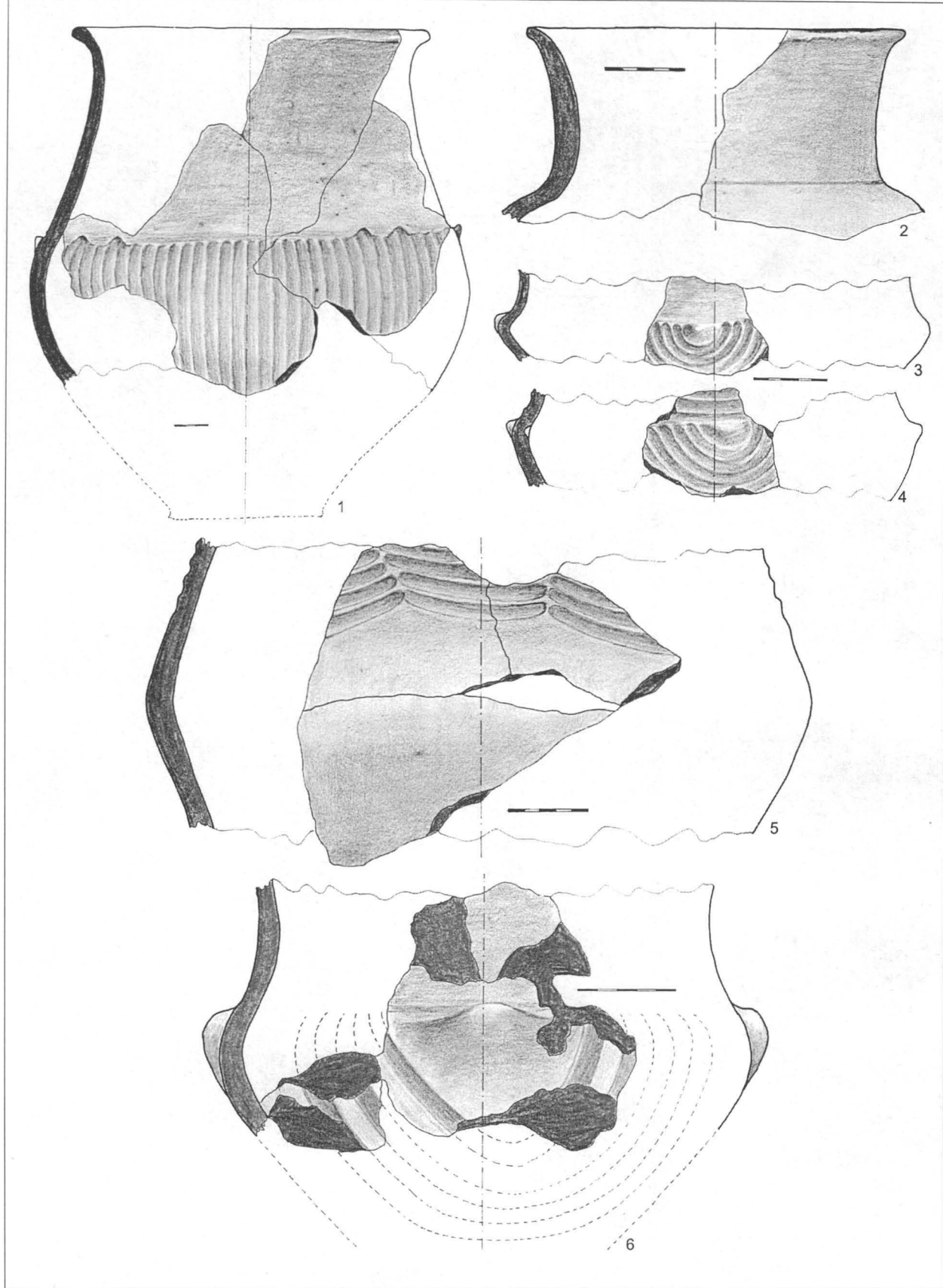
Planşa VI Chiraleş „Pe Deal”

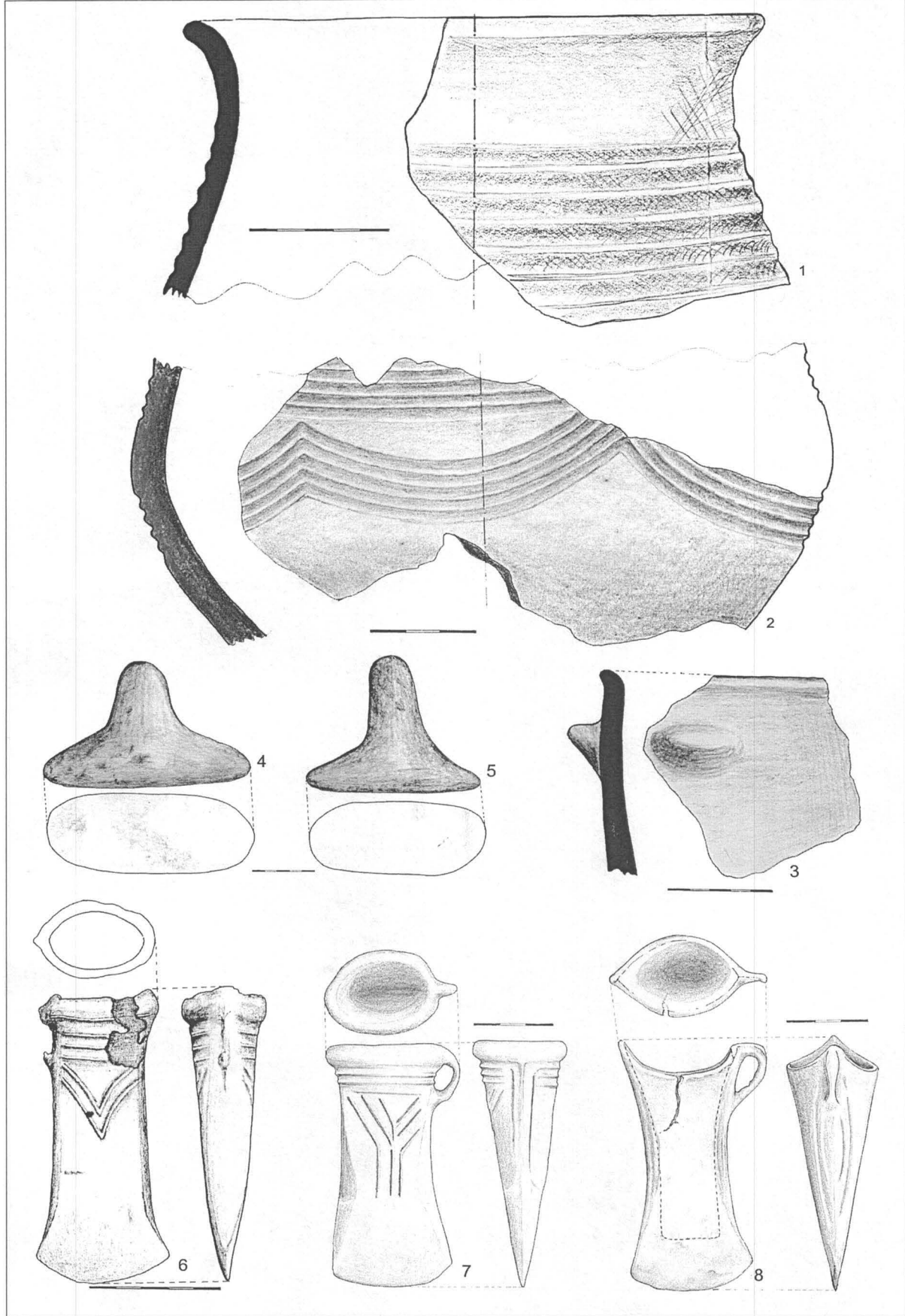
Planșa VII Chiraleș „Pe Deal”

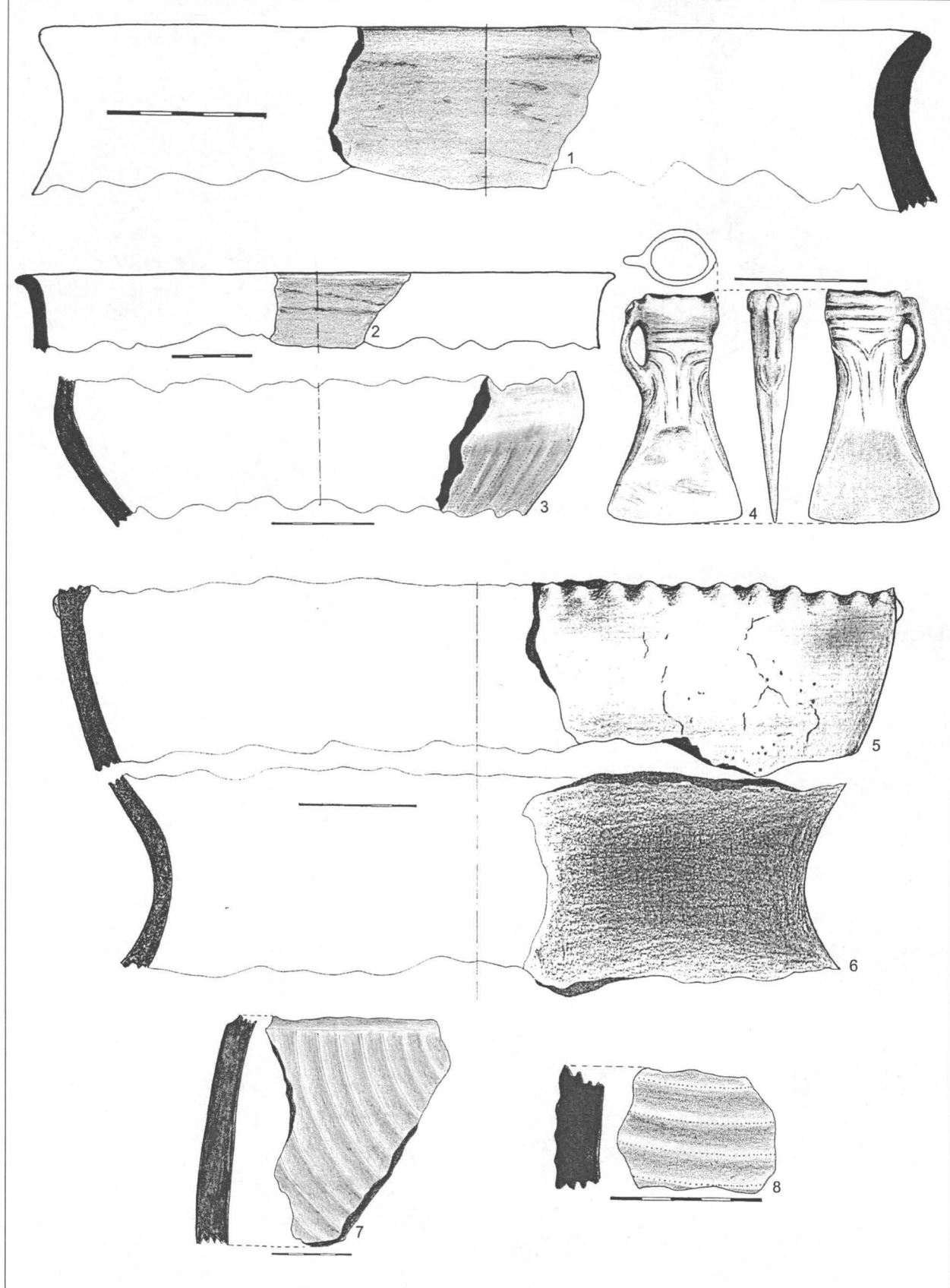
Planşa VIII Chiraleş „Pe Deal”

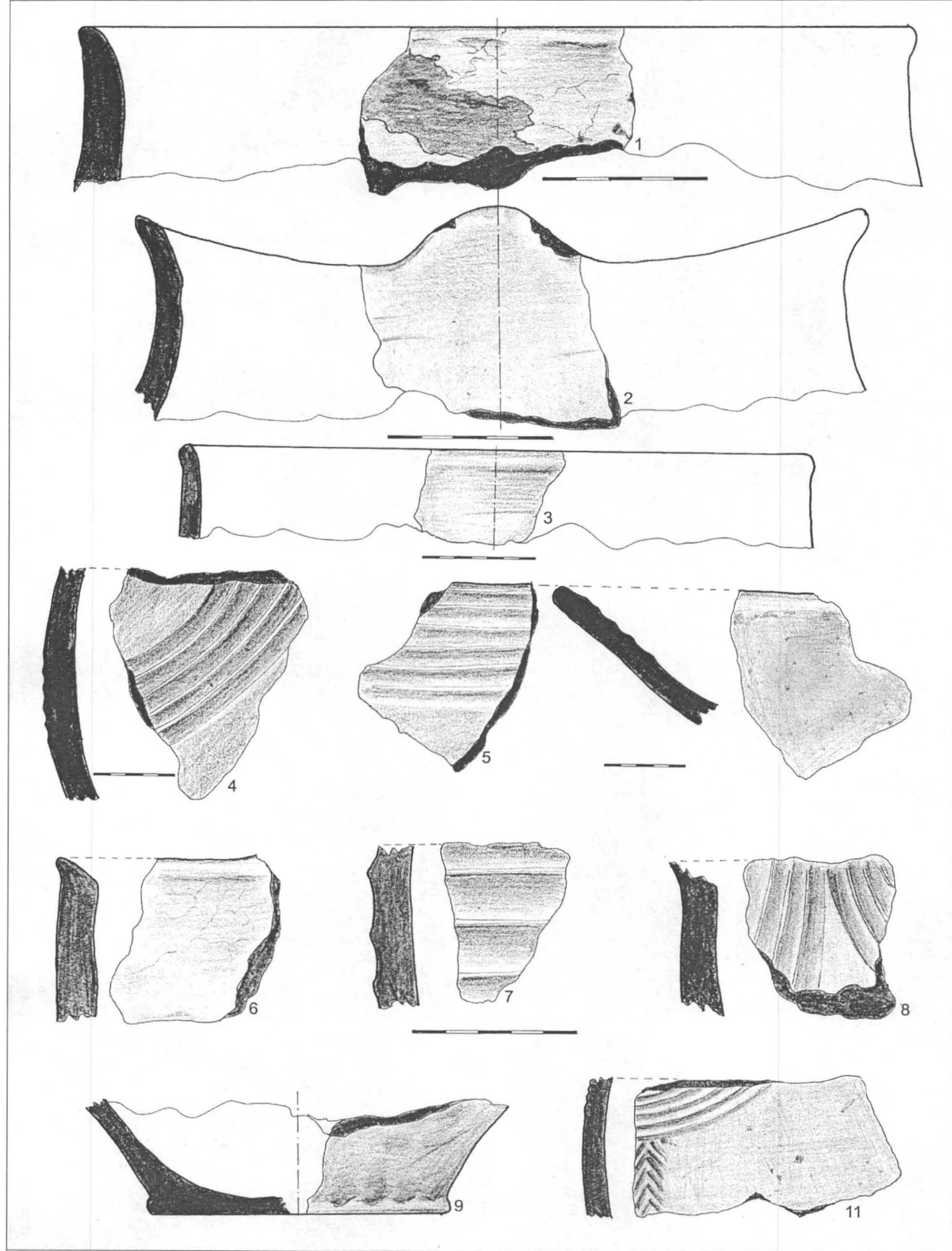
Planșa IX Chiraleș „Pe Deal”

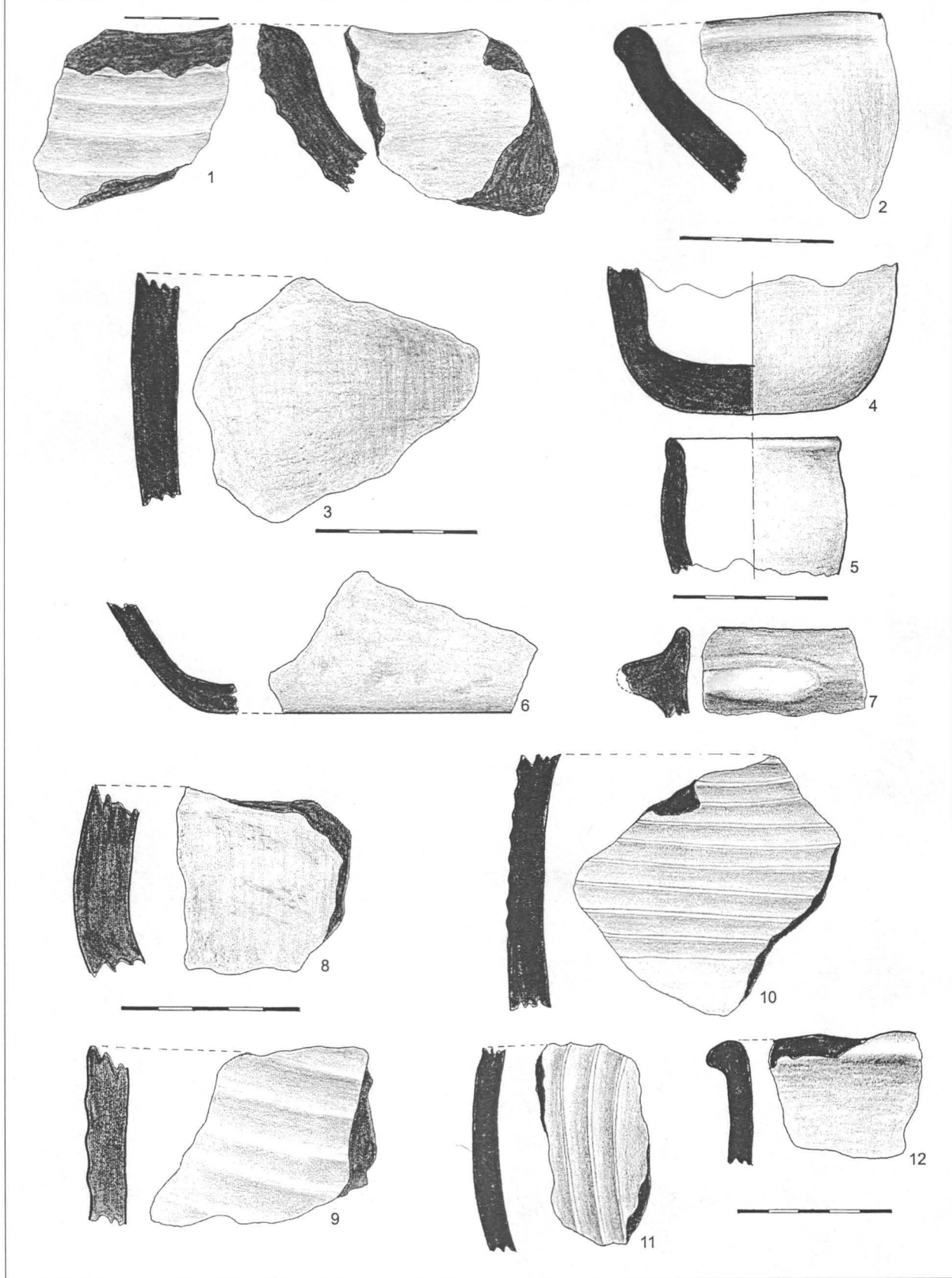
Planşa X 1-3 – Ciceu Corabia „Sub Cetate”; 4-8 Ciceu-Corabia „Măgura”

Planșa XI 1,2 – Ciceu Giurgești; 3-4 – Comlod „Vatra Satului”; 5-8 – Cristur Șieu „La Râpă”

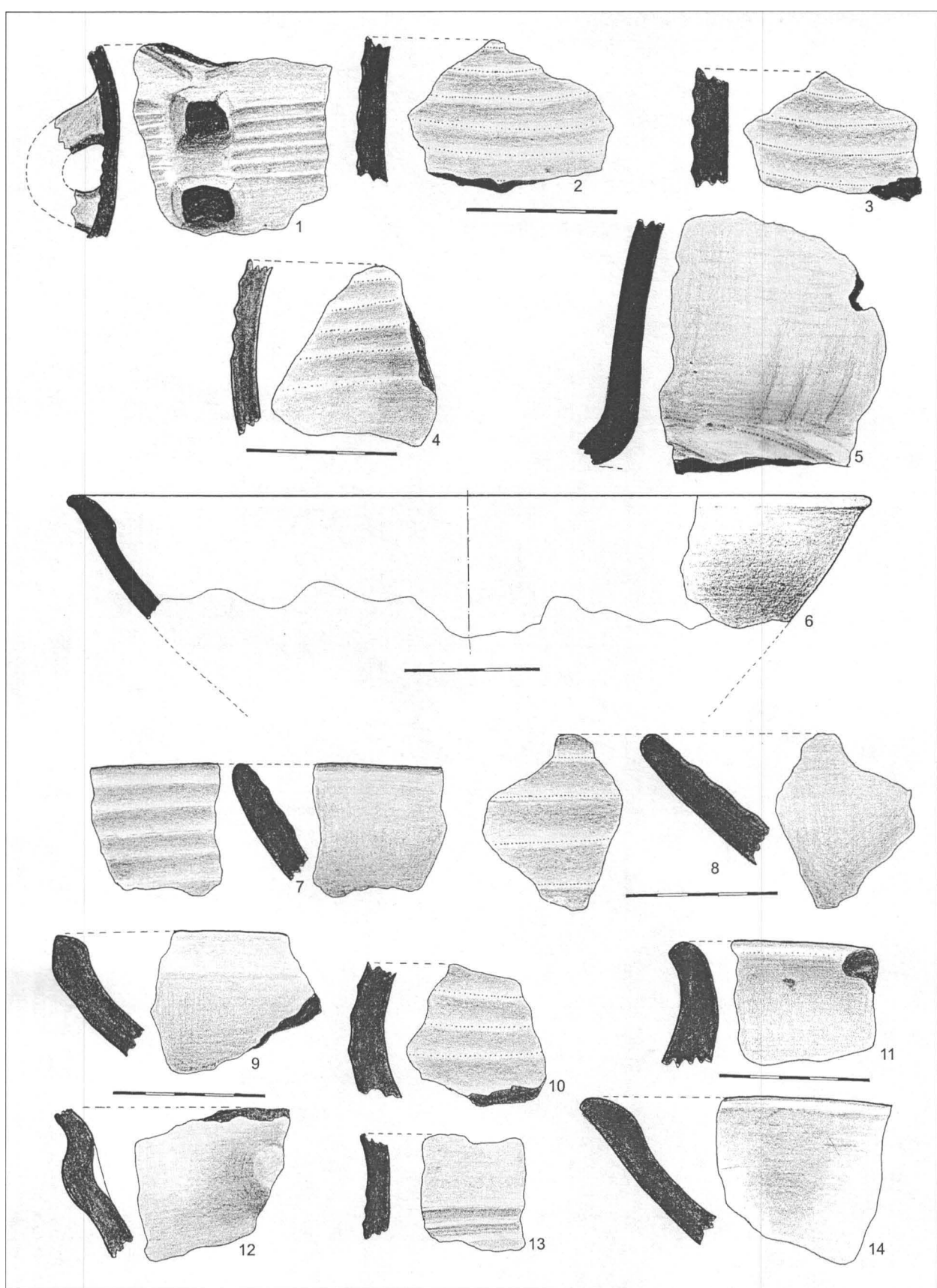

Planșa XII Cristur Șieu „La Baie”

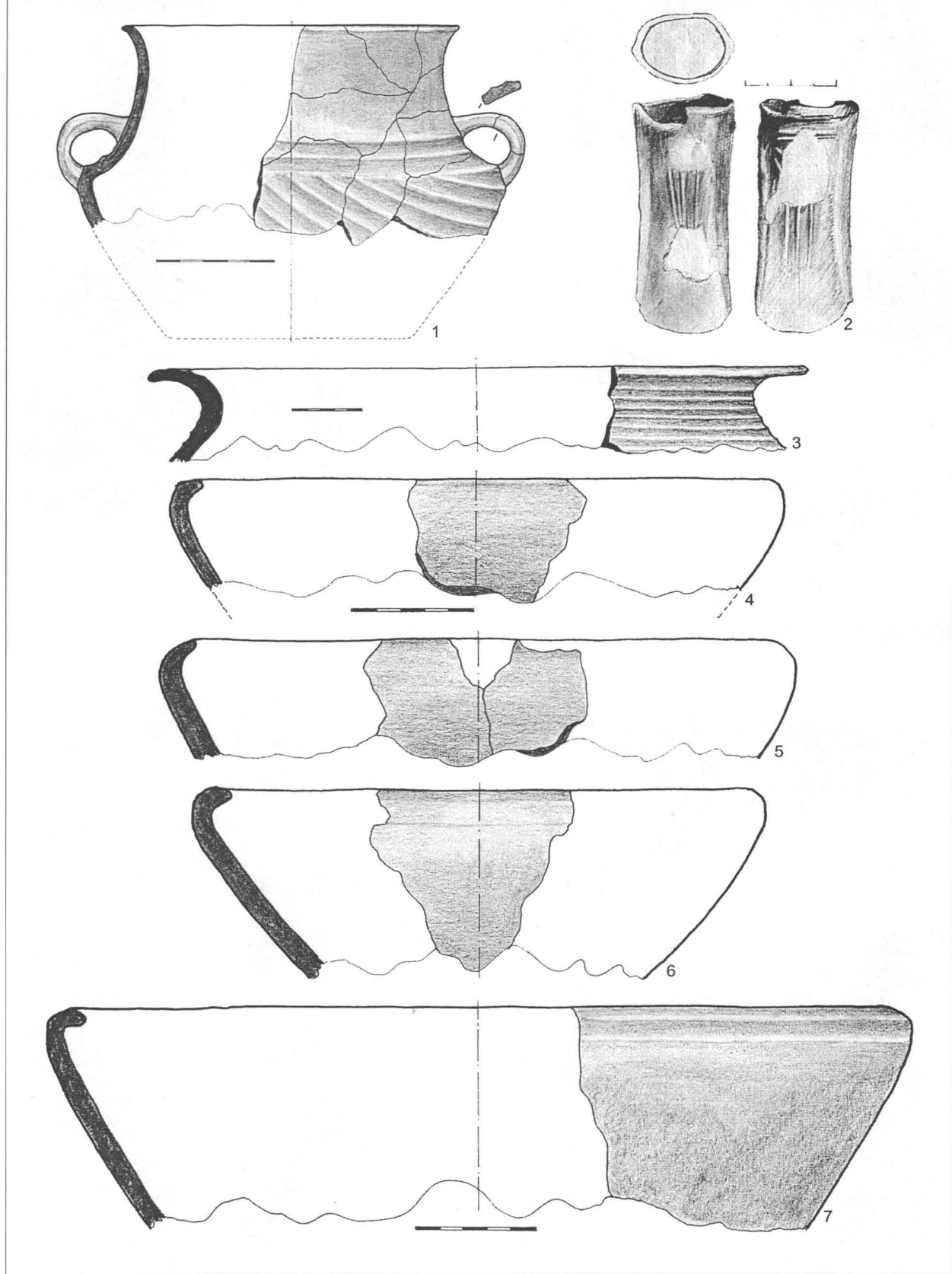

Planşa XIII

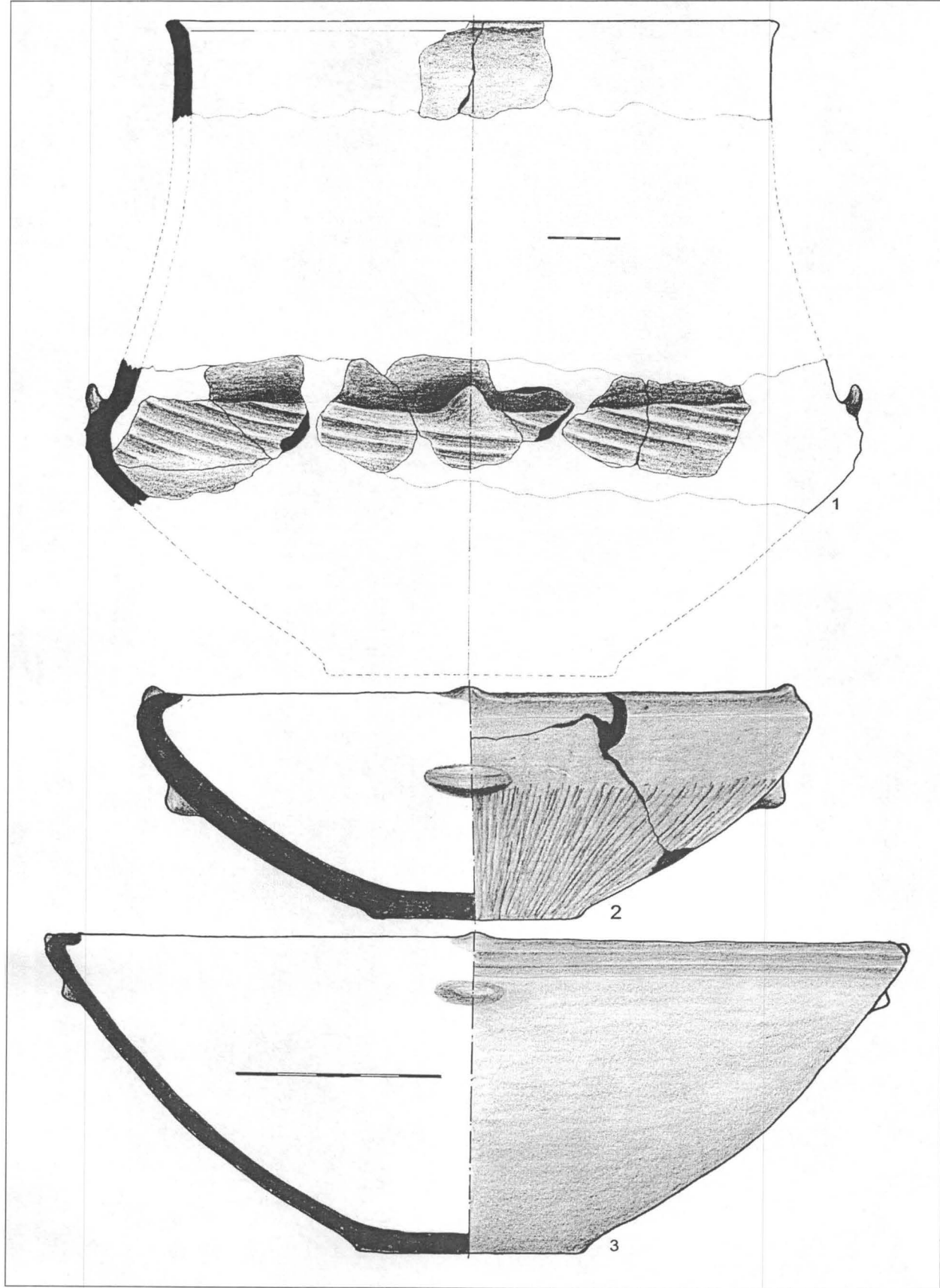
1-7 – Dipşa „Coastă”; 8 – Dipşa „Vatra Satului”; 9 – Dipşa „Podirei”; 10-12 – Delureni „Dosul Uilacului”

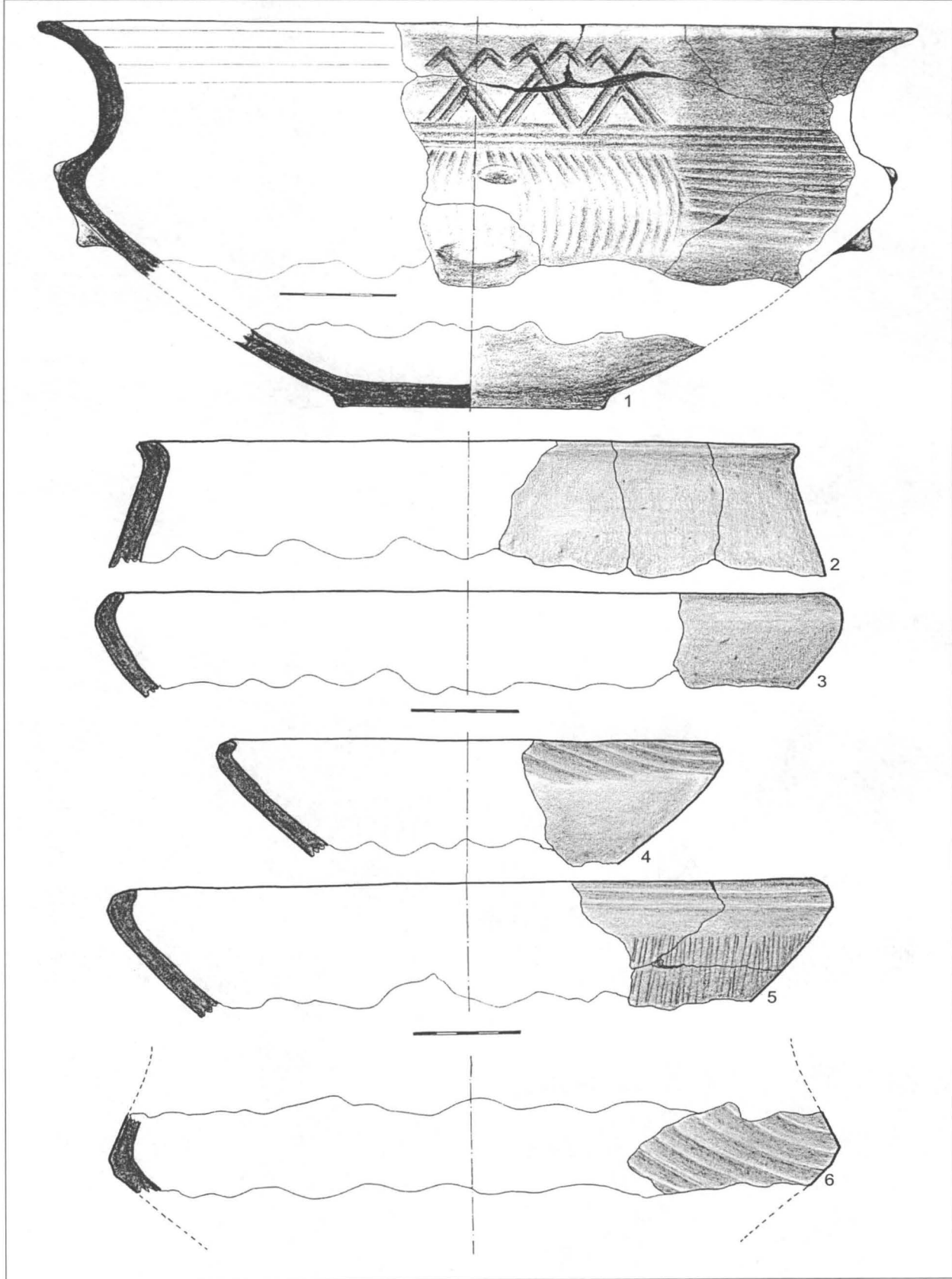
Planșa XIV 1,4, 6-14 – Dorolea; 2,3,5 – Domnești „CAP”

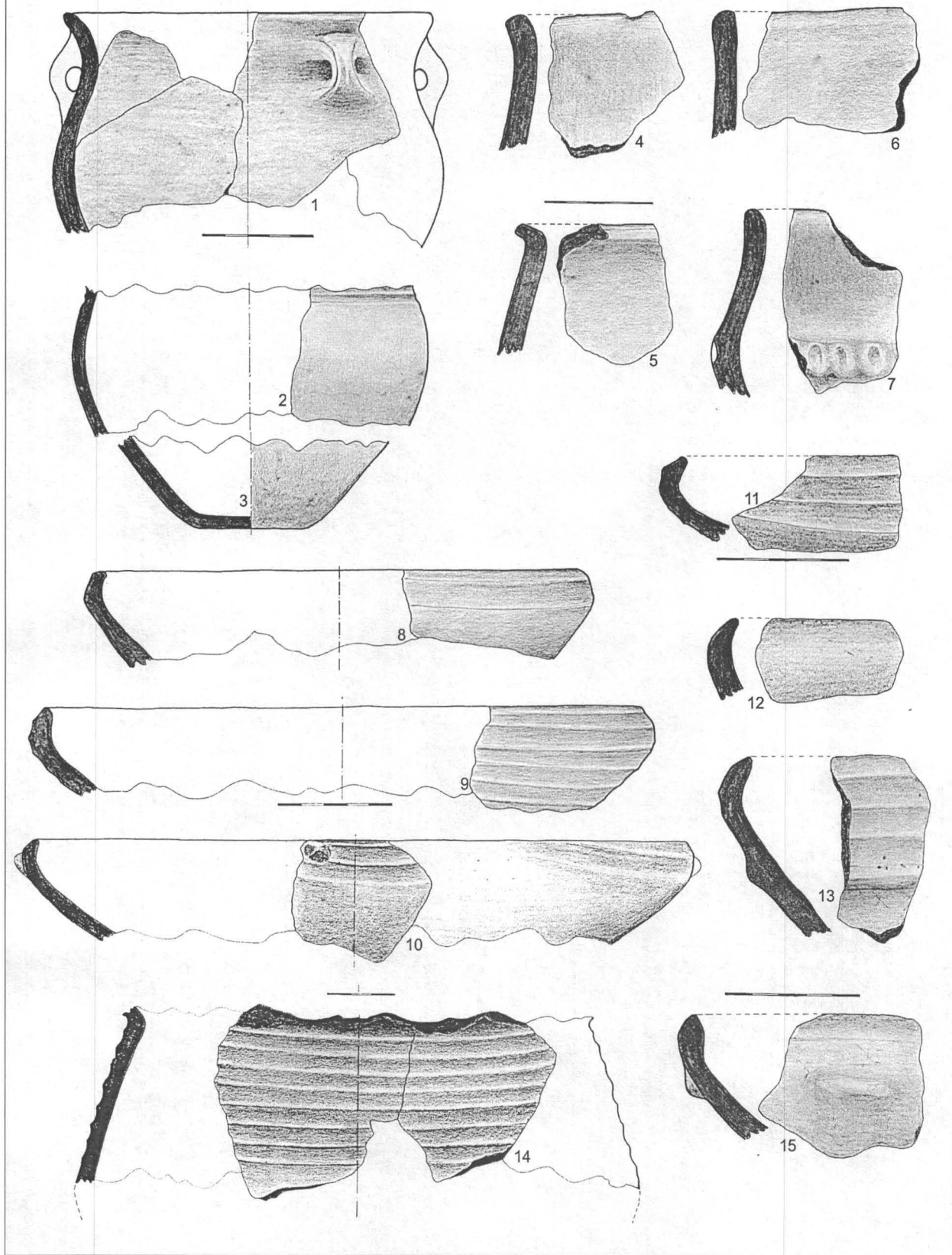
Plasa XV Dumitrița „Cetate”

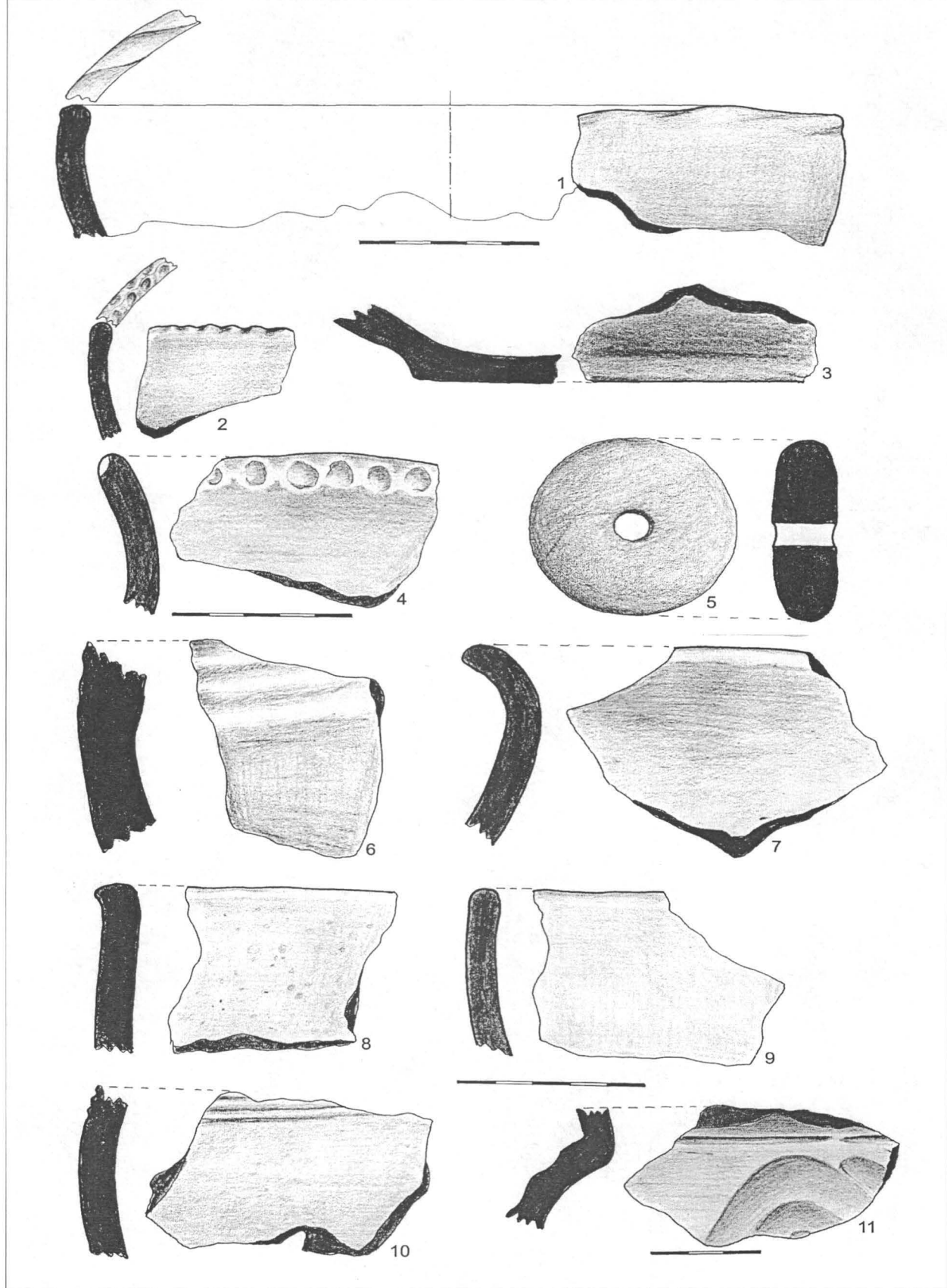
Planșa XVI Dumitrița „Cetate”

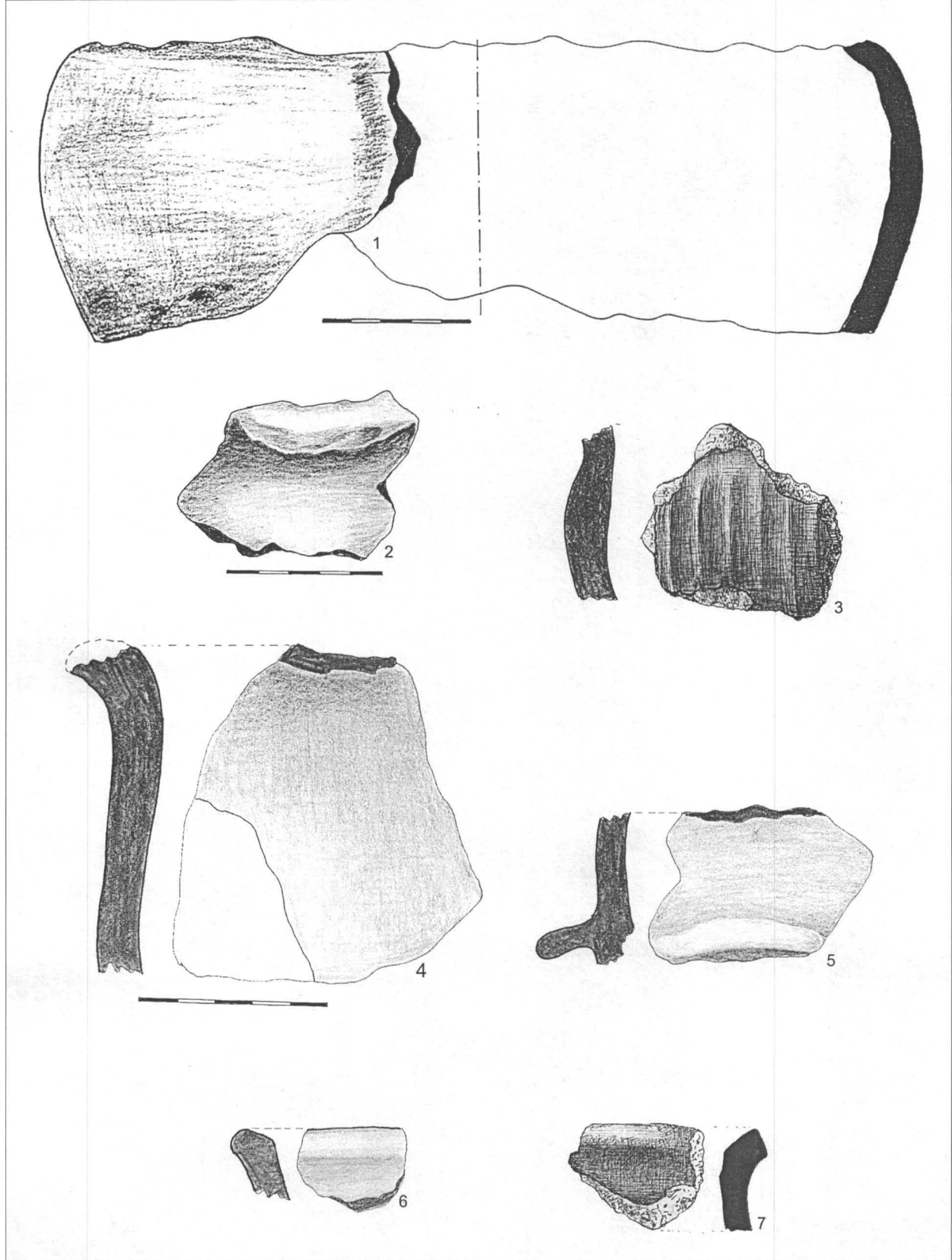
Planşa XVII Dumitrița „Cetate”

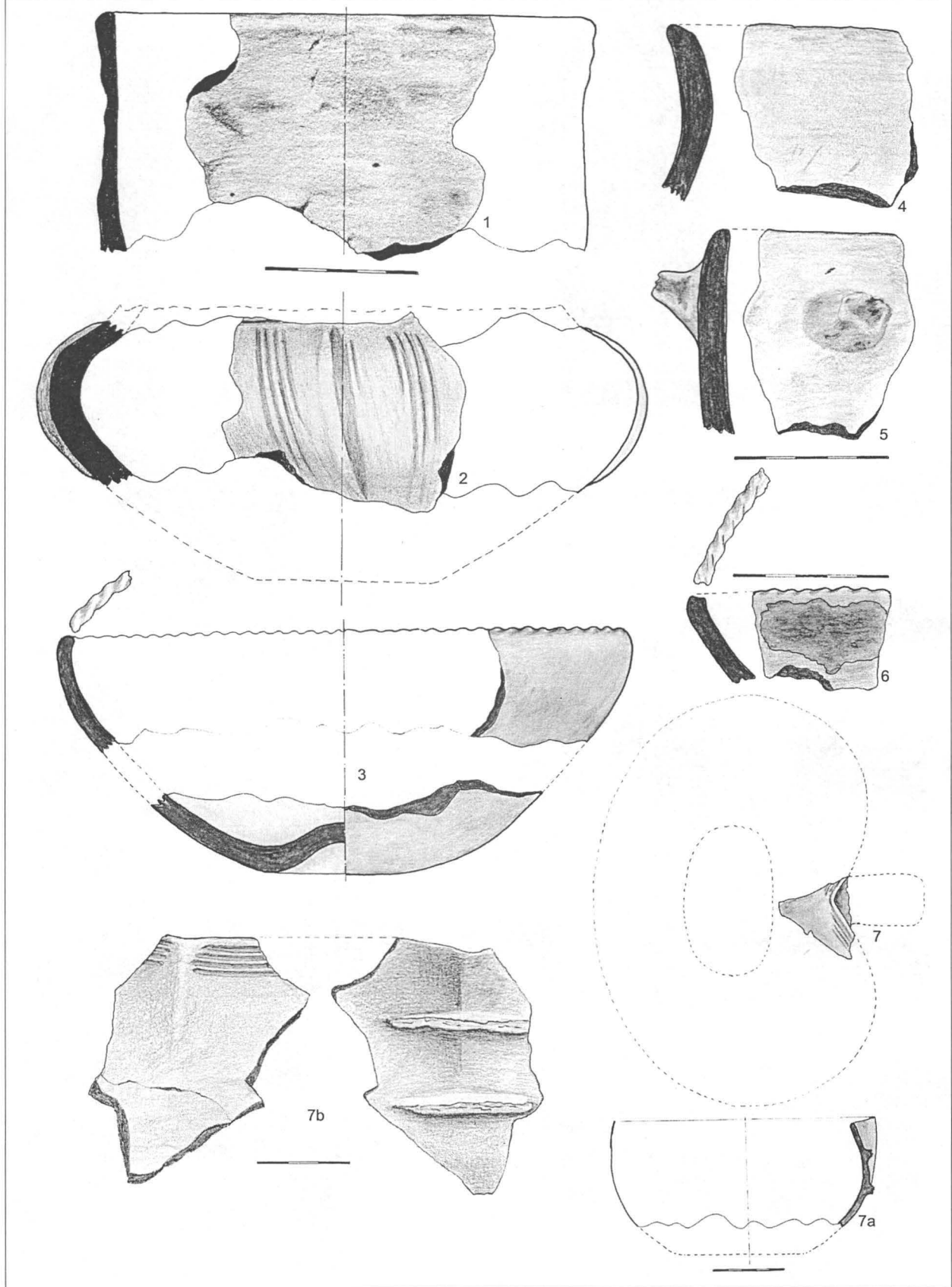
Planşa XVIII Dumitrița „Cetate”

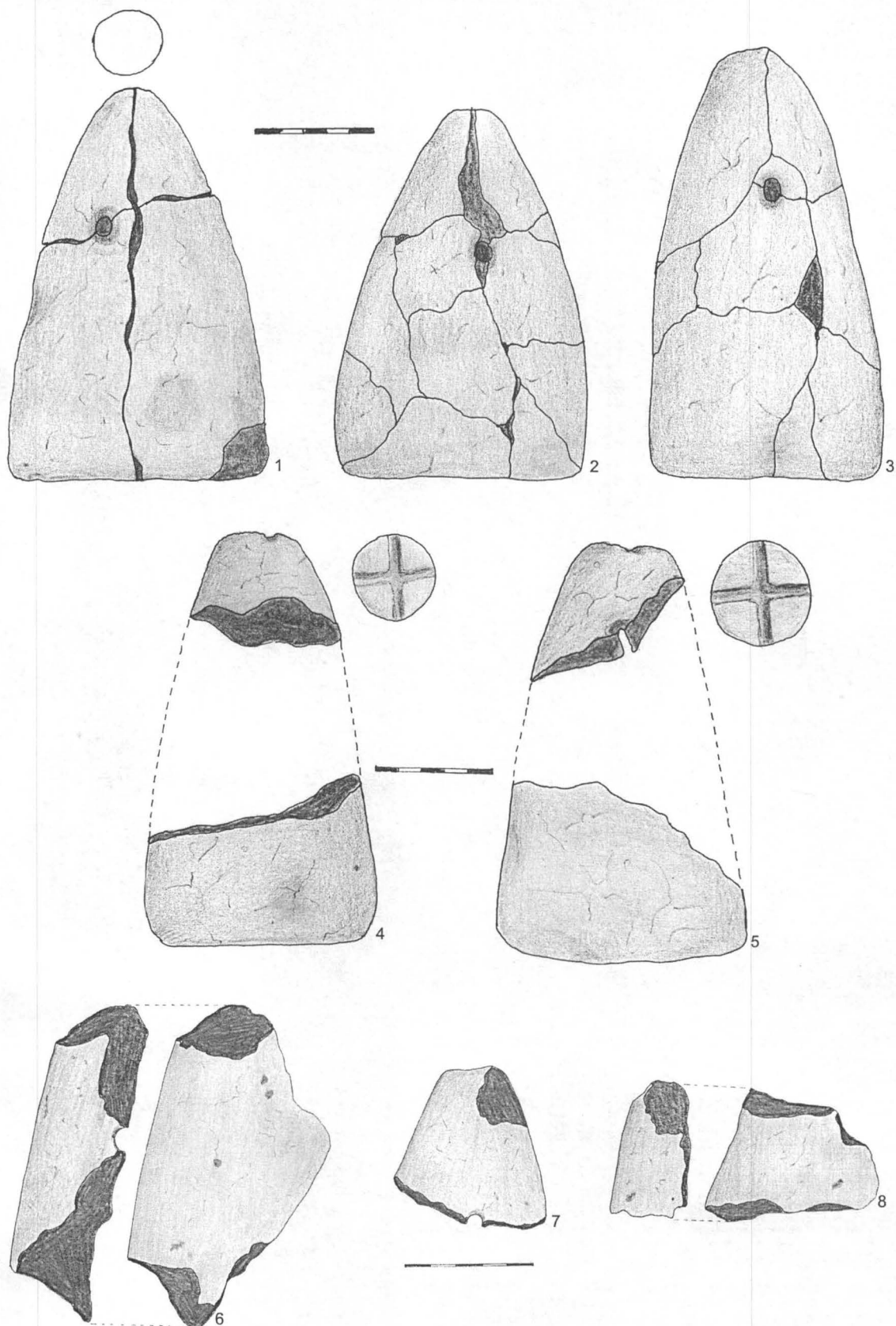
Planşa XIX Fântânele „Lab”

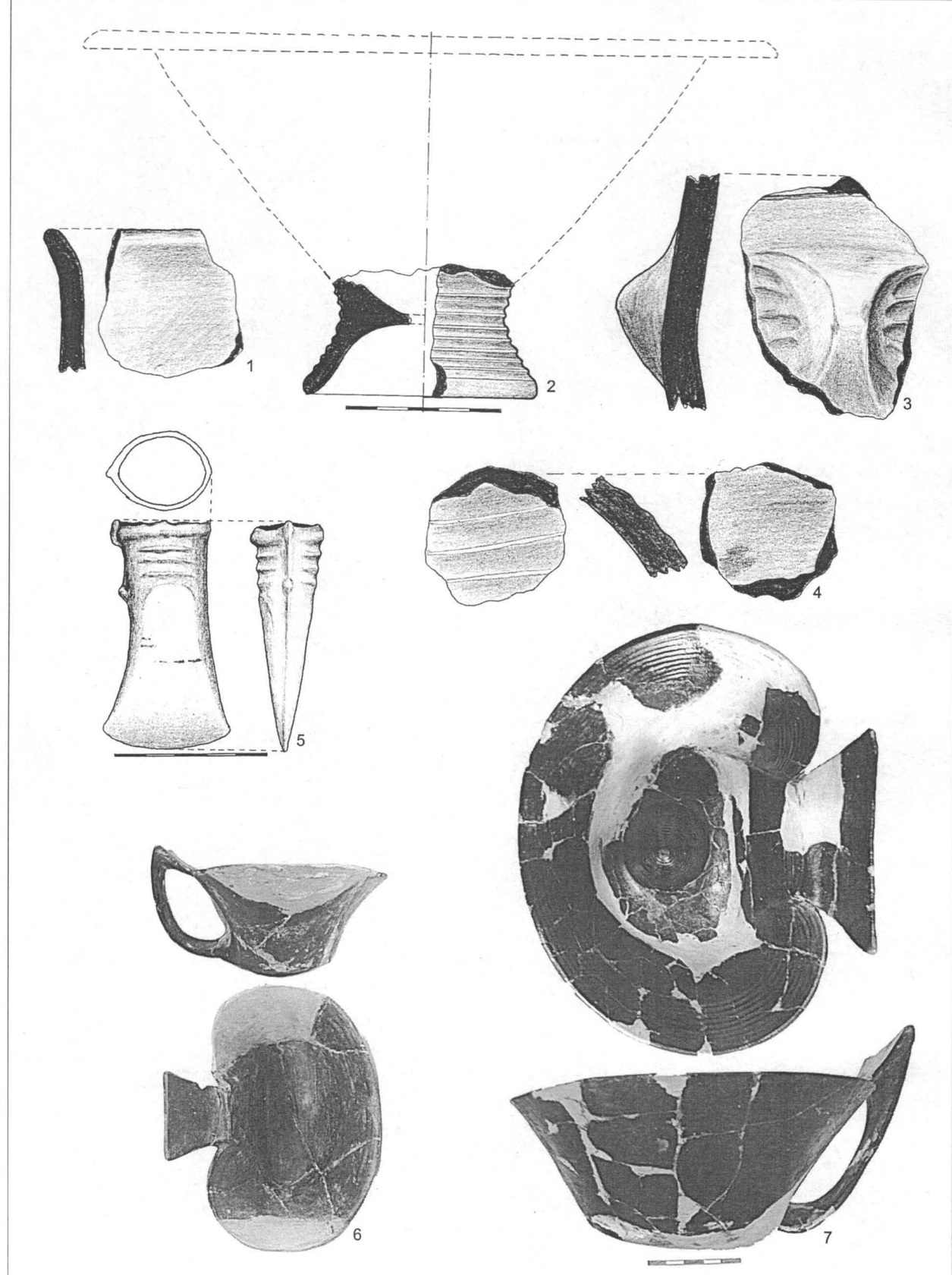
Planşa XX Feleac „Cetate”

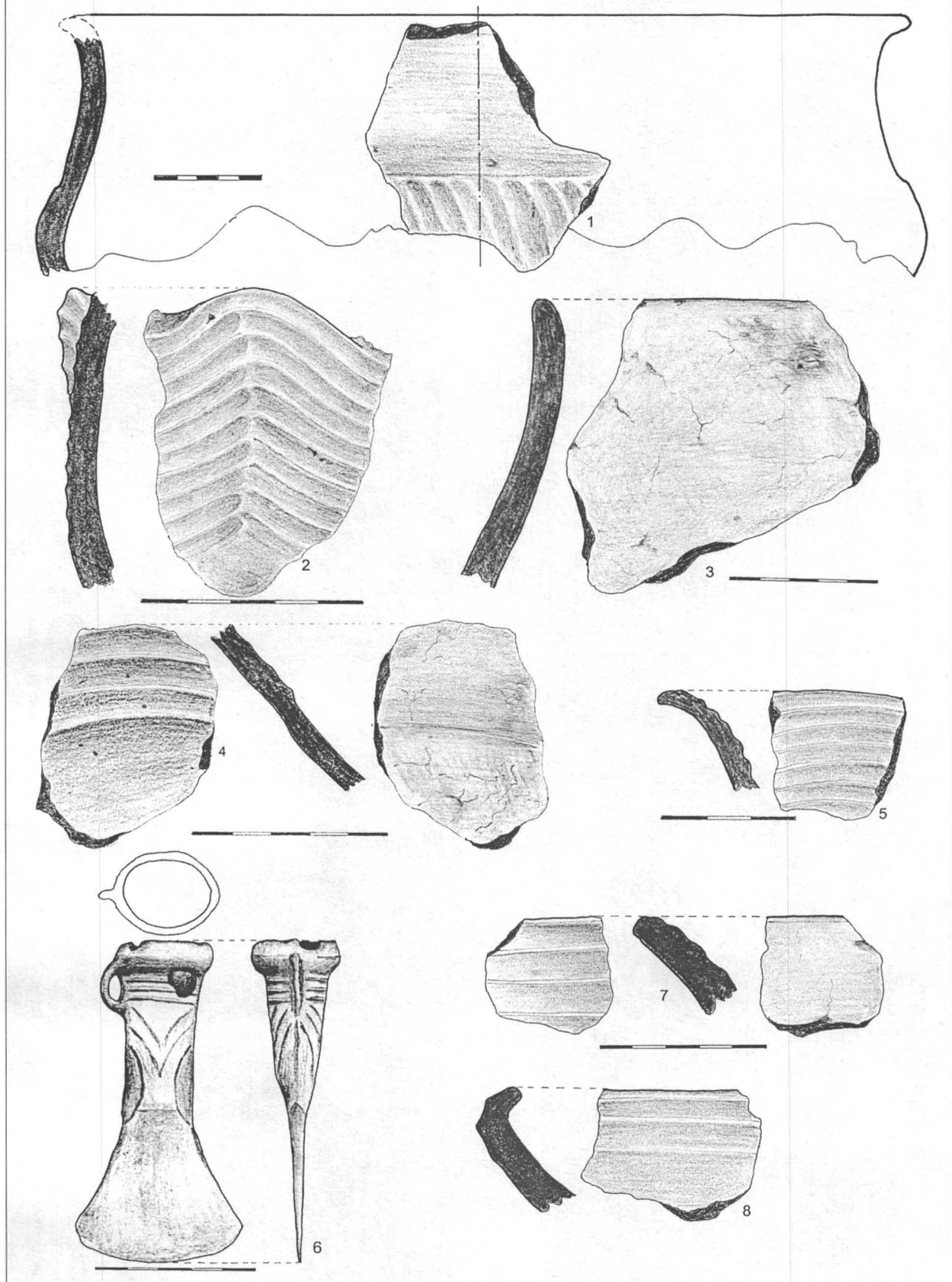
Planşa XXI Herina „Dealul Morii”

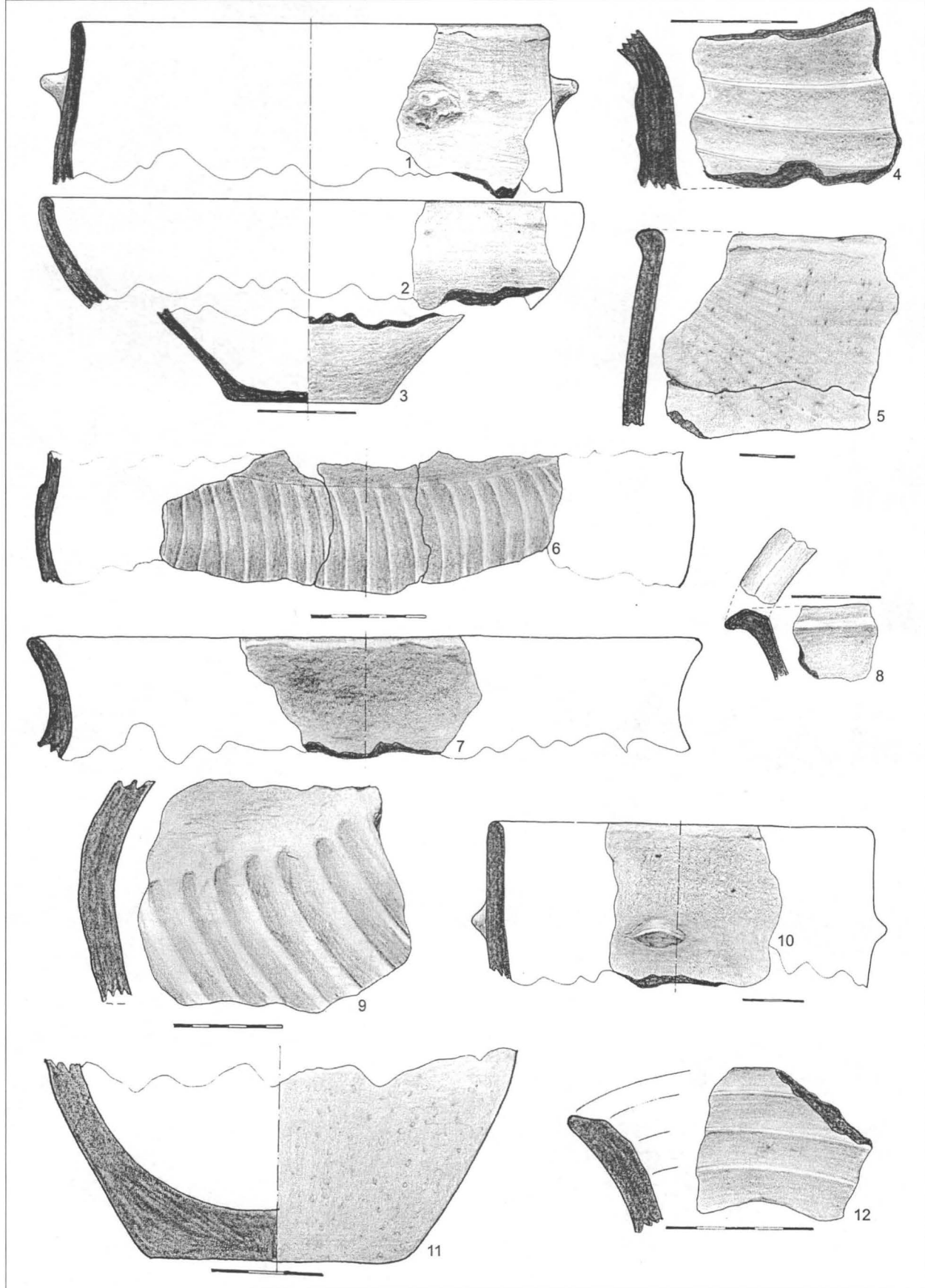
Planşa XXII Herina „Dealul Morii”

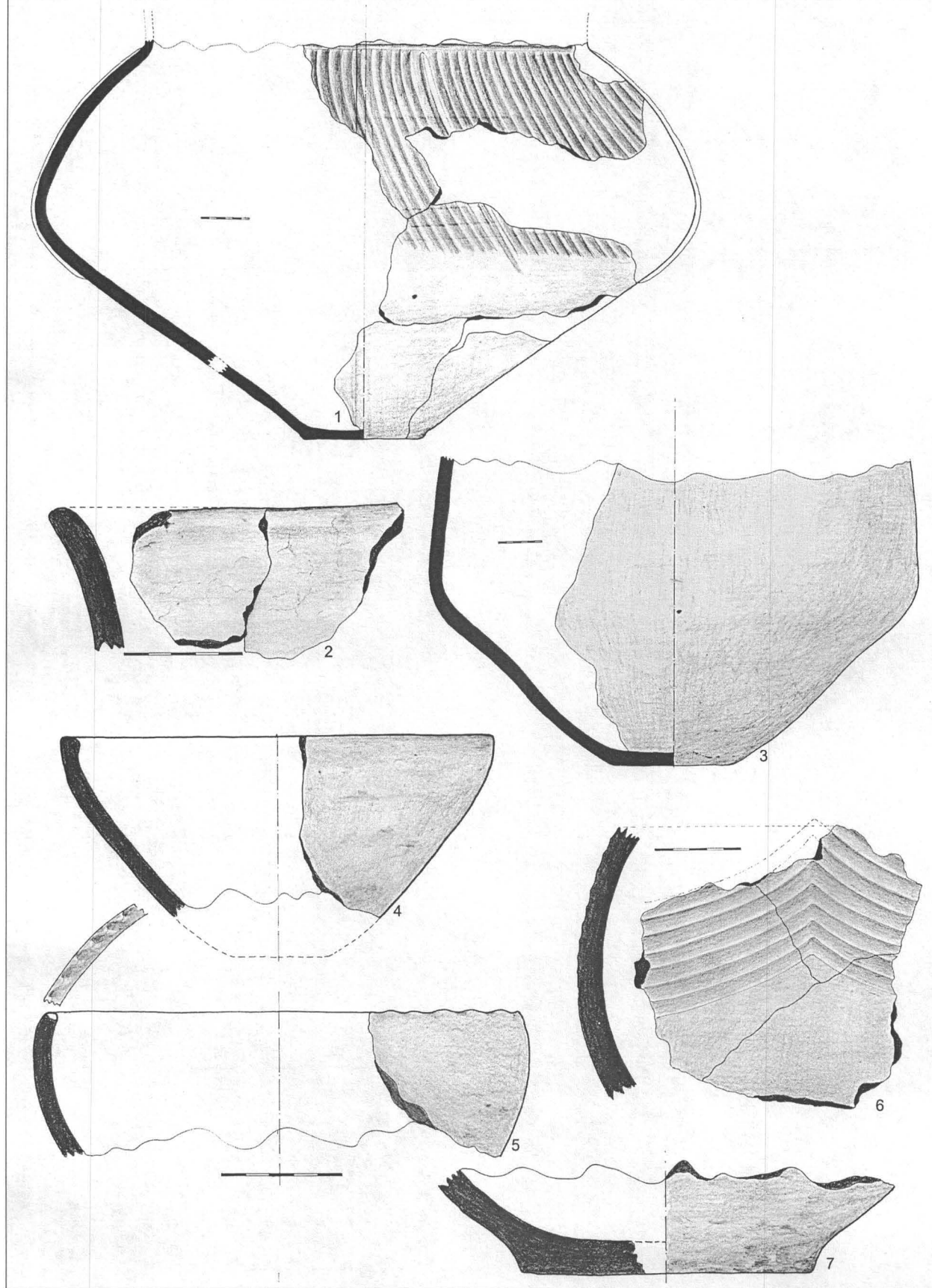
Planșa XXIII 1-4 – Jelna „Coasta Uifalăului”; 5 – Jeica; 6,7 – Ilișua „Castru”

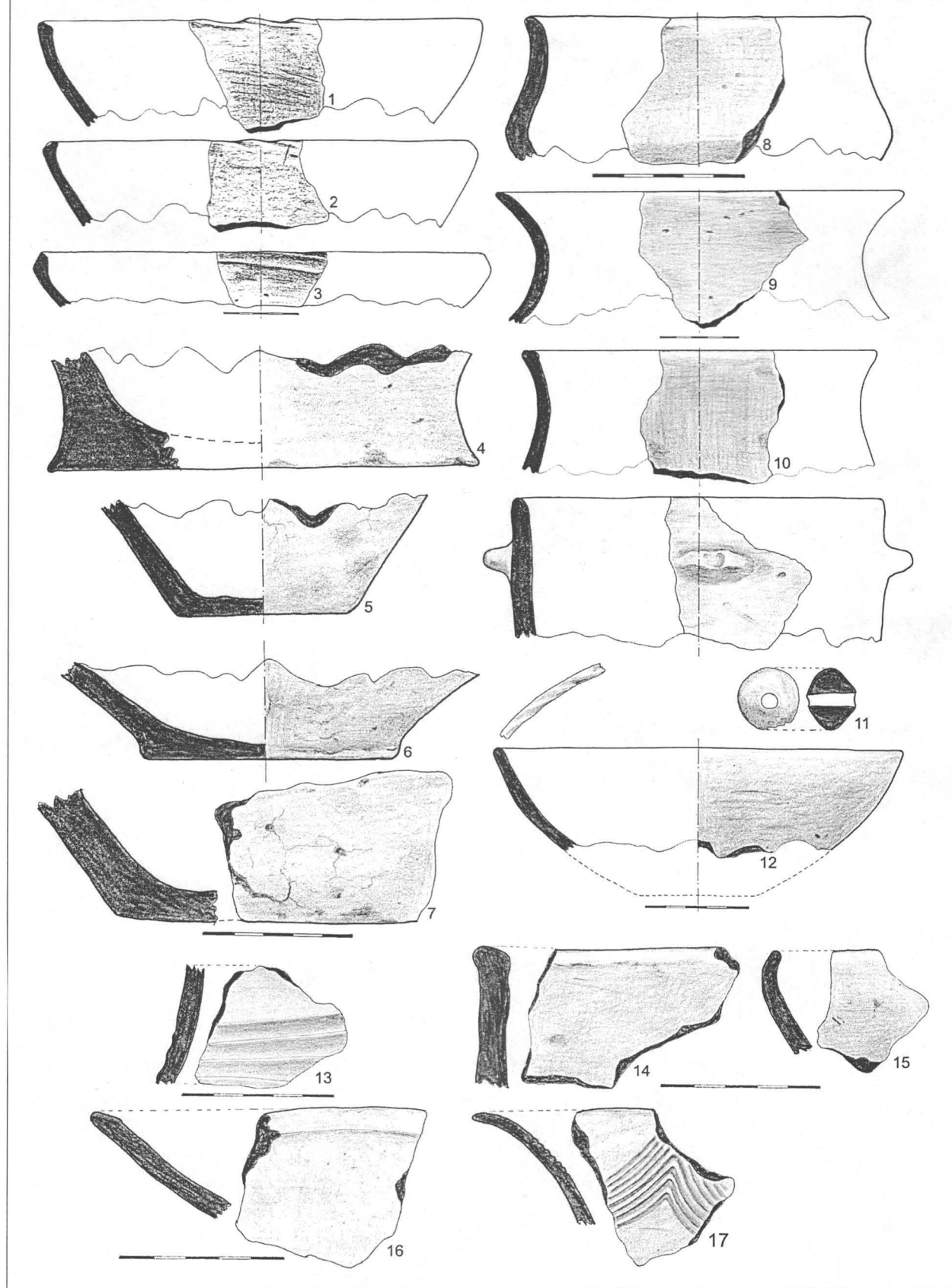
Planșa XXIV 1-5 – Lechința „Livada Intensivă”; 6 – Măluț; 7,8 – Miceștii de Câmpie „Pe Grui”

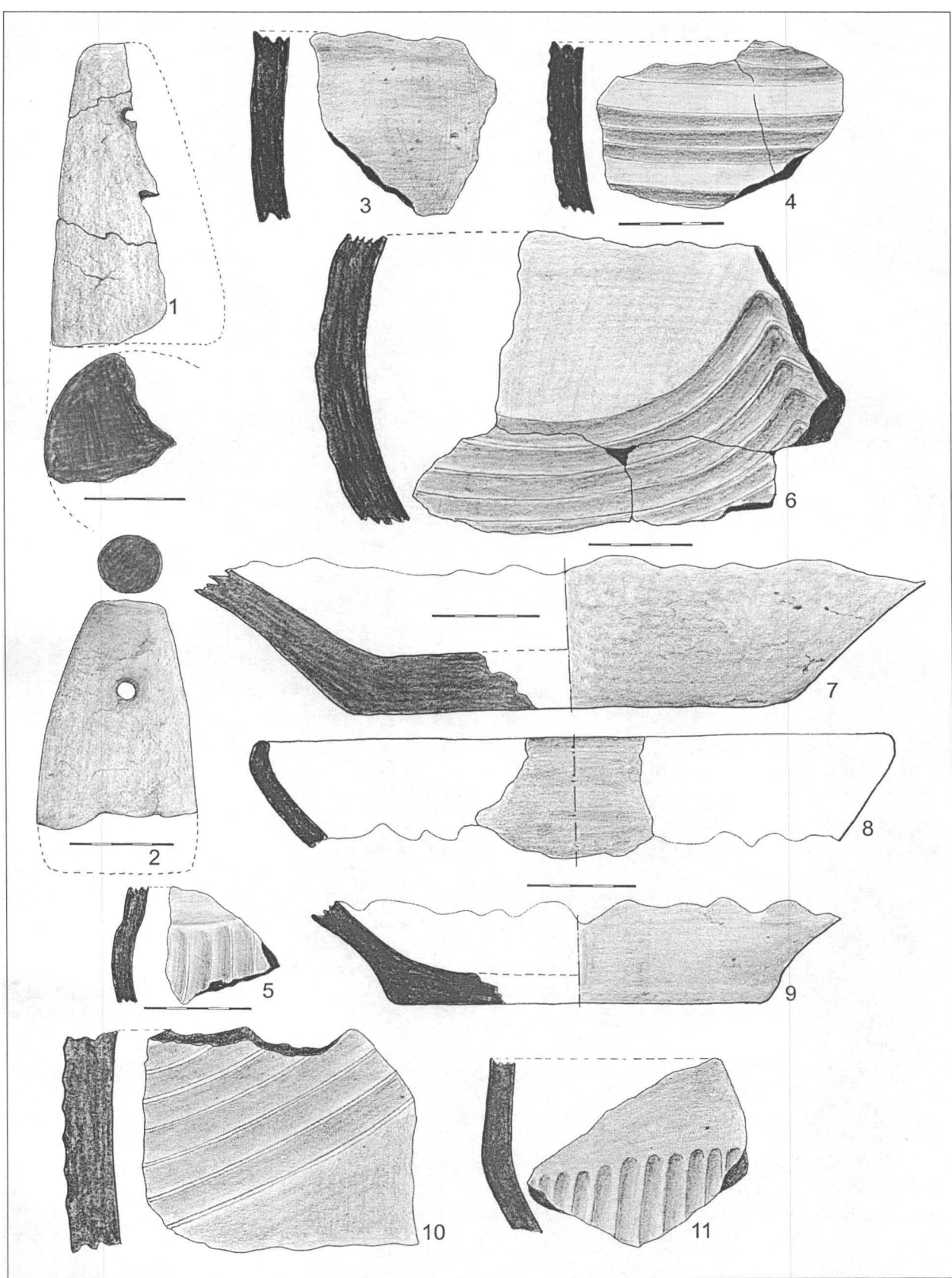
Planșa XXV Ocnița „Valea Lupului”

Planșa XXVI Ocnîța „La Ștefăluțu”

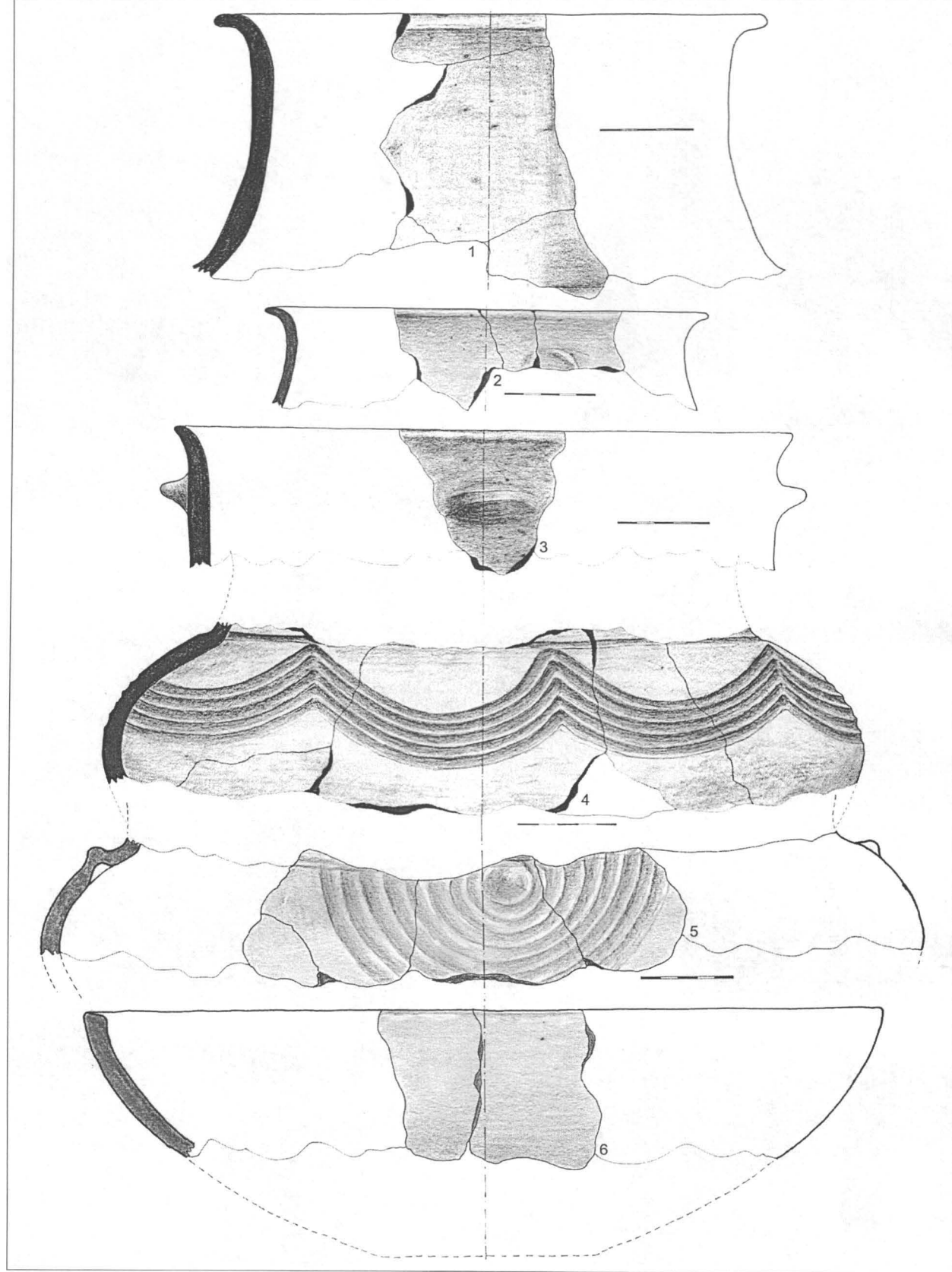

Planșa XXVII Orheiul Bistriței „Castru”

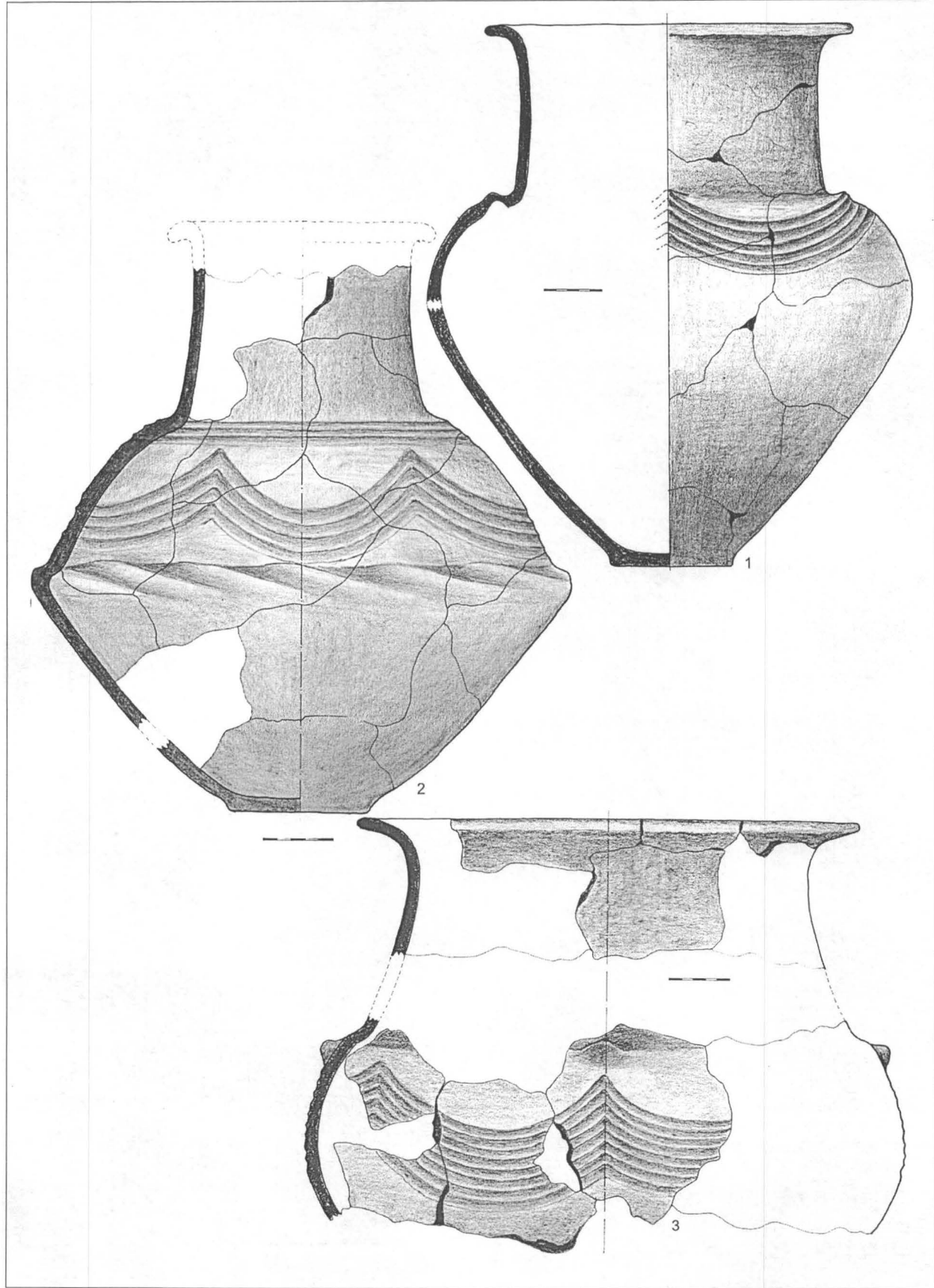

Planșa XXVIII

1-4 – Posmuș „Cimitir”; 5 – Posmuș „Sub Cireși”; 6,7 – Sălcuța „Cânepiște”;
8-11 – Sângeorzu Nou „Livada Intensivă”

Planșa XXIX Sărațel „Cetate”

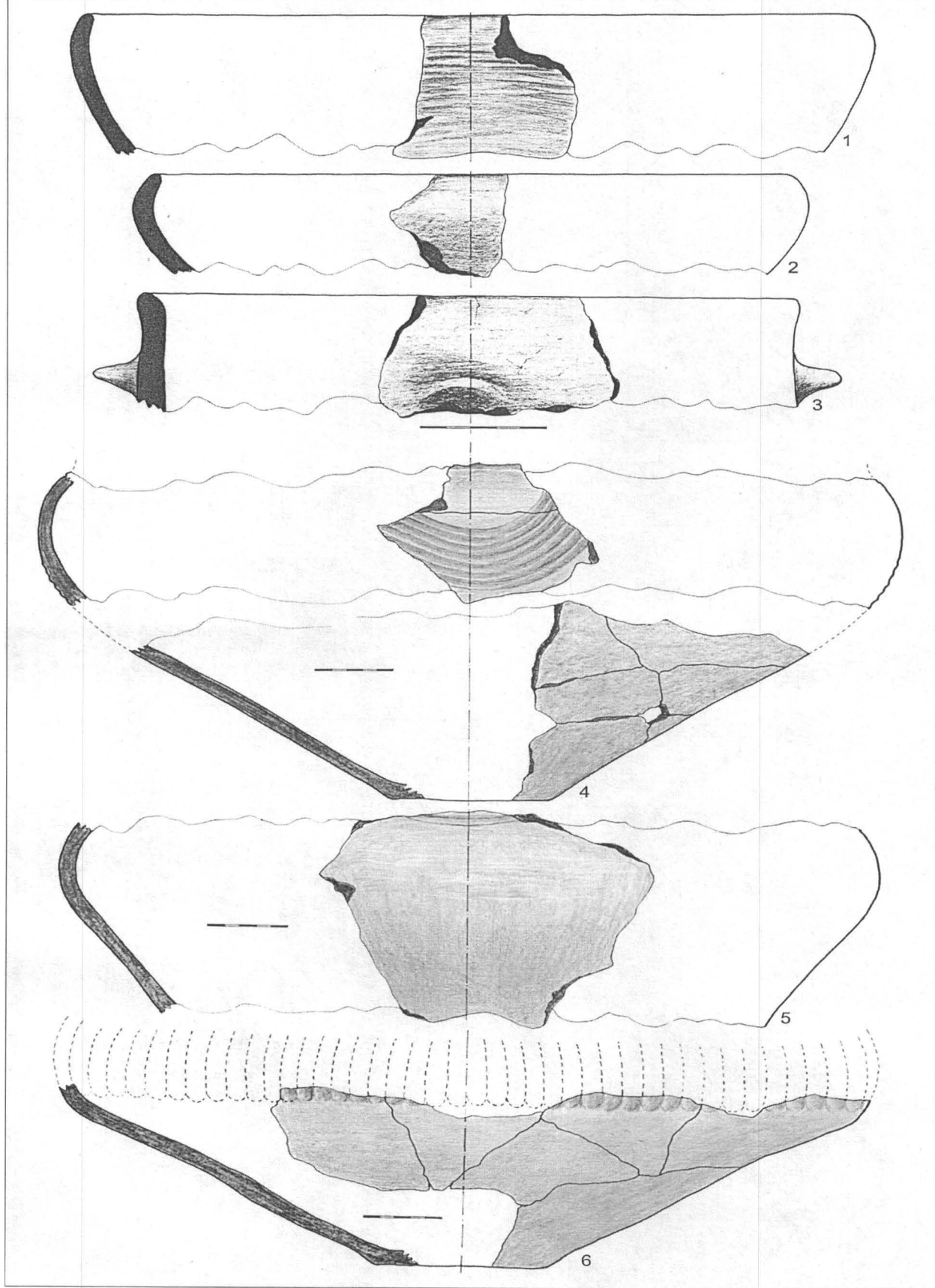

Planşa XXX Sărăţel „Cetate”

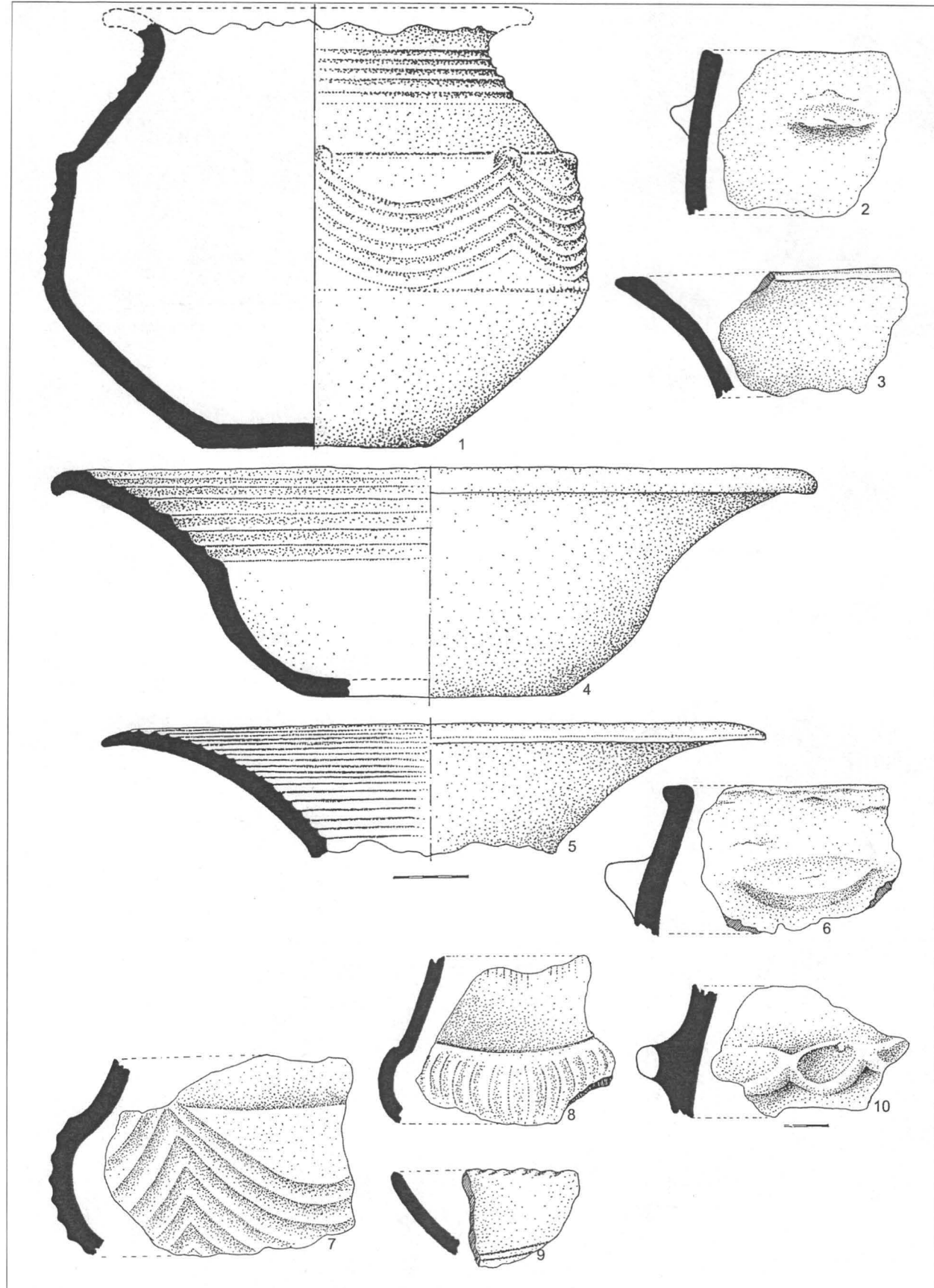

Planșa XXXI

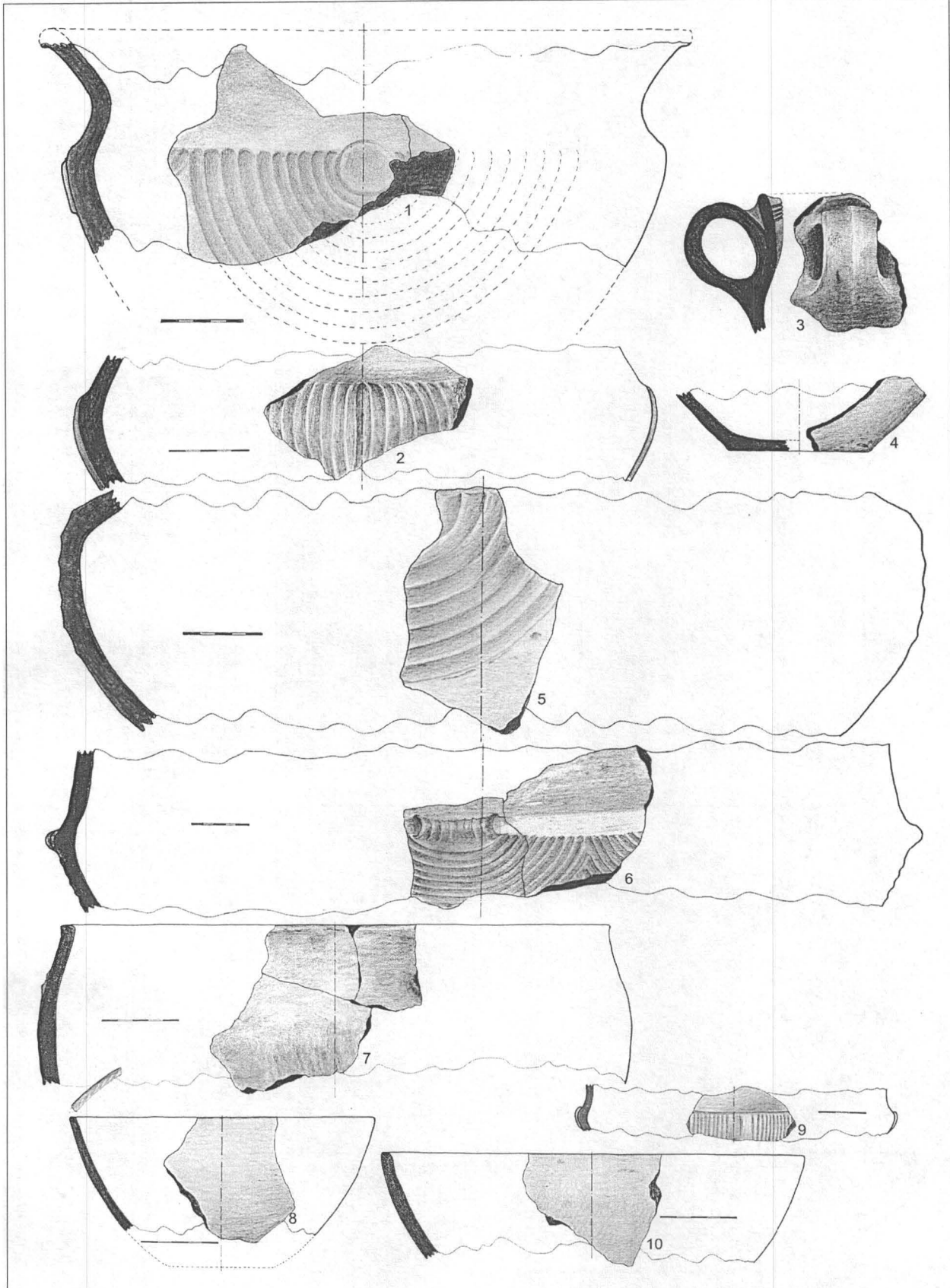
1 - Sărățel „Cetate”; 2 - Reteag; 3 - Stupini „Cimitirul de animale”;
4 - jud. Bistrița-Năsăud

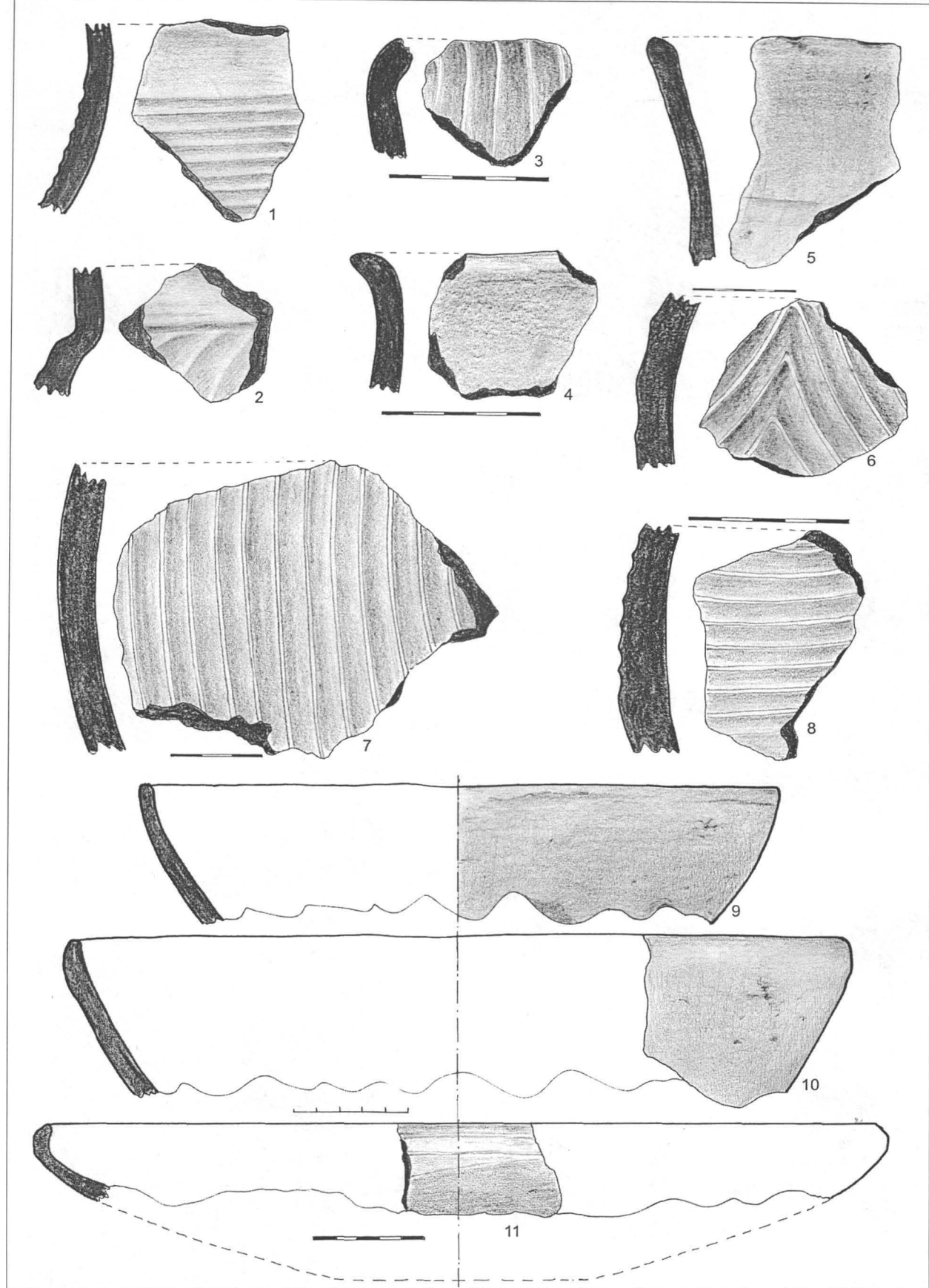
Planșa XXXII Stupini „Fănațele Archiudului”

Planşa XXXIII Stupini „Fănațele Archiudului”

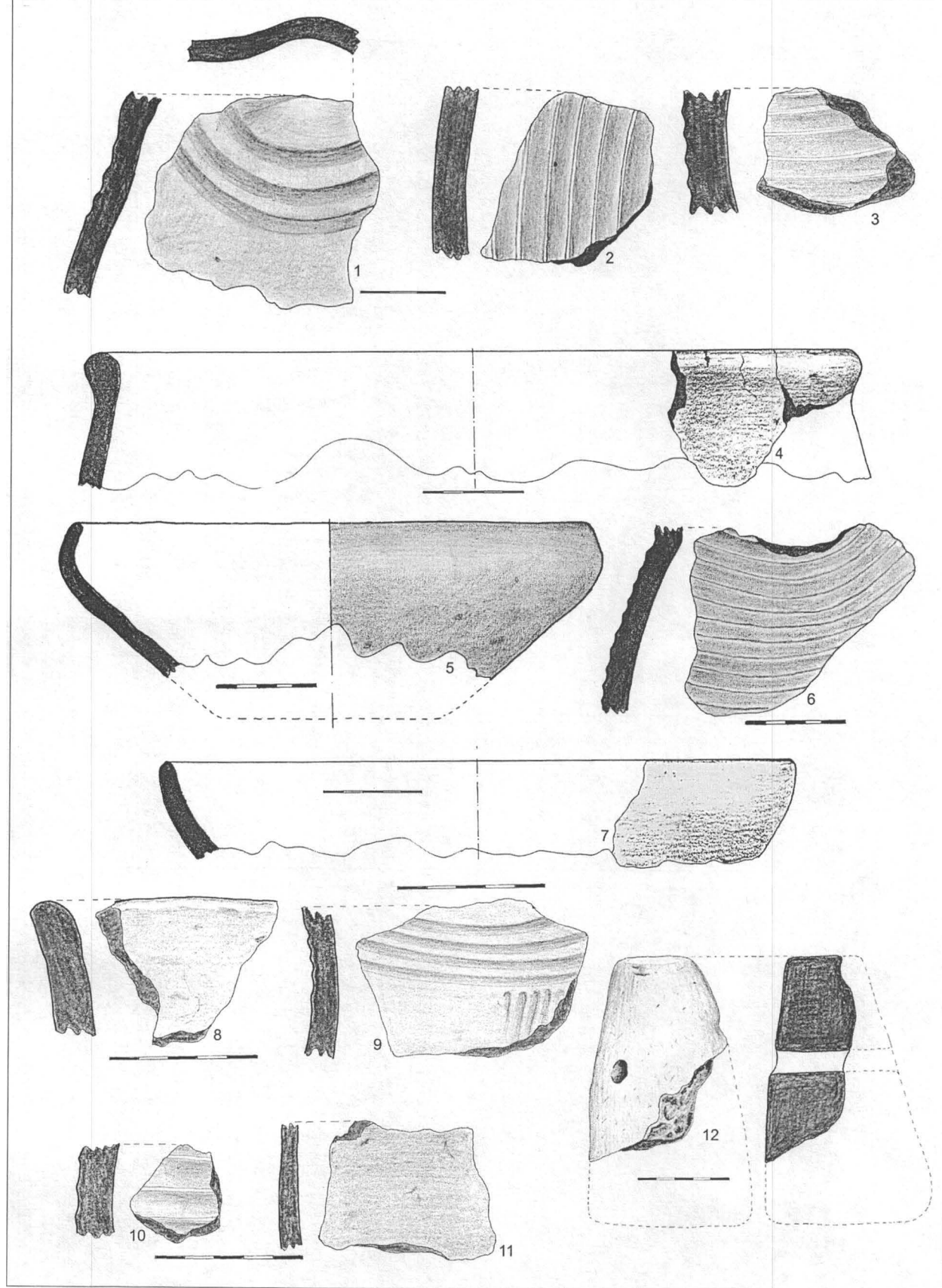

Planşa XXXIV Stupini „Fânațele Archiudului”

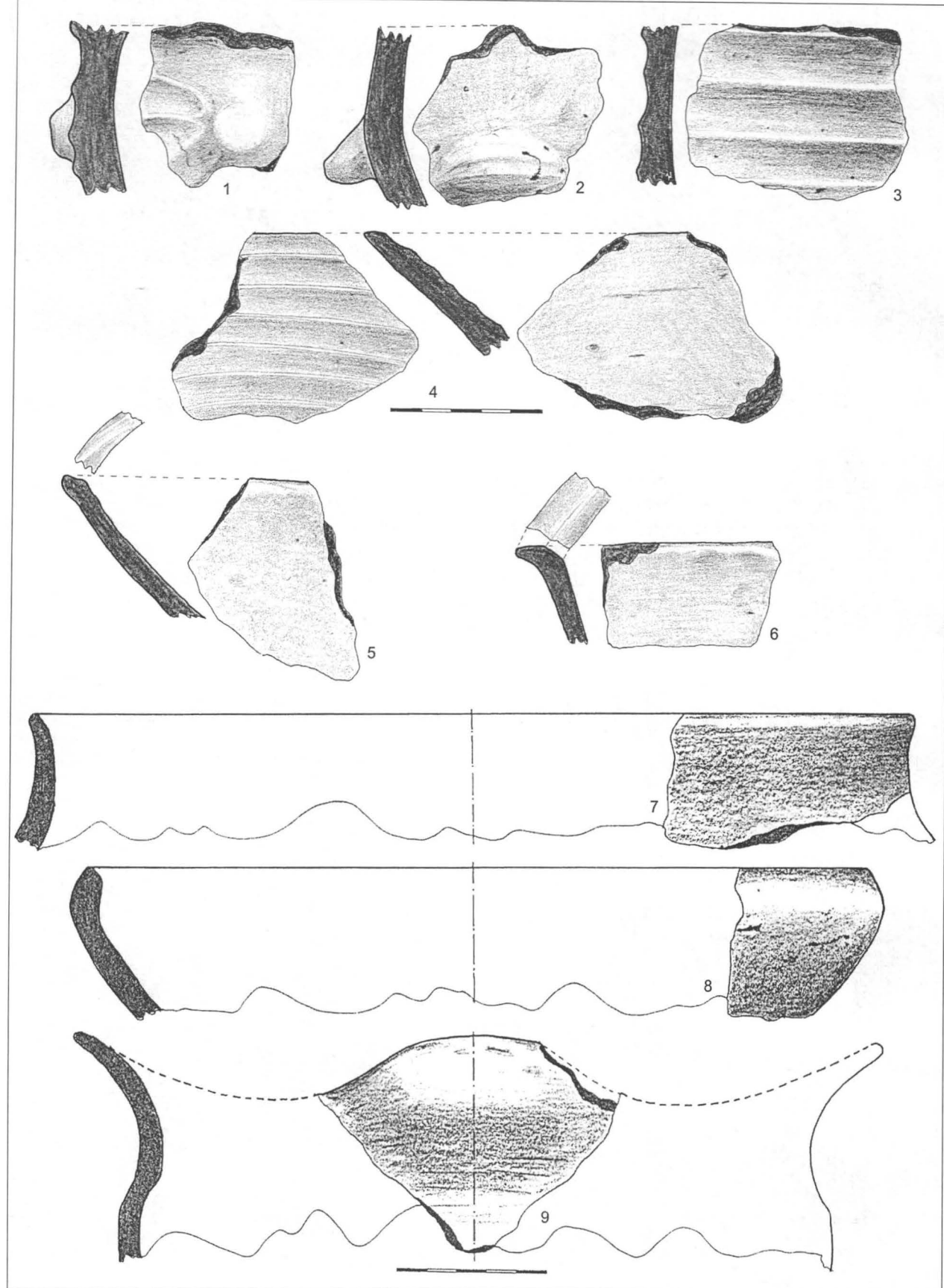

Planșa XXXV

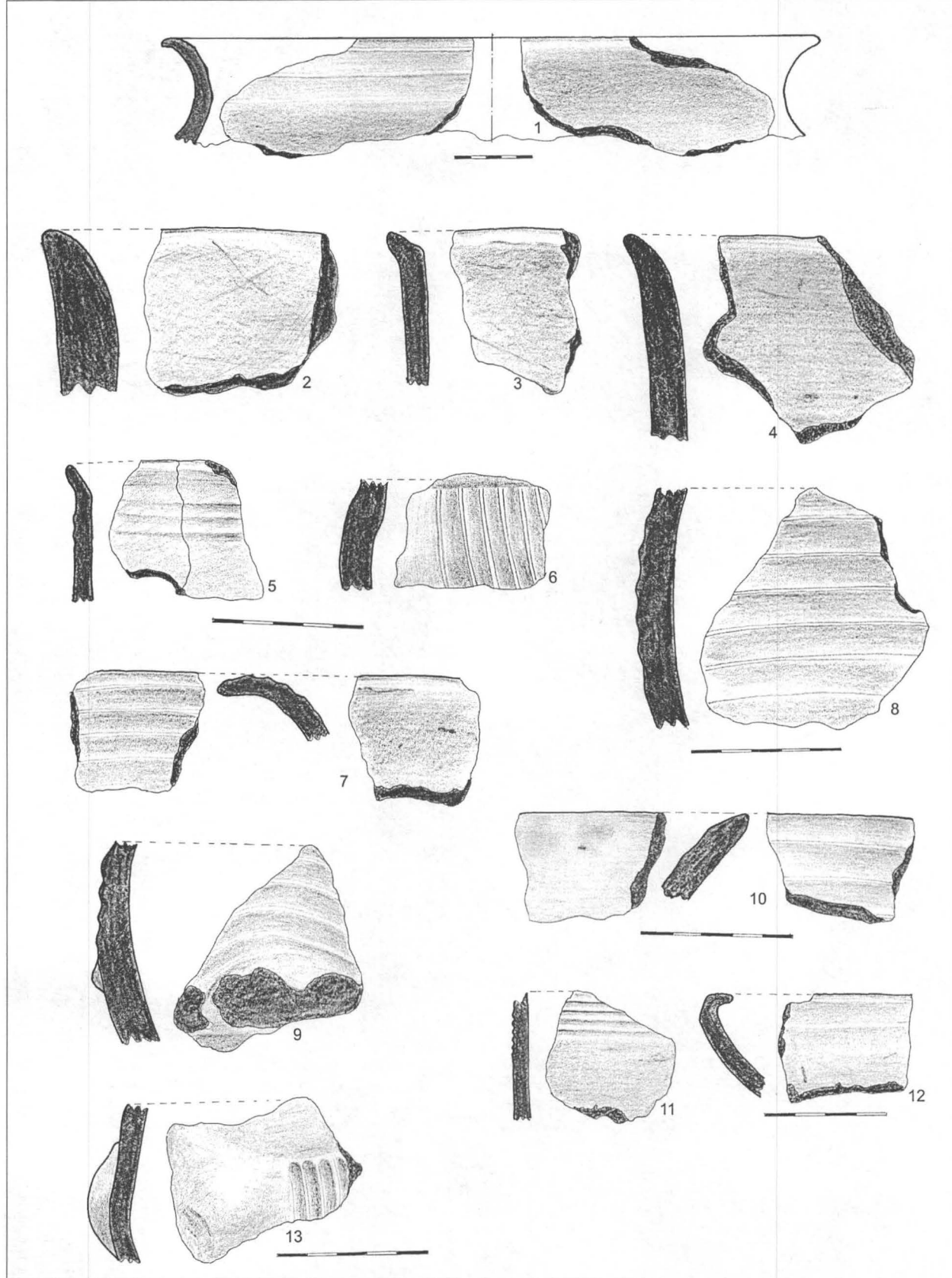
1,2 – Silivașu de Câmpie „Biserica de lemn”; 3 – Șieu Măgehrus „Cetate”;
4 – Șieu „Oșăle”; 5-11 – Șieu Măgheruș „Hederiș”

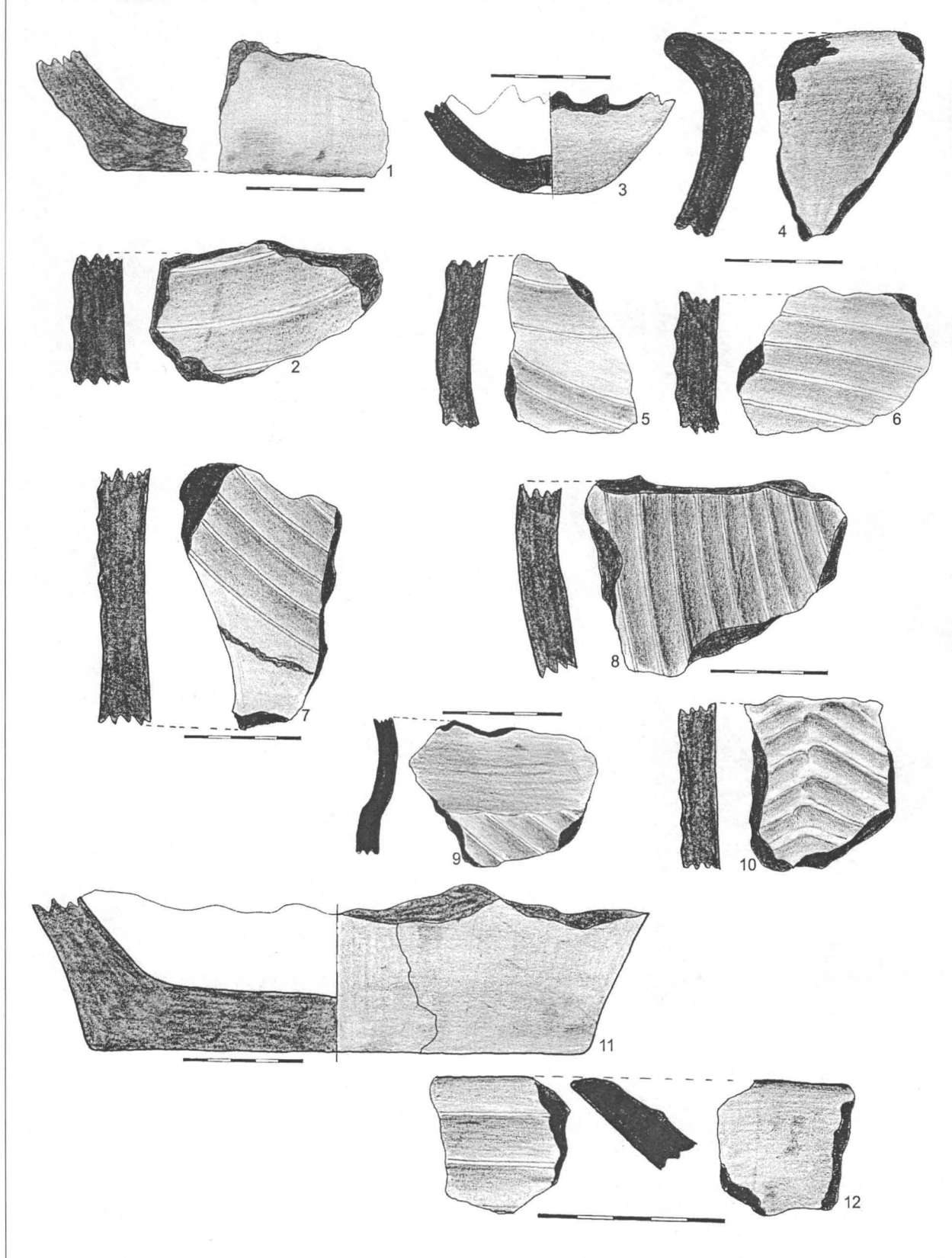
Planșa XXXVI 1-3,7 – Șintereag „Cremene”; 4 – Șintereag „Bolomba”; 5,6,8-12 – Șintereag „Livada Intensivă”

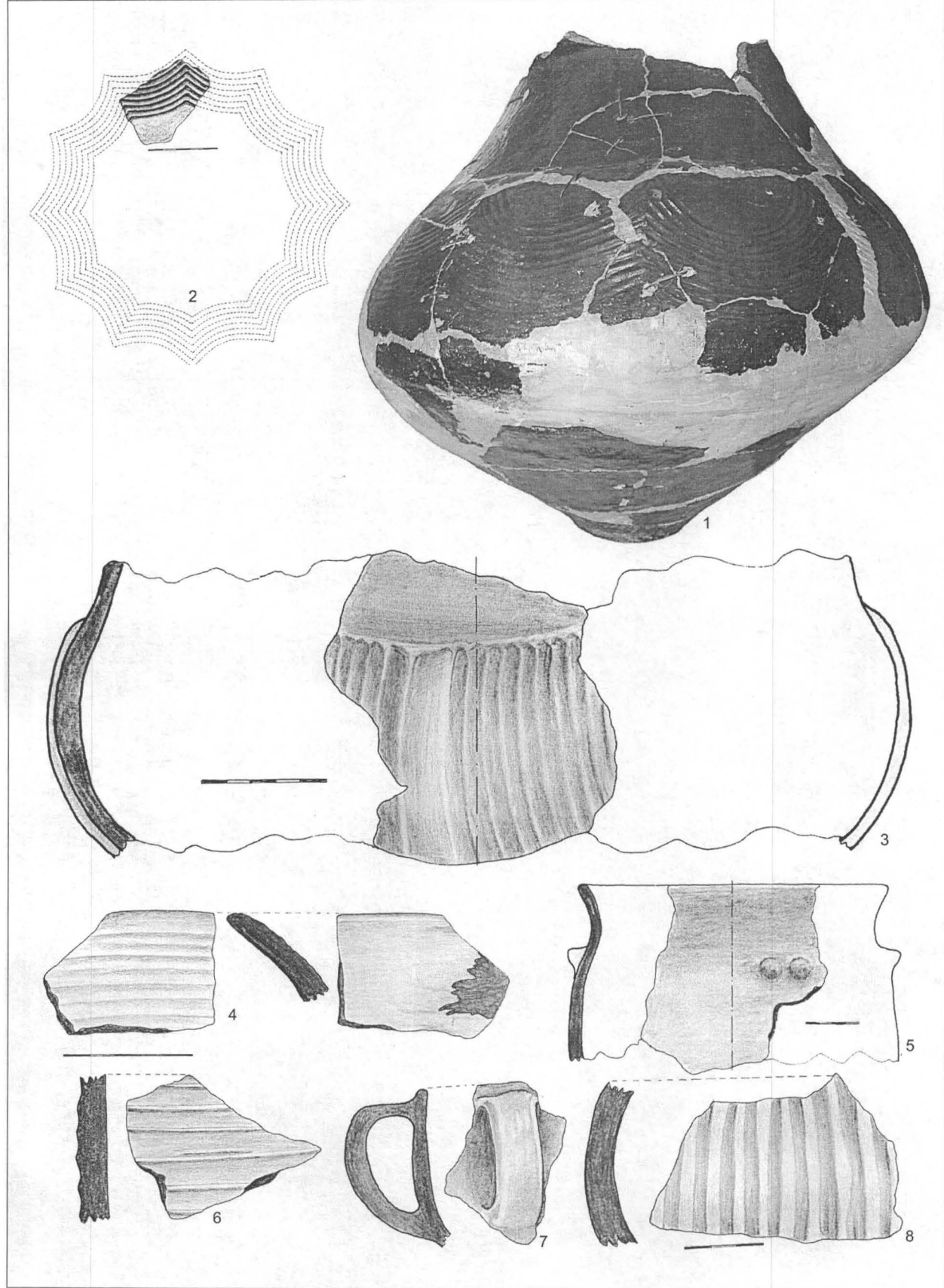
Planşa XXXVII Şintereag „Livada Intensivă”

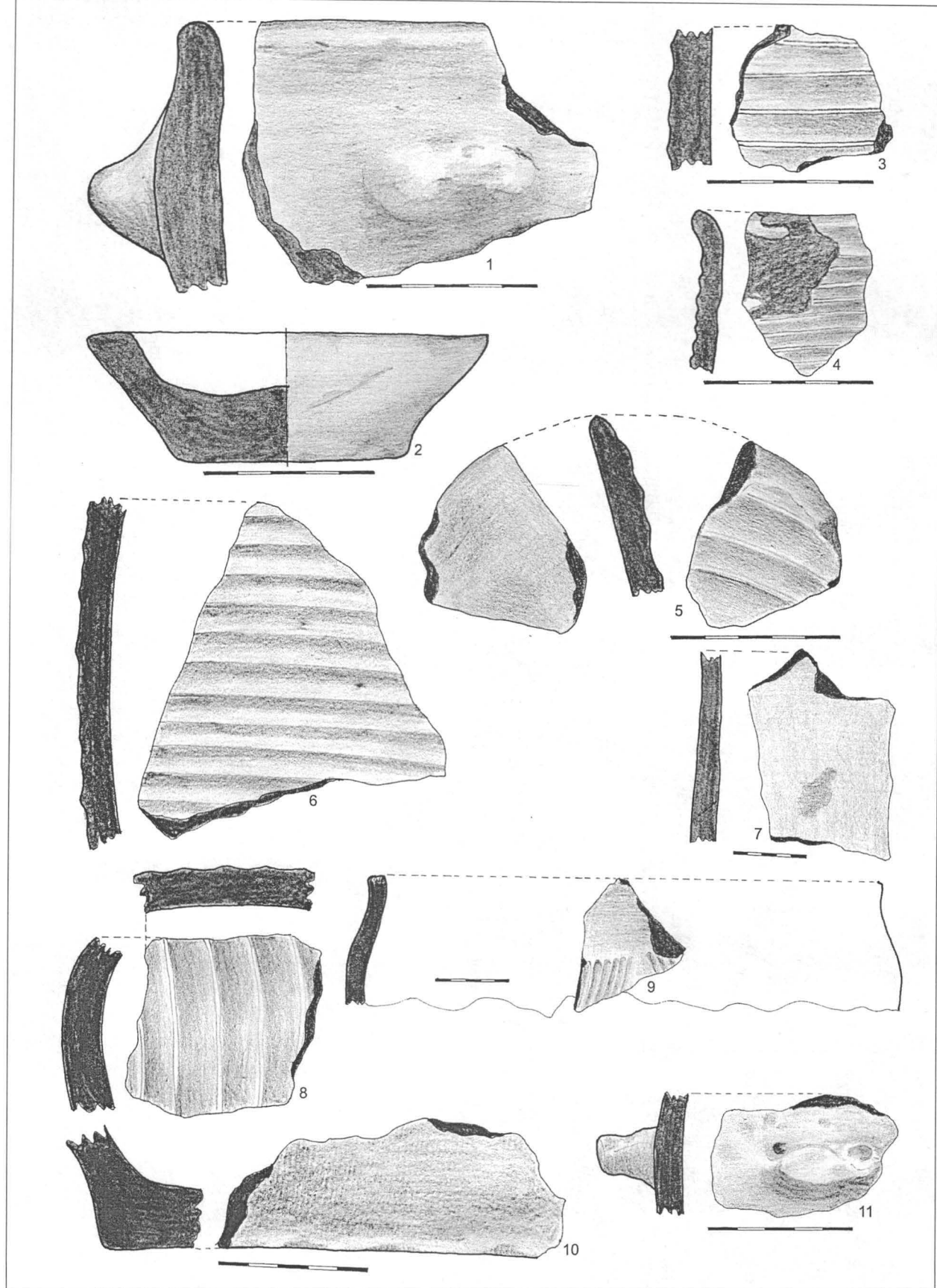
Planșa XXXVIII Șopteriu „Mireș”

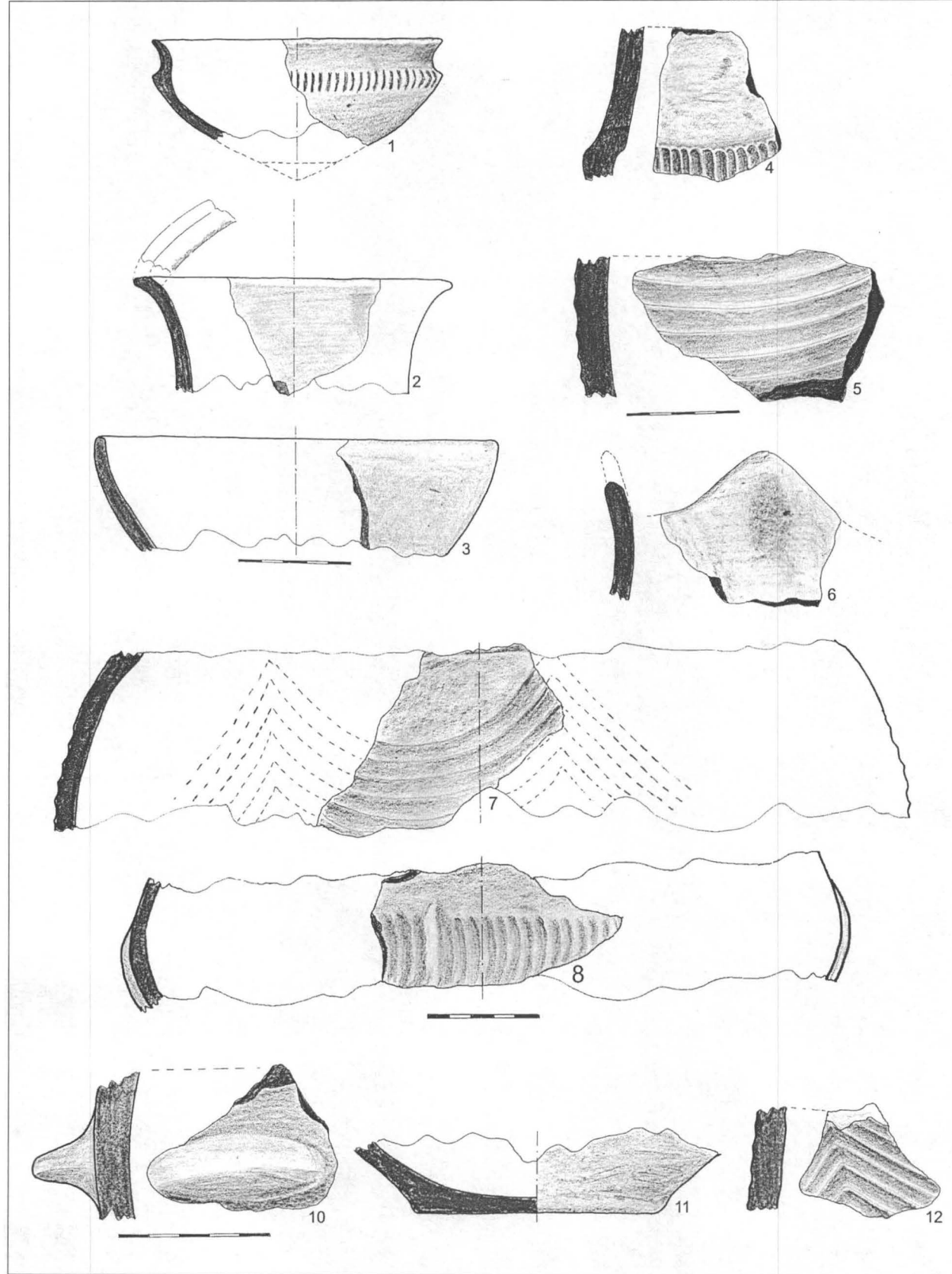
Planșa XXXIX 1-6 – Țăgșoru „Grajdurile IAS”; 2,7 – Țagu „După Dos”; 8-11 – Țagu „La Simionca”; 12 – Țigău „Grădina lui Kissfaludy”

Planşa XL 1 – Vermeş „Căminul Cultural”; 2-8 – Vermeş „Pe Poiană”

Planşa XLI 1-5 – Vişoara „Livada Intensivă”; 6,8,10 – Viţa „Borzas”; 7,9,11 – Viţa „La sud de sat”

Planșa XLII Visuia „Tăul Țagului”

Ceramica daco-getică din interiorul arcului Carpatic (sfârșitul sec. III a. Chr. – începutul sec. I a. Chr.)

Paul PUPEZĂ

Cuvinte cheie: celți, ceramică, cronologie, daci, tipologie, veac întunecat.

Keywords: Celts, pottery, chronology, Dacians, typology, Dark Age.

I. Introducere

Produsele ceramice sunt cele mai frecvente materiale arheologice descoperite în siturile aparținând civilizației daco-getice. Importanța lor este deosebită, informațiile pe care le furnizează sunt dintre cele mai bogate în conținut.

Fiecare perioadă istorică are tipuri de materiale specifice, inclusiv ceramice. Perioada de la sfârșitul sec. III a. Chr. și până la începutul sec. I a. Chr. din istoria daco-geților nu face excepție. Este un interval de timp considerat uneori ca fiind un veritabil *veac întunecat*, în care întunecimea perioadei nu rezidă atât în lipsa izvoarelor antice, ci mai degrabă în caracterul lor lacunar și ambiguu. Se adaugă aici și specificul deosebit al epocii, una de tranziție de la *perioada de aur al aristocrației getice* (sec. V – III a. Chr.) la *regatul argintului dacic* (sec. I a. Chr. – I p. Chr.)¹, în care se pot observa clar diferențierile dintre aspectul general al civilizației la debutul perioadei și la finalul ei dar procesul efectiv al transformărilor este greu de surprins.

O privire de ansamblu asupra siturilor daco-getice databile în această perioadă lasă impresia unei abundențe a materialului arheologic, în special a celui ceramic (Pl. I). Însă, situațiile cu adevărat relevante pentru definirea unor elemente, mai mult sau mai puțin importante, ale civilizației daco-getice sunt puține. De aceea, am preferat o triere a descoperirilor selectându-le pe cele cu un bogat inventar arheologic, de preferință în complexe închise, care să permită formularea unor concluzii pertinente.

Dincolo de specificul ei, perioada prezintă unele dificultăți în încadrarea etnică a descoperirilor. Generalizarea unor termeni ca *daci* sau *Dacia* pentru un teritoriu geografic vast este un fenomen istoriografic care începe o dată cu a doua jumătate a sec. I a. Chr. când va pune în umbră celălalt etnonim din epocă, *geți*². În atare condiții, folosirea în istoriografia modernă a unor termeni precum *daci* sau *daco-geți*, pentru teritoriul intracarpatic de la sfârșitul sec. III a. Chr. și până la începutul sec. I a. Chr., prezintă unele inconveniențe. Din aceste motive am preferat utilizarea unor formulări neutre, precum *autohton* sau *tradiție locală*, pentru a desemna elementele cu origini în prima epocă a fierului, indiferent de trăsăturile lor particulare. Termenul *daco-geți*, utilizat uneori excesiv, a ajuns să aibă un caracter mai degrabă general³, sens cu care apare în titlul lucrării de față, și va fi folosit doar pentru referiri largi, specifice unei arii culturale (așezare, necropolă, monedă, tipuri ceramice) și mai puțin ca indicator etnic propriu-zis.

II. Tipuri ceramice

Realizarea unor serii crono-tipologice în cazul ceramicii daco-getice din acest interval de timp, comportă câteva probleme de ordin general. În primul rând, materialul ca atare prezintă dificultăți de încadrare din

1 Sârbu, Florea 1997, p. 92.

2 Petolescu 2000, p. 13-24.

3 Vulpe 1998, p. 2-12.

Paul Pupeză

Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei Cluj-Napoca
e-mail: paulpupeza@yahoo.com

cauza formelor care se perpetuează o perioadă îndelungată, a frecvențelor elemente particulare sau a numărul mic de cuptoare descoperite. O altă problemă ține de prelucrarea materialului descoperit, în care lipsește un limbaj comun terminologic, modalitățile de clasificare a pieselor sunt diferite, iar monografiile de sit sunt foarte puține. Totodată, numărul siturilor care să acopere întreaga perioadă de studiu este foarte mic, sec. II a. Chr. dovedindu-se a fi un punct final pentru unele sau, din contră, un punct de pornire pentru altele.

II. 1. Cana

Prin cană se înțelege recipientul ceramic cu o toartă, corpul mai mult sau mai puțin bombat și gura largă⁴. Calitatea pastei este în general bună, iar modelarea s-a făcut cu mâna și mai rar la roata. Vasele sunt arse atât inoxidant cât și oxidant, culorile variază de la negru-cenușie spre brun-roșcat. Suprafața vaselor este frecvent acoperită de un slip negru, lustruit. Originea acestor recipiente trebuie căutată în cănile bitronconice din prima epocă a fierului⁵.

Cănille au fost utilizate pentru consumarea, turnarea sau păstrarea lichidelor. Slipul lustruit avea o funcționalitate ornamentală, dar și un pronunțat rolul utilitar, de creștere a impermeabilității⁶. Pentru băutul lichidelor au fost folosite recipientele mici, cu gura relativ largă și buza corespunzătoare. Recipientele de dimensiuni mai mari, bombate în partea inferioară, cu gâtul bine marcat, au fost folosite la turnatul sau păstratul lichidelor⁷. Utilizarea lor în cult s-a făcut probabil pentru libații dar și ca urnă funerară.

II.1.a. Cana bitronconică

Este tipul de cană care apare cel mai frecvent în descoperiri. Sunt realizate atât cu mâna cât și la roată, în primul caz raportul dintre arderea oxidantă și inoxidantă fiind relativ egal, iar în cel de-al doilea predominând arderea reducătoare. Buza lor este evazată, ușor rotunjită, și rar dreaptă. Dimensiunile variază, majoritatea fiind mijlocii. Sunt frecvent acoperite de un slip lustruit, negricios.

Dincolo de aceste trăsături generale⁸, se pot observa unele mici diferențieri pornind de la forma tortii, ornamentație, tehnica de lucru și chiar variații ale profilului. Astfel, s-au descoperit căni care au cele două trunchiuri de con aproximativ egale (Galații Bistriței⁹ – jud. Bistrița-Năsăud; Moigrad, jud. Sălaj¹⁰ – Pl. II/2; Sf. Gheorghe, jud. Covasna¹¹ – Pl. II/3; Slimnic, jud. Sibiu¹² – Pl. II/4; Sighișoara, jud. Mureș¹³ – Pl. II/6, 15; Voivodeni, jud. Mureș¹⁴ – Pl. II/17), dar la unele exemplare trunchiul superior este puțin mai mare decât de cel inferior (Morești, jud. Mureș¹⁵ – Pl. II/9; Pecica, jud. Arad¹⁶ – Pl. III/12, 15; Seușa,

4 Glodariu, Iaroslavschi, Florea et ali 1998, p. 210.

5 Teodor 1967, p. 34. Crișan 1969, p. 121. Moscalu 1983, p. 84. Nemeti 1988, p. 97, 99-100.

6 Crișan 1969, p. 127. Ursachi 1995, p. 34.

7 Florea 1997, p. 93.

8 Analogii: Bordușani, jud. Ialomița (Trohani 2006, pl. 50/8, 79/1); Brad, jud. Bacău (Ursachi 1995 a, pl. 55/9, 97/14, 98/18); Ciolănești din Deal, jud. Teleorman (Petrescu-Dâmbovița 1974, fig. 1/4-6); Ciurea, jud. Iași (Babeș 1993, Taf. 30/21); Glăvănești, jud. Iași (Babeș 1993, Taf. 27/11); Grădiștea, jud. Brăila (Sârbu 1996, pl. 35/3, 59/2-4, 78/2); Groșșani, jud. Olt (Popilian, Nica 1998, pl. 44/1); Pleașov, jud. Teleorman (Preda 1986, pl. 11/2, 22/4); Poiana, jud. Galați (Vulpe, Teodor 2003, fig. 162/5, 163/4); Vlădiceasca, jud. Călărași (Trohani 1976, pl. 11/1, 13/3, 5, 6); Zimnicea, jud. Teleorman (Alexandrescu 1980, C10M61, fig. 26/3; C10M108, fig. 39/3; C10M112, fig. 25/8; C14M1, fig. 25/6).

9 Crișan 1966, fig. 27/4. Datarea descoperirilor de la Galații Bistriței – *La Hrube* s-a făcut larg, pe parcursul sec. III – II a. Chr.

10 Pop, Matei 2001, p. 264, pl. 4/4. Prima etapă de folosire a Măguri Moigradului de către daci începe la sfârșitul sec. II a. Chr. continuând apoi în sec. I a. Chr.

11 Crișan 2000, p. 124, pl. 39/4. Cel mai timpuriu nivel de locuire de la Sf. Gheorghe – *Bedehaza* a fost datat pe parcursul sec. III-II a. Chr.

12 Glodariu 1981, p. 36, pl. 58/3. Primul nivel de locuire de la Slimnic – *Șarba-Stempen* datează de la sfârșitul sec. III a. Chr. și pe parcursul sec. II a. Chr.

13 Crișan 1969, pl. LXVI/1, 3. Cel mai timpuriu nivel de locuire de la Sighișoara – *Dealul Turcului* pare să acopere sec. II a. Chr. și începutul sec. I a. Chr., dar lipsesc contextele clare.

14 Petică 1979, p. 127-133. Informații D. Cioată. Complexul descoperit în incinta școlii poate fi încadrat cronologic în a doua jumătate a sec. II a. Chr. sau în prima jumătate a sec. I a. Chr.

15 Horedt 1979, Abb. 21/8. Berecki 2008, Pl. 47/6. Descoperirile de la Morești – *Podei* au fost datate de la sfârșitul sec. III a. Chr. și până la începutul sec. II a. Chr.

16 Crișan 1978, Pl. LIX/3, 4. Nivelul timpuriu al locuirii de la Pecica – *Șanțul Mare* a fost data larg în sec. III – II a. Chr.

jud. Alba¹⁷ – Pl. II/13; Tilișca, jud. Sibiu¹⁸ - Pl. III/16), iar la altele situația este exact inversă (Morești¹⁹ - Pl. II/10), în plus observându-se și apariția unui umăr reliefat (Sighișoara²⁰ - Pl. II/19). Corpul vasului este uneori decorat în relief, cu butoni (Pișcolt, jud. Satu Mare²¹ - Pl. II/16) sau alveole, și foarte rar incizat²². De asemenea, toarta a fost decorată cu mici butoni (Blandiana, jud. Alba²³; Ilișua - jud. Bistrița-Năsăud²⁴; Morești²⁵ - Pl. II/5; Pecica²⁶ - Pl. II/12, III/15; Pișcolt²⁷ - Pl. II/7, 20), alveole (Sângeorgiu de Mureș, jud. Mureș²⁸) sau a fost incizată vertical, pentru a da impresia unei torți bifide (Morești - Pl. II/5, Pișcolt - Pl. II/20; Seușa²⁹), ori a fost reliefată oblic, imitând torsadarea (Morești³⁰)³¹. Nu lipsesc exemplarele cu două torți (Pișcolt³² – Pl. II/8), forma lor fiind asemănătoare cu a celor cu o singură toartă.

În interiorul arcului carpatic, în mediul celtic mai ales, se poate observa o predilecție pentru cămile bombate, la care diferențierea dintre trunchiurile de con se face mai greu (Apahida, jud. Cluj³³ – Pl. II/18; Derșida, jud. Sălaj³⁴ – Pl. II/11; Fântânele – jud. Bistrița-Năsăud³⁵; Orosfaia – jud. Bistrița-Năsăud³⁶; Pișcolt³⁷ – Pl. II/1), dar lipsesc exemplarele decorate cu „mustăți” la baza torții frecvent întâlnite în spațiul daco-getic din afara arcului carpatic³⁸.

Cu greu acestor detalii morfologice li se pot atribui valențe cronologice nuanțate, forma de bază rămânând, în general, neschimbată. Evolutiv, se poate observa o tendință de reducere a supraînălțării toartei (Pecica³⁹ - Pl. II/14), de creștere a evazării buzei sau de micșorare a dimensiunilor trunchiului de con superior⁴⁰. Totodată, la începutul sec. I a. Chr. dispar exemplarele negricioase, lucrate cu mâna, fiind înlocuite treptat de cele cenușii,

17 Ferencz 2007, pl. LXXXV. Descoperirile cele mai timpurii de la Seușa - *La Cărarea Morii*, datează în a doua jumătate a sec. III a. Chr. și probabil în prima jumătate a celui următor.

18 Lupu 1989, p. 40, pl. 6/5. Primul nivel al așezării de la Tilișca - *Dealul Cățanaș* a fost datat pe parcursul sec. II a. Chr. și la începutul sec. I a. Chr.

19 Horedt 1979, Abb. 21/6. Berecki 2008, Pl. 27/1.

20 Crișan 1969, pl. LXI/4.

21 Nemeti 1992, p. 62, fig. 3, M 20/11. Necropola de la Pișcolt – *Nisipărie* a fost datată de la sfârșitul sec. IV a. Chr. și până în a doua jumătate a sec. II a. Chr.

22 Analogii: Groșani (Popilian, Nica 1998, fig. 49/2, 52/22); Poiana (Vulpe, Teodor 2003, p. 281, fig. 163/5, 165/10); Vlădiceasca (Trohani 1976, pl. 18/2); Zimnicea (Alexandrescu 1980, C10M108, fig. 25/12; C17M1, pl. 39/8).

23 Ciugudean 1980, pl. 1/1. Mormântul de incinerare de la Blandiana - *La Brod* a fost datat cel mai devreme la sfârșitul sec. III a. Chr. și cel mai târziu la începutul sec. I a. Chr.

24 Gaiu 2000, fig. 3/18. Descoperirile preromane de la Ilișua de pe platoul *Măgura* au fost datate larg pe parcursul sec. II a. Chr. și în sec. I a. Chr.

25 Horedt 1979, Abb. 17/8. Berecki 2008, Pl. 26/8.

26 Crișan 1969, Pl. LXI/2.

27 Nemeti 1987, p. 61, fig. 10, M199/4. Nemeti, 1992, p. 87, fig. 19, M109/5.

28 Berecki, Cioată 2010, pl. 19/14. Descoperirile de la Sângeorgiu de Mureș - *Cimitirul romano-catolic* au fost datate pe parcursul sec. II a. Chr. și în prima jumătate a sec. I a. Chr.

29 Ferencz 2007, pl. LXXXVI/5.

30 Horedt 1979, Abb. 20/6.

31 Analogii: Brad (Ursachi 1995 a, pl. 55/2, 3, 10); Vlădiceasca (Trohani 1976, pl. 24/10); Zimnicea (Alexandrescu 1980, C10M118, fig. 26/4; C17M2, fig. 27/7).

32 Nemeti 1987, p. 61, fig. 10, M202/9.

33 Crișan 1971, pl. I/1, II/1. Necropola de la Apahida - *Râțul Ziceilor* a fost datată din a doua jumătate a sec. III a. Chr. până în prima jumătate a sec. II a. Chr.

34 Nemeti, Lako 1993, p. 78, fig. 4/3.

35 Vaida 2008, pl. V/9. Descoperirile de la Fântânele – *La Gâta* au fost datate în sec. III a. Chr.

36 Vaida 2000, fig. 5/5. Necropola de la Orosfaia - *Dealul Gropilor* a fost datată în sec. III – II a. Chr.

37 Nemeti 1989, p. 86, fig. 10, M151/6.

38 Ursachi 1995 b, p. 33 – 43. În interiorul arcului carpatic acest tip de decor apare doar în mediul grupului Padea - Panagjurski Kolonii, reprezentând totodată și cele mai târzii exemplare din spațiul daco-getic (Rustoiu, Comșa 2004, p. 267-276).

39 Crișan 1978, Pl. 37/6.

40 Crișan 1969, p. 118-124.

realizate la roată⁴¹. În general, numărul cănilor decorate pe toată scade simțitor o dată cu debutul sec. I a. Chr., locul acestui tip de ornament fiind luat de motivele lustruite sau incizate, care apar consistent încă de la sfârșitul sec. II a. Chr.⁴².

II.1.b. Cana cu gât cilindric

Rară în descoperiri, cana cu gât cilindric reprezintă o transformarea din cea amintită anterior, trunchiul de con superior devenind cilindric. Partea inferioară a vasului continuă să fie bombată iar buza este lătită și răsfrântă spre exterior. Sunt lucrate mai ales cu mâna, din pastă fină, fiind bine arse, în nuanțe închise. De cele mai multe ori nu sunt decorate fiind doar puternic lustruite (Pecica⁴³ - Pl. III/11; Sighișoara⁴⁴ - Pl. III/8)⁴⁵.

Cănille cu gât cilindric au fost folosite cu predilecție în Câmpia Munteană și în sudul Moldovei, singurele exemplare din interiorul arcului carpatic provenind de la sud de Mureș. Cronologic, cănille din acest tip apar după jumătatea sec. II a. Chr., cele lucrate la roată probabil chiar mai târziu. Perioada lor de maximă utilizare nu depășește jumătatea sec. I a. Chr.⁴⁶.

II.1.c. Vasul cu gât cilindric

Forma vasului păstrează trăsăturile cănilor cu gât cilindric, deosebiri constând în lipsa torții și în dimensiuni, fiind puțin mai mari. Gâtul cilindric iese ușor în evidență, dimensiunile sale fiind aproape jumătate din cele ale vasului propriu-zis (Pecica⁴⁷ - Pl. III/1-5; Tilișca⁴⁸ - Pl. III/14). Cel mai adesea fundul este inelar, profilat și înalt ca un postament. Sunt lucrate atât cu mâna cât și la roată, din pastă fină, și sunt acoperite cu un slip lustruit. Arderea a fost predominant inoxidantă. Torțile au fost înlocuite cu proeminente-apucători (Poian, jud. Covasna⁴⁹ - Pl. III/7; Sighișoara⁵⁰ - Pl. III/9), unele perforate (Sighișoara⁵¹ - Pl. III/13). Au fost ornamentate cu linii incizate dar mai ales cu linii oblice sau drepte lustruite (Sighișoara⁵² - Pl. III/10, Tilișca⁵³ - Pl. III/14)⁵⁴.

Vasele erau utilizate pentru păstrarea lichidelor, lipsa torților îngreunând folosirea lor pentru băut. Origine acestui tip de recipient se află în vasele bitronconice din prima epocă a fierului⁵⁵, fiind destul de apropiat ca și formă de cele cu corpul bombat și gâtul bine reliefat. Punând pe o hartă puținele descoperiri de până acum, se poate constata o lipsă a lor din interiorul arcului carpatic mai la nord de Mureș, în restul teritoriului dacotic fiind relativ uniform distribuite, cu o concentrare mai mare în Câmpia Munteană. Încadrarea cronologică,

41 La Brad unele descoperiri sunt datate și după mijlocul sec. I a. Chr. dar situația de aici este excepțională fiind vorba probabil de un centru de producție (Ursachi, 1995 a., p. 153).

42 Crișan 1969, p. 118-124.

43 Crișan 1969, pl. LIX/2.

44 Crișan 1969, pl. LIX/1.

45 Analogii: Ciolăneștii din Deal (Petrescu-Dâmbovița 1974, fig. 2/1-5); Gropșani (Popilian, Nica 1998, pl. 47/17); Poiana (Vulpe, Teodor 2003, fig. 166/2, 3), Popești, jug Giurgiu (Crișan 1969, fig. 48/1, 3, 4); Zimnicea (Alexandrescu 1980, C14M1, fig. 26/2).

46 Printre cele mai timpurii exemplare ar putea fi cel de la Zimnicea (Alexandrescu 1980, fig. 26/2, C14M1), de la mijlocul sec. II a. Chr., iar printre cele mai târzii cel de la Bordușani, datat în a doua jumătate a sec. I a. Chr. (Trohani 2006, pl. 7/1).

47 Crișan 1978, Pl. 74/1, 2, 6-8.

48 Lupu 1989, pl. 8/9.

49 Crișan 2000, pl. 38/2. Cele mai timpuri materiale din așezarea de la Poian - *Panta de Piatră* au fost datate pe parcursul sec. II a. Chr.

50 Crișan 1969, pl. XXXIX/1.

51 Crișan 1969, pl. XXXIX/3.

52 Crișan 1969, pl. XXXIX/2.

53 Lupu 1989, pl. 8/10.

54 Analogii: Brad (Ursachi 1995 a, pl. 100/10); Ciolăneștii din Deal (Petrescu-Dâmbovița 1974, fig. 2/3, 3/1-5, 4/1-6); Gropșani (Popilian, Nica 1998, pl. 46, Gr. 44/4); Pleșov, jud. Teleorman (Preda 1986, pl. 18/8).

55 Crișan 1969, p. 125. Unii cercetători îl consideră a fi de tradiție grecească, o imitație a amforelor (Turcu 1979, p. 126, pl. 29/2).

ca și răspândirea geografică, este asemănătoare cu a cănilor cu gâtul cilindric: a doua jumătate a sec. II a. Chr. – prima jumătate a sec. I a. Chr.⁵⁶.

II. 2. Ceașca

Folosite mai ales pentru băut, ceștile sunt vase mai mici decât cămile, uneori imitând forma acestora. Au în general gura largă și o toartă, dar nu lipsesc exemplarele cu două torți (Piscolt⁵⁷ - Pl. IV/1)⁵⁸. Cele lucrate cu mâna, tronconice (Ciumești, jud. Satu Mare⁵⁹ - Pl. IV/3; Fântânele⁶⁰), cu pereții ușor rotunjiți sau bombați (Piscolt⁶¹ - Pl. IV/7), pot fi legate direct de ceștile cu toarta supraînălțată din prima epocă a fierului⁶². Foarte rar sunt decorate cu butoni (Pecica⁶³ - Pl. IV/5). Alte forme sunt mai apropiate de cămile moderne (Sighișoara⁶⁴ - Pl. IV/4).

Deși sunt o prezență rară în descoperiri, ceștile de acest tip nu vor dispărea decât la jumătatea sec. I a. Chr., cele mai târzii exemplare provenind din afara arcului carpatic⁶⁵.

II. 3. Ceașca dacică

Denumirile date acestei tip sunt diverse: ceașcă, afumătoare, ceașcă-afumătoare, ceașcă-opaiț, opaiț, cățuie. Vasul are o formă tronconică, gura largă, pereții mai mult sau mai puțin înclinați, cu una, două sau trei torți și fundul îngust⁶⁶ (Sângeorgiu de Mureș⁶⁷ – Pl. IV/2)⁶⁸. Pasta este grosieră, iar marea majoritate sunt realizate cu mâna, cele la roată reprezentând excepții. În general au fost arse oxidant, de cele mai multe ori incomplet, și prezintă urme de ardere secundară pe interior. Culoarea predominantă este cenușiu-roșiatică dar, din cauza arderii inițiale sau a celor secundare, culoarea nu este uniformă pe suprafața vasului.

Ceașca dacică a fost folosită în primul rând pentru iluminat, ca și opaiț, ceea ce explică afumarea pereților dar nu și a fundului vasului⁶⁹. În cult puteau „lumina” calea morților în lumea de dincolo, fiind descoperite și în morminte. Prezența lor în gropi rituale ar putea indica și utilizarea lor într-un cult aparte, poate legat de vatră și foc⁷⁰. Ceștile perforate puteau fi folosite ca și afumători⁷¹ (în același fel putea fi utilizate și cele neperforate), pentru a proteja sursa de lumină⁷² sau ca și strecurători.

Forma de bază din care se consideră că a evoluat ceașca dacică, este ceașca cu toartă supraînălțată din prima epocă a fierului⁷³. Ipoteza este susținută de descoperirea unor forme intermediare (Ciumești - Pl. IV/3),

56 În stabilirea acestei încadrări cronologice s-a ținut cont în special de datarea singurului complex închis în care au fost descoperite: puțul ritual de la Ciolăneștii din Deal (Petrescu-Dâmbovița 1974, p. 294).

57 Nemeti 1987, p. 54, fig. 5. M 134/6.

58 Glodariu, Iaroslavschi, Florea et alii 1998, p. 210.

59 Zirra 1980, pl. XI/12. Bordeiele descoperite la Ciumești – *Bostănărie* au fost datate în sec. III – II a. Chr., datorită asocierii în complexe a materialelor cu caracter timpuriu cu cele mai târzii.

60 Vaida 2008, pl. V/8.

61 Nemeti 1987, p. 54, fig. 6, M 139/7.

62 Crișan 1969, p. 84. Nemeti 1988, p. 99.

63 Crișan 1978, Pl. 4/5.

64 Crișan 1969, pl. LXI/5.

65 Analogii: Bordușani (Trohani 2006, pl. 126/1); Vlădiceasca (Trohani 1976, pl. 17/3); Zimnicea (Alexandrescu 1980, C10M55, fig. 28/6; C10M108, fig. 28/11).

66 Glodariu, Iaroslavschi, Florea et alii 1998, p. 210.

67 Berecki, Cioată 2010, pl. 15/7.

68 Analogii: Bordușani (Trohani 2006, pl. 97/16-19, 126/2); Botoșana, jud. Suceava (Teodor 1980, fig. 23/6); Lozna, jud. Botoșani (Teodor 1992, fig. 5/12); Grădiștea (Sârbu 1996 pl. 46/4); Poiana (Vulpe, Teodor 2003, fig. 181/9, 11); Popești, jud. Giurgiu (Trohani 1997, fig. 38/1, 5; 39/2, 3); Schela Cladovei, jud. Mehedinți (Boroneanț, Davidescu 1968, fig. 2); Vlădiceasca (Trohani 1976, pl. 14/12); Zimnicea (Alexandrescu 1980, fig. 23/28, C2M2; fig. 23/32, C14M1).

69 Crișan 1969, p. 155.

70 Căpitanu 1987, p. 75.

71 Crișan 1969, p. 155.

72 Gogăltan 1996, p. 17-19.

73 Crișan 1969, p. 117.

dar cești dacice și cești cu toartă supraînălțată s-au descoperit și în aceleași contexte, cu trăsăturile lor specifice bine conturate⁷⁴. Totodată, funcționalitatea lor este diferită: vas pentru iluminat, în cazul ceștii dacice, recipient pentru lichide, în cazul ceștii cu toartă supraînălțată.

Indiferent de modelul care a stat la originea ei, la începutul sec. II a. Chr. forma apare deja cu toate caracteristicile de bază⁷⁵ și va fi o prezență consistentă în siturile daco-getice începând cu secolul următor. Păstrarea neschimbată a trăsăturilor principale până la cucerirea romană, face aproape imposibilă o detaliere cronologică. Pentru intervalul cronologic care ne interesează, se poate observa o frecvență ușor mai crescută a ceștilor care au capătul de jos al mânerului coborât până la nivelul fundului, cu care se contopește pe aceeași linie, în epoca clasică mânerul oprindu-se și deasupra fundului⁷⁶. Masivitatea este o altă trăsătură care caracterizează ceștile mai timpurii, totodată lipsind ceștile fără toartă.

Fie că este vorba despre un stadiu al cercetărilor fie că ne aflăm în fața unui fenomen necunoscut, ceștile dacice lipsesc din spațiul intracarpatic în perioada timpurie a apariției lor. Până spre sfârșitul sec. II a. Chr. ceștile dacice nu apar nici în necropolele și așezările celtice dar nici în așezările autohtone din spațiul intracarpatic. Abia spre sfârșitul sec. II a. Chr. și în debutul celui următor, ceașca dacică cunoaște o prezență consistentă în acest spațiu.

II. 4. Cupa cu picior

Corpul adâncit, tronconic, uneori aproape emisferic și piciorul scurt, foarte rar gros, sunt principalele trăsături ale cupelor⁷⁷ (Pecica⁷⁸ - Pl. IV/15; Sighișoara⁷⁹ - Pl. IV/11, 14)⁸⁰. Au pasta fină și sunt acoperite de un slip lustruit. Modelarea s-a făcut cu mâna, dar nu lipsesc exemplarele realizate la roată. Culoarele variază de la brun-roșiatic spre cenușiu-închis. Originea formei se află în cupele cu picior din prima epocă a fierului⁸¹.

Au fost utilizate în principal pentru băut, numărul lor mic fiind astfel explicabil în condițiile în care recipientele pentru băut sunt numeroase. Nu au trăsături caracteristice doar unei anumite perioade. Exemplarele lucrate cu mâna sunt rare o dată cu debutul sec. I a. Chr., așa cum cele lucrate la roată nu se prea întâlnesc în sec. II a. Chr.

II. 5. Fructiera

Fructierele au corpul puțin adânc, de formă mai mult sau mai puțin semiovală, și se continuă într-un picior înalt, gol pe interior (Ilișua⁸² - Pl. V/13; Moigrad⁸³ - Pl. V/24; Morești⁸⁴ - Pl. V/26; Panic, jud. Sălaj⁸⁵ - Pl. V/4; Pecica⁸⁶ - Pl. V/1, 11, 15-17, 22, 23, 25, 27; Sângeorgiu de Mureș⁸⁷ - Pl. V/10, 28; Sighișoara⁸⁸ - Pl. V/6,

74 La Bordușani de exemplu, într-o groapă datată la sfârșitul sec. II - începutul sec. I a. Chr., s-a descoperit atât o ceașcă cu toarta supraînălțată cât și o ceașcă dacică (Trohani 2006, pl. 126/1, 2).

75 Unul dintre cele mai timpurii exemplare cu trăsăturile specifice deja conturate este cel de la Schela Cladovei, contextul de descoperire fiind datat de o amforă ștampilată la începutul sec. II a. Chr. (Boroneanț, Davidescu 1968, fig. 2. Moscalu 1983, p. 195).

76 Preda 1986, p. 88.

77 Glodariu, Iaroslavschi, Florea et alii 1998, p. 211.

78 Crișan 1969, Pl. LIII/3.

79 Crișan 1969, Pl. LIII/2, 4.

80 Analogii: Pleașov (Preda 1986, pl. 22/9); Poiana (Vulpe, Teodor 2003, fig. 160/1).

81 Crișan 1969, p. 132.

82 Gaiu 2000, fig. 3/5.

83 Pop, Matei 2001, pl. IV/5.

84 Berecki 2008, pl. 42/6. Piciorul ar putea fi și al unei străchini sau al unei cupe.

85 Pop, Pupeză 2006, pl. I, fig. 3/8. Fragmentul ar putea fi și de la o strachină. Descoperirile de la Panic - *La Blocuri* pot fi datate în a doua jumătate a sec. II a. Chr.

86 Crișan 1978, pl. 16/2, 17/6, 18/2-5, 22/9, 28/4, 41/3.

87 Berecki, Cioată 2010, pl. 13/11, 16/11.

88 Crișan 1969, pl. XLIX/3, 4.

12; Slimnic⁸⁹ – Pl. V/3, 7-9, 14, 18-21; Zalău, jud. Sălaj⁹⁰ – Pl. V/5⁹¹. Buza lată este de cele mai multe ori foarte mult răsfrântă spre exterior. Folosirea pastei fine predomină, iar marea majoritate sunt realizate cu mâna, de dimensiunii mijlocii, lipsind miniaturile. În general sunt arse inoxidant, în culori închise. Uneori sunt acoperite cu un slip lustruit, negru sau cenușiu.

Fructierele au fost utilizate pentru servitul mesei⁹². Prezența în morminte atestă folosirea lor ca ofrande sau în banchetul funerar, cele de mari dimensiuni servind probabil mai multor indivizi⁹³. Nu este exclusă și utilizarea lor pentru libații⁹⁴.

Trăsăturile morfologice ale fructierelor indică o origine în vasele cu picior din prima epocă a fierului⁹⁵, dar, ca și în cazul ceștii dacice, utilitatea ei diferită de cea a modelului ridică un semn de întrebare asupra acestei afiliații.

Realizarea unor cronologii ținându-se cont de detaliile morfologice, ca de pildă adâncimea corpului, lățimea buzei sau înălțimea piciorului, au dat rezultate cu un caracter mai degrabă general⁹⁶, observându-se doar preponderența unor anumite forme într-o perioadă sau alta⁹⁷. De exemplu, masivitatea piciorului este o caracteristică a fructierelor din a doua jumătate a sec. II a. Chr. și prima jumătate a sec. I a. Chr. (Moigrad – Pl. V/24; Sighișoara – Pl. V/6), fără însă a fi specifică doar acestui interval de timp⁹⁸.

În general, exemplarele lucrate din pastă fină, în culori brune, acoperite cu un slip lustruit, sunt date de la sfârșitul sec. III a. Chr. și până la începutul sec. I a. Chr. În acest interval predomină fructierele lucrate cu mâna și care vor fi înlocuite apoi de cele cenușii, confecționate la roată⁹⁹. Modelele incizate, pe buză, cupă sau picior, sunt mai timpurii apărând deja la jumătatea a sec. II a. Chr., dar utilizarea lor, mai ales pe fructiere lucrate la roată, este mai intensă de la începutul sec. I a. Chr.

În privința răspândirii fructierelor, cu câteva excepții, în interiorul arcului carpatic se poate observa o predilecție pentru formele cu cupa rotunjită, aproape hemisferică, în timp ce în Câmpia Muntenă predomină cele cu un umăr ușor reliefat. Totodată, în interiorul arcului carpatic exemplarele perforate pe picior aproape că lipsesc. Ca și în cazul ceștii dacice, în interiorul arcului carpatic, se poate observa o relativă absență a fructierelor din descoperirile anterioare mijlocului sec. II a. Chr.¹⁰⁰.

II. 6. Strachina/castronul

Noțiunile de *strachină* și *castron* nu au o delimitare precisă în clasificările tipologice privind descoperirile ceramice daco-getice. În general, este considerată strachină vasul cu diametrul gurii mai mare ca și înălțimea, fără torti, castronul având diametrul gurii egal sau mai mic decât înălțimea sa¹⁰¹. Ca utilitate ele sunt sensibil

89 Glodariu 1981, fig. 51/9, 16, 19-23; 53/1, 2.

90 Pop, Pupeză 2006, pl. II, fig. 3/5. Fragmentul ar putea fi și de la o strachină. Complexele de la Zalău – Dealul Lupului au fost date de parcursul sec. III – II a. Chr.

91 Analogii: Bordușani (Trohani 2006, pl. 42/4); Brad (Ursachi 1995 a, pl. 86/3,4; 92/6); Cucorâni, jud. Botoșani (Teodor 1975, fig. 22/5); Grădiștea (Sârbu 1996, pl. 61/4); Gropșani (Popilian, Nica 1998, pl. 42/4, 49/8); Poiana (Vulpe, Teodor 2003, fig. 171/1, 4, 5); Popești (Trohani 1997, pl. 29/3); Vlădiceasca (Trohani 1976, pl. 11/2, 18/11, 12).

92 Glodariu 1981, p. 54, 75-76. Modalitatea practică de utilizare, ținute între picioare, în poziția șezând, ridică unele probleme de confort la servitul mesei. Totodată, unele exemplare au piciorul prea scurt pentru a putea fi ținut între picioare.

93 Andrițoiu, Rustoiu 1997, p. 87.

94 Ursachi 1995 a, p. 157.

95 Crișan 1969, 128.

96 Fructierele evoluează spre o creștere a capacității lor dar nu neapărat și a dimensiunilor. Piciorul scurt nu este des întâlnit în cazul fructierelor timpurii, doar o dată cu creșterea capacității cupei, piciorul reducându-și dimensiunile. Exemplarele timpurii au buza puternic răsfrântă, trăsătură care se vor schimba ulterior.

97 Tipologic, formele mai apropiate de cele ale străchinilor par mai timpurii.

98 Analogii: Grădiștea (Sârbu 1996, pl. 46/2); Popești (Trohani 1997, pl. 29/3); Vlădiceasca (Trohani 1976, pl. 11/2, 18/11); Poiana (Vulpe, Teodor 2003, fig. 171/8).

99 Glodariu 1981, p. 42.

100 Exemplare mai timpurii au fost descoperite la Cluj-Mănăstur, jud. Cluj, sau Proștea Mare, jud. Sibiu (Crișan 1969, pl. XXI/2, 5) dar datarea lor este incertă.

101 Glodariu, Iaroslavschi, Florea et alii 1998, p. 210-211.

diferite, dar, în privința caracteristicilor morfologice, sunt asemănătoare. Totodată, cele mai multe vase au fost descoperite fragmentar și nu le poate fi reconstituită formă întreagă. Din aceste două motive strachina și castronul trebuie tratate unitar.

Sunt realizate atât din pastă fină cât și grosieră, în special cu mâna, pereții fiind uneori lustruiți. Arderile inoxidante le depășesc pe cele oxidante ca și cantitate, culorile predominante fiind cele închise. Rolul străchinilor era acela de servire a alimentelor, castroanele fiind folosite pentru păstrarea lor, dar această separare funcțională nu este întotdeauna sigură. Au fost descoperite și în morminte, folosite ca și recipient pentru ofranda de hrană sau ca și capac al urnei funerare.

II.6.a. *Strachina tronconică*

Forma lor este asemănătoare cu cea a ceștii dacice. Au buza rotunjită, fundul drept (Ciumești¹⁰² - Pl. VI/15, 20, 24) și sunt lucrate în special cu mâna¹⁰³. În unele cazuri buza este tăiată drept (Florești, jud. Cluj¹⁰⁴ - Pl. VI/12; Zalău¹⁰⁵ - Pl. VI/11), bombată (Zalău¹⁰⁶ - Pl. VI/23) sau lătită, chiar și în ambele direcții, luând forma literei T (Moigrad¹⁰⁷ - Pl. VI/16; Pecica¹⁰⁸ - Pl. VI/8; Voivodeni¹⁰⁹ - Pl. VI/5)¹¹⁰. Sunt destul de rar decorate (Ciumești¹¹¹ - Pl. VI/19; Zalău¹¹² - Pl. VI/27)¹¹³.

Prea multe precizări cronologice în legătură cu străchinile tronconice nu se pot face. Cele decorate cu butoni sau cu buza alveolată par să fie mai timpurii¹¹⁴. Forma ca atare dispare pe parcursul sec. I a. Chr., poate chiar în prima lui jumătate.

II.6.b. *Strachina cu buza invazată*

Este, fără îndoială, cea mai numeroasă categorie. Prin invazarea buzei profilul străchinilor s-a frânt, formând un umăr, uneori ușor rotunjit¹¹⁵. Sunt lucrate atât cu mâna cât și la roată. Au buza rotunjită (Apahida¹¹⁶; Berea¹¹⁷ - Pl. VII/7; Florești¹¹⁸ - Pl. VII/3, 9, 13, 16, 25, 28, 30, 31; Gligorești, jud. Cluj¹¹⁹; Morești¹²⁰ - Pl. VII/8, 21; Pecica¹²¹ - Pl. VII/22, 32; Pișcolt¹²² - Pl. VII/12, 23; Pruniș, jud. Cluj¹²³ - Pl. VII/27; Seușa, jud.

102 Zirra 1980, Pl. XXXV/3, 10; XLII/4.

103 Analogii: Botoșana (Teodor 1980, pl. 22/2, 23/7); Grădiștea (Sârbu 1996, pl. 20/2, 35/7); Vlădiceasca (Trohani 1976, pl. 11/2, 13/1); Zimnicea (Alexandrescu 1980, C14M1, fig. 23/30).

104 Pupeză 2008, Pl. XXIII/4. Descoperirile de la Florești - *Polus Center* au fost datate larg, pe parcursul sec. III - II a. Chr.

105 Pop, Pupeză 2006, Pl. III, fig. 2/1.

106 Pop, Pupeză 2006, Pl. II, fig. 4/6..

107 Pop, Malei 2001, pl. 4/6.

108 Crișan 1978, Pl. 93/4.

109 Petică 1979, p. 127-133.

110 Analogii: Pleașov (Preda 1986, Pl. 13/2); Zimnicea (Alexandrescu 1980, C10M108, fig. 34/9; C19M1, fig. 23/2).

111 Zirra 1980, Pl. IX/26.

112 Pop, Pupeză 2006, Pl. II, fig. 4/8.

113 Analogii: Botoșana (Teodor 1980, pl. 21/2); Brad (Ursachi 1995 a, pl. 57/1); Vlădiceasca (Trohani 1976, pl. 11/2); Zimnicea (Alexandrescu 1980, C10M108, fig. 23/30; C10M111, fig. 23/25).

114 La Zimnicea, descoperirile de străchini cu buza vălurită, uneori chiar brâu alveolar, sunt datate din a doua jumătate a sec. IV a. Chr. și până în sec. III a. Chr. (Alexandrescu 1980, p. 20-56).

115 Crișan 1969, p. 114-116. Moscalu 1983, p. 70-77, 111-119. Nemeti 1988, p. 95, 100.

116 Crișan 1971, pl. III/2, IV/1.

117 Zirra 1980, pl. XLIII/2.

118 Pupeză 2008, pl. VI/5; VII/4; XVIII/1, 4, 5; XII/1-3.

119 Ferencz 2007, pl. XXXII/8. Descoperirile de la Gligorești - *La Holoame* au fost datate pe parcursul sec. III - II a. Chr.

120 Berecki 2008, Pl. 14/5, 25/11.

121 Crișan 1978, pl. 93/6, 9.

122 Nemeti 1989, p. 86, fig. 10, M 146/6. Nemeti 1992, p. 59, fig. 1, M 8/8.

123 Crișane et colab 1995, fig. 1/2. Materialele descoperite la Pruniș au fost datate din sec. III a. Chr. și până la jumătatea sec. II a. Chr.

Alba¹²⁴ - Pl. VII/6, 24) sau tăiată drept (Morești¹²⁵ - Pl. VII/2, 29; Panic¹²⁶ - Pl. VII/5, 18; Pruniș¹²⁷; Zalău¹²⁸ - Pl. VII/19), fundul fiind prevăzut uneori cu un inel¹²⁹. Decorul este realizat mai ales în relief, constând din butoni (Florești¹³⁰ - Pl. VII/11; Morești¹³¹ - Pl. VII/10; Sângeorgiu de Mureș¹³² - Pl. VII/15) și nervuri verticale (Zalău¹³³ - Pl. VII/26) sau oblice¹³⁴.

În afara exemplarelor invazate, s-au descoperit și străchini cu profilul frânt dar care se termină drept înspre buză (Ciumești¹³⁵ - Pl. VII/14; Morești¹³⁶ - Pl. VII/4; Zalău¹³⁷ - Pl. VII/1) sau chiar ușor evazat (Morești¹³⁸ - Pl. VII/17, 20)¹³⁹.

Străchinile invazate apar în perioada târzie a primei epoci a fierului¹⁴⁰ având o perioadă îndelungată de folosință și fiind un element cert de tradiție locală. La unele exemplare se poate observa tendința de pierdere a invazării, partea superioară a vasului fiind dreaptă, majoritatea exemplarelor de acest fel datându-se pe parcursul sec. II a. Chr.

Mai multe detalii cronologice oferă ornamentele. Străchinile cu umărul canelat sunt întâlnite în perioada târzie a primei epoci a fierului precum și în primele etape ale celei de-a doua epoci a fierului, eventual până la începutul sec. II a. Chr.¹⁴¹. Prezența unor nervuri, oblice sau verticale, este un alt semn al apartenenței vasului la perioadele timpurii ale celei de-a doua epoci a fierului.

II.6.c. *Strachina cu pereții ușor curbați*

De multe ori diferența dintre acest tip de străchini și cele prezentat anterior este foarte mică¹⁴². Buza poate fi rotunjită dar și tăiată drept (Berea¹⁴³ - Pl. VIII/11, 22; Carei, jud. Satu Mare¹⁴⁴; Ciumești¹⁴⁵ - Pl. VIII/1, 7, 20, 21, 24, 27; Florești¹⁴⁶ - Pl. VIII/8, 31; Morești¹⁴⁷ - Pl. VIII/10)¹⁴⁸. O notă distinctă o fac străchinile cu pereții ușor

124 Ferencz, Ciută 2000, pl. XI/1, XXI/3. Descoperirile de la Seușa - *La Cărarea Morii* au fost datate pe parcursul sec. II a. Chr.

125 Horedt 1979, Abb. 16/7. Berecki 2008, Pl. 20/2, 27/5.

126 Pop, Pupeză 2006, pl. I, fig. 3/3, 9.

127 Crișane et colab 1995, fig. 1/5, 6.

128 Pop, Pupeză 2006, pl. III, fig. 2/3.

129 Analogii: Bordușani (Trohani 2006, pl. 99/27); Zimnicea (Alexandrescu 1980, C17M31, fig. 34/6; C17M41, fig. 23/17, 22); Cucorâni (Teodor 1975, pl. 21/5); Davideni, jud. Neamț (Babeș 1993, Taf. 23/20); Glăvănești (Babeș 1993, Taf. 27/15).

130 Pupeză 2008, pl. XVIII/2.

131 Horedt 1979, Abb. 15/1.

132 Berecki, Cioată 2010, pl. 9/6.

133 Pop, Pupeză 2006, pl. II, fig. 4/3.

134 Analogii: Coțofenii din Dos, jud. Dolj (Zirra et colab 1993, p. 146-147) și Murighiol, jud. Tulcea (Bujor 1957, p. 250) pentru perioada sec. IV - III a. Chr., sau Bunești, jud. Vaslui (Bazarciuc 1979, p. 35) și Iaz, jud. Caraș-Severin (Bona, Rogozea 1986, p. 439-441) pentru sec. III - II a. Chr.

135 Zirra 1980, pl. XXIII/3.

136 Horedt 1979, Abb. 20/35. Berecki 2008, Pl. 14/6.

137 Pop, Pupeză 2006, pl. II, fig. 3/2.

138 Horedt 1979, Abb. 20/34. Berecki 2008, Pl. 27/4, 6.

139 Analogii: Bordușani (Trohani 2006, pl. 124/10, 126/4); Borniș, jud. Neamț (Teodor 1984, pl. 3/4); Botoșana (Teodor 1980, pl. 22/8); Davideni (Babeș 1993, Taf. 23/21); Zimnicea (Alexandrescu 1980, C10M112, fig. 23/24, 34/15; C19M2, fig. 33/30).

140 Vulpe 1967, p. 38, fig. 13/2.

141 Gumă 1993, p. 240, pl. CIV/20, CV/15. Crișan 1969, p. 60-61.

142 Teodor 1967, p. 37. Crișan 1969, p. 114 - 116. Moscalu 1983, 72-74.

143 Zirra 1980, pl. XLVIII/7, 10.

144 Nemeti 1982, pl. XLVII/10; XLVIII/2. Descoperirile de la Carei - *Bobald IV* au fost datate în a doua jumătate a sec. III a. Chr. și pe parcursul sec. II a. Chr.

145 Zirra 1980, pl. IX/22; pl. XXII/6; pl. XXXV/2, 4; pl. XLII/2, 5.

146 Pupeză 2008, pl. XXIII/5.

147 Horedt 1979, Abb. 16/9.

148 Analogii: Borniș (Teodor 1984, pl. 3/7, 8); Ciurea (Babeș 1993, Taf. 30/24); Davideni (Babeș 1993, Taf. 23/22, 23).

rotunjiți care se termină aproape drept în apropierea buzei, unele dintre ele având un profil asemănător celor tronconice (Berea¹⁴⁹ – Pl. VIII/26, 29; Bistrița, jud. Bistrița-Năsăud¹⁵⁰; Galații Bistriței¹⁵¹; Ilișua¹⁵² – Pl. VIII/25; Lechința de Mureș, jud. Mureș¹⁵³ – Pl. VIII/4; Morești¹⁵⁴ – Pl. VIII/10; Pecica¹⁵⁵ – Pl. VIII/17; Pișcolt¹⁵⁶ – Pl. VIII/30; Zalău¹⁵⁷ – Pl. VIII/14, 19)¹⁵⁸.

Ca și în cazul străchinilor tronconice, la unele exemplare se poate observa o lățire a buzei pe orizontală, chiar luând forma literei T (Berea¹⁵⁹ – Pl. VIII/23; Ciumești¹⁶⁰ – Pl. VIII/18; Florești¹⁶¹ – Pl. VIII/2; Lancrăm¹⁶² – Pl. VIII/9; Moigrad¹⁶³ – Pl. VIII/12, 16; Sângeorgiu de Mureș¹⁶⁴ – Pl. VIII/6; Zalău¹⁶⁵ – Pl. VIII/3). Sunt decorate cu caneluri, alveole sau butoni (Zalău¹⁶⁶ – Pl. VIII/13, 28)¹⁶⁷. Foarte rar ornamentele sunt realizate prin lustruire, în interiorul sau în exteriorul vasului (Ciumești¹⁶⁸ – Pl. VIII/5).

Ca și străchinile cu buza invazată, cele cu pereții ușor curbați își găsesc analogii în prima epocă a fierului¹⁶⁹. Exemplarele decorate cu caneluri, butoni sau care au buza alveolată sunt date în aceleași intervale cronologice ca și cele cu buza invazată cu ornamente identice.

II.6.d. Strachina cu umăr reliefat și buza evazată

Este tipul de strachină cel mai apropiat ca și formă de cupele fructierelor, fiind foarte ușor de confundat cu acestea atunci când partea inferioară lipsește¹⁷⁰. Plasarea umărului mai departe de buza vasului face ca partea superioară să fie arcuită în exterior (Ciumești¹⁷¹ – Pl. VI/17, 26; Moigrad¹⁷² – Pl. VI/13; Morești¹⁷³ – Pl. VI/2, 3, 7, 10, 14, 22; Pișcolt¹⁷⁴ – Pl. VI/18; Sf. Gheorghe¹⁷⁵ – Pl. VI/1; Tilișca¹⁷⁶ – Pl. VI/21, Valea lui Mihai, jud. Bihor¹⁷⁷ –

149 Zirra 1980, pl. XLVI/5, pl. XLIX/1.

150 Dănilă 1964, fig. 3/3. Locuința descoperită la Bistrița – *Podirei* a fost dată larg în sec. III – II a. Chr.

151 Crișan 1966, fig. 27/3.

152 Gaiu 2000, pl. 4/17.

153 Protase et colab 1988, pl. 9/6. Descoperirile de la Lechința de Mureș – *Săliște* au fost date pe parcursul sec. III – II a. Chr.

154 Horedt 1979, Abb. 20/31.

155 Crișan 1978, pl. 93/5.

156 Nemeti 1989, p. 86, fig. 10, M 146/5.

157 Pop, Pupeză 2006, pl. II, fig. 3/1, 4/1.

158 Analogii: Botoșana (Teodor 1975, pl. 22/3); Brad (Ursachi 1995 a, pl. 60/17); Ciurea (Teodor 1987, pl. 13/3, 7; Babeș 1993, Taf. 30/22, 23); 416/5 – Lozna (Teodor 1992, pl. 11/3); Pleașov (Preda 1986, pl. 18/1).

159 Zirra 1980, pl. XLVI/3.

160 Zirra 1980, pl. XXX/13.

161 Pupeză 2008, pl. VII/1.

162 Popa, Totoianu 2000, Pl. VI/22. Încadrarea cronologică a descoperirilor de la Lancrăm - *Glod* este dificilă, materialele timpurii coexistând cu cele târzii (sec. IV a. Chr. – sec. II a. Chr.).

163 Pop, Matei 2001, pl. 5/4, 5.

164 Berecki, Cioată 2010, pl. 16/9.

165 Pop, Pupeză 2006, pl. III, fig. 3/5.

166 Pop, Pupeză 2006, pl. II, fig. 3/4, 6.

167 Analogii: Zimnicea (Alexandrescu 1980, C2M22, fig. 24/17; C15, fig. 24/9).

168 Zirra 1980, pl. XLII/7.

169 Moscalu 1983, p. 72-74.

170 Teodor 1967, p. 37. Crișan 1969, p. 114 – 116. Moscalu 1983, p. 77-78.

171 Zirra 1967, pl. 26, M 5/II, M 35/IV.

172 Pop, Matei 2001, pl. 5/3.

173 Berecki 2008, pl. 21/1, 5, 6; 41/1, 2; 47/8.

174 Nemeti 1987, p. 61, pl. 10, M 199/3.

175 Crișan 2000, pl. 34/1.

176 Lupu 1989, pl. 6/7.

177 Crișan 1966, fig. 30/2.

Pl. VI/9)¹⁷⁸. În cazul în care umărul nu este foarte reliefat, strachina devine mai suplă, asemănătoare chiar cu cele tronconice sau cu pereții ușor curbați (Lechința de Mureș¹⁷⁹ – Pl. VI/6; Moigrad¹⁸⁰ – Pl. VI/25; Morești¹⁸¹ – Pl. VI/4). Scoaterea în evidență a fundului, de multe ori inelar, sau chiar prezența unui picior, nu fac decât să sporească asemănarea lor cu fructierele cu piciorul scurt.

Originea acestui tip este destul de greu de stabilit, probabil în prima epocă a fierului¹⁸². Cert este că a fost intens folosit din sec. III a. Chr. și până în prima jumătate a sec. I a. Chr. pentru ca apoi numărul lor să scadă simțitor.

II. 7. Strecurătoarea

Vasele din această categorie au ca principală caracteristică perforarea unei părți a corpului, însă prezența perforațiilor nu este neapărat un indiciu că toate acestea au fost folosite doar ca și strecurători.

II.7.a. Strecurătoarea propriu-zisă

Strecurătorile au forme tronconice, cu fundul plat, rotunjit sau aproape ascuțit (Morești¹⁸³ – Pl. IV/10; Pecica¹⁸⁴ – Pl. IV/6, 13; Sf. Gheorghe¹⁸⁵ – Pl. IV/16)¹⁸⁶. În general, gura lor este largă, cu buza rotunjită, răsfrântă în exterior. Pot avea o toartă sau, foarte rar, două. Sunt modelate mai ales cu mâna, dintr-o pastă fină, adesea fiind acoperite de un slip lustruit. Arderea a fost atât oxidantă cât și inoxidantă, în nuanțe de cărămiziu, cenușiu deschis și brun.

Erau folosite în gospodărie, la pregătirea hranei. Se pare că sunt legate și de păstorit, probabil pentru prepararea produselor lactate¹⁸⁷. Nu este exclusă folosirea lor în cult, în practicarea unor ritualuri care necesitau o curățire a lichidelor pentru libații¹⁸⁸.

Vase perforate se cunosc încă din neolitic, dar forma ca atare a vaselor din a doua epocă a fierului probabil își are origini mai apropiate, poate în epoca bronzului sau în prima epocă a fierului¹⁸⁹.

Singura diferențiere de natură cronologică s-a făcut pe baza tehnicii de realizare, majoritatea strecurătorilor lucrate cu mâna fiind datate pe parcursul sec. II a. Chr. și la începutul celui următor. Ulterior, se presupune că au fost înlocuite de cele lucrate la roată¹⁹⁰. Nu este exclus ca un astfel de fenomen să fi avut loc, însă s-au descoperit și exemplare mai târzii¹⁹¹. Analizând doar descoperirile din complexe închise, se poate observa că nici un exemplar nu este mai timpuriu de mijlocul sec. II a. Chr.¹⁹². Totodată, nici un astfel de vas nu apare în morminte.

178 Analogii: Brad (Ursachi 1995 a, pl. 58/2, 3); Bordușani (Trohani 2006, 97/15, 99/28); Ciurea (Teodor 1987, fig. 8/4. Babeș 1993, Taf. 30/29); Cucorăni (Teodor 1975, pl. 33/9. Babeș 1993, Taf. 21/46, 55, 56); Gropșani (Popilian, Nica 1998, pl. 38/1, 39/3, 44/2); Vlădiceasca (Trohani 1976, pl. 18/5, 7); Zimnicea (Alexandrescu 1980, C10M115, fig. 23/21; C18M31, fig. 34/2).

179 Protase et colab 1988, pl. 9/4.

180 Pop, Matei 2001, pl. 4/6.

181 Berecki 2008, pl. 27/3.

182 Crișan 1969, p. 116.

183 Berecki 2008, pl. 35/6.

184 Crișan 1969, Pl. 73/3, 5.

185 Crișan 2000, pl. 38/1.

186 Analogii: Bordușani (Trohani 2006, pl. 42/3); Gropșani (Popilian, Nica 1998, pl. 42/2); Popești (Trohani 1997, pl. 35/4); Vlădiceasca (Trohani 1976, pl. 19/2).

187 Crișan 1969, p. 171.

188 Ursachi 1995 a, p. 183.

189 Crișan 1969, p. 135. E. Moscalu a căutat o serie de analogii în formele grecești fără a găsi legături concludente (Moscalu 1983, p. 145).

190 Crișan 1969, p. 135.

191 La Sighișoara o strecurătoare lucrată cu mâna, de tipul celor amintite mai sus, a fost descoperită într-un complex datat sec. I a. Chr. – jumătatea sec. I p. Chr. (Andrițoiu, Rustoiu 1997, p. 90).

192 La jumătatea sec. II a. Chr. este data exemplarul cu două torți de la Chirnogi (Trohani 1975, pl. 10/4), iar cele de la Popești (Trohani 1997, pl. 35/4) și Vlădiceasca (Trohani 1976, pl. 19/2) se încadrează în a doua jumătate a aceluiași secol.

Geografic, pentru această perioadă, se poate observa o slabă prezență a strecurătorilor în spațiul est carpatic sau în teritoriile intracarpatiche de la nord de Mureș.

II.7.b. Vase cu perforații

Nu este vorba de o categorie unitară de vase, ci de o trăsătură comună a unor tipuri diverse: perforațiile pe suprafața corpului. Utilitatea acestor vase a fost probabil asemănătoare cu a strecurătorilor amintite mai sus. Câteva exemplare lucrate cu mâna sunt tronconice, cu fundul drept (Ilișua¹⁹³ - Pl. IV/9, Zalău¹⁹⁴ - Pl. IV/8), alte însă sunt bombate (Aiud, jud. Alba¹⁹⁵ - Pl. IV/12; Bistrița¹⁹⁶; Sighișoara¹⁹⁷)¹⁹⁸.

Numărul exemplarelor fiind mic, nu se pot face prea multe precizări cronologice. Cele tronconice par mai timpurii, fiind apropiate ca și formă de vasele cu perforații din prima epocă a fierului.

II. 8. Vasul bitronconic

Vasele din această categorie au corpul bitronconic, de obicei cu partea superioară mai mică decât cea inferioară, gura largă, buza evazată și fundul drept (Blandiana¹⁹⁹ - Pl. IX/8)²⁰⁰. Unele exemplare au pereții rotunjiți (Ciumești²⁰¹; Pecica²⁰² - Pl. IX/13), pierzându-și bitronconismul, iar altele au un gât cilindric pronunțat (Tilișca²⁰³ - Pl. IX/9, 14; Orosfaia²⁰⁴ - Pl. IX/5). Marea majoritate sunt lucrate cu mâna. Puține fragmente pot fi atribuite cu certitudine acestui tip de vas, fiind nevoie de un profil întreg pentru o reconstituire exactă (Ciumești²⁰⁵ - Pl. IX/3, 4; Morești²⁰⁶ - Pl. IX/10, 12; Pecica²⁰⁷ - Pl. IX/6, 7; Slimnic²⁰⁸ - Pl. IX/2, 15; Zalău²⁰⁹ - Pl. IX/1, 16). Nu este exclus ca multe dintre fragmentele descoperite, mai ales cele provenind de la vase de dimensiuni medii și mijlocii, cu buza evazată, să fi aparținut de fapt unor vase borcan.

În general, sunt decorate cu proeminente-apucători dispuse în zona de maximă curbură (Apahida²¹⁰ - Pl. IX/18; Fântânele²¹¹; Pruniș²¹²) și rar cu brâu alveolar (Pecica²¹³ - Pl. IX/17) sau alveole (Ilișua²¹⁴ - Pl. IX/11). Alte ornamente constau din benzi semilunare (Tilișca - Pl. IX/9), semicirculare sau de forma literei V²¹⁵.

193 Gaiu 2000, fig. 3/11.

194 Pop, Pupeză 2006, pl. III, fig. 2/2.

195 Ferencz 2007, pl. 19/5.

196 Dănilă 1964, fig. 3/1.

197 Andrițoiu, Rustoiu 1997, fig. 47/7.

198 Analogii: Ciolăneștii din Deal (Petrescu-Dâmbovița, Sanie 1972, pl. 15/1); Piscul Crăsani, jud. Ialomița (Conovici 1994, fig. 2/7-9); Vlădiceasca (Trohani 1976, pl. 10/8).

199 Ciugudean 1980, pl. 1/5.

200 Analogii: Brad (Ursachi 1995 a, pl. 51/6); Ciolăneștii din Deal (Petrescu-Dâmbovița 1974, fig. 1/1, 2); Ciurea (Teodor 1987, fig. 8/1); Glăvănești (Babeș 1993, Taf. 28/8); Gropșani (Popilian, Nica 1998, pl. 46/3); Vlădiceasca (Trohani 1976, pl. 10/6).

201 Crișan 1966, fig. 13/10.

202 Crișan 1978, pl. 44/2.

203 Lupu 1989, fig. 6/1, 4.

204 Vaida 2000, fig. 8, G6.

205 Crișan 1966, pl. 17/2. Zirra 1980, pl. XXXV/11.

206 Berecki 2008, Pl. 32/5, 40/5.

207 Crișan 1978, pl. 56/14, 60/4.

208 Glodariu 1981, pl. 42/3, 43/12.

209 Pop, Pupeză 2006, pl. II, fig. 2/1, 6, 7.

210 Crișan 1971, pl. IX/1, X/1.

211 Vaida 2008, pl. V/2.

212 Crișane et colab 1995, fig. 2/1.

213 Crișan 1978, pl. 66/1.

214 Gaiu 2000, fig. 7/4.

215 Analogii: Glăvănești (Babeș 1993, pl. 28/8); Vlădiceasca (Trohani 1976, pl. 11/10); Zimnicea (Alexandrescu 1980, C10M115, fig. 21/9; C10M55, fig. 20/5; C17M41, fig. 22/2).

Cele de mari dimensiuni au fost utilizate pe post de urne funerare sau ca vase de provizii, iar cele de mici dimensiuni au fost folosite în gospodărie. Originea vaselor bitronconice se află în prima epocă a fierului²¹⁶, forma ca atare fiind considerată specifică mai ales acestei epoci. Pentru perioada târzie de utilizare avem puține nuanțări cronologice sigure. Ca și aspect general, se poate observa o tendință de rotunjire a pereților precum și o reducere a dimensiunilor. După sec. II a. Chr. forma apare sporadic, probabil până la mijlocul sec. I a. Chr.²¹⁷.

II. 9. Vasul borcan

Alături de ceașca dacică, vasul borcan este cea mai frecventă formă ceramică descoperită în siturile dacogetice. Este amintit fie cu această denumire fie ca și borcan sau oală-borcan. În general, are gura largă, buza îngroșată și ușor răsfântă în exterior. Pereții vasului sunt groși și se largesc spre partea superioară a vasului sau, îngustați în zona fundului, se largesc spre mijlocul său. Fundul este tăiat drept, uneori profilat sau bombat asemenea unui *umbo* de scut. Pasta din care sunt realizate este în general grosieră. Foarte rar sunt realizate la roată. Arderea este mai ales oxidantă, de cele mai multe ori neomogenă și incompletă. Predomină vasele negricioase sau cenușii urmate de cele galben-cărămizii sau roșietice. De puține ori se remarcă o culoare uniformă pe tot vasul, cauza fiind arderea incompletă în cuptor sau arderile din timpul șederii pe vatră.

Vasele-borcan au fost folosite la prepararea mâncării, cele de dimensiuni mici și mijlocii, sau la păstratul ei, cele de mari dimensiuni²¹⁸. S-au descoperit și numeroase exemplare în morminte, folosite fiind ca urne funerare sau ca și recipiente pentru ofrande²¹⁹.

II.9.a. Vasul cu profil aproape drept

Acest tip de vas este considerat a fi prototipul vasului borcan propriu-zis, originea sa aflându-se în prima epocă a fierului²²⁰. Cele din a doua epocă a fierului au gura largă, buza rotunjită și pereții foarte ușor arcuiți sau aproape drepți (Ciumești²²¹ - Pl. X/41; Florești²²² - Pl. X/29; Ilișua²²³ - Pl. X/28; Lancrăm²²⁴; Gligorești²²⁵; Panic²²⁶ - Pl. X/16, 24; Zalău²²⁷ - Pl. X/4, 12, 20). Fundul este tăiat drept, rareori reliefat sau cu inel.

Ornamentația vaselor este diversă. Cei mai des întâlniți sunt butonii, patrulateri (Ciumești²²⁸; Morești²²⁹), circulari (Bistrița²³⁰; Florești²³¹ - Pl. X/17, 19, 40; Lancrăm²³² - Pl. X/38; Panic²³³ - Pl. X/15; Zalău²³⁴ - Pl. X/7, 11) sau conici (Bistrița²³⁵; Florești²³⁶ - Pl. X/5, 23; Lancrăm²³⁷ - Pl. X/1; Lechința de

216 Moscalu 1983, p. 15.

217 Crișan 1969, p. 68-72, 108-113. Moscalu 1983, p. 15-31.

218 Iaroslavschi 1995, p. 51. Andrițoiu, Rustoiu 1997, p. 85.

219 Teodor 1995, p. 17. Sârbu 2003, *passim*.

220 Crișan 1969, p. 107. Moscalu 1983, p. 44-45.

221 Zirra 1980, pl. XXXIV/12.

222 Pupeză 2008, pl. X/8.

223 Gaiu 2000, fig. 4/5.

224 Popa, Totoianu 2000, pl. VI/7.

225 Ferencz 2007, pl. XIX/5.

226 Pop, Pupeză 2006, pl. I, fig. 2/1, 2.

227 Pop, Pupeză 2006, pl. II, fig. 2/2; pl. III, fig. 2/4, 3/1.

228 Zirra 1980, pl. XXX/4.

229 Berecki 2008, pl. 42/3.

230 Dănilă 1964, fig. 3/2.

231 Pupeză 2008, pl. V/4, 12; pl. XXI/11.

232 Popa, Totoianu 2000, pl. II/1.

233 Pop, Pupeză 2006, pl. I, fig. 2/6.

234 Pop, Pupeză 2006, pl. II, fig. 1/5; pl. III, fig. 5/4.

235 Dănilă 1964, fig. 3/5, 8.

236 Pupeză 2008, pl. XXI/7, 8.

237 Popa, Totoianu 2000, pl. I/4.

Mureș²³⁸ – Pl. X/9; Zalău²³⁹ – Pl. X/3), dispuși în partea superioară a vasului, uneori foarte aproape de buză (Pecica²⁴⁰; Zalău²⁴¹ – Pl. X/33)²⁴². Foarte rar proeminențele alungite nu sunt dispuse orizontal ci oblic (Morești²⁴³) sau chiar vertical (Morești²⁴⁴ – Pl. X/35).

Frecvent, alături de butoni sau chiar independent, apar alveole simple (Ciumești²⁴⁵ – Pl. X/8, Pecica²⁴⁶ – Pl. X/32; Pișcolt²⁴⁷ – Pl. X/34)²⁴⁸ sau brâuri alveolare (Berea²⁴⁹ – Pl. X/21; Florești²⁵⁰ – Pl. X/39; Morești²⁵¹ – Pl. X/2, 22, 26, 27, 30, 31; Panic²⁵² – Pl. X/10; Sângeorgiu de Mureș²⁵³; Zalău²⁵⁴ – Pl. X/6, 14, 18, 25, 38)²⁵⁵. Cel mai adesea brăul alveolar este plasat pe corpul vasului, dar uneori apare și pe buză sau imediat sub ea (Pecica²⁵⁶ – Pl. X/36). Nu lipsesc brăurile în relief, simple, asemănătoare unor benzi groase (Lechința de Mureș²⁵⁷ – Pl. X/37).

Cronologic, vasele cu profilul aproape drept nu depășesc limita sec. II a. Chr. fiind înlocuite de cele de tip borcan²⁵⁸.

II.9.b. Vasul cu pereții arcuiți

Atunci când arcuirea pereților este redusă, vasele din acest tip se pot confunda cu cele prezentate anterior. Totuși, având în vedere bombarea uneori evidentă a vasului, cele două tipuri se diferențiază. Gura vaselor se strâmtează o dată cu arcuirea pereților, pe lângă buzele rotunjite apar și cele tăiate drept, ușor invazate sau evazate (Bistrița²⁵⁹; Ilișua²⁶⁰ – Pl. XI/21; Lancrăm²⁶¹; Morești²⁶² – Pl. XI/28; Panic²⁶³ – Pl. XI/32; Seușa²⁶⁴). Prin bombarea corpului și evazarea accentuată a buzei, apar primele forme intermediare ale vasului borcan propriu-zis (Ciumești²⁶⁵ – Pl. XI/24). Unele exemplare de dimensiuni mici, capătă forma unor butoașe.

238 Protase et colab 1988, pl. 9/5.

239 Pop, Pupeză 2006, pl. II, fig. 1/2.

240 Crișan 1978, pl. 1/1.

241 Pop, Pupeză 2006, pl. II, fig. 1/3.

242 Analogii: Borniș (Teodor 1984, pl. 8/1); Gropșani (Popilian, Nica 1998, pl. 38/2, 39/4); Botoșana (Teodor 1980, pl. 17/6, 18/5, 21/1, 6); Ciurea (Teodor 1987, fig. 11/2); Cucorăni (Teodor 1975, pl. 23/7); Pleașov (Preda 1986, pl. 7/1-4); Poiana (Vulpe, Teodor 2003, fig. 152/1); Vlădiceasca (Trohani 1976, pl. 11/8).

243 Horedt 1979, Abb. 19/23. Berecki 2008, pl. 26/1.

244 Berecki 2008, Pl. 37/2.

245 Zirra 1980, pl. XXI/2.

246 Crișan 1978, pl. 1/5.

247 Nemeti 1989, p. 86, fig. 10, M 151/2.

248 Analogii: Botoșana (Teodor 1980, pl. 19/3); Ciurea (Teodor 1987, fig. 11/8. Babeș 1993, Taf. 30/10, 13); Cucorăni (Teodor 1975, pl. 23/7).

249 Zirra 1980, pl. XLV/5.

250 Pupeză 2008, pl. XIV/3.

251 Horedt 1979, Abb. 17/3. Berecki 2008, Pl. 10/1, 22/1, 26/6, 36/8, 38/2.

252 Pop, Pupeză 2006, pl. I, fig. 2/7.

253 Berecki, Cioată 2010, pl. 9/11.

254 Pop, Pupeză 2006, pl. II, fig. 1/1, 4, 6, fig. 2/7; pl. III, fig. 3/4.

255 Analogii: Botoșana (Teodor 1975, pl. 18/6); Ciurea (Teodor 1987, pl. 9/4, 6); Cucorăni (Teodor 1975, fig. 21/10); Grădiștea (Sârbu 1996, pl. 64/2); Gropșani (Popilian, Nica 1998, pl. 42/5, 50/3); Poiana (Vulpe, Teodor 2003, fig. 152/1).

256 Crișan 1978, pl. 2/8.

257 Protase et colab 1988, pl. 9/8.

258 Crișan 1969, p. 109. El stabilește ca punct final al acestui tip jumătatea sec. II a. Chr., dar s-au făcut descoperiri datate și la sfârșitul sec. II a. Chr. și începutul celui următor cum sunt cele de la Gropșani (Popilian, Nica 1998, pl. 50/3) sau Pleașov (Preda 1986, pl. 7/1-4).

259 Dănilă 1964, fig. 3/9.

260 Gaiu 2000, fig. 3/6.

261 Popa, Totoianu 2000, pl. IV/1.

262 Berecki 2008, pl. 14/4.

263 Pop, Pupeză 2006, pl. I, fig. 2/4.

264 Ferencz 2007, pl. LXVIII/3.

265 Zirra 1980, pl. XXX/16.

Vasele de mari dimensiuni, folosite pentru păstrarea hranei, intră în categoria vaselor sac sau clopot²⁶⁶. Gura largă a acestor vase are un diametru mai mare ca și fundul, ceea ce le aseamănă, până la un punct, cu un sac sau un clopot (Apahida²⁶⁷ - Pl. XI/35; Pișcolt²⁶⁸ - Pl. XI/38; Seușa²⁶⁹ - Pl. XI/36)²⁷⁰.

În general, motivele ornamentale sunt aceleași cu cele întâlnite pe vasele cu profil aproape drept. Pe vase apar butoni patrulateri (Ciumești²⁷¹; Morești²⁷²; Sângeorgiu de Mureș²⁷³), circulari (Ciumești²⁷⁴; Gligorești²⁷⁵; Pișcolt²⁷⁶ - Pl. XI/3, 37; Seușa²⁷⁷), conici (Carei²⁷⁸ - Pl. XI/9; Ciumești²⁷⁹ - Pl. XI/17; Ilișua²⁸⁰ - Pl. XI/33) sau proeminențe alungite (Aiud²⁸¹; Ciumești²⁸² - Pl. XI/8, 13, 26; Lancrăm²⁸³ - Pl. XI/19; Morești²⁸⁴; Sângeorgiu de Mureș²⁸⁵)²⁸⁶. Nu lipsește brâul alveolar plasat în partea superioară a corpului (Aiud²⁸⁷; Berea²⁸⁸ - Pl. XI/1, 4, 12, 34; Ciumești²⁸⁹ - Pl. XI/23; Gligorești²⁹⁰; Ilișua²⁹¹ - Pl. XI/16, 22, 25; Lechința de Mureș²⁹² - Pl. XI/5, 20; Morești²⁹³ - Pl. XI/7, 15, 28, 31; Seușa²⁹⁴; Sângeorgiu de Mureș²⁹⁵) uneori chiar pe buză (Morești²⁹⁶; Pecica²⁹⁷)²⁹⁸. Șirurile de alveole simple sunt dispuse tot în partea superioară a

266 Berciu 1957, p. 90. Teodor 1967, p. 27. Crișan 1969, p. 70-72. Moscalu 1983, p. 57-69.

267 Crișan 1971, pl. I/3, II/2.

268 Nemeti 1987, p. 58, fig. 7, M 141/2.

269 Ferencz , Ciută 2000, pl. XI/2.

270 Analogii: Bordoșani (Trohani 2006, pl. 96/4, 99/31); Glăvănești (Babeș 1993, Taf. 14/26, 27/4); Grădiștea (Sârbu 1996, pl. 64/1); Lozna (Teodor 1992, fig. 10); Zimnicea (Alexandrescu 1980, C2M2, fig. 19/1).

271 Zirra 1980, pl. XLI/2.

272 Berecki 2008, pl. 28/7, 8.

273 Berecki, Cioată 2010, pl. 20/17.

274 Zirra 1980, pl. XXI/8.

275 Ferencz 2007, pl. XXXVI/1, 6.

276 Nemeti 1987, p. 54, 61, fig. 6, M 139/8, fig. 10, M 202/7.

277 Ferencz , Ciută 2000, pl. XVI/5.

278 Nemeti 1982, pl. XLVIII/7.

279 Zirra 1980, pl. XI/11.

280 Gaiu 2000, fig. 7/5.

281 Ferencz 2007, pl. XIX/4.

282 Zirra 1980, pl. XXX/8, XLI/1, 5.

283 Popa, Totoianu 2000, pl. III/3.

284 Berecki 2008, pl. 18/4.

285 Berecki, Cioată 2010, pl. 10/6.

286 Analogii: Ciurea (Teodor 1987, pl. 11/2); Cucorăni (Babeș 1993, Taf. 21/49); Davideni (Babeș 1993, Taf. 23/26, 29); Grădiștea (Sârbu 1996, pl. 60/3, 61/2); Popești (Trohani 1997, fig. 42/5); Zimnicea (Alexandrescu 1980, C2M2, fig. 14/3; C10M61, fig. 14/2; C10M108, fig. 14/1; C19M2, fig. 14/7).

287 Ferencz 2007, pl. XIX/12.

288 Zirra 1980, pl. XLV/3, 8; XLVIII/1, 3.

289 Zirra 1980, pl. XXI/1.

290 Ferencz 2007, pl. XXX/3, 4; XXXVII/4, 5.

291 Gaiu 2000, fig. 3/3, 5/14, 7/3.

292 Protase et colab 1988, fig. 9/7, 8.

293 Horedt 1979, Abb. 15/8, 11, 13, 16/1, 5, 16, 18/4, 7. Berecki 2008, Pl. 9/4, 26/3, 40/3.

294 Ferencz , Ciută 2000, pl. XVI/9. Ferencz 2007, pl. LXVIII/2.

295 Berecki, Cioată 2010, pl. 14/1.

296 Berecki 2008, pl. 43/8.

297 Crișan 1987, pl. 3/5.

298 Analogii: Ciurea (Teodor 1987, pl. 11/9. Babeș 1993, Taf. 20/14); Davideni (Babeș 1993, Taf. 23/25, 27, 28); Grădiștea (Sârbu 1996, pl. 60/3); Gropșani (Popilian, Nica 1998, pl. 44/5, 46/2); Zimnicea (Alexandrescu 1980, C10M108, fig. 14/1).

vasului (Ciumești²⁹⁹ – Pl. XI/11, 18, 29; Gligorești³⁰⁰; Morești³⁰¹ – Pl. XI/27; Pișcolt³⁰² – Pl. XI/2). Foarte rar apare brâul simplu, asemănător unei benzi în relief (Berea³⁰³ – Pl. XI/6, Florești³⁰⁴ – Pl. XI/10) sau a literei U (Morești³⁰⁵, Pecica³⁰⁶ – Pl. XI/14)³⁰⁷. Ornamentele incizate au fost realizate sub forma unor zig-zaguri sau a unor linii simple, oblice ori verticale (Ciumești³⁰⁸ – Pl. XI/30)³⁰⁹, și foarte rar cu pieptenele³¹⁰.

Deși pare o formă mai evoluată decât cea anterioară, diferențieri cronologice exacte între cele două nu se pot face.

II.9.c. Vasul borcan propriu-zis

Forma standard, dacă o putem numi așa, are pereții arcuiți, buza ușor îngroșată și răsfrântă în exterior, fundul fiind drept. Nu au torți iar înălțimea lor depășește diametrul maxim³¹¹. Pornind de aici, unele exemplare pot avea buza mai evazată (Sighișoara³¹² – Pl. XII/4), chiar răsfrântă mult în exterior și teșită, o gură largă (Tilișca³¹³ – Pl. XII/2; Sf. Gheorghe³¹⁴ – Pl. XII/12) ori, din contră, una strâmtă (Slimnic³¹⁵ – Pl. XII/7). Corpul poate fi mai mult sau mai puțin bombat, totodată, modificându-se zona de amplasare a diametrului maxim, spre buză. În unele cazuri fundul este ușor reliefat, în exterior, sau bombat, în interior.

Gama ornamentelor de pe vasele borcan este foarte diversificată. Trebuie remarcat de la început faptul că, în general, ornamentele sunt aceleași care apar și pe vasele cu profilul aproape drept sau cu pereții ușor curbați. Butonii sunt de formă circulară (Ilișua³¹⁶ – Pl. XII/5, 9; Moigrad³¹⁷ – Pl. XII/11; Sângeorgiu de Mureș³¹⁸), uneori masivi, și mai rar patruleteri (Sf. Gheorghe – Pl. XII/12) ori conici (Ilișua – Pl. XII/6, Moigrad³¹⁹ – Pl. XII/10)³²⁰. Sunt frecvent alveolați (Sf. Gheorghe – Pl. XII/12; Sighișoara – Pl. XII/4; Slimnic³²¹ – Pl. XII/3, 8) și foarte rar crestați³²². Dispunerea butonilor s-a făcut fie în partea superioară a vasului, fie pe diametrul său maxim.

299 Zirra 1980, pl. XXI/4, XXX/5, XXXIV/1

300 Ferencz 2007, pl. XXX/2.

301 Horedt 1979, Abb. 18/5. Berecki 2008, Pl. 26/4.

302 Nemeti 1989, p. 86, fig. 10, M 151/3.

303 Zirra 1980, pl. XLVIII/5.

304 Pupeză 2008, pl. XXI/10.

305 Horedt 1979, Abb. 16/6.

306 Crișan 1978, pl. 3/3.

307 Analogii: Gropșani (Popilian, Nica 1998, pl. 46/4); Poiana (Vulpe, Teodor 2003, fig. 152/6); Popești (Trohani 1997, fig. 23/7); Vlădiceasca (Trohani 1976, pl. 10/5).

308 Zirra 1980, pl. XXI/3.

309 Analogii: Cucorâni (Babeș 1993, Taf. 21/41, 42); Gropșani (Popilian, Nica 1998, pl. 46/6); Poiana (Vulpe, Teodor 2003, fig. 152/8); Popești (Trohani 1997, fig. 42/5).

310 Analogii: Cucorâni (Teodor 1975, fig. 27/4); Grădiștea (Sârbu 1996, pl. 19/1, 58/2).

311 Glodariu, Iaroslavschi, Florea et ali 1998, p. 211.

312 Andrițoiu, Rustoiu 1997, pl. 47/9.

313 Lupu 1989, pl. 7/1.

314 Crișan 2000, pl. 23/8.

315 Glodariu 1981, pl. 43/13.

316 Gaiu 2000, fig. 5/15.

317 Pop, Matei 2001, fig. 3/7.

318 Berecki, Cioată 2010, pl. 17/1, 2.

319 Pop, Matei 2001, fig. 3/4.

320 Analogii: Bordușani (Trohani 2006, pl. 38/1, 40/30, 52/5, 53/2, 4); Grădiștea (Sârbu 1996, pl. 19/3, 58/3); Gropșani (Popilian, Nica 1998, pl. 46/1, 3); Popești (Trohani 1997, pl. 25/6); Lozna (Teodor 1992, pl. 12/8, 11); Schela Cladovei (Boroneanț, Davidescu 1968, fig. 1, 3); Vlădiceasca (Trohani 1976, fig. 6/2); Zimnicea (Alexandrescu 1980, C17M1, fig. 14/15).

321 Glodariu 1981, pl. 42/19, 47/12.

322 Analogii: Pleașov (Preda 1986, pl. 11/7, 12/8); Gropșani (Popilian, Nica 1998, pl. 45/9).

Alături de butoni, pe vase apar brăuri alveolare sau simple șiruri de alveole. În general, dispuse drept sau în ghirlandă, brăurile sunt legate de butoni (Ilișua – Pl. XII/6, 9; Moigrad – Pl. XII/10; Morești³²³ – Pl. XII/1; Slimnic – Pl. XII/7)³²⁴. Sunt și cazuri în care brăurile reprezintă un decor separat uneori singurul al vasului. Ca și amplasament, brăurile pot ocupa orice zonă a vasului, inclusiv pe buză sau imediat sub ea. Uneori buza poate fi vălurită (Morești – Pl. XII/1).

Ornamentele incizate sunt mai puțin numeroase. Este vorba de linii simple, orizontale (Slimnic – Pl. XII/7), oblice, vălurite sau dispuse în zig-zag (Ilișua – Pl. XII/5)³²⁵. De remarcat plasarea unui astfel de decor chiar pe buza vasului (Slimnic – Pl. XII/7). O situație aparte o constituie inciziile realizate cu pieptenele, acoperind porțiuni mici sau aproape toată suprafața vasului (Slimnic – Pl. XII/3, 8)³²⁶. Decorul lustruit este foarte rar, iar brâul crestat lipsește din descoperiri.

Fără prea multe modificări de ordin general, vasul borcan va fi folosit până la cucerirea romană. Este principalul motiv pentru care clasificările făcute pe seama lui, de orice fel, au un grad ridicat de incertitudine.

Probabil, varianta cea mai timpurie se apropie ca formă de cea prezentată anterior, diferențiindu-se mai ales prin evazarea evidentă a buzei³²⁷. Astfel, putem include aici vasele cu pereții arcuiți, gâtul scurt și buza evazată, care au diametrul gurii mai mare decât al fundului³²⁸. Forma continuă să existe până la mijlocul sec. I a. Chr.

Urmărind evoluția generală a vasului, se observă o tendință de schimbare a raportului dintre înălțime și diametru, în favoarea celei dintâi, recipiente devenind mult mai suple³²⁹. Totuși, exemplarele cu corpul bombat continuă să fie folosite și pe parcursul sec. I a. Chr., chiar dacă mai rar. Totodată se poate observa o coborâre a amplasamentului butonilor și al brâului alveolar, dinspre buză spre mijlocul vasului³³⁰.

Chiar dacă nu aduc detalii cronologice semnificative, unele dintre ornamentele vaselor borcan pot reprezenta puncte de reper importante. Păstrarea proeminențelor mari, cilindrice sau conice, este un indicator al perioadelor mai timpurii. La fel stă situația și în cazul butonilor patrulateri care apar atât pe vasele cu profil aproape drept cât și pe cele de tip borcan. Cândva pe parcursul sec. I a. Chr., probabil în prima lui jumătate, dispar³³¹.

Geografic, se poate observa pentru spațiul intracarpatic, o mai frecventă apariție a vaselor cu profilul aproape drept sau ușor curbat decât a vaselor borcan propriu-zise. Situația se va schimba către sfârșitul sec. II a. Chr. când tipurile intermediare dispar. Pentru zona extracarpatică, se poate observa o coexistență mai îndelungată a formei finale cu cele intermediare.

III. Concluzii

Materialul ceramic care aparține perioadei de la sfârșitul sec. III a. Chr. până la începutul sec. I a. Chr. a fost realizat atât din pastă grosieră cât și din pastă fină. Din pastă grosieră au fost realizate recipiente pentru uzul comun, rezistente la foc și ușor de produs într-un simplu atelier de olărie prevăzut cu un cuptor rudimentar sau chiar în gropi (ceașca-opaiț, vasul-borcan). Arderea în aceste cazuri este inegală și incompletă, ca urmare miezul fragmentelor ceramice are o culoare cenușie cu nuanțe mergând până la negru, diferite de cele ale

323 Berecki 2008, pl. 40/6.

324 Analogii: Bordușani (Trohani 2006, pl. 38/1); Ciurea (Teodor 1987, fig. 10/3); Grădiștea (Sârbu 1996, pl. 60/2); Gropșani (Popilian, Nica 1998, pl. 46/3); Pleașov (Preda 1986, pl. 10/6, 12/8); Poiana (Vulpe, Teodor 2003, fig. 151/8; 152/3, 8; 158/3); Popești (Trohani 1997, pl. 24/1, 25/6); Schela Cladovei (Boroneanț, Davidescu 1968, fig. 1); Zimnicea (Alexandrescu 1980, C17M1, fig. 14/15).

325 Analogii: Bordușani (Trohani 2006, pl. 123/1); Botoșana (Teodor 1980, fig. 20/2); Chirnogi (Trohani 1975, pl. 10/2, 5); Vlădiceasca (Trohani 1976, pl. 5/2); Poiana (Vulpe, Teodor 2003, fig. 152/4); Schela Cladovei (Boroneanț, Davidescu 1968, fig. 3).

326 Analogii: Botoșana (Teodor 1980, fig. 18/2); Grădiștea (Sârbu 1996, pl. 58/4); Pleașov (Preda 1986, pl. 11/7).

327 La Schela Cladovei, într-un context bine datat în prima jumătate a sec. II a. Chr., vasul borcan apare deja cu toate trăsăturile lui definitorii (Boroneanț, Davidescu 1968, p. 258-259, fig. 1).

328 Ursachi 1995 a, p. 161.

329 Crișan 1969, p. 162-163.

330 Crișan 1969, p. 107-108. Trohani 1999, p. 71.

331 Crișan 1969, p. 142.

vasului propriu-zis. Culoarea vaselor confecționate din pastă grosieră nu este întotdeauna unitară, unele părți pot avea nuanțe sau chiar culori diferite, fapt ce se datorează atât procedului de ardere cât și îndelungatei folosiri la foc deschis, pe vetre.

Pentru anumite vase, pasta a fost aleasă cu o mai mare grijă (căni, fructiere, străchini). Arderea, la temperaturi ridicate, este omogenă, fără a fi întotdeauna completă. Urmele de ardere secundare sunt mult mai rare, vasele aparținând categoriei ceramicii fine, fiind folosite la păstratul sau servitul mesei. Tipurile și formele acestei categorii, uneori lustruite, vor fi realizate și la roată. Pentru vasele realizate din pastă fină se observă o preponderență a arderii inoxidante, în culori închise (brun, brun-cărmiziu, cenușiu), în timp ce pentru ceramica grosieră culorile variază de la cele mai deschise (cărmiziu, gălbui, chiar portocaliu) la cele mai închise (brun, brun-cărmiziu, maroniu).

Vasele au fost realizate fie cu mâna, fie la roată. Indiferent de tip, ardere sau pastă, vasele lucrate cu mâna le depășesc net pe cele lucrate la roată³³². În interiorul arcului carpatic, pentru sfârșitul sec. III a. Chr. și prima jumătate a sec. II a. Chr., cele mai frecvente tipuri ceramice realizate la roată sunt de tradiție celtică (castroane, vase de tip situla sau „Lisenflachen”), cele de tradiție locală, cu origini în prima epocă a fierului, fiind mai rare (căni bitronconice, străchini)³³³. Numărul lor este mai mare în prima parte a prezenței celtice (a doua jumătate a sec. IV – prima jumătate a sec. III a. Chr.) decât în ultima parte (a doua jumătate a sec. III – prima jumătate a sec. II a. Chr.)³³⁴. Situația se datorează faptului că, în etapa timpurie a prezenței celtice, în zonă se resimt încă influențele grupului Sanislău - Nir din prima epocă a fierului, în cadrul căruia s-au descoperit vase lucrate la roată³³⁵. De remarcat că, cele mai multe descoperiri de fragmente ceramice locale lucrate la roată provin din vestul și nord-vestul spațiului intracarpatic, acolo unde influența acestui grup din prima epocă a fierului s-a resimțit mai puternic, în timp ce în restul spațiului intracarpatic descoperirile sunt mai rare. O dată cu diluarea acestor influențe după sec. III a. Chr., scade și numărul vaselor lucrate la roată. Se pare că populația autohtonă nu a adoptat tehnica la roată de la noii veniți, nevoia de astfel de produse fiind suplinită probabil de meșterii celți și de produsele celtice³³⁶.

Situația se schimbă o dată cu dispariția celților din spațiul intracarpatic, după mijlocul sec. II a. Chr.³³⁷. Vaselor de tradiție locală realizate la roată sunt mai numeroase, pe lângă tipurile tradiționale (căni bitronconice, străchini) apărând și unele noi (fructiere, strecurători). Chiar dacă se observă o creștere a intensității folosirii tehnicii la roată în a doua jumătate a sec. II a. Chr.³³⁸, abia din debutul sec. I a. Chr. proporția se modifică simțitor dar fără ca vasele lucrate la roată să le depășească pe cele confecționate cu mâna.

Dintre formele ceramice, realizate la roată sau confecționate cu mâna, nici una nu este specifică doar perioadei noastre de studiu, semn caracteristic al unei epoci de tranziție. Unele tipuri nu vor mai continua după mijlocul sec. I a. Chr. (ceașca cu toarta supraînălțată, vasul cu pereții aproape drepecți sau ușor curbați, strachina invazată, vasul bitronconic sau cu gât cilindric). Alte tipuri noi, care apar la sfârșitul sec. III a. Chr. și pe parcursul sec. II a. Chr., se vor perpetua în perioadele următoare (ceașca-opaiț, fructiera, vasul borcan).

Geografic se pot face doar câteva precizări generale în privința răspândirii unui tip sau altul. Cănilor și vasele cu gât cilindric sunt puține în spațiul intracarpatic, descoperirile fiind plasate în special la sud de

332 Fragmentele lucrate cu mâna reprezintă circa 67% la Ciumești (Zirra 1980, p. 43-58; s-a luat în considerare doar materialul din bordeie) și 68% la Morești (Berecki 2008, p. 41).

333 Proporțiile exacte lipsesc din majoritatea siturilor cunoscute. La Florești din inventarul bogat a patru complexe de locuit, doar un singur fragment provenea de la un vas cu pereții ușor rotunjiți de tradiție locală care fusese confecționat la roată.

334 Situația este bine documentată la Pișcolt (Nemeti 1989, p. 112). De notat că, în general, vasele lucrate cu mâna de tradiție locală se reduc simțitor în ultima perioadă a necropolei (Nemeti 1992, p. 108).

335 Zirra 1980, p. 75-78. Nemeti 2010, p. 185.

336 Crișan 1966, p. 42. Influențele dintre autohtoni și alogeni au fost reciproce. Dincolo de influențele locale în ceramica celtică (Zirra 1975, p. p. 47-63), se pare că în atelierele celtice s-a produs și ceramică de tradiție din prima epocă a fierului (Nemeti 2010, p. 185).

337 De notat că siturile din care provine materialul sunt diferite pentru sfârșitul sec. III – jumătatea sec. II a. Chr. (Berea, Ciumești, Florești, Morești, Pișcolt) și jumătatea sec. II a. Chr. – începutul sec. I a. Chr. (Pecica, Slimnic, Sighișoara, Sângeorgiu de Mureș).

338 Fragmentele lucrate cu roata reprezintă 23 % din totalul de fragmente descoperite la Sângeorgiu de Mureș (Berecki, Cioată 2010, p. 353).

Mureș. La fel stă situația și în cazul descoperirilor timpurii de cești dacice sau strecurători. Se poate ca unele dintre aceste tipuri să apară în interiorul arcului carpatic ca urmare a influențelor venite de la sud sau est de Carpați.

Uniformizarea civilizație materiale din bazinul carpatic, fenomen pus în legătură cu transformările survenite la sfârșitul sec. II a. Chr. și la începutul sec. I a. Chr., își are rădăcini în această epocă de tranziție începută la jumătatea sec. III a. Chr., în care tipuri ceramice similare au fost descoperite în teritorii aflate la distanțe relativ mari. Dispariția celților din spațiul intracarpatic în a doua jumătate a sec. II a. Chr. urmată de ridicarea dacilor, are un ecou și în descoperirile ceramice. Perioada ca atare reprezintă un punct de turnură, vizibil în redistribuirea geografică a siturilor importante din spațiul intracarpatic cât și în apariția/dispariția unor tipuri de vase, motive ornamentale, modalități de ardere sau tehnici de realizare.

The Daco-Getian pottery inside the Carpathian Basin (end of the 3rd century BC – beginning of the 1st century BC) (Abstract)

The period from late 3rd century BC to the early 1st century BC is a real *dark age* of the Daco-Getian history, an era of transition from the *golden age of Getian aristocracy* (5th – 3rd centuries BC) to the *silver kingdom of the Dacians* (1st century BC – 1st century AD). Although sites with archaeological discoveries not missing (Pl. I), the relevant pottery material for general chronology and typology is missing. Among pottery types are double truncated con cups (Pl. II, III), small cups (Pl. IV/1-5, 7), simple cups ((Pl. IV/11, 14, 15), strainers ((Pl. IV/6, 8-10, 12, 13, 16), bowls (Pl. VI-VIII), fruit bowls (Pl. V), double truncated vessels (Pl. IX) and jars (Pl. X-XII). The vessels were made both by hand and wheel, with fine or coarse paste. Among the ceramic forms mentioned none is specified only to our study period. Some will not continue after the middle of the 1st century BC (the cup with handle raised, the bowl with invasion rim, the vessel with a cylindrical neck), other, new types that appear during the 2nd century BC, will continue to exist in the following periods (the dacian cup, the fruit bowl, the jar). Geographically, the vessels with cylindrical necks, the early dacian cup or strainers, are just a few inside the Carpathian Basin in these period.

Celtic disappearance from the Carpathian Basin in the late 2nd century BC, followed by the rising of the Dacians, has an echo in the pottery finds. The period represents a turning point, visible in the geographical redistribution of significant sites in the area and in the appearance/disappearance of certain types of vessels, ornamental motives, making techniques or burning technology.

VI. Bibliografie

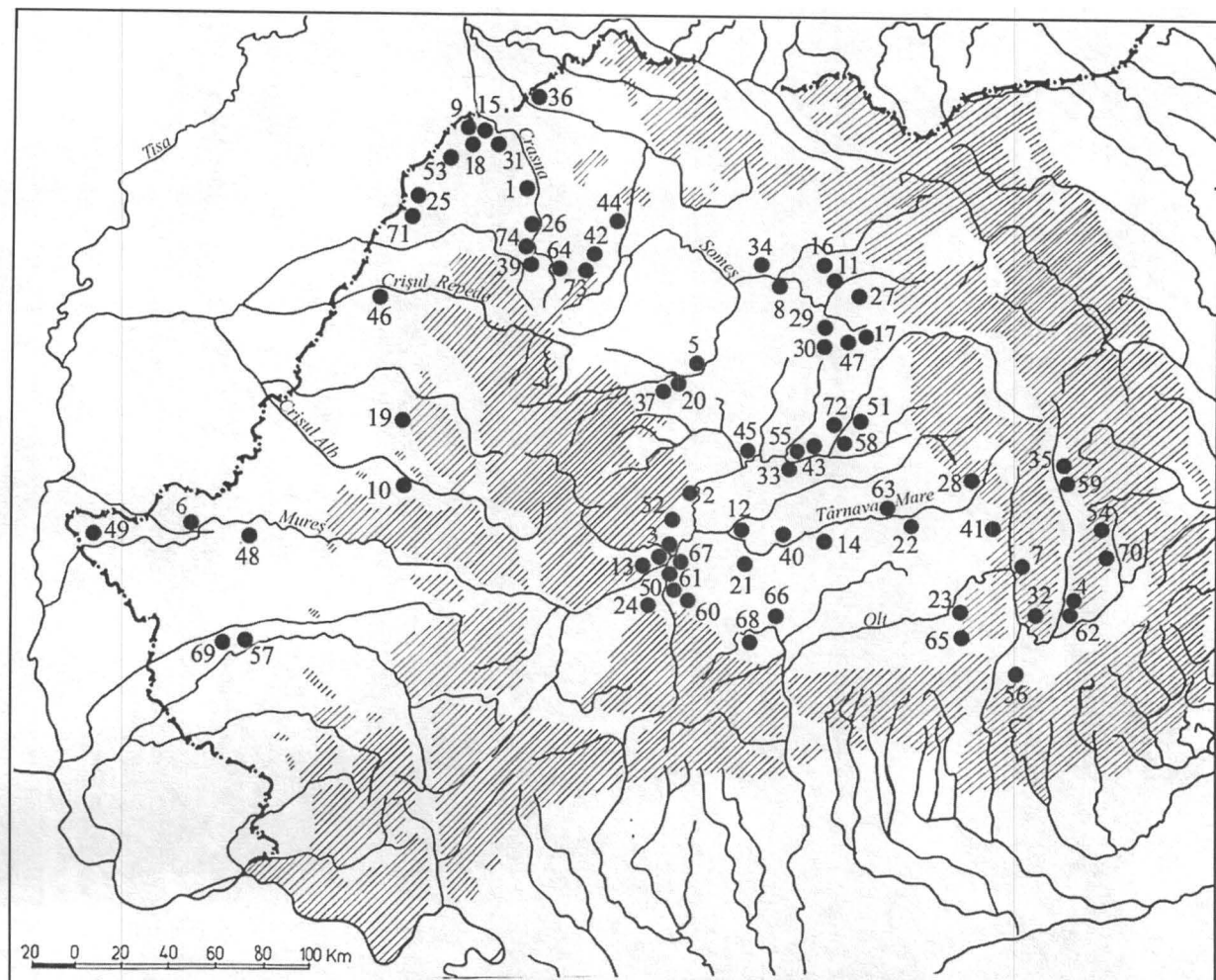
Alexandrescu 1980	Al. D. Alexandrescu, <i>La Nècropole gete de Zimnicea</i> , în <i>Dacia N.S.</i> , XXIV, 1980, p. 20-56.
Andrițoiu, Rustoiu 1997	I. Andrițoiu, A. Rustoiu, <i>Sighișoara-Wietenberg. Descoperirile preistorice și așezarea dacică</i> , București, 1997.
Babeș 1993	M. Babeș, <i>Die Poienești - Lukasevka – Kultur</i> , Bonn, 1993.
Bazarciuc 1979	V. V. Bazarciuc, <i>Date noi privind cultura geto-dacică în lumina recentelor cercetări arheologice în zona Hușilor</i> , în <i>Hierasus</i> , II, 1979, p. 33-36.
Berciu 1957	D. Berciu, <i>Șantierul arheologic Cernavoda (reg. Constanța, r. Medgidia)</i> , în <i>MCA</i> , III, 1957, p. 83-92.
Berecki 2008	S. Berecki, <i>The Latène settlement from Morești</i> , Cluj-Napoca, 2008.
Berecki, Cioată 2010	S. Berecki, D. Cioată, <i>An Iron Age Homestead from Sângeorgiu de Mureș, Mureș County, Transylvania</i> , în S. Berecki (ed.), <i>Iron Age Communities in the Carpathian Basin</i> , Cluj-Napoca, 2010, p. 349-382.
Bona, Rogozea 1986	P. Bona, R. Rogozea, <i>Necropola dacică de la Iaz</i> , în <i>AMN</i> , XXII-XXIII, 1985-1986, p. 349-451.
Boroneanț, Davidescu 1968	V. Boroneanț, M. Davidescu, <i>Două bordeie dacice de la Schela Cladovei, Turnu Severin</i> , în <i>Apulum</i> , VII/1, 1968, p. 253-259.
Bujor 1957	E. Bujor, <i>Săpăturile de salvare de la Murighiol</i> , în <i>MCA</i> , III, 1957, p. 247-255.

- Căpitanu 1987 V. Căpitanu, *Ceramica geto-dacică descoperită în dăva de la Răcătău*, în *Carpica* XVIII-XIX, 1987, p. 103-214.
- Ciugudean 1980 H. Ciugudean, *Mormântul dacic de la Blandiana*, în *AMN*, XVII, 1980, p. 425-432.
- Conovici 1994 N. Conovici, *Obiecte pentru cult și magie descoperite la Piscul Crăsani*, în *Pontica*, XXVII, 1994, p. 61-83.
- Crișan 1966 I. H. Crișan, *Materiale dacice din necropola și așezarea de la Ciumești și problema raporturilor dintre daci și celți în Transilvania*, Baia Mare, 1966.
- Crișan 1969 I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică. Cu specială privire la Transilvania*, București, 1969.
- Crișan 1971 I. H. Crișan, *Necropola celtică de la Apahida*, în *AMN*, VIII, 1971, p. 37-70.
- Crișan 1978 I. H. Crișan, *Ziridava. Săpăturile de la „Șanțul Mare” din anii 1960, 1961, 1962, 1964*, Arad, 1978.
- Crișane et colab 1995 I. H. Crișan, A. Rustoiu, A. Palko, *Descoperiri celtice de la Pruniș (jud. Cluj)*, în *EN*, V, 1995, p. 27-46.
- Crișan 2000 Viorica Crișan, *Dacii din estul Transilvaniei*, Sf. Gheorghe, 2000.
- Dănilă 1964 S. Danila, *Săpături arheologice din 1962 de la Bistrița*, în *SCSMI*, I, 1964, p. 151-161.
- Ferencz , Ciută 2000 I. V. Ferencz, M. Ciută, *Finds from Seușa (Alba county) belongs to Middle Latène*, în C. Gaiu, A. Rustoiu (coord.), *Les celtes et les thraco-daces de l'est du bassin des Carpates*, Cluj-Napoca, 2000, p. 22-50.
- Ferencz 2007 I. V. Ferencz, *Celții de pe Mureșul Mijlociu*, Sibiu, 2007.
- Florea 1997 G. Florea, *Ceramica pictată*, în I. Andrițoiu, A. Rustoiu, *Sighișoara-Wietenberg. Descoperirile preistorice și așezarea dacică*, Buc., 1997, p. 91-97.
- Gaiu 2000 C. Gaiu, *Découvertes Latène a Ilișua, département de Bistrița-Năsăud*, în C. Gaiu, A. Rustoiu (coord.), *Les celtes et les thraco-daces de l'est du bassin des Carpates*, Cluj-Napoca, 2000, p. 189-200.
- Gogâltan 1996 Fl. Gogâltan, *Iluminatul în preistorie. O posibilă abordare*, în S. Mitu, Fl. Gogâltan (coord.), *Viață privată, mentalități colective și imaginar social în Transilvania*, Oradea - Cluj-Napoca, 1995-1996, p. 13-23.
- Glodariu 1981 I. Glodariu, *Așezări dacice și daco-romane la Slimnic*, București, 1981.
- Glodariu, Iaroslavschi, Florea et ali 1998 I. Glodariu, E. Iaroslavschi, G. Florea et ali, *Propuneri pentru un dicționar de termeni în arheologia celei de-a doua epoci a fierului*, în *Sargetia*, XXVII/1, p. 205-225.
- Gumă 1993 M. Gumă, *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României*, București, 1993.
- Horedt 1979 K. Horedt, *Morești. Grabungen in einer vor – und Fruschichtlichen siedlung in Siebenburgen*, București, 1979.
- Iaroslavschi 1995 E. Iaroslavschi, *Vase tradiționale de provizii în epoca Latène tardiv*, în *AM*, XVII, 1995.
- Lupu 1989 N. Lupu, *Tilișca. Așezările arheologice de pe Cățanaș*, București, 1989.
- Nemeti 1982 I. Nemeti, *Descoperiri arheologice din hotarul orașului Carei (jud. Satu Mare)*, în *StComSM*, V-VI, 1981-1982, p. 175-177.
- Nemeti 1987 I. Nemeti, *Necropola celtică de la Pișcolt. I*, în *TD*, VIII, 1987, p. 49-74.
- Nemeti 1988 I. Nemeti, *Unele aspecte ale evoluției ceramicii din a doua epocă a fierului în nord-vestul României (Latène B – C)*, în *SCIVA*, 39, 2, 1988, p. 87-112.
- Nemeti 1989 I. Nemeti, *Necropola celtică de la Pișcolt. II*, în *TD*, X, 1989, p. 75-114.
- Nemeti 1992 I. Nemeti, *Necropola celtică de la Pișcolt. III*, în *TD*, XIII, 1992, p. 59-112.
- Nemeti, Lako 1993 I. Nemeti, Eva Lako, *Noi descoperiri celtice în județul Sălaj*, în *AMP*, XXVII, 1993, p. 77-82.
- Nemeti 2010 I. Nemeti, *The problem of Hand-Made Pottery from La Tène (Celtic) Contexts in North-Western Romania*, în S. Berecki (ed.), *Iron Age Communities in the Carpathian Basin*, Cluj-Napoca, 2010, p. 181 – 215.
- Moga 1982 V. Moga, *Morminte dacice de incinerare la Teleac*, în *Apulum*, XX, 1982, 87-91.
- Moscalu 1983 E. Moscalu, *Ceramica thraco-getică*, București, 1983.
- Petică 1979 M. Petică, *Săpăturile arheologice de la Voivodeni (jud. Mureș)*, în *Marisia*, IX, 1979, p. 127-133.
- Petolescu 2000 Constantin C. Petolescu, *Dacia și Imperiul roman. De la Burebista și până la sfârșitul antichității*, București, 2000.
- Petrescu - Dâmbovița, Sanie 1972 M. Petrescu-Dâmbovița, S. Sanie, *Cercetări arheologice în așezarea geto-dacică de la Cilănești din Deal (jud. Teleorman)*, în *AM*, VII, 1972, p. 241-257.

- Petrescu - Dâmbovița 1974 M. Petrescu-Dâmbovița, *Descoperirea de vase dacice de la Ciolănești din Deal (jud. Teleorman)*, în H. Daicoviciu (ed), *In Memoriam Constantin Daicoviciu*, Cluj-Napoca, 1974, p. 285-300.
- Pop, Matei 2001 H. Pop, Al. V. Matei, *Măgura Moigradului – zonă sacră (sec. I î. Hr.) și așezare dacică fortificată (sec. I d. Hr.)*, în E. Iaroslavschi (coord.), *Studii de istorie antică. Omagiu profesorului Ioan Glodariu*, Cluj-Napoca, 2001, p. 253-277.
- Pop, Pupeză 2006 H. Pop, P. Pupeza, *Dacians and Celts in the Northwestern Romania*, în V. Sârbu, L. Vaida (coord.), *Thracians and Celts*, Cluj - Napoca, 2006, p. 183-212.
- Popa, Totoianu 2000 C. I. Popa, R. Totoianu, *Câteva probleme ale epocii Latène în lumina descoperirilor recente de la Lancrăm (or. Sebeș) – „Glod” (jud. Alba)*, în C. Gaiu, A. Rustoiu (coord.), *Les celtes et les thraco-daces de l'est du bassin des Carpates*, Cluj-Napoca, 2000, p. 51-134.
- Popilian, Nica 1998 G. Popilian, M. Nica, *Gropșani. Monografie arheologică*, București, 1998.
- Preda 1986 C. Preda, *Contribuții la cunoașterea civilizației geto-dacice. Așezarea de la Pleașov (jud. Teleorman)*, în TD, VII, 1-2, p. 74 – 98.
- Protase et colab 1988 D. Protase, V. Lazăr, M. Grozavu, *Săpăturile arheologice din anii 1983-1986 de la Lechința de Mureș (jud. Mureș)*, în *Apulum*, XXV, 1988, p. 181-205.
- Pupeză 2008 P. Pupeză, *Descoperiri din a doua epocă a fierului (sec. III – II a. Chr.) de la Polus Center (com. Florești, jud. Cluj)*, în *Revista Bistriței*, XXII, 2008, p. 27-72.
- Rustoiu, Comșa 2004 A. Rustoiu, Alexandra Comșa, *The Padea-Panagjurski Kolonii Group in Southwestern Transylvania. Archaeological, Historical and Paleo-Anthropological Remarks*, în A. Pescaru, I. V. Ferencz (ed.), *Daco-geții. 80 de ani de cercetări arheologice sistematice la cetățile dacice din Munții Orăștiei*, Deva, 2004, p. 267-276.
- Sârbu 1996 V. Sârbu, *Dava getică de la Grădiștea (jud. Brăila)*, Brăila, 1996.
- Sârbu, Florea 1997 V. Sârbu, G. Florea, *Imaginar și imagine în Dacia preromană*, Brăila, 1997.
- Sârbu 2003 V. Sârbu, *Arheologia funerară și sacrificiile: o terminologie unitară*, Brăila, 2003.
- Teodor 1967 S. Teodor, *Contribuții la cunoașterea ceramicii de sec. III – II î.e.n. din Moldova*, în *SCIVA*, 18, 1, 1967, p. 25-45.
- Teodor 1975 S. Teodor, *Săpăturile de la Cucorâni (jud. Botoșani)*, în *AM*, VIII, 1975, p. 124- 139.
- Teodor 1980 S. Teodor, *Așezarea de epocă Latène de la Botoșana*, în *SCIVA*, 31, 2, 1980, p. 181-227.
- Teodor 1987 S. Teodor, *Cercetările arheologice de la Ciurea, jud. Iași*, în *AM*, XI, 1987, p. 65-102.
- Teodor 1992 S. Teodor, *Cercetările arheologice de la Lozna - Hlibicioc, jud. Botoșani*, în *AM*, XV, 1992, p. 45-70.
- Teodor 1984 S. Teodor, *Descoperiri din epoca Latène în zona Neamțului*, în TD, V, 1984, p. 122-137.
- Teodor 1995 S. Teodor, *Decorul pe vasele borcan geto-dacice*, în *AM*, XVIII, 1995, p. 17-31.
- Trohani 1975 G. Trohani, *Săpături arheologice efectuate la Chirnovi în anii 1971-1972*, în *CAMNI*, I, 1975, p. 127-148.
- Trohani 1976 G. Trohani, *Săpăturile din așezarea geto-dacică de la Vlădiceasca*, în *CAMNI*, 2, 1976, p. 87-134.
- Trohani 1997 G. Trohani, *Așezarea de la Popești, jud. Giurgiu. Campaniile 1988 – 1991, Secțiunea II. Raport preliminar*, în *CAMNI*, X, 1997, p. 193-229.
- Trohani 1999 G. Trohani, *Ceramica geto-dacă din sec. II a. Chr – I p. Chr. din Câmpia Munteană*. Teză de doctorat, București, 1999.
- Trohani 2006 G. Trohani, *Locuirea getică din partea de nord a Popinei Bordușani (com. Bordușani, jud. Ialomița)*, Târgoviște, 2006.
- Turcu 1979 M. Turcu, *Geto-dacii din Câmpia Munteniei*, București, 1979.
- Ursachi 1995 a V. Ursachi, *Zargidava. Cetatea dacică de la Brad*, București, 1995.
- Ursachi 1995 b V. Ursachi, *Elemente decorative ale cănilor geto-dacice*, în *AM*, XVIII, 1995, p. 33-43.
- Vaida 2000 L. Vaida, *The Celtic Cemetery from Orosfaia (Bistrița-Năsăud County)*, în C. Gaiu, A. Rustoiu (coord.), *Les celtes et les thraco-daces de l'est du bassin des Carpates*, Cluj-Napoca, 2000, p. 135-159.
- Vaida 2008 D. L. Vaida, *Preliminary Considerations Regarding the Celtic Cemetery from Fântânele (the Point – La Gata)*, în V. Sîrbu, D. L. Vaida, *Funerary Practices of the Bronze and Iron Ages in Central and South-Eastern Europe*, Cluj-Napoca, 2008.
- Vulpe 1967 Al. Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigile*, București, 1967.
- Vulpe 1988 A. Vulpe, *Geto-dacii?*, în *CICSA*, 1-2, 1998, p. 2-12.

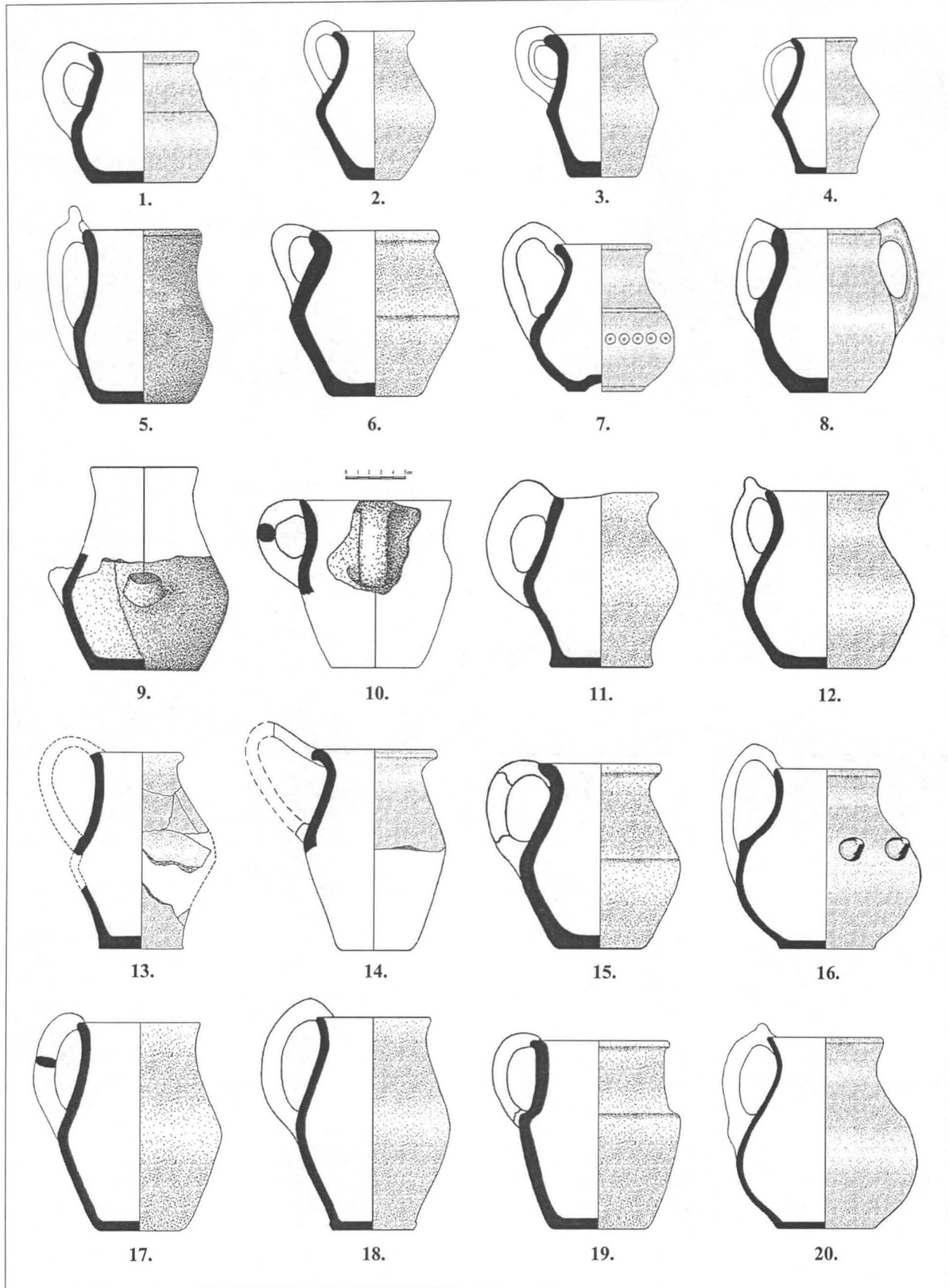
Vulpe, Teodor 2003	R. Vulpe, S. Teodor, <i>Piroboridava. Așezarea dacică de la Poiana</i> , București, 2003.
Zirra 1975	V. Zirra, <i>Influence des geto-daces set leurs voisins sur l'habitat celtique de Transilvanie</i> , în <i>Alba Regia</i> , XIV, 1975, p. 47-63.
Zirra 1967	V. Zirra, <i>Un cimitir celtic în nord-vestul României</i> , Baia Mare, 1967.
Zirra 1980	VI. Zirra, <i>Locuiri din a doua epocă a fierului în nord-vestul României. Așezarea contemporană cimitirului Latène de la Ciumești și habitatul indigen de la Berea (jud. Satu Mare)</i> , în <i>StComSM</i> , IV, 1980, p. 39-84.
Zirra et colab 1993	V. Zirra, N. Conovici, G. Trohani, P. Gherghe, P. Alexandrescu, Gh. Gâta, V. V. Zirra, <i>La station fortifiée de „Cetatea Jidovilor” (Cotofenii din Dos, dép. de Dolj)</i> , în <i>Dacia N. S.</i> , XXXVII, 1993, 79-157.

Planșele prelucrate după: Andrițoiu, Rustoiu 1997 (Pl. XII/4), Berecki 2008 (Pl. II/5, 9, 10; IV/10; V/26; VI/2-4, 7, 10, 14, 22; VII/2, 8, 21, 29; IX/10, 12; X/2, 22, 26, 27, 30, 31, 35; XI/7, 15, 27, 28, 31; XII/1), Berecki, Cioată 2010 (Pl. IV/2; V/10, 28; Pl. VII/4, 15, 17, 20; VIII/6), Ciugudean 1980 (Pl. IX/8), Crișan 1966 (VI/9; IX/18), Crișan 1969 (Pl. II/6, 19; III/8-11, 13; IV/4, 11, 14, 15), Crișan 1971 (Pl. II/18; XI/35), Crișan 1978 (Pl. II/12; III/1-5, 12, 14, 15; IV/5, 6; Pl. V/1, 11, 15-17, 22, 23, 25, 27; VI/8; VII/22, 32; VIII/17; IX/6, 7, 13, 17; X/32, 36; XI/14), Crișan et colab 1995 (Pl. VII/27), Crișan 2000 (Pl. II/3; III/7; IV/16; VI/1; XII/12), Ferencz , Ciută 2000 (Pl. VII/6, 24; XI/36), Ferencz 2007 (Pl. II/13; IV/12), Gaiu 2000 (Pl. IV/9; V/13; VIII/25; IX/11; X/28; XI/16, 21, 22, 25, 33; XII/5, 9), Glodariu 1981 (Pl. V/3, 7-9, 14, 18-21; IX/2, 15; XII/3, 7, 8), Horedt 1979 (Pl. VII/10; VIII/10), Lupu 1989 (Pl. II/16; III/14; VI/21; IX/9, 14; XII/2), Nemeti 1982 (Pl. XI/9), Nemeti 1987 (Pl. II/7, 8; IV/1, 7; VI/18; XI/3, 37, 38), Nemeti 1989 (Pl. II/1; VII/12; VIII/30; X/34; XI/2), Nemeti 1992 (Pl. II/16, 20; VII/23), Nemeti, Lako 1993 (Pl. II/11), Petică 1979 (Pl. II/17; VI/5), Pop, Matei 2001 (Pl. II/2; V/24, VI/13, 16, 25; VIII/12, 16; XII/10, 11), Pop, Pupeză 2006 (Pl. IV/8; V/4, 5; VI/11, 23, 27; VII/1, 5, 19, 26; VIII/3, 13, 14, 19, 28; IX/1, 16; X/3, 4, 6, 7, 10-12, 14-16, 18, 20, 24, 25, 33, 38; XI/32), Popa, Totoianu 2000 (Pl. VIII/9; X/1, 38; XI/19), Protase et colab 1988 (Pl. VI/6; VIII/4; X/9, 37; XI/5, 20), Pupeză 2008 (Pl. VI/12; VII/3, 9, 11, 13, 16, 25, 28, 30, 31; VIII/2, 8, 31; X/5, 17, 19, 29, 39, 40; XI/10), Vaida 2000 (Pl. IX/5), Zirra 1980 (Pl. IV/3; Pl. VI/15, 17, 19, 20, 24; VII/7, 14; VIII/1, 5, 7, 11, 18, 20-24, 26, 27, 29; IX/3, 4; X/8, 21, 41; XI/1, 4, 6, 8, 11, 12, 13, 17, 18, 23, 24, 26, 29, 30, 34).

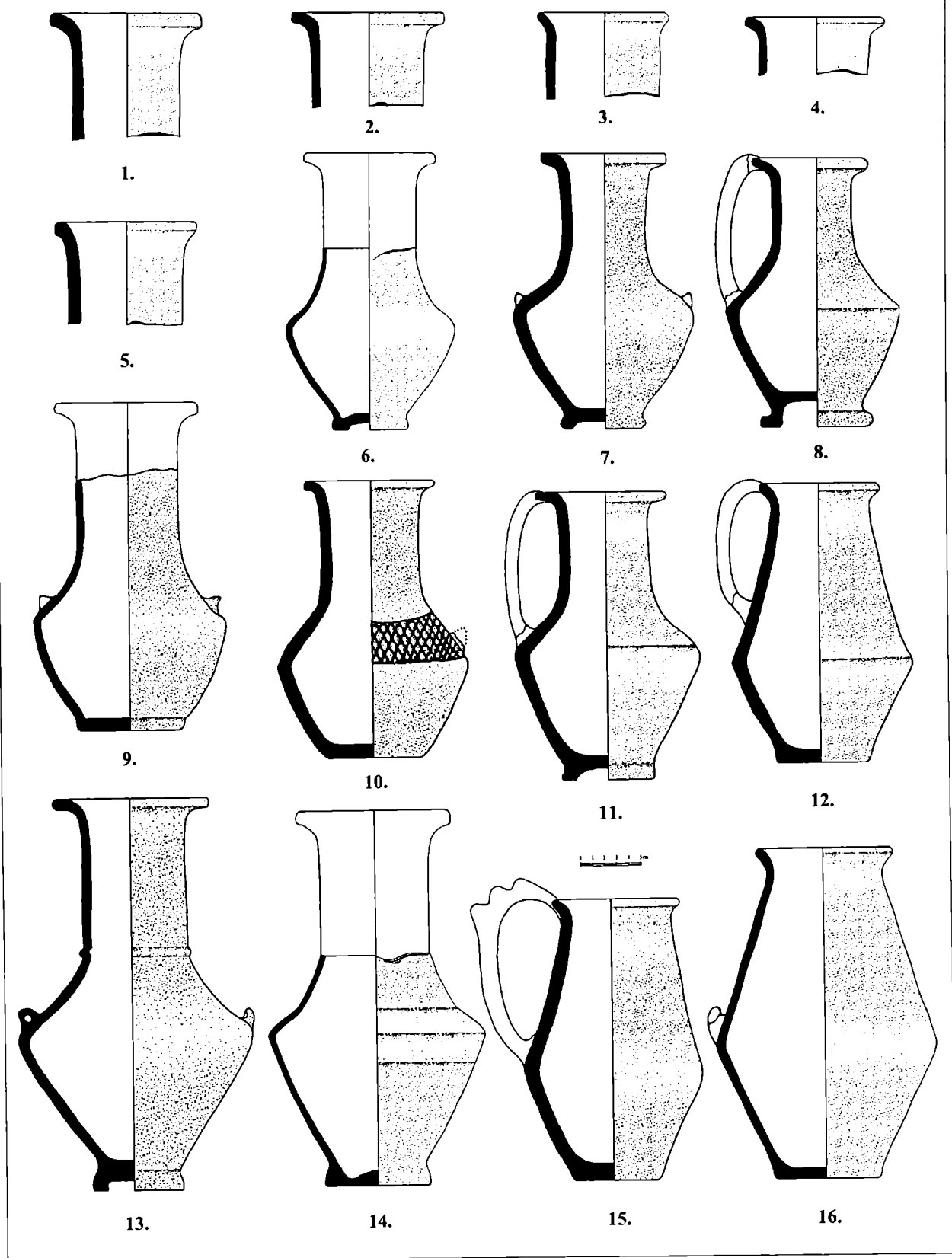

Indici: 1. Acâș (jud. Satu Mare) 2. Aiud (jud. Alba) 3. Alba Iulia (jud. Alba) 4. Angheluș (com. Ghidfalău, jud. Alba) 5. Apahida (jud. Cluj) 6. Arad (jud. Arad) 7. Baraolt (jud. Covasna) 8. Beclean (jud. Bistrița-Năsăud) 9. Berea (com. Sanislău, jud. Satu Mare) 10. Berindia (com. Buteni, jud. Arad) 11. Bistrița (jud. Bistrița-Năsăud) 12. Blaj (jud. Alba) 13. Blandiana (jud. Alba) 14. Brașov (jud. Brașov) 15. Carei (jud. Satu Mare) 16. Cepari (com. Dumitra, jud. Bistrița-Năsăud) 17. Cernat (jud. Covasna) 18. Ciumești (com. Sanislău, jud. Satu Mare) 19. Clit (com. Hășmaș, jud. Arad) 20. Cluj-Napoca (jud. Cluj) 21. Costești (jud. Hunedoara) 22. Covasna (jud. Covasna) 23. Cuciulata (jud. Brașov) 24. Cugir (jud. Alba) 25. Curtuișeni (jud. Bihor) 26. Derșida (jud. Sălaj) 27. Dumitrița (Jud. Bistrița-Năsăud) 28. Firtușu (jud. Harghita) 29. Galații Bistriței (jud. Bistrița-Năsăud) 30. Ghenci (com. Căuaș, jud. Satu Mare) 31. Gilău (jud. Cluj) 32. Herculan (com. Batrâni, jud. Covasna) 33. Iernut (jud. Mureș) 34. Ilișua (com. Uriu, jud. Bistrița-Năsăud) 35. Jigodin (or. Miercurea Ciuc, jud. Harghita) 36. Lazuri (jud. Satu Mare) 37. Florești (jud. Cluj) 38. Lupu (com. Cergău, jud. Alba) 39. Marca (jud. Sălaj) 40. Mediaș (jud. Sibiu) 41. Merești (jud. Harghita) 42. Moigrad (com. Mirșid, jud. Sălaj) 43. Morești (com. Ungheni, jud. Mureș) 44. Oarța de Sus (com. Oarța de Jos, jud. Maramureș) 45. Gligorești (com. Luna, jud. Cluj) 46. Oradea (jud. Bihor) 47. Orosfaia (jud. Bistrița-Năsăud) 48. Păuliș (jud. Arad) 49. Pecica (jud. Arad) 50. Lancrăm (or. Sebeș, jud. Alba) 51. Petelea (jud. Mureș) 52. Piatra Craivii (com. Cricău, jud. Alba) 53. Pișcolt (jud. Satu Mare) 54. Poian (jud. Covasna) 55. Lechința de Mureș (jud. Mureș) 56. Râșnov (jud. Brașov) 57. Remetea Mare (jud. Timiș) 58. Sângeorgiu de Mureș (jud. Mureș) 59. Sântimbru (com. Sâncrăieni, jud. Harghita) 60. Sebeș (jud. Alba) 61. Seușa (jud. Alba) 62. Sf. Gheorghe (jud. Covasna) 63. Sighișoara (jud. Mureș) 64. Șimleul Silvaniei (jud. Sălaj) 65. Șinca Veche (jud. Brașov) 66. Slimnic (jud. Sibiu) 67. Teleac (jud. Alba) 68. Tilișca (jud. Sibiu) 69. Timișoara (jud. Timiș) 70. Turia (jud. Covasna) 71. Valea lui Mihai (jud. Satu Mare) 72. Voivodeni (jud. Mureș) 73. Zalău (jud. Sălaj) 74. Zăuan (jud. Sălaj).

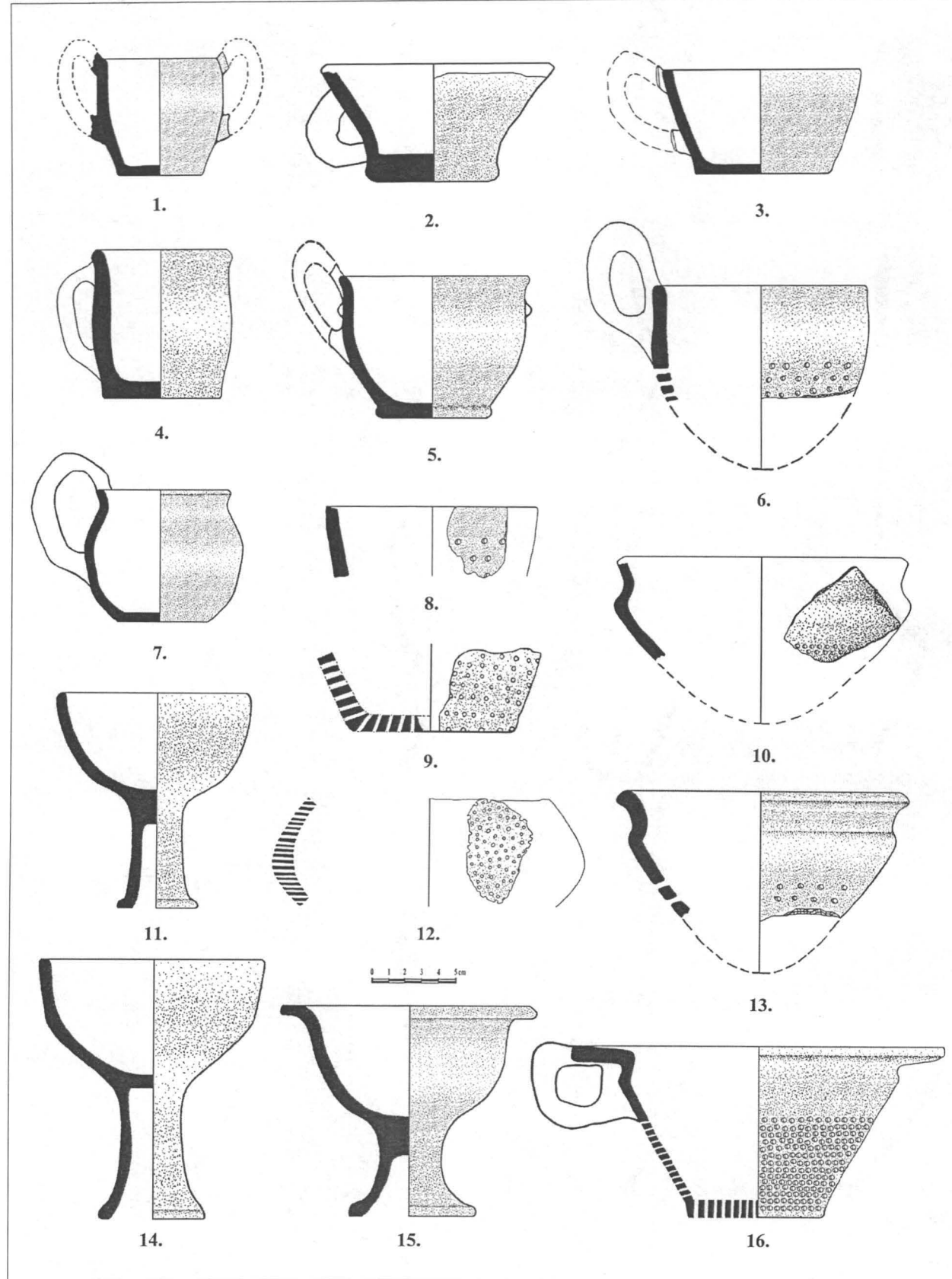
Pl. I. Harta descoperirilor din a doua epocă a fierului (sfârșitul sec. III a. Chr. - începutul sec. I a. Chr.) cu materiale ceramice de tradiție locală (daco-getice)

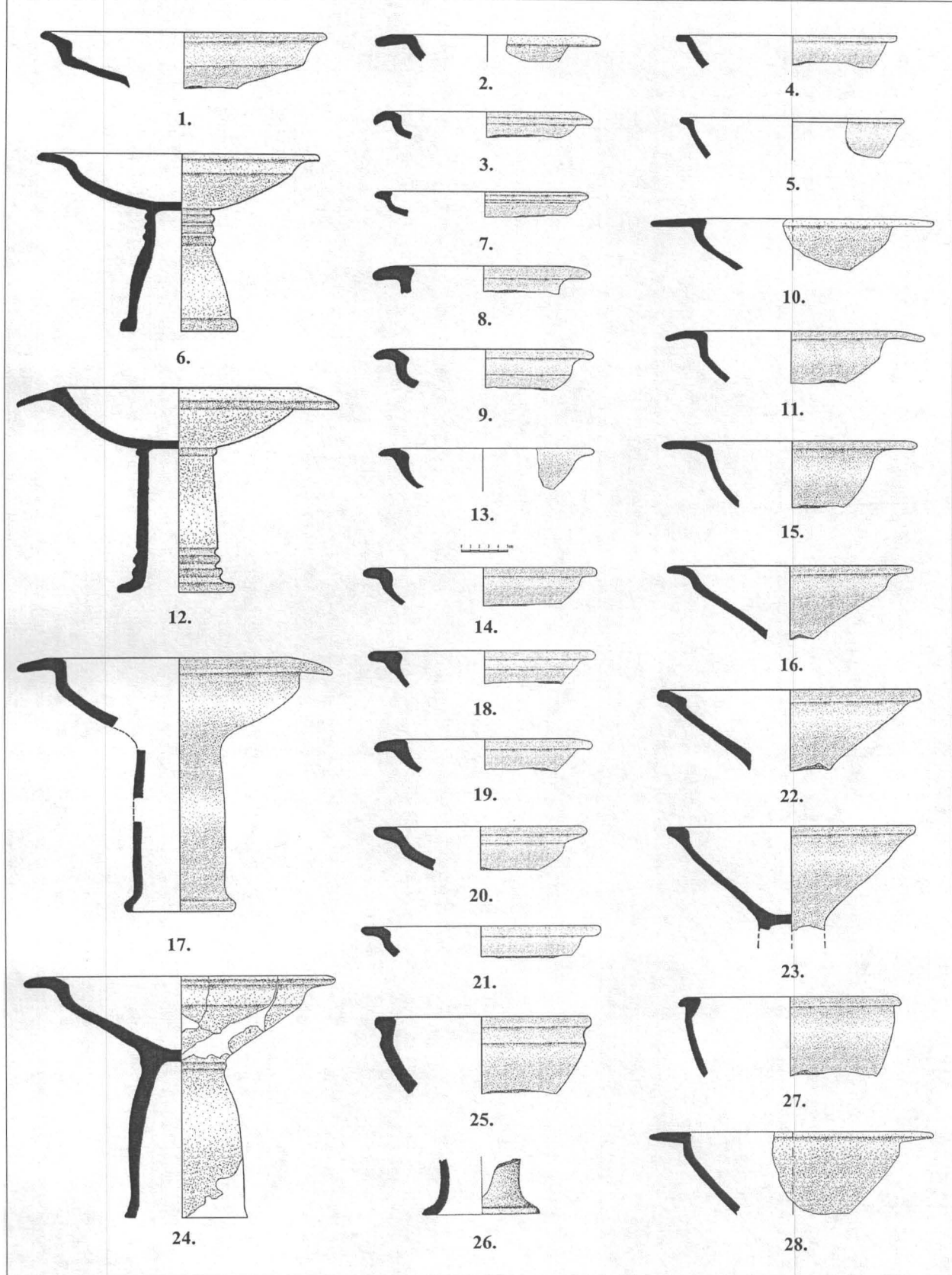
Pl. II. Căni bitronconice: Apahida (18), Derșida (11), Moigrad (2), Morești (5, 9, 10), Pecica (12, 14), Pișcolt (1, 7, 8, 16, 20), Sf. Gheorghe (3), Sighișoara (6, 15, 19), Slimnic (4), Seușa (13), Voivodeni (17).

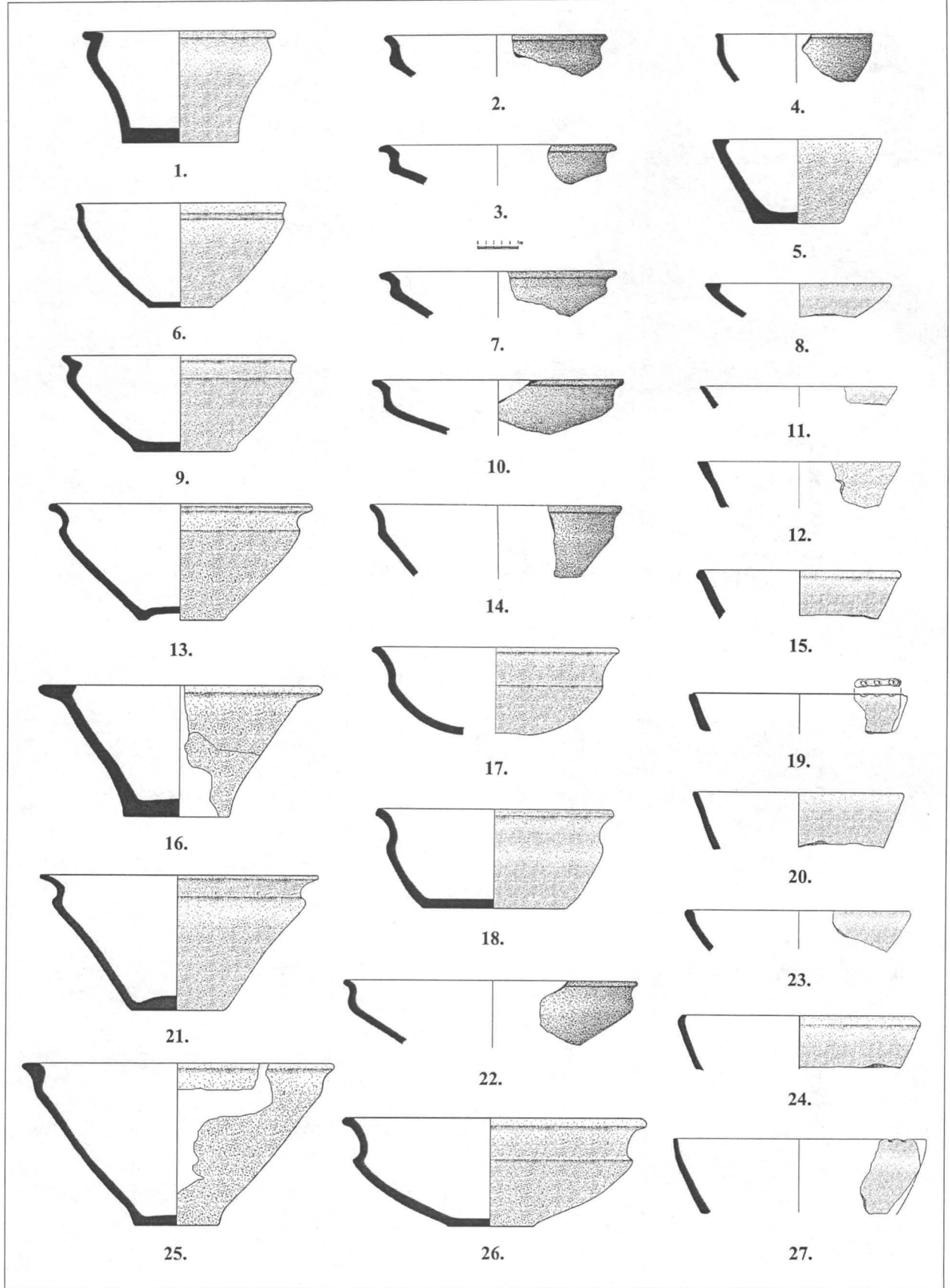
Pl. III. Căni bitronconice: Pecica (11, 15), Tilișca (16).
 Căni cu gât cilindric: Pecica (11), Sighișoara (8).
 Vase cu gât cilindric: Pecica (1-5), Poian (7), Sighișoara (9, 10, 13), Tilișca (6, 14)

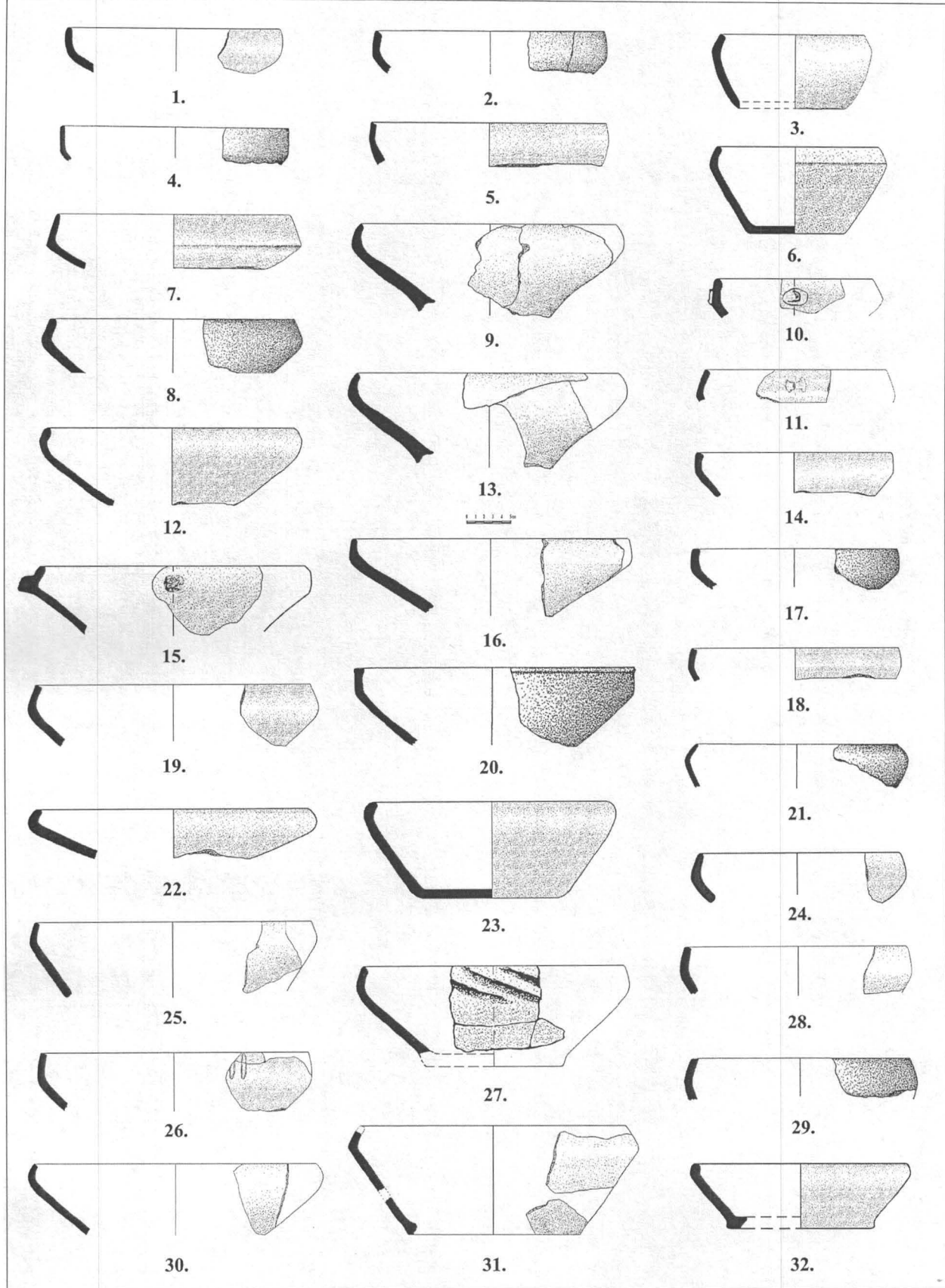
Pl. IV. Cești: Ciumești (3), Pecica (5), Pișcolt (1, 7), Sighișoara (4)
 Ceașcă dacică: Sângeorgiu de Mureș (2)
 Cupe: Pecica (15), Sighișoara (11, 14)
 Vase cu perforații: Aiud (12), Ilișua (9), Morești (10), Pecica (6, 13), Sf. Gheorghe (16), Zalău (8)

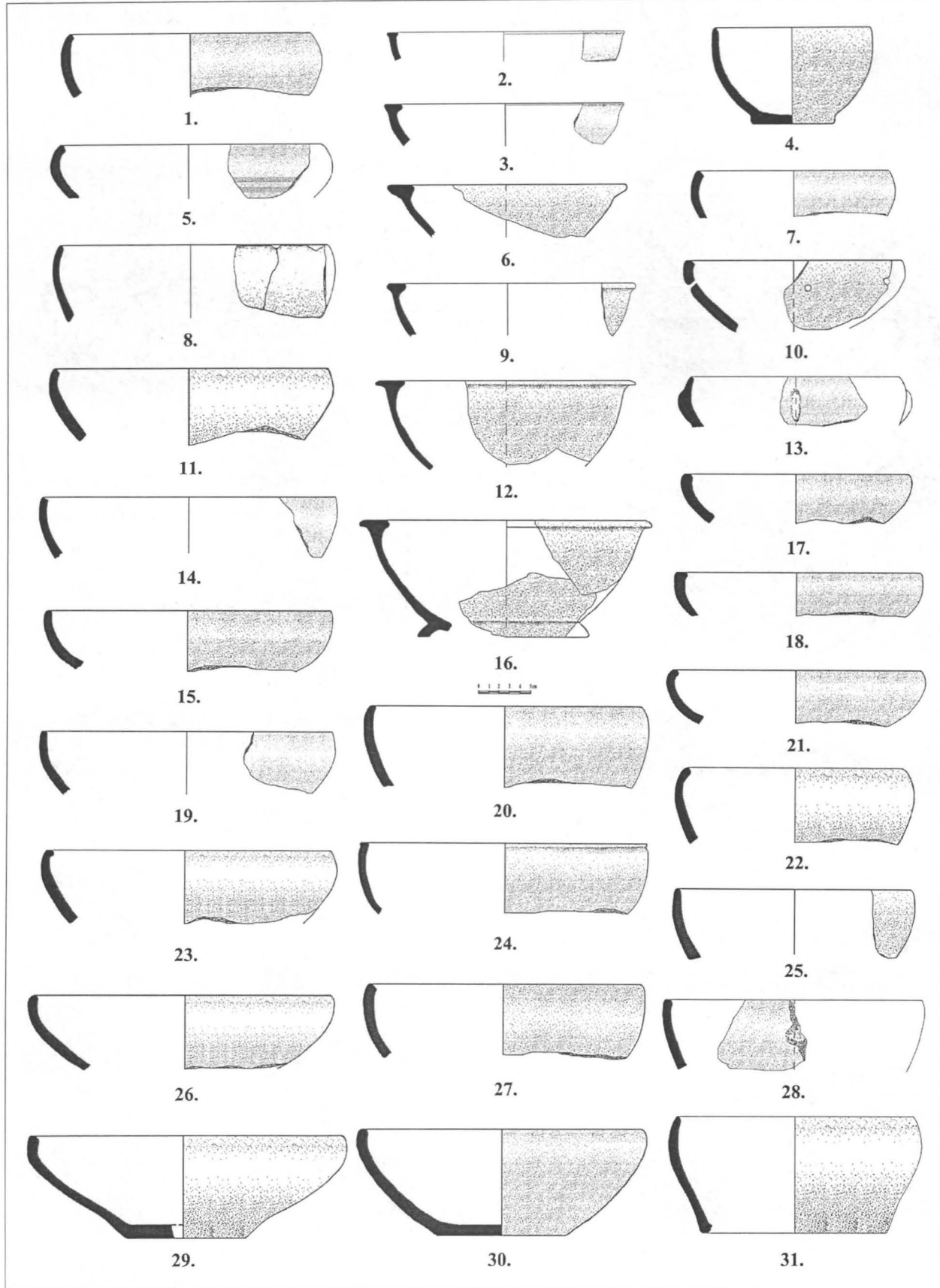
Pl. V. Fructiere: Ilișua (13), Moigrad (24), Morești (26), Panic (4), Pecica (1, 11, 15-17, 22, 23, 25, 27), Sângeorgiu de Mureș (2, 10, 28), Sighișoara (6, 12), Slimnic (3, 7-9, 14, 18-21), Zalău (5).

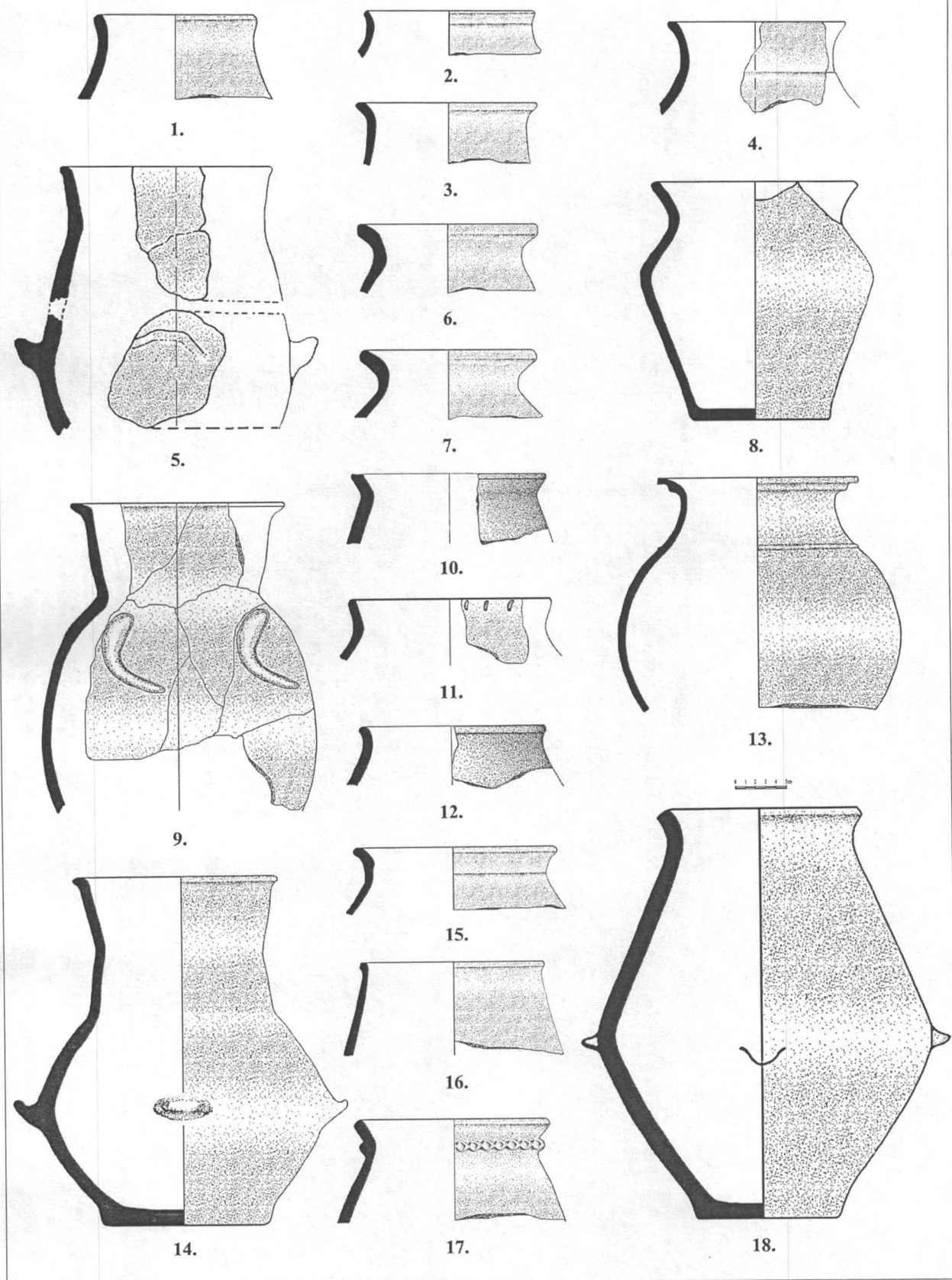
Pl. VI. Străchini tronconice: Ciumești (15, 19, 20, 24), Florești (12), Moigrad (16), Pecica (8), Voivodeni (5), Zalău (11, 23, 27) Străchini cu umăr reliefat: Ciumești (17, 26), Lechința de Mureș (6), Moigrad (13, 25), Morești (2-4, 7, 10, 14, 22), Pișcolt (18), Sf. Gheorghe (1), Tlișca (21), Valea lui Mihai (9).

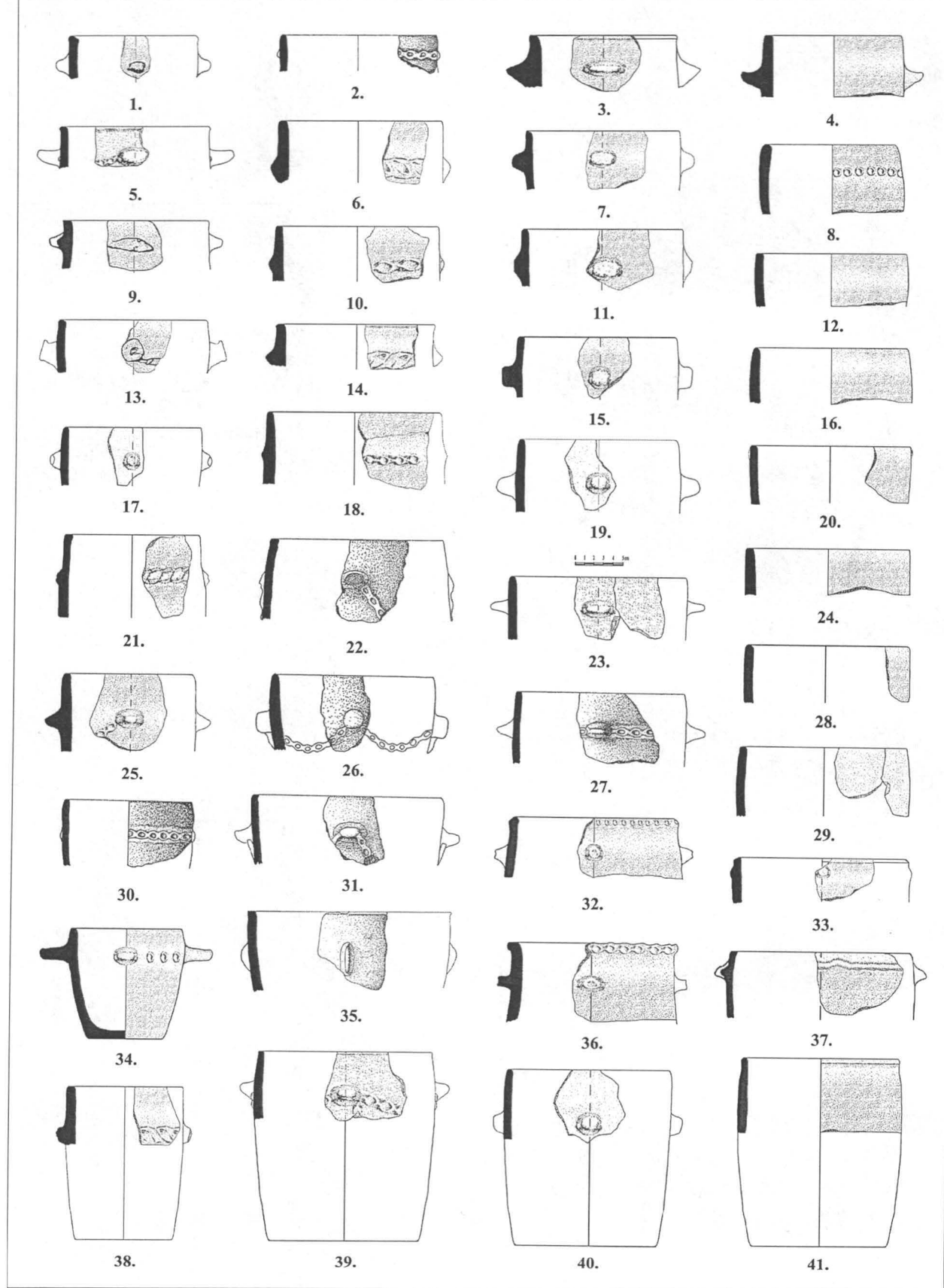
Pl. VII. Străchini cu buza invazată: Berea (7), Ciumești (14), Florești (3, 9, 11, 13, 16, 25, 28, 30, 31), Morești (2, 4, 8, 10, 17, 20, 21, 29), Panic (5, 18), Pecica (22, 32), Pișcolt (12, 23), Pruniș (27), Sângeorgiu de Mureș (15), Seușa (6, 24), Zalău (1, 19, 26).

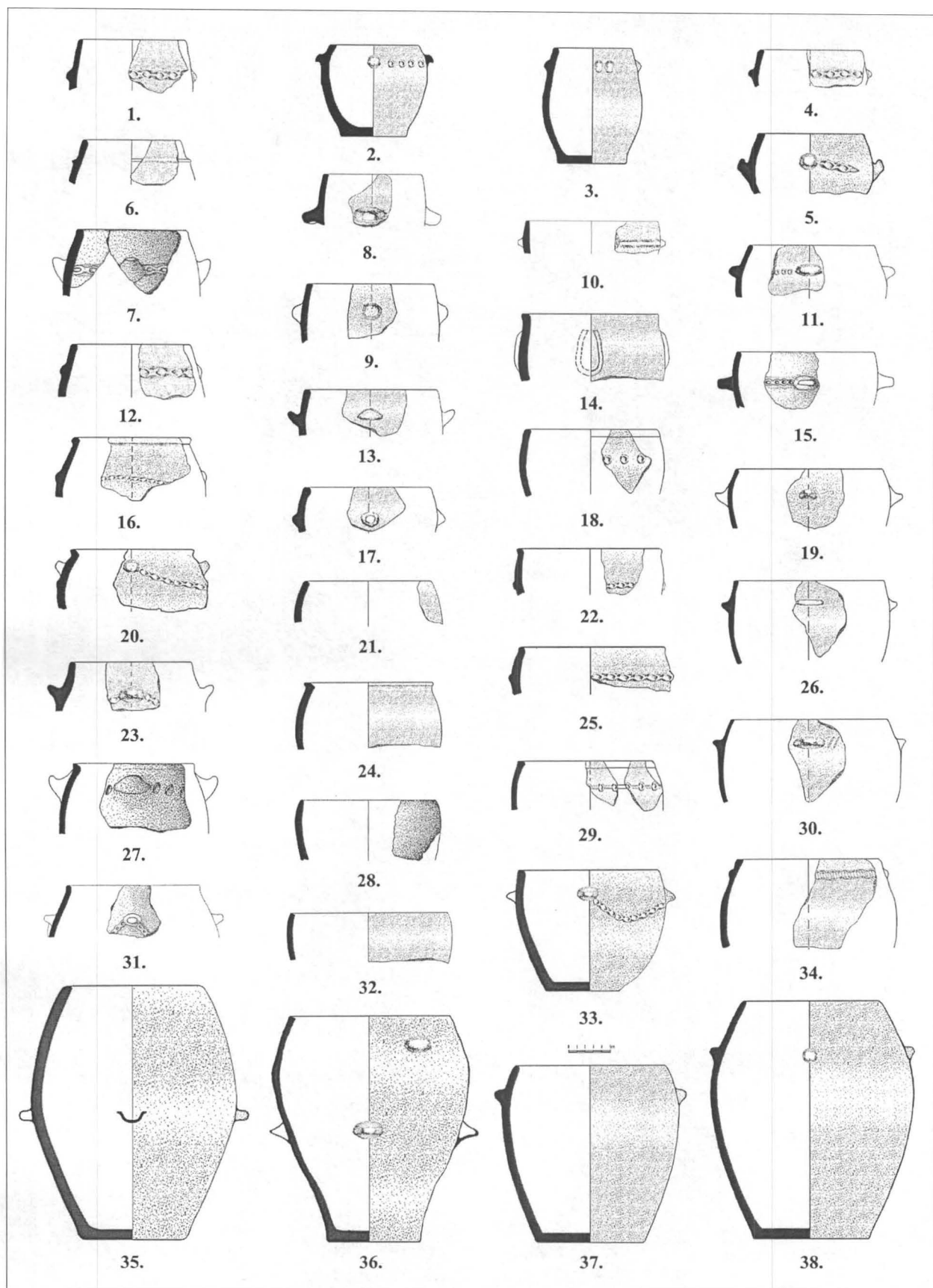
Pl. VIII. Străchini cu pereții ușor curbați: Berea (11, 22, 23, 26, 29), Ciumești (1, 5, 7, 15, 18, 20, 21, 24, 27), Florești (2, 8, 31), Ilișua (25), Lancrăm (9), Lechința de Mureș (4), Moigrad (12, 16), Morești (10), Pecica (17), Pișcolt (30), Sângeorgiu de Mureș (6), Zalău (3, 13, 14, 19, 28).

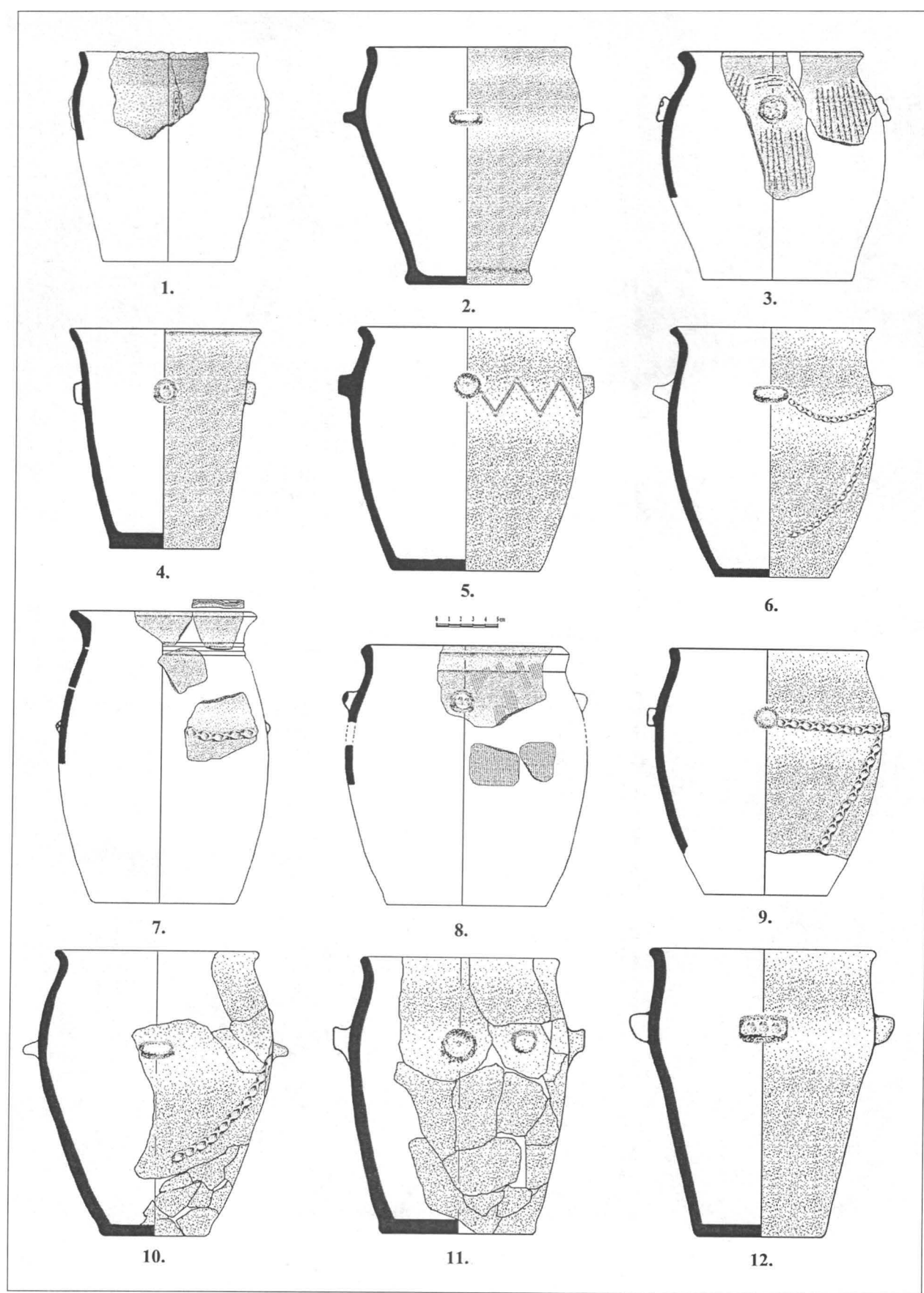
Pl. IX. Vase bitronconice: Apahida (18), Blandiana (8), Ciumești (3, 4), Ilișua (11), Morești (10, 12), Orosfaia (5), Pecica (6, 7, 13, 17), Slimnic (2, 15), Tilișca (9, 14), Zalău (1, 16).

Pl. X. Vase cu profil aproape drept: Berea (21), Ciumești (8, 41), Florești (5, 17, 19, 23, 29, 39, 40), Ilișua (28), Lancrăm (1, 13), Lechința de Mureș (9, 37), Morești (2, 22, 26, 27, 30, 31, 35), Panic (10, 15, 16, 24), Pecica (32, 36), Pișcolt (34), Zalău (3, 4, 6, 7, 11, 12, 14, 18, 20, 25, 33, 38).

Pl. XI. Vase cu pereții arcuiți: Apahida (35), Berea (1, 4, 6, 12, 34), Carei (9), Ciumești (8, 11, 13, 17, 18, 23, 24, 26, 29, 30), Florești (10), Ilișua (16, 21, 22, 25, 33), Lancrăm (19), Lechința de Mureș (5, 20), Morești (7, 15, 27, 28, 31), Panic (32), Pecica (14), Pișcolt (2, 3, 37, 38), Seușa (36).

Pl. XII. Vase borcan: Ilișua (5, 6, 9), Moigrad (10, 11), Morești (1), Sf. Gheorghe (12), Sighișoara (4), Slimnic (3, 7, 8), Tilișca (2).

Fragmente din două diplome militare romane descoperite în Dacia Porolissensis

Dumitru PROTASE

Cuvinte cheie: Dacia Porolissensis, Arcobadara, diplome militare, martori

Mots-cléf: Dacia Porolissensis, Arcobadara, diplômes militaires, témoins

În cursul săpăturilor arheologice din anii 1988 și 1991, efectuate de Corneliu Gaiu în castrul *alei I Tungrorum Frontoniana* de la Ilișua (*Arcobadara*), localitate situată pe limesul nordic al Daciei, în actualul județ Bistrița-Năsăud, s-au descoperit opt fragmente de diplome militare (fig.1-4). Acestea provin din două diplome distincte. Fragmentele din prima diplomă, cinci la număr, s-au găsit în pretoriul castrului, iar celelalte trei din a doua diplomă au ieșit la lumină în *praetentura dextra*. Toate fragmentele recuperate se păstrează în Muzeul Județean din Bistrița.

DIPLOMA I

Fragmentele din această diplomă, în număr de cinci (fig.1-2), s-au descoperit în anul 1988, în clădirea pretoriului, într-un strat de pietriș din fața încăperii notată cu litera g, la adâncimea de 0,85 m. Foarte slab conservate și cu urme de trecere prin foc, ele provin, toate, din *tabella II*.

Fragmentul 1. Are suprafața de 5,8 x 2,7 cm, grosimea 0,5 mm, greutatea 3,25 g, literele înalte de 4 mm, distanța dintre rânduri 7, 8, 11 mm și este rupt din dreapta părții superioare a tăbliței II, pe care figurează fragmentar *cognomina* a patru din cei șapte martori, cetățeni romani, care garantau autenticitatea textului. Întregite, numele lor și perioada în care ei și-au îndeplinit activitatea, se prezintă după cum urmează:

[TI. IVLI	FEL]ICIS	_____	a.134-167
[C. IVLI	S]ILVANI	_____	a.134-154
[C. POMONI	ST]ATIANI	_____	a.154-167
[P.OCILI	PR]ISCI	_____	a.148-167

Nu se poate spune cu certitudine, dacă acești patru martori ocupau locurile de la începutul sau finalul listei, deoarece conturul fragmentului nu permite stabilirea sigură a locului din tăbliță, de unde el a fost desprins. Oricum, acest fragment cu *nomina signatorum*, fără nici o urmă de scriere pe fața interioară (*intrinsicus*), este cel mai important dintre cele cinci recuperate, pentru că dă posibilitatea fixării aproximative a datei eliberării diplomei. Dacă examinăm anii între care a deținut funcția fiecare dintre cei patru martori și dacă facem abstracție de lipsa celorlalți trei, constatăm că diploma putea fi eliberată între anii 148 și 154 sau în preajma acestui interval de timp. În lipsa numelui consulilor și *tribunicia potestas* a împăratului - elemente cronologice pe care nu le avem pentru o datare precisă - putem aprecia, totuși, că diploma a fost acordată veteranului - necunoscut și el - dintr-o *ala* sau *cohors* în timpul domniei lui Antoninus Pius (138-161). Din fragmentul 2 reiese clar că în ziua de 16 mai a unui an din perioada menționată s-a dat această *honestia missio*.

Fragmentul 2. Provine din colțul superior drept al tăbliței II și are următoarele resturi de inscripție din primul și al doilea rând al textului, care figurează pe fața internă (*intrinsicus*) și pot fi completate astfel:

A(nte) D(iem) XV(quantum decimum) K(alendas IV(nias)
.....O ET G(?) indescifrabil.

Dumitru Protase

Cluj-Napoca
Tel. 0264-599839

Notăm că pe fața exterioară (*extrinsecus*), netedă, nu există urme de scriere. Observăm, de asemenea, că în r. 2 se află numele, neprecizabile, ale celor doi consuli în funcție. Fragmentul are suprafața de 3,5 x 3,6 cm, grosimea 0,4 mm, greutatea 4,70 g, literele înalte 3-5 mm, iar distanța între cele două rânduri de 11 mm.

Fragmentul 3. Este rupt din partea centrală a tăbliței și are suprafața de 2,7 x 1,4 cm, grosimea 1 mm și greutatea de 1,50 g. Pe fața sa interioară (*intrinsecus*), în mijloc, se distinge clar terminația VLI a unui cuvânt (litere înalte de 4 mm), iar în colțul stâng de sus apare capătul inferior din două bare verticale aparținătoare la unu sau două cuvinte, care nu s-au păstrat. Fața sa exterioară este netedă, nu are urme de scriere.

Fragmentul 4. Are suprafața de 2,3 x 1,8 cm, grosimea de 0,4 mm, greutatea 3,25 g și provine din colțul inferior stâng al tăbliței, precum arată marginea verticală și cea orizontală, neștirbite, bine conservate. Pe partea interioară se văd două litere, (înalte de 4 mm), C (sus) și I (la mijloc), litere care formau inițiala a două cuvinte, nepăstrate. Distanța între ele era de 7 mm. Pe fața externă nu se văd urme de scriere.

Fragmentul 5. Desprins din partea centrală a tăbliței, are suprafața de 3,2 x 3 cm, grosimea 0,4 mm, greutatea 3,25 g și pe partea sa interioară, în marginea sa de jos, se disting resturi din patru litere, neprecizabile. Fără urme de scriere pe fața externă. Ca și celelalte fragmente (excepție nr. 2) și acesta este extrem de fragil.

DIPLOMA II

Fragmentele provin din *tabella II* și s-au găsit în anul 1991, așa cum am menționat deja, în *praetentura dextra*, într-o mică groapă din nivelul II, corespunzând stratigrafic castrului mare de pământ, care a durat probabil până în timpul lui Marcus Aurelius, când s-a construit pe același loc castrul mare de piatră. În groapa respectivă se mai aflau diverse materiale arheologice romane și resturi din obiecte de bronz. Ele poartă urme vizibile de trecere prin foc.

Fragmentul 1. Are suprafața de 6,5 x 4 cm, grosimea 0,8 x 1 mm, greutatea 13,60 g, literele înalte de 4 mm, distanța între rânduri 7 mm, și este rupt din colțul superior dreapta al tăbliței II, unde se pot observa marginea de sus a acesteia și o parte din orificiul prin care trecea veriga sau sârma împletită care lega cele două tăblițe. Pe fața externă (*extrinsecus*) se păstrează *cognomina* primilor trei martori (*testes*), la genitiv: SEVERI, DAPHNI, GETAE, iar pe cea interioară (*intrinsecus*) se disting cu greu câteva urme de litere, neprecizabile. Numele complet al celor trei martori semnatori (*signatores*) și perioada în care ei și-au desfășurat activitatea - plus cei doi, probabil, de pe locurile 4 și 5 din fragmentul 3 - se prezintă astfel.

1. [P.ATTI]	SEVERI	-----	a.124-146
2. [L.PVLLI]	DAPHNI	-----	a.122-148
3. [M.SERVILI]	GETAE	-----	a.145-166
4. [C.IVLI	SILVA]NI	-----	a.134-154 fragmentul II
5.....	[PROC?]VLI	-----	fragmentul II

Important de reținut este faptul că, în lipsa părții cu numele consulilor, acest fragment cu *cognomina* primilor trei martori oferă indicii foarte bune privind data aproximativă a eliberării diplomei, care poate fi plasată în timpul domniei lui Antoninus Pius, probabil în anii 145-146 sau în jurul acestora.

Fragmentul 2. Aparține de asemenea acestei diplome și a fost rupt din partea centrală a tăbliței II. Are suprafața de 5 x 3 cm, grosimea 0,4 - 0,5 mm, greutatea 4,50 g, literele înalte de 7 mm, distanța între rânduri de 4,5 și 7 mm. Din text se mai văd resturi din șase rânduri, având litere, neglijent gravate, din cuvinte incomplete și dificil de întregit. Textul se află pe fața interioară a tăbliței II (*intrinsecus*) și din cuprinsul lui distingem următoarele litere, unele nesigure: V LL L (r. 1), TOR (r. 2), ALE (r. 3), TRALIS (r. 4), LLXX? (r. 5), TIN (r. 6). Fața externă (*extrinsecus*) este netedă, pe ea nu se văd urme de litere din numele martorilor.

Fragmentul 3. Are suprafața de 5,8 x 2,7 cm, grosimea 0,3-0,4 mm, greutatea 3 g, literele înalte de 4 mm și distanța dintre cele două rânduri de 7 mm. Prin toate elementele sale, el se leagă de fragmentul 1, având terminația -INI și -VLI din *cognomina* martorilor nr. 4 și nr. 5, SILVANI și PROCVLI (?), așa cum am arătat la fragmentul 1. Pe fața interioară nu se observă urme de scriere.

Din cele trei fragmente păstrate rezultă că acum cunoaștem - prin completare - numai primii patru (sau cinci) din cei șapte martori semnatori ai documentului, celelalte părți ale diplomei - care conțineau datele esențiale - fiind pierdute. Din această cauză, nu știm nimic despre titularul diplomei și trupa (*cohors ori ala*)

din care el a fost eliberat, despre unitățile auxiliare romane din care atunci au avut loc lăsări la vatră (*honestae missiones*) și alte date importante, definitorii, pe care în general le furnizează diplomele militare romane. Totuși, subliniem că aceasta este a doua diplomă militară descoperită în castrul roman de la Ilișua, chiar dacă, regretabil, din corpul ei s-a recuperat doar o parte din *tabella II*, cu *cognomina* unora dintre martori.

Din examinarea fragmentelor provenite din *tabella II* a celor două diplome militare rezultă că ele nu aduc nimic nou, important, din punct de vedere istoric, dar prezintă un anumit interes, incontestabil, pentru castrul de la Ilișua (*Arcobadara*), unde, în inventarul descoperirilor, ocupă un loc aparte. Statistic, acestea sporesc, evident, numărul diplomelor militare descoperite în Dacia și, implicit, al celor din Imperiul Roman, peste 330 în total. Cei șapte – opt martori, ale căror *cognomina* s-au păstrat pe fragmentele recuperate, sunt și ei cunoscuți în diplomele din Imperiu, iar unii și în cele din Dacia, în perioada Hadrian-Antoninus Pius. Dacă încadrarea cronologică aproximativă a eliberării acestor diplome în timpul lui Antoninus Pius corespunde realității, este relevant că ambele documente datează din vremea domniei acestui împărat.

Notă. În studierea acestor fragmente de diplome am utilizat cu precădere lucrarea lui I.I. Russu, *Diplomele militare ale Daciei*, IDR, I, 1975, p. 64 - 164. și, mai ales, opera fundamentală în acest domeniu publicată succesiv, de Margaret Roxan (și colaboratori), *Roman military diplomas (RMD)*, London, I-IV, 1978-2003. Aceasta, mai greu de găsit în bibliotecile din România, mi-a pus-o la dispoziție, din biblioteca proprie, colegul Dan Isac, căruia îi aduc cuvenitele mulțumiri. Un cuvânt de mulțumire îi datorez și fostului meu doctorand, Corneliu Gaiu, care mi-a oferit spre publicare aceste materiale documentare.

Cu privire la cercetările din anii 1973-1995, vezi D. Protase, C. Gaiu, G. Marinescu, *Castrul roman și așezarea civilă de la Ilișua*, Bistrița 1997 (cu bibliografia mai veche), iar pentru identificarea Ilișua - *Arcobadara*, S. Nemeti - M. Bărbulescu, *Teritorium Arcobadarense*, în *Ephemeris Napocensis*, XVI-XVII, 2006-2007, p. 107-118.

Quelques fragments de deux diplômes militaires romains découverts en Dacia Porolissensis (Résumé)

Ces fragments de diplômes ont été découverts pendant les fouilles archéologiques exécutées dans le camp d'*ala I Tungrorum Frontoniana* (l'antique *Arcobadara*), situé sur le limes nordique de la Dacie Porolissensis, dans le territoire actuel du village Ilișua (dép. Bistrița-Năsăud). Les fragments du premier diplôme, au nombre de cinq (fig. 1-2) ont été trouvés dans le *praetorium*, en l'an 1988, mais les autres trois appartenances au deuxième, ont été mis au jour en 1991, dans la *praetentura dextra*.

Par les surnoms (*cognomina*) des témoins restes sur les fragments récupérés, la délivrance de deux diplômes peut être datée durant le règne de l'Antoninus Pius, approximativement au 16 – ème jour du moins de mai des années 148-154 (le premier) et pendant les ans 145-146 (le deuxième). Il faut noter que ces sont les fragments de seuls diplômes militaires découverts jusqu'à présent dans ce camp romain.

Fig. 1. Ilișua. Castrul roman. Fragmente din Diploma militară romană I, tabella II (extrinsecus), cu cognomina unor martori (foto).

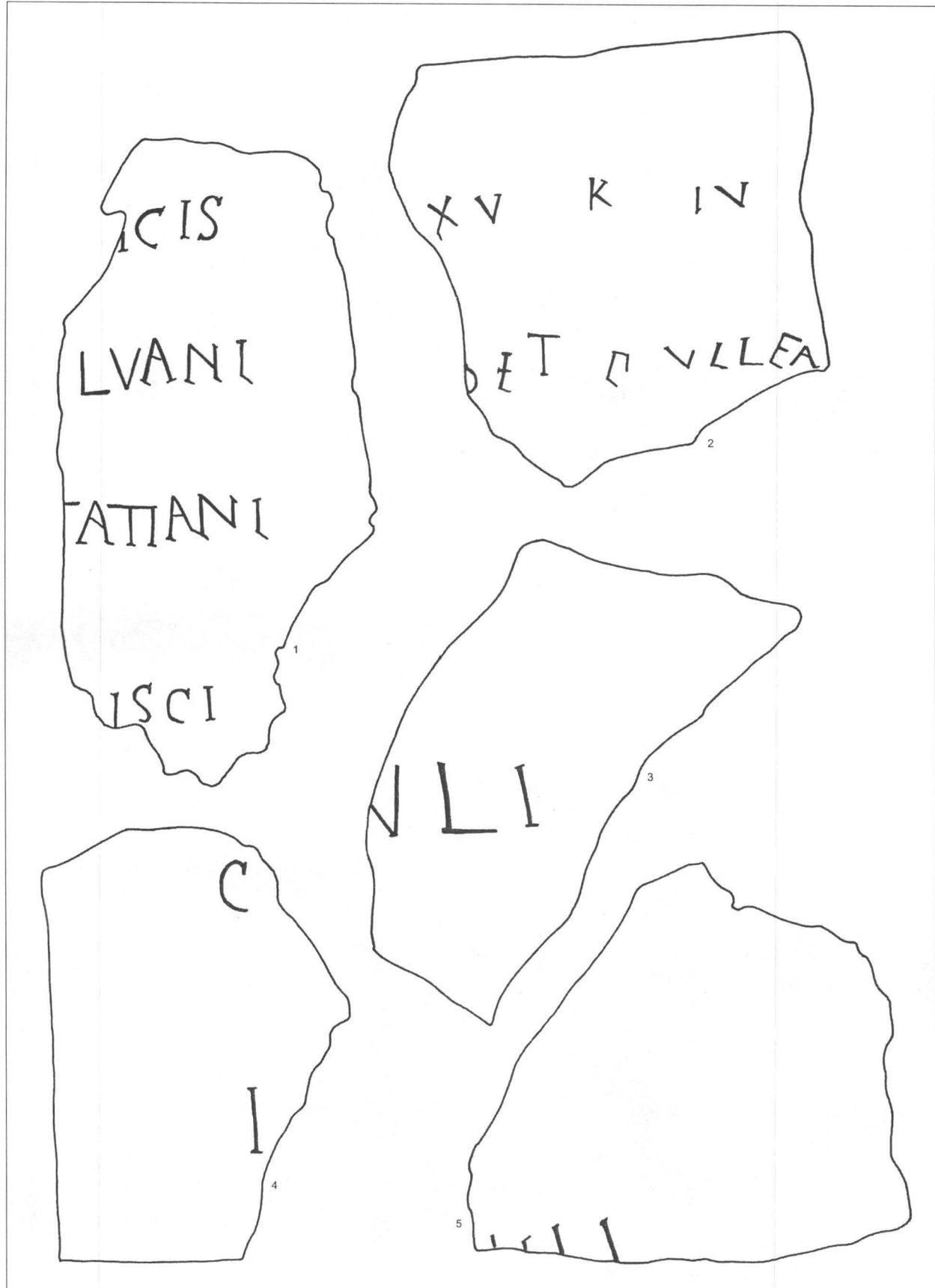

Fig. 2. Ilisua. Castrul roman. Fragmente din Diploma militară romană I, tabella II (extrinsecus) cu cognomina unor martori (desen).

Fig. 3. Ilișua. Castrul roman. Fragmente din Diploma militară romană II, tabella II (extrinsecus), cu cognomina unor martori (foto).

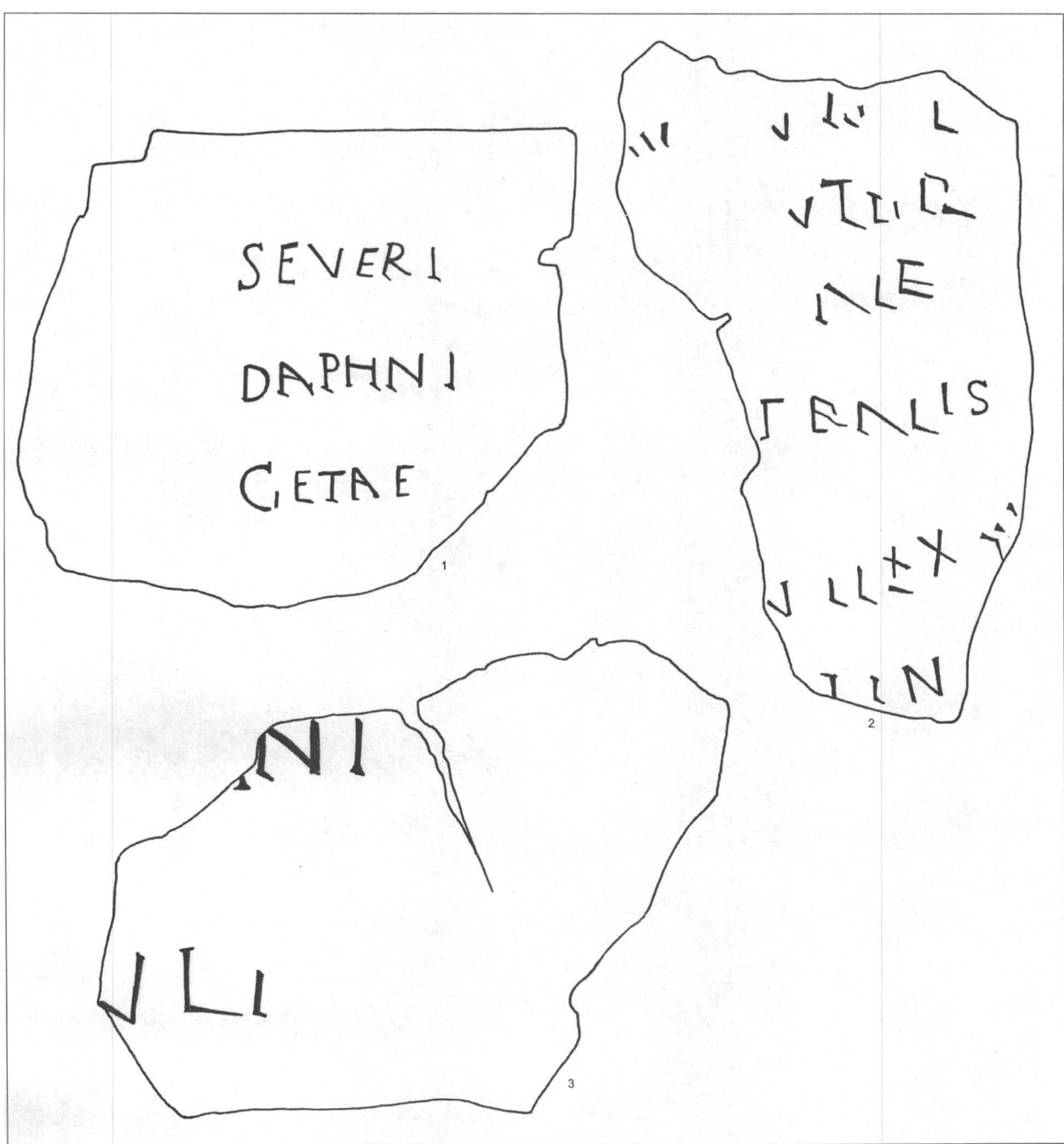

Fig. 4. Ilisua. Castrul roman. Fragmente din Diploma militară romană II, tabella II (extrinsecus), cu cognomina unor martori (desen).

The iconography of the waiting servants depicted on funerary reliefs from Roman Dacia¹

Dávid PETRUȚ,
Silvia MUSTAȚĂ

Keywords: funerary iconography, funerary monuments, funerary banquet, *camillus/camilla*, servants.

I. Introduction

The funerary monuments from Roman Dacia have been, for almost one hundred years, the subject of many studies and debates between specialists². Still, even if great progress has been done in the investigation of several aspects related to the typology and chronology of the structures, there are many issues linked above all to iconography, especially to secondary elements connected to the main scenes, which need to be more extensively discussed.

The object of the present paper is to explore an aspect of Roman funerary iconography, namely the motif of the waiting servant present on funerary reliefs from the province of Dacia. While in Dacia hitherto no wall paintings or floor mosaics with such portrayals are known, there is however a relatively numerous group of funerary monuments which include representations of servants. In archaeological literature, the Dacian depictions of the servant are usually identified with the individuals known from the written sources as *camilli(-ae)*³. The basis for this association is the assertion that these characters can be regarded as attendants at the ritual event called the *funerary banquet*, often shown on grave reliefs⁴. The identification of the servants with the *camilli* however, as it will be shown below, is less than straightforward. Thus the mentioned iconographical aspects which can be observed on monuments will be analysed in relation to other forms of iconographical expression in Roman art.

II. Methodological and terminological aspects

Our survey comprises funerary reliefs with portrayals of servants performing waiting duties (serving food and drinks at convivial events, including washing the hands of guests) discovered in *Dacia Porolissensis* and

1 We would like to express our gratitude towards the specialists from the National History Museum of Transylvania, Cluj-Napoca, especially towards Prof. Dr. Ioan Piso and Dr. Irina Nemeti for offering us the photographic material for the pieces preserved in Cluj-Napoca. The same thoughts go to Cristina Mitar from the Museum of Dacian and Roman Civilisation, Deva. Also, we would like to thank Dr. Mariana Egri for the linguistic revising of the text.

2 For the most important contributions see: FLORESCU 1930; FLOCA/WOLSKI 1973; BIANCHI 1974; ȚEPOSU-MARINESCU 1982; BIANCHI 1985; CIONGRADI 2007. For the funerary iconography of Dacia see: CHIȘ 2004, with no comments related to the subject of servant depictions. The present study doesn't include other representations of servants appearing in Roman Dacia which are related to other types of activities specific to household servants: the *calones* present on a funerary *stela* from *Apulum* (CIONGRADI 2007, 186, no. S/A 97, Taf. 58/S/A 96), on a lateral wall of *aedicula* from Gherla (ȚEPOSU-MARINESCU 1982, 204, No. 27, Pl. XXXIX/AE 27) and on a funerary *stela* from Sutor (ȚEPOSU-MARINESCU 1982, 129, No. 112, Pl. XI/S 112). Even if there is a special category of waiting servants involved in attending their masters during the toilet (see CSIR Österreich II. 3, types I.d, I.e, I.f, I.l), the iconographical particularities of the depiction on the *aedicula* wall from Rediu (ȚEPOSU-MARINESCU 1982, 207, No. 40, Pl. XXXIX/AE 40), showing the servant involved directly in the work process, determined us to exclude it from the present study.

3 ȚEPOSU-MARINESCU 1982, 49; PÎSLARU/BĂRBULESCU 2003, 42.

4 ȚEPOSU-MARINESCU 1982, 49; PÎSLARU/BĂRBULESCU 2003, 42.

David Petruț

Universitatea "Babeș-Bolyai" Cluj-Napoca
e-mail: petrutdavid@gmail.com

Silvia Mustăță

Universitatea "Babeș-Bolyai" Cluj-Napoca
e-mail: silvia_mustata@yahoo.com

*Dacia Superior*⁵. Emphasis will be placed on iconographical information; however there will be an attempt to correlate the iconography with epigraphic and architectural data wherever the nature of the record allows this. The terms “servants” and “attendants” will be used as opposed to the term “slaves”, as the function of the represented figures is relevant to our discussion rather than their legal status⁶. Alternatively the term “waiting servant” can be applied, as our discussion refers exclusively to this category of household servants⁷. The term *camillus* or *camilla* often used in archaeological literature in relation with servant-depictions, cannot be applied in this case, being characteristic exclusively to votive representations⁸. In the German literature the customary terms used are *Diener* (*Dienerin*) or *Opferdiener* (*Opferdienerin*) with no apparent differentiation regarding their usage in either votive or domestic context⁹. For designating the attributes and objects associated with the servants, the use of modern terminology is preferable as opposed to the Latin names, which in many cases are prone to controversy. The most important attributes discussed below, and for which the modern terminology will be applied, are: the jug¹⁰, the *Griffschale*¹¹ and the napkin¹². In the case of the jug, if noticeable, a difference will be made between the vessels with spout (designated as “jugs with spout”) and the vessels without spout (designated as “jugs”) since these features are also displayed by artefacts known from the archaeological record. Elements of clothing (*tunicae*, *pallae*) and of furniture (*mensa tripes*, *kathedra*) will be named according to the Latin terminology¹³.

The criteria for defining the iconography of the servants on funerary reliefs were elaborated by G. Piccottini, while analysing the monuments from *Virunum* (province of Noricum) and its *territorium*. According to the mentioned scholar, the servants are portrayed as individuals of young age, attired in a simple manner, usually in short calf-length *tunicae*, sometimes adorned with two vertical *clavi*, and holding either of the following objects: napkin, cauldron or bucket, *Griffschale*, jug¹⁴. In this group of reliefs however servants are associated with less conventional objects which are apparently unrelated to the theme of conviviality, as the mirror or the incense box (*acerra*), both being very common. The figures of the servants (just as those of other depicted categories of slaves) usually occupy, an adjoining position, either on the side walls of *aediculae*, funerary altars,

5 According to our information, there are no funerary monuments with servant depictions in *Dacia Inferior* (For the funerary monuments from *Dacia Inferior* see: ALEXANDRESCU-VIANU 1977 and BIANCHI 1985).

6 DUNBABIN 2003a, 443, Note 1. With regard to the terminology we adopted the practice of the cited author.

7 See DUNBABIN 2003a: Other types of household servants commonly depicted on funerary reliefs are: *librarii*, curriers, horse grooms (*calones*), see CSIR Österreich II. 3, 8-9.

8 See the discussion below.

9 See: CSIR Österreich II. 3; CIONGRADI 2007.

10 For the Latin terms see NUBER 1972, 143. The jug as part of the hand-washing service is mentioned in the written sources as: *vas*, *urceus*, *urceolus* (most commonly used for the jug with spout), *vas cum aqua* and *guttus* or *guturnium* (not so common); SIEBERT 1999, 32-40. Using the depictions from votive and funerary reliefs the author distinguishes between a vessel with a wide neck: *urceus*, and a vessel with a narrow neck: *guttus*. The distinction is not entirely convincing since the basis of the analysis were the sculpted images of the vessels, without any attempt to correlate them with archaeological artefacts, a fact which determined the employment of different denominations for types belonging to the same shape or to the same shape made from different materials (e.g.: bronze versus silver and gold); for the recurrence of the Latin terms designating vessels in the written sources see also HILGERS 1969, without a precise attempt of identifying specific shapes: *gut(t)urnium*, *gut(t)us* (HILGERS 1969, 58-60, 191-192, Nos.: 183-184), *urceolus*, *urceus* (HILGERS 1969, 83-86, 298-299, Nos.: 377-378).

11 Part of the hand-washing service, it designates a hand bowl with a cylindrical handle, commonly confused in the literature with the vessels known as *paterae* (See NUBER 1972, 105). The Latin terms ascribed to this object in the literature are: *polybrum*, *trulleum* or *trulleus* (the oldest denominations known in Latin), *malluvium*, *aquaeminarium* and *aquamanus* (NUBER 1972, 140-142); *polybrum* (SIEBERT 1999, 46-47), and *trulleum* (CSIR Österreich II. 3, 8); see also HILGERS 1969 and note 9: *aquae manale* (HILGERS 1969, 107, No.: 29), *malluvium* (HILGERS 1969, 216-217, No.: 228), *pol(l)ubrum/polybrum* (HILGERS 1969, 262-263, No.: 299), *trulleum* (HILGERS 1969, 293, No.: 365); The choice to use the German term *Griffschale* is justified by its univalent meaning in comparison to other terms used in different languages to describe this vessel shape.

12 See DUNBABIN 2003a 447-448. The Latin terms commonly used in the literature are: *mantela* (appropriate for sacrificial contexts) and *mappa* (used in domestic contexts). See SIEBERT 1999, 108.

13 The Latin terms were employed here because of their unequivocal meaning in this case.

14 CSIR Österreich II. 3, 6-8.

or on the two laterally placed relief fields on large funerary inscription plaques¹⁵. In our analysis in addition to the individual and pair representations, we included the servant depictions from funerary banquet scenes as well, since these have the same function and iconographical characteristics as the independent depictions¹⁶.

The typology is based on individual representations of the servants and the main criteria for the classification are: 1) the gender and 2) the combination of attributes (objects held in hands by the servants). The clothing and the objects only loosely associated with them, which appear in the same relief field, but are not in direct contact with the servants, will not be considered as criteria for the typology. The independent classification of every individual will be implemented even in cases in which more than one servant was represented in a single register, namely in iconographical compositions involving a pair of servants and in scenes of funerary banquet.

III. Servant depictions from Roman Dacia. Classification

The analysis of the funerary monuments from Roman Dacia led to the identification of 44 depictions¹⁷ of servants which are present on a number of 38 monuments or monument components (*aediculae*¹⁸, altars of the pseudo-*aedicula* type¹⁹, pilaster-shaped monuments²⁰, pyramid-shaped copings of funerary monuments²¹, *stelae*²² and two components of uncertain types of monuments²³) coming from twenty different discovery places. Out of this number 36 are sole representations²⁴ (six of them being part of funerary banquet scenes) and four are collective²⁵ (pairs of two servants depicted together). In three special cases²⁶ their presence is only suggested through the representation of specific attributes under the *mensa tripes*. The image of the servant appears more than once on the monument only in four cases: in three of them they are depicted on both lateral sides²⁷ and in one case²⁸ two sole representations of servants appear on the same lateral wall of an *aedicula*, but in different registers. From the 44 representations, 22 of them depict female attendants and 22 male attendants²⁹.

As mentioned above, the typology of the servants was elaborated taking into consideration as primary criteria the gender and the combination of attributes which can be identified in their hands. Only those depictions were used which allowed a certain identification of the individuals as servants³⁰. In cases in which the attributes couldn't be identified due to the bad preservation of the stone, but the type of representation

15 CSIR Österreich II. 3,8.

16 In the case of the reliefs from *Virunum*, G. Piccottini included in his survey only the depictions which focus exclusively on the image of the servant (see CSIR Österreich II. 3).

17 See the catalogue from this study.

18 Catalogue nos.: 1, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 15, 18, 22, 23, 25, 26, 28, 29, 32, 33, 34, 38, 41.

19 Catalogue nos.: 2/31, 40.

20 Catalogue nos.: 17, 19, 37.

21 Catalogue nos.: 11/30, 14/39, 24.

22 Catalogue nos.: 16, 20, 21, 27, 36.

23 Catalogue nos.: 4, 35.

24 Catalogue nos.: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 (lower and upper register), 9, 11, 14, 17, 19, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 37, 38, 39 (funerary banquet scenes: 13, 16, 18, 20, 21, 36).

25 Catalogue nos.: 10, 12, 15, 22 (funerary banquet scene: 22).

26 Catalogue nos.: 21, 40, 41.

27 Catalogue nos.: 2 and 31, 11 and 30, 14 and 39.

28 Catalogue no.: 8.

29 Female attendants: catalogue nos.: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 (the lower register), 9, 10 (the depiction from the left), 11, 12 (the depiction from the right), 13, 14, 15 (the depiction from the left), 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22 (the depiction from the right); Male attendants: catalogue nos.: 8 (the upper register), 10 (the depiction from the right), 12 (the depiction from the left), 15 (the depiction from the right), 22 (the depiction from the left), 23-39.

30 The following monuments have been excluded from the present study due to the bad preservation state or to certain iconographical particularities which didn't allow a certain identification of the individuals as servants: a lateral wall of *aedicula* from Brâncovenești (PROTASE/ZRINYI 1992, 102, No. 18, Pl. IX/3); two lateral walls of *aedicula* from Apulum (FLOCA/WOLSKI 1973, 22, No. 66, 68, Fig. 83, 85), two lateral walls of *aedicula* from *Napoca* (FLOCA/WOLSKI 1973, 22, Nos. 62-63, Fig. 77-78), a lateral wall of *aedicula* from *Potaissa* (FLOCA/WOLSKI 1973, 16, No. 37, Fig. 49-50), a lateral wall of *aedicula* from Sutor (FLOCA/WOLSKI 1973, 26, 28, No. 83, Fig. 102) and a monument component from *Apulum* (CIONGRADI 2007, 231, No. Sc/ A 6b, Taf. 87/Sc/A 6b).

indicated with certainty a servant, the images were classified as uncertain. Accordingly the following types have been identified:

I. Female attendants with: **a.** jug and napkin (catalogue nos.: 1, 2, 3, 4); **b.** beaker and napkin (catalogue nos.: 5, 6); **c.** jug, beaker and napkin (catalogue nos.: 7, 8 (lower register)); **d.** basket and napkin (catalogue no.: 9); **e.** jug and beaker (catalogue no.: 10); **f.** jug, bucket and napkin (catalogue no.: 11); **g.** beaker, *Griffschale* and napkin (catalogue no.: 12); **h.** ladle (catalogue no.: 13); **i.** jug (catalogue no. 14); **j.** napkin (catalogue no. 15); **k.** *incerta* (catalogue nos. 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22).

II. Male attendants with: **a.** jug and napkin (catalogue nos.: 12, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29); **b.** jug, beaker and bucket (catalogue no.: 8 (upper register)); **c.** lamp and barrel (catalogue no.: 30); **d.** saucepan and pouch (catalogue no.: 31); **e.** beaker (catalogue no.: 32); **f.** jug (catalogue no.: 33); **g.** napkin (catalogue no.: 15); **h.** basket (catalogue no. 34); **i.** *incerta* (catalogue nos.: 35, 36, 37, 38, 39).

The first impression given by the types presented above is the richness of the iconographical repertoire of these depictions from Roman Dacia. Still, a closer examination of the frequency of each type, according to the gender of the attendants (Annex I. Graph. 1), shows that most of the representations, with the exception of type I.a and II.a appear only once or twice (types I.b and I.c) for each gender. The only common types between the two genders are I.a and II.a, I.f and II.b (with the observation that the female servant from the Mesentea pyramid-shaped coping doesn't hold the bucket in her hand and the object is placed on the ground to her left), I.i and II.f, and I.j and II.g (the female and male servants are represented together on the same lateral wall of *aedicula*). Also, if we examine the distribution of the attributes according to the gender of the servants (Annex I. Graph. 2) the pattern that can be extracted confirms the results from Graph 1. The only common attributes between genders are the napkin (25 depictions out of which 13 in the representations of male attendants and 12 in those of female servants), the jug (21 depictions: 11 in the representations of male attendants and 10 in those of female servants) and the beaker (8 depiction with a proportion of 2 to 6).

Analysing the type of monuments on which the servants are depicted, 23 representations appear on the hinder or lateral walls of *aedicula*, 5 on funerary *stelae*, 3 on pyramid-shaped copings of funerary monuments, 3 on pilaster-shaped monuments, 2 on altars of the pseudo-*aedicula* type, and other 2 on components of uncertain types of monuments. If we examine the recurrence of the iconographical types on specific categories of monuments (Annex I. Graph 4) it can be observed that, with the exception of types I.b and I.c (each represented by two depictions), there is no preference for representing a certain type on a specific monument. Of course, due to the general tendency of depicting these themes on *aediculae*, the iconographical types, namely I.a and especially II.a, are mainly represented on them. From the point of view of the place of discovery most of the monuments come from *Micia* (Vețel) and *Napoca* (Cluj-Napoca) (6 representations each), *Apulum* (Alba Iulia) (5 representations), *Potaissa* (Turda) (3 representations), Gilău and Ilișua (2 representations each) followed by the rest of the discovery places with one single find of this type (Annex I. Graph 3). The distribution of iconographical types according to the discovery places (Annex I. Graph 5) shows a quite uneven image. The only incidence can be observed in the case of type II.a at *Napoca* and *Apulum*.

IV. Discussion

The ancient literary sources reveal that the dining room servants (called *ministri* or *ministratores*) of the wealthy households were part of a large specialized staff, elaborately organized according to the different tasks that needed to be performed on convivial events.³¹ According to the research carried out by John D`Arms, the staff included alongside the waiters, individuals designated to issue invitations and assign places at the table (*vocator*), to acquire what is necessary and organize the menu (*obsonator*), while the *nomenclator* was entrusted with controlling the list of the dinner guests and arranging the presents bestowed on the leaving guests.³² In the case of the waiters, there seems to have been a division between the ones in charge of serving food and the wine waiters. With regard to the former, written sources only reveal the fact that they were usually male and that the host made an effort to have them properly attired in such a way as to impress the guests. The wine servants on the other hand had to be young, smooth-shaven, long haired, sexually attractive and usually bore Greek

31 See: D`ARMS 1991, 171-172. The conditions apply both to formal banquets (called *epulae* or *cenae rectae*) and to smaller private dinners (*convivia*).

32 D`ARMS 1991, 171-172.

names³³. According to these prescriptions we may presume that the status of the wine waiters was higher than that of the personnel responsible for the serving of food. Epigraphical sources reveal some further information regarding the distribution of tasks within groups of waiters³⁴. The epitaphs cited by K. M. D. Dunbabin mention waiters in charge of ladling out the wine (*a cyatho*), some in charge of the wine jar (*a laguna*), others who served the wine cup (*poculi minister*), waiters responsible in general with serving drinks (*a potione*) and individuals in charge with organizing the banquet (*tricliniarch*)³⁵.

A wide range of iconographical sources throughout the Roman Empire attest the importance and the extensive use of the motif depicting the waiting servant in the art of the Principate. The representations come from varied contexts, ranging from wall paintings and mosaics from both private and public buildings (baths, schools) to reliefs on funerary monuments and tomb paintings³⁶. Servant depictions both in domestic and in funerary settings seem to have played the role of emphasising the wealth and status of either the owner or the deceased³⁷. As shown by the extensive research of K. M. D. Dunbabin, up to the 3rd century AD the servants are represented in a non obtrusive manner often on a smaller scale than the other characters possibly due to their limited importance and to avoid eclipsing the central figures³⁸. It is also important to point out that the number of servants portrayed on monuments or house paintings and mosaics in this period is restricted. With regard to the funerary monuments, representative examples are the reliefs with the representation of the funerary banquet, in which the image of the servant (usually not more than two individuals) is confined to the periphery of the composition³⁹. In the 3rd and 4th centuries AD there is a shift towards a predilection for servant depictions, reflected both in the higher number and in the conspicuous manner of the portrayal of attendants⁴⁰. With regard to the domestic wall paintings, the iconography of the servants is remarkably varied and at the same time, very closely related to the ones in funerary context⁴¹. In both types of settings, the main theme seems to be the idea of the banquet which even if isn't always represented, is at least suggested by the accessories of the servants or by the positioning of the wall paintings in corridors leading to the banqueting hall, in case of domestic depictions⁴². In the context of funerary art, this tendency is illustrated best by scenes consisting of the procession of servants bearing offerings (mostly food and drinks) to the deceased usually reclining on the banqueting couch⁴³.

According to our assertion made at the beginning of the paper, the motif of the servant is closely related with that of the *camilli(-ae)*, both presenting almost identical iconographical features⁴⁴. With regard to clothing and accessories, *camilli(-ae)* present very similar characteristics as the ones pertaining to the servants, however by means of a closer analysis, we find that, there are a few basic dissimilarities which hinder the association of the two. On a number of monuments displaying sacrificial scenes, we find the image of young children standing near the priest in the moments leading up to the sacrifice. Based on literary accounts, these figures of children were identified with the assistants of the priests during sacrificial rituals, called *camilli(-ae)* in the

33 D'ARMS 1991, 172.

34 DUNBABIN 2003b 150-151.

35 CIL VI 8815-7 (*a cyatho*), CIL IX 1880 (*poculi minister*), CIL VI 8866 (*a laguna*), CIL VI 1884 (*a potione, a laguna, tricliniarch*).

36 See: DUNBABIN 2003a, *passim*.

37 DUNBABIN 2003a, 445-446.

38 DUNBABIN 2003a, 445-446.

39 See: CONRAD 2004, 57, 69 Note 588; BIANCHI 1974, 159-160.

40 DUNBABIN 2003, 446. Examples for this phenomenon are cited amongst others from Rome, *Complutum (Hispania Taraconensis)*, *Uthina*, *Thugga*, Carthage (all in *Africa Proconsularis*), *Ephesos (Asia Proconsularis)*, for wall paintings and mosaics in domestic settings and *Viminacium*, *Durostorum*, *Tomis* (all in *Moesia Inferior*) for tomb paintings, see DUNBABIN 2003a, 446-462, Fig. 1-17. Both in the case of the domestic as well as the funerary contexts, the depictions are placed in convivial settings.

41 See: DUNBABIN 2003, *passim*. The most frequent iconographical types are essentially identical.

42 See: DUNBABIN 2003a, 448;

43 DUNBABIN 2003, 450.

44 See CSIR Österreich II. 3, 6-8 for the general iconography of servants; See SPAULDING 1911, 23-43, and MANTLE 2004, 94, for the general iconography of *camilli*.

literary sources⁴⁵. According to the research of L. C. Spaulding and more recently of I. C. Mantle, the *camilli* and *camillae*, were required to be children of freeborn origin from a legal standpoint, the term used in the literary accounts being “*pueri ingenui*”⁴⁶. The representation of *camilli(-ae)* can be found in two types of settings: 1) in sacrificial scenes⁴⁷, and more rarely 2) in scenes of processions, as in the case of the procession of senators and priests depicted on the northern side of the *Ara Pacis* or in scenes of wedding processions found on *sarcophagi* from Rome⁴⁸. In scenes representing sacrifices, the *camilli(-ae)* appear most often alongside the priest, who conducts the ritual, the *victimarius* who delivers the fatal blow to the animal, and the *tibicen*, who plays the flute in order to ward off evil spirits⁴⁹. By analysing the sacrificial scenes, H U. Nuber attempted to reveal the role of the *camilli(-ae)* during the process of sacrifice. The most common iconographical variants of the *camilli*, are the ones in which they are either depicted with 1) a jug, a *Griffschale* and a napkin (which together compose the hand-washing service), or 2) a jug and a napkin⁵⁰. Considering this, the aforementioned scholar concluded, that the depictions with jug and *Griffschale* (and napkin) are related to the task of the *camillus*⁵¹ of washing the priest's hands as part of the pre-sacrificial cleansing (*lustratio*)⁵², while the second category of depictions (with jug and napkin) reflect a further episode from the sacrifice, namely the wine offering. In the latter case, the *camillus* is depicted pouring the sacrificial wine into a *patera* held by the priest⁵³.

Based on this interpretations we can point out the major factors that hinder the association between *camilli(-ae)* and waiting servants on iconographical representations. First and foremost the written sources emphasize the condition of freeborn of the *camilli(-ae)*. Secondly there is no information in the written sources regarding any activity related to waiting at banquets of the *camilli(-ae)*, therefore no connection between them and the funerary banquet can be established⁵⁴. Thirdly, the same iconographical features as the *camilli(-ae)* can be observed in the case of servants involved in domestic (therefore profane) representations. Fourthly, the majority of funerary reliefs depict servants as being mature individuals, for instance in some cases, male servants are represented wearing beards⁵⁵. As a conclusion we can say that the representations of *camilli(-ae)* are specific exclusively to votive monuments, while the characters with similar iconographical features on funerary monuments can be regarded as depictions of servants⁵⁶. In our view in the case of funerary reliefs involving servants, the similarities of depiction with the *camilli(-ae)* can be explained in terms of an iconographical influence, which possibly originated from the votive iconography, and was adopted by the profane and funerary art at some point.

Taking all the above mentioned observations into consideration, the depictions of servants on funerary monuments from **Roman Dacia** can be integrated in the same register of representations which is typical for the rest of the Empire. As shown before in this study, the most frequent attributes held by the servants are the jug and the napkin. The three components of the hand-washing service: the jug, the *Griffschale* and the napkin are never represented as attributes of a single servant and the *Griffschale* appears only in one case (catalogue no. 12), being associated with the napkin alone. The explanation for such a situation lays, very probably, in an iconography which was only partially assumed. Also it can't be excluded that, as mentioned above, the

45 SPAULDING 1911, 4; MANTLE 2004, 91; the term *camillus* was applied to boys, while *camilla* designated the girls.

46 SPAULDING 1911; MANTLE 2004, 86.

47 See MANTLE 2004, 95.

48 See: MANTLE 2004, 91, 100.

49 NUBER 1972, 100.

50 SPAULDING 1911, 25-28. A further attribute which is commonly depicted is the incense-box (*acerra*).

51 There are very few cases of representation of *camillae* in sacrificial scenes, see SPAULDING 1911, 23; MANTLE 2004, 92.

52 NUBER 1972, 101, 104-105. The hand-washing itself isn't represented on sacrificial reliefs, but it was deduced by analysing the depictions as the only possible explanation for the role of the *camilli* in this case.

53 NUBER 1972, 101.

54 The sole reference of the presence of *camilli(-ae)* at banquets, concerns the banquet of the *Fratres Arvales*, however this can be regarded as a cultic event rather than a convivial one, see SPAULDING 1911, 12.

55 See: catalogue no. 26, Pl. VII/26.

56 The only instances of *camillae* being represented on funerary structures are the monuments of *Aninia Laeta* in which case the deceased herself was depicted as a *camilla* (possibly a task she performed during her lifetime), and a *sarcophagus* from Rome in which a *camilla* is shown attending a wedding ceremony. See MANTLE 2004, 92-93.

presence of the jug and napkin alone, without the *Griffschale*, indicates an activity related to drink serving. Regarding their meaning in funerary contexts, there are two hypotheses in the literature. Analysing the hand-washing services from the Roman Empire and the iconography of the servant who carries them, with a strong emphasis on the votive representations of the *camillus/camilla* type, H. U. Nuber came to the conclusion that the funerary inventory needs to be seen as a reflection of the funerary banquet scene represented on the monument. Thus the inventory consisted of serving and eating vessels as a reflection of the food from the banquet table as well as drinking vessels due to the drink consumed. In the same way the hand-washing service should be seen as part of the table ware used during the banquet⁵⁷. The purpose of the servant who carries them is to wash the hands of the participants during the funerary banquet as well as to serve the wine. On the other hand in her investigation of the *instrumenta sacra*, A. V. Siebert, when discussing the depictions on funerary monuments, saw in the representations of the hand-washing service on funerary monuments a polyvalent symbol: of the drink offering which was eternalized through its carving in stone, showing in this way the piety towards the deceased of the ones who erected the monument, of the purity of the deceased, but also the hand-washing service used during the funerary banquet⁵⁸. The standard iconography of the servant holding the set in all votive, profane and funerary milieus represents a strong argument for attributing to him a single task: that of hand-washing.

Other elements which are characteristic for the type of waiting servants depicted on the monuments from Roman Dacia are the basket⁵⁹, the beaker and the bucket⁶⁰ which can be related to serving or domestic activities. The servant represented with a miniature saucepan in the right hand on the altar of pseudo-*aedicula* type from *Apulum* (catalogue no.: 31) finds good resemblance in scenes of Pannonian funerary banquet from Pannonia Inferior and Superior⁶¹. There are also attributes which usually are not associated with servants: the lamp from the pyramid-shaped coping from Mesentea (catalogue no.: 30) for which we didn't find any parallels in the Roman world and the small vessel or barrel appearing on the same representation, placed on a tripod in the left corner. The presence of the tripod would suggest the identification of the object with a wooden barrel which was represented in miniature due to the lack of space⁶². There are also vessels displaying similar characteristics. We refer in the first place to pottery and glass barrel-shaped vessel (*costrel*) designated as vessels for carrying liquids from a functional point of view⁶³ and to a special type of bronze vessels, of which only few examples are known, being considered part of the toilette set⁶⁴.

The appearance of the jug under the *mensa tripes* on three of the monuments discussed in this paper: on the funerary *stela* from Șăula (catalogue no.: 21, Pl. VI/21), the altar of pseudo-*aedicula* type from Ilișua (catalogue no.: 40, Pl. X/40) and twice on the hinder wall of the *aedicula* from Potaissa (catalogue no.: 41, Pl. X/41) didn't received any clear explanation until now. Still, a closer look at the way in which the table ware is depicted in funerary contexts can offer important elements for understanding its meaning. In all three cases the jugs are associated with a *panarium*. If their purpose would have been that of serving jugs, their place should have been on the table, together with the rest of the serving ware. The explanation that they were placed under the table because there was not enough room to represent them on the table doesn't seem satisfactory. Beginning with the Etruscan period and until Late Antiquity the representing canons of the table ware follows the same pattern: the drinking service is depicted on the table and the hand-washing service under the table⁶⁵.

57 NUBER 1972, 177.

58 SIEBERT 1999, 176-180.

59 VEL, Nos.: 1252, 4156.

60 See CSIR Österreich II. 3, types I.a, I.d.

61 VEL, No.: 3791, 3792, 4049.

62 For barrel representations in funerary contexts see the sarcophagus of a wine vendor from Ancona (ZIMMER 1982, 218-219, No.: 177).

63 HILGERS 1969, 54-56, Bild 31-32 (glass), Bild 33-34 (pottery).

64 FEUGÈRE 1994, 154, Fig. 14/46, 157, No.: 46, Fig. 17.

65 See the painting from the Etruscan grave at Corneto which represents the drinking service on the table and the hand-washing set, composed of a jug and a basin, under it (DAREMBERG/SAGLIO, I/1, 346, *aquaemanalis* (E. Saglio); the same situation can be observed in the grave of *Caius Vestorius Priscus* from Pompeii where the hand-washing service (consisting of jug and *Griffschale*), part of a beautiful set of silver table ware, is placed under the table (NUBER 1972,

An explanation for this situation could be that the hand-washing service, even if part of the table ware, has a particular functionality during the meal which is different from the rest of the vessels, a fact that determined a special iconography for its representation⁶⁶. So, it can not be excluded that in the case of jugs represented under the *mensa tripes* in the funerary banquet scenes from Roman Dacia we deal with a simpler version of a iconographical tradition of representing the hand-washing service under the table, which would have been manipulated later by a servant.

Examining further the attributes held by the servants from Dacia, it can be observed that in the case of the female attendant from the lower register of the lateral wall of *aedicula* from *Napoca* (catalogue no.: 8), the jug is held in the left hand which is a totally atypical manner of representation. As an example, from the twenty two servants from *Virunum* carrying jugs, none of them holds the vessel in the left hand⁶⁷.

If we take into account the increase in number and in importance of the servant depictions in the provinces beginning with the 3rd century A.D., for Dacia there are no clear-cut examples to confirm this phenomenon. It is however debatable whether the independent representation of servants without the setting of the funerary banquet on Dacian funerary reliefs could be considered as a sign of an analogous tendency⁶⁸. The confirmation of this hypothesis however is hindered by the difficulties in assessing the chronology of most of the monuments in question⁶⁹.

With regard to the epigraphy of the studied monuments⁷⁰, the *stela* from *Potaissa* (Turda, Cluj County), catalogue no. 20 requires special attention. The epitaph reveals the fact that the monument was dedicated by a veteran of the *Numerus Palmyrenorum* together with his wife to their daughter, their freedman and their servant (*menesteriis*)⁷¹. According to the order in which the names of the deceased are enumerated in the text, the name of the servant was *Rufina* and she died at the age of 20.

V. Conclusions

The analysis of the waiting servant depictions on the funerary monuments from Roman Dacia strikes from the start by the lack of iconographical unity in comparison with other parts of the Empire⁷². With the exception of the representations with jug and napkin which are quite frequent and prove certain coherence, the rest are the result of mixing distinct elements from different iconographical types. Also, the presence of the napkin and the bent arm of the servant holding its end seem to be the most common "marks" of the Dacian waiting servant.

Taking into consideration the meaning of these representations, it can be assumed that, especially concerning the sole representations, they are a symbol of the funerary banquet and their carving in stone remains as a constant reminder of that symbolic practice. No unilateral view can be adopted regarding their symbolism inside the funerary banquet scenes. K. M. D. Dunbabin stressed on the importance of understanding the funerary banquet through its multiple meanings. The longevity of the motif and its dispersion between people of different cultural background pleads against a unitary interpretation. Each individual was free to interpret the scenes according to his or hers cultural values⁷³.

74); in the *prandium* scene represented on the silver plate from the treasure attributed to SEVSO the jug and the *Griffschale* are on the ground near the table (MUNDELL MANGO 1990, 72, Abb. 3) and they can be found in the same position in a painting from St. Peter's catacombs (DUNBABIN 1993, 138-138, Fig. 28).

66 NUBER 1972, 83-88. In the absence of forks and knives, hand-washing played a important part during the meal. The written sources emphasize the necessity of hand-washing before the meal, during the main courses and at its end. Also, the hand-washing service was used for the same purpose in every-day activities as part of the toilette set or for washing in general. It can't be excluded that it was also employed during the private cult (NUBER 1972, 118-119, 124-125; NENOVA-MERDJANOVA 2000).

67 See CSIR Österreich II. 3, types I.b, I.i, I.k, I.m, II.a.

68 See: ŢEPOSU-MARINESCU 1982, 49.

69 See: CIONGRADI 2007, 20-40.

70 Only three *stela*e have preserved inscriptions or fragments of inscriptions, see catalogue nos.: 16, 20, 36.

71 While in the Empire there are numerous cases of servants mentioned in inscriptions (e.g. see: AE 1967, 598, AE 1998, 887, 1333), the form *menesteriis* (*menester* at nominative) is according to our information unique.

72 See CSIR Österreich II. 3.

73 DUNBABIN 2003b, 108-109.

CATALOGUE⁷⁴

No./Pl.	Type of the monument	Place of provenience	Place of custody	Dating	The iconography of the servant(s)	Place within the monument / iconographical context	Associated depictions on the monument	References
Type I.a								
1. Pl. II/1	Left lateral wall of <i>aedicula</i>	Aghireș (Cluj county).	Incorporated in the south gate of the reformed church.	2 nd -3 rd century AD.	Female attendant clad in an ankle-length <i>tunica</i> , holds a napkin in her left hand slung over the shoulder, and a jug in the right hand.	Lower relief field. Sole depiction.	Bust of a woman in <i>tunica</i> and <i>palla</i> in the upper relief field.	FLOCA/WOLSKI 1973, 30, No. 94, Fig. 115.
2. Pl. II/2	Altar of the pseudo- <i>aedicula</i> type	<i>Apulum</i> (Alba Iulia, Alba county) Partoș.	MNUAI Inv. No. R 7857.	First half of the 2 nd century AD. (Ciongradi 2007).	Male attendant clad in a calf-length sleeved tunic, holds in his left hand a small pouch, the right hand is raised and holds a small saucepan. Female attendant clad in an ankle-length sleeved <i>tunica</i> girdled bellow the breasts, holds a jug in her right hand and in her left hand a napkin slung over the shoulder.	Depiction of the male attendant on the right lateral side of the altar, the female attendant on the left lateral side.	Family depiction in an arched niche on the main relief field, consisting of the busts of the parents and of three children.	BĂLUȚĂ 1989, 252, No. 2, Pl II; RUSU-BOLINDEȚ 1994, 140, No. 27; CIONGRADI 2007, 202, No. A/A 6, Taf. 61/A/A 6a-c.
3. Pl. II/3	Left lateral wall of <i>aedicula</i>	Ilișua (Bistrița-Năsăud county) Roman necropolis.	CMBN Inv. No. 1.	2 nd -3 rd century AD.	Female attendant clad in an ankle-length sleeved <i>tunica</i> , holds a jug with spout in her right hand and a napkin in the left hand slung over the shoulder. She wears hanging globular earrings.	Inner side of the wall. Sole depiction.	-	PROTASE 1961, 135-137, Fig. 5; FLOCA/WOLSKI 1973, 26, No. 82, Fig. 101; ȚEPOSU-MARINESCU 1982, 207, No. 38.
4. Pl. II/4	Possible <i>aedicula</i> lateral wall	<i>Napoca</i> (Cluj-Napoca, Cluj county) "South-eastern" necropolis ⁷⁵ .	MNITC Inv. No. 36 429	2 nd -3 rd century AD.	Female attendant in full figure (with missing head), in ankle-length <i>tunica</i> girdled bellow the breasts, holds an oversized jug in her right hand, and a napkin decorated with fringes in her left hand and on her left shoulder.	Rectangular niche on left side-wall.	-	BENEA/HICA 2004, 134, Pl. IV, No. 5 (With little reference to the monument itself).

⁷⁴ The numbers from the catalogue correspond entirely to the numbers of the monuments illustrated on the plates.

⁷⁵ The funerary monuments which originate from the "south-east necropolis" of *Napoca* were discovered during the archaeological excavations in the area of Brâncuși, Titulescu and Plugariilor streets. The monuments in question were reused as parts of burial cists.

No./Pl.	Type of the monument	Place of provenience	Place of custody	Dating	The iconography of the servant(s)	Place within the monument / iconographical context	Associated depictions on the monument	References
Type I.b								
5. Pl. II/5	Left lateral wall of <i>aedicula</i>	<i>Micia</i> (Vețel, Hunedoara county)	MCDRD Inv. No. 115.	2 nd -3 rd century AD.	Female attendant clad in an ankle-length sleeved <i>tunica</i> , holds a beaker in her right hand and a napkin is hanging from her left hand.	A <i>mensa tripes</i> to the left of the attendant. Sole depiction.	-	FLORESCU 1930, 83, No. 7, Fig. 7; FLOCA/WOLSKI 1973, 14, No. 30, Fig. 41; ȚEPOSU-MARINESCU 1982, 210, No. 54; RUSU-BOLINDET 1994, 144, No. 88; CIONGRADI 2007, 221, No. Ae/M 12, Taf. 76/Ae/M 12.
6. Pl. II/6	Left lateral wall of <i>aedicula</i>	<i>Napoca</i> (Cluj-Napoca, Cluj county) "South-eastern" necropolis.	MNITC Without Inv. No	2 nd -3 rd century AD.	Female attendant, clad in <i>tunica</i> and <i>palla</i> , holds a beaker in her right hand, and in her left hand and on her left shoulder a napkin.	Left lateral <i>aedicula</i> wall, in a rectangular niche.	-	BENEA/HICA 2004, 139, No. 22, Pl. XII, No. 1-2 (with little reference to the monument itself).
Type I.c (female attendant) and II. b (male attendant)								
7. Pl. III/7	Left lateral wall of <i>aedicula</i>	Gârbău (Cluj county) Stray find.	MNITC Inv. No. I 1772	2 nd -3 rd century AD.	Female attendant clad in an ankle-length sleeveless <i>tunica</i> and <i>palla</i> , holds in her right hand a jug with spout, and in the left hand a beaker. A napkin is hanging from the left arm.	Inner side of the wall. Sole depiction.	Standing <i>genius</i> on the outer side.	FLORESCU 1930, 81-82, No. 4, Fig. 4; BODOR 1960, 47, Fig. 7, FLOCA/WOLSKI 1973, 26, No. 81, Fig. 99; ȚEPOSU-MARINESCU 1982, 202-203, Nr. 19, Pl. XXXV.
8. Pl. III/8	Lateral wall of <i>aedicula</i>	<i>Napoca</i> . (Cluj-Napoca, Cluj county) "South-eastern" necropolis.	MNITC Without Inv. No.	2 nd -3 rd century AD.	Female attendant (the head is carved off) clad in ankle-length sleeved tunic, holds in her right hand a beaker, and in her left hand a jug with spout. A napkin is slung over the left shoulder. Male child attendant (the head was carved off) in a calf-length sleeved tunic, holds in his right hand a beaker, and in his left hand a wooden bucket. A napkin is slung over the left shoulder.	Lateral wall, male attendant in the upper register, female attendant in the lower register.	-	BENEA/HICA 2004, 133, Pl. IV, No. 1.

No./Pl.	Type of the monument	Place of provenience	Place of custody	Dating	The iconography of the servant(s)	Place within the monument / iconographical context	Associated depictions on the monument	References
Type I.d								
9. Pl. III/9	Right lateral wall of <i>aedicula</i>	Micia (Vețel, Hunedoara county)	MCDRD Inv. No. 124	2 nd -3 rd century AD.	Female attendant clad in an ankle-length sleeved <i>tunica</i> , holds a napkin in her left hand slung over the shoulder, and a small basket in the right hand.	Internal side of the wall. Sole depiction	Wine stalk and grape ornament on the external side.	FLOCA/WOLSKI 1973, 12, No. 24, Fig. 35; TEPOSU-MARINESCU 1982, 203, No. 23; CIONGRADI 2007, 224, Ae/M 23, Taf. 81/Ae/M 23a-b.
Type I.e (female attendant) and II.i (male attendant)								
10. Pl. III/10	Left lateral wall of <i>aedicula</i>	Cristești (Mureș county) The necropolis of the Roman settlement.	MJM Without Inv. No.	2 nd -3 rd century AD.	Female attendant on the left side, clad in ankle-length <i>tunica</i> , holds a jug with spout in her right hand, and a beaker in the left hand, which she is offering to the male attendant next to her. Male attendant on the left side of the scene, clad in a knee-length, sleeved <i>tunica</i> ; it can't be excluded that a napkin is hanging from his left hand (on account of the bending of the hand).	Inner side of the wall. C o l l e c t i v e depiction.	Hunting scene with lion and the prey, on the outer side of the wall.	FLOCA/WOLSKI 1973, 20, No. 52, Fig. 67.
Type I. f (female attendant) and II.c (male attendant)								
11. Pl. III/11	Pyramid –shaped coping of funerary monument.	Mesentea (Alba county).	MNITC Inv. No. 20198.	2 nd -3 rd century AD.	Female attendant (the head is missing) clad in an ankle-length sleeved tunic, holds a jug in her right hand and a napkin in her left hand, next to her left foot there is a wooden bucket. Male attendant (the head is missing) clad in a calf-length sleeved tunic, holds a lamp in his right hand. Next to his right foot there is a small barrel-shaped vessel? (costrel or <i>balsamarium</i> ?) on a tripod or a wooden barrel.	Lateral sides of the coping (female on the left side, male on the right side).	Wine-stalk springing from a <i>kantharos</i> on the main relief field, on the front side of the coping.	DAICOVICIU 1968, 337-338, No. 11; TEPOSU-MARINESCU 1982, 185, No. 14, Pl. XXIX.

No./Pl.	Type of the monument	Place of provenience	Place of custody	Dating	The iconography of the servant(s)	Place within the monument / iconographical context	Associated depictions on the monument	References
Type I.g (female attendant) and II. a (male attendant)								
12. Pl. IV/12	Right lateral wall of <i>aedicula</i>	Napoca (Cluj-Napoca, Cluj county). Discovered in the area of the Romanian National Theatre in the 19 th century.	MNITC Inv. No. 12.	2 nd -3 rd century AD.	Female attendant on the right, dressed in ankle-length sleeveless <i>tunica</i> girdled below the breasts. In her left hand she holds a bowl with cylindrical handle (<i>Griffschale</i>), in her raised right hand holds a beaker; a napkin is hanging from the same hand. Male attendant with an adolescent appearance on the right wears a calf-length sleeved <i>tunica</i> . He holds a jug with spout in his right hand and the napkin in his left hand slung over his shoulder.	Side-wall, in a rectangular niche	Between the two attendants on the floor there is a basket made from woven reeds (<i>panarium</i>).	FLORESCU 1930, 82, No. 5, Fig. 5; DAICOVICIU 1969, 254-255, G 135, Pl. 96; DAICOVICIU 1970, 246, G 96, Pl. LIX; FLOCA/WOLSKI 1973, 20-22, No. 60, Fig. 75; ŢEPOSU-MARINESCU 1982, 205, No. 31, Pl. XXXVII; BIANCHI 1985, 282, No. 216, Tav. XLVII, Fig. 122; BODOR 1986, 194, Fig. 1; VEL No. 15081.
Type I.h								
13 Pl. IV/13.	Hinder wall of <i>aedicula</i>	Gilău (Cluj county)	Incorporated in the wall of the catholic church.	2 nd -3 rd century AD.	Female child attendant dressed in an ankle-length <i>tunica</i> girdled below the breasts, holds probably a ladle (<i>simpulum</i>) in her right hand.	Funerary banquet scene, the attendant is behind the <i>kathedra</i> , partially covered by it.	-	BODOR 1960, 41-52 (only the lower fragment); DIACONESCU/ISAC 1980, 115-137; ŢEPOSU-MARINESCU 1982, 128, No. 107 (only the lower fragment).
Type I.i								
14. Pl. IV/14	Pyramid-shaped coping of a funerary monument	Peştişul (Mare/Mic, Hunedoara county) Discovered in the 18-19 th century. The monument probably originates from the Roman town of <i>Ulpia Traiana Sarmizegetusa</i> .	Lost	2 nd -3 rd century AD.	Female attendant clad in an ankle-length sleeved <i>tunica</i> , holds a jug with spout in her right hand. Male attendant in a knee-length <i>tunica</i> with unidentifiable objects in both hands, his left hand is raised to his chest.	Female attendant on the left side, male attendant on the right side.	Family depiction on the main side.	DAICOVICIU 1968, 340, No. 21; ALICU ET ALII 1979, 165, No. 480, Pl. CLIII; ŢEPOSU-MARINESCU 1982, 186, Nr. 18; CIONGRADI 2007, 237-238, No. Py/S 2, Taf. 95/Py/S a-c.

No./Pl.	Type of the monument	Place of provenience	Place of custody	Dating	The iconography of the servant(s)	Place within the monument / iconographical context	Associated depictions on the monument	References
Type I.j (male attendant) and II.g (male attendant)								
15. Pl. IV/15	Right lateral wall of <i>aedicula</i>	<i>Potaissa</i> (Turda, Cluj county) Discovered in the necropolis.	MIT Inv. No. 816.	Second half of the 2 nd century AD. (On account of the hairstyle of the female).	Female attendant on the left, clad in <i>tunica</i> and probably a <i>palla</i> , holds in her right hand the end of a napkin which hangs from the shoulder. On the right holding her hand a male attendant clad in a knee-length sleeved <i>tunica</i> , holds in his left hand a napkin slung over his left shoulder.	Inner side of the wall. C o l l e c t i v e depiction.	On the outer side the representation of a women spinning, next to her a naked child.	JUDE/POP 1972, 12-13, Pl. VIII/1-2; FLOCA/WOLSKI 1973, 17, No. 41, Fig. 54-55; ŢEPOSU-MARINESCU 1982, 203, No. 22; Pl. XXXV.
Type I.k								
16. Pl. V/16	Architectural <i>stela</i> ⁷⁶	Gherla (Cluj county)	MNITC Inv. No. D 849	2 nd century AD.	Female child attendant clad in ankle-length <i>tunica</i> ; she holds an unidentifiable object in her right hand, and possibly the end of a napkin in her left hand.	Funerary banquet scene, the female attendant is situated on the left end of the scene; she wears an ankle-length <i>tunica</i> and possibly has a napkin slung over her left shoulder; unidentified object in the right hand.	-	FLORESCU 1930, 87, No. 16; BIANCHI 1974, 178, Fig. 10; ŢEPOSU-MARINESCU 1982, 117, No. 61, Pl. V; BIANCHI 1985, 276, No. 168, Tav. XXXIII, Fig. 84.
17. Pl. VI/17.	Pilaster-shaped monument (<i>Pfeilergrabmal</i>)	<i>Micia</i> (Veşel, Hunedoara county)	MCDRD Inv. No. 3529.	Second half of the 2 nd century AD. (Ciongradi 2007).	Female attendant clad in an ankle-length <i>tunica</i> , holds in her right hand an unidentifiable object.	Right side of the monument. Sole depiction.	Family depiction on the main relief field.	FLORESCU 1930, 115, No. 68, Fig. 57; FLOCA/WOLSKI 1973, 49, Fig. 127-128; ŢEPOSU-MARINESCU 1982, 173-174, No. 54, Pl. 23; CIONGRADI 2007, 212-213, No. Pf/M 2, Taf. 68/Pf/M 2a-b.

76 Inscription: [D(is)] M(anibus) | U[l]piae? Tre] | bonia[nac---] | Secun[d---] | mi f(ilia) ma[ter et---] Candi[d---] | coni[ugi] | Avitus | v(i)x(it) an[---].

No./Pl.	Type of the monument	Place of provenience	Place of custody	Dating	The iconography of the servant(s)	Place within the monument / iconographical context	Associated depictions on the monument	References
18. Pl. V/ 18	Left side wall of <i>aedicula</i>	<i>Micia</i> (Vețel, Hunedoara county)	MCDRD Inv. No. 119.	Second half of the 2 nd century AD. (See Ciongradi 2007)	Female attendant standing, with unidentifiable objects in her hands.	F u n e r a r y banquet scene, the attendant is standing on the right side of the <i>kliné</i> .	-	FLOCA/WOLSKI 1973, 12, No. 20, Fig. 30; TEPOSU-MARINESCU 1982, 217, Nr. 84; CIONGRADI 2007, 223, No. Ae/M 18, Taf. 78/ Ae/M 18.
19. Pl. V/ 19	Pilaster-shaped monument (<i>Pfeilergrabmal</i>)	Pătrînjeni (Alba county) The monument probably originates from the Roman town of <i>Ampelum</i> .	MNIT Inv. No. I 4485	2 nd -3 rd century AD.	Female attendant clad in an ankle-length <i>tunica</i> , holds a beaker in her right hand, and an unidentifiable object in the left hand.	Right lateral side of the monument. Sole depiction.	Family depiction on the main side, Attis on the left lateral side.	FLORESCU 1930, 111-112, No. 67, Fig. 53c; FLOCA/WOLSKI 1973, 48, Fig. 119 a; TEPOSU-MARINESCU 1982, 171-172, No. 47, Pl. XXI.
20. Pl. VI/ 20	Profiled <i>stela</i> ⁷⁷	<i>Potaissa</i> (Turda, Cluj county)	MJM Inv. No. 7904	Second half of the 2 nd century AD.	Female child attendant clad in ankle-length sleeved <i>tunica</i> ; she holds unidentifiable objects in her hands.	Main relief field. Attendant is waiting at the funerary banquet.	-	CIL III 907=7693; TEPOSU-MARINESCU 1982, 130, No. 115, Pl. X;
21. Pl. VI/ 21	Funerary <i>stela</i>	Șăula (Cluj county)	Incorporated in the outer wall of the reformed church.	2 nd -3 rd century AD.	Female child attendant clad in an ankle-length <i>tunica</i> , holds the unidentifiable objects in her hands. Under the <i>mensa tripes</i> a jug with spout and a <i>panarium</i> .	Funerary banquet scene, the attendant is placed between the <i>kathedra</i> and the <i>mensa tripes</i> .	-	DIACONESCU 1979, 545-549, Fig. 2; RUSU-BOLINDEȚ 1994, No. 143, Pl. 2, Fig. 2.
22. Pl. VI/ 22	Right lateral wall of <i>aedicula</i>	Șeica Mică (Sibiu county)	MNIR Inv. No. 13448	2 nd -3 rd century AD.	Male attendant clad in a knee-length <i>tunica</i> and possibly a <i>paenulla</i> on top, has an amulet (<i>bullā</i> ?) which goes down below the waist. He holds unidentifiable objects in his hands. Female attendant clad in an ankle-length <i>tunica</i> , girdled at the waist, holds, a large jug in her left hand, and an unidentifiable object in the right hand.	Lower third register of the wall, the attendants are standing on both sides of a <i>mensa tripes</i> .	On the top register a battle scene with a horseman trampling the enemy, in the middle register a ploughing scene.	DAICOVICIU 1969, 255, G 137, Pl. 86; MACREA 1969, 295; FLOCA/WOLSKI 1973, 28, No. 85, Fig. 104; TEPOSU-MARINESCU 1982, 214-215, No. 74, Pl. XXXVIII.

77 Inscription: *D(is) M(anibus) | Ael(ia) Tiiadmes Palmura | vix(it) an(nos) VIII Surillio | vix(it) an(nos) XXV Rufina vix(it) | an(nos) XX Ael(ius) Bolhas Ban|naei vet(eranus) ex n(umero) Palmur(enorum) | et Ael(ia) Domestica co|niux {a} eius posuerant | filiae pientissimae et <d=C>u|lc(issi)m(a)e et liberto et men|esteriis(!) b(ene) m(erentibus).*

No./Pl.	Type of the monument	Place of provenience	Place of custody	Dating	The iconography of the servant(s)	Place within the monument / iconographical context	Associated depictions on the monument	References
Type II.a								
23. Pl. VII/ 23	Left lateral wall of <i>aedicula</i> .	<i>Apulum</i> (Alba Iulia, Alba county). Roman necropolis (Floca-Wolski 1973).	MNUAI Inv. No. 298	2 nd -3 rd century AD.	Male attendant clad in a calf-length tunic, holds an oversized jug in his right hand, and a napkin in his left hand thrown over the shoulder.	Upper register of <i>aedicula</i> lateral wall.	-	FLOCA/WOLSKI 1973, 22, No. 67 (With wrong illustration); TEPOSU-MARINESCU 1982, 211, No. 59, Pl. XXXIX; CIONGRADI 2007, 216, No. Ae/A 6, Taf. 78/Ae/A 6.
24. Pl. VII/ 24	Pyramid-shaped coping of funerary monument	<i>Apulum</i> (Alba Iulia, Alba county)	MNUAI Inv. No. 164/II; 87.	2 nd -3 rd century AD.	Male attendant clad in calf-length sleeved <i>tunica</i> , probably holds an <i>askos</i> in his right hand and a napkin in the left.	Left lateral side Sole depiction.	Mourning woman (<i>praefica</i>) on the front side, Attis on the right lateral side.	FLORESCU 1930, 109, No. 58, Fig. 49; DAICOVICIU 1968, 335, No. 5, Pl. III, Fig. 1-3; TEPOSU-MARINESCU 1982, 183, No. 5; CIONGRADI 2007, 240, No. Py/A 7, Taf. 100/Py/A 7a-c.
25. Pl. VII/ 25	Lateral wall of <i>aedicula</i>	<i>Napoca</i> or its hinterland. Discovered in 1915 on the Cluj-Feleacu road.	MNITC Inv. No. IV. 756	2 nd -3 rd century AD.	Depiction of a male attendant partially preserved. The servant is wearing a sleeved <i>tunica</i> girdled below the waist, and is holding a jug with spout in his right hand and a napkin in his left hand slung over his left shoulder.	-	-	FLOCA/WOLSKI 1973, 30, No. 92, Fig. 112.
26. Pl. VII/ 26	Left lateral wall of <i>aedicula</i> .	Luncani (Cluj county) where it was incorporated in the wall of the Kemény castle prior to its discovery (See Bodor 1986). The monument originates from the Roman town of <i>Napoca</i> .	MNITC Inv. No. 2581	2 nd -3 rd century AD.	Male attendant, short-haired, with beard; he wears a calf-length sleeved <i>tunica</i> girdled at the waist, holds a jug with spout in his right hand and the napkin in his left hand, slung over the shoulder.	Lower register of the lateral wall	Funerary banquet on the hinder wall, bust of a woman in the upper register	DAICOVICIU 1969, 245, G 92; DAICOVICIU 1970, 253, 255, G 136; MITROFAN/TEPOSU-MARINESCU 1970, 531-536; JUDE 1971, 547-552; JUDE/POP, 1972, 12, No. 13, Pl. VII/2; FLOCA-WOLSKI 1973, 14, 16, No. 34, Fig. 46; BIANCHI 1974, 160-162, Fig. 2; TEPOSU-MARINESCU 1982, 212, No. 62, Pl. XXXVII; BODOR 1986, 194-195, Fig. 4.
27. Pl. VII/ 27	<i>Stela</i> of the <i>pseudo-aedicula</i> type.	<i>Porolissum</i> (Moigrad, Sălaj county). Discovered in the town of Jibou (garden of the Wesselényi castle).	MJIAZ. Inv. No. 1051.	Severan age (on account of the hairstyle of the <i>praefica</i>).	Male attendant; he wears short hair and is clad in a sleeved calf-length <i>tunica</i> decorated with two vertical stripes (<i>clavi</i>). Napkin held in his left hand and left shoulder; he holds a jug in his right hand.	Right lateral side of the monument Sole depiction.	Mourning woman (<i>praefica</i>) on the opposite side, family depiction on the main side.	DAICOVICIU 1940, 324, Fig. 22; GUDEA/LUCĂCEL 1975, 42, No. 140; TEPOSU-MARINESCU 1982, 171, No. 46, Pl. XXI; GUDEA 1989, 789, No. 105, Pl. CCCI.

No./Pl.	Type of the monument	Place of provenience	Place of custody	Dating	The iconography of the servant(s)	Place within the monument / iconographical context	Associated depictions on the monument	References
28. Pl. VII/ 28	Right lateral wall of <i>aedicula</i>	Sutoru (Sălaj county) Auxiliary fort, excavations from 2006.	MJIAZ Without Inv. No	2 nd -3 rd century AD.	Male attendant (shoulders and head are missing) clad in a calf-length sleeved <i>tunica</i> , holds a jug with spout in his right hand, and a napkin in his left hand slung over left shoulder.	Lower register of <i>aedicula</i> right lateral wall.	-	COCIȘ ET ALII 2010, No.: 6, Pl. IV/A-D.
29. Pl. VII/ 29	Right lateral wall of <i>aedicula</i>	<i>Ulpia Traiana Sarmizegetusa</i> (Sarmizegetusa, Hunedoara county) (According to CIONGRADI 2007).	MCDRD Inv. No. 3591	2 nd -3 rd century AD.	Male attendant clad in an ankle-length sleeved <i>tunica</i> , holds a jug with spout in his right hand and a napkin in the left hand, slung over the shoulder.	Right lateral wall, external side. Sole depiction	Horseman on the internal side.	FLOCA/WOLSKI 1973, 10, No. 10, Fig. 18; ALICU ET ALII 1979, 164, No. 474, Pl. LXXXVII; ANDRIȚOIU 2006, 100-102, pl. 38/3a; CIONGRADI 2007, 214, No. Ae/S3, Taf. 80/Ae/S3 (only the inner side illustrated).
Type II.c								
30. Pl. VIII/ 30	See no. 11 from this catalogue.							
Type II.d								
31. Pl. VIII/ 31	See no. 2 from this catalogue.							
Type II.e								
32. Pl. VIII/ 32	Wall of <i>aedicula</i>	Brâncovenești (Mureș county) Discovered in the auxiliary fort, excavation from 1972, surface D.	MJM Without Inv. No.	2 nd -3 rd century AD.	Male attendant clad in a <i>tunica</i> , holds a beaker in his right hand.	Lower register. Sole depiction.	Family representation in the upper register.	PROTASE/ZRINYI 1992, 101-102, No. 17, Fig. IX/2; RUSU-BOLINDEȚ 1994, 141, No. 49.
Type II.f								
33. Pl. VIII/ 33	Left side-wall of <i>aedicula</i>	Tihău (Sălaj county) Discovered in the vicinity of the auxiliary fort.	MJIAZ Inv. No. 1026.	2 nd -3 rd century AD.	Male child attendant dressed in a sleeved <i>tunica</i> , holds a jug with spout in his right hand.	Upper register of lateral wall.	-	PROTASE 1961, 140, Nr. 8, Fig. 8; FLOCA/WOLSKI 1973, 28, No. 87, fig. 106; GUDEA/LUCĂCEL 1975, 40, No. 130.
Type II.h								
34. Pl. VIII/ 34	Left side wall of <i>aedicula</i>	<i>Apulum</i> ? (Alba Iulia, Alba county)	MIABB Without Inv. No.	Post Hadrianic period (See Ciongradi 2007)	Male attendant clad in a <i>tunica</i> , holds a large round object, possibly representing a platter with foodstuffs.	Inner side of the wall. Sole depiction.	-	FLOCA/WOLSKI 1973, No. 68, Fig. 86; RUSU-BOLINDEȚ 1994, 139, No. 13; CIONGRADI 2007, 216, No. Ae/A 5, Taf. 75/Ae/A 5.

No./Pl.	Type of the monument	Place of provenience	Place of custody	Dating	The iconography of the servant(s)	the monument / iconographical context	Associated depictions on the monument	References
Type II. i								
35. Pl. IX/ 35	Funerary monument component (<i>Schaftblock</i>)	<i>Apulum</i> (Alba Iulia, Alba county) The necropolis of the settlement.	MNUAI Inv. No. 88.	2 nd -3 rd century AD.	Male attendant, clad in a knee-length <i>tunica</i> , holds a napkin in the right hand and an unidentifiable object (possibly a sack, see Ciongradi 2007) in his left hand.	Left lateral side of the monument. Sole depiction.	Man in military clothes (<i>cingulum</i> , <i>balteus</i> , sword).	FLORESCU 1930, 109, No. 57, Fig. 48; FLOCA/WOLSKI 1973, 22, No. 67, Fig. 84; CIONGRADI 2007, 231, No. Sc/A 5, Taf. 85/Sc/A 5a-b.
36. Pl. VIII/36	Profiled <i>stela</i> ⁷⁸	Giău (Cluj county). Stray find from the spot known as "Veresmart".	MNITC Inv. No. I. 6911.	3 rd century AD (See Diaconescu/Isac 1982).	Male attendant depicted in half-figure, dressed in a sleeved <i>tunica</i> with a jug or pitcher in his right hand and the napkin in his left hand slung over the shoulder.	Main relief field. Funerary banquet scene, the attendant is placed between the chair from the right side and the table.	-	CIL III, 847 =7651; FLORESCU 1930, 86, No. 14, Fig. 12 (without the upper-left corner); BIANCHI 1974, 173, Fig. 6; ISAC 1979, 62, 64, Nr. 5; DIACONESCU/ISAC 1980, 119, No. 4, Fig. 4; ȚEPOSU-MARINESCU 1982, 128, No. 108, Pl. XI.; VEL No. 15005; BIANCHI 1985, 275, No. 162, Tav. XLII, Fig. 109.
37. Pl. IX/ 37	Pilaster-shaped monument (<i>Pfeilergrabmal</i>)	<i>Micia</i> (Vețel, Hunedoara county)	MCDRD Inv. No. 105	2 nd -3 rd century AD.	Male attendant clad in ankle-length, sleeved tunic, holds a napkin in his left hand and a bucket or basket in the right hand.	Right lateral side. Sole depiction.	Family depiction on the front side.	FLORESCU 1930, 115, No. 39, Fig. 58; FLOCA/WOLSKI 1973, 48, Fig. 125. ȚEPOSU-MARINESCU 1982, 174, No. 57, Pl. XXII; CIONGRADI 2007, 213, No. Pf/M 4, Taf. 69/Pf/M 4a-b.
38. Pl. X/38	Left lateral wall of <i>aedicula</i>	<i>Micia</i> (Vețel, Hunedoara county)	MCDRD Without Inv. No.	2 nd -3 rd century AD.	Male attendant clad in a calf-length sleeved <i>tunica</i> , holds a jug with spout represented in a frontal view in his right hand, and an unidentifiable object in his left hand.	Left lateral wall Sole depiction	-	FLOCA/WOLSKI 1973, 10, No. 12; ȚEPOSU-MARINESCU 1982, 210, No. 53, CIONGRADI 2007, 224, No. Ae/M 24, Pl. 81/Ae/M 24.
39. Pl. IX/ 39	See no. 14 from this catalogue.							

78 Inscription: *D(is) M(anibus) | Aurel(ius) Carinus cor(nicularius) | a<l=I>(a)<e=I> Sil(ianae) vix(it) annis | [--- A]urelia Ser|[--- co]niux pientissi(ma) | [co]niugi posuit | [b(ene)] m(erenti).*

No./Pl.	Type of the monument	Place of provenience	Place of custody	Dating	The iconography of the servant(s)	Place within the monument / iconographical context	Associated depictions on the monument	References
Depictions where the presence of servants is only suggested								
40. Pl. VII/ 28	<i>Pseudo-aedicula</i> type altar	Ilișua (Bistrița-Năsăud county) Discovered inside the auxiliary fort.	CMBN Without Inv. No.	2 nd -3 rd century AD.	Funerary banquet scene, with three participants, a man reclining, a woman on the <i>kathedra</i> and a female character in the background. A jug with spout and a <i>panarium</i> are placed on the floor under the table.	-	On the left side Attis leaning on a <i>pedum</i> and on the right one a <i>kantharos</i> with wine stalk and grapes.	PROTASE 1961, 127-134, Fig. 1a-c; FLOCA/WOLSKI 1973, 48, Fig. 120; BIANCHI 1974, 168, Fig. 4; TEPOSU-MARINESCU 1982, 171, Nr. 44, pl. XXI; RUSU-BOLINDEȚ 1994, 131, 144, No. 82., pl. II/3.
41. Pl. VII/ 29	Hinder wall of <i>aedicula</i>	<i>Potaissa</i> (Turda, Cluj county) Discovered inside the legionary fort.	MIT Inv. No. 2797.	2 nd -3 rd century AD.	Funerary banquet scene, with four participants on the <i>kliné</i> and one on the <i>kathedra</i> . A <i>panarium</i> is placed between two jugs with spout on the floor below the <i>mensa tripes</i> .	-	-	MITROFAN/TEPOSU 1970, 533-534, Fig. 3; JUDE/POP 1972, 7, No. 1, Pl. 1; FLOCA/WOLSKI 1973, 14, No. 33, Fig. 44; RUSU-BOLINDEȚ 1994, 131, 146, No. 107, pl. II/5.

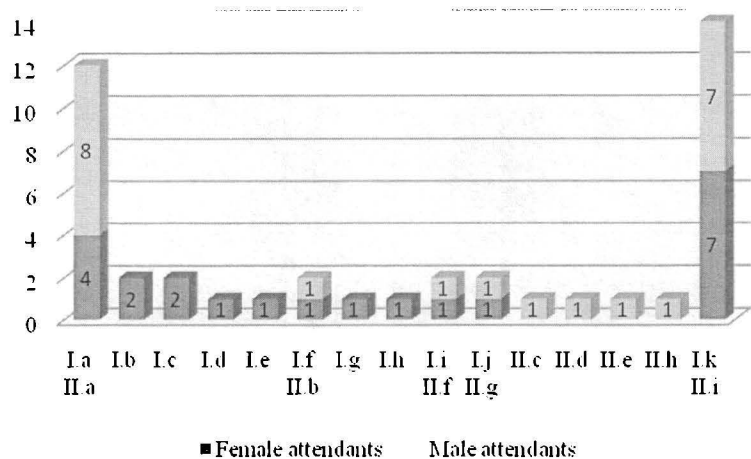
Bibliography

- ALEXANDRESCU-VIANU 1977 M. ALEXANDRESCU-VIANU; Cu privire la stelele funerare din Dacia Inferior. Stud. și Cerc. Istor. Veche 3/18, 1977, 375-389.
- ALICU ET ALII 1979 D. ALICU, C. POP, V. WOLLMANN, Figured Monuments from Ulpia Traiana Sarmizegetusa. BAR. Int. Ser. 55 (Oxford, 1979).
- ANDRIȚOIU 2006 I. ANDRIȚOIU, Necropolele Miciei (Timișoara, 2006).
- BĂLUȚĂ 1989 C. L. BĂLUȚĂ, Monumente sculpturale de la Apulum (Monuments de sculpture d'Apulum). Apulum 25, 1989, 251-268.
- BENEA/HICA 2004 D. BENEA, I. HICA, Damnatio memoriae în arhitectura romană târzie de la Dunărea de Jos (Timișoara, 2004).
- BIANCHI 1974 L. BIANCHI, I rilievi funerari con banchetto della Dacia romana. Apulum 12, 1974, 159-181.
- BIANCHI 1985 L. BIANCHI, Le stele funerarie della Dacia. Un'esspressione di arte romana periferica (Roma, 1985).
- BODOR 1960 A. BODOR, Un nou monument funerar de la Gilău înfățișând banchetul funebru. In E. Condurachi, D. Prodan, M. Macrea, Șt. Pascu, M. Petrescu-Dîmbovița, I. H. Crișan (eds.), Omagiu lui Constantin Daicoviciu cu ocazia împlinirii a 60 de ani (București, 1960), 41-54.
- BODOR 1986 A. BODOR, Contribuții la istoria orașului Napoca și a monumentelor sale sculpturale în piatră I. Acta Mus. Napocensis 22-23, 1985-1986, 185-200.
- CHIȘ 2004 S. CHIȘ, Imaginarul funerar din Dacia romană - PhD thesis (Cluj-Napoca, 2004).
- CIL Corpus Inscriptionum Latinarum (Berlin, 1863-).
- CIONGRADI 2007 C. CIONGRADI, Grabmonument und Sozialer Status in Oberdakien (Cluj-Napoca, 2007).
- COCIȘ ET ALII 2010 S. COCIȘ, D. TAMBA, R. ZĂGREANU, Piese sculpturale din castrul roman de la Sutoru. Rev. Bistriței 23, 2009 (forthcoming).
- CONRAD 2004 S. CONRAD; Die Grabstelen aus Moesia Inferior. Untersuchungen zu Chronologie, Typologie und Ikonographie (Leipzig, 2004).
- CSIR Österreich II/3 G. PICCOTTINI (ed.), Corpus Signorum Imperii Romani. Corpus der Skulpturen der römischen Welt. Österreich II/3. Der Diennerinen- und Dienerreliefs des Stadtgebietes von Virunum (Wien, 1977).
- D'ARMS 1991 J. D'ARMS, Slaves at Roman Convivia. In W. J. Slater (ed.), Dining in a Classical Context (Ann Arbor, 1991), 171-183.
- DAICOVICIU 1940 C. DAICOVICIU, Neue Mitteilungen aus Dazien. Funde und Einzeluntersuchungen. Dacia 7-8, 1937-1940, 299-336.
- DAICOVICIU 1968 H. DAICOVICIU, Coronamentele în formă de trunchi de piramidă arcuită pe teritoriul Daciei. Apulum 7, 1968, 334-352.
- DAICOVICIU 1969 C. DAICOVICIU (Hrsg.), Römer in Rumänien. Ausstellung des Römisch-Germanischen Museums Köln und des Historischen Museums Cluj (Köln, 1969).
- DAICOVICIU 1970 H. DAICOVICIU (ed.), Civiltà Romana in Romania. Pallazzo delle Esposizioni, via Nazionale, febbraio-aprile 1970. Catalogo della mostra (Roma, 1970).
- DAREMBERG/SAGLIO C. DAREMBERG, E. SAGLIO (DIR.), Dictionnaire des antiquités grecques et romaines d'après les textes et les monuments, 1-5 (Paris, 1877-1919).
- DIACONESCU 1979 Al. DIACONESCU, Un fragment de ediculă din Dacia Porolissensis cu reprezentarea banchetului funebru. Acta Mus. Napocensis 16, 1979, 545-9.
- DIACONESCU/ISAC 1980 Al. DIACONESCU, D. ISAC, Aspecte ale artei provinciale romane la Gilău. Acta Mus. Napocensis 17, 1980, 115-137.
- DUNBABIN 1993 K. M. D. DUNBABIN, Wine and Water at the Roman Convivium. Journal Roman Arch. 6, 1993, 116-141.
- DUNBABIN 2003a K. M. D. DUNBABIN, The Waiting Servant in Later Roman Art. Am. Journal Phil. 124/3, 2003, 443-468.
- DUNBABIN 2003b K. M. D. DUNBABIN, The Roman Banquet. Images of conviviality (Cambridge, 2003).
- FEUGÈRE 1994 M. FEUGÈRE, La vaisselle gallo-romaine en bronze de Vertault (Côte-d'Or), Rev. Arch. Est et Centre-Est 45/1, 1994, 137-168.
- FLOCA/WOLSKI 1973 O. FLOCA, W. WOLSKI, Aedicula funerară în Dacia romană. Bul. Mon. Istor. 42/3, 1973, 52-80.
- FLORESCU 1930 Gr. FLORESCU, I monumenti funerari romani della „Dacia Superior”. Ephemeris Dacoromana 4, 1930, 72-148.

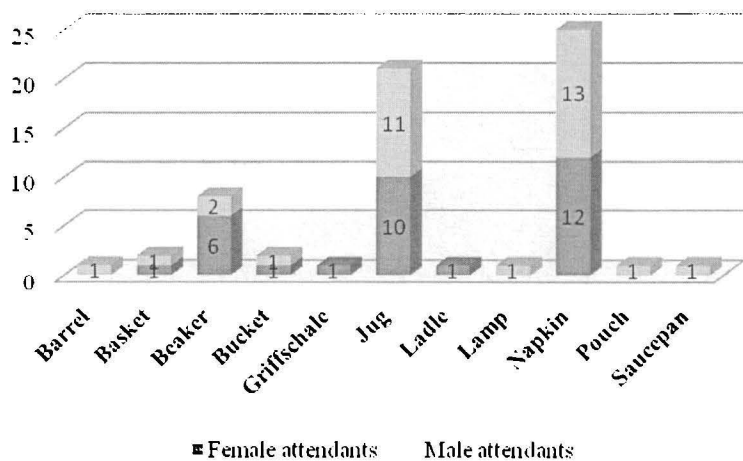
GUDEA 1989	N. GUDEA, Porolissum. Un complex arheologic daco-roman la marginea de nord al imperiului I. Săpături și descoperiri arheologice până în anul 1977. Acta Mus. Porolissensis 13, 1989.
GUDEA/LUCĂCEL 1975	N. GUDEA, V. LUCĂCEL, Inscriptii și monumente sculpturale în Muzeul de Istorie și Artă Zalău (Zalău, 1975).
HILGERS 1969	W. HILGERS, Lateinische Gefässnamen. Bezeichnungen, Funktion und Form römische Gefässe nach den antiken Schriftquellen. Beihefter Bonner Jahrbuch 31 (Dusseldorf, 1969).
ISAC 1979	D. ISAC, Ala Siliana C.R. torquata et armillata in Dacia. Acta Mus. Napocensis 16, 1979, 39-67.
JUDE/POP 1972	M. JUDE, C. POP, Monumente sculpturale romane în Muzeul de Istorie Turda (Turda, 1973).
MACREA 1969	M. MACREA, Viața în Dacia romană (București, 1969).
MANTLE 2002	I.C. MANTLE, The Roles of Children in Roman Religion. Greece & Rome. Second Edition, 49/1, 2002, 85-106.
MITROFAN/ȚEPOSU-MARINESCU 1970	I. MITROFAN, L. ȚEPOSU-MARINESCU, O ediculă funerară de la Potaissa. Acta Mus. Napocensis 7, 1970, 531-536.
NENOVA-MERDJANOVA 2000	R. NENOVA-MERDJANOVA, Bronze vessels and the toilette in Roman times. In: C. C. Mattusch, A. Brauer, S. E. Knudsen (eds.), From the Parts to the Whole: Acta of the 13 th International Bronze Congress, held at Cambridge, Massachusetts, May 28 – June 1, 1996, vol. II, Journal Roman Arch. suppl. ser. 39, 2000, 200-204.
NUBER 1972	H. U. NUBER, Kanne und Griffschale. Ihr Gebrauch im tägliche Leben und die Beigabe in Gräbern der römischen Kaiserzeit. Ber. RGK 53, 1972, 1-232.
PÎSLARU/BĂRBULESCU 2003	M. PÎSLARU, M. BĂRBULESCU, Ritualuri la înmormântare (Rituale bei und nach der Bestattung). In M. Bărbulescu (coord.), <i>Funeraria Dacoromana</i> . Arheologia funerară a Daciei romane (<i>Funeraria Dacoromana</i> . Die Grabarchäologie des römischen Dakien) (Cluj-Napoca, 2003), 19-44.
PROTASE 1961	D. PROTASE Noi monumente sculpturale romane din nordul Daciei. Apulum 4, 1961, 127-43.
PROTASE/ZRINYI 1992	D. PROTASE, A. ZRINYI, Inscriptii și ornamente sculpturale din castrul roman de la Brâncovenesti (jud. Mureș). Ephemeris Napocensis 2, 1992, 95-110.
RUSU-BOLINDEȚ 1994	V. RUSU-BOLINDEȚ, Reprezentări de vase ceramice pe monumentele sculpturale din Dacia romană. Ephemeris Napocensis 4, 1994, 113-148.
ȚEPOSU-MARINESCU 1982	L. ȚEPOSU-MARINESCU, Funerary Monuments of Dacia Superior and Dacia Porolissensis. BAR Int. Ser. 128 (Oxford, 1982).
SIEBERT 1999	A. V. SIEBERT, Instrumenta sacra. Untersuchungen zu römischen Opfer-, Kult und Priestergeräten (Berlin – New York, 1999).
SPAULDING 1911	L. C. SPAULDING, The "Camillus" Type in Sculpture (Lancaster, 1911).
VEL	Vbi Erat Lvpa – Römische Steindenkmäler – http://www.ubi-erat lupa.org/site/index.asp?show=menue/dummy_abfrage.shtml
ZIMMER 1982	G. ZIMMER, Römische Berufsdarstellungen. Deutsches Archäologisches Institut, Archäologische Forschungen 12 (Berlin, 1982).

Institution names

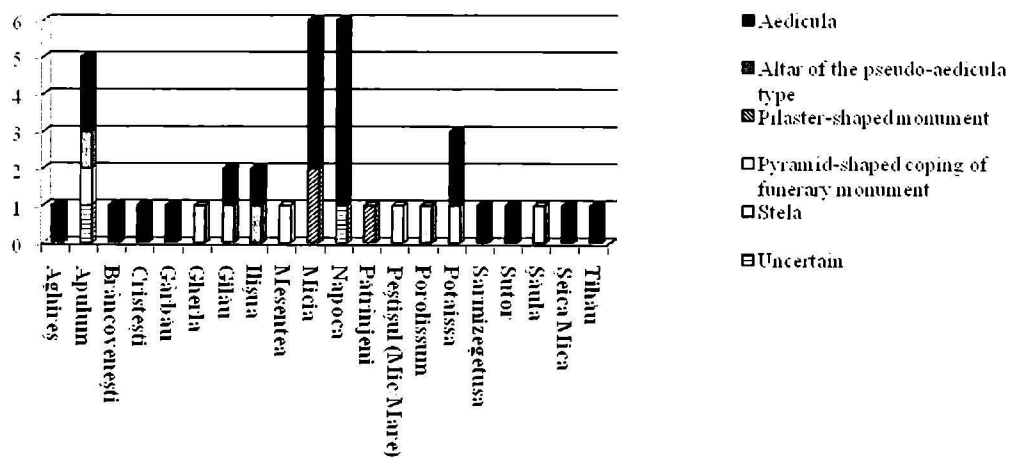
CMBBN	Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud (Bistrița-Năsăud County Museum, Bistrița).
MCDRD	Muzeul Civilizației Dacice și Romane, Deva (Museum of Dacian and Roman Civilisation, Deva).
MIABB	Muzeul de Istorie Augustin Bunea, Blaj (Museum of History Augustin Bunea, Blaj).
MIT	Muzeul de Istorie, Turda (Museum of History, Turda).
MJIAZ	Muzeul Județean de Istorie și Artă, Zalău (County Museum of History and Art, Zalău).
MJM	Muzeul Județean Mureș, Târgu-Mureș (Mureș County Museum, Târgu-Mureș).
MNIR	Muzeul Național de Istorie a României, București (National History Museum of Romania, Bucharest).
MNITC	Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca (National History Museum of Transylvania, Cluj-Napoca).
MNUAI	Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia (National Museum of Union, Alba Iulia).

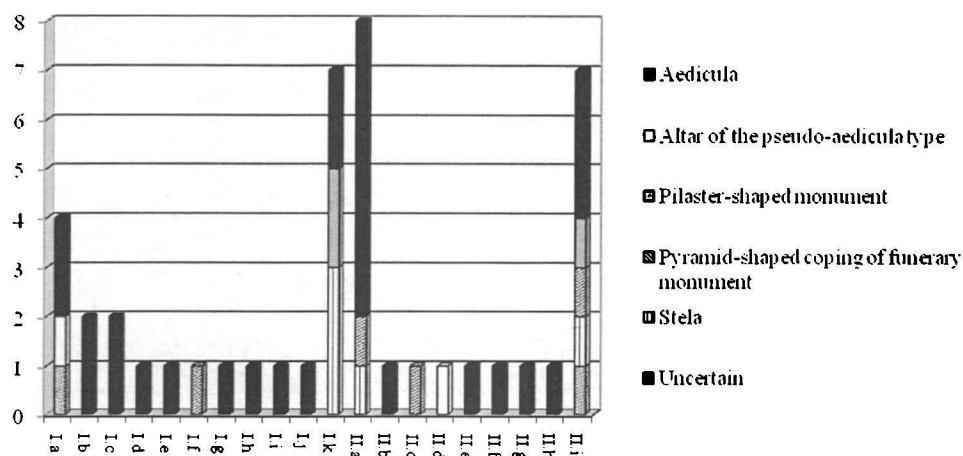
Graph 1. Distribution of iconographical types according to gender.

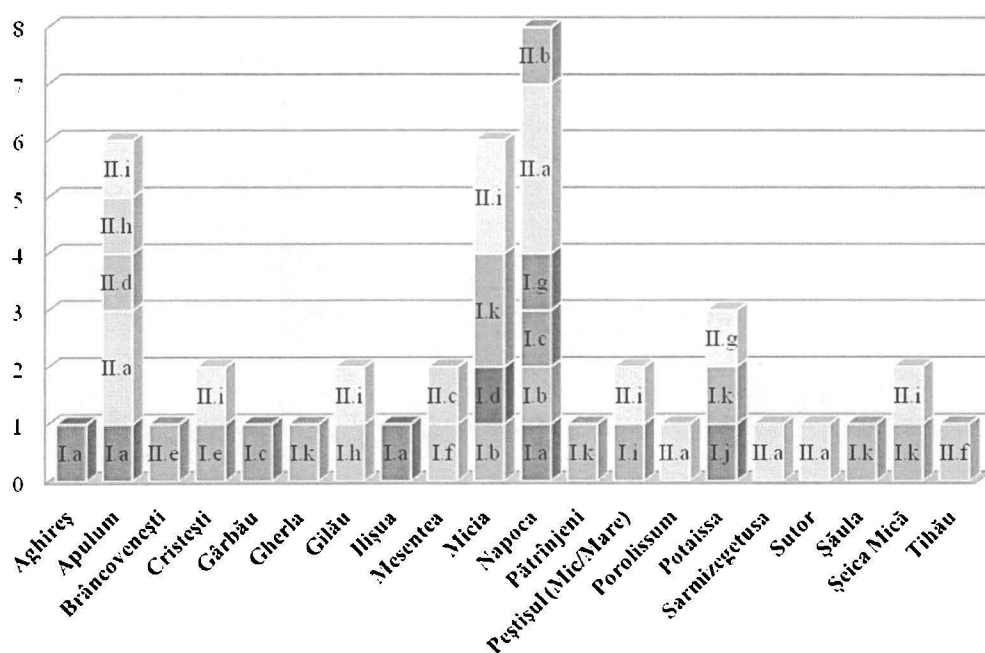
Graph 2. Distribution of attributes according to gender.

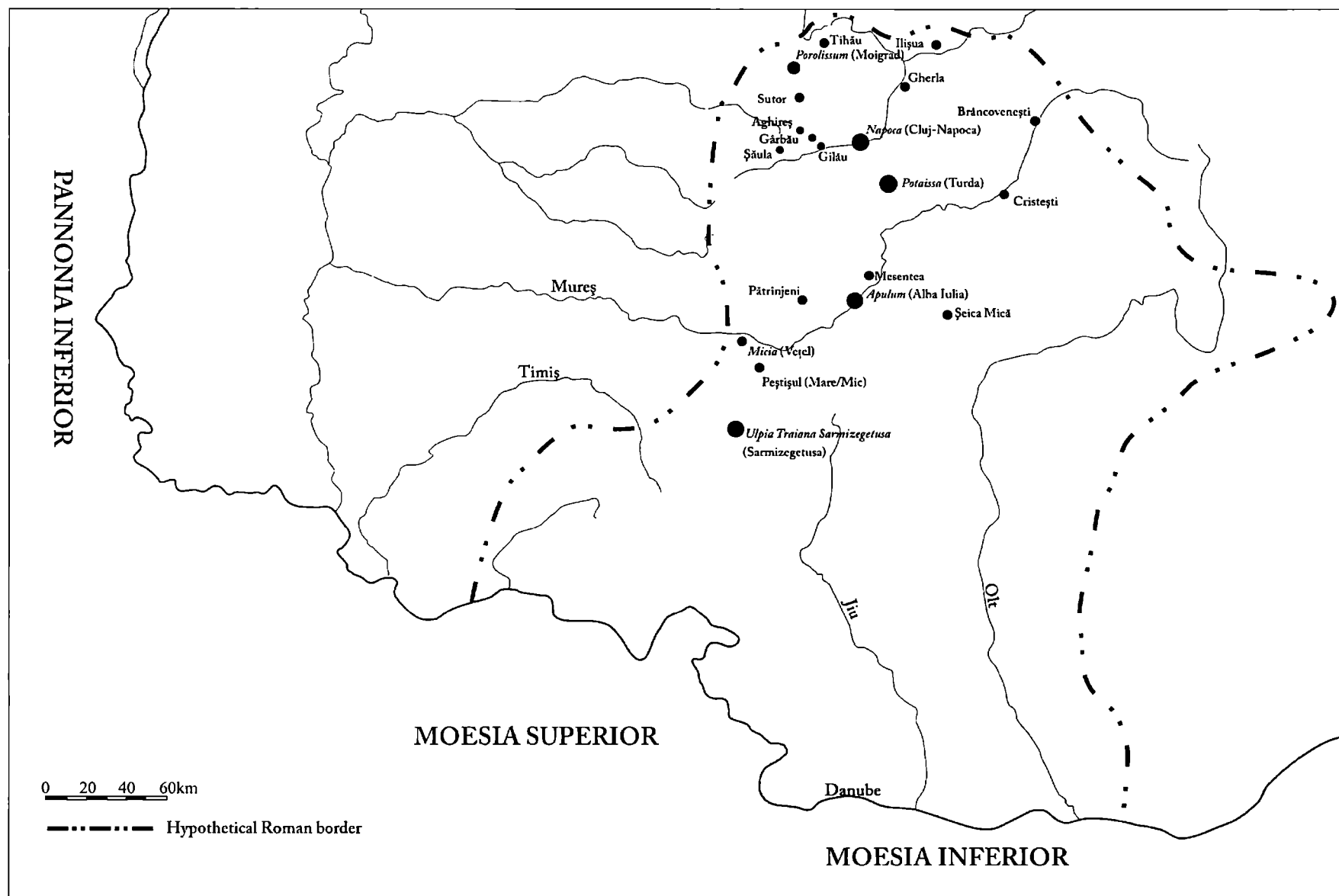
Graph 3. Distribution of monument types according to the place of discovery.

Graph. 4. Distribution of iconographical types according to the type of monument.

Graph 5. Distribution of iconographical types according to the place of discovery.

Pl. I. Funerary monuments with representations of servants from Roman Dacia.

Pl. II. 1. Aghireș (after FLOCA/WOLSKI 1973, 30, Fig. 115); 2. *Apulum* (Alba Iulia) (after CIONGRADI 2007, 431, Taf. 61/A/A 6c); 3. Ilișua (photo: S. Mustăță); 4. *Napoca* (Cluj-Napoca) (photo: National History Museum of Transylvania, Cluj-Napoca: S. Odenie); 5. *Micia* (Vețel) (after CIONGRADI 2007, 446, Taf. 76/Ae/M 12); 6. *Napoca* (Cluj-Napoca) (photo: National History Museum of Transylvania, Cluj-Napoca: S. Odenie).

Pl. III. 7. Gârbău (after FLOCA/WOLSKI 1973, 27, Fig. 99); 8. *Napoca* (Cluj-Napoca) (photo: National History Museum of Transylvania, Cluj-Napoca: S. Odenie); 9. *Micia* (Vețel) (after CIONGRADI 2007, 451, Taf. 81/AE/M 23b); 10. Cristești (after FLOCA/WOLSKI 1973, 21, Fig. 67); 11. Mesentea (photo: National History Museum of Transylvania, Cluj-Napoca: S. Odenie).

12

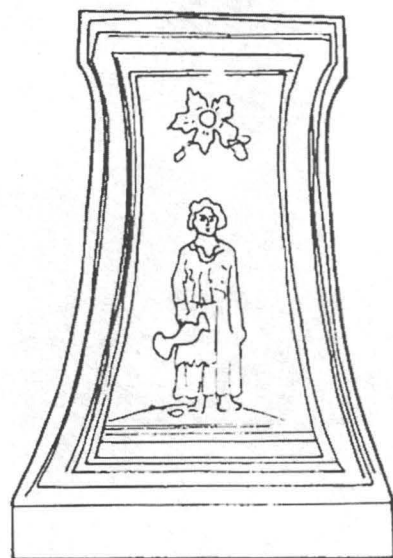
13

0 50cm

14

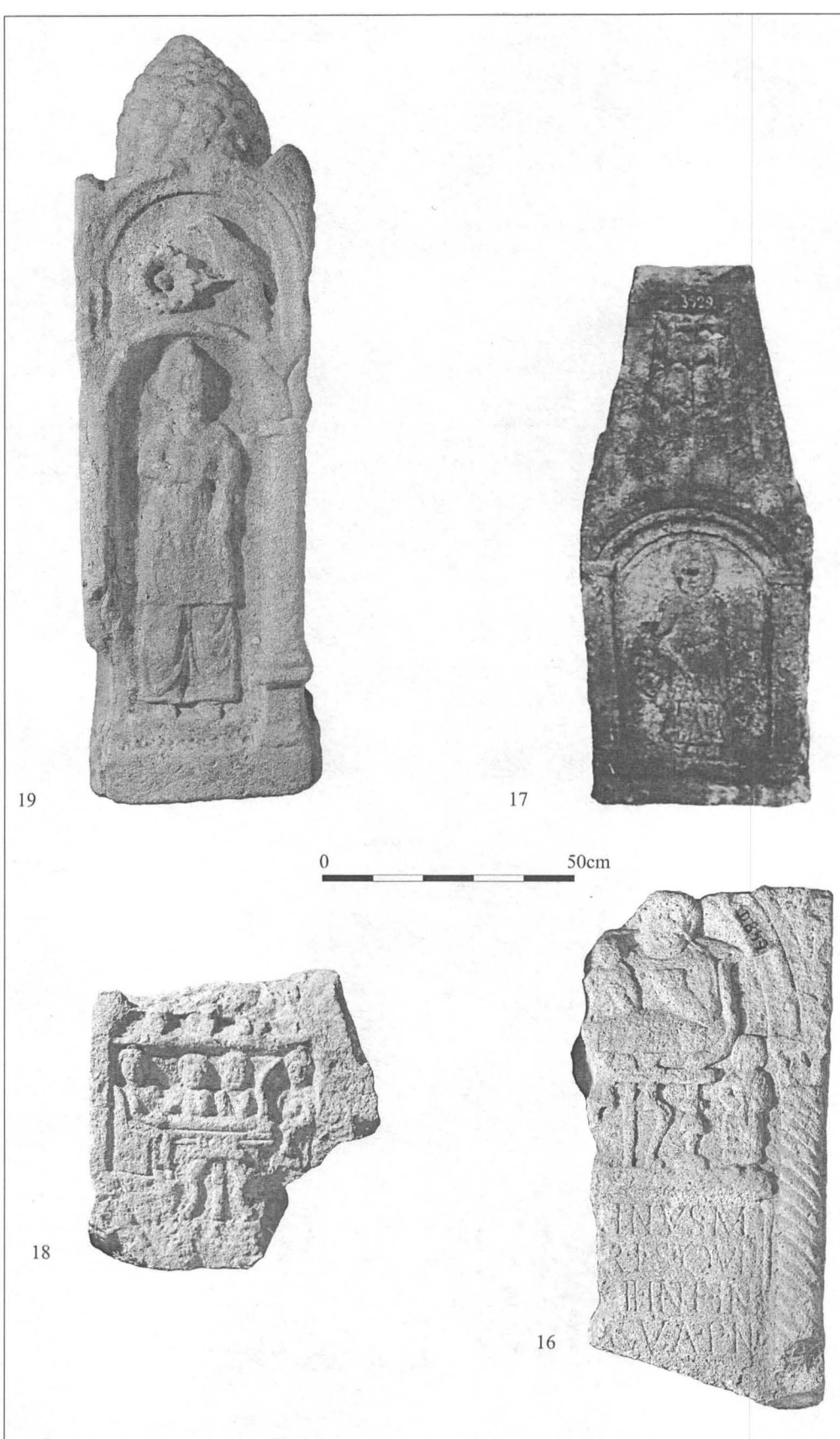
15

0 50cm

Pl. IV. 12. *Napoca* (Cluj-Napoca) (photo: National History Museum of Transylvania, Cluj-Napoca: S. Odenie); 13. *Gilău* (after BODOR 1960, 42, fig. 1); Diaconescu/Isac 1980, 124, fig. 7); 14. *Peștișul* (Mare/Mic) (after CIONGRADI 2007, 465, Taf. 95/Py/S 2b); 15. *Potaissa* (Turda) (after JUDE/POP 1972, 50, Pl. VIII/1)

Pl. V. 16. Gherla (photo: National History Museum of Transylvania, Cluj-Napoca: S. Odenie); 17. *Micia* (Vețel) (after CIONGRADI 2007, 438, Taf. 68/Pf/M 2b); 18. *Micia* (Vețel) (photo: A. Lumezeanu); 19. Pătrînjeni (photo: National History Museum of Transylvania, Cluj-Napoca: S. Odenie).

20

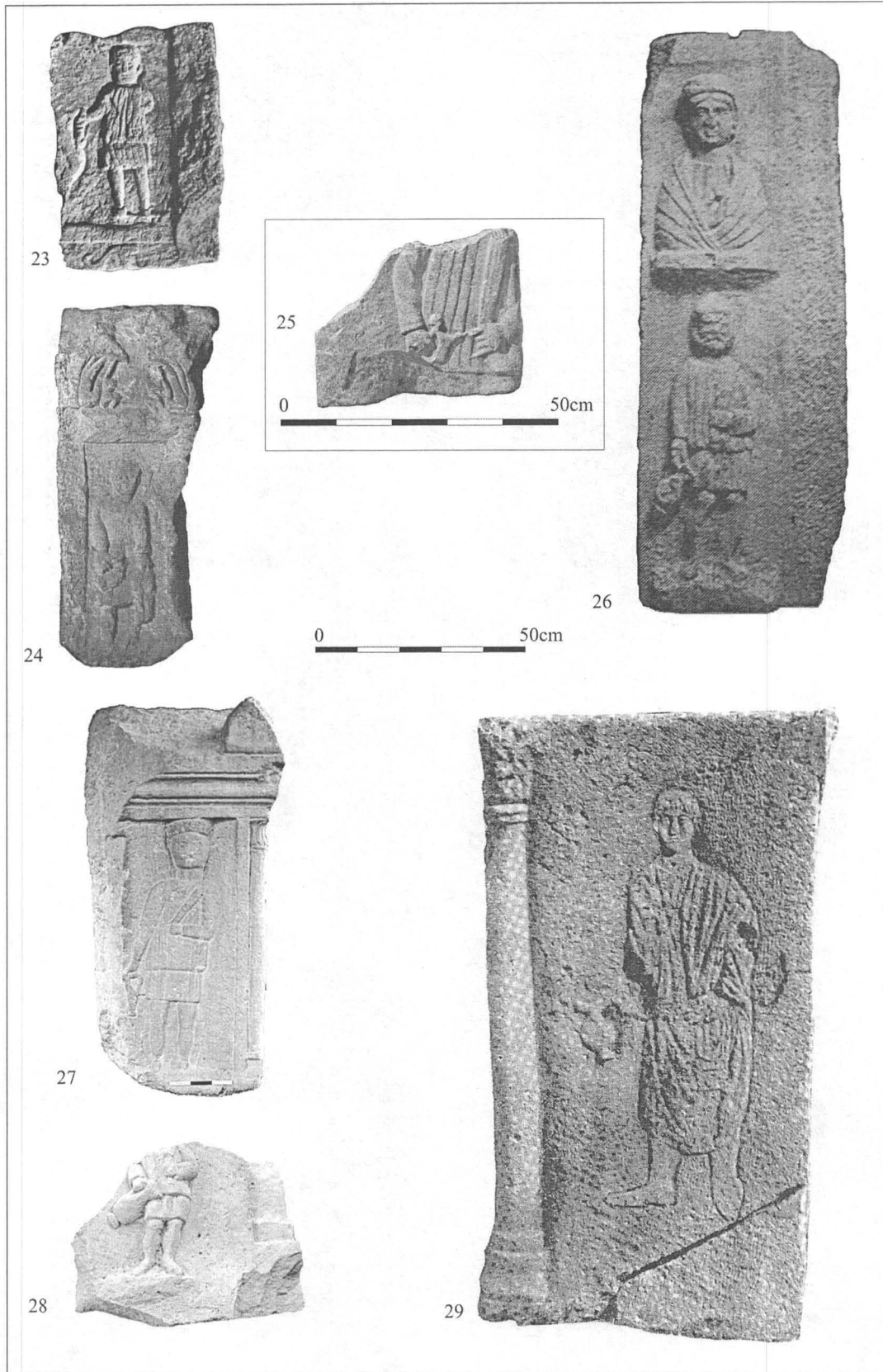
22

0 50cm

21

Pl. VI. 20. *Potaissa* (Turda) (after ȚEPOSU-MARINESCU 1982, Pl. X/S 115); 21. *Șăula* (after DIACONESCU 1979, 548, Fig. 2); 22. *Șeica Mică* (after ȚEPOSU-MARINESCU 1982, Pl. XXXVIII/Ae 74).

Pl. VII. 23-24. *Apulum* (Alba Iulia); 25. *Napoca* (Cluj-Napoca) (Cluj-Napoca) (photo: National History Museum of Transylvania, Cluj-Napoca: S. Odenie); 26. *Napoca* (Cluj-Napoca) (discovered at Luncani) (after BIANCHI 1974, 162, fig. 2); 27. *Porolissum* (Moigrad); 28. Sutor (photo: D. Petruț); 29. *Ulpia Traiana Sarmizegetusa* (Sarmizegetusa) (after FLOCA/WOLSKI 1973, 9, Fig. 18).

Pl. VIII. 30. Mesentea (photo: D. Petruț); 31. *Apulum* (Alba Iulia) (after CIONGRADI 2007, 431, Taf. 61/A/A 6b); 32. Brâncovenesti (after PROTASE/ZRINYI 1992, Pl. IX/2); 33. Tihău (after GUDEA/LUCĂCEL 1975, 40, No. 130, fig. 130); 34. *Apulum* (Alba Iulia) (after CIONGRADI 2007, 445, Taf. 75/Ae/A 5).

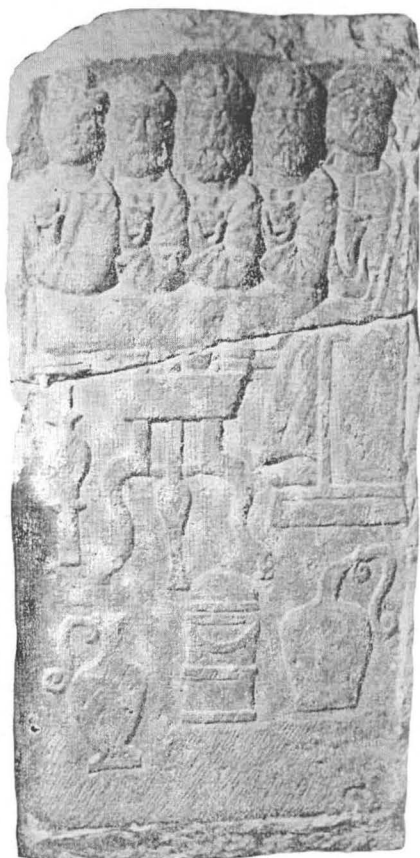

Pl. IX. 35. *Apulum* (Alba Iulia) (after CIONGRADI 2007, 455, Taf. 85/Sc/A 5b); 36. Gilău (photo: National History Museum of Transylvania, Cluj-Napoca: S. Odenie); 37. *Micia* (Vețel) (after CIONGRADI 2007, 439, Taf. 69/Pf/M 4b); 38. *Micia* (Vețel) (after CIONGRADI 2007, 451, Taf. 81/Ae/M 24); 39. Peștisul (Mare/Mic) (after CIONGRADI 2007, 465, Taf. 95/Py/S 2c).

40

0 50cm

41

Pl. X. 40. Ilișua (photo: S. Mustăță); 41. *Potaissa* (Turda)
(after JUDE/POP 1972, 43, Pl. I).

Sorin COCIȘ,
Corneliu GAIU,
Radu ZĂGREANU

Cuvinte cheie: Provincia Dacia, fibule, tipologie, barbari, cronologie
Keywords: Roman Dacia, brooches, tipology, barbarians, chronology

Cercetările și periegezele arheologice din ultimii anii au scos la iveală noi artefacte romane. Printre ele se numără și un număr 34 de fibule romane, provenite din diferite situri din Dacia intracarpatică. Lotul de față este eterogen din punct de vedere tipologic.

I. Fibule puternic profilate (pl. I/1-8)

Principalele caracteristici ale acestui tip de fibulă sunt: capul lățit și puternic încovoiat, cu sau fără placă protectoare, corpul puternic arcuit, ornamentat inițial cu o nodozitate proeminentă, care, mai apoi, în faza clasică de evoluție a acestor fibule, se aplatizează și apare numai pe partea superioară, resortul fiind format din opt spire (coarda înaltă). Piciorul este lung și, de cele mai multe ori, se termină într-un buton. Portagrafa este trapezoidală sau dreptunghiulară. Toate elementele constitutive ale fibulei sunt uneori ornamentate. Registrul de motive cuprinde incizii liniare, în forma literei X, "dinți de lup". Sunt executate din una sau două bucăți de metal. Aria de răspândire a fibulelor puternic profilate cuprinde, în special, *Noricum*,¹ *Pannonia*², *Moesia*³ și *Dacia*⁴.

Cele opt fibule aparțin mai multor variante cunoscute în Dacia romană. Astfel, piesa nr. 1 aparține tipului 8a2b1 și se datează în prima jumătate a secolului al II-lea p. Chr. Fibula nr. 2 reprezintă variantă nouă pentru teritoriul Daciei. La cap piesa prezintă o placă protectoare asemănătoare cu varianta 8a13b⁵ (Jobst 10B). Dar dimensiunile și existența unei nodozități pe corp presupun încadrarea ei într-o nouă subvariantă. Singurele exemplare din Imperiu cunoscute de noi provin de la *Lauriacum*⁶ (șase bucăți) și Augst⁷. O altă piesă provine din sudul Ucrainei⁸, fără context clar de descoperire. În *Dacia* cunoaștem 11 exemplare, toate concentrate în *Dacia Superior*.

Au fost datate la sfârșitul sec. al II-lea și începutul sec. al III-lea p. Chr.⁹. În schimb, în *Dacia* exemplarele de la Micăsasa și Țichindeal au fost găsite în nivele de prima jumătate a sec. al II-lea p. Chr.¹⁰. Morfologia acestor fibule indică ca perioadă de folosire primele trei sferturi ale sec. al II-lea p. Chr. Piese nr. 3-8 aparțin

1 Gugl 1995, 55-56, pl. 21-22; Sedlmayer 1995, 13-17.

2 Košćević 1980, 81, pl (pl. XVI- XVIII).

3 Bojović 1983, pl (pl. X- XIII); Genčeva 2004, 147-148.

4 Cociș 2004, 45-70, tipul 8.

5 Cociș 2004, 60.

6 Jobst 1975, 56-57, pl. 14/90-95.

7 Riha 1980, 80, nr. 278.

8 Ambroz 1966, pl. VII/12.

9 Jobst 1975, 56-57.

10 Informații D. Popa.

Sorin Cociș

Institutul de Arheologie și Istoria Artei Cluj-Napoca
e-mail: scocis@yahoo.com

Corneliu Gaiu

Complexul Muzeal Județean Bistrița-Năsăud
e-mail: corneliugaiu@gmail.com

Radu Zăgreanu

Muzeul Carpaților Răsăriteni Sfântu Gheorghe
e-mail: raduzagreanu@yahoo.com

tipului 8b2b1. Pentru exemplarele în discuție, propunem o datare cuprinsă între anii 106-180 p. Chr., fără a exclude o folosire a lor și după această dată, dar ca piese ieșite din modă.

II. Fibule norico-pannonice cu două nodozități (pl. I/9)

Resortul acestui tip de fibulă e alcătuit din 8-10 spire, capul fiind încovoiat și ușor lățit, uneori cu o placă protectoare. Corpul fibulei e marcat cu două nodozități, iar piciorul este lung, terminat într-un buton. Portagrafa este, de obicei, traforată; piesele sunt executate din două elemente. Aria de răspândire a acestor fibule, așa cum arată și denumirea lor, cuprinde, în general, *Noricum* și *Pannonia*,¹¹ dar ele pot fi întâlnite și în alte provincii¹². Aproape toate exemplarele sunt cunoscute din *Dacia Superior*. Fibula descoperită în *vicus*-ul de la Gherla aparține variantei 11c2, în cadrul tipologiei din Dacia romană¹³. Fibulele norico-pannonice cu două nodozități sunt date de J. Garbsch în prima jumătate a sec. al II-lea p. Chr.¹⁴. În *Dacia* romană, deși nu avem contexte cronologice clare pentru tipul analizat, credem - pe baza fragmentului de tipar din atelierul de la Napoca - că ele pot fi date în prima jumătate a sec. al II-lea p. Chr.

III. Fibule cu genunchi (pl. I/10-11; II/12-16)

Sistemul de închidere este destul de variat la aceste fibule : prin resort format din 8-10 spire libere, închise într-o rolă, respectiv semirolă sau prin balama. Capul este semicircular. Corpul fibulei are în punctul de îndoire o lățire asemănătoare unui "genunchi", de unde și denumirea sa. Piciorul este scurt și se termină uneori cu un buton. Portagrafa este dreptunghiulară sau în formă de cârlig. Sunt executate, de obicei, din două elemente. În *Dacia*, numărul lor este foarte mare, reprezentând unul dintre tipurile cele mai uzitate, iar aria lor de difuziune cuprinde întreg teritoriul.¹⁵ Fibulele cu genunchi sunt foarte răspândite pe *limes*-ul (din) *Germania Superior*, în *Pannonia*, *Moesia Superior*, dar și în *Syria*¹⁶. Piese nr. 10-11 aparțin tipului 19a1b1b, iar perioada lor de folosință poate fi cuprinsă în intervalul 106 -170-180 p. Chr. Piese nr. 14-16 aparțin tipului 19a61a, respectiv 19a61a, iar perioada lor de folosință poate fi cuprinsă în intervalul dintre deceniul șapte al sec. al II-lea și primele două decenii ale sec. al III-lea p. Chr. Piese nr 12-13 aparțin tipului 19a5b1 (Almgren 124). Capul, semicircular, este mai gros decât la tipurile anterioare, iar corpul este lățit, având forma literei S. Piciorul se lățește, dar fără a depăși lățimea capului, iar portagrafa este dreptunghiulară. Sunt confecționate dintr-o singură bucată de metal. Piese de tip 19a5, deși au o formă clasică datorită faptului că sunt executate dintr-o singură bucată de metal sau două (dar tehnica este barbară), aparțin lumii barbare. Tipurile 19a5 sunt incluse de O. Almgren în grupa V, seria 8¹⁷. Aceeași clasificare este oferită de I. Peškař și K. Godlowski¹⁸. Aria de răspândire a tipului 19a5 cuprinde, cu mici excepții, lumea barbară¹⁹. În provincia *Dacia* ele apar pe *limes*-ul de nord, în zona de contact cu lumea barbară germană. În privința tipului în discuție, este clar că ele sunt fibule cu genunchi de tip barbar și că au ajuns în *Dacia* prin captură sau, sunt fabricate în provincie, de meșteri barbari sau romani pentru lumea barbară²⁰. Semnificative sunt în acest sens exemplarele în curs de prelucrare, găsite la Ilișua²¹ *Dacia Porolissensis* (atelier)²² și exemplarul rebut descoperit în castrul la Ilișua (nr. 13). În privința cronologiei, tipul 19a5 este datat în a doua jumătate a sec. al II-lea p. Chr.²³, în timp ce piesele noastre, credem, nu pot fi anterioare războaielor marcomanice, rămânând în uz până în primele decenii ale sec. al III-lea p. Chr.

11 Garbsch 1965.

12 *Ibidem*.

13 Cociș 2004, 72-73.

14 Garbsch 1985, 564, fig. 5.

15 Cociș 2004, 90.

16 Toll 1949, pl. X/20-23.

17 Almgren 1923, 58-61.

18 Peškař 1973, 92-93; Godlowski 1977, 236.

19 Almgren 1923, 58-61, 64-65; Godlowski 1994, 115-128.

20 În a doua jumătate a sec. al II-lea p. Chr. în *Dacia* și chiar în celelalte provincii nu se mai fabricau fibule executate dintr-o bucată de metal, tehnologia era folosită în schimb în lumea barbară.

21 Din păcate nu avem o localizare exactă a locului de descoperire (castru, terme, *vicus*).

22 Cociș 2006, 402-413.

23 Godlowski 1994, 115-128.

IV. Fibule cu capul în formă de ancoră. (pl. II/17-18)

Sistemul de închidere este realizat printr-un resort format din 8-20 spire, protejat de o placă protectoare dreptunghiulară. Capul are forma unei ancore, ale cărei brațe - la tipurile clasice - se termină cu un buton. Corpul curbat este ornamentat cu o nodozitate și cu aripioare la unele tipuri. Piciorul scurt se termină într-un buton, de regulă masiv. Portagrafa este triunghiulară sau trapezoidală. Alte ornamente care apar sunt inciziile liniare sau "dinți de lup". Sunt executate din bronz sau argint. Pieseile sunt confecționate din două bucăți de metal.

Fibulele cu capul în formă de ancoră au o arie de răspândire regională: *Dalmatia, Pannonia, Moesia și Dacia*²⁴. Cele două piese reprezintă variantele 20b1b1 (nr. 17) respectiv 20b2b2 (nr. 18) din tipologia noastră. Primul tip poate fi datat în intervalul 106-150 d. Chr., iar al doilea în intervalul 150-220 d. Chr.

V. Fibule cu corpul în formă de trompetă. (pl. II/19-20)

Resortul este format din 8-16 spire, capul are forma unei trompete, care uneori se reține de corp, formând o cavitare. Pe corp se află întotdeauna o nodozitate, redată pe toată circumferința sau numai pe partea ei superioară. Nodozitatea poate fi simplă, în trepte, perlată sau înfășurată cu fire de argint. Piciorul este triunghiular sau dreptunghiular în secțiune și se termină de obicei într-un buton. Portagrafa este dreptunghiulară. Sunt executate din una sau mai multe elemente. Materialul de execuție folosit cu preponderență este bronzul, dar există și piese de argint și fier. Ele sunt răspândite mai ales în *Pannonia*²⁵, de unde și numele de „fibule cu capul în formă de trompetă, de tip panonic”. Aria lor de răspândire cuprinde însă și provinciile *Raetia, Noricum, Moesia*²⁶. În *Dacia* ele sunt bine reprezentate în special în partea centrală și nordică. Piesa (nr. 19) aparține tipului 21b și se datează în general în perioada Antoninus Pius - sfârșitul sec. al II-lea p. Chr. Piesa nr. 20 reprezintă o variantă nouă a fibulelor cu corpul în formă de trompetă din *Dacia* romană. Este executată din două bucăți de metal cu o nodozitate mare pe partea superioară a corpului. Piciorul lat este prevăzut cu portagrafa. Aria de răspândire cuprinde în special zona Rinului²⁷, dar și Germania liberă²⁸. În privința originii acestor tipuri de fibule au avut loc numeroase discuții, în legătură cu geneza lor romană sau barbară²⁹. Ele sunt încadrate la sfârșitul sec. I p. Chr. și prima jumătate a sec. al II-lea p. Chr.³⁰, acestei ultime perioade aparținându-i probabil și piesa noastră de la Ilișua.

VI. Fibule omega. (pl. II/ 21- 22)

Corpul fibulei are forma literei omega, având sistemul de închidere prin balama mobilă. Sunt executate din mai multe elemente. Aria de răspândire a acestui tip cuprinde întreg Imperiul, din *Britannia* până în *Africa*³¹. Pe teritoriul provinciei, exemplarele sunt răspândite în special în *Dacia Superior*. Pieseile în discuție (nr. 21-21) aparțin variantei 28a3³². Datarea lor este în general largă, din sec. I până în sec. al III-lea p. Chr.³³. Până în momentul de față, în *Dacia* nu există nicio piesă cu context arheologic databil mai devreme de mijlocul sec. al II-lea p. Chr., aceste fibule fiind în uz, probabil, până către mijlocul sec. al III-lea p. Chr.

VII. Fibule de tip sarmatic. (pl. II/ 23- 24)

Sistemul de închidere este realizat printr-un resort format din 8 spire. Pe suportul de prindere a resortului se află de obicei un buton. Capul fibulei este înglobat în partea terminală a corpului, acesta din urmă fiind semicircular sau drept. Pe suprafața corpului se găsesc una sau două nervuri mediane. La locul de întâlnire cu

24 Cociș 2006a, 397.

25 Patek 1942, 40-42.

26 Gschwind, Ortesi 2001, 402-415; Jobst 1975, 42; Krenn-Leeb, Jandrasits 1994, 573-582, nr. 744, 755, 808; Bojović 1983, 42-44.

27 Böhme 1972, 30-31; Haalebos 1986, 6.

28 Böhme 1972, 31; Peškař 1972, 85-86.

29 Vezi discuția la Böhme 1972, 30-31.

30 Böhme 1972, 31.

31 Fowler 1960, 149-177; Feugère 1985, 416-423; Gerharz 1987, 109, pl. 20/184-198.

32 Cociș 2004, 131.

33 Feugère 1985, 419-421.

piciorul există o mică gătuire. Piciorul scurt, drept poate fi fațetat și se termină câteodată în butoni. Portagrafa este de obicei drepunghiulară. Sunt executate din două elemente, metalul folosit fiind în cazul pieselor dacice exclusiv bronzul. Primul cercetător care folosește denumirea de fibulă de tip sarmatic este T. Kolník. Acesta analizează un număr important de piese din lumea sarmatică, germanică, de pe *limes*-ul dunărean, din teritoriul de la sud și est de provincia Dacia precum și din arealul culturii Cerneahov³⁴. Criteriul principal de clasificare al acestor fibule este pentru cercetătorul slovac poziția coardei: joasă sau înaltă, în cadrul celei de-a doua variante fiind subclasificate două subvariate: a) cu suport și b) cu buton terminal pe suport. Cronologic piesele în discuție sunt date în intervalul cuprins între a doua jumătate a secolului al II-lea - mijlocul sec. al III-lea p. Chr, cu specificația că exemplarele cu buton sunt considerate mai târzii. În privința originii fibulelor de tip sarmatic, T. Kolník susține pentru zona Slovaciei o dezvoltare locală. În 1972 I. Peškař, în cadrul studiului monografic dedicat fibulelor de epocă romană din Moravia, analizează și piesele de tip „sarmatic”³⁵. Apariția lor în zonă este pusă pe seama contactelor dintre quazi și sarmați, iar cronologic ele sunt încadrate în intervalul cuprins între sfârșitul secolului al II-lea - începutul sec. al III-lea p. Chr. Fibulele în discuție sunt analizate tangențial și de K. Godlowski în toate sintezele sale privind cronologia epocii romane³⁶. O analiză a acestui tip de fibulă este reluată de R. Genk, pentru spațiul culturii Przeworsk, prin analiza detaliată a materialului arheologic provenind din două cimitire³⁷. Autorul consideră ca loc de origine al acestui tip de fibulă zona barbară central europeană de pe Dunărea mijlocie³⁸. În 1989 A. Vaday analizează întregul material arheologic sarmatic din comitatul Szolnok, prin acest filtru fiind trecute și fibulele de tip „sarmatic” cu toate variantele lor. Autoarea reiterează originea sarmatică dar și dacică, respectiv provincial romană a tipului în discuție, cronologic fiind încadrate în a doua jumătate a sec. al II-lea - începutul sec. al III-lea-p. Chr³⁹. Studiul cel mai complet al acestui tip de fibulă este realizat de M. Maczyńska⁴⁰. Autoarea analizează un număr de 217 piese provenind din 143 de localități din arealul sarmatic, lumea barbară germană, provincia Dacia, teritoriul din jur (România), dar și arealul estic respectiv Ucraina. Cercetătoarea poloneză consideră că originea acestui tip trebuie căutată în lumea vest-sarmatică și la est de Dacia romană în Moldova și Muntenia (unde au luat naștere sub influența unor tipuri de fibule caracteristice provinciilor Pannonia și Dacia) răspândindu-se apoi în nord. Cronologic fibulele „sarmatice” sunt încadrate în funcție de zone în intervalul B2 - C2.. Fibulele de tip „sarmatic” au dat naștere la numeroase discuții privind originea lor. Unii susțin că provin din fibulele de tip Almgren 16⁴¹, alții că derivă din fibulele puternic profilate⁴². În privința locului inițial de producție există de asemenea discuții, dacă el este situat în lumea barbară sau romană⁴³. Aria de răspândire cuprinde atât lumea barbară, cât și unele provincii dunărene: *Noricum*, *Pannonia*⁴⁴. Aici apar numai în zonele de *limes*⁴⁵. În *Dacia* situația este identică, fiind cunoscute în special din castele situate în apropierea *Barbaricum*-ului din vest și nord. Arealul de descoperiri cu tipare pentru fibulele de tip „sarmatic” cu buton la cap cuprinde cu o singură excepție lumea germanică⁴⁶. Excepția de la Porolissum⁴⁷ poate fi explicată în primul rând prin producția de fibule barbare de către romani pentru barbari. De altfel, producția de diferite tipuri de fibule barbare (unele dintr-o singură bucată de metal) este atestată în Dacia Porolissensis prin două ateliere⁴⁸. Cu toate acestea nu trebuie exclus ca

34 Kolník 1965, 189-199.

35 Peškař 1972, 106-108, pl. 20.

36 Godlowski 1977; *Idem* 1994.

37 Genk 1977, 183, pl. 4, 252, pl.27/3, 252-254, 329-334.

38 *Ibidem*, 328-333.

39 Vaday 1989, 78.

40 Maczyńska 2003.

41 Peškař 1972, 103.

42 Jobst 1975, 75.

43 Peškař 1972, 104.

44 Ambroz 1966, pl. 72/17; Peškař 1972, 103-106; Maczyńska 2003.

45 Jobst 1975, 75-76.

46 Cociș 2009, 145-157.

47 Gudea, Tamba, 2008, 95-100.

48 Cociș 2004, 35 (pl. LXIII/946); *Idem*, 2007, 402-427.

la *Porolissum* în zona vămii să activeze un meșter barbar germanic. Despre forma de organizare a atelierelor, tehnologia, ritmicitatea producției lor, piața pe care se distribuie, se cunosc în stadiul actual al cercetării puține lucruri. Piese de la Ilișua aparțin tipului 32a2a1. În *Dacia* ele au fost găsite în nivelele de după războaiele marcomanice, fiind în uz până în prima jumătate a sec. al III-lea p. Chr.

VIII. Fibule în formă de arbaletă. (pl. III/25)

Sistemul de închidere este prin resort format din 8 – 16 spire, coarda este joasă și trecută prin interiorul piesei, de unde și aspectul unei arbalete. Capul mic, uneori cu un buton. Corpul este arcuit, cu secțiunea dreptunghiulară, semicirculară sau triunghiulară. Piciorul este scurt iar portagrafa tubulară. Sunt executate din una sau două bucăți de metal. Cele mai multe sunt din bronz, dar există și câteva piese din fier. În cazul exemplarelor din fier, multe sunt extrem de corodate, fapt care împiedică, în multe cazuri, diferențierea între cele lucrate dintr-o bucată și cele executate din mai multe elemente. Studiul lui M. Schulze dedicat acestui tip de fibule, la scara întregii Europe, dovedește că ele au apărut în cultura Przeworsk și în zona Dunării mijlocii la sfârșitul sec. al II-lea și începutul sec. al III-lea p. Chr.⁴⁹, o a doua fază de existență situându-se la începutul sec. al III-lea p. Chr. în zona Elbei și în provinciile dunărene, inclusiv *Dacia* și regiunile limitrofe⁵⁰. Cele mai apropiate analogii pentru piesele noastre se află în lumea barbară din vecinătatea estică a ultimei provincii⁵¹. Numărul relativ mare al unor astfel de fibule în *Dacia* este destul de surprinzător, având în vedere faptul că la acel moment aici se fabricau numai fibule de bronz, bazate pe o tehnologie romană. Explicația noastră - fără o acoperire totală în documentația arheologică, situație datorată stadiului actual de cercetare al istoriei Daciei romane - ar fi aceea că în interiorul provinciei a existat o populație barbară, care a purtat asemenea fibule. Piesa de la Ilișua (nr.25) de tip 36b1 nu are un context clar de descoperire, dar descoperirile din *provincia Dacia* provin numai din nivele datate în sec. al III-lea p. Chr., majoritatea din a doua jumătate a veacului. De remarcat că ele continuă și în sec al IV-lea p. Chr.

IX. Fibule cu piciorul întors pe dedesubt. (pl. III/26-27)

Acest tip a luat naștere sub influența puternică a tipului barbar din jurul provinciei *Dacia*. Aria de răspândire cuprinde în special *Dacia*, însă exemplare identice pot fi întâlnite, destul de rar, și în provinciile din jurul Daciei⁵², precum și în *Barbaricum*⁵³. Numărul extrem de mare al pieselor cunoscute din *Dacia* ne permite să afirmăm că ele au luat naștere aici și au fost exportate în toată lumea romană sau dincolo de granițele ei. Specialiștii străini le încadrează cu precădere în sec. al III-lea p. Chr.⁵⁴. În urma analizei fibulelor cu piciorul întors pe dedesubt de pe întreg teritoriul provinciei, Gh. Diaconu le datează în perioada cuprinsă între 160-250 d. Chr.⁵⁵, iar K. Horedt în sec. al III-lea p. Chr.⁵⁶. Fibulele cu piciorul întors pe dedesubt continuă să fie confecționate și în secolul al IV-lea p. Chr. de diferite populații barbare. De multe ori – mai ales în cazul pieselor fragmentare sau al celor lipsite de contexte arheologice – delimitarea fibulelor de tip roman de sec. al III-lea p. Chr., de cele din sec. al IV-lea p. Chr., este dificilă. Piesele de la Ilișua și Comalău reprezintă unul dintre aceste cazuri, (forma lor fragmentară și contextul arheologic). Cu toate acestea, propunem încadrarea lor în sec. al III-lea p. Chr., respectiv tipul 37, fără a putea face alte subdiviziuni tipologice.

X. Fibule în formă de T. (pl. III/28-33)

Acest tip de fibule prezintă un sistem de închidere prin balama. Partea fixă este turnată. Brațele sunt scurte la variantele mai timpurii, pentru a se lungi în faza târzie, când sunt prevăzute și cu butoane. Brațele și corpul dau fibulei aspectul literei T, de unde și denumirea. Corpul este curbat, fiind trapezoidal sau dreptunghiular ca formă. Piciorul scurt este fațetat. Portagrafa este, de obicei, tubulară. Sunt executate din două elemente. Din cele

49 Schultze 1977, 168.

50 *Ibidem*.

51 Bichir 1973, (pl. CXVI/11); Bichir 1984, (pl. XXXVIII/7, 8).

52 Bojović 1983, (pl. XXXII/310-1312); Patek 1942, 300.

53 Párducz 1941, (pl. XXVII/5).

54 Peškař 1972, 115.

55 Diaconu 1971, 248.

56 Horedt 1978, 222.

6 exemplare prezentate datorită stării fragmentare doar trei (nr. 29-31) pot fi sigur clasificate ca variantă clară, respectiv tipul 39b1a1. Pe cap există un buton, corpul are formă dreptunghiulară (triunghiular în secțiune) și are spre bază două nervuri unghiulare. De asemenea, piciorul are o nervură mediană; portagrafa tubulară. Sunt executate din bronz. Fibulele de tip 39b1 sunt caracteristice în special *Daciei*, dar ele apar și în alte provincii⁵⁷. Au fost datate la sfârșitul sec. al II-lea și începutul sec. al III-lea p. Chr.⁵⁸, perioadă care pe baza contextelor arheologice din *Dacia* poate fi extinsă până la mijlocul secolului.

XI. Fibule în formă de clește (pl. III/34).

Fibulele de tip 40 sunt extrem de rare în Dacia (se cunoaște un singur exemplar⁵⁹). Ele au forma unui clește având sistemul de închidere realizat prin nituirea celor două părți ale corpului. Aria lui de răspândire se grupează în Elveția de sud-est și Italia de nord, dar există exemplare izolate în bazinul Rinului, în Pirinei, Ungaria⁶⁰ etc. Ele au fost datate în general în sec. II - III d. Chr.⁶¹, perioadă care îi corespunde și piesei noastre de la Sic (nr. 34).

Cele 34 de fibule mai sus prezentate se încadrează în seria tipurilor clasice din Dacia, fiind descoperite în 6 localități din Dacia intrcarpatică.

CATALOG

1. Fibulă puternic profilată; (pl. I/1); Bronz; L= 4,5 cm; Ilișua; Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud, nr. inv. 20363; Inedită.
2. Fibulă puternic profilată; (pl. I/2); Bronz; L= 3,3 cm; Ilișua; achiziție din localitatea Ciceu – Cristur anul 2007; Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud, nr. inv. 23164. Inedită.
3. Fibulă puternic profilată; (pl. I/3); Bronz; L= 2 cm; Ilișua; achiziție din localitatea Ciceu – Cristur anul 2007; Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud, nr. inv. 23165. Inedită.
4. Fibulă puternic profilată; (pl. I/4); Bronz; L= 2 cm; Ilișua; achiziție din localitatea Ciceu – Cristur anul 2007; Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud, nr. inv. 23166. Inedită.
5. Fibulă puternic profilată; (pl. I/5); Bronz; L= 2,7 cm; Ilișua vicus, S3/1999, carou 1, -75 cm; Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud, nr. inv. 21535. Inedită.
6. Fibulă puternic profilată; (pl. I/6); Bronz; L= 3,4 cm; Ilișua; achiziție din localitatea Ciceu – Cristur anul 2007; Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud, nr. inv. 23167. Inedită.
7. Fibulă puternic profilată; (pl. I/7); Bronz; L= 2,7 cm; Gherla, vicus; Muzeul de Istorie Gherla, nr. inv. 4009. Inedită.
8. Fibulă puternic profilată; (pl. I/8); Bronz; L= 3,4 cm; Ilișua, 2001, castru clădirea D4 ; Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud, f.n. Inedită.
9. Fibulă norico-panonică cu două nodozități; (pl. I/9); Bronz; L= 6,5 cm; Gherla, vicus; Muzeul de Istorie Gherla, nr. inv. 4008. Inedită.
10. Fibulă cu genunchi; (pl. 1/10); Bronz; L= 2,8 cm; Ilișua; achiziție din localitatea Ciceu – Cristur anul 2007; Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud, nr. inv. 23169. Inedită.
11. Fibulă cu genunchi; (pl. 1/11); Bronz; L= 3,1 cm; Ilișua; achiziție din localitatea Ciceu – Cristur anul 2007; Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud, nr. inv. 23170. Inedită.
12. Fibulă cu genunchi; (pl. 1/12); Bronz; L= 3 cm; Gherla, vicus 2007; Muzeul de Istorie Gherla, f.n. Inedită.
13. Fibulă cu genunchi; (pl. 1/13); Bronz; L= 3,3 cm; Ilișua, 2001, castru, praetorium; Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud, nr. inv. 23171. Inedită.
14. Fibulă cu genunchi; (pl. 11/14); Bronz; L= 3 cm; Gherla vicus 2007; Muzeul de Istorie Gherla, nr. inv. 4007. Inedită.
15. Fibulă cu genunchi; (pl. 11/15); Bronz; L= 3 cm; colecția Haszmann Pál jud. Covasna.

57 Böhme 1972, 23, (pl. 12/581); Bojović 1983, (pl. XXXVI/350, 353).

58 Böhme 1972, 23.

59 Cociș 2004, (pl. CLVII/2205); cat. nr. 2205

60 Feugère 1985, 426-435.

61 *Ibidem*.

16. Fibulă cu genunchi; (pl. I/16); Bronz; L= 1,9 cm; Ilișua; achiziție din localitatea Ciceu –Cristur anul 2007; Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud, nr. inv. 23172. Inedită.
17. Fibulă cu capul în formă de ancoră; (pl. II/17); Bronz; L= 2 cm; Ilișua; achiziție din localitatea Ciceu –Cristur anul 2007; Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud, nr. inv. 23173. Inedită.
- 18.18. Fibulă cu capul în formă de ancoră; (pl. II/18); Bronz; L= 6 cm; Boroșneul Mare periegheză în zona castrului; Muzeul Național Carpații Răsăriteni Sf. Gheorghe, nr. inv. 16428. Inedită.
19. Fibula trompetă (pl. II/19); Bronz; L= 3,5 cm; Gherla vicus 2009; Muzeul de Istorie Gherla, nr. inv. 4010. Inedită.
20. Fibula trompetă (pl. II/20); Bronz; L= 2,5 cm; Ilișua; achiziție din localitatea Ciceu –Cristur anul 2007; Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud, nr. inv. 23174. Inedită.
21. Fibulă omega; (pl. II/21); Bronz; D= 3,1 cm; Gherla vicus 2007; Muzeul de Istorie Gherla, f.n. Inedită.
22. Fibulă omega; (pl. II/22); Bronz; D= 3,1 cm; Ilișua 1995, castru baracă; Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud, nr. inv. 23175. Inedită.
23. Fibulă de tip sarmatic; (pl. II/23); Bronz; L= 3,5 cm; Ilișua; Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud, nr. inv. 23177. Inedită.
24. Fibulă de tip sarmatic; (pl. II/24); Bronz; L= 3,5 cm; Ilișua castru, praetentura dextra, baraca IV, -70 cm; Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud, nr. inv. 19814. Inedită.
25. Fibulă în formă de arbaletă; (pl. III/25); Bronz; L= 6 cm; Ilișua castru porta principalis dextra; Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud, nr. inv. 20334. Inedită.
26. Fibulă cu piciorul întors pe dedesubt; (pl. III/26); Bronz; L= 5 cm; Ilișua castru, descoperire accidental pe suprafața castrului; Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud, nr. inv. 20365. Inedită.
27. Fibulă cu piciorul întors pe dedesubt; (pl. III/27); Bronz; L= 3,7 cm; Comalău;castru Muzeul Național Carpații Răsăriteni Sf. Gheorghe, nr. inv. 16429 Inedită.
28. Fibulă cu corpul dreptunghiular; (pl. III/28); Bronz; L= 4, cm; Gherla vicus ; Muzeul de Istorie Gherla, nr. inv. 4006. Inedită.
29. Fibulă în formă de T; (pl. III/29); Bronz; L= 6, cm; Gherla vicus 2009; Muzeul de Istorie Gherla, nr. inv. 4006. Inedită.
- 30.30. Fibulă în formă de T; (pl. III/30); Bronz; L= 5,6, cm; Ilișua 2001 Ilișua 2001, therma A, încăperea E, Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud, nr. inv. 22810. Inedită.
31. Fibulă în formă de T; (pl. III/31); Bronz; L= 2,6 cm; Gherla vicus 2007; Muzeul de Istorie Gherla, f. n. Inedită.
32. Fibulă în formă de T; (pl. III/32); Bronz; L= 6, cm; Sic; Muzeul de Istorie Gherla, nr. inv. 3787. Inedită.
33. Fibulă în formă de T; (pl. III/33); Bronz; L= 0,6 cm; Ilișua; Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud, nr. inv. 23176. Inedită.
34. Fibulă în formă de T; (pl. III/34); Bronz; L= 3,6, cm; Sic; Muzeul de Istorie Gherla, nr. inv. 3786. Inedită.

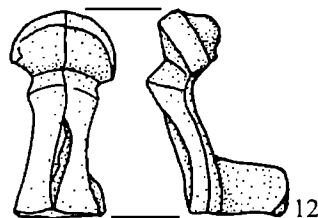
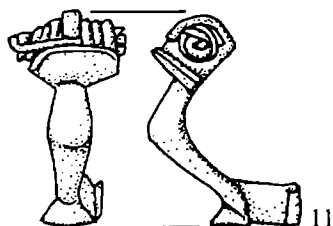
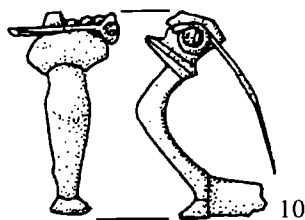
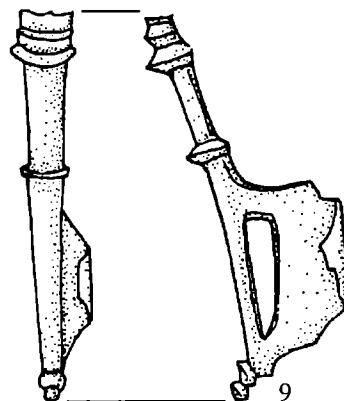
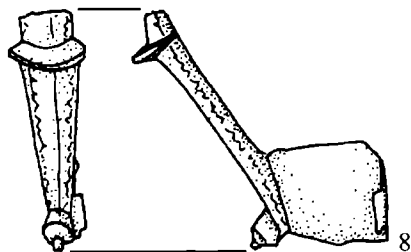
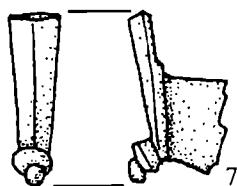
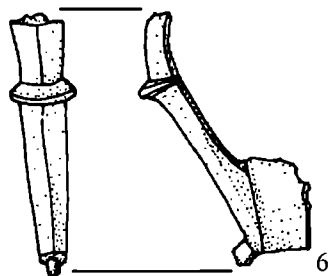
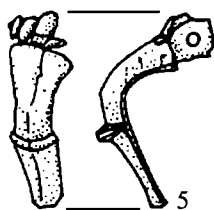
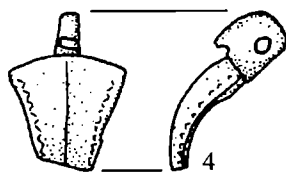
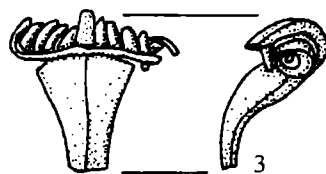
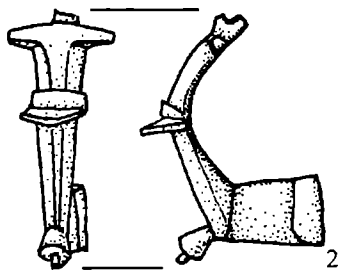
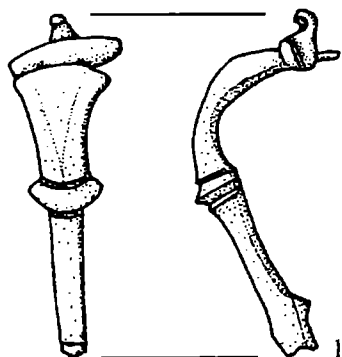
Roman Brooches from Intra-Carpathian Dacia (Abstract)

In this study, the authors present 34 brooches in all. There are 11 types of brooches: I. Strongly profiled brooches (pl. I/1-8); II. Norico-Pannonian Brooches with Knobs (pl. I/9); III. Knee brooches (pl. I/10-11; II/12-16); IV. Anchor brooches, (pl. II/17-18); V. Trumpet Brooches (pl. II/19-20); VI. Penannular Brooches (pl. II/21-22); VII Brooches of Sarmatian Type (pl. II/23-24); VIII Crossbow Brooches. (pl. III/25); IX. Brooches with returned foot (pl. III/26-27); X. T- shaped brooches (pl. III/28-33); XI Tongs Shaped Brooches (pl. III/34).

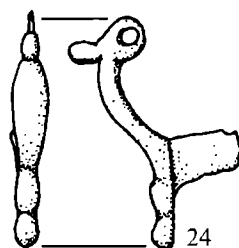
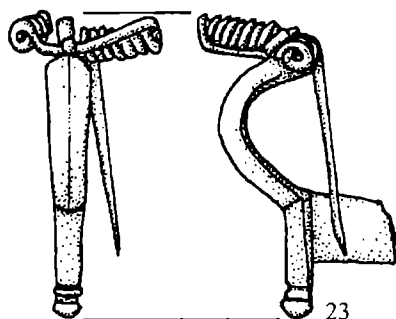
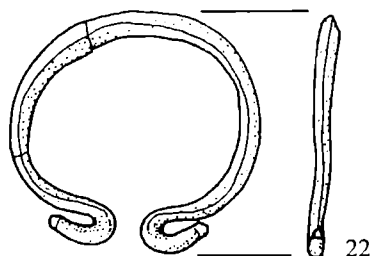
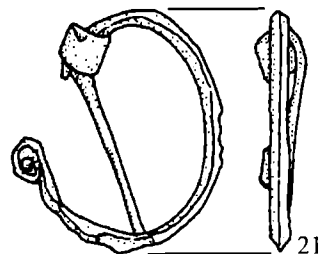
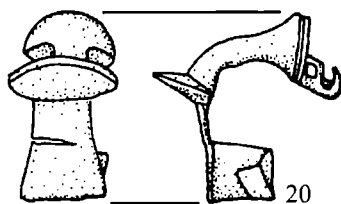
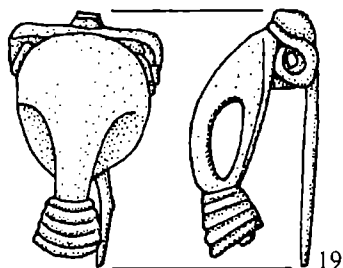
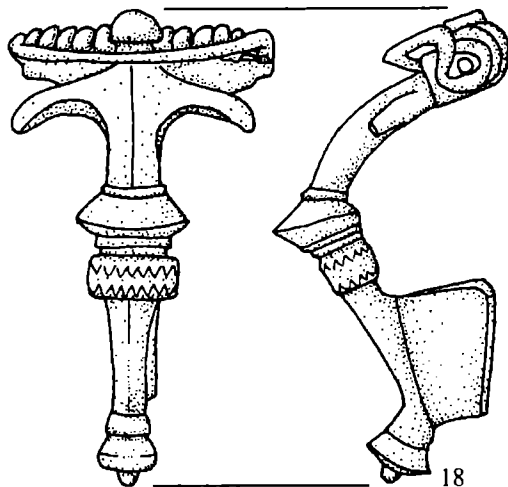
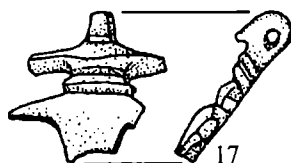
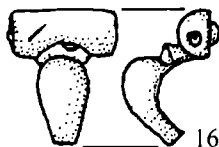
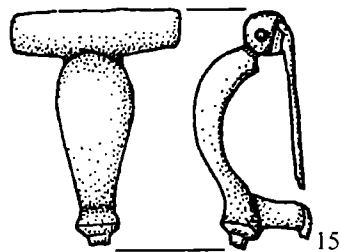
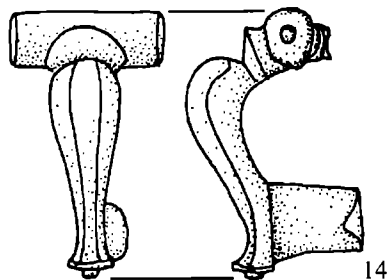
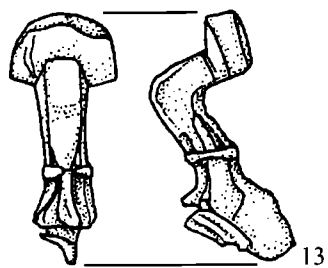
Bibliografie

- Ambroz 1966** A. K. Ambroz, Fibuly juga europejskoj casti SSSR, Archaeologija SSSR, D1/30, Moskva 1966.
- Almgren 1923** O. Almgren, Studien über nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte, mit Berücksichtigung der provinzialrömischen und südrussischen Formen, Mannus Bibliothek 32, 1923.
- Berecz 1991** K. Berecz, Római kori fibulák Zala megyéből, Zalai Múzeum 3, 1991, 163-183.
- Bichir 1973** Gh. Bichir, Cultura carpică, București 1973.
- Bichir 1984** Gh. Bichir, Geto-dacii din Muntenia în epoca romană, București 1984.
- Bojović 1983** D. Bojović, Rimske fibule Singidunuma, Beograd, 1983.
- Böhme 1972** A. Böhme, Die Fibeln der Kastelle Saalburg und Zugmantel, Saalburg Jahrbuch XXIX, 1972, 5-112.
- Cociș 2004** S. Cociș, Fibulele din Dacia romană, Cluj-Napoca 2004.
- Cociș, 2006** S. Cociș, Un nou atelier de fibule din Dacia Porolissensis, Dacia Felix Studia Michaeli Bărbulescu Oblata, Editura Tribuna, Cluj Napoca, 2007, 402- 413, coordonatori S. Nemeti, F. Fodoreanu, S. Cociș, Irina Nemeti, Mariana Pâslaru.(S. Nemeti, F. Fodoreanu, S. Cociș, Irina Nemeti, Mariana Pâslaru (coord.), Dacia Felix Studia Michaeli Bărbulescu Oblata, Editura Tribuna, Cluj Napoca, 2007.
- Cociș 2006a** S. Cociș, Anchor Shaped Brooches: Typology, Chronology, Diffusion Area, Style, Workshops, Dacia NS 50, 2006, 389-423.
- Cociș 2009** S. Cociș, Atelierele si producția de fibule de tip "sarmatic" 145-157, Near and Beyond the Roman Frontier. Proceedings of a colloquim held in Târgoviște, 16-17 october 2008 (eds. O. Țentea, I. C. Oprea), București, 2009.(O. Țentea, I. C. Oprea (eds.), Near and Beyond the Roman Frontier. Proceedings of a colloquim held in Târgoviște, 16-17 october 2008.
- Diaconu 1971** Gh. Diaconu, Über die Fibeln mit umgeschlagenem Fuß in Dazien, Dacia N.S. XV, 1971, 239-267.
- Feugère 1985** M. Feugère, Les fibules en Gaule Méridionale de la conquête à la fin du Ve siècle après J.-C., Revue Archéologique de Narbonnaise, Supplément 12, Paris 1985.
- Fowler 1960** E. Fowler, The Origin and Development of the Pennular Brooch in Europe, Proceedings of the Prehistoric Society XXVI, 1960, 149-159.
- Garbsch 1965** J. Garbsch, Die norisch-pannonische Frauentracht im 1. und 2. Jahrhundert, Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte Band 11, München 1965.
- Garbsch 1985** J. Garbsch, Die norisch-pannonische Tracht, Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Berlin - New York, 12, 3, 1985, 546-577.
- Genčeva 2004** E. Genčeva, Les fibules romaines de Bulgarie de la fin du Ier s.av. J.-C. la fin du VIe s. ap. J.-C. Sofia 2004.
- Gerharz 1987** R. R. Gerharz, Fibeln aus Afrika, Saalburg Jahrbuch 43, 1987, 77-107.
- Godlowski 1977** K. Godlowski, Materiały do poznania kultury przeworskiej na Górnym Śląsku, Materiały Starożytne i wczesnosrednio wieczne, tom IV, 1977, 7-238.
- Godlowski 1994** K. Godlowski, Die Synchronisierung der Chronologie des germanischen Fundstoffes zur Zeit der Markomannenkriege, in Markomannenkriege Ursache und Wirkungen, Spisy Archeologického Uslavo AvCR, Brno 1994, 1, 115-129.
- Gschwind, Ortisi 2001** K. Gschwind, S. Ortisi, Zur kulturellen Eigenständigkeit der Provinz Raetien-Almgren 86, die raetische Form der sog. pannonischen Trompetenfibeln, Germania 79, 2001, 2, 401-416.
- Gudea Tamba 2008** N. Gudea, D. Tamba, Despre o jumătate de tipar bivalv din bronz, pentru turnat fibule prin metoda cerei pierdute, Revista Bistriței XXII, 2008, 95-100.
- Gugl 1995** Chr. Gugl, Die römischen Fibeln aus Virunum, Klagenfurt 1995.
- Haalebos 1986** J. K. Haalebos, Fibulae uit Maurik, Ouidheid Kundige Mede Delingen, Supplement 65, Leiden 1986.
- Horedt 1978** K. Horedt, Die letzten Jahrzehnte der Provinz Dakien in Siebenbürgen, Apulum XVI, 1978, 211-237.
- Jobst 1975** W. Jobst, Die römischen Fibeln aus Lauriacum, Forschungen in Lauriacum 10, 1975, Linz 1975.
- Kreen Leeb und Jandrasits 1994** A. Kreen und H. Jandrasits, Römische Kaiserzeit, FÖ, 33 1994, 573-582.

- Kolník 1965** T. Kolník, K typológii a chronológii niektorých spón z mladšej doby rímskej na juhozápadnom Slovensku, Slovenská Archeológia, XIII, 1, 1965, 183-231.
- Koščević 1980** R. Koščević, Antičke fibule s područja s Siska, Zagreb 1980.
- Magdalena Maczyńska 2003** M., Maczyńska 2003, Die sogenannten „sarmatischen“ Fibeln in Mittel und Osteuropa, Kontakte-Kooperation-Konflikt. Germanen und Sarmaten zwischen dem 1. und 4. Jahrhundert nach Christus, Herausgegeben von Claus von Carenap-Bornheim, Neumünster, 2003, 303-332.
- Patek 1942** E. von Patek, Verbreitung und Herkunft der römischen Fibeltypen von Pannonien, Dissertationes Pannonicae Ser. 2, 19, Budapest 1942.
- Párducz 1941** M. Párducz, Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns I, Budapest 1941.
- Peškař 1972** I. Peškař, Fibeln aus der römischen Kaiserzeit in Mähren, Praga 1972.
- Riha 1979** E. Riha, Die römischen Fibeln aus Augst und Kaiseraugst, Forschungen in Augst 3, Augst 1979.
- Schulze 1977** M. Schulze, Die spätkaiserzeitlichen Armbrustfibeln mit festem Nadelhalter, Antiquitas. Abhandlungen zur Vor- und Frühgeschichte, zur klassischen und provinzialrömischen Archäologie und zur Geschichte des Altertums 19, Bonn 1977.
- Sedlmayer 1995** H. Sedlmayer, Die römischen Fibeln von Wels, Wels 1995.
- Toll 1949** N. P. Toll, Fibulae. The Excavations at Dura Europos. Final Report IV, 4, 1, The Bronze Objects, New Haven 1949, 45-69.
- Vaday 1989** Andrea, H. Vaday, Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok, Antaeus 17-18, 1988-1989, 9-353.

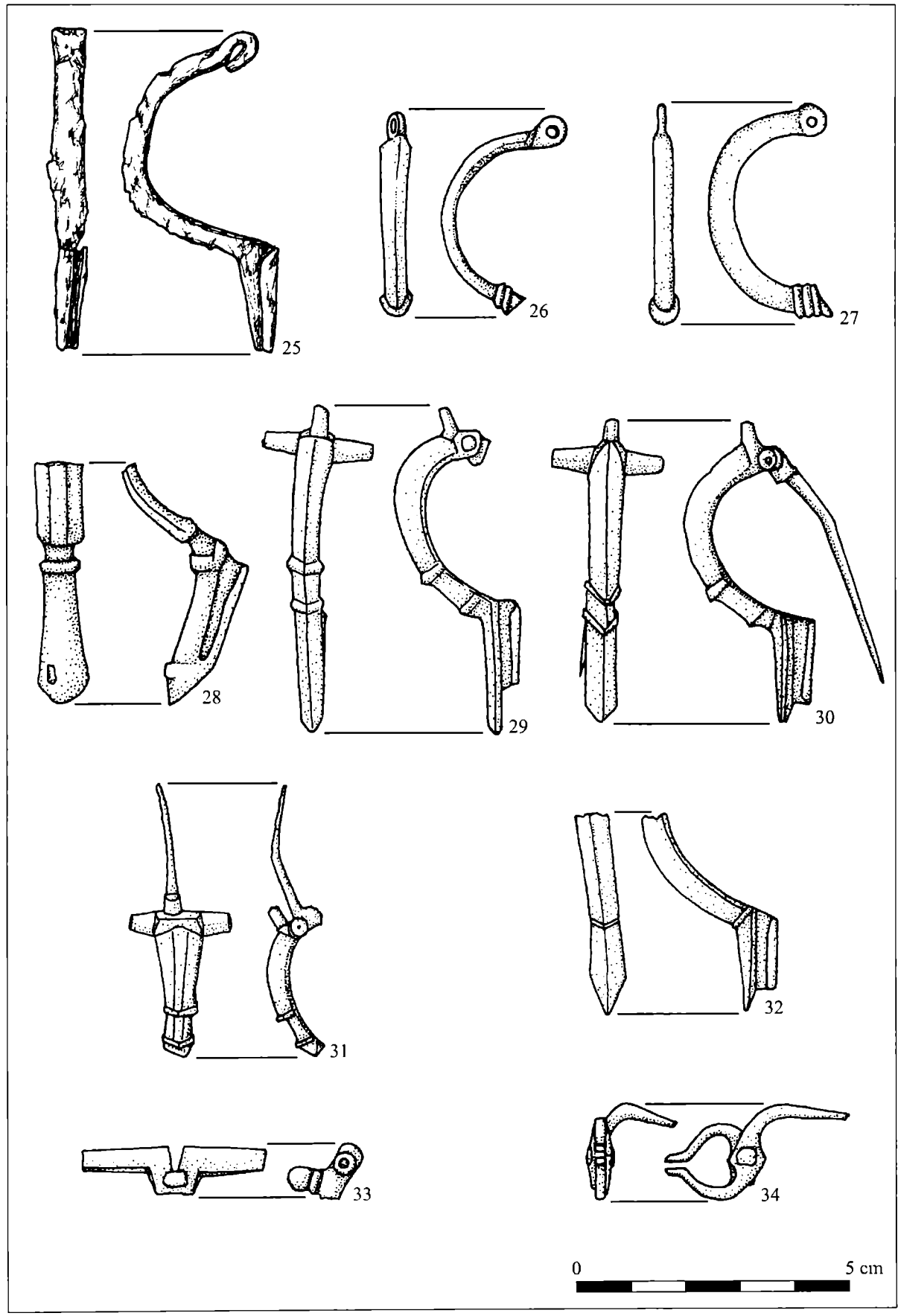

Pl. I. Fibule romane.

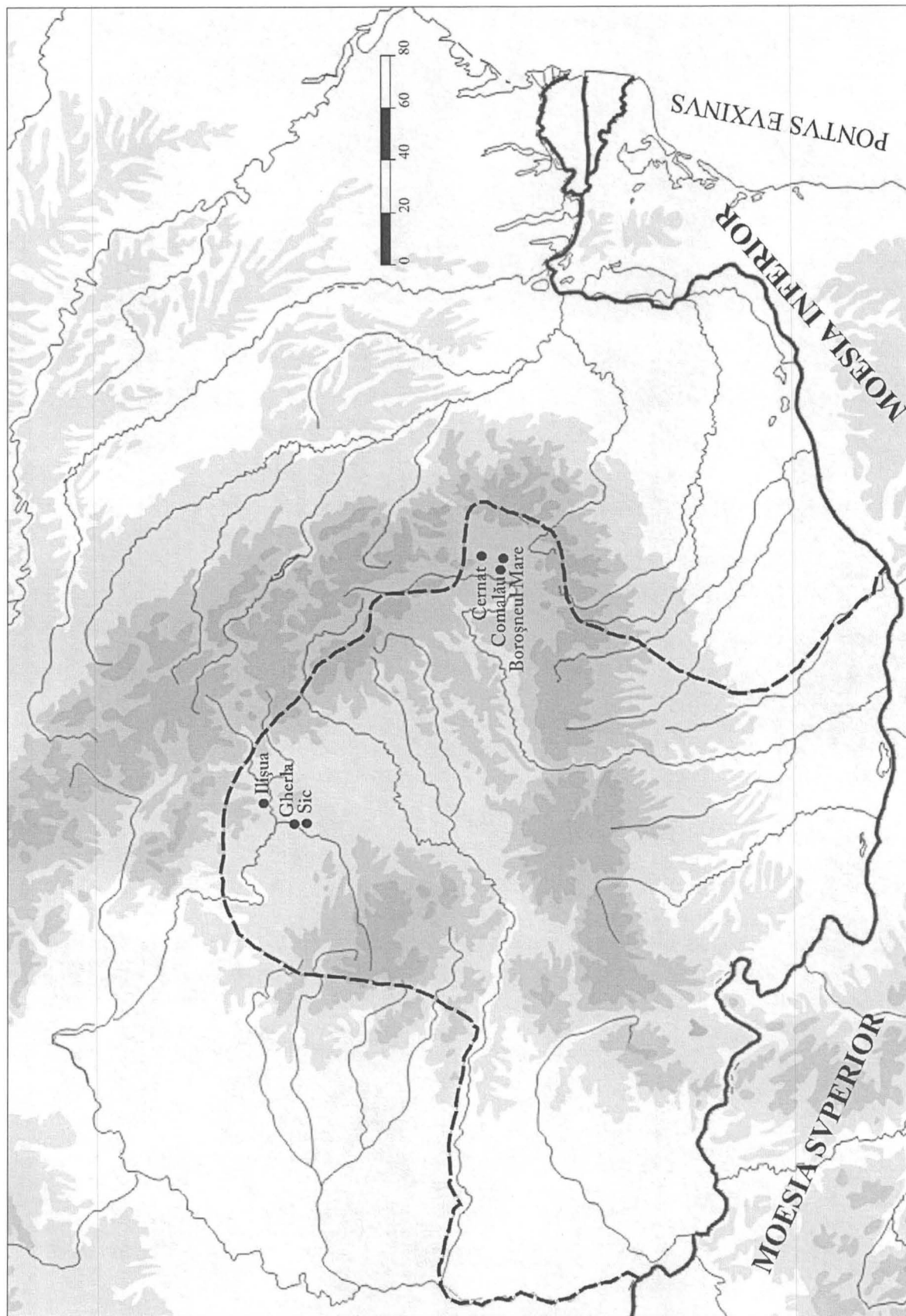

0 5 cm

Pl. II. Fibule romane.

Pl. III. Fibule romane.

Pl. IV. Localităţi cu descoperiri de fibule romane..

Cuvinte cheie: Dacia Porolissensis, Ilișua – Arcobadara, castru, vicus, ceramică, opaițe

Mots clé: Dacia Porolissensis, Ilișua – Arcobadara, camp romain, vicus, lampes a huile

În urma numeroaselor campanii de săpături de la Ilișua, identificată epigrafic cu antica *Arcobadara*, s-a acumulat o impresionantă cantitate de artefacte care nu fac decât să evidențieze intensă viață economică care a pulsat aici în urma amplasării castrului auxiliar, urmată de formarea unei bogate și întinse așezări romane. Prelucrarea inventarului, menit să sistematizeze diversele categorii de obiecte, în vederea întocmirii monografiei arheologice a condus la catalogarea mai multor categorii de piese: fibule¹, monede², inscripții și monumente sculpturale³, bronzuri emailate⁴, unelte⁵.

Lămpile formează o sursă importantă pentru cunoașterea vieții socio-economice și comerțului în care era angrenată o zonă sau alta. Datorită faptului că făceau parte din viața cotidiană lămpile se pliau pe mode și gusturi variate, diferite de la o perioadă la alta și de la provincie la provincie. Prin aceasta, alături de alte categorii, dețin o valoare cronologică, pe care succesivele tipologii s-au străduit să le nuanțeze, care permit datarea mai precisă a diverselor complexe arheologice. Provincia Dacia dispune de cataloage pentru majoritatea centrelor urbane și militare: *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*⁶, *Apulum*⁷, *Potaissa*⁸, *Tibiscum*⁹, *Porolissum*¹⁰, *Micia*¹¹, *Buciumi*¹², *Gilău*¹³, *Gherla*¹⁴, nelipsind nici tratări globale referitoare la întreaga provincie¹⁵. Lucernele provenind de la Ilișua au fost prezentate într-o serie de studii și cataloage¹⁶ sau doar ilustrate, fără descriere și precizarea contextului arheologic¹⁷. Numărul semnificativ de opaițe acumulate în urma cercetărilor din ultimele decenii și dorința de a pune la dispoziția specialiștilor întregul lot de piese întregi și fragmentare cunoscute au impus o astfel de abordare. Lucrarea se oprește doar asupra lămpilor ceramice după ce anterior au fost discutate opaițele

1 Protase, Cociș, Gaiu 1993; Gaiu, Cociș 2001.

2 Ardevan 1997.

3 Wollmann, Ardevan 2006; Gaiu, Zăgreanu, 2006.

4 Gaiu 2007.

5 Gaiu 2001.

6 Alicu 1977; Alicu 1979; Alicu 1994; Alicu 2006.

7 Băluță 1961; Băluță 1965; Băluță 1999.

8 Cătinaș 1996; Cătinaș 2002.

9 Benea 1996.

10 Gudea 1989; Cosma, Egri, 2007

11 Gheorghită 1975; Băluță 1977.

12 Gudea, Cosma 2003; Gudea, Cosma 2006.

13 Isac, Roman 2001

14 Protase, Gudea, Ardevan 2008, 107- 111, pl. LXXXIII – LXXXVI.

15 Băluță 1983; Roman 2006; Roman 2009

16 Gostar 1961; Băluță 1983; Băluță 1996.

17 Protase, Gaiu, Marinescu 1997, pl. XXXVIII – XLI; Protase, Gaiu 1997.

Corneliu Gaiu

Complexul Muzeal Județean Bistrița-Năsăud
e-mail: corneliugaiu@gmail.com

din bronz¹⁸. Piese se înscriu în tipuri bine cunoscute produse în centre cu tradiție, italice sau din provincii, aduse odată cu trupele sau importuri, altele fiind produse provinciale produse ale officinelor locale. Unele opaițe puteau să fie realizate chiar în atelierele ceramiștilor din *Arcobadara*, unde în afară de cuptoare s-au găsit tipare, poansoane și ștampilele unor meșteri locali¹⁹, fără a se fi descoperit până în prezent tipare pentru modelarea lucernelor care să le ateste în mod direct.

După tehnica în care au fost lucrate la Ilișua se întâlnesc opaițe lucrate la roată și opaițe modelate în tipare. Din prima categorie fac parte cele câteva exemplare cu bazinul rotund și orificiul larg (nr. 2 - 7), din categoria așa numitelor „lămpi cu seu” (84, 88). Ele au fost catalogate de către Cristian-Aurel Roman într-un studiu dedicat acestei serii de lămpi²⁰, fiind prezente în descoperiri din secolele II-III la Buciumi, Căței, Gilău Ilișua și Porolissum în Dacia Porolissensis²¹.

Din punct de vedere tipologic se disting o varietate relativ redusă de tipuri:

I. Lampă cu volute (nr. 1, 19?)

Opaițele cu volute își au modelul în lămpile de bronz și se caracterizează prin rezervorul circular tronconic cu discul concav și ciocul triunghiular sau rotunjit, decorat cu volute²². În funcție de terminația ciocului, triunghiulară sau rotundă, Loeschcke împarte acest tip în două grupe²³. Corpul este rotund, cu discul concav decorat în general cu scene mitologice, personaje, reprezentări zoomorfe sau vegetale, încadrat de cercuri concentrice. În diversele tipologii ele au fost clasificate în funcție de dimensiunile ciocului, terminația volutelor și raportul dintre cioc și bazin în mai multe grupe care au marcat evoluția acestui tip de-a lungul sec. I și începutul sec. II²⁴. Acest tip de opaițe, fără a fi extrem de frecvente, apar în Dacia ca importuri italice la în contexte datate în general în primele decenii ale sec. II²⁵. Exemplarul de la Ilișua este de proveniență italică, cel mai probabil adus de către militarii care au amenajat castrul traianic, piesa fiind descoperită într-una din barăcile primului castru de pământ. Decorul de pe disc, un cap de cal, se regăsește pe o lucernă de la Tibiscum²⁶.

II. Lămpile cu corpul rotund și cioc puțin ieșit în afară (nr. 2, 4 - 5) aparțin tipului V din tipologia realizată de D. Alicu²⁷, care datează exemplarele de la Ulpia Traiana la mijlocul sec. II.

III. Lămpile cu disc cu cioc cordiform (nr. 9 - 12, 17 - 18, 20 - 22).

O altă categorie de opaițe care se evidențiază între piesele descoperite la Ilișua sunt cele cu bazinul rotund, ciocul scurt, cordiform sau rotunjit, discul concav, bordura decorată, toarta discooidală, eventual perforată. Este una din formele cu o largă răspândire, a cărei producție debutează în a doua jumătate a sec. I fiind difuzată de-a lungul sec. II - III²⁸. Respectivul tip cu o mulțime de subtipuri și variante în funcție de raportul dintre bazin și cioc și decorul discului și bordurii a fost încadrat de Loeschcke în tipul VIII. În Dacia ele circulă atât prin import cât și urmare a unei producții locale²⁹. Pentru acest tip de lampă D. Alicu delimitează nu mai puțin de șapte variante, toate însumate tipului VII din tipologia întocmită³⁰. În catalogul pieselor din Dacia Porolissensis au fost inventariate un număr de 22 exemplare, cele mai numeroase datate în sec. II, dar și unele cu circulație în sec. III³¹, confirmată și de piesele găsite la Ilișua.

18 Gaiu, 2007.

19 Christescu 1929, 68 - 70; Pop 1994, 42.

20 Roman 2000.

21 Roman 2006, 25 - 30.

22 Loeschcke 1919, 212 - 220, tipul I; Dressel tipul 9; Iványi 1935, 10 - 11, tip I; Alicu 1994, 41 - 44, tipul I.

23 Loeschcke 1919, 212 - 222.

24 Iványi 1935, 10 - 11.

25 La Ulpia Traiana Sarmizegetusa apar și copii locale ale amintitului tip de lucerne, Alicu 1994, 42 - 43; Roman 2009, 35.

26 Benea 1990, 152, fig. 12/5.

27 Alicu 2006, 41.

28 Gualandi Genito 1977, 133. Piese de la Ilișua se încadrează majoritar în grupa II C din clasificarea acesteia.

29 Băluță 1977, 211; Benea 1990, 143.

30 Alicu 1994, 48 - 51; Alicu 2006, 96 - 105.

31 Roman 2009, 39 - 40.

IV. Lămpi cu corp ovoidal (nr. 15 - 16)

Am inclus în acest tip două piese cu corpul ovoidal și ciocul alungit cu terminație triunghiulară, incluse de Iványi în tipul XVIII³², ca o formă degenerată a lămpilor elenistice. În Pannonia piese de acest tip au fost găsite la Székesfehérvár, Osijek, Szeged, Pécs, Ptuj³³

V. Lămpi cu canal / *Firmalampen*, reprezintă cea mai răspândită categorie de opaițe înregistrate la Ilișua. Termenul de *Firmalampen* care a fost general adoptat pentru acest tip de lucernă derivă de la faptul că numeroase exemplare au la bază inscripționat în relief numele producătorului. Întrucât unele piese nu au marca, s-a adoptat și denumirea de „lampă cu canal” după caracteristica lor principală, ciocul alungit are pe partea anterioară un canal. Loeschcke³⁴ a grupat lămpile *Firmalampen* în două tipuri: cu canal închis (tipul IX) și cu canal deschis (tipul X). În funcție de forma bazinului și ciocului precum și de motivele decorative amplasate pe bordură și disc s-au stabilit numeroase variante ale acestui tip de opaiț³⁵. Produse pe scară largă în officinele italice și mai apoi în provincii acest tip de opaiț se găsește din sec. I până în sec. IV³⁶. În Dacia reprezintă tipul comun de opaiț pe toată durata provinciei, pătruns pe calea comerțului din ateliere italice sau provinciale, dar preluat și de atelierele locale, așa cum o atestă o serie de ștampile și calitatea scăzută a numeroase piese³⁷. Toate exemplarele găsite la Ilișua aparțin celui din urmă tip, cunoscut și ca „tipul *Fortis*” după numele officinei lui *L. Aemilius Fortis* în care după mijlocul sec. I s-ar fi dezvoltat acest tip de lampă. Cu o excepție (nr. 70) toate piesele de acest tip de la Ilișua sunt *monolychnis* fiind în general lipsite de toartă.

Atelierele de proveniență a opaițelor de la Ilișua sunt cele în general cunoscute, limitate la un număr de opt ștampile.

APOLAVST

Lucernele cu această ștampilă au fost produse într-un atelier din nord italic care își începe activitatea în primele decenii ale sec. II, cu o circulație restrânsă, până la domnia lui Marcus Aurelius³⁸. În Dacia producția sa se întâlnește doar la Apulum³⁹, exemplarul de la Ilișua putând fi în legătură cu prezența un vexilații a legiunii XIII Gemina în prima fază a castrului.

CASSI

Atelierul lui *Cassius* și-a început activitatea la începutul sec. II în nordul Italiei⁴⁰, produsele sale fiind răspândite în întreg Imperiul roman. În Dacia numărul opaițelor italice sau imitații provinciale au o destul de largă răspândire⁴¹, cele mai frecvente acoperind perioada Hadrian - Antoninus Pius⁴². În Dacia Porolissensis au fost înregistrate un număr de cinci piese la Porolissum (3)⁴³, Gherla(1)⁴⁴ și Ilișua (1). Două din piesele de la Porolissum apar în contexte de sec. III⁴⁵, pentru majoritatea exemplarelor predominând contexte de sec II.

FAVOR

De la Ilișua Gostar menționează două lămpi cu această marcă⁴⁶. Oficina nord italică și-a început activitatea în a doua jumătate a sec. II⁴⁷, producția sa fiind concentrată în vremea Antoninilor. În Dacia produsele sale

32 Iványi 1935, 19, pl. LV/1 - 5.

33 Iványi 1935, 35

34 Loeschcke 1919, 255 sqq.

35 Alicu 1994, 54 – 56; Benea 1990, 145; Băluță 2003, XIII - XV

36 Iványi 1935, 16 – 19; Alicu 1994, 56.

37 Băluță 1961, 191; Benea 1990, 146.

38 Buchi 1975, 6 – 7.

39 Gostar 1961, 175 – 176; Băluță 1961, 193 – 194; Băluță 2003, 7 – 8.

40 Loeschcke 1919, 196.

41 Băluță 1996, 93, nota 7; Man 2000, 49; Alicu 2006, 15.

42 Gostar 1961, 178; Băluță 2003, 26.

43 Roman 2006,

44 Băluță 1996, 94.

45 Roman 2006, 127.

46 Gostar 1961, 161, nr. 117 și 118; Băluță 1996, 97 susține că există doar un singur fragment, fiind vorba de o dublă înregistrare, una din bibliografie care se regăsește în inventarele MNIT.

47 Roman 2006, 61

de factură italică sau panonică sunt prezente la *Ampelum*, *Apulum*, *Potaissa*, *Ulpia Traiana*, *Napoca*⁴⁸ și pe limesul nordic în castele de la Buciumi, Gilău și Cășei⁴⁹.

FESTI

Figlina și-a început activitatea în a doua jumătate a sec. I în nordul Italiei, produsele sale fiind cunoscute în provinciile europene ale Imperiului până în prima jumătate a secolului III⁵⁰. Piese cu marca FESTI se datează în Dacia în secolul II⁵¹, în Dacia Porolissensis fiind descoperite la Gilău⁵², Porolissum⁵³ și Ilișua⁵⁴(1+1).

FORTIS

Oficina lui *Fortis* este prezentă și la Ilișua prin cel mai mare număr de lucerne, fiind un atelier cu o lungă tradiție a cărei producție masivă acoperă întreg Imperiu roman, cu centre dispersate în provincii⁵⁵, de la mijlocul secolului I până la sfârșitul secolului III⁵⁶. La Ilișua în afara exemplarului provenind din săpăturile lui Torma⁵⁷ se mai adaugă încă 11 opaițe purtând această marcă, care acoperă toată durata de funcționare a castrului. Dacă o parte din lămpi, prin modelaj și calitatea ștampilelor sunt de evidentă origine italică, altele cu inscripțiile șterse și lutul nisipos sunt produse provinciale sau copii locale.

OCTAVI

Marca bine cunoscută în Imperiu, a circulat de la sfârșitul secolului I până la mijlocul secolului III⁵⁸. În Dacia produsele sale se întâlnesc în numeroase locații: *Alburnus Maior*, *Ampelum*, *Apulum*, *Micia*, *Potaissa*, *Tibiscum*, *Ulpia Traiana*, Buciumi, Cristești, Micăsasa, Buciumi, Gilău, Porolissum⁵⁹. De la Ilișua se cunoaște o piesă fragmentară provenind din săpăturile lui Torma⁶⁰.

RARIUS

Un singur opaiț din descoperirile mai vechi poartă o inscripție fragmentară RAR pentru care s-au propus lecturi diverse: RAR⁶¹, ...US⁶², respectiv RARIUS⁶³, atelierul căruia nu este cunoscut.

x/VISE

Pe fundul unui opaiț găsit de către Torma este dispusă ștampila VISE cu un semn cruciform suprapus mărcii⁶⁴. Piesa a fost datată de către Băluță în a doua jumătate a secolului II⁶⁵, care o socotește un produs local, marca nefiind identificată și în alte locuri.

Prezentarea lămpilor romane de la Arcobadara vine să completeze imaginea iluminatului în provincie prin adăugarea unui număr semnificativ de piese, descoperite atât în castru cât și în vicusul militar. Celor peste 80 de lucerne din lut la care se adaugă 5 piese din bronz, două lămpi din fier și un opaiț deschis din plumb dovezi a importanței acordate iluminatului în mediul militar și civil de la Arcobadara. O parte din aceste lămpi reprezintă importuri italice sau din provinciile vestice, altele după modelaj și material sunt de evidentă

48 Băluță 2003, 60.

49 Roman 2006, 61 – 62.

50 Roman 2006, 63;

51 Benea 1990, 148; Alicu 1994, 21; Băluță 2003, 67.

52 Isac, Roman 2001, 377; Roman 2006, 114 – 115, nr. 96, 98, 99.

53 Băluță 1996, 98, nr. 32

54 Gostar 1961, 161, nr. 132; Băluță 1996, 98, nr. 34

55 Se presupune că oficina inițială a aparținut lui *L. Aemilius Fortis* care a activat la Savignano sul Panora, în apropiere de Modena unde în sec. XVI se mai conserva toponimicul „Campo Forte” (Gualdini Genito 1977, 158)

56 Loeschcke 1919, 282; Iványi 1935, 17 – 18;

57 CIL III, 8076, 16 c; Gostar 1961, 164; Băluță 1996, 98, nr. 55.

58 Loeschcke 1919, 297; Alicu 1994, 30.

59 Băluță 2003, 137; Alicu 2006, 26; Benea 1990, 149; Roman 2006, 67.

60 Gostar 1961, 168; Băluță 1996, 104, NR. 72, PL. XIII/14.

61 CIL III, 8076/27.

62 Gostar 1961, 172, nr. 441.

63 Băluță 1996, 109, nr. 94, pl. XIII/16.

64 CIL III, 8076/3, cu lectura AISE, preluată de către Gostar 1961, 157, nr. 10. Gudea, Ghiurco 1988, 153 o include în repertoriul descoperirilor paleocreștine din Dacia.

65 Băluță 1996, 108 - 109, nr. 90.

producție locală, produse în filiale ale atelierelor italiene sau după matrițe copiate și reproduse pe scară largă în Dacia. Probabil că o analiză a materialului din care sunt confecționate opaițele ar putea aduce precizări privitoare la aportul local în producția de lucerne din Dacia. În ansamblul din materialului lichenologic de la Ilișua se constată o predilecție pentru opaițele *monolychnis*, o singură piesă cu trei arzătoare și două *bilychnis*⁶⁶ fiind cunoscute din această stațiune. Cele mai numeroase rămân și aici ca peste tot în provincie lămpile cu canal (70%), urmate de cele cu bazin circular de tip Loeschcke VIII și o singură piesă încadrată sigur în grupa lămpilor cu volute. Mărcile identificate rămân limitate la câteva ateliere bine cunoscute: FORTIS, FAVOR, APOLAUSTUS, FESTI, CASSI, OCTAVI, cel mai frecventat fiind cel dintâi cu peste 65% din atestări, celelalte fiind înregistrate cu o singură sau două ștampile identificate.

Catalogul lămpilor.*

1. Opaiț cu volute, deteriorat, restaurat; lipsă o parte din rezervor și din ciocul piesei; pastă fină de culoare ocru-cărămiziu, firnis roșu-cărămiziu; dimensiuni: L = 82 mm, diametru rezervor = 60 mm, h = 23 mm; lampă cu bazinul rotund, ciocul cu terminație unghiulară, ornamentat cu volute; discul concav cu reprezentarea unui cap de cal în relief, orificiul de alimentare rotund dispus între botul calului și gât; bordura este delimitată de disc prin trei cercuri concentrice.

Tip: Loeschcke I C; Alicu I. Datare: 106 – 117/118.

Ilișua, castru, 1994, *praetentura sinistra*, baraca VI, nivelul castrului mic de pământ. Inv. 18172.

Bibl.: Protase, Gaiu, Marinescu 1997, pl. XXXVIII/3; Isac, Roman 2006, nr. 155.

2. Opaiț lucrat la roată; pastă fină, suprafața netedă de culoare vinețiu-portocaliu. Dimensiuni: L = 75 mm, H = 18 mm, D = 62 mm. Rotund, fund drept, bazin tronconic cu pereții puternic evazați, disc concav cu orificiu de alimentare îngust, ciocul prezintă ușoare urme de ardere.

Ilișua, săpături K. Torma; MNIT inv. 19142.

Bibl.: Roman 2000, 102, nr. 2, fig. 4; Isac, Roman 2006, nr. 44.

3. Opaiț lucrat la roată; pastă densă, de culoare cafeniu-marونی, angobă de culoare portocaliu-vânat; dimensiuni: L = 80 mm, H = 24 mm, D = 63 mm; rotund, disc neted, orificiu de alimentare larg, ciocul perforază discul opaițului; ansă discoidală plină, supraînălțată.

Ilișua, săpături K. Torma; MNIT inv. V 19468.

Bibl.: Roman 2000, 107, nr. 28, fig. 52; Isac-Roman 2006, 50, nr. 59.

4. Opaiț fragmentar; pastă orange-cărămizie, cu nisip în compoziție, modelată la roată; dimensiuni: diametru bazin = 55 mm, H = 23 mm; rotund; fundul drept cu urmele desprinderii de pe disc a piesei, pereții bitronconici, disc ușor alveolat.

Tip: Roman I. Datare: 1/2 sec. II.

Ilișua, 1990, sector cupatoare ceramice, cas. A. Inv. 23160.

5. Opaiț fragmentar modelat la roată; se păstrează doar o parte din bazin și disc; lucrat la roată; pastă fină, cu șamot și firișoare de mică în compoziție, compactă, de culoare ocru-cărămiziu; dimensiuni: Lp = 69 mm, H = 27 mm, diametru = 69 mm; rotund; fund drept, bazin bitronconic, disc plat; se păstrează parte din ciocul scurt care pornește din corpul bazinului; piesa a avut o toartă lamelară.

Tip: Roman I A. Datare: 1/2 sec II.

Ilișua, castru, *praetentura sinistra*, baraca VI. Inv. 23145.

6. Opaiț lucrat la roată; pastă densă relativ fină de culoare portocaliu-vinețiu, cu angoba îndepărtată; dimensiuni: L = 70 mm, H = 26 mm, D = 59 mm; rotund, disc concav, cioc triunghiular îngroșat, mâner în bandă lată, supraînălțat.

Ilișua, săpături K. Torma; MNIT inv. V 19141.

Bibl.: Roman 2000, 103, nr. 8, fig. 5; Isac-Roman 2006, 50, nr. 58.

7. Opaiț *trilychnis* lucrat la roată; bazin rotund cu baza circulară înaltă, ciocurile ușor trase în afară; orificiu de alimentare larg, ansă în bandă atașată de marginea bazinului și de inelul din jurul orificiului de alimentare.

Tip: Roman 2000 II B. Datare mijl. sec. III – înc. sec. IV.

⁶⁶ Torma 1865, 59, pl. XII/9.

* Cu excepția pieselor care au ca loc de păstrare Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei (MNIT) lămpile din catalog fac parte din colecția Muzeului Bistrița.

Ilișua. Loc de păstrare: MNIT

Bibl. : Băluță 1983, 28; Roman 2000, 117, nr. 76, fig. 167.

8. Opaț fragmentar; se păstrează partea inferioară a bazinului; pastă fină de culoare ocru-brun, angobă de culoare cafeniu-brun; turnată. Dimensiuni: l = 88 mm, H = 24 mm, D = 75 mm. Rotund; baza cu o bordură; în câmp ștampila X/VISE.

Tip: Loeschcke VIII. Datare 2/2 sec II.

Ilișua; MNIT inv. I 3191.

Bibl: CIL, III, 8076, 30; Gostar 1961, 157, nr. 10; Gudea-Ghiurco 1988, 153; Rusu 1991, 88, pl. VI/1; Băluță 1996, 108-109, nr. 90, pl. II/2 și XIII/7; Isac-Roman 2006, 58, nr. 108.

9. Opaț aproape întreg; discul distrus în cea mai mare parte, precum și o parte din rezervor; pastă fină cu nisip în compoziție, culoare brun-cărămiziu cu nuanțe negricioase; dimensiuni: L = 75 mm, diametru bazin = 48 mm, h = 41 mm; rotund; fund inelar; bazin globular; disc concav; discul delimitat de bordură printr-o șanțuire; bordura decorată cu caneluri oblice care coboară pe pereții bazinului; ciocul scurt circular, cu orificiu de ardere rotund; ansa discoidală.

Tip: Loeschcke VIII. Datare: mijlocul sec. II.

Ilișua, castru 1991, *praetentura dextra*, baraca I, -100 cm. Inv. 16544.

Bibl: Protase, Gaiu, Marinescu 1997, pl. XL/2.

10. Opaț întreg; pastă densă de culoare cărămiziu-roșu angobă la culoare; dimensiuni: L = 73 mm, diametru = 52 mm, h = 22 mm; rotund; fund inelar; bordura decorată cu triunghiuri incizate; disc drept cu două orificii de alimentare dispuse de o parte și alta a decorului în relief în formă de glastră; discul delimitat de bordură printr-o nervură circulară; cioc scurt; ansă discoidală.

Tip: Loeschcke VIII; Alicu VII: Datare generală: 1/2 sec. II.

Ilișua, castru, 1981, descoperire de suprafață. Inv. 14549.

11. Opaț întreg spart în jurul orificiului de alimentare; pastă fină de culoare cărămizie, firnis roșu; dimensiuni: L = 75 mm, diametru bazin = 56 mm, H = 29 mm; rotund; discul concav, delimitat de bordură printr-o linie incizată, cu decor în formă de margaretă cu nouă petale; ciocul scurt, rotunjit; ansa discoidală, plină; ciocul cu urme de arsură.

Tip: Loeschcke VIII; Ivanyi VII. Datare: 1/2 sec. III.

Ilișua, castru, *porta decumana*, 1984, - 40 cm. Inv. 18249.

Bibl: Protase, Gaiu, Marinescu 1997, pl. XXXIX/5.

12. Opaț fragmentar; se păstrează doar o parte din discul și bordura piesei; pastă fină de culoare cărămizie cu firnis roșu-marونی; dimensiuni: diametru bazin = 55 mm, hp = 21 mm; disc concav decorat cu decorat cu o pasăre cu aripile desfăcute, cu capul întors spre dreapta; discul delimitat de bordură de două cercuri concentrice; peretele bazinului păstrează un început din toarta lamelară a opațului.

Ilișua, 1994, *praetentura sinistra*, -120 cm. Datare: 106 – 116/117. Inv. 23156.

13. Opaț restaurat; din piesa originală lipsea o parte din cioc și disc; pastă fină de culoare ocru-cărămiziu cu firnis roșu; dimensiuni: L = 77 mm, diametru = 53 mm, h bazin = 27 mm; rotund; fund inelar; bazin globular; disc concav cu orificiu de alimentare central; ciocul scurt cordiform; ansă discoidală, perforată.

Tip: Loeschcke VIII; Alicu VII D. Datare: 2/2 sec. II.

Ilișua, castru 1991, *praetentura dextra*, baraca II, -55 cm. Inv. 17347.

Bibl: Protase, Gaiu, Marinescu 1997, pl. XXXIX/6.

14. Opaț restaurat; din piesa originală lipsește ciocul și o porțiune din disc; pastă semifină de culoare oliv-cărămizie, angobă brun-marونی; dimensiuni: Lp = 67 mm, diametru bazin = 52 mm, H = 26 mm; rotund; fund plat delimitat de două cercuri concentrice; disc plat, mărginit de o nervură pe contur; ansa bifidă plină; pe marginea bazinului se păstrează urmele îmbinării celor două tipare.

Ilișua, castru, 1995, *praetentura dextra*, baraca IV, - 70 cm. Inv. 17346.

Bibl: Protase, Gaiu, Marinescu 1997, pl. XXXIX/2.

15. Opaț întreg; ciocul ușor ciobit; pastă fină de culoare cărămiziu-ocru, angobă cărămizie; dimensiuni: L = 88 mm, diametru rezervor = 48 mm, h = 33 mm; rotund; disc concav cu orificiu de alimentare plasat central, delimitat de bordură printr-o nervură; bordura decorată cu două proeminențe care au ca și toarta șanțuiri longitudinale; ciocul alungit cu terminație unghiulară cu un canal romboidal care pornește din partea centrală a discului; ansa lamelară plină decorată prin trei incizii.

Tip: Iványi XVIII; Datare: sec. II.

Ilișua, 1996, terma B, -70 cm. Inv. 20728.

Bibl: Isac-Roman 2006, nr.274.

16. Opaț întreg; pastă fină de culoare cărămizie, cu paiete de mică, firnis maroniu – roșcat; dimensiuni: L = 82 mm, l = 54 mm, H = 23 mm; piriformă; bazin scund cu baza rotunjită; discul ușor concav, ciocul alungit cu terminația triunghiulară, pe bordură o proeminență care sugerează toarta.

Tip: Alicu XXVII. Datare: 2/2 sec. II – înc. sec. III.

Ilișua, castru *praetentura dextra*, baraca IV, - 90 cm. Inv. 18251.

Bibl: Protase, Gaiu, Marinescu 1997, pl. XL/4.

17. Opaț fragmentar; se păstrează doar toarta și parte din peretele piesei; pastă fină de culoare ocru-cărămiziu, firnis brun-roșcat; dimensiuni: Lp = 48 mm, hp = 25 mm; ansa discoidală perforată, decorată cu două linii incizate longitudinal și trei incizii orizontale spre bază.

Ilișua, *praetorium*, 1986, înc. a, - 90 cm. Inv. 18928.

Bibl: Protase, Gaiu, Marinescu 1997, pl. XLI/4.

18. Fragment opaț; pastă compactă, fină de culoare ocru-cărămiziu, firnis cărămiziu-roșu; dimensiuni: Lp = 34 mm, h = 27 mm; se păstrează parte din bazinul globular cu marginea decorată cu incizii în formă de x; disc concav; ansă discoidală perforată.

Tip: Loeschcke VIII. Datare: 1/2 sec. II.

Ilișua 2002, *raetentura dextra*, baraca 1, -90 cm.

19. Opaț fragmentar; lipsesc discul și ciocului piesei; pastă fină de culoare ocru-cărămiziu, firnis brun-roșcat; dimensiuni: Lp = 62 mm, diametru bazin = 62mm, H = 26 mm; rotund; baza dreaptă, mărginită de un cerc incizat și două cercuri concentrice dispuse la mijloc; bordura dreaptă, îngustă; disc concav delimitat de bordură de două cercuri concentrice incizate.

Ilișua, castru, *praetentura dextra*, baraca II. Inv. 18923.

Bibl: Protase, Gaiu, Marinescu 1997, pl. XLI/6.

20. Opaț fragmentar; se păstrează doar o parte a bazinului; pastă fină de culoare ocru, firnis maro-roșcat; dimensiuni: Lp = 52 mm, hp = 34 mm; rotund; bordura lată; umărul decorat cu mici ove imprimate; discul delimitat de bordură printr-o nervură și un cerc incizat; disc concav; ansă discoidală perforată.

Ilișua, 1995, castru, *praetentura sinistra*, baraca V. Inv. 23152.

21. Opaț fragmentar; se păstrează parte din peretele și bordura piesei; pastă nisipoasă fină de culoare cărămizie, firnis roșu-maroniu; dimensiuni: diametru bazin = 43 mm; rotund; bazin bitronconic, decorat pe umăr cu incizii radiale; bordura delimitată de bazin printr-o linie circulară incizată.

Ilișua, *vicusul militar*, SXI, m. 7, - 40 cm. Inv. 23027.

22. Fragment opaț; pastă de culoare ocru, firnis roșu-maroniu; dimensiuni: diametru bazin = 46 mm; se păstrează doar un fragment din bordura și discul lămpii; bordura decorată cu un registru de semiove incizate; disc concav delimitat de bordură printr-o linie circulară incizată decorat cu o rozetă.

Tip: Alicu VII.

Ilișua, castru, suprafață. Inv. 23161.

23. Opaț fragmentar; se păstrează baza și parte din peretele bazinului; pastă fină de culoare ocru-oranj, angobă maroniu-oranj; dimensiuni: Lp = 59 mm, diametru fund = 29 mm, hp = 25 mm; rotund; fund inelar; toarta probabil în formă de frunză cu apucătoare dorsală.

Ilișua, castru, *praetentura dextra*, 1995, baraca IV, - 70 cm. Inv. 18252.

Bibl: Protase, Gaiu, Marinescu 1997, pl. XL/3.

24. Opaț aproape întreg; pastă densă, fină, de culoare ocru, firnis brun; dimensiuni: L = 96 mm, diam. bazin = 65 mm, h = 34 mm; rotund; baza cu ștampila FORTIS, cu majuscule, bine conturate, 6 mm, înscrisă în două cercuri concentrice; bordură cu trei proeminente; disc plat cu orificiu de alimentare dispus central; bordura delimitată de disc printr-o nervură care urmărește forma piesei, inclusiv a orificiului de ardere; cioc alungit, cu două orificii de aerisire pe canal.

Tip: Loeschcke X.

Ilișua, vicus, 1994. Inv. 20029.

25. Opaț deteriorat, restaurat; din piesa originală lipsea o parte din rezervor; pastă fină cărămizie, angobă roșie; dimensiuni: L = 100 mm, diametru = 66 mm, h = 34 mm; rotund; disc neted, orificiu de alimentare rotund; bordura cu trei protuberanțe bifide; bordura delimitată de disc printr-o nervură circulară ce urmărește forma opațului, inclusiv a ciocului; cioc alungit, bine delimitat de bazin, cu un orificiu de aerisire pe canal.

Tip: Loeschcke X. Datare: 1/2 sec. II

Ilișua, sector cuptoare, S3/1990, m. 14, -75 cm. Inv. 18171.

26. Opaț fragmentar, reconstituit; lipsă o parte din bazin și cioc; pastă fină de culoare ocru-oranj, firnis brun – roșcat, cu urme de ardere secundară; dimensiuni: L = 95 mm, diametru bazin = 65 mm, h = 34 mm; disc drept, orificiu de alimentare, în centru, rotund; pe bordură două protuberanțe; bordura despărțită de disc de o nervură; pe canalul dintre cioc și disc sunt practicate două orificii de aerisire; fund drept cu două cercuri concentrice pe margini.

Tip: Loeschcke X. Datare sf. sec II – înc. sec. III.

Ilișua, castru, *praetentura dextra*, baraca IV. Inv. 17339.

27. Opaț fragmentar, restaurat; din corpul original nu se păstrează baza rezervorului; pastă fină, cărămie acoperită cu o angobă roșu-cărămiziu; dimensiuni: L = 89 mm, diametru bazin = 61 mm, h = 29 mm; disc neted, orificiu de alimentare rotund, dispus central; pe bordură două protuberanțe; bordura despărțită de disc de o nervură care urmează forma opaițului, inclusiv a orificiului de ardere; cioc alungit, pe canal două orificii de aerisire; pe cioc urme de ardere.

Tip: Loeschcke X. Datare: mijlocul și a doua jum. a sec. II.

Ilișua, castru, *praetorium*. Inv. 17342.

28. Opaț fragmentar; s-a păstrat parte din disc și din bordură; pastă fină cu nisip și firișoare de mică în compoziție; culoare cărămie, firnis brun-roșcat; dimensiuni: diametru disc = 52 mm; disc plat cu orificiu de alimentare central; bordura despărțită de disc de o nervură care urmărește forma opaițului; bordura conservă o proeminență.

Tip: Loeschcke X. Datare sec. II.

Ilișua, sector cuptoare, SIII, - 40 cm. Inv. 23025.

29. Opaț fragmentar; se păstrează doar o parte din discul și bordura piesei; pastă fină, cu paiete de mică în compoziție, de culoare ocru, urme de firnis brun; dimensiuni: Lp = 45 mm, lp = 31 mm; rotund; disc drept cu orificiu de alimentare în centru, pe bordură o proeminență; bordura despărțită de disc de o nervură circulară.

Tip: Loeschcke X. Datare: sec. III.

Ilișua, castru, *praetentura dextra*, baraca IV, - 30 cm. Inv. 23155.

30. Opaț fragmentar; s-a păstrat parte din disc și din bordură; pastă fină cu nisip și firișoare de mică în compoziție; culoare orange-cărămiziu, firnis brun-marونی; dimensiuni: Lp = 62 mm, lp = 41 mm; disc plat cu orificiu de alimentare central; bordura despărțită de disc de o nervură care urmărește forma opaițului, inclusiv ciocul; pe bordură două proeminente; cioc alungit.

Tip: Alicu X. Datare: sec. III.

Ilișua, castru, 1992; *praetentura dextra*, baraca I, - 40 cm. Inv. 23.023.

31. Opaț fragmentar; restaurat; pastă fină, nisipoasă, de culoare ocru-marونی, acoperită de o angobă brună; dimensiuni: L = 97 mm, diametru bazin = 63 mm, h = 26 mm; rotund; baza cu două cercuri concentrice; disc plat cu două orificii de alimentare între care, central, se află o mască umană în relief, ștearsă; bordura, delimitată de disc printr-o nervură care urmărește forma piesei, inclusiv a ciocului, este decorată cu două proeminente și un șir de pastile în relief; cioc alungit bine delimitat de bazin.

Tip: Loeschcke X; Datare: 2/3 sec. II.

Ilișua, castru, *praetentura dextra*, baraca III, niv. castrului mare de pământ. Inv. 17345.

Bibl: Protase, Gaiu, Marinescu 1997, pl. XXXIX/1.

32. Opaț fragmentar, restaurat; din exemplarul original lipsea o bună parte din ciocul piesei; pastă fină de culoare cărămie, angobă cărămiziu-marونی; dimensiuni: L p = 59 mm, diametru bazin = 51 mm, h = 26 mm; rotund; fund delimitat de două cercuri concentrice, în mijloc ștampila în relief FORTIS; disc neted, orificiu de alimentare rotund, bordura cu trei protuberanțe delimitată de disc printr-o nervură circulară ce urmărește forma opaițului, inclusiv a ciocului; bazinul ușor asimetric.

Tip: Loeschcke X. Datare: sf. sec. II – înc. sec. III.

Ilișua, castru, *praetentura dextra*, baraca III. Inv. 17341.

Bibl: Protase, Gaiu, Marinescu 1997, pl. XXXVIII/2.

33. Opaț întreg; pastă fină de culoare ocru, acoperită de un firnis roșu-marونی; dimensiuni: L = 77 mm, diametru bazin = 51 mm, h = 27 mm; rotund; fund cu ștampilă ilizibilă înscrisă în două cercuri concentrice; bordura cu trei proeminente, delimitată de disc printr-o nervură care urmează forma opaițului, inclusiv a orificiului de ardere, circular; disc decorat cu o mască umană, cu două orificii de alimentare, dispuse lateral; pe canal un orificiu de aerisire.

Tip: Loeschcke X. Datare: probabil sec. III.

Ilișua, castru, descoperire de suprafață, 1983; Inv. 14548.

Bibl: Protase, Gaiu, Marinescu 1997, pl. XLI/1.

34. Opaț fragmentar; discul și ciocul păstrate fragmentar; pastă fină, culoare ocru; dimensiuni: L = 82 mm, l = 51 mm, h = 30 mm; rotund, fund delimitat de două cercuri concentrice, în mijloc, ștampila în relief FORTIS, disc drept, orificiu de alimentare rotund, bordură delimitată de disc printr-o nervură ce urmărește forma opațului; pe bordură trei protuberanțe.

Tip: Loeschcke X. Datare: 2/2 sec. II.

Ilișua, castru, *praetentura sinistra*, baraca VI. Inv. 17343.

Bibl: Protase, Gaiu, Marinescu 1997, pl. XXXVIII/5.

35. Opaț fragmentar; discul spart; pastă fină, culoare ocru-cărămiziu, angobă roșu-marونی; dimensiuni: L = 76 mm, diametru bazin = 53 mm, h = 29 mm; rotund; fund delimitat de două cercuri concentrice, în mijloc ștampila în relief FORTIS; cioc alungit, cu orificiu de ardere rotund; bordură despărțită de disc de o nervură circulară care urmărește forma opațului, inclusiv a orificiului de ardere.

Tipul: Loeschcke X. Datare: 2/2 sec. II.

Ilișua, castru, 1988, *praetorium*. Inv. 17340.

Bibl: Protase, Gaiu, Marinescu 1997, pl. XXXVIII/6.

36. Fragment de opaț; se păstrează doar parte din bordura și ciocul lucernei; pastă fină de culoare ocru-cărămizie, firnis roșu-oranj; dimensiuni: Lp = 46 mm; pe bordură se conservă o proeminență; bordura despărțită de disc de o nervură care urmărește forma piesei, inclusiv a ciocului.

Tip: Alicu X.

Ilișua, 1996, castru, *praetentura dextra*, baraca IV, - 60 cm. Inv. 23147.

37. Fragment opaț; se păstrează parțial doar ciocul; pastă nisipoasă de culoare cărămizie; dimensiuni: Lp = 22 mm, h = 22 mm;

Tip: Loeschcke X. Datare: sec. II.

Ilișua, castru, *praetorium*, - 75 cm. Inv. 23028.

38. Opaț fragmentar; se păstrează o porțiune din bordură și disc; pastă compactă, fină, nisipoasă de culoare cărămizie, angobă roșu-cărămizie; dimensiuni: Lp = 31 mm, lp = 25 mm; bordura lată, cu o proeminență, delimitată de disc printr-o nervură pronunțată.

Ilișua, 1995, *praetentura sinistra*, baraca V, - 45 cm. Inv. 23030.

39. Opaț întreg; pastă fină de culoare ocru, firnis ocru-marونی; dimensiuni: L = 70 mm, diametru bazin = 50 mm, h = 22 mm; rotund; pe fund ștampilă greu ilizibilă FORTI încadrată de două cercuri concentrice; bordura cu două proeminente este decorată cu glastre cu flori; discul drept cu orificiu de alimentare rotund, dezaxat; bordura delimitată de disc printr-o nervură care urmărește forma lămpi, inclusiv ciocul; pe canal un orificiu de aerisire; cioc alungit orificiu de ardere rotund și orificiu de aerisire pe canal.

Tip: Loeschcke X. Datare: prima jum. a sec. II.

Ilișua, castru, *praetentura sinistra*, S 9, m. 38, -85 cm. Inv. 20718.

40. Opaț fragmentar; se păstrează parte din bazin; pastă fină cu nisip și mică în compoziție, culoare cărămizie, firnis roșu-marونی; dimensiuni: Lp = 65 mm, h = 32 mm; rotund; fund delimitat de două cercuri concentrice, ștampilă în relief ...S, probabil [forti]S; pe bordură o proeminență; bordura despărțită de disc de o nervură circulară.

Tip: Alicu X.

Ilișua, 1983, *porta praetoria*. Inv. 23153.

41. Opaț întreg; pastă densă, nisipoasă, de culoare ocru-cărămiziu cu urme intense de arsură pe pereți și cioc; dimensiuni: L = 71 mm, diametru bazin = 48 mm, h = 22 mm; rotund; fund ușor concav cu o ștampilă ilizibilă; disc drept, bordura decorată cu două proeminente, delimitată de disc printr-o nervură care urmărește forma lămpi, inclusiv ciocul; cioc alungit, orificiu de ardere rotund.

Tip: Loeschcke X. Datare: 2/2 sec. II.

Ilișua, therma B, încăperea E, - 60 cm. Inv. 23032.

42. Opaț aproape întreg; discul spart; pastă cu nisip și pietricele în compoziție de culoare castaniu-cărămizie; dimensiuni: L = 81 mm, diametru bazin = 57 mm, h = 26 mm; rotund; bordura rotunjită decorată cu trei umflături care sugerează proeminente; disc ușor concav; cioc lung cu canal deschis.

Tip: Loeschcke X. Datare: 1/2 sec. III, probabil realizată la Ilișua.

Ilișua, castru, *porta principalis dextra*, spațiul porții. Inv. 17344.

Bibl: Protase, Gaiu, Marinescu 1997, pl. XXXIX/3.

43. Opaț întreg; pastă densă, nisipoasă, de culoare ocru-cărmiziu cu urme intense de arsură pe partea superioară a piesei; dimensiuni: L = 71 mm, diametru bazin = 49 mm, h = 22 mm; rotund; fund ușor concav cu o marcă ilizibilă; disc neted cu un orificiu de alimentare, în centru; bordura decorată cu două proeminențe, delimitată de disc printr-o nervură care urmărește forma lămpi, inclusiv ciocul; cioc alungit, bine delimitat de corpul opațului.

Tip: Loeschcke X. Datare: 2/2 sec. II.

Ilișua, therma B, încăperea E, - 60 cm. Inv. 23031.

44. Opaț fragmentar; pastă fină de culoare ocru-orange, urme de firnis brun; dimensiuni: Lp = 51 mm, hp = 22 mm; se păstrează parte din perete și bordură; bordura, delimitată de disc printr-o nervură, păstrează o proeminență.

Tip: Alicu X. Datare: sec. III.

Ilișua, castru 1995, *praetentura sinistra*, baraca V, m. 72, -40 cm. Inv. 23035.

45. Opaț aproape intact; discul spart; pastă densă cu nisip și fire de mică în compoziție; culoare cenușie, angobă cenușiu-negricioasă; dimensiuni: L = 88 mm, diametru rezervor = 54 mm, h = 30 mm; rotund; fund concav, pereții tronconici, discul distrus aproape în totalitate, bordura cu două proeminențe bifide despărțită de disc printr-o nervură care urmărește forma opațului, inclusiv a ciocului; cioc alungit bine delimitat de bazin cu orificiu de ardere rotund; ansa lamelară.

Tip: Loeschcke X. Datare: sec. II – III.

Ilișua, vicus; descoperire întâmplătoare. Inv. 21136.

46. Opaț; întreg; pastă semifină cărmizie; dimensiuni: L = 76 mm, diametru bazin = 49 mm, h = 24 mm; rotund; fund cu șampilă ilizibilă înscrisă în trei cercuri concentrice; bordura cu trei protuberanțe, bordura delimitată de disc printr-o nervură care urmează forma opațului; disc plat decorat pe margini de pastile are orificiul de alimentare rotund dispus central; cioc alungit bine delimitat de bazin.

Tip: Loeschcke X. Datare: 2/2 sec. II.

Ilișua, 1995. Terma B, înc. e, -60 cm. Inv. 20660.

47. Opaț restaurat; din piesa originală lipsea un fragment din cioc; pastă fină, nisipoasă, de culoare cenușie, firnis cenușiu închis; dimensiuni: L = 93 mm, diametru rezervor = 62 mm, h = 30 mm; rotund; fund delimitat prin două cercuri concentrice, în mijloc șampilă APOLAVST, cu majuscule în relief, bine conturate, de 4 mm; disc drept, cu orificiu de alimentare dispus central; bordura cu două protuberanțe; cioc lung cu orificiu de aerisire și de ardere rotunde; bordura este delimitată de disc printr-o nervură care urmărește forma opațului, inclusiv ciocul.

Tipul: Loeschcke X; Alicu X. Datare: 2/3 sec. II, în baracă aparținând castrului mare de pământ.

Ilișua, castru, 1991, *praetentura sinistra*, baraca I, -90 cm. Inv. 16545.

Bibl: Protase, Gaiu, Marinescu 1997, pl. XL/1.

48. Opaț întreg; pastă semifină de culoare cărmizie, firnis roșu; dimensiuni: L = 76 mm, diametru bazin = 50 mm, h = 22 mm; rotund; pe fund șampilă ștearsă FORTIS; bordura decorată cu două proeminențe, delimitată de disc printr-o nervură care urmărește forma lămpi, inclusiv ciocul; discul drept cu orificiu de alimentare rotund, dezaxat.

Tip: Loeschcke X. Datare: 2/2 sec. II.

Ilișua, 1995, terma B, încăperea e, - 60 cm. Inv. 20659.

49. Opaț fragmentar; se păstrează doar o parte din bordura și peretele bazinului; pastă fină de culoare brun-cărmizie; dimensiuni: Hp = 25 mm; diametru bazin = 92 mm; bordura lată delimitată de disc printr-o nervură care urmează forma bazinului.

Ilișua, 1990, vicus, sector cuptoare, cas. B, - 55 cm. Inv. 20204.

Tip: *Firmalampen*. Datare: Sec. II.

Bibl: Protase, Gaiu, Marinescu 1997, pl. XLI/5.

50. Opaț fragmentar; se păstrează doar partea inferioară a bazinului; pastă fină de culoare ocru-cărmiziu, angobă maronie; dimensiuni: L p = 69 mm, diametru bazin = 54 mm, hp = 20 mm. Rotund, fund delimitat de două cercuri concentrice, în mijloc șampilă în relief FORTIS.

Tip: *Firmalampen*. Datare: 1/2 sec. II.

Ilișua, castru, 1995, *praetentura sinistra*, baraca VI, -140 cm. Inv. 18253

51. Opaț fragmentar, lipsește ciocul; pastă fină, cenușie, angobă cenușu-maronie; dimensiuni: L p = 62 mm, diametru bazin = 56 mm, h = 22 mm; rotund; fund delimitat de trei cercuri concentrice, în mijloc ștampila în relief FORTI; disc neted, orificiu de alimentare rotund, bordura cu două protuberanțe delimitată de disc printr-o nervură circulară ce urmărește forma opațului, inclusiv a ciocului; pe canal orificiu de aerisire rotund.

Tip: Loeschcke X. Datare: 2/2 sec. II.

Ilișua, castru, 1994, *praetentura dextra*, baraca II, -60 cm. Inv. 22732.

52. Opaț fragmentar; se păstrează bordura și parte din bazinul și ciocului piesei; pastă fină de culoare ocru-cărămiziu, urme de firnis brun-roșcat; dimensiuni: Lp = 83 mm, diametru bazin = 61 mm, H = 30 mm; rotund; bordura cu trei proeminențe; discul delimitat de bordură printr-o nervură ce urmărește conturul piesei, inclusiv a ciocului; cioc alungit, bine delimitat de corp, cu o gaură de aerisire pe canal.

Tip: Loeschcke X. Datare: 2/2 sec. II – ½ sec. III.

Ilișua, castru, *praetentura dextra*, baraca III. Inv. 23019

Bibl: Protase, Gaiu, Marinescu 1997, pl. XL/5.

53. Fragment opaț; se păstrează un fragment din bordura și ciocul piesei; pastă fină de culoare orange-cărămizie, firnis roșu; dimensiuni: Lp = 44 mm; bordura păstrează o proeminență, nervura care delimitează discul are un decor perlat; cioc alungit cu orificiu de aerisire pe canal.

Tip: Loeschcke X. Datare: prima jum. a sec. II.

Ilișua, castru, *praetentura dextra*, baraca II, - 90 cm. Inv. 23033.

54. Opaț fragmentar; se păstrează o parte din bazin; pastă compactă fină, nisipoasă de culoare cărămizie, firnis roșu; dimensiuni: Lp = 57 mm, diametru bazin = 71 mm; h = 35 mm; rotund; fund delimitat de două cercuri concentrice, ștampila în relief din care se păstrează litera I; bordura păstrează o proeminență; discul este delimitat de bordură printr-o nervură care urmează forma piesei.

Tip: *Firmalampen*.

Ilișua, 1996, *vicus*, clădirea C. Inv. 23148.

55. Opaț fragmentar; s-a păstrat parte din ciocul și bordura unei piese lucrate din pastă densă, fină; culoare ocru-cărămizie, firnis brun-cafenie; dimensiuni: Lp = 53 mm; bordură lată delimitată de disc printr-o nervură care urmează conturul piesei, inclusiv ciocul; cioc alungit cu orificiu de ardere rotund.

Tip: Loeschcke X. Datare: 2/2 sec II – înc. sec. III.

Ilișua, *vicusul militar*, clădirea D. Inv. 23026

56. Fragment opaț; se păstrează doar parte din peretele bazinului; pastă compactă nisipoasă, de culoare cărămizie; dimensiuni: Lp = 34 mm, hp = 22 mm; rotund; fund drept cu marcă ilizibilă, în relief; perete tronconic, subțire.

Ilișua 1980, castru SIV, - 70 cm. Inv. 23150.

57. Opaț fragmentar; se păstrează doar fragmente din bazin și cioc; pastă fină de culoare cenușie, angobă cenușiu închis; dimensiuni: diametru bazin = 58 mm, h = 23 mm; rotund; fund delimitat de trei cercuri concentrice, în mijloc ștampila în relief F(ORTIS); disc neted, orificiu de alimentare rotund, bordura cu două protuberanțe delimitată de disc printr-o nervură circulară ce urmărește forma opațului, inclusiv a ciocului.

Tip: Loeschcke X. Datare: sf. sec. II – înc. sec. III.

Ilișua, castru *praetentura sinistra*, 1994, baraca V, - 60 cm. Inv. 22733.

58. Opaț fragmentar; se păstrează doar parte din rezervorul piesei; pastă fină, nisipoasă de culoare ocru-cărămizie, firnis roșu; dimensiuni: Lp = 51 mm, hp = 21 mm; rotund, fund delimitat de două cercuri concentrice.

Ilișua, 1996, *praetorium*, - 110 cm. Inv. 23151.

59. Opaț fragmentar; s-a păstrat jumătate din bazin și din toartă; pastă semifină, cu nisip și mică în compoziție de culoare cărămizie, angobă cărămiziu-roșu; dimensiuni: Lp = 62 mm, l = 26 mm, h bazin = 29 mm; rotund; fund plat; bordura păstrează o protuberanță, iar între disc și bordură parte din nervura care le separă; mâner lamelar.

Tip: lampă cu canal. Datare: 1/2 sec. II

Ilișua, vicus, S4/1999, m. 12, -90 cm. Inv. 20114.

60. Opaț fragmentar; se păstrează doar baza rezervorului și parte din perete; pastă densă fină, pereții subțiri de culoare cărămie angobă cărămie; dimensiuni: $L_p = 49$ mm, diametru bazin = 52 mm, $h_p = 26$ mm; rotund; baza cu marca în relief (F)ORTIS încadrată de trei cercuri concentrice.

Tip: lampă cu canal. Dată: sec. II – III.

Ilișua, vicus, S3/1999, m. 27, -50 cm. Inv. 20115.

61. Opaț fragmentar; se păstrează doar partea inferioară a bazinului; pastă compactă fină de culoare ocru-cărămie, angobă maronie; dimensiuni: $L_p = 57$ mm, $h = 21$ mm, diametru bazin = 43 mm; fund concav cu marcă greu lizibilă.

Tip: lampă cu canal. Dată: 1/2 sec. II.

Ilișua, castru, *praetentura dextra*, baraca IV, - 100 cm. Inv. 23146.

62. Opaț fragmentar; se păstrează doar partea inferioară a opațului, lipsă o parte din cioc; pastă fină, cu fire de mică în compoziție; culoare ocru-cenușie, firnis brun-marونی; dimensiuni: $L_p = 67$ mm, diametru bazin = 50 mm, $h_p = 19$ mm; rotund; fund delimitat de două cercuri concentrice, în mijloc ștampila în relief FORTIS; cioc alungit, bine delimitat de bazin.

Tip: lampă cu canal, Alicu X. Dată: sec. II.

Ilișua, castru, *praetentura dextra*, baraca II, -75 cm. Inv. 23016.

63. Fragment opaț; se păstrează parțial doar un fragment din ciocul piesei; pastă nisipoasă de culoare cărămie, angobă la culoare; $L_p = 40$ mm, $h = 26$ mm;

Ilișua 2002, castru, *raetentura dextra*, SII, m. 3, - 90 cm. Inv. 23037.

64. Opaț fragmentar; se păstrează doar parte din ciocul piesei; pastă fină, ardere ocru-cărămiziu, firnis roșu-marونی; dimensiuni: $L_p = 42$ mm; orificiu de ardere rotund, încadrat de o nervură în relief.

Tip: Loeschcke X.

Ilișua, castru, *praetentura sinistra*, 1994, baraca VI, - 30 cm. Inv. 23018.

65. Opaț fragmentar; se păstrează doar partea inferioară a bazinului și ciocul; pereții groși, pastă semifină, cu fire de nisip și mică în compoziție de culoare ocru-cenușiu, angobă maro-cărămiziu; dimensiuni: $L = 73$ mm, diametru bazin = 52 mm, $h_p = 21$ mm; rotund; fund ștampilă ilizibilă; cioc alungit, bine delimitat de corp.

Tip: lampă cu canal. Dată: 1/2 sec. II.

Ilișua, castru, 1994, *praetentura sinistra*, baraca VI, - 110 cm. Inv. 20203.

Bibl: Protase, Gaiu, Marinescu 1997, pl. XLI/11.

66. Opaț fragmentar; ciocul rupt; pastă densă cu nisip în compoziție de culoare ocru-cărămiziu, angobă cărămie; dimensiuni: $L_p = 73$ mm, diametru bazin = 57 mm, $h = 26$ mm; rotund; baza rezervorului are ștampilă în relief greu lizibilă CASSI înscrisă în două cercuri concentrice; bordura decorată cu trei proeminente este delimitată de disc printr-o nervură care urmărește forma lămpi, inclusiv ciocul; discul drept cu orificiu de alimentare rotund, ciocul alungit, bine delimitat de corpul opațului.

Tipul: Loeschcke X; Dată: sec. II.

Ilișua, castru, *praetentura sinistra*, baraca VI. Inv. 23017.

67. Opaț fragmentar; se păstrează doar partea inferioară a bazinului; pastă fină, nisipoasă, de culoare ocru-cărămiziu, angobă maro-cărămiziu; dimensiuni: $L_p = 56$ mm, diametru bazin = 55 mm, $h_p = 20$ mm; rotund; fund delimitat de trei cercuri concentrice, în mijloc ștampila în relief FORTIS.

Ilișua, castru; *praetentura dextra*, baraca II, -30 cm. Inv. 23036.

68. Opaț fragmentar; pastă nisipoasă, fină, de culoare cărămie, miez vinețiu; dimensiuni: $df = 31$ mm, $h = 20$ mm; se păstrează partea inferioară din bazin; fundul ușor concav păstrează ștampila FORTIS în relief.

Ilișua, castru 1994, *praetentura sinistra*, baraca V, - 90 cm. Inv. 23.024.

69. Opaț fragmentar; lipsește ciocul, bordura spartă parțial; pastă densă, fină de culoare cărămiziu-ocru, angobă maronie; dimensiuni: $L_p = 65$ mm, diametru bazin = 57 mm, $h = 31$ mm; rotund; fund delimitat de trei cercuri concentrice, în mijloc ștampila în relief FORTIS; disc neted, orificiu de alimentare rotund, bordura cu trei protuberante delimitată de disc printr-o nervură circulară ce urmărește forma opațului, inclusiv a ciocului.

Tip: Loeschcke X.

Ilișua, castru, *praetentura sinistra*. Inv. 18250.

Bibl: Protase, Gaiu, Marinescu 1997, pl. XLI/3.

70. Opaț fragmentar; lipsește ciocul; pastă semifină cu nisip și fire de mică în compoziție de culoare ocru-oranj, firnis brun-maronie; dimensiuni: $L_p = 66$ mm, diametru bazin = 60 mm, $h = 30$ mm; rotund; bazin

tronconic, disc drept cu orificiu de alimentare rotund, dezaxat; pe bordură trei protuberanțe; bordura despărțită de disc de o nervură care urmărește forma opaițului.

Tip: Loeschcke X. Datare mijlocul și a doua jumătate a sec. II.

Ilișua, castru, *praetentura dextra*, baraca II. Inv. 18922

Bibl: Protase, Gaiu, Marinescu 1997, pl. XLI/2.

71. Fragment opaiț; pastă densă cu nisip în compoziție de culoare ocru; dimensiuni: diametru bazin = 53 mm, hp = 22 mm; rotund; se păstrează doar o parte din bazin; fund ușor concav.

Ilișua 2002, castru, *raetentura dextra*, baraca 1. Inv. 23144.

72. Fragment opaiț; se păstrează o parte din discul lămpii; pastă compactă orange-cărămizie: dimensiuni: Lp = 28 mm; rotund; disc drept, bordură cu o proeminență păstrată despărțită de disc printr-o nervură.

Tipul: lampă cu canal deschis. Datare: sec. II.

Ilișua, castru, *praetentura dextra*, 1996, baraca IV, - 90 cm. Inv. 23158.

73. Opaiț fragmentar; pastă compactă, fină, de culoare cărămiziu-ocru, firnis roșu-brun; dimensiuni: Lp = 24 mm, h = 26 mm; se păstrează doar un fragment din rezervorul lămpii; fund drept cu marca în relief, majuscule, (F)ESTI încadrată de două cercuri concentrice.

Datate: 106 – 116/117.

Ilișua, castru, 2004, *raetentura dextra*. Inv. 23162.

74. Opaiț fragmentar; se păstrează partea inferioară a bazinului și parțial ansa; pastă semifină, cu fire de nisip și mică în compoziție de culoare cenușie; dimensiuni: Lp = 79 mm, diametru bazin = 53 mm, H = 26 mm; rotund; baza cu trei cercuri concentrice; bordura îngustă sub forma unei nervuri pronunțate; toarta lobată cu șanțuri mediane pe partea anterioară, fragmentară.

Datate: primele decenii ale sec II.

Ilișua, castru, *praetentura sinistra*, 1994, baraca VI, - 90cm. Inv. 20189.

75. Opaiț fragmentar; se păstrează doar o parte din disc și ansa piesei; pastă fină cu nisip și mică în compoziție de culoare cărămizie, firnis roșu; dimensiuni: Lp = 77 mm, hp = 39 mm; corp piriform; disc concav cu decor de nervuri dispuse radial; ansă în formă de frunză, disc decorat cu nervuri radiale.

Ilișua, 1996, castru, *praetentura dextra*, baraca IV, - 30 cm. Inv. 23149.

76. Opaiț fragmentar; s-a păstrat o parte din corpul și ciocul piesei; pastă fină de culoare ocru-cărămizie cu firnis roșu; dimensiuni: Lp = 64 mm, H = 24 mm; rotund; fund delimitat de două cercuri concentrice; cioc alungit, bine delimitat de corp.

Ilișua, 1995, castru, *praetentura sinistra*, baraca V, -45 cm. Inv. 23029.

77. Fragment; se păstrează ciocul și parte din bazin; pastă cu nisip în compoziție de culoare ocru-cărămiziu; dimensiuni: Lp = 48 mm, h = 23 mm.

Ilișua, vicus, S2/1990, - 55 cm. Inv. 23632.

78. Opaiț fragmentar; se păstrează doar o porțiune din baza și peretele bazinului; pastă nisipoasă, fină de culoare cărămizie, urme de firnis roșu-oranj; dimensiuni: df = 32 mm, h = 18 mm; rotund; fund ușor concav, bazin cu pereții scunzi.

Ilișua 1995, *praetentura sinistra*, baraca VI, -35 cm. Inv. 23034.

79. Fragment opaiț; se păstrează o parte din bordură și disc; pastă cărămizie fină, firnis la culoare; dimensiuni: Lp = 73 mm; rotund; bordura lată cu decor floral în relief.

Datate: înc. sec. II.

Ilișua, castru, 2002, *retentura dextra*, S2/2002, m. 7, -1,25 m. Inv. 23157.

80. Opaiț fragmentar; s-a păstrat o parte din bazinul opaițului; pastă fină, cu fire de mică în compoziție; cărămizie cu firnis roșu-marونی; dimensiuni: Lp = 63 mm, df = 38 mm, H = 29mm; rotund; fund delimitat de două cercuri concentrice, bordura lată despărțită de disc printr-o nervură, pe bordură două proeminențe între care sunt dispuse mici pastile rotunde.

Tip: Alicu X. Datate: sf. sec. II – sec. III.

Ilișua, Castru, *praetentura dextra*, baraca II, - 40 cm. Inv. 18929.

Bibl: Protase, Gaiu, Marinescu 1997, pl. XLI/10.

81. Fragment opaiț; pastă cărămizie, densă, firnis roșu-marونی; dimensiuni: Lp. = 40 mm; se păstrează doar un segment din discul și bordura lămpii; rotund; disc drept, bordura delimitată de disc printr-o nervură care urmărește conturul.

Tipul: lampă cu canal. Dată: sec. II.

Ilișua, castru, *praetentura dextra*, baraca IV, -100 cm. Inv. 23159.

82. Opaț *bilychnis*, restaurat; pastă nisipoasă de culoare maro-ocru cu angobă cărămizie; dimensiuni: L = 110 mm, l = 63 mm, h bazin = 35 mm; rezervor rotund; fund plat; bordura cu două proeminențe și o nervură destul de șterse; pe disc orificiul de alimentare larg; orificiile de ardere distruse, canalele încadrate de nervuri late; ansă în formă de frunză decorată cu nervuri verticale.

Tip: Loeschcke X; Alicu X, varianta V. Dată: 1/2 sec. II.

Ilișua, castru, baraca III. Inv. 17348.

83. Opaț fragmentar; se păstrează parte din perete și ciocul piesei; lucrată la roată; pastă fină, nisipoasă de culoare ocru-cărămizie, firnis cărămiziu; dimensiuni: Lp = 46 mm, h = 32 mm; rotund, fund îngust în formă de postament care păstrează urmele desprinderii ce pe disc; bazin bitronconic; cioc scurt.

Ilișua 1996, castru, *praetentura dextra*, baraca III, - 80 cm. Inv. 23154.

84. Opaț fragmentar; se păstrează patru fragmente; pastă fină de culoare ocru-cărămiziu, angobă de culoare roșu-cărămiziu. Bazinul cu baza rotundă marcată de două cercuri concentrice cu ștampila RAR[i](ius).

Ilișua; MNIT inv. I. 3184-3187.

Bibl: CIL, III, 8076, 27; Gostar 1961, 172, nr. 441; Băluță 1996, 109, nr. 94, pl. XIII/5.

85. Opaț fragmentar; *monolychnis*, pastă de culoare ocru, angobă roșie; baza delimitată de două cercuri concentrice, ștampila în relief FA[v]O[r].

Ilișua, săpături K. Torma; MNIT: inv. I. 3194.

Bibl: Băluță 1986, 97, nr. 26, pl. XII/10.

86. Opaț fragmentar; se păstrează un fragment din baza lucernei; lut de culoare ocru-cărămiziu, angobă de culoare roșie; baza delimitată de două cercuri concentrice are marca în relief OCT[avi].

Ilișua, săpături K. Torma; MNIT inv. II, 3148.

Bibl: Băluță 1986, 104, nr. 72, pl. XIII/14.

87. Opaț; pastă semifină, de culoare cărămiziu-roșie, lucrată la roată; dimensiuni: D = 61 mm, H = 44 mm; bazin globular, fund inelar, orificiu de alimentare larg.

Ilișua, săpături K. Torma; MNIT inv. 3096.

Tip: Loeschcke XIII; Dată: sec. II-III.

Bibl: Isac-Roman 2006, 48, nr. 41

88. Opaț fragmentar; extremitatea superioară a ciocului și parțial baza sunt sparte. Pastă densă de culoare ocru-cărămiziu, angobă cărămiziu-marونی. Dimensiuni: L = 80 mm, H = 33 mm, D = 56 mm. Rotund, discul decorat cu o mască, bordura ornamentată cu două protuberanțe delimitată de disc de o nervură care urmărește forma piesei, inclusiv ciocul; baza cu două cercuri concentrice are o ștampilă ilizibilă.

Ilișua; MNIT inv. I. 4894.

Bibl: Băluță 1996, 110, nr. 98, pl. I/9.

Les Lampes en terre cuite d'Arcobadara (Résumé)

Les recherches archéologiques entreprises à Ilișua sur le limes du Nord de la province de Dacie, identifiées épigraphiquement avec l'ancienne Arcobadara, ont conduit) la découverte, entre autres, d'un significatif dépôt d'outils d'illumination. A ceux découverts en 1978, détenus par le Musée de Bistrița on a joint également les pièces connues par les fouilles réalisées au XIXe siècle par Carol Torma, offertes au Musée de Cluj.

Les pièces s'inscrivent dans des types bien connus produites dans les centres traditionnels italiens ou les provinces, apportées par les troupes ou par l'importation, d'autres étant produites par des officines locales. Certains fumignons pouvaient être réalisés même dans les ateliers d'Arcobadara, où à part les fours on a retrouvé des presses, des ponçons et des tampons des artisans locaux, sans avoir découvert jusque là des presses pour le modelage des lampes qui les attesteraient directement.

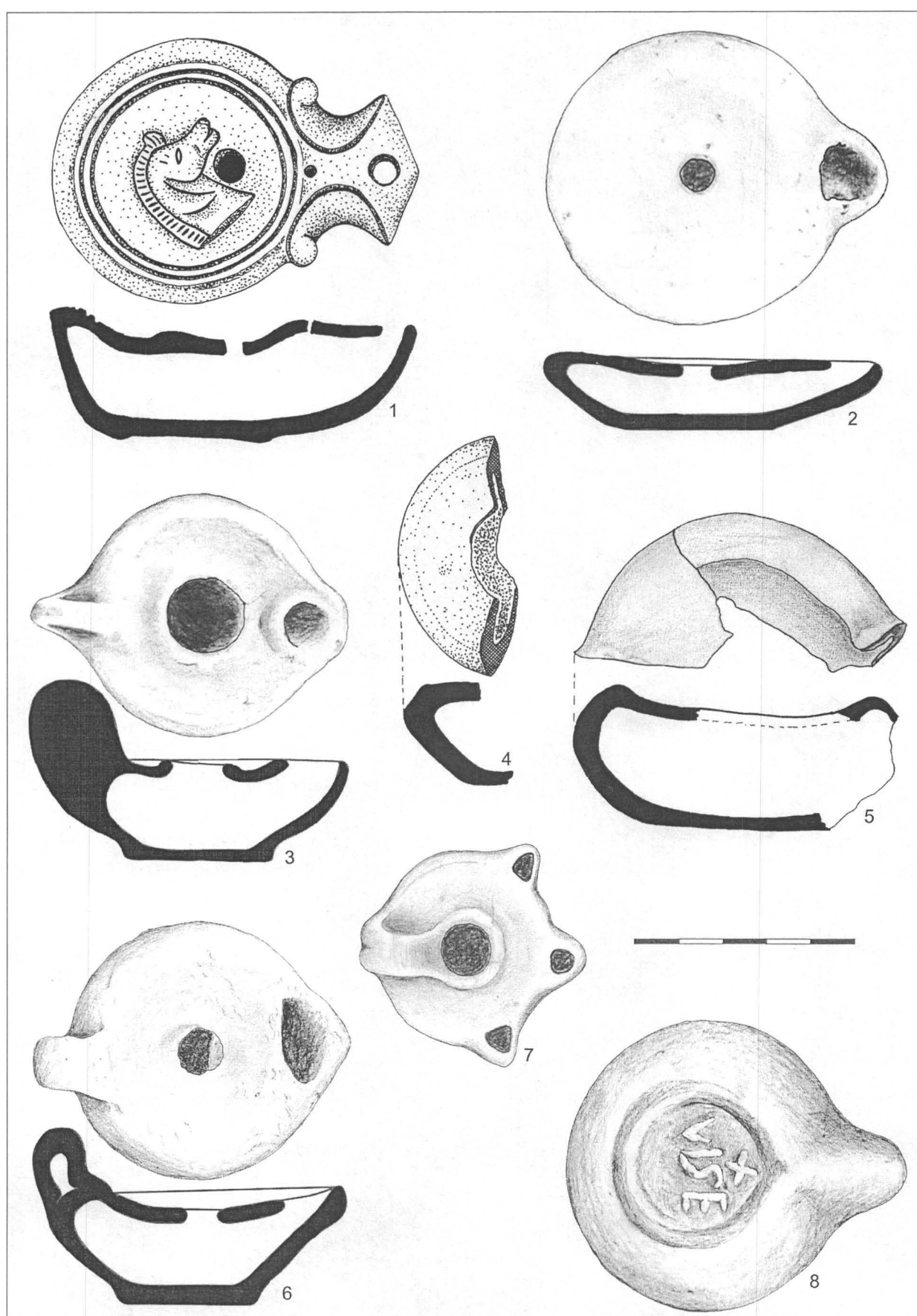
Selon la technique de production, celles de Ilișua ont été faites à la roue ou au moule. Dans la première catégorie, on rencontre certaines exemplaires au bassin rond et à l'orifice large (no 2-7), appartenant à la

catégorie dite de «lampes à suif» (84, 88). Les plus nombreuses sont celles au moule. Typologiquement, on connaît: lampes à bec triangulaire et à volutes (no 1), qui date de début de IIe siècle; lampes à corps rond et bec cordiforme (no. 9 – 14); lampes à canal ouvert du type *Firmalampen*, nombreuses portent l'estampille: APOLAVST (1), CASSI (1), FESTI (2), FAVOR (1), FORTIS (14), OCTAVI (1), RARIUS (1). Il s'agit d'ateliers nord-italiques, qui étaient en pleine activité au II-émé et III-émé siècles. Une partie des lampes présentées sont des produits originaux d'importation, d'autres sont des copies ou imitations provinciales des lampes originales.

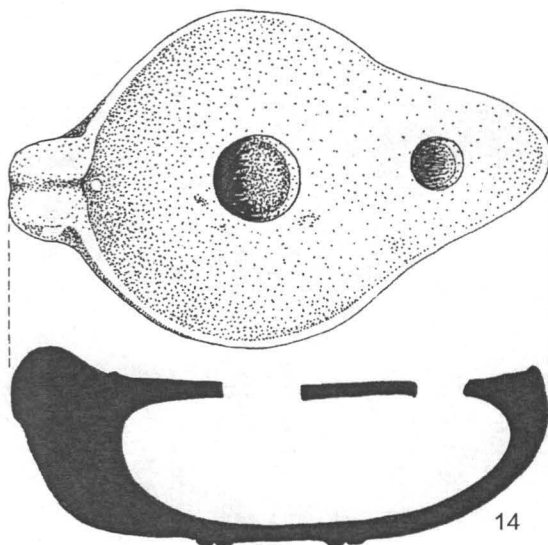
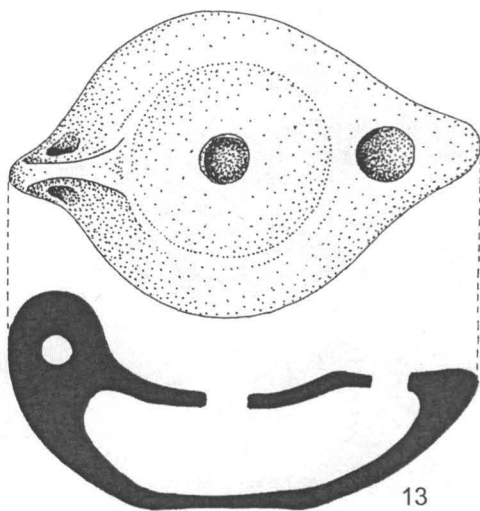
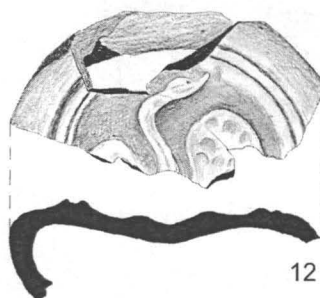
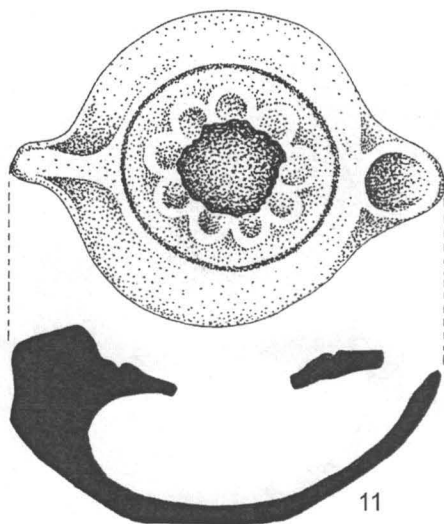
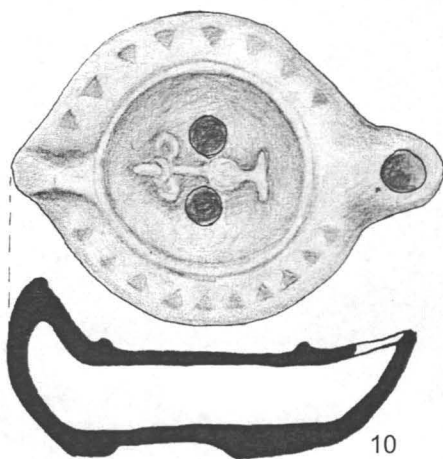
Bibliografie

- Alicu 1977 D. Alicu, Römische Tonlampen aus Sarmizegetusa în StComCaransebeș, 2, 1977, 331 – 361.
- Alicu 1994 D. Alicu, Opaitele romane. Die Römischen Lampen. Ulpia Traiana Sarmizegetusa, București, 1994.
- Alicu 2006 D. Alicu, Die Römischen Lampen von Sarmizegetusa. I. Die Funde der Jahre 1882 – 1976, Zalău, 2006.
- Băluță 1961 C.L. Băluță, Opaitele romane de la Apulum I, în Apulum IV, 1961, 189 – 220.
- Băluță 1965 C.L. Băluță, Opaitele romane de la Apulum II, în Apulum V, 1965, 277 – 295.
- Băluță 1977 C.L. Băluță, Lămpile romane din Muzeul Județean Hunedoara - Deva, în Sargetia XIII, 1977, 209 – 228.
- Băluță 1996 C.L. Băluță, Lămpile romane din Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, în ActaMN, 33/1, 89 – 113.
- Băluță 2003 C.L. Băluță, Lămpile antice de la Alba Iulia (Apulum) I Lămpile epigrafice, Alba Iulia 2003.
- Benea 1990 D. Benea, Lampes romaines de Tibiscum, în DaciaNS XXXIV, 1990, 139 – 168.
- Christescu 1929 V. Christescu, Viața economică a Daciei romane, Pitești, 1929.
- Gaiu 2001 C. Gaiu, Unelte de fier din castrul roman și așezarea civilă de la Ilișua, în RB XV, 103 -116.
- Gaiu 2007 C. Gaiu, Lucernele de bronz din castrul roman de la Ilișua, în Dacia Felix. Studia Michaeli Bărbulescu oblata, Cluj-Napoca, 2007, 414 – 429.
- Gaiu 2007a C. Gaiu, Bronzurile cu email din castrul roman de la Ilișua, în RB XXI/1, 181 – 240.
- Gaiu, Cociș 2001 C. Gaiu, S. Cociș, Fibule din castrul și așezarea civilă de la Ilișua, în RB XV, 2001, 90 – 95.
- Gheorghijă 1975 M. Gheorghijă, Opaitele romane de la Micia, în Sargetia, XI – XII, 1974 – 1975, 51 – 56.
- Gostar 1961 N. Gostar, Inscriptiile de pe lucernele din Dacia romană, în ArhMold I, 1961, 149 – 209.
- Gualdini Genito 1977 M. C. Gualdini Genito, Lucerne fittili delle collezioni del Museo Civico Archeologico di Bologna, Bologna 1977.
- Gudea 1989 N. Gudea, Porolissum I – Un complex arheologic daco-roman la marginea de nord a Imperiului roman, ActaMP XIII, 1989.
- Gudea, Cosma 2003 N. Gudea, C. Cosma, Opaitele din castrul roman de la Buciumi, în Studii în onoarea lui Marius Porumb, Cluj-Napoca, 2003, 21 – 38.
- Gudea, Ghiurco 1988 N. Gudea, I. Ghiurco, Din istoria creștinismului la români. Mărturii arheologice, Oradea, 1988.
- Isac, Roman 2001 D. Isac, C. A. Roman, Lucernele din castrul de la Gilău, în Studia archaeologica et historica Nicolao Gudea dicata, Zalău 2001, 367 – 395.
- Isac, Roman 2006 A. Isac, C. A. Roman (edit), Lychnus et Lampas. Exhibition Catalogue, Cluj-Napoca 2006
- Iványi 1935 D. Iványi, Die pannonischen lampen. Eine Typologisch-chronologische überschit. Diss Pann. Sr. II, nr. 2, Budapest 1935.
- Loeschcke 1919 S. Loeschcke, Lampen aus Vindonissa. Ein Beitrag zur Geschichte von Vidonissa und des antiken Beleuchtungswesens, Zürich 1919.
- Man 2000 N. Man, Tipologia opaitelor romane descoperite în așezarea romană de la Cristești (jud. Mureș), în Marisia, XXVI 2000, 47 – 84.
- Pop 1994 C. Pop, Ateliere particulare de ceramică în Dacia romană, în RB, VIII, 1994, 41 – 48.
- Protase, Cociș, Gaiu 1993 D. Protase, S. Cociș, C. Gaiu, Fibule din castrul roman și așezarea civilă de la Ilișua, în RB, 7, 1993, 51 – 61. Gaiu 1993
- Protase, Gaiu, Marinescu 1997 D. Protase, C. Gaiu, G. Marinescu, Castrul roman și așezarea civilă de la Ilișua, Bistrița 1997.

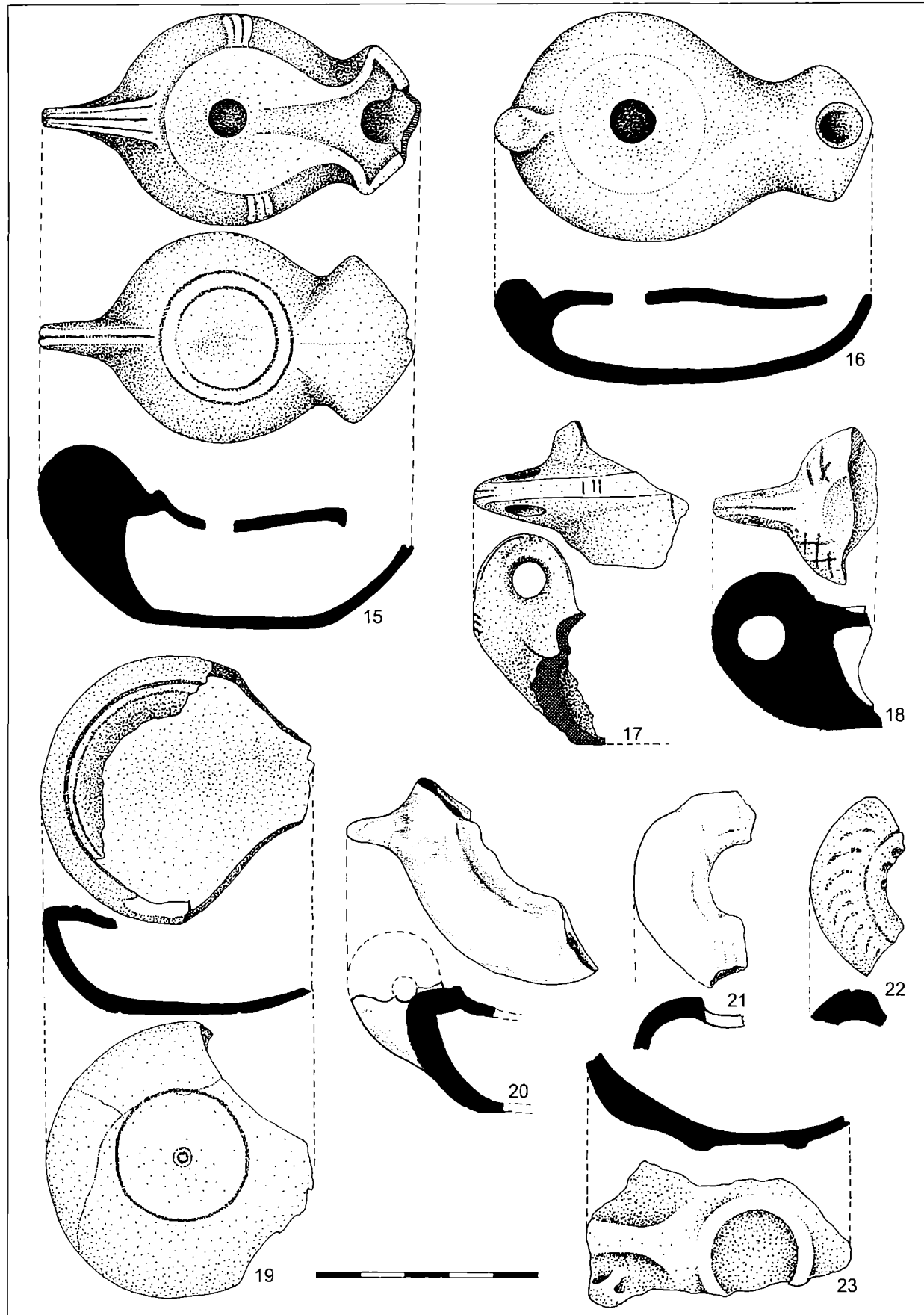
- Protase, Gaiu 1999 D. Protase, C. Gaiu, Le camp romain et l'établissement civil d'Ilişua, în N.Gudea (edit.) Roman Frontier Studies XVII, Zalău 1999, 415 – 429.
- Provoost 1976 A. Provoost, Les lampes antiques en terre cuite. Introduction et essai de typologie générale avec des détails concernant les lampes trouvées en Italie, în l' Antiquité Classique, XLV, 1, 5 – 39, 2, 550 – 558.
- Roman 1997 C.A. Roman, Reprezentări ale măştilor de sclavi din Noua Comedie în decoraţia lucernelor «Firmalampen» la Sarmizegetusa, în ActaMN 34/1, 1997, 435 – 452.
- Roman 2000 C.A. Roman, Wheelmade lamps of roman Dacia, Acta MN 37/1, 2000, 99 – 140.
- Roman 2006 C.A. Roman, Ateliere producătoare de opaiţe din Dacia. Elemente de identificare, în Fontes Historiae. Studia in honorem Demetrii Protase, Bistriţa – Cluj-Napoca, 2006, 545 – 553.
- Torma 1864-1865 K. Torma, A Alsó-ilosvari romai állótábor és müemlékei, în ÉrdMuz, III, 1864 – 1865, 10 – 67.

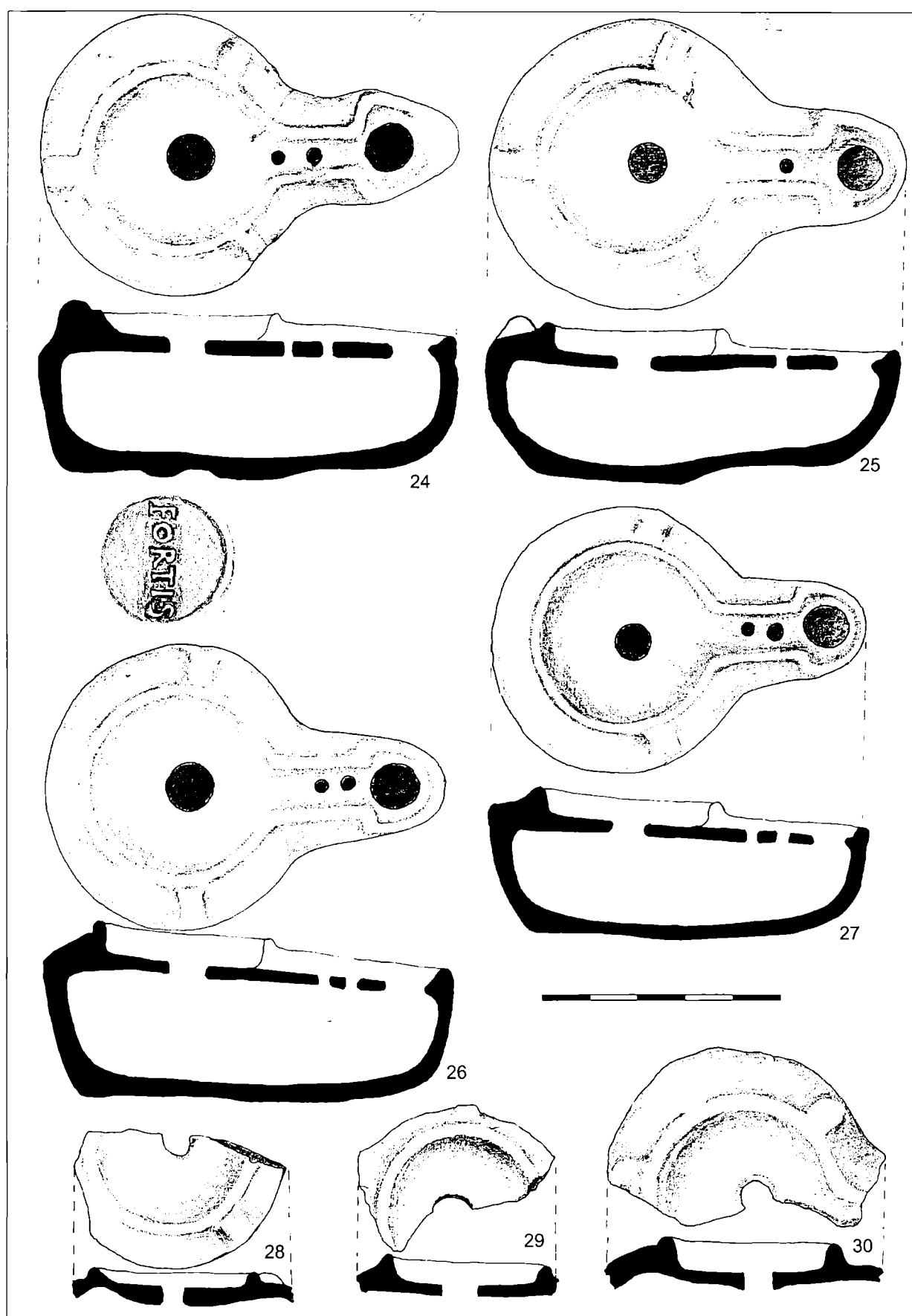
Planşa I. Lămpi lucrate la roată (2-7) şi în tipar (1, 8). 2, 3 şi 6, 7 după Roman 2000.

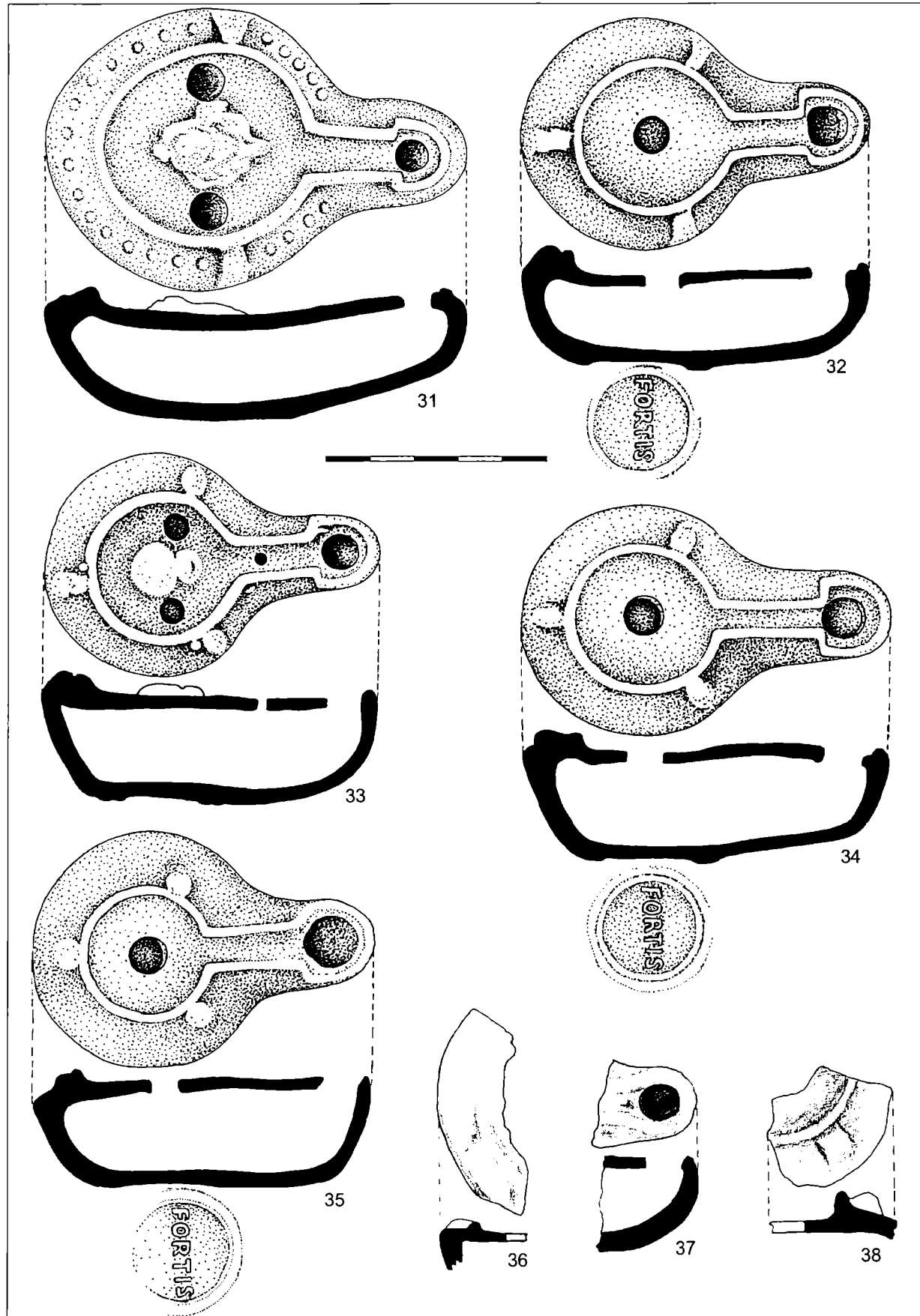
Planşa II

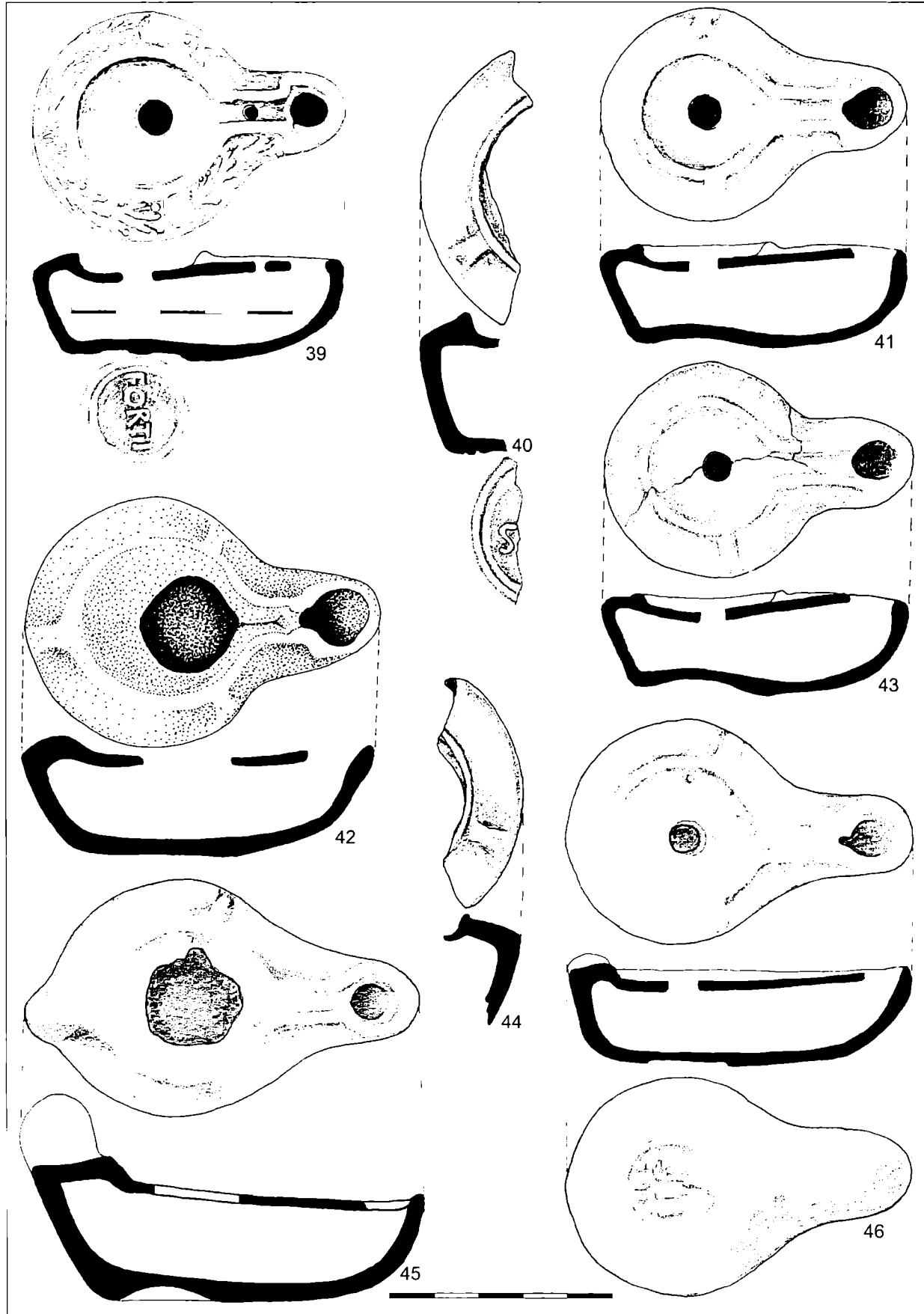
Planşa III

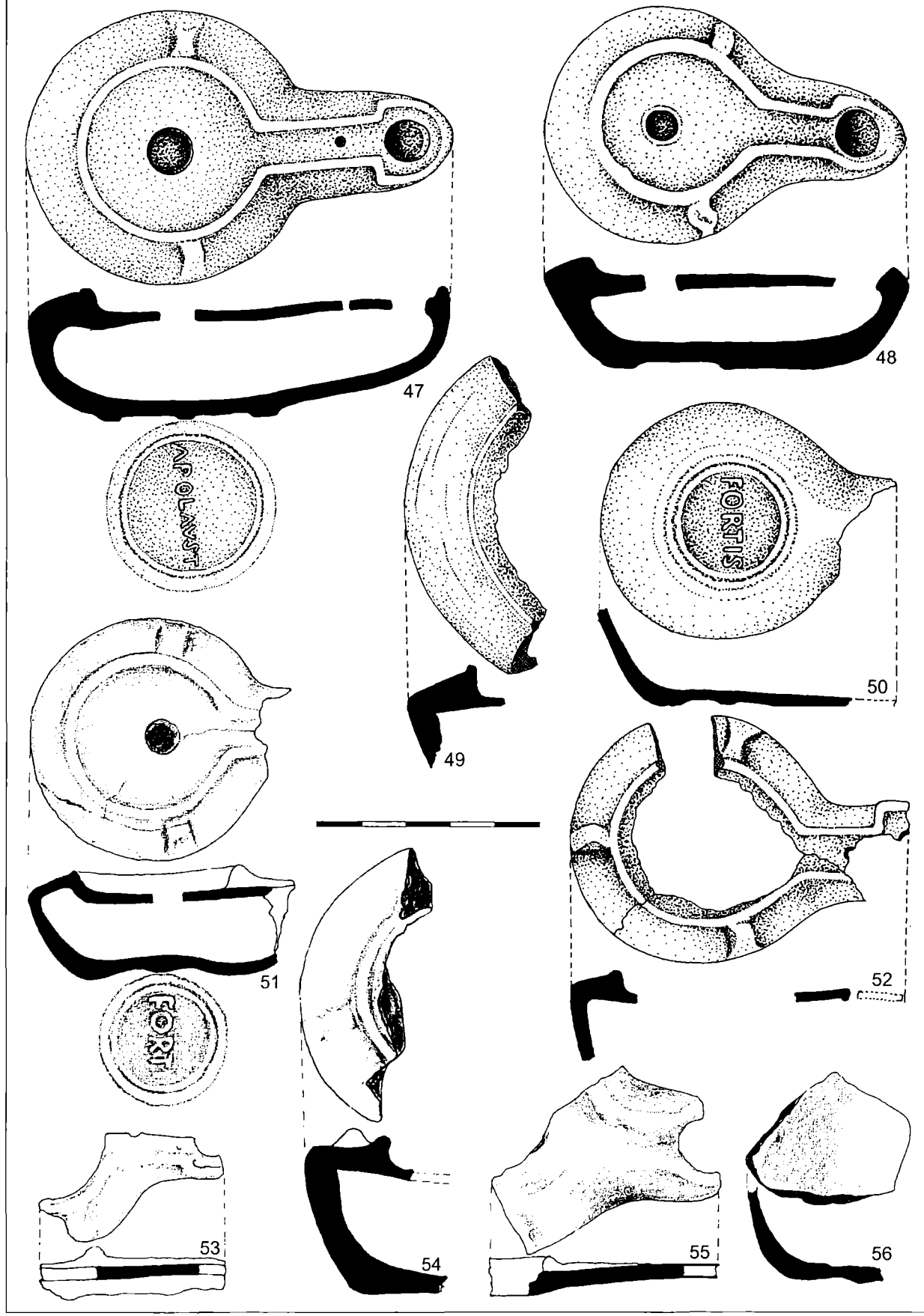
Planşa IV

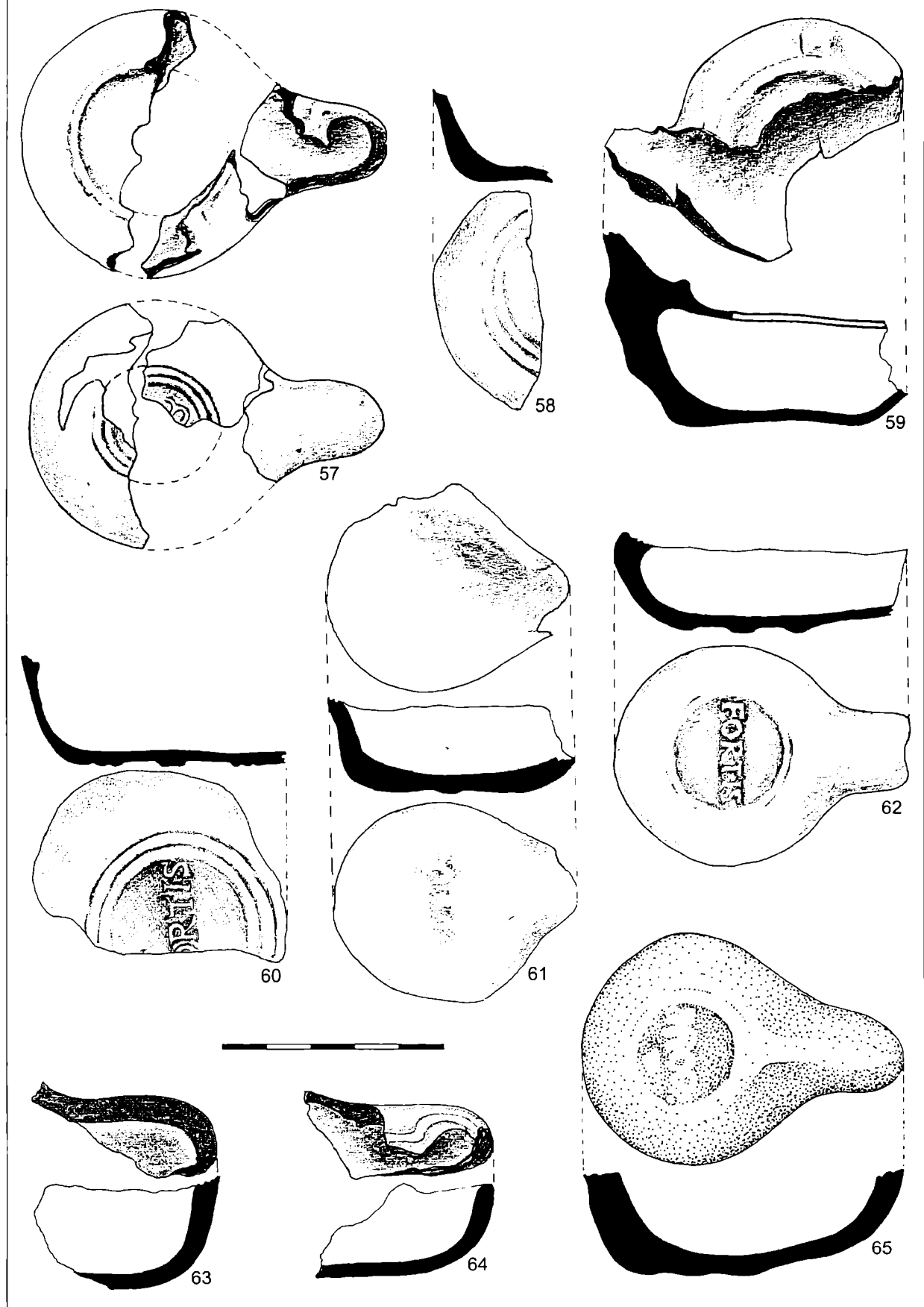
Planşa V

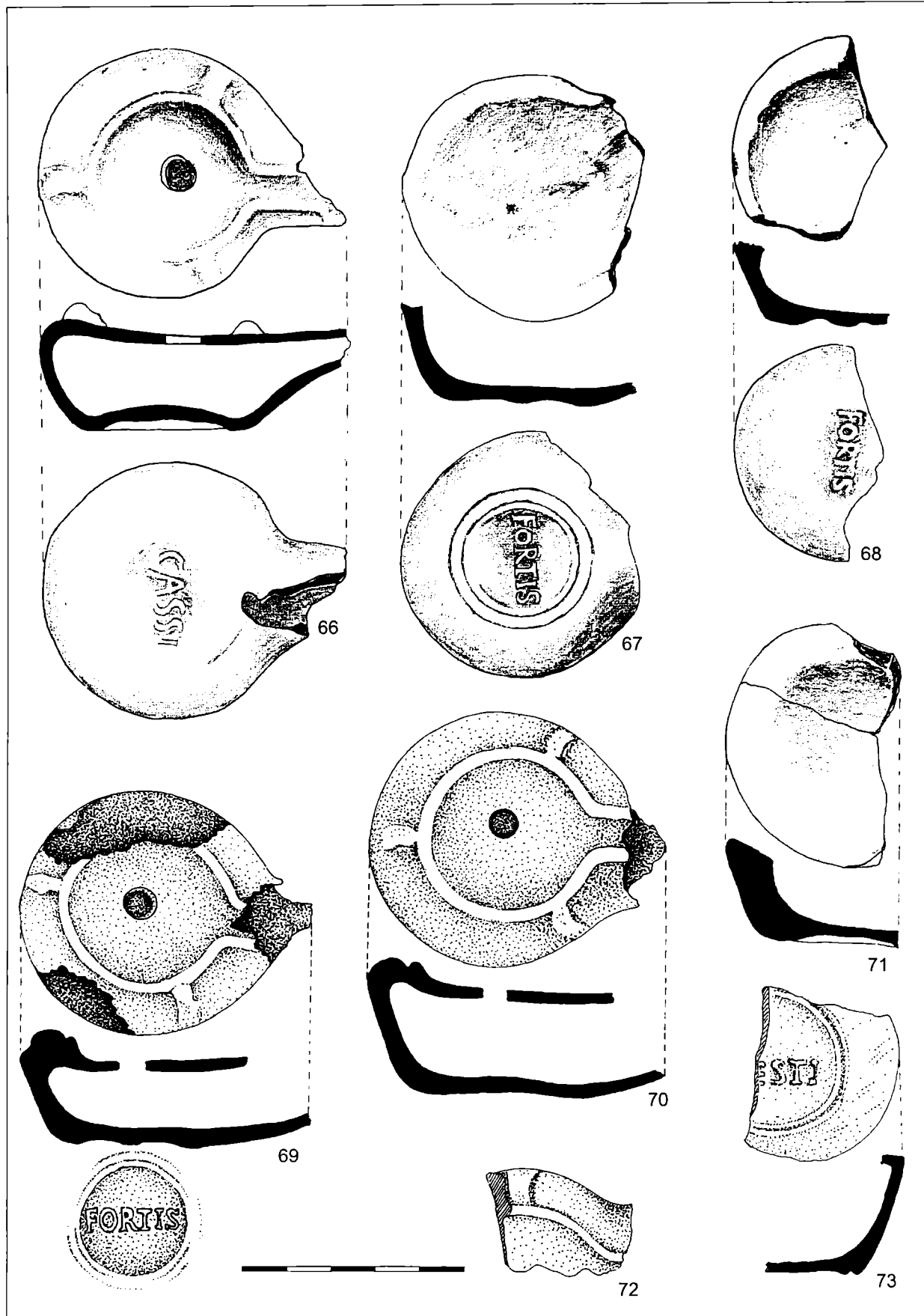
Planşa VI

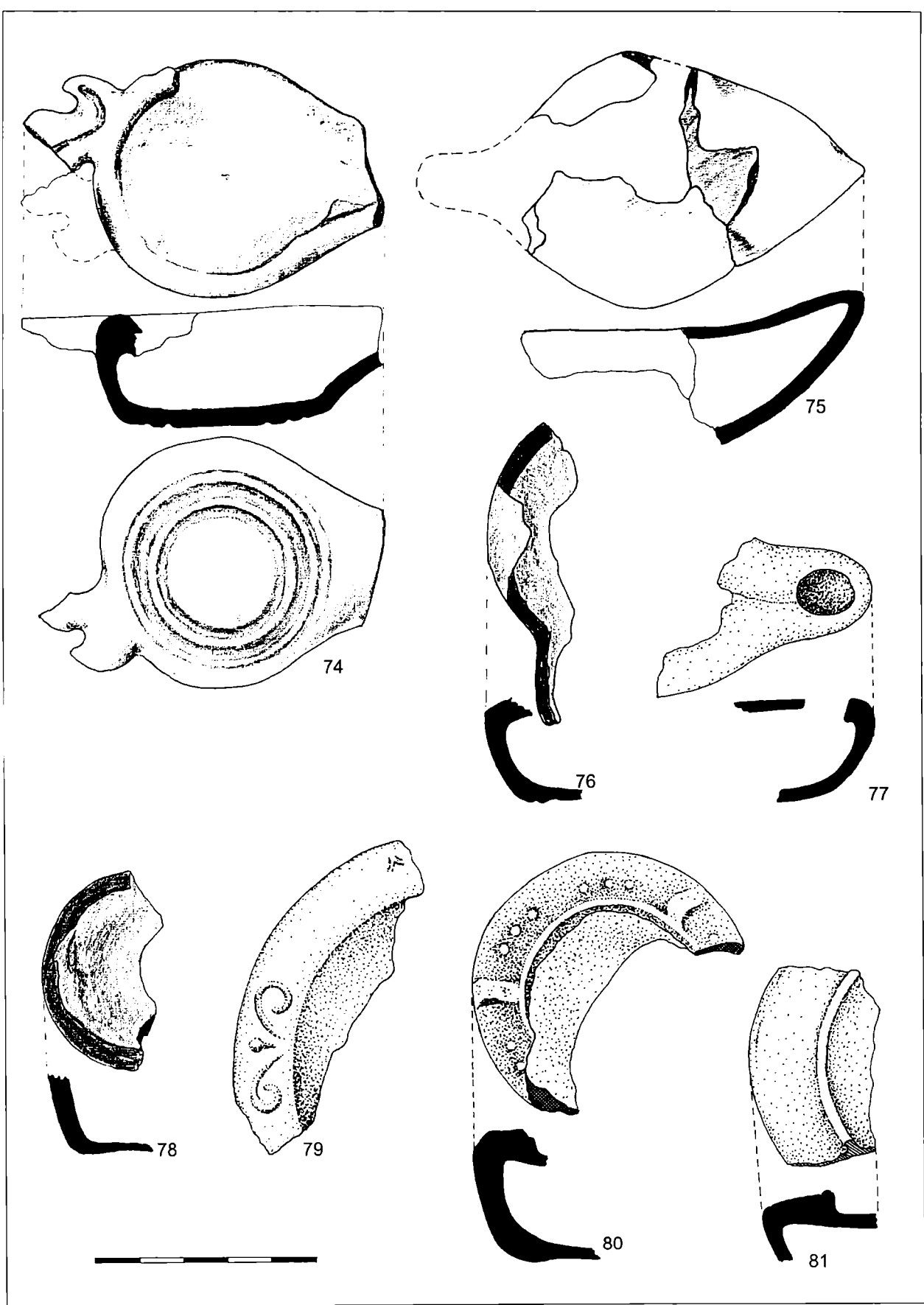
Planşa VII

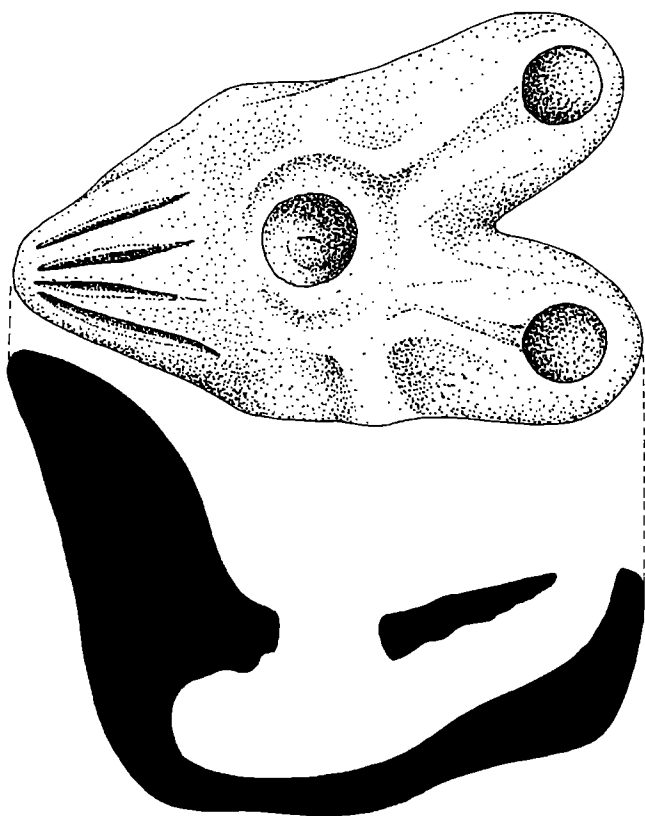
Planşa VIII

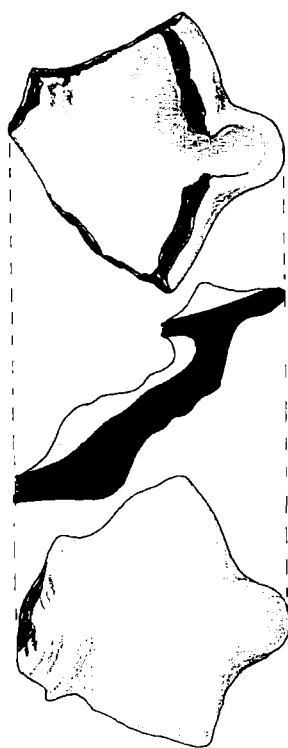
Planşa IX

Planşa X

82

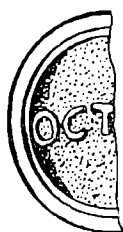
83

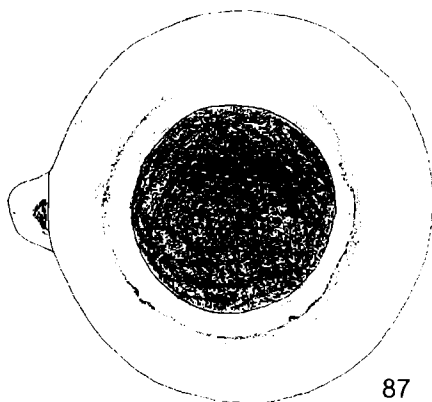
84

85

86

87

Planşa XI. 84-86 după Băluță 1996; 87 după Isac-Roman 2006.

Horea MOȘNEAG

Cuvinte cheie: Dacia romană, amfiteatre, lupte de gladiatori, vânătoare, sport

Keywords: Roman Dacia, amphitheater, gladiatorial battles, hunting, sport

Consultarea lucrărilor lui Karl-Wilhelm Weeber¹ și a lui Ernst Künzl² mi-au dat ocazia de a restudia pentru cazul provinciei Dacia (106-275 p. Chr.) problemele legate de unele activități sportive, în speță luptele de gladiatori și vânătoarea în arenă și a încerca să dăm o interpretare modernă acestor activități.

Ambii autori mai sus amintiți au introdus în cercetarea sportului antic o idee nouă pe care au și argumentat-o sistematic și anume că activitățile din circ, amfiteatru și stadion mai ales au fost rezultatul unei politici deliberate a statului roman cu scopul de a organiza distracțiile maselor. Iar propaganda pentru aceste activități prin monumente, reclame, inscripții, caricaturi, avea scopul de a face cunoscute astfel de activități și a răspândi pe tot teritoriul Imperiului Roman date în legătură cu aceste sporturi³. Nimic nu arată mai bine cât de mult iubeau romanii luptele de gladiatori și vânătoarea în arenă decât cantitatea uriașă de reprezentări pe monumente și artefacte.

Este binecunoscut faptul că sub Imperiu (după anul 27 a. Chr.) spectacolele de gladiatori erau date numai de împărați și anumiți magistrați precum și de preoții cultului imperial și aveau exclusiv scop politic și militar⁴. Începând cu Augustus spectacolele în arenă au pierdut caracterul lor inițial religios și au devenit spectacole profane instituționalizate și reglementate⁵. Gladiatura a devenit un mijloc de a încuraja arta de a lupta cu sabia și a dezvolta virtuțile războinice ale tineretului⁶. Suportul documentar pentru astfel de idei/ipoteze a fost și faptul că împărații, direct sau prin funcționarii lor, au finanțat atât construcția de „baze sportive” (amfiteatre, circuri, stadioane), au finanțat organizarea jocurilor⁷ sau au organizat răsplătirea învingătorilor prin diferite forme (bani, lauri, monumente, inscripții, schimbare de statut social etc.). Drept urmare, imagini de luptători/gladiatori sau vânători, scene de diferite concursuri (lupte, alergări atletice, jocuri, curse de cai, curse de care) au apărut pe monumente mari de piatră, inscripții oficiale, inscripții zgâriate sau incizate pe diverse artefacte (statuete din bronz, lut, vase de lux, opaite etc.) care s-au răspândit pe întreg teritoriul Imperiului Roman. Ele constituie dovezi irefutabile că activitățile sportive erau cunoscute în masă⁸.

1 Weeber 1994.

2 Künzl f.a.

3 Weeber 1994, p. 145-155.

4 Gladiator, p. 192-193.

5 Bouley 1994, p. 80.

6 DA II.1, p. 1581.

7 Weeber 1994, p. 170-173.

8 DA II.2, p. 1570.

Horea Moșneag

UBB Facultatea de Educație Fizică și Sport
e-mail: horeamosneag@yahoo.com

Lucrărilor mai sus amintite li se adaugă, desigur, și altele din care voi aminti numai pe cele elaborate de Chr. Landes și echipa lui⁹ și, de asemenea, Chr. Langner¹⁰.

K.W. Weeber și-a axat lucrarea mai ales pe descrierea bazelor unde aveau loc activitățile sportive principale (amfiteatru, stadion, circ) și mai puțin pe activitățile propriu zise din cadrul lor. El dă o primă imagine asupra uriașului efort financiar de a construi obiective sportive (amfiteatre mai ales) și în special în Imperiul Roman de Vest. **Fig. 1.** De la începutul epocii imperiale amfiteatrul a fost locul consacrat pentru luptele de gladiatori¹¹.

Chr. Landes¹² a prezentat imagini în legătură cu practicarea atletismului (în sens roman) și curselor, practicare atestată de monumente din piatră, statuete de bronz și lut, imagini pe vase ceramice, pe vase din sticlă, inscripții, mozaicuri, respectiv activitățile de pe stadioane și din circuri.

E. Künzl¹³ a prezentat o serie de suveniruri între care și unele legate de activități sportive.

Chr. Langner¹⁴ a prezentat câteva mii de grafitti (desene incizate sau zgâriate pe pereți de clădiri, pe cărămizi, pe vase, pe alte materiale dure ca țigle și cărămizi pe care s-a incizat în pasta moale sau vase încă narse). Acești grafitti conțin caricaturi de sportivi din diferite ramuri de sport (gladiatori, luptători cu animale, atleți, boxeri etc.) **Fig. 2-4.**

În diverse alte lucrări apar în chip izolat caricaturi de gladiatori pe cărămizi e.g. Dalmatia¹⁵ **Fig. 5;** statuete de bronz reprezentând gladiatori¹⁶ din Pannonia sau statuete de os reprezentând gladiatori din Germania Superior¹⁷. **Fig. 6.**

Toate aceste informații și multe altele provin de pe tot cuprinsul Imperiului Roman ceea ce susține faptul că atât obiectivele sportive cât și sporturile menționate mai sus se bucurau de o largă cunoaștere în rândul locuitorilor Imperiului.

Scopul lucrării de față este acela de a strânge la un loc reprezentările legate de luptele de gladiatori sau de vânătoare în arenă din Dacia (de fapt, cele trei provincii dacice: Porolissensis, Apulensis, Malvensis) (monumente, statui, statuete, reprezentări pe vase, zgârieturi sau incizii pe materiale ceramice (cărămizi, țigle, vase) și a stabili în ce măsură aceste reprezentări se integrează în cursul general al reprezentărilor de acest fel din Imperiul Roman și impactul lor social în provinciile dacice.

Metoda de lucru a fost simplă:

a. am pornit de la lista cu activitățile sportive din antichitatea romană pe care am întocmit-o și am acceptat-o noi înșine în cursul cercetărilor pentru teză (pe baza literaturii mai sus amintite: *Weeber 1994, Landes et alii 1990, 1994, Langner 2001*). I. **Exerciții fizice:** 1. atletism; 2. gimnastică; 3. călărie; 4. înot; 5. tras cu arcul; 6. lupta cu arme; 7. marș; 8. probe combinate e.g. pentatlon. II. **Jocuri propriu zise:** 1. jocul cu mingea; 2. jocuri de inteligență. III. **Întreceri sportive** 1. **sporturi profesionale:** 1. pancratiu; 2. pugilat; 3. lupte. IV. **Întreceri sportive** 2. **jocuri publice:** 1. curse de cai; 2. curse de care; 3. vânătoare în arenă; 4. lupte de gladiatori. V. **Dansul.** VI. **Turismul:** 1. călătorii de informare și interes; 2. călătorii de plăcere; 3. pelerinaje.

Se poate observa că subiectul ales de noi, aici, acum, respectiv luptele de gladiatori și vânătoare în arenă, fac parte din grupa întrecerilor sportive 2. **jocuri publice.**

b. desigur, am pornit de la lucrările de bază despre gladiatură și anume articolul gladiator¹⁸ care ne-au oferit informațiile de bază despre gladiatori, bazate direct pe izvoarele scrise și arheologice cunoscute în epocă.

c. pentru comparație am folosit reprezentările de gladiatori sau vânători în arenă (monumente sau caricaturi) din lucrările mai sus citate și mai ales din Chr. Langner¹⁹ pe materiale ceramice.

9 Landes 1990; Landes 1994.

10 Langner 2001.

11 DA II.2, 1896, p. 1592.

12 Landes et alii 1990; Landes et alii 1994.

13 Künzl f.a., passim.

14 Langner 2001, passim.

15 Osanić 2001, p. 168, fig. 3.

16 Zsidi-Furger 1997, p. 117, fig. 266.

17 Zsidi-Furger 1997, p. 136, fig. 93.

18 G. Lafaye, DA II.2, (f-g), 1896, p. 1563-1599; V. Chapot, DACL VI.1, col. 1275-1283.

19 Langner 2001.

d. am adunat din toate publicațiile românești (vezi bibliografia) reprezentările de gladiatori sau vânători în arenă pe care le-am comentat (vezi mai jos).

Stadiul actual al cunoștințelor în legătură cu activitățile din amfiteatrele dacice

Cercetarea activităților sportive antice de pe teritoriul românesc în general și de pe teritoriul provinciilor dacice în special (Transilvania, Oltenia și Banatul) este foarte rămasă în urmă în comparație cu ceea ce se știe despre provinciile romane din vestul Europei. De fapt, nimeni nu s-a ocupat concret de identificarea unor activități din amfiteatre, care să aibă caracter sportiv. Datorită acestui fapt, în lucrările generale privind activitatea sportivă în antichitate (de exemplu cele amintite mai sus) nu se știe nimic în legătură cu reprezentările de gladiatori, luptători în arenă ori altele din provinciile dacice, totul rezumându-se la cunoașterea existenței celor două/trei amfiteatre.

Lucrările românești care s-au ocupat sau se mai ocupă cu istoria universală a educației fizice²⁰ sau numai cu anumite ramuri speciale ale sportului antic²¹ nu au reușit să identifice aproape nimic din informațiile despre sportul antic de pe teritoriul românesc și în special din fostele provincii Dacia și să le integreze în istoriile lor. Faptul este foarte curios de pildă pentru că D. Almășanu²² a inclus în ilustrația cărții lui și monumente din Dacia: p. 153 statueta de atlet de la Ulpia Traiana; p. 149 statueta de gimnast de la Potaissa/Turda. Niciuna din aceste lucrări românești nu se bazează pe studierea izvoarelor arheologice care există și nu sunt întocmite științific²³, ci se copiază pur și simplu una pe alta cu erori cu tot.

Cartea lui C-tin Kirițescu menționează doar existența amfiteatrului de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, basoreliefuri cu scene de luptă (care nu există de fapt!) și băile romane în general (de la niciuna nu se cunosc palestrele!)²⁴. Cartea autorilor D. Almășanu și Gab. Lupan amintește și ea amfiteatrele de la Ulpia Traiana și Porolissum/Moigrad, basoreliefuri cu inscripții (care nu există!) și întreceri atletice (despre care nimeni nu știe nimic!)²⁵. Cartea autorilor Gh. Neța și Flavia Rusu menționează aceleași date: un amfiteatru de piatră la Ulpia Traiana, un amfiteatru de lemn!!! la Porolissum și termele de la Drobeta²⁶. Flavia Rusu va repeta exact aceleași date²⁷.

Lucrările care se referă numai la istoria sportului românesc!!!, mai exact spus informațiile despre sportul antic pe teritoriul fostelor provincii dacice, sunt și ele deficitare. Gh. Postolache²⁸ amintește teatrul de la Ulpia Traiana, cel de lemn de la Porolissum/Moigrad (nici el nu știe că a fost reconstruit în piatră!), termele de la Drobeta, Ulpia Traiana și Romula construite și reparate în secolul III !!!!!. El presupune lupte de gladiatori și spectacole organizate de colegiile de augustales din Apulum!!!, precum și concursuri atletice!!!²⁹. El mai amintește și despre o statueta de gimnast de la Napoca/Cluj (care nu există!). Într-o lucrare ulterioară³⁰ el repetă exact aceleași date, dar adaugă construirea amfiteatrului în piatră de la Porolissum și reparații la amfiteatrul de la Ulpia Traiana în anul 158 (ceea ce nu se știe!!!).

Arheologii care s-au ocupat cu amfiteatrele (D. Alicu, C. Opreanu) sau cu reprezentări de gladiatori³¹ nu au analizat problemele ca activitate sportivă ci pur și simplu i-a interesat legătura între reprezentările de gladiatori și existența amfiteatrelor.

20 Kirițescu 1964; Neța-Rusu 1993; Almășanu-Lupan 2001; Rusu 2008.

21 Almășanu 2007.

22 Almășanu 2007.

23 Deși aveau datele diferite de Stela Petecel: Petecel 1980.

24 Kirițescu 1964, p. 501.

25 Almășanu-Lupan 2001, p. 178-180.

26 Neța-Rusu 1998, p. 209.

27 Rusu 2008, p. 248.

28 Postolache 1979, p. 11-13.

29 Postolache 1979, p. 12-14.

30 Postolache 1995, p. 12-14.

31 Oct. Floca, V. Moga, C. Opreanu) (Opreanu 1994.

Modelele pentru reprezentările de gladiatori din Dacia provenite din diferite părți ale Imperiului Roman (statui, statuete, picturi, caricaturi, desene, zgârieturi, incizii) pe diferite artefacte mai ales (Fig. 2-6) constituie acum exemple bune de răspândire a acestor tipuri de reprezentări și rolul lor în societate. Am selectat din șirul lung de monumente și artefacte numai câteva: caricaturi de gladiatori (de specialități de luptă diferite) în poziții de luptă (Fig. 2); gladiatori luptând cu același tip de armă (Fig. 3), gladiatori luptând cu arme diferite (Fig. 4), statuete de gladiatori (Fig. 6).

Constatări cu caracter tehnic

1. În provinciile dacice (Porolissensis, Apulensis și Malvensis) există reprezentări de gladiatori pe mai multe categorii de artefacte: vase ceramice, cărămizi și țigle, tipare pentru turnat plăcuțe votive sau, eventual, chiar tesare de intrare în amfiteatre, statuete de bronz, monumente de piatră.
2. Reprezentările provin de pe tot întinsul provinciei, dar mai ales din marile orașe (Porolissum, Apulum, Ulpia Traiana) sau în apropierea unor caestre mari; în unele din aceste locuri deși nu au fost găsite prin metode arheologice amfiteatre, se presupune că au existat. (Fig. 7).
3. Reprezentările din Dacia, caracteristice (cele de pe țigle și vase) nu se deosebesc cu nimic de cele cunoscute din Imperiu.
4. Majoritatea acestor reprezentări (al căror număr nu este mare) reprezintă mai ales secutores; retiarii apar mai rar, o dată sau de două ori. Nu putem ști acum dacă acest raport reprezintă o realitate, respectiv o proferință a daco-romanilor pentru luptele cu secutores sau este o întâmplare datorată descoperirilor puține.
5. Reprezentările de pe vasele de import (*terra sigillata*) sunt la fel cu cele din imperiu pentru că vasele provin din ateliere din alte provincii; imitațiile după aceste vase sunt exact la fel.
6. Reprezentările de pe tipare sunt identice cu cele din alte provincii.

Constatări referitoare la sporturile reprezentate

1. Se poate afirma fără teamă de a greși că și în provinciile dacice (Malvensis, Apulensis, Porolissensis) circulau, ca și în celelalte provincii ale Imperiului Roman, aceleași tipuri de reprezentări legate de gladiatură și venatio: statuete de gladiatori din bronz (sau lut), reprezentări de gladiatori pe monumente mari de piatră, reprezentări de gladiatori pe vasele ceramice de lux, caricaturi de gladiatori pe cărămizi și țigle, tipare cu gladiatori, opaițe cu reprezentări de gladiatori. Se poate constata o asemănare mare între fiecare tip de reprezentare din Dacia cu cele din Imperiu, în toate cazurile mai sus amintite.

2. Deși în număr mai mic (cel puțin în raport cu provinciile de unde provin analogiile) reprezentările în legătură cu gladiatura și venatio arată că în provinciile dacice, mai ales în jurul orașelor mari Napoca, Apulum, Ulpia Traiana, Romula sau a caestrelor mari Porolissum, Potaissa, Micia, există reprezentări de gladiatori sau luptători în arenă, ceea ce sugerează că și aici, ca și aiurea în Imperiul Roman, statul roman prin reprezentanții săi au susținut intens propaganda pentru distracția poporului.

3. Așa cum spuneam mai sus, cea mai frecventă reprezentare este cea de secutor, luptător înarmat cu scut și spadă (cf. DA II.2, p. 1584-1585) și apoi, dar cu mult mai puține, sunt reprezentările de retarius (cf. DA 2, 1896, p. 1585-1586).

4. Mediatizarea acestor două activități „sportive” pe artefacte de mare circulație: vase de lux de import, opaițe, tipare pentru diverse activități sociale sau de cult s-a practicat deci din plin și în Dacia, integrând și din acest punct de vedere provincia în lumea romană și constituind și un criteriu de popularitate pentru aceste sporturi.

5. Și în provinciile dacice împărații au fost aceia care fie direct, fie prin reprezentanții lor (guvernatorii provinciilor mai ales) au finanțat construirea amfiteatrelor, principalul loc unde se dădeau lupte de gladiatori și acțiuni de vânatoare în arenă. Cazul, sigur atestat epigrafic, este cel al amfiteatrului de piatră de la Porolissum/Moigrad (jud. Sălaj) (CIL III, 836), dar și cel al amfiteatrului de la Ulpia Traiana unde o dedicație a unui preot al cultului imperial a fost găsită în apropierea amfiteatrului (C. Opreanu, în *Omagiu lui Dinu Adameșteanu*, Cluj-Napoca, 1996, p. 189).

6. Armata romană a fost „dotată” în chip prioritar cu astfel de edificii pentru că luptele de gladiatori întăreau spiritul de corp, de luptă și atașamentul la grandoarea Romei (Bouley 1994, p. 83). Se poate constata acest lucru în cazul castrului de legiune de la Apulum, castrului de la Vețel/Micia și, mai ales, a complexului

militar de la Porolissum/Moigrad (unde sunt patru descoperiri de acest tip din totalul de 15 în toate Daciile: vezi mai jos repertoriul).

Repertoriul de monumente arheologice

Figura 8

1. Fragment de tipar de lut pentru turnat vase de lux, imitație după terra sigillata; dr. 7 cm: grosime = 1 cm; pastă fină de culoare gălbuie, nisipoasă; se folosea pentru producerea unor vase de lux prin turnare; tipul de vas bol Dragendorf 37; scena cu doi gladiatori, întorși unul spre dreapta, celălalt spre stânga; poartă scuturi rotunde și săbii scurte; sub ei, în registru, doi câini; Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca; Porolissum/Moigrad; terasa cu sanctuare din orașul roman; datează din secolul III p.Chr. *Gudea-Isac 1980*, p. 201, nr. 44, fig. 3.

2. Fragment de vas cu decor aplicat; pastă foarte fină de culoare cărămizie; dimensiunile neprecizate de autori; reprezintă un gladiator în poziție de luptă; Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca; Micăsasa – așezare rurală; datează din secolele II-III p.Chr. *Alicu-Opreanu 2000*, p. 39-40, fig. 9.

Figura 9

3. Tipar de lut ars, fragmentar; o parte din circumferință lipsește; reprezintă o scenă de luptă între doi gladiatori; în partea stângă luptător cu cască, bust descoperit; în mâna dreaptă ține scutul, în mâna stângă are o sabie încovoiată; în partea dreaptă luptătorul este destul de asemănător; pe cap poartă cască, iar bustul este descoperit; în mâna dreaptă poartă un scut; în mâna stângă are o sabie încovoiată; în spatele gladiatorului din partea dreaptă stă un personaj care ar putea fi judecătorul luptei; Muzeul Județean de Istorie și Artă din Zalău; Porolissum/Moigrad; așezarea civilă, sectorul O1; dateare în a doua jumătate a secolului II – începutul secolului III. *Tamba-Matei 1991*, p. 221-222, fig. 1 a-b.

4. Tipar de lut ars; fragmentar; se păstrează doar cam o treime din piesă; realizată din pastă foarte fină de culoare cărămizie; diametrul probabil 12 cm; grosimea piesei 1,1 cm; în partea stângă (cea păstrată) este reprezentat un gladiator; poartă coif cu panaș; bustul pare nud; în mâna dreaptă pare a ține scutul oval; în mâna stângă ține o sabie scurtă, dreaptă (ar putea fi chiar pumnal = pugio); Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca; Napoca/Cluj-Napoca, clădire din orașul roman; datează din secolul III p.Chr. *Cociș-Ruscu 1994*, p. 124, nr. 31, fig. 9.1.

Figura 10

5. Cărămidă romană; întreagă, dar crăpată în patru părți; dimensiuni 54 x 53 x 5 cm; pastă nisipoasă de culoare cărămizie; pe fața fină a fost incizată în pasta moale figura unui gladiator (secutor) în atac spre dreapta; pe cap poartă coif; bustul pare descoperit; în mâna dreaptă ține scutul patrulater; în mâna stângă, ridicată în sus, ține un pumnal scurt cu lama dreaptă; poartă o fostanelă scurtă prinsă cu centură la brâu; în picioare poartă ghete; Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca; Ulpia Traiana Sarmizegetusa, clădirea numită 0002 din oraș; datează din secolul II p.Chr. *Opreanu 1984*, p. 517 și urm., fig. 1.

6. Cărămidă; fragment din care se păstrează doar colțul din dreapta, partea de sus; pasta nisipoasă fină de culoare cărămizie; dimensiuni 27 x 15 x 5 cm; pe fața fină a piesei a fost incizată cu un obiect ascuțit figura unui gladiator (pare-se secutor); se păstrează numai o parte a desenului, imaginea fiind și schematică: poartă cască și se vede o parte dintr-un scut rotund; Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca; Napoca/Cluj-Napoca, așezarea din Valea Chintăului; datează din secolele II-III p.Chr. *Alicu-Opreanu 2000*, p. 38, fig. 8.

7. Cărămidă romană; întreagă; pasta nisipoasă cu pietricele de culoare cărămizie; dimensiuni 39,5 x 39 x 6 cm; pe fața fină a piesei a fost incizată în pasta moale, cu un obiect, ascuțit un gladiator (retarius) cu numele Herculanius; luptătorul nu poartă cască; bustul este descoperit; poartă un fel de chiloți scurți și pare încălțat; în mâna dreaptă ține lațul, iar în mâna stângă ține furca de luptă cu trei dinți; Muzeul Unirii Alba Iulia; Apulum/Alba Iulia; fără loc de descoperire precizat; dateare: secolul III p.Chr.; cărămida a fost produsă în atelierele de țiglărie ale unității de gardă a guvernatorului provinciei: numerus singulariorum; *Moga 1983*, p. 81-91, fig. 1.

Figura 11

8. Statuetă de bronz; de dimensiuni mici; înălțimea = 15 cm; piesa turnată reprezintă un gladiator (autorul care a publicat primul piesa crede că este vorba de un thrax); statueta este așezată pe un stativ tubular; luptătorul stă în picioare; poartă cască, dar fără vizieră; în mâna dreaptă ține o sabie dreaptă și scurtă; în mâna stângă ține un scut uriaș, patrulater curbat; pe mâna dreaptă se vede ceva ca un manșon; Muzeul Sarmizegetusa; Zeicani – localitate aproape de Sarmizegetusa Ulpia Traiana; dateare: secolul II p.Chr. *Floca 1973*, p. 131-136, fig. 1.

9. Statuetă din bronz turnat; întregă; dimensiuni soclu de 5,5 cm; 9,8 cm lungime; 5,6 cm lățime; reprezintă doi gladiatori înleștați în luptă; un secutor și un retiarius; secutorul este cuirasat: pe picioare are jambiere, încălțat cu sandale; pe solduri poartă un sort; bustul este gol; în mâna stângă ține un pumnal scurt (gladius), iar pe brațul drept un scut; celălalt luptător este și el sumar îmbrăcat; bustul este gol; peste mijloc poartă un șorț legat cu un cingulum (cingătoare); picioarele sunt desculțe; peste glezne are două fașe; capul este descoperit; brațul stâng este apărat de o piesă de metal numită galerus, prinsă cu o curea care trece peste piept; Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca; Potaissa/Turda; locul de descoperire necunoscut; datează din secolele II-III p.Chr. *Pop-Dănilă 1971*, p. 128-129, nr. 3, fig. 3.

10. Statuetă din bronz turnat; fragmentară; reprezintă un gladiator (secutor); mâna dreaptă este ruptă de la cot în jos; jumătatea de jos a scutului (din mâna stângă) este ruptă; labela picioarelor lipsesc; dimensiuni: înălțimea = 8,1 cm; pe cap are cască cu vizier; peste mijloc are un șorț legat cu o cingătoare (cingulum); scutul era rotund; Muzeul Județean de Istorie și Artă din Zalău; Porolissum; castrul Pomet; dateare în secolul III p.Chr. x x x *Antique bronzes in Romania. Exhibition catalogue*, București, 2003, nr. 118.

Figura 12

11. Perete lateral de monument funerar (aedicula); fragmentar; dimensiunile nu sunt precizate; reprezintă doi gladiatori în poziție de luptă; în picioare; greu înarmați; în stânga se afla un secutor, în dreapta un thrax; figurile nu se disting; ambii poartă căști cu panaș și scuturi patrulatere; secutorul are în mâna dreaptă un pumnal scurt (gladius), iar thraxul luptă cu un cuțit încovoiat; busturile par a fi goale; Muzeul Brukenthal din Sibiu; loc de descoperire necunoscut; dateare propusă: secolele II-III p.Chr. *Alicu-Opreanu 2000*, p. 40, fig. 11.

12. Perete lateral de monument funerar (aedicula ?); fragmentar; dimensiunile neprecizate; reprezintă doi gladiatori și ei fragmentar reprezentați; par a sta în picioare; se disting doar căștile cu panaș, iar corpurile sunt acoperite de cele două scuturi patrulatere; cel din dreapta pare a ține în mâna dreaptă un pumnal scurt; cel din stânga are în mâna dreaptă, jos, un cuțit curb; se pare că este vorba de un secutor și un thrax; Muzeul Brukenthal din Sibiu; locul de descoperire necunoscut; dateare generală: secolele II-III p.Chr. *Alicu-Opreanu 2000*, p. 40, fig. 11.

Figura 13

13. Fragment de inscripție votivă; dimensiunile neprecizate; se păstrează o parte din rama superioară – două bucăți – cu inscripție secundară; pe partea cea mai mare se poate întregi formula DEAE NEMESI; pe partea din dreapta, cea mai mică, se vede capătul de sus al unui trident, purtat în general de un retiarius; combinația între dedicația către Nemesis și prezența tridentului i-a făcut pe cercetători să presupună că inscripția a fost pusă pentru sau de un gladiator/retiarius; Muzeul Sarmizegetusa; Ulpia Traiana Sarmizegetusa – locul de descoperire neprecizat; dateare: secolele II-III p.Chr. *IDR III.2*, 1980, p. 277-278, nr. 327.

14. Opaț; fragmentar; se păstrează numai capacul cu discul central; pastă foarte fină de culoare cărămizie; la suprafață este o angobă de culoare cărămizie închisă; pe disc este reprezentat un gladiator în atac spre dreapta; poartă casca cu panaș; în mâna stângă întinsă înainte are un cuțit drept, scurt (gladius probabil), pe mâna dreaptă poartă scutul patrulater, îndoit; gleznele sunt protejate; Muzeul Județean de Istorie și Artă din Zalău; Porolissum/Moigrad; castrul pe de d. Pomet; *latus praetorii sinistrum*; datează de la începutul secolului II; C.A. Roman, *Lamps from Dacia Porolissensis*. I, Zalău, 2006, p. 95-96, nr. 43, planșa 12/43.

Figura 14

15. Bol de terra sigillata; forma Dragendorf 37, produs la Rheinzabern; sub șirul de ove se vede figura unui bestiarius (vânător în arenă) purtând în mâna dreaptă un bici ? și gonind după un leu; în câmp se află frunze de acant; Muzeul Olteniei din Craiova; Romula/Reșca, locul neprecizat în oraș; dateare: prima jumătate a secolului III p.Chr. Gh. Popilian, *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova, 1976, pl. IX/131.

Prescurtări și bibliografie

Culegeri de izvoare scrise

IDR	Inscripțiile Daciei Romane, București
Petecel 1980	Stela Petecel, <i>Antichitatea greco-romană despre sport</i> . Antologie. Prefață, indici și note de....., București 1980

Lucrări teoretice despre sport și gladiatură

sport f.a.	sport, în <i>Neue Pauly – Enzyklopädie der Antike</i> , Stuttgart-Weimar f.a., p. 1579-1599
gladiator	G. Lafaye, gladiator, în <i>DA II.2</i> , 1896, col. 1580-1599

gladiateurs
gladiatori

V. Chapot, gladiateurs, în *DACL* VI.1, 1924, col. 1275-1283
Alexandra Ștefan, gladiatori, în *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României*, București 1996, p. 192-193

Lucrări generale de istoria sportului în antichitatea romană

- Landes et alii 1994 Chr. Landes, Mariana Georguieva, Veronique Kramerovskis, Ant. Chéné, Ph. Foliot, *Catalogue de l'exposition: La stade romain et ses spectacles*, Lattes 1994
- Landes et alii 1990 Chr. Landes, Veronique Kramerovskis, Veronique Fuentes, Ant. Chéné, Ph. Foliot, *Catalogue de l'exposition: le cirque et les courses de chars Rome-Byzance*. Lattes 1990
- Weeber 1994 K.W. Weeber, *Panem et circensis. Massenunterhaltung als Politik im antiken Rom*. Mainz am Rhein 1994
- Künzl f.a. E. Künzl, *Souvenirs und Devotionalien. Zeugnisse der gesellschaftlichen, religiösen und kulturellen Tourismus im antiken Römerreich*. Mainz am Rhein f.a.
- Langner 2001 Chr. Langner, *Graffitizeichnungen. Motive, Gestaltung und Bedeutung*. Wiesbaden 2001

Lucrări românești de istoria sportului

- Almășanu-Lupan 2001 D. Almășanu-Gab. Lupan, *Istoria milenară a sportului și educației fizice*, Cluj-Napoca 1998
- Almășanu 2007 D. Almășanu, *Ideea de sport în sculptură/The idea of sports in sculpture*, Cluj-Napoca 2007
- Kirițescu 1964 C-tin Kirițescu, *Palestrica. O istorie universală a culturii fizice*, București 1964
- Neța-Rusu 1998 Gh. Neța-Flavia Rusu, *Istoria milenară a educației fizice și sportului*, Cluj-Napoca 1998
- Rusu 2008 Flavia Rusu, *Educația fizică și sportul în istoria omenirii*, Cluj-Napoca 2008

Lucrări despre istoria sportului pe teritoriul românesc

- Postolache 1979 N. Postolache, *Istoria sportului românesc în date*, Iași 1979
- Postolache 1995 N. Postolache, *Istoria sportului în România. Date cronologice*, București 1995

Lucrări care oferă modele din arheologia vest europeană

- Ozanić 2001 Ivana Ozanić. Tri rimske opeke s prikazom ljudskojlika iz Arheološkog Muzeja u Zagrebu, în *Vjesnik Arheološkog Muzeja u Zagrebu* XXXIV 2001, p. 153-166
- Zsidi-Furger 1997 Paula Zsidi-Alex R. Furger (eds.), *Augusta Raurica-Aquincum. Das Leben in zwei römischer Porovinzstädte*, Basel 1997

Lucrări românești de arheologie provincială romană care au publicat date despre amfiteatre și gladiatori

- Alicu-Opreanu 2000 D. Alicu-C. Opreanu, *Les amphitheatres de la Dacie romaine*, Cluj-Napoca 2000
- Bouley 1994 Elisabeth Bouley, La gladiature et la venatio en Moesie Inferieure et en Dacie à partir du regne de Trajan, în *Sargeția* XXV, 1992-1994, p. 77-95
- Cociș-Ruscu 1997 S. Cociș-D. Ruscu, Reliefmedaillons und Tonmatrizen aus Dakien, în *Acta Rei Cretariae Romanae Fautores* 35, 1997, p. 121-133
- Floca 1973 Oct. Floca, Gladiator traco-dac în arena amfiteatrului de la Ulpia Traiana, în *Sargeția* X, 1973, p. 131-136
- Gudea-Isac 1980 N. Gudea-D. Isac, Terra sigillata de la Porolissum, în *Acta Musei Porolissensis* IV, 1980, p. 191-200
- Moga 1983 V. Moga, A existat un amfiteatru la Apulum ? În legătură cu o tegulă apulensă, în *Apulum* XXI, 1983, p. 81-87
- Opreanu 1984 C. Opreanu, Desenul unui gladiator pe o cărămidă de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, în *Acta Musei Napocensis* XXI, 1984, p. 512-526
- Pop-Dănilă 1971 C-tin Pop-Șt. Dănilă, Statuete romane reprezentând luptători, în *Banatica* 1, 1971, p. 127-135

Contributions to the History of Sport in Roman Dacia

2. About propaganda for gladiatorial battles and hunting in the amphitheater

(Abstract)

Considering both the manifold representations of gladiators (caricatures engraved or scratched into various artifacts, statues, figurines, images impressed on crockery, rush lights etc. – Langner 2001; Weeber 1994 etc.) and the establishment of the fact that all these are part of the Roman state policy to use sports as entertainment for the people (Weeber 1994, *passim*; Landes et alii 1990; 1994), the author (H. Moșneag) attempts with the present paper to compare the spread of data regarding gladiators and from arena hunters and what can be established now for the Dacian provinces.

Empire following the presentation of images accounting for the brief time-scale of coliseum occurrence – Figure 1 – and the gladiator fights within the Empire (figurines, representations on monuments, caricatures etc.) – Figures 2-6, the author sets forth a compilation of this type of discoveries throught the territory of Dacia – Figures 8-15 – and an image of their spread across Dacia – Figure 7.

The author concludes that, even in the current stage of knowledge, it can be stated that the same types of gladiator and arena hunter representations occur in Dacia, engraved into stone monuments, various artifacts or impressed, scratched and ripped into ceramic ware. Therefore, the Empire conducted the same entertainment policy for the masses in Dacia, particularly with towns or important military centers.

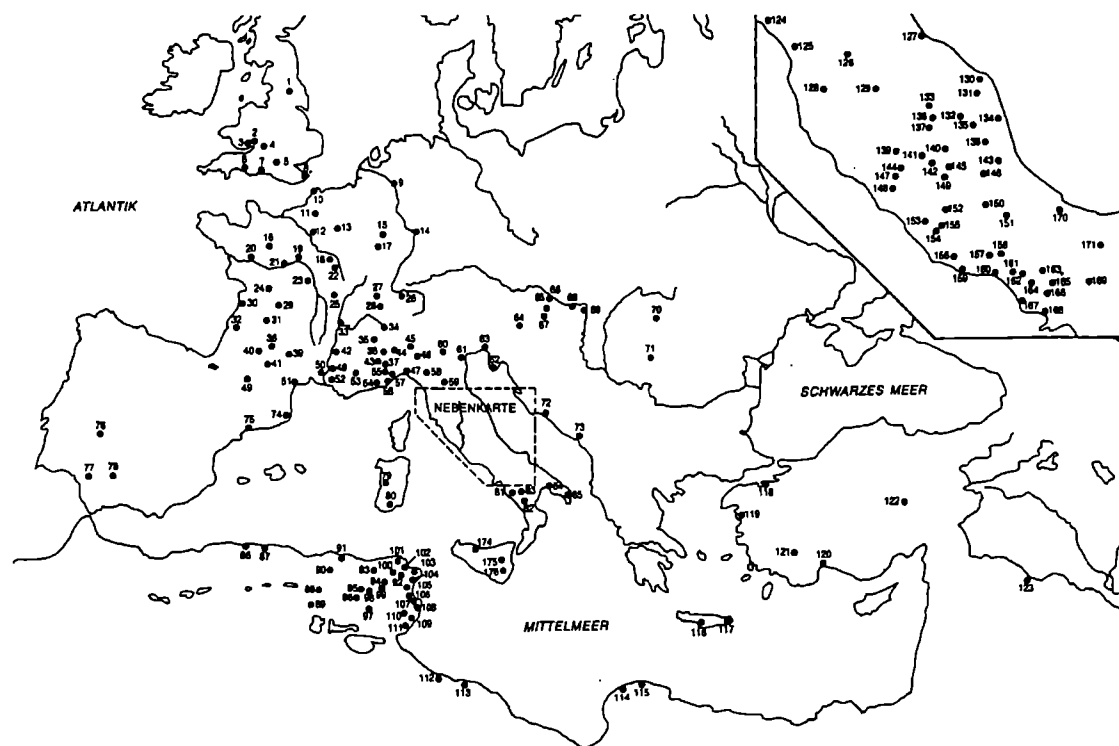

Abb. 22 Amphitheater im Römischen Reich:

1 Isurium	45 Mediolanum	89 Gemellae	133 Asisium
2 Venta Silurum	46 Velleia	90 Cirta	134 Firmum
3 Isca Silurum	47 Libarna	91 Rusicade	135 Falerio
4 Durocomovium	48 Arausio	92 Uthina	136 Hispellum
5 Calleva Atrebatum	49 Lugdunum Convenarum	93 Simithu	137 Mevania
6 Durnovaria	50 Nemausus	94 Thuburbo Maius	138 Asculum
7 Regnum	51 Baeterrae	95 Thibari	139 Volsinii
8 Rutupiae	52 Arelate	96 Theveste	140 Spoletium
9 Vetera	53 Apta Iulia	97 Sufetula	141 Carsulae
10 Gesoriacum	54 Forum Iulii	98 Mactaris	142 Interamna Nahars
11 Samarobriua	55 Augusta Bagiennorum	99 Seressi	143 Interamna
12 Augustomagus	56 Cemenelum	100 Thuburbo Minus	144 Ocriculum
13 Durocortorum	57 Albingaunum	101 Utica	145 Reate
14 Mogontiacum	58 Parma	102 Karthago	146 Amiternum
15 Augusta Treverorum	59 Forum Corneli	103 Carpi	147 Faleri
16 Suindinum	60 Verona	104 Vina	148 Sutrium
17 Divodurum Mediomatricorum	61 Patavium	105 Pupput	149 Trebula Mutuesca
18 Ageincum	62 Pola	106 Hadrumetum	150 Alba Fucens
19 Cenabum	63 Aquileia	107 Leptis Minor	151 Marruvium
20 Iuliomagus	64 Flavia Solva	108 Thapsus	152 Tibur
21 Caesarodunum	65 Scarbantia	109 Acholla	153 Rom
22 Autessiodurum	66 Camuntum	110 Thydrus	154 Bovillae
23 Avaricum	67 Savaria	111 Thaenae	155 Tusculum
24 Limonum	68 Brigetio	112 Sabrata	156 Setia
25 Augustodunum	69 Aquinum	113 Leptis Magna	157 Aquinum
26 Vindonissa	70 Porolissum	114 Ptolemais	158 Suessa
27 Vesontio	71 Sarmizegetusa	115 Cyrene	159 Tarracina
28 Aventicum	72 Salonae	116 Gortyna	160 Minturnae
29 Augustoritum	73 Epidaurus	117 Hierapytna	161 Cumae
30 Mediolanum Santonum	74 Emporiae	118 Cyzicus	162 Cales
31 Vesunna	75 Tarraco	119 Pergamon	163 Telesia
32 Burdigala	76 Emerita	120 Perge	164 Capua
33 Lugdunum	77 Italica	121 Aphrodisias	165 Abella
34 Octodurus	78 Astugi	122 Comana	166 Nola
35 Augusta Praetoria	79 Forum Traiani	123 Dura-Europos	167 Casinum
36 Augusta Taurinorum	80 Carales	124 Luna	168 Pompeii
37 Pollentia	81 Paestum	125 Luca	169 Aeclanum
38 Divona	82 Grumentum	126 Florentina	170 Larinum
39 Segodunum	83 Atina	127 Ariminum	171 Luceria
40 Aginnum	84 Tarent	128 Volaterrae	172 Canusium
41 Tolosa	85 Lupiae	129 Arretium	173 Venusia
42 Dea	86 Caesarea	130 Ancona	174 Thermae Himeraea
43 Segusio	87 Tipasa	131 Ricina	175 Catana
44 Vercellae	88 Lambaesis	132 Urbs Salvia	176 Syrakus

Fig. 1 Hartă a Imperiului Roman în secolele II-III p.Chr. cu răspândirea amfiteatrelor (după Weeber 1994, p. 20)

776 Dura Europos E7.
Schreibstube W 14

792 Rom, Paedagogium:
Raum 8. H. 21,5 cm

775 Pompeji VII 6,34-35:
Außenpfeiler. H. 25,5 cm

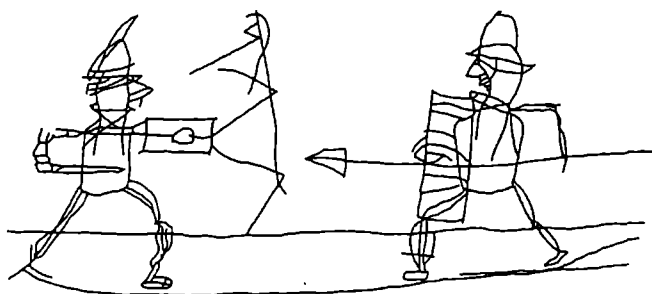

795 Lyon, Ms. des Maristes:
Salle des Gladiateurs. H. 65 cm

796 Lyon, Ms. des Maristes:
Salle des Gladiateurs

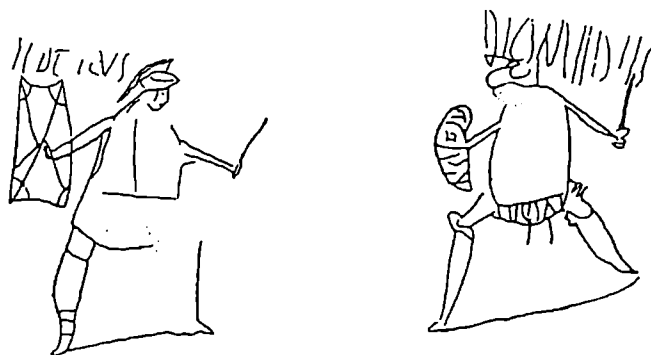
Fig. 2 Caricaturi de gladiatori în diferite poziții de luptă (secutori) (după Langner 2001, Taf. 37, nr. 775, 776; Taf. 39, nr. 792, 795, 796)

1005 Pompeji VIII 7,20 (Theaterkorridor). H. 20 cm

1003 Pompeji VI 11,9.10 (C. d. Labirinto): Peristyl 36. H. 10,8 cm

1004 Pompeji IX 8,6.3.a (C. del Centenario): Ala p. H. 4,3 cm

Fig. 3 Caricaturi de gladiatori în luptă cu aceleași tipuri de arme (după Langner 2001, Taf. 51, nr. 1005, 1003, 1004)

770 Pompeji II 7 (Große Palästra): 20. Säule. H. 7 cm

780 Pompeji VI 12,2.5 (C. d. Fauno): Peristyl 39. H. 5,9 cm

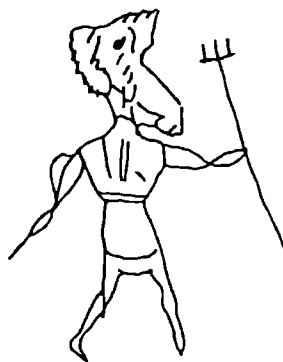
801 Pompeji unbek. Herkunft

802 Pompeji IX 14.2.4 (C. d. Ob. Firmo): Oecus 14. H. 9,5 cm

838 Rom, Colosseum: Sitzstufe. H. 30 cm

839 Rom, Basilica Argentaria am Forum Iulium. H. 13 cm

840 Ostia, Piazzale delle Corporazioni: Marmorplatte

Fig. 4 Caricaturi de gladiatori de specialități diferite (după Langner 2001, thrax: Taf. 37, nr. 770; murmillo: Taf. 37, nr. 780; secutor: Taf. 39, nr. 801-802; retiarius: Taf. 43, nr. 838-839)

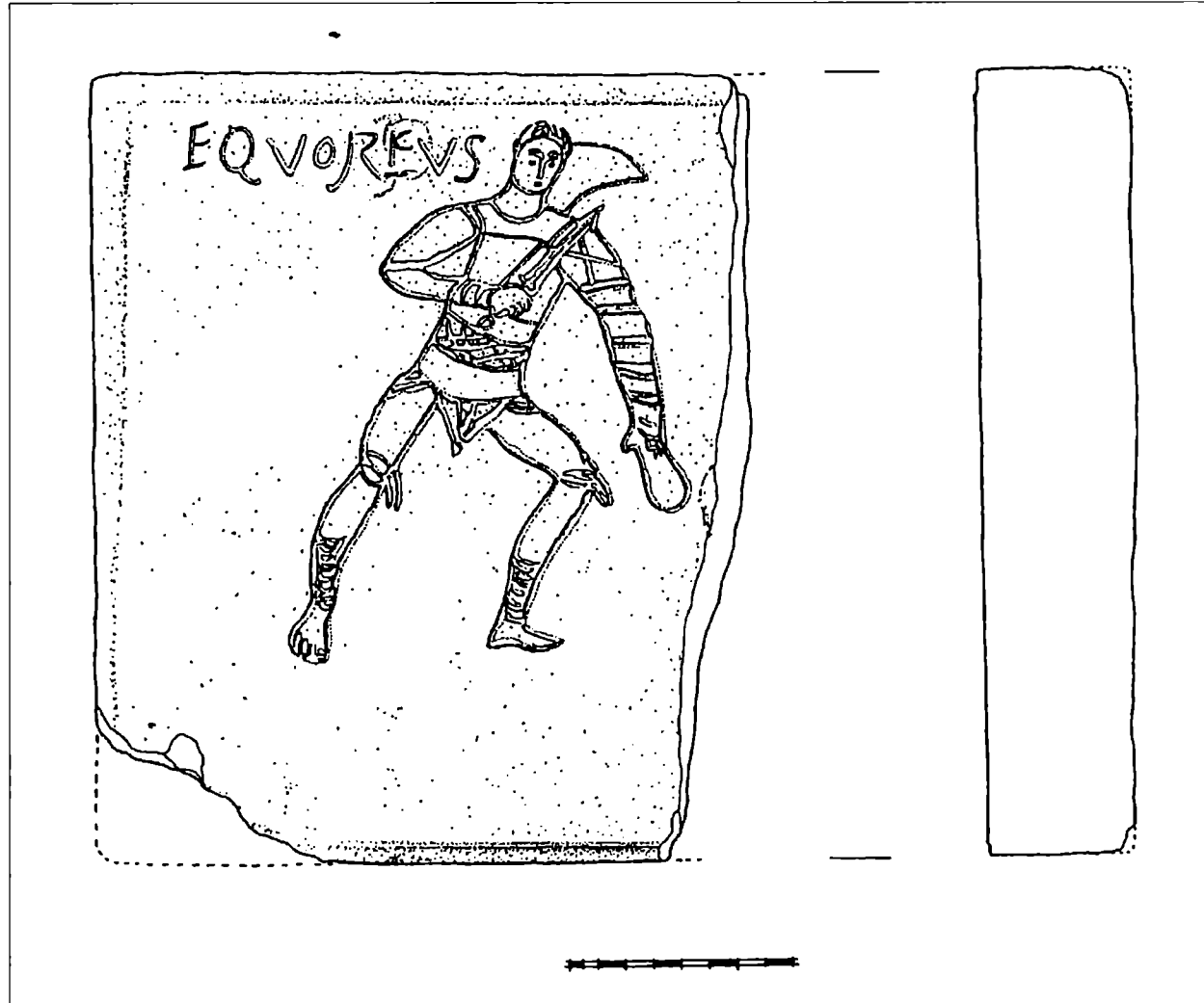

Fig. 5 Caricatură de gladiator pe o cărămidă din muzeul din Zagreb, numele EQVORFVS (după *Ozanić 2001*, p. 168, fig. 3)

93

Fig. 6 Statuete de gladiatori; din bronz de la Aquincum (Pannonia Inferior) (după Zsidi-Furger 2002, p. 117, fig. 266); din os (după *Romains de Hongrie: Aquincum*, Budapest, Lyon 2002, p. 117, fig. 266)

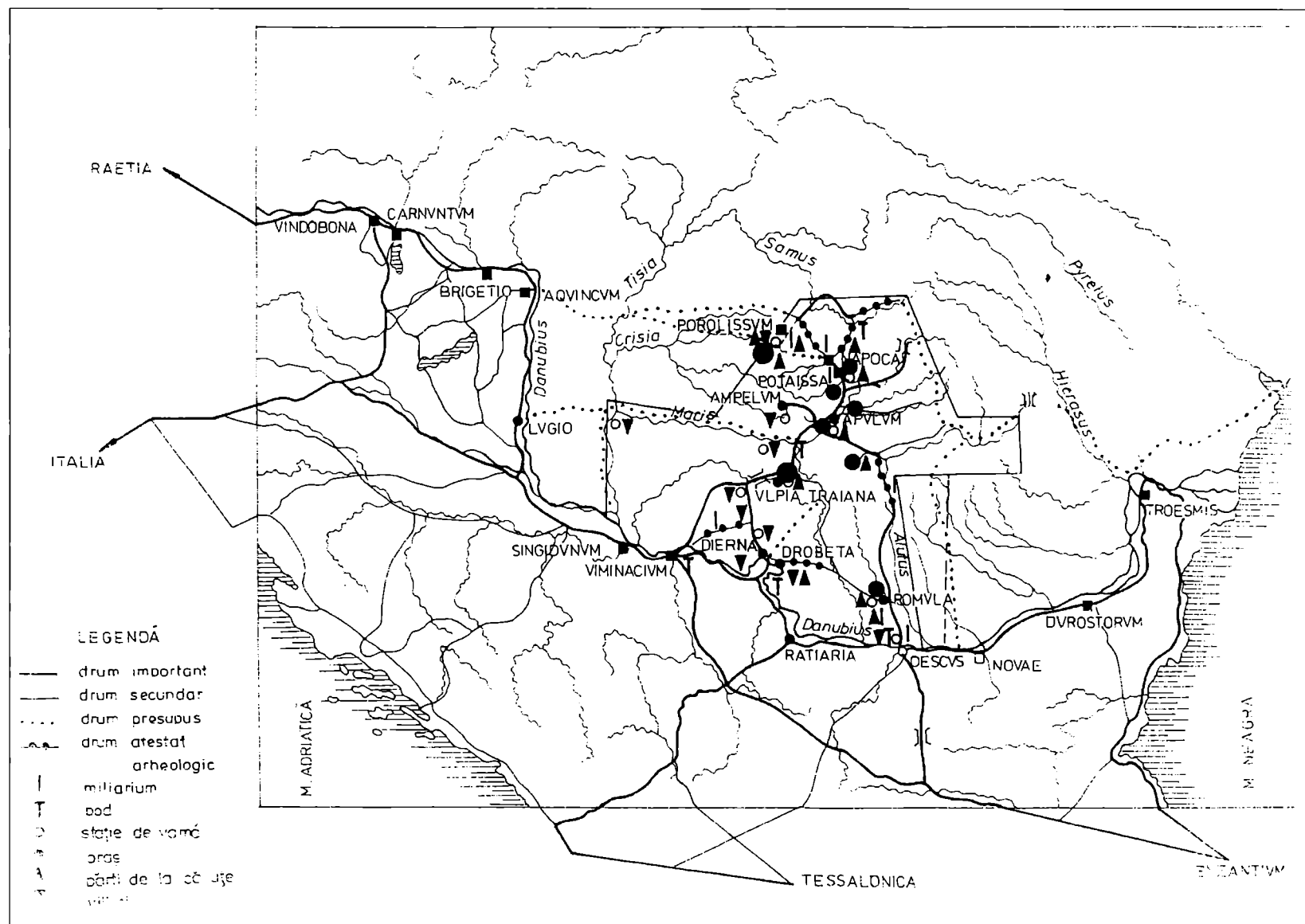
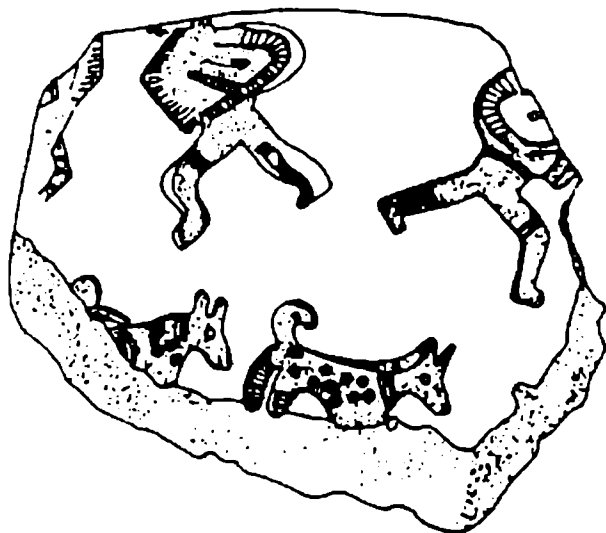

Fig. 7 Harta sistemului defensiv al Daciei cu locurile unde s-au identificat amfiteatre și caricaturi sau statuete și imagini de gladiatori (după Gudea 1997 cu completări de H. Moșneag)

1.

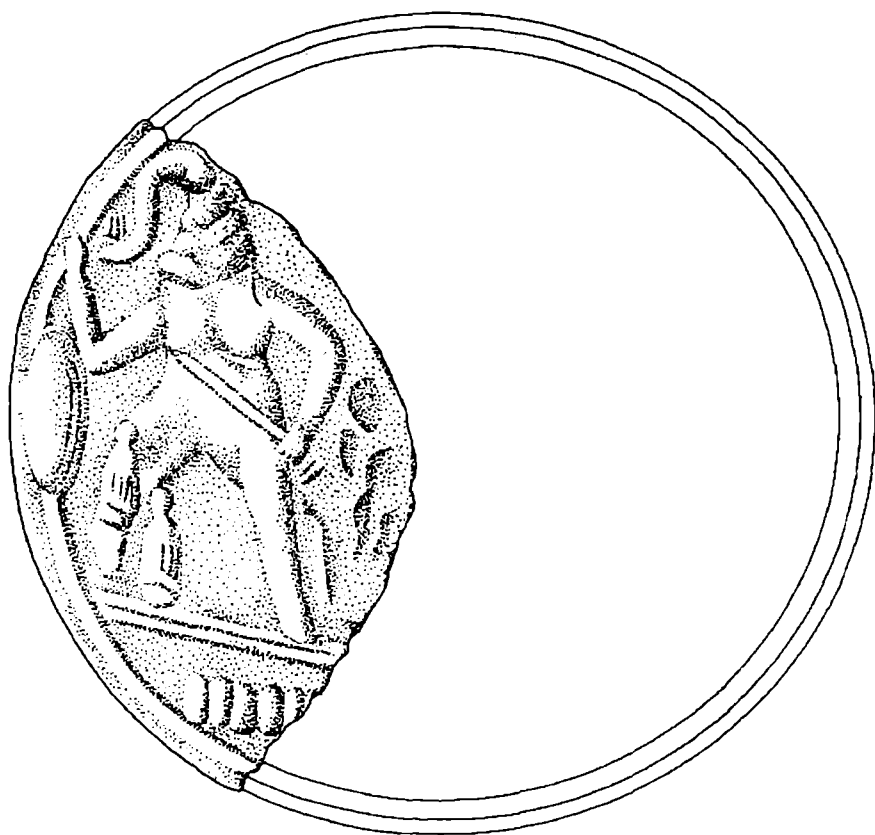

2.

Fig. 8 Reprezentări de gladiatori imprimate pe un vas de lut: 1. Moigrad (după *Gudea-Isac 1980*, p. 209, fig. 3; 2. Micăsasa (Dacia Apulensis) (după *Alicu-Opreanu 2000*, p. 40, fig. 9)

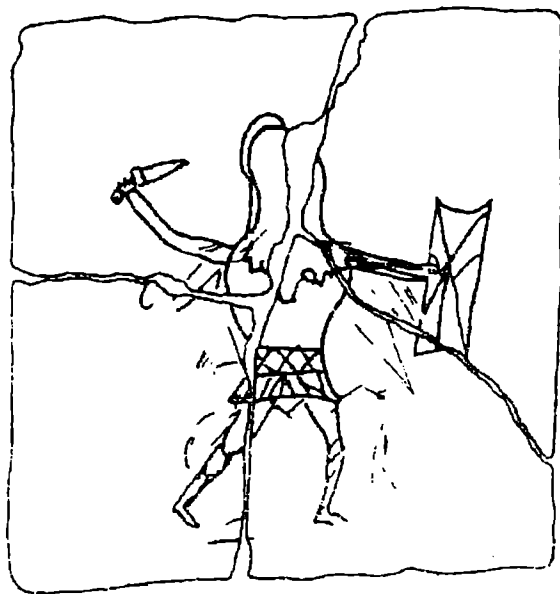

1.

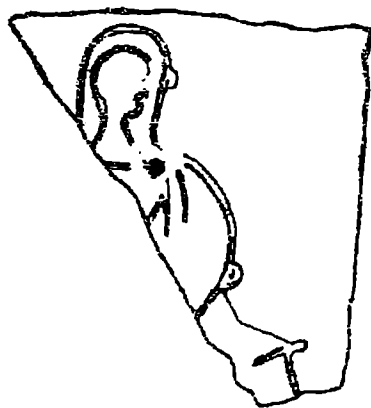

2.

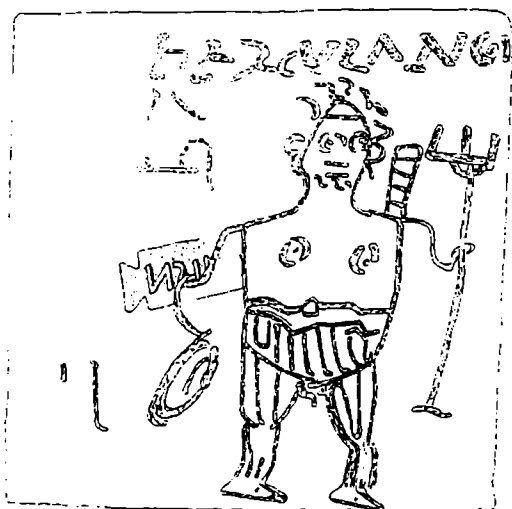
Fig. 9 Reprezentări de gladiatori imprimate pe tipare din lut pentru pregătirea de plăcuțe votive: 1. Porolissum/Moigrad (după *Cociș-Ruscu 1997*, p. 134, fig. 9.2, nr. 31); 2. Napoca (după *Cociș-Ruscu 1997*, p. 124, fig. 9.1, nr. 30)

1.

2.

HERCULANUS

HERCULANUS

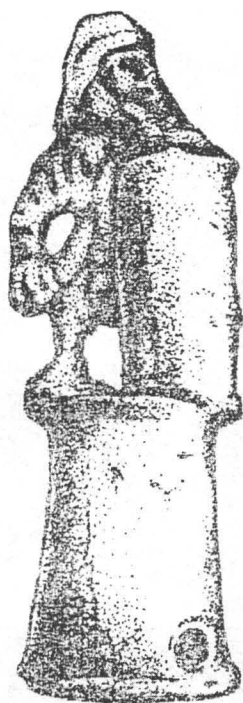

Fig. 308

Herculanus
N(umerus) sing(ularium)

3.

Fig. 10 Caricaturi de gladiatori incizate sau zgâriate pe cărămizi: 1. Ulpia Traiana (după Opreanu 1994, p. 518, fig. 1); 2. Chinteni (după Alicu-Opreanu 2000, p. 39, fig. 8); 3. Alba Iulia/Apulum: gladiatorul Herculanus cu o șampilă a unității militare numerus singuliorum (după Moga 1983, p. 83, fig. 1)

1.

2.

3.

Fig. 11 Statuete din bronz reprezentând gladiatori: 1. Ulpia Traiana (după *Floca 1973*, fig. 1.2); 2. Potaissa/Turda (după *Alicu-Opreanu 2000*, pl. 1.1); 3. Porolissum/Moigrad (după *Antique bronzes in Romania. Exhibition catalogue*, București 2003, nr. 118)

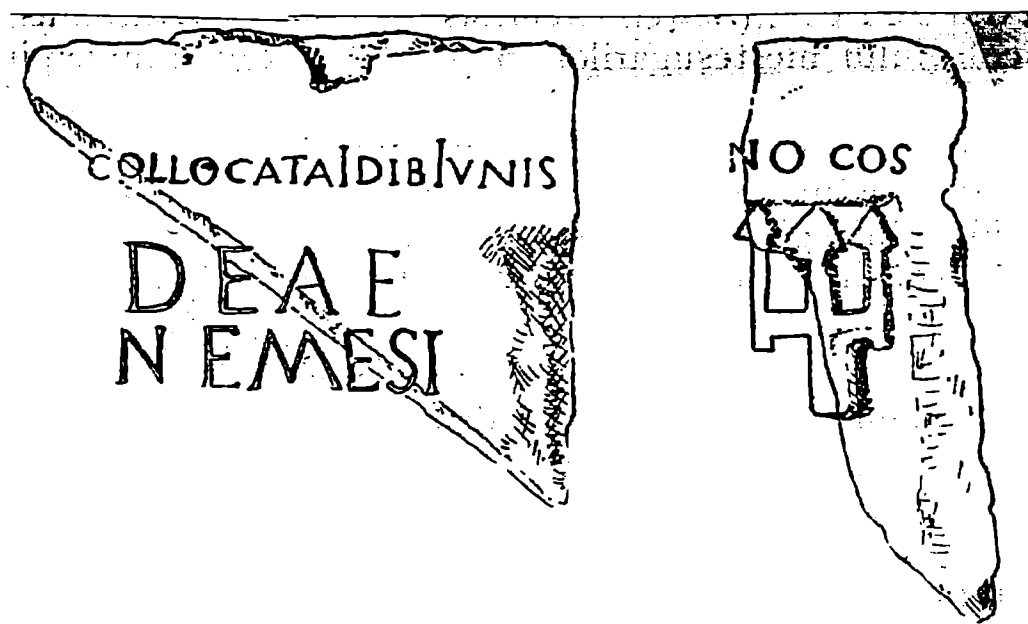

1.

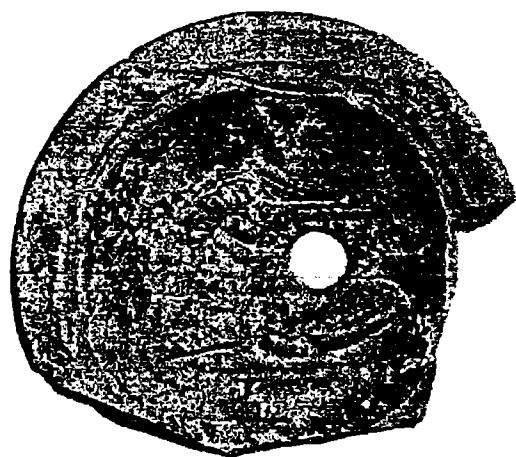

2.

Fig. 12 Reprezentări de gladiatori pe monumente mari din piatră: 1. Muzeul Brukenthal Sibiu (după *Opreanu 1984*, p. 526, fig. 5); 2. Muzeul Brukenthal Sibiu (după *Alicu-Opreanu 2000*, p. 40, fig. 11)

1.

2.

Fig. 13 1. Ulpia Traiana. 1. Inscriptie votivă fragmentară închinată zeiței Nemesis pe care se vede și un trident de retiarius (după *IDR* III.2, 1980, p. 277-278, nr. 327); 2. Opaț fragmentar de la Porolissum; pe fragmentul de capac păstrat apare un gladiator (secutor) în atac spre dreapta (după C. Roman, *Roman lamps from Dacia Porolissensis* I, Zalău 2006, p. 95-96, nr. 43, pl. 12/43)

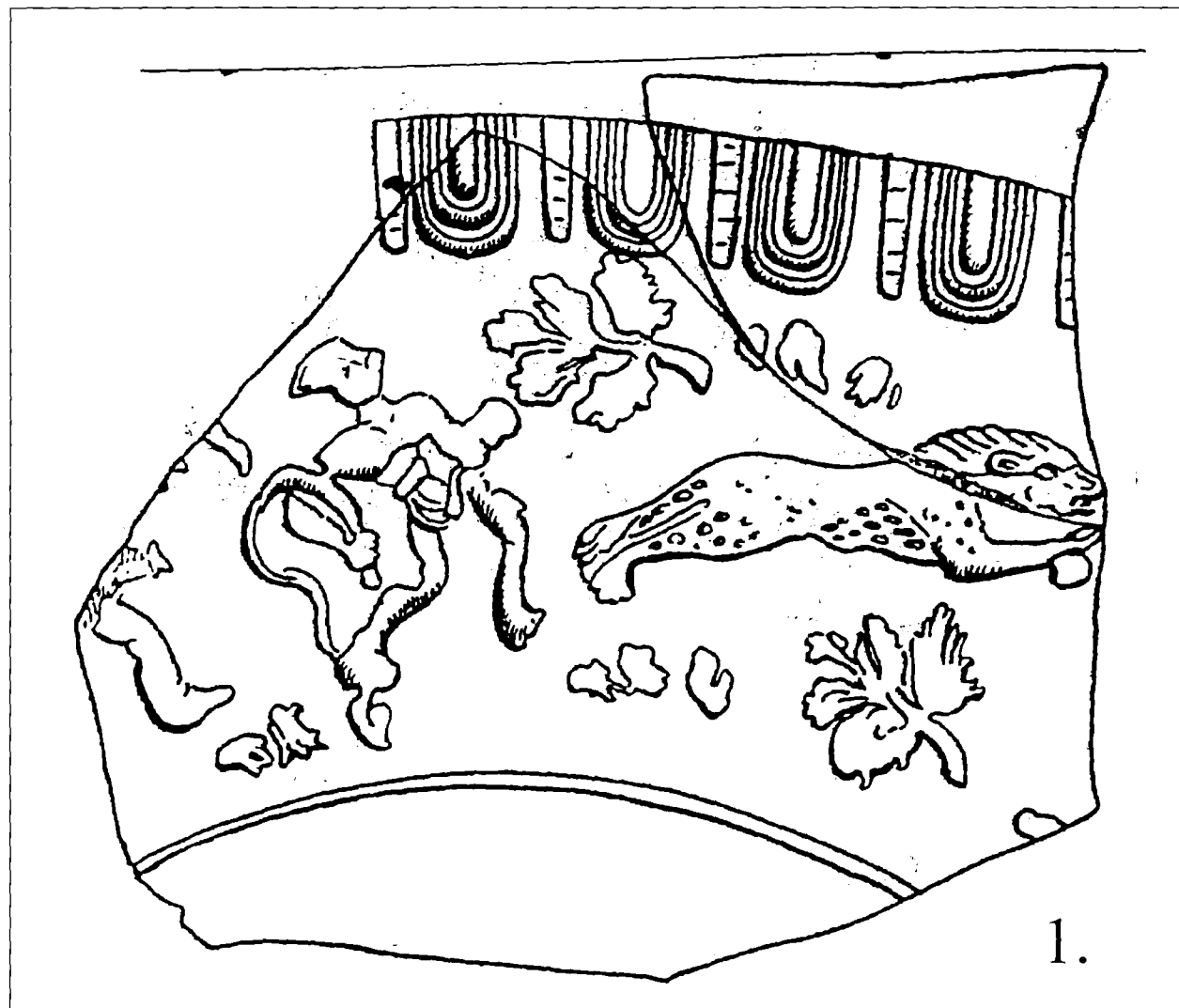

Fig. 14 Fragment de vas terra sigillata de la Romula/Reșca; sub șirul de ove se vede un bestiarius alergând după un leu (după C. Popilian, *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova, 1976, pl. IX/131)

Nicolae GUDEA

Schlüsselwörter: Dacia Ripensis, Grenze, Wehranlagen, Lanzenspitzen, Pfeilspitzen

Keywords: Dacia Ripensis, border, fortifications, spear heads, arrow heads

Nach mehreren Jahren von Forschungen und Studien über die Nordgrenzen der spätrömischen Provinzen Moesia Prima und Dacia Ripensis¹ (Abb. 1) habe ich daran gedacht, nochmals die allgemeinen Daten über die Infrastruktur (Wehranlagen, Straßen, Truppen) (Abb. 2) zu überschreiten und einige Einzelheiten über das Leben an der Grenze und das Leben der Grenzsoldaten zu vertiefen. Nach den Beiträgen über die Gefäße² habe ich die glasierten Lampen³ untersucht und jetzt werde ich die Waffen für den Fernkampf darstellen.

Im allgemeinen weiß man sehr wenig über die Waffen für den Fernkampf aus der spätrömischen Zeit. Über diese Waffen aus dem hier behandelten Grenzgebiet ist — außer einigen zerstreut veröffentlichten Waffen entweder aus Moesia Prima⁴ oder aus Dacia Ripensis⁵ - fast nichts bekannt.

Die Synthesearbeiten über die römische Bewaffnung, die auch die Ausrüstung aus der spätrömischen Zeit behandeln, bieten wenige Informationen über die Waffen für den Fernkampf. P. Couissin stellt die spätrömischen Waffen aus einer sehr langen Zeitspanne dar: von Maximinus Thrax (235) bis zum Fall Roms (476)⁶. Die Waffen für den Fernkampf werden auf den Seiten 417-488 dargestellt. Der Autor weiß, daß die Ausrüstung aus der spätrömischen Zeit vernachlässigt wurde⁷, beschränkte sich aber trotzdem auf die Darstellung einiger Waffen auf Grabdenkmälern und auf die Informationen der zeitgenössischen Autoren. M. Feugère hat glücklicherweise den Gedanken von P. Couissin wieder aufgenommen⁸; die spätrömischen Waffen werden im 10. Kapitel „L'antiquité tardive“ in sehr wenigen Seiten (235-245), ohne besondere Fortschritte in der Behandlung der Waffen für den Fernkampf dargestellt, die er auf einer Tafel illustriert, aber nichts über sie erörtert. Die Neuigkeit ist, daß er die Lanze (falsch) analysiert und die Wurmaschinen (*ballista*) und die *ballistarii* erwähnt, über die P. Couissin nichts wußte. Informationen - sehr spärliche - über die Waffen für den Fernkampf aus der spätrömischen Zeit sind noch in den beiden aufeinanderfolgenden Auflagen des Buches über die Bewaffnung und Ausrüstung von M. C. Bishop und J. C. N. Coulston erschienen⁹. Die Autoren behandeln die späte Bewaffnung aus der Dominanzzeit, ohne die Grenzen dieses Systems zu erwähnen. Sie wissen fast nichts über die Waffen für den

1 Gudea 1972; Gudea 1975; Gudea 1980; Gudea 2003.

2 Gudea 1987.

3 Gudea 2008.

4 Gudea 1975.

5 Davidescu 1989; Stângă 1998; Atanasova 2005.

6 Couissin 1926, 471-518.

7 Couissin 1926, 471, Anm. 1.

8 Feugère 1993, 267-276.

9 Bishop-Coulston 1993; Bishop-Coulston 2006.

Nicolae Gudea

Universitatea „Babeş-Bolyai“ Cluj-Napoca
e-mail: ngudea@gtc.ubbcluj.ro

Fernkampf und überspringen ihre Problematik sehr leicht. Auf einer Tafel (dieselbe in den beiden Auflagen) stellen sie einige Lanzenspitzen, schwere und leichte Pfeilspitzen dar, ohne den Datierungskontext zu bestimmen. Auch sie erwähnen die Wurmmaschinen von Gornea und Orșova¹⁰, aber ohne den Unterschied zwischen ihnen hervorzuheben: die Stücke von Gornea gehören zu zwei Handwurfmaschinen (*manuballista*), zu individuellen Kampf Waffen, während die Fundstücke von Orșova zu einer Waffe der schweren Artillerie (*ballista*), die unbeweglich, auf einem Stativ war und von mehreren Soldaten bedient werden mußte. Damit wurden vor allem schwere Pfeile abgeschossen, usw. vermutlich in Salven.

Die Quellen, die ich für die Ausarbeitung dieses Beitrags verwendet habe, sind ausschließlich archaologische. Eigentlich gibt es in der Umgebung von Dacia Ripensis keine Grab - oder Weihdenkmäler, die Soldaten aus der spätromischen Zeit darstellen. Die Wurfmaschine aus Orșova wurde ausführlich untersucht¹¹. Es wurden einige Bogenplättchen aus den Kastellen von Tekija¹² und Kladovo-Kostol¹³ veröffentlicht. Ihre Datierung, wie auch die der Waffen, die von hier stammen, ist unsicher. Es gibt veröffentlichte Waffen mit sehr, guter Datierung (außer dem 4. Jahrhundert) aus Hinova¹⁴ und Kula¹⁵. Es wurden noch Waffen aus spätromischen Wehranlagen - aber ohne chronologische Bestimmungen - veröffentlicht: aus Rtkovo¹⁶, Milutinovac¹⁷, Celei¹⁸. Ich habe noch - aus den eigenen Grabungen - einige schwere Pfeilspitzen von Orșova hinzugefügt. Eine Pfeilspitze stammt von Donje Butorke¹⁹ und eine Lanzenspitze von Radujevac²⁰. Außer der Waffenspitzen von Kula, die ziemlich systematisch beschrieben wurden, werden alle einfach, ohne Angaben bezüglich des Fundortes, der Ausmaße usw. dargestellt.

Sichere und sicherlich für das 4. Jahrhundert (und nur für, das 4. Jahrhundert) datierte Analogien haben wir aus Gornea - Moesia Prima²¹ und aus Vermania - Raetia II²², nach Seite 216, Abb. 5).

Unsere Arbeitsmethode wurde von der relativ geringen Anzahl der Waffen und den Bedingungen, unter denen sie veröffentlicht wurden, bestimmt. Obwohl die Zahl der Fundstücke pro Wehranlage - im Vergleich zu den Waffen, die in den zwei oben erwähnten spätromischen Wehranlagen entdeckt wurden - ziemlich gering ist, habe ich mich entschieden, diesen Gruppierungs - und Typologisierungsversuch darzustellen. Aufgrund der Datierung der Wehranlagen aus denen sie stammen, nehme ich an, daß sie alle für das 4. Jahrhundert datierbar sind.

Ich habe die Waffen für den Fernkampf in zwei große Kategorien eingeteilt: Abschußwaffen (der Bogen und die Wurfmaschine) und Anstoßwaffen (die Lanze, der Pfeil und vermutlich auch das Beil); diese Anstoßwaffen habe ich aufgrund der Verwendungsart in drei Gruppen eingeteilt. Innerhalb der Gruppen habe ich eine Typologie vorgeschlagen (siehe unten). Diese Typologie könnte leicht verändert werden, im Falle, daß die Anzahl der Fundstücke zunehme und neue Waffenformen erscheinen würden.

Die Nordgrenze der Provinz Dacia Ripensis bildete sich aus der ehemaligen Südgrenze der Provinz Dacia Superior, bzw. Dacia Inferior und aus der Nordgrenze der Provinz Moesia Superior²³. Sie entstand nach dem Rückzug aus der Provinz Dacia. Bis 365 gehörte sie dem Reich im allgemeinen und nach 365 zum Weströmischen Reich. An diesem Abschnitt der Provinzgrenze von der Mündung des Flusses Porečka Reka im Westen bis zur Mündung des Flusses Vit im Osten habe ich 45 Wehranlagen, die im 4. Jahrhundert funktionierten, identifiziert

10 Gudea-Baatz 1974, 50-72.

11 Gudea-Baatz 1974.

12 Cermanović-Jovanović 2004, 240, Kat. 17-.

13 Petković 1995, 50-52, Taf. XXXVIII, 1-2 Tekija, 3-4 Kostol.

14 Davidescu 1989, 68, Abb. 19, 64, Abb. 17; Stângă 1998. 104-105, Taf. LXVIII-LXIX.

15 Atanasova 2005, 201-202, Taf V/I-16, 65-66, III/63-64.

16 Gabricević 1986, 89, Abb. 22.

17 Milošević-Jeremić 1986, 280, Abb. 14 a, f.

18 Tudor 1935, Abb. 15, 21, 26, 29; 1940, 369, Abb. 6/p, t, u, 7/k, l.

19 Janković 1981, 179, Abb. 72/b.

20 Janković 1981, 179, Abb. 72/g.

21 Gudea 1975, 80-81, Abb. 46a, 47-48.

22 Garbsch 1970, Abb. 29; Garbsch 197.

23 Gudea 2001.

und untersucht. Einige, doch die meisten, befinden sich am Südufer des Flusses und andere am Nordufer. An beiden Seiten habe ich auch jene Wehranlagen in Betracht gezogen, die vom Ufer etwas entfernt liegen, aber für die Wehranlagen am Ufer einen Sicherheitspunkt bedeuteten (Abb. 2). Die meisten Wehranlagen sind vom neuen *quadriburgia*-Typus. Einige sind alte Kastelle, die der neuen Architektur entsprechend umgebaut wurden. Es gibt einige Städte, die während dieser Zeit befestigt wurden, und einige spätrömische Türme. Es gibt auch einige Wehranlagen, die nur vermutet werden. Über die *quadriburgia* wird angenommen, daß sie während der Tetrarchie errichtet wurden. Die alten Kastelle und die befestigten Städte wurden für die Zeit von Constantinus I. datiert. Über zahlreiche kleinen Türme wird angenommen, daß sie unter Valentinianus gebaut wurden.

Wie bereits erwähnt, habe ich die Waffen in zwei Kategorien eingeteilt: a. Waffen, die zum Abschuß benutzt wurden: der Reflexbogen und die Wurfmaschine; beide wurden in *quadriburgia* gefunden (Tekija und Orşova); b. Anstoßwaffen: Lanzen, schwere und leichte Pfeile; alle wurden - mit der Ausnahme jener von Celei - in *quadriburgia* entdeckt: Es ist sicher (aufgrund eigener Versuche), daß die Waffen vom Lanzen-Typus entweder mit der Hand im Stehen (sogar von den Mauern) oder vom Pferde geworfen wurden. Die eigentliche Anstoßentfernung betrug 20-30 m. Die schweren Pfeilspitzen (länger als 5,00 cm und mit einem Minimalgewicht von 30 g) wurden vor allem aus den tragbaren Kampfmaschinen (*manuballista*) oder vom Stativ (*ballista*) abgeschossen. Die leichten Pfeile wurden mit dem Bogen abgeschossen. Bemerkenswert ist, daß Bogenteile in Kladovo-Kostol (Abb. 5) und Wurmaschinenteile in Orşova (Abb. 5) gefunden wurden (in zwei Wehranlagen, die einander gegenüber, an den beiden Ufern des Flusses liegen). Aber in Tekija und in Kladovo-Kostol haben wir keine leichten Pfeile und in Orşova nur einige kleinen schweren Pfeile gefunden.

Die Anstoßwaffen habe ich vier Gruppen eingeteilt:

- I. Gruppe: (große und mittelgroße) Lanzenspitzen;
- II. Gruppe: schwere Pfeilspitzen;
- III. Gruppe: leichte Pfeilspitzen;
- IV. Gruppe: „Lanzenschuhe“.

Im Rahmen jeder Gruppe habe ich eine Typologie für jede Waffenform vorgeschlagen:

I. Gruppe: Lanzenspitzen. Abb. 3. L_1 - L_5

a. große Lanzenspitzen mit Tülle (Lt)

- der Form nach:
 - mit weidenblattförmiger Klinge (Lt_1)
 - mit birnblattförmiger Klinge (Lt_2)
 - mit rhombischer Klinge (Lt_3)
- nach den Ausmaßen der Tülle:
 - mit langer Tülle (Ltl)
 - mit mittelgroßer Tülle (Ltm)
 - mit kurzer Tülle (Lts)
- nach der Länge der Klinge:
 - mit langer Klinge (Ltl_u)
 - mit mittelgroßer Klinge (Ltm)
 - mit kurzer Klinge (Lts)

b. mittelgroße Lanzenspitzen mit Tülle. Abb. 3 (lmt) l_1 - l_4

- nach der Form der Klinge:
 - mit weidenblattförmiger Klinge (lm_1)
 - mit birnblattförmiger Klinge (lm_2)
 - mit rhombischer Klinge (lm_3)
- nach den Ausmaßen der Tülle:
 - mit langer Tülle ($lmtl$)
 - mit kurzer Tülle ($lmts$)

c. mittelgroße Lanzenspitzen mit Befestigungsdom. Abb. 3 (lmc) l_5 - l_6

- nach der Form der Klinge:
 - mit blattförmiger Klinge (lc_5)
 - mit rhombischer Klinge (lc_6)

II. Gruppe: *schwere Pfeilspitzen (Sg). Abb. 4. Sg₁-Sg₂*

a. schwere Pfeilspitzen mit Tülle (Sgt)

- nach der Form der Klinge:
 - mit pyramidalen Klinge mit dreieckigem Profil (Sgt)
 - mit pyramidalen Klinge mit viereckigem Profil (Sgp)
- der Tülle nach:
 - mit langer Tülle
 - mit mittelgroßer Tülle
 - mit kurzer Tülle

b. schwere Pfeilspitzen mit Befestigungsdorn (Sgc). Abb4. Sg3

- der Klinge nach:
 - mit pyramidalen Klinge mit viereckigem Profil; die Klinge kann lang,
 - mittelgroß oder kurz sein

III. Gruppe: *leichte Pfeilspitzen mit Flügeln (Su). Abb. 4. Sv*

a. leichte Pfeilspitzen mit Tülle (Svt)

- nach der Länge der Klinge:
 - mit kurzer Klinge
- nach der Form der Klinge:
 - mit dreieckiger Klinge mit Flügeln
- der Tülle nach:
 - mit langer Tülle
 - mit langer Tülle und Befestigungsplatte

b. leichte Pfeilspitzen mit Befestigungsdorn (Suc₁) Su₁-Su₅

- nach der Form der Klinge:
 - mit platter blattförmiger Klinge (Suc₁)
 - mit dreikantiger Klinge (Suc₂)
 - mit platter pyramidalen Klinge (Suc₃)
 - mit pyramidalen Klinge mit dreieckigem Profil (Suc₄)
 - mit pyramidalen Klinge mit drei Kanten (Suc₅)
- nach dem Befestigungsdorn:
 - kurzer Dorn mit spitzem Ende

IV. Gruppe: *die sogenannten „Lanzenschuhe“ (Cl)*

- mit pyramidalen Körper und runde Profil
- mit langem Körper.

Bezüglich des/der Herstellungsortes oder -orte kann zur Zeit keine Äußerung gemacht werden. Das allgemeine Äußere der Waffen (Lanzenspitzen, schweren und leichten Pfeilspitzen) ist sehr verschieden, obwohl es offensichtlich ist, daß sie die selbe Waffe darstellen. Die Vielfältigkeit kann sowohl bei dem Vergleich zwischen den Waffen verschiedener Wehranlagen als auch im Rahmen desselben Waffentypus festgestellt werden. Ich würde sogar sagen, daß das Fehlen der Einheitlichkeit offenbar ist.

Aus diesem Grund kann ich die Hypothese, laut der die Waffen an demselben Ort oder an denselben Orten hergestellt wurden, nicht annehmen. Ich glaube also nicht, daß sie in den *fabricae* des Staates hergestellt wurden, weil es dort eine gewisse Standardisierung gegeben haben muß.

Eher kann die Hypothese aufgestellt werden, gemäß der die Soldaten sich selbst die Waffen herstellten oder, daß in jeder einzelnen Wehranlage in Schmiedehandwerk spezialisierte Soldaten diese Waffenspitzen hergestellt haben. Dies lassen die erforschten Waffen aus den Wehranlagen von Dacia Ripensis jetzt vermuten.

Am Ende dieses Exkurses können einige Schlußfolgerungen formuliert werden, die aber von zwei, bereits erwähnten Wirklichkeiten abhängen:

a. die Anzahl der behandelten Fundstücke ist ziemlich gering oder scheint klein zu sein, wenn das Verhältnis zwischen den Wehranlagen, in denen alle (oder fast alle) Waffen für den Fernkampf systematisch veröffentlicht und denen, wo sie nur flüchtig erwähnt wurden, in Betracht gezogen wird. Es

ist nicht weniger wahr, daß in der Vielfältigkeit des Aussehens auch die unterschiedliche Wiedergabe durch Zeichnungen, bzw. das Fehlen eines einheitlichen Zeichnungssystems eine negative Rolle spielen konnte;

b. ich bin da von überzeugt, daß die Zahl der Waffen für den Fernkampf groß sei und es wäre möglich, daß meine Studie zu ihrer Veröffentlichung beitragen wird;

c. daraus, was es zur Zeit gibt und was ich hier behandelt habe, erfolgt, daß im 4. Jahrhundert die Form der wichtigsten Waffen für den Fernkampf sich im Vergleich zu den Formen, die in der Gegend schon im 2.-3. Jahrhundert n. Chr. existierten, nicht verändert haben. Diese Äußerung beruht auf dem Vergleich mit den veröffentlichten Waffen aus der Provinz Dacia Inferior²⁴ bzw. mit jenen aus Dacia Porolissensis²⁵;

- d. es wurden weiterhin eine große Anzahl von Lanzen, schweren und leichten Pfeilen verwendet;
- die Klinge der Lanzen spitzen haben weiterhin dieselben Ausmaße und Formen sowie dieselben Variationen in der Länge der Tülle oder des Befestigungsdornes;
 - die schweren Pfeilspitzen blieben im Vergleich zu dem vorangehenden Jahrhundert unverändert; überwiegend sind die kleinen;
 - die leichten Pfeilspitzen behielten ihre Formen und Ausmaße; sie scheinen zahlreicher zu sein als in den vorherigen Jahrhunderten;

e. als Neuigkeit müssen die leichten Pfeilspitzen mit Flügeln aufgezeichnet werden;

f. ebenfalls als Neuigkeit würde ich die Verminderung der Zahl der leichten Pfeile mit drei Kanten erwähnen;

g. ebenfalls als Neuigkeit würde ich die geringere Zahl der schweren Pfeilspitzen mit dreieckigem Profil der pyramidalen Klinge vermerken;

h. die hier behandelten Waffenspitzen für den Fernkampf haben gute Analogien (siehe oben) in den systematisch erforschten Wehranlagen auf der Grenze der Provinz Raetia II (Vemania) und Moesia I (Gornea).

Ich bin der Meinung, daß eine bessere Kenntnis der Waffen für den Fernkampf aus dem 4. Jahrhundert auf einer gewissen Provinzgrenze zur Kenntnis der Veränderungen beitragen könnte, die das spätrömische Heer durchgemacht hatte.

Abkürzungen und Literatur

Allgemeine Arbeiten über die Nordgrenze von Dacia Ripensis

Gudea 1972	N. Gudea, Befestigungen am banater Donaulimes aus der Zeit der Tetrarchie, in <i>Limes 9 Mamaia 1972</i> , 173-180.
Gudea 1980	N. Gudea, Despre granița de nord a provinciei Moesia Prima și sectorul vestic al graniței de nord a provinciei Dacia Ripensis [Über die Nordgrenze der Provinz Moesia Prima und den Westabschnitt der Nordgrenze der Provinz Dacia Ripensis], <i>Drobeta 4</i> , 1980, 93-113.
Gudea 2002	N. Gudea, The northern frontier of Moesia Prima and the western section of the north border of Dacia Ripensis between 275-378, in Klara Kuzmova-K, Pieta-J. Rajtár (Hrsgs.), <i>Zwischen Rom und den Barbaren. Festschrift für T. Kolnik zum 70. Geburtstag</i> , Nitra 2002, 117-126.
Gudea 2003	N. Gudea, Die Nordgrenze der Provinz Obermoesien. Materialien zu ihrer Geschichte (86.-275 n. Chr.), in <i>Jahrb.RGZM</i> 48. 2001 (2003), 337-456 (1-118).
Kondić 1972	V. Kondić, Ergebnisse der neuen Forschungen auf der obermoesischen Donaulimes, in <i>Limes 9 Mamaia 1972</i> . 39-54.
Petrović 1979	P. Petrović, Les fortresses du Bas Empire sur le limes danubienne en Serbie, in <i>Limes 12 Stirling 1979</i> , 757-773.
Thompson 1956	I.A. Thompson, Constantine, Constantius II and the Lower Danube frontier, <i>Hermes</i> 8.1956, 377-381.
Velkov 1961	V. Velkov, Der römische Limes in Bulgarien während der Spätantike, <i>StC13</i> , 1961, 241-249.

24 Vlădescu 1983, 158-182, Abb. 98; 238, Abb. 118.

25 Gudea 1994.

Allgemeine Arbeiten über das spätrömische Heer

- Berchem 1952 D. van Berchem, *L'armée de Diocletien et la réforme constantinienne*. Paris 1952.
LeBohec, Wolf 2004 Y. Le Bohec, Christine Wolf (eds), *L'armée romaine de Diocletien à Valentinienne*. Actes du congress de Lyon 2002, Paris 2004.
Hoffmann 1969 B. Hoffmann, *Spätrömische Bewegungsheer und die Notitia Dignitatum*, Düsseldorf 1969.

Allgemeine Arbeiten über die römische Bewaffnung

- Bishop, Coulston 2002 M.C. Bishop, J. C. N. Coulston, *Roman military equipment from the Punic War to the fall of Rome*. Oxford 2006 (second edition)
Couissin 1926 P. Couissin *Les armes romaines*, Paris 1926.
Coulston 2002 J.C., Coulston, Arms and armour of the Late Roman Army, in D. Nicole (ed.), *A companion to the medieval arms and armour*, Woolbridge 2002, 3-24.
Feugère 1993 M. Feugère, *Les armes romaines de la Republique à la fin de L'Antiquité tardive*. Paris 1993.

Sonderarbeiten über die spätrömischen Waffen

- Baatz 1978 D. Baatz, Recent finds of ancient artillery, in *Britannia* 9. 1978, 1-17 (Gornea und Orșova). Baatz 1999 D. Baatz, Katapulte und mechanische Handwaffen des spätrömischen Heeres, in *JRMES* 10, 1999, 5-19.
Gudea, Baatz 1974 N. Gudea, D. Baatz, Teile spätrömischer Balhsten aus Gornea und Orșova (Rumänien), in *SJ*.31, 1974, 50-72.

Arbeiten, die Waffen aus den Wehranlagen von Dacia Ripensis darstellen

- Atanasova 2005 Jordanka Atanasova, *Castra Martis Quadriburgium i Kastel* (Razkopki i proučvanija XXXIII), Sofia 2005 (201-2002 Waffen: Taf. V/1 -15).
Cermanović, Jovanović 1989 Al. Cermanović-Kuzmanović, Al. Jovanović, *Tekija*, Beograd 2004
Davidescu 1989 M. Davidescu, *Cetatea romană de la Hinova* [Das Romerkastell von Hinova], București 1989 (68 Waffen).
Gabricević 1986 M. Gabricević, Rtkovo-Glamija I. Une forteresse de la Base antiquite, *CPF III* 1986, 245-263.
Milošević, Jeremić 1986 P. Milošević, M. Jeremić, Le castellum Milutinovac, *CPF III*, 1986, 245-263.
Petković 1995 Sofia Petković, *Rimski predmeti od kosti i roga sa teritorije Gornje Mezijske*, Beograd 1995.
Stângă 1998 I. Stângă, *Viața economică la Drobeta în secolele III-IV p. Chr.* [Das wirtschaftliche Leben in Drobeta im 3.-4. Jahrhundert n. Chr.], București 1998 (1004-105 Waffen, Taf. LXVIII-LXIX, LIX: Linova).

Arbeiten, die Analogien für die spätrömischen Waffen darstellen

- Garbsch 1970 J. Garbsch, *Per spätrömische Donau-Ille-Rhein Limes*, Stuttgart 1970.
Garbsch 1971 J. Garbsch, Grabungen im spätrömischen Kastell Vermania. Vorbericht über die Kampagnen 1966-1968. Mit 20. Abb. im Text und auf 2 Beilagen, *Fundberichte aus Schwaben* 19. 1971, 207-229.
Gudea 1975 N. Gudea, *Gornea. Așezări romane și postromane* [Gornea. Römische und nach-römische Siedlungen], Reșița 1975.

Sonderarbeiten über römische Waffen aus dem 2.-3. Jahrhundert n. Chr.

- Gudea 1974 N. Gudea, Waffen aus den Kastellen des westliche Limes von Dacia Porolissensis, in C. von Carnap-Bornheim (Hrsg.), *Beiträge zur römischen und barbarischen Bewaffnung in den ersten vier nachchristlichen Jahrhunderten*. Akten des 2. Internationalen Kolloquiums Marburg a. d. Lahn 20. bis 24. Februar 1994, Lublin-Marburg 1994, 77-89.
Vlădescu 1983 C.M. Vlădescu, *Armata romană în Dacia Inferior* [Das römische Heer in Dacia Inferior], București 1983.

Arbeiten über die spätrömische glasierte Keramik aus der Umgebung vom Eisernen Tor

- Cvetičanin 2006 Tatjana Cvetičanin, *Late Roman Glazed Pottery: Glazed Pottery from Moesia Prima. Dacia Ripensis. Dacia Mediterranea and Dardania*. Beograd 2006.
Gudea 1987 N. Gudea, Pannonian Glazed Pottery: a view from the East, in *RCRF. Acta* 25-26, 1987, 409-427.

Zusammenfassung

Der Autor hat die Arbeiten über die Wehranlagen und das Heer der spätrömischen Provinz Dacia Ripensis (275-390) (Abb. 1-2), die Waffen für den Fernkampf (Bogenelemente, Wurfmaschinenelemente und Lanzenspitzen, schwere und leichte Pfeilspitzen) gesammelt.

Von den 45 Wehranlagen an der Provinzgrenze (wiederhergestellte alte Kastelle, quadriburgia, befestigte Städte, Türme usw.) wurden Waffen nur aus 7 veröffentlicht: Donje Butorke (1), Orșova (4), Tekija (14), Milutinovac (2), Hinova (36), Rtkovo (7), Kula (19) und Celei (5) (Abb. 3).

Die Waffen wurden in drei Gruppen aufgeteilt: I. Lanzenspitzen; II. schwere Pfeilspitzen; III. leichte Pfeilspitzen. Im Rahmen jeder Gruppe hat der Autor eine Typologie aufgrund der Form der Klinge, der Ausmaße und der Befestigungsform am Stiel vorgeschlagen. Es wurden drei Gruppen gebildet:

I. Große und mittelgroße Lanzenspitzen; mit weidenblattförmiger, birnblattförmiger und rhömbischer Klinge; mit Tülle oder Befestigungsdorn (Abb. 4);

II. Den Ausmaßen nach wurden die schweren Pfeilspitzen auch in große und mittelgroße eingeteilt; mit pyramidalen Klinge; mit Tülle und Befestigungsdorn (Abb. 21);

III. Die leichten Pfeilspitzen sind alle klein (bis zu einer Gesamtlänge von 5 cm); die Form der Klinge ist vielfältiger (blattförmig, pyramidal, rhombisch); mit Tülle oder Befestigungsdorn (Abb. 22).

Selbstverständlich wurde diese Typologie aufgrund von wenigen bekannten Fundstücken erarbeitet und wird wahrscheinlich mit der Zunahme der Anzahl der Funde verbessert.

Der Vergleich mit spätrömischen Waffen für den Fernkampf aus Wehranlagen von anderen Grenzabschnitten, die mit Sicherheit für das 4. Jahrhundert datiert wurden, wie zum Beispiel jene aus Vermania (Raetia III) oder Gornea (Moesia 1) deuten darauf hin, daß diese Typologie einen ernsthaften Grund für die Kenntnis der spätrömischen Waffen bilden.

Contributions to the Knowledge of the Late Roman Army (4th century)

1. Weapons for distance fighting in the fortifications on the northern border of Dacia Ripensis (Abstract)

The author drew together works about the fortifications and the Late Roman army of Dacia Ripensis (275-390). Fig. 1-2. weapons for distance fight: bow elements, ballista elements and a spear head as well as heavy and light arrow heads.

On the north border of the province Dacia Ripensis there were 45 fortifications (quadriburgia, old rebuilt camps, fortified towns, towers etc.), but until now studied weapons are coming from seven of them: Donje Butorka (1), Orșova (4), Tekija (14), Milutinovac (2), Hinova (36), Rtkovo (7), Kula (19) and Celei (5), Fig. 3. The weapons have been divided into three groups: I. spear heads, II. heavy arrow heads; III. light arrow heads. Within each group the author proposed a certain typology according to the shape of the blade (head), sizes of the shaft and ways of fixing (butt spike). Three groups have been drawn up: 1. large and medium spearheads; willow leaf, pear leaf and rhomboidal shaped blade; with butt spike and spike-rods. Fig. 4; 2. The heavy arrow heads were also grouped according to size into large and medium pieces; with pyramidal shaped blade; with butt spike and spike-rods. Fig. 21; 3. all light arrow heads are of small dimensions (up to 5,00 cm total length); the form of the blade being varied (leaf form, pyramidal form, rhomboidal shaped; with butt spike and spike-rods). Fig. 22.

The present typology has been drawn up on the basis of a reduced number of up to now known pieces, it will undergo improvement when more pieces are known. The comparison with the Late Roman weapons for certainly dated 4th century fortifications on other late Roman border sections as Vermania (Raetia II) or Gornea (Moesia 1) suggests that this typology constitutes a serious basis for the knowledge of the Late Roman weapons.

<http://cimec.ro> / <http://complexulmuzealbn.ro>

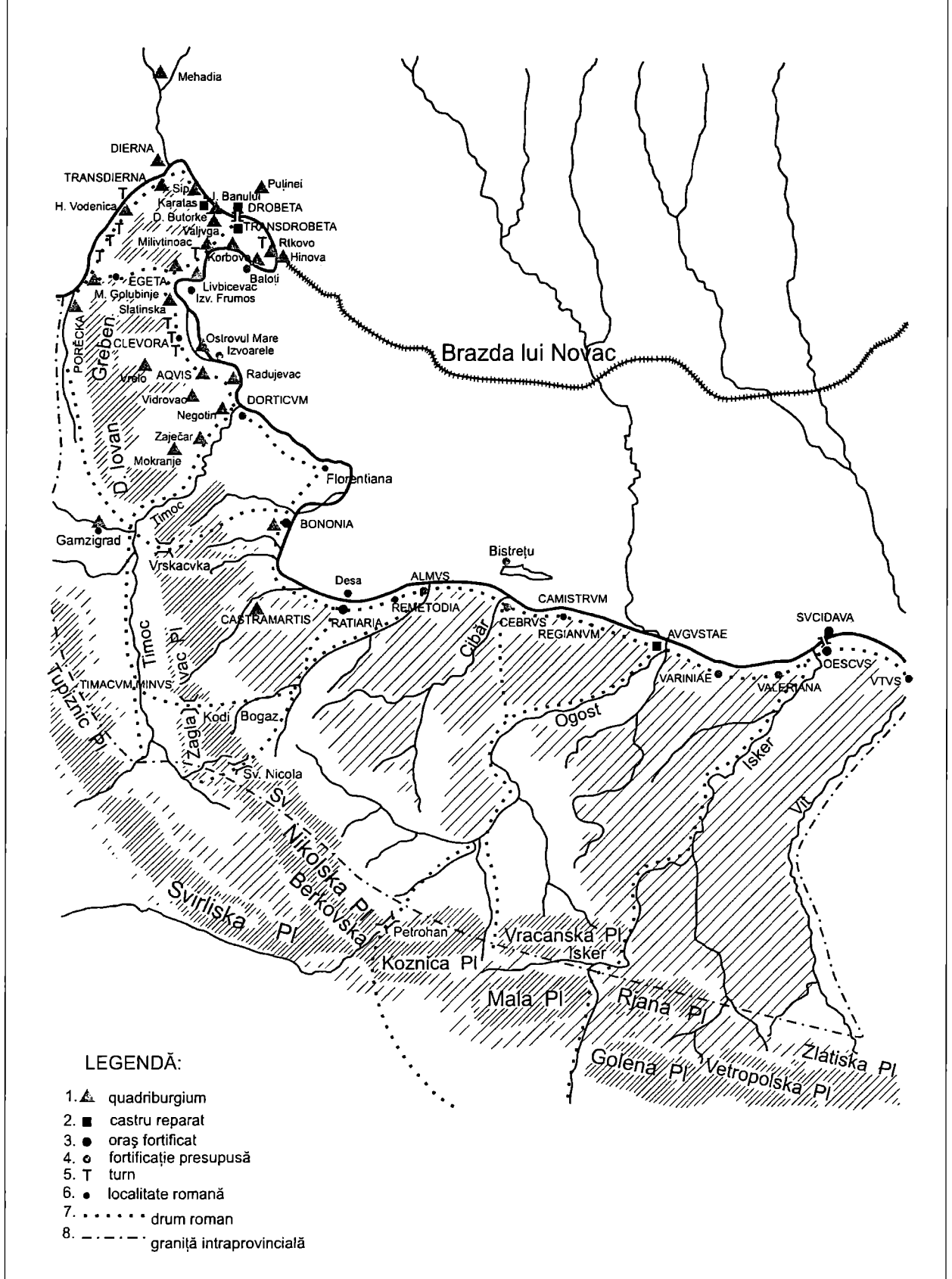
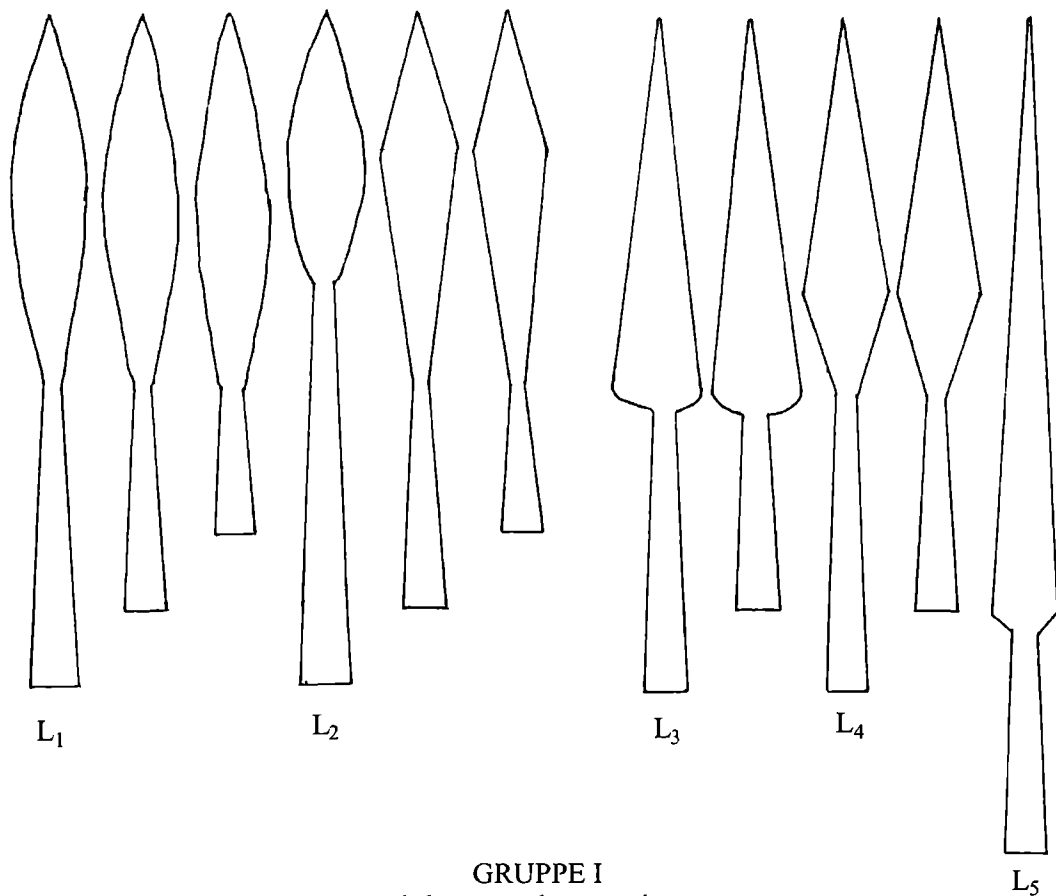

Abb. 2 Karte der Nordgrenze der Provinz Dacia Ripensis, 4. Jahrhundert. Legende: 1. quadriburgium; 2. wiederhergestelltes altes Kastell; 3. in der Spätantike befestigte Stadt; 4. spätrömischer Turm; 5. vermutete Wehranlage; 6. römische Ortschaft; 7. römische Straße; 8. Süd- und Westgrenze der Provinz Dacia Ripensis.

GRUPPE I
grosse lanzenspitzen

GRUPPE I
mittlergrosse lanzenspitzen

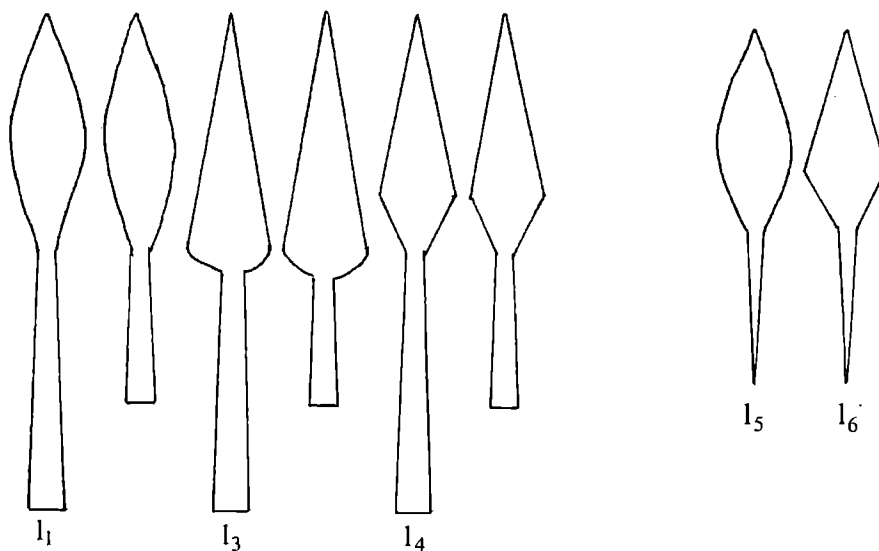
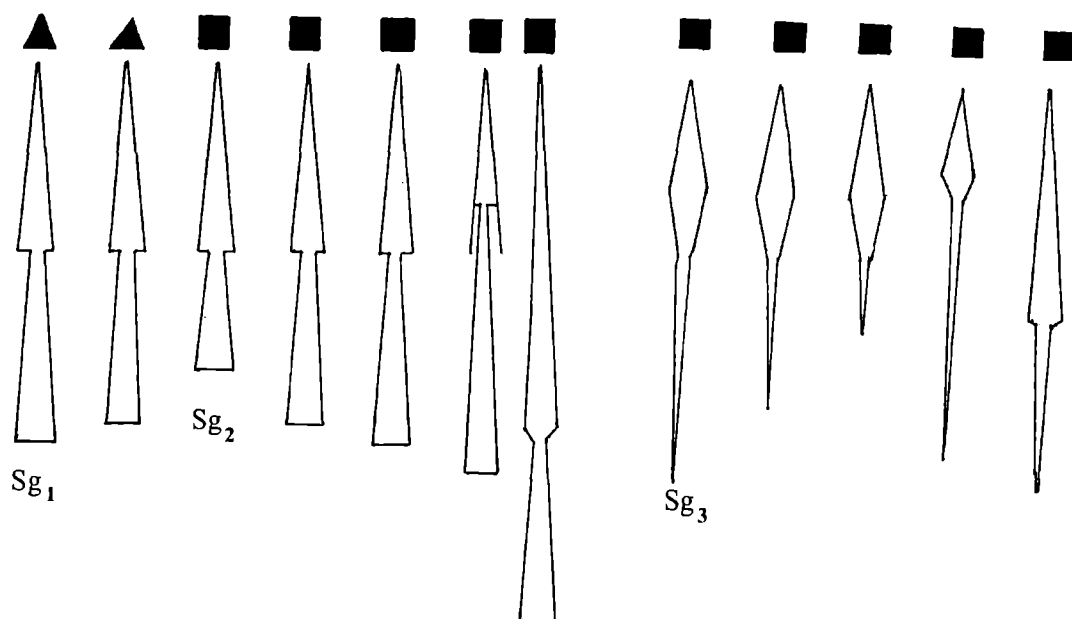

Abb. 3 Spätromische Waffentypen: Gruppe I.L. große Lanzenspitzen mit Tülle (L₁ - L₅); mittlere Lanzenspitzen l₁ - l₄ mit Tülle; mittlere Lanzenspitzen mit Befestigungsdorn (l₅ - l₆).

GRUPPE II
Wurfspeerspitzen - schwere Pfeilspitzen

GRUPPE II
leichte Pfeilspitzen

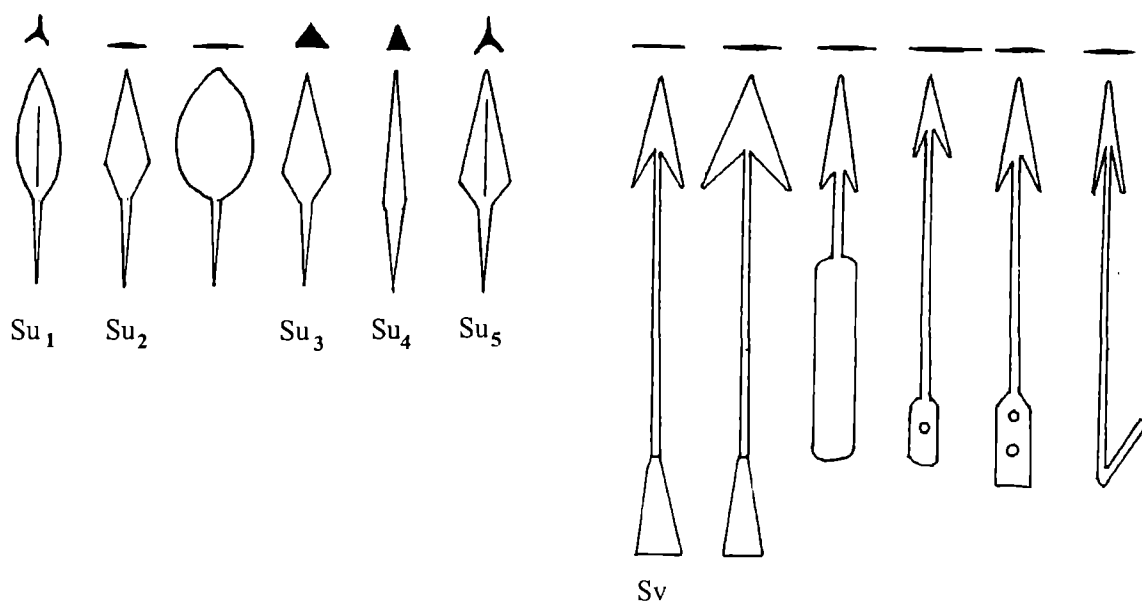

Abb. 4 Spättrömische Waffentypen: die Gruppen II und III Sg schwere Pfeilspitzen mit Tülle (Sg_1 - Sg_2); Sgc schwere Pfeilspitzen mit Befestigungsdorn (Sgc_3).

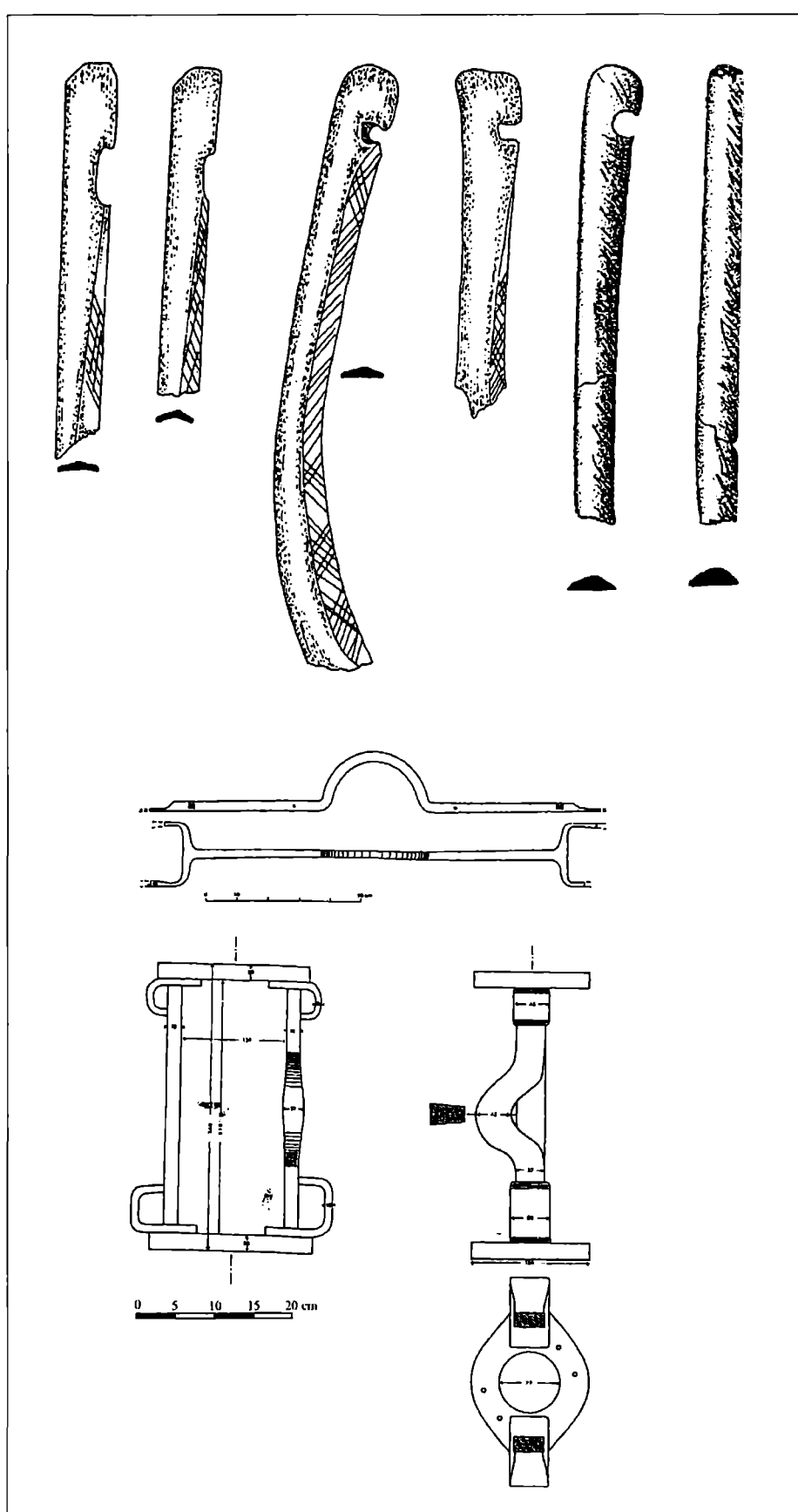

Abb. 5 Stücke von Reflexbögen aus Tekija (Petković 1995, 50-52, Taf. XXXVIII/1-2 Tekija, 3-4 Kostol); Element eines Fundstückes von „schwerer“ Artillerie: die Wurfmaschine (ballista) von Orșova (nach Gudea-Baatz 1974, 50-72).

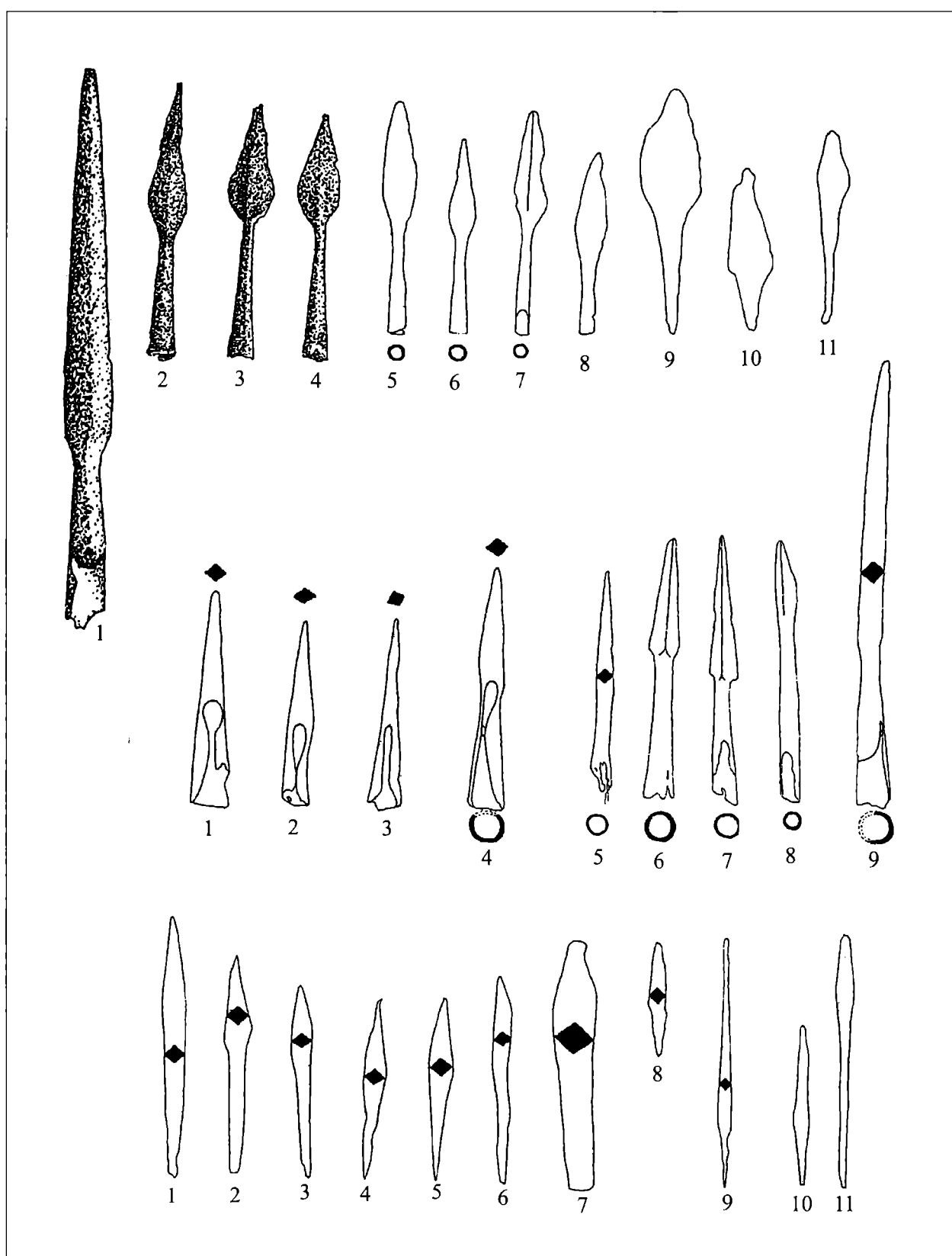

Abb. 6 Hinova: Lanzenspitzen mit Tülle und Stiel (1-11); schwere Pfeilspitzen mit Tülle (1-9); schwere Pfeilspitzen mit Stiel (1-11) (nach *Davidescu 1989*. 68, Abb. 19 a.f; *Stângă 1998*. 338, Taf. LXVIII; 338-339, Taf. LXVIII-LXIX).

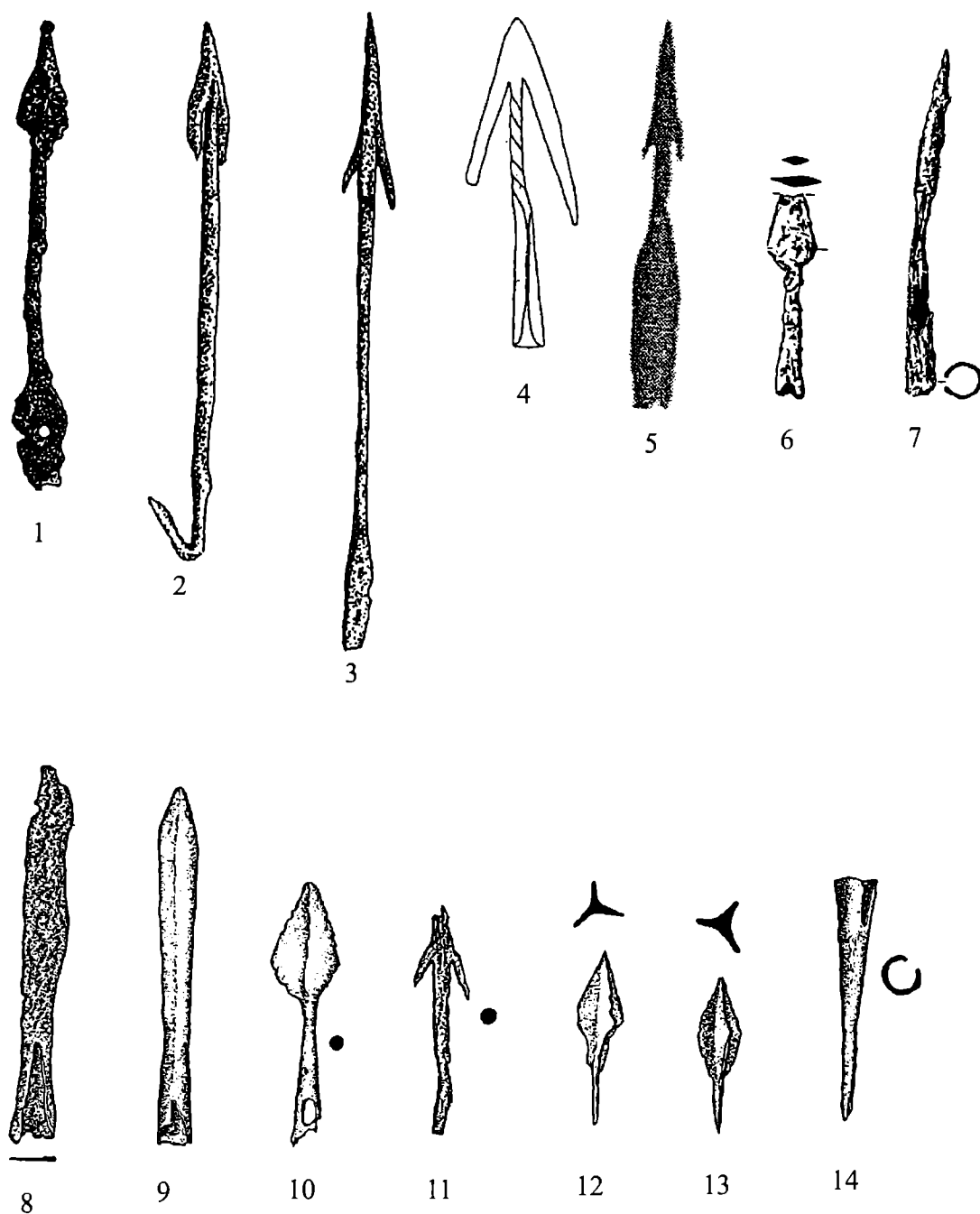

Abb. 7 Hinova: leichte Pfeilspitzen mit Flügeln (1-3), mit Befestigungsplatte; mit Tülle (4) und mit Blei (5) (nach *Davidescu 1989*, 64, Abb. 17; *Stângă 1998*, 329, Taf. LIX/3, 4, 5; 10, 11, 12). Rtkovo: Lanzenespitzen (8-10), leichte Pfeile mit Flügeln und drei Kanten (nach *Gabricević 1986*, 89, Abb. 22); Lanzenstiel (ders.).

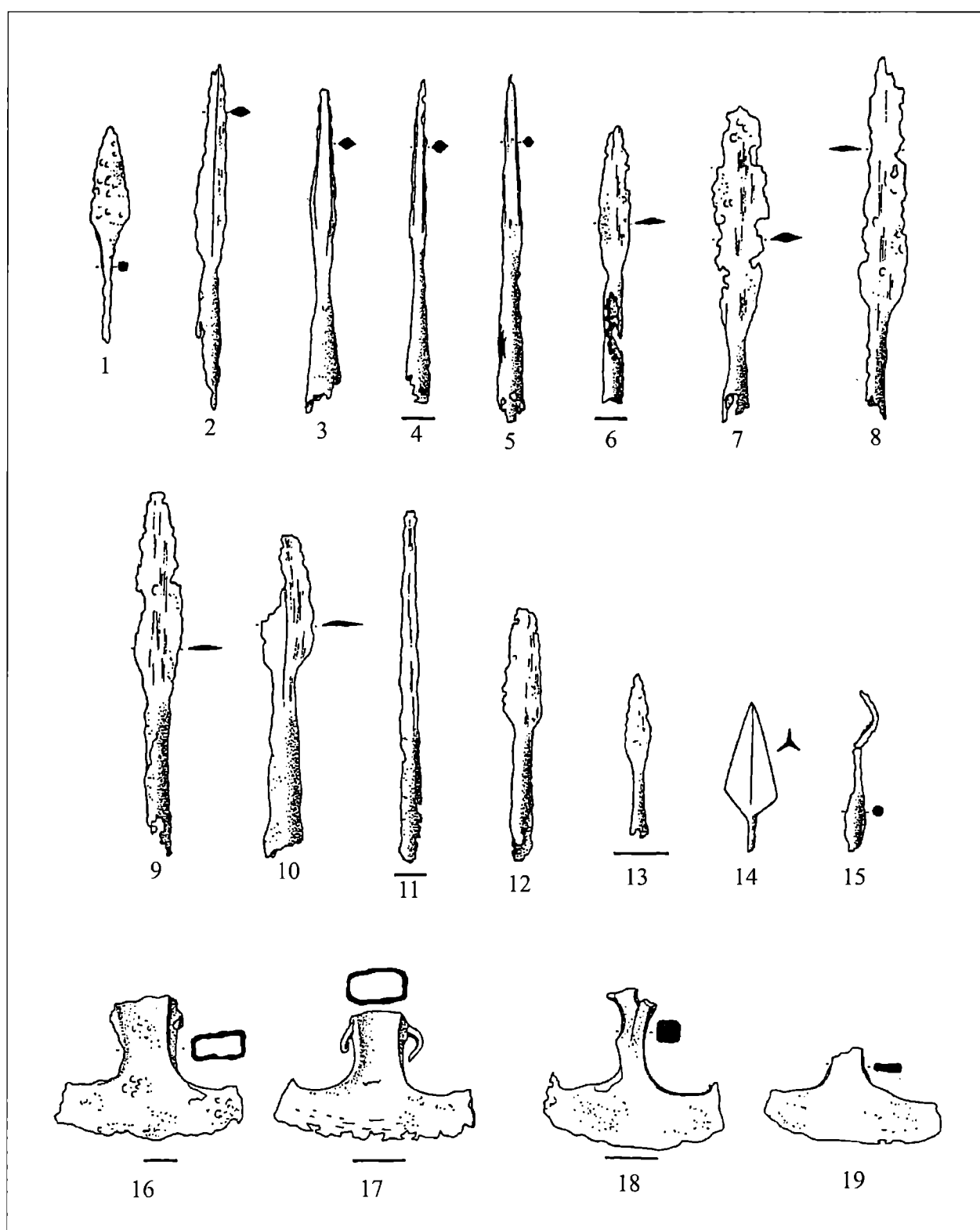

Abb. 8 Kula: Lanzenspitzen (1-13), Pfeilspitzen (14-15) und Kampfbeile (16-19) (nach *Atanasova 2005*. 215 Taf. III/63-64, 217 Taf. V/l-15, 65-66).

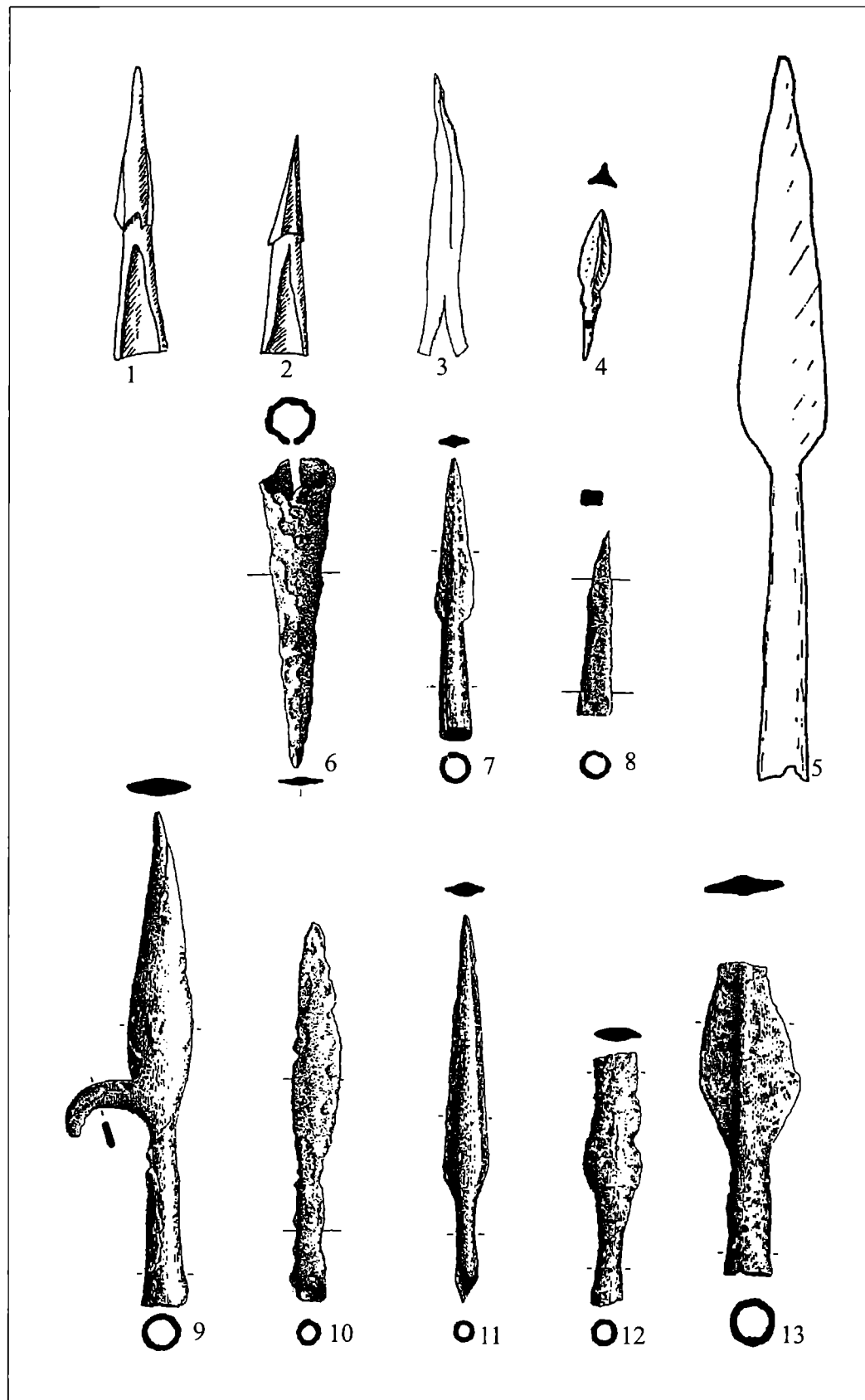

Abb. 9 Orșova: schwere Pfeilspitzen (1-3) (nach N. Gudea); Donje Butorke: leichte Pfeilspitze mit drei Kanten (4) (nach Janković 1981, 179, Abb. 72/b); Radujevac: Lanzen spitze (5) (nach Janković 1981, 179, Abb. 72/a); Tekija: Lanzen spitzen (9-13), schwere Pfeilspitzen (7-8) und Lanzen schuh (6) (nach Germanović-Jovanović 2004, S. 240, Kat. 2-9, 14-15).

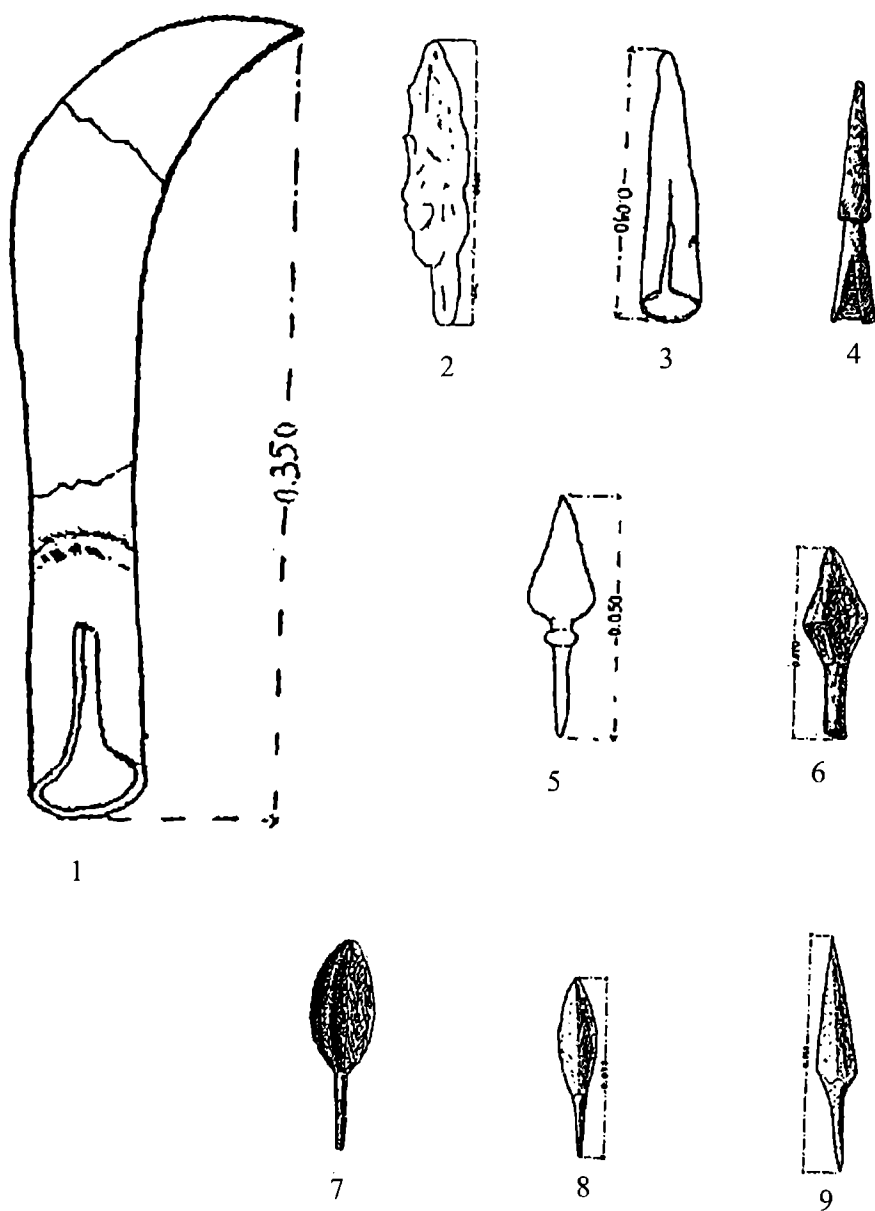

Abb. 10 Celei: Lanzen spitzen (1), schwere Pfeilspitzen (2-3), schwere Pfeilspitze aus Bronze (4), leichte Pfeilspitzen (5-9) (nach Tudor 1935, 411, Abb. 15/21, 26, 29; Tudor 1940, 369, Abb. 6/p, t, u; 7/k, l).

Cuvinte cheie: Asăneștii, Asan, Petru, Ioniță Asan, Boril Asan, Ioan Asan II, Căliman I Asan, Mihail Asan, Căliman II Asan.

Mots clef: les Assénides, Assen, Pierre, Joannice Assen, Boril Assen, Jean Assen II Coloman I Assen, Michel Assen et Coloman II Assen.

Răscoala vlahilor și bulgarilor, izbucnită în toamna anului 1185 sub conducerea fruntașilor vlahi, frații Petru și Asan, se încheia cu constituirea între Munții Balcani și Dunăre a Țaratului Vlaho-Bulgar (c.1187/1188), prima manifestare statală a romanității orientale. Constituit ca stat de colaborare etnică, a vlahilor cu bulgarii, Țaratul Vlaho-Bulgar, în fruntea căruia se vor succeda până la mijlocul deceniului 6 al secolului al XIII-lea suverani din dinastia vlahă a Asăneștilor, va evolua însă în tradiția statală bulgară și bizantină, erijindu-se în succesorul și moștenitorul legitim al Primului Țarat Bulgar și al Imperiului Bizantin și al tradițiilor lor politice¹.

Între c.1187/1188 și 1256, tronul vlaho-bulgar a fost ocupat de 8 țari din dinastia Asăneștilor. Pe plan extern, Țaratul Vlaho-Bulgar s-a aflat aproape neîntrerupt în conflicte armate cu puterile vecine, catolice – Imperiul Latin de Constantinopol și Ungaria – și ortodoxe – Imperiul Bizantin sau Imperiul Grec de Niceea –, iar pe plan intern, lupta pentru putere în sânul familiei a fost una acerbă, realitate reliefată și de faptul că dintre cei 8 suverani de origine vlahă, 6 și-au încheiat domniile în mod violent, îndepărtați de la putere sau suprimați de rude apropiate (unul orbit iar 5 asasinați), unul a încetat din viață în condiții obscure, care nu exclud însă asasinatul, și doar unul singur a murit cu ceritudine de moarte naturală.

*

Întemeierea. Fiscalitatea excesivă impusă vlahilor care locuiau în zona Munților Haemus (Balcani), care se ocupau cu predilecție cu creșterea animalelor, de regimul împăratului bizantin Isaac II Angelos (1185-1195), a condus la o violentă răscoală antibizantină a acestora, izbucnită în toamna anului 1185. În fruntea mișcării se vor impune doi potenți vlahi, frații Asan și Petru. Afilierea bulgarilor la răscoală, care aveau să aducă cu ei tradițiile politice ale fostului Țarat Bulgar, transmise noii organizări politice vlaho-bulgare, constituită în urma succeselor obținute în luptele cu Bizanțul.

Asan și Petru. Riposta violentă dată acțiunii vlahilor și bulgarilor de Imperiul Bizantin, decis să anihileze definitiv încă din această etapă periculosul focar de răscoală din Balcani a determinat replierea conducătorilor răscoalei și a susținărilor lor la nord de Dunăre, sub protecția cumanilor, care controlau zona. Cu concursul cumanilor nord-dunăreni, deveniți forța militară tutelară a mișcării, răsculații vlaho-bulgari au anihilat toate tentativele bizantine de a înăbuși mișcarea, consolidându-și pozițiile. Dacă în prima fază a răscoalei rolul conducător i-a revenit, se pare, lui Petru, după 1186-87 Asan se impune ca lider incontestabil, căci așa cum consemna cronicarul bizantin contemporan, „era deosebit de isteț și foarte capabil să născocască ce era de

1 Pentru opiniile exprimate privind caracterul Țaratului Vlaho-Bulgar, vezi: N. Bănescu, în *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, s. III, t. XXV, m. 12, 1943, p. 543-590; B. Primov, în *Relații româno-bulgare de-a lungul vecurilor (sec. XII-XIX)*, vol. I, București, 1971, p. 9-13; N.Ș. Tanașoca, în *Revista de Istorie*, 34, 1981, 7, p. 1297-1312; Idem, în *Răscoala și statul Asăneștilor*, București, 1989, p. 153-181.

*folos în situațiile fără ieșire*². La începutul anului 1187, relatează același cronicar, vlaho-bulgaro-cumanii „năvălesc în părțile Agathopolisului (Ahtopol, n.n.) și pradă cumplit [ținuturile] acestea”³.

Imperiul Bizantin a replicat printr-o amplă contraofensivă bizantină încheiată cu victoria armatei imperiale de la Lardeea (11 octombrie 1187), dar forțele imperiale eșuează în tentativa de a cuceri cetatea Lovitzon (Lovec) în primăvara anului 1188. Cu acest prilej forțele bizantine o capturează pe soția lui Asan și îl iau ostatic pe fratele acestuia, Ioniță⁴.

La sfârșitul anului 1187 sau la începutul lui 1188, succesele obținute în confruntările cu Bizanțul a premis răsculaților să pună bazele unui stat propriu, Țaratul Vlaho-Bulgar, formațiune politică de colaborare etnică a vlahilor cu bulgarii, care va evolua însă tradiția politico-statală bulgară și bizantină⁵. Din acest moment, Țaratul Vlaho-Bulgar se va erija în succesorul legitim al Primului Țarat Bulgar și a Imperiului Bizantin, revendicând moștenirea acestora. La sfârșitul anului 1187 sau la începutul lui 1188, Asan era încoronat țar la Târnovo, iar Petru, asociat la domnie, devenea coregent.

În 1190, Isaac II întreprinde cea de-a patra campanie împotriva vlaho-bulgarilor, dar acțiunea sa eșuează. În replică, vlaho-bulgarii și aliații lor cumanii, devastează cetățile Anchialos, Varna, Stumpion și Niș, înaintând până la Sofia. În anii următori, vlaho-bulgaro-cumanii întreprind noi expediții devastatoare în Thracia și Macedonia. Încercările noului împărat bizantin, Alexios III Angelos (1195-1203), de a încheia pace cu vlaho-bulgarii eșuează (1195-96). Continuând ofensiva, aceștia, susținuți de însemnate contingente cumane, obțin noi succese în apropiere de Arcadiopolis (Liule-Burgas) și în regiunea Strymonului (Strumei) și a Amphipolisului (1195-96)⁶.

În anul 1196, pe când se afla în plină ascensiune politică, Asan avea să piară în mod violent, asasinat de un văr de-al său, Ivanco⁷. Motivele care au dus la uciderea lui Asan de către ruda sa și modul cum s-au desfășurat sângeroasele evenimente de la Târnovo, sunt pe larg prezentate de cronicarii bizantini, Niketas Choniates și Georgios Akropolites, ultimul preluat de un alt autor, Theodoros Skutariotes, care sunt unanimi în a susține că firea violentă a lui Asan a grăbit consumarea tragicului deznodământ. „Iar uciderea lui – scrie Niketas Choniates – s-a petrecut în felul următor: un bărbat de același neam și cu același caracter ca și el și pe care îl protejase foarte mult (numele acestuia era Ivanco, iar cuvântul înseamnă Ioan), avea în taină legături cu sora soției lui [Asan]. Acesta, aflând de concubinaj, a învinuit-o mai întâi pe soția sa și a socotit-o vrednică de osândă cu moartea pentru că a păstrat tăcerea asupra celor petrecute. Dar cum femeia i-a potolit cu ajutorul multor cuvinte intenția și pornirea de omor, adăugând mai apoi și argumentul că degeaba se mânie împotriva ei, căci și el însuși știuse foarte bine de legătura aceasta [Asan] își trece asupra lui Ivanco mânia împotriva soției și trimite pe cineva să-l cheme la el în puterea nopții pe acesta, fără să fi dat cu nimic înapoi din pornirea sa”⁸.

O informație asemănătoare, chiar dacă oarecum mai sumară, dar inspirată de cea a lui Niketas Choniates, ne oferă și cronicarul Theodoros Skutariotes, cu privire la cauzele care au condus la asasinarea lui Asan. „Se spunea – relatează cronicarul bizantin – că un bărbat din același neam [cu el] și cu o fire asemănătoare, pe nume Ivanco, avea într-ascuns legături cu sora soției acestuia. Aflând de această legătură [Asan] o învinuiește mai întâi pe soție, apoi își trece mânia asupra lui Ivanco și trimite să-l cheme la un ceas nepotrivit din noapte. Iar acesta, înspăimântat, își amână sosirea pe a doua zi”⁹.

Din acest moment evenimentele aveau să se precipite spre deznodământul arătat, deoarece Ivanco, consemnează în continuare Niketas Choniates, „dându-și seama că vremea nepotrivită a chemării nu e fără pricină și nici străină de o intenție vinovată, își amână venirea pentru a doua zi. Dar cum celălalt trimise din nou după el, căci nu putea suporta încetineala lui pe care o privea ca pe lipsă de considerație, Ivanco se sfătuiește cu rudele și prietenii săi ce e de făcut și într-un târziu își dă seama de pricina chemării. Iar ei îl îndeamnă să-și prindă

2 Nicetae Choniatae, *Historia*, ex recensione Immanuelis Bekkeri, Bonnæ, 1835, p. 520 (în continuare: Choniatae).

3 *Ibidem*, p. 515.

4 *Ibidem*, p. 519-521.

5 Pentru caracterul Țaratului Vlaho-Bulgar, vezi:

6 V. Mărculeț, *Țaratul Vlaho-Bulgar între Bizanț și lumea catolică*, Mediaș, 2009, p. 9-16 (în continuare: *Țaratul Vlaho-Bulgar*).

7 Pentru prezentarea detaliată a condițiilor și modului în care s-a produs asasinarea lui Asan, vezi: V. Mărculeț, în *Historia*, V, 2006, 51, p. 14-16.

8 Choniatae, p. 618.

9 FHDR, III, p. 424-425 / Theodoros Skutariotes.

la cingătoare pumanul cel lung și să-l ascundă sub manta și [astfel] să se ducă. Și dacă Asan îl va muștra cu calm și-și va revărsa mânia asupra lui, măsurându-și cuvintele violente și își va limita pedeapsa numai la lucruri care nu vatămă trupul, să îndure cu tărie și să ceară iertare pentru faptele cu care l-a supărat; dar dacă acela va ridica sabia asupra lui, atunci să se poarte și el ca un bărbat și să se grăbească să împlinească ceea ce urma să pățească el îndată și să-l lovească de moarte și să-l trimită în iad pe [acel om] nerușinat și iubitor de vărsare de sânge. Ceea ce acesta a și făcut. Căci barbarul nu s-a purtat față de el cu măsură, ci, îndată ce l-a văzut, a izbucnit ca o fărâ, căutând sabia ucigătoare; luându-i-o înainte, [Ivanco] îl lovește în pânze și-l ucide”¹⁰.

Violentele evenimente consumate la Târnovo în fatidicul an 1196, se regăsesc prezentate și în cronica lui Theodoros Skutariotes care consemnează: „Cum Asan îl silea [să vină], Ivanco se duce la el, încingând pe sub veștminte, după sfatul rudelor sale, o sabie și găsindu-l pe Asan cugentând lucruri excesive împotriva lui, ba chiar pregătindu-se să-l ucidă, i-o ia el înainte făcându-i lui ceea ce trebuia să pățească el și, răbindu-l de moarte, l-a lipsit de viață pe cel ce trimisese mulți oameni pe lumea cealaltă”¹¹.

Asasinarea lui Asan a aruncat Țaratul Vlaho-Bulgar într-un scurt și violent război civil care i-a opus pe Ivanco, autorul asasinatului, care a încercat să ocupe tronul cu sprijinul unei facțiuni vlaho-bulgare ostile Asăneștilor și cu concursul militar al Imperiului Bizantin, și Petru, fratele și asociatul la domnie al defunctului țar, susținut de o facțiune favorabilă dinastiei legitime. După o serie de confruntări militare, Petru avea să tranșeze disputa în favoarea sa, Ivanco fiind obligat să se refugieze în Bizanț¹².

*

Al doilea țar vlaho-bulgar, Petru (1196-1197) a fost, alături de fratele său Asan, conducător al răscoalei antibizantine vlaho-bulgare. Conform relatărilor unor cronicari bizantini, în faza de debut a răscoalei antibizantine a vlahilor și bulgarilor, cuprinsă între 1185 și c. 1187, lui Petru i-a revenit, se pare, rolul principal în conducerea acesteia. În acest context, el s-a autoproclamat împărat, însușindu-și însemnele imperiale, diadema de aur și încălțăminte de purpură, fapt confirmat de cronicarul bizantin Niketas Choniates care consemnează că „unul dintre cei doi frați, Petru, își încununează capul cu o coroană de aur și-și pune în picioare încălțăminte de culoare roșie”¹³.

După investirea ca țar a lui Asan, recomandat de calitățile militare și politice demonstrate pe parcursul luptelor cu Bizanțul, Petru s-a văzut silit să accepte a doua poziție în ierarhia politică a Țaratului Vlaho-Bulgar devenind asociatul la domnie al fratelui său, funcție care i-a asigurat guvernare, într-un regim de autonomie deplină, în regiunile răsăritene ale Țaratului Vlaho-Bulgar, cunoscute sub numele de Țara lui Petru. Asocierea la domnie a lui Petru este confirmată de cronicarii bizantini Georgios Akropolites și Theodoros Skutariotes în operele lor. „Iar lui Petru, – consemnează Georgios Akropolites – despărțind o parte din stăpânirea sa, i-a poruncit să o conducă el. Căci Marele Preslav și Probatos și [localitățile] din jurul lor au fost dăruite lui Petru de fratele său Asan, ca posesiune proprie; din care pricină, până astăzi, ele poartă numele de Țara lui Petru”¹⁴. La rândul său, Theodoros Skutariotes ne oferă o informație similară relatând că lui Petru, Asan, „tăindu-i o bucată din țara aflată sub stăpânirea lui, i-a poruncit să o conducă (Marele Preslav și Probatos și [localitățile] din jurul lor i-au fost date ca posesiune lui Petru, din care pricină, până astăzi, ele poartă numele Țara lui Petru)”¹⁵.

Se pare că a doua poziție în stat nu l-a mulțumit pe Petru, care și-a propus să ocupe tronul Bizanțului. Cum cu forțele proprii acest obiectiv era imposibil de realizat, în 1189, profitând de trecerea prin Balcani a împăratului german Friedrich I Barbarossa (1152-1190), angajat în cea de-a treia cruciadă, el i s-a adresat în acest sens acestuia. Conform relatării canonicului Ansbertus, din anturajul lui Friedrich I, „Kalopetrus Blacorum et maxime partis Bulgarorum in orbis Traciae Dominus, qui se Imperatorem et coronam imperialem regni Grecia ab eo sibi imponi efflagitat seque ei circa initium veris XL millia Blacorum et Comanorum tenentium arcus et sagittas adversus Constantinopolim transmissurum constanter asseverabat”¹⁶. Din cauza reticenței împăratului german, față de propunerea țarului vlaho-bulgar, tratativele nu s-au finalizat însă.

10 Choniatae, p. 618-619.

11 FHDR, III, p. 424-425 / Theodoros Skutariotes.

12 Choniatae, p. 620.

13 Ibidem, p. 486.

14 Acropolitae, p. 23.

15 FHDR, III, p. 434-435 / Theodoros Skutariotes.

16 Ansbertus, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, edidit Josepho Dobrowsky, Prague, 1827, p. 63.

Unii autori bizantini, precum Georgios Tornikes II și Sergios Kolyvas, susțin că prin 1193, la instigațiile curții bizantine, a survenit o ruptură între Petru, care a căutat o apropiere de Constantinopol, și fratele său Asan¹⁷. În afara știrilor transmise de cei doi autori bizantini, nu avem însă alte informații că această acțiune s-ar fi materializat în vreun fel, dimpotrivă, cele pe care le deținem susțin că în anii următori, colaborarea dintre cei doi frați, îndeosebi în acțiunile antibizantine a fost cât se poate de bună.

În momentul în care Asan a fost asasinat de Ivanco, Petru nu s-a aflat, se pare, la Târnovo. Acest lucru i-a permis ca, susținut de facțiunea internă favorabilă Asăneștilor, să anihileze, la capătul unui scurt război civil, încercarea lui Ivanco de a uzurpa puterea, cu concursul militar al Bizanțului¹⁸.

Succesul obținut i-a permis lui Petru să ocupe tronul Țaratului Vlaho-Bulgar. Asociindu-și la domnie fratele mai tânăr, Ioniță, fugit din captivitatea bizantină, Petru a continuat politica lui Asan în relațiile cu Bizanțul, fapt confirmat de Niketas Choniates, care susține că „*nimeni dintre noi nu a mers împotriva lui Petru, nici nu putea să o facă*”¹⁹, dimpotrivă, acesta „*devasta pe cât îi stătea în putință țara romeilor* (Imperiul Bizantin, n.n.)”²⁰.

Domnia lui Petru a fost însă una de scurtă durată. Țarul vlaho-bulgar și-a încheiat domnia în condiții la fel de violente ca și fratele său, în 1197, acesta pierind *străpuns de sabia unuia dintre oamenii din neamul său*”²¹. I-a urmat la tron fratele său Ioniță Asan.

*

Apogeul. Perioada cuprinsă între 1197 și 1241, reprezintă epoca mării afirmării internaționale a Țaratului Vlaho-Bulgar. În epoca menționată, statul vlaho-bulgar va evolua de la principala putere a Peninsulei Balcanice, sub domnia lui Ioniță Asan (1197-1207) la cea de putere incontestabilă a întregului sud-est european, în timpul lui Ioan Asan II (1218-1241). Între cele două mari domnii se interpune cea a lui Boril Asan (1207-1218), care reprezintă o perioadă de stagnare, chiar de recul temporar a puterii vlaho-bulgare, în contextul creșterii puterilor catolice vecine, Imperiul Latin de Constantinopol și Ungaria.

Ioniță Asan. Al treilea țar vlaho-bulgar, din dinastia Asăneștilor, frate cu Asan și Petru, conducătorii răscoalei antibizantine a vlahilor și bulgarilor și întemeietorii Țaratului Vlaho-Bulgar, Ioniță Asan se prezintă posterității drept „*cea mai mare personalitate a vlahilor balcanici*”²². În timpul domniei sale Țaratul Vlaho-Bulgar se afirmă incontestabil ca principala putere a Peninsulei Balcanice.

Mult mai tânăr decât frații săi, a avut un rol neînsemnat în timpul răscoalei vlaho-bulgare și în primul deceniu de existență a statului vlaho-bulgar. În 1188, în timpul unei campanii bizantine întreprinse de împăratul Isaac II Angelos împotriva vlaho-bulgarilor, este făcut prizonier și dus la Constantinopol, unde rămâne ostatec până la moartea fratelui său, Asan (1196), când reușește să fugă și să revină la Târnovo²³.

Ascensiunea politică, deosebit de rapidă a lui Ioniță Asan, începe odată cu revenirea din captivitatea bizantină. În timpul scurtei domnii a celui de-al doilea frate, Petru, din 1196-1197, este coregent, fiind asociatul la tron al acestuia, pentru ca în 1197, în urma asasinării lui Petru, victimă a unui complot, să preia întreaga putere în stat.

Pe plan intern, demersurile sale au vizat consolidarea puterii centrale și anihilarea tendințelor centrifuge ale aristocrației vlaho-bulgare. O răscoală pusă la cale împotriva sa la sfârșitul anului 1205 sau la începutul lui 1206 este înăbușită cu cruzime, în cursul represiunii țarul „*supunând la grele pedepse și la noi ucideri pe răzvrățiți*”²⁴.

Pe plan extern, întreaga sa politică a vizat transformarea Țaratului Vlaho-Bulgar într-o mare putere și impunerea lui ca un factor de decizie în relațiile internaționale. Relațiile cu cumanii nord-dunăreni,

17 FHDR, III, p. 374-379, 384-395 / Sergios Kolyvas, Georgios Tornikes II.

18 Choniatae, p. 620.

19 *Ibidem*, p. 622.

20 FHDR, III, p. 426-427 / Theodoros Skutariotes.

21 *Ibidem*, p. 621.

22 S. Brezeanu, *Istoria Imperiului Bizantin*, București, 2007, p. 290.

23 Choniatae, p. 521, 622.

24 *Ibidem*, p. 830.

inaugurate de frații săi, au fost continuate și extinse, el însuși fiind căsătorit cu o prințesă cumană. Alianța cu cumanii i-a asigurat, de altfel, permanent un sprijin militar substanțial și redutabil, deosebit de util, în timpul neîntreruptelor sale campanii militare.

După o acalmie de câțiva ani, în 1199-1200, perioadă în care și-a consolidat pozițiile interne, Ioniță Asan reia ostilitățile militare împotriva Imperiului Bizantin. Întinse teritorii din Thracia și de pe litoralul vest-pontic, între care importantul centru urban Varna, trec sub stăpânirea suveranului vlaho-bulgar²⁵. Prelungite până în anul 1202, când între cele două părți se încheie definitiv pacea²⁶, ele i-au asigurat, în urma victoriilor obținute, extinderea teritorială a statului în centrul și estul Peninsulei Balcanice în detrimentul stăpânirilor Bizanțului.

Ofensiva spre vest l-a adus în conflict cu Regatul Ungariei, pentru stăpânirea zonei Simium-Belgrad-Branicevo, ocupată prin 1201-1202 și pentru influență politică în Serbia. Conflictul cu regatul angevin era tranșat de Ioniță Asan în favoarea sa (1203), dar el a indus o stare tensionată în relațiile dintre cele două state, ce se va menține până la moartea țarului vlaho-bulgar²⁷.

Refuzul autorităților bizantine de a-i recunoaște titlul imperial l-a determinat să se orienteze spre tratative cu papa Innocentius III. Țarul de la Târnovo îi solicita pontifului roman, în schimbul acceptării unirii Bisericii Vlaho-Bulgare cu Biserica Romei, recunoașterea titlului imperial pentru sine și a celui de patriarh pentru mitropolitul Vasile, șeful Bisericii Vlaho-Bulgare. Deschise în 1199, din inițiativa suveranului de la Târnovo, acestea se vor prelungi până în toamna anului 1204. După ce la 25 februarie 1204 papa îl recunoștea ca „*rege al bulgarilor și blachilor*”, iar pe mitropolitul Vasile ca „*arhiepiscop primat al întregii Bulgarii și Blachii*”, la 8 noiembrie același an, Ioniță Asan era încoronat de legatul papal, cardinalul Leon²⁸.

Pretențiile de dominație ale cruciaților apuseni instalați la Constantinopol în 1204 l-au adus în conflict cu aceștia. La 14 sau 15 aprilie 1205, susținut de cumani, Ioniță nimicea la Adrianopol forțele cruciate, bătălie în care, susține cronicarul Niketas Choniates, a căzut „*floarea trupelor latine și cei mai vestiți luptători ai lor cu lancea*”²⁹. Însuși împăratul Baudouin (Balduin) I (1204-1205) a fost făcut prizonier și va muri în captivitate la Târnovo.

Între 1205-1207, Ioniță Asan a continuat acțiunile împotriva statelor cruciate din Peninsula Balcanică, înregistrând noi succese. Acțiunile sale militare vor viza acum îndeosebi teritoriile Regatului Latin de Thessalonik, constituit de șeful cruciat, marchizul Bonifaciu de Montferrat, ucis de altfel într-o ciocnire cu vlahii în 1207³⁰.

La 8 octombrie 1207, în timp ce asedia Thessalonikul, Ioniță Asan moare în condiții obscure. Acest lucru a permis încă din epocă, formularea unor opinii diferite. În marea lor majoritate, cronicarii contemporani sau tardivi, sunt de părere că decesul suveranului vlaho-bulgar s-a datorat unor cauze naturale, chiar dacă unii văd în el o implicare divină³¹. Există însă și păreri conform cărora Ioniță Asan ar fi pierit asasinat de căpetenia cumană aliată Manastras, instigat de soția țarului, asasinat în care ar fi fost implicat și nepotul și urmașul său la domnie, Boril³².

25 *Ibidem*, p. 691-692, 701-709.

26 *Ibidem*, p. 709.

27 Pentru conflictul vlaho-bulgaro-ungar, vezi: O. Pecican, *Intre cruciați și tătari. Creștinătate occidentală și nomazi în Europa central-sud-estică (1204-1241)*, p. 80-88; V. Mărculeț, în *Buletinul Muzeului Militar Național „Regele Ferdinand I”*, 6, 2008, p. 28-29.

28 *Documente privitoare la istoria românilor* culese de Eudoxiu de Hurmuzaki, vol. I, partea I, București, 1887, p. 17, 20, 48-50, doc. XV-XVI, XXXIX-XXXV.

29 Choniatae, p. 814. Pentru alte prezentări ale bătăliei de la Adrianopol, vezi: Geoffroi de Ville-Hardouin, *Conquête de Constantinople avec la continuation de Henri de Valenciennes*, Text original accompagné d'une traduction par M. Natalis de Wailly, Paris, 1882, LXXVI, 343-LXXXII, 365 (în continuare: Villehardouin); Robert de Clari, *Cei care au cucerit Constantinopolul*, edit. Tatiana-Ana Fluieraru și O. Pecican, Cluj-Napoca, 2005, p. 169-170, § 112 (în continuare: Clari).

30 Villehardouin, CXVI, 498-499; Clari, p. 172, § 116.

31 Acropolitae, p. 26; FHDR, III, p. 436-437 / Theodoros Skutariotes; p. 478-479 / Ephraemius; Clari, p. 172, § 116.

32 Du Fresne du Cange, *Histoire de L'Empire de Constantinople sous les empereurs Français jusqu'à la conquête des Turcs*, Paris, 1826, p. 92-93; G. Sonjeon, *Histoire de la Bulgarie depuis les origines jusqu'à nos jours 485-1913*, Paris, 1913, p. 247-248: „*Sa femme, une Koumane, poussa un voïevode de sa race, Manastras, à l'assassiner*”; C.J. Jiricek, *Geschichte der Bulgaren*, Prag, 1876, p. 243; Eve Levin, *Sex and Society in the World of the Orthodox Slavs*,

În concluzie, informațiile contradictorii oferite de sursele de care dispunem nu permit formularea unei opinii certe cu privire la moartea țarului Ioniță Asan. La nivelul actual al cercetării probleme enigmele cu privire la moartea sa continuă să persiste, făcând la fel de plauzibil, atât un deces survenit din cauze naturale, cât și unul violent consecință a unui asasinat.

Boril Asan. În condițiile morții suspecte a lui Ioniță Asan, tronul de la Târnovo a fost ocupat de nepotul său Boril. Atât descendența noului țar vlaho-bulgar, cât și ascensiunea sa continuă să rămână două aspecte controversate ale domniei sale.

În primul rând, filiația lui Boril Asan este incertă. Încă din epocă, unii autori l-au considerat nepot de soră al lui Ioniță Asan, alții nepot de frate, situație în care el nu ar putea fi decât fiul fostului țar, Petru³³.

Cronicarii bizantini și apuseni sunt unanimi în a susține că la moartea unchiului său, Boril a uzurpat tronul în detrimentul moștenitorilor legitimi, astfel că, pentru a-și obține legitimitatea, el se căsătorește cu văduva unchiului său, o prințesă de origine cumană³⁴.

Ocupând tronul în condițiile arătate, domnia lui Boril Asan a fost una deosebit de agitată pe plan intern. Încă de la începutul ei, Boril s-a confruntat cu pretențiile la tron și cu secesiunile teritoriale ale verilor săi, Strez, în Macedonia, sprijinit de marele jupan al Rașkiei (Serbiei), Ștefan Nemanja, și Alexios Slav, în zona Munților Rhodopi, susținut de împăratul latin de Constantinopol, Henric I³⁵.

Pe plan extern, domnia lui Boril Asan coincide cu revirimentul politic și militar al Imperiului Latin de Constantinopol, rezultat al energicelor măsuri militare și politice inițiate de energicul împărat Henric I. În pofida acestor realități, noul suveran vlaho-bulgar a cătuat, cel puțin, în prima jumătate a domniei sale să continue linia politică externă inițiată de predecesorul său³⁶. Ca urmare, în vara anului 1208, în fruntea unei armate vlaho-bulgaro-cumane, estimată de Henri de Valenciennes la „treizeci și trei de mii de oameni organizați în treizeci și șase de corpuri de oaste” țarul de la Târnovo pătrunde în Thracia³⁷. O primă ciocnire la Berroe (Stara Zagora) se încheie cu victoria lui Boril, dar la 31 iulie este înfrânt de Henric I la Philippopolis (Plovdiv), victorie ce îi permite împăratului latin să preia inițiativa și să treacă la contraofensivă³⁸.

La hotarul nord-vestic al statului său, Boril se confruntă cu ofensiva Ungariei. Succesele înregistrate de Regatul Ungar vor conduce la pierderea în favoarea sa de către Țaratul Vlaho-Bulgar a zonei Belgrad-Branicevo³⁹.

După o serie de atacuri eșuate asupra teritoriilor Regatului Latin de Thessalonik (1211), între 1211/1212 și 1214, Boril încheie succesiv pace cu puterile cruciadei, Ungaria și Imperiul Latin de Constantinopol, alăturându-se taberei acestora. Conform informațiilor unor cronicari apuseni, el și-ar fi căsătorit fiica sau

900-1700, University of Cornell, 1989, p. 155; I. Vásáry, *Cumans and Tatars. Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185-1365*, University of Michigan, 2005, p. 57; Al. Madgearu, *Originea medievală a focarelor de conflict din Peninsula Balcanică*, București, 2001, p. 106, unde face referire la uciderea lui Ioniță Asan de către „complotiștii conduși de nepotul său, Borilă”; J.V.A. Fine, jr., *The Late Medieval Balkans. A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, University of Cambridge, 1994, p. 91, unde consideră că asasinarea lui Ioniță Asan este continuarea războaielor împotriva sa din 1206, reprimată de țar, și că Boril a avut un rol activ în ambele evenimente; P. Noble, *Baldwin of Flanders and Henry of Hainault as Military Commanders in the Latin Empire of Constantinople*, în vol. *Knighthoods of Christ. Essays on the History of the Crusades and the Knights Templar*, îngrijit de Malcolm Barber, editor Norman Housley, University of Cambridge, 2007, p. 72, nu exclude implicarea lui Boril în asasinarea lui Ioniță Asan.

33 Pentru opiniile exprimate, vezi: Acropolitae, p. 26; FHDR, III, p. 438-439 / Theodoros Skutariotes, p. 480-481 / Ephraemius; Clari, p. 172, § 116.

34 Acropolitae, p. 35-36; FHDR, III, p. 438-439 / Theodoros Skutariotes, p. 480-481 / Ephraemius; Henri de Valenciennes, *Histoire de l'empereur Henri*, în Geoffroi de Ville-Hardouin, *Conquête de Constantinople*, avec la continuation de Henri de Valenciennes, ed. M. Natalis de Wailly, Paris, 1882, , II, 506; IX, 545 (în continuare: Valenciennes).

35 Valenciennes, II, 506; IX, 545; Cf. J.V.A. Fine, *op. cit.*, p. 93.

36 P. Pavlov, *Eliberarea și consolidarea Țaratului Bulgar*, în P. Pavlov, I. Ianev, D. Cain, *Istoria Bulgariei*, București, 2002, p. 48; V. Mărculeț, *Țaratul Vlaho-Bulgar*, p. 145-150.

37 Valenciennes, VII, 532.

38 *Ibidem*, VIII, 539-544.

39 I. Vásáry, *op. cit.*, p. 58.

nepoata cu împăratul Henric I. Totodată, Boril a rupt alianța cu cumanii nord-dunăreni, și-a repudiat soția de origine cumană și s-a căsătorit cu o nepoată de soră a împăratului latin⁴⁰.

Pe plan intern, Boril se confruntă cu puternice contestări din partea adversarilor, care la un moment dat ocupă Vidinul (probabil 1211), recuperat de țar prin 1213 cu concursul militar al Ungariei⁴¹. În 1211, țarul vlaho-bulgar convoacă un „*mare sinod ortodox*” împotriva bogomililor, fără a denunța însă unirea religioasă cu Roma. Cu acest prilej a fost redactat cel mai important monument literar păstrat din epoca Asăneștilor, scrierea antibogomilică, *Sinodicul țarului Boril*, document ce condamnă bogomilismul și conține legislația Bisericii Vlaho-Bulgare împotriva bogomililor⁴².

Împotriva lui se ridică vărul său primar Ioan, fiul lui Asan, viitorul țar Ioan Asan II. Dacă informațiile transmise de cronicarul bizantin Georgios Akropolites, care susține, că acesta și-a disputat multă vreme domnia cu Boril asediindu-l „*vreme de șapte ani*”⁴³, sunt veridice, debutul declanșării acțiunii lui Ioan Asan împotriva țarului de la Târnovo trebuie datat prin anul 1211. Asediat de Ioan la Târnovo, părăsit de susținătorii săi, Boril este prins de rivalul său, orbit și închis într-o mănăstire, unde își va sfârși în scurt timp viața.

Ioan Asan II. Considerat de majoritatea cronicarilor bizantini moștenitorul legitim al lui Ioniță Asan, în 1207, la moartea unchiului său și în urma ocupării tronului de la Târnovo de către vărul său Boril, Ioan Asan, care „*era încă nevârstnic*”, în opinia lui Georgios Akropolites, „*nu era încă [nici măcar] un adolescent*” după Theodoros Skutariotes, sau „*tânăr de tot*”, conform afirmației lui Ephraemius, s-a văzut nevoit să se refugieze inițial la cumani, apoi, după căsătoria noului țar cu văduva de origine cumană a lui Ioniță, la rușii kieveeni⁴⁴. Cu concursul acestora, susține Georgios Akropolites, prin 1211 își revendică moștenirea și, după o dispută de șapte ani, îl detronează pe Boril și ocupă tronul⁴⁵.

Domnia lui Ioan Asan II reprezintă apogeul Țaratului Vlaho-Bulgar, care atinge acum puterea și întinderea sa maximă. Pe plan extern, obiectivul fundamental al lui I-a constituit ocuparea tronului de la Bizanț și instituirea unui Imperiu Vlaho-Bulgar pe Bosfor. Urmărirea cu obstinție a acestui obiectiv l-a condus însă la o politică externă în care a oscilat între alianța cu puterile catolice și cea cu statele grecești, Imperiul Grec de Niceea și Imperiul Grec de Thessalonik, și ele concurente la acțiunea de restaurare a Imperiului Bizantin.

În 1226 a încheiat o alianță cu împăratul de la Thessalonik, Theodoros I Angelos Doukas, cu concursul căruia eliminată temporar prezența niceeană în Peninsula Balcanică. Politica duplicitară promovată de Ioan

40 Baudouin d'Avesnes, *Extrait de la compilation dite de Baudouin d'Avesnes*, în Geoffroi de Ville-Hardouin, *Conquête de Constantinople*, avec la continuation de Henri de Valenciennes, ed. M. Natalis de Wailly, Paris, 1882, p. 423: „*Il prist la fille Johennis à feme, et li donna une soie nieche en mariage; et une en donna à Toldre l'Ascre, et la tierche au roi Andriu de Hongrie*”; *Chronique anonyme en dialecte ancien de Valenciennes*, în *Chronique de la prise de Constantinople par les Francs, écrite par Geoffroy de Ville-Hardouin, maréchal de Champagne et de Romanie, suivie la continuation de Henri de Valenciennes, et de plusieurs autres morceaux en prose et en vers, relatifs a l'occupation de l'Empire Grec par les Français au treizième siècle*, Paris, 1828, p. 291: „*Et li empereur Henri donna trois siennes niepus, filles de sa sœur, femme du compte d'Aussoire en mariage, l'une à Johannis, l'autre à Coldalastre, et la tierche à Andrieu, roi de Hongrie*”; Philippe Mouskes, *Chronique métrique de la conquête de Constantinople par les Francs*, în *Chronique de la prise de Constantinople par les Francs, écrite par Geoffroy de Ville-Hardouin, maréchal de Champagne et de Romanie, suivie la continuation de Henri de Valenciennes, et de plusieurs autres morceaux en prose et en vers, relatifs a l'occupation de l'Empire Grec par les Français au treizième siècle*, Paris, 1828, p. 347-348, 350: „*S'ovent serours prus et gentius. / Li buens rois de Hongrie, Andrius. / Ot l'ainsnée aue mult ama / Que Henris d'Ango li donna; / Et la seconde ot Jehanins / Sires des Blas et des Comins; / La tierche fu sacans et aspre; / Cele ci fu donnée à Lascres*”; Clari, p. 172-173, § 116-118; Cf. du Fresne du Cange, *op. cit.*, p. 115.

41 *Documenta Romaniae Historica*, D. Relații între Țările Române, vol. I (1222-1456), București, 1977, p. 28-28, doc. 11.

42 *Christian Dualist Heresies in the Byzantine World c.650-c.1405*, selected sources translated and annotated by Janet Hamilton and Bernard Hamilton, Menchester University Press, 1998, p. 260-262; Cf. D. Obolensky, *Byzantium and the Slavs*, Oxford, 1944, p. 276.

43 Acropolitae, p. 36; Cf. C.J. Jirecek, *Geschichte der Bulgaren*, Prag, 1876, p. 247, n. 33, unde consideră că asediarea lui Boril de către Ioan Asan ar trebui redusă la șapte luni.

44 *Ibidem*, p. 35-36; FHDR, III, p. 438-439 / Theodoros Skutariotes, p. 480-481 / Ephraemius; Cf. Fl. Curta, *Southeastern Europe in the Middle Age 500-1250*, Cambridge University Press, 2006, p. 384, unde susține că după căsătoria lui Boril Asan cu fosta soție a lui Ioniță Asan, Ioan Asan s-ar fi refugiat în Galiția.

45 *Ibidem*, p. 36.

Asan II, care, sperând să se insinueze pe cale pașnică la Constantinopol, se apropie de Imperiul Latin, asupra căruia instaurează o veritabilă tutelă, și obiectivele de politică externă concurente îl aduc în conflict cu aliatul său. La 9 martie 1230, în bătălia de la Klokotnitsa, de pe râul Hebrus (Marița), țarul vlaho-bulgar, susținut de importante contingente cumane, îl zdrobește pe Theodoros I, pe care îl capturează și îl orbește. Cea mai mare parte a teritoriilor Imperiului de Thessalonik intră în componența statului său. Imperiul de Thessalonik, desființat ca mare putere și devenit un simplu despotat, îi recunoaște suzeranitatea. Statul său cunoaște acum întinderea sa maximă ocupând un teritoriu delimitat de Marea Adriatică, Marea Egee și Marea Neagră, iar Ioan Asan II este la apogeul puterii sale⁴⁶. Titlul imperial asumat după 1230, când se afla în culmea puterii, este expresia indiscutabilă a acestei realități: „*Eu, Ioan Asan, țar și autocrat al bulgarilor, credincios domnului nostru Hristos [...] m-am dus să port război în Romania, am învins armata greacă și l-am prins pe împăratul și domnul Theodoros Comnenos în persoană și pe toți boiarii săi. Și am ocupat întregul teritoriu de la Adrianopol la Dyrrachium – grec, albanez și sârb deopotrivă. Numai orașele din vecinătatea Constantinopolului și cetatea însăși sunt în mâinile francilor. Dar și ei au trebuit să se supună autorității mele imperiale, pentru că ei nu au alt împărat în afară de mine. Numai datorită mie mai supraviețuiesc ei, deoarece așa a poruncit Dumnezeu*”⁴⁷.

Puterea obținută de Ioan Asan II îl îndepărtează însă de țelul politicii sale, ocuparea tronului de la Constantinopol, întrucât autoritățile latine, cu concursul papalității renunță la tutela lui. În aceste condiții, țarul vlaho-bulgar se orientează spre colaborarea cu Imperiul Grec de Niceea. Ca urmare, în 1234 sau 1235 a încheiat la Gallipoli o alianță antilatină cu basileul, Ioan III Vatatzes Doukas⁴⁸. Forțele lor asediază Constantinopolul (1235-1236), dar la sosirea flotelor venețiană și genoveză sunt obligate să ridice asediul și să se retragă.

Obiectivele de politică externă concurente ale celor două puteri ortodoxe au grevat puternic asupra relațiilor dintre ele, care au cunoscut perioade de strânsă colaborare dar grave sincope. În consecință, până la sfârșitul domniei, țarul vlaho-bulgar va oscila între alianța cu Niceea și cea cu puterile catolice, optând în final pentru alianța antilatină și anticatolică. Inconsecvența sa politică externă din ultimii ani de domnie, compromisurile făcute, erau însă preludiul decăderii puterii vlaho-bulgare, care se produce cu rapiditate sub incompetenței săi urmașii.

*

Declinul. Moartea lui neașteptată, survenită în jurul datei de 22 iunie 1241, a coincis cu marea invazie mongolă (1241-1242), care a lovit și Țaratul Vlaho-Bulgar în a doua parte a aceluiași an. Devastat de mongoli, măcinat în interior de o criză generalizată și ireversibilă, caracterizată prin decăderea puterii militare și o accentuată instabilitate politică, statul Asăneștilor, decăzut la o putere de rang secundar, avea să devină vasal al Imperiului Mongol și apoi al Hoardei de Aur. În fruntea Țaratului Vlaho-Bulgar s-au succedat în această perioadă trei țari minori – Căliman I Asan (1241 – 1246), Mihail Asan (1246 – 1256) și Căliman II Asan (1256) – aflați la discreția unor anturaje lipsite de scrupule. În această perioadă, tendințele centrifuge ale aristocrației vlaho-bulgare, comprimate în timpul domniei autoritare a lui Ioan Asan II, au putut răbufni cu putere aruncând statul în anarhie.

Căliman I Asan. La moartea lui Ioan Asan II, tronul de la Târnovo este ocupat de fiul său și al soției sale, Anna Maria, fiica regelui Ungariei, Andrei II, Căliman I. Minor, la ocuparea tronului, domnia lui Căliman I Asan a marcat declanșarea crizei ireversibile a Țaratului Vlaho-Bulgar.

Debutul domniei lui Căliman I Asan coincide cu marea invazie mongolă, care afectează grav Țaratul Vlaho-Bulgar. Foarte probabil în a doua jumătate a anului 1241, după nimicirea oștilor maghiare la Mohi, gruparea de forțe mongole, comandată de prințul gingishanid Kadan, care forma aripa stângă a dispozitivului lui Batu care care-l urmărise pe regele Bela IV până pe țărmul Adriaticii, își direcționează ofensiva împotriva statelor din nordul Peninsulei Balcanice⁴⁹. Conform relatării canonicului Rogerius, „*văzând regele Cadan (Cadan rex) că nu poate pune mâna pe el (pe Bela IV, n.n.), a distrus Bozna (Bosnia, n.n.), regatul Rasciei (Serbia, n.n.) și*

46 *Ibidem*, p. 45-47.

47 Apud D. Obolensky, *Un Commonwealth medieval: Bizanțul. Europa de Răsărit, 500-1453*, București, 2002, p. 268.

48 Nicephori Gregorae, *Byzantina historia. Graece et Latine*, vol. I, cura Ludovici Schopeni, Bonnae, 1829, p. 29-30.

49 Pentru prezentarea ofensivei mongole în spațiul balcanic, vezi: V. Mărculeț, în *Studii de Istorie a Banatului*, 143-147.

de aici a trecut în Bulgaria”⁵⁰. Invazia mongolă a lovit puternic principalele centre urbane ale Țaratului Vlaho-Bulgar, între care Târnovo și Kilia, de la gurile Dunării. Referindu-se la acest aspect, cronicarul persan Rașid do-Din consemnează că principele Kadan „a luat orașele ȕlakușilor (vlahii sud-dunăreni, n.n.) Tirnin sau Qirnin (Târnovo, n.n.) și Kila sau Qila (Chilia, n.n.) în urma unor mari bătălii”⁵¹.

În opoziție cu sursele amintite, unele izvoare apusene înregistrează o importantă victorie vlaho-bulgară în luptele cu mongolii. Astfel, referindu-se la evenimentele din anul 1241, cronicarul francez Philippe Mousket, include în cronică sa rimată, următoarele versuri: *Des Tartares revint noviele, / Ki par tot le monde fu biele, / Que li rois de la tiere as Blas / Les ot descomfis a un pas*⁵². Fără îndoială, însemnătatea acestei victorii obținute de regele Blachiei asupra mongolilor la o trecătoare a fost mult exagerată de cronicarul francez. În ceea ce ne privește, nu credem că ea trebuie percepută doar ca o ciocnire nesemnificativă între forțe vlaho-bulgare și unele cete mongole, în timpul căreia acestea din urmă au fost probabil dispersate. În realitate, planul politicii externe, impactul invaziei mongole a fost dramatic pentru Țaratul Vlaho-Bulgar care a devenit vasal Imperiului Mongol (1242). Mai mult chiar, așa cum conchidea istoricul Fr. Dvornik, în urma loviturilor primite în timpul invaziei mongole, statul Asăneștilor „și-a pierdut pentru totdeauna poziția dominantă în Balcani”⁵³.

Domnia lui Căliman I Asan avea să se încheie în mod violent, la fel ca ale majorității înaintașilor săi. În condițiile anarhiei interne, tânărul suveran vlaho-bulgar, în vârstă de numai 12 ani⁵⁴, avea să cadă victimă unei conspirații organizate de mama sa vitregă, țarina Irina Comnena, în favoarea fiului ei, Mihail Asan.

Mihail Asan. Asasinarea lui Căliman I în urma complotului organizat de țarina Irina Comnena l-a propulsat pe tronul de la Târnovo pe cel de-al doilea fiul al lui Ioan Asan II, Mihail Asan. Fiind minor la ocuparea tronului, noul suveran vlaho-bulgar s-a aflat sub tutela mamei sale. Toți susținătorii fostului țar, între care sebastocratorul Alexandru, fratele lui Ioan Asan II sunt eliminați sau îndepărtați din sfera puterii.

Pe plan intern, în timpul domniei lui, anarhia politică se accentuează. Pe plan extern, Mihail Asan se confruntă încă de la începutul domniei cu puternica ofensivă a Imperiului Grec de Niceea în Peninsula Balcanică. În 1246, basileul de la Niceea, Ioan III Vatatzes Doukas întreprinde prima sa mare campanie în Peninsula Balcanică. Cumpărându-i pe frunzașii locali ai aristocrației vlaho-bulgare basileul niceean ocupă fără luptă Thracia până la Hebrus (Mărița) și Macedonia până la Axios (Vardar). Concomitent, Regatul Ungar reia acțiunile militare în nord-vestul Țaratului Vlaho-Bulgar⁵⁵. Succesele obținute permit Ungariei să reocupe zona Belgrad-Branicevo, regiune ce fusese recucerită de Ioan Asan II.

În 1253-1254 Mihail Asan atacă Serbia. Războiul, de scurtă durată, este însă lipsit de rezultate notabile. Mai importante sunt realizările în plan diplomatic, în 1254 țarul de la Târnovo încheind un tratat cu Raguza (Dubrovnik).

În 1254, moare împăratul de la Niceea Ioan III Vatatzes Doukas. Mihail Asan consideră oportun momentul pentru a recuceri teritoriile, situate la sud de Munții Balcani, pierdute după 1246 în favoarea statului niceean.

Între acțiunile sale de politică externă din această etapă a domniei se numără și reglementarea raporturilor cu Ungaria. În 1255, el încheie o alianță cu Regatul Arpadian, prilej cu care este, foarte probabil, convenită și căsătoria sa cu Anna, fiica cneazului rus Rostislav de Cernigov, ginerele regelui Bela IV, care stăpânea, în calitate de vasal al Ungariei, Macva și teritoriile din nord-vestul Țaratului Vlaho-Bulgar, pierdute anterior, și incluse, probabil, în ducatul Macvei. Personalitate puternică, Rostislav a exercitat o veritabilă tutelă asupra ginereului său⁵⁶.

Atacarea stăpânirilor niceene din Peninsula Balcanică declanșează reacția imediată a noului împărat de la Niceea, Theodoros II Laskaris (1254-1258). În urma a două campanii, întreprinse în 1255 și 1256, împotriva

50 Rogerius, *Cântecul de jale (Carmen miserabile)*, XXXVIII, în G. Popa-Lisseanu, *Fontes Historiae Daco-Romanorum (Izvoarele istoriei românilor)*, vol. V, București, 1935, p. 53, 93.

51 Apud A. Decei, *Relații româno-orientale*, București, 1978, p. 194.

52 *Românii în poezia medievală*, în G. Popa-Lisseanu, *Fontes Historiae Daco-Romanorum (Izvoarele istoriei românilor)*, vol. III, București, 1935, p. 27.

53 Fr. Dvornik, *Slavii în istoria și civilizația europeană*, București, 2001, p. 92.

54 Acropolitae, p. 77.

55 Acropolitae, p. 79-84.

56 V. Achim, *Politica sud-estică a Regatului Ungar sub ultimii Arpadieni*, București, 2008, p. 145.

lui Mihail Asan, basileul de la Niceea restabilește situația anterioară anului 1254. Înfrângerile suferite în fața forțelor niceeane îl determină pe țarul vlaho-bulgar să opteze pentru încheierea păcii. El comite însă marea greșală de a încredința purtarea tratativelor de pace cu Niceea socrului său Rostislav. Acesta, cumpărat de niceeni, încheie o pace complet defavorabilă Târnovei, în baza căreia era restabilit hotarul vlaho-bulgaro-niceean de la sfârșitul domniei lui Ioan III Vatatzes, basileul bizantin obținând în plus și importanta fortăreață Tzepaina⁵⁷.

Trădarea socrului, avea să-l coste pe Mihail Asan tronul și viața. De nemulțumirile create de eșecurile politicii sale va profita vărul său Căliman II Asan, care devine capul unui complot căruia îi va cădea victimă nefericitul țar de la Târnovo.

Căliman II Asan. Fiul sebastocratorului Alexandru, fratele lui Ioan Asan II, Căliman II profită de nemulțumirile interne generate de eșecurile înregistrate de vărului său, țarul Mihail Asan în politica externă, îndeosebi în conflictul cu Imperiul Grec de Niceea, pentru a-l ucide și a-i lua domnia. Pentru a-și legitima ascensiunea la tronul ocupat prin uzurpare, urmând mai vechea tradiție bulgară, el se căsătorește cu țarina văduvă, Anna⁵⁸.

Pe plan intern, tendințele centrifuge ale diferitelor facțiuni politice ale aristocrației vlaho-bulgare, favorizate de domniile lipsite de autoritate, se amplifică. În condițiile anarhiei interne, Căliman II Asan, lipsit de experiență în domeniul guvernării și de o bază militară solidă, nu reușește să se impună și să controleze situația politică din țară.

Pe plan extern, Căliman II Asan continuă politica de alianță cu Ungaria și cu puterile catolice, inițiată de predecesorul său, ceea ce determină ridicarea împotriva sa a partidei antimaghiare, în frunte cu Konstantin Tich. O expediție militară întreprinsă în sprijinul său de cneazul Rostislav, la solicitarea fiicei sale, nu ajunge însă la timp. Intervenția lui Rostislav și perspectiva unui amestec masiv al acestuia în treburile interne ale Țaratului Vlaho-Bulgar au precipitat evenimentele și au condus la intensificarea acțiunii partidei antimaghiare⁵⁹. Lipsit de susținere și obligat să fugă din capitală, Căliman II Asan a sfârșit prin a fi ucis de adversarii săi după câteva luni de domnie. Moartea sa marchează stingerea dinastiei Asăneștilor, pe linie bărbătească, dar și scindarea, pentru prima dată în istoria sa, a statului vlaho-bulgar între cei doi competitori la coroană, Konstantin Tich și Mitzo Asan, un potentat înrudit cu vechea dinastie.

*

Concluzii. Răscoala vlahilor și bulgarilor, izbucnită în toamna anului 1185 sub conducerea fruntașilor vlahi, frații Petru și Asan, se încheie cu constituirea între Munții Balcani și Dunăre a Țaratului Vlaho-Bulgar (c.1187/1188), prima manifestare statală a romanității orientale. Constituită ca stat de colaborare etnică, noua organizare politică din peninsula Balcanică va evolua în tradiția politică statală bulgară și bizantină. Între c.1187/1188 și 1256, tronul vlaho-bulgar a fost ocupat de 8 țari din dinastia vlahă a Asăneștilor.

Pe plan extern, Țaratul Vlaho-Bulgar s-a aflat aproape neîntrerupt în conflicte armate cu puterile vecine, catolice – Imperiul Latin de Constantinopol și Ungaria – și ortodoxe – Imperiul Bizantin, iar după afirmarea Imperiului Grec de Niceea cu acesta.

Pe plan intern, lupta pentru putere în sânul familiei a fost una acerbă, realitate reliefată și de faptul că dintre cei 8 suverani de origine vlahă, 6 și-au încheiat domniile în mod violent, îndepărtați de la putere sau suprimați de rude apropiate (unul orbit – Boril Asan – iar cinci – Asan, Petru, Căliman I Asan, Mihail Asan și Căliman II Asan – asasinați), unul – Ioniță Asan – a încetat din viață în condiții obscure, care nu exclud însă asasinatul, și doar unul singur – Ioan Asan II – a murit, cu ceritudine, de moarte naturală.

57 Acropolitae, p. 84.

58 V. Achim, *op. cit.*, p. 146.

59 *Ibidem*.

Les assénides – les regnes et leurs morts violentes

(Résumé)

La révolte des Blaques et des Bulgares, éclatée pendant l'automne de l'an 1185, sous la direction des élites blaques, les frères Pierre et Assen, s'achevait avec la constitution entre les Montagnes Balkans et le Danube du Tzarat Blaque-Bulgare (env. 1187/1188), la première manifestation de l'État de la romanité orientale. Entre env. 1187/1188 et 1256, le trône blaque-bulgare a été occupé par des 8 souverains de la dynastie blaque des Assénides. En plan externe, le Tzarat Blaque-Bulgare s'est trouvé presque tout le temps en conflit armé avec les pouvoirs voisins, catholiques – l'Empire Latin de Constantinople et la Hongrie – et orthodoxes – L'Empire Byzantin ou l'Empire Greque de Nicée, et en plan interne, la lutte pour le pouvoir au sein de la famille a été acerbée, réalité accentuée aussi du fait que parmi les 8 souverains d'origine blaque, 6 ont achevé leur règne violemment, éloignés du pouvoir ou assassinés par des proches parents (l'un aveugle – Boril Assen – et cinq – Assen, Pierre, Coloman I Assen, Michel Assen et Coloman II Assen – assassinés), l'un – Joannice Assen – est mort en conditions obscures, qui n'éliminent pas l'assassinat, et seulement un – Jean Assen II – est mort, avec certitude, de mort naturelle.

Cuvinte cheie: centru minier, biserică, turn, secole XIII-XIV

Keywords: mining center, church, tower, 13th-14th Century

În cadrul ansamblului bisericii parohiale ortodoxe din comuna Rodna (jud. Bistrița Năsăud), se păstrează ruinele unui edificiu medieval, constând dintr-un turn masiv de piatră, legat spre nord de un fragment de zid prevăzut cu o deschidere de portal în arc frânt. La est de ruine și axată pe portal se află actuala biserică greco-catolică, o construcție de tip sală cu altar poligonal și ziduri prevăzute cu contraforturi, care datează în forma actuală din anul 1859 (Fig.1).

Ansamblul a fost documentat la începutul secolului XX, mai întâi de către Lux Kálmán în anul 1916, când s-au realizat și unele lucrări de conservare¹, iar apoi în perioada interbelică de arhitectul Rudolf Wagner, în cadrul unei acțiuni de inventariere inițiate de Comisiunea Monumentelor Istorice Secțiunea din Transilvania. Documentarea lui Wagner a fost materializată printr-un relevu de arhitectură întocmit în anul 1923, constând dintr-un plan însoțit de o vedere axonometrică și de câteva detalii, care au fost publicate în anexa raportului său apărut în anul următor² (Fig.2). Se pare că atunci au fost realizate și unele sondaje lângă turn, despre care se amintește în text, fără alte precizări³. Bazându-se pe aspectul ruinelor și pe câteva fragmente arhitectonice găsite în grădina actualei biserici⁴, Wagner atribuia vestigiile unei bazilici trinavate cu două turnuri la vest, aparținând fazei de tranziție spre stilul gotic, care avusese și o componentă de apărare. În finalul raportului său sunt date soluții de conservare a ruinelor cu mortar de ciment, propunându-se întregirea zidului de pe latura de nord a turnului, la nivelurile inferioare, precum și a boltii în cruce de la parterul acestuia⁵. Lucrările de conservare propuse (cu excepția reconstrucției, se pare) au fost realizate în anul 1925 și consemnate printr-o plachetă montată pe arcul portalului de lângă turn.

Trei decenii mai târziu, un colectiv, alcătuit din Virgil Vătășianu, Dumitru Protase și Mircea Rusu, a efectuat câteva sondaje arheologice cu scop informativ, care au relevat trei faze de construcție pe amplasamentul presupusei bazilici, confirmând în linii mari ipoteza lui Wagner⁶ (Fig.3). Pe baza inventarului din două morminte descoperite lângă colțul de sud-vest al actualei biserici, s-a avansat ipoteza existenței unui prim edificiu religios ridicat în secolul XII și distrus în 1241, la marea invazie tătară⁷; acestei faze i-ar corespunde fundațiile unor ziduri plasate excentric, pe linia contraforturilor de pe laturile de nord și de sud ale bisericii actuale. Celei de a doua faze i-au fost atribuite fundațiile unei clădiri dezvoltate pe axa est-vest, la care s-a putut stabili o corespondență cu ruinele și cu biserica actuală, traseul zidurilor sugerând planul unei bazilici cu corul flancat de două încăperi dreptunghiulare și un turn în fața colateralei sudice. Cercetarea nu a inclus zona corului, care este suprapus de biserica actuală, și nici frontul vestic în vecinătatea turnului. Datarea bazilicii a fost apreciată la sfârșitul secolului al XIII-lea pe baza planimetriei și a componentelor de plastică

1 Csányi, Lux 1943, 93.

2 Wagner 1924, 19-22.

3 Wagner 1924, 21.

4 Autorul amintește de capiteli și nervuri de boltă, între timp dispărute.

5 Partea inferioară a turnului fusese deja supusă unor intervenții la începutul secolului XX.

6 Vătășianu et alii 1957, 211-218.

7 Vătășianu et alii 1957, 212-213.

Mihaela Sanda Salontai

Institutul de Arheologie și Istoria Artei Cluj-Napoca
e-mail: mssalontai@yahoo.com

arhitectonică aflate în situ, respectiv pe un fragment de coloană angajată cu capitel - zidită în peretele sudic al bisericii actuale - și pe arcul portalului de lângă turn (Fig.4). A treia fază de construcție a fost atribuită unor transformări operate la o dată nedeterminată, ilustrată prin fundațiile unui zid și ale unui stâlp cu secțiunea în T situate în interiorul navei bazilicale⁸.

Concluziile raportului lasă impresia că prin cercetarea arheologică nu s-a urmărit altceva decât verificarea ipotezei lui Wagner, argumentarea sprijinindu-se exclusiv pe analogii formale, fără vreo referire la izvoare scrise sau la alte surse documentare legate de istoria edificiului sau a localității⁹. Una din problemele rămase nelămurite este relația constructivă cu ruinele, în special cu turnul, care, conform planurilor, nu era legat organic de structura bazilicii ci avea o structură independentă, adosată colateralei sudice. În același context, trebuie remarcat faptul că în raport nu sunt specificate cotele de călcare pentru nici una dintre cele trei faze de construcție, nici adâncimea tălpii de fundare și nici grosimea zidurilor. Singurele repere pentru nivelul de construcție al bazilicii ar fi pragul unui portal, lat de 1.50 m, descoperit în secțiunea excutată prin colaterala sudică, și stratul de moloz atribuit acestei faze, care este situat la o circa -1.00 m sub nivelul terenului actual. În lipsa unei ridicări topografice a sitului, datele din stratigrafie nu pot fi raportate la un sistem de cote care să ofere o viziune coerentă asupra relației zidurilor descoperite cu ruinele și cu biserica actuală. Măsurate după planul publicat, grosimile fundațiilor variază între 1.40 m la bazilică și 1.70 m la refacerea ulterioară, în vreme ce ruina fațadei de vest are ziduri groase de 2.00 m; aici ar fi de remarcat lipsa de acuratețe a planului în redarea portalului de vest, care în realitate nu are ambrazura treptată ci dreaptă, purtând marca restaurărilor moderne. Modificările aduse în reprezentarea grafică a ruinelor pot fi deduse prin comparare cu releveul lui Rudolf Wagner (cu date preluate de Gustav Treiber în planul său din 1948¹⁰), care reprezintă un portal cu ambrazură trapezoidală spre interior și ziduri aferente numai navei centrale și jumătății de est a turnului, fără fragmentele apărute ulterior în colaterale.

Se pare că a existat o relativă continuitate în folosirea părții răsăritene a edificiului medieval, biserica actuală fiind situată pe locul ocupat odinioară de corul vechii bazilici. Forma gotică a absidei ar sugera conservarea structurilor medievale, dar pereții din zidărie de piatră amestecată cu cărămidă și bolțile din lemn de la interiorul actualei biserici indică o refacere realizată probabil prin preluarea fundațiilor vechi. Elevațiile zidurilor conțin fragmente din fusuri de coloane și capiteli refolosite ca material de construcție împreună cu piatra brută și cărămidă (Fig. 5). La baza peretelui nordic, pe o lungime de 3,60 m, se distinge o porțiune de zidărie compactă din piatră, care provine de la o fază anterioară, iar în colțul de la intersecția contrafortului median cu nava se află un modul de la partea inferioară a unei colonete angajate cu diametrul de 15 cm (H = 41 cm) și fragmentele unor stâlpi sau pilaștri (Fig.6). Locația ar sugera elemente din structurile de boltire ale încăperii de pe latura de nord a corului, dar datele nu sunt suficiente pentru a stabili dacă ele se află în poziție originală sau secundară. Aceste elemente completează vestigiile fazei de secol XIII, reprezentate de capitelul cu fus încastrat sub cornișa zidului sudic și de arhivolta portalului de lângă turn, împreună cu profilul ogivei și cu cel al arhivoltei portalului relevate de Rudolf Wagner în 1923.

Pe același perete, la o distanță de 5.90 m spre est de contrafortul median, în exterior, se vede jumătatea superioară a unui portal cu golul obturat; forma ancadramentului denotă apartenența la o altă fază de construcție, iar locul în care se află ar indica o ușă dintre cor și încăperea de nord (Fig.7).

Ruina turnului aparține unei structuri pe plan pătrat cu cinci niveluri, din care se păstrează partea răsăriteană a primelor patru niveluri inferioare¹¹(Fig. 8). Grosimea zidurilor este de 2,40 m cu îngustare peste etajul al doilea. Nivelul inferior, în prezent acoperit de un strat vegetal, este constituit dintr-o încăpere cu dimensiunile de 4,50 x 4,70 m, acoperită cu o boltă cilindrică axată nord-sud și având o intrare din exterior pe latura sudică (Fig. 9); intrarea, în prezent invadată de vegetație spontană, este situată deasupra nivelului de călcare, care este ascuns sub un strat gros de moloz și deșeuri. Această încăpere nu păstrează urme de comunicare cu nivelurile superioare.

La nivelul următor a existat o încăpere cu boltă în cruce, ilustrată prin pornirile de la colțuri și prin amprenta în arc frânt de pe peretele estic, sub care se află două deschideri inegale, dintre care cea mai îngustă

8 Vătășianu et alii 1957, 214.

9 Din păcate nu aflăm nimic nou nici în rândurile consacrate edificiului doi ani mai târziu, Vătășianu 1959, 116-117.

10 Treiber 1971, 26.

11 Nivelul de la baza turnului este în prezent îngropat, iar terenul denivelat din jurul ruinei și lipsa reperelor topografice pentru fazele construcțiilor medievale fac dificilă aprecierea sa drept subsol sau parter. De aici și încadrările diferite la diverși autori, respectiv subsol (Wagner 1924, 19) sau parter (Vătășianu et alii 1957, 213).

corespunde unui gol de ușă arcuit semicircular, iar cealaltă unei nișe cu deschidere în arc frânt (Fig. 10). Prin golul de ușă se accede la o scară cu trepte din piatră, practică în grosimea zidului și luminată prin două fante înguste, care urca la nivelul următor. Accesul la scară comunică și cu exteriorul, respectiv cu zona aferentă colateralei de sud a bazilicii, printr-o ușă similară (re)deschisă la restaurare. Golurile din zidul existent sunt centrate pe axul fațadei, cel de la primul etaj fiind o ambrazură îngustă și înaltă, deasupra căreia se află o fereastră biforă cu goluri în trilob și montanți cu capitele, care poartă urme de restaurare cu ciment (Fig. 11). Din cel de al cincilea și probabil ultimul nivel al acestui turn, se conservă doar partea inferioară a peretelui răsăritean, în care se întrezăresc urmele unei ferestre bifore similare cu cea de la nivelul inferior. Registrele ultimelor două etaje sunt marcate la exterior prin cornișe din piatră plasate la cota solbancurilor ferestrelor, marcând îngustarea zidurilor în elevație.

Din cele trei faze de construcție identificate prin săpăturile arheologice din 1955, doar ultimele două au o oarecare relevanță pentru istoria edificiului. O încercare de reconstituire grafică a planului bazilicii pe baza rezultatelor acestor săpături, ar conduce spre o structură trinațată, cu navele laterale extinse spre est prin două încăperi care încadrau corul și un turn excentric la vest, în fața colateralei sudice (Fig.12). Fundațiile zidurilor transversale descoperite de o parte și de alta a arcului triumfal, sugerează o dispoziție arhaică a părții răsăritene, în care sanctuarul era flancat de două încăperi anexe, o soluție practică în arhitectura bazilicilor paleocreștine și perpetuată în construcțiile bisericilor catolice până în perioada romanică¹². În Transilvania, această rezolvare a părții răsăritene apare la câteva monumente din faza de tranziție de la romanic la gotic, situate Țara Bârsei (bisericele parohiale din Hălmeag și Hărman, biserica Sf. Bartolomeu din Brașov). Profilul ogivei relevate de Rudolf Wagner este un exponent al tipului de mură cu pinten sau cioc, care a circulat din vestul Angliei până în Regatul Ungariei la monumente de arhitectură civilă și religioasă de prim rang. Perioada de răspândire a acestei mure cuprinde intervalul dintre deceniul doi și al treilea sfert al secolului al XIII-lea, cu diverse variante de profilare a torului ogivei¹³. Printre construcțiile maghiare la care apar profile din această categorie, se numără biserica abației benedictine din Jak, biserica mănăstirii premonstratense din Zsámbék, biserica parohială din Sopronhorpács, capela palatului regal din Esztergom și biserica mănăstirii dominicană din Insula Margareta, o fundație regală consacrată în 1259¹⁴ (Fig.13). În Transilvania, un profil asemănător a fost utilizat la bolta sălii capitulare din conventul dominican de la Vințu de Jos (jud. Alba).

Repere documentare

Informațiile despre biserica medievală din Rodna se sprijină pe o bază documentară relativ săracă, alcătuită din câteva mențiuni în izvoare, din relatări din perioada administrației habsburgice și din documente vizuale din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Istoria bisericii se leagă de cea a localității, care în secolul XIII era un important centru minier de exploatare a argintului, situat pe domeniul reginei și populat cu coloniști germani. Cucerită de tătari la marea invazie din 1241-42, Rodna era la vremea respectivă o așezare prosperă cu caracter rural (*villa*), lipsită de ziduri de apărare și de amenajări defensive¹⁵. În deceniile următoare, documentele atestă o administrație proprie printr-un consiliu alcătuit dintr-un jude și 12 jurați dispuși de rege¹⁶, care din 1270 era bazată pe un cod juridic ce reglementa drepturile civile și activitățile de minerit¹⁷. Consiliul avea sigiliu propriu și drepturi notariale, după cum indică actul emis la Rodna în 20 decembrie 1268 privind o tranzacție de bunuri între greavii Rotho și Henric, printre care o curte întărită, dotată cu un turn de piatră și o casă din lemn¹⁸. Pe lângă activitățile de bază legate de minerit, locuitorii aveau îndeletniciri în sfera meșteșugurilor și serviciilor, atestate prin existența unor dotări de tip han/cârciumă, abatoare, mori, măcelării, cizmării, brutării, baie publică¹⁹.

12 Koepf, Binding 1999, 143.

13 Salontai 2002-2003, 27-33; Jansen 1984, 84-87, fig.10-12.

14 Gerevich 1971, 30-32, 37 fig.10.

15 MGH 1892, 555; Popa-Lisseanu 1935, 72.

16 Müller 1985, 21.

17 Binder 1992, 145-149; Gündisch 1993, 72-131; Gündisch 1999, 66-71; Schmidt 2004, 39-44; Moldt 2009, 159-164.

18 UB I, 99-100, nr. 118; DIR XIII/II, 115, nr. 104.

19 UB, I, 204, nr. 276; DIR XIII/II, 383, nr. 422.

Existența unor elemente de viață urbană precum și a structurilor administrative specifice, justifică dobândirea statutului de *civitas* în a doua jumătate a secolului al XIII-lea²⁰.

Poziția sa geografică pe cursul inferior al Someșului Mare, pe drumul comercial ce lega nord-estul Transilvaniei de Moldova, pe de-o parte, și localizarea excentrică, la granița răsăriteană a regatului, pe de alta, au constituit deopotrivă avantaje și dezavantaje pentru evoluția socio-economică a localității miniere Rodna în evul mediu. Nu se cunosc efectele celei de a doua invazii tătare care a lovit Bistrița, Reghinul și Brașovul în 1284/85, dar în 1287 Rodna ocupa deja o poziție inferioară Bistriței, care era capitala districtului omonim²¹. Începând din secolul XIV Rodna a înregistrat un regres ireversibil care a determinat pierderea importanței sale în zonă și o situație socio-economică fragilă, marcată de decăderea exploatării miniere în perioada dinastiei angevine²².

Informațiile referitoare la viața religioasă din perioada secolelor XIII-XV sunt aproape inexistente. Cea mai veche mențiune documentară a bisericii parohiale din Rodna se află în codul redactat în jurul anului 1270 de consiliul local condus de greavul Hans, care reglementa dreptul de minerit și drepturile civile ale locuitorilor indiferent de statutul social (*für Arm und Reich*). La paragraful 15, referitor la soarta vitelor rătăcite, se spune că animalul prins trebuia anunțat de jude parohului, care la rândul său anunța comunitatea la biserică²³. Este de remarcat faptul că parohul nu figurează printre martorii consemnați în scrisoarea de adevărire privind vânzarea bunurilor greavilor Rotho și Henchmann, din 1268, la care participă, în schimb, frații franciscani și un frate dintr-un ordin cruciat, probabil ioanit. Este unica mențiune în izvoare despre prezența franciscanilor la Rodna și prima atestare a Ordinului Minorit în zonă. Nu se cunosc împrejurările fundării conventului franciscan de la Bistrița, datat în secolul XIII pe baza arhitecturii bisericii, dar ipoteza existenței unui așezământ la Rodna, poate ca primă locație sau în stadiu provizoriu, nu ar fi lipsită de temei. Izvoarele nu conțin nici o mențiune despre prezența vreunui ordin monastic la Rodna, cu toate că tradițiile locale atribuie ruinele medievale unei biserici dominicană²⁴ sau premonstrateneze. Într-adevăr, localizarea pe un important drum comercial și situația economică înfloritoare ar fi justificat instalarea ordinelor cerșetore aici în secolul XIII, lipsa acestora putând reprezenta un indiciu al instabilității economice și al insecurității datorate expunerii la invaziile din răsărit. În cele din urmă, atât franciscanii cât și dominicanii au preferat Bistrița pentru ridicarea unor așezăminte regulamentare, care au durat până la introducerea Reformei.

În anul 1440, când domeniul Rodna a fost donat de regina Elisabeta familiei Jakch de Kusal (Coșeiu), orașul și satele de pe valea Rodnei erau în mare parte pustii și depopulate²⁵. Odată cu domeniul a fost transferat și dreptul de patronaj asupra bisericii Sf. Maria, pe care-l va prelua în anul 1450 în quantum de trei părți Nicolae de Kemer (Camăr) de la George și Ladislau Jakch de Kusal (Coșeiu)²⁶. În 1475, regele Matia Corvin donează întregul district al Rodnei orașului Bistrița²⁷, lăsând târgului Rodna toate drepturile și libertățile deținute²⁸. În deceniile următoare, minele de argint din Rodna se aflau în proprietatea câtorva patricieni din Bistrița printre care Wolfgang Forster (ajuns jude în 1519), Petrus Thar, Fabianus Eiben²⁹, Andreas Beuchel, precum și a comitelui cămării din Sibiu, Johannes Lulay³⁰. Pentru revigorarea vechiului centru minier, în 1520 a fost emis un privilegiu regal, prin care Rodna primea drept de târg în fiecare duminică, sigiliu și însemne heraldice proprii, dreptul de vânzare a băuturilor alcoolice, dreptul de reconstrucție a vechilor mine și de deschidere a altora noi pentru orice cetățean liber³¹.

20 "in civitate Rodna", UB I, 204, nr. 276; DIR XIII/II, 383, nr. 422.

21 UB I, 157 nr. 222; Gündisch 1993, 128.

22 Mittelstrass 1961, 64; Gündisch 1993, 129; Hegyi 2006, 54; Niedermaier 2004, 42.

23 Schmidt 2004, 42; Gündisch 1999, 69; Binder 1992, 146.

24 Wagner 1924, 21.

25 Hegyi 2006, 54.

26 Entz 1968, 158.

27 Marienburg 1813, 387-389; UB VII, nr. 4064; Csallner 1941, 26-27; Wollmann, Slotta 2004, 60.

28 Berger 1893, 48.

29 Wittstock 1860, 38-69.

30 Csallner 1941, 32.

31 Csallner 1941, 67 și doc. 25 în anexa p. 99-100.

La începutul secolului al XVI-lea documentele consemnează o donație testamentară din partea Ursulei, văduva cetățeanului bistrițean Hans Köhler, reprezentând 50 de florini pentru construcția unei capele în Rodna³². Ultima știre legată de biserică înainte de Reformă datează din anul 1516, când este atestat Symon, parohul din Rodna³³.

Evenimentele care au marcat mijlocul secolului al XVI-lea, culminând cu introducerea Reformei la Bistrița, s-au răsfrânt și asupra vieții religioase de la Rodna. În 1580, aici sunt semnați un predicator, Nikolaus Galaczi *verbi divini minister* și un paroh, Michael Wagner, care era plătit de judele local³⁴. La sfârșitul secolului al XVI-lea apar neînțelegeri între paroh și localnicii care "și-au pierdut credința în Dumnezeu"³⁵. În perioada următoare exploatarea minieră de la Rodna înregistrează un nou regres, reflectat de rapoartele inspectorilor trimiși de Francisc Rákóczi în 1638 pentru evaluarea minelor, pe care le consideră nerentabile³⁶. O imagine despre situația de la sfârșitul secolului al XVII-lea ne oferă raportul comisarilor imperiali din anul 1695, care indică existența unor case dotate cu mari pivnițe, în stare de ruină, și a altor 140 de case încă neruinat precum și a zidurilor (din jurul) bisericii, care fusese pe jumătate acoperită cu șindrilă de locuitori și în care se mai păstrau vechile strane³⁷. În perioada anterioară dominației habsburgice, biserica din Rodna era înregistrată ca filie în cadrul capitlului Bistrița, alături de cele din satele Domnești (Bilak) și Cepari (Tschippendorf, Csepan)³⁸.

După instituirea administrației austriece asupra minelor de la Rodna, mult timp nu au existat reglementări privind viața spirituală a populației. În 1754 districtul Rodnei a devenit zonă militarizată cu regimente de graniță, iar în 1766 este consemnată mutarea temporară a locuitorilor sași și unguri împreună cu parohul protestant, Lukas Wester, la Neudorf³⁹ (Oberneudorf, Satu Nou, la 12 km est de Bistrița). La 26 iunie 1767, Franz von Gerstoff recomanda oficiului minier din Rodna să ia în considerare permisiunea cedării bisericii protestante ruinate ("das geweste protestantische Betthaus") comunității catolice pentru militarii de graniță de la administrația minelor. Biserica era descrisă drept o modestă casă de rugăciuni din zidărie ("kleine gemauerte Betthaus") care "nu era altceva decât sanctuarul vechii biserici catolice ruinate", iar catolicii doreau să o poată folosi și ei, chiar dacă "aceasta abia putea cuprinde 20 de persoane" ("dieses kaum 20 Personen fassen konnte"). Din această perioadă datează clopotnița din lemn aflată azi în curtea bisericii⁴⁰. În 1769 s-a aprobat întreținerea unui preot catolic și a unui dascăl, slujbele fiind ținute într-o veche capelă din lemn ("die alte in schlechten Stand bestellte Haus Capelle")⁴¹, până în 1823, când a fost terminată construcția bisericii catolice. Starea vechii biserici este reflectată în solicitarea înaintată autorităților în anul 1817 de comunitatea protestantă din Rodna, alcătuită din 34 de sași lutherani și 39 de unguri reformați, pentru sprijin în reconstrucția bisericii parohiale și a școlii "care de la militarizarea Văii Rodnei stau pustii"⁴².

Situația vestigiilor bisericii parohiale în secolul XIX este înfățișată într-o serie de documente vizuale, printre care o schiță de plan, redată în raportul geologului Franz Pošepný din 1863, care conține și o descriere a ansamblului⁴³. Planul prezintă o încercare de reconstituire a bazilicii în viziunea autorului, bazată pe corelarea structurilor păstrate cu urme din fundațiile zidurilor și din elevația stâlpilor navei⁴⁴ (Fig. 14). Pošepný presupunea că la actuala biserică s-au preluat o parte din structurile corului și navei centrale aparținând unei bazilici construite după marea invazie tătară în stil gotic timpuriu; încadrarea stilistică era argumentată pe baza unor rozete, ancadrame de ferestre (de la turn ?) și a capitulurilor "stâlpilor centrali acum înzidiți". Se mai

32 Csallner 1941, 68.

33 Entz 1968, 158.

34 Berger 1995, 316 nr. 4728, 331 nr. 4783, 341 nr. 4817.

35 Berger 1995, 390 nr. 4994.

36 Csallner 1941, 56.

37 Slotta, Wollmann, Dordea 1999 (II), 524.

38 Csallner 1941, 61.

39 Csallner 1941, 86.

40 Csallner 1941, 137.

41 Wollmann, Slotta 2004, 82.

42 Csallner 1941, 105.

43 Slotta, Wollmann, Dordea 2004, VII, Gutachten, 252-254.

44 Slotta, Wollmann, Dordea 2004, VII, Gutachten, 253.

spune că materialul de construcție este piatra din carierele locale, respectiv trahitul la zidărie și gresia de tuf la elementele sculptate, ambele din categoria rocilor vulcanice.

Imaginile redată în gravuri și ilustrate vechi arată că până spre mijlocul secolului al XIX-lea se mai păstrau elevația navei împreună cu fațada de vest și cu turnul în stadiu de ruină⁴⁵ (Fig.15). Biserica apare ca o sală lipsită de acoperiș, care ocupa nava centrală a bazilicii de secol XIII, având fațada principală terminată cu pinion străpuns de un oculus și o intrare la vest printr-un portal în arc frânt; la exterior, pe latura de nord, se păstrau fragmente din zidurile unei încăperi aflate lângă cor, care probabil jucase rol de sacristie. Atât aspectul navei cât și poziția acesteia față de turn arată că era vorba de o construcție refăcută, care la rândul ei se afla în pragul ruinei.

Faze constructive

Edificiul din secolul XIX corespunde fazei de reconstrucție reperate la săpăturile din 1955 prin fundațiile descoperite în casetele B, C și D, aferente laturilor de nord și sud ale navei. Fundația în T ar fi un indiciu pentru existența unui șir de stâlpi la nord, care ulterior au fost zidiți și s-au practicat ferestre, dar în lipsa altor dovezi rămâne doar o ipoteză. Cert este că în ultimul stadiu nava arăta ca o sală ceva mai lată și mai scundă decât nava centrală a bazilicii; la reconstrucția navei s-au realizat fundații noi pentru zidurile longitudinale, respectiv la nord pe locul arcadei spre colaterala nordică, iar la sud pe un traseu glisat spre sud, rezultând o navă dezaxată față de cor (Fig.16). La refacerea părții răsăritene s-au folosit fundațiile vechilor ziduri, printre care cele ale încăperii de pe latura de nord a corului, care a fost probabil transformată în sacristie; nu se știe dacă încăperea de sud a fost și ea reconstruită, sau nu. Este posibil ca la fațada de vest să fi fost preluată partea inferioară a navei centrale bazilicale, deși portalul în arc frânt redat în gravuri arată mai curând ca un portal secundar, care pare realizat cu spoliile provenite de la bazilică. În lipsa altor indicii, pentru datarea acestei faze s-ar putea specula secolul XV sau începutul secolului al XVI-lea, când activitatea minieră a cunoscut o revigorare, iar localității i-au fost conferite unele privilegii.

Una din problemele lăsate nelămurite de cercetarea arheologică din 1955 este încadrarea ruinelor în succesiunea fazelor de construcție. Aparent, faza de refacere a bisericii medievale de la Rodna nu a vizat și turnul, care este redat în toate planurile ca un volum alipit navei. Postura singulară și dezaxată a turnului poate genera diverse ipoteze, respectiv aceea a unui turn unic de biserică, ca parte dintr-o pereche de turnuri încadrând un nartex la vest⁴⁶, sau aceea a unui donjon extins într-o altă fază cu o biserică⁴⁷.

Tipologia locuințelor nobiliare medievale din Transilvania situate în intravilan constituie o temă puțin studiată, exemplele cunoscute fiind în general abordate în contextul mai larg al cercetării arhitecturii de apărare⁴⁸. Cazul special al turnurilor locuință din mediul urban a fost tratat de Hermann Fabini pentru Sibiu, dar edificiile sunt târzii, din a doua jumătate a secolului al XV-lea⁴⁹. Cele mai timpurii exemple de reședințe nobiliare în interiorul localităților datează din secolul XIII și cuprind turnurile greavilor din Călnic și Gârbova⁵⁰. Despre prima reședință a greavilor din Rodna, se știe că în anul 1268 ea era compusă dintr-un turn de piatră cu o casă de lemn alături și "o curte întărită de jur împrejur" cu domeniu (*turris lapidea et domus lignea apud turrim et curiam circummunitam cum fundo*)⁵¹. Mai târziu, în 1296, locuința greavului Nicolae se afla într-un palat situat "în orașul Rodna" (*in civitate Rodna...supra dicti palatii quo ipse comes Nycolaus moratur*)⁵² și care se presupune că provenea din transformarea reședinței cu turn, atestate în 1268.

Asocierea turnurilor medievale nobiliare cu edificii ecleziastice a îmbrăcat forme și evoluții diverse, de la capele particulare în construcții independente ori amenajate în turnurile locuință sau în ansambluri rezidențiale (palate) până la încorporarea unor spații locuibile în edificiile religioase. În Europa apuseană și

45 Adresez și pe această cale mulțumirile mele domnului dr. Corneliu Gaiu pentru sprijinul acordat pe parcursul cercetării.

46 Wagner 1924, 22; Vătășianu et alii 1957, 213.

47 Gündisch 1993, 47 și p. 123 nota 6.

48 Rusu 2005; Geró 1955; Popa 1972, 54-66.

49 Fabini 1975, 27-45.

50 Popa 1972, 60.

51 UB I, 99-100, nr. 118.

52 UB I, 204, nr. 276.

centrală acest fenomen a fost materializat, printre altele, prin masive turnuri adăugate bisericilor abațiale sau catedrale, care îndeplineau și funcțiuni de locuit pentru o elită laică sau religioasă⁵³. Există și cazuri în care turnuri nobiliare au fost la un moment dat integrate în construcții sau ansambluri ecleziastice din epoci diferite, ilustrate de regulă printr-o biserică gotică și un turn romanic (Vișcri, Gârbova, Moșna? Ruja⁵⁴?). Nu la toate edificiile însă, folosința inițială a turnului ca donjon a putut fi dovedită și nici funcțiunea acestuia în cadrul edificiului ecleziastic nu a fost pe deplin lămurită. Aspectul acestor turnuri diferă însă de cel al turnului de la Rodna prin masa continuă a zidurilor, prevăzute cu foarte puține deschideri. Valențele funcționale multiple ale turnurilor medievale, fie că sunt funcțiuni integrate și contemporane fie rezultate din reconversii ulterioare, fac adesea dificilă încadrarea într-un program de arhitectură clar definit. Mai apare și criteriul perioadei istorice, contextului socio-economic, amplasamentului în intravilan sau extravilan, în ansamblu urban fortificat sau nu etc.

Turnul de la Rodna conține elemente care l-ar califica drept mai mult decât un simplu turn de biserică, cum ar fi nivelul inferior izolat de restul construcției și masivitatea zidurilor. Subsolul boltit cilindric nu este specific clopotnițelor, îl găsim în schimb la turnurile nobiliare, unde poate fi complet orb și accesibil din interior (Câlnic) sau poate avea o intrare proprie din exterior fără comunicare cu nivelurile superioare⁵⁵. În cazul turnurilor nobiliare, intrarea în locuință era asigurată pe la etaj, printr-o scară mobilă cu podest rabatabil. La Rodna, accesul în turn se făcea pe la nivelul al doilea, prin încăperea cu boltă în cruce, care avea comunicare cu nava printr-o ușă plasată lângă scară. Nu se știe dacă nivelurile superioare mai aveau vreo intrare din exterior. În zidul turnului nu se văd urme de divizare pe verticală cu excepția primelor două niveluri inferioare boltite, dar se pare că peste nivelul al treilea a existat un planșeu pe grinzi din lemn ale cărui urme au dispărut între timp. Divizarea pe verticală ar fi unul din elementele determinante în deosebirea turnurilor locuință și de apărare, de turnurile clopotniță, care sunt de regulă lipsite de planșee la nivelurile superioare⁵⁶.

Construcția turnului de la Rodna ar putea fi apreciată prin deceniul șase al secolului al XIII-lea, cam în aceeași perioadă cu bazilica⁵⁷. Elementul principal pentru datare este fereastra biferă de la etajul al doilea, un exponent al romanicului târziu ilustrat prin arcul de descărcare semicircular încadrând golurile geminate cu trilobi decupați în piatră și susținuți de montanți cu capiteliuri. Un alt detaliu care se cuvine menționat este nișa în arc frânt de pe peretele răsăritean al încăperii boltite în cruce, care ar putea fi o nișă de altar, existând posibilitatea ca această încăpere să fi servit drept capelă privată sau oratoriu. Funcțiunea nu ar fi străină unui turn locuință dar nici unui turn de biserică⁵⁸. Nu se știe dacă această încăpere avea comunicare cu o presupusă tribună de vest a bazilicii, a cărei existență este invocată de autorii cercetărilor din 1955⁵⁹.

Având în vedere că bazilica și turnului aparțin din punct de vedere stilistic aceleleași perioade, opinia lui Rudolf Wagner privind încadrarea edificiului în categoria bisericilor prevăzute cu funcții defensive nu pare lipsită de temelie⁶⁰. O serie de biserici romanice din zona Crișanei au avut turnuri masive cu o potențială componentă defensivă, cum ar fi cele de la Tămașda, Uilacul Șimleului și Sănnicolaul de Beiuș. Turnul bisericii reformate din Uilacul Șimleului are la parter o încăpere boltită cu acces lateral din exterior, care, potrivit unei tradiții locale, fusese folosită ca temniță⁶¹. Tămașda (Pons Thomae, Tamáshida) a fost un important târg săsesc situat pe malul Crișului Negru, devastat la marea invazie din 1241/42⁶²; din ruina bazilicii situate la marginea de sud a satului, mai dăinuie doar turnul romanic masiv, cu cinci etaje.

53 Mrusek 1973, 157.

54 Țiplic et alii 2004, 189-190.

55 Mrusek 1973, 37.

56 Mrusek 1973, 149.

57 Entz 1963, 34; Vătășianu et alii 1957, 214.

58 Rusu 2004, 99-125; Grasser 2004, 296-297; Marosi 2008, 207-209.

59 Se face referire la încăperea din turn ca parte a tribunei de vest, Vătășianu et alii 1957, 213.

60 "În orice caz, a fost o biserică de apărare, construită pentru ocrotirea și refugiul creștinilor din acest ținut împresurat și locuit de păgâni", Wagner 1924, 21.

61 Avram 1969, 27-30. Prima mențiune documentară a bisericii datează din anul 1257, Entz 1968, 160.

62 Avram 1969, 21-22; Vătășianu 1959, 35-36.

Vestigiile păstrate corelate cu rezultatele cercetărilor arheologice și cu informațiile din sursele documentare relevă mai multe faze de construcție, dintre care cea mai importantă este cea a unei bazilici de secol XIII cu un turn excentric pe fațada de vest. Profilul ogivei și mulurile arhivoltei portalului actual indică o legătură a meșterilor constructori cu atelierile care au lucrat pe la mijlocul secolului al XIII-lea la Buda, pe șantierul regal al mănăstirii călugărițelor dominicane. Cauzele distrugerii bazilicii nu se cunosc, ele ar putea fi speculate pe seama invaziei tătare din 1284/85 sau a decăderii economice a localității în secolul XIV, cert este că a urmat o reconstrucție sub forma unei biserici cu o navă mai scundă, lipită de turn și dezaxată față de cor. Dovezile privind relația turnului cu bazilica sunt deocamdată neclare. Zidurile construite la baza turnului cu ocazia restaurărilor prezintă două structuri distincte, în timp ce urma de pe turn a zidului navei centrale ar indica o legătură organică între cele două structuri. Nici planul săpăturilor din 1955 nu aduce mai multă lumină în clarificarea frontului vestic al bazilicii, fiind probabil considerat soluționat de ruinele existente.

Situația actuală a ruinei de la Rodna reflectă în bună măsură intervențiile restaurărilor moderne, prin care s-a recurs la reconstrucția parțială a unor ziduri despre care nu avem certitudinea că aparțin fazei de secol XIII. Relația constructivă dintre turn și nava bazilicii este dificil de clarificat doar pe baza elevațiilor existente. Zidurile refăcute de la baza turnului au generat o situație marcată de ambiguitate în relația acestuia cu biserica, datorită faptului că au fost tratate ca aparținând aceluiași edificiu de secol XIII. În realitate, doar turnul aparține acestei faze, în vreme ce zidul cu portalul în arc frânt datează din etapa de refacere a bisericii, care, aparent, nu a mai fost legată structural de turn. Nu se știe care era starea turnului la acea dată, dar se pare că odată cu refacerea navei a fost obturat accesul în încăperea de lângă scară, prin urmare este posibil ca el să fi fost abandonat în stare de ruină.

Ruina de la Rodna reprezintă un monument inedit în peisajul arhitecturii medievale transilvănene. Ea păstrează mărturiile unui edificiu ecleziastic care a fost supus reconstrucției și transformărilor până în epoca modernă. Cercetarea sa presupune o problemă complexă, care ar necesita o abordare integrată a istoriei edificiului, corelată cu evoluția arhitectural-urbanistică în contextul specific al localităților miniere din evul mediu.

The Medieval Ruins at Rodna (Abstract)

Within the building complex of the greek-catholic church at Rodna (Bistrita-Nasaud County) lay the remains of the medieval parish church, consisting of a ruined tower and a fragment of the nave's western wall. The ruins underwent some conservation works in the early 20th century and were object of an archaeological survey in 1955, which revealed three periods of construction. The main phase was identified as belonging to a 13th century basilica with the choir joined by two chambers, followed by a reconstruction materialized in a lesser nave. Unfortunately, the archaeological investigation did not consider the constructive relation between the eccentric tower and the basilica, in order to determine whether they belonged to the same phase, or not. Judging from the representations rendered by visual documents dating back to 19th century, one can assume that the present ruins display two building phases, e.g. the 13th century structures featured by the tower, and the reconstruction embodied by the church's western wall. The rib fragment rendered by architect Rudolf Wagner in his 1923 record, shows a similar profile with those of the dominican nunnery founded by the Hungarian royal family on Margaret Island and consecrated in 1259. It is to presume a close bond between the two workshops, view that Rodna was a royal mining town during the Middle Ages and most likely the queen was patron of the parish church until 1440, when the domain of Rodna was donated to the Jakcs of Kusal family.

Bibliografie

- Avram 1969 Alexandru Avram, *Arhitectura romanică din Crișana*, Oradea, 1969.
- Berger 1893 Albert Berger, *Urkunden-Regesten aus dem alten Bistritzer Archive von 1203 bis 1490, Program des evangelischen Obergymnasiums A.B. zu Bistritz*, 1893.
- Berger 1995 Albert Berger, *Urkunden-Regesten aus dem Archiv der Stadt Bistritz in Siebenbürgen*, III, Köln Weimar Wien, 1995.
- Binder 1992 Paul Binder, Orașul Rodna în secolul al XIII-lea, în: *Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca*, XXXI, 1992, 145-149.
- Csallner 1941 Emil Csallner, *Denkwürdigkeiten aus dem Nösnergau*, Bistritz, 1941.
- Csányi, Lux 1943 Csányi Károly, Lux Géza, Árpádkori templom romjai Óradnán. Ruine einer Kirche aus der Arpadenzeit Oradna (Siebenbürgen), în: *Technika*, 1943, nr. 2. 91-93.
- DIR *Documente privind Istoria României*, v. XIII, C. Transilvania, vol.II, București, 1952.
- Entz 1963 G. Entz, Le chantier cistercien de Kerc, în: *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, IX/1-2, 1963, 3-38.
- Entz 1968 G. Entz, Die Baukunst Transsilvaniens im 11.-13. Jahrhundert, II, în: *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, XIV/3-4, 1968, 127-176.
- Fabini 1975 Hermann Fabini, Patriziertürme des späten Mittelalters in Hermannstadt, în: *Siebenbürgen als Beispiel europäischen Kulturaustausches*, Köln Wien, 1975, 27-45.
- Gerevich 1971 László Gerevich, *The Art of Buda and Pest in the Middle Ages*, Budapest, 1971.
- Gerő 1955 Gerő László, *Magyarországi Váépítészet*, Budapest, 1955.
- Grasser 2004 Stephan Grasser, *Die Kathedralen von Lausanne und Genf und ihre Nachfolge. Früh- und hochgotische Architektur in den Westschweiz (1170-1350)*, Berlin, 2004.
- Gündisch 1993 Konrad Gündisch, *Das Patriziat siebenbürgischer Städte im Mittelalter*, Köln, 1993.
- Gündisch 1999 Konrad Gündisch, Rodenau im 13. Jahrhundert und das Rodenauer Bergrecht, în: Rainer Slotta, Volker Wollmann, Ion Dordea (Hrsg.), *Silber und Salz in Siebenbürgen*, I, Bochum, 1999, 66-71.
- Hegyí 2004 Hegyí Géza, Radna és a Radna-völgy a középkorban (1241-1469/1475), în: *Erdélyi Múzeum*, 68/3-4, 2006, 33-54.
- Jansen 1984 Virginia Jansen, Architectural remains of King John's Abbey Beaulieu (Hampshire), în: *Studies in Cistercian Art and Architecture*, vol.II, Kalamazoo, 1984, 76-113.
- Koepf, Binding 1999 Hans Koepf, Günther Binding, *Bildwörterbuch der Architektur*, Ed. III, Stuttgart, 1999.
- Marienburg 1813 Lucas Joseph Marienburg, *Geographie des Grossfürstenthums Siebenbürgen*, (II), Hermannstadt, 1813 (reprint Ernst Wagner (Hrsg.), seria *Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens*, 12, Köln Wien, 1987).
- Marosi 2008 Ernő Marosi, Pfarrkirchen im mittelalterlichen Ungarn im Spannungsfeld der beherrschenden Kräfte der Gesellschaft und Zunehmender Bildungsansprüche, în: Nathalie Kruppa (Hrsg.), *Pfarreien im Mittelalter. Deutschland, Polen, Tschechien und Ungarn im Vergleich*, Göttingen, 2008, 201-222.
- MGH 1892 Rogerii Miseribile Carmen Super Destructione Regni Hungariae Per Tartaros Facta, *Monumenta Germaniae Historica*, XXIX, Hanovra, 1892.
- Mittelstrass 1961 Otto Mittelstrass, *Beiträge zur Siedlungsgeschichte Siebenbürgens im Mittelalter*, München, 1961.
- Moldt 2009 Dirk Moldt, *Deutsche Stadtrechte im mittelalterlichen Siebenbürgen: Korporationsrechte-Sachsenspiegelrecht-Bergrecht*, seria *Studia Transylvanica*, Köln Weimar Wien, 2009.
- Mrusek 1973 Hans-Joachim Mrusek, *Gestalt und Entwicklung der feudalen Eigenbefestigung im Mittelalter*, Berlin, 1973.
- Müller 1985 Georg Eduard Müller, *Stühle und Distrikte als Unterteilungen der Siebenbürgisch-Deutschen Nationsuniversität 1141-1876*, Köln Wien, 1985.
- Niedermaier 2004 Paul Niedermaier, *Städtebau im Mittelalter. Siebenbürgen, Banat und Kreischgebiet (1348-1541)*, Köln Weimar Wien, 2004.
- Popa 1972 Radu Popa, Cetățile din Țara Hațegului, în: *Buletinul Monumentelor Istorice*, XLI/3, 1972, 54-66.
- Popa-Lisseanu 1935 George Popa-Lisseanu, "Carmen miserabile". Cântecul de jale al lui Rogerius, în: *Izvoarele istoriei românilor*, V-VI, București 1935, 59-91.

- Rusu 2004 Adrian Andrei Rusu, *Capele și cetăți din Transilvania și vecinătățile ei în secolele XIII-XIV*, în: *Arhitectura religioasă medievală din Transilvania*, III, Satu Mare, 2004, 99-125.
- Rusu 2005 Adrian Andrei Rusu, *Castelarea Carpatică*, Cluj-Napoca, 2005.
- Salontai 2002-2003 Mihaela Sanda Salontai, Profile de ogive cu pinteni în arhitectura Europei central-răsăritene din secolul al XIII-lea, în: *Ars Transsivaniae*, XII-XIII/2002-2003, 27-33.
- Schmidt 2004 Reinhard Schmidt, Das Bergrecht von Rodenau, în: Rainer Slotta, Volker Wollmann, Ion Dordea (Hrsg.), *Silber und Salz in Siebenbürgen*, VII, Bochum, 2004, 39-44.
- Slotta, Wollmann, Dordea 1999 (I) Rainer Slotta, Volker Wollmann, Ion Dordea, *Silber und Salz in Siebenbürgen. Katalog zur Ausstellung im Deutschen Bergbau-Museum vom 27. August bis zum 31. Dezember 2000*. Bd. I, Bochum, 1999.
- Slotta, Wollmann, Dordea 1999 (II) Rainer Slotta, Volker Wollmann, Ion Dordea, *Silber und Salz in Siebenbürgen*, Bd. II (Quellen aus dem Montan-Thesaurariats-Archiv von Cluj-Napoca/Klausenburg), Bochum, 1999.
- Treiber 1971 Gustav Treiber, *Mittelalterliche Kirchen in Siebenbürgen. Beiträge zur Baugeschichte aufgrund der Raumverhältnisse*, München, 1971, 25 - 26.
- Țiplic et alii 2004 Maria-Emilia Crângaci-Țiplic, Zeno-Karl Pinter, Ioan-Marian Țiplic, Biserica evanghelică din Ruja. Studiu istoric și arheologic, în: *Arhitectura religioasă medievală din Transilvania*, III, Satu-Mare, 2004, 183-192.
- UB Franz Zimmermann, Carl Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, Bd. I, Hermannstadt, 1892; Gustav Gündisch, Herta Gündisch, Konrad Gündisch, Gernot Nussbächer, Bd. VII, București, 1991.
- Vătășianu et alii 1957 Virgil Vătășianu, Dumitru Protase, Mircea Rusu, Șantierul arheologic Rodna. Raport 1955, în: *Materiale și cercetări arheologice*, IV, 1957. 211-218.
- Vătășianu 1959 Virgil Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, București, 1959, 116-117.
- Wagner 1924 Rudolf Wagner, Ruinele bisericii din Rodna-Veche, în: *Comisiunea Monumentelor Istorice. Secțiunea din Transilvania și Ținuturile Mărginașe*, Cluj, 1924. 19-22.
- Wittstock 1860 Heinrich Wittstock, Nösner Zustände unter Wladislaus II. und Ludwig II. 1490-1526, în: *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, NF, IV/3, 1860, 1-102.
- Wollmann, Slotta 2004 Volker Wollmann, Rainer Slotta, Der Bergort Rodenau und seine Denkmäler, în: Rainer Slotta, Volker Wollmann, Ion Dordea (Hrsg.), *Silber und Salz in Siebenbürgen*, Bd. VII (Rodenau's Silber - Bistritz' Glanz. Zur Geschichte und Entwicklung eines Bergorts in den Karpaten), Bochum, 2004, 45-142.

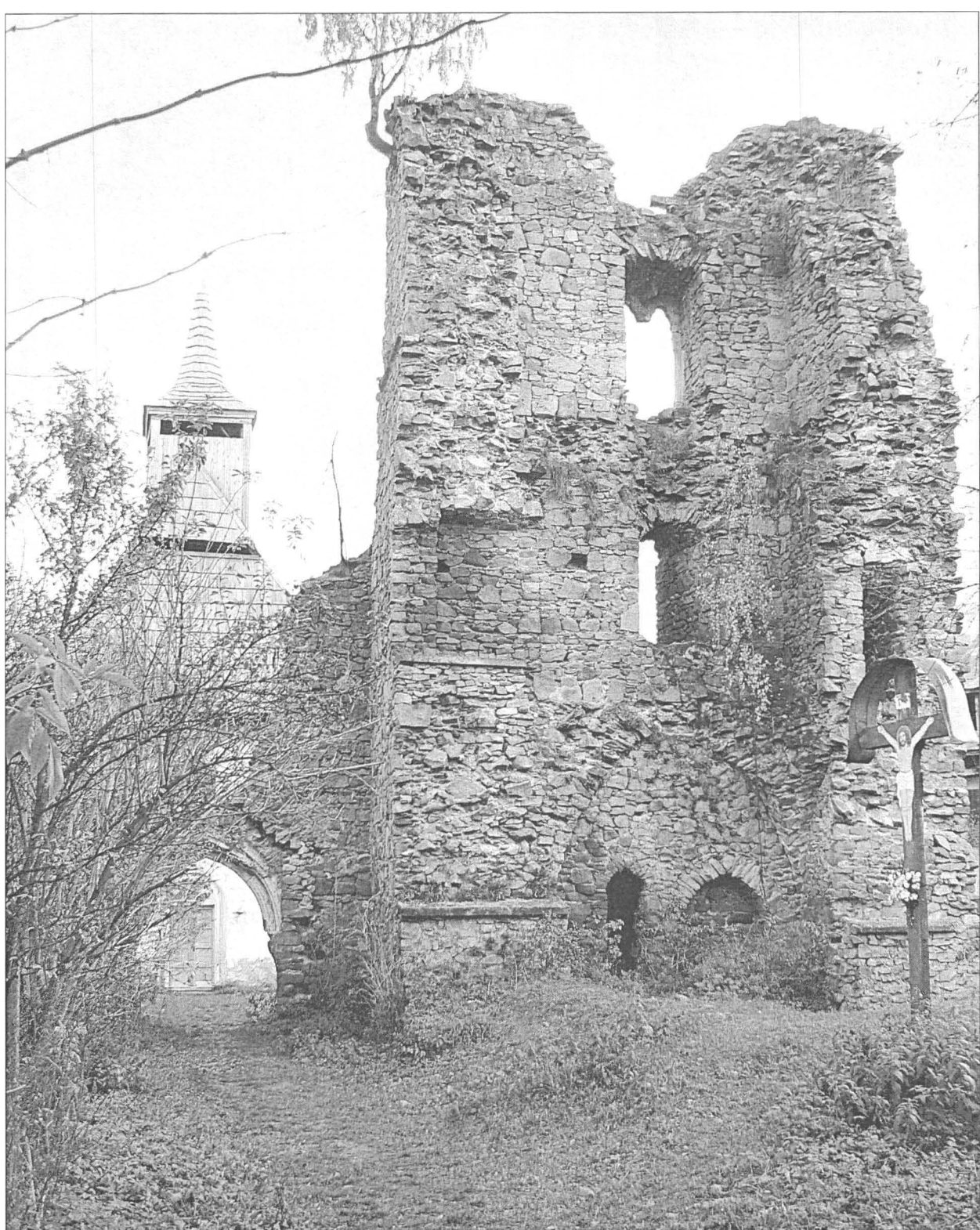

Fig. 1. Ansamblul bisericii greco-catolice cu ruinele

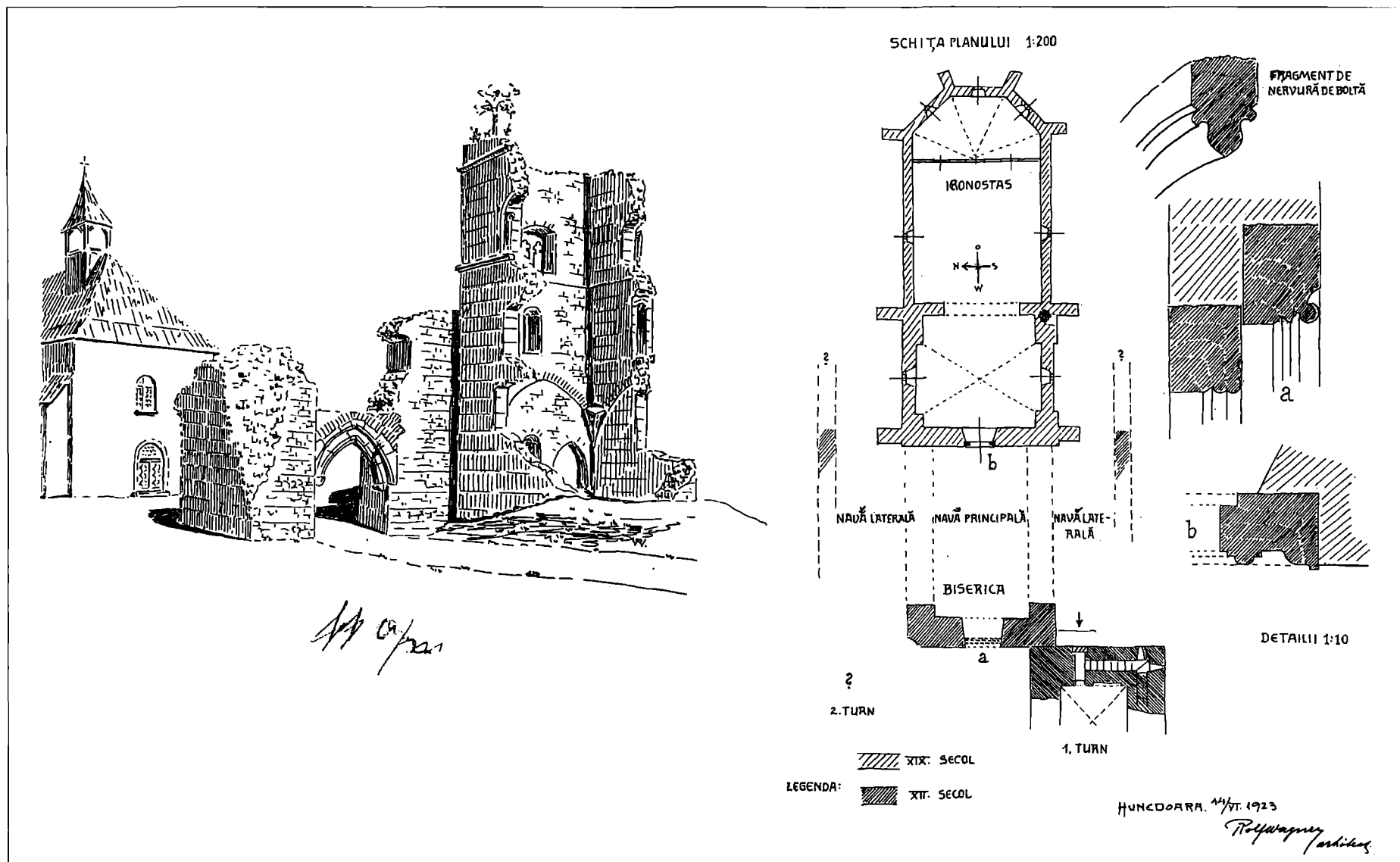

Fig. 2. Releveu Rudolf Wagner, 1923 (Arhiva CMI, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, inv. nr. C3 4933)

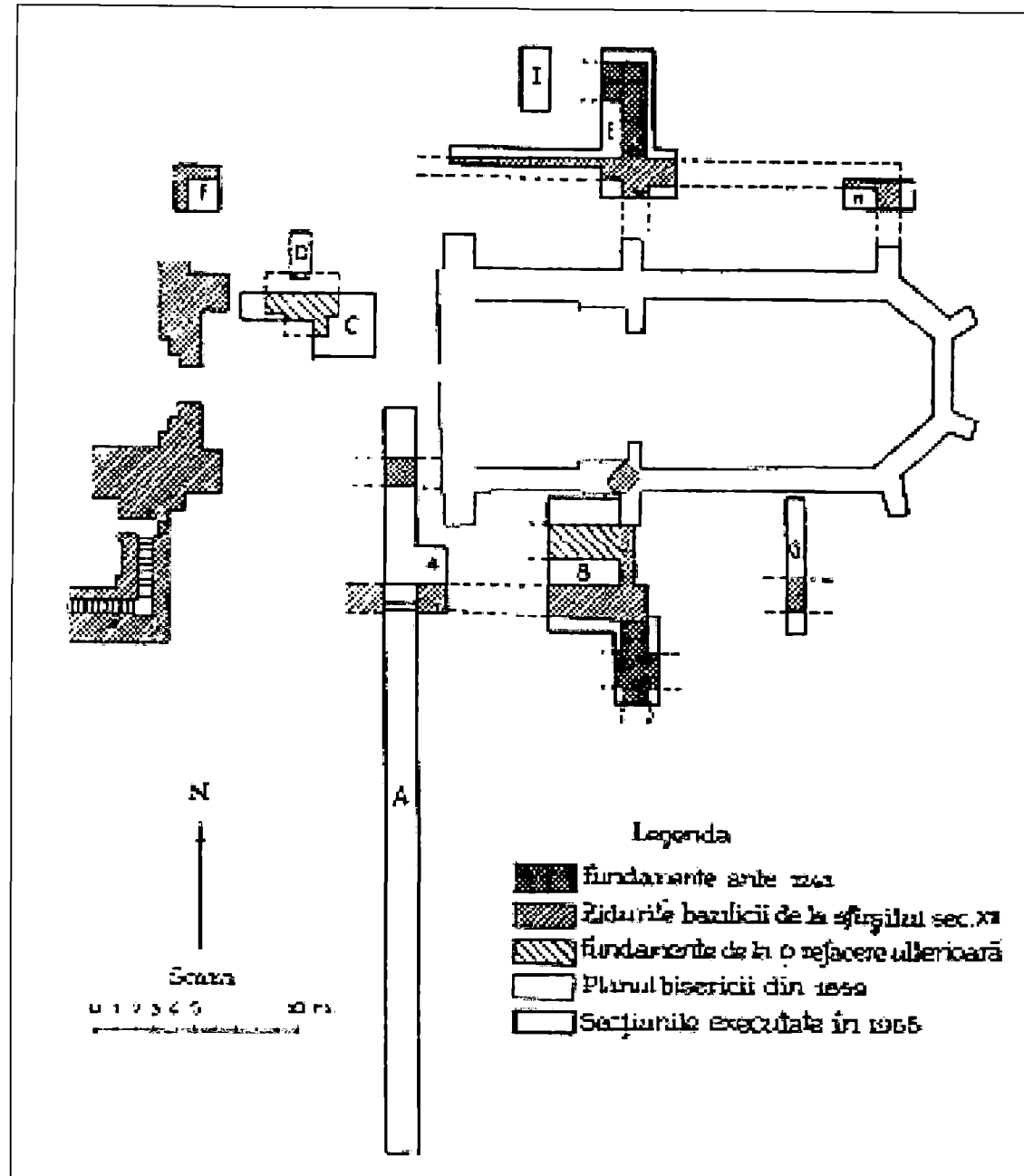

Fig. 3. Planul săpăturilor arheologice din 1955 (după Vătășianu et alii 1957)

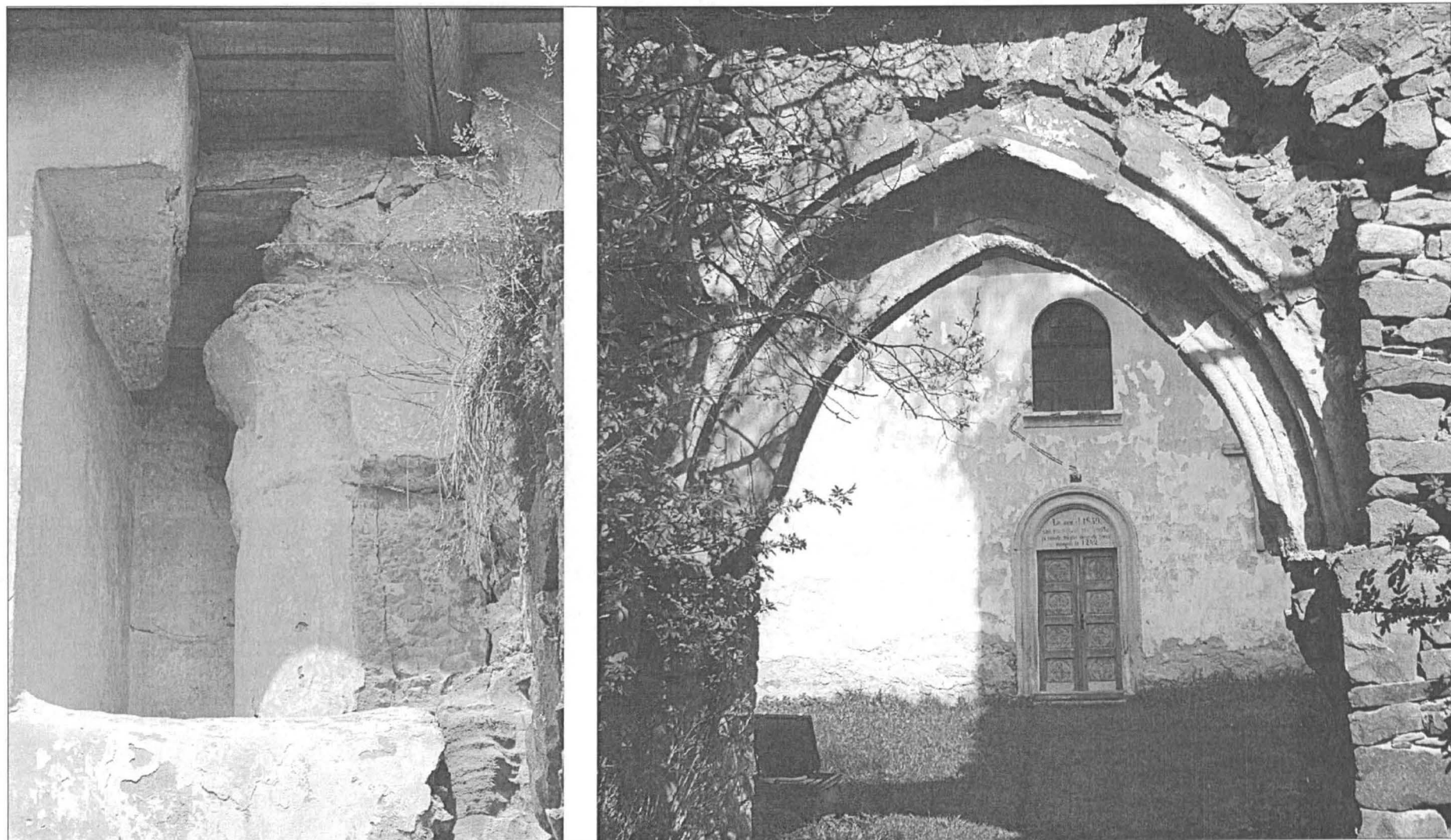

Fig. 4. Vestigii de plastică arhitectonică conservate in situ: fragment de coloană angajată cu capitel, zidit în perelele sudic al bisericii, și arcul portalului gotic

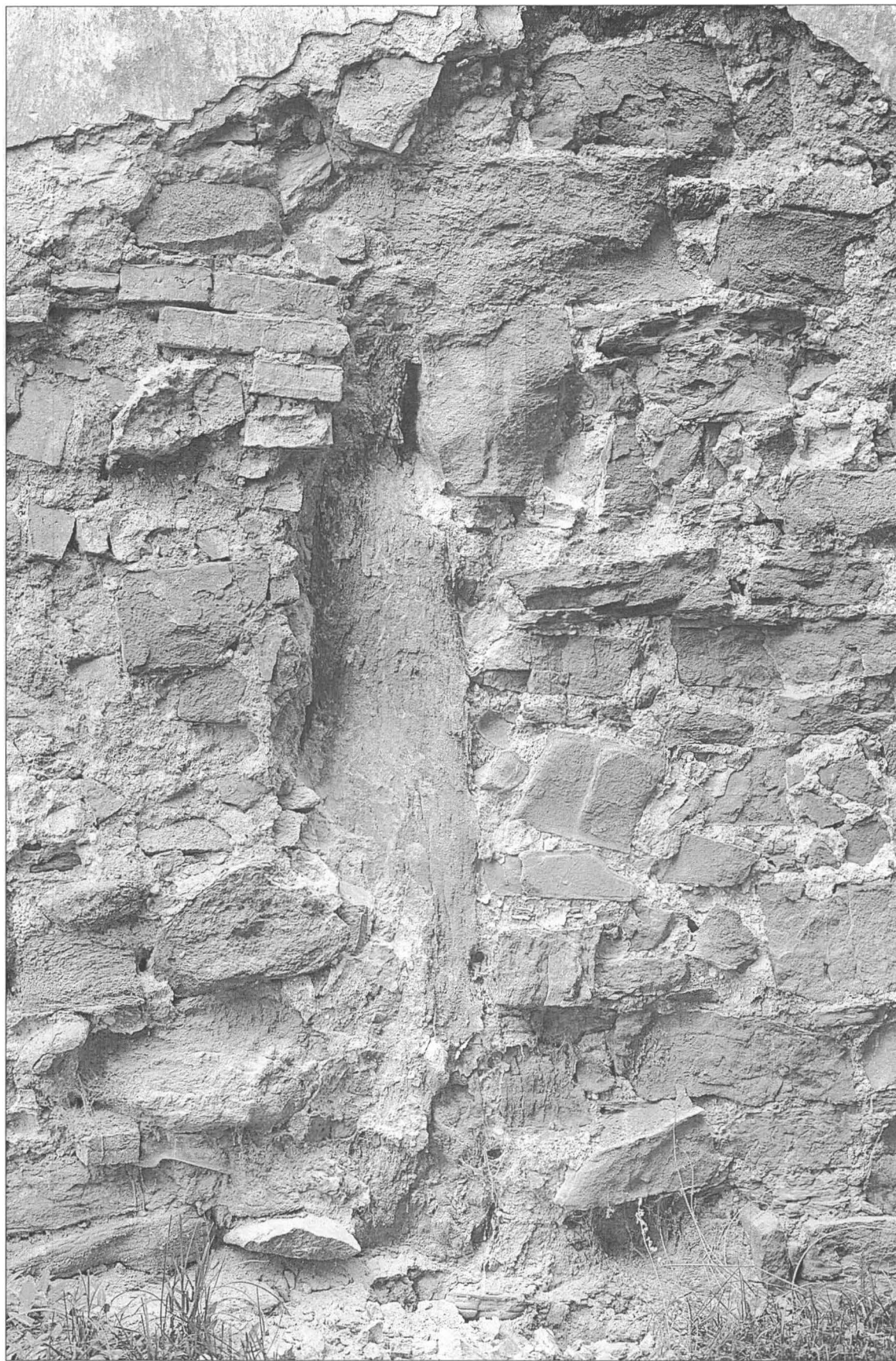

Fig. 5. Elemente refolosite ca material de construcție la zidurile actualei biserici

Fig. 6 Biserica greco-catolică, latura de nord, fragment de colonetă angajată lângă contrafortul median

Fig. 7. Biserica greco-catolică, ancadrament zidit în peretele nordic al altarului

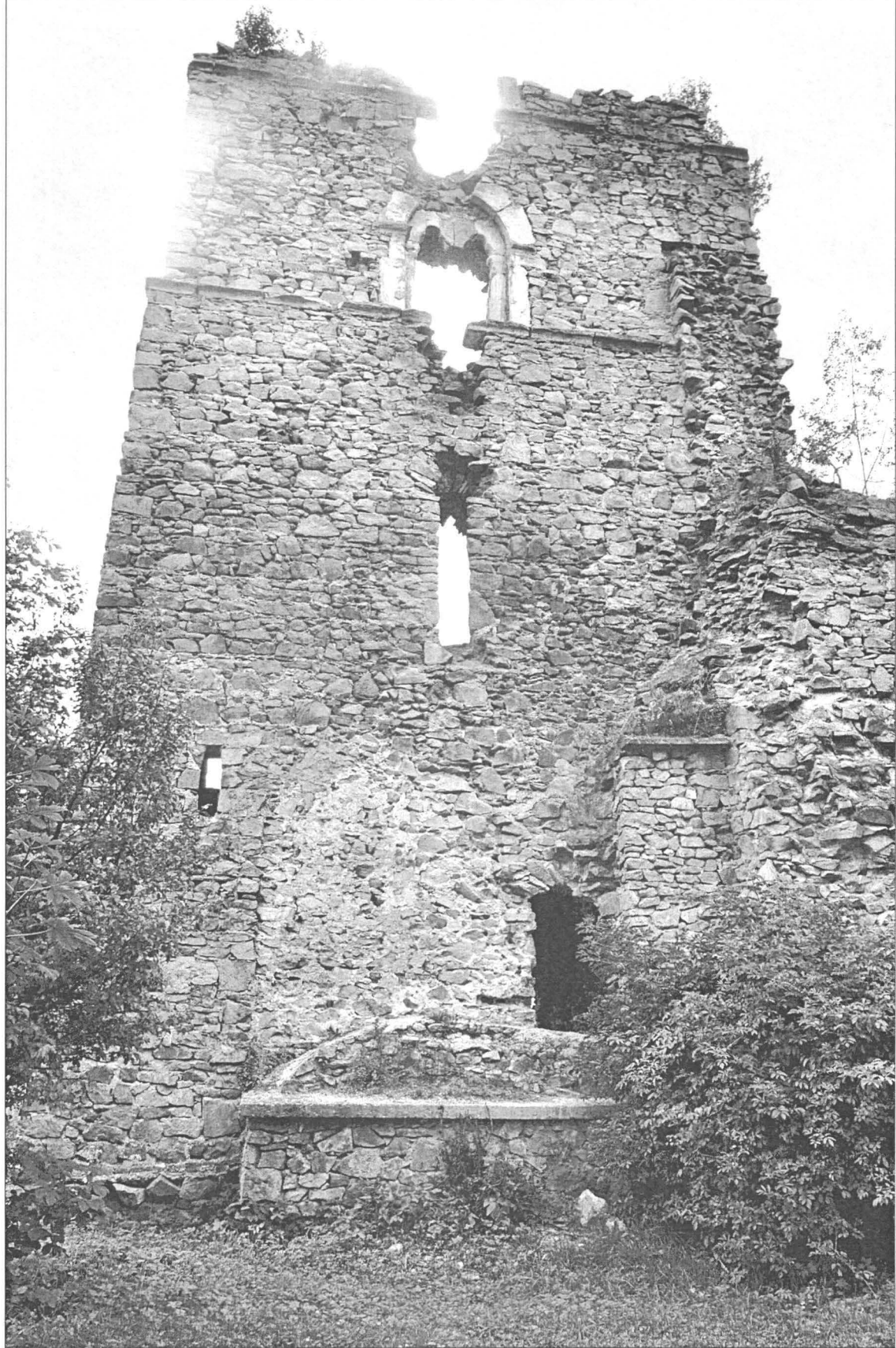

Fig. 8. Ruina turnului, fațada de est

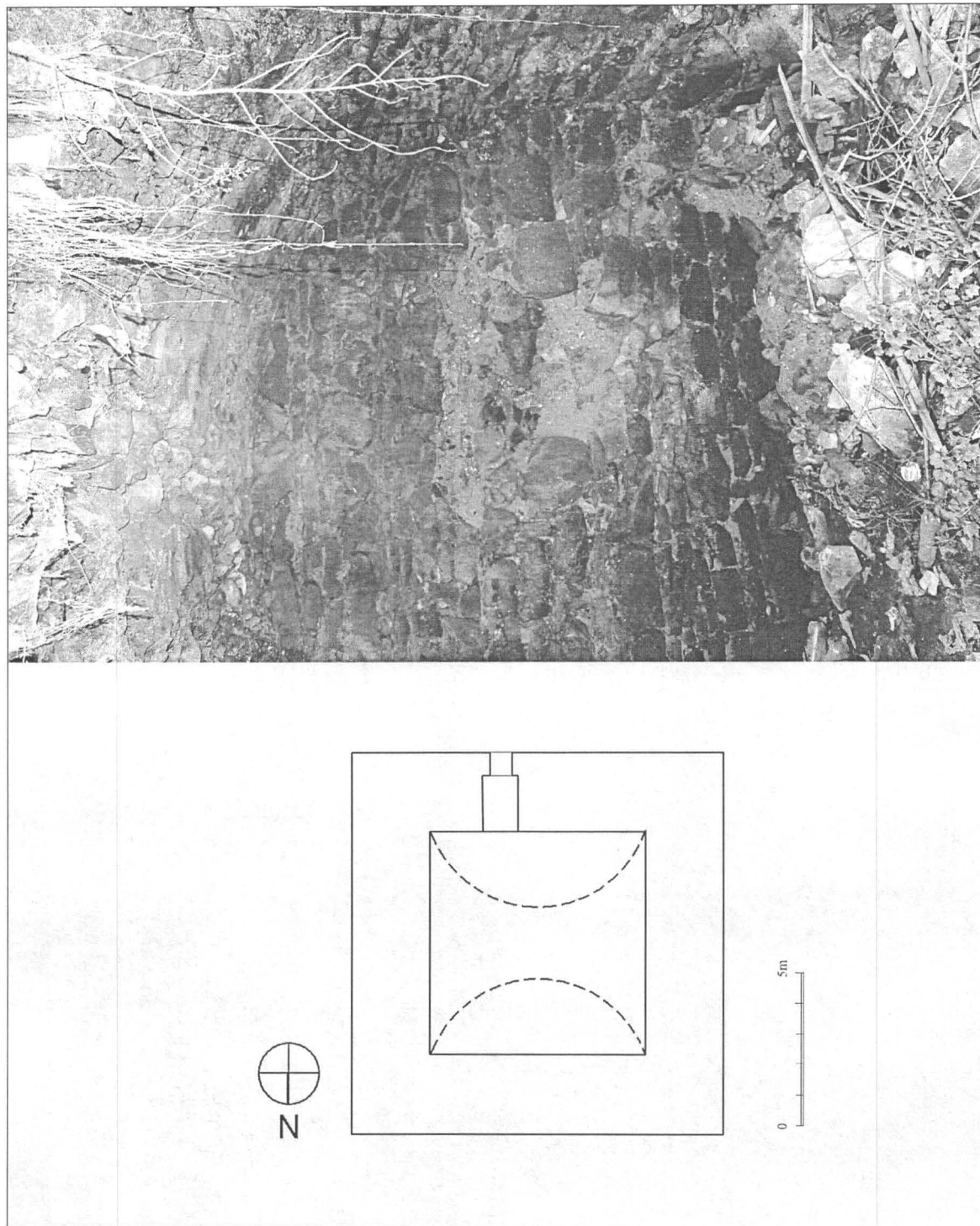

Fig. 9. Ruina turnului, nivelul inferior, plan și vedere interioară

Fig.10. Ruina turnului, încăperea cu boltă în cruce

Fig.11. Ruina turnului, fereastra biferă

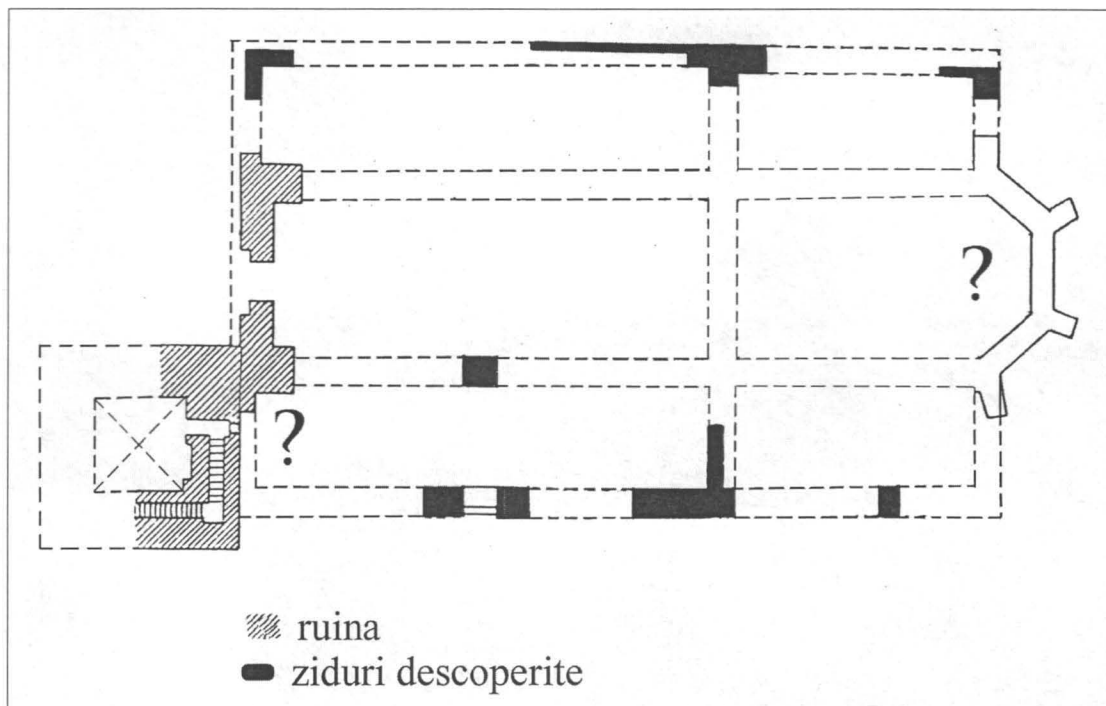

Fig.12. Reconstituirea bazilicii de secol XIII, schiță de plan pe baza descoperirilor arheologice din 1955.

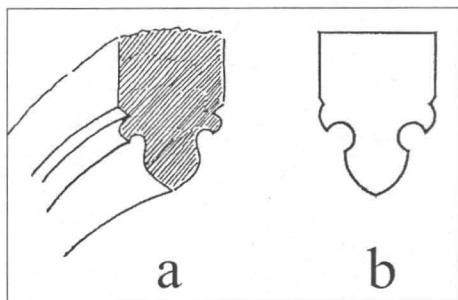

Fig.13. Profile de ogive: a) Rodna (după Wagner, 1923), b) biserica dominicană din Insula Margareta, Budapesta (după L. Gerevich)

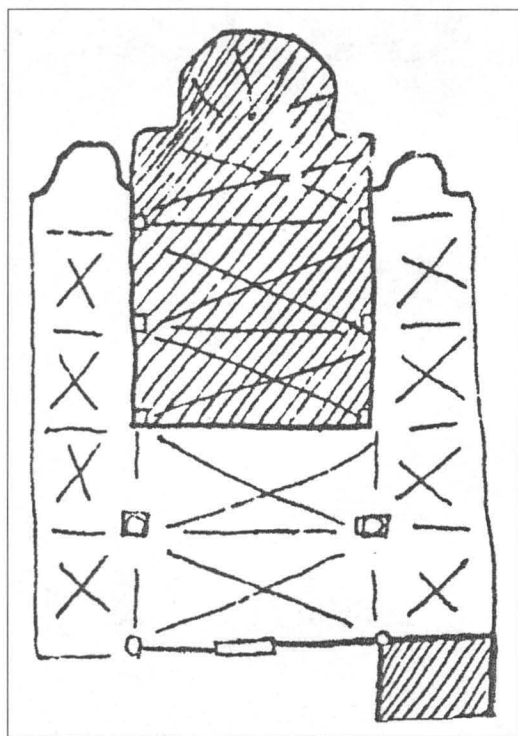

Fig.14. Schița de plan a bazilicii de Franz Pošepný, 1863 (după Slotta, Wollmann, Dordea 2004, p. 253)

Fig.15. Ansamblul bisericii parohiale în prima jumătate a sec. XIX, carte poștală (Muzeul Județean Bistrița-Năsăud)

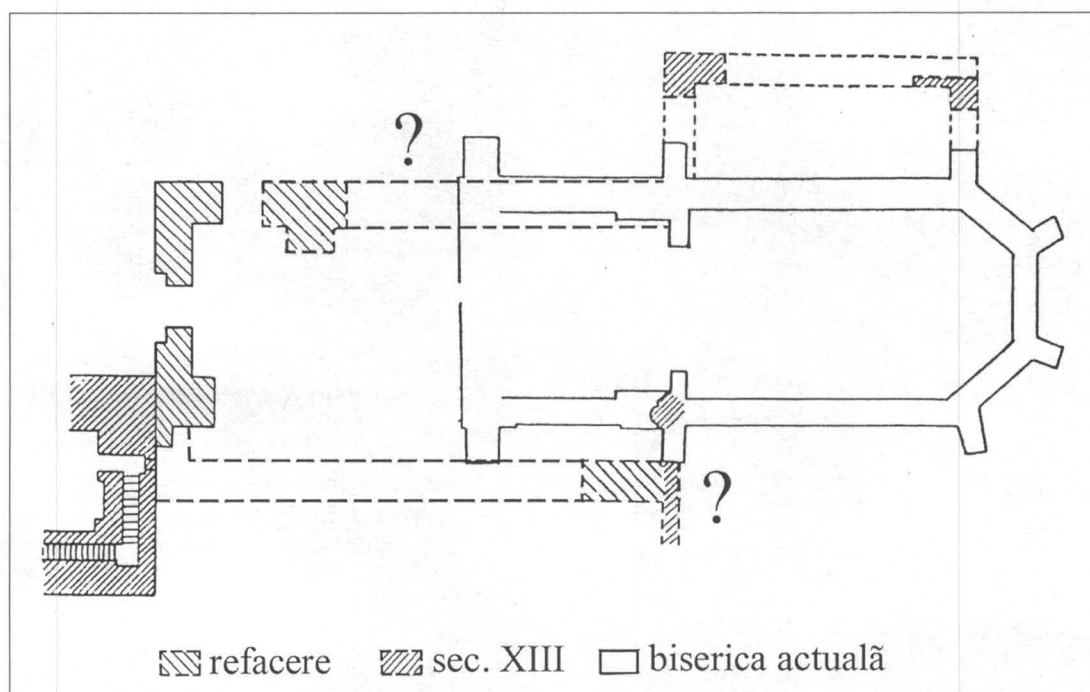

Fig.16. Faza de reconstrucție a bisericii medievale, schiță ipotetică de plan după planul săpăturilor arheologice din 1955.

Biserica evanghelică din Târbui, jud. Bistrița Năsăud.

Cercetări arheologice.

Gabriela RĂDULESCU

Cuvinte cheie: arhitectură gotică, biserică, fortificație, Transilvania

Keywords: Gothic architecture, church, fortification, Transilvania

Cercetarea arheologică a bisericii evanghelice din Târbui a fost prilejuită de restaurarea în anii '90 a acestui monument de arhitectură gotică târzie din Transilvania de nord-est.

Investigațiile arheologice întreprinse pe parcursul mai multor campanii de săpături au permis identificarea fazelor anterioare monumentului actual și cunoașterea principalelor etape ale activității constructive desfășurate aici de-a lungul câtorva sute de ani. Biserica evanghelică din Târbui este un monument spectaculos pentru o biserică de sat. Probează prin anvergura ei un fenomen menționat de literatura de specialitate: biserici de sat care se apropie de dimensiunile unor astfel de construcții din mediul urban în perioada goticului târziu¹. Primele sondaje arheologice, realizate în 1977, au început în momentul concretizării inițiativei restaurării monumentului și a intervenției de urgență care a salvat, pentru aproape un deceniu și jumătate, clădirea aflată atunci într-o stare foarte gravă de conservare. Deși în condițiile date cercetările nu au fost de largă extindere, s-au putut obține atunci o serie de informații privitoare la stratigrafia zonei cercetate și s-a putut, de asemenea, formula ipoteza prezenței cel puțin a unei faze anterioare monumentului actual². Desființarea Direcției Monumentelor Istorice a însemnat în acel moment abandonarea restaurării clădirii și a investigațiilor arheologice. Reluarea lucrărilor de restaurare în anii '90 a permis și continuarea investigațiilor arheologice.

Localitatea Târbui (germ. Treppen, ung. Szásztörpeny)³ se află în zona de colonizare germană din nord-estul Transilvaniei, la numai 12 km de Bistrița. Sosirea coloniștilor sași în această zonă a început probabil în secolului al XII-lea⁴. Administrativ așezarea făcea parte în evul mediu din districtul Bistriței⁵. Accesul relativ facil spre acest oraș, a influențat cu certitudine dezvoltarea economică a așezării precum și aspectul ei edilitar, chiar în evul mediu. Geografic vorbind, așezarea este plasată într-o zonă depresionară, o depresiune colinară de eroziune, încadrată de dealurile Prislopului, de dealurile Târgului (Cetății) spre Bistrița, având însă o deschidere largă spre Culoarul Șieului⁶.

Atestarea documentară a localității este relativ târzie, ea fiind menționată pentru prima dată în *Registele de dijme papale* între anii 1332-1335 unde figurează în socotelile arhidiaconatelor Tylegd și Dăbâca⁷. În aceste împrejurări e amintit preotul paroh Petrus din Târbui (de Cupinio)⁸ care plătea la acea dată o sumă mare de bani, o marcă de argint după greutatea de la Alba.

1 Mândrescu 1999, p. 53; Popa 1970, p.320.

2 Manuscris, Arhiva DMSI, București.

3 Suciu 1968, p. 183.

4 Năgler 1981, p.165 - 168

5 *Ibidem*, p. 280.

6 Benedek 2000, p. 28. (literatura de specialitate menționează depresiunea Dumitra sau depresiunea Dumitra – Tăure.

7 *DIR*, seria C, *Transilvania, veacul XIV*, vol III, p. 134, 147,161,175, 193.

8 *DIR*, seria C, *Transilvania, veacul XIV*, vol III, p. 134.

Gabriela Rădulescu

Complexul Muzeal Județean Bistrița-Năsăud
e-mail: rgabriela.2006@yahoo.com

Intensa activitate constructivă de la Târbuiu în evul mediu, puterea acestei comunități săsești medievale așa cum răzbate ea în documentele vremii sunt interesante pentru cunoașterea habitatului din acele veacuri în nord-estul Transilvaniei. În apropiere de satele Târbuiu și Dumitra sunt des menționate de sursele documentare patru așezări, azi dispărute. Nu se cunosc împrejurările în care așezările menționate au fost părăsite. Aceste sate au constituit obiectul unui îndelungat litigiu între localitățile Dumitra și Târbuiu pe de o parte și nobilii de Fattendorf, care le revendicau, pe de altă parte. Un document emis în 1243 menționează pentru prima dată satele *Fatateleke*, *Bachunateleke* și *Chegeteleke* aparținătoare cetății Dăbâca („*terra castri nostri de Doboka*”) ⁹. El a dat însă naștere unor controverse: actul original nu s-a păstrat ¹⁰ dar, există diploma de reconfirmare a sa, datată 1344 ¹¹. Formula de donație care se regăsește în acest document pare neobișnuită; împrejurarea a generat de fapt controversa amintită dar, s-a făcut și remarca îndreptățită că, momentul emiterii documentului era după un eveniment excepțional, anume dezastrul provocat de marea invazie mongolă, ceea ce ar putea explica chiar nerespectarea uzanțelor ¹². Actul în discuție a fost emis de regele Ungariei care dăruia aceste sate din domeniul cetății Dăbâca (*terra castri nostri...*) ¹³ comiților Theotonicus și Herman. Cei doi beneficiari ai actului de donație regală vor primi astfel numele de nobili de Fata (*nobiles de Fatha*). Cetatea Dăbâca la rădu-i, atunci când în 1285 ¹⁴ a fost arsă și distrusă de tătari, era, prin danie regală, a banului Mikud, personaj ce deținea întinse moșii în nord-estul Transilvaniei ¹⁵.

Toponime și tradiții orale păstrează memoria acestor așezări medievale dispărute oferind totodată posibilitatea identificării lor în acest spațiu, între Dealul Târgului de la nord de Bistrița, spre malul stâng al Someșului Mare în apropierea satelor Dumitra, Cepari și Târbuiu ¹⁶.

În veacul al XIV-lea un litigiu între comunitățile săsești din zona Târbuiu - Dumitra Mare și nobilii de Fattendorf este menționat de sursele documentare care ne oferă dealtfel tabloul unui îndelungat conflict între părțile amintite care vor fi implicate decenii la rând în această dispută. Astfel, în 1344 voievodul Ladislau intervine în contextul în care conflictul se acutiza dispunând ca nobilii de Fatha să fie puși în posesia satului Chegeteleke ¹⁷. Două decenii mai târziu, în iunie 1366 ¹⁸, localitatea Târbuiu e amintită în condițiile în care regele Ludovic I de Anjou intervine la rândul său întărind hotărnicia dintre satul Dumitra și moșia Thewkes, sat medieval dispărut și el în acest ținut ¹⁹. În 1380 sate din apropierea Cepariului, Mintiul și Șintereagul, de asemenea în conflict cu nobilii de Fata, solicită și ei reluarea hotărnicirilor vechi ²⁰. Litigiul se dovedește greu de soluționat: în același an locuitorii din Dumitra și Târbuiu au și ei un diferend cu acei nobili de Fata ²¹, conflictul continuă și în veacul următor iar părțile ajung în repetate rânduri înaintea voievodului Transilvaniei și a regelui Ungariei. În iulie 1412, voievodul Știber, face cunoscută amânarea judecării litigiului dintre comunitățile din Dumitra și Târbuiu și nobilii din Fata pentru ca aceștia din urmă să-și poată prezenta actele lor ²², obiectul litigiului fiind legat de delimitarea hotarelor. Un act datat în 30 iulie 1414 sugerează însă că diferendul era atunci pe punctul a se încheia: regele Sigismund de Luxemburg comunică hotărârea sa în procesul dintre

9 Z.W. *Urkundenbuch...* 1892 vol I, p. 70, doc. 79; Suciu 1968, vol II, p. 324; C. Suciu îl socotește ca fiind document suspect; vezi și Marțian 1926, p. 15.

10 G.Fejer, *Codex diplomaticus Hungariae* IV/1, Budapesta, 1829, p.275, 522.

11 Suciu 1968, vol II, p. 324; *DIR*, seria C, *Transilvania, veacul XIV*, vol IV. 196, 198;

12 Pascu Rusu colab. 1968, p.155.

13 Suciu 1968, vol II, p. 324;

14 Cu prilejul aceleiași invazii a fost cumpărit lovită și Bistrița.

15 Pascu Rusu colab. 1968, p.156.

16 Kádár, *Szoln-Dob. Mon.* II, p.135 și 496; Iulian Marțian consemnează că pădurea situată la nord de Dumitra poartă numele de Fata Wald, dealul dinspre sud de acea pădure Fata Berg via din apropiere Fata Weingarten iar livada Fata Weise (Marțian 1926, p. 12-23.)

17 *Doc. Rom. C, veacul XIV*, vol. IV, 196, 198; ZW, *Urkundenbuch...*, vol II, doc. 601, p. 18.

18 *Doc. Rom. C, veacul XIV*, vol. XIII, doc. 87, p.156.

19 Documentul din 1344 precizează că așezarea se află la un cot al râului Someș pe drumul ce ducea la Rodna.

20 ZW, *Urkundenbuch...*, vol II, doc 1119, p.513.

21 *Ibidem*, doc 1125, p.523.

22 Arhivele Naționale Cluj-Napoca, Fond 44, *Primăria Orașului Bistrița*, seria I, catalog SARIAS 00024.

comunitățile din Târbui și Dumitra pe de o parte și nobilii din Fata, Bachna și Chege²³. Aceștia din urmă, neprezentându-și actele până la data stabilită de voievod, au pierdut procesul; în consecință, actul dispune punerea celor două comunități în drepturile lor. În 1434 Fatha este menționată ca *predium*²⁴.

Spre mijlocul veacului al XV-lea satul Târbui e amintit din nou de documentele vremii: în 1440²⁵, Elisabeta, regina Ungariei zălogeste lui Gregoriu de Bethlen unele posesiuni din această zonă. În același an ea poruncește locuitorilor din Târbui, Dumitra, și Slătinița predarea veniturilor regale către acel Gregoriu de Bethlen²⁶.

Un an mai târziu, în 1441, autoritatea regală intervine din nou în legătură cu așezările care constituiseră obiectul litigiului început cu un veac înainte, așa cum s-a precizat deja. Regele poruncește voievozilor ardeleni Nicolae de Ujlak și Ioan de Hunedoara să-i apere pe sașii din Dumitra și Târbui care erau atunci în posesia unor proprietăți reclamate de câțiva nobili²⁷. În anul următor, 1442, seria documentelor privitoare la acest diferend continuă: palatinul Laurențiu Hedervari solicită, la rândul său, acelorași voievozi Ioan de Hunedoara și Nicolae Ujlaki să protejeze proprietățile Fata, Chege și Bochonya aparținând satelor Dumitra și Târbui deoarece nobilii implicați nu s-au prezentat la proces²⁸. Câteva luni mai târziu chiar regele Vladislav I cere voievozilor ardeleni Ioan de Hunedoara și Nicolae Ujlaki să ia o hotărâre definitivă privind diferendul dintre comunitățile Dumitra și Târbui și acei nobili pentru proprietățile menționate²⁹. La scurtă vreme, în 1443, sașilor din Dumitra și Târbui le sunt întărite mai multe documente cu privire la drepturile lor asupra amintitelor Fata, Chege și Bachna³⁰ pe care le primesc în condițiile în care nobilii de Fahta s-au stins fără urmași. Conventul din Cluj Mănăstur transcrie la rândul său acte cu privire la drepturile acelorași locuitori din Dumitra și Târbui asupra proprietăților în discuție, confirmându-le în octombrie în 1446³¹. Curând însă apar elemente noi în acest diferend: în martie 1448, Conventul din Cluj Mănăstur comunică voievozilor Marcu, Gheorghe și Nicolae că în urma unei anchete s-a constatat că moșiile Chege, Bachna, Fata și Thewkes au fost de fapt moștenite de nobilii amintiți în linie feminină³². Protestul locuitorilor din Dumitra și Târbui este prompt³³ dar, în cele din urmă, în iulie 1448, vicevoievozii hotărăsc în litigiul dintre sașii din localitățile amintite și nobilii din Sângeorz în favoarea acestor nobili³⁴. Epilogul conflictului este însă semnificativ: o serie de documente emise în mai 1449 confirmă faptul că locuitorii din Dumitra și Târbui au cumpărat de la nobilii din Sângeorz proprietățile pierdute (Fata, Bachna, Chege și Thewkes) plătind 2000 de guldeni, punând astfel capăt unor dispute care au durat mai mult de un veac.

Pentru Bistrița medievală – centru al districtului săsesc – a doua jumătate a secolului al XV-lea și primele decenii ale veacului următor, sunt o perioadă de înflorire, de creștere a comerțului, a activităților lucrative sau de meșteșug și nu în ultimul rând a unor importante realizări edilitare. Seria de biserici gotice târzii în nord-estul Transilvaniei (biserica evanghelică din Târbui face parte din această salbă de monumente) stau mărturie gustului comanditarilor, spiritului vremii și puterii comunităților medievale de aici.

Bisericile gotice târzii din zonă reflectă realitatea unei vieți economice prospere care va avea ca expresie concretă în plan artistic aceste edificii uneori spectaculoase, așa cum este chiar cazul bisericii din Târbui.

23 Arhivele Naționale Cluj-Napoca, Fond 44, seria I, *Primăria Orașului Bistrița*, catalog SARIAS, 00037.

24 C. Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, 1968, vol II, p. 325.

25 ZW. *Urkundenbuch*..., vol V, Doc. 2368. (Regina Elisabeta zălogeste lui Gregorius, fiul lui Ioan de Bethlen, ca răsplătă pentru 2000 de ducați de aur datorați de regii Sigismund și Albert, sub condiția achitării împrumutului, proprietățile "Demetery, Tewrpen et Penthek vocatas, in comitatu de Doboka existentibus et ad civitatem Bestricze spectantes simulcum omnibus utilitatibus et pertinentiis ac censibus consuetis").

26 ZW. *Urkundenbuch*..., vol. V, Doc. 2370. Regina Elisabeta cere Conventului de la Cluj Mănăstur să dea drept de folosință lui Gregorius BETHLEN pentru proprietățile zălogite Dumitra, Târbui și Slătinița; ZW *Urkundenbuch*..., vol. V, doc. 2373.

27 ZW *Urkundenbuch*..., vol. V, 2421.

28 *Ibidem*, doc. 2432

29 *Ibidem*, doc.2443.

30 *Ibidem*, doc. 2448.

31 *Ibidem*, doc. 2554.

32 *Ibidem*, doc. 2640.

33 *Ibidem*, doc. 2641.

34 *Ibidem*, doc. 2651.

Literatura de specialitate încadrează biserica din Târbuiu, pe baza caracteristicilor de stil, în seria celor construite în acest spațiu în anii 1480-1526³⁵. Elemente Renaștere dobândite ulterior au întregit benefic personalitatea și aspectul acestui monument³⁶.

Informațiile documentare privitoare la biserica din Târbuiu sunt puține dar, deși ele nu vorbesc despre edificiul ei propriu-zis, la Târbuiu, plebani ai unei biserici parohiale sunt menționați în secolul al XIV-lea, în registrele de dijme papale³⁷ din 1332 și în deceniile următoare. Astfel, în 1343 e amintit *Blasius plebanus de villa Therpen*³⁸, iar la începutul secolului următor, în 1407, este pomenit *Gerlahus "de Tripinio et plebanus de Monyoros ecclesiarum rectores"*³⁹. În 1500 este din nou menționat unul dintre plebani: Thomas Erchet *plebanus in Therpen*, iar în 1530 când exista deja actualul monument este menționată biserica: "*Intelleximus...quomodo ecclesia vestra Treppen plebano indigeret ... hortamur vos, ut plebaniam ipsius ecclesie honorabilii Ioanii Klein...conferatis*"⁴⁰.

Biserica are dimensiuni impresionante pentru o biserică de sat: 12,5 x 32,5 m. Ca plan biserica din Târbuiu (pl.1, fig.1) face parte din categoria bisericilor sală cu o incintă perimetrală care cuprindea în traseul său un turn, la fel ca și biserica evanghelică din Lechința⁴¹. Construcția, realizată din piatră, e alcătuită dintr-o navă și un cor decroșat, poligonal. Fațadele bisericii sunt articulate logic cu contraforturi în corelație cu elementele de structură și de sprijin ale bolților. Biserica este luminată de cinci ferestre bipartite de factură gotică, două dintre ele se află pe perețele sudic al navei, celelalte trei în altar. Sunt ferestre înalte, îngrijit lucrate, cu menouri zvelte, fiind decorate cu muluri flamboaiante și polilobe (pl.1, fig.6)⁴². Cea de-a șasea fereastră, pe fațada de vest, luminează tribuna. Este mai scundă, tripartită, decorată în aceeași manieră gotică, cu muluri flamboaiante și polilobe (pl.1, fig.3). În axul fațadei de vest se remarcă o fereastră circulară ce luminează podul.

Nava⁴³ constă din două travee cu bolți stelate susținute de pilaștri cu semcoloane și console, pilaștrii dispuși pe mijlocul pereților navei, la nord și la sud, pentru susținerea arcului divizor și a bolții. Sistemul de boltire al navei structurează așadar două travee. În partea vestică a navei se află tribuna, susținută de trei arcade frânte sprijinite de trei stâlpi octogonali cu soclul asemănător pilaștrilor laterali. Parapetul acesteia este decorat cu panouri pătrate care încadrează muluri circulare oarbe, din piatră. Cele trei travee de sub tribună au la rândul lor bolți stelate⁴⁴. Accesul spre tribună este asigurat de scara spiralată aflată în colțul sud-vestic al navei.

Pe fațada vestică se remarcă un portal în arc frânt cu profilurile întoarse în unghi drept spre golul ușii, cu o cheie de boltă în formă de scut heraldic. Pe exterior portalul este încoronat cu un arc în acoladă ce se continuă în partea inferioară într-un decor vegetal, un vrej stilizat⁴⁵ (pl.1, fig.4). Literatura de specialitate menționează acest portal pentru soluțiile diferite de maniera goticului târziu, ca noutăți legate de trecerea la Renaștere⁴⁶. Motivul ramurii stilizate apare și la baza coloanei arcului de triumf iar cel al arcului în acoladă e reluat la tabernacol⁴⁷. În afara acestui portal initial pe laturile de nord și de sud ale navei au mai fost practicate două portaluri aproape identice, dreptunghiulare, cu profilurile de asemenea întoarse spre golul ușii și încoronate de sprâncene de cornișă, realizate în manieră renascentistă (pl.1, fig.7)⁴⁸, datate în al doilea sfert al secolului al XVI-lea⁴⁹.

35 Popa 1970, p. 329 și urm.

36 Mândrescu 1999, p. 53 și urm..

37 DIR, seria C, veacul XIV, vol. III, p. 134. (parohul din Târbuiu plătea în 1332 o marcă după greutatea de la Alba Iulia).

38 Entz 1996, p.449.

39 Ibidem.

40 Ibidem.

41 Popa 1970, p.309; Fabini 2009, p. 237-242.

42 Ibidem, p. 316.

43 Analiza de stil la Popa 1970, p. 315.

44 Ibidem.

45 Ibidem.

46 Mândrescu 1999, p. 53.

47 Mândrescu 1999, p. 53-55.

48 Ibidem, p. 55-56. ptr. diferențele de profilatură la cele două portaluri Mândrescu 1999, p. 55.

49 Ibidem, p. 56.

Corul este acoperit cu bolți în cruce pe ogive unite în chei de boltă decorate cu scuturi heraldice⁵⁰. Corul are pe latura de nord adosată o sacristie iar pe cea sudică un turn de scară. Portalul în arc frânt al sacristiei are o profilare simplă.

Pe perețele nordic al corului se remarcă un tabercacol⁵¹ dreptunghiular flancat de colonete cu bazele spiralate. Compoziția e întregită de un arc frânt în acoladă continuându-se într-un fleuron. Un relief reprezentându-l pe Iisus se regăsește în lunetă („Iisus arătându-și rănilor” - Vir dolorum)⁵². Sub figura lui Crist e săpat în piatră anul 1504. Arcul triumfal are deschiderea în arc frânt ce se încheie într-o cheie decorată cu un scut acum gol, simetric arcuit⁵³.

Turnul de poartă și clopotniță se ridică pe latura dinspre nord a zidului de incintă. Intrarea carosabilă sub turn era protejată de o hersă. Se remarcă gurile de tragere în formă de cheie precum și ușa în arc frânt care asigura accesul spre drumul de strajă⁵⁴.

În cursul lucrărilor de restaurare au fost identificate și urme de pictură pe latura nordică a navei, în cor și pe fața sud-estică a arcului triumfal. Fragmente de pictură murală sunt vizibile și în cor.

Biserica din Târpiu este un monument din perioada de tranziție de la gotic la Renaștere care se remarcă prin anvergură, prin calitatea detaliilor arhitecturale, sculpturale și picturale. Soluțiile și maniera în care ele au fost puse în operă, calitatea execuției, bogăția și eleganța decorului, vorbesc despre gustul estetic și puterea comanditarului.

Investigațiile întreprinse în interiorul bisericii au urmărit identificarea fazelor anterioare monumentului actual, stabilirea nivelelor de călcare precum și a stratigrafiei sitului arheologic din acest spațiu. Cercetarea a fost în măsură să ofere cu acest prilej informații utile proiectului de restaurare al monumentului. Secțiunile și casetele practicate în interiorul monumentului au oferit informații importante privitoare la stratigrafia din acest spațiu și la evoluția activității constructive de aici. Au putut fi astfel identificate faze anterioare monumentului actual, fundații mai vechi descoperite *in situ* care aparțin unor construcții mai vechi.

Fundațiile identificate în cor probează faptul că într-o primă fază o biserică având un cor încheiat semicircular, cu o absidă (pl.2, fig.2) și o travee rectangulară ușor decroșată. Este etapa de început a activității constructive de aici. Fundațiile absidei primului cor sunt tăiate spre nord și spre sud de fundațiile unui cor rectangular (pl.3, fig.3; pl.2, fig.4). Planul primei biserici care a funcționat pe locul monumentului actual nu s-a putut contura în întregime, singurele ei vestigii fiind fundațiile corului amintit. Ele s-au conservat în întregime doar pe latura estică (fundațiile absidei, o zidărie semicirculară (pl.2, fig.2). Lipsa materialului arheologic face imposibilă o datare mai precisă a acestui prim monument. Identificarea corului și absidei amintite a permis formularea ipotezei că primul edificiu ecleziastic care a funcționat aici a fost o biserică sală, un monument care exista probabil la sfârșitul secolului al XIII-lea. Arhitectura ecleziastică de zid în acea perioadă în mediul așezărilor rurale transilvănene îndreptățește această presupunere cu atât mai mult cu cât, construcții romanice sau aparținând goticului timpuriu, monumente care rețin încă elemente caracteristice acestor stiluri sunt o prezență obișnuită și în Transilvania de nord-est.

Spre sfârșitul secolului al XIV-lea într-un interval cuprins între anii 1372–1421 această primă biserică a fost transformată și mărită: s-a construit un cor rectangular cu contraforturi având pe latura nordică o sacristie. În această a doua fază a funcționat aici un cor rectangular structurat în două travee. *A doua etapă în evoluția activității constructive la biserica evanghelică din Târpiu* este documentată așadar de fundațiile corului rectangular amintit, fundații care în parte s-au conservat *in situ* (pl.2 fig 5; pl.2 fig.4; pl.3 fig.4). Latura dinspre sud a acestui cor rectangular este adosată fundației laturii sudice a corului actual, iar cea dinspre nord este parțial tăiată de fundațiile corului actual. Spre est el înscrie absida primei biserici. Mai mult, a fost identificat și un fragment al mesei de altar corespunzătoare acestei a doua faze, dintr-o zidărie din piatră spartă legată cu mortar, care suprapune o mică porțiune a fundației absidei primei biserici. Situația stratigrafică permite atribuirea acestei zidării fazei a II-a (pl.4, fig.1). Ca structură putem presupune că acest cor era boltit, formând două travee. Ipoteza se întemeiază pe faptul că au fost descoperite, în colțul de sud-est al corului și în zona

50 Popa 1970, p. 314.

51 Popa 1970 *Tabernacole...* p.68; Mândrescu 1999, p. 68.

52 Popa 1970, p. 314.

53 *Ibidem*.

54 Fabini 2009, p. 238.

mediană a laturilor de nord și de sud ale acestuia, pietre care au îndeplinit probabil rolul unor baze de coloane (pl.4, fig.5; pl.4, fig.6; pl.3, fig.2; pl.3 fig.5;).

Secțiunea în ax practică în cor clarifică stratigrafia de aici și relația cronologică între absida primei construcții, fragmentul de masă altar aparținând etapei a doua, reprezentată de corul rectangular, fundația zidului de est al acestuia și, în sfârșit, masa altar corespunzătoare corului actual (pl.11, fig.1). Se remarcă bulversarea nivelului medieval datorat înmormântărilor succesive practicate în acest spațiu. Fundația semicirculară este înscrisă spre est de corul rectangular. Fundațiile acestuia din urmă taie însă spre nord și sud zidăriile aparținând primei construcții.

Deasupra fundației absidei bisericii care reprezintă prima fază în activitatea constructivă la biserică din Târbuiu a fost identificată o depunere de pământ negru intens, cu o grosime medie de 0,20-0,25 m. Depunere menționată este la rândul ei suprapusă de o succesiune de straturi corespunzând unor etape de construcții ulterioare, reparatii etc. Primul dintre acestea, având baza la - 0,80 m. sub nivelul de călcare de la 1904, și o grosime de 0,30 m., conține nisip, urme intense de mortar, fragmente de piatră spartă și cărămidă; orizontul în discuție reprezintă probabil nivelul de construcție al fazei a doua, o biserică de dimensiuni mai mari și cor rectangular.

În ceea ce privește încadrarea cronologică a celei de-a doua faze constructive o monedă emisă la Ragusa după 1372⁵⁵ (pl.8, fig.2) descoperită în stratul subțire de mortar de pe piatră aflată în zona mediană a laturii sudice a corului rectangular oferă un termen *post quem*. Nivelul de călcare în acest al doilea cor, identificat la rândul său e reprezentat de două fragmente de pavaj din cărămidă, adosate laturilor de nord și de sud ale fundațiilor acestuia. Acest nivel de călcare reprezintă cota de la care începea elevația celui de-al doilea cor (pl.4, fig.4).

În sacristia actuală au fost surprinse fundațiile laturilor de nord și de est ale sacristiei corespunzând celei de-a doua faze (pl.6; pl.6, fig.1).

Într-o a treia fază, cea reprezentată de monumentul actual s-a realizat un cor mai mare, pentagonal, încheiat în trei laturi. Latura sudică a noului cor este adosată laturii de sud a corului vechi, rectangular. Zidul dinspre sud al corului actual taie și suprapune la rândul său, în parte, fundația sudică a corului vechi. Latura dinspre sud a sacristiei actuale este adosată laturii de sud a vechii sacristii (pl.7, fig.1). Corul actual are latura de nord și de sud adosate la zidării transversale mai vechi. În colțul de nord-vest al navei actuale s-a putut constata, în zona de îmbinare a navei cu corul actual că, latura de nord a navei este adosată laturii de vest a sacristiei vechi.

În navă au fost identificate urme ale fundațiilor anterioare. În două dintre secțiuni, perpendiculare pe laturile de nord și sud ale actualei nave au fost remarcate amprenta șanțului de demantelare ale pereților. Zidul de vest al acestei nave nu a putut fi identificat el aflându-se probabil, în zona stâlpilor care susțin tribuna actuală. Fundațiile sunt adosate pereților navei actuale, nivelul de călcare îl indică un fragment al unui paviment de cărămidă.

Secțiunea practică în axul bisericii a pus în evidență o stratigrafie deranjată de numeroase înmormântări succesive, atât în cor cât și în navă păstrând fragmente de oase umane și de coșciuge antrenate în strat, și doar în foarte rare cazuri în poziție anatomică. În cele câteva situații în care s-au găsit schelete nederanjate lipsa materialului arheologic face imposibilă datarea.

Cercetările întreprinse în exteriorul bisericii au condus la obținerea unor informații privitoare la stratigrafia locului, la sistemul de fortificare al bisericii și la etapele mai vechi ale sistemului de fortificare.

Pe suprafața delimitată de zidul de incintă, în jurul bisericii, sub nivelul solului vegetal și al depunerilor târzii a fost identificat în toate secțiunile practicate nivelul medieval. Acest orizont, cu o grosime medie de 0,45 - 0,60 m, este reprezentat de un strat de pământ brun închis, afânat, conținând multe fragmente de oase umane, urme de mortar, piatră spartă și sporadic piatră de râu. Peste tot în acest spațiu nivelul medieval pune în evidență prezența înmormântărilor succesive, în exteriorul monumentului, într-un spațiu restrâns, pe parcursul a câtorva sute de ani. Morminte nederanjate, schelete în poziție anatomică nu s-au putut identifica decât în rare cazuri, fără însă a putea fi datate cu material arheologic. Frecvent însă, gropi de morminte deranjate se adâncesc ușor în lut. Un cimitir în jurul bisericilor mai vechi la Târbuiu a funcționat prin urmare pe platou, probabil chiar de la începutul activității constructive de aici. Acest lucru este sugerat de constatarea că, fundații ale monumentului actual și pe alocuri cele ale zidului de incintă taie gropi de morminte. Secțiunile practicate în exteriorul monumentului au permis stabilirea conturului zidului de incintă: urmând caracteristicile terenului, acesta are o formă relativ

55 Pap 2002 p. 163.

ovală, apropiindu-se mult de colțul de sud-vest al actualei biserici. Investigațiile din zona turnului, aflat pe latura nordică a incintei, au dus de asemenea la identificarea unor substrucții mai vechi din sistemului de fortificații (pl.10, fig.2). O construcție de plan rectangular sprijinită cu contraforți, tăiată de colțul de sud-est al turnului actual; latura nordică este tăiată de zidul de incintă. Dimensiunile acestei clădiri au putut fi stabilite, una dintre laturi având 7 m iar cealaltă aproximativ 4 m cu latura lungă est-vest. În colțul ei sud-estic a fost identificat un contrafort. Fundațiile acestei construcții taie și suprapun la rândul lor gropi de morminte deranjate, așa cum bine ilustrează profilul estic al uneia dintre secțiuni. Pe suprafața delimitată de fundațiile acestei construcții se afla un strat compact alcătuit din fragmente de oase umane. El acoperă în parte și fundațiile construcției în discuție, ceea ce argumentează faptul că demantelarea acesteia s-a produs la o dată anterioară depunerii stratului amintit (pl.8, fig.1). Printre fragmentele de oase umane ce a fost descoperit, în apropierea turnului, un mic „tezaur monetar” constând din 14 monede de argint, cu emisiuni din ultimele decenii ale secolului al XV-lea, de la Matia Corvinul și din primele decenii ale secolului al XVI-lea, ultima fiind o emisiune din 1538⁵⁶. Așadar, momentul demantelării clădirii în discuție este anterior acestei date. Destinația acestei construcții este greu de precizat dar ea își încetase existența în momentul când a fost ridicată incinta care, așa cum s-a văzut, o taie pe latura de nord. Mai mult, în primele decenii ale secolului al XVI-lea fundațiile ei sunt acoperite de stratul de oase amintit, datat cu monedă, așa cum s-a precizat deja. Este desigur posibil ca ea să fi îndeplinit un rol important în sistemul de fortificații. Chiar un turn mai vechi. Dacă anul 1504 înscris pe tabernacolul gotic târziu sugerează momentul terminării construcției actualului cor, amintitele monede recuperate în spațiul din apropierea turnului actual sugerează continuarea șantierului la Târbuiu cel puțin până în 1538.

În ceea ce privește turnul actual se considera prin tradiție că la ridicarea lui a lucrat și unul dintre meșterii care au construit turnul bisericii evanghelice din Bistrița. Această opinie era consemnată de Friedrich Schuller în 1904. Turnul aflat pe latura nordică a incintei, parte a sistemului de fortificații la Târbuiu are un loc special în acest ansamblu.

Informații interesante cu privire la etapele mai vechi ale sistemului de fortificații și la activitatea constructivă din zona turnului actual au fost date de secțiunea care a permis investigarea spațiului de sub bolta intrării acestuia (pl.11 fig.2). Ea a urmărit stratigrafia pornind de la portalul sudic al actualei nave spre accesul carosabil al turnului și spre exteriorul spațiului delimitat de incintă. Au fost înregistrate în acest context atât nivelul medieval deranjat ca peste tot de înmormântări succesive cât și o depunere de moloz cu fragmente de cărămidă, mortar, piatră spartă, aflată sub nivelul solului vegetal corespunzând probabil lucrărilor de refacere de după incendiul de la începutul secolului al XIX-lea. Urmele acestui incendiu au putut fi sesizate și stratigrafic în spațiul de sub bolta intrării carosabile a turnului (pl.11 fig.2). Stratul de arsură aflat aici sub o nivelare cu lut i se datorază probabil.

În zona dinspre nord a suprafeței dezvelite sub bolta intrării carosabile a fost identificat un șanț de demantelare al unei fundații anterioare, șanț pus în evidență de lutul verzui, purtat, afânat, conținând fragmente de piatră spartă (pl.5 fig.4). Șanțul de demantelare coboară în pantă accentuată spre o fundație a cărei bază s-a păstrat *in situ*. Ea a fost identificată la adâncimea de - 3,30 m de la nivelul actual de călcare formată din piatră de mari dimensiuni, spartă, legată cu mortar hidraulic având pe direcția est-vest încastrați doi tiranți de lemn (pl.5, fig.2.). Lățimea acestei fundații era de aproape 1,50 m. Această fundație a aparținut unei etape anterioare turnului actual, făcând parte dintr-un probabil turn de poartă mai vechi al cărui plan complet nu s-a putut stabili fiind suprapus de construcția actuală.

Pe latura de nord a gangului carosabil, sub nivelul de călcare de sub turn, apare un zid de sprijin construit din blocuri de mari dimensiuni, legată cu mortar hidraulic, dispusă în formă de “U”, pentru a opri scurgerile de material de pe pantă în vederea amenajării scărilor de acces înspre biserică.

În concluzie, incinta a avut pe latura de nord un turn mai vechi și o curtină ridicată probabil în a doua jumătate a secolului al XIV-lea și destinată să apere biserica. Ulterior, în primele decenii ale sec.al XVI-lea a fost construit actualul turn care are la parter un acces carosabil boltit semicilindric. Prezența clădirii identificate în acest spațiu, fundațiile unui alt turn și cezurile care pot fi observate pe ambele flancuri ale turnului actual care nu este ținut cu zidul de incintă vorbesc despre etape mai vechi ale sistemului de fortificații. Se remarcă în acest context și faptul că podul mai păstrează guri de tragere, astăzi înzidite.

Cercetările arheologice la biserica evanghelică din Târbuiu au dovedit o intensă activitate constructivă pe parcursul a mai multor veacuri de-a lungul evului mediu în acest spațiu. Au putut fi identificate fazele

anterioare monumentului actual precum și etape mai vechi ale sistemului de fortificații. Puterea acestei comunități aflată în cea mai importantă zonă de colonizare germană din nord estul Transilvaniei, gustul și pregătirea comanditarilor sunt ilustrate cu prisosință și de repetatele intervenții de anvergură care au avut ca obiect biserica și sistemul de fortificații din jurul ei.

Bibliografie

DIR, seria C,	<i>Documente privind istoria României, seria C, Transilvania.</i>
Benedek 2000	Benedek József, <i>Organizarea spațiului rural în zona de influență apropiată a orașului Bistrița</i> , Cluj-Napoca, 2000.
Marțian 1926	Iulian Marțian, <i>Fata, tradiție și istorie</i> , în <i>Arhiva Someșană</i> , anul 1926, nr. 4.
Fabini 2009	Hermann Fabini, <i>Universul cetăților bisericești din Transilvania</i> , Sibiu, 2009, 278 p.
Entz 1996	Entz Géza, <i>Érdély építészet a 14-16 században</i> , Cluj, 1996.
Gottschik-Kelp,	Johann Gottschik, Gerhart Kelp, <i>Treppener Heimatbuch</i> .
Mândrescu 1999	Gheorghe Mândrescu, <i>Arhitectura în stil Renaștere la Bistrița</i> , Cluj-Napoca, 1999.
Nägler 1981	Thomas Nägler, <i>Așezarea sașilor în Transilvania</i> , București, 1981.
Pap 2002	Francisc Pap, <i>Repertoriu numismatic al Transilvaniei și Banatului secolele 11-20. Despre circulația monetară în Transilvania și Banat secolele 11-20</i> , Cluj-Napoca, 2002.
Popa 1970	Corina Popa, <i>Biserici gotice târzii din jurul Bistriței</i> , în <i>Pagini de veche artă românească</i> , I, București, 1970.
Popa, 1981	Corina Popa, <i>Biserici sală gotice din zona Bistriței</i> , în <i>Pagini de veche artă românească</i> , IV, București, 1981.
Popa 1970	Corina Popa, <i>Tabernacole gotice târzii din zona Bistriței</i> , în <i>BMI</i> , I, 1970.
Roth 1905	V. Roth, <i>Geschichte der deutschen Baukunst in Siebenbürgen (Studien zur deutschen Kunstgeschichte</i> , Strassburg, 1905.
Z.W, <i>Urkundenbuch...</i>	P. Zimmermann - C. Werner - G. Müller - G. Gündisch, <i>Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen</i> , vol I, Sibiu, 1892 și urm.
Suciu 1968	Suciu Coriolan, <i>Dicționarul istoric al localităților din Transilvania</i> , vol. I și II.
Schuller, 1904	Friedrich Schuller, <i>Aus Gegenwart und Vergangenheit der Gemeinde Treppen</i> , Bistritz 1904.

Târpiu Evangelical Church, Bistrița Năsăud County. Archaeological Research (Abstract)

The archaeological investigation of the Evangelical church from Târpiu, Bistrița Năsăud County was performed in the framework of the restoration project focused on this later Gothic monument from north-east Transylvania, a spectacular village church in the region. Archaeological excavations evidenced pre-existing frameworks for the current monument and allowed the identification of the main construction stages.

In 1977, the first archaeological probing was related to the begining of the initiative concerning the monument's restoration and the emergency intervention that had saved, for more than 15 years, the building - then facing severe deterioration. Even if, under the given circumstances, the research work was limited, several pieces of information on the region's stratigraphy were retrieved, and the hypothesis of pre-existing construction stages could be stated. When the Historical Monuments Direction has been dissolved, the restoration work and the archaeological investigations to this building were also stopped. Finally, when the restoration works were resumed in the '90es, the systematic research of the Evangelical church from Târpiu could be performed.

Târpiu (Germ. Treppen, Hung. Szásztörpeny) locality is emplaced in north-eastern Transylvanian area that was colonised by Germans; it is located at only 12 km away from Bistrița municipality. The arrival of the German colonists in this area probably took place at the end of XIIth – beginning of XIIIth centuries. Administratively, during the Middle Ages, this locality was part of Bistrița District. Undoubtedly, the proximity of this town has positively influenced the economic, as well as the urbanistic development of the locality.

Geomorphologically, Târpiu belongs to the Valea Rosua Depression, which is outlined by Bistrița Hills.

The locality was mentioned in historical documents relatively late; the first mention is to be found in the *Regestele de dijme papale* (Eng. *Pope's Tax Records*) emitted between 1332–1335, where it is mentioned under

the accounts of the Tylegd and DĂBĂCA archdioceses. Under these circumstances, the name of the vicar Petrus from Târbuiu (de Cupinio) is indicated, who in those times was contributing with a large amount, i.e. a mark according to the Alba weight standard. It is remarkable that the amounts contributed by Târbuiu vicariate are close to the total sum contributed by the plebeians from Bistrița.

According to its blueprint, the monument in Târbuiu can be assigned to the group of hall-type churches lacking the western tower. It was constituted as a fortified church with an inner yard proper that included a tower, similarly to the Evangelic church from Lechința. The inner wall, reinforced during the Middle Ages with the gate tower along the northern side, is still standing, in part, as well as the gate tower.

For a rural community, the stone-built construction is impressive as sizes are concerned; it consists of a nave and a polygonal sanctuary (with two bays, one rectangular and one polygonal ending in three sides). The chancel consists of two bays, one rectangular and one polygonal, ending in three sides. The bays are cross, pointed-arched, the arches intersecting in keystones decorated with shields. The choir vault are supported by conical or polygonal consoles, richly articulated by a succession of profiles. Along its northern side, the chancel is connected to a vestry, while on its northern side to a staircase tower. The broken arch-shaped portal of the vestry shows a simple profile. Along the northern side of the quire a Gothic tabernacle with rectangular opening is present, framed by two thin columns and a crowning consisting of a brace arch decorated with leaves. Tabernacle is decorated with a relief representing Christ. Beneath the figure of Christ, on the lintel an engraving reads the year 1504. It is a late Gothic tabernacle.

The nave consists of two bays with stellate vaults supported by overlapping semicolumnar pilasters, by brackets decorated with standing lions – in the corners facing the triumphal arch, and respectively, in the south-western corner with a relatively flat antiquated, phytomorphous human mask. As in the case of the portal of the tower from the fortified courtyard, the brackets with lions were intended to guard the entrance towards the quire, and respectively to the churches' cemetery. The separating arches are supported by pilasters finalized by semicolumns ending with capitals outlined by talons located in-between the listels. The vault system of the nave outlines two bays. The separation is achieved through the two pilasters located at the middle of the northern and southern walls in order to support the vault. A special place in the architecture of the nave is represented by the pulpit. Its emplacement should mark the end of the construction stage.

Light enters the church through five Gothic-type bipartite windows located on the southern side – two in the nave and three in the chancel. These are high windows, worked in detail, with slender mullions; the upper part is decorated with flamboyant and polylobed moldings. The sixth window, still realized in Gothic style, is located on the western façade and it provides light to the rostrum. As compared to the previous ones, it is shorter and tripartite, but the decoration is similar, with flamboyant moldings.

Along the western façade, a portal in broken arch with reverse profiles towards the doors' interior is noticeable; it is decorated with a keystone showing a heraldic coat of arms. On its external side, the portal is framed by a curly arc that continues in the lower part with a vegetal decoration represented by a simplified creeping stem. On the top of the portal, a short tripartite window showing late Gothic moldings was inserted in order to illuminate the rostrum.

On the south facade is a Renaissance portal with rectangular decorated stone frame with rods turned inwards at the bottom. The northern façade is perfectly concatenated with the southern one; it reproduces the portal with Renaissance-type profile, however here the windows are missing. The façades of the church are articulated with slightly stepwise abutments, which logically follow the internal supporting elements of the vaults, i.e. three along each side of the nave and one in each of the corners of the chancel, except the northern side of the latter, where they are replaced by the vestry.

The church from Târbuiu is a monument characterising the transition from the Gothic to the Renaissance styles that is remarkable by the precision of the architectural, sculptural and pictural details.

Research work inside the present-day church allowed us to draw a coherent and inedited picture on the construction activities in Târbuiu from the end of the XIIIth century to the first decades of the XVIth century. The stratigraphic situation revealed by the current investigations in the chancel and the nave of the present-day monument has documented intense constructing activities in this space spanning the whole Middle Ages.

The investigations on the chancel evidenced two phases prior to the construction of the current monument, recognized due to the identified *in situ* foundations that belong to some older buildings.

The first phase is represented by a chancel ending with an apse identified based on the *in situ* foundation. It was not possible to recognize the blueprint of this first church that has functioned on the site of the current monument, because the only remaining vestiges are represented by the foundation of this chancel with a semicircular ending. The foundation is preserved fully only along the eastern side (semicircular apse) and partly along the northern one, being cross-cut by a construction representing the second phase in the construction activities from the church in Târpiu. This is the first churches choir that worked here.

The second phase in the building activities from Târpiu is represented by a rectangular chancel, which has been already mentioned, proved by the *in situ* identified foundation. The foundations of the rectangular chancel enclose the semicircular foundation intersecting it along the southern and northern sides. The southern side of this second phase chancel is leaning against the foundation of the southern side of the current chancel, while the northern side is partly overlapped by the foundation of the current chancel.

It is worthy to mention that we have identified also a fragment of the altar table corresponding to this second phase; it consists of a masonry piece consisting of broken stone embedded in mortar that overlays a small portion of the foundation of the semicircular apse. We have also identified the stepping level of this second, rectangular chancel: two fragments of brick flooring have been identified along the northern and southern sides of the rectangular chancel.

Within the current vestry, we have also identified the *in situ* foundation of the old vestry, corresponding to the second phase. When we have drawn the outline of the church with rectangular chancel, we could notice that this second phase is represented by a hall-type church consisting of a rectangular chancel, a vestry along the northern side and a single nave. The foundation walls of this nave are, at their turn, leaning against the foundations of the current nave. They have been identified on small distances, in two of the sections through the present-day nave; however, the imprint of the ditch used for their systematic demolishing could be followed. The western wall of this second church could not be identified; it probably is located in the area of the pillars that support the current rostrum (an area disturbed during its construction). This older church had a vaulted rectangular chancel. In the south-eastern corner and in its southern median side, *in situ* stones were identified, which probably represented the bases of some columns.

The chronological assignment of this construction was possible due to the fact that the thin mortar layer on one of these stony bases (the one already mentioned from the median area of the southern side of the chancel) contained a coin minted in Ragusa after 1372-1421; the coin could have been placed there when the rectangular chancel was built. We can state, accordingly, that this second church was erected in the last decades of the XIVth century.

The investigations in the inner space of the current church evidenced that the stratigraphy is disturbed by several successive burials that took place in both the nave and the chancel of the present-day monument. In spite of that, their oldest level could be identified; it is represented by dislocated, slightly deepened into the clay tombs, preserving fragments of human bones and wood rests but only very rarely whole skeletons in anatomic position. In the few locations where undisturbed skeletons could be identified, no archaeological material was present that would have allowed dating these burials. This situation is the result of the numerous successive burials and of the intense construction activities in this place.

During the construction works of the present-day monument, fragments from older walls of the second phase have been preserved in the area of the triumphal arch.

Archaeological research conducted outside the church have provided information on its fortification system and on the stratigraphy of the area under study. The investigated sections allowed us to outline the plan of the stone enclosure; thus, it can be stated that, following the local particularities of the ground, the construction is relatively oval in shape, and it gets very close to the south-western corner of the present-day church. The studied sections along the southern side of the monument have permitted the *in situ* identification of the foundations of the enclosing walls.

Additionally, investigations in the area of the current tower, located on the northern side of the precincts allowed identifying rests of some previous stages of the fortifications system. One of the oldest buildings in the area of the current tower is represented by a 7,50 m. long rectangular construction with abutments that is overlapped by the south-eastern corner of the above-mentioned tower and cross-cut by the precinct wall. We have *in situ* identified foundations of this building. Even if its northern side is cross-cut by the precinct wall, we could determine a 4 m. thickness for the width of the construction.

1

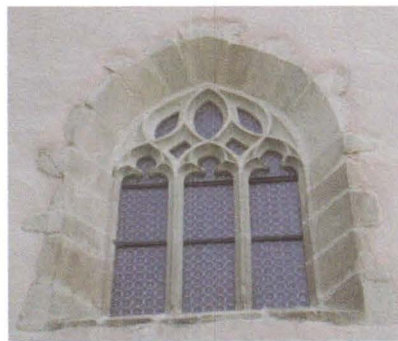
2

5

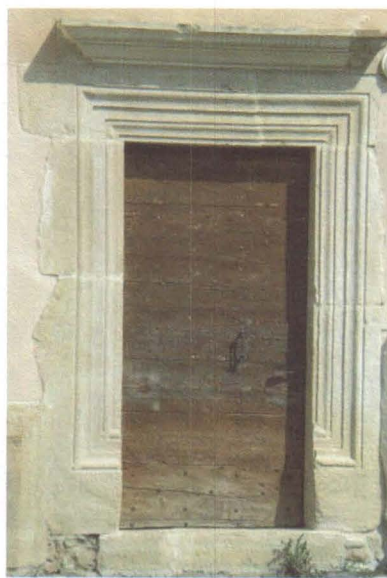
6

3

4

7

Pl. 1. Tărbia - biserica gotică după restaurare.

1

2

3

4

5

Pl. 2. Tărpiu - imagini din timpul săpăturilor arheologice în corul bisericii.

1

2

4

3

5

Pl. 3. Tărpiu - imagini din timpul săpăturilor arheologice în corul bisericii.

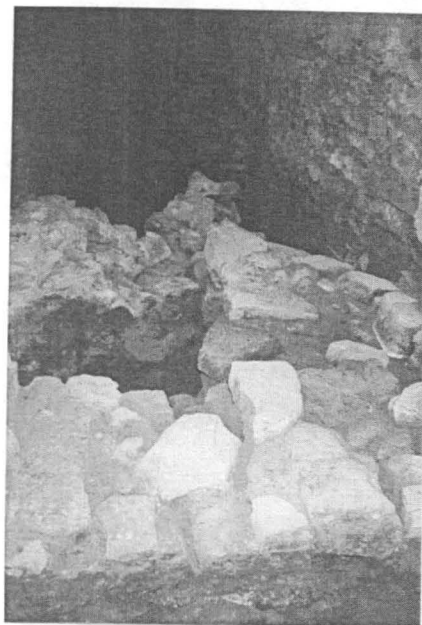
1

2

4

3

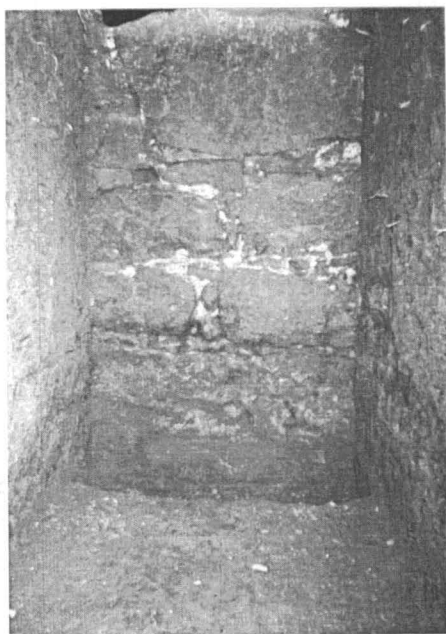

6

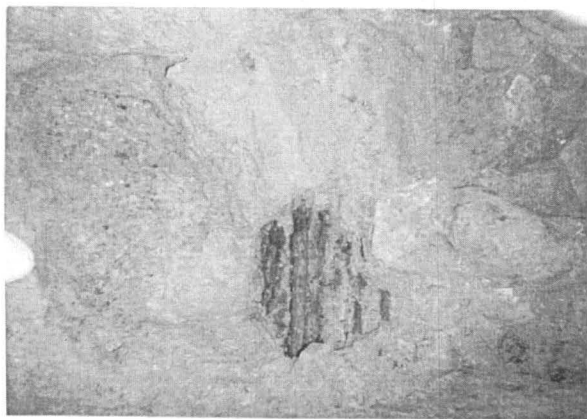

5

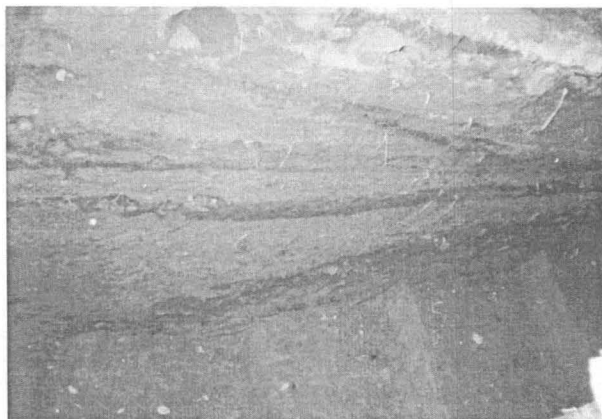
Pl. 4. Aspecte din cercetările arheologice din interiorul bisericii.

1

2

4

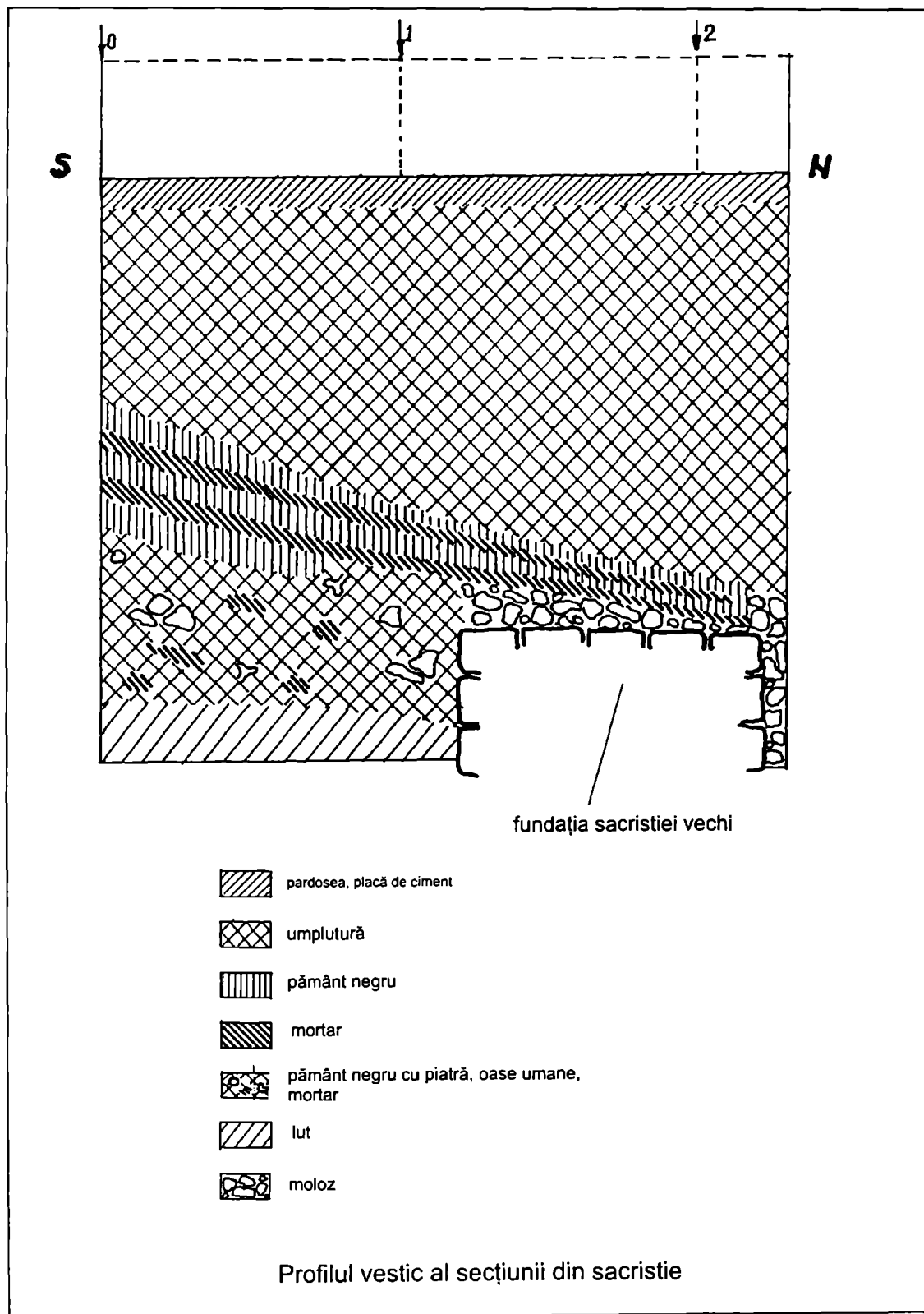

3

5

Pl. 5. Tărpiu - săpături din exteriorul bisericii.

Pl. 6. Profilul vestic al secțiunii din sacristie.

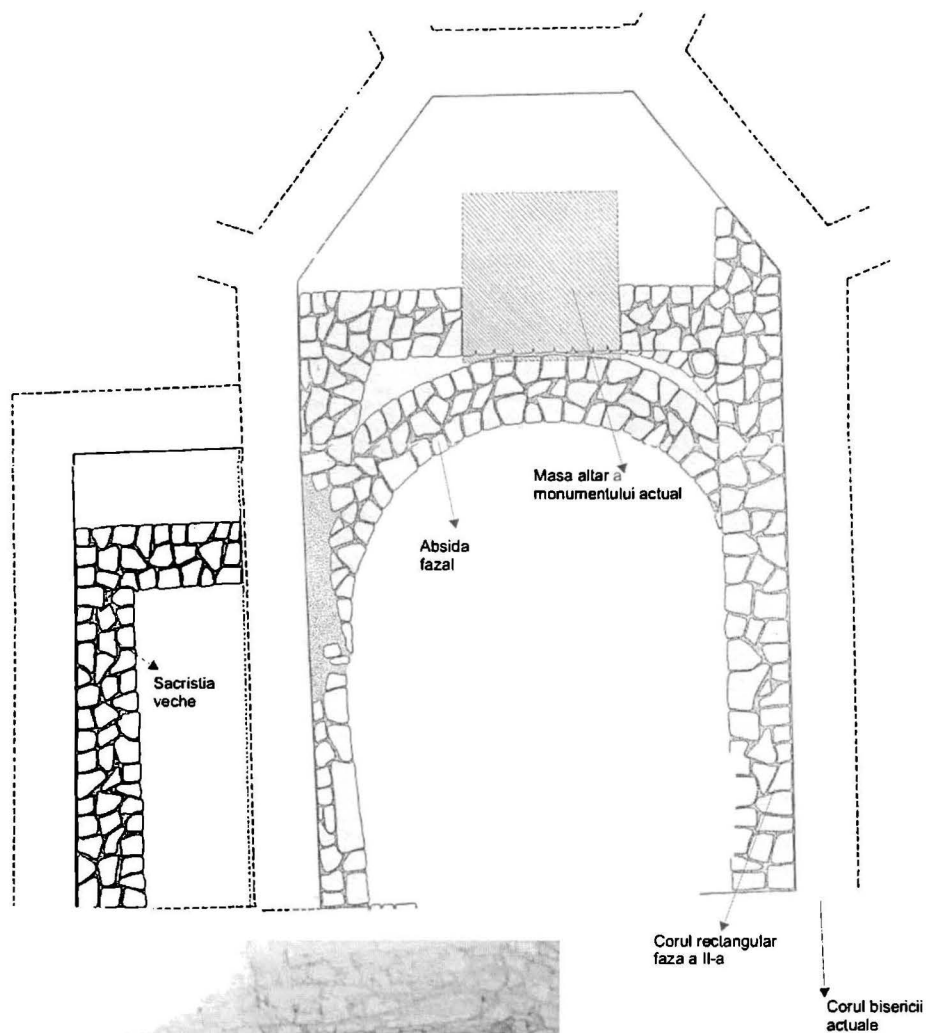

Fig. 1

Fig. 2

Pl. 7. Planul fazelor constructive ale corului.

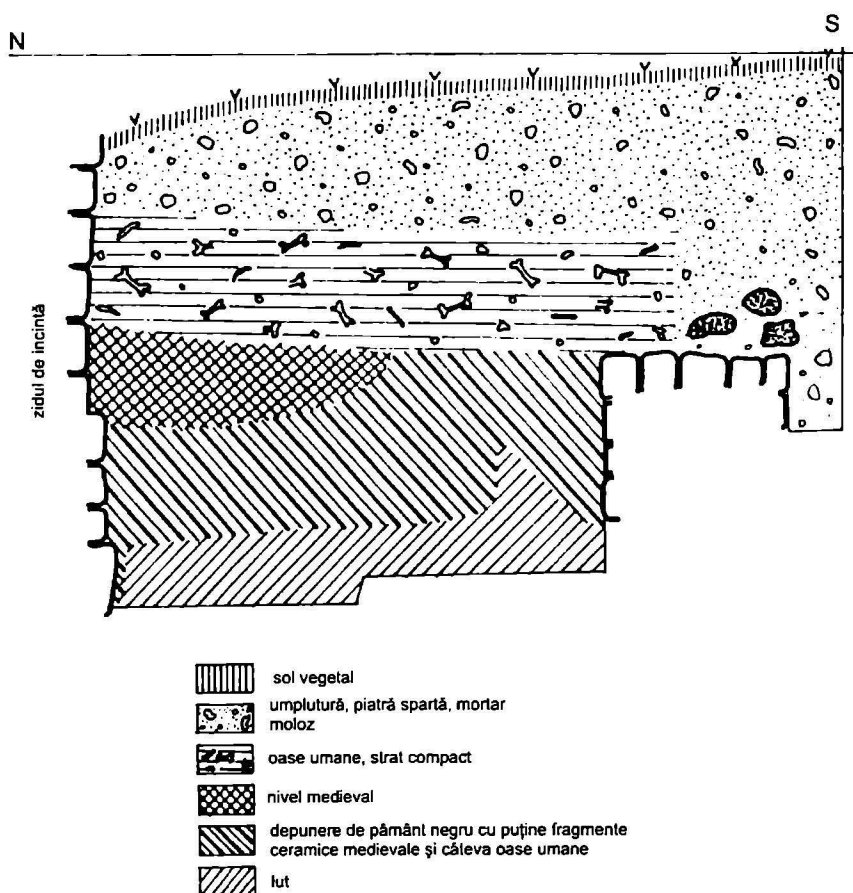
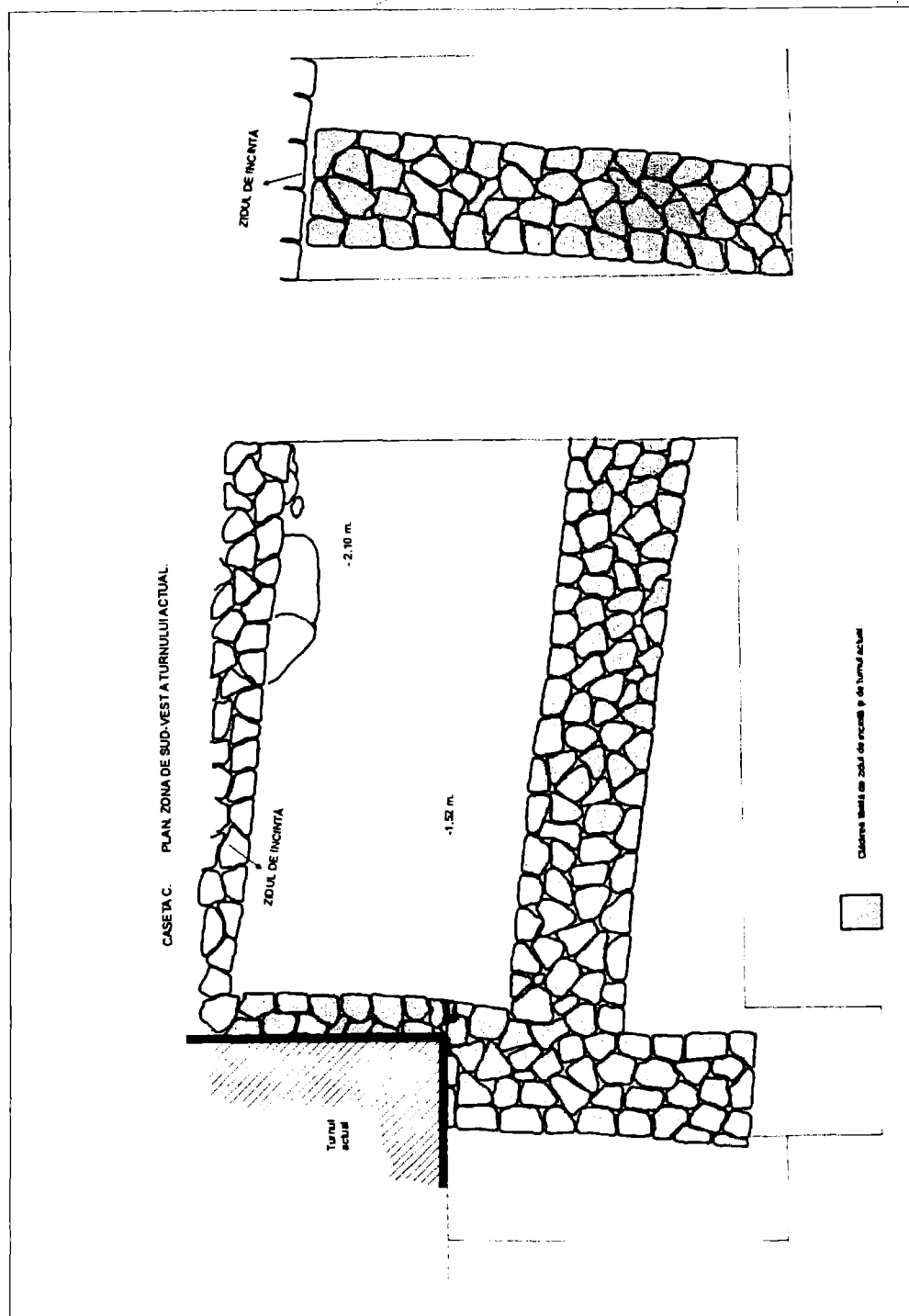

Fig.1

Denar, emis la Ragusa între 1372-1421 (determinare, Francisc Pap).

Fig. 2

Pl. 9. Planul secțiunilor din turn.

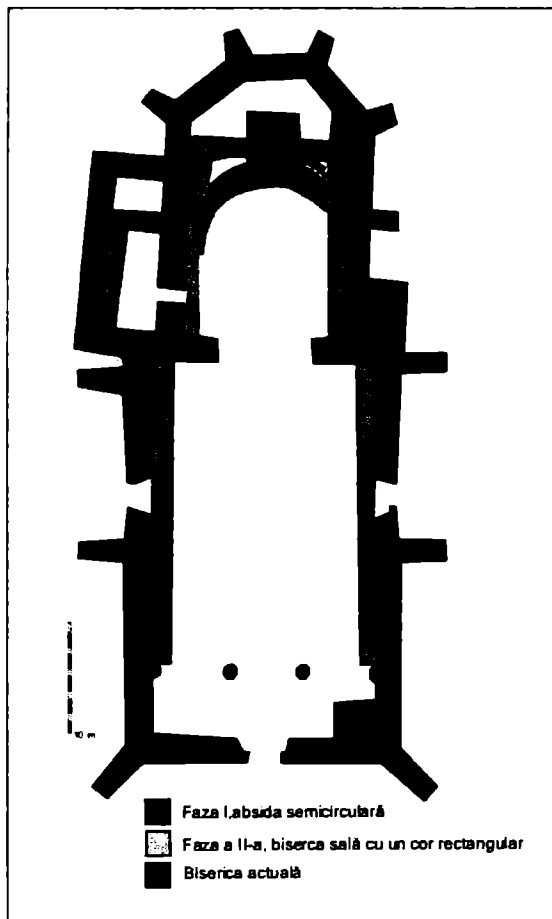

Fig. 1

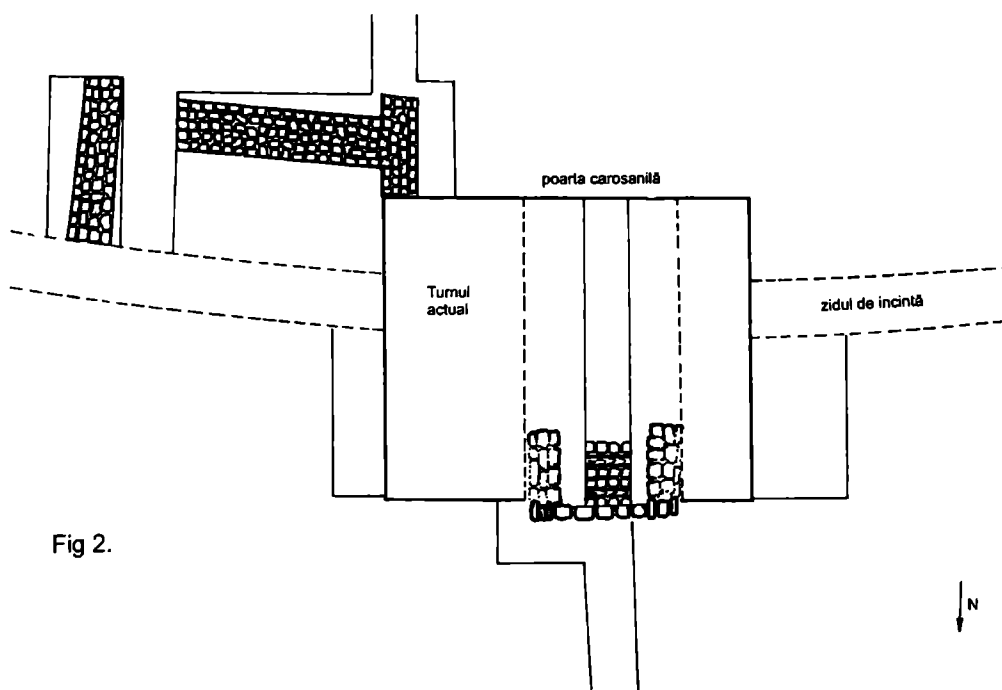
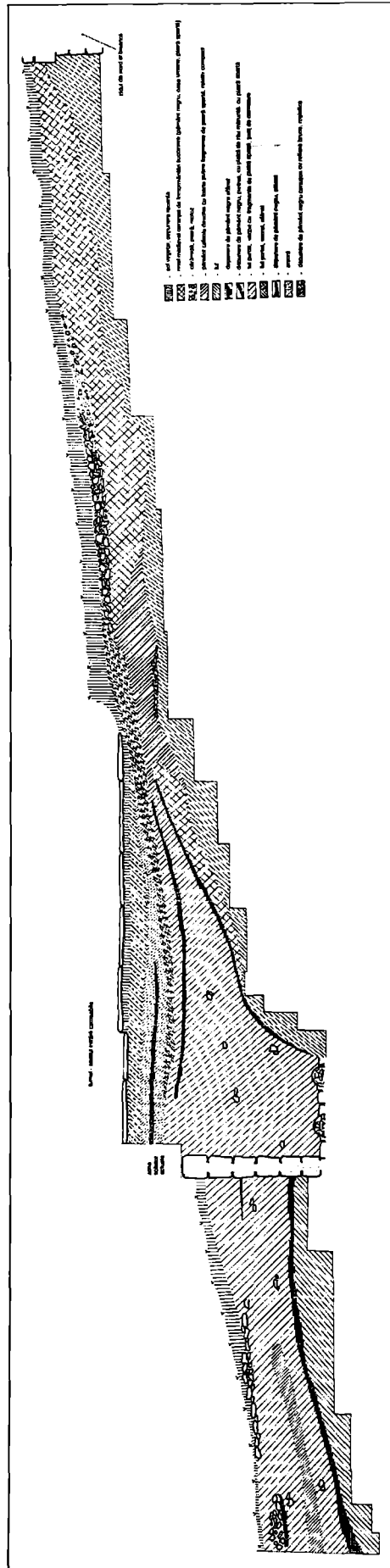
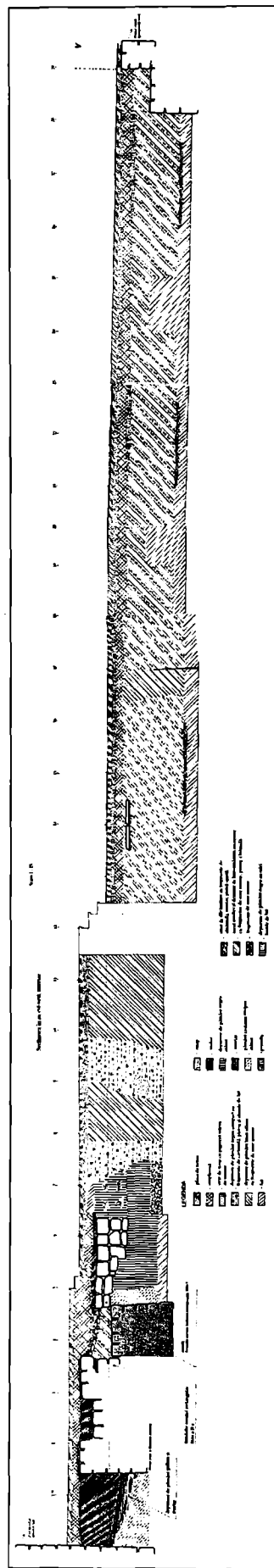

Fig 2.

Pl. 11. Planul profilelor secțiunilor prin navă (1) și pe latura de nord a bisericii (2).

Cuvinte cheie: Transilvania de Nord, arhitectură, inscripții, meșteri

Schlagwörter: Nösnerland, Architektur, Inschriften, Baumeister

Dificultatea pătrunderii, a înțelegerii profunde a vieții unui sat săsesc de odinioară apare explicabilă din partea unui orășean, în condițiile în care el nu a făcut parte din această comunitate matricială. Judecata este valabilă credem, chiar și atunci când au fost efectuate cercetări de durată în acest mediu, cercetări sistematice, temeinice și laborioase precum acelea concretizate în *Topografia monumentelor din Transilvania (Denkmaltopographie Siebenbürgen)*, proiect ambițios, de amploare extindere – inventarierea a vizat cele 241 de localități săsești din Transilvania – inițiat de Consiliul Cultural al Sașilor, care a elaborat proiectul „Documentarea patrimoniului săsesc din Transilvania”, finanțat de guvernul federal german pe o perioadă de opt ani (1992-1998). Cele patru „echipe” alcătuite din istorici de artă, istorici, arheologi, arhitecți, ingineri și fotografi, au efectuat o documentare sistematică și științifică a așezărilor rurale, a fondului construit de monumente din ținuturile locuite de germanii din Transilvania. Această Inventar al monumentelor din Transilvania a avut drept model ampla documentație a „Monumentelor Renaniei”, secțiune integrantă a „Topografiei monumentelor Republicii Federale Germania”, un corpus editat pe baza listei actualizate de monumente patrimoniale germane. La baza metodologiei de cercetare a corpusului transilvan a stat metoda aplicată, începând cu anul 1977 în Renania-Westfalia dar mai cu seamă sprijinului concret (instrucțiuni) acordat de Thomas Hohn și dr. Matthias Kitschenberg, o cercetare la monument ce urmărea inventarierea sistematică a patrimoniului cultural, a moștenirilor vernaculare susceptibile de a fi ocrotite de lege. Iată însă că practica pe teren a condus spre o benefică completare a acestei metode, cadrul de investigare fiind mult mai cuprinzător luându-se în considerare și monumentele, bunurile culturale aparținând celorlalte naționalități transilvănene, românii și maghiarii care au conviețuit cu populația săsească. În egală măsură stăruie însă regretul că o bună parte din materialul adunat nu a fost publicat; sperăm însă că vremuri mai bune, post criza globalizantă, firești unei evoluții ciclice, vor redeștepta interesul față de această cercetare și fișele arhivate la Gundelsheim și la Institutul de Arheologie și Istoria Artei al Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca, vor vedea lumina tiparului, întregind în chip benefic istoria prin cultură și monument a germanilor din Transilvania.

Una dintre condițiile reușitei unei astfel de întreprinderi, percepția satului așa spune, este că el ar trebui să trăiască în noi sau în orșicare dintre cercetătorii acestuia, așa după cum bine constata Lucian Blaga în discursul de recepție în Academia Română (5 iunie 1937), intitulat *Elogiul satului românesc*¹. În cadrul temei date suntem convinși că filosoful din Lancrăm, bun explorator al sufletului și a gândirii germanilor, ar fi putut să exprime, *mutatis mutandis* și un elogiu al satului săsesc, cunoscut de altminteri foarte bine de eruditul profesor transilvan.

Neavând în memoria mea amintiri trăite, fenomene petrecute acolo sau percepția orizonturilor satului săsesc voi aborda aceste entități indirect cu ajutorul unor secvențe „mărturisitoare” cu iz cronicăresc alcătuitoare a „stratului specific” creatorilor culturii rurale a germanilor transilvăneni, în care făuritorul încearcă să-și depășească anonimatul printr-o benefică personalizare, prin acele „determinante stilistice” ale

1 Lucian Blaga, *Elogiul satului românesc*, în „Discursuri de recepție la Academia română”, Ediție îngrijită de Octav Păun și Antoaneta Tănăsescu. Prefață de Octav Păun. Documentar de Antoaneta Tănăsescu, Editura Albatros, București, 1980, pp. 250-251.

Nicolae Sabău

Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca

e-mail: nicolaesabau@personal.ro

vieții individuale ordonate în cutume severe de colectivitate (vecinătățile rurale). Exemplul care ne sprijină afirmația îl vom găsi în scurtele istorii familiale locale săpate în chip invariabil pe grinzile aparente ale tavanelor din lemn, pe traversele ce încoronează porțile carosabile, în nișele frontoanelor sau chiar pe hornurile și pe cadrul luminatoarelor din tablă a caselor din satele săsești bistrițene din *Nösnerland*-ul de odinioară.

Cu siguranță, asemenea unui sat românesc sau unei așezări ungurești și satul săsesc își revendică o matrice stilistică bine conturată, un apriori stilistic ce reprezintă însăși matca unei culturi populare bine definită. Se admite însă că nivelul și posibilitățile stilistice proprii sufletului german, detectabil între popoarele europene, se remarcă prin puterea creației durabile, a talentului, a devoțiunii și dăruirii față de muncă, la care se adaugă acel cultivat *habitus vital*, trăsături care au condus și au facilitat realizarea unor opere remarcabile precum sunt cunoscutele biserici fortificate, cetățile săsești, arhitectura civilă și „industrial” rurală a germanilor din Transilvania. Valențele și voința culturală a sașilor se traduc printr-o arhitectură diferită de aceea a satelor românești și maghiare, am fi tentați să o considerăm aproape protourbană. Organizarea satelor săsești este întotdeauna identică, în cea mai bună parte, desenul, aspectul și dispoziția parcelor coboară mult în timp reflectând o puternică tradiție a vechilor coloniști. Casa de locuit, la cele mai vechi așezări e dezvoltată în profunzimea parcelei având fațada îngustă spre uliță, la edificiile mai noi dezvoltarea se face pe lățimea parcelei, fațada principală fiind paralelă cu aliniamentul străzii. Așadar, funcție de diferitele epoci dar și de zone, fațadele alungite sau mai scurte se situează la stradă. Fațada scurtă trădează o dezvoltare a clădirii în profunzimea parcelei, în vreme ce fațada lungă pune în valoare o parcelă mai generoasă în aliniamentul străzii. Curtea poate fi dezvoltată în spate dar și în flancul casei, un spațiu privat, exclusivist, ferit de privirea străinilor dar și a celorlalți membri ai comunității locale, obturată de zidul aflat în prelungirea fațadei principale, în care au fost practicate porțile carosabilă și pietonală. Anexele sunt bine distribuite, spatele gospodărie fiind întotdeauna protejat împotriva animalelor sălbatice sau a eventualilor intruși de hambarul masiv edificat din piatră sau cărămidă, mai rar exclusiv din lemn. Fațadele caselor dezvoltă un exersat gust artistic, îngrijite, uneori la nivel decorativ translând, începând cu secolul al XIX-lea, mai mult spre cele de aspect urban decât rural. Acoperișul inițial, obiectivele aflate în picioare în epoca cercetării noastre au acel „*Giebel*”, materialul învelitor fiind țigla solz. Spațiul interior în zonele bistrițene e delimitat de obicei în trei încăperi (*Fedăstäuș*, *Leif*, *Handăstäuș*); există însă și o cameră de alimente în spatele casei, apoi beciul (*Kallär*) plasat uneori sub încăperea de la stradă, cu accesul de aici, alteori cu intrare dinspre curte și prispă, târnațul (*Haast*, *Hauäl*), acesta orientat spre curte dar în unele așezări bistrițene și spre stradă, fiind marcată de stâlpi din lemn (*Feisst*). Accesul obișnuit în Fedăstäuș se face dinspre uliță și din Leif; în Leif se intră dinspre curte iar în Handăstäuș se accede din Leif. Urcarea în pod se face din Leif iar comunicarea cu prispa (*Haast*) dinspre uliță și dinspre curte. Desigur, în funcție de starea materială a proprietarului casa are mai multe sau mai puține dintre aceste încăperi tradiționale. În unele sate bistrițene din ansamblul gospodăriei făceau parte șopronul (*Şopn*), plasat în prelungirea casei și alipit unei construcții anexe mai complexă, cu Fânar (*Firtl*), șură (*Şaier*), grajd (*Ştool*) cu care forma un unghi drept. Cotețele (*Şvainstool und Hennestool*) erau construite separat față în față cu casa. În perimetrul parcelei, la unele gospodării există și fântâna (*Broan*). Curtea casei (*Hoof*) prezenta suprafețe variabile, de la un perimetru mai mare la unul mai mic, funcție de mărimea și suprafața generală a așezării și a parcelărilor familiale (de la 10 m la mai mult de 20 m).

Înclinarea, propensiunea spre durabilitate și util apare ca o specificitate de necontestat a realizărilor menționate. Această matcă stilistică reprezintă o realitate constantă. Actul creației rurale în cazul sașilor refuză anonimatul, inscripțiile voit și conștient marcate în aproape fiecare dintre aceste unități construite se înșiruie precum niște monade ce contribuie la alcătuirea și deslușirea lumii rurale. Toate aceste valențe programatice care stau la baza alcătuirii satului săsesc sunt rareori tulburate de vreo undă de lirism gratuit. Poate o anume sensibilitate sufletească, solidară cu un evident simț al măsurii, al unei rânduieli democratice, de lăudabilă comuniune familială poate fi deslușit în conținutul acestor inscripții, unde, aproape de fiecare dată numelui proprietarului îi este asociat și cel al soției. Vom fi părtașii unui *vademecum* ce înregistrează onomastici ale unor familii săsești din ținutul bistrițean, raportul dintre omul pios și Dumnezeu, conștientizarea forței Lui și convingerea reușitei în oricare sector al existenței noastre efemere prin credință și prin muncă, relația pozitivă dintre nucleul familial și comunitate, benefică pentru succesul și progresul acesteia, elogiul prieteniei dar și al hărniciei, calea cea mai sigură spre realizări durabile așa precum au fost și încă mai sunt exemplele de arhitectură rurală din zidărie, de o frumusețe și o trănicie care a înfruntat secolele.

Nu vom stărui mai mult decât am făcut-o asupra organizării acestor gospodării, nu vom fi preocupați de analiza planimetriei și elevației, a șarpantelor și anexelor acestor case dezvoltate funcție de planuri simple

patrate sau rectangulare la edificiile mai vechi, apoi la planuri în forma literei L la imobilele din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Vom lăsa de-o parte plăcerea descrierii ornamentelor acestor fațade care, chiar dacă cu ceva întârziere, au înregistrat gustul, moda decorațiunilor edificiilor orășenești, desigur la un nivel mai puțin elaborat dar de un evident pitoresc, de la limbajul baroc tardiv și neoclasicizant la cel romantic sau de la maniera eclectică la elemente ale *Jugendstil*-ului reinterpretat. Vom privi frontoanele acestor case, vom urca scările pridvoarelor intrând în încăperile generoase și în semi-întunericul ce le învăluie vom încerca să descifrăm inscripțiile patinate de vreme, mărturii emoționante ale acelora care au însuflețit aceste construcții. Periplul nostru va fi unul selectiv abordat într-o succesiune alfabetică a localităților și nu cronologică a epigrafelor, metodă specifică inventarierii patrimoniului cultural existent. Cercetările din localitățile săsești bistrițene au identificat, în accepțiunea temei propuse, cât se poate de exhaustiv, inscripțiile păstrate într-un număr important din aceste case (mai mult de 400), evidențiind conținutul acestora, de la cele mai simple de aspect genealogic, cu numele proprietarilor, anii edificării imobilelor – cele mai vechi date sunt cele ale unor case din **Ghinda, casa Klein, 1777, Dumitra, 1779 și Unirea, casa Alnsler și Daniel Seidel, 1794** - sau anii repetatelor refaceri a clădirilor, la epigrafele *ex voto*, mai pretențioase închinare Lui Dumnezeu, Lui Iisus Hristos și Sf.-tei Treimi, drept protectori a căminului și a credincioșilor, supremi sprijinitori în activitățile constructive, la care se adaugă și o serie inscripții inspirate din lirica satului, poezii populare cu referință la viața de fiecare zi a comunității, punctată de momente de bucurie și satisfacție, răsplată a muncii împlinite, de elogiul a prieteniei, de suferință și tristețe pricinuite de războaie, inundații, incendii sau molime. Excepționale în importanța lor sunt epigrafele ce consemnează numele meșterilor constructori, zidari, dulgheri, pictori-desenatori și turnători de clopote, detalii cu totul inedite în literatura de specialitate, adevărate documente „scrise” – „încizate” – care îmbogățesc repertoriul meșterilor transilvăneni din secolele XVIII-XX, contrazicând prejudecata că acești meseriași ar fi aparținut doar mediului corporatist urban. Firește, cei mai mulți au fost meșterii zidari (*maurer meister*), precum **Dominic** la Crainimăt, **Michael Poschner** la Dumitra, **Michael Roth** la Ghinda în 1797, **Ignat Sabo** la Monariu în 1862, **Joseph Pfeffer (Baumeister)** la Petriș între 1820-1822 și un *maurer meister* **G. M.**, în anul 1903, **Johann Mischutz** la Posmuș, **Johann Alsner Maurer Meister aus Pintak** la Sigmir în 1857, **F. Weitgartner** la Moruș în 1867 (turnul bisericii) și **Samuel From** la Viile Tecii în 1912. Între maeștrii pietrari epigrafele consemnează pe **Petrus Orrosz** la Petriș în anul 1822, **Johann Lutsch Steinmetz** la Slătinița (cimitir), 1897 și 1915, **Stephan Nedezki Steinmetz** la Slătinița (cimitir) în 1907 și în același an, **Walter Schuster Bistrițeanul** la Chiraleș (amvonul bisericii ev.). Dintre dulgheri menționăm pe maestrul **Johann Dorfi Holzmeister** la Sigmir în 1857 (casa nr. 124). Cu totul inedită este menționarea celui **Johann Schuster Blumen und Buchstaben** la Sigmir în anul 1857 (casa nr. 124). Pe parcursul secolului al XIX-lea, câțiva dintre preoții bisericilor ev. bistrițene s-au adresat celei mai importante turnătorii de clopote din Transilvania, aceea a familiei **Andraschovschi** din Cluj, maeștrii campanari imigrați din Brünn, Brno-ul morav, în Claudiopolisul anului 1779², cei care prin măiestria artei lor au depășit datul formal-decorativ al unor asemenea piese înzestrându-le cu harul angelic al muzicii divine ce reverberează impresionant și astăzi precum odinioară din clopotnițele bisericilor catolice (Cluj, biserica minorită, 1779, biserica piaristă, 1798, 1800, Gherla, biserica arm.-cat, 1807; Cluj, biserica Sf. Mihail, 1818), reformate (Cluj, 1799), unitariene (Vălenii de Arieș, 1784, Cluj, 1796), ortodoxe (Macău, acum la Straja/Cluj, 1885), greco-catolice și evanghelice (Cluj, 1818) din toată Transilvania. **Daniel și Efraim Andraschovski** vor turna în anul 1821 clopotele bisericilor ev., din Siniacob și Sângiorzu Nou iar în 1836 cel al bisericii ev. din Crainimăt, epigraful consemnând numele lui **Daniel și Johann Andraschovski**. Celui din urmă maestru îi aparțin și clopotele bisericilor ev., din Albeștii Bistriței (1849), Târbuiu (1850), Petriș (1855) și Sigmir (1860) iar în 1865 **Johann și Efraim** realizau clopotele bisericilor ev. din Arcalia și Budacu de Jos. Lucrări de o calitate remarcabilă inscripționate și înfrumusețate cu reliefuri figurative și ornamente vegetal-florale.

Irreparabile tempus, iată că au trecut aproape două decenii de la explorare sistematică a celor 36 de localități săsești bistrițene, constatare ce naște întrebarea firească a fiecăruia dintre cei angrenați în această acțiune, oare câte dintre mărturiile cercetate odinioară au mai supraviețuit până astăzi? Întrebare care dincolo de nostalgia unui timp îmbogațit de atâtea noutăți artistice e împovărată de o anume temere, bazată de altminteri pe experiența muncii de teren, aceea a dispariției iremediabile a unor remarcabile mărturii ale habitatului săsesc investigat.

2 B. Nagy Margit, *Reneszans és barokk Erdélyben. Művészettörténete tanulmányok*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1970, pp. 295-296.

În **Albeștii Bistriței** (Weißkirch), satul dezvoltat la baza dealului pe care se ridică biserica ev. neogotică (1851-1875), memoria contributivă a comunității e marcată de epigraful clopotului mic ce consemnează donatorii și maestrul artefactului:

DEVS CONCEDE PRAECES QVORUM ANIMO HVJUS SONV
SVSCITATVR AEDIF, PAST. G. LIEB DIE 30 NOVEMBER. 1849
J. VEBERHAN. M. SCHNEIDER. G. REIDMAN. MI. SCHU. GOSS MICH
JOHANN ANDRASCHOFSKI IN KLAUSENBVRG.

Aceluiași atelier clujean i se datorează și clopotul mare al bisericii ev (azi ortodoxă) din **Arcalia** (Kallesdorf), piesă remarcabilă prevăzută cu opt anse de prindere decorate cu protome și următoarea inscripție comemorativă:

*Mit meiner 378 jährigen kleinern Gefährtin, welche den Brand von Jahre 1803 hier glücklich bestanden, habe ich in Freud und Leid der ev. Luth. Gemeinde A.B. zu Kallesdorf 51 Jahre lang gedient. Nach dem Grossen Feuer von Gottes meinen Dienst, jedoch nachdem ich mit meiner kleinen Gefährtin am 10. Januar 1865 durch **Johann und Efraim Andraschovscki aus Klausenburg** in eine gegossen wurde”³.*

Din aceeași perioadă datează clopotul bisericii ev. (azi biserică ort.) din **Budacu de Jos** (Deutsch-Budak), operă a aceleași meștrii turnătorii Andraschowski, cu inscripția parțial lizibilă. Patrimoniului rural mai vechi al localității îi aparține edificiul (Nr. 149) ridicat în perimetrul sud-estic al pieței satului și al bisericii ev., casă ce păstrează pe una dintre grinzile tavanului inscripția comemorativă: *Erbaut ist dießes Haus von Mat(h)ias Lyner im Jahre 1827 den 5ten May*. După un deceniu în aceeași zonă, familia Hoffgraef și-a ridicat casa de plan asemănător (Nr. 148). Inscripția cu conținut veterotestamentar se încheie cu precizarea: *Erbaut v(on) G(e)or(g) Hoff(graeff)... 1837 und Johann Hoffgraf*. Unele epigrafe reprezintă adevărate radiografii ce marchează etapele constructive ale edificiului, precum acela de la nr. 151: *AUS HAND UND STEIN IST DIESES HAUS 1805 ERBAUT/ ZUM ERSTEN RENOVIRT 1831, WIE JEDER ES SCHAUT/ ZUM ZWEITEN NACHTRÄGLICH VON PETRUS BÖHM... RENOVIRT*.

Biserica ev., din **Chiraleș** (Kirieleis), construcție neogotică ridicată pe latura estică a străzii Principale, la poalele Dealului Bungăr conservă câtea inscripții comemorative, între care aceea votivă: *Zur Ehre Gottes erbaut im Jahre 1907. Bezirks Dekan Daniel Csalner, Ortspfarrer Martin Schneider, Curator Johan(n) Anders ev. alt Kirchen Vater Georg Zinz, Eva Jung k. Vater, Georg Wachter Lonc, Presbyter, Martin Ungar Orts Richter, Georg Weber Muller, Georg Weber Cristina, Johann Rauch asist. Martin Anders k. Gyrko*. Numele aceluiași preot Martin Schneider este menționat și pe amvonul neogotic din piatră realizat de maestrul pietrar „**Walter Schuster Bistritz**”. De aspect inedit este cristelnița lăcașului cu piciorul de piatră reprezentând trei delfini, sculpturi ce făceau parte din instalația unei fântâni arteziene. Cei trei delfini dispuși cu gurile în sus sprijină o placă masivă din piatră pe care a fost fixat vasul pentru botez. Pe cantul plăcii este pictată inscripția:

„D O N A V I T C(omes) L(udovicus) B(ethlen) 1847”

Vasul de botez, octogonal, săpat în piatră este o donație, după cum consemnează inscripția, a Ecaterinei Weber din anul 1909⁴.

În biserica ev. (actual ort.) fortificată din **Crainimăt** (Baierdorf), edificiu ce conservă elemente formal-decorative specifice sfârșitului de secol XV mai pot fi citite o serie de inscripții comemorative din secolele XVIII și XIX, între care epigraful de pe dosul altarului (1701) înscris în timpul preotului Michael Gross dar mai cu seamă epigraful de pe clopotul lăcașului menționând pe cei mai de seamă oameni ai așezării:

FATA HOMINUM TVRI AB ARTA MORTALIBVS RENVNCIO LINGUA AHENA. SVB PAST. MICH. MÜHLER. JUD. MART. MÜESSEL. JURAT. GEORG MÜESSER. MART. HANEG. JOH. REIDEL. MICH. HANNER. GHET. JOH. MÜESSEL. AEDIT PAUL MÜESSEL. HET. PET. GLOSS. ANNO 1836.

FVDIT JOHANN ET DANIEL ANDRASCHOVSCHI IN KLAVDIOPOLI.

Pe grinzile fasonate aflate în două dintre cele trei încăperi podite ale casei cu nr. 30-31 ridicată pe o parcel de colț se păstrează următoarele inscripții:

3 Nicolae Sabău, *Topografia monumentelor din Transilvania, jud. Bistrița-Năsăud. Arcalia* (mss.). Fișa patrimoniu mobil

4 „Geschenk von Katarina Weber Andenken an ihre Eltern Joh.(ann) Weber u.(nd) Maria Weber H.(aus) nr. 81. 1909”.

DIESES HAUS WURDE ERBAUT IM JAHR 1899 – decor floral incizat – 1 APRIL DURCH MICHAEL MÜLLER UND SEINER FRAU KATHARINA MÜLLER GEB. HANNECK.

ICH HERR, SEGNE DIESES HAUS, DIE DA GEHEN EIN UND AUS, LAß ES STEHEN AUCH VIEL JAHR VOR UNGLÜCK UND FEUER BEWAHR; VEREINT KRAFT, DIE GROßES SCHAFFT HAT GOTT GETRAUT UND MICH GEBAUT (...).

Casa de la nr. 32 ce păstrează în încăperea de mijloc o elaborată boltă a vela are în una dintre camerele tăvănite o frumoasă inscripție săpată pe grinda fasonată, un adevărat elgoiu al prieteniei:

EIN TREUER FREUND LIEBET MEHR UND STEHET BESSER ZEIT DENN EIN BRUDER. ERBAUT VON JOHANN HANECK HAUS 2/4 126.

Un aspect asemănător (plan rectangular cu o încăpere boltit și două tăvănite) îl are și casa cu nr. 95. Epigraful cu o incizie elegantă consemnează împlinirea acestui efort edilitar sub ocrotirea Domnului:

DIESES HAUS IN GOTTES HAND JOHAN(N) BIDNER DER WIRD GENANNT GOTT SEGNE DIE DA GEHEN EIN UND AUS GOTT SEGNE DIESES NEUERBAUTES HAUS AN(N)O 1875 DEN 20 ten APRIL.

Aceleași laudabile strădanii constructive aparțin și casele (nr. 95 și 141) Martin Hanek și Georg Hanek ridicate în 1889⁵, respectiv 1896. Epigraful săpat pe grinda fasonată ce sprijină tavanul de la a doua casă consemnează și numele **maestrului constructor Domenic (?)**⁶.

Dintre inscripțiile pezentе în casele din localitatea **Dipșa** (Dürrbach) ne-am oprit la aceea de la nr. 45, edificiu ridicat în partea sud-vestică a bisericii ev (azi ort.) din perioada goticului târziu și la sud de pâraul Dipșa. Inscripția e încadrată de frumoase motive florale:

ERBAUT DURCH MICHAEL BEHRENDT(?) UND MICHAEL POSCHNER

BAUMEISTER IM JAHRE 1861. GOTTES SEGEN IM MEIN HAUS.

Dintre numeroasele inscripții care particularizează și datează casele din satul **Dorolea** (Klenbistritz) consemnăm doar câteva, între care aceea de la frumosul edificiu (nr. 38) aflat în zona centrală a așezării, la sud de pâraul lui Tănase: *Dieses Hausiest erbaut worden durch Michael Bertler (?) den 7ten Juni 1865*; casa Penteker (nr. 51) cu epigraful din 1864, casa Michael și Katharina Groh din 1830, casa (nr. 69) Johann și Maria Lang din 1866, casa Michael Bogner și Johann Penseler ridicată în 1861, apoi aceea de la nr. 168 la care pe cinci dintre grinzile fasonate ale tavanului au fost săpate frumoase motive vegetale și florale iar pe a șasea inscripția comemorativă, parțial lizibilă, încadrată de motive florale. „... Gottes Gnad und Segen, ward es uns daran gelegen, dieses Haus hier zu erbaun Johann... und Andreas Bertlef haben es erbaut am 1 May im Jahr 1876”. Fragmentară e și inscripția de la casa cu nr. 183, *Dieses Haus ist erbaut worden Mich. Mathias und Andreas... den 7ten May 1866*.

Inexplicabil este numărul redus de epigrafe într-o localitate bogată precum **Dumitra** (Mettersdorf), chiar și atunci când însemnele memoriei există ele nu sunt dezvoltate în adagii semnificative, rezumându-se doar la numele proprietarului și anul edificării clădirii⁷; de ex. casa de pe parcela de colț din vecintatea casei penticostale (fără număr), unde apar inițialele H.B și anul 1898, casa nr. 279, *Jahr Christi 1857 den 15 May*, la nr. 338 incizată data *ANO 1877*, La Nr. 481, **(M)ICHAEL WEIS ANNO 1779**, aceasta numărându-se între cele mai vechi inscripții de datare și proprietate din zonele rurale bistrițene. Câteva epigrafe aduc unele precizări, precum acela din casa cu nr. 577, *ANO 1840 DER SOHN JOHANN ZIN* sau inscripția de la 313, „1884... Georg Dallmendt (?). Dieses Hauß wurde erbaut in Jahre 1888... Haus Nr. 203.

Doar câteva inscripții memorează numele proprietarilor datând totodată exact construcțiile din localitatea **Dumitrița** (Waltersdorf). Astfel, pe o grindă a casei cu nr. 47 de pe Ulița de Sus poate fi citit epigraful: *WIE HOCH WÄHR ICH BEGLÜCKT WENN MICH KERN... DER ERDEN DRÜCKT... ERBAUT DURCH STEFAN UND MARIA BÖHM 1919*. Foarte rar epigrafele sunt săpate și pe grinzile acoperișului porții carosabile, precum aceea de la gospodăria de pe Ulița Mare, nr. 54: *ERBAUT DURCH GEORG UND CATHARINA MENDEL 1897*. Inscripția de la nr. 86 e incizată pe grinda unei dintre cele trei încăperi ale casei: „Erbaut im Jahr 1883 durch Martin Horeth” la fel și însemnarea de la nr. 115, „Erbauth durch Johann Tautsch im Jahre 1903”.

O atenție specială merită casa cu nr. 83 de pe Ulița Mare din mica localitate colinară **Ghinda** (Windau), aflată în zona vestică a așezării la nord de pâraul Ghinda, cu o exemplară propensiune pentru exercițiul epigrafelor.

5 *Dieses Haus wurde erbaut durch den Martin Haneck im Jahr 1889* (Nicolae Sabău, *Topografia monumentelor...*, Inventariere, Craiova).

6 *Erbaut durch Georg Haneck im Jahr 1896 den 23 ten März. Mestere Domenic* (Ibidem).

7 Au fost cercetate cca. 40 de gospodării.

Edificiul, de plan rectangular, menționat a înregistrat de-a lungul anilor repetate refaceri, începuturile sale însă sunt certificate de epigraful păstrat pe o grindă masivă din beci. Inscripția votivă încadrată de un decor geometric și floral consemnează numele proprietarului și anul edificării:

... KLEIN. ANNO 1·7·7·7 DIE I NOVEMBER.

O seamă de inscripțiile de la sfârșitul secolului al XIX-lea sunt redactate cu caractere gotice, precum aceea de la nr. 85: *Erbaut durch Johann Czellner am 4ten Mai. ANNO 1891*. Pe aceeași stradă, pe o parcelă în pantă ușoară aflată în vecinătatea nord vestică a bisericii și la nord de pârâul Ghinda, există o clădire cu planul în forma literei L construită potrivit inscripției incizate pe o grindă în 1862: *ERBAUT DURCH MARTIN KUALES DEN 28ten APRIL 1862*. Un antecesor al aceleiași familii a ridicat casa de la nr. 87 care, potrivit inscripției de pe grinda camerei de mijloc, s-a datorat meșterului zidar Roth: *JOHANNES KUALES T. POSESOR, MICH.(AEL) ROTH MAVRER MEISTER ANNO d.(omini) 1797*. Un epigraful ulterior, parțial lizibil, a fost săpat pe grinda de mijloc a încăperii estice, o consemnare redactată în caractere gotice prin care e consemnată refacerea clădirii la jumătatea secolului al XIX-lea:

Wir danken Gott der uns gestärkt durch Witwin dieses Haus erbaut.../ Wer dieses... und recht bemerkt Wohl dem der sich auf Gott vertraut. Erbaut durch Maria Kuales den 5 May AN(N)O 1885.

Câteva case realizate în etape succesive, cu planimetria rectangulară sau în forma literei L, cu fațade alungite marcate de mai multe axe de goluri în care intrarea a fost protejată de un mic pridvor sau cu accesul pietonal deschis la extremitatea sud estică, păstrează în interior inscripțiile incizate pe grinzi. La imobilul nr. 118, în prima încăpere, *SIGNER ANA(?)GEB. EINTHORN (?) IM JAHR 1814 DEN 23 MAY* iar în a doua cameră, *ERBAUT DURCH JOHANN SCHULLER UND GEMAHLIN KATHARINA GEB. KUALES IM MAY 1900*.

Herina, localitatea cunoscută prin basilica romanică, exemplul des citat în literatura de specialitate transilvană și nu numai, nu oferă obișnuitele inscripții prezente în celelalte localități săsești. Singurele epigrafe sunt cele de pe clopotele lăcașului, clopotul mijlociu, 1663, clopotul mic, 1664 dar mai cu seamă aceea mai complexă de pe clopotul mare:

DANKEN DEM HERNN DENN ER IST FREUNDLICH

GOTTESS ZUR EHRE GEGOSSEN UNTER DEM KIRCHENRAT

N. WOLFF. PFARRER. FRIEDRICH MÜLLER. CURATOR. M. SCHENKER KIRCHENVATER ANDREAS MAZANEC. 1907.

GEGOSSEN VON ANTON NOVOTNY IN TEMESWAR N. 2525.

ERFINDUNG VON ANTON NOVOTNY.

Un respect pilduitor pentru mărturia istorică a membrilor comunității am întâlnit-o și în casele din satul **Jelna** (Senndorf)⁸. În una dintre acestea (nr. 31), o gospodărie amplă cu planul în forma litere U, poate fi citită o inscripție, parțial conservată, prin care se consemnează construcția edificiului:

DER BLEIB BEI UNS DENN Eß WILL ABEND WERDEN/

DIESEß HAUß IST GEBAUT WORDEN DURCH

JOHANN SCHUSTER IM JAHR 1856.

Casa cu nr. 37 aflată în vecinătatea din dreapta a școlii conservă un mic adagiul incizat pe grinda tavanului uneia dintre camere dar și numele proprietarului clădirii:

Mög jede trübe Stund entfliehn und Freud mit diesem Haus erblühn. Erbaut durch Johann Eisner Orts Richter. 1865.

Câteva dintre casele localității au înregistrat refaceri importante ce au presupus eforturi financiare și lucrative deloc neglijabile pentru acele vremuri: la nr. 48: *Gebaut und renowiert durch Johann und Sofia Brol... Jahres 1888* și la 122, *RENOV. IM JAHR 1939 DURCH JOHANN PAKL. MICH(AEL) MAR(TIN) SCHULLER*.

8 Cea mai veche inscripție a satului este săpată în una din pietrele incintei lăcașului de cult, 1482, an ce ar ptea să reprezenta data încheierii șantierului de edificare a biusericii gotice, început pe la mijlocul secolului al XV-lea. Pe fațada sudică a turnuluiclopotniță există următoarele inscripții: ANNO CHRISTI/ M · D · LX · PLEBA/NO · Ψ GREBIO/ (NE?) STEPH. NIGRO; REN(OVIT)/ ANNO/ 1820; 1901. REN(OVIT) (Corina Popa, *Biserici gotice târzii în jurul Bistriței*, în „Pagini de veche artă românească”, I, București, 1970, pp. 300-307; Eadem, *Biserici sală gotice din nordul Transilvaniei*, în „Pagini de veche artă românească”, IV, București, 1981, p. 24; *Reiseführer Siebenbürgens*, Wort und Welt Verlag Thaur bei Innsbruck, 1993, p. 63.

Destul de rar pot fi citite epigrafe de datare și la nivelul șarpantei, pe căpriorii casei, precum aceea fragmentară de la nr. 109: *MICH.... IM JAHR 1894.... ANNO 1823 DIE 26 IUNI...* Cel mai adesea epigrafele reprezintă un fel de *ex voto* închinat Domnului drept mulțumire a ajutorului și protecției oferite în timpul construcției edificiului. Inscripția incizată pe grinda casei nr. 130: *GOTT SEGNE DIESES HAUS UND ALLE DIE HIER GEHN EIN UND AUS. ERBAUT IM JAHR 1903 DURCH GEORG U(ND) KATH(ARINA) SCHÜLLER*, dar și aceea de la nr. 150, *GOTT SEGNE DIESES HAUS UND DIE DA GEHEN EIN UND AUS JOHANN SCHUSTER IM JAHR 1831 DEN 23 APRILL*. Un conținut apopiat îl relevă epigraful parțial lizibil de la un iambol fără număr: *GEORG: KOLES: ALLE DENEN ·DIE MICH(?)KENNEN · GEBE-GOTT WAS SIE MIR GENNEN·S·ANNO 832· DEN ·2E MAI* (sic!).

Asemănător cu Herina, **Lechința** (Lechnitz), așezare cunoscută prin viticultura sa aducătoare de câștig ce a condus spre o reală posibilitate de înnoire a patrimoniului arhitectural local și o anume percepție și exersare a frumosului la nivelul fațadelor principale, a rămas datoare în privința consemnării unor scurte istorii a satului, locuitorii sași de odinioară nemanifestând o predilecție specifică comunităților germane spre epigrafele tradiționale. Dintre numeroasele imobile cercetate doar cel de la nr. 61 a conservat inscripția ce consemnează proprietarii și anul edificării casei: *ERBAUT DURCH MICHAEL U(ND) KATH(ARINA) KAMDER(?) IM 4 JAHRES DES WELTKRIEGES 1918.*⁹

Tradiția epigrafelor este însă relevantă într-o așezare la fel de prosperă începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, **Livezile** (Jaad). Din fondul foarte generos construit ne-am oprit asupra caselor ce mai păstrau în deceniul nouă al secolului trecut inscripțiile comemorative. Astfel la casa cu nr. 117, ridicată pe o parcelă de colț (sud-vest) aflată la intersecția dintre Ulița Principală și Ulița Doroliei se mai păstrează doar un fragment din inscripția veche: *Im Jahr... AN(N)O 1834. THOMAS TIL....* Ampla gospodărie de la Nr. 153, ce adăpostește astăzi o minunată colecție de artă populară a familiei Rusu, un patrimoniu de aproximativ 30.000 de obiecte de artă populară dar și vechi utilaje agricole păstrează în frontonul ușii de acces în interior o inscripție cu numele proprietarilor Holzträger, familie importantă în cadrul comunității locale: *ERBAUT IM JAHR/ 1914 DURCH SIMON, SOFIA U(ND) MARIA/ HOLZTRÄGER*. Unui alt Holzträger i-a aparținut edificiul de la nr. 154, ridicat la între 1895-1905, care potrivit mărturiei epigrafului de pe o grindă a tavanului porții carosabile (1819, APR. SIMON HOZTRÄGER) era al vechii case de la începutul secolului al XIX-lea. Din a doua jumătate a aceluiași veac datează și imobilul cu nr. 183, ce mai conservă vechiul șopron din lemn pe stâlpi masivi din piatră având următoarea inscripție incizată pe o grindă: *ERBAUT DURCH THOMAS FRÜHM IM JAHR: 1888 DEN 1 ten MAY*. Tot pe grinda anexei gospodărești a casei cu nr. 189 se mai păstra un fragment de inscripție din anul 1865 ce consemna doar prenumele proprietarilor „*Mich(ael) und Georg...*” Un aspect arhitectural deosebit îl prezintă șopronul casei cu nr. 190, datat în anul 1882, construcție din lemn, cărămidă și piatră cu șarpantă înaltă și fronton triunghiular dar și cu o frumoasă arcatură marcată de stâlpi din piatră uniți prin arce semicirculare din zidărie. Edificiul de la nr. 191 cu planul în forma literei L și fațada principală agrementată de ornamente geometrice, încăperi tăvănite și beciul boltit păstrează în pavimentul din plăci de granit ce precede scara de acces în imobil inscripția: *1900 MICHAEL B(O)NER (?)*, inițialele aceluiași nume, articulate de frumoase și sinuoase ornamente vegetale și geometrice din fier forjat, decorează canaturile din lemn ale porții pietonale. Epigraful incizat în gotice germane de la casa cu nr. 192 a fost închinat Sf. Treimi protectoare a acestui cămin:

BEWAR DIEß HAUß FÜR HERZELEID D. HEILIGE
DREIEINIGKEIT: DIESES HAUS GEBAUT WORDEN
DURCH THOMAS HOLTZTREGER: 1864.

Un alt epigraful cu caractere gotice parțial lizibil din care se distinge doar anul edificării casei (1880) a fost incizat pe grinda unei camere a casei cu nr. 200.

Excepțională în contextul arhitecturii vernaculare săsești este casa de la nr. 201, monument la care pot fi identificate câteva faze constructive. Beciul generos al imobilului a primit o boltă semicilindrică din cărămidă iar pe o grindă masivă ce unește și ranforsează zidurile spațiilor alăturate ale pivniței se mai conservă o inscripție cu majuscule în limba latină databilă în ultimul sfert al secolului al XVIII-lea: „... 10 MAY + DOMVS

9 Biserica gotică (1452) închinată Sf. Bartolomeu mai păstrează pe latura de vest a porții actuale, într-o nișă, o inscripție ce consemnează importanta refacere din anul 1772: *NVLLA SALVS BELLO PACE/ TE POSCIMVS OMNES/ RENO(VIT) CVRA RE(VEREN)DI DOMI(NUS)/ PAVL(VS) REGIVS PASTORIS/ IOH. BARTELMES. MAR. CAV./...DERT. GEORG. HANECK./ AEDITORVM AN.(NO) 1772*. (Corina Popa, *Biserici gotice...*, pp. 309-311; Eadem, *Biserici sală...*, pp. 24-27).

INCHOATVM EST. Pe o altă grindă din același beci se mai poate citi doar prenumele MATH(LAS). O soartă mai bună au avut-o epigrafele caselor nr. 203, păstrate integral: ER BAUT (sic!) DURCH ANDREAS STEINER, MICHAEL STEINER, SIMON GIEREFISCHER IM JAHR 1892 DEN 12 MAI, și nr. 211, ERBAUT DURCH DEN MATHIAS ENGLER IM JAHR 1866 DEN 29 JUNI.

Mai elaborată, inscripția casei nr. 213 reprezintă un adagiu, un *ex voto* închinat Domnului nostru de un simplu și modest creștin care nu a fost interesat de eternizarea numelui său: MAHNE UNS ZUR RECHTEN LINKEN UNS IST GOTT/ IN UNSERS KUMERS (sic!) RÄCHTEN IN UNSERER BREND/ IST GOTT IM STURM IM TOD IM GLABE U...ÜBERALL IST GOTT.../ ERBAUT IM JAHRE 1882.

Inscripția comemorativă a casei nr. 214 a fost incizată pe o grindă a beciului tăvănit: AUF GOTT UND NICHT AUF MEINEN RATH WILL ICH/ MEINE HILFE BAUEN IM JAHR 1904, APRIL./ JOS(EPH) STEINER; MARIA STEINER.

Fragmentare sunt epigrafele de la casele nr. 233 („.... Thomas Göbel gebaut im Jahre 1839”), nr. 344 (Andrea Fröhn Bauherr im Jahr 1839), nr. 346 (inscripție mai amplă, parțial lizibilă având data 1835), nr. 465 (Mathias Fröhm den 2ten Ian. 1863), nr. 473 (1896), nr. 482 (pe lintelul ancadramentului ușii: ANDREAS STEINER/ 18 APRIL 1863, an reluat printr-o incizia pe grinda uneia dintre încăperi), nr. 479 (epigraf deasupra ușii pietonale, Den 16 ten May durch Michael Fröhm u.(nd) Johmos (?) Engler 1840), nr. 492 (ERBAUT DURCH MATHIAS KLÖSSLER IM JAHR 1862 DEN 1ten MAY/ DER HERR HAT MICH JUGEND AUF VERGRA... UND... und SCHWEREN UNGLÜCKS.... VON MIR ZURUCK..., nr. 512 („... UNS ZUR RECHTEN... UNS IST GOTT IN UNSERS RECHTEN IN UNSER FREUD IST GOTT... KEINEN FREUND WIR HABEN... NIEMAND... IST GOTT IM STURM IM TOD IM GRABE UND ÜBERALL IST GOTT BEWAHR GOTT. DIESE WOHNUNG UND SCHU... SEGEN... VON DEINEM HIMMEL... ERBAUT IM JAHR 1866 MAY DEN 28ten., nr. 532 (Ano. 1838), nr. 540 (Thomas Streifert, 1923), nr. 547 („...MATHIAS MILN... 1814 DEN 10ten MAJ), nr. 551 (A. 1846),

O prezentare critică a epigrafelor și a aspectelor stilistico-formale ale monumentelor funerare din cimitirele satelor săsești bistrițene ar constitui subiectul unui volum aparte, ce ar putea fi elaborat ulterior. Cu toate acestea vom menționa doar unul dintre aceste monumente din multitudinea aceloră cercetate de noi, într-o elaborare elegantă cu vădite influențe ale Jugendstilului în decorul alcătuit din colonete gracile și inflorescențe frumos desenate, lucrare cu o evidentă aluzie simbolică – bobocul de trandafir – la plecarea prea timpurie din această lume a tinerei Sofia Penteker (1897-1912): Wir haben dich ziehen lassen mit Trauer und Weinen/ Gott aber wird dich uns wiedergeben mit Name u. Freude ewiglich... / Deine trauenden Eltern Michael u. Margaretha Penteker No. 295./ Du kamst du gingst mit leiser Spur/ ein fluchtger Gast in Erdenland/ Woher? Wohin? Wir wissen/ aus Gottes Hand in Gottes Hand.

Satul **Monariu** (Minarken), cu o istorie dramatică marcată de schimbarea vechii vetre a satului din pricina inundațiilor repetate și cu o biserică de planimetrie unică în repertoriul monumentelor eclesiastice evanghelice din Transilvania, lăcaș de plan central construit între 1755-1782¹⁰, conservă câteva epigrafe incizate pe grinzile caselor nou edificate, de ex. la nr. 40, epigraf parțial lizibil, „IM JAHR 1852 DEN 22 APRIL... WURDE ERBAUTH... DURCH MICHAEL UND MARIA...” Casa de la nr. 41 păstrează atât memoria proprietarilor Maria și Michael Hanek, în plus consemnând și numele maestrului zidar Ignat Sabo constructorul casei: GOTT SEGNE DIESES HAUS, DIE HIER GEHEN EIN UND AUS./ ERBAUT VON MICHAEL HANEK U.(ND) DER MAURER MEISTER SABO IGNAT. Într-o altă încăpere inscripție e parțial lizibilă: „ALLE FREUDEN DIESES LEBENS...” / ERBAUT VON MICHAEL UND MARIA HANEK IM JAHR 1862. O a treia inscripție fragmentară e incizată pe o grindă a grajdului: „DIESER STALL WURDE ERBAUT VON MICHAEL HANEK IM JAHR 1867 G. HOF VON BUDACK...” Mai timpurie este casa de la nr. 42 edificată potrivit inscripției de pe o grindă în anul 1842: DIESES HAUS IST ERBAUT DURCH MARTIN EMERICH IM JAHR 1845.

Moruț (Moritzdorf) te întâmpină cu romanticele ruine ale bisericii ev., ridicată la extremitatea vestică a satului, pe panta sudică a colinei din vecinătatea fostei școli parohiale. Doar turnul lăcașului a mai rămas în picioare dezvăluind vechimea ansamblului ce coboară până în ultimul sfert al secolului al XV-lea, bolta stelată de la parterul clopониței confirmând acest lucru. Sașii din Moruț probabil nu au perpetuat tradiția epigrafelor comemorative din interiorul caselor săsești bistrițene. Inscripțiile puține sunt cele de pe cristelnița din piatră a biserici („ZUM ANDEKEN AN TOBIAS DORF UND GATTIN BIDNER UND IHRE KINDER... ANNO 1883”), de pe unul dintre stâlpii foișorului turnului (K M 1888) sau de pe cele două clopote ale bisericii [Die kleine Glocke

10 Kovács András, *Biserica evanghelică din Monariu*, în „Ars Transsilvaniae”, VI, București, 1996, pp. 33-41.

gekauft 1904 (sic!) și Szent Antal/ Tiszteletére öntetett/ Id. Kocsis Sándor és/ neje Orbán Kisa. 1904]. Aceeași sărăcie în inscripții comemorative o găsim și la **Orheiul Bistriței** (Burghalle). Biserica ev. de odinioară, azi lăcaș de cult ortodox, e datată de inscripția de pe lespedea încastrată deasupra portalului de acces la casa scârilor și spre etajele clopotniței: *ERBAUT/ IN DEN JAHREN/ 1868-1871/ BAUMEISTER/ F. WEINGARTNER/*. Trei sunt epigrafele identificate aici, toate din secolul trecut, precum cel fragmentar de la casa cu nr. 15, „*ZWEI LEBEN STUTZEN.... GEBET UND ARBEIT.... JAHR 1922*”, la casa nr. 16, o clădire de secol XIX refăcută în 1938, *RENOWIERT DURCH PETER UND KATHARINA UNGAR IM JAHR 1938* și grajdul casei cu nr. 134, *M.(ICHAEL) U(NGAR) 1925*. De aspect romantic, obeliscul funerar al familiei P. Hendel, de la jumătatea secolului al XIX-lea, prezintă o inscripție cu un conținut specific acestui curent literar și artistic: *Was wir bergen/ in den Särge/ ist der Erde Kleid/ Was wir lieben/ ist geblieben/ bleib in Ewigkeit!*¹¹

Petrișul (Petersdorf) cunoscut în istoriografia de artă pentru biserica sa cu elemente romanice (după 1250) și repetatele efaceri din anii 1500, 1751-1775, 1820-1822, 1862, reprezintă un remarcabil exemplu al exersării tradiției epigrafelor comemorative. Cu conținut bogat, epigraful incizat pe lespedea de piatră încastrată deasupra portalului sudic al turnului, consemnează așezarea pietrei de temelie a clopotniței în 29 septembrie 1820, în vremea pastorului Johann Gottlieb Streiffert, lucrare ce a fost încheiată cu succes în anul 1822. Importanța epigrafului e amplificată de consemnarea meșterilor constructori, **Jos.(eph) Pfeiffer, Bau M(eiste)r, Orrosz János Steinmetz**. În această accepțiune se cade menționată și inscripția de pe clopotul mare al bisericii, o remarcabilă piesă de cult liturgic dar și de performanță artistică având în partea superioară opt anse de prindere marcate de protome dar și remarcabile reliefuri decorative pe exteriorul cloptului ilustrând figura Sf.-lui Ioan Botezătorul, apoi Răstignirea (*Corpus Domini*), la care se asociază o bogată friză de ornamente vegetale și blazoane decorative. Inscripțiile sunt încadrate de motivul frunzei de stejar în relief plat: *EIGENTHUM DER EVANG. GEMEINDE A.B. PETERSDORF IM JAHRE 1855/ GOSS MICH JOHANN ANDRASCHOWSKI IN KLAUSENBURG*.

Fosta casă parohială ev.(azi Casa parohială și Oficiul parohial ortodox) o clădire monumentală pentru ambianța rurală, mai păstrează la nivelul frontonului triumphiular anul edificării înscris într-un cartuș decorativ: 1884. În general, inscripțiile incizate pe grinzile aparente ale tavanului unor încăperi păstrează forma de *ex voto* familial atașat credinței străbune dar și unei vieți de muncă și solidaritate comunitară, precum aceea de la casa cu nr. 27; *19 DER BESTE RATH IST IN DER NOTH MENSCH HILF DIR SELBST SO HILFT GOTT 27*. Sumare sunt consemnările din casele cu nr. 29 [*ERB(AUT) D(URCH) T(HOMAS) MÜLLER JAHR 1931*], nr. 34 (1905), nr. 47 (*MARTIN WAGNER, 1929*), nr. 76 [*MIBR 1832 DEN 13 AP.(RIL)*], nr. 212 (*JOH. MIESS 1910*). De gust urban în privința decorului fațadei principale, casa cu nr. 35, a beneficiat de un epigraful pe măsură, primul incizat pe grinda în formă de segment de arc ce încoronează poarta carosabilă: *IM GLÜCK NICHT JUBILIR IM LEID NICHT KLAGE/ DAS UNVERMEIDLICHE MIT WÜRDE TRAGE 1924*, pe grinda aparentă a tavanului uneia din cele trei încăperi: *ZWEI... NIE IN DIESEM LEBEN, GOTT KANN IMMER GEBEN./ ERBAUT DURCH JOH(ANN) STIERL U.(ND) G.(ATTIN) WEBER I.(N) J.(AHR) 1924*. La nr. 28, 50, 51, 208, epigraful e incizat pe grinzile șopronului [1922 M. A./ *ERB(AUT) D(URCH) JOH(ANN) GROMET(H)*]; *ERBAUT DURCH JOH(ANN) BRANDSCHERT IN JAHR 1910*; La nr. 51 inscripția șopronului consemnează următoarele: *ERB(AUT) D(URCH) MICH(AEL) SCHULLER IM JAHR 1924*, iar aceea de la grajd, *ERB(AUT) D(URCH) MICH(AEL) SCHULLER I(M) JAHR 1927*; Vechea șură a casei cu nr. 208 e datată prin inscripție în anul 1822. Epigrafe au fost săpate și pe grinda ce încoronează poarta carosabilă precum la nr. 55 („*MEIN HAUS IST MEINE WELT.... 1914*”). Inscripții simple sau diferite „adagii” se mai pot citi pe grinzile aparente ale caselor nr. 38 (*VERTRAU AUF GOTT ER HILFT IN DER NOT*), nr. 39 (*ANO 1843 DEN 4 MAI WURDE DIESES HAUS ERBAUET DURCH MICHAEL STIREL CKM*), nr. 40 (*ZWEI LEBENS STÜTZEN BRECHEN NIE,/ GEBET UND ARBEIT HEISSEN SIE 1908. ERBAUT DURCH JOHANN U(ND) MARIA GEB. GROMETH*), nr. 53 (*DIESES HAUS IST ERBAUT WORDEN DURCH MICHAEL ASLERI (?) IM JAHR 1906./ GOTT SEGNE ALLE DIE HIER GEHEN EIN AUS*), Nr. 56 (*ERBAUT DURCH JOHANN SCHULLER IM JAHR 1903*), unde alături de numele proprietarului casei au fost înscrise și inițialele meșterului zidar: **m. G. M. m(aurer)**, nr. 60 (*ERBAUT IM JAHR 1892 DURCH MICHAEL UND JOHANN STIERL*), nr. 62 (*MEINE TRAUME... LAß GOTT GESEGNET SEIN. ERBAUT DURCH GEORG U(ND) ROSINA KRONER 1930*), nr. 142 (*DIESES HAUS IST BAUT WORDEN DURCH JOHANN KRONER, ANO 1879*), nr. 145 (*WER AUF GOTT VERTRAUT HAT FEST GEBAUT/ IM HIMMEL UND AUF ERDEN. ERBAUT DURCH THOMAS BERENDT IM JAHR 1909*), nr. 235 unde inscripția de pe grinda aparentă este parțial lizibilă: „*19 Rath Kunst.... u. Fleiß Arbeit... Wen Gott der Herr... Haus nicht Schutz...24*”, iar la nr. 265 e consemnat doar anul edificării, **1871**.

11 N. Sabău, Fișă Inventariere, Orheiul Bistriței, Cimitirul ev.

Interesantă apare arhitectura satului **Posmuș** (Paßbusch), o așezare situată într-o microdepresiune din zona Dealurilor Șieului, dominată de Dealul Păltiniș cel mai înalt din împrejurimi, atingând 691 m. Existența unor bogate păduri în zonă a facilitat construcția caselor din lemn, ridicate nu doar de români ci și de sașii locați în nordul și centrul satului. Străzile din acest areal cu lărgimi cuprinse între 10-12 m, mai conservă toponimici săsești precum „**Wehlägoss**” (Ulița Uilii), „**Bleschgoss**” (Ulița Bisericii sau Ulița Românească), „**Šaiärgruän**” (Părăul Valea Șurii) și „**Auf den Gruām**” (Pe Părău). Casele au pereții din bârne cioplite prinse între stâlpi sântuiți sprijiniți pe o temelie scundă din piatră de râu. Șarpanta e din brad cu acoperiș în patru ape și învelitoare țiglă-solz. Tavanele au grinzi aparente iar spre uliță și spre curte se desfășoară prispa (**Haast**) cu sau fără stâlpi profilați uniți printr-un parapet din lemn, ridicată pe o platformă scundă din piatră de râu, lipită cu lut sau podită cu scânduri. Câteva dintre aceste clădiri simple de aspect arhaic conservă epigrafele săsești tradiționale. De ex. la casa cu nr. 15 pe prima grindă a Fedăstăușu-lui din dreapta apare inscripția, *MARTIN EMRICH MANTZ GEBAUT IM JAHRE 1892 UND. SUSANNA GEB. LINDER SENOJE*, la casa cu nr.23 *DIESES HAUS WURDE IM JAHRE 1885 DEM GEORG LINDERT VON DEM MEISTER JOHANN MISCHUTZ GEBAUT*), la casa cu nr. 186, epigraf pe grinda a doua dinspre uliță, în Fedăstăuș, *GEBAUT DURCH JOHANN U.(ND) SUSANA LINDERT IM JAHRE 1930*, la nr. 196 casă aflată pe Ulița Șieutului, la marginea satului, pe o parcelă rectangulară (lățimea cca. 20 m), singura gospodărie ce mai conserva un șopron aflat în prelungirea casei (**Šopn**), urmată de o construcție complexă, perpendiculară pe acesta făcând corp comun cu el (**Firtl**, **Šaiär**, **Štool**), apoi cotețe separate ridicate față în față cu casa (**Švain-Heinestool**). Pe grinda a doua din Fedăstăuș e incizată inscripția: *DIESES HAUS HAT GEBAUT MARTIN EMRICH DONEL UND SUSANA EMRICH NOTAR IM JAHR 1902*; la nr. 203 în camera spre uliță apare inscripția, *SEGNE DEN HAUSWIRDT MARTIN LINDERT PITERUTZ UND ALLE DIE DREIN WOHNEN 1888*, iar la nr. 213, *GEBAUT DURCH JOHANN UND MARIA GEB. EMRICH IM JAHR 1925*.

Satu Nou (Oberneudorf) cu biserica sa monumentală (azi biserică ort.) de tip „hală”, precum lăcașurile ev. din Dorolea și Sigmir, construită în anul 1880 având la altar o pictură (*Rugăciunea pe Muntele Măslinilor*) semnată de maestrul din Sibiu Karel Dörschlag (1834-1917), originar din nordul Germaniei, absolvent al Academiei de Arte din Berlin, stabilit în Transilvania unde a fost profesorul unei întregi generații de pictori reformatori ai artei din această zonă, se remarcă și prin arhitectura sa civilă cu exemple de case din zidărie de plan rectangular sau în forma literei L și fațada principală dezvoltată în paralel cu aliniamentul străzii, cu bine definite axe de simetrie marcate de patru până la șapte goluri de fereastră și de variate ornamente vegetale sau geometrice. În câteva dintre imobile se mai păstrează inscripțiile comemorative: la nr. 43, epigraful de pe grinda porții carosabile consemnează: *AN GOTTES SEGEN IST ALLES GELEGEN. RENOWIERT IM JAHR 1908 D. GEORG HALTRICH. V. J. ROSCHNER*, la nr. 50, pe grinda aparentă a tavanului uneia dintre cele trei camere, *DER MENSCH DENKT ABER GOTT LENKT UND SPRICHT, VEGRIß: MICH(AEL): WOLFF. DIESES HAUS IST ERBAUT WORDEN IM JAHR 1843. d: 21. O.T:B*. La nr. 58 pe grinda aparentă din interior, „*ERBAUT DURCH JOHANN WOLFF DEN 30 JUNI 1865. GOTT SEGNE SEINEN EINGANG. GOTT SEGNE SEINEN AUSGANG. GOTT...*” la nr. 121, *ERBAUT DURCH GEORG EM(E)RICH IM JAHRE 1878*; La nr. 123, „*ERBAUT DURCH JOHANN HÖSCH (?) IM JAHR 1874*”. la casa nr. 126, *ANDREAS FLEISCHER 1875*; La casa nr. 129, „*GOTT SEGNE DIESES HAUS UND ALLE DIE... ERBAUT DURCH M.(ICHAEL) BIDNER 1900*”; La casa nr. 151, *GEBAUT DURCH MARTIN NIMER (?) IM JAHRE 1864 DEN 14 JUNI GOTT SEGNE DIESES HAUS*; La casa nr. 153, „*AUF GOTT UND NICHT MEINEN RATH.... GEORG BÖ(HM?) IM JAHR 1879 DEN 1ten MAY*” și la casa nr. 179, 1832 *GOTT SEGNE DIESES NEUE HAUS UND ALLE DIE GEHN EIN UND AUS MICHAEL HÖCH*. De inscripții „votive” au beneficiat și anexele gospodărești. Astfel, la casa cu nr. 67 textul parțial lizibil consemnează: „*WER GOTT VERTRAUT HAT.... GEBAUT MEINE.... MARTIN EMERICH ORGANIST. 1875*”, pe o grindă a șopronului casei nr. 123 e incizat anul 1924; pe o grindă a remizei casei nr. 151, „*ERBAUT IM JAHR DURCH M.(ICHAEL) GROSS...*”

Cercetarea fondului locativ al localității **Șiniacob** (Jakobsdorf) nu a prilejuit identificarea unor inscripții comemorative, mențiuni scrise existând doar la biserica ev. de stil neogotic, edificată în anul 1870, pe mobilierul din interior, strana tripartită confecționată în aceeași manieră, *Johann Dines ORTSPFARRER 1871* și pe clopotul mic, *ANNO 1794*. O situație identică am întâlnit-o în localitatea **Sângeorzu Nou** (Sankt Georgen)¹² unde surpriza plăcută a constituit-o identificarea altei lucrări a atelierului de turnat clopote din Cluj, clopotul mare al fostei biserici ev. (azi lăcaș ortodox) având următoarea inscripție: *DANIEL ET EPHRAIM ANDRASKOWSKY*

12 Singurul imobil inscripționat e cel cu nr. 191, ce are marcat pe frontonul pridvorului anul 1848.

CLAUDIOPOLI/ IN HONOREM DEI TRINI. CAMPANAM FIERI CURAVIT ECCLESIA C.A. ST. GEORGENSIS PASTORES FUNGENTI JOH. M. DECANI IUDICE M. BINDER AEDICT. SIM. MÜLER A. D. 1821. Inscricția în caractere gotice a clopotului mijlociu marchează anul 1821.

Deosebite în conținut, caligrafie și decor sunt epigrafele de pe grinzile caselor din **Sigmir** (Schönbirk). În turnul clopotniță a fostei biserici ev., lăcaș zidit în anul 1870 și preluat de comunitatea ortodoxă în anul 1965, se păstrează unul dintre ele mai elaborate clopote din repertoriul campanologic transilvan. Clopotul mare¹³ este agrementat cu reliefuri ce reproduc ornamente vegetale încadrând două scene religioase, Răstignirea (Corpus Domini) în partea dreaptă a epigrafului, apoi un personaj ce poartă o togă și o căciulă frigiană pe creștet. Bărbatul se sprijină de un toiag pe care e încolăcit un șarpe. Alături de el apare un leu în poziție culcată. Iconografic acest personaj ar putea reprezenta imaginea Profetului Moise. Stilistic reliefurile aparțin stilului neoclasic amintind de o piesă elaborată în același atelier clujean al familiei Andraschowski, lucrare aflată în turnul porții cetății din Călnic (jud. Alba). Pe clopot mai apare o friză compusă din frunze de stejar în relief plat, iar în partea superioară o friză alcătuită din variate motive fitomorfe. Inscricția prezintă următorul conținut: **RUFE ICH CUR ANDACH IN FREUDE UND SCHMERC IN LEBEN UND TOD. IN CLAUSENBURG VON JOHAN ANDRASCHOWSKI DER EW: GEMEIDE CU SCHÖNBIRK IM JAHR 1860. FRIEDRI/CH LANI ORTS PFARRER, JOHANN DORFI GEMEINDE VOR...**

Sigmirul ne-a prilejuit cunoașterea și transcrierea celor mai complexe epigrafe ale zonei, care dincolo de formulele obișnuite prin care se menționează familia edificatoare și anul ridicării casei înregistrează și numele meșterilor constructori, zidar, dulgher și „caligraful” textelor. Casa cu nr. 18 conservă doar parțial textul incizat pe grinda aparentă: „**ERBAUT IM JAHR 1902 DURCH MICHAEL UND SOFIA BLOO....**” (?), casa cu nr. 124 (Str. Principală) a păstrat unul dintre cele mai bogat decorate tavane din scânduri cu grinzi aparente din întreg arealul săsesc bistrițean; fiecare grindă e înfrumusețată cu ornamente geometrice și motive vegetale incizate în lemn. Între aceste rozete ce decorează grinzile casei se desfășoară inscripții votive și comemorative care menționează data edificării casei, numele meșterului zidar, a meșterului lemnar și informație unică, numele desenatorului care a conturat inscripția citită de noi fragmentar:

„Der Grund.... wurde gelegt am 3ten April 1857 von/ Johann Alsner M.(aurer) M(e)is(ter): aus Pintak/ In Jesu Namen... Wir in diesem Haus aus und ein,/ im Himmel wird die Ruhe sein... Gott das Beten.../ nicht versaumt, aus daß mit... erscheint/ e. R. D. C”.

FREITAG DEN IIIEN APRIL MDCCCLVII WURDE VON JOH(ANN)/ ALSNER M.(AURER) MEISTER, UND JOH.(ANN) DORFIAS HOLZM.(EISTER)/ UND BAU HERR UNTER GOTTES BEISTAND DER GRUNDSTEIN GELEGT/ JOH(ANN) SCHUSTER BLUM=(EN) U.(ND): BUCHSTABEN.

Ornamente geometrice și vegetale asemănătoare decorează și grinda unei încăperi a casei nr. 142. *Ex-voto*-ul familial nu e datat dar un dulap pictat cu ornamente specifice săsești marcat de anul 1892, piesă de mobilier înzidită într-o cameră ar putea servi drept termen *ante quem* al construcției imobilului. Inscricția consemnează: **IN JESU NAME GEHEN WIR IN DIESEM HAUS, AUS UND EIN, IM HIMMEL/ WIRD DIE RUHE SEIN, ZU GOTT Laß BETTEN NICHT VERSAUMT/ und DER EUCH MIT HULF ERSCHEINT.** Un epigraful aproape asemănător poate fi citit pe una dintre grinzile aparente îngrijit fasonată și decorată cu ornamente de factură geometrică săpate în lemn. Inscricția mai cuprinzătoare consemnează: **IN JESU NAMEN GEHN WIR IN DIESEM HAUS, AUS UND EIN, IM HIMMEL WIRD DIE RUHE SEIN, IN GOTT DAS BETEN NICHT VERSAUMT, AUF DASS ER EUCH MIT HULF, ERSCHEINT UND EINST IM HIMMEL.** Pe o altă grindă: **DER GRUNDSTEIN WURDE GELEGT AM 1ten MAY ANO 1866 B.(AU)HERR MICHAEL LÖRENZ.**

Un evident avânt edilitar îl înregistrează începând cu mijlocul secolului al XIX-lea localitatea **Slătinița** (Pintak). Casele de plan rectangular sau în forma literei L, cu fațadele alungite și paralele cu aliniamentul străzii au încăperile tăvănite cu grinzi aparente dar în planimetria interiorului unele imobile au fost boltite *a vela* la camera mică de mijloc (nr. 37, 38). Câteva dintre beciuri prezintă bolți semicirculare din cărămidă, lucrări mai deosebite ce credem că aparțin meșterilor locali cunoscându-se faptul că din Slătinița proveneau câțiva dintre meșterii zidari angajați pe șantierele satelor săsești bistrițene. Casa cu nr. 37 păstrează pe una dintre vechile grinzi aparente inscripția comemorativă într-o grafie elegantă de foarte bună calitate: **ICH BIN JA HERR AN**

13 Celelalte două clopote, mijlociu și mic au fost realizate în anul 1927 în turnătoria Kauntz din Sibiu. Mai dezvoltat, epigraful clopotului mic are următorul cuprins: **GEWIDMET VON EVANG. FRAUENVEREIN A. B. IN SCHÖNBIRK/ BETRACHTEN 1927 SCHIEB U.(ND) KAUNTZ HERMANNSTADT-SIBIU/ DEN FRÖLIGEN EIN RUF ZUR FREUDE/ DEN TRAUERNDEN EIN TROST IM LEBEN** (N. Sabău, Fisă de Inventar, Sigmir, Schönbirk).

DEINER HAND VON DIR EMPFING ICH DEN VERSTAND ER HALF IN MIR UND DURCH DEIN WORT ER LEUCHT UND LENKT IMMER FORT (?) MARTIN MEY... BAUHERR IM JAHR 1842 DEN 24 MARTI. În apropiere, casa nr. 38 are o inscripție votivă din 10 mai 1858 iar la nr. 105 și 119, epigrafele consemnează numele proprietarilor Johann Theill, respectiv Johann Schuler și anii zidirii 1889 și 30 aprilie 1865. Mai elaborată inscripția casei cu nr. 104 reprezintă un adevărat *ex voto*: *Laß DICH HERR JESUS, DURCH MEIN GEBET BEWEGEN. KOMM IN MEIN HAUS UND HERZ, UND BRINGE SEGEN (?)*. BAUHERR MICHAEL GITZ (?). ANO 1878. Foarte rare sunt inscripțiile comemorative incizate pe alt material decât lemnul. Între aceste exemple menționăm casa nr. 78 la care prima fază de construcție e marcată în lespede de piatră încadrată în zidul dinspre curte, **1888**, cel de al doilea epigraf e înscris pe o placă din marmoră ce flanchează intrarea: *Erbaut durch ihrer/ Hände Fleiss von / Johann und Maria Sitz / 1905 geb. Mandt 1908*.

Cercetările efectuate în satul **Șieu** (Groß-Schogen) au consemnat lipsa epigrafelor în inventarul imobiliar chiar dacă casele mai conservă tavanele din scânduri pe grinzi aparente fasonate. Singura inscripție întâlnită reprezintă emblema întreprinderii care a realizat utilajul pentru măcinat porumb aflat în vechea moară a satului: *Schramm/ Hütte &/ Schmidt/ Toplet (?)/ F. 1880*. O constatare identică e valabilă și pentru edificiile localității **Șieu-Măgheruș** (Ungersdorf).

Satul **Târpiu** (Treppen) cu interesanta sa biserică fortificată din perioada goticului târziu, cu epigrafe, picturi și sculpturi ce aparțin tocmai acestei epoci, cu monumente funerare între care mai vechi cel a lui Paulus Fabricius din 1586 și clopotul mijlociu datorat atelierului Andraschowski din Cluj (post 1850), prilejuiește cercetătorului cunoașterea epigrafelor din fondul locativ construit cu precădere în secolul al XIX-lea; și în acest sat, uneori, inscripțiile votive te întâmpină încă de la intrările pietonale sau carosabile ale gospodăriei, precum acele incizate pe un scut arcuit cu inițialele O.R.T. 1912 de la casa cu nr. 78, aceea de la nr. 198 (*JOHANN M. LURTZ GEBAUT 1898*) și aceea de la nr. 253 (*GEBAUT DURCH GEORG RÜHRIG IM JAHR 1895*). Cele mai multe inscripții pot fi citite însă în interioarele acestor case pe grinzile aparente ale unora dintre încăperi, de ex. la casa cu nr. 17 inscripția parțial conservată consemnează anul 1816, în vreme ce la nr. 61 din epigraful aproape ilizibil identificăm doar numele proprietarului, *Michael Gottschif (?)*. Mai bine păstrat epigraful casei nr. 72 a fost scobit pe o grindă înfrumusețată și de frumoase motive geometrice (*ALLEN DENEN DIE MICH KENNEN GEBE GOTT WAS SIE MIR GOENNEN/ VON JOHAN(N) RÜHRIG GEBAUT IN JAHR 1843 DEN 12tenMAY*). La fel de elaborate sunt inscripțiile fragmentare de la nr. 245, pe grinda aparentă a unei încăperi dar și pe o grindă a beciului, *GOTT SEGNE DIESES HAUS ALLEN DEIN DA.... K. MICHAEL ERTI.../ IM JAHR CHRISTI ANNO 1812 DIE 19 IUNI/ GEORG ERTI... GEM. D.M. și ALLEN DENEN DIE MICH KENNEN GEBE. GOTT WAS SIE MIR GOENEN (sic!)/ C+I+M+DÄH MICF 1812*. Câteodată funcție de aceste inscripții pot fi deslușite diferitele etape de construcție ale caselor, precum la nr. 121 de pe „Ulița sub Vii”: *ERBAUT VON MARTIN BOCKNER 17 NOV. 1832/ DER FROHE MORGEN WERCKT MICH WIEDER: UND LADET MICH/ ZUR ARBEIT EIN. DER SCHLAF...* și *MÖSER GEORG U(ND) CATH(ARINA) RÜHRIG 1887*. Cele mai multe sunt însă epigrafele ce consemnează doar numele proprietarilor și anul edificării acestor case: astfel, la numerele 131 (*ERBAUT DURCH MICHAEL GOTTFISCH UND GEORG HARTNER 1857*), 133 (*MARTIN GLOKNER DEN 15 ten MAI 1866*), 145 (*ERBAUT DURCH MATHIAS BROSER IM JAHR 1895*), 190 (... *JOHANN BROSER DEN 1ten JUNI 1839*), 196 (*GEBAUT VON MATHIAS U. CATHARINA BREIBERT DEN 9. AUGUST 1882*), 212 [*MICHAEL GURTESCH (?) IM JAHR 1873*]. Inscripții votive se întâlnesc pe căpriorii unor case, precum la nr. 189 (anul **1822**) dar și la anexele gospodăriei, ca aceea scobită pe o grindă a șurii de la casa nr. 263: *ERB(AUT) GEB. VON JOHANN U.(ND) SOFIA HENRICH. 1889*.

Dezvoltarea rapidă a satului **Teaca** (Tekendorf) începând cu ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și dobândirea aceluia aspect specific micilor localități urbane, cu un fond construit propriu acestora, a condus spre abandonarea unor tradiții rurale între care și modalitățile de personalizare ale membrilor vechii comunități, prin inscripții votive. O dată cu această epocă „modernă” în noile case săsești din *Markt* (Piața Mare), *Kirchgasse* (str. Bisericii), *Obergasse* (str. De Sus), *Burgos*, *Rennergasse* și *Arkedengasse* nu am identificat această modalitate de consemnare edilitară *pro memoriam*.¹⁴ Câteva inscripții comemorative se mai păstrează doar în vechea biserică ev., cu începuturile în epoca romanică și modificări ulterioare în faza gotică și apoi în secolele XVIII-XX.

14 Singurul epigraf identificat la un edificiu al localității este cel de la nr. 440 al str. Gh. Doja, unde la corpul din partea stângă, în vecinătatea intrării în beci, se citește însemnarea: *ML/ 1888*. (N. Sabău, Fișe de inventar, *Teaca, Tekendorf*).

Inscripțiile cele mai generoase le parcurgem la nivelul unei strane din lemn din anul 1674¹⁵, pe epitaful din lemn, sculptat și pictat în anul 1747¹⁶, pe baldachinul amvonului din 1777¹⁷, pe elaboratul altar realiza între 1794-1797 de maestrul sighișorean Johann Folberth¹⁸, pe cristelnița din anul 1828¹⁹ dar și aceea din câmpul scutului heraldic decorativ, pictată cu vopsea neagră²⁰.

Unirea, Wallendorful săsesc a păstrat și perpetuat obiceiul inscripțiilor votive și comemorative. Astfel una dintre gospodării, cu planul în forma literei L și fațada principală în șase axe cu golurile marcate ușa pietonală de acces în interior și cinci ferestre cu un decor specific secolului al XIX-lea, are săpată pe una dintre grinzile aparente o inscripție comemorativă cu profundă rezonanță emoțională referitoare la vicisitudinile existenței umane: „*MATHIAS PÖHL GEBAUT AM 3ten MAY IM JAHR 1854/ VOR WASSER ARMUT (?), KRIEG UND BRANDT, SCHUTZE STADT, DORF, VATERLAND....*”, iar pe o altă grindă: *THOMAS PÖHL DEN 9ten JULI 1871*. La fel de elaborat este epigraful casei nr. 161: *Dieser Bau wird und muß einst vergehen aber Christi Wort/ bleibt ewig stehen Michael Gierscher 1819 im Monath May/ den 12, și RENOWIERT JOHAN(N) BRESLER 1850 DEN 4ten MAI* completată de o inscripție în gotice germane în parte deteriorată. Casa de la nr. 253 a fost edificată în anul 1861 („*MICHAEL ENGLER IM JAHR 1861 DEN 12ten OCKTOBER...*”) iar la aceea de la nr. 254 inscripția de sfârșit de secol XVIII aflată pe o grindă a beciului, vorbește despre o primă etapă constructivă întregită apoi de faza definitivă de la mijlocul secolului al XIX-lea (*ANNO 1-7-9-4 MANNES ALSNER ET DANIEL SEIDEL DIE 1 SEPTEM...*). Inscripția e încadrată de incizii ce descriu ornamente vegetale și florale. Numele proprietarilor și anul edificării caselor mai puteau fi citite la nr. 262 [*MICHAEL SETTNER (?) IM JAHR 1881 DEN 1 MAI*], la nr. 263 (*JOHANN SEIDEL, 1879...*) și la nr. 265 (*ERBAUTH DURCH J(OHANN) UND MICHAEL SEIDEL DEN 1ten JUNI*). Mai dezvoltat este epigraful casei nr. 273 incizat pe grinda aparentă a camerei de mijloc: „*DIESES HAUS*

15 Strană cu nouă locuri având spătarul pictat cu ornamente vegetal-florale (lalea, floare de bostan) specifice Renașterii transilvănene, 1674. *FIERI FECIT STE.KREU. MICH(A)EL LILNER KIRCHEN VATER*.

16 HEU/ SISTE VIATOR/ ET HOC LEGI/ ARS ARTIUM EST SCIRE MORI/ SCIEBAT HANC/ ARTEM MULTIS INCOGNITAM/ ANNA MARIA SCHULLERIANA/ GEORGIO HORETHO NUPTA/ FIDELIS ET AMATISSIMA/ IN VITA VIRTUTUM ANIMATRIX/ ET IN MORTE CHRISTO FIDE VIATRIX/ QUAE PATIENS VIVA PER PARTES OBIERAT/ SAPIENS ADISCEBAT MORI JAM MORI SUCUMBIT/ ET LOCTA VITAE FINEM FACIENS/ TRISTE MONUMENTUM EXIGIT/ MARITO CARA SED CARIOR DEO/ AT TAMEN HUIC MORS SEVERE JUS DIXIT/ ET DICET TIBI/ ABI VIATOR ET MEDIATRE MORTEM/ NAM FIMENDUM EST ERRAQRE SEMEL/ UBI NEMO... ERRAT/ ABI ERCO ET DISCE A CADENTE STARE/ A VICTA VINCERE A DEFUNCTA VIVERE/ BEATO MEMENTO/ AD AETERNITATEM PROGRESSA/ AN(N)O 1747 DI 6 IUNII.

17 *Habe acht auf dich selbst, beharre in diesen/ stücken: denn wo du solches thust/ wirst du dich selbst seelig machen, und/ die dich hören.* 1. Tim. 16./ *SUMPTIBUS GEORGII BREIWER* Ao. 1777.

18 Pe locul consacrat predelei altarului: *Beweise/ zur/ Ehre des erhöhten Denckmale/ dieses heiligen Tempels.... den unsterblichen Familien/ Nahmen des vor dem Throne des ewigen Gottes verkärten/ Großvaters und seines gesegneten Enkels/ des M: M: ältern Kirchenvaters Georg Breiwerts welcher/ durch den ganz neuen Kanzel, Deckel, und eine neu verbeßer=te Kirchen Thür das Andeken seiner Vorfahren erhöhet von/ Danck gefühl gedrungen, diesen köstlichen Altar der fünfzig=/gemeinschaftlich =.... opferenden Nachweist eigenmächtig/ aufstellen lassen* Ao. 1797. Inscripțiile de pe dosul altarului: *ANO 1794 verehrte diesen/ Altar für Ehre Gottes/ GEORG BREIWER Töpfer Meister/ unter dem Pfarrer Amt des m. L./ herrn IOSEPH ECKARDT. JOH. GRAFF IUDEX. JOH. CZAIG/ GEORG HERTZEN AEDIT: GEORG KIRSCHNER, MARTIN JUNG AEDIT=/ ARTIFEX IOHAN FOLBERTH Schaes=/burgensis/ Ao. 1797 verehrte der Weise Herr Georgius/ Breiwer Kirchen,... nach einen zufaß/ auf seinen Kosten. Unter dem Kirchen Amt/ MICH: Birnbaumer, oder PIRI. Georg Sig=/fe 4 feisman/ Inscriptie pe panoul din stânga: Psalm 28, 8/ Im Jahre 1909 ließ Gemeidevorsteher/ Joh. Wagner diesen Altar nebst Taufstein/ u. Kanzeldeckel auf eigene Kosten/ restaurieren/ Desgleichen ließ im Jahre 1909 Kirchen=/kurator Mich. Schneider dieses Gotteshaus ausmalen./ Gleichzeitig ließ Postmeister Jos. Groß/ Das... Auge Gottes vergolden/ Inscriptia panoului din dreapta: Psalm 103, 1/ Zur Ehre Gottes haben anno 1909 u. 1910/ dieser Kirche gespendet: Witwe Susana Hartig ihre Söhne Michael u. Kirchenvater Joh. Hartig 3/ große Kirchentüren/ die Familie Johann Groh (?) den mittlern/ großen Luster u. Witwe Katharina Beder den Luster vorne am Chor (N. Sabău, Fișe de inventar, Teaca, Tekendorf, pp. 3-4).*

19 Cristelniță sculptată și fasonată în lemn în formă de balustru înfrumusețat cu ornamente floral-vegetale [(inflorescențe de trandafir, frunze de lotus) și geometrice panglici încrucișate, șiruri de perle etc], specifice manierei Empire. La talpă epigraful: *Gespendet von Georg Klutsch u.(nd) Kath.(arina) geb. Netzbar. 1828.*

20 *Ehre sei Gott in der Höhe und Friede auf Erden/ Im Jahre des Herrn 1909 wurde/ dieses vor 5 Jahrhundert erbaute/ Gotteshaus durch den Opfermut/ der Gemeindeglieder von Grund aus renoviert/ Michael Schneider Kirchenkurator// Johann Wagner Gemeidevorsteher// Albert Herzog Pfarrer// Johann Herzog Kirchenvater// Georg Wagner Kirchenvater (N. Sabău, Fișe de inventar, Teaca, Tekendorf).*

ERBAUT WORDEN DURCH MICHAEL SEIDEL IM JAHR/ 1865. HERR Laß ES EMPFOHLEN (?) SEIN DIESES HAUß UND DIE DA WOHNEN..." și a încăperii dinspre stradă: MICHAEL SEIDEL 1865. Mai rare sunt inscripțiile votive traforate în cadrul din tablă a luminatoarelor plasate pe apa dinspre uliță a acoperișului, precum la nr. 158 (1867) și la nr. 263 (1879 J. S.).

Satul **Vermeș** (Vermesch), cu biserica sa ev., fortificată, o impresionantă ruină gotică de aspect romantic în care se mai păstrau inscripția cu cifre gotice a amvonului (1497), aceea de la turnul porții (CASTRA METATVS ANGELVS/ DNI IN CIRCVITV TIMENTVM EVM. OSVALD BVRKEL GEREB/ PET. TOTS. TOM. VEL. EDIT. F. F. ANNO 1579)²¹, inscripția de pe placa de mormânt a preotului locului, „IOANNIS ECKERT BISTRICIENSIS...” (1580) dar și epigrafele ce consemnează refacerile din anii 1775 și 1842, marchează aceeași sărăcie a inscripțiilor comemorative din casele așezării precum aceea din Teaca. Parcurgerea fondului locativ a identificat inițialele proprietarului și anul construcției la casa cu nr. 214: **J 19 36 M**.

Viile Tecii (Großeidau), localitatea colinară așezată pe cursul superior al râului Dipșa, păstrează puține semne ale memoriei epigrafelor, în principal acestea pot fi văzute la monumentul memorial a celor șapte căzuți în primul război mondial ridicat după patru ani de la construirea obeliscului comemorativ (1933) cinstind amintirea celor 19 români dispăruți în aceeași conflagrație. Eforturile edilitare ale comunități săsești sunt marcate de inscripția comemorativă a bisericii ev., lăcaș de aspect eclectic prin contribuția conducătorului șantierului, **maestrul constructor Samuel From**: „Dieses Gottes Haus wurde zur Ehren Gottes erbaut im Jahre/ 1912. Albert Hermann Pfarrer, Johann Wisi Kurator, Andrea Schatz Kirchenvater, Michael Kasper Kirchenvater, **Samuel From Baumeister**”. Dintre cele trei clopote, două au fost turnate la Sibiu în anul 1924, iar cel de al treilea (mijlociu) la Sighișoara în anul 1864 prin contribuția lui *Johann Teil* și *Johann Binder Kirchenvater*. Cristelnița din lemn cu fusul în formă de balustru decorat cu ornamente vegetale are la cupă și la capac inscripții cu numele donatorilor: *JOHANN WOLF UND MARIA. 1913*, respectiv, *Johann Wolf und Frau. Josef Hanzi Kollektor. 1913*. Aplicile pentru lumânări lucrate în lemn în forma unor scuturi decorate cu rocaileuri prezintă în câmp numele donatorilor: *Johan Zakel/1861* și *Maria Zakel/ 1861*.

Epigrafe mai elaborate, asociate unor scuturi cu însemne heraldice, se pot vedea la conacul nobiliar de pe „Drumul Țării”, nr. 178 (epigraf pe parapetul pridvorului spre curte: *AUXILIANTE DEO FIERI CURAVIT FRANCISCUS COMES FOLDVAR DE TANCS DEIS MENSIS IULY ANO 1756*) și nr. 179 (*AUXILIANTE DEO PROPRIIS SUMPTIBUS EXTRUI CURAVIT FRANCISCUS JUNIOR FOLDVARI DE TANCS VIRIBUS ET CONSIDIO ANNO D:1753*).

Din bogăția de odinioară a epigrafelor comemorative din casele săsești ale localității **Vișoara** (Heidendorf) se mai conservă doar puține mărturii, între care acelea de la imobilul cu nr. 15, săpate pe o grindă aparentă decorată și cu elemente vegetale [*Georg Hanak Er. Baut Im J(ahre) 1864*] și imobilul nr. 85 [*Im Glück erhebe (?) dich nicht. Im Unglück verzage nicht./ Durch Michael Gottschik. Um Hand und Stein ist dies Haus von Gott gebaut schied ich hinaus. 1868*]. Anii de construcție apar și pe grinda din partea superioară a porții carosabile a casei de la nr. 25, **J(ahr) 1908**, pe hornul casei nr. 81, unde e incizat în tencuială anul **1918** dar și la fântâna gospodăriei de la nr. 82 unde e săpat anul **1913**.

Cercetarea celor 36 de localități săsești a identificat, în accepțiunea temei propuse parcurgerea, cât se poate de exhaustivă a inscripțiilor caselor din așezările prezentate, cu evidențierea conținutului acestora de la cele mai simple de aspect genealogic, cu numele proprietarilor, anii edificării sau a repetatelor refaceri, cu *ex voto*-urile mai pretențioase adresate, închinare lui Dumnezeu și Iisus Hristos, drept protectori ai căminului și ai credincioșilor, suprimi ajutători în activitatea constructivă dar și o serie de poezii populare cu referință la viața de fiecare zi a comunității. Excepționale în importanța lor sunt inscripțiile consemnatoare a numelui meșterilor constructori, zidari, dulgheri și desenatori, detalii ce se vreau inedite și adevărate documente „scrise” care îmbogățesc repertoriul meșterilor transilvăneni din secolele XVIII-XX.

21 C. Popa, *Biserici sală gotice din nordul Transilvaniei*, în „Pagini de veche artă românească”, IV, București, 1981, pp. 62-63.

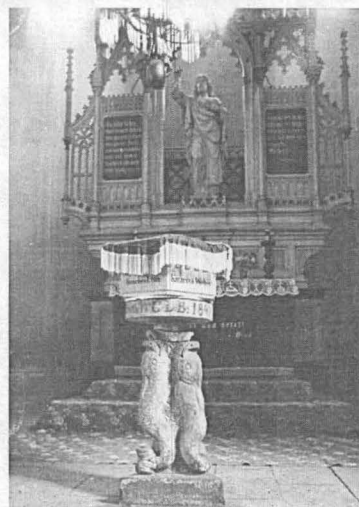
Volkstümliche siebenbürgisch-sächsische Epigraphie aus der Bistritzer Gegend

(Zusammenfassung)

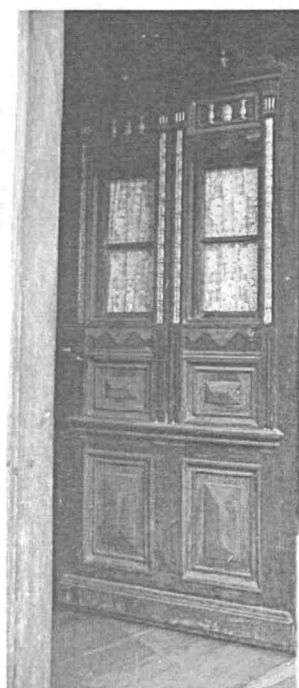
Der Verfasser, der an dem 1991 gestarteten Programm der Inventarisierung des siebenbürgisch-sächsischen Patrimoniums aus Siebenbürgen teilnahm, veröffentlicht in seiner Abhandlung einen Teil des äußerst reichhaltigen Materials, das die Erforschung der 36 Ortschaften der Deutschen aus dem Nösnerland bietet ein bisher leider unveröffentlicht gebliebenes Material. Das vom Thema angestrebte Ziel bestand darin, die Inschriften von den Hausbalken aus den erwähnten Ortschaften, und nicht nur aus diesen, so exhaustiv wie möglich zu identifizieren und aufzuschreiben, wobei der Inhalt, der Hintergrund derselben, hervorgehoben wird, von den einfachsten mit genealogischem Aspekt, mit dem Namen der Eigentümer, den Jahren der Erbauung oder der wiederholten Umbauungen der Häuser, mit den ex-voto-s, die Gott oder Jesus Christus als Beschützer der Familie, des Heims und der Gläubigen, den höchsten Hilfen in der Bautätigkeit gewidmet sind, aber auch eine Reihe kleiner Fragmente von „Chroniken“ der vergangenen Zeiten, Vierzeiler, die aus den Volksgedichten inspiriert sind und sich auf das alltägliche Leben der Gemeinschaft beziehen, Gefühle die die Hingabe zur Arbeit, den Respekt gegenüber und die innige Verbundenheit mit der Gemeinschaft und in der Familie, sowie die Besonnenheit der religiösen Gefühle widerspiegeln, in Kriegs- und Friedenszeiten Hoffnung gebende Lehren und Anspornungen. Außergewöhnlich wichtig sind die Inschriften, die die Namen der Baumeister (Maurer, Steinhauer, Zimmerleute, Holzarbeiter, Schmiede, Kalligrafen / Blumen und Buchstaben, Glockengießer) beginnend mit den letzten Jahrzehnten des 18. Jahrhunderts festhalten, bisher unveröffentlichte Informationen, wahre „Urkunden“, die das Repertoire der siebenbürgischen Meister aus den 18. bis 20. Jahrhundert bereichern.

Planșa 1. Dumitrița

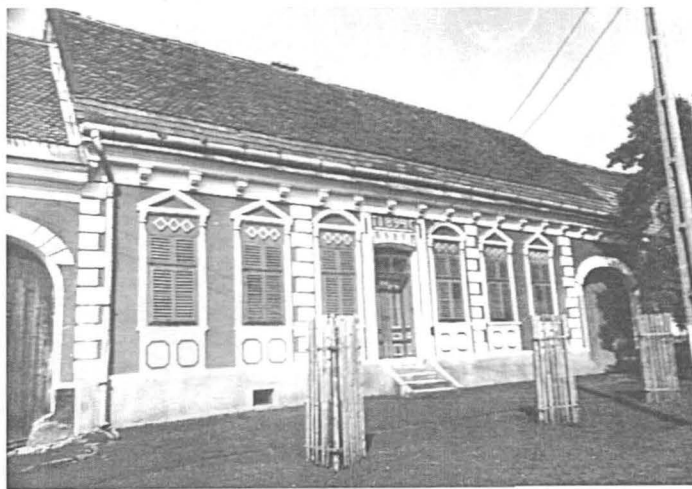
Planșa 2. Chiraleș

Planșa 3. Cușma

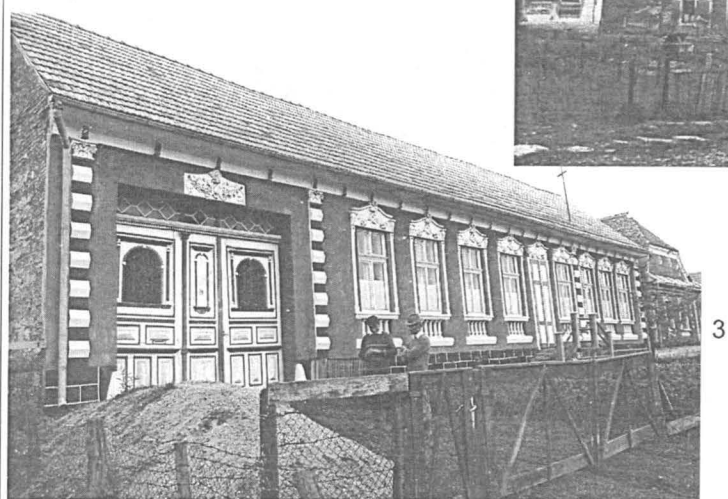
Planșa 4. Crainimăt

Planşa 5. Dorolea

Planșa 6. Sângeorzu Nou

Planșa 7. 1 – Sigmir; 2-4 – Târbuiu

Planșa 8. Viile Tecii

1

2

3

Planșa 9. 1,2 – Teaca; 3 – Viișoara

Cimitirele românești din Bistrița până la sfârșitul secolului al XIX – lea

Iosif UILĂCAN

Cuvinte cheie: Bistrița, sec. XVIII – XIX, evoluție urbanistică, cimitire

Mots-clef: Bistrița, XVIII –XIX siècles, evolution urbaine, cimetières

Pentru locuitorii Bistriței, trăitori în mileniul III, locurile de îngropare ale strămoșilor, adică cimitirele, dacă nu sunt complet necunoscute, sunt doar vag și imprecis localizate. Marele public nu poate fi interesat de o asemenea problemă, mai ales într-o societate în care se clamează zilnic preținse sau adevărate greutăți materiale și, deci, nici nu poate fi acuzat de o atare situație. Dar nici în rândul specialiștilor nu se remarcă un interes deosebit. Pentru diriguitorii comunității locale necunoașterea sau refuzul de a se informa au fost prilejuri de a maximiza beneficiile. Nu știm dacă și în folosul pecuniar al urbei sau numai în sens personal, pentru că de un interes superior, sufletesc, așa cum ar trebui, nu poate fi vorba. Situația actuală, de necrezut, în care zac în uitare, căsăpite, acoperite de bălării și varii construcții, locurile considerate sacre în toate timpurile, mă îndreptătesc să fac această afirmație.

O istorie recentă bazată pe ateism și refuzul acceptării morții ca un dat firesc, o trecere spre veșnicie și răspundere în fața unei instanțe în care lamentările omenești nu mai au acoperire, a facilitat situația actuală, nedreaptă, a uitării voite sau nevoite de care au parte vechile cimitire românești din Bistrița. La aceasta poate fi adăugată diferențierea confesională de astăzi. Cimitirele românești la care facem referire aparțineau confesiunii greco-catolice. După Revoluția din Decembrie 1989, Biserica Unită a fost restaurată, dar demersurile acesteia nu s-au îndreptat și înspre menținerea și semnalizarea corespunzătoare a unor locuri la care ar fi fost obligată. Sau dacă au existat asemenea încercări nouă nu ne sunt cunoscute. Mai poate fi adăugată și ignoranța cetățenilor români din Bistrița despre rolul și locul bisericii greco-catolice în istoria românilor. Apoi, evident, tendința spre hedonism a lumii actuale nu admite și aspecte care s-ar împotrivi acestui curs nefiresc al istoriei. Și de aceea este mai confortabilă necunoașterea.

Punctul de plecare în studiul de față îl constituie un memoriu al credincioșilor greco-catolici bistrițeni, din 28 octombrie 1899, înaintat reprezentanței orașului Bistrița și intitulat *Reprezentarea comunității bisericii greco-catolice din Bistrița în cauza cimiteriului central*. Memoriul, asupra căruia vom reveni spre final, a fost semnat de către protopopul greco-catolic Alexandru Silași, care a păstorit creștinii uniți în perioada 1864-1901. După cum rezultă din titlul întâmpinării de mai sus, obiectul îl constituie cimitirul comun al orașului Bistrița, dar el menționează și etapele finale ale existenței cimitirelor românești, confesionale.

Cimitirul comun al orașului, numit *Cimitirul Central*, a luat ființă ca o necesitate în urma epuizării terenurilor alocate cimitirelor confesionale: greco-catolic, evanghelic-luteran și romano-catolic. În anul 1873, o epidemie de holeră a bătut orașul în lunile iulie-septembrie, soldându-se cu peste 80 de victime numai din rândul românilor. Cu acel an a fost interzisă îngroparea în cimitirul românesc „din sus de oraș”. Pentru mărirea aceluia cimitir, românii bistrițeni au făcut demersuri către primăria orașului în mai multe rânduri. Pentru că administrația orășenească refuza preluarea cheltuielilor, biserica unită a cumpărat două parcele în imediata vecinătate a cimitirului confesional greco-catolic. Cu toate acestea, în 1883 și 1885, reprezentanța orașului opune, din nou, veto-ul său sub pretextul că locul cumpărat nu corespundea cerințelor sanitare. Nu atât de grijuliu era consiliu orășenesc atunci când aproba extinderea cimitirelor evanghelic-luteran și romano-catolic, aflate în intravilanul orașului Bistrița. Cimitirul romano-catolic ocupa un spațiu restrâns în continuarea celui evanghelic-luteran, la colțul format de străzile Cimitirului și Constantin Roman Vivu.

Iosif Uilăcan

Liceul Sanitar Bistrița

e-mail: iosifuilacan@yahoo.fr

Decizia finală privind înființarea unui cimitir comun, pentru toate confesiunile, a fost luată de administrația comitatului Bistrița-Năsăud în anul 1885. Ea a primit acceptul autorităților locale la 10 ianuarie 1886. În scopul acesta a fost contractat un împrumut de 4000 de florini, iar la terminarea amenajării noului cimitir a fost elaborat, la 22 noiembrie 1891, un statut, stabilindu-se și taxele de înmormântare. Putem afirma că acest cimitir a putut fi deschis doar la sfârșitul anului 1891. În fapt, în acesta se vor face înhumări, după cum vom vedea, doar de la sfârșitul anului 1894 - începutul anului 1895.

Cheltuielile de înmormântare erau ridicate în cimitirul orășenesc, după cum rezultă din datele prezentate în memoriul românesc, greco-catolic. Aceasta, în comparație cu spesele plătite la celelalte cimitire din oraș, care își păstrasera caracterul confesional. Poate și pentru faptul că înmormântările erau rare în *Cimitirul Central*, petenții susținând că fusese destinat exclusiv credincioșilor uniți, mai săraci, consiliul orășenesc a decis în decembrie 1894 închiderea acestuia. Decizia nu a fost executată, iar pentru perioada 1895-1898, greco-catolicii, după cum susține memoriul, au plătit orașului taxe pentru morminte în valoare de 1100 florini.

O nouă încercare a conducerii Bisericii greco-catolice din Bistrița de a deține un cimitir confesional s-a făcut prin cumpărarea, deasupra cimitirului orășenesc, a unui lot de 1 iugăr și 355 m². Petiția românilor bistrițeni cerea aprobarea transformării aceluși teren în cimitir confesional, greco-catolic. Aceasta „după ce cimitirul confesiunii greco-catolice din jos de oraș a fost închis din partea poliției și fiindcă taxele pentru morminte și celelalte taxe, ce se plătesc cimitirului central, erau foarte împovărătoare...”¹.

Expunerea scrisă trimisă reprezentanței orașului de către protopopul Alexandru Silași, tipărită în limbile română, maghiară și germană, a avut finalitatea dorită: înființarea unui nou cimitir confesional greco-catolic. Cimitirul orașului Bistrița de pe strada Târpiului, așa cum se prezintă astăzi, este o extindere a cimitirelor central (comun) și, mai ales, greco-catolic.

Memoriul prezentat menționează, deci, în afara cimitirului greco-catolic dorit a se înființa la sfârșitul secolului al XIX-lea, deschis în 1901, două cimitire românești, închise. Cel „din sus de oraș”, închis în anul 1873 după cum scriau petenți, în realitate mai târziu, și cel „din jos de oraș” închis și el către sfârșitul secolului al XIX-lea, dar cu ajutorul poliției! Localizarea acestora a fost făcută de către publicistul sas Gustav Zikeli. În autobiografie, povestindu-și copilăria din secolul al XIX-lea, scria următoarele: „pe atunci existau încă două cimitire românești și un cimitir special pentru soldați, astăzi părăsite. Unul din cimitirele românești era la capătul de jos al Untere Vorstadt (azi zona Libertății), la colțul unde se ramifică șoseaua spre Schönbirk, al doilea la capătul Obere Vorstadt” (azi zona dinspre Calea Moldovei). „Cimitirul soldaților era direct sub Schieferberg, la dreapta de strada ce ducea în sus”².

Într-un demers a cărui finalitate se vrea a fi identificarea vechilor cimitire românești din Bistrița, de cea mai mare importanță sunt registrele parohiale. Cel mai vechi registru al Parohiei greco-catolice Bistrița, păstrat până astăzi, datează de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. El este unul comun, adică are trei părți: protocolul botezaților, al cununilor și al îngropărilor. În partea în care au fost înregistrați botezații se găsesc informații din anul 1795, luna mai, pe care preotul Ștefan Vlad le anulase, barându-le. În acest caz ar fi valabile doar consemnările din 1796, an în care sunt trecuți la acest capitol 23 de botezați. Însă anumite aspecte, printre care lipsa înscrierilor celor botezați în anii 1797-1799, conduc la ipoteza că preotul avea acest registru parohial doar de la sfârșitul anului 1799. Înregistrarea căsătoriilor și deceselor începe cu luna noiembrie 1799, în timp ce la capitolul botezaților se reiau înscrierile, sistematice de acum, doar cu începutul anului 1800. În acel an, preotul Vlad botezase 60 de nou născuți de confesiune greco-catolică³.

Pentru elucidarea problemei enunțată în titlul studiului, am urmărit doar partea din acest registru intitulată „protocolul morților”, concentrându-ne atenția asupra capitolului numit „locul îngropării”. Parohia greco-catolică Bistrița cuprindea însă și localitățile limitrofe, azi cartiere ale Bistriței: Aldorf (Unirea), Beșineu (Vișoara), Jelna, Ghinda etc. De aceea românii decedați din acele localități au fost trecuți în același registru parohial. Apoi, apar trecute locuri de înmormântare izolate: *în ruptura hrubelor, în hotaru nou, la podu Crișului, în dealul Jelnei, în crâng, în măierişte* etc. Cu toate acestea, pot fi considerate cimitire românești în Bistrița, terenurile în care se înhuma cu regularitate, atestate de la sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului

1 *Reprezentarea comunității bisericești greco-catolice din Bistrița în cauza cimiteriului central*, p. 10. Memoriul pe care l-am sintetizat poate fi consultat la Direcția județeană Bistrița-Năsăud a Arhivelor Naționale; de acum ANBN.

2 ANBN, Gustav Zikeli, *Autobiografie*, p. 19.

3 ANBN, fond Registre parohiale de stare civilă, registru nr. 97.

al XIX-lea: *La Păr*, *La Hrube*, *La Biserică*, *La Morminte*; mai apoi și cimitirul numit *La Pod*. Primele trei sunt menționate în anul 1799, deci chiar la începutul înscrierilor, iar locul numit *La Morminte* apare consemnat în anul 1800.

Tabelul de mai jos cuprinde o statistică a înmormântărilor din Bistrița, în primele două decenii ale secolului al XIX-lea, date preluate din primul registru al Parohiei greco-catolice Bistrița. Nu vor fi menționați cei decedați în localitățile apropiate Bistriței, de asemenea nu vom lua în considerare locurile izolate de îngropare, pe care le-am semnalat. Totalul celor decedați însă îi cuprinde și pe aceștia. Mai precizăm că din registru lipsesc file, în care fuseseră trecuți cei morți, din mai 1805 până în ianuarie 1808; deci anii 1806 și 1807 în totalitate. Apoi, preotul Ștefan Vlad, din motive necunoscute, nu înregistrează toți decedații din 1803-1804. Notația preotului pentru anul 1803 este de 36 de morți, probabil numai în Bistrița, trecuți în registru doar 4, iar pentru anul 1804, total 31, înregistrați doar 26. Chiar cu aceste lacune tabelul poate fi considerat relevant pentru începutul secolului al XIX-lea.

Tabel. Situația statistică a înmormântărilor românilor din Bistrița⁴

ANUL	CIMITIRE ROMÂNEȘTI DIN BISTRIȚA				TOTAL Bistrița și cartiere etc.
	La Păr	La Hrube	La Biserică	La Morminte	
1799	2	5	1	-	8
1800	12	8	5	1	44
1801	13	16	8	1	49
1802	32	11	6	-	52
1803	1	1	2	-	36
1804	4	10	5	-	31
1805	5	10	2	-	18
1808	13	3	2	12	42
1809	14	3	1	21	61
1810	14	4	-	18	58
1811	25	7	-	10	54
1812	13	9	-	21	58
1813	19	9	-	22	57
1814	11	6	-	13 + 1*	44
1815	11	10	-	6 + 7	47
1816	21	7	-	18	67
1817	32	18	3	16	85
1818	12	5	1	11	36

* În anul 1814 au fost îngropați *La Morminte* 13 decedați și unul *La Pod*. În 1815 au fost înmormântați 6 români *La Morminte* și 7 *La Pod*. Din anul 1816 este atestat doar cimitirul numit *La Pod*. Deci pe această coloană trebuie să se țină cont de această mențiune; este vorba, după opinia noastră, de același cimitir.

Registrul parohial din care am cules datele de mai sus, după anul 1816, probabil anul morții preotului Ștefan Vlad, este lacunar, iar pe alocuri indescifrabil. Au fost îngrămadite pe ultimele file date privind pe cei decedați, până în anul 1823. Patru preoți au făcut consemnări până la finalul registrului. Ele nu pot avea caracter exhaustiv. De exemplu: în anul 1821 au fost trecuți doar 4 decedați în registru, în 1822 au fost consemnate 12 decese, în anul 1823 alte 24.

Cimitirele menționate ca loc al îngropării, după ce preotul Vlad a lăsat locul altora, sunt aceleași, cu o excepție; din anul 1814 fusese atestat cimitirul numit *La Pod*. Opinia noastră este că cimitirul numit *La Pod* este mai vechiul loc de înmormântare *La Morminte*, care, în sfârșit, și-a găsit o denumire. Credem aceasta pentru că, afară de faptul că în anul 1814 apare o singură dată, până în luna mai 1815 sunt trecute șase înmormântări acolo, iar începând cu luna iunie nu mai este menționat. În schimb, din iunie sunt atestate pentru același an 1815 șapte înmormântări în locul de îngropare numit *La Pod*. Acest cimitir este al doilea ca importanță pentru românii bistrițeni în secolul al XIX-lea, dacă ne raportăm la numărul celor îngropați acolo până la închiderea lui.

4 *Ibidem*.

Al doilea registru al parohiei greco-catolice Bistrița la care facem trimitere este dedicat exclusiv înmormântărilor din parohie între anii 1824-1859. Cei botezați și cei căsătoriți au fost trecuți în alte registre parohiale. Au fost înregistrați și cei decedați din unele localități apropiate, pe care le-am remarcat anterior. Nu există o întrerupere, ci, dimpotrivă, continuitate, între locurile de îngropare ale românilor bistrițeni. Totuși, timp de mai bine de treizeci de ani, notațiile preoților Ioan Maior (Maier) și Ioan Chitta au ușoare variații. Sunt menționate aceleași cimitire: *La Păr*, *La Pod*, *La Hrube* și *La Biserică*. În cimitirul bisericii au fost îngropați relativ mulți bistrițeni în anii 1826-1827, pentru ca ulterior să fie pomenit într-o mai mică măsură.

Variațiile de notare ale celor doi preoți privesc cimitirele *La Păr* și *La Pod*. Dacă până în anul 1835, la rubrica „locul unde s-au îngropat” este numit unul dintre țințirime, *La Păr* și *La Pod*, în acel an se face o precizare care permite identificarea pe teren a celor două cimitire: *în cimitirul inferior la păr* și *în cimitirul superior la pod*. Mențiunea apare frecvent 20 de ani mai târziu. În anul 1856 preotul Ioan Maior scria în rubrica destinată indicării cimitirului: *în cimitirul inferior la peru*, iar preotul Ioan Chitta: *în cimitirul din jos de oraș*, *în cimitirul din jos* sau *Bistrița în cimitirul inferior* etc.

TABEL. Situația înmormântărilor din cimitirele bistrițene în ani diferiți⁵

ANUL	CIMITIRE ROMÂNEȘTI DIN BISTRIȚA				TOTAL Bistrița și cartiere etc.
	LA PĂR / Inferior	LA POD / Superior	LA HRUBE	LA BISERICĂ	
1826	2	7	-	5	19
1831	15	7	5	1	47
1836	34	24	13	3	104*
1841	14	10	11	1	50
1846	30	7	9	-	58
1851	10	10	11	-	39
1856	28	11	4	-	58

* Numărul ridicat de morți față de anii apropiați a fost cauzat de o epidemie de holeră.

În tabelul de mai sus, au fost înregistrați cei decedați în parohia greco-catolică Bistrița, în perioada 1826-1856, din cinci în cinci ani. Cele mai numeroase înhumări s-au făcut în cimitirul numit *La Păr* sau *Inferior*. Media pe cei șapte ani supuși cercetării în acest cimitir a fost de 19 îngropări. Astfel, se poate aprecia că acolo, timp de peste 30 de ani, s-au făcut circa 600 de înmormântări. Media înmormântărilor în cimitirul *La Pod* sau *Superior* este de 10,85 pe an. În acest cimitir au fost îngropați circa 350 de români în perioada 1825-1857. Pentru cimitirul *La Hrube*, media îngropărilor este de 7,57 pe an. În perioada cercetată au fost îngropați acolo circa 240 de români. Pentru cimitirul bisericesc nu avansăm un număr a celor îngropați. Pare evident că acolo au fost înmormântați cei care aveau legătură cu biserica: preoții, diaconii, cantorii și, în general, cei cu o poziție deosebită în societatea românească bistrițeană. Apoi, există o certă discontinuitate a îngropărilor în acel cimitir, fiind întâlniți ani în care nu s-au făcut deloc înmormântări în cimitirul bisericii⁶. Tot în acest registru au fost înscrși militarii de origine română morți în diferite locuri și ocazii. În anul 1831 au fost consemnați 15 ostași decedați. Pentru militarii români, morți în Bistrița, locul de îngropare a fost cimitirul militar de peste podul Budacului.

Al treilea registru al parohiei unite Bistrița supus cercetării înregistrează decesele din Bistrița și împrejurimi între anii 1858-1874. Datele privind anii 1858 și 1859 au fost copiate din registrul anterior. Noul registru este unul mai cuprinzător, în sensul că este trecut adresa celui decedat, cauza decesului, vârsta etc. Nu mai este folosită denumirea de *La Păr* și *La Pod* pentru a fi identificat cimitirul ci doar *inferior* și *superior* sau variante precum: *cimiterul de sus*, *cimiterul de jos*, *în mormântariu ceta din giosu*, *în mormântariu din sus la Piua* etc. În mormântările în cimitirele *La Hrube* și *La Biserică* se răesc.

Ultima îngropare *La Hrube* datează din anul 1868, iar *La Biserică* din 1871. Aceasta, dacă am lua în calcul doar înscrisurile din registru. Însă, în cimitirul bisericii, s-au făcut înmormântări până mult mai târziu, după cum confirmă mărturiile epigrafice de pe monumentele funerare. Un notar de la tribunalul regesc Bistrița a

5 ANBN, fond Registre parohiale de stare civilă, registru parohial nr. 105, passim.

6 ANBN, fond Registre parohiale de stare civilă, registru parohial nr. 105, passim.

fost îngropat acolo în februarie 1880. Interdicția de a se mai îngropa în acest cimitir, din partea primăriei, a fost emisă în 1886. Și *La Hrube* este posibil să se mai fi făcut îngropări, dar acele înmormântări nu au putut avea decât un caracter de excepție.

Din anul 1864, preot și apoi protopop al românilor bistrițeni greco-catolici a fost Alexandru Silași. Timp de câteva decenii a fost aproape singurul preot care a completat registrele parohiei. Din nefericire rubrica pe care am urmărit-o, aceea în care se preciza cimitirul în care s-a făcut îngroparea, este marginalizată; mai existau altele opt înaintea ei! La această rubrică este trecut, pe alocuri, ca loc de îngropare pentru românii bistrițeni *cimitirul comunal*, mai ales după anul 1868. Este adevărat că apare și forma *cimitirul comun*. Sintagma *cimitir comunal* ar fi corectă dacă s-ar referi doar la românii din localitățile limitrofe, așa cum se întrebuițea anterior. Pe de altă parte, „comunal” înseamnă și orășenesc, Bistrița având atunci statutul de comună urbană. Preotul Silași completează doar prima coloană iar cele de dedesubt sunt bifate, ca și când ar fi același cimitir. Or, nu poate fi așa. În anul 1871, parohul Demetriu Paper, preot în Bistrița pentru puțin timp, completează datele necesare în registru parohial, menționând pentru fiecare decedat și cimitirul în care a fost înhumat. Astfel, el oficiase trei înmormântări în cimitirul de sus și cinci în cel de jos.

Începând cu septembrie 1871, la rubrica „locul mormântariului unde s-au îngropat” apar denumițiile: *în cimitir*, *în cimitirul comun*, *în cimitirul comunal*, sau cum scria preotul Alexandru Silași în același an 1871: *în cimitirul comun în Bistrița*. Asupra denumirii *cimitir comun* vom reveni. Menționarea doar a unui singur cimitir românesc confesional, poate însemna că o parte din cimitirele românești erau pline, iar interdicția reprezentanței orășenești din anul 1873 – anul holerei – deși formală, de a se mai îngropa în „Cimitirul din sus de oraș”, confirmă această supoziție. Cimitirul românesc care preia majoritatea decedaților de origine română din oraș rămâne cel „de jos”, cu toate că denumirea întrebuițată, deocamdată, nu specifică clar acest lucru. Asta nu înseamnă că celelalte cimitire românești au fost închise în deceniul opt, însă ele se apropiau de capacitatea maximă.

În acest al treilea registru parohial studiat sunt înscrise 1073 înmormântări, între anii 1858-1874. Ținând cont că românii din filiile parohiei Bistrița erau puțini, majoritatea celor decedați fuseseră din Bistrița⁷. Tabelul de mai jos prezintă situația acestora, detaliată pe cimitire, o dată la doi ani, până în anul când s-a putut identifica cu certitudine locul îngropării.

Tabel. Situația înmormântărilor în cimitirele românești (1859-1867)

Anul	Cimitire românești din Bistrița				Total. Bistrița și cartiere
	De Jos	De Sus	La Hrube	La Biserică	
1859	14	14	4	-	43
1861	17	13	3	2	49
1863	11	15	3	1	44
1865	18	23	-	1	55
1867	36	22	1	1	66

Am preferat să nu mai facem o estimare a celor îngropați în fiecare dintre cimitirele menționate. Trebuie specificat că vechiul cimitir *La Hrube* nu mai este menționat în anii următori nici măcar în corespondența cu autoritățile orășenești. În nici unul din dosarele consultate nu am mai întâlnit vreo referire la acest cimitir.

Următorul registru parohial, folosit între anii 1874-1893, a înregistrat 1261 de români decedați, cei mai mulți, neîndoielnic, din Bistrița. Dintre românii decedați în Bistrița, în această perioadă, doar câțiva nu au fost îngropați în fostul cimitir numit mai înainte, pe rând: *La Păr*, *inferior*, *de jos*, iar între anii 1874-1886 *cimitirul comun*. Este cu siguranță singurul cimitir confesional românesc păstrat deschis, în mod oficial, cu acordul autorităților, după anul 1886. Din acel an se revine, în registru, la denumirea de *cimitirul de jos*, iar din 1888 se bifează doar rubrica semnificând că este vorba despre același cimitir.

Ajuns în acest punct este necesar a prezenta activitatea stăruitoare a conducerii Bisericii greco-catolice din Bistrița de extindere a vechilor cimitire, iar, mai apoi, de deschidere a unui nou cimitir confesional pentru românii uniți din Bistrița. O parte din aceasta a fost expusă în *Reprezentarea comunității bisericești greco-catolice din Bistrița în cauza cimiteriului central*, din anul 1899, document pe care parțial l-am redat la început. Este neîndoios că încă din deceniul al VIII-lea al secolului al XIX-lea, cimitirele românești se apropiau de

⁷ *Ibidem*, date preluate din registru nr. 106, *passim*.

capacitatea maximă. În anul 1873, anul epidemiei de holeră, o decizie de principiu a consiliului orașenesc privea înființarea unui cimitir comun, pentru toate confesiunile din localitate. În același timp, probabil și din cauza numărului mare de morți și a epuizării terenului destinat cimitirului românesc *de sus*, s-a cerut închiderea acestuia. Ambele hotărâri au avut mai mult un caracter formal, după trecerea epidemiei necesitatea înființării cimitirului comun va fi scoasă de pe ordinea de zi, iar o hotărâre cu caracter executoriu de închidere a cimitirului românesc, în discuție, va fi adoptată de reprezentanța orașului doar în anul 1886. Însă problema extinderii „Cimitirului de sus”, pe cheltuiala orașului, a fost susținută de Biserica greco-catolică în chiar timpul epidemiei de holeră, în august 1873, dar și în martie 1875. Cele două întâmplări ale comunității românești nu au primit niciun răspuns, astfel că într-un nou demers, la 20 aprilie 1879, se solicita „lărgirea cimitirului greco-catolic din jos de oraș pe spesele orașului”. Cererile vor fi respinse de către reprezentanța orașului sub motivul că toate confesiunile își susțineau cimitirele prin propriile mijloace, astfel că nu putea fi ajutată doar confesiunea greco-catolică⁸.

În anul 1883 românii bistrițeni au ales un teren într-un loc numit atunci „Hebel”, zona pâraului ce curgea dinspre Jelna în Bistrița, urmând a fi răscumpărat de la cetățeanul Carol Müller, teren pe care urma a se deschide un cimitir greco-catolic. La 9 decembrie 1883, reprezentanța orașului nu este de acord cu locul ales, invocând părerea comisiei de experți desemnată în cauză. Recursul comunității românești a fost înaintat consiliului orașenesc de către protopopul Alexandru Silași, la 14 ianuarie 1884. Se scria primăriei că nu exista un motiv viabil pentru a fi opriți să deschidă un nou cimitir, pe cheltuiala proprie, iar motivația respingerii nu putea fi susținută. Experții au invocat argumente ce se circumscriau condițiilor de ordin sanitar, în fapt ținând cont doar de opinia proprietarilor vecini. Apoi, procedura a fost ordonată pe 26 noiembrie la ora două după amiază, iar rezoluția s-a dat în aceeași zi la orele trei. De asemenea, dacă se invocau circumstanțe de ordin sanitar pentru acel teren, „celelalte cimitire, în specie cel mare urban este în loc cu mult mai închis”, și deci mai nepotrivite raportat la legea de ordin sanitar⁹.

O nouă încercare a Bisericii Unite, după respingerea recursului din 1884, a fost făcută în ianuarie 1885 prin cumpărarea „locului de la Reschner”, urmată de un nou refuz al consiliului orașenesc pe aceleași pretexte de ordin sanitar. Situația a ajuns în dezbaterile consiliului municipal al comitatului Bistrița-Năsăud, vicecomitele comitatens solicitând orașului Bistrița deschiderea unui cimitir comun. La 10 ianuarie 1886, consiliul orașenesc își da avizul de principiu pentru înființarea cimitirului orașenesc, comun¹⁰.

Probabil că demersurile românilor au fost considerate agasante de către mai marii orașului Bistrița din acel timp. Poate și de aceea la 7 august 1886, cu decizia nr. 4355, invocând autoritatea articolului 117 din legea XIV/1876, magistratul orașului Bistrița hotărăște închiderea cimitirului românesc *de sus*¹¹. Trebuie precizat că în anul 1886 s-au mai făcut câteva înmormântări în acel cimitir, după care, conform registrului parohial (1874-1893), românii din Bistrița au fost îngropați numai în Cimitirul de Jos.

La 4 septembrie 1886, cu rezoluția nr. 5005, consiliul orașenesc Bistrița oprește îngroparea și în cimitirul din jurul bisericii greco-catolice. Deci, în acest cimitir s-au făcut înmormântări până în acel an, cu toate lacunele din registrul parohial, semnalate anterior. Noua decizie a fost prezentată de protopopul Silași enoriașilor, în biserică, în data de 19 septembrie¹². În urma acestor interdicții conducerea Bisericii greco-catolice se adresează, din nou, consiliului orașenesc arătând că: „subscriii reprezentanți ai suburbiului de sus și cei interesați am cumpărat un loc de țințirim interimar, până la deschiderea unui central, acum în pertractare, în grădina lui Ion Petri, afară de suburbiu”, în partea de sus a localității. Onoratul magistrat este rugat să le dea concesiune pentru acel scop, „cu atât mai vârtos că țințirimul din jos unde suntem avizați cu îngroparea morților e plin ca și cel de sus”¹³. Răspunsul vine la începutul lunii octombrie 1886 în mai vechile formulări.

Primăria orașului Bistrița va proceda metodic. Înființarea unui nou cimitir, al orașului, pentru toate confesiunile, a fost evaluată la suma de 3989 florini și 68 cruceri. În acest scop, s-a decis contractarea unui împrumut de 4000 de florini de la „Institutul săracilor”, împrumut despre care „Reprezentarea” românilor afirmă că nu ar fi fost ridicat, lucrările de construcție folosind lemn din pădurile orașului iar amenajarea

8 *Reprezentarea comunității biserice greco-catolice din Bistrița în cauza cimiteriului central*, p. 4-5.

9 ANBN, fond Protopopiatul greco-catolic Bistrița, dosar 37/1884, f. 6-7.

10 *Reprezentarea....* p. 6.

11 ANBN, fond Protopopiatul greco-catolic Bistrița, dosar 44/1886, f. 1.

12 *Ibidem*, f. 10.

13 *Ibidem*, f. 6.

fiind făcută în regie proprie, de către angajații primăriei. La 22 noiembrie 1891, consiliul orășenesc a adoptat un regulament al cimitirului, numit central, a stabilit ordinea de îngropare și taxele ce trebuiau a fi plătite orașului. Sumele de bani pentru o singură îngropare, însumate, se ridicau la 9 florini și 60 cruceri (5 florini pentru un mormânt de o persoană, 4 florini pentru săparea gropii etc.)¹⁴.

Noul cimitir fusese deschis de către Primăria Bistrița în ideea că acolo vor fi înmormântați doar românii din oraș, pentru că ceilalți locuitori, de alte confesiuni decât cea greco-catolică și ortodoxă, înmormântau încă în cimitirele aparținând de comunitatea etnică și confesiune. În ședința senatului bisericesc greco-catolic Bistrița, din 1 august 1892, președintele acestuia, protopopul Alexandru Silași arăta că „a primit scrisoare de la căpitanul comunei Bistrița, prin care țințirurile greco-catolice se închid, respectiv nu mai este iertat acolo morții ai îngropa, ci în cel nou...”. Pentru că taxele în acest cimitir, nou, erau „prea mari pentru poporul nostru, de la 3-5 florini v. a., afară de taxa gropilor”, Alexandru Silași a propus senatului cumpărarea unui loc „imediat lângă țințirumul în cestiune, unde apoi să dispunem noi, pentru noi”. Senatul bisericesc a primit propunerea și a însărcinat doi curatori să cumpere terenul din banii bisericii, apoi să se facă repartiție pe popor 1 florin de fiecare cap de familie¹⁵.

Deschiderea *Cimitirului Central*, pe dealul Târpiului, se pare că s-a făcut doar în 1893, comisia administrativă a comitatului procedând, probabil, la stabilirea pe teren a ordinii de îngropare. Cu toate că era un cimitir comun, fiecărei confesiuni i s-a repartizat o anumită parte a acestuia. Bisericii Unite i-a fost atribuită în urma acestei împărțiri partea de jos a cimitirului. Numai că românii nu vor renunța ușor la îngroparea în cimitire confesionale. În aprilie 1893, discutându-se într-o ședință a senatului o mai veche decizie de reparare a școlii și cimitirelor de sus și de jos, senatul a hotărât ca cimitirul din sus de oraș să se îngrească cu sârmă, însemnând în fapt că era închis, iar cel de jos cu scândurile celui de sus¹⁶. Aceasta dovedește continuitatea îngropării în cimitirul românesc din partea de jos a orașului, chiar împotriva soluției impuse cu ajutorul poliției.

Deschiderea noului cimitir, orășenesc, nu a mulțumit deci pe românii bistrițeni. Dezideratul lor era de a avea, ca și celelalte biserici, un cimitir confesional. De aceea, ei au cumpărat un teren deasupra *Cimitirului Central*, conform rezoluției senatului bisericesc din august 1892, pe care l-au destinat a fi cimitir confesional. În aprilie 1893, protopopul Alexandru Silași își exprima părerea că ar fi bine să se îngrijească mai de timpuriu de îngrădirea locului cumpărat pentru cimitir. În același timp s-a făcut și o „rugare” magistratului orășenesc să fie aprobată îngrădirea, în vederea funcționării în viitor în bune condiții a cimitirului parohial¹⁷. Numai că, ceea ce pentru ceilalți bistrițeni, de altă origine și religie, era relativ simplu, pentru români se vedea a fi complicat; se ridicau varii bariere, invocându-se ca pretexte aspecte din legislația de ordin sanitar etc.

Interdicții peste interdicții, acolo unde petiționarii erau români. Problema cimitirului confesional nu era însă atunci cea mai importantă pentru românii bistrițeni. Ea se suprapune peste acțiunile Bisericii greco-catolice, din perioada 1892-1895, de cumpărare a edificiului fostei mănăstiri a minorităților din Bistrița. Atât Primăria Bistrița cât și autoritățile administrative ale comitatului s-au opus din răspuțeri. Comitele suprem îl „informa” pe ministru de culte și instrucțiune, de a cărui aprobare depindea cumpărarea bisericii, că românii bistrițeni nu ar avea nevoie de o nouă biserică, fiindcă cea veche era cât se poate de corespunzătoare! Rezoluția favorabilă a ministrului de culte și instrucțiune a fost rezultanta intervenției, la Budapesta, a fostului deputat dietal Iosif Gall, atunci în Casa Magnaților - camera superioară a Parlamentului ungar - pe care îl întâlnim și ca martor, la Arad, acolo unde au fost definitivare hârtiile de vânzare-cumpărare. Datorită acțiunilor sale benefice, Parohia greco-catolică Bistrița îl plasa pe primul loc printre binefăcători, trimițându-i scrisori de mulțumire chiar și în anii următori. Iosif Gall a donat și 50 de florini în contul cumpărării bisericii. Alte personalități importante în această luptă de uzură cu autoritățile au fost avocații Demetriu Ciuta și Dănila Lica, precum și memorandistul Gabriel Tripon. Nu trebuie uitați românii de rând, pe care se va repartiza suma de 35000 florini plătită minorităților. Mai menționăm că pentru a putea fi convinși ministru de culte și instrucțiune au fost trimise poze, la Budapesta, cu cele două biserici, cea veche românească și cea a minorităților¹⁸.

14 *Reprezentarea...* p. 7.

15 ANBN, fond Oficiul parohial greco-catolic Bistrița, dosar 325, Registrul: *Protocolul ședințelor senatului bisericesc al comunității greco-catolice din Bistrița (1885-1895)* f. 46.

16 *Ibidem*, f. 49.

17 *Ibidem*.

18 În aproape toate ședințele comitetului bisericesc din perioada 1893-1895 la punctul întâi era dezbătut stadiul problemei. A se vedea registrul parohial 1885-1895.

În ședința comitetului bisericesc greco-catolic, din 21 ianuarie 1894, a fost readusă în discuție problema noului cimitir confesional greco-catolic. Consiliul orășenesc Bistrița se pronunțase împotriva acestuia sub pretextul că fusese deschis unul orășenesc, comun. Recursul decis la acea întrunire, a celor mai importante personalități reprezentate în senatul bisericesc, a fost înaintat reprezentanței orașului și comisiei administrative a comitatului Bistrița-Năsăud. Din motivația acestuia aflăm că la împărțirea *Cimitirului Central* greco-catolicilor din Bistrița li s-a repartizat „partea de la vale a cimitirului central”, care nu corespundea pentru că se umplea cu apă. Terenul cumpărat de greco-catolici, deasupra *Cimitirului Central*, nu putea fi declarat nepotrivit din punct de vedere sanitar, pentru că atunci și acesta din urmă ar fi fost tot necorespunzător. Faptul că exista un cimitir orășenesc, comun, nu putea servi ca bază pentru respingerea cererii românilor de a avea un nou cimitir confesional, pentru că celelalte confesiuni din Bistrița puteau folosi vechile cimitire confesionale. Apoi, „nici spesele nu motivează respingerea cererii noastre”. În final, se solicita anularea deciziei anterioare, „iar confesiunii greco-catolice ai concede deschiderea cimitirului cumpărat prin ei”¹⁹.

Toată această activitate petiționară este o consecință a epuizării terenurilor fostelor cimitire românești confesionale și, respectiv, a interdicțiilor de a se mai înhuma în acele locuri. La mijlocul anului 1894 s-a interzis îngroparea și în cimitirul românesc *de jos*. Decizia a fost impusă cu ajutorul poliției în luna decembrie 1894. Am specificat anterior că preotul-protopop Alexandru Silași a completat lacunar partea care ne interesează din registrul parohial 1874-1893. În ultimul registru studiat, cel care înregistrează decedații între anii 1894-1908, Alexandru Silași nu completează deloc rubrica privind cimitirul în care s-a făcut înhumarea. Astfel că suntem nevoiți a apela, parțial, și la deducții. Între anii 1894-1901 au fost înscrise în acest ultim registru 628 de decese. Alexandru Silași a murit la 19 mai 1901 și a fost înmormântat în cripta familiei din cimitirul evanghelic-luteran, iar slujba a fost oficiată de 35 de preoți. Preoții Simion Seni și Eliseu Mureșan, ca preoți îngropători după decesul protopopului, completează și rubrica atât de văduvită ani întregi: „locul și cimitirul unde s-a îngropat”. Cimitirul în care se făceau îngropările în anul 1901 era cel central, adică cel orășenesc, comun. Din august 1901, Gherasim Domide, noul protopop, notează la această rubrică: „cimitirul parohial” sau „cimitirul greco-catolic”. În anii următori sintagma „parohial” sau „greco-catolic” este întâlnită aproape peste tot. Asta înseamnă că cimitirul confesiunii greco-catolice de pe strada Târpiului, deasupra celui „central”, se deschisese după moartea lui Alexandru Silași²⁰.

Revenind la activitatea revendicativă a Bisericii Unite și la disputa cu autoritățile orășenești, readucem în atenție situația din ultimul deceniu al secolului al XIX-lea. Petiția din ianuarie 1894 a bisericii greco-catolice, cu dublu scop, îmbunătățirea condiționalităților de îngropare în *Cimitirul Central* și aprobarea constituirii cimitirului nou, confesional, nu s-a bucurat de rezultatele dorite. Alte două aspecte merită reținute, de la sfârșitul anului 1894: rezoluția reprezentanței orașului Bistrița din 23 decembrie 1894 de închidere a *Cimitirului Central*, abia deschis, și oprirea înmormântărilor în vechiul cimitir românesc din *jos de oraș* cu sprijinul poliției. Prima rezoluție nu va fi aplicată, iar a doua a avut drept consecință înhumarea românilor în perioada 1895-1901 numai în cimitirul orășenesc.

La închiderea ultimului cimitir românesc, *cel de jos*, magistratul orășenesc a procedat în manieră cunoscută. În ședința din 18 noiembrie 1894 a senatului Parohiei greco-catolice Bistrița, dedicată în principal ultimelor evoluții în achiziționarea bisericii, un curator, Ioan Gheție a întrebat dacă se cunoaște că țințirumul din jos de oraș era îngrădit cu sârmă de către autoritatea orășenească? Comitetul nu știa nimic, dar decide să se informeze la fața locului prin protopopul Alexandru Silași și fruntașul național Gabriel Tripon. La următoarea întrunire a senatului bisericesc, din 16 decembrie 1894, Alexandru Silași „face cunoscută pedeapsa ce a căzut din partea magistratului pentru îngroparea morților în țințirumul fost oprit, din jos de oraș”. Amenda a fost de 20 florini. Pe lângă amendă, magistratul orașului Bistrița a pretins și „spesele avute cu cimitierul din jos de oraș ce l-a îngrădit cu drot, suma de 37 florini, pe care în termen de 15 zile suntem a se solvi”. În această luptă surdă, petiționară, se mai face un recurs: împotriva îngrădirii cimitirului de jos prin autoritățile orășenești. Îngrădirea cu sârmă semnifica sfârșitul înhumărilor în ultimul cimitir românesc din Bistrița, cimitir atestat de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. O altă decizie a comitetului bisericesc greco-catolic, luată în aceeași zi, a fost să nu se cedeze primăriei Bistrița în privința înființării unui cimitir nou, parohial²¹.

19 ANBN, fond Protopopiatul greco-catolic Bistrița, dosar 77/1894, f. 6-9.

20 *Ibidem*, fond Registre parohiale de stare civilă, registru nr. 108.

21 ANBN, fond Oficiul parohial greco-catolic Bistrița, registru nr. 325, *Protocolul ședințelor senatului bisericesc al comunității greco-catolice din Bistrița (1885-1895)* f. 66-71.

În anii următori, în ședințele comitetului bisericesc a fost păstrată pe ordinea de zi problematica viitorului cimitir confesional. Astfel, în 31 martie 1895, se cerea avocaților Demetriu Ciuta și Gabriel Tripon să rezolve problema pe cale administrativă, „ca acel loc cumpărat să poată fi cimitir românesc ori separat ori alăturat la Centralfridhof”²². În decembrie 1895, senatul bisericesc greco-catolic îi însărcinează, din nou, pe cei doi avocați să afle pe ce cale s-ar putea câștiga pentru români dreptul de a-și deschide cimitir confesional lângă *Cimitirul Central*²³. Nu ne îndoim de seriozitatea, patriotismul și combativitatea celor doi avocați, cunoscuți și ca lideri locali ai Partidului Național Român. Gabriel Tripon era la acea dată și membru în comitetul executiv al PNR. Numai că poziția lor pe plan național putea să nu fie un atu într-o problemă chiar și mai degrabă administrativă.

Cel care va rezolva problema cimitirului parohial, în sensul dorit de români, a fost Leon Scridon, vicenotar comitatens, cel mai înalt funcționar de origine română din conducerea comitatului Bistrița-Năsăud. Prezent la ședința comitetului bisericesc din 26 februarie 1899, era membru al senatului greco-catolic, el prezintă „rugarea” compusă de el pentru aprobarea înființării cimitirului românesc, care să fie înaintată primăriei orașului Bistrița. Senatul bisericesc hotărăște ca acea „rugare” să se tipărească în mai multe exemplare, în trei limbi, iar fiecare membru din comitetul bisericesc să primească câte un exemplar. Se numește și o comisie: protopopul Alexandru Silași, Vasile Ranta - fost judecător regesc, Gabriel Tripon și Leon Scridon, care să înainteze memoriul primarului orașului Bistrița²⁴.

Memoriul nu putea fi decât *Reprezentarea comunității bisericești greco-catolice din Bistrița în cauza cimitirului central*, care poartă data de 29 octombrie 1899, dată a unui prezumtive ședințe a comitetului bisericesc. Numai că în registrele parohiei nu apare menționată nici o întrunire a comitetului bisericesc în acea dată. Mai mult, în ședința din 20 mai 1900 a comitetului bisericesc, Leon Scridon, membru în comitet, „așterne o nouă reprezentare în cauza înființării cimitirului confesional”. Rezoluția comitetului a fost ca „reprezentarea alăturată ce s-a citit se primește și aceea este a se așterne în timpul cel mai scurt comunității orașului”. De asemenea, Leon Scridon este rugat să urmărească traducerea în limba germană și soluționarea favorabilă a cauzei²⁵.

La 12 iulie 1900, Leon Scridon informa senatul confesional greco-catolic că rezolvase chestiunea cimitirului parohial. De asemenea, a mai propus să se cumpere loc din vecinătate pentru mărirea cimitirului respectiv și apoi să se treacă la îngrădirea lui. Propunerile lui Scridon au fost primite. În zilele următoare, prin curatorii bisericii s-a mai cumpărat teren în zona numită „Poderei”, în valoare de 2200 florini²⁶.

Scrisoarea oficială a magistratului urban prin care se informa Parohia greco-catolică Bistrița de rezoluția favorabilă poartă numărul 8540/ 25 august 1900. Ea a fost citită în ședința senatului bisericesc din 2 septembrie 1900, dată la care s-a cerut urgentarea încheierii contractului de vânzare-cumpărare și întăbularea terenului nou cumpărat, apoi formarea unei comisii care la fața locului să hotărască cât din pământul aparținând bisericii să fie îngrădit cu destinația de cimitir confesional. În luna septembrie s-a făcut o repartizare pe enoriași greco-catolici pentru suma necesară îngrădirii cimitirului, iar mai târziu a fost adoptat un Regulament pentru cimitirul parohial²⁷. Deschiderea acestuia s-a făcut la jumătatea anului 1901, după moartea protopopului Alexandru Silași, așa cum atestă înscrisurile din registrul parohial.

Exemplele păstrate astăzi din *Reprezentarea comunității bisericești greco-catolice din Bistrița în cauza cimitirului central*, după cum am arătat, poartă data de 29 octombrie 1899. Apreciem că, totuși, este vorba de ultima variantă a „rugării” elaborată de Leon Scridon, în mai 1900, dat fiind faptul că este păstrată în dosarele Parohiei greco-catolice Bistrița. Inadvertența pe care am semnalat-o nu este de mare importanță. În schimb, conținutul este deosebit de important, ca un istoric al demersurilor bisericii greco-catolice, începând cu anul 1873, de a înființa un nou cimitir confesional. În același timp, dacă acțiunile anterioare au rămas necunoscute publicului bistrițean, ultimul memoriu a fost tipărit în limbile română, germană și maghiară, asigurându-i-se astfel o largă publicitate.

22 ANBN, fond Oficiul parohial greco-catolic Bistrița, registru nr. 326, *Registrul protocoalelor ședințelor senatului bisericesc al parohiei greco-catolice (1895-1901)* f. 7.

23 *Ibidem*, f. 34.

24 *Ibidem*, f. 98.

25 *Ibidem*, f. 121.

26 *Ibidem*, f. 123-124.

27 ANBN, fond Protopopiatul greco-catolic Bistrița, dosar 127/1900, f. 1-3

Bistrița a fost multă vreme după colonizarea sașilor un fief exclusivist al acestora. Faptul că aparținea pământului crăiesc a conferit locuitorilor germani privilegii păstrate până în secolul al XIX-lea. Sălășluirea românilor în mahalalele Bistriței, în număr semnificativ, este atestată în secolul al XVIII-lea. Conscriptiia preoților și parohiilor din dieceza Făgărașului, din 1 octombrie 1750, menționează în suburbia Bistriței, din arhidiaconatul năsăudean, 970 de creștini greco-catolici cu un preot. După încetarea disputelor pe tema uniației, provocate de călugărul Șofronie, noua conscripție din 1762, în care s-a făcut un recensământ al românilor uniți și neuniți, atestă, în aceeași suburbie a Bistriței, 207 familii de români greco-catolici²⁸. Dacă am concede că fiecare familie (soț și soție) avea 2-3 copii numărul acelor români s-ar apropia de 1000.

În istoria acelor români s-a impus ca deziderat esențial construirea unei biserici. Astfel, în anul 1759, protopopul Năsăudului Anton Naszodi, care era și preot al românilor bistrițeni, se adresează Mariei Tereza, pentru ca românii „150 de suflete, afară de servitori și servitoare”, să primească un loc de biserică în cetatea Bistriței, într-un edificiu părăsit și profanat, aparținând odinioară unui ordin călugăresc. Prima tentativă a fost sortită eșecului, mai ales pentru că se revendica un imobil din „cetate”²⁹.

În anul următor, mai multe persoane se adresează Episcopiei de Făgăraș pentru numirea preotului Popa Dumitru, ales de ei, ca paroh unit în Bistrița. Petenții fac acest demers în numele a 140 de români bistrițeni³⁰. Cert este că în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, chiar fără a avea biserică propriu-zisă, liturghia se săvârșea într-un paraclis din zona numită „Hrube”. Pentru că oamenii sunt muritori, impunându-se existența unui loc de îngropare, apreciem că primul cimitir al românilor bistrițeni a fost tot în acea zonă a Hrubelor. Acesta este atestat în registrul parohial la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Începuturile existenței lui, însă, datează cel puțin din al doilea deceniu al secolului al XVIII-lea. Disputele româno-săsești sunt mai bine cunoscute după 1750. Episodul din anul 1762, cu implicarea prepozitului George Maior și ridicarea unei construcții pentru clopote, în Hrube, a fost relatat de Virgil Șotropa în „Arhiva Someșană”. Românii nu aveau biserică și pământuri bisericești, cum de altfel se afirmă și în conscripția din anul 1750, dar un cimitir trebuiau să aibă; chiar fără ca terenul să le fi fost încuviințat în proprietate de către magistratul săsesc.

În urma solicitărilor repetate de a li se permite construirea unei biserici, respectiv acorda un loc pentru biserică, în anul 1783 magistratul orașului Bistrița va da un aviz favorabil; românilor greco-catolici li s-a atribuit un teren de 16 stânjeni lățime și 34 lungime în afara orașului (azi str. Crinilor). Punerea în posesie s-a făcut doar în anul 1786³¹. În acel loc va fi construită prima biserică românească din Bistrița, cu hramul *Intrarea în biserică a Sfintei Născătoare de Dumnezeu*, în care s-a celebrat liturghia timp de un secol, respectiv până în anul 1895. Pe o parte din acel teren, a luat ființă cimitirul bisericii, la același sfârșit de secol al XVIII-lea. Numai între anii 1799-1818, în perioada de început, acolo au fost înhumați cel puțin 36 de români, aflați în fruntea parohiei Bistrița.

Primul registru al parohiei greco-catolice redă pe prima filă o hotărâre a românilor bistrițeni, din anul 1788, de adunare a fondurilor bănești necesare construirii bisericii: *Protocolu. Annu 1788 Decembrie 27 am prinsu a strânge bani de la poporul nostru a Bistriței celu bine pravoslavnicu pe sama S[fintei] Biserici ca să să poată adică oară zidi prin noi....* Sunt trecute apoi diverse persoane cu sumele donate. Se înțelege că donațiile au fost făcute și în anii următori pentru că sunt trecute și sume „globale din ziua Crucii din anul 1793”. Construirea bisericii credem că a început în anul 1790, sau în acel s-a adunat lemnul și a început cioplirea lui. Biserica fusese terminată, în linii generale, doi ani mai târziu. La 13 iunie 1792 au fost aduse la noua biserică: icoanele, altarul, clopotele etc., de la vechiul loc de închinare. În octombrie 1794 a fost donată sfânta masă, de piatră, „la sfânta Biserică nouă a Bistriței”, pentru a fi pusă în altar. Ea este amintită în inventarul bisericii din 1894³².

28 Vezi conscripțiile din 1750 și 1762 în Costin Feneșan, *Izvoare de demografie istorică. Secolul al XVIII-lea. Transilvania*, București, 1986, vol. I, Pentru parohia din suburbia Bistriței, pp. 288 și 313.

29 Virgil Șotropa și Dr. Alexandru Ciplea, *Documente bisericești*, în „Arhiva Someșană”, nr. 2, p. 40.

30 *Ibidem*.

31 Virgil Șotropa, *Lupta românilor bistrițeni pentru biserică*, în „Arhiva Someșană” nr. 3, 1925, p. 38.

32 În inventarul bisericii din anul 1894 se mai scria că registrul parohial, din care am redat informațiile de mai sus, datează din anul 1795. Se poate ca biserică să-l fi avut mai târziu, posibil din 1799, de la data consemnării sistematice a evenimentelor legate de starea civilă. Cu toate acestea, sunt trecute informații din anii anteriori, începând cu protocolul din 1788, după cum am văzut, pe diverse file, fără o ordine precisă. Nu poate fi exclus nici faptul ca biserică să fi avut registrul mai devreme.

Apreciem că nu este lipsit de importanță nici aspectul demografic privitor la românii bistrițeni, în secolele al XVIII-lea și în secolul al XIX-lea. Mai jos, prezentăm un tabel cu evoluția demografică după datele pe care le avem la dispoziție din diferite conscripții, șematisme și recensămintele din statul austriac, iar mai apoi din Austro-Ungaria. Românii au locuit la periferiile Bistriței, dacă ne raportăm la nivelul de dezvoltare al orașului în secolele al XVIII - XIX-lea. Intrarea lor în vechea cetate s-a făcut doar după 1848, perioadă de prefaceri edilitare, când au fost dărâmate porțile vechiului oraș medieval. Progresul politic, economic și cultural al românilor bistrițeni este evident în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, mai ales după anul 1876, an în care s-a constituit comitatul Bistrița-Năsăud, iar numeroși intelectuali români s-au stabilit la Bistrița.

Tabel. Evoluția demografică a românilor bistrițeni³³

ANUL	1733	1750	1762	1808	1811	1824	1842	1857	1880	1890	1900
	70* (315)	970	207* (931)	1246	1252	1396	1190	1255	2064	2274	3753

* Conscripțiile din 1733 și 1762 au numărat familiile românești. Conscripția din anul 1733 a fost făcută la inițiativa episcopului Inochentie Micu Klein, iar unitatea de înregistrare a fost familia. În anul 1761 generalul Bucow a ordonat pentru anul următor două conscripții independente. Una trebuia făcută de către autoritățile politico-administrative iar cealaltă de către episcopia Făgărașului prin protopopi. Se urmărea recenzarea familiilor românești ortodoxe sau greco-catolice. O familie poate fi evaluată ca având în secolul al XVIII-lea 4,5 membri. Dacă acceptăm acest lucru numărul românilor din Bistrița, în anul 1733, poate fi apreciat la circa 315. În anul 1762 numărul românilor poate fi estimat la cel puțin 930 locuitori, dar el probabil se apropia de 1000. Pentru anul 1767, după recensământul făcut în 1766 de către ortodocși, episcopul unit Atanasie Rednic menționează pentru Bistrița 970 de locuitori români; probabil a preluat numărul românilor greco-catolici din conscripția din anul 1750. În celelalte coloane, pentru ceilalți ani, este vorba de numărul românilor recenzați. În anul 1811 numărul familiilor românești ajunsese la 230.

Privind datele de mai sus, se poate aprecia că timp de circa 100 de ani (1750-1857) sporul demografic al românilor bistrițeni a fost unul cu totul minor. Desele epidemii, unele cunoscute, cum este cea de holeră din anul 1836, altele necunoscute și-au pus pecetea asupra vieții multor români. Asemenea evenimente negative, coroborate cu starea de inferioritate politică, socială și economică, au făcut ca în prima jumătate a secolului al XIX-lea populația românească a Bistriței, pe ansamblu, să stagneze. A se vedea cifrele din 1811 și 1857.

O nouă epidemie de holeră a lovit orașul în anul 1873. Numărul total al românilor morți în acel an a fost de 185, față de o medie de circa 65 în anii anteriori. Aproximativ 80 din cei decedați, trecuți în registrul parohial, au indicată cauza morții: holera. Numărul celor morți de holeră credem că a fost însă mai mare, dar, poate, preotul nu a identificat pentru toți cauza decesului.

Orașul Bistrița, un important centru meșteșugăresc și comercial în evul mediu, își pierduse la începuturile modernității importanța avută odinioară. Menținerea cu obstinație a unui sistem de privilegii și prejudecăți de către patriciatul săsesc a contribuit la această situație. Populația localității în anul 1720 fusese de 4260 locuitori, iar în 1857 de 5798. Creșterea netă de 1538 locuitori, timp de 137 de ani, reprezintă 25,52%; ea poate părea importantă. Dar, într-o epocă în care în apusul Europei industrializarea și urbanizarea cunoșteau ritmuri fulminante, o localitate cu câteva mii de locuitori, cum era Bistrița, indică stadiul de târg provincial. În perioada dualistă Bistrița a fost o comună urbană, conform legii XVIII/1871. Ea nu accede la statutul de oraș regesc cu drept de municipalitate, cum li se acordase, în virtutea legii XXI/1886, celor mai importante 24 de localități din Ungaria.

33 Pentru anii 1750, 1762 vezi Costin Feneșan, *op. cit.* Idem, anul 1733, p. 100. Pentru anul 1808, la ANBN, Registrul parohial nr. 97 f. 3. Idem 1811, f. 4: *Consignația parohiilor, filialelor, bisericilor, gazdelor, sufletelor, preoților, cantorilor, feților, cununaților, botezaților, morților și ultoților din eparhia Bistriței pe anul 1811.* Idem 1824, f. 51. Pentru anul 1842 vezi *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioceseos Fogarasiensis in Transilvania*, Blasii, 1842, Districtul arhidiaconal Bistrița, p. 194. Pentru anii 1857, 1880, 1900 recensămintele în „*Studia censualia Transsilvanica*” Ed. Staaf, 1997 și 1999. *Recensământul din 1857*, p. 80, *Recensământul din 1880*, p. 82-83. *Recensământul din 1900*, p. 166-167. Pentru anul 1890 vezi *Recensământul din 1890 și recensământul Țiganilor din 1893*, Editura Presa Universitară clujeană, 2009, p. 98-99.

De la începuturile viețuirii românilor în Bistrița, până la începutul secolului al XX-lea, aceștia și-au îngropat morții în patru cimitire, pe care le menționăm cu primele denumiri: *La Hrube*, *La Păr*, *La Biserică* și *La Pod*. Au existat însă și numeroase îngropări în locuri izolate. Românii din localitățile săsești apropiate Bistriței, azi cartiere, erau îngropați în cimitirele localității respective. Așezarea a două cimitire românești la extremitățile de sud-vest și nord-est ale Bistriței indică faptul că în acele zone românii aveau locuințe într-un număr mai mare, dar și statutul lor social, periferic, la sfârșitul secolului al XVIII-lea. În acea perioadă, cetatea Bistriței era un bastion oprit pentru a fi domiciliul românilor. Cimitirele românești aparțineau confesiunii greco-catolice, dar în acestea au fost înmormântați și românii ortodocși din Bistrița, puțin numeroși în secolul al XIX-lea. Recensământul din anul 1880 menționează în Bistrița 76 de credincioși ortodocși, iar cel din anul 1900 un număr de 318. Parohia ortodoxă Bistrița a luat ființă în ultimii ani ai secolului al XIX-lea.

La Hrube – primul și cel mai vechi cimitir românesc din Bistrița. Începuturile existenței lui pot fi plasate, fără teama de a greși, în prima jumătate a secolului al XVIII-lea³⁴. După toate probabilitățile, mai mult o jumătate de secol, *La Hrube* a fost singurul cimitir românesc din Bistrița. După anul 1850 înhumările în acest cimitir au devenit tot mai rare. Am afirmat că ultima îngropare a fost atestată în anul 1868. Este cu siguranță ultima înregistrată în registrul parohial 1858-1874. Nu este exclus ca înmormântări izolate să se mai fi făcut la Hrube, dar, din cauza deficiențelor de înregistrare în registrele parohiale, să nu fie cunoscute. După aproape douăzeci de ani de tăcere, la 15 decembrie 1886, registrul parohial 1874-1893 consemnează o înmormântare la „Rube”, a unei femei născute tot acolo. Un lucru este cert: acest cimitir nu a intrat în vizorul autorităților orașenești, pentru a fi închis. Sfârșitul lui a fost unul „natural”, datorită vechimii și epuizării terenului cu această destinație.

După numărul celor îngropați, în secolul al XIX-lea, *La Hrube* este al treilea cimitir românesc. Așezarea lui este în cartierul cu același nume, nume păstrat până la începutul secolului al XX-lea. Cartierul Hrubenilor ocupa o zonă importantă din partea de est a orașului Bistrița; este vorba de cartierul românesc cel mai vechi și cel mai populat. Românii de la Hrube aveau o situație specială, în fruntea comunității românești fiind atestat un jude, Toader Bilegan, mort în anul 1871, la vârsta de 74 de ani.

Registrul parohial 1858-1874 înregistrează numeroși decedați, născuți în strada Hrubelor, dar înmormântați nu *La Hrube*, în urma umplerii cimitirului, ci în *Cimitirul de Sus*. Numerele de casă, din strada Hrubelor, de unde sunt atestați cei decedați merg până la nr. 240. Fiind vorba în fapt de un cartier întreg, românii locuiau toate acele străzi dar consemnarea preoților atunci când au trecut domiciliul celui mort a fost: „strada Hrubenilor”, „Ulița Hrubenilor”, „în uliță către Hrube”, „în strada cea mare ce trece către Hrube” sau simplu, de cele mai multe ori, „la Hrube”, „la Hrubele”. Considerăm că în secolele al XVIII – XIX-lea zona Hrubelor cuprindea toată actuala stradă Constantin Roman Vivu, numită „strada cea mare a Hrubenilor” sau „Ulița cea mare a Hrubelor”. Un pod, care nu poate fi altul decât cel al Jelnii, apare atestat ca „Podul Hrubenilor din strada cea mare”³⁵. Cu toate acestea, centrul de greutate al Hrubelor, Hrubele - preponderent după 1863, credem că era în fostul cartier Ștefan cel Mare, o stradă foarte importantă fiind strada Vasile Lupu, așa cum era ea înainte de sistematizarea orașului.

Inventarele familiilor românești din Parohia greco-catolică Bistrița, pe anul 1885, fac o disociere în privința străzilor ce ne interesează: „Strada cea mare” și, separat, „Rubele”. În inventarele din 1887/1888, numele acestor străzi, sub care sunt recenzate familiile românești, este următorul: „Strada cea largă de la Hrube” și, din nou, separat, „Hrubele”. Deci este evidentă delimitarea pentru cele două entități ale „Hrubelor”. Unde se afla și se află încă cimitirul *La Hrube* și locul primului lăcaș de rugăciune pentru românii bistrițeni? - este greu de afirmat cu certitudine. Un timp am înclinat spre terenurile unde se antrena o asociație de tir,

34 În zona numită Hrube a fost și primul lăcaș de închinare pentru românii bistrițeni. Deci biserică și cimitir, chiar dacă nu pe aceeași parcelă. Dacă pornim de la faptul că biserica este și o adunare a creștinilor, indiferent de sărăcia sau măreția clădirii, prima biserică românească din Bistrița a fost în zona Hrubelor. Ea apare în mărturie ca paraclis, șopron, șură etc. Doar sub aspectul construcției afirmăm că prima biserică românească din Bistrița a fost construită pe strada Crinilor. În anul 1897, după cumpărarea bisericii minorităților, o scurtă notă, pe o hârtie în care se făcea istoricul acelei bisericii, menționa următoarele: *Parohia greco-catolică din Bistrița în timpurile mai vechi a avut două biserici în suburbiile orașului, una în Rube și una în Maici. Cea din Rube s-a ruinat de mult...* De fapt, acel loc a fost părăsit la construirea bisericii în 1792. ANBN, fond Protopopiatul greco-catolic Bistrița, dosar 99/1897, f. 5.

35 ANBN, fond Registre parohiale de stare civilă, registrul parohial nr. 106 passim.

atestată ca grădină până în anul 1940, în actuala stradă Minulescu, zona Electrica, clădirea nouă. Acea stradă mergea până în râul Bistrița, făcând trecerea printr-un vad, probabil, spre „ruptura Hrubelor”.

În inventarul parohial din anul 1894, cel mai vechi inventar păstrat, dar nici în următoarele, din 1901, 1915 etc., nu se atestă în proprietatea bisericii un cimitir sau teren în Hrube. Pentru cimitirul *La Hrube* trebuie ținut cont de începuturile viețuirii românilor în Bistrița, în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Considerăm că magistratul orașului a stabilit, de nevoie, un loc de îngropare pentru români, dar acel teren nu l-a dat în proprietate, poate nici mai târziu. În timp, comunitatea românilor hrubeni, și deci biserica, a luat cel puțin în posesie acel teren, datorită folosinței. Chiar dacă inventarul din 1894, preluat din cartea funciară, nu atestă un cimitir „la Hrube”, totuși, într-un registru de evidență a veniturilor comunității bisericești din 1895, într-o perioadă de mari nevoi financiare, la capitolul „venituri neprevăzute” apare mențiunea următoare: „Demian Ioan și Năsăudean Mitru solvesc competița vecinătății Hrube”, în valoare de 25 florini³⁶. O sumă de 10 florini este încasată la 9 iulie 1899 de la Maria Ștefan, „bani de ai vecinătății de la Hrube”³⁷. Este posibil ca această vecinătate să însemne arendarea fostului cimitir, cimitir rezervat și spre arendă doar hrubenilor. O altă posibilitate este ca termenul „vecinătate” să desemneze un aranjament financiar oarecare și să nu aibă nici o legătură cu fostul cimitir.

Diverse persoane înaintate în vârstă, născute în Bistrița, mi-au mărturisit că după părerea lor cimitirul *La Hrube* se afla dincolo de Podul Jelnii, pe partea dreaptă. Argumentul adus era că se descoperiseră, mai demult, fragmente osoase în zona fostei cărămidării. Opinia noastră este că cimitirul se afla într-un loc considerat bun în secolul al XVIII-lea, pentru că în disputele româno-săsești este menționat și faptul ocupării acestuia de către locuitorii sași. Fragmentele osoase descoperite la cărămidărie puteau proveni de la cei îngropați „în ruptura Hrubelor”. Asemenea îngropări sunt atestate de registrele parohiale.

Chiar dacă nu avem siguranța deplină, credem că cimitirul *La Hrube* și clădirea unde s-a oficiat liturghia, până la terminarea bisericii în 1792, se aflau în locuri diferite, dar tot la Hrube. Este posibil ca vechiul cimitir *La Hrube* să fi fost aproape de începutul străzii Grădinilor, pe partea stângă, cu o ieșire la strada Cimitirului, așa cu arăta ea în secolul al XIX-lea. Numărul topografic la care ne-am oprit este 530. Anumite indicii circumstanțiale sugerează acest aspect, indicii pe care nu le mai facem cunoscute.

La Pâr. Cimitir atestat în anul 1799, odată cu primele înregistrări în registrul parohial. Numele succesive sub care mai este atestat sunt: *cimitirul inferior la pâr*, *cimitirul inferior*, *cimitirul din jos de oraș*, *cimitirul comun*, *cimitirul de jos* etc. Cimitirul de la pârul Bistriței, cum scria un preot în prima jumătate a secolului al XIX-lea, a fost cel mai important raportat la numărul celor îngropați acolo, în același secol al XIX-lea. A fost închis în anul 1894 în condițiile expuse mai sus. În perioada 1886-1894, a fost singurul loc de îngropare pentru românii greco-catolici. La începutul cercetărilor, am apreciat că așezarea lui fusese la capătul de jos al cimitirului evanghelic-luteran din strada Libertății, din două motive: faptul că în registrul parohial, în perioada 1874-1886, apare formularea de *cimitir comun*, evident nu în sensul comun româno-săsească ci de vecinătate; apoi existența în capătul de jos a acestuia a unei borte, posibil rămasă de la celebrul pâr. Mai apoi, am decis să fiu de acord întru totul cu exprimarea lui Gustav Zikeli: „la colțul unde se ramifică șoseaua spre Schönbirk”; pe partea stângă în direcția de mers spre Sigmir. O hartă a zonei Bistrița, din jurul anului 1880, pare a fi de aceeași părere. Sintagma de *cimitir comun*, cu sens de vecinătate, ar fi posibilă și în acest caz, dat fiind faptul că cimitirul evanghelic este peste drum.

Cimitirul din jos de oraș, conform unui inventar al bisericii din anul 1915, avea o suprafață de 880 de stânjeni³⁸. Era trecut în cartea funciară la coala 46, numărul topografic 7561³⁹. Mult timp, nu am știut din ce motiv inventarul Primăriei Bistrița, din 1940, nu făcea trimitere și la acel număr topografic ca fiind proprietatea bisericii. Era greu de crezut ca terenul fostului cimitir să fi fost vândut, pentru că, pierdut într-un registru greco-catolic de la sfârșitul secolului al XIX-lea, un document menționa faptul arendării *Cimitirului de Jos*, în anul 1949, contra unei sume de 2900 lei.

36 ANBN, fond Oficiul parohial greco-catolic Bistrița, dosar 346, f. 18-19.

37 *Ibidem*, dosar 348, f. 40.

38 Un stânjen pătrat avea în Transilvania 3,596 mp. Vezi vechile unități de măsură vechi românești, în Lazăr Șăineanu, *Dicționarul universal al limbei române*, 1908, apud Wikipedia, „Unități de măsură vechi românești”.

39 ANBN, fond Oficiul parohial greco-catolic Bistrița, dosar 176/1915, f. 4 și 12. Vezi și inventarele bisericii din 1901, dosar 7/1901, f. 8 și 1917 dosar 197, f. 7.

Pe harta cadastrală a orașului Bistrița, numărul topografic 7561 are forma unui dreptunghi cu latura mare orientată spre strada Libertății. Există o distanță oarecare de la șosea până la fostul cimitir, distanță mai mare dacă ne raportăm la strada Sigmirului și unde este localizată o altă delimitare topografică. În inventarele cadastrale, la numărul topografic 7561 este trecută o cruce neagră, fără alte trimiteri la eventuali proprietari. Din anul 1934, locul fostului cimitir apare parcelat cu două locuri pentru casă, cu 263 și 264 stânjeni.

În registrul cu licitațiile organizate pentru locurile bisericești, în perioada 1912-1943, rezultă că din trei în trei ani fostele cimitire de jos și de sus erau date în arendă cu următoarele condiții: să nu fie păscute cu vitele, să fie îngrijite pietrele de mormânt și să nu fie înstrăinate, să fie păstrată mejdia etc. Arendarea *Cimitirului de Jos* poate fi urmărită până în anul 1932, după care el nu mai apare specificat în acest registru, de arendă, alături de cimitirul de sus și de cel de pe Poderei - noul cimitir⁴⁰.

Adevărul dureros al pierderii cimitirului l-am aflat târziu, considerând nefiresc faptul că nu mai era atestat în inventarele parohiei. El este următorul: o comisie de expropriere a decis, la 30 septembrie 1927, să exproprieze pentru loturi de casă „cimitirul din jos de oraș în mărime de 800 m² în care de 30 de ani nu se mai îngroapă nimeni”⁴¹. Acest act samavolnic, o culme a rapacității și cinismului, a fost validat în justiție printr-o decizie a Tribunalului Bistrița. În ședința comitetului bisericesc, din 24 iunie 1933, se anunța că: „apelul înaintat de biserică e respins, rămânând definitiv expropriat cimitirul”. Un ultim demers la instanța superioară era de prisos, fiind tardiv, după cum aprecia avocatul Gavrilă Linul. De menționat că ultima cale de atac în justiție a fost ratată dintr-un motiv de procedură, iar după 40 de ani de la închidere existau dificultăți în a se reține suprafața fostului cimitir. Decizia luată în 25 iunie 1933 de conducerea parohiei a fost de a se negocia cu cei împrumietăriți, pentru a le cumpăra loturile pe seama bisericii⁴². Fără succes, după cum se vede.

Într-un registru de defalcare a moșiilor expropriate din Bistrița, decizia 290/1927 privea numărul topografic 7561, adică „șesul din jos – moșia Bisericii greco-catolice din Bistrița” în suprafață de 880 stânjeni – expropriat în favoarea statului⁴³. Totuși, împrumietărirea s-a făcut pe 527 de stânjeni, cele două loturi atestate în inventarele cadastrale în 1934, pe când cimitirul avea o suprafață de 880 de stânjeni. Ce s-a întâmplat cu suprafața rămasă, nu știm.

Nu este exclus ca și înstrăinarea cimitirului *La Hrube* să fi avut loc în același mod, adică prin împrumietărire. Pe de altă parte, este posibil ca mențiunea din 1949, de arendare a *Cimitirului de Jos*, să fie o greșeală, referința să fie, în fapt, la *Cimitirul de Sus*. Ori, poate, era vorba de ce mai rămăsese, dacă a mai rămas ceva în folosința bisericii. Precizarea sună în felul următor: „cimitirul din jos 2900 lei cu locuințe tăiate”.

La Biserică. Cimitir rezervat notabilităților religioase, politice și culturale ale românilor din Bistrița. Este atestat în anul 1799, dar existența lui datează cel mai probabil de la construirea bisericii greco-catolice, din 1790/1792, sau, poate, de la punerea în posesie a locului de către magistratul orașului, în 1786. Tot complexul din acea zonă de pe strada Crinilor: locul primei adevărate biserici românești, prima școală confesională, Grădinița nr. 9 de astăzi fostă școală confesională greco-catolică, cimitirul bisericesc – atât cât mai este păstrat – reprezintă **sanctuarul românilor bistrițeni**. Repunerea grabnică în valoare și scoaterea din anonimat a celor ascunse după gardul grădiniței (vezi pozele din anexă) este o cerință creștină și patriotică, în același timp. Este cimitirul care, fizic, mai poate fi, măcar în parte, recuperat pentru memoria spirituală a celor care mai simt românește. Asta dacă faptul creștin și cultural, responsabil, nu este identificat cu trăsăturile pe care onorata reprezentanță de astăzi, consiliul local, le finanțează cu emfază. În inventarul Parohiei greco-catolice Bistrița, din anul 1915, pentru numărul topografic 86, din cartea funciară, stă scris: „cimitir vechi în strada din afară a cetății”, în suprafață de 843 stânjeni⁴⁴. La același număr topografic, printre proprietățile bisericii, în 1940, cu o suprafață de 30,24 ari, apare mențiunea „grădină și cimitir vechi”⁴⁵. Alte suprafețe din acea zonă, însumate, cu destinația de grădină, sub diferite numere topografice, atestă în 1940 încă 30,50 ari în proprietatea bisericii, „din timpuri vechi”⁴⁶.

40 ANBN, fond Oficiul parohial greco-catolic Bistrița, dosar 341 passim.

41 *Ibidem*, dosar 328, f. 35. Referirea la 800 m² cât se scria în registrul parohial este o greșeală, pentru că cimitirul avea 880 de stânjeni, deci 31,65 ari, și a fost expropriat în totalitate.

42 *Ibidem*, f. 118-119.

43 ANBN, fond Comisia de ocol pentru expropriere și împrumietărire din Bistrița, dosar 89, f. 2.

44 ANBN, fond Oficiul parohial greco-catolic Bistrița, dosar 176/1915, f. 4.

45 ANBN, fond Primăria orașului Bistrița, dosar 15, f. 24.

46 *Ibidem*.

Prima biserică românească din Bistrița, construită în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, era înconjurată de morminte în anul 1870, conform unui plan de situație al bisericii și școlii, din acel an. Avea o lungime de 10 stânjeni și o lățime de 3 ½ stânjeni. Locul ei nu a fost acolo unde, astăzi, o construcție din lemn și o troiță, din strada Crinilor, îi țin locul, ci puțin mai în spate și la stânga, într-un unghi oblic față de stradă, cu altarul orientat spre est. Asta nu știrbește cu nimic actul creștinesc a unor oameni, care au urmărit menținerea în memoria românilor bistrițeni a locului primei biserici românești, și păstrarea neatinsă a unor morminte, pe care nu le mai dorea nimeni în anii optzeci ai secolului trecut⁴⁷. Cimitirul bisericesc se împărțea în două, astfel că inventarul bisericii din 1894 menționa două țințirimuri, fiecare cu câte o răstignire⁴⁸. O parte a mormintelor se aflau în dreapta și în spatele bisericii, din acestea păstrându-se până astăzi, celelalte erau spre strada Crinilor, dispărute între timp.

La Pod. Probabil că este ultimul cimitir românesc înființat, raportându-ne la datele care ne sunt disponibile. Sub această denumire este menționat în anul 1814, cu o singură înmormântare, pentru ca în anii următori în acest cimitir să fie îngropați numeroși români. Avem toate motivele să credem că cimitirul *La Pod* este mai vechiul loc de îngropare *La Morminte*, atestat în 1800 și 1801 cu câte o înmormântare, iar în 1808 cu 12 înhumări. Este posibil să se fi făcut înmormântări sporadice în acest cimitir și la sfârșitul secolului al XVIII-lea. În secolul al XIX-lea este al doilea cimitir românesc, raportat la numărul celor îngropați. Denumirea și-a împrumutat-o de la podul de peste Canalul Morii, situat în zona din fața Spitalului Județean de astăzi. Așezarea cimitirului poate fi delimitată de repere identificabile: Han și „Electro”, de pe Calea Moldovei. Canalul Morii curgea aproximativ pe direcția est-vest, puțin oblic spre Han, la jumătatea distanței dintre strada Grânicerilor și Calea Moldovei. Cimitirul *La Pod* ocupa aproximativ jumătate din acel spațiu, în partea dreaptă pe direcția de curgere a canalului. Pe o hartă cadastrală din anul 1914, numărul topografic al cimitirului este 5678. Mai este atestat și cu următoarele denumiri: *cimitirul superior la pod*, *cimitirul superior*, *cimitirul de sus*, *mormântariul de sus la Piu* etc.

Decizia de închidere, oficială, din partea primăriei Bistrița, a fost emisă în anul 1886, chiar dacă o cerere de oprire a înmormântărilor în acest cimitir fusese adoptată în 1873, în timpul epidemiei de holeră. Este posibil să se fi făcut înhumări până în anul 1892, pentru că în anul 1890, în ședințele senatului bisericesc, era discutată necesitatea reparării gardului, iar în mai 1892 biserica greco-catolică din localitate mai primește o înștiințare, din partea poliției, de interzicere a înmormântărilor în toate cimitirele confesionale românești. Se deschisese între timp *Cimitirul Central* conform statutului din 1891. Cert este că, în anul 1893, *Cimitirul de Sus* era îngrădit cu sârmă ca expresie a faptului că era închis.

În anul 1940, în documentația cu proprietățile din Bistrița ale Bisericii greco-catolice, numărul topografic 5678, alături de 5677/3 și 5677/5, apare cu destinația de fânaț. În total 41,18 ari, între Han și „Electro”⁴⁹. Inventarul bisericii din 1915 menționa, la numărul topografic 5678, „cimitir din sus de oraș”, cu o suprafață de 490 de stânjeni⁵⁰.

Poate ca o consecință a exproprierii *Cimitirului de Jos*, în anul 1933, Primăria Bistrița aproba o mai veche cerere a parohiei greco-catolice prin care „cimitirul din sus, spre Aldorf, s-a mărit”⁵¹. Printre cei care și-au exprimat intenția de a deține locuri pentru morminte în acest cimitir a fost și Victor Moldovan, cel mai important om politic al perioadei interbelice din județul Bistrița-Năsăud. Reluarea înmormântărilor a făcut ca acest cimitir să fie mai bine cunoscut de bistrițeni. Este posibil ca mormintele vizibile în anii 70 ai secolului trecut să fi fost din perioada interbelică. De aceea nu exista nici o umbră de motiv ca acolo să se fi construit locuințe.

Deschiderea în anul 1901 a noului cimitir parohial de pe strada Târpiului, a pus într-un con de umbră vechile cimitire românești. Treptat, cu trecerea timpului, ele ies din conștiința publică. În anul 1937, Biserica greco-catolică mai cumpăra un teren, lângă cimitirul parohial de pe dealul Târpiului, de 1 ½ iugăre, de la văduva lui Emrich Martin⁵². Se avea în vedere expansiunea elementului românesc din Bistrița, apreciindu-

47 ANBN, fond Protopopiatul greco-catolic Bistrița, dosar 21, f. 28.

48 *Ibidem*, dosar 76. Inventarul bisericii greco-catolice din anul 1894.

49 ANBN, fond Primăria orașului Bistrița, dosar 15, f. 24.

50 ANBN, fond Oficiul parohial greco-catolic Bistrița, dosar 176, f. 4.

51 *Ibidem*, dosar 328, f. 111.

52 ANBN, fond Protopopiatul greco-catolic Bistrița, dosar 604/1937, f. 7.

se că în viitor se impunea mărirea cimitirului parohial. Până la începutul celui de-al doilea război mondial, terenurile deținute de către greco-catolici, numai cu destinația de cimitir, pe dealul Târpiului, se ridicau la circa trei hectare. Însă toate pământurile Parohiei greco-catolice Bistrița, mai înainte, în anul 1919, conform actelor de declarare a proprietății, erau de 30 iugăre și 734 stânjeni. Într-un inventar din 1 septembrie 1928, suprafețele pe care biserica le mai avea după reforma agrară erau de numai 13 iugăre și 444 stânjeni⁵³.

După instaurarea comunismului în România, Biserica Greco-Catolică a avut un destin cunoscut. Nouă organizare a Bisericii Ortodoxe pe plan local, în cinci parohii, începând din anul 1948, îi cuprindea și pe foștii creștini uniți cu Roma. Juridic, vechile cimitire românești au fost preluate spre administrare împreună cu celelalte bunuri de către Biserica Ortodoxă. O hârtie datând din aprilie 1949, rătăcită într-un registru parohial greco-catolic de la începutul secolului, atestă că cimitirul parohial de pe strada Târpiului și unul din vechile cimitire românești din secolul al XIX-lea erau încă date în arendă, în acel an, unor enoriași, pe diverse sume de bani.

Noul sistem, de „democrație populară”, ca un regim politic ateist și totalitar avea o altă concepție „despre lume și viață”, în care Biserica nu își avea locul. Două rapoarte înaintate de preoți, despre starea parohiilor ortodoxe, ne mai rețin atenția. Unul, înaintat la 14 noiembrie 1949, se referă la situația materială a parohiilor și enoriașilor în anul 1949: „Biserica ortodoxă română din Bistrița, în ceea ce privește starea materială, constatăm că este mai precară ca cea din anul 1948. Aceasta se datorește împrejurării că Biserica a fost lipsită de venitul ce-l avea din arendarea fostei școli confesionale, care a trecut în patrimoniul statului prin naționalizarea clădirii. Tot asemenea are o pierdere și prin cedarea celor 29 de iugăre, teren arabil și cositor, statului, care apoi l-a repartizat orașului Bistrița”⁵⁴. Al doilea raport este, în același timp, și un răspuns la un chestionar venit pe cale ierarhică, înaintat de preotul Mureșianu, de la parohia nr. 2 Sfinții Trei Ierarhi, în 23 noiembrie 1949. Biserica nu dispunea de nici o formă de venit în afară de: disc, lumânări și donații. „Sesiunile bisericească parohială și cantorală au fost predate statului”. „Biserica este cercetată de credincioși în dumineci și sărbători, cu excepția acelor dumineci și sărbători în care se aranjează manifestații politice ori de altă nuanță și care sunt destul de dese”. În final, preotul menționa că nu cunoaște nici o acțiune care ar împiedica dezvoltarea și înflorirea R.P.R.⁵⁵.

Naționalizarea din anul 1948 și cedarea de „bună voie” de către biserică a bunurilor materiale, în care includem și vechile cimitire românești, au schimbat „proprietarul”, care va deveni Primăria Bistrița, cu secțiile ei „gospodărești” sau cum s-or fi numit. Ajunse în administrarea unor semianalfabeți cu carnet de partid, vechile cimitire românești au fost în cel mai bun caz neglijate un timp. Lovitura de grație li se dă în anii șaptezeci și optzeci ai secolului trecut, în condițiile „sistemizării” urbane. Ceea ce a rămas neatins atunci s-a „desăvârșit” după Decembrie 1989, în goana după câștig cu orice preț. Câștig cu ce preț!

O altă față a problemei poate fi aceea a responsabilității celor care, presupunând că nu știau nimic despre vechile cimitire românești, au autorizat continuarea lucrărilor, după ce săpăturile au dovedit că se atinseseră de locuri pecetluite până la sfârșitul veacurilor. Dacă acei morți nu au înviat, și nu au înviat, chiar și după mai bine de 100 de ani rămășițele trupurilor descompuse trebuiau să fie acolo. Cineva trebuia să fie sesizat, cineva trebuia să sesizeze, iar altcineva să ia decizii responsabile. Dar aceste aspecte privesc acum alte autorități. Amintim conducătorilor de azi ai urbei că există, din timpuri nedefinite, o procedură juridică numită: „expropriere în caz de utilizare publică”. Mai apoi, câteva întrebări pot fi puse și „constructorilor”. Măcar să știm adevărul!

Ce se mai poate face astăzi? Se poate identifica, pe teren, locul și suprafața fiecărui cimitir, apelând la instituțiile specializate. Apoi, se pot lua decizii de reparație sub diferite forme, măcar morale! Putem observa că în fostul cimitir bisericesc, care se întindea cel puțin până în actuala stradă „Locotenent Călin”, sunt organizări de șantier, probabil pentru un nou turn Babel al civilizației urbane. Alt aspect deosebit de spinos este cel al „proprietarilor” de după 1948, aspect care nu privește studiul de față.

În octombrie 2007, am adus în atenția cetățenilor Bistriței problema cimitirelor românești din oraș în suplimentul cultural al „Mesagerului de Bistrița” sub titlul: *O cruce pentru un cimitir*. În anul 2010, cred același lucru. Vechile cimitire românești din Bistrița au nevoie, fiecare din ele, măcar de câte o cruce. O fi prea mult?

53 *Ibidem*, dosar 484, f. 2.

54 ANBN, fond Protopopiatul ortodox român Bistrița, dosar 1495/1949, f. 103.

55 *Ibidem*, dosar 1500/1949 f. 84.

Les cimetières roumains de Bistrița jusqu'à la fin du XIXe siècle

(Résumé)

A Bistrița, comme dans les autres villes libres saxonnes de Transylvanie, on a maintenu jusque très tard, après la première moitié du XIXe siècle l'interdiction pour les autres ethnies, non privilégiées, de s'établir à l'intérieur de la cité. Celles-ci se sont rassemblées dans plusieurs quartiers des banlieues de la ville, organisant leur vie sociale et religieuse en fonction de l'attitude parfois tolérante, parfois plus restrictive des autorités.

L'auteur analyse, s'appuyant sur les documents d'archive et de toponymie, les périmètres des premiers lieux de culte et des cimetières confessionnels formés à partir du XVIIIe siècle à la périphérie de l'habitation médiévale. L'évolution urbaine et les mesures sanitaires ont conduit à leur fermeture progressive et ultérieurement à leur effacement de la mémoire locale. L'auteur plaide pour le marquage même symboliquement des champs de repos, là où les ossements sont couverts par des constructions modernes et surtout par l'oubli.

Carol KACSÓ,
Dumitru IȘTVAN,
Traian MINGHIRAȘ

Cuvinte cheie: galerie de mină, speologie, patrimoniu industrial, ev mediu

Keywords: mineschaft, speology, constructive steps, middle ages

Satul Chiuzbaia se află la aproximativ 5 km nord-vest de Baia Sprie, jud. Maramureș. El a fost întemeiat, cu acordul Cămării regale, în anul 1612 în hotarul acestui oraș¹ (pl. 1). Localitatea este cunoscută mai ales datorită bogatelor sale resurse de minereuri neferoase.

Sursa principală de minereuri de la Chiuzbaia și din împrejurimile sale imediate este zăcământul Herja. Acest zăcământ se plasează între Valea Chiuzbăii, denumită și Valea Sf. Ioan (ung. Kispatak) și Valea Firizei. Pe o suprafață de cca 1 km² se cunosc peste 260 de filoane, cu grosimea variind de la 0,10 m la 2 m, ce formează o adevărată rețea². Dintre acestea, un număr de 67 sunt considerate filoane principale³. Cel mai bine dezvoltat filon se numește 10 – Șalan (numărul reprezentând denumirea actuală, zecimală, denumirea a doua fiind cea veche) și este situat în zona centrală a zăcământului. Față de acesta se individualizează o grupă sudică de filoane și una nordică. Filonul 60 – Clementina aparține grupului sudic, fiind unul dintre filoanele importante ale zăcământului, singurul care spre est traversează Valea Chiuzbăii, având și o dezvoltare importantă în adâncime.

Herja este un zăcământ de plumb, zinc, argint și stibiu, considerat multă vreme cel mai important din România, din punctul de vedere al conținutului ridicat al minereului (în anul 1984, conținuturile medii ale rezervelor de minereu existente la Herja erau de 8,38 % Pb și 8,74 % Zn, față de 6,91 % Pb+Zn la Baia Sprie, sau 6,24 % Pb+Zn la Cavnic-Bolduț)⁴, cât și pentru că se exploata cel mai „curat” plumb, lipsit de impurități metalice nocive metalurgic (bismut, arsen etc.)⁵.

La partea superioară a zăcământului Herja, filoanele aveau minerale de argint și stibiu, argintul fiind obiectul exploatării din vechime⁶. Conținuturile de argint au fost foarte ridicate, adesea peste 2.000 grame/tonă, uneori chiar peste 3.000-4.000 grame pe tonă⁷. În adâncime se trece la o mineralizație plumbo-zinciferă

- 1 J. Rupp, *Magyarország helyrajzi története fő tekintettel az egyházi intézetekre vagyis a nevezetes városok, helységek, s azokban létezett egyházi intézetek püspökmegyék szerint rendezve. Második kötet. Az egri Érsek-Egyház-Tartomány a hozzá tartozó püspökmegyékkel együtt*, Pest, 1872, 361; K. Boitner, *Történelmi vázlat*, în K. Palmer (red.), *Nagybánya és környéke*, Nagybánya, 1894, 187; Gy. Schönherr, *Nagybánya und Umgebung*, în *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, V/2, Wien, 1900, 418; R. V. Meruțiu, *Regiunea Baia Mare – Baia Sprie*, extras din *Lucrările Institutului de Geografie al Universității din Cluj* 6, 1936, 43.
- 2 Gh. Damian, *The genesis of the base metals Ore Deposit from Herja*, *Studia Univ. Babeș-Bolyai, Geologie*, XLVIII, 1, 2003, 89.
- 3 A. Bodiu, G. Popescu, P. Ilie, V. Beregic, *Regiunea minieră Baia Mare. Monografie*, (f.a.), 42.
- 4 B. Almășan, *Exploatarea zăcămintelor minerale din România*, vol. II, București, 1984, 204.
- 5 A. Bodiu, G. Popescu, P. Ilie, V. Beregic, *op. cit.*, 41.
- 6 M. Pálffy, *Nagybánya, Borpatak, Felsőbánya és Kiskbánya bányageológiai viszonyai*, A Magyar Királyi Földtani Intézet Évi Jelentése 1915-ről, Budapest, 1916, 412.
- 7 I. P. Ghițulescu, *Distribution de la mineralisation dans les gisements d'âge tertiaire de Transylvanie*, *BulSocRomGeol*, vol. II, București, 1935, 24.

Carol Kacsó

Muzeul județean de Istorie și Arheologie Maramureș
e-mail: carolkacso@yahoo.de

Dumitru Iștván

Clubul de Speologie Montana Baia Mare
e-mail: montanabm@yahoo.com

Traian Minghiraș

Clubul de Speologie Montana Baia Mare
e-mail: traianminghiras@yahoo.com.au

cu conținuturi mult mai mici de argint. Filonul Clementina a avut minerale de argint până la orizontul Hubert (+428 m), sub acest nivel crescând proporția mineralelor de plumb și zinc (galenă, blendă). Filonul are o grosime medie de 0,70 m, direcție est-vest, înclinare nordică.

Față de nivelul de bază (orizontul +380 Ioachim), zăcământul este deschis și exploatat pe încă 6 orizonturi superioare acestuia (cel mai de sus este orizontul +VI (+560 m) și 9 orizonturi inferioare, orizontul – IX (cel mai profund), având cota +34 m.

Zăcământul Herja este renumit în lumea colecționarilor de minerale prin faptul că aici s-a găsit pentru prima dată mineralul denumit fizelyit ($\text{Pb}_5\text{Ag}_2\text{Sb}_8\text{S}_{18}$), pe filonul Macavei⁸, nume dat după cel al colecționarului de minerale și profesor la școala de mine din Baia Sprie, Sándor Fizely (1856-1930). Totodată, de aici provin numeroase eșantioane-unice, răspândite în toată lumea (printre acestea cuarțul de Herja, calcitul cu jamesonit sau cu siderit, semseyitul, pseudomorfozele de pirită după pirotină, pirotina tabulară, stibina de Herja, fluorina, sferele bicolore de calcit)⁹.

De pe teritoriul localității Chiuzbaia provin mai multe mărturii arheologice, unele dintre acestea fiind legate de practicarea mineritului. Printre acestea se află și un opaiț de lut, despre care s-a afirmat că este de proveniență romană. Acesta a fost găsit într-o galerie de mină de pe *Kishegy* (foarte probabil *Dealul Chiuz*), fiind donat de preotul greco-catolic Nicolae Lupan, în 1904, muzeului din Baia Mare, unde a fost înregistrat sub nr. inv. 7787¹⁰. În prezent piesa nu mai poate fi identificată cu certitudine în colecțiile muzeului băimărean, pare însă destul de probabil că ea nu aparține epocii romane, ci unei etape istorice mai recente.

Mai mulți autori, printre care Gy. Lukácsi și A. Szmik¹¹, au afirmat, având în vedere în principal descoperirea menționată, că pe dealurile *Magura* și *Kishegy* există exploatare miniere din vremea romanilor. Lucrări miniere există într-adevăr pe dealurile *Herja* („*Magura*”) și *Chiuz* („*Kishegy*”). Multe dintre acestea au o mare vechime, însă nici una dintre cele cunoscute în prezent nu este anterioară epocii medievale.

În anul 2006, în cadrul unui proiect ce viza valorificarea în scopuri muzeal-turistice a patrimoniului industrial minier al județului Maramureș, finanțat de Consiliul județean Maramureș, a început cercetarea sistematică a lucrărilor miniere vechi din mai multe localități maramureșene (Baia Mare, Baia Sprie, Băile Borșa, Băița, Băiuț, Căvnic, Ilba etc.). La proiect au participat specialiști din mai multe domenii, arheologi, istorici, geologi, ingineri minieri etc., fiind realizată o consistentă documentare a mai multor obiective subterane vechi, precum și o monografie¹², în care erau abordate problemele mineritului maramureșean, inclusiv istoria sa.

Din motive necunoscute autorilor cercetării, proiectul de valorificare muzeal-turistică a patrimoniului industrial minier al județului Maramureș a rămas nefinalizat. Totuși, investigarea lucrărilor miniere vechi a continuat, în special prin efortul membrilor Clubului de Speologie „Montana” din Baia Mare. La aceste cercetări colaborează, din păcate nu într-o formă instituționalizată, și alți specialiști. Unul dintre obiectivele recent cercetate, și anume **Mina Piticilor**, se află în raza localității Chiuzbaia.

Mina Piticilor este o galerie de coastă transversală de pe filonul Clementina (denumit în trecut și Clemens sau Clementi). Ea a fost executată în imediata apropiere a aflorimentului filonului Clementina, în dreapta Văii Chiuzbaia, la cota +520 m pe un versant al Dealului Herja (fig. 1), la cca 400 m sud de vârful acesteia.

8 J. Krenner, *Fizélyit, egy új magyar ezüstérc*, AkadÉrt, 24, 1913, 523.

9 P. Huber, I. Muresan, *Die Erzlagertätte Herja. Eisen-, Blei- und Antimonmineralien von Herja (Herzsabánya)*, Lapis 21, 7-8, 1996, 27-34. Vezi și www.northstarminerals.com.

10 Gy. Lukácsi, *Kisbánya*, în „*Nagybánya és Vidéke*”, anul XXX, nr. 21 din 22 mai 1904; *A nagybányai múzeum egyesület értesítője az 1904-iki egyesületi évről*, Nagy Bánya, 1905, nr. 26; A. Szmik, *Adalékok Felsőbánya szabad királyi bányaváros monográfiájához*, Budapest, 1906, 4; I. Stanciu, *Prezență romană în Depresiunea Baia Mare ?*, StComSatu Mare 11–12, 1994–1995, 42, nota 8; Stanciu, *Materiali romani conservati nelle collezioni del Museo provinciale di Baia Mare*, în M. Porumb (ed.), *Omaggio a Dinu Adamesteanu*, Cluj-Napoca, 1996, 160; A. V. Matei, I. Stanciu, *Vestigii din epoca romană (sec. II-IV p.Chr.) în spațiul nord-vestic al României*, Zalău – Cluj-Napoca, 2000, 41, nr. 46; Kacsó, *Mărturii arheologice*, Baia Mare, 2004, 5; K. Réthy, *Aranyosás Máramarosban és Szatmár megyében*, Földtani Kutatás (<http://www.foldtanikutatas.hu>) 2006, 4.

11 Vezi supra nota 10.

12 I. Bud, S. Duma, D. Istvan (coord.), M. Jurje, C. Kacsó (coord.), L. Pop, S. Pop, *Studiu de potențial privind patrimoniul industrial minier al județului Maramureș și al oportunităților de valorificare a acestuia în scopuri muzeal-turistice*, Baia Mare, 2006-2007.

Traseul filonului Clementina este marcat pe tronsonul estic de cca 400 m de o înșiruire de excavații circulare (gropi vechi de cercetare) și scurte galerii cu profil redus, transversale sau direcționale, toate dispuse pe o lățime de 15-25 m, la suprafață în acest sector, filonul Clementina ramificându-se în mai multe ramuri subțiri (pl. 2; fig. 2-3). În partea vestică (pe cca 300 m), unde filonul are o grosime mai mare, acesta a fost exploatat, pe toată lungimea, de la suprafață (fig. 4-5).

Mina Piticilor apare cu acest nume pe un plan de suprafață, realizat la scara 1:2.000, în anul 1964, de către Trustul de Prospekțiuni și Explorări Miniere (TPEM), preluat după un plan minier (nedatat) al Exploatării Miniere „Drapelul Roșu” Herja, semnat de ing. topo Heger I. Mina a fost identificată pe teren și parcursă de T. Minghiraș și D. Iștvan (Clubul de Speologie „Montana” Baia Mare) în 10 iulie 2007, cercetarea și cartografierea galeriei fiind efectuate de C. Kacsó, Z. Șomcutean (Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Baia Mare), T. Minghiraș, E. Klein (Clubul de Speologie Montana Baia Mare), în 15 septembrie 2007. Alte observații și măsurători au fost realizate în ziua 21 martie 2009 de către o echipă mai largă a Clubului de Speologie „Montana” (T. Minghiraș, D. Iștvan, I. Bereș, R. Mureșan, A. Mureșan, O. Chința), la cercetări participând și I. Pop.

Galeria este transversală pe aliniamentul filonului Clementina, fiind săpată în roci sedimentare neogene. Profilul galeriei este dreptunghiular, cu înălțimea de 0,9-1,3 m (tronsoane lungi au înălțimea de 1,1-1,2 m), lățimea constantă de 0,5 m. Podeaua din roci sedimentare este curată, fără material de prăbușire sau provenit din transportul sterilului. Intrarea galeriei este parțial colmatată (pl. 3; fig. 6-10).

Galeria fost executată în roci sedimentare neogene intens metamorfozate termic (corneificate), cu direcție generală S-N. La m 5 galeria transversală direcțională are scurte galerii direcționale spre est și vest, galeria estică fiind descendentă, iar cea vestică, săpată la același nivel (lungimea cumulată a celor două galerii direcționale este de cca 10 m). Profilul acestor galerii direcționale este diferit de cel al galeriei transversale, având înălțimea și lățimea de până la 2,5 m, profil datorat unei cercetări reluate ulterior executării galeriei transversale, menținându-se și acum în pereți și tavan urmele unor găuri de mină manuale tipice (scurte), pe un început de abataj.

Galeria transversală a Minei Piticilor are o lungime totală de cca 16 m, terminusul fiind o porțiune blocată de prăbușiri (fig. 11), prin care pătrunde însă un curent de aer (descendent vara și ascendent primăvara), moderat ca intensitate, acesta fiind un indiciu că galeria continua. Ultimele observații, obținute prin excavarea parțială a materialului de prăbușire, arată că galeria transversală continuă până în extremitatea nordică a aliniamentului filonian, într-un abataj rambleat (sau colmatat de prăbușiri), ceea ce arată că filonul Clementina a fost exploatat de la nivelul Minei Piticilor. Prin extragerea parțială a materialului de prăbușire (fig. 12), curentul de aer a devenit foarte puternic.

Din corelarea planului galeriei cu cel al suprafeței, rezultă că legătura cu suprafața nu se produce pe verticala abatajului, ci undeva mai spre est, ceea ce arată că filonul a fost exploatat pe o lungime de cel puțin 16 m.

Modul inițial de excavare a galeriilor Minei Piticilor este doar presupus, neexistând nici un fel de urmă de daltă sau șpiț pe tavan sau pe pereți. Pare totuși destul de probabil că realizarea spațiului galeriei s-a făcut cu ajutorul dălții și ciocanului. Nu a fost însă decupat prin cioplire întregul profil al galeriei, cum se proceda în cazul galeriilor săpate în roci dure, eruptive. Inițial a fost cioplit doar un strat orizontal cu grosime redusă, la jumătatea înălțimii galeriei. Deasupra și dedesubtul acesteia, straturile sedimentare au fost apoi ușor desprinse prin introducerea pe stratificație a unor lame sau icuri late de lemn sau metal.

Potrivit datelor comunicate de către I. P. Ghițulescu, argintul de la partea superioară a filoanelor din grupul sudic (Șalan și Clementina) conținea și aur, acesta fiind prezent și în minereul piritos¹³. Existența unor conținuturi mari de aur și argint la partea superioară a filonului Clementina este menționată recent și de F. Mariaș¹⁴. În aceste condiții, cercetarea și exploatarea filonului Clementina era atractivă și rentabilă.

Din păcate, nu avem date sigure care să permită stabilirea exactă a începuturilor acestor activități. Cercetările efectuate în Mina Piticilor de la Chiuzbaia și în împrejurimile sale nu au prilejuit descoperirea unor artefacte. Aceste cercetări consemnează doar existența unei lucrări miniere sigur anterioare secolului XIX, care are și o formă mai deosebită, în special datorită înălțimii și lățimii sale reduse.

13 Ghițulescu, *op. cit.*, 10.

14 F. Mariaș, *Metalogeneza districtului minier Baia Mare. Model bazat pe sistemul hidrotermal Cavnic (Maramureș). Evaluări comparative cu alte sisteme epitermale din lume*, Baia Mare, 2005, 373.

O lucrare similară Minei Piticilor a fost identificată pe Dealul Crucii de la Baia Mare, în cadrul așa-numitei „Galerii de Fum”¹⁵. Este vorba de o scurtă galerie cu profil oval, direcționată N-S, care se află la 120 m distanță de intrare și la o denivelare de 18,6 m față de cota de intrare, având o lungime de 4 m, înălțimea de 0,50 m și lățimea de cca 1 m (fig. 13-14). O altă galerie cu înălțimea de cca 1,20 m se află la Baia Sprie, în zona vechilor lucrări miniere de la *Crăpătura Zorilor* (fig. 15-16).

Galerii de acest fel sunt menționate și în alte exploatări miniere, unele chiar în regiunea minieră Baia Mare. Astfel, galeria Galbena de pe Valea Roșie de la Băița, oraș Tăuții Măgherauș, jud. Maramureș avea, până la reprofilarea începută în anul 1933, o înălțime de 0,60-0,70 m și o lățime de mai puțin de 0,50 m¹⁶. La Șurdești, com. Șișești, jud. Maramureș, o grotă aflată pe un afluent al Văii Bulzului, denumită de localnici „Peștera Piticilor”, este de fapt o veche galerie de mină, săpată cu dalta și tâncușul, ce poate fi parcursă în prezent pe o lungime de cca 20 m¹⁷. Galerii foarte joase sunt menționate și din zona Arieșului¹⁸.

Termenul de Mina Piticilor este răspândit și în alte părți ale Europei. Una dintre cele mai cunoscute galerii de acest fel, numită *Zwergstollen*, parte a *Venetianerstollen*, este cea de la Ramsbeck, din regiunea Ruhr. Spre deosebire de Mina Piticilor de la Chiuzbaia, galeria de la Ramsbeck are un profil oval, dimensiunile celor două lucrări sunt însă comparabile, cea din Germania având o înălțime între 0,85 și 0,95 m și o lățime de 0,50-0,55 m.

Galeria a fost considerată inițial ca datând din epoca bronzului, argumentele invocate fiind forma sa și analogia cu lucrările miniere de la Hallstatt¹⁹. Cercetările mai noi efectuate la *Venetianerstollen* indică însă faptul că datele certe de exploatare pot fi urmărite până în secolul X d. Chr., problematică fiind, în ciuda prezenței unor dovezi, atribuirea primilor 70 m ai galeriei epocii imperiale romane²⁰.

Întrucât în momentul de față nu dispunem de piese de datare, dar nici de documente scrise în legătură cu Mina Piticilor de la Chiuzbaia, nu putem stabili cu certitudine perioada în care ea a fost în exploatare.

Există totuși câteva mențiuni documentare în legătură cu Chiuzbaia, care ar putea da unele indicii cu privire la încadrarea în timp a lucrării discutate. În afara documentului referitor la anul de întemeiere a localității, din secolul XVII, mai precis din anul 1678, provine încă un act, în care așezarea apare sub numele de Kiszbánia²¹, o evidentă referire la practicarea mineritului aici. Într-un alt document, din anul 1764, se menționează că „sub dealul Herjei se află o galerie cu numele Heilige Dreifaltigkeit lucrată din bătrâni, cu un filon cu argint”²².

Dovadă a practicării intensive a mineritului la Chiuzbaia și în împrejurimile sale într-un interval de timp mai larg este și faptul că în galeriile transversale, executate pentru cercetarea sistematică a zăcămintului Herja în secolul XIX (Hubert + 428 m, Albert + 398 m, Ioachim + 372 m), nu se mai vedea nimic din filonul Clementina, acesta fiind exploatat descendent, până sub nivelul văii Chiuzbaia, deja într-o perioadă anterioară²³.

Cercetările de arheologie montană la Chiuzbaia, dar și cele de arhivă cu privire la exploatările miniere din zonă sunt încă într-un stadiu incipient. Putem totuși aprecia că, în epoca medievală, activitatea cea mai intensă în domeniul mineritului s-a desfășurat în această localitate în cursul secolelor XVII și XVIII. Galeria transversală din Mina Piticilor a fost în funcțiune, foarte probabil, în secolul XVII, galeriile direcționale existente acolo fiind desigur mai recente.

*

15 „Galeria de Fum” (o denumire convențională) se află la +450 m, având intrarea situată în versantul drept al Văii Amadei, la nord-est de vârful Dealului Crucii. Pare destul de probabil că această exploatare minieră, în mod cert una dintre cele mai vechi din zona orașului Baia Mare, este cea cunoscută în documentele medievale sub denumirea de *Naghwerem* și alte denumiri asemănătoare. Pentru descrierea lucrării vezi D. Iștvan, T. Minghiraș, *Galeria medievală din Dealul Crucii*, Pro Unione, an VII, nr. 1-2 (17-18), 2004, 127-129.

16 H. Liman, *Hotarul soarelui*, București, 1957, 178 sq.

17 A. Portase, *Codice pentru mileniul următor (o geografie a Maramureșului interior)*, Baia Mare, 2006, 43.

18 B. Orbán, *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból, Ötödik kötet, Aranyosszék, XXI. Vasipar és földmívelés Torockkón*, Pest, 1871, 210.

19 H. Quiring, *Der bronzezeitliche „Venetianerstollen” von Ramsbeck*, Zeitschrift für das Berg-, Hütten- und Salinenwesen im Deutschen Reich 84, 1936, 126 sqq.

20 M. Straßburger, *Archäologie und Geschichte des Ramsbecker Bergbaus bis 1854*, Der Anschnitt 59, 2007, 182 sqq.

21 B. Balogh, K. Oszóczki, *Bányászat és pénzverés a Gutin alatt*, Miskolc-Rudabánya, 2001, 62.

22 Serviciul județean al Arhivelor Naționale Maramureș, fond 26, Werker oder Gegenbuch, 1758-1768, 18-19. Filonul Sf. Treime a fost denumit ulterior Zincos și apoi 20.

23 Pálffy, *loc. cit.*

O altă galerie veche a fost identificată la aproximativ 20 m nord-est de Mina Piticilor. Ea a fost cercetată în ziua de 21 martie 2009²⁴. Este vorba de o scurtă galerie transversală mai deosebită, orientată sud-nord, cu o lungime de 8,5 m, lăţimea maximă de 2 m şi înălţimea medie de 1,40 m (pl. 4, fig. 15-16). Aflată la cota +540,1 m, la nord de presupusul abataj al Minei Piticilor, galeria a fost executată în roci sedimentare intens argilizate şi friabile (diferite net de cele din culcuşul filonului Clementina) pentru cercetarea eventualelor ramuri filoniene din acoperişul filonului Clementina. Alterările produse cu timpul au determinat desprinderi de roci şi modificări ale profilului iniţial al galeriei. În galerie nu au fost identificate ramuri filoniene, acestea fiind prezente doar în culcuşul filonului. Galeria +540,1 m Clementina pare să fie ceva mai recentă decât Mina Piticilor.

The Dwarf Mine in Chiuzbaia

(Abstract)

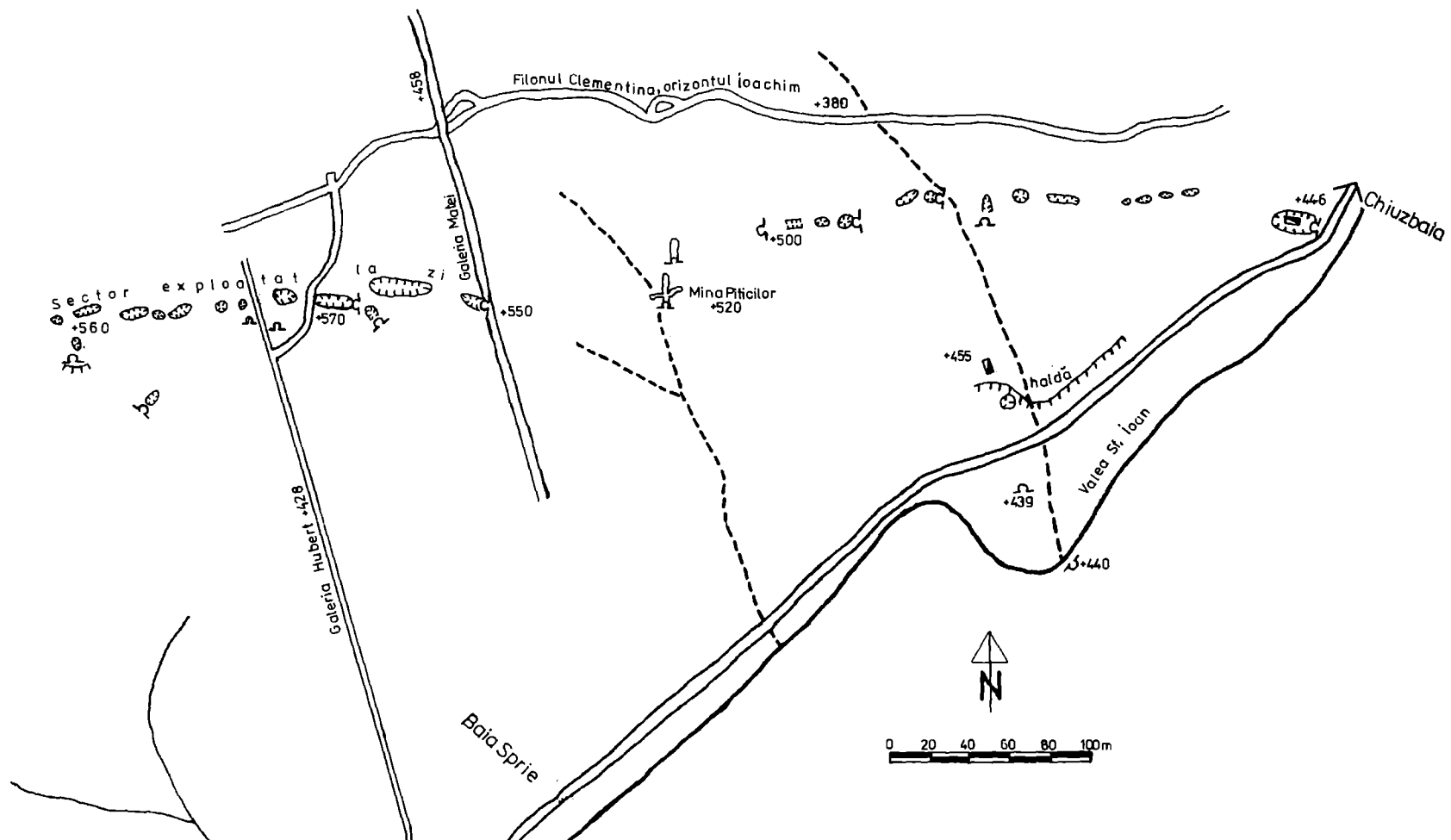
The village of Chiuzbaia, across the border from the mining town Baia Sprie, Maramureş county, was founded in 1612. The settlement is especially well-known for its rich sources of non-ferrous ores.

The main source of ore in Chiuzbaia and its surroundings is the Herja deposit, which contains lead, zinc, silver, gold and antimonium. There are many old mines in this area, but none of them pre-date the Middle Ages.

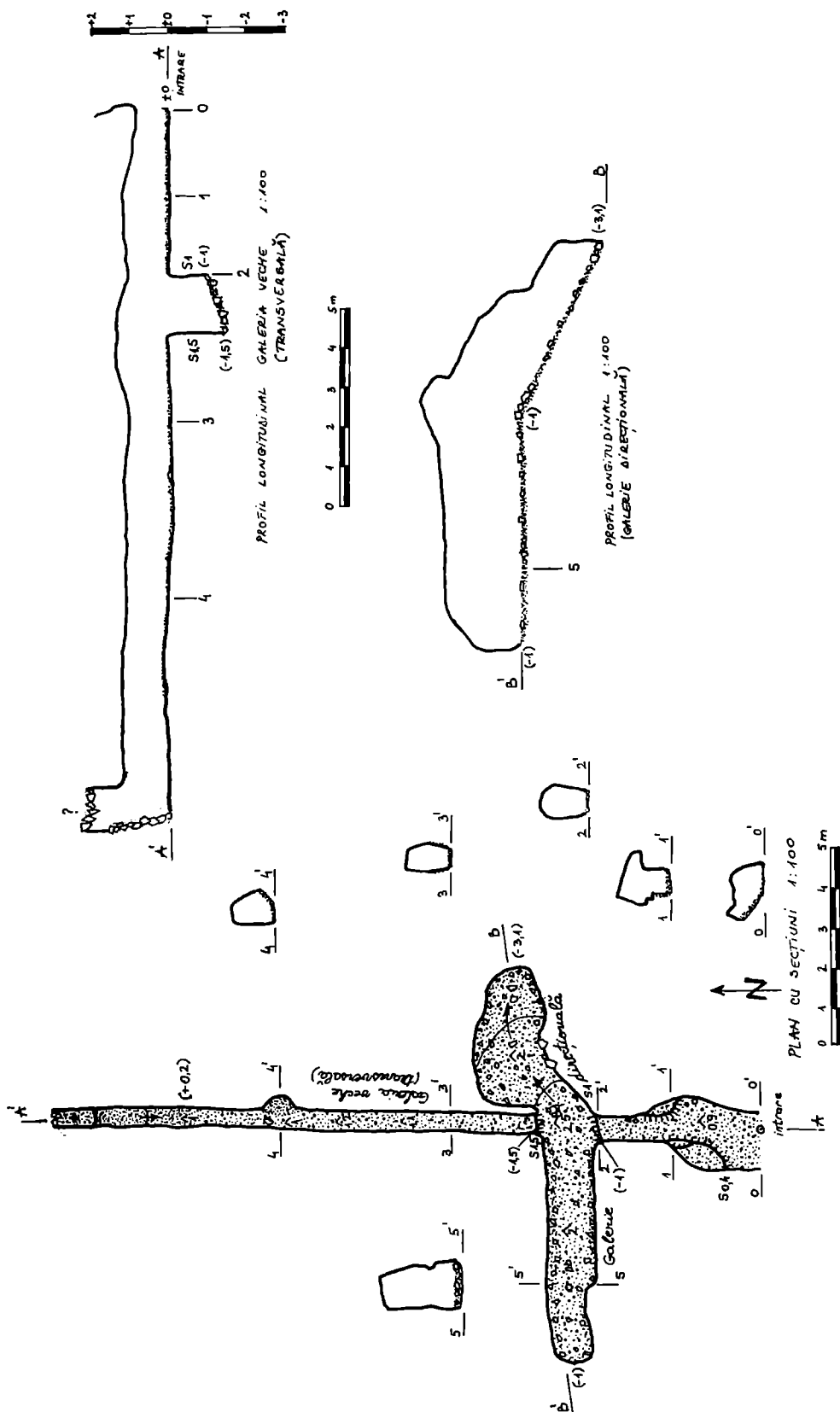
Among them is the so-called Dwarf Mine, which has a square profile, a height of 0.9-1.3 m. and a width of 0.50 m.

At the present time, we still do not have any documentation that would enable us to establish the year in which the exploitation of the Dwarf Mine began. However, based on what we do know, we can presume that it already began operating in the 17th century.

24 Echipa de cercetare a fost formată din D. Iştvan, T. Minghiraş, I. Bereş, A. Mureşan, R. C. Mureşan, O. Chinta şi I. Pop. Cartarea a fost realizată de T. Minghiraş şi I. Bereş.

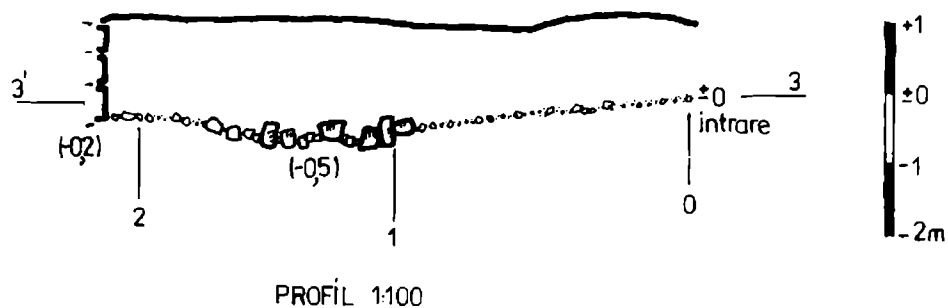
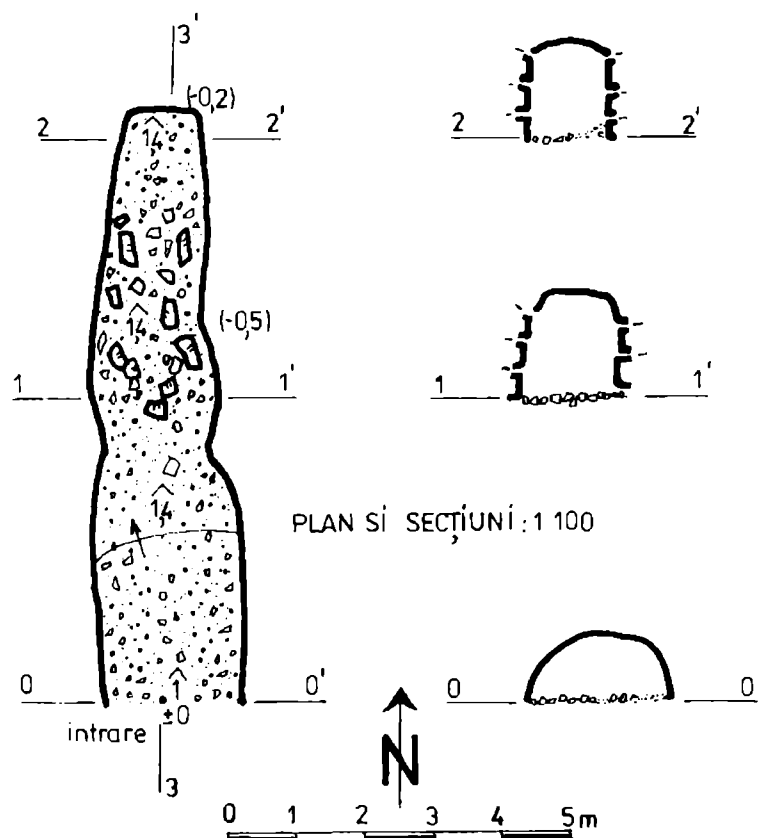
Pl. 2. Chiuzbaia. Schița amplasamentului lucrărilor miniere pe filonul Clementina.

Pl. 3. Planul și profilele galeriei Mina Piticilor.

GALERIA +540,1

DEZV. = 85 m
DENIV. = 0,5 m

Pl. 4. Planul și profilul galeriei Clementina +540,1 m.

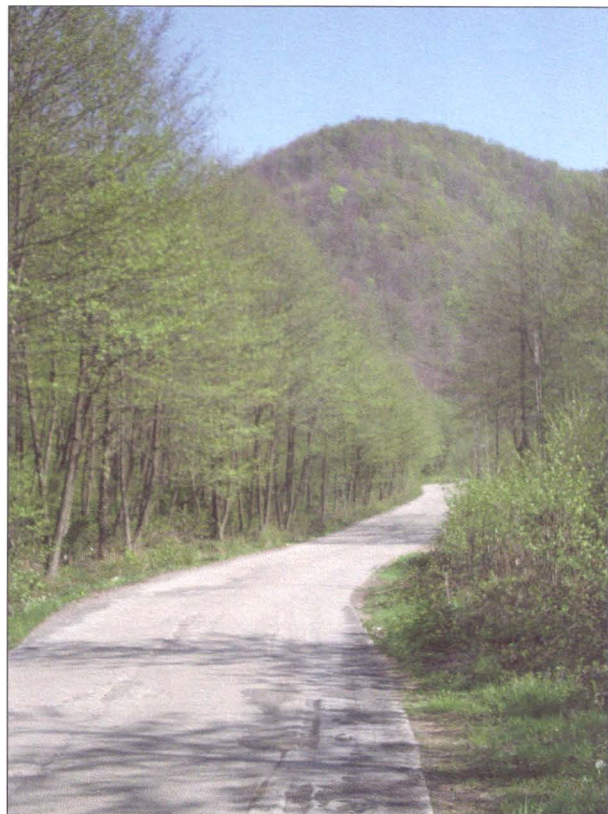

Fig. 1. Chiuzbaia. Dealul Herja (foto D. Iştván).

Fig. 2. Chiuzbaia. Intrarea în galeria Clementina +500 m (foto T. Minghiraş).

Fig. 3. Chiuzbaia. Galeria Clementina +500 m (foto T. Minghiraş).

Fig. 4. Chiuzbaia. Excavaţie de suprafaţă pe filonul Clementina (foto D. Iştván).

Fig. 5. Chiuzbaia. Excavație de suprafață pe filonul Clementina (foto C. Kacsó).

Fig. 6. Chiuzbaia. Intrarea în galeria Mina Piticilor (foto T. Minghiraș).

Fig. 7. Chiuzbaia. Galeria Mina Piticilor (foto T. Minghiraș).

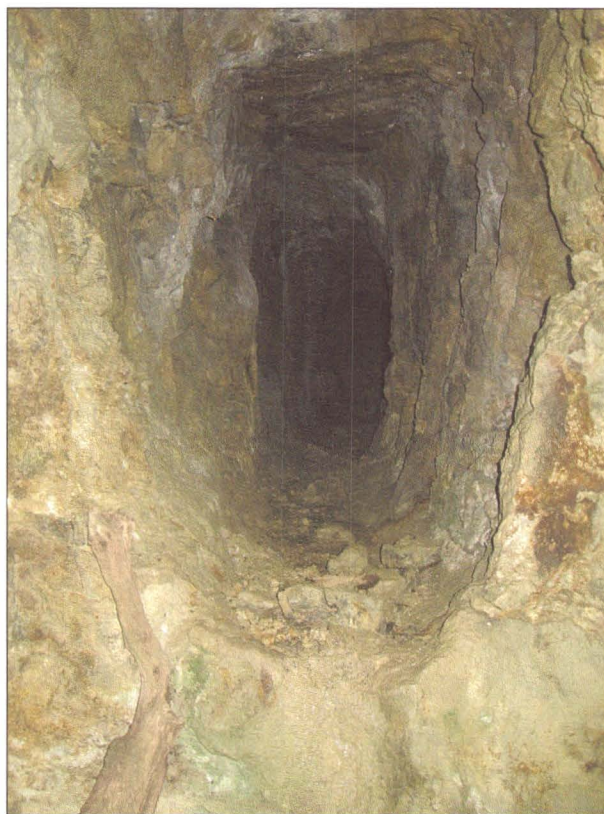

Fig. 8. Chiuzbaia. Galeria Mina Piticilor (foto C. Kacsó).

Fig. 9. Chiuzbaia. Galeria Mina Piticilor (foto C. Kacsó).

Fig. 10. Chiuzbaia. Galeria Mina Piticilor (foto T. Minghiraș).

Fig. 11. Chiuzbaia. Capătul actual al galeriei Mina Piticilor (foto T. Minghiraș).

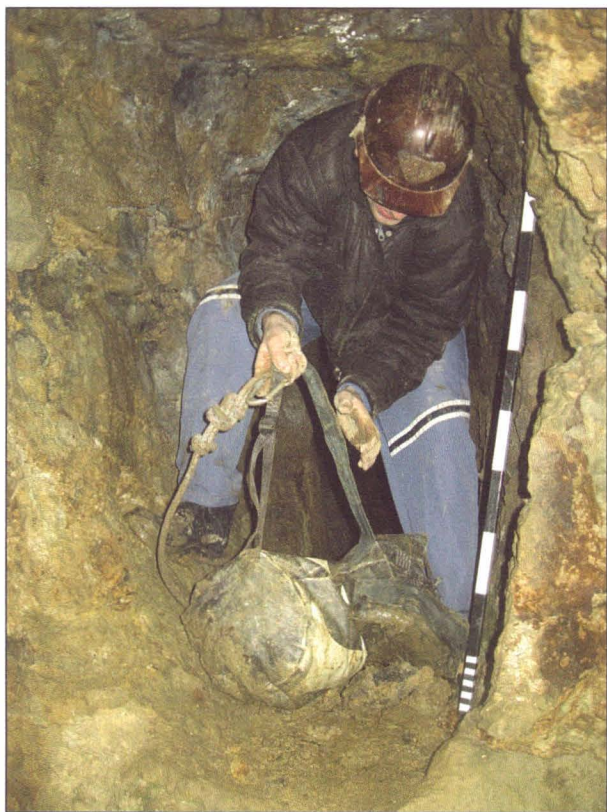

Fig. 12. Chiuzbaia. Extragerea materialului de prăbușire din galeria Mina Piticilor (foto T. Minghiraș).

Fig. 13. Baia Mare. Galerie scurtă și joasă în cadrul „Galeriei de Fum” de pe Dealul Crucii (foto T. Minghiraș).

Fig. 14. Baia Mare. Galerie scurtă și joasă în cadrul „Galeriei de Fum” de pe Dealul Crucii (foto T. Minghiraș).

Fig. 15. Baia Sprie. Galeria joasă de la Crăpătura Zorilor (foto C. Kacsó).

Fig. 16. Baia Sprie. Galeria joasă de la Crăpătura Zorilor (foto C. Kacsó).

Fig. 17. Chiuzbaia. Intrarea în galeria Clementina +540,1 m (foto T. Minghiraș).

Fig. 18. Chiuzbaia. Galeria Clementina +540,1 m (foto T. Minghiraș).

Pfründerecht und Bauvorhaben von unierten rumänischen Kirchen in den freien bistritzer sächsischen Gemeinden anhand einiger thesesianischen Lateinquellen (1740-1783)

Marin POPAN

Schlüsselwörter: Bauvorhaben, portio canonica, religio dominans, bistritzer Rat, Gubernium.

Der folgende Beitrag setzt sich zum Ziel die Kirchenbauvorhaben der mitwohnenden griechisch-unierten Rumänen innerhalb der auf königlichem Boden liegenden bistritz-sächsischen Gemeinden anhand einiger zeitgenössischen unseres Wissens nach neuen Quellen historisch zu erfassen. Das Pfründerecht (Portio canonica), das seitens der freien deutschen bistritzer Gemeinden den kaiserlichen Ordnungen gemäss dem unierten rumänischen Priester zu vergeben war, wird auch im Rahmen dieses Beitrags zum Teil angegangen. Die Bauvorhabe von griechisch-unierten Turmkirchen auf dem Bistritzer Distrikt wird in dem Sinne angegangen dass die Akzeptanz zum Bau einer rumänischen unierten Kirche eine symboltragende Entscheidung für eine freie siebenbürgisch-sächsische Gemeinde aufgefasst wurde, die über alles grossen Akzent auf die ethnische und konfessionelle Reinheit setzte sowie auf ihre territoriale kommunale Macht. Innerhalb der in unserem Beitrag vorzutragenden Quelleninterpretierungen werden wir kaum detaillierte Baupläne oder Gemeindegrenzen anlässlich solcher Baupläne zur Darstellung bringen sondern vielmehr – auf Quellenumfang Rechnung tragend – beabsichtigen wir uns auf die Beschreibung von diese Bauvorhaben behandelnden Bittschriften zu beschränken. Die Stellung der Bistritzer Obrigkeit, des Hermannstädter Guberniums, der lutherischen bistritzer Geistlichkeit und der Kommission in Publicis Ecclesiasticis nicht in letzter Reihe von Maria Theresia selbst wird auch kontextbedingt kurz eingegangen. In archivalien Beständen vom Wiener Hofkammerarchiv, vom Klausenburger Bestand vom Bistritzer Bürgermeistersamt¹, vom Bestand des distriktualen evangelischen Konsistoriums des Archivs Bistritz² kann man mühelos merken dass nach dem Siebenjährigen Krieg die Anzahl der Bittschriften an die Obrigkeit auch im Grossfürstentum Siebenbürgen allmählich aber ununterbrochen angestiegen ist³. Gravamina zu verfassen ist auch nicht nur siebenbürgerweit eine nach dem deutschen Reich eingeführte Mode⁴ geworden, sondern auch innerhalb der Grenzen des Bistritzer sächsischen Distriktes wird eifrig an die zentrale Obrigkeit – sei diese das Gubernium⁵ sei jene die Kaiserin⁶ – suppliziert. Die lutherische

- 1 Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale, Fondul Primăria Bistrița, Seria IIa /Kreisabteilung Klausenburg des Nationalarchivs Rumänien, Bestand Rathaus Bistritz, Signatur II, a
- 2 Direcția Județeană Bistrița-Năsăud a Arhivelor Naționale, Oficiul Consistorial Districtual Evanghelic C. A. Bistrița/ Kreisabteilung Bistritz-Nassod des Nationalarchivs Rumänien, Bestand des evangelischen Konsistoriums CA des Distrikts Bistritz
- 3 Ibidem, passim durch das in Deutsch wiedergegebene Register des Bestands
- 4 Renate Blickle, „Supplikationen und Demonstrationen. Mittel und Wege zur Partizipation im bayerischen Territorialstaat“ in: Rösener, Werner. 2000. *Kommunikation in der ländlichen Gesellschaft vom Mittelalter bis zur Moderne*. Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte, 156. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, S. 263-319
- 5 Direcția Județeană Bistrița-Năsăud a Arhivelor Naționale, op.cit., passim
- 6 Ibidem., Aktenstücke: 1026, 1157, 1222, 1223, 904, 269/974, 238/946. Es gibt auch dörfliche Gemeinden wie zum Beispiel Minarken, die den Mut hatten, Feder zu fassen um sich bittschriftlich an die höchste kaiserliche Instanz, die Person der Erzherzogin Maria Theresia, zuzuwenden. (siehe Aktenstück 1223 gleichen Bestands)

Marin Popan

Complexul Muzeal Județean Bistrița-Năsăud
e-mail: marinpopann@yahoo.de

bistritzer Geistlichkeit wendet sich an die Erzherzogin Maria Theresia in Steuer⁷ – oder Rechtssachen⁸, der Magistrat der Stadt Bistritz⁹ oder einige Bürger¹⁰ supplizieren sie gleichermaßen. Die bistritzer Rumänen schlossen sie sich nur dieser Trend an¹¹ anhand einiger griechisch-unierten Priester oder habsburger Bürokraten wie zum Beispiel Petrus Dobra¹². Die Rolle des bistritzer Rumänentums wird quellengemäss in den ersten Jahren der Maria Theresia Regierungszeit kaum vorhanden¹³. In jenen Jahren vor dem siebenjährigen Krieg überwog die Frage der Abklärung von Privilegien der unierten Geistlichkeit sowie einige Bittschriften des Fiskaldirektors Peter Dobra¹⁴. Zu Ende des fünften Jahrzehntes des XVIII-en Jahrhunderts die Anzahl der Quellen, die die mitwohnenden distriktualen Rumänen betreffen, steigen immer an¹⁵. Zu diesem Standpunkt supplizieren nicht nur Personen wie zum Beispiel der unierte geistliche Popa Iuon Lup¹⁶ sondern auch rumänische Gemeinde aus dem Bistritzer Distrikt fassen die Feder an¹⁷. Wenn „das Rodnärtal“ – so genannt in den Quellen Someschthal der sogennante walachische Distrikt – der städtischen Jurisdiktion von Bistritz durch Militarisierung entzogen worden war, wurde dies in Bistritzer Rat halbherzig wenn nicht widerlich hingenommen. Diese Stellungnahme wird quellenskonform bewiesen durch einen an Gubernium von Hermannstadt entsendeten Brief von Magistrat von Bistritz wohl möglich Friedrich Klein von Straussenburg¹⁸. Historisch kann man einen klaren Konflikt zwischen der lange Zeit den bistritzer Distrikt führenden Bistritzer Rat und dem mitwohnenden unierten Rumänentum vorschweben deren sozialen Stellung sich einer immer deutlich besseren Rolle sowie Image erfreute. Die Sprache, in welcher die Quellen verfasst worden sind, ist vorwiegend Latein¹⁹. Noch dazu kommen einige auf deutsch verfasste Archivalien, welche zumindest unserer Untersuchung ausgeblieben sind. Die historische Literatur, welche die thesesianische Zeit behandelt, wird von den Beiträgen von Johannes Orendi²⁰, Oskar Kisch²¹, Emil Csallner²² vertreten. Wenngleich die von Orendi geschriebenen Seiten Objektivität und guten Sinn in Darstellung aufweisen, dennoch eine Bewertung von zeitgenössischen Quellen fehlt darin. In seinem Vorwort gibt Oskar Kisch sogar, er habe nicht fachmännisch sondern nur informativ die dargestellte Epoche behandelt aus Liebe zur Stadt und deren zu würdigenden Tradition. Emil Csallner gibt chronologischerweise die Geschehnisse des XVIII-en Jahrhunderts wieder ohne

7 Ibidem, passim. Eine beachtend grosse Anzahl von Bittschriften zur Zehnteinhebung lässt sich in dem konsistorial evangelischen Fond bemerkbar machen.

8 Ibidem, Aktenstück 904

9 Ibidem, passim

10 Ibidem, passim Zu beachten ist der Supplikant der Pfarrer von Lechnitz, später von Bistritz Samuel Bedeus.

11 Ibidem, cf. Register des Bestands In der Tat die Anzahl der von den bistritzer Sachsen redigierten Suppliken weitaus mehr gross ist als die der Rumänen.

12 Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale, op.cit., bestmöglich Bestand 504 Anzumerken ist in dem genannten Bestand der Briefverkehr des Bureaukrats Petrus Dobra mit dem Regium Transilvanicum Gubernium sowie mit dem Bistritzer Rat.

13 Oficiul Consistorial Districtual Evanghelic C. A. Bistrița und Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale, Fondul Primăria Bistrița, Seria IIa, siehe Inhaltsangabe beider Bestände

14 Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale, op.cit., Bestand 504

15 Ibidem, Inhaltsangabe

16 Ibidem „Popa Iuon Lup“ ist eine recht abermals in den Quellen erscheinende Figur, die teils als Supplizierer, teils als von Fogarascher unierten Episcop Petru Pavel Aaron unterstützte Person letztendlich als angeklagte Priester der Bistritzer rumänischen Villani, seiner „Schäfflein“.

17 Ibidem Wir beziehen uns auf die Bittschrift der Gemeinde „Petres“ hochdeutsch „Petersdorf“ heute rumänisch „Petriș“ die als eine erste, auf Latein verfasste von einer rumänischen Gemeinde redigierte Kollektivbittschrift an eine höhere lokale Behörde entsendet. (Siehe Quellenanhang am Ende des Beitrags)

18 Ibidem Bestand 504 für eine bestimmte, hoffentlich dennoch festlegbare Zeit unverfügbar.

19 Oficiul Consistorial passim Register und Quellen

20 Julius ORENDI, „Die letzten Sachsen von Klein-Schogen“ passim aus: *Siebenbürger - Deutsches Tageblatt* Hermannstadt: (Krafft in Komm.) 1912

21 Oskar KISCH, *Geschichte von Bistritz. Die wichtigsten Ereignisse aus der Geschichte. von Bistritz und des Nösnergaues*, 1. Bd., Bistritz, Minerva A.-G., 143 S. Siehe Vorwort.

22 Emil,Csallner *Denkwürdigkeiten aus dem Nösnergau*, Bistritz, Zikeli Verlag, 1941 passim

Quellenerwähnung aber. Der Artikel von Gottfried Poschner im Jahrbuch des Bistritzer Gymnasialschule stellt aber die gegenreformatorische Tendenzen im Leben der Stadt quellenartig überzeugend dar²³. Eine rechtliche Notwendigkeit²⁴ aber kommt aus der genannten Bittschrift an die Tagesordnung des bistritzer Rates nämlich das Recht aller unierten Pfarrer eine Pfründe und ein Pfarrhaus zu haben unabhängig davon ob das Dorf auf königlichem Boden des bistritzer Distriktes sich befindet oder einer adligen Autorität unterstünde. In der Tat der Alltag eines rumänischen Priesters, unierten auch nicht unierten, nicht viel vom Lebensweise eines Bauern sich unterschieden hatte. Dass die Frage zur Errichtung eines unierten Pfarrhauses innerhalb einer freien sächsischen Gemeinde noch ungelöst geblieben ist bis zum Datum des Schreibens einer aus dem Jahr 1743 datierten Bittschrift:

„Fundus seu locus internus in quolibet pago, ubi valachi uniti resident, pro ecclesiis et domibus parochialibus, si numerus unitorum valachorum id exigit, et ejusmodi fundum vel nullum, vel minus exiguum haberent, convenienti in quantitate rescindatur et assignetur”²⁵. (9 Septembrie 1743 apud Gottfried Poschner – „Bistritzer Archiv”)

„Das Eigentum oder das Grundstück aus jedwelchem Dorf, wo unierte Walachen wohnen, sollen identifiziert und zugeteilt wenn die Anzahl der unierten Walachen es auffordert wenngleich diese kein solches Grundstück oder eines zu klein hätten”²⁶.

Dobra wollte Druck auf Bistritzer Rat ausüben indem er den materiellen Zustand der unierten Pfarrer mit der Verantwortung des Magistrats von Bistritz zur Aufrechterhaltung der Union in Zusammenhang stellt. Die orthodoxen Restaurierungsversuche welche sich vermutlich im Rodnaertal ereigneten²⁷, müssten für Eile in der Sache sorgen²⁸, Etwa einige Jahre später kommt die erste, auf Latein verfasste seitens einer mitwohnenden rumänischen Gemeinden kommende Klage namens des Dorfes Petersdorf bei Bistritz, quellengemäss „Petres”, die den bistritzer Rat darum bittet dass es ihr weiters das Baurecht im Dorf nicht verwehrt werde denn es den Gemeinderumänen so geschehen gewesen sei, dass jedesmal wenn sie “kleine Häuser, Häuser oder andere ihnen notwendigen Sachen” bauen möchten es ihnen untersagt worden sei, nicht nur neue Bauten zu errichten sei untersagt worden, auch die Reparaturen würden nicht zugelassen.

“3siquidem

4 dum vellemus aliqua habitacula, domos et alia nobis

5 necessaria aedificis relinqui, (?) non solum aedificare, verum

6 et re(?)novare haud admittitur, imo poenis minuitur(?)

7 vet(?)iti videmur...”²⁹,

Jene Peterdorfer Rumänen fänden per Bittschrift Zuflucht an die angeblich wohlwollende bistritzer Obrigkeit “Ad Reverendissimarum vestrarum refugium supplicantes” welche die Sorge dazu tragen sollten gegen die von den mitwohnenden peterdorfer Sachsen getriebene Injustiz Schutzmassnahmen baldigst zu nehmen.”(**multis gravibusque iniuriis a natione saxonicali de pago Petres afflictis, cogimur**”) Aus dem Schreiben lässt sich zu erblicken dass es dennoch um den Bau einer Kirche hauptsächlich die Rede sein soll, denn weiters noch dazu

23 Gottfried Poschner, „Gegenreformatorische Bestrebungen in Bistritz im 18. Jahrhundert“ in: *Programm des Evangelischen Obergymnasium A.B. und der Damit Verbundenen Lehranstalten, dann der Evangelischen Mädchenschule A.B. zu Bistritz* Erscheinungsjahr 1884 passim

24 Die solchen Gegenstand habenden Bittschriften beziehen sich stets auf die von Maria Theresia zugestandenen Privilegien, die dem Regium Guberium Transilvanicum bekannt geworden waren.

25 Apud Poschner, op.cit. S.24

26 In der Uebersetzung des Verfassers des Beitrags.

27 Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale, op.cit. Es geht um eine in Latein geschriebene Quelle, zur Zeit undatierbar aber sicherlich vom Judex Primarius von Bistritz, ans Guberium Regium Magni Transilvanii Principatus geschrieben in der Sache einer leeren Kirche, die von Villani Bistritzer Rumänen zwecks liturgischen Gebrauchs verlangt wurde. Die Quelle besagt: “Per Tumultuarios Districtus Motuss hinc inde nimium vexati nolenter protractimus considerationes procul dubio fundatissimas, quod in usum Villanorum Valachicorum intra Civitatis huius moenia temerario praetenditur ausu, breviter omni qua tenemur devotione punctatim allegatas.”

28 Ibidem

29 Ibidem

auf Konfessionelles bittschriftlich angestrebt wird wonach man wissen darf dass die Petersdorfer Rumänen die Festtage der mitwohnenden Sachsen zu beachten und zu befolgen haben wie die Quelle besagt: **“praeterea ad festa eorum servanda ac celebranda (nota bene) omni conatu nos deducere sollicitant”** dass übersetzt zu wissen darf dass es heisse “darüber hinaus sie fordern uns auf deren Festtage zu halten und auch besuchen in aller Eifrigkeit wir dafür anzunähern haben”³⁰. Petersdorfer Rumänen, so die Quelle, seien doch Katholiken, Mitglieder der Religio dominans denn, besagt deren Klagschrift, und die gubernialen Beschlüsse und kaiserlichen und königlichen Dekrete es gar nicht, was sie angehe, für nötig hielten. Sie bitten die hohen Bistritzer Herrschaften (**“Reverendissimos Dominos rogandos duximus”**) dass sie „ihre humillen Forderungen“ (**“demissimas nostras petitiones”**) nicht unterschätzen würden? (**“ut demissimas nostras petitiones ne despiciant”**) so dass “wie der königliche Dekret vorschreibt” (**“sed ut benignum praescribit Suae Majestatis decretum”**) “sollten sie sich auch einer Erbarmung erfreuen” (**“dignentque nobis aliqua adesse misericordia”**) weil sie “die Unterdrückten” (**“afflictos”**) würdig seien “mit einer Gunst konsoliert zu sein” (**“et nos afflictos juvamine(?) consolare”** worum sie eifrig das göttliche Wesen anflehen und darum unaufhörlich zu machen wissen” . So unterzeichnen die von Petersdorf “die Kleinsten Unierten Griechen Ritus von Dorf Peterdorf” (**“Clientum Infimi Graeci Ritus Uniti de pago Petres”**). Etwa zeitgenössisch mit der letzterwähnten Quelle der petersdorfer Rumänen soll die am 14 August 1760 datierte, in Bistritz verfasste “in edibus parochialibus” Klagschrift des bistritzer evangelischen Pfarrers Samuel Bedeus dessen Inhalt erneut auf Eigentumsdisputationen der lechnitzer Sachsen mit den mitwohnenden Rumänen. Die Quelle ist in einem relativ gut situierten Latein geschrieben³¹. Der einige Jahre in Lechnitz dienende Pfarrer Bedeus möchte von Anfang an den Anspruch der Rumänen auf Konzivilität mit den Lechnitzer Sachsen als ehrwürdiger Augenzeuge klarerweise in Frage zu stellen. Jene Rumänen seien nur Hirte, die zum solchen Dienst vom Dorf bestellt worden seien denn der Pfarrer kenne persönlich die ersten zwei Rumänen Hirten denen aus Gnade der Ortschaft das Bleiberecht erteilt worden sei. Es stehe ausser Frage dass einmal irgenwelcher Rumäne rechtlicher Eigentümer in Lechnitz gewesen sein soll, nirgends im Dorf Walachen Grundstücke für Häuser, bebauliche Acker oder Heuwiesen jemals habe besitzen dürfen wie die Quelle besagt:

“Scio pro certo, valachos in Lekencze meo tempore fundos domorum, agros, et foeneta nec jure em(p)tionis multo minus hereditario proprios possedissee; sed a Saxonibus ut et a me ad tempus tantum, vel pro recognitione quadam vel pro fatigio ex(s)tirpationis, concessis utebantur”³².

“Ich weiss sicher Bescheid dass in meiner Amtszeit in Lechnitz Rumänen Grundstücke, Felder oder Heuwiesen sowohl infolge von Einkäufen weit weniger als Erbrecht jemals gehabt haben; sondern jene Landflächen entweder von Sachsen oder von mir selbst wurden wegen irgenwelcher Entgeltung oder für die Mühe beim Roden verpachtet worden waren”³³.

Zudem die mitwohnenden Walachen von Lechnitz hätten die Festtage der Sachsen dazu ausgenutzt, Sachsaden in Weinstätten oder Baumgärten zu verrichten. Seine bei ihm in Bistritz zu Besuch kommenden ehemaligen lechnitzer Gemeindemitglieder betonten dass die Beziehungen mit den mitwohnenden „Wallachen“ sich verschlechtert hätten, mehr als das die Rumänen hätten ihren Verfall ausgesucht indem die genannten Rumänen der Gemeinde die Sachsen bei höchsten Instanzen mit falschen Accusationen aufzubürden wüssten.

“Quotiens ab aliquot annis cum Saxonibus lekenziensibus collocutus sum, valde conquerebantur se male habere a valachis hactenus ibidem tolleratis, nunc vero [...] justo altius exigentibus siquidem injuriis detestabilibus continuo afficiantur immo minas eorum atque falsas accusationes, apud Judi[cem] Magistratum altioresque instantias; perditionem Saxonum prorsus intendentes jam sufferre vix ac ne vix quidem possunt”³⁴.

“Seit einigen Jahren sooft als ich mit den lechnitzer Sachsen miteiander gesprochen bin, sooft klagten sie sich stark darüber dass es ihnen mit den Rumänen schlecht gehe, jene Rumänen einst nur geduldet neulich auf Besseres zielende [Mitbewohner] so dass machen sie Gebrauch von Warnungen oder von falschen Accusationen beim Richter Magistrat oder bei höheren Instanzen; jene auf Verderben der Sachsen zielenden [Rumänen]

30 Anmerkung: Textpassage in der Uebersetzung des Verfassers dieses Artikels.

31 Der gute Gebrauch von Termini, Konjunktionen, Fragen der Satzstellung, einer nicht obskuren Sperrungstechnik.

32 Direcția Județeană Bistrița-Năsăud a Arhivelor Naționale, op.cit., Aktenstück 213/920

33 Anmerkung: Textpassage in der Uebersetzung des Verfassers dieses Artikels.

34 Direcția Județeană Bistrița-Năsăud a Arhivelor Naționale, op.cit.,

hätten sie kaum ertragen können”³⁵. Gegenstand des Konfliktes zwischen beider Gemeinden, der kleineren der Rumänen und der weithin grosseren der lechnitzer Sachsen, muss ein den Rumänen verpachtetes Feld wofür die Rumänen Steuergeld zu zahlen nicht zugestimmt hätten. Quellengemäss zu vermerken ist dass der Pfarrer Bedeus in Steuerstreit mit den Steuerbeamten von Klausenburg sich engagiert hatte in welcher Sache die bistritzer lutherische Geistlichkeit eine Bittschrift an Kaiser Joseph den II.en zugeschickt hatte³⁶ zu der eine negative Antwort bekam. Die in unserem Beitrag untersuchten Suppliken der unter den Deutschen wohnenden bistritzer Rumänen geben den sich anbahnenden Prozess ihrer sozialen Emanzipation wieder sowohl in der Sache der bistritzer rumänischen Villanorum als auch der distriktual bistritzer Rumänen. Die rechtliche Grundlage zur Bearbeitung solcher Gravamina seitens des Guberniums und des Bistritzer Rates zeigen deutlich an dass es dennoch der Weg dieser Emanzipation weitaus länger als vorausgeacht worden war.

Biserici unite românești din satele districtului Bistriței în lumina unor documente latine tereziene (1740-1783) (Rezumat)

Sunt supuse analizei istoriografice câteva izvoare latine locale tereziene din districtul Bistriței din secolul al XVIII-lea. Primul document latin prezentat este formulat de comunitatea românească conlocuitoare din satul liber săsesc Petriș (Petersdorf) databil cu aproximație la mijlocului secolului al XVIII-lea. Comunitatea românească din satul Petriș se plânge probabil Sfatului orașului Bistrița de restricțiile și condiționările, de șicanele autorității locale dar și a comunității săsești conlocuitoare din Petriș care le-ar restricționa dreptul de liber exercițiu religios, de asemenea dreptul de a construi foarte probabil o biserică. Scrisoarea adresată de pastorul evanghelic al Bistriței Samuel Bedeus probabil Sfatului orașului Bistrița, databilă în anul 1760 privitor la formarea comunității românești din Lechința nu în ultimul rând despre proprietățile funciare ale acesteia. Petițiile ce vor fi fost formulate de românii lechințeni și viziunea comunității săsești lechințene despre viitorul conviețuirii cu românii sunt de asemenea luate în considerare. Marginal este menționată scrisoarea adresată Guberniului Marelui Principat al Transilvaniei de Judele Bistriței, databilă din conținutul ei către mijlocului secolului al XVIII-lea cu privire la cererea românilor din suburbiile Bistriței de a ține liturghia într-o biserică situată *intra muros*.

Quellenanhang

Bittschrift der in Petersdorf bei Bistritz ansässigen rumänischen Dorfbewohner an Bistritzer Rat für Recht zum Bau von Gebäuden sowie für innerhalb der Gemeinde konfessionelle Gleichberechtigung.

Beschreibung der Quelle

Die Quelle drückt die an Bistritzer Obrigkeit gerichtete Klage der rumänischen mitwohnenden Petersdorfer Gemeinde aus, die unter anderem deren Unterdrückung seitens der hiesigen Leiter der sächsischen mitwohnenden Gemeinde besagt. Den Petersdorfer Rumänen sei das Baurecht innerhalb des Dorfes untersagt. Die Mitglieder der Religio dominans von Petres, das heisst die unierten Petersdorfrumänen, hätten sich benötigt gesehen, an evangelischen Religionsfeiertagen widerwillig teilzunehmen.

Inhalt der Quelle

Reverendissimi a parte Graeci Ritus Unitorum in Transylvania Visitatores, ac causarum spiritualium Auditores Domini nobis gratiosissimi.

*Ad Reverendissimarum vestrarum refugium suppli
cantes succurere multis gravibusque injuriis a natione
saxonicali de pago Petres afflictis, cogimur; siquidem
dum vellemus aliqua habitacula, domos et alia nobis*

35 Anmerkung: Textpassage in der Uebersetzung des Verfassers dieses Artikels.

36 Oficiul consistorial...., Aktenstück 904

*neccessaria aedificis relinqui,(?) non solum aedificare, verum
 et re(?)novare haud admittimur, imo poenis minuitur(?)
 vet(?)iti videmur, praeterea ad festa eorum servanda
 ac celebranda omni conatu nos deducere sollicitant(?) sicut (?)
 ex benignissimo Suae Majestatis decreto nobis in Graeco
 Ritu unitis id interdictum minime sit, prout Reveren
 dissimi accepto Suae Majestatis decreto in publicum a
 Gubernio Regio dato optime perspexere; [cave] quam ob
 caussam dominos terrestres instavimus [cave], qui ulla nos
 justicia praestiterunt, idcirco Reverendissimos Domi
 nos rogandos duximus, ut demississimas nostras petiti
 ones ne despiciant, sed ut benignum praescribit Suae
 Majestatis decretum dignentque(?) nobis aliqua adesse miseri
 cordia, et nos afflictos juvamine (?) consolare quibus
 pro beneficiis Divinum Numen implorare non desi
 nemus, ut [?] faciat omni in prosperitate vita
 Revendissimarum Vestrarum quibus constantissi
 mi manemus.
 Revendissimarum Vestrarum
 Clientum? Infimi Graeci Ritus Uniti de pago Petres*

Die Photocopie der Quelle

Die Bittschrift von Samuel Bedeus von Schar, der Pfarrer von Bistritz an Bistritzer Magistrat

Datierung: 14 August 1760

Fond des evangelischen Konsistoriums CA des Distriktes Bistritz, Aktenstück 213/920

Beschreibung der Quelle

Die in Latein verfasste Quelle kommt als einer am 14 august 1760 datierbaren, vom Stadtpfarrer von Bistritz Samuel Bedeus geschriebenen, an die Bistritzer Obrigkeit gerichteten Brief vor. Von Vertretern der deutschen Lechnitzer Gemeinde offenbar zum Federfassen bewegt, schilderte der vormals in Lechnitz als lutherischer Geistliche wirkende Verfasser des Briefes die Entstehung der lechnitzer rumänischen mitwohnenden Gemeinde sowie deren Eigentümer im Dorf Lechnitz.

Die Quelle nimmt weiter zu den von den lechnitzer Rumänen verfassten Suppliken Stellung die darauf abzielten die führende Stellung der lechnitzer deutschen Gemeinde zu schwächen.

Inhalt der Quelle

*Ego Samuel Bedeus, annorum 53. p.t. Parochus Ecclesiae
 Bistriensis Evangeliae, legitime requisitus, ad proposita
 Utri puncta, fide mea mediante fateor sequentem in modum
 Ad Primum Tempore commorationis meae in Possessione Lekencze, ut
 Parochus ab Anno: 1745 mense Augusti, ad ann(i?) (1)748 mense
 Maji, audivi, valachos omnes, quod dicto loco inveni adve
 nas, et ex causa suscipiendi pastoratus, admissos fuisse
 quorum seniorum alter erat Vabian, qui multis antea annis
 In curia Parochiali villanus existens, a me vero, secundo
 Pastoratus mei anno, ob infirmitatem suam dimissus,
 Ad finem pagi, locumque multis sollicitationibus praevis a
 primoribus possessionis concessum, domusculam extruxit.
 Alter vero Cretsun erat, annis supra memoratis bubulcitans.*

*Scio etiam aliquot juvenes valachicos plane peregrinos,
finitis suis servitiis ancillas sui generis itidem peregrinos
Meo tempore in Lekencze uxores duxisse, deinde vero praeter
Concessionem pagensium ibidem mansisse.*

*Ad Sdum Scio pro certo valachos in Lekencze meo tempore fundos
domorum, agros, et foeneta nec jure em(n?)tionis, multo minus
haereditario proprios possedisse; sed a saxonibus ut et a
me ad tempus tantum, vel pro recognitione quadam, vel pro fatigio
extirpationis, concessis utebantur.*

*3tium Ut(erque?) notatis etiam annis, valachi in Lekenze degentes
Saxonibus diebus festivis praesertim sub celebratione
sacrorum notabilia damna in vineis et pometis furtiva
manu causerunt, non obstantibus crebris animadversionibus.*

*4 a.5 tum: quoties ab aliquot annis cum saxonibus lekenziensibus
collocutus sum, valde conquerebantur, se male habere a valachis
hactenus ibidem tolleratis, nunc vero cervicem justo altius erigentibus
siquidem injuriis detestabilibus continuo afficiantur, immo
minas eorum atque falsas accusationes, apud Jud Magistratum
altioresque instantias; perditionem saxonum prorsus intendentes, jam
sufferre vix ac ne vix quidem possunt.*

*6tum: Verissimum est, Lekenzienses suis Dominis Dis(?) Creditoribus
pro oppignoratis territorii partibus plus quam 5000 [hunc?] debuisse
debuisse, ego enim ipse a pagensibus requisitus aliqua occasione
ex copiis chyrographorum summam debitorum conjeci. Quam[?]
autem territorium oppignorum post discessum meum ex Lekenze
redimeretur, testari tamen possum, valachos pro redemptione ista
nihil contulisse, nec pro ratione oeconomiae publicae in eundem
institutae quicquam conferre potuisse. Facta enim hoc redem[.]ptio[?]
territorii oppignorati quoad maximam partem ex proventibus
Educilii publici, ad quos cumulandos quivis saxonum vineis gauden
tium, portionem certam vini conferre tenebatur, aut doleum inte
grum vini per vices in commodum publici educilandum [?] concedebat
Alia debita pagi ex aliis fundis publicis deleta sunt.
Alia specialia, quae decursu 7. vel 8. annorum, inter saxones et valachos*

*in Lekenze differentes, acciderint, cum me, ob distantiam loci, parvamque
communicationem, omnino lateant; ad reliqua puncta nihil
reponere valeo.*

Signr[?] Bistricii Ao: 1760 die.14. Augustii in aedibus Parochialibus

Dimensiunea militantă a Ecaterinei Varga în deceniul premergător revoluției de la 1848-1849

Petre DIN

Cuvinte cheie: Transilvania, secolul XIX, Ecaterina Varga, Țara Moților, Andrei Șaguna, petiții

Mots-clef: Transylvanie, XIXème siècle, Ecaterina Varga, Țara Moților, Andrei Șaguna, pétitions

În secolul XVIII și prima jumătate a secolului XIX, datorită potențialului său militar, Casa de Habsburg a asigurat echilibrul politico-militar în spațiul Europei Centrale și de Sud-Est, zonă în care se aflau integrate Transilvania, Banatul și Bucovina. Congresul de la Viena va încerca să reconstruiască splendoarea epocii de aur, clamate cu insistență de prinții și marea nobilime, va face demersuri pentru afirmarea principiului legalității dinastice și va încerca să satisfacă pretențiile teritoriale ale celor patru învingători ai lui Napoleon. Congresul de la Viena este prima întrunire a reprezentanților tuturor națiunilor europene și momentul de debut al demersurilor de organizare a Europei¹. Pe acest fundal reluarea în posesie a Tirolului, a Salzburgului, și a nordului Italiei consfințește Austriei o poziție importantă pe eșichierul politic european².

Raportat la spațiul dominat de otomani în Europa Centrală și de Sud-Est, în teritoriile administrate de Habsburgi, modernitatea s-a manifestat și prin geneza spiritului civic. Astfel s-a născut conceptul de cetățean, ca persoană loială suveranului, imperiului și administrației sale centralizate³. Raportarea românilor transilvăneni la împăratul habsburgic a reprezentat elementul esențial în realizarea unui echilibru intern al Imperiului dar și la nivel imagistic în sensibilitatea colectivă românească.

Mult mai dificile decât problemele interne pentru existența Monarhiei habsburgice s-au dovedit a fi aspirațiile popoarelor marginale: ca cele ale polonezilor, italienilor, românilor trezite din nou la o conștiință socială și istorică⁴. Începând cu deceniul patru al secolului al XIX-lea, mișcările populației miniere de pe domeniile Zlatnei au fost conduse de Ecaterina Varga, care a devenit simbolul rezistenței la abuzurile autorităților locale și centrale⁵.

1 Serge Berstein, Pierre Milza, *Istoria Europei*, vol. IV, traducere de Timu Monica, prefață de Ovidiu Pecican, Institutul European, Iași, p. 5.

2 *Ibidem*, p. 10.

3 Victor Neuman, *Tentația lui Homo Europaeus. Geneza ideilor moderne în Europa Centrală și de Sud-Est*, ediția a III-a, Editura Polirom, Iași, 2006.

4 Erich Zöllner, *Istoria Austriei*, traducere de Adolf Armbruster, vol. I, ediția a VIII, Editura Enciclopedică, București, 1997, p. 433.

5 *Ecaterina Varga s-a născut la 22 august 1802, în localitatea Hălmeag, Comitatul Târnava Mare, într-o familie de nobili maghiari săraci. Tatăl său Varga János, iar mama sa Rosondai Katalin erau mici proprietari de pământ pe care îl cultivau ei înșiși. A cunoscut încă din copilărie viața iobagilor mineri opresați de autoritățile imperiale și cele locale. Referindu-se la dispariția prematură a părinților ei și viața dificilă a iobagilor, Ecaterina Varga nota: „Pierzând ocrotirea brațelor iubiților mei părinți la o vârstă încă fragedă, am ajuns să mănânc pâinea amară a orfanului și am fost aruncată în toate părțile de valurile mizeriei, pe marea furtunoasă a vieții. Anii veseli ai tinereții mele au fost copleșiți de multe schimbări și încercări. Rânile deschise ale inimii mele n-au cunoscut decât leacul cel mai aspru”. S-a căsătorit cu un avocat de succes, Kelemen György, care era implicat și în afaceri cu cânepă. Afacerea s-a dovedit a fi profitabilă, ulterior, însă a acumulat datorii pe care nu a reușit să le ramburseze. A inițiat un proces dificil cu debitorii din Brașov, dar din cauza birocrăției, problema nu s-a putut rezolva pe plan local, și, prin urmare, pe 1 august 1839, Ecaterina a solicitat sprijinul Cancelariei de la Viena. În perioada copilăriei sale, ecoul răscoalei lui Horea era încă vizibil în mentalitatea moților, fapt ce a impulsionat spiritul de dreptate și libertate al acesteia. În*

Petre Din

Grupul Școlar Mârșa

e-mail: petre_din@yahoo.com

Ce a determinat-o pe Ecaterina Varga să se identifice cu nemulțumirile țăranilor din zona Munților Apuseni și să le reprezinte interesele la Curtea Veneză? Un posibil răspuns ar fi acela că având șansa unor călătorii la Viena, aceasta a intrat în contact cu țăranii iobagi din zona Bucium, Cărpiniș și Abrud care încercau satisfacerea propriilor doleanțe prin apelul la spiritul de justiție al împăratului. Comunitatea de idei, încrederea în dreptatea cauzei acestora a reprezentat suportul identificării Ecaterinei Varga cu spirățiile țăranimii iobage⁶.

Încercând să explice atașamentul Ecaterinei Varga față de revendicările moșilor, autoritățile imperiale precizau: „*Prilejul și modul în care s-au cunoscut mai întâi cu locuitorii din Bucium și a mers să se așeze printre ei n-a fost lămurit în chip precis. Se pare că după cum ea însăși a scris în autobiografie și după cum s-a adevărit prin comunicarea oficială a administrației scaunului Cohalm, în drum de la Viena spre Transilvania, s-a întâlnit cu buciumenii care cutreierau țara făcând negoț. Acești locuitori cu porniri rele, care umblă pe toate căile după scutiri și au încercat și înainte toate căile ilegale, au dat ușor ascultare amăgirilor și minciunilor ei și primind-o printre dâșii, a putut să treacă fără nicio piedică la crima instigării*”⁷.

Referindu-se la acest aspect, întemeietorul presei românești transilvănene George Bariț nota: „*Prin ce măiestrie a știut ea să farmece pe locuitorii buciumeni ca să voiască a o avea șapte de ani de zile în mijlocul lor cu casă, cu masă și cu toată comoditatea? Și cum era cu puțință ca pe lângă atâția preoți, dintre care cel puțin zece inși trecuți prin școli superioare, cum și alături de câțiva bărbați mireni români, academici și juriști, acel popor să onoreze cu încrederea sa pe una femeie cu totul străină, al cărei trecut mai este încă un mister? În nici un caz petrecerea Ecaterinei Varga la buciumeni n-a fost destinată a înălța vaza și reputațiunea, zelul pentru binele poporului și curajul inteligenței române din acele regiuni au trebuit să urmeze aceea, la ce am ajuns în anul următor pentru ca oameni trecuți prin școli să fie scuturați bine din apatia lor și să aștepte salvarea de la o femeie, care nicidecum nu s-ar fi putut asemăna cu Fecioara de Orléans, nici cu Charlotta Corday și mai puțin cu Pelagia Roșia de la Mărișel*”⁸.

Istoricul maghiar Alexe Jakab prezintă în imagini sumbre activitatea militantă a Ecaterinei Varga. „*Se poate la ea un fel de extaz de natură țărănească, dar cultura ei este de rând; știe să exploateze în chip uimitor slăbiciunile poporului; scopul ei imediat e înșelăciunea, căutarea unui mod de existență, instigarea satelor împotriva fîscului, ca stăpîn de moșie*”⁹.

Ecaterina Varga cunoștea multe din atributele pe care trebuia să le posede un reprezentant și un mandatar al țăranilor. Era expertă în chestiunile oficiale, ca o persoană ce făcuse multe demersuri pentru rezolvarea propriilor doleanțe și cunoștea mecanismul realizării cu succes a intervențiilor în fața autorităților locale și centrale. Vorbea cursiv și redacta memorii în limba germană și maghiară și conversa fluent în limba română. Injustiția autorităților locale și centrale o determina și mai mult să se identifice cu aspirațiile țăranilor, fiind capabilă să-și jertfească libertatea și viața pentru dreptatea lor.

În debutul activității sale de reprezentant al țăranilor din Munții Apuseni, sensibilitatea sa militantă este exprimată prin următoarele versuri:

„*Cu ce credință v-am slujit, știți bine,
În schimb robiei m-am slujit pe mine,
Părerii de rău eu însă n-am simțit
Și cu nimic, socot, n-am păgubit
Jerfi-mi-aș chiar viața pentru voi
Ca să scap de chin și de nevoi
Doar nu m-am născut pentru minciună,
Nici n-am crescut spre a săracilor năpastă,*

perioada anilor 1840-1847, devine exponentul celor nemulțumiți la Curtea Veneză. A redactat numeroase petiții în numele moșilor riscându-și libertatea și chiar viața. Devenind o persoană periculoasă, autoritățile imperiale au încercat s-o aresteze, fapt reușit prin complicitatea episcopului românilor ortodocși, Andrei Șaguna. Eliberată în februarie 1851, Ecaterina Varga s-a retras în fosta comună din zona Făgărașului rămânând în memoria colectivă prin sintagma Doamna Moșilor.

6 Constantin Ucrain, *În numele revoluției de la 1848*. Editura Militară, București, 1978, p. 79.

7 *Ibidem*, p. 79-80.

8 George Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvania pe două sute de ani în urmă*, vol. I, Sibiu, 1889, p. 662.

9 Alexe Jakab, *Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezés 1848-1849. (Contribuții la istoria războiului nostru de eliberare. Amintiri din 1848-1849)*, Budapesta, 1880, p. 62, Apud Toth Zoltán, *Mișcările țărănești din Munții Apuseni până la 1848*, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1955, p. 261.

În cele ce urmează ne propunem să examinăm derularea activității petiționare în fața autorităților locale și centrale. Prima acțiune petiționară se înregistrează în data de 14 ianuarie 1841, când Ecaterina Varga adresa împăratului un memoriu prin care solicita în numele țăranilor din localitățile Bucium, Cărpiniș și Abrud respectarea vechilor privilegii și sancționarea abuzurilor oficialităților abuzive. „*Sunt de neîndurat asupririle care ne apasă și neîncetatele stoarceri de bani încât dacă nu vom fi ajutați prin menținerea privilegiilor noastre, minerii înstăriți de odinioară, supuși, folositori maiestății sale imperiale și apostolice vor deveni spre cea mai mare pagubă a obștei, o ceată netrebnică de cerșetori. Implorăm deci grația maiestății voastre să numească pentru cercetarea plângerilor noastre o comisie regală nepărtinitoare care cercetând totul să ne repună în vechile noastre privilegii, să ne apere de pedepse corporale arbitrare, de jecmăneli, de robota îndoită și să dispună cu îndurare ca procesul nostru care zace astăzi nerezolvat la Tabla regală să fie terminat pentru a nu fi nevoiți să ne plângem mereu ca niște mineri obosiți trupește și sufletește, istoviți și inutili din cauza numeroaselor poveri ci, asemenea strămoșilor noștri, să ne putem prezenta ca supuși puternici și înstăriți, capabili să aducem folos prin minerit nu numai înaltului fisc, ci să fim în stare să aducem jertfe oricând cu sângele și bunurile noastre împotriva tuturor dușmanilor maiestății sale*”¹¹.

Limbajul acestui document semnifică existența unei propensiuni a românilor transilvăneni față de împăratul austriac perceput ca instanța terestră, ce invocă binele supușilor săi. În concepția lui Jean Paul Roux, regele indiferent de faptul că este bun sau rău, fast sau nefast, are o singură valoare care este integral pozitivă.¹² Cultul pentru împărat a apărut din preocupările spirituale ale supușilor săi și a dispărut când o altă instituție a fost valorizată mai pozitiv de către aceștia. Mitul împăratului protector a apărut mai mult ca fiind nevoia omului în general și a mentalității epocii decât a suveranului însuși și prin urmare, venerația la adresa sa nu a încetat total nici astăzi¹³.

Aproape peste tot, popoarele își exprimă fericirea pe care o datorează monarhului și îl proslăvesc. Pentru românii transilvăneni, capacitățile specifice ale împăratului îi impun obligația de a asigura hrana, securitatea și justiția între supușii săi. Fertilitatea și fecunditatea, regularitatea fenomenelor naturale nu impune întotdeauna rituri speciale, căci simpla existență a suveranului le asigură. Conform mentalității tradiționale, regele este condiția esențială a binefacerilor, armoniei și prosperității¹⁴. În acest context versurile Ecaterina Varga reiterează venerația sa față de „bunul împărat”.

*„Jalba celor asupriți de viață
Pus-am în a sfințitului tron față,
Măria Ta crăiască apostolească!
Iată-ți noroadele și a lor cumplită asuprire
Copii orfani lăsați în părăsire
Coboară-vă asupra lor a ta milostivire”*¹⁵

Esența nemulțumirilor iobagilor de pe domeniile Zlatnei constau în limitarea drepturilor iobagilor de a se aproviziona cu lemne. Anterior introducerii cărbunelui, instalațiile metalurgice aveau nevoie de cantități imense de lemne pentru topirea metalelor. Datorită epuizării pădurilor din proximitatea topitoriilor, iobagii au fost obligați să transporte lemnul de la pădurile îndepărtate de topitorii, făcând și mai dificilă existența acestora.

În afara faptului că diminuează dreptul de folosință a pădurilor, administrația face demersuri pentru a conserva pădurile exclusiv pentru instalațiile de topit și pentru exproprierea țăranimii de pe terenul defrișat de aceasta. Pe acest fundal tensionat, rezistența țăranimii s-a materializat prin demersurile petiționare ale Ecaterinei Varga. Ea a precizat că pădurile nu sunt proprietatea domeniilor, ci a comunelor și că exproprierea forțată a țăranilor se fundamentează pe violență. I-a îndemnat pe țărani să utilizeze pădurile în mod liber, să le defrișeze și să-i amenințe pe pădurarii care ar încerca să le stopeze exercitarea acestor drepturi.

10 Toth Zoltán, *op. cit.*, p. 268.

11 Constantin Ucrain, *op.cit.*, p. 81.

12 Jean-Paul Roux, *Regele. Mituri și simboluri*, traducere și note de Andrei Niculescu, Editura Meridiane, București, 1998, p.2.

13 *Ibidem*, p. 4.

14 *Ibidem*, p. 30.

15 Toth Zoltán, *Mișcările țăărănești din Munții Apuseni până la 1848*, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1955, p. 267.

La data de 6 mai 1843, în timp ce reprezentanții ai administrației domeniiale plantau un teren defrișat, expropriat de la locuitorii localității Bucium, Ecaterina Varga a mobilizat 50-60 de țărani, i-a înzestrat cu securi și astfel a stopat lucrările de plantare și i-a alungat pe oamenii administrației¹⁶. Ca efect a acțiunii iobagilor autoritățile locale au trimis la fața locului o comisie care a constatat că solicitările acestora erau întemeiate. Oficialitățile au conchis că dacă iobagii erau nemulțumiți, acest fapt se datorează unei aventuriere străine, care în fond nu este preocupată de aceste chestiuni și care alimentează sentimente de insecuritate, având doar scopul de a câștiga bani.

Aceeași energie în susținerea cauzei țăranilor a manifestat-o și la începutul anului 1845, cu prilejul publicării deciziei guberniale referitoare la drepturile de cârciumărit ale arendașilor din Transilvania. În acest sens a trimis o scrisoare arendașului Mikeș Szakacs prin care îl soma să realizeze toate demersurile pentru ca administrația de la Abrud să anuleze această decizie, în caz contrar, asperitățile sociale creșteau în amploare¹⁷. La 9 martie 1845, Ecaterina Varga s-a adresat țăranilor, după oficierea serviciului religios din biserica Abrud-sat instigând la violență împotriva celor care vor stivui lemne în pădure pentru fisc, căci pădurile nu sunt proprietatea fiscului, ci ale oamenilor¹⁸.

În acest context, prezența și activitatea Ecaterinei Varga a devenit o figură legendară în sensibilitatea colectivă țărănească. Numită de protopopul greco-catolic, Simion Balint, ca fiind „o muiere ageră și elocventă”¹⁹, figura acesteia poartă amprenta miticului încă din timpul vieții. În mediul țărănesc circulau narațiuni fabuloase despre ea: că are relații solide cu ierarhia superioară a puterii, că fratele ei este agent la Curtea Imperială, că a fost doica împăratului, și că ea însăși se originează din familia domnitoare, că ea este atât de influentă, încât față de ea și puterea domnilor este neputincioasă²⁰. Aceste atribute legendare sunt fructul imaginarului colectiv românesc, care-și exprimă astfel încrederea și stima față de Ecaterina Varga, personalitate loială aspirațiilor sale sociale și naționale.

Prezența Ecaterinei Varga în perimetrul localităților Bucium, Cărpiniș și Abrud nu a rămas fără ecou la nivelul oficialităților imperiale și ale autorităților locale și administrative. Constatând faptul că petițiile care exprimau nemulțumirile țăranilor erau tot mai frecvente funcționarii imperiali au trecut la identificarea acestei persoane. Adam Ujvari, funcționar domenial fiscal raporta vicecomitelui din Alba următoarele informații: „Este evident că sub numele Ecaterinei Varga se ascunde cineva, care, pentru o răsplată considerabilă va agita pe petiționari până când va izbucni un incendiu și mai primejdios decât primul”²¹.

Sentimentul de insecuritate generat de colportarea informațiilor privind răscoala țăranilor din Galiția este amplificat de tumultul manifestărilor antinobiliare conduse de Ecaterina Varga. Ea îi îndeamnă pe țăranii să-i violenteze pe funcționarii domeniiali care le-ar interzice construcția de locuințe în poienile pădurilor sau care le impun plata unor taxe în aceste spații. Ca efect al demersurilor sale sentimentul de nesupunere al țăranilor din Bucium, Cărpiniș și Abrud-sat devine alarmant. Autoritățile locale fac numeroase demersuri pentru reluarea îndeplinirii prestațiilor domeniiale și însuși vicejudele nobiliar se deplasează la Bucium pentru aplanarea divergențelor sociale. În pofida eforturilor acestuia țăranii din localitățile Bucium și Abrud-sat au derulat o adunare sub conducerea Ecaterinei Varga, solicitând demisia vicejudeului nobiliar, iar suma rezultată din dări să nu mai fie cedată judei sătesc, ci să fie delegată unor persoane reprezentative din cele două localități pentru o mai corectă cheltuire a sa. Acest fapt argumentează ideea că insecuritatea generată de o posibilă izbucnire a răscoalei era acută. În nici un alt spațiu iobăgimea nu a creat atâta nesiguranță ca în perimetrul localităților Bucium, Cărpiniș și Abrud-sat, în fruntea cărora se afla Ecaterina Varga, care a instigat pe cei opresați la nesupunere și violență.

Pe acest fundal Ecaterina Varga a fost mandatată de țăranimea celor trei localități să le reprezinte interesele la Curtea de la Viena. La data de 4 septembrie 1846, aceasta a plecat în secret spre Viena și la 25 septembrie a depus la Cancelaria Imperială un memoriu, ce conținea doleanțele protejaților săi „Deși noi, comunele subscrise, exasperate de nenumăratele samavolnicii săvârșite împotriva noastră, am apelat de mai multe ori

16 *Ibidem*, p. 82.

17 *Ibidem*, p. 296.

18 Constantin Ucrain, *În numele revoluției de la 1848*, Editura Militară, București, 1978, p. 82.

19 Toth Zoltán, *Mișcările țărănești din Munții Apuseni până la 1848*, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1955, p. 261.

20 *Ibidem*, p. 267.

21 Constantin Ucrain, *op. cit.*, p. 83.

la tronul maiestății voastre imperiale și regale pentru a ne apăra, împotriva silniciilor funcționarilor, drepturile noastre legale, întemeiate pe privilegii acordate de principi, deși maiestatea voastră imperială și regală, ca un adevărat părinte al poporului său, a binevoit totdeauna să ordone prea grațios remedierea doleanțelor noastre, totuși, parcă am fi osândiți de soartă să fim jucăria capriciilor samavolniciei tiranice, căci din cauza abuzurilor săvârșite de funcționarii domeniali și ai comitatului... n-am fi fost în stare... să scăpăm de jugul istovitor al asupririi, care degradează orice demnitate umană... iar dacă maiestatea voastră imperială și regală nu va interveni prea grațios, distrugerea și pieirea noastră totală vor fi duse până la capăt... fiindcă funcționăria obișnuește să se prezinte cu plăcere și punctual aici pentru a se achita de sarcini oficiale în care poate jefui”²².

Documentul este un excelent argument ce atestă existența la nivelul sensibilității colective a ideii că suveranul reprezintă un „obiect simbolic” în jurul căruia s-a fixat solidaritatea supușilor săi. În spațiul semantic al regalității, mitul „monarhului bun”, primește semnificații arhetipale pozitive, prin dimensiunea sa justițiară. Figura sa emblematică este acum cea a imaginii exemplare din perspectivă creștină cavalerul justițiar și protector cu supușii săi.

Acest text documentează ideea că românii transilvăneni, traumatizați și opresați, s-au refugiat în interiorul unei sintagme protectoare și justițiare, credința în „bunul împărat”. Petițiile disperate consfințesc un gest politic, solidaritatea românilor față de împăratul justițiar, o forță politică care se opune abuzurilor autorităților locale. Pe acest fundament se clădesc resentimente și frustrarea generală creată de relațiile dificile dintre români și unguri, relații care i-au transformat pe ultimii în adversarul național, dar și simpatie față de împărat, perceput ca fiind „subiect” al devoțiunii și fidelității colective românești²³.

Demersul Ecaterinei Varga invocă afirmația lui Ernst Cassirer, aceea că în cazul mitului și al legendei, principiul cauzalității funcționează după regulile imaginației creatoare ce solicită fiecărui element participant la „povestea mitică” egala funcționalitate, semantatică și simbolică²⁴. Militantismul țăranilor în deceniul premergător revoluției de la 1848-1849 s-a derulat în condițiile în care lipseau clasa politică și instituțiile politice românești, iar românii erau excluși, prin constituția medievală, din sistemul politic transilvănean. Integrarea țăranilor în mișcările prepașoptiste s-a realizat conform mentalității tradiționale țărănești în formele specifice răscoalelor medievale, manifestându-se local și atomizat.

Perioadele în care sistemul social suferă modificări profunde sau se confruntă cu situații care nu au mai fost experimentate, sunt perioadele în care ingerința imaginarului în decriptarea realității se amplifică. Acestea sunt momentele de atomizare socială. Ordinea și ierarhia socială este amenințată, coeziunea societății începe să se estompeze iar puterea politică nu poate restabili normalitatea. În aceste condiții, imaginarul colectiv intervine ca instrument necesar menținerii coeziunii sociale. Contextul istoric, totalitatea factorilor sociali, trăsăturile unei culturi influențează în mod esențial geneza imaginarului. Aceste premise teoretice argumentează definiția imaginarului conferită de Gilbert Durand: „*Imaginarul constituie esența spiritului, adică efortul ființei de-a înălța o speranță vie în pofida lumii obiective*”²⁵. Permeabilitatea societății la aceste forme ale mitului politic al „bunului împărat” crește proporțional cu dificultățile întâmpinate în viața cotidiană. Acest context a oferit legitimare împăratului austriac de a dobândi un capital simbolic și de a se erija în salvatorul românilor transilvăneni.

În data de 10 octombrie 1846 petiția a fost dezbătută de oficialitățile austriece, făcându-se în modul acesta din nou prezența la Curtea de Viena protestele țăranilor din Munții Apuseni. Acțiunea derulată de Ecaterina Varga a conferit multe speranțe la nivelul orizontului de așteptare al românilor transilvăneni. În paralel cu demersurile acesteia, coincidența a determinat ca în data de 2 septembrie 1846, la propunerea mitropolitului sârb de la Karlowitz, Curtea Vineză să-l instaleze ca vicar de Sibiu, pe Andrei Șaguna. Noul prelat a promis oficialităților imperiale că va derula o amplă activitate pentru reorganizarea bisericii ortodoxe din Transilvania dar și pentru atenuarea nemulțumirilor țăranilor din Munții Apuseni.

Implicarea clerului superior în estomparea sentimentului de insecuritate dominant în spațiul rural nu reprezintă o noutate. Astfel, Dionisie Novacovici a acționat împotriva mișcării conduse de Sofronie din Cioara

22 Toth Zoltán, *op. cit.*, p.304.

23 Simona Nicoară, *Mitologiile revoluției pașoptiste românești. Istorie și imaginar*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1999, p. 185.

24 Ernst Cassirer, *Eseu despre om O introducere în filosofia culturii umane*, traducere de Constantin Osman, Editura Humanitas, București, 1994, p. 82.

25 Gilbert Durand, *Structurile antropologice ale imaginarului*, Editura Univers Enciclopedic, București, 1998, p. 43.

iar Ghedeon Nichitici a militat împotriva răscoalei lui Horea. Un exemplu în acest sens este oferit de circulara episcopului Nichitici, adresată protopopilor și preoților, în care lansa un apel la „supunere și ascultare pentru ca țărănimea să părăsească mișcarea plină de excese de ambele părți și să nu asculte sfaturile cele rele și ca fiecare să-și păzească locul său, moșia sa, casa sa și după cum cere porunca să o împlinească, ca să aibă milă de la împăratul și gubernium și de la noi blagoslovenie”²⁶. În ziua de 5 februarie 1785, comisarul imperial Mihail Brukenthal face premiarea celor care au realizat predarea lui Horea și Cloșca. Ghedeon Nichitici a fost recompensat cu 1000 florini de aur iar episcopul ortodox de Arad, Petru Popovici, cu suma de 800 florini²⁷. Termenii uzitați de episcopul ortodox exprimă cu certitudine o apetență a elementului ecleziastic față de suveranul habsburgic, ce reprezintă personificarea spiritului justițiar și protector, model politic clamat îndelung de românii transilvăneni.

Promisiunile făcute lui Samuil Josika, cancelarul Transilvaniei, guvernatorului Iosif Teleki, au fost îndeplinite de episcop. La data de 6 ianuarie 1847, utilizând arma vicleșugului, Andrei Șaguna și-a realizat obiectivul, acela de a o aresta pe Ecaterina Varga. În acest scop vicarul episcopal a pregătit o vizitație canonică, asociată cu o slujbă religioasă, la care a fost invitată și Ecaterina Varga. Șaguna, terminând slujba religioasă a solicitat preotului din Bucium să o prezinte și să i se adreseze: „Apropiindu-se doamna Ecaterina Varga de sanie, spune protopopul Simion Balint, vicarul schimbă cu dânsa 3-4 cuvinte în limba maghiară, după care îi zice să se urce în sanie. Dânsa nu voia. Atunci o aruncă în sanie. Se aruncă și vicarul și vicecomitele și fiind caili prinși strigară: Hajesad Iancsi”²⁸.

În demersul său Andrei Șaguna a fost sprijinit nu numai de autoritățile centrale și locale dar și de un segment al preoțimii. Este o certitudine faptul că o mare parte a preoțimii avea mai multe afinități cu țărănimea iobagă în timp ce clerul superior a militat pentru demobilizarea mișcărilor țărănești.

Acțiunea de arestare a Ecaterinei Varga este descrisă în mod minuțios de însăși vicarul episcopal: „Și sosind astfel ziua fatală de 18 ianuarie m-am deplasat la biserica districtului numit Izbita al localității Bucium împreună cu susnumiții funcționarii amintii ai comitatului, iar din partea domeniului regal cu controlorul regal Ioan Șuluț și administratorul silvic Ioan Wohlhurt, unde după serviciul divin, am ținut învățătura arhierească, potrivit sărbătorii, precum și purtătorii unei adunări de 600-700 persoane. După care, invitând poporul să se pronunțe în privința soartei sale și neprimind un răspuns, am întrebat poporul dacă are un reprezentant la proces. Și primind răspuns afirmativ, i-am rugat să-l aducă în fața mea, ca să primesc de la el lămuririle necesare asupra tuturor lucrurilor acestora. Au plecat doi inși și au adus în fața mea o femeie de statură scundă, pe care am întrebat-o cine este? Și pricepând de la ea că este Ecaterina Varga, am invitat-o cu severitate să spună amănunțit: cine este ea, deoarece poporul poveștește fiscului despre ea lucruri mari și miraculoase, că este membră a unei familii mari, că ar dispune de anumite scrisori privilegiate și peceți, cărora nici un funcționar nu are curajul să li se împotrivescă și alte asemănătoare. Dar la toate aceste a răspuns că aceste știri sunt vorbe goale, iar cu privire la cauza țăranilor din Bucium a declarat că, potrivit poruncilor supreme, a fost hotărâtă o nouă cercetare.

De aceea am găsit de bine să-l rog pe stimatul vicecomite să citească în fața poporului grațiosul ordin al excelenței voastre adresat mie la 14 noiembrie anul trecut, dar în timpul acesta ea a voit să se furișeze din biserică printre popor, eu, însă, apropiindu-mă de ea, am prins-o și am așezat-o mai aproape de mine. După aceea, am adus la cunoștiința poporului, în mod deschis toate intrigile și purtările ei împotriva legilor, prin care obișnuia să stoarcă bani de la ei, precum și marile primejdii în care vor cădea inevitabil dacă această instigatoare va mai sta printre ei și care se ascunde acolo numai spre paguba lor.

În urma acestora, am adus la cunoștiința poporului de câteva sute de inși adunați acolo, grațiosul ordin de a preda pe Ecaterina Varga, le-am spus de-a dreptul că nu voi mai lăsa printre ei pe această instigatoare periculoasă, ci că o voi lua cu mine și voi pune să fie trimisă în patria ei. După aceea, îndemnându-i spre purtări creștinești și cetățenești chibzuite și virtuose, la supunere și cinste față de autorități, cum și îndeplinirea punctuală a obligațiilor, am scos-o pe instigatoare din biserică, pe care domnul vicecomite și domnul jude al nobililor au dus-o de braț și m-au urmat împreună cu ceilalți preoți și slujitori camerali fără ca cineva să fi

26 Ștefan Meteș, *Lămuriri nouă privitoare la revoluția lui Horea*, Sibiu, 1933, pp. 25-26.

27 Ioan Fruma, *Horea, procesul și martiriul său*, Editura Dacia Traiană, Sibiu, 1948, p. 25.

28 Silvestru Augustin Prunduș, Clemente Plăianu, *Catolicism și Ortodoxie românească. Scurt istoric al Bisericii Române Unite*, Cluj-Napoca, 1994, p. 234.

pronunțat vreo vorbă de protest, deoarece toți erau surprinși și lămurii îndeajuns asupra uneltirilor acestei femei. Astfel m-am așezat direct în sanie, luând cu mine pe Ecaterina Varga și pe domnul vicecomite.

Atunci s-au auzit câteva cuvinte din parte mulțimii, că nu îngăduim să fie luată doamna noastră, anume Simion Țandra Pitoc, care mi-a apucat cailor pentru a mă reține, dar în avertismentul meu s-a dat la o parte numaidecât. Această neînsemnată rezistență manifestată de câțiva țărani m-a convins și mai mult că poporul însuși a primit și a privit bucuros cele petrecute”²⁹.

Care a fost mobilul demersului lui Șaguna de a o captura pe Ecaterina Varga? O posibilă explicație ar fi aceea că în ascensiunea sa în cadrul ierarhiei ecleziastice, de la vicar la episcop, avea nevoie de astfel de activități care să justifice doleanța sa. Dar acțiunea sa a pornit de la cancelarul Jósika, care a utilizat tradiționala strategie a implicării preoțimii în dezarmarea mișcărilor țărănești. Ca exponent al clerului superior ortodox Andrei Șaguna și-a folosit, în acest caz, capacitățile sale excepționale în interesul oficialităților de la Viena și pentru stoparea nemulțumirilor țărănești din zona Munților Apuseni³⁰.

Pe acest fundal nominalizarea lui Șaguna ca episcop era doar o chestiune de timp. Se impunea ca acesta să câștige adeviziunea preoților și a mirenilor ortodocși. În data de 2 decembrie 1847 s-au derulat la Turda, alegerile pentru scaunul episcopal și unde Ioan Moga a obținut 33 voturi, Moise Fulea 31, și Andrei Șaguna doar 27 voturi. În urma acestui rezultat putem conchide că arestarea Ecaterinei Varga nu i-a adus capital electoral la nivelul preoțimii, dar la nivelul autorităților politice acest fapt a fost cel care a decis numirea sa, în pofida faptului că a obținut cel mai mic număr de voturi³¹.

O versiune diferită asupra aceluiaș eveniment este prezentată de istoriografia bisericii ortodoxe române. „După ce a lucrat doi ani ca „vicar general” al Episcopiei Sibiului, în decembrie 1847, un sinod electoral format din protopopii ortodocși ai eparhiei, întrunit la Turda a ales pe vicarul Șaguna între cei doi candidați, din care împăratul de la Viena urma să confirme pe unul ca episcop. Fiind recunoscut ca episcop, a fost hirotonit la Carloviț, în aprilie 1848, de către mitropolitul sârb Iosif Raiacici”³².

Arestată la Bucium, Ecaterina Varga a fost transportată pentru scurt timp la Zlatna, și la 20 ianuarie a fost încarcerată la Aiud³³. Câteva zile mai târziu, la 23 ianuarie 1847, guvernatorul Transilvaniei, Iosif Teleki, emitea dispoziții privind trimiterea ei în judecată sub stare de arest preventiv, asigurarea unei paze severe și interzicerea oricărui contact cu exteriorul închisorii. „Ecaterina Varga să fie ținută mai departe în arest, la Aiud, și cu prilejul interogatorului preliminar să se cerceteze dacă nu cumva a săvârșit un delict care să necesite trimiterea ei în judecată”³⁴.

Dar fiind faptul că închisoarea din Aiud prezenta o stare de nesiguranță autorităților, cancelaria Transilvaniei a luat legătura cu comandantul șef al armatei, generalul Puchner, pentru transferarea arestatei în temnița cetății Alba Iulia. În data de 26 martie 1847, însoțită de o numeroasă escortă militară, Ecaterina Varga a fost transportată de la închisoarea din Aiud la cea din Alba Iulia, unde fuseseră închiși în urmă cu șase decenii, Horea, Cloșca și Crișan.

În celula aflată deasupra porții de la intrare în cetatea Alba Iulia, Ecaterina Varga a lăsat mai multe însemnări care ne permit să-i analizăm mai profund personalitatea ei. „În temnița unde m-au închis lumina soarelui nu pătrunde. Pentru mine nu mai e nici zi, nici noapte. Trecerea timpului n-o măsoară decât bătăile inimii. Eu nu știu când răsare soarele și când apune. Solia lui n-ajunge până la mine. În amiaza vieții mele, lumina s-a stins și m-a cufundat în adânc de veșnică noapte. Temniță fără ferestre e mormântul meu. Eu nu-s decât o umbră topită în întuneric. Acum s-a aprins la căpătâiul meu o candelă, ca la căpătâiul unui îngropat de viu. La flacăra ei șovăitoare scriu aceste rânduri. Vor vedea oare lumina zilei? Ochiul de temniță în care m-au închis e același care a văzut ultimele ceasuri de viață ale aprigului Horea. Omul care mă păzește n-a apucat zilele acelea, dar tatăl lui, de la care a moștenit cheile și slujba, i-a povestit cum l-au adus în fiare și cum a plecat

29 N. Popea, *Memorialul Arhiepiscopului și Mitropolitului Andrei baron de Șaguna sau luptele naționale-politice ale românilor 1846-1873*, ediția I, Sibiu, 1889, pp. 30 - 31.

30 Toth Zoltán, *Mișcările țărănești din Munții Apuseni până la 1848*, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1955, p. 318.

31 *Ibidem*, pp. 320-321.

32 Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, ediția a V, București, 2000, pp. 364-365.

33 N. Popea, *op. cit.*, p.31.

34 *Ibidem*.

iobagul din Albac spre moarte, dârz și neîmpăcat, fără un strop de lacrimă în ochii lui, care ardeau ca focul. Horea trecuse demult pragul tinereții, și pornirea lui n-a fost a unei inimi care se aprinde lesne. Avea obraji supti și brațele noduroase, ca niște crengi de gorun. Numai glasul nu i-l auzise, fiindcă Horea cât a stat în temniță n-a vorbit nimănui.

Privesc alături de mine, în umbră, lucrurile neînsuflețite care mă înconjoară. Sunt poate aceleași pe care el însuși le-a privit. În strachina aceasta i-a adus gâdele fiertura amară a cinei lui cea din urmă. Din ulciorul acesta au sorbit buzele lui arse de setea de dreptate. De acest perete umed și-a rezemat fruntea lui înfierbântată. Aceste lanțuri i-au însoțit pașii în drumul spre locul unde a fost dat morții în groaznice chinuri. Am ingenuncheat și am sărutat pământul pe care au călcat truditele lui picioare. Până la o vreme, el a fost ca și mine, pribeagul zadarnicelor drumuri pentru căutarea dreptății. Iartă-mă sfântă umbră că îndrăznesc să mă măsoar cu tine. Într-un singur chip ni se aseamănă soarta: am căzut amândoi prin trădare”³⁵.

Textul menționat reliefează ideea că deși Ecaterina Varga nu era posesoarea unei culturi deosebite, aceasta era indubitabil, înzestrată cu o remarcabilă dispoziție meditativă și cu o sensibilitate emoțională deosebită. Acest fapt este reflectat în fiecare frază. Singurătatea închisorii îi accentuează latura reflexiv emoțională și demersurile de a-și descifra sensul vieții.

Într-un alt manuscris, redactat sub formă de versuri, se constată că cea mai mare parte a gândurilor sale devin reflecție religioasă și unde puterea credinței are un rol determinant în triumful cauzei iobagilor.

*„ O, voi, soli ai obști, oameni prea iubiți,
Buni prieteni, care credința mi-o cinstiți,
Teamă nu vă fie, domnul nu vă lasă,
Nu pierdeți nădejdea în el luminoasă,
Aude bunul ruga-vă fierbinte
Și iarăși fi-voi între voi de-aici-nainte.
De vor a mă rupe de-a voastră ființă,
Inima-mi de-apururi v-o purta credință
Nevinovăția-mi de-o ieși'n vileag,
Fi-voi iar a voastră – o visul meu drag!
Cât de schimbătoare-s ale lumii toate,
Ce ușor se'ntoarnă ale sorții roate!
Singură sunt pildă: săptămâni puține-s
De când n-altă țară zilele-mi senine
Alergau, stăpână pe-a lumii comori,
Dând celor sărmani sprijin deseori.
Nimeni de nu-mi crede, nici nu-mi creadă! Eu,
Cu atâta trudă, mă sileam mereu
Să slobod al jalei lanț prea strâns, cumplit.
Întru alinarea celui obijduit
Căci nicicând nu vrere-ar M.S. Împăratul
Cineva să-i strice fără pricini natul
Asta mi-a fost gândul și'ncă mi-i nădejdea
La liman s-ajungem, petrecând primejdia”³⁶.*

Textul acestui manuscris este important căci el reliefează atribute ale mesianismului revoluționar. Mesianismul Ecaterinei Varga este generat de posibila speranță în ameliorarea condiției existențiale a iobagilor din Munții Apuseni. Mesianismul său este impregnat în mod evident cu sugestii biblice, fapt care a creat o mare efervescență a țăranilor în jurul persoanei sale. Ea se prezintă ca fiind subiectul unei cauze „sfinte” care nu se poate identifica doar cu interesele iobagilor. Izolată de iobagii pe care i-a apărat, obligată la o condiție marginală, Ecaterina Varga descoperă resurse interioare de supraviețuire în acest spațiu de detenție. În percepția ei, speranța în îmbunătățirea situației țăranilor vine din forța credinței și de la „bunul împărat”.

35 Constantin Ucrain, *În numele revoluției de la 1848*, Editura Militară, București, 1978, p. 90.

36 Toth Zoltán, op. cit., p. 326.

Aspirația mesianică a reprezentanței iobagilor la Curtea de la Viena se transformă în propensiune spre o reșezare a obligațiilor sociale în limitele umanului, dar și în ultimă analiză ca o emancipare a iobagilor de sub excesele autorităților locale și centrale. Se creează astfel un mod de solidaritate mesianică pe care Ecaterina Varga se simte investită de providență s-o slujească în calitate de mandatar al aspirațiilor iobagilor la împăratul de la Viena. În ultimă instanță, atributele mesianice ale acesteia devin o previziune militantă a unui viitor mai bun pentru cei opresați social și politic.

La dimension militante d'Ecaterina Varga dans la décennie précédente la révolution de 1848-1849 (Résumé)

Au XVIIIe siècle et dans la première moitié du XIXe siècle, grâce à son pouvoir militaire, la Maison d'Habsbourg a garanti l'équilibre politico-militaire dans l'espace de l'Europe Centrale et du Sud-est, zone qui comprenait la Transylvanie, le Banat et la Bucovine.

Encore plus difficiles que ses problèmes internes, la Monarchie habsbourgeoise est confrontée aux aspirations des peuples marginaux : les polonais, les italiens et les roumains se sont éveillés à une nouvelle conscience sociale et historique. Au début du quatrième décennie du XIXe siècle, les mouvements de la population minière des domaines de Zlatna ont été menés par Ecaterina Varga, devenue le symbole de la résistance contre l'oppression et les abus des autorités locales et centrales.

Ecaterina Varga a rédigé des nombreuses pétitions au nom des habitants de *Țara Moșilor* au risque de sa liberté et même de sa vie. Considérée une personne dangereuse, les autorités impériales tentent de la mettre aux arrêts et elles y arrivent avec la complicité du prélat des roumains orthodoxes, Andrei Șaguna. Libérée en février 1851, Ecaterina Varga s'est retirée dans l'ancienne commune de Făgăraș, gagnant dans la mémoire collective le surnom de „Reine des Moși”

Cuvinte cheie: arhive, documente, Bistrița, organizare administrativă.

Schlagwörter: Bistritz, Archive, Urkunden, Werwaltungorganisation, Mittelalter

Centru economic și administrativ al regiunii de colonizare săsească din nordul Transilvaniei, Bistrița și-a consolidat rapid prestigiul și influența nu doar asupra teritoriului arondat, Nösnerland, dar și, prin legăturile comerciale și politico-militare, în spațiul mult mai larg al Transilvaniei, regatului Ungariei și țărilor învecinate. Afacerile interne, raporturile dintre cetățenii urbei și administrația orașului, evoluția politică, corespondența, contactele și reglementările comerciale înregistrate în formulări scrise au creat un fond arhivistic bogat, de o mare diversitate și cu evidentă importanță pentru cunoașterea trecutului. Despre valoarea arhivelor bistrițene s-au pronunțat toți cei care au luat contact și au descifrat acte și documente din această arhivă¹. Spre exemplificare, Nicolae Iorga nota „am avut norocul să văd cel dintâi o adevărată comoară de limbă ca și de lămuriri istorice” și că „puține arhive cuprind mai multă viață vie, colorată, zilnică românească decât arhivele bistrițene”². Constituirea, evoluția, ordonarea și cuprinsul acestui fond documentar merită rememorat și integrat atitudinii generale de ordine și rigoare promovate în mentalul colectiv și în sistemul administrativ ale sașilor transilvăneni.

Din punct de vedere administrativ, Districtul Bistrița avea o registratură și o administrație separate de oraș, conduse de senatori. În fruntea orașului era Magistratul format din juzi având în frunte pe judele suprem, 12 jurați și centumvirii. Judele primar era reprezentantul orașului în Dietă, iar dacă în anul următor nu era ales trecea în rândul senatorilor. Magistratul sau Senatul orașului era alături de jude în rezolvarea tuturor problemelor de conducere ale orașului, ei putând participa la ședințele Dietei sau ca trimiși ai orașului la Curte sau la Tezaurariat. Senatorii aveau în supraveghere comunele din district atât din punct de vedere administrativ, cât și juridic. Judele și senatorii erau ajutați de către comunitatea centumvirală sau corpul bătrânilor, care avea un scop consultativ. În fruntea acestora era oratorul.

Pentru rezolvarea multiplelor sarcini ale orașului activau mai mulți funcționari plătiți sau onorifici: notari, administratori, curatori, vigesimatori, pârcălabul. Un rol important în cadrul cancelariei magistratului îi revenea notarului, numit pe viață, el trebuia să cunoască foarte bine limbile oficiale ale țării și să stăpânească foarte bine activitatea din domeniul administrației³.

Magistratul avea în subordine administrația și finanțele orașului, elaborarea statutelor orășenești și a diferitelor decizii care constituiau acte normative pentru locuitorii orașului și districtului. În domeniul militar magistratul dispunea luarea unor măsuri pentru organizarea apărării orașului prin construirea și întreținerea zidurilor de apărare, bastioanelor. În subordinea magistratului s-au creat de-a lungul activității acestuia o serie de servicii, ca: divizorul (organul care se ocupa cu împărțirea averii celor decedați), serviciile sanitare, spitalul, etc. Comunele din valea Rodnei, erau conduse de un castelan, salariat al magistratului de Rodna, iar Târgul Rodna era condus de un magistrat în frunte cu un jude⁴.

1 G. Nüssbächer, *Contribuții la istoricul arhivei Bistriței în secolele XVI – XX*, în *Revista Arhivelor*, XLVII, 1970, 1, p. 5.

2 N. Iorga, *Documente românești din arhivele Bistriței. Partea I*, București, 1899, p. II.

3 S. Goldenberg, *Contribuție la istoria Bistriței și a Văii Rodnei în secolul al XVI-lea*, în „*Studia Universitatis Babeș-Bolyai*”, hist. IV, fasc. 1, 1960, Cluj, p. 60.

4 *Ibidem*, p. 61.

Florin Vlașin

Directia Județeană Bistrița-Năsăud a Arhivelor Naționale
e-mail: florinvlasin3d@yahoo.de

Prin ocuparea Transilvaniei de către habsburgi au loc numeroase schimbări la nivelul administrației și implicit cu influențe și asupra Bistriței prin mutarea vămii și apoi încorporarea Văii Rodnei, Regimentului românesc II de graniță, înființat în anul 1762.

Revoluția de la 1848-1849, aduce numeroase schimbări la nivelul administrației, Transilvania fiind împărțită în 6 districte civile și militare, Bistrița făcând parte din Districtul Reteagului. Orașele libere regești erau subordonate comisarului districtual și nu celui cercual, iar conducătorii acestora – juzii și primarii – erau numiți de guvernatorul civil și militar la propunerea comandantului militar și a comisarului districtual⁵. Uniformizarea administrației pe întreg teritoriu al Imperiului - bazată pe principiile emise la 31 decembrie 1851-va reduce numărul districtelor la 5, anume: Sibiu, Alba, Cluj, Odorhei și Bistrița. Pentru orașe s-a menținut principiul numirii funcționarilor comunali și orașenești și s-a extins activitatea judecătorească a instanțelor asupra orașelor. În anul 1854, din cele 10 prefecturi nou înființate în locul districtelor, făcea parte și Bistrița, alcătuită din 10 preturi. Bistrița ca oraș de reședință, era condus de un magistrat, alcătuit din consilieri, secretari și notari, în fruntea acestuia fiind un primar. Era de asemenea prevăzut faptul ca membrii magistratului să aibă pregătire juridică sau o altă formă de pregătire corespunzătoare⁶.

După Diploma din Octombrie 1860, prin Înalta Rezoluție din 24 martie 1861, orașele regești și cele privilegiate și-au dobândit autonomia, însă s-a dispus ca în comitetele orașenești să nu se dezbată probleme ce priveau treburile publice ale Imperiului, acestea fiind rezervate Senatului Imperial⁷.

Autoritatea magistratului asupra orașului și a celor 23 de comune ale districtului Bistrița s-a încheiat începând cu anul 1876, când ia ființă Comitatul Bistrița-Năsăud, format prin unirea districtului Bistrița, districtului Năsăud și a câtorva comune din comitatul Solnoc-Dăbâca⁸.

Orașele au fost organizate pe baza **Legii XLII din 1870**, și apoi pe baza prevederilor **Legii XXI din 1886**. La nivelul orașului municipiu, așa cum era și Bistrița, organele de conducere erau:

- 1) **Comitetul orașului**, la ale cărei adunări luau parte din oficiu și funcționarii orașului: primarul, prim-notarul, căpitanul poliției, prim jurist-consult, președintele și asesorul sedriei orfanale, casierul, medicul primar, inginerul șef, tutorele public, contabilul și arhivarul orașului.
- 2) **Comitele suprem.**
- 3) **Organele executive:** consiliul orașului, primarul, căpitanul poliției, consilierii orașului⁹.

Practic pentru această perioadă, orașele au constituit o categorie aparte între creatorii de arhivă – existente încă din vremea arhivei la destinatar - aceste arhive sunt caracterizate prin vechimea lor și prin faptul că foarte de timpuriu constituie serii, într-un cuvânt arhive ordonate și cu instrumente de ordonare.

Interesul practic legat de aceste documente explică păstrarea lor cu deosebită grijă până în secolele XVIII-XIX, când vor fi apreciate și ca valoare istorică. Creșterea numărului de documente determină și preocupări de realizare a unui sistem de evidență și păstrare. După anul 1849 se generalizează registrele de intrare-ieșire, iar la sfârșitul secolului al XIX-lea orașele mai mari introduc sistemul numerelor de bază. De asemenea la nivelul acestor orașe se făcea distincție între arhiva curentă și arhiva documentară iar pentru înregistrarea, arhivarea și manipularea actelor, precum și în privința organizării arhivei, se dădeau dispoziții prin statute proprii.

În ceea ce privește așezările sătești nu au păstrat arhive prea mari, aceasta și din cauza lipsei unor reglementări în ceea ce privește arhiva. O parte din aceste documente vor ajunge la urmașii dregătorilor sătești sau în diferite colecții particulare.

Această organizarea se menține în linii mari până la Unirea Transilvaniei cu România.

Una dintre cele mai importante arhive, atât ca fond documentar, dar și ca mod de organizare este **Arhiva Bistriței**.

Prima consemnare a existenței acesteia datează de la 1457 când „*primăria veche împreună cu arhiva au ars*”¹⁰. Arhiva bistrițeană a beneficiat de la început de experiența unor arhivari cu bogate cunoștințe în

5 *Culegere de prea înalte patente împărătești ce au emis pentru Transilvania, asemenea și publicațiunile și ordinele C. Guverniiu civil și militar*, 1849- 1950, nr. 15, pp. 37-52.

6 *Ibidem*, 1854, I, nr. 136, pp. 254-262.

7 *Îndrumător în Arhivele Statului județul Cluj*, vol.II, București, 1985, p. 37.

8 *Legea nr. XXXIII/1876*, publicată în *Torvenyez Gyujtemenye*, Budapesta, 1908, p. 394.

9 *Közigazgatási törvénytár*, vol. II, Budapesta, 1903, pp. 526-583, vezi și *Îndrumător în Arhivele Statului județul Cluj*, vol. II, București, 1985, pp. 38-39.

10 O. Dahinten, *op. cit.*, pp. 61-62.

domeniul administrativ-politic, amintim pe **Christian Pomarius** - de altfel născut la Bistrița - considerat a fi unul din primii organizatori de arhive din această parte a țării. Prin cunoștințele sale din domeniu, prin modul în care se îngrija de păstrarea documentelor, Pomarius a contribuit la formarea, organizare și păstrarea arhivelor în Transilvania.

O nouă consemnare legată de existența arhivei orașului o datorăm unei știri din secolul al XVI-lea, când pentru arhivă s-a achiziționat un dulap pentru păstrarea documentelor. Din documentul emis la 25 octombrie 1562, aflăm și numele celui care a organizat pentru prima dată arhiva Bistriței, fiind influențat în mare măsură de Pomarius, anume, **Georgius Seraphin**. Potrivit documentului, Seraphin a primit 12 florini pentru inventarierea într-un registru a privilegiilor vechi „*pentru o mai bună folosire a lor*”. Multă vreme s-a crezut că acest prim inventar a fost întocmit de Pomarius, dar în urma unei analize competente, G. Nussbacher a demonstrat că inventarul orașului Bistrița cu cele 150 de poziții ale sale a fost întocmit de Seraphin¹¹.

Pentru o mai lungă perioadă de timp nu avem date privind arhiva, de abia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea s-a mai întocmit un nou inventar de către **M.C. Rohrmann**, prin redactarea unui repertoriu al documentelor din perioada 1416-1742. O altă încercare de organizare a arhivei i-o datorăm arhivarului orașului, **Daniel Heinrich**, între anii 1761-1765, care a alcătuit un repertoariu al documentelor din perioada 1224-1748¹².

Creșterea volumului de documente și lipsa unor instrumente de evidență a determinat căutarea unor soluții în vederea ordonării și inventarierii acestora. Arhivarul **Iakob von Schanckemback**, a întocmit în perioada în care a ocupat această funcție, 1769-1775, primul repertoariu al actelor fasciculare. El s-a orientat în ceea ce privește ordonarea după cuvintele indice - care se refereau la conținutul fasciculelor - în ordinea alfabetului, fără a introduce în registrul întocmit cu prilejul ordonării, documentele mai vechi¹³.

O nouă ordonare este întreprinsă de un alt arhivar, **Johann Gottfried Lani**, începând cu anul 1786, având ca principal criteriu ordonarea alfabetică. Sistemul inițiat de el a contribuit la îmbunătățirea modului de regăsire, prin ordonarea actelor juridice în 204 de fascicule și în 153 de fascicule, actele administrative. În anii 1797-1799, Lani, ajutat de **I.G. Connerth**, efectuează o nouă ordonare, eliminând literele din elementul de cotare dar păstrând fasciculele pe care le numerotează în continuare, acestea ajungând la un număr de 466¹⁴.

Secolul următor este caracterizat printr-o dezorganizare la nivelul arhivei, mai ales că a avut loc și mutarea ei în anul 1808, în noul sediu al Primăriei. Încercări de ordonare sunt întreprinse de arhivarul **M. Bertleff** și **Georg Gottlieb Filkeni**, aceștia însă reușesc să inventarieze un număr mic de documente¹⁵.

Pentru a doua jumătate de secol nu cunoaștem să se fi lucrat la ordonarea și inventarierea documentelor. Acest lucru a determinat formarea unui curent în rândul oamenilor de cultură din Transilvania, în favoarea luării unor măsuri menite să ducă la ordonarea și inventarierea bogatului patrimoniu documentar aflat în arhiva orașului Bistrița. O activitate de ordonare și inventariere este întreprinsă de abia în anul 1865, de către **profesorul Storch**, acesta înregistrând aproximativ un număr de 700 de documente, fără ca lucrarea să fie terminată. Mutarea arhivei în anul 1886 în clădirea comitatului, determină întocmirea de către congregația comitatului a unui plan de reorganizare a arhivei Primăriei Bistriței. S-a hotărât încredințarea prelucrării arhivei tânărului profesor de la Gimnaziul din Bistrița **Albert Berger**¹⁶, solicitându-se totodată ajutorul cunoscutului

11 Gernot Nussbächer, *Din activitatea arhivistică a lui Christian Pomarius*, în „Revista Arhivelor”, VIII, nr. 2, 1965, p. 179, vezi și Direcția Județeană a Arhivele Naționale Cluj, fond: *Primăria orașului Bistrița*, IV/a, nr. 26, p. 304.

12 Ibidem, *Contribuții la istoricul arhivei Bistriței*, în „Revista Arhivelor”, nr.1, 1970, p. 8.

13 Ibidem, p. 9.

14 Ibidem, pp. 12-13.

15 Ibidem, p. 17.

16 *** **Albert Berger** – s-a născut la 30 septembrie 1864, în comuna Săcărâmb (în actualul județ Hunedoara). Termină Gimnaziul Evanghelic din Bistrița în anul 1882, după care studiază la universitățile din Tübingen, Heidelberg, Leipzig, Berlin și Cluj, susținându-și doctoratul la Universitatea din Cluj în anul 1888, în matematici, cu fizica și limba germană materii secundare. Din 1890, Albert Berger este numit profesor la Gimnaziul Evanghelic din Bistrița, unde predă în afară de matematică și fizică, germana, latina, maghiara, ebraica, științele naturale, religia, geografia și istoria. Începând cu data de 19 august 1914 a fost ales director al prestigiosului gimnaziu, pe care l-a condus până în anul 1929, când a ieșit la pensie. A murit la Bistrița, după o boală de câteva luni, la 12 martie 1936. Pregătirea pedagogică, cunoștințele arhivistice dobândite de la Franz Zimmermann, arhivarul orașului Sibiu, l-au ajutat în organizarea arhivei bistrițene. Albert Berger a colaborat la acțiunea de copiere de documente privind istoria românilor din arhivele ardeleni inițiată de Eudoxiu Hurmuzaki.

arhivist din Sibiu, **Franz Zimmermann**. Pe baza planului întocmit de Zimmermann și a situației din arhivă, Berger începe în 1888 prelucrarea arhivei, împărțind materialul existent pe grupe și subgrupe, stabilind astfel 7 grupe de arhivă. Acestea erau:

- I. **Documente (Urkunden)**- aici au fost incluse documentele până în anul 1700, inclusiv.
- II. **Acte (Akten)** – cuprinzând următoarele subgrupe:
 - II.a. Acte fasciculare (Faszikularakten) cca. 1700-1785;
 - II.b. Actele magistratului (Magistratsakten) 1785-1875;
 - II.c. Actele poliției (Polizeiakten) 1848-1849;
 - II.d. Actele prezidiale ale magistratului (Magistratspräsidialakten) 1847-1876;
 - II.e. Acte judiciare (Judizialakten) 1787-1852;
 - II.f. Acte de recensământ (Volkszählungsakten) 1850, 1857 și 1870;
 - II.g. Acte privind recrutările (Rekrutierungsakten) 1852-1873;
 - II.h. Actele Comitatului Turda din perioada iosefină (Akten des Thordaer Komitates aus der Zeit Josephs II) 1784-1789;
- III. **Protocoale (Protokollbücher)** – care se regăsesc în următoarele subgrupe:
 - III.a. Protocoalele magistratului (Magistratsprotokolle) din anii 1517-1880 (sunt cuprinse registre de intrare-ieșire, protocoale ale comunității centumvirale etc.);
 - III.b. Protocoale judiciare (Gerichtprotokolle) 1748-1871. Pentru perioada mai veche, problemele judiciare erau trecute în protocoalele magistratului;
 - III.c. Protocoalele comunității centumvirale (Kommunitätsprotokolle) 1796-1876;
 - III.d. Protocoale divizorale (Teilungsprotikolle) de împărțire a moștenirilor începând cu anul 1573 și până în 1802;
 - III.e. Protocoale privind ordinele comițiale și guberniale (Protokolle über Comital-und Gubernial-verordnungen) pentru anii 1720-1846;
 - III.f. și III.g. Diferite protocoale speciale ale magistratului 1757-1847;
 - III.h. Cartea funduară (Grundbuch) din perioada iosefină.
- IV. **Registre de socoteli și de impozite (Rechnungs-und Steuerbücher)**, cuprinse în subgrupele:
 - IV.A. Registre de impozite (Steuerbücher) ale orașului și ale satelor din districtul Bistriței – 1520-1848;
 - IV.a. Socotelile orașului, mai târziu socotelile alodiale (Städtische Hauptrechnungen, Aliodialrechnungen) din perioada 1461-1878;
 - IV.b. Socoteli alodiale ale celor 23 de sate din districtul Bistriței 1754-1865;
 - IV.c. Socoteli economice ale orașului (Städtische Wirtschaftsrechnungen) pentru perioada 1486-1871;
- V. **Colecții de legi și ordine (Gesetzbücher);**
- VI. **Biblioteca arhivei (Archivbibliothek)** – din această grupă se păstrează împreună cu materialele arhivistice câteva manuscrise medievale;
- VII. **Instrumente auxiliare arhivistice sau repertorii (Repertorien)**, împărțite în următoarele subgrupe:
 - VII.a. Repertorii pentru grupa documentelor, primul fiind o copie cu întregiri ulterioare a repertoriului lui Georgius Seraphin, executată la mijlocul sec. al XVII-lea;
 - VII.b. Repertorii pentru grupa actelor fasciculate;
 - VII.c. Repertorii pentru grupa protocoalelor;
 - VII.d. Repertorii pentru grupa socotelilor;
 - VII.e. Repertorii pentru grupa legilor;
 - VII.f. Repertorii pentru grupa bibliotecilor;
 - VII.g. Repertorii pentru grupa repertoriilor;
 - VII.h. Repertorii de evidență despre împrumutarea actelor din arhivă (1819-1852)¹⁷.

După această împărțire, Berger și-a propus efectuarea a două mari operații: fișarea piesă cu piesă a documentelor celor mai vechi din arhiva Primăriei orașului Bistrița și ordonarea actelor dinainte de introducerea

17 *Ibidem*, pp. 5-6.

sistemului de registratură, reușind să realizeze regestrela a peste 900 de documente până în anul 1526¹⁸, și fișarea documentelor până la anul 1640.

Cea de-a doua operație, constând în ordonarea actelor fasciculare din a II-a grupă, s-a desfășurat în mai multe etape, între anii 1888-1908. Berger a adus îmbunătățiri organizării arhivei realizate de Gottfried Lani și Johann Gottlieb Connerth, făcând-o mai accesibilă și mai ușor de regăsit documentele. Astfel Albert Berger prin munca depusă a dus la salvarea a numeroase documente, a sprijinit cercetarea științifică.

Valoarea documentelor aflate în arhiva Primăriei Bistrița este dată atât de vechimea lor dar mai ales de varietatea și bogăția de informații privind istoria Bistriței, a Transilvaniei dar și referitoare la celelalte ținuturi. Arhiva cuprinde privilegii, scrisori de împărțire, scrisori deschise sau închise emise de Conventul de la Mănăstur sau Lelesz de către voievozii sau vicevoievozii Transilvaniei.

Primul document original păstrat în arhiva bistrițeană este cel din 1291, prin care locuitorii bistrițeni erau scutiți de plata a 2/3 din dări, apoi urmează cel din 1330, prin care regina Elisabeta acordă locuitorilor din Bistrița dreptul de a fi judecați de rege sau de comitele lor, numit de rege. De asemenea se păstrează și documente ce atestă pierderea unor drepturi, așa cum s-a întâmplat în 1439, când Bistrița pierde satele Lechința, Sângerozul Nou, Vermeș și Tonciu, donate pe baza privilegiului dat de Conventul Cluj- Mănăstur, unor nobili locali¹⁹.

Documentele reflectă și perioada de acalmie și prosperitate din timpul lui Iancu de Hunedoara – comite perpetuu de Bistrița și a fiului său Matei Corvinul.

Începând cu secolul al XV-lea, Bistrița va participa alături de celelalte orașe săsești la Universitatea Săsească, astfel că numeroase documente atestă legăturile stabilite de Bistrița cu aceste orașe, participarea bistrițenilor la dietele Transilvaniei. Prin așezarea sa, Bistrița a stabilit legături, mai ales comerciale dar și politice cu Moldova și Polonia. Există documente emise de cancelaria domnilor moldoveni ca: Ștefan cel Mare, Ilieș sau Alexandru Lăpușeanu. Peste 150 de documente se referă la domnul Moldovei, Petru Rareș, care a stăpânit Ciceul, Cetatea de Baltă, Ungurașul, Districtul Bistriței și Valea Rodnei.

Numeroase documente păstrate se referă la legăturile întreținute de bistrițeni cu Țara Românească și Maramureșul.

Sfârșitul secolului al XVI-lea este dominat de figura impunătoare a domnitorului Mihai Viteazu, în arhiva Bistrițeană se află peste 100 de documente originale emise de cancelaria acestuia, acesta făcându-le cunoscut bistrițenilor hotărârile sale.

Și din secolul următor se află numeroase documente, ce reflectă situația politică a Transilvaniei: răscoala lui Emeric Tokoly, războaiele habsburgo-otomane, numirea lui Apafi principe al Transilvaniei.

Cunoscut ca un centru meșteșugăresc și comercial, numeroase documente se referă la situația breslelor, prețurile practicate, regulamente, oferte și cereri de obiecte.

O altă categorie de documente o reprezintă dările și obligațiile atât ale bistrițenilor față de autoritatea centrală, ca: impozitele, taxele plătite pentru încartuire, dar și ale locuitorilor și satelor districtului față de oraș, ca: liste de conscriere a contribuabililor, liste ale nobililor cu numărul iobagilor.

Un loc important îl ocupă documentele judecătorești: hotărnicii, succesiuni, testamente, acte de stare civilă și chiar procese de vrăjitorie și documentele referitoare la problemele militare: recrutări, permisii, lăsări la vatră, dezertări, încartuiri. Formarea Regimentului II de Graniță prin militarizarea Ținutului Năsăudean și a Văii Rodnei, desprinderea acesteia de districtul Bistrițean sunt de asemenea regăsite în documente.

Informații și date despre istoria acestui ținut dar și a Transilvaniei se regăsesc în: „*Acte și protocoale ale magistratului orașului Bistrița*”- cuprinzând documente ce se referă la viața social-economică și politică din oraș și comitat, „*Actele Comitatului Turda*”- cuprinzând ordine guberniale, documente referitoare la plata impozitelor, încartuiri; „*Actele Comunității orășenești*”- cuprind documente ale comunității centumvirale, „*Acte ale Consistoriului Local și ale Consistoriului Domestical Bistrița*”- cuprinde documente referitoare la acordarea de burse, acordarea de fonduri pentru construirea de școli, „*Protocoalele celor 100 de bărbați*”, „*Protocoalele ordinilor comițiale și guberniale*”, „*Protocoale ale magistratului*”.

18 Albert Berger, *Urkunden-Regesten aus dem alten Bistritzer Archive von 1203 bis 1490*, în „Programm des evangelischen Obergymnasium zur Bistritz”, Bistrița, 1893.

19 Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Cluj, fond: *Primăria orașului Bistrița*, I, dosar nr. 32.

Bäschäftigungen für Archive in Bistritz bis 1918

(Zusammenfassung)

Die günstige Lage von Bistritz an der Kreuzung wichtiger Handelswege sicherte der Statdt eine rasche Entwicklung. Das Anwachsen des Anteils des gewerbetreibenden an der Stadtbevölkerung und als Folge davon auch die Vermehrung der Handeltreibenden trug dazu bei, dass die Handelsbeziehungen zwischen Bistritz und den anderen Städten aus Siebenbürgen, der Moldau und Polen immer reger und dauerhafter wurden, so dass die städtische Entwicklung von Bistritz schon früh ansetzt. So erklärt sich auch die Tatsache, dass das Bistritzer Archiv eines der ältesten Archive des Landes und wegen des Reichtums und der Bedeutung der darin auf bewahrten Archivalien eines der wertvollsten Stadtarchive ist.

Die Ausbildung der Künstler aus Rumänien an der Akademie der bildenden Künste in München*

Stelian MÂNDRUȚ

Schlagwörter: München, Kunstakademie, künstlerische Intellektualität, Malerei

Beiträge in Verbindung mit der vom heutigen Gebiet Rumäniens stammenden und an den Akademien und Universitäten Deutschlands im neunzehnten und zwanzigsten Jahrhundert studierenden Jugend brachten die Tatsache zum vorschein, dass die strenge Organisation des jeweiligen Systems höherer Bildung die Motivationen und die Neigung zur Perfektionierung im Bereich der schönen Künste eines guten Teils des studentischen Elements zum Guten beeinflusste¹.

Die durchgeführten Forschungen hoben die Tatsache hervor, dass im Zusammenhang mit der Entwicklung des Modernisierungsvorganges und damit der Erneuerung des rumänischen universitären Unterrichts -vorwiegend in der zweiten Hälfte des vergangenen Jahrhunderts – ein mögliches deutsches Modell von einem doppelten, methodologischen – und organisatorischen Standpunkt aus, einen bedeutsamen Bezugspunkt in der von der künstlerischen Intellektualität aus Rumänien durchgeführten Aktion ihrer qualitativen Bildung und Ausbildung darstellen konnte.

Ein logischer und beginnender Synchronisierungsvorgang setzte unter solchen Bedingungen den Beweis der Wahrhaftigkeit des Einflusses der fremden universitären Welt in der Herausbildung eines bestimmten Typus des Intellektuellen – Künstler voraus. Denn die Mentalität der Zeit verzeichnet sowohl eine Vielfalt von Beschäftigungen mit dem Verhältnis zwischen Form und Fonds, die von der Struktur des höheren Fachunterrichts geboten wurde, als auch die Möglichkeit der Verschiebung der Studien in ein anderes Wahl- und Auswahlmilieu, mit mittelbaren oder unmittelbaren Nachwirkungen, mit normalen Zusatz in der erwünschten vollkommenen und dauerhaften beruflichen Perfektionierung.

Dieser historische Zeitpunkt, besonders die Mitte des neunzehnten Jahrhundert, setzte solche Varianten für die Verwirklichung des menschlichen Umlaufs und jenes der erneuernden Ideen voraus.

Auch wenn es weiterhin Fragezeichen gab, bezüglich der spontanen oder verallgemeinerten Neigung, - je nach verschiedenen Gründen – zu Phänomen oder Mode, um die Studienreise ins Ausland als bestimmend oder zufällig, als Leichtsinns, anzunehmen oder abzulehnen; besonders dann, wenn sich ein guter Teil der realen Faktoren, zum Beispiel, die konkrete berufliche Ausrichtung in der Minderheit befanden, im Vergleich mit der Übereinstimmung mit dem Zeitgeist. Obwohl des öfteren die für einen jahrelang arbeitenden Künstler bestimmende materielle Abhängigkeit oder Freiheit in Wechselwirkung geriet mit der angekommenen Wahl, die entweder von einem von innen oder von aussen stammenden Lehrer-Mentor oder aber vom (privaten oder staatlichen) Stipendium stimuliert wurde, das für da finanzielle Überleben in einem prestigeträchtigen Universitätszentrum wie in unserem Falle die Hauptstadt Bayerns wesentlich war.

Unser Vorgehen bezweckt in erster Reihe die Bestimmung einiger schätzungsmässigen Richtlinien der Spezialisierung durch normale Studien oder spätere Perfektionierung – mit Eigenheiten je nach Fall und Epoche – für die Zeitspanne 1808 –1935 an der Akademie der bildenden Künste in München².

-
- 1 Philippi 1990, S. 13-50; Mândruț 1992, S. 171-180; Derselbe 1997, S. 277-297; Leb 1995, S. 39-46; Siupiur 1994-1995, S. 211-246; Derselbe 1995, S. 83-100, 251-265, 2000, S. 143-196; Tonk 1996, S. 113-125; Wallner 1996, S. 7-22; Dathe 1997, S. 49-56; Nastasă 1997, S. 215-231; Rădulescu 1997, S. 27-47; Ionescu 1999, S. 139-144; Nastasă 2003, S. 38-51.
 - 2 Grundbuch der Studierenden der königliche Akademie der bildenden Künste (1809-1920) und Matrikelbuch (1919-1935).

Stelian Mândruț

Institutul de Istorie „George Barițiu” Cluj-Napoca
e-mail: smandrut@hotmail.com

Wir gingen absichtlich von der Hypothese aus, dass die besprochene Form höheren Unterrichts für eine beträchtliche Anzahl junger Studierender aus Rumänien entweder eine erste Kontaktnahme mit den Ergebnissen der klassischen und modernen deutschen Kunst darstellte, oder aber ein notwendiges Zwischenspiel im Verlauf einer ähnlichen geistigen Entwicklung auf anderen Gebieten künstlerischen Ausdrucks wie Frankreich und Italien.

Der Zufluss zur bayerischen Hauptstadt und die Einschreibung an der erwähnten Institution können auch mit den Folgen weiterer Faktoren in Verbindung gebracht werden, wie zum Beispiel, das Fehlen einer solchen Ausbildungsform für die Rumänen aus Bessarabien, Bukowina, Siebenbürgen bis 1918 und die langsame Entwicklung in diesem Bereich in den Rumänischen Fürstentümern, später in Rumänien, bis am Ende des neunzehnten Jahrhundert; obwohl auch eine Reihe anderer Voraussetzungen existierte und funktionierte, die zusammen zu Folgen und zur Herausbildung einer allgemeinen Sicht führten.

München spielte in den Beziehungen der Zusammenarbeit zwischen dem Osten und dem Western Europas die Rolle einer Drehscheibe infolge der ausgeübten Anziehung und des Einflusses, wodurch es ein wichtiger Faktor zur Ausbreitung von Informationen wurde. Die an der Grenze zwischen dem neunzehnten und dem zwanzigsten Jahrhundert eine Million Einwohner – darunter etwa 30.000 Studenten – zählende Stadt verdankt ihre Existenz dem Zusammenwirken zweier innerer Bedingungen: a) dem „genius loci“, dass heisst dem bayerischem Königtum; b) der „liberalitas Bavariae“, dass heisst dem Geisteszustand, der Atmosphäre der Toleranz, die durch Lebensmarkmale, Denkweise, Lebensart und durch die Entfaltung einiger kultureller Tätigkeiten auf künstlerischer, kultureller und wissenschaftlicher Ebene veranschaulicht wurden. Den entsprechenden lokalen Rahmen gaben die Paläste jener Zeit, die architektonischen Denkmäler, das Netzwerk von Museen mit ihren berühmten Gemälden und Skulpturen, die Bibliotheken, die Theater, die Oper ab. All dieses trug zur Entstehung einer von den Studierenden ausgeübten freien Bewegung der philosophischen und künstlerischen Ideen bei, die durch verschiedene Galerien und Kunstgesellschaften, wie dem „Kunstverein“ oder dem „Glaspalast“ zum Ausdruck gelangten, wodurch ein unmittelbarer Kontakt mit den Werten der universellen Kunst ermöglicht wurde. Alle diese Faktoren führten zur Anerkennung der Rolle der bayerischen Hauptstadt als bedeutendes Zentrum für die Ausrichtung der künstlerischen Weiterbildung der lernfreudigen Jugend, vor allem der aus dem Osten- und Südosten Europas stammenden Leute, in verschiedenen Tätigkeitsbereichen³.

Ein entscheidender Schritt in diesem Sinne wurde auf institutioneller Ebene durch die Gründung der Königlichen Akademie der bildenden Künste (1808) als ästhetische Bildungs- und Unterrichtsinstitution (Malerei, Bildhauerei, Baukunst) gefördert, deren Statute und organisatorische Strukturen im neunzehnten und zwanzigsten Jahrhundert mehrmals (und zwar 1821, 1828, 1846, 1868, 1924) geändert wurden⁴.

Die Endzahl für die besonders als Künstler aus Rumänien betrachteten, betrug 108 Namen. Die Schwankungen stehen in Übereinstimmung und wurden von der Entwicklung der Nationalen Schulen für schöne Künste in Rumänien und des sekundären künstlerischen Unterrichts in Bessarabien, Bukowina und Siebenbürgen bis 1918, und gleichzeitig vom Entwicklungsstand der Münchener Anstalt beeinflusst. Mit einem Höhepunkt in der zweiten Hälfte des neunzehnten Jahrhundert und Jahrhundertwende hin, was sowohl im Anwachsen der allgemeinen Zahl der Studierenden, als auch in der Vergrößerung der Zahl jener, die aus dem untersuchten Gebiet stammten, festzustellen ist. Obwohl der Zustrom zu den ähnlichen Institutionen in Wien und Budapest (1871) im Falle der aus Siebenbürgen stammenden Studenten der gleiche blieb.

Die Studierende aus Rumänien befanden sich in einem umgekehrt proportionalen Verhältnis mit den Slawen (Bulgaren, Polen, Russen, Slowenen), Griechen und Ungarn, wobei letztere einen Vorteil dadurch hatten, dass es in München Professoren aus der Reihen der betreffenden Volksstämme gab, die hier tätig waren und private Klassen oder Schulen hatten, wie zum Beispiel, der Slowene A. Asbé, der Grieche Nikolaus Gysis, die Ungarn: Gyula (Julius) Benczúr, Alexander Liezen-Meyer, Alexander (Sándor) Wagner⁵.

Die recht geringe festgestellte Anzahl, im Vergleich mit dem repräsentativen Prozentsatz anderer Nationen und Länder aus der Mitte- und dem Südosten Europas, ist zweifellos auf das Zusammenwirken mehrerer

3 Führer 1893, S. 36-58; Katalog 1894, S. 18-58; Illustrierte 1910, S. 65-114; Turczynski 1961, S. 321, 323, 326; Zacharias 1985, S. 41, 231, 293.

4 Zacharias 1985, S. 35, 50-51, 53, 60, 112, 126, 128, 129-135, 327-335; Siehe auch hier: Mai, Ekkehard, S. 103-114, 145-178; Knopp, Norbert, S. 233-240; Finckh, Gerhard, S. 243-270; Nerdinger, Winfried, S. 179-188, 273-285; Kehr, S. 287-294; Derselbe, 1990, S. 7-10, 14, 18, 26.

5 Turczynski 1961, S. 352, 354, 356; Zacharias 1985, S. 112, 129, 136; Kehr 1990, S. 12, 14, 20.

Faktoren zurückzuführen; mit einem Fragezeichen bezüglich des Gefalles zwischen dem offensichtlichen Eingriff des rumänischen Staates in der Unterstützung der Herausbildung der notwendigen künstlerischen Intellektualität und dem strikt privaten Interesse, der im Falle der siebenbürgischen studierenden Jugend klar zu Tage tritt. Sicherlich hatte in beiden erwähnten Lagen, sowohl vor- und nach 1918, der Besuch für der Akademie längere oder kürzere Zeitspannen nicht immer einen Faktor höchsten Strebens zu künstlerischen Perfektionierung dargestellt, sondern gehörte des öfteren zum Zeitgeist selbst, war ein Versuch, etwas Besonderes zu tun, im Geiste desselben ununterbrochenen Zuflusses, entweder intern, von einer Anstalt zu einer anderen, oder extern, in andere kulturelle Zentren europäischen Niveaus. Die Phase grösster Blütezeit, die um die Jahrhundertwende durch den Aufschwung des höheren künstlerischen Unterrichts auf der Ebene des gesamten Kontinents gesteigert wurde, wurde dann vom Ausbruch des ersten Weltkriegs und von der Aufeinanderfolge von Ereignissen, die zu geopolitisch-strategischen Neuordnungen in Europa führten, aufgehalten.

Der Versuch einer Darstellung nach der Muttersprache oder der Nationalität der Künstler aus Rumänien steht sicherlich untern einem rhetorischen Fragezeichen. Es setzt sich also eine Schlussfolgerung hinsichtlich des ethnischen (Rumänen, Deutschen, Ungarn, Juden, Serben, Ruthenen, Russen) und konfessionellen (Orthodoxen, Katholiken, Protestanten, Reformierten, Uniaten, Israeliten, Mosaischen, Konfessionslosen) Pluralismus durch, mit Strukturen, die sich in Rumänien und in Bessarabien, Bukowina, Siebenbürgen bis 1918 unabhängig von der politischen Lage und der Entwicklung des geopolitischen Kontextes entsprechend der Wirklichkeit und eines in der gegebenen Zeitspanne motivierten Zusammenhangs gestalteten.

Die Untersuchung nach Spezialisierung und, zur Teil, nach Lehrern und Leitern von Schaffenswerkstätten, versucht zu Überlegungen und zum Verstehen der Neigung oder Abneigung zu verleiten, die bereits im Lande oder später im Laufe der Studien für bestimmte direkte berufliche Auswahlmöglichkeiten ausgebildet werden, die von den Professoren in einem des öfteren ungeeigneten oder von den Studenten unverständlichen Zusammenhang vermittelt wurden.

Das Organisierungssystem der Kunstfächer im Rahmen der Akademie der bildenden Künste erlebte allmählich formelle und grundsätzliche Veränderungen, infolger einiger Themen und Modalitäten, die von gewissen Professoren aufgezwungen wurden, die als Autoritäten in den betreffenden Bereichen, vor allem auf dem Gebiet der historischen, der religiösen und der Landschaftsmalerei, galten.

Somit gelangte die Gemäldeschule in die Lage, sich zwischen Dogma und Opposition zu positionieren, wobei das von Wilhelm von Kaulbach oder Karl von Piloty gepflegte grossangelegte historische Gemälde das Erbe einiger Vorläufer wie Peter von Cornelius oder Friedrich von Gärtner auf dem Gebiet der Tier- und Landschaftsmalerei übertraf. Der Versuch, die Kunst zu industrialisieren, wurde durch das Vorherrschen des historischen, faunistischen und landschaftlichen Gemäldes allmählich begrenzt, so dass die Künstler aus Rumänien, die keine ausreichende künstlerische Kultur hatten, nicht die notwendige Unterscheidung zwischen Tradition und Innovation machen konnten. Sie studierten in dem von den oben erwähnten Lehrer-Meistern verkündeten Geist, ohne die geringste Auswahlfähigkeit zu haben.

Dank ihrer besonderen Natur blieb die Bildhauerei verschont, wobei ein Konrad Eberhard oder Ludwig Schwanthaler authentische Vertreter der in der Hälfte des neunzehnten Jahrhundert vorherrschenden romantischen Strömung waren. Das Studium der eklektischen Architektur, gekennzeichnet von klassizistischen und romantischen Akzenten im Werk eines August von Voit oder Friedrich Ziebland, erlitt mit der Zeit wertmässige Änderungen. Da sie nützlich war, überlebte die streng artistische Architektur und wurde bei der Ausführung der Fassaden der monumentalen Gebäude verwendet. Die von den lerneifrigen Jugendlichen aus Rumänien angeeignete ästhetische Ausbildung hatte als Grundlage Vorlesungen für Kunstgeschichte, ein periodische Ausstellungssystem und die Innovation des Professor – Direktors Karl von Piloty, der Vorbereitungsvorlesungen ins Leben rief, um die Studentenflut zur Schule für angewandte Künste (1868) zu leiten⁶. Somit mussten sich die untersuchten Künstler in München an der Grenze zwischen dem neunzehnten und dem zwanzigsten Jahrhundert mit der Existenz der oben erwähnten Institution sowie einer Vielzahl privater Sculen, vor allem für Gemälde, wie A. Asbé, Josef Brandt, Angelo Jank, Gabriel von Hackl, Simon Hollosy, Hermann Groeber mit der Absicht gegründet worden waren, die Vorbereitung der Anwarter auf das Erlernen der Geheimnisse der schönen Künste zu erleichtern.

6 Zacharias 1985, S. 317-319.

Die immer breiter werdende Strömung welche die veraltete Kunst in Frage stellte und die erneuende förderte, ist komplexen Unruhen auf ästhetischer und ideologischer Ebene und als Widerspiegelung der sogenannten Sezession (1892), die von einem berühmten Namen wie Ludwig von Herterich vertreten ist, zu verdanken und bedeutete ein erstes Alarmsignal gegen den von der Mehrzahl der Professoren der Münchener Akademie verkündeten "Akademismus". Die konservative Rolle der Tradition, die von der Institution und ihren Lehrer sowie von den in den örtlichen Museen befindlichen künstlerischen Darstellungen symbolisiert wurde, wurde von der Bewegung die sich zur Verbreitung der eigenen Meinungen des Beitrags der Zeitschrift "Jugend" erfreute, abgestritten. Die Künstler aus Rumänien wurden jetzt, vor allem zu Beginn des zwanzigsten Jahrhundert, in die Existenz und Tätigkeit der Akademie einbezogen und trugen zum Ideenstreit und zu den praktischen Anwendungen anlässlich der Eröffnung von Ausstellungen bei.

Hinsichtlich der konkreten fachmännischen Lage dieser gibt es zwar Erklärungen, die die Wahl am Anfang oder im Verlauf der Studien für die eine oder andere Spezialisierung begründen können, je nach: 1) dem theoretischen Gehalt und dem erhaltenen Einfluss im Rahmen der Schulen für schöne Künste aus Rumänien, seitens jeder, die ursprünglich in München studiert hatten, besonders in der zweiten Hälfte des neunzehnten Jahrhundert und zur Jahrhundertwende; 2) der gute Name und die berufliche Erfahrung der Lehrer-Meister der Kunstakademie in der bayerischen Hauptstadt; 3) die im Laufe des eigentlichen Praktikums in den Klassen-Werkstätten erhaltene eigene Erfahrung, die von lokalen Professoren geführt wurden, mit folgen in der Auswahl eines möglichen Mentors, der von mehreren Standpunkten aus besser bekannt war, wie zum Beispiel: Simon Hollosy für die Siebenbürger und Nikolaus Gysis für jene aus Rumänien; 4) die Zwischenbedingungen, die im Laufe der Studien auftraten und die Veränderungen und Wendungen hervorriefen, die letztendlich Folgen mit sich brachten.

Konkret bietet die nach Fächern (Malerei, Bildhauerei, Baukunst) aufgestellte Tabelle für die hier behandelte Zeitspanne (1841-1884-1920), die auch eine Reihe der bedeutendsten genannten Lehrkräfte umfasst, folgende Angaben über erwähnten Meister, wie zum Beispiel: Karl von Piloty, Hermann Anschütz, Ludwig Lange, Friedrich Ziebland, Gabriel von Hackl, Nikolaus Gysis, Karl Raupp, Angelo Jank, Johann Caspar Herterich, Hugo von Habermann, Karl von Marr, Otto von Seitz, Martin von Feuerstein, Hermann Groeber, Ludwig von Löfftz, Wilhelm von Rümman, Syrius Eberle, Baltasar Schmitt⁷.

Eine Zusammenzählung im Falle der Ausbildung der Künstler aus Rumänien in München ergibt die unbestrittene Vorherrschaft der Malerei (1838-1935: 81, 75%), worauf dann die Bildhauerei (1860-1927/1928: 15, 13,88%) und die Baukunst (1824 –1883: 12, 11,11%) folgen. Sicher gab es ausser den objektiv angegebenen Gründen bei der Bezeichnung der Fächer auch viele andere, subjektive, die aus der finanziellen Lage und aus den Bedürfnissen der Jahre des Kunststudiums hervorgingen. Beispielweise konnten die Bedürfnisse für eine Malerwerkstatt keinesfalls mit jenen der anderen beiden Spezialisierung vergleichen werden; ausser den Materialien, die nicht immer leicht zu verschaffen waren, wurde auch entsprechende physische Kraft und Geschicklichkeit verlangt. Es konnten auch von den jungen Studierenden aus Rumänien manche Tätigkeiten verlangt werden, wie die Vertiefung bestimmter Richtungen oder Techniken der deutschen Malerei (die historische oder, später, die Gravierkunst) ohne auch verschiedene romantische Neigungen zu vernachlässigen, im Versuch, den richtigen Weg in der Herausbildung und der Verwertung der angeborenen Begabung zu finden.

In enger Verbindung mit dem bisher Gezeigten kann die Untersuchung der künstlerischen Wanderung der Leute aus Rumänien gebracht werden, ohne das bereits verpflichtend gewordene Pendeln, ausserhalb Deutschlands und München, nach Paris und Rom, auszuschliessen, was Vorkommen und die Lebensfähigkeit einer solchen festgestellten unregelmässigen Anwesenheit in kürzeren oder längeren Zeitspannen veranschaulicht. Diese ständige Wanderwelle, die beruflich um die Jahrhundertwende in einem allgemeinen Kontext von der Bewegung der Ideen und der Äusserung künstlerischer Strömungen steht, die für Form und Fonds bestimmend sind, wird immer positiv betont.

Die Bewegung zur lateinischen Welt hin ist jetzt ideatisch und thematisch gut begründet an der Schwelle zu unserem Jahrhundert, als durch die Form offener Opposition dem "Akademismus" gegenüber, die in den neunziger Jahren entstand und sich nacheinander durch den Jugendstil oder durch die darauf folgenden Strömungen äusserte, die Generationen der aus der sogenannte historische Rumänien kommenden Künstler stark beeinflussten. Zu Beginn des zwangisten Jahrhundert wurden die beiden erwähnten Hauptstädten (Paris

7 Ebenda.

und Rom) zu einer unentbehrlichen Alternative für Wien und München, in der Idee der Beseitigung einer einzigen Möglichkeit der Beeinflussung, die nicht die Chance des Vergleichs und der Herausbildung eines anderen möglichen Syntheseweges bot.

In der künstlerischen Denkweise der Zeit besteht weiterhin die Idee, dass jedwelche Kontaktnahme, sporadisch oder wiederholt, selektive Assimilierungen mit sich brachte, je nach verschiedenen Interessen, wobei somit die notwendigen technischen Ressourcen entstanden, die nur in einer gegebenen Lage lebenskräftig waren und funktionierten. Auf dem psychischen Gebiet der Rumänen insbesondere, verbreitete sich die Idee, dass die lateinische Welt den viel erträglicheren Kontaktpunkt mit der geistigen Welt darstellte, die von jedwelchen Zwängen befreit waren, besonders nach der deutschen akademischen Übung. Was eigentlich zur rumänischen affektiven Struktur passt.

In diesem Falle wurde die intellektuelle Vorbereitung ergiebig mit der seelischen Öffnung in der Wertung der künstlerischen Schaffung verbunden. Obwohl es in der rumänischen oder ausländischen Kunst der Zeit weiterhin Konventionen bezüglich der Respektabilität und der vom bürgerlichen Leben angenommenen Lüge in der Bewertung der Hierarchie des eigenen Wertes gab.

Es bleibt aber die bereits geäußerte Tatsache, dass die Königliche Kunstakademie aus München, von oder nach dieser Art kreislaufender akademischer Kommunizierung, die völlig dem Zeitgeist entspricht, eine wesentliche Rolle in der Hebung des Niveaus der theoretischen und praktischen Kenntnisse spielte und die Schaffung einer Anzahl von Künstlern aus Rumänien leitete, die sich grösstenteils bereits während der Studienzeit bekannt machten, oder aber später, nach der Rückkehr in die Heimat, durch Ausstellungen und die wertvollen Werke, die sich schufen. Die minimalen Zahlen für die Vertreter dieser Künstler zeigen gleichzeitig qualitativ die besondere Neigung und den ständigen Beitrag zur Vertiefung der modernen Techniken der schönen Künste und die Bemühung der Einführung der hervorragendsten und neuesten ästhetischen Vorstellungen und künstlerischen Konzepte der behandelten Zeitspanne.

Wir versuchten die ursprünglich ausgesprochene Theorie über die Rolle des definierten Modells zu argumentieren, die die Münchener Akademie innehatte, die nach modernen Auffassungen strukturiert war, die das praktische mit dem modernen Studium verbanden, mit einer Atmosphäre sichtbarer Wetteiferung in der Festlegung eines Profils der sich herausbildenden künstlerischen Jugend; besonders im Falle der Studierenden aus Rumänien, wo der Fachunterricht allmählich zu einem Modernisierungs – und Europäisierungsfaktor wurde, gleichzeitig mit der Institutionalisierung des geistigen Schaffens und der Bemühung der künstlerischen Eliten. Wobei der Synchronisierungsvorgang gegen Ende des neunzehnten Jahrhundert eben im Kontakt mit dem fortgeschrittenen kulturellen Milieu bestand, in Einflüssen, die unter verschiedenen Formen vermittelt wurden, mit Fachbereichen, die kreativ angeeignet wurden. So dass in diesem gegebenen Zusammenhang, die Hinwendung zur Wissenschaft der schönen Künste, die sich in der deutschen Welt beziehungsweise in München, entwickelt hatten, allmählich und stetig stattfand, trotz den Zahlen, die sich als quantitativ gering erwiesen hatten. Wichtig erscheint jetzt die Möglichkeit einer Aufeinanderfolge der Generationen, die von aussen (Budapest, Wien, München, Paris, Rom) heimkehren, mit einer Menge von assimilierten Fachkenntnissen, die später in einzelnen oder kollektiven, inneren oder äusseren Kundgebungen verwertet wurden.

Die Schlussfolgerungen beziehen sich sowohl auf das Allgemeine und auf das Besondere hinsichtlich der zahlenmässig und zeitlich bestimmten Auswahl der Studierenden aus Rumänien an der Akademie der bildenden Künste in München. Der Versuch der Wiederherstellung der Persönlichkeiten, die sich allmählich in der Malerei, Bildhauerei und Baukunst ausbildeten und durchsetzten, wird jetzt doch notwendig veranschaulicht. Aus der Deutung, dass die Anstalt höherer künstlerischer Ausbildung in der bayerischen Hauptstadt von ihrer Gründung und bis in die ersten Jahrzehnte unseres Jahrhunderts ein wirksames berufliches Labor für die Bildung und Ausbildung in kritischem Geiste, modernen Anschauungen und in einer stimulierenden Atmosphäre, der zahlreichen Künstler spielte, die vom heutigen Gebiet Rumäniens stammten und die allmählich, im Laufe der Zeit, einen wertvollen Kern der einheimischen künstlerischen intellektuellen Elite bilden.

* Deutsche Kurzfassung eines grösseren Beitrags in rumänischer Sprache.

Anhang

Thematisches Verzeichnis (Muster von 62 Referenz-Namen)

Beruf: Maler (6)
Baukünstler (2)
Bildhauer (1)
Karikaturenzeichner (1)
Anderes als Künstler (3)
Zeichen-Lehrer/Professoren (9)
Professoren an der Hochschulen/Akademie für bildenden Künste in Jassy und Bukarest (12)
Leitern der Hochschulen/Akademien für bildenden Künste aus Jassy und Bukarest (4)
Insgesamt: 38
Der Rest ohne Angaben: 24

Ausstellungen/Preise: Glaspalast: 1896-1898, 1905 (Fritz Storck, Bildhauer), 1898 (Kimon Loghi, Maler), 1913 (Jean Steriadi, Maler)

- "Kunstverein": 1908 (Nicolae Tonitza, Maler)
- Bukarest/Jassy: 1864, 1893, 1894, 1904, 1912 (Gold/Silber, Maler/Bildhauer)

Eigene Künstler-Werkstätte: 4 (1907-1911/1912)

In München: Walter Teutsch, Maler (1923-1931), Professor an der Akademie für bildenden Künste (1931-1939, 1946-1952)

"Patria" - rumänische Studentenverein in München: 2 (1909)

"Kunstverein" in München: 1 (Gheorghe Panaiteanu-Bardasare, Maler)

Angesiedelt in München: 2 (Adolf Humborg, Maler; Walter Teutsch, Maler)

Literaturverzeichnis

- Dathe, Uwe: *Studenten aus Rumänien an der Universität Jena den Jahren 1801 bis 1918*. In: „Revue Roumaine D`Histoire“, 1997, 35, 1-2, S. 49-56. [RRH].
- Führer durch München und Umgebung*. Würzburg, 1893, S. 36-58.
- Katalog der neuen Pinakothek. Führer durch die Gemälde-Sammlung*. München, 1894, S. 18-58.
- Illustrierter Führer durch München und Umgebung*. Leipzig, 1910, S. 65-114.
- Kehr, Wolfgang: *Die Akademie der Bildenden Künste, Kreuzpunkt europäischer Kultur*. München, 1990, S. 7-10, 12, 14, 18, 20, 26.
- Ionescu, Adrian Silvan: *Viața studenților români la München acum 160 de ani (Die rumänische Studentenleben in München 160 Jahre vorher)*. In: „Revista Muzeelor“, 1999, 36, 3-4, S. 139-144.
- Leb, Ioan Vasile: *Zu den kulturellen rumänisch-deutschen Beziehungen im XVII. – XIX. ten Jahrhundert*. In: „Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Teologia Orthodoxia“, 1995, 38, 1-2, S. 39-46.
- Mândruț, Stelian: *Rumänische Studenten aus Siebenbürgen an Universitäten Österreich-Ungarns und Deutschlands im Jahre 1897-1898*. In: „Ungarn Jahrbuch“, 1992, 20, S. 171-180.
- Derselbe: *Die künstlerische Intellektualität in Rumänien und das deutsche Kulturmilieu. Das Beispiel München (1808-1935)*. In: „RRH“, 1997, 36, 3-4, S. 277-297.
- Nastasă, Lucian: *Das Europa -Bild der im Ausland studierenden rumänischen Jugend (1860-1918)*. In: Heppner, Harald (Hrsg.): *Die Rumänen und Europa vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. Wien; Köln; Weimar, 1997, S. 215-231.
- Derselbe: *L'espace universitaire allemand et la formation de l'élite intellectuelle roumaine (1864-1944)*. In: „Transylvanian Review“, 2003, 12, 3, S. 38-51.
- Philippi, Kurt: *Siebenbürgische Studierende an der Universität Tübingen (1477-1902)*. In: „Forschungen zur Volks- und Landeskunde“, 1990, 33, 1-2, S. 13-50. [FZVL].
- Rădulescu, Mihai Sorin: *Rumänische Studenten an der Universitäten in Tübingen und Halle zwischen 1848-1918*. In: „RRH“, 1997, 35, 1-2, S. 27-47.
- Siupiur, Elena: *Die deutschen Universitäten und die Bildung der Intelligenz in Rumänien und den Ländern Südosteuropas im XIX. Jahrhundert*. In: „New Europe College Yearbook“, 1994-1995, S. 211-246.

- Derselbe: *Intellektuelle aus Rumänien und den Südosteuropäischen Ländern an den deutschen Universitäten im XIX. Jahrhundert.* In: „Revue des études sud-est européennes“, 1995, 33, 1-2, S. 83-100; 3-4, S. 251-265; 2001, 39, 1-4, S. 143-196.
- Tonk, Sándor: *Siebenbürgische Studenten an den ausländischen Universitäten.* In: König Walter (Hrsg.): *Beiträge zur Siebenbürgische Schulgeschichte.* Wien; Köln;Graz, 1996, S. 113-125.
- Turczynski, Emanuel: *München und Südosteuropa.* München, 1961, S. 321, 323, 326, 352, 354, 356.
- Wallner, Ernst: *Die Beziehungen rumänischer Persönlichkeiten zum deutschsprachige Mitteleuropa.* In: „FZSL“, 1996, 39, 1-2, S. 7-22.
- Zacharias, Thomas (Hrsg.): *Tradition und Widerspruch. 175 Jahre Kunstakademie München.* München, 1985, S. 35, 41, 50-51, 53, 60, 103-144, 145-178, 179-188, 231, 233-240, 243-270, 273-285, 287-294, 317-319, 327-335.
- xxx *200 Jahre Akademie der bildenden Künste München.* Hg. Von Nikolaus Gerhart, Walter Grasskamp, Florian Matzner. München, 2008, 588 S.

Personenregister

Anschütz, Hermann (1805-1880), Historienmaler
 Asbé, A.
 Benczúr, Gyula (Julius) (1844-1920), Historienmaler
 Brandt, Josef (1841-1915), Maler
 Cornelius, Peter von (1783-1867), Maler, Direktor
 Eberhard, Konrad (1768-1859), Bildhauer
 Eberle, Syrius (1844-1903), Bildhauer
 Feuerstein, Martin von (1856-1931), Maler
 Gärtner, Friedrich von (1792-1847), Architekt, Direktor
 Groeber, Hermann (1865-1935), Maltechniker
 Gysis, Nikolaus (1842-1901), Maler
 Habermann, Hugo von (1849-1929), Maler
 Hackl, Gabriel von (1843-1926), Maler
 Herterich, Johann Caspar (1843-1905), Maler
 Herterich, Ludwig von (1856-1932), Maler
 Hollosy, Simon (1857-1918), Maler
 Humborg, Adolf (1847-1921), Maler
 Jank, Angelo (1868-1940), Maler
 Kaulbach, Wilhelm von (1805-1874), Maler, Direktor
 Lange, Ludwig (1808-1868), Architekt
 Liezen-Meyer, Alexander von (1839-1898), Historienmaler
 Loghi, Kimon (1871-?), Maler
 Löfftz, Ludwig von (1845-1910), Maler, Direktor
 Marr, Karl von (1858-1936), Maler, Direktor
 Panaiteanu-Bardasare, Gheorghe (1816-1900), Maler
 Piloty, Karl von (1826-1886), Maler, Direktor
 Raupp, Karl (1837-1918), Maler
 Rümman, Wilhelm von (1850-1906), Bildhauer
 Schmitt, Baltasar (1858-1942), Bildhauer
 Schwanthaler, Ludwig (1802-1848), Bildhauer
 Seitz, Otto von (1846-1912), Maltechniker
 Steriadi, Jean (1880-1956), Maler
 Storck, Fritz (1872-1942), Bildhauer
 Teutsch, Walter (1883-1964), Maler
 Tonitza, Nicolae (1886-1940), Maler
 Voit, August von (1881-1870), Architekt
 Wagner, Alexander (Sándor) (1838-1919), Maler
 Ziebland, Friedrich (1799-1873), Architekt

Mărturii documentare referitoare la relațiile minoritate/majoritate la Bistrița în primii ani după Unirea din 1918

Adrian ONOFREIU

Cuvinte cheie: Bistrița, 1918 – 1920, raporturi interetnice, documente, minorități etnice

Schlagwörter: Bistritz, 1918 – 1920, interethnischen Beziehungen, Urkunden, ethnischen Minderheiten

Problema enunțată în titlu reprezintă o parte din trecutul unei așezări care a avut de-a lungul dezvoltării sale istorice ca trăsătură dominantă conviețuirea multietnică.

Situația nu pare să fi fost definită de această caracteristică pentru perioadele îndepărtate în timp când, datorită unei forme specifice de organizare a comunității de etnie germană, documentele au consemnat doar rolul dominant al acesteia în viața publică a cetății. Dar și atunci, nu trebuie și nu poate fi ignorat „glasul” celorlalți, chiar dacă ca poziționare habitudinală, se situau *extra muros*.

Secolelor care au păstrat această caracteristică le-a pus capăt evoluția stărilor „etnice” și „politice” din Transilvania după Revoluția de la 1848-1849. Clătinată în timpul conflictului, situația celor care dominau viața cetății a fost radical schimbată după realizarea *Außergleich*-ului, în anul 1867.

Noua „stare” dominantă politic în Transilvania – etnia maghiară - a determinat schimbări majore ale vieții publice. După 1876, „națiunea politică” maghiară a devenit factorul de decizie și conducere la nivelul autonomiilor locale de aici. Deși a păstrat funcția de lider la nivelul comunității locale, etnia germană a suferit alături de cea a românilor, consecințele politicii de maghiarizare, o dată cu adoptarea Legii naționalităților din 1868.

Situația și-a găsit o soluție – discutabilă și încă fără concluzii definitive din punct de vedere al rezultatelor – la sfârșitul primului război mondial.

Bazată pe principiul clamat de învingători - al „naționalităților” – re poziționarea în cadrele noii forme de existență a comunității bistrițene a suferit schimbări majore. Pentru prima dată, raportul conviețuirii multietnice s-a înclinat în favoarea celor care reprezentau deja și majoritatea etnică.

Secvențe din acest proces au fost reconstituite parțial, preluând punctele de vedere a diferiților „actori”¹.

Alături de acestea, s-a publicat și un set de documente referitor la situația și schimbările determinate la nivelul comitatului – devenit județ - de atunci Bistrița-Năsăud².

Pentru a cunoaște mai profund ceea ce a determinat schimbările de după 1 Decembrie 1918 în cadrul noului județ Bistrița-Năsăud și în reședința acestuia, orașul Bistrița, cât și atitudinea celor care au fost „decăzuți” din drepturile decizionale politice o dată cu acest moment, publicăm în continuare mărturii ale instituțiilor noii

1 Vasile Ilovan, Teodor Tanco, *Atitudinea social-democrației și a populației săsești din județul Bistrița-Năsăud față de actul Unirii Transilvaniei cu România*, în „ActaMN” 17, 1980, pp. 323-337; Gustav Zikeli, *Meins Lebenslauf*, Serviciul județean Bistrița-Năsăud al Arhivelor Naționale, fond *Gustav Zikeli*, d. 5; în continuare A.N.B.-N., fond...d....f...Victor Moldovan, *Memorii*, vol. I, mss, la A.N.B.-N.; Szilágyi Zoltán, *Besztercevidék. A népek és a hegyek szorításá, e, ke-Besztercze*, litera-Veres-Székelyudvarhely, 2006, pp. 180-225; Andreea Salvan, *Pavel Tofan. Memorii din 1918*, în *Bistrița. 90 de ani de la Marea Unire*, Ed. Barna's, Bistrița, 2008, pp. 108.

2 Adrian Onofreiu, *1918 – O lume în schimbare*, în *Bistrița. 90 de ani de la Marea Unire...*, pp. 38-68. Pentru desfășurarea procesului la nivelul Transilvaniei, vezi Gheorghe Iancu, *Contribuția Consiliului Dirigent la consolidarea statului național unitar român (1918-1920)*, Ed. Dacia, Cluj+Napoca, 1983; Dr. Aurel Galea, *Formarea și activitatea Consiliului Dirigent al Transilvaniei, Banatului și ținuturilor românești din Ungaria (2 decembrie 1918-10 aprilie 1920)*, Ed. Tipomur, Târgu-Mureș, 1996.

Adrian Onofreiu

Institutul de Istorie „George Barițiu” Cluj-Napoca
e-mail: smandrut@hotmail.com

puteri pe cale de instaurare aici, ca peste tot în Transilvania. Ele reprezintă un mod de abordare și o perspectivă asupra evenimentelor de atunci, fără a le subsuma tendinței cvasi recunoscute în epocă și ulterior în cercetarea istorică, de raportare la clasică definiție a *sistemului tratatelor de pace de la Versailles*.

De aceea, documentele selectate vorbesc despre legătura prezentă și mereu invocată a sistemului administrativ – și nu numai – cu autoritățile de la Budapesta, despre refuzul multor funcționari de a depune jurământul de credință față de noul stat și capul acestuia, suveranul României întregite, Ferdinand, despre persistența de-a lungul primilor ani de după 1918 în mentalul „etniilor” decăzute din drepturi a atitudinii de nerecunoaștere a noilor autorități.

Secolelor de marginalizare, românii le-au răspuns prin raportarea la o nouă provocare. Și în mentalul multora dintre frunzașii acestora se instaurase ideea *preluării imperiului*, un concept care arăta greutatea ruperii de trecut și a depășirii statutului de inferioritate pe care l-au avut. De aceea, preluarea și gestionarea treburilor curente s-a făcut greu, prin impunerea autorității atât pe baza principiilor statuate la Alba-Iulia la 1 Decembrie 1918, cât și prin apelul la *forța brahială/armată* acolo unde rezistența la schimbare a fost constantă și continuă.

Interesantă această atitudine atât la Bistrița, cât mai ales la Năsăud, localitate care într-un trecut nu prea îndepărtat a fost văzută ca un ultim punct de rezistență a românilor față de politica de asimilare forțată promovată de Budapesta.

Ea a avut ca factori de influență *vidul de autoritate, spiritul revoluționar și de nesupunere* al soldaților întorși de pe front și *credința în mitul bunului împărat*, atât de manifestă mai ales la românii din generațiile anterioare primului război mondial³.

„Preluarea imperiului” de către noile autorități române s-a făcut treptat și sub mandatul din partea lor, de a fi prezentată ca un transfer de autoritate către cei care deveniseră decidenți la nivel politic. De aceea, nu surprinde atitudinea – justificată ca *act al noilor organe de a guvernare* - de a interzice corespondența cu Budapesta, de a utiliza limba română în serviciul autorităților publice, însemnele naționale românești și inscripționarea în limba română a denumirilor lor, înlocuirea funcționarilor care nu acceptau noua ordine politică și instituțională.

Pe de altă parte, birocrăția și funcționarii aparatului de stat, cu legături și interese economice, de cultură și limbă cu Budapesta, au reacționat, cel puțin la început, extrem de negativ, refuzând să recunoască o stare de fapt creată de evenimente. De aceea, aceștia depun jurământul încă din *noiembrie 1918* față de Republica Maghiară – un concept concretizat în autoritatea Budapestei asupra lor, indiferent de regimul politic de acolo – nu recunosc noile autorități românești și continuă să corespundeze cu superiorii ierarhici din ministerele de la Budapesta.

La nivelul orașului, atitudinea majorității – încă – etnice germane s-a concretizat în expectativă față de mersul evenimentelor, în conservarea organizării interne a administrației acestuia⁴, deși decizia factorilor de conducere de la Mediaș, din 8 ianuarie 1919 recunoștea autoritatea noului stat român și asupra Transilvaniei.

A rezultat un „melanj” atitudinal, pe care documentele reproduse în continuare îl definesc și demonstrează cu tărie. Din acestea rezultă și rolul de *centru* pe care l-a avut orașul, față de restul localităților din teritoriul fostului comitat, acum județ, Bistrița-Năsăud. De aici a pornit mișcarea de schimbare, aici s-a organizat autoritatea *prefectului*, înlocuitorul *foispán*-ului maghiar, care a impus apoi demersul în această direcție tuturor autorităților din subordine. Sigur, autoritatea noilor instituții a fost întărită și de activitatea unor frunzași ai mișcării naționale românești de aici, care s-au pus în slujba prefacerilor, printre care Pavel Tofan⁵, Victor Moldovan și însuși primul prefect român, Gavril Tripon.

Toți au lucrat în direcția impunerii noilor autorități și acolo unde a fost cazul, schimbarea funcționarilor reticenți cu cei români.

După secole de evoluție specifică – rezultat al preponderenței politice a etniei germane și, după 1876, la nivelul comitatului, a celei maghiare - orașul și o dată cu el, întregul județ, și-au schimbat autoritățile, puterea decizională a fost preluată de români.

3 Adrian Onofreiu, *1918- o lume în schimbare...* p. 39.

4 Precizăm că protocoalele de ședințe ale Comunității orășenești au fost redactate până în anul 1924 exclusiv în limba germană, bilingv – germană și română – pentru 1925-1926, și abia după unificarea administrativă, începând cu 1926, în limba română.

5 Andreea Salvan, *Pavel Tofan...passim*; Victor Moldovan, *Memorii*, mss., la A.N.B.-N., vol. I.

Și aceasta, fără a aștepta deciziile marilor puteri, de la sfârșitul conflagrației, care au venit târziu – pentru Transilvania abia în 1920 – și care au constatat și recunoscut modificările *naturale*, determinate de evoluția evenimentelor.

Prin selecția și publicarea acestor documente, încercăm și o *altă abordare* a transferului de la *secularismul*⁶ dominației unei etnii – bazată pe superioritatea poziționării în sistemul instituțional-politic – la principiile moderne, bazate pe realitățile demografice și constituirea statelor pe principii naționale.

A fost un mod de organizare a societății transilvănene care a existat în perioada interbelică și care s-a transmis până astăzi. Efectele lui asupra conviețuirii etnice la Bistrița au fost deturnate de alte evenimente, dar au rămas perceptibile, chiar și în atitudinea pozitivă a celor „dezrădăcinați” după a doua conflagrație mondială.

Prin prezentarea acestor documente – care definesc și explică acea perioadă - oferim analizei istorice viața reală a comunităților etnice din Bistrița într-unul din momentele de răscruce, care le-a influențat destinul. Conținutul lor arată *aportul* fiecăreia în determinarea direcției proprii de evoluție, o dată cu *schimbarea* produsă în sistemul raporturilor dintre minoritate/majoritate, după 1918.

1.1919, 10 februarie, Sibiu.

Adresa Consiliului Dirigent către Prefectura județului Bistrița-Năsăud, prin care solicită informații cu privire la depunerea jurământului de credință față de Republica Maghiară de către funcționarii de la Perceptoratul din Năsăud.

Consiliul Dirigent. Resortul Afacerilor Interne.

D-lui,

Prefect al județului Bistrița-Năsăud

Ni s-a adus la cunoștință că la 1 februarie a.c. oficianții de la Perceptoratul din Năsăud au depus jurământ de credință pentru Republica Maghiară.

Binevoiți a ne raporta, între ce împrejurări s-a întâmplat cazul, care funcționari și înaintea cui au depus jurământul, dacă au fost constrânși, cine i-a constrâns și din care motiv nu a intervenit administrația românească din Năsăud pentru a împiedica acest act.

Binevoiți a comunica și ziua, când Perceptoratul din Năsăud a fost preluat din partea D-vs. Termen: 8 zile. Sibiu, 10 februarie 1919.

A.N.B.-N., fond *Prefectura județului Năsăud* – prefect – d. 5/1919, f. 1.

2. 1919, februarie 19, Năsăud.

Raportul prim-pretorului plasei Năsăud, Ioan Șeraban către prefectura județului Bistrița-Năsăud, în care arată motivele pentru care funcționarii de la Perceptoratul din Năsăud au depus jurământul de credință față de Republica Maghiară.

Domnule Prefect!

Ad. nr. 10 Pres. fac următorul raport. Este adevărat că în 1 februarie st.n. 1919 au depus jurământul pe Republica Maghiară Hutira Károly (maghiar) și Pop Cornel (român), oficial de dare, toți la Perceptorata de dare din Năsăud. Jurământul l-a depus perceptorul în mâna controlorului și oficialul în mâna perceptorului.

Aceștia doi din urmă, cu săptămâni înainte, mi-au fost spus că Direcțiunea financiară în continuu îi urgitează să depună jurământul pe Republică, mai ales că ceilalți angajați de la Direcțiunea financiară, perceptoratul și escatoratul din Bistrița au depus acest jurământ încă în 24 noiembrie 1918.

Despre aceasta V-am fost făcut raport pe telefon, cerând îndrumare; când D-voastră mi-ați răspuns, că să vă raportezi ziua, când respectivii, în urma silei din partea Direcțiunii financiare, vor depune jurământul, ca imediat să-mi dați autorizația să cer de la ei jurământul nostru românesc.

Aceasta am comunicat-o cu respectivii, care erau hotărâți a amâna depunerea jurământului pe Republică cât de mult, *doar se va prelua imperiul românesc* (s.n.) și vor scăpa de jurământul pe Republică, care și de altcum e numai o formalitate, ca să-și poată susține legalmintă continuitatea în serviciul român.

6 „După sute de ani de apartenență la Ungaria – menționa Zikeli – am devenit cetățeni români”; A.N.B.N.,fond *Gustav Zikeli*, d. 5, f. 47.

În 31 ianuarie 1919 mi-au spus, că în 1 februarie vor depune jurământul, fiindcă iar au primit urgență și la caz contrar, li s-a pus în vedere sistarea salariului.

Fiindcă și eu am considerat acest jurământ numai o formalitate și am fost convins să Ștefan Petre și Pop Cornel sunt buni români și cu toată plăcerea, vor depune ulterior, când li se va cere și jurământul nostru, nu i-am oprit a jura.

De aceea, în 1 februarie am cerut telegrafic autorizație, ca se pot cere de la perceptorie jurământul românesc. Autorizație însă nu mi s-a dat și așa, până azi nu am putut lua de la ei jurământul.

Imperiul peste perceptoria de dare încă nu s-a preluat (s.n.).

Mă rog să binevoiți a informa Consiliul Dirigent despre împrejurările de silă, în urma cărora respectivii au depus jurământul pe Republică și despre situația grea a lor, față de ceilalți amployați, care au depus jurământul deja de mult

Năsăud, în 19 februarie 1919 st. n.

Cu deosebită stimă,
Ioan Șerban, prim-pretor.
Ibidem, f. 8-9.

3. 1919, februarie 28, Bistrița

Motivația și extrasul din procesul-verbal al Sedriei Orfanale, adresate prefecturii, în care s-a propus utilizarea limbii române ca limbă de redactare a actelor.

Onoratei Prefecturi Bistrița

Se referează decretul Nr. I a Consiliului Dirigent român dtto. Sibiu, 24. I. 1919, art. 5, prin care se decretează limba română de limbă oficioasă în Transilvania, Banat și teritoriile locuite de români din țara ungurească ca limbă de administrare și manipulațiune în serviciile publice.

Se referează în legătură cu aceasta și dispozițiunea D-lui. Subprefect apărută în „Gazeta Oficială” a județului nostru nr. 3, p. 10, prin care se impune strict observarea sus menționatului decret.

Se referează în fine, că D-l. subprefect în persoană a îndrumat pe d-l. George Cira de a efectui împrotocolarea actelor sunătoare Sedriei noastre în limba română, ba și pe mine referentul acestui act, m-a solicitat ca începând cu ziua de astăzi să se inducă la Sedria noastră gestiunea în limba română.

În urma acestora, considerând că mandatul superiorilor este de împlinit și că în cazul de față este totodată și excuzabil, întrucât mai toți amployații interni ai Sedriei noastre pricep limba română, ba cu partidele au vorbit și până acum și, pe lângă o deprindere mai intensivă, în scurt timp o pot însuși în un grad corespunzător de a-și putea satisface chemării lor; apoi, considerând că toți cei aplicați la Sedria noastră au și depus jurământul de fidelitate către statul român, așa eu subscrisul, ca asesor orfanal și viitorul președinte al acestei Sedrii, propun, pe baza celor referate mai sus, ca să se ducă gestiunea în limba română.

Procopiu Cutean.

DECIS

După o dezbateră calmă, propunerea primindu-se, se ridică la concluz și despre aceasta să se înștiințeze d-l. Prefect și Subprefect, spre orientare, iar toate celelalte organe a Sedriei spre știință și strictă observare.

Din ședința Sedriei orfanale a județului Bistrița-Năsăud, ținută în Bistrița la 28 februarie 1919.

Ibidem, d. 163/1919, f. 1.

4. 1919, martie 10, Sibiu.

Adresa Consiliului Dirigent către Prefectura județului Bistrița-Năsăud prin care interzice corespondența directă cu guvernul de la Budapesta.

Consiliul Dirigent – Resortul Afacerilor Interne
D-lui. Prefect al județului Bistrița-Năsăud
Bistrița

Vi se aduce la cunoștință că este cu desăvârșire interzis autorităților de pe teritoriul administrat de Consiliul Dirigent a se pune sub orice formă (prin telegrame, petiții, trimiterea de delegații) în contact direct

cu guvernul maghiar din Budapesta și că în toate cazurile care reclamă o intervenție la acel guvern, au să se adreseze Consiliului Dirigent.

Asemenea, este interzis sub răspundere personală ori căruia funcționar, ca să dea autorizație, ori sigilii, ștampilă pe telegrame, cu destinația a fi trimise la locuri în afară de teritoriul nostru.

Binevoii a încunoștința despre aceasta organele subalterne cu adausul, că orice procedare contrarie, se va considera ca un act de nesupunere față de ordinele Consiliului Dirigent.

Sibiu, 10 martie 1919.

Secretar general, Victor Onișor.

Idem, d. 251/1919, f. 1.

5. 1919, martie 14, Bistrița

Cererea lui Leseny Istvan de a fi dezlegat de jurământul prestat față de statul român, pentru a-și putea continua studiile tehnice în Ungaria.

Domnule Prefect!

Subscrisul Ștefan Leseny pretor numit la pretura Beșineului, m-am decis să schimb cariera de jurist cu tehnician. În acest scop trebuie să fac studiile tehnice la Pesta sau aiurea, neștiind limba românească, nu le pot face în București.

Vă rog să binevoiți a-mi primi abdicarea de la postul meu de pretor și ca să pot merge în Ungaria. La studii. Vă rog să binevoiți a mă dezlega de la jurământul depus ca să nu fiu legat de loc, fiind cariera tehnică de natură internațională, să pot trăi ori și unde. Sunt în etatea aceea, că pot învăța.

Vă rog să-mi primiți rugarea.

Bistrița, la 14 martie 1919, st.n.

Cu toată stima, ss.

Idem – Prefect, d. 3/1919, f. 3.

6. 1919, martie 20, Bistrița.

Raportul prefectului județului Gavril Tripon către Consiliul Dirigent referitor la preluarea Oficiului de Edile și refuzul unor funcționari de a depune jurământul față de statul român.

Onoratului Consiliu Dirigent – Resortul Comunicației

Sibiu

Am executat ordinul telegrafic nr. 24 și am preluat Oficiul de edile al statului din județul nostru, despre ce Vă raportează cu tot respectul următoarele:

I. Au refuzat jurământul următorii: 1. Hantor Izor, șeful de edile; 2. Dr. Fekete Samuel, inginer superior; 3. Lichtig Vilmos, inginer; 4. Klein Vilma, diurnistă; 5. Biró Sandor, magistrul de drum la județ; 6. Veer Zsigmond, îngrijitor de drum.

II. S-au pensionat mai înainte Derzsi Samuel, magistrul de drum la stat.

III. Pál Mozes, maestru de drum în Tihuța, încă nu s-a prezentat, acest post e încă pendent. Se va rezolva prin pretura Iadului, în curând.

IV. Au depus jurământul următorii: 1. Csallner Carl, inginer superior, care are serviciul de 19 ani aici în județ, la stat; 2. Solymosi Lajos, inginer superior al comunelor; acesta dorește să fie transferat la Arad sau Timișoara, fiind de origine din părțile acelea. Până la transferare rămâne în serviciu aici; 3. Am primit de inginer nou în locul celor renunțați pe inginerul Emil Mănăstirean, absolvent în Budapesta și în vremea războiului, fost locotenent la pionieri. Tânăr cu pregătire frumoasă. Atât Csallner cât și Mănăstirean doresc să rămână în Bistrița în serviciu, unde au legături de familie.

4. Au mai depus jurământul Hilda Pop, diurnistă comunală, adică în serviciul comunelor; 5. apoi, Alexandru Borda, maestru de drum; 6. Walter Carol; 7. Paál Endre, toți, maeștri de drum. Acesta din urmă e

din secuime și dorește să servească. Propun ca toți cei care au depus jurământul să rămână în serviciu. Șeful de edile să fie numit, până la altă dispoziție, Csallner Carl, care are servciu de 19 ani. Cu d-l. Emil Mănăstirean și cu ceilalți se va introduce limba românească în serviciu. Șeful Oficiului încă știe vorbi binișor și învață mereu deja.

V. În locul lui Derzsi Samuel, maestru de drum pensionat fost la stat, propun pe Bota Augustin, locuitor în Bistrița. Om însurat, de 43 de ani. Are 6 copii. Foarte harnic. Are 3 clase civile. Știe 3 limbi. După informațiile primite e vrednic de toată încrederea și de tot sprijinul. Are 3 copii de școală. Creșterea familiei îl leagă de Bistrița. A fost sergent.

VI. În locul lui Biró Sándor maestru de drum județean, propun pe Chiuzean Ioan, sergent major, locuitor în Bistrița. Are 4 clase civile. Om încurat cu copii. El ține două surori, a servit ca militar cu multă laudă. După informațiile primite e vrednic de încredere, e foarte harnic și foarte de treabă.

VII. D-l. Csallner Carol a fost în clasa a VII-a, cu plată. Aici i se alătură cartea de plată. D-L. Emil Mănăstirean e inginer absolut în 1914. E foarte bun tânăr, a servit ca pionier cu rang de locotenent în armată. Documentele lui se află în Pesta. Un document în Praga, la d-l. inginer Traian Dragoș. Propun să îl denumiți la Oficiul de Edile în Bistrița. Aici locuiește mama sa văduvă și sora lui nemăritată. El le susține.

VIII. D-l. inginer Solymos Lajos a depus jurământul și își cere transferarea la Arad ori Timișoara, aproape de locul lui natal. A fost în clasa a VIII-a, cu plată.

Binevoiți a satori clasa și plata pe cum veți afla mai bine.

Bistrița, la 20 martie st.n. 1919.

Cu profund respect,
Gavril Tripon, prefect.
Idem, d. 5/1919, f. 10-11.

7. 1919, martie 24, Bistrița

Adresa revizorului școlar Ioan Pavel către Prefectura județului Bistrița-Năsăud, prin care informează despre destituirea cadrelor didactice de la Școala civile de fete din Bistrița și solicită sprijin armat pentru preluarea acestora.

Onoratei Prefecturi,

Loco

Deoarece direcțiunea Școlii civile de fete din loco., prin scripta sa nr. 22/1919 a declarat că nu recunoaște autoritatea revizoratului român, ci numai pe cel numit de Ministru al Instrucțiunii Publice Maghiare, în virtutea ordinului Ministrului de Culte și Instrucțiune Publică din Sibiu, nr. 2.381/1919 și a ordinului ministerial nr. 931, corpul didactic de la Școala civilă de fete din loco. e destituit.

În scopul executării acestui ordin, rog pe Onorata Prefectură să-mi pună la dispoziție *forța brahială*⁷ (s.n.) necesară și anume, 1 ofițer de jandarmi cu 2-4 oameni pe miercuri, în 26 martie sau joi, 27 martie.

Bistrița, la 24 martie 1919.

Ioan Pavel, revizor școlar.
Idem, d. 204/1919, f. 1.

8. 1919, martie 24, Bistrița

Adresa revizorului școlar Ioan Pavel către Prefectura județului Bistrița-Năsăud, prin care informează despre destituirea cadrelor didactice de la Școala civilă de băieți din Bistrița și solicită sprijin armat pentru preluarea acestora.

Domnul Ministru de Culte și Instrucțiune Publică prin ordinul nr. 2.381/1919 a destituit întreg corpul didactic de la Școala de băieți din Bistrița, deoarece a refuzat recunoașterea autorității Revizoratului școlar român și a numit profesori noi, români.

7 Autoritatea militară; aici, jandarmeria.

În scopul executării acestui ordin, rog pe Onorata Prefectură să-mi pună la dispoziție *forța brahială* (s.n.) necesară și anume 1 ofițer de jandarmi cu 2-4 oameni pe miercuri, în 26 martie.

Bistrița, la 24 martie 1919.

Ibidem, f. 3.

9. 1919, martie 25, Bistrița.

Raportul prefectului Gavril Tripon către Consiliul Dirigent referitor la depunerea jurământului pentru Republica Maghiară de către funcționarii de la Perceptoratul din Năsăud.

Onoratului Consiliu Dirigent – Resortul Internelor
Sibiu

La ordinul D-vs. nr. 503/1919, Vă raportează următoarele. Faptul cu depunerea jurământului la Perceptoratul din Năsăud pe Republica Maghiară a fost urmarea siluirii și amenințării venite de la Direcția Financiară din Bistrița între împrejurările următoare:

1. Toate oficiile financiare din Bistrița au depus jurământul pe Republica Maghiară încă în noiembrie 1918 (s.n.). Afară de cei de la Perceptoratul Năsăudului, care fiind deoparte, au rămas uitați un timp. Fiind greutate în comunicație, nici ei nu au venit la Bistrița, nici cei din Bistrița nu s-au dus la ei.

2. În 1 februarie 1919 li s-a pus sula în coaste, i-au amenințat că nu capătă competențe, numai dacă depun jurământul. De frică, aceștia au depus jurământul unul la altul, între ei și Ștefan Petre și Cornel Pop, pentru a-și mântui⁸ traiul și a-și ridica plata.

3. Direcțiunea financiară de aici, din lipsă de puteri recrutate, cu greu s-a preluat numai în decursul lui faur, mai târziu. Imediat după preluare s-a luat jurământul prescris de Consiliul Dirigent, atât la Direcțiunea financiară – unde ungurii au refuzat toți – apoi s-a luat de la Perceptorat⁹ și de la Exactorat¹⁰ în Bistrița, unde ungurii toți au refuzat; în fine, am autorizat pe d-l. Ioan Șerban prim pretor în Năsăud să ia jurământul și oficiul și la Perceptoratul din Năsăud. L-au și luat.

Cu acea ocazie d-l. Ștefan Petre și d-l. Pop Cornel au depus jurământul prescris de Consiliul Dirigent. Despre preluarea imperiului la toate oficiile financiare din județ se raportează separat la resortul de Finanțe.

4. Vă rog să luați știință acest raport, cu acea observare că jurământul pe Republica Maghiară a fost forțat și cei din chestie amintiți cu foamea, atunci când Consiliul Dirigent și organele sale încă nu au fost preluat imperiul la oficiile financiare.

Bistrița, la 25 martie 1919 st.n.

Cu profund respect,
Gavril Tripon, prefect.

10. Idem, d. 5/1919, f. 21.

1919, aprilie 5, Sibiu.

Răspunsul Consiliului Dirigent referitor la refuzul unor funcționari din județul Bistrița-Năsăud de a depune jurământul de credință față de statul român.

D-lui. Prefect,
Bistrița

Ca răspuns la actul D-voastră nr. 505/1919 din 20 martie 1919, am luat la cunoștință refuzarea jurământului celor de sub I, pensionarea lui Samuel Derzi și absența maestrului de drum Pál Mozes.

Referitor la IV., numim pe șef inginerul Carol Csallner de șeful Edil din Bistrița, cu gradul și leafa avută sub vechiul regim.

Inginerul Emil Mănăstirean își va trimite aici petiția și actele care-i stau la dispoziție, pe cum și atestatul de botez pentru a putea face numirea și stabili gradul și leafa. Va arăta și ziua de când funcționează provizoriu.

8 Salva; menține sursa de subzistență.

9 Instituția statului de colectare a dărilor.

10 Instituție de colectare a dărilor la nivelul entităților administrative locale, comitatele.

Inginerul Ludovic Soimosi este invitat de a se prezenta aici dacă vrea să intre în serviciul Edil spre a-l denumi la unul, unde sunt locuri vacante.

Sunt menținuți maștrii de drum Aborda Carol Valta și Andrei Pál în gradul și leafa avute până acum.

Ad. V. În locul maestrului de drum de stat Samuel Derzsi, denumim în mod provizoriu pe ziua de 15 aprilie 1919, pe Vasile Duca, cu clasa a 3-a de rang și leafa a maștrilor de stat. Dânsul a prezentat certificate bune și a mai servit ca maestru de drum.

D-l. Ioan Chizuan nu poate fi numit direct ca maestru de drum, ci trebuie, conform deciziei Consiliului Dirigent Român din 17 februarie 1919, să facă practică, deci se propune ca elev de maestru de drum județean, cu leafă lunară de 300 coroane, ca să facă practică pentru un post de maestru de drum. După 3 luni de practică va fi denumit din partea D-voastră în mod provizoriu, pe durată de un an, maestru de drum județean, la un loc vacant. După expirarea acestuia, va fi admis la examenul de maestru de drum și dacă reușește, va fi numit definitiv. Despre intrarea în serviciu a susnumitului, ne veți aviza.

Tot în acest sens se propune ca elev de maestru de drum și Augustin Bota.

Rugările numiților vi le trimitem D-voastră.

Referitor la Hilda Pop, Vă invităm a ne comunica dacă este în serviciul Edil sau serviciul comunal.

Șeful secției Edile.

Ibidem, f. 20.

11. 1919, aprilie 12, Bistrița

Adresa Directorului de finanțe din Bistrița către Perceptoratul orașului Bistrița, prin care ordonă ca orice corespondență sau petiții să-i fie înaintate în limba română.

Perceptoratul orășenesc Bistrița,

Vă ordonăm, ca în viitor toate rapoartele să le faceți în limba română, căci rezolvarea în lipsă de personal pricepător a limbii germane suferă întârziere.

Totodată să îndrumați petenții care își înaintează cereri direct perceptoratului orășenesc, că rugările să le înainteze în limba română.

Bistrița, la 12 aprilie 1919,

Director de finanțe, Mureșan

12. 1919, mai 12, Bistrița

Adresa Consiliului Dirigent către subprefectura județului Bistrița-Năsăud prin care solicită revizuirea nomenclaturii localităților din județ și utilizarea denumirilor în limba română.

Domnule Subprefect!

Alăturat avem onoare din nou a Vă transpune nomenclatura comunelor din județul D-vs. ca să binevoiți a o revedea, completa și întrucât, numele unor comune s-a tradus rău din ungurește, să scrutați prin oameni competenți, numele cel original, legat de vre-un eveniment istoric, moment etnografic, geografic, ca astfel să putem avea numele curat românesc al satelor noastre.

Unde denumirea românească a locului este o simplă imitare a numirii ungurești ori săsești, Vă rog să propuneți o numire românească potrivită ori o conformare mai norocoasă.

La comunele cu nume germane, rog a expune pretutindeni și acest nume.

În conspectele ungurești găsim multe comune mai mici îmbinate, altele cuprinzând sub un nume mai multe cătune, hodăi; în privința aceasta Vă rugăm să faceți observațiile necesare.

Fiind chestia aceasta de mare importanță în jurul reformei electorale, Vă rugăm să ne retrimiteți conspectul revăzut și completat cât de poate de conștiincios, în cel puțin 8 zile de la data primirii lui.

Consiliul Dirigent Român, Resortul Organizării.

Sibiu, 12 mai 1919.

Idem – subprefect, d. 190/1919, f. 1.

Idem, d. 353, f. 2.

13. 1919, mai 24, Bistrița

Adresa subprefectului județului Bistrița-Năsăud către primarul orașului Bistrița și către primpretori, prin care solicită îndepărtarea inscripțiilor în limba maghiară de pe clădirile oficiale și a culorilor maghiare de pe stâlpii indicatori ai localităților.

Primarului orașului cu consiliu,
Tuturor prim pretorilor.

Mi-a venit la cunoștință că sunt încă comune în care tabla cu numele comunei, stâlpii, apoi inscripțiunile puse la locuințele primarilor, sub primar, senatori, moașă comună, inspector de morți și altele, încă nu sunt îndepărtate și înlocuite cu numiri românești, respectiv stâlpii nu sunt colorați cu culori naționale române, respectiv cu alb.

Vă invit a dispune de urgență ca toate acele inscripțiuni ungurești să fie îndepărtate și după puțină, să fie înlocuite cu inscripțiuni românești, iar stâlpii să fie colorați barem alb.

Bistrița, în 24 mai 1919,

sub prefect, Dr. Leon Scridon.
Idem, subprefect, d. 205/1919, f. 1.

14. 1919, decembrie 6, Bistrița.

Raportul prim pretorului plasei Beșineu adresat subprefectului județului Bistrița-Năsăud despre evenimentele administrative (fragment).

Domnule Subprefect!

Preluarea imperiului român la centrul plasei s-a efectuat fără mari zguduiri sau întreruperi în mersul lucrărilor. Barem că toți oficianții, afară de un pretor și un diurnist, sunt oameni noi de tot de administrație, lucrările au mers normal, ce e a se mulțumi în mare parte, conștiinciozității și sârguinței oficianților plasei, care din primul moment au fost conștienți de rolul ce-l au la consolidarea administrației române.

O greutate mai mare a format preluarea și funcționarea secretariatelor. Mai multe secretariate au fost sau au rămas la preluarea imperiului neocupate și neaflându-se oameni cu calificare recerută de lege pentru oficiul acesta, am fost silit a numi acolo absolvenți ai cursului informativ pentru secretari, oameni fără praxă de lucru și cunoștință de oameni. Ajunși în posturile acestea, unde nu s-a lucrat nimic sau foarte puțin în timpul războiului, nu s-au putut mișca în cancelaria lor. Lucrul a stagnat absolut în prima vreme. Cu încetul au început și ei să vină în rând cu lucrările. Până la finea anului acesta sper că vor fi așa de departe, că se putea zice, că administrația și la comune merge normal.

La numirea primăriilor s-au ridicat elementele mai tinere, reîntoarse din război, care au pretins să fie exclusiv numai ei numiți, cu excluderea absolută a oamenilor lor cei vechi. Fiind spiritul poporului cam agitat și mulțimea pe lângă cei tineri, nemaivoid a ști de regimul vechi, cu nedreptățile lui cele multe, am fost silit în multe cazuri a ceda și a propune spre numire dintre elementele mai tinere.

Prin faptul acesta au ajuns mulți oameni noi în primării fără praxă în lucrurile administrative, care însă în scurtă vreme s-au validat foarte bine.

Spiritul populației din plasă e liniștit. E în așteptarea Reformei Agrare, de la care așteaptă mai mult, decât vor putea căpăta [...].

[...] Recrutarea celor 10 contingente ce au fost mobilizate în primăvara anului curent de Consiliul Dirigent, a decurs în deplină ordine. Un număr mare de cereri pentru dispense, în special din partea sașilor, s-au înaintat, care însă toate au fost respinse de comandamentul militar. În urma mobilizării s-a ordonat din partea Consiliului Dirigent satorirea și plățirea ajutoarelor de război pentru familiile celor mobilizați. Ajutoarele acestea s-au satorit și se plătesc deja în toate comunele plasei.

Bare, că în urma războiului și a revoluției, disciplina la popor a cam slăbit, totuși obvin relativ puține contravenții și dintre acelea, cele mai multe sunt contravenții de pădure și țarină.

Purtarea populației din punct de vedere al poliției e îndestulătoare.

Bistrița, 6 decembrie 1919,

prim pretor, ss. Indescifrabil.
Idem, - subprefect - numere de bază - d. 1978/1920, f. 247-250.

15. 1920, ianuarie 17, Cluj

Ordinul circular emis de Consiliul Dirigent prin care interzice autorităților din Transilvania de a corespunde cu guvernul de la Budapesta.

Ordin circular

Către

Toți prefecții, subprefecții și primarii orașelor cu drept de municipiu

Guvernul ungar și de prezent, dă ordonanțe și ia dispoziții referitoare la teritoriul administrat de Consiliul Dirigent.

Correspondența aceluia guvern – trecând prin cenzură – a fost înmanuată de organele poștale autorităților adresate, iar din partea acestora și înregistrată.

Considerând că suveranitatea statului român nu admite o astfel de procedură, ordonăm ca adresele guvernului ungar să nu fie înregistrate, mai puțin rezolvate și simplaminte, trimise în plicul original, resortului Afacerilor Interne.

Cluj, în 17 ianuarie 1920

Pt. șeful de resort, V. Onișor, secretar general.

Idem – prefect, d. 70/1920, f.1.

16. 1920, februarie 10, Bistrița.

Cererea unor locuitori din Bistrița către Primărie în care acuză modul fraudulos de ocupare a unor posturi și solicită angajări și pentru români.

Domnule Prefect!

Cu mâhnire în suflet vă aducem la cunoștință unele tractări prea mășteri¹¹ din partea conducerii orașenești. Ca români, întruniți în ședința plenară a vecinătății¹² din strada Largă, Hrube și Uliciuri, de Peste Podul Budacului, Pescari și din Jos de Oraș și din strada Năsăudului și Târgul de Vite, ne simțim jigniți și nedreptățiți, deoarece și acum suntem nebăgați în seamă și lăsați pradă sorții.

Fără a se scrie concurs, s-a complinit postul de Wirtschafter¹³ orașenesc prin denumirea supravigilului de pădure Michael Kisch. În locul acestuia l-a aranjat pe dușmanul neîmpăcat al nostru, pe ardeul¹⁴ de pădure Michael Penteker, pe care nu-l putem răbda în acest oficiu, unde așa des ne învărtim și suntem siliți a-i cere mila D-sale. a ne isprăvi unele lucruri, vindere de lemne, afaceri ce se țin cu pădurile, ca Forstmart¹⁵.

Apoi s-a denumit doi ardăi de pădure, tot așa, fără concurs.

Domnule Prefect ! Și noi avem de atare officii și e timpul suprem ca să fim și noi angajați la onoratul Magistrat ca slujbași; dările și toate poverile le purtăm și noi ca sașii și pretindem ca cei de la cârma orașului să ne respecte și dorințele noastre juste.

În săptămâna trecută s-a împărțit spirt la posesorii de pământ. La împărțire a fost încredințați 3 sași, Simbriger, Pfingsgräf și W. Scholtes, iar dintre noi, nimeni. Oare jumătate hotarul nu e românesc ? Oare cunosc acești dușmani înverșunați ai rasei noastre pe noi românii posesori de pământ ? De aceea s-a împărțit spirtul așa frățește ? Cu toate că s-a fost hotărât ca fiecare posesor de pământ, pro/jug. să capete 3 deciltri de spirt, s-a întâmplat că mai mulți dintre românii noștri, cu 20-30 de jug., au primit, în loc de 6-9 litre spirt, numai 2-6 deciltri de spirt. Pentru ce atâta nebăgare în seamă! Suntem prea batjocoriți și neîndreptățiți.

Aducându-vă acestea respectuos la cunoștință, vă rugăm să binevoiți a dispune ca dorințele noastre să fie luate în seamă, să fim în toate afacerile reprezentați cu oameni din sânul nostru și nimic să nu se întâmple fără publicare sau prin foi, sau prin tobă.

11 Vitrege, incorecte.

12 Sistem de organizare a orașului medieval, specific populației săsești, care grupa de regulă locuitorii de pe om stradă sau un grup de străzi, pentru întrajutorare.

13 Administrator.

14 Paznicul

15 Șef de ocol silvic.

Să trăiți, Domnule Prefect
În numele vecinătăților,
Pentru Podul Budacului, Pescari și din Jos de Oraș, Ștefan Filimon, președinte;
Din strada Largă, Hrube, Ulicișori, Ioan Someșan, președinte;
Din strada Năsăudului și Târgul de Vite, Mihai Doroftei, președinte
Ibidem, d. 88/1920, f. 2-3.

Urkundliche Beweise betreffend die Verhältnisse zwischen die Minderheit und die Mehrheit in Bistritz in den ersten Jahren nach die Vereinigung von 1918 (Zusammenfassung)

Der Autor stellt 16 Urkunden dar, die die Art und Weise aufzeigen in denen die Politische- und Verwaltungsveränderungen in Bistritz und in Bistritz-Nassoder Kreis stattgefunden haben, nach der Vereinigung von 1. Dezember 1918.

Bistritz spielte die Hauptrolle in diesen Veränderungen und beeinflusste alle Behörden die den neuen leitenden Organ untergeordnet waren – dem Praefekt.

Nach mehrerer jahrhunderter jährigen Entwicklung in einer Organisationsystem den der deutschen ethnischen Gemeinschaft spezifisch war, veränderte sich die Lage und der rumänische Bestandteil wurde der entscheidende Faktor.

Die Reaktion der vorherherrschenden Gemeinschaften, und zwar der deutschen und nach 1867, der ungarischen war die vorherige Situation weiter aufzubewahren welche sie durch die jahrhundertlange Zeit innegehabt haben.

Die Urkunden bieten uns ein wahres Bild über den Beitrag jeder ethnischen Gemeinschaft an den eigenen, Weiterentwicklung nach 1918 und an den Verhältnissänderung zwischen Minderheit und Mehrheit.

*Constantin MĂRUȚOIU,
Ioan BRATU,
Zaharia MOLDOVAN,
Laura TROȘAN,
Victor Constantin MĂRUȚOIU*

Cuvinte cheie: expertizare științifică, analize chimice, spectroscopie, microscopie

Keywords: scientific expertise, chemical methods, spectroscopy, microscopy

Icoanele folosite pentru rugăciune (chip, portret), care datează din primele secole ale creștinismului, nu au ajuns până la noi, dar le cunoaștem atât din Tradiția Bisericii, cât și din mărturiile istorice. Studiind fiecare icoană luată în parte, Tradiția bisericească mărturisește apariția primelor icoane încă din timpul vieții Mântuitorului și din perioada imediat următoare Lui [1]. Astfel, în Istoria bisericească a lui Eusebiu de Cezareea găsim următoarele cuvinte: „Am văzut o mulțime de portrete ale Mântuitorului, ale lui Petru și Pavel, care s-au păstrat până astăzi” [2]. Această mărturie a lui Eusebiu este cu atât mai valoroasă, cu cât el personal avea o poziție antagonică față de icoane. De aceea referințele sale la portretele pe care le văzuse sunt însoțite de comentariul dezaprobator, că sunt un obicei păgân.

Chiar din primele secole, arta creștină a fost simbolică, iar acest simbolism nu era în mod exclusiv caracteristică acelei perioade a vieții creștine. El este în chip esențial inseparabil de arta bisericească, pentru că realitatea duhovnicească pe care o reprezintă nu poate fi astfel transmisă decât prin simboluri. În primele secole de creștinism acest simbolism este mai ales iconografic, adică legat de o temă. Se folosesc simboluri din Vechiul și Noul Testament, dar și din mitologia păgână (Cupidon și Psyche, Orfeu etc.). Utilizând aceste mituri, creștinismul le restabilește sensul adevărat și profund, umplându-le de un nou conținut. Artă creștină moștenește tradițiile artei antice grecești și își atrage elemente de artă din Egipt, Siria, Asia Mică etc., introduce în Biserică toată moștenirea ei și își folosește realizările pentru împlinirea și perfecționarea limbajului său pictural, transformându-l în întregime pentru a corespunde cerinței dogmelor creștine. Icoana conține și transmite același adevăr ca și Scripturile așa cum afirmă și Sfântul Vasile cel Mare: „Ceea ce cuvântul transmite prin auzire, pictura arată în tăcere prin imagine” [3].

Procesul de pregătire a unei icoane are un caracter al său complex și cuprinde o serie de operații care cer multă îndemânare și experiență. Materialul tradițional cel mai convenabil a fost întotdeauna lemnul, a cărui selectare este de o foarte mare importanță atât pentru pictarea icoanei, cât și pentru păstrarea ei. Cele mai potrivite sunt suporturile de lemn nerășinos, cum ar fi teiul, arinul, mesteacănul, față de care grundul prezintă cea mai bună aderență, chiparosul și altele. Bradul este și el folosit, dar specia cea mai puțin rășinoasă (zada). Lemnul ales pentru icoană trebuie să fie complet uscat, fără noduri și nivelat cu atenție. Pentru a-l proteja de posibilitatea de a se deforma sau de a crăpa prea devreme, se inserează pe spate, fără a se fixa, două bare orizontale confecționate dintr-un lemn mai tare. Pe fața suportului de lemn se face de obicei o incizie ale cărei margini servesc drept ramă pentru icoană. Această ramă naturală are o semnificație practică, pentru că întărește rezistența icoanei la deformări și, de asemenea, permite mâinii să se sprijine pe lemn, fără a atinge pictura în timpul lucrului. Mai mult, ea corespunde sensului icoanei: dacă rama unui tablou accentuează impresia unei

Constantin Măruțoiu,
Victor Constantin Măruțoiu
Universitatea “Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca,
Facultatea de Teologie Ortodoxă,
Piața Avram Iancu, nr.18, Cluj-Napoca

Ioan Bratu
Zaharia Moldovan
Institutul Național de Cercetare-Dezvoltare
pentru Tehnologii Izotopice și Moleculare
Str. Donăth, nr. 65-103, Cluj-Napoca

Laura Troșan
Muzeul Etnografic al Transilvaniei
Str. Memorandumului, nr. 21, Cluj-Napoca

iluzii, aici marginile icoanei joacă rolul opus, de a împiedica impresia de iluzie. În vederea asigurării unei coeziuni mai puternice cu grundul, suprafața lemnului se crestează fin cu un instrument ascuțit. Această suprafață înăspriată se acoperă cu clei lichid și se usucă bine, timp de o zi și o noapte. Apoi se lipsește pe ea o bucată de pânză de in țesută rar, care slujește ca strat-suport pentru grund. Acest strat este foarte important pentru că mărește aderența grundului pe panoul de lemn, împiedică lemnul să crape, iar atunci când începe să se deformeze, împiedică grundul să se desprindă.

Următoarea etapă este grunduirea lemnului cu o pastă formată din praf de cretă (ghips, albastru, var etc.) și clei de tâmplărie sau clei de pește. Cleiul de tâmplărie se obține prin fierberea oaselor, pieilor, tendoanelor etc. acest clei este de mai multe feluri și are diferite denumiri: de piele, de blană, de răzături de piele, de oase, de tâmplărie, de zugrăvit, granulat – toate acestea fiind varietăți ale cleiului de tâmplărie, deosebindu-se însă printr-o fabricație întrucâtva diferită. Iconarii din vechime preferau pentru grund cleiul din răzături de piele, clei care se distingea printr-o mare transparență și o bună rezistență. Praful de cretă trebuie să fie fin și bine sortat în care să nu fie particule nemăcinată.

Grundul se prepară și se aplică pe lemnul pregătit în modul următor. În soluția de clei cu concentrație de 8-10% se pune cretă cernută într-o astfel de cantitate încât, după omogenizare să se obțină consistența unei smântâni lichide. Se aplică, folosind o pensulă lată sau pur și simplu se toarnă în câteva locuri dar, și într-un caz și altul se freacă bine cu mâna, pentru ca grundul să umple bine toate ochiurile pânzei și în ele să nu rămână aer. Mâinile trebuie să fie absolut curate, deoarece o pată de grăsime formată întâmplător poate strica totul.

Acest proces se numește în iconografie spoire (adică albire) și poate fi repetat de două-trei ori. Straturile subțiri se aplică doar după uscarea completă a stratului precedent. Cu cât straturile de grund sunt mai subțiri, cu atât este mai mică posibilitatea de a crăpa grundul. Unii meșteri iconari au aplicat până la 10 straturi de grund sau chiar mai mult.

Lemnul grunduit definitiv și foarte bine uscat este șlefuit cu piatră ponce și șmirghel de granulații diferite. În cazul pictării icoanelor pe pânză se confecționează o ramă sau un cadru de 70x80 cm sau 50x60 cm. Pânza se taie ceva mai mare și se întinde pe ramă. După aceasta, toate procesele din cadrul grunduirii lemnului se execută în aceeași succesiune pe pânză, însă pe ambele părți concomitent.

După prelucrarea unei părți se așteaptă 30-40 de minute și se aplică grund pe cealaltă față. Straturile trebuie să fie subțiri și procesul se repetă numai după uscarea completă a straturilor, aplicate anterior.

Când grosimea pânzei atinge 3-4 mm ea este șlefuită cu piatra ponce, având ca suport o suprafață netedă, mai întâi pe o față și apoi pe cealaltă, după ce au trecut 20-30 de minute.

Apare întrebarea: unde și când a apărut această metodă de grunduire a lemnului pentru icoană? Este cunoscut faptul că, încă în urmă cu 4000 de ani înainte de Nașterea lui Iisus Hristos, egiptenii, înțelegând veșnicia într-un mod aparte, se străduiau întâi de toate să le asigure morților păstrarea nestrăcută a trupului fără de care, după credința lor, nu putea trăi sufletul. Trupul îmbălsămat al mortului era așezat într-un sarcofag de lemn, care urmărea formele mari ale trupului. Pe acesta îl lipeau cu pânză, îl grunduiau și pictau în tempera chipul celui care a trecut în veșnicie [4].

Biserica creștină a preluat pentru icoană această tehnică experimentată de veacuri. Respectul profund pentru sfințenia imaginii iconografice a pretins și un suport temeinic. La icoanele vechi, toată suprafața de lucru a lemnului era lipită și acoperită cu pânză. În secolul al XVI-lea, unii meșteri au început să folosească pânza parțial: lipeau pânză doar pe locurile periculoase care aveau, prin structură sau prin alcătuirea panoului, un mare risc de a crăpa (la capetele lemnului, în mijloc, pe locurile de îmbinare ale scândurilor și în locul nodurilor sau chiturilor).

Către sfârșitul veacului al XVII-lea și în veacul următor, grundul era aplicat direct pe lemn. În timp grundul și-a schimbat compoziția, deoarece tempera era înlocuită cu culorile în ulei: au început să adauge ulei vegetal (ulei de in, de cânepă etc.). arareori, în secolul XVIII, se prepară grundul cu gălbenuș de ou, clei și o mare cantitate de ulei. Pentru ca lemnul să nu absoarbă cleiul din grund pe suprafața acestuia se da ori cu clei ori cu ulei.

În secolul al XIX-lea, unii iconari adăugau în grund și pigmenți albi. Această tehnică se mai practică și în zilele noastre cleiul natural a fost înlocuit cu rășină sintetică de acetat de polivinil, solubilă în apă, în care se adaugă pigmenți albi sau praf de cretă.

Când suprafața grundului este pregătită se trece la executarea desenului. Desenul se face cu ajutorul unui pigment negru sau maroniu preparat cu must, zeamă de usturoi sau miere. După executarea desenului se trece la pictarea icoanei în tempera, ulei sau acrilice.

Se cunosc patru tipuri de fixare a pigmentilor pe suport. Primul necesită mai întâi aplicarea mediumului de fixare, după care se depune pigmentul sau materialul colorat – așa numită metodă „tar and feathers” când se folosesc lianți de tipul cleiurilor sau grundului vâcos și smoala. Al doilea tip, este cel întâlnit în cazul picturii frescă și în poleirea cu mordant, la care mediumul este prezent înainte ca substanțele colorate să se aplice prin difuziune sau lipire. Al treilea tip, presupune ca mediumul de fixare și pigmentul să se amestece înainte de aplicare. Aceasta este metoda folosită în cazul icoanelor. Al patrulea tip constă în aplicarea în stare lichidă a amestecului format din pigment și medium. Aceasta este foarte rar folosită, de exemplu în cazul pastelurilor, a cretei colorate etc.

Lianții utilizați la legarea și fixarea pigmentilor între ei și pe suport sau grund utilizați la icoane sunt: uleiuri sicative (ulei de in, mac, nucă, cânepă), cazeina, gălbenușul de ou, lianți pe bază de hidrați de carbon (mierea, amidonul, dextrinele, gumele) [5,6].

Cei mai importanți pigmenți utilizați la pictarea icoanelor sunt redați în tabelul 1.

Tabelul 1. Pigmenți utilizați în pictarea icoanelor
Pigmenți anorganici

Culoare	Denumire	Formulă chimică
albastru	Azurit (albastru de munte, albastru de Germania)	$2\text{CuCO}_3 \cdot \text{Cu}(\text{OH})_2$
	Albastru egiptean	$\text{CaO} \cdot \text{CuO} \cdot 4\text{SiO}_2$
	Albastru ultramarin natural (lapislazuli, lazurit)	$2\text{Na}_2\text{S} \cdot 3\text{Na}_2\text{O} \cdot 3\text{Al}_2\text{O}_3 \cdot 6\text{SiO}_2$
	Ultramarin artificial (albastru permanent, ultramarin franțuzesc)	$2\text{Na}_2\text{S} \cdot 3\text{Na}_2\text{O} \cdot 3\text{Al}_2\text{O}_3 \cdot 6\text{SiO}_2$
	Albastru smalț (albastru de Saxa)	$\text{SiO}_2(60-72\%), \text{K}_2\text{O} (10-21\%), \text{As}_2\text{O}_3 (0,1-8\%), \text{CoO} (2-18\%)$
	Albastru de Prusia (albastru de Berlin, de Paris, de China)	$[\text{Fe}(\text{CN})_6]_3\text{Fe}_4$
	Albastru de cobalt	$\text{CoO} \cdot \text{Al}_2\text{O}_3$
	Albastru de ceruleum	$\text{CoO} \cdot \text{SnO}$
alb	Alb de carbonat de calciu	CaCO_3
	Alb de plumb (ceruză, alb de argint)	$2\text{PbCO}_3 \cdot \text{Pb}(\text{OH})_2$
	Alb de zinc (oxid de zinc, alb de China)	ZnO
	Alb de titan (titanox)	TiO_2
	Litopan	$\text{ZnS} \cdot \text{BaSO}_4$
	Alb de bariu (barită, alb permanent)	BaSO_4
	Caolin (bolus alb, argilă de China, argilă de pipă)	$\text{Al}_2\text{O}_3 \cdot 2\text{SiO}_2 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$
galben	Ocru	$\text{Fe}_2\text{O}_3 \cdot n\text{H}_2\text{O}$
	Pământ de Siena	$\text{Fe}_2\text{O}_3 \cdot n\text{H}_2\text{O}$
	Oxid galben de fier	$\text{Fe}_2\text{O}_3 \cdot n\text{H}_2\text{O}$
	Galben de Neapole (galben de antimoniu, galben de Veneția)	$\text{Pb}_3(\text{SbO}_4)_2$
	Auripigment (orpiment)	As_2S_3
	Galben de plumb (Masicot)	PbO
	Galben de cadmiu	CdS
	Galben de crom (galben Baltimore)	PbCrO_4
	Galben de zinc (galben citron)	ZnCrO_4
	Galben de bariu	BaCrO_4
	Galben de stronțiu	SrCrO_4
	Galben de cobalt (aureolin)	$\text{CoK}_3(\text{NO}_2)_6$
	Galben de plumb și staniu	Pb_2SnO_4
	Galben de nichel și titan	$\text{TiO}_2 \cdot \text{NiO}$

Culoare	Denumire	Formulă chimică
roșu	Ocru roșu	Fe_2O_3
	Pământ de Siena ars	Fe_2O_3
	Oxid roșu de fier (hematit)	Fe_2O_3
	Cinabru (chinovar , vermillon)	HgS
	Miniu de plumb (roșu Saturn, roșu de plumb)	Pb_3O_4 ($\text{PbO}_2 \cdot 2\text{PbO}$)
	Roșu de cadmiu	CdSSe
	Roșu de crom	$\text{PbCrO}_4 \cdot \text{Pb}(\text{OH})_2$
	Roșu de molibden	$7\text{PbCrO}_4 \cdot 2\text{PbSO}_4 \cdot \text{PbMoO}_4$
	Realgar	As_2S_2
brun	Umbra naturală și umbra arsă (umbră de Cipru)	$\text{Fe}_2\text{O}_3 \cdot \text{H}_2\text{O} \cdot \text{MnO}_2$
	Pământ verde ars	Fe_2O_3
	Asfalt (bitum natural)	Rocă naturală de culoare neagră-brună
verde	Pământ verde (ocru de Boemia, ocru de Verona, prașină)	Pigment mineral natural (hidrosilicat complex de fier, magneziu, aluminiu și potasiu)
	Verde malachit (verde de munte, verde azzuro)	$\text{CuCO}_3 \cdot \text{Cu}(\text{OH})_2$
	Crisocola	Pigment natural ($\text{CuSiO}_3 \cdot n\text{H}_2\text{O}$)
	Verdigris (verde artificial de cupru, verde de Spania, verde de Grecia, cocleală)	$2\text{Cu}(\text{CH}_3\text{COO})_2 \cdot \text{Cu}(\text{OH})_2 \cdot 5\text{H}_2\text{O}$
	Verde transparent de cupru	$(\text{C}_{19}\text{H}_{29}\text{COO})_2\text{Cu}$ (rezinat de cupru)
	Verde Scheele	CuHAsO_3
	Verde smarald (verde de Paris)	$\text{Cu}(\text{CH}_3\text{COO})_2 \cdot 3\text{Cu}(\text{AsO}_2)_2$
	Oxid verde de crom (verde opac)	Cr_2O_3
	Oxid verde transparent de crom (Viridian, verde Guignet, verde smarald)	$\text{Cr}_2\text{O}_3 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$
	Verde de crom (cinabru verde)	Amestecarea albastrului de Prusia cu cromat de plumb
	Verde de cobalt (verde de zinc, verdele lui Rinmann)	$\text{CoO} \cdot \text{ZnO}$
	Verde de titan	$\text{Cr}_2\text{O}_3 \cdot m\text{TiO}_2 \cdot n\text{H}_2\text{O}$
negru	Negru de cărbune	Negru din cărbune de oase (negru animal) (C 10%, $\text{Ca}_3(\text{PO}_4)_2$ 84%, CaCO_3 6%; Negru de lampă (chinoros) 99% C
	Negru mineral	Fe_3O_4
violet	Violet de cobalt	varietatea închisă $\text{Co}_3(\text{PO}_4)_2$ varietatea deschisă $\text{Co}_3(\text{AsO}_4)_2$
	Violet de mangan (violet permanent, violet de Nürnberg)	$(\text{NH}_4)_2\text{Mn}_2(\text{P}_2\text{O}_7)_2$

Pe lângă aceste materiale de bază în realizarea unei icoane se mai utilizează: sicativi, plastifianți și verniuri.

Sicativi sunt compușii unor metale grele (plumbul, cobaltul sau manganul) care introduși în uleiurile sicative accelerează procesul de uscare. Ei sunt catalizatori de oxidare și polimerizare.

Procedeele mai vechi de mărire a gradului de siccative a uleiurilor, constau în fierberea uleiurilor la temperaturi de peste 250 C cu oxizi de plumb. În aceste condiții se obține un ulei siccativ, dar închis la culoare datorită temperaturii ridicate de încălzire.

După procedeele mai noi, se prepară mai întâi sicativii oxizi (de plumb, mangan, cobalt) și acizi rezinici, acizi naftenici sau acid linolenic. Se obțin săruri (săpunuri, numite sicativi) după care se introduc în uleiuri la 120-150 C (temperatură la care uleiul nu se mai brunifică).

Plastifianții sunt substanțe care incorporate în materialele filmogene le măresc flexibilitatea acestora. Din această clasă fac parte esterii unor acizi organici sau anorganici (ftalați de dibutil, dimetil sau dietil, oleat de butil, stearat de butil, tributil fosfatul tricrezil fosfatul, glicerina, polietilen glicoli, camforul etc).

Verniurile sunt soluții de substanțe organice, transparente sau slab gălbui, solubile în solvenți organici sau uleiuri sicative și care, prin uscare, formează o peliculă. Se obțin din rășini naturale și sintetice, din uleiuri

- să fie universală (un singur aparat să poată fi utilizat pentru analiza mai multor materiale și obiecte, cu un minim pre-tratament al probei);
- să fie sensibilă, analiza să se poată efectua atât pentru elementele majore cât și pentru cele în urme;
- să fie ușor adaptabilă, astfel încât prin aceeași tehnică să se poată obține informații despre compoziția probei, dar să se poată analiza suprafețe mici, de ordinul micro-metrilor în cazul materialelor eterogene;
- să permită analiza multi - element - printr-o singură măsurătoare să se obțină simultan informații despre mai multe elemente prezente în probă.

Actuala orientare generală este de a se limita la minim analizele micro-chimice, insistându-se mai mult pe metodele instrumentale (cunoscute sub denumirea de metode fizico-chimice) nedistructive, care nu prevăd prelevare de probe [10-12]. Acestea din urmă, pot servi la cunoașterea extensivă a operei, a caracteristicilor sale structural-funcționale, respectiv la obținerea unei diagrame de dispunere a materialelor, care ar putea fi utilă pentru individualizarea eventualelor puncte de prelevare a probelor și în studiile de compatibilizare. În acest sens, foarte des se aplică analizele de tip încrucișat, care se verifică unele cu altele sau care dau rezultate cumulative.

Achiziționarea și prelucrarea imaginilor informatice prin metode optico-electronice și gestiunea lor prin mijloace informative, poate permite crearea unei bănci de date cu multiple avantaje, cum ar fi: circulația rapidă a informației, confruntarea imediată a mai multor rezultate cu identificarea, selectarea și gruparea lor, posibilitatea de a repeta analiza în timp, urmărind astfel evoluția îmbătrânirii materialelor și controlul stării lor de conservare, precum și verificarea compatibilității dintre materialele și tehnicile de intervenție după aplicarea proceselor de conservare – restaurare [13-16].

Comportamentul materialelor supuse la astfel de analize poate permite în multe cazuri individualizarea constituenților organici și anorganici, eventualelor amestecuri și interacțiuni, cu diferențierea materialelor inițiale de cele adăugate ulterior prin intervențiile de falsificare sau de conservare și restaurare.

Analiza probelor de pictură este dificilă și datorită faptului că, probele supuse analizei sunt în cantități foarte mici, aceste opere de artă nu permit prelevarea de cantități mai mari [17].

O schemă a eșantionării probelor de analiză, a metodelor analitice adecvate precum și a prețurilor de cost a acestora este prezentată în figura 1 [18].

Metodele chimice ale analizei calitative (spot test) se bazează pe diferite reacții în care elementele și grupe de elemente ce compun substanța cercetată formează combinații chimice noi, care posedă însușiri caracteristice, cum ar fi: culoarea, forma cristalină, mirosul etc.

Semi - microanaliza este o metodă intermediară între macro - și microanaliza, care folosește histochimia (reacții de culoare). Reactivii și substanțele de analizat sunt folosiți sub forma de picătură, de unde și altă denumire, de metoda picăturii. Microanaliza are o mare sensibilitate și permite identificarea constituenților unei substanțe, chiar dacă se găsesc sub formă de urme [19].

În general, în practica identificării pigmentilor din materiale picturale, cu reactivi specifici, prin analize calitative micro și histochimice se folosesc ca etalon sistemele tabelare de date specifice fiecărui pigment, care precizează următoarele:

- compoziția chimică de bază și eventual aditivii sau impuritățile;
- denumiri mai vechi sau noi;
- originea (naturală sau de sinteză);
- data apariției și data la care a fost disponibil;
- culoarea și puterea de acoperire;
- rezistența la agenți chimici și climatici;
- solubilitatea în soluții acide sau bazice;
- compatibilitatea cu alți pigmenti;
- tehnica în care a fost sau este folosit uzual;
- reactivul specific de culoare sau procesul fizico-chimic de identificare;
- culoarea, mirosul, efervescența sau altă modificare fizico-chimică lizibilă, ca efect, în urma reacției sau a operației fizice de identificare.

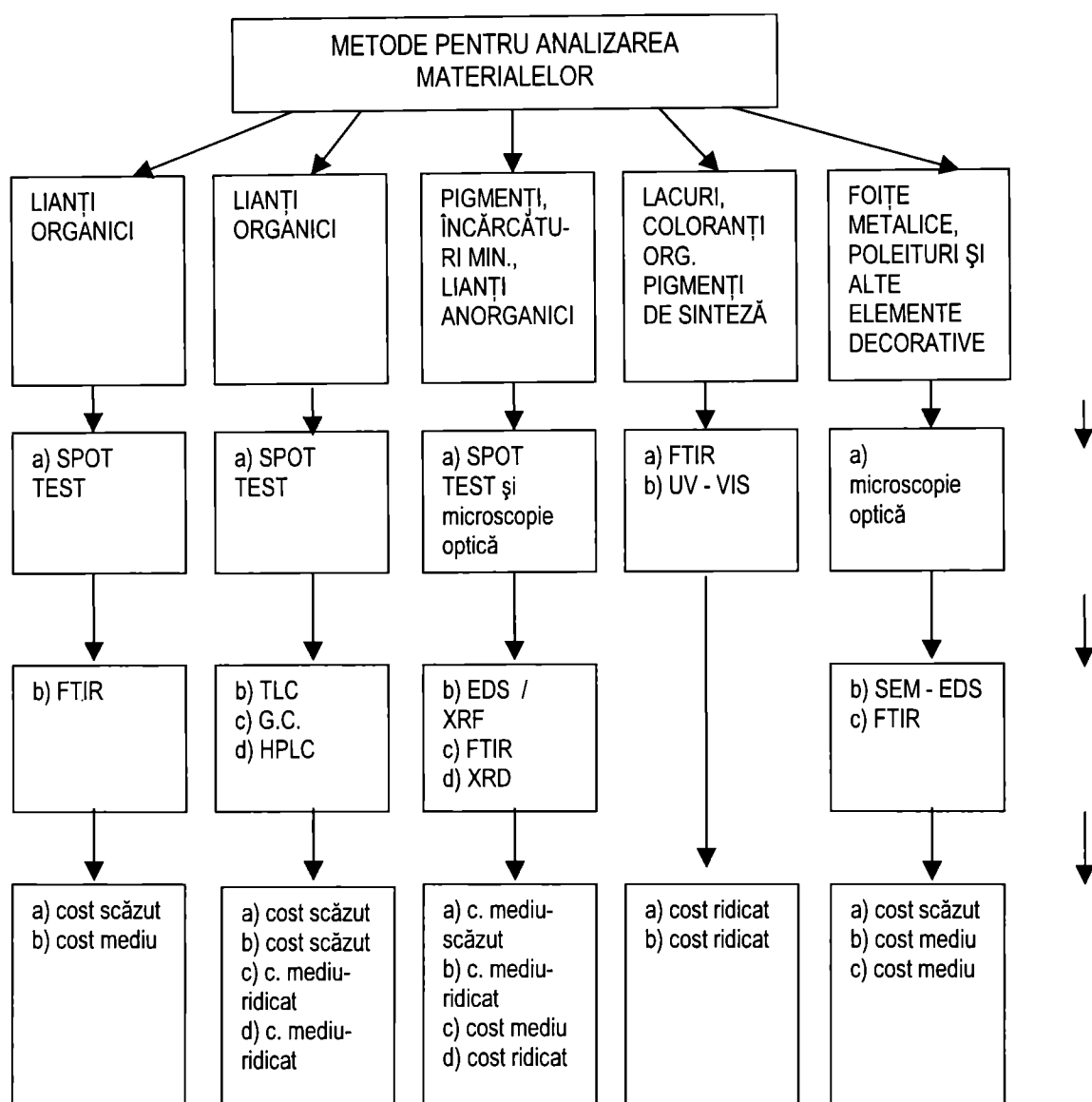

Fig. 1. Schema analizei materialelor picturale

Pe lângă aceste metode directe se cunosc metode fizico-chimice indirecte, care permit decelarea unei substanțe în mod indirect, prin măsurarea unor caracteristici fizice și chimice cu ajutorul unor instrumente. În această categorie intră spectroscopia IR, FTIR, micro – FTIR , respectiv micro – Raman, cromatografia, polarografia, analiza cu atomi marcați etc.

Methods of Scientific Expertise of Icons (Abstract)

The work presents aspects regarding the significance of icons, the way they are made, the integrant elements, as well as the methods of scientific expertise. The chemical methods of the quality analysis (spot test) is based on different chemical reactions, while the physical-chemical ones on the measuring of some physical and chemical characteristics with the help of certain instruments. In this category are mentioned UV-VIS and IR spectroscopy, the chromatography, the fluorescence spectrometry of X rays, electronic microscopy and optical microscopy.

Bibliografie:

- L. Uspensky, V. Lossky, Eusebiu, *Călăuză în lumea icoanei*, Editura Sophia, București, 2003.
episcop al Cezareii Capadociei (165-340), *Istoria bisericească*, Cartea VII, cap. 18, PG 20, col 680.
- Sfântul Vasile cel Mare, *Cuvântul 19, Despre cei 40 de mucenici*, PG 31, col. 509 A.
- Monahia Iuliana (Maria Nicolaenna Socolona), *Truda iconarului*, Ed. Sophia, București, 2001.
- I. Istudor, *Noțiuni de Chimia picturii*, Editura Daim Publishing House, București, 2006.
- I. Sandu, *Aspecte moderne privind conservarea bunurilor culturale*, Editura Performantica, Iași, 2007.
- I. Sandu, I.C.A. Sandu, A. von Saanen, *Expertizarea științifică a operelor de artă*, vol. I, Editura Trinitas, Iași, 1998.
- W. Taft Jr., J.W. Mayer, *The Science of Paintings*, Ed. Springer-Verlag, New York, 2000.
- K. Jonssens, J. Vittiglio, I. Deraedt, A. Aerts, B. Vekemans, L. Vincze, F. Wei, I. Deryek, O. Schalm, F. Adams, A. Rindby, A. Knochel, A. Simionovici and A. Snigirev, „Use of Microscopic XRF for Non – destructive Analysis in Art and Achaemetry”, *X-Ray Spectrom.*, 29, 200, 73.
- M. Bacci and M. Piccolo, „Non – destructive detection of Co (U) in paintings and glasses”, *Stud. Conserv.*, 41, 1996, 136.
- M. Bacci, M. Piccolo, B. Radicati, A. Casini, F. Lotti and L. Stefani, „Non – destructive investigation of wall painting pigments by means of fibre-optic reflectance spectroscopy”, *Science and Technology for Cultural Heritage*, 7, 1998, 73.
- M. Bacci, M. Piccolo, S. Porcinai and B. Radicati, „Spectrophotometry and colour measurements”, *Techne*, 5, 1997, 28.
- M. Bacci, F. Baldini, R. Carli and R. Liniari, „A Color Analysis of the Brancacci Chapel Frescoes”, *Applied Spectrosc.*, 45, 1991, 26.
- M. Bacci, F. Baldini, R. Carli, R. Liniari, M. Piccolo and B. Radicati, „A Color Analysis of the Brancacci Chapel Frescoes, Part. II”, *Applied Spectrosc.*, 47, 1993, 399.
- M. Hain, J. Bartl and V. Jacko, „Multispectral Analysis of Cultural Heritage Artefacts”, *Measurement Science Review*, 3, 2003, 9.
- M. Bacci, C. Casini, C. Cucci, M. Piccolo, B. Radicati and M. Vervat, „Non-invasive spectroscopic measurements on the – Il ritratto della filiastra – by Giovanni Fattori: identification of pigments and colourimetric analysis”, *J. Cultural Heritage*, 4, 2003, 329.
- M.V. Orna and M.P. Goodstein, *Chemistry and Artist Colors*, Ed. New Rochelle, New York, 1993.
- L. Appolonia, S. Volpin, *Le analisi di laboratorio applicate ai beni artistici policromi*, Ed. Il Prato, Padova, 2002.
- I. Sandu, *Aspecte moderne privind conservarea bunurilor culturale*, Vol. V. *Identificarea materialelor picturale*, Ed. Performantica, Iași, 2007.

Research and Monitoring of Deterioration Processes from Brukenthal Museum

Voicu DUCA

Keywords: petroarchaeometry, conservation, Brukenthal museum, damage.

Cuvinte cheie: petroarheometrie, conservare, muzeul Bruckenthal, deteriorare.

Construction of the palace that belonged Brukenthal governor of Transylvania, took place between 1778-1788.

Brukenthal Museum was subject to rapid restoration performed on the occasion that has become a European cultural capital Sibiu alongside Luxembourg. Nature of such early intervention has left scars in the manner of execution, as is visible in many places, partly due to deficiencies Construction Worker routines that would not look when construction is involved for this important heritage.

Another cause of failure of this intervention is to restore the correction application materials from areas contaminated with salts very clear signals its presence by characteristic black sulphate crust. It consists of gypsum crust in most parts, which are recorded sporadically with thaumasite and mirabilite.

Unlawful use of finishing materials with low porosity, the screen turns into a land of excessive accumulation of salts on the surfaces of discontinuity, causing crystallization of the components in the process of precipitation and downward pressure eventually leading to exfoliation of the finishing layer (Figure 2).

Lack of appropriate treatment of pottery raw or replace it if necessary building was not considered. The consequences are immediate formation of accumulation of salts on the surface finishing out quickly. Are also reported accumulation of salts in stone class stratification (Figure 7) which proves that the foundation works as a water pump that will bring solutions through capillaries lithic materials.

Frame near the main gate are reported interventions with Portland cement, made aggressive ettringit, which feeds the SO₄ anion, increasing the destructive effect of intervention in the adjacent area.

Table 1. Interpretation RX diffractometry performed on exfoliated black crust at the main entrance.

dA	l/lo	Mira bilit	Ettr ingit	Calcit	Gips	Halit	The nardit
9,73	15		+				
7,56	22				+		
5,61	4		+				
5,5	65	+	+				
4,80	12	+					
4,27	5				+		+
3,82	17	+					
3,48	6		+				
3,22	52	+					

Voicu Duca

Universitatea „Babeş-Bolyai” Cluj-Napoca

e-mail: ducav2001@yahoo.com

dA	l/lo	Mira bilit	Etr ingit	Calcit	Gips	Halit	The nardit
3,05	8				+		
2,82	6					+	
2,78	100		+				+
2,67	20				+		
2,64	15						+
2,52	15	+			+		
2,21	4		+				+
2,15	4		+				+
2,10	13	+		+			
1,91	11	+		+			

The use of Portland cement, a material with ettringit aggressive stands on the performance of primers for the construction dismantled sockel (Figure 8). From the same source aggressive Portland cement - is fueling process of forming salts identified in Table 1 and Figure 3. Predominantly black sulphate crust composition meets especially on lithic material (Figures 1, 4, 5, 6).

Conclusion

Accelerated deterioration processes Brukenthal activated on the wall of the palace are the result of failure to restore basic principles, namely the prohibition on using materials with Portland cement composition as aggressive, but the lack of a lath pro pathology study – a petroarcheometric study – according Granada Convention.

Another source is the use of finishes with reduced porosity which triggers the accumulation of excess water and salt intake is increased.

Cercetarea si monitorizarea proceselor de deteriorare de la Muzeul Brukenthal (Rezumat)

Lucrarea are scopul de a semnala că deși România a ratificat Convenția de la Granada în 1997, se continuă seria gravelor greșeli în restaurările de monumente. Un exemplu nedorit este Muzeul Bruckenthal asupra căruia am efectuat investigații prin care sunt puse în evidență greșelile de execuție și lipsa de profesionalism a factorilor ce răspund de patrimoniu.

Construcția palatului ce aparținea guvernatorului Transilvaniei Samuel von Brukenthal, s-a desfășurat între anii 1778-1788.

Muzeul Bruckenthal a fost obiectul unei restaurări rapide executate cu ocazia evenimentului prin care Sibiu a devenit capitală culturală europeană, alături de Luxembourg.

Caracterul acestui tip de intervenție rapidă a lăsat urme nedorite în modul de execuție, deoarece sunt vizibile în numeroase locuri-deficiențe datorate parțial unei rutine șantieristice care nu ar avea ce căuta atunci când este implicată o construcție de patrimoniu de această importanță.

O altă cauză a nereușitei acestei intervenții de restaurare este aplicarea materialelor de corecție peste zone contaminate cu săruri ce își semnalează prezența foarte evident prin caracteristica crustă neagră sulfatică.

Această crusta constituită din gips în marea majoritate a componentelor, alături de care se înregistrează sporadic thaumasit, mirabilit,

Utilizarea nepermisă a unor materiale de finisaj cu porozitate scăzută transformă aceste ecrane într-un teren de acumulare excesivă a sărurilor pe suprafețele de discontinuitate, determinând cristalizarea componenților în curs de precipitare și exercitarea unor presiuni ce duc în final la exfolierea stratului de finisaj – figura 2.

Lipsa unui tratament adecvat al ceramicii brute de construcții sau înlocuirea ei după caz, nu a fost luată în considerare. Consecințele sunt imediate prin formarea de acumulări a unor săruri pe suprafața finisajelor aplicate rapid. Sunt semnalate de asemenea acumulări de săruri pe stratificația

pietrei de talie, (figura 7) ceea ce dovedește că fundația lucrează ca o pompă de apă ce va introduce soluții prin capilarele materialelor litice.

Lângă ancadramentul porții principale sunt semnalate intervenții cu ciment portland, compus agresiv cu ettringit, ce alimentează cu anioni SO_4 , măbind efectul distructiv în zona adiacentă intervenției.

Tabel 1 Interpretarea difractogramei RX executate pe crusta neagră exfoliată de la intrarea principală.

dA	I/Io	Mira bilit	Ettr ingit	Calcit	Gips	Halit	The nardit
9,73	15		+				
7,56	22				+		
5,61	4		+				
5,5	65	+	+				
4,80	12	+					
4,27	5				+		+
3,82	17	+					
3,48	6		+				
3,22	52	+					
3,05	8				+		
2,82	6					+	
2,78	100		+				+
2,67	20				+		
2,64	15						+
2,52	15	+			+		
2,21	4		+				+
2,15	4		+				+
2,10	13	+		+			
1,91	11	+		+			

O sursă importantă de sulfați agresivi au fost introduși cu ciment portland folosit la retușuri ce urmăreau să compenseze porțiunile cu dezagregare intensă – foto Drăgușanu.

Utilizarea de ciment Portland, un material cu ettringit agresiv, se remarcă la executarea unor amorse pentru soclul demantelat al construcției (figura 8). Din aceeași sursă agresivă–cimentul portland – se alimentează procese de formare a unor săruri identificate în tabelul 1 și figura 3.

Crusta neagră de compoziție predominant sulfatică se întâlnește mai ales pe materialul litic (figura 1, 4, 5, 6).

Concluzie

Procesele de deteriorare accelerată activate pe paramentul palatului Bruckenthal sunt rezultatul nerespectării unor principii de bază ale restaurării și anume interdicția de a utiliza materiale cu compoziție agresivă cum este cimentul portland, dar și lipsa unui studiu de patologia construcției – un studiu de petroarheometrie conform Convenției de la Granada.

Abstract

This paper aims to report that although Romania has ratified the Granada Convention in 1997, continues the series of serious mistakes in restauration of monuments. One undesirable example is Brukenenthal Museum on which we conducted investigations that as reported errors in execution and unprofessional factors responsible for heritage.

Figure1. Black crust formed on limestone frame main gate, the columns and capital - photo S. Drăgușanu.
 Figura1. Crustă neagră formată pe ancadramentul de calcar al porții principale, pe coloane și capite – foto Drăgușanu S

Figure 2. Finishing on a wall with bricks made of mirabilite and thenardite contaminated - photo Drăgușanu.
 Figura 2. Finisaj executat pe un zid cu cărămizi contaminate de mirabilite.+ thenardit – foto Drăgușanu

Figure 3. Disaggregating column base from the main gate entrance - photo Drăgușanu.
 Figura 3. Dezagregarea bazei coloanei de la poarta principală de intrare. Se remarcă corecțiile făcute la soclu – foto Drăgușanu

Figure 4. Black crust and detachment from aterial disaggregated sulfate attack.
 Figura 4. Crustă neagră și desprindere de material dezagregat în urma atacului sulfatic

Figure 5. Black crust zones of separation and disintegration of material the main gate decoration.
 Figura 5. Crustă neagră cu zone de desprindere și dezagregare de material din decorul porții principale

Figure 6. Servings socket on the left column presents the black crust of weathering of rock and parts of sulphates under attack from black crust. An important source of aggressive sulfates were introduced with Portland cement used in the finishing touches to the offsetting portions intense weathering - photo Drăgușanu.

Figura 6. Soclul coloanei din stânga porții prezintă crustă neagră, porțiuni de dezagregare a rocii sub atacul sulfaților din crusta neagră. – foto Drăgușanu

Figure 7. Accumulated salts consistent with bedding planes and the combination of block-interfaces – photo Drăgușanu
Figura 7. Săruri acumulate pe plane concordante cu stratificația și pe interfețele de îmbinare a blocurilor – foto Drăgușanu

Figure 8. Primer layer of Portland cement, chemically aggressive, affixed to the dismantled wall – photo Drăgușanu.
Figura 8. Strat de amorsă cu ciment portland, agresiv din punct de vedere chimic, aplicat pe peretele demantelat – foto Drăgușanu

Ceramica Latène din situl Ilișua

– caracteristici geoarheologice și arheometrice

Marius HORGA
Lucreția GHERGARI

Cuvinte cheie: ceramică arheologică, Laténul geto-dacic, situl Ilișua – nordul României, caracterizare petro-mineralogică, microscopie polarizantă, difractometrie de raze X, materie primă, modelare, ardere.

Keywords: archaeological ceramics, Geto-Dacian Latène, Ilișua site – northern Romania, mineralogical-petrographical characterization, polarising microscopy, X-ray diffraction, raw materials, modelling, firing.

Introducere

Cercetările de profunzime efectuate asupra ceramicilor arheologice cu metode și tehnici utilizate în studiul rocilor și mineralelor conduc la descifrarea a numeroase aspecte legate de tehnologia aplicată, de materia primă utilizată și uneori chiar de ocurențele folosite. Studiile întreprinse în prezenta lucrare se referă la ceramica Latène de la Ilișua deosebit de importantă pentru locul ei în context regional și istoric.

Cultura Latène corespunde celei de a doua părți a epocii fierului (mijlocul secolului V a.Chr. – 100 p.Chr.), acoperă spațiul "barbar" al Europei și se caracterizează prin generalizarea metalurgiei fierului, răspândirea roții olarului, dezvoltarea meșteșugurilor și consolidarea aristocrației tribale. La constituirea și propagarea civilizației Latène rolul de vehicul a revenit triburilor celtice. Locul de baștină al acestei populații se află în bazinele superioare ale Rinului și Dunării, de unde se extind până în insulele britanice, Peninsula Iberică, nordul Italiei și înspre est până pe teritoriul Poloniei și României de astăzi, apoi în Peninsula Balcanică și Asia Mică. Tot acest imens teritoriu a intrat, într-o perioadă sau alta, în forme diverse, sub stăpânirea celților.

În spațiul intracarpatic celții au exercitat o dominație politico-militară începând din secolul IV până în secolul II a. Chr., influențând într-o măsură importantă civilizația geto-dacilor, în a cărei cultură materială se perpetuează însă într-o mare măsură formele locale, de factură hallstattiană. Procesul de laténizare a culturii geto-dacice început în prima jumătate a veacului al IV-lea se va desăvârși abia o dată cu dispariția dominației celtice în secolul al II-lea.

Laténul geto-dacic a fost împărțit în două etape: prima (400 – 150 a.Chr.), cea de cristalizare a civilizației de tip Latène, și o a doua (150 a.Chr. – 106 p. Chr.) de uniformizare și răspândire a ei pe tot teritoriul Daciei. Prima etapă a fost departajată la rândul ei în două faze: IA (400 – 250 a.Chr.), caracterizată prin pătrunderea celtică, apariția ceramicii autohtone lucrate la roată și apariția primelor emisiuni monetare locale și IB (250 – 150 a.Chr.), cea în care se constituie civilizația de tip Latène geto-dacic, apariția monetăriei dacice, constituirea unor formațiuni politice autohtone și asimilarea celților.

Civilizația dacică clasică dintre mijlocul secolului II a.Chr. și cucerirea romană se manifestă printr-o mare uniformitate pe întreaga arie locuită de către această populație, formând o civilizație distinctă de cea a ariilor culturale contemporane.

Bazinul Someșului Mare s-a aflat în zona de dominație celtică încă din primele decenii a secolului al IV-lea a.Chr., după cum o dovedesc cele mai timpurii morminte din necropola celtică de la Fântânele "Dâmbu Popii"¹. Numărul mare de morminte de la Fântânele, Galații Bistriței, Dipșa, Archiud, Cepari, Orosfaia² pledează pentru

1 Crișan, 1975.

2 Vaida, 2007.

Marius Horga

Complexul Muzeal Județean Bistrița-Năsăud
e-mail: horgaro@yahoo.com

Lucreția Ghergari

Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca
e-mail: lucretia.ghergari@ubbcluj.ro

existența unui centru de putere celtic în regiune, iar prezența ceramicii de factură autohtonă și răspândirea incinerăției la această populație dovedesc un proces de aculturație, care va marca lumea autohtonă în perioada următoare dispariției dominației celtice, la mijlocul secolului II a.Chr.

Pentru etapa următoare consemnăm o serie de așezări și descoperiri care dovedesc consolidarea și creșterea forței comunităților dacice în regiune. Așezări precum cele de la Archiud, Sângeorzu Nou, Dipșa, Bistrița, Șopteriu, Țagu, Ocnița, Târgu³, emisiuni monetare de tip Tonciu și Prundu Bârgăului ori fortificațiile ridicate încă în secolul al II-lea a.Chr. la Dumitrița, Beclean sunt argumente în favoarea întăririi comunităților dacice și constituirea unor formațiuni tribale de care ele se leagă.

Date generale asupra localizării sitului

Așezarea dacică de la Ilișua (județul Bistrița-Năsăud) este situată pe versantul stâng al Văii Ilișua, pe terasa înaltă din partea dreaptă a râului Someșul Mare (fig. 1, 2)⁴; urme dacice sunt semnalate și pe amplasamentul castrului roman⁵. Săpăturile la cele două obiective au dus la descoperirea mai multor complexe cu un inventar, mai ales ceramic, interesant și semnificativ pentru locuirea care este centrată pe cel de-al doilea secol a.Chr. Între locuirea Latène și instalarea taberei militare romane respectiv constituirea vicusului militar se constată un hiatus de cel puțin două secole. Prezența ceramicii lucrate cu mâna, de factură locală, dacică, în nivelurile de locuire romană din castru dovedesc contactele și integrarea localnicilor în viața economică a provinciei.

Din punct de vedere geologic, zona în care se află situl arheologic Ilișua este alcătuită din sedimente miocene (badeniene, sarmațiene) și cuaternare. Rocile sedimentare sunt reprezentate de argile, argile calcaroase, gresii, tufuri, nisipuri, pietrișuri și sare⁶ (Fig. 1).

Probe și metode de analiză

Materialul ceramic studiat în prezenta lucrare este format din 10 probe (2-11, Fig. 3), reprezentând fragmente de pereți de vase ce provin din așezarea Latène (sec. II a.Chr.), situată la cca 200m vest de castru, în apropierea termelor romane (Fig. 2). Materialul ceramic face parte din colecția Complexului Muzeal Bistrița-Năsăud și ne-a fost pus la dispoziție de către cercetătorul dr. Corneliu Gaiu.

Tehnicile de investigație au constatat în observații macroscopice la lupa binoculară Nikon SMZ 660 (în lumină artificială) și microscopice pe secțiuni subțiri, utilizând microscopie optice de transmisie în lumină polarizată de tip Yenapol și Nikon SMZ 660 cu o cameră digitală COOLPIX 995. Determinarea porozității aparente s-a realizat cu o balanță hidrostatică digitală Mettler Toledo CB 203 pe baza metodologiei descrise de Shepard (1976). Fiecare fragment ceramic, după o prealabilă uscare în etuvă la 50°C, a fost cântărit în aer (A), în apă (B), apoi după o fierbere de 3-4 ore în apă distilată s-a cântărit din nou în apă (C). Pentru calculul porozității aparente s-a aplicat următoarea formulă de calcul:

$$Pa = (C-A) \rho_{a35^{\circ}C} \times 100 / (A-B) \rho_{a20^{\circ}C}$$

unde: **Pa** este porozitatea aparentă în %; A = masa probei în aer; B = masa probei în apă; C = masa probei în apă după fierbere; $\rho_{a20^{\circ}C}$ = densitatea apei la temperatura de 20°C, cu valoarea de 0,99823; $\rho_{a35^{\circ}C}$ = densitatea apei la temperatura de 35°C, cu valoarea de 0,99406. Densitatea apei corespunde temperaturii la care are loc determinarea.

Investigațiile difractometrice s-au realizat cu ajutorul unui difractometru de raze X de tip Bruker D8 Advance cu radiație CuK_{α} cu $\lambda = 1,54055 \text{ \AA}$ și monocromator de C, utilizând metoda pulberii (câteva grame de probă s-au mojarat în mojar de agat iar pulberea obținută a fost tasată în cavitatea probei).

Macroscopie. Ceramica Latène de la Ilișua (Fig. 3), pe baza observațiilor realizate cu lupa binoculară, se încadrează grupelor de finețe semifin (probele 2, 3, 4, 5, 7, 8, 10) și grosier (6, 9, 11) din cauza prezenței incluziunilor de tipul ceramoclastelor și litoclastelor, cu dimensiuni de până la 3 mm. Pereții ceramici sunt în

3 Dănilă, 1989, *possim*.

4 Gaiu, 2000.

5 Protase et al., 1997a,b

6 Răileanu et al., 1967.

general compacti, neteziți cu excepția probelor 4, 7, 8, 9, și ornamentați doar la probele 8 (brâu alveolar) și 11 (incizii, fig. 3). Grosimea pereților ceramici este cuprinsă între 9 mm (5, 10) și 16 mm (2).

Culoarea ceramicii variază de la cărămiziu uniform (6, 9) sau negru uniform (2, 3) pe toată grosimea ciobului, la negru cu patină cărămizie la suprafață (4, 5 și 7). Mai poate fi observată și structura cromatică de tip „sandwich”, de culoare cenușie în centru și cărămizie la exterior (8, 10, 11), ilustrând variabilitatea condițiilor de ardere din cuptor, de la o atmosferă reducătoare la una oxidantă.

Porii vizibili au dimensiuni de până la 3 mm lungime și 1 mm lățime, sunt mai numeroși la proba 2, care este mai friabilă decât restul probelor, ilustrând o modelare, uscare și tratare termică neadecvate.

Compoziția mineralogică și petrografică a ceramicii

Studiile de microscopie optică în lumină polarizată pe secțiuni subțiri, executate transversal pe grosimea peretelui ceramic, urmăresc stabilirea fabricului ceramicii, alături de petrografia și mineralogia degresantului, a matricei argiloase și a transformărilor care au avut loc în procesul de ardere a ceramicii.

Fabricul ceramicii

Pentru a defini cât mai complet fabricul ceramicii s-au efectuat următoarele tipuri de determinări:

- granulometria ceramicii bazată pe planimetrarea particulelor care apar în secțiunea subțire, repartizate la cele patru categorii granulometrice: rudit (>2mm), arenit (0,063-2mm), silt (0,004-0,063mm) și lutit (<0,004mm). Pe baza acestor date se stabilește structura produsului și finețea ceramicii;
- porozitatea aparentă, parametru important în definirea texturii, care exprimă totalitatea porilor primari și secundari deschiși, prezenți în probă;
- fabricul ceramicii în ansamblu și microstructura matricei observate microscopic în lumină polarizată la 1N și la N+.

Granulometria ceramicii. Datele granulometrice și caracteristicile structurale rezultate din acestea sunt prezentate în tabelul 1. Metoda de stabilire a fineții ceramicii pe baza datelor granulometrice a fost inițiată de Ionescu & Ghergari (2002). În conformitate cu aceasta, ceramica Latène aparține la două clase de finețe: semifină (majoritatea probelor) și grosieră (probele 3, 5 și 9); limita dintre cele două clase corespunde valorii de 15% arenit+rudit (Fig. 4). Din datele granulometrice rezultă două clase de structuri: lutito-siltică și lutito-silto-arenitică.

Tabelul 1. Caracteristicile granulometrice și structurale ale ceramicii Latène de la Ilișua și date asupra ceramoclastelor

Număr probă	Clase granulometrice în %				Φ* max. în mm	Ceramoclaste conținut în%		Structura ceramicii
	Metoda cu rețea					<1mm	>1mm	
	Rudit	Arenit	Silt	Lutit				
2	-	8	36	56	1	2	2	Lutito-siltică
3	4	13	29	55	3	2	8	Lutito-silto-arenitică
4	-	6	34	60	1,5	1	1	Lutito-siltică
5	-	16	35	50	2	-	10	Lutito-silto-arenitică
6	-	13	37	50	1,5	1	2	Lutito-silto-arenitică
7	-	6	37	57	2	1	2	Lutito-siltică
8	-	8	42	50	2	2	2	Lutito-siltică
9	3	12	35	50	3	1	5	Lutito-silto-arenitică
10	-	12	28	60	1,5	1	-	Lutito-silto-arenitică
11	-	9	34	57	0.8	1	-	Lutito-siltică

*diametrul maxim al clastelor

Structura ceramicii Latène variază, în funcție de tabloul granulometric, de la o „corneană” lutito-siltică slab arenitică (Pl. I, fig. 1, 2) la un aspect de grau wacke cornificat pentru probele care conțin cantități mai ridicate de arenit și rudit (Pl. I, fig. 3, 5, 8).

Textura ceramicii dată de orientarea porilor primari și a componentilor minerali alungiți (în special miche și illite) variază în funcție de poziția secțiunii. Astfel deosebit: texturi orientate paralel cu peretele ceramic (Pl. I, fig. 1, 2) sau diagonal față de acesta; alternanțe între zone orientate și neorientate (de exemplu: partea centrală orientată, marginea neorientată, sau zona centrală neorientată și marginea orientată (Pl. I, fig. 7, 8), dar și orientată pe un perete și neorientată pe cel opus, și texturi neorientate (Pl. I, fig. 3, 4, 6). În conformitate cu texturile observate, opinăm că modelarea vaselor de ceramică s-a făcut manual.

Ceramica conține atât pori primari cât și secundari. Porii primari au forme alungite, orientați de obicei paralel cu peretele sau sub un unghi mai mic sau mai mare față de acesta în funcție de orientarea generală a matricei. Mărimea acestor pori este diferită de la o probă la alta, lățimea lor variind între 0,002mm-0,015mm, dar și mai mari, până la 0,1mm (Pl. I, fig. 1, 2, 5, 6, 7, 8). Porii secundari sunt reprezentați de borduri de contracție în jurul unor claste (lito- sau ceramoclaste) și de golurile rămase după descompunerea unor minerale care pot fi ocupate parțial de sticlă sau de neominerale.

O exprimare cantitativă a porilor deschiși din ceramică este dată de **porozitatea aparentă** care indică valori cuprinse între 16% și 36% (tabelul 2). Din datele obținute se vede că nu există nicio legătură între porozitatea aparentă și clasa de finețe. Dacă porozitatea este privită în legătură cu temperatura de ardere, se poate observa că ceramica arsă la temperaturile cele mai scăzute are porozitatea cea mai ridicată (probele 6, 9, 10), iar celelalte probe arse la peste 850°C au porozități mai mici cuprinse între 16 și 26%.

Tabelul 2. Porozitatea aparentă a ceramicii Latène de la Ilișua

Ceramică semifină			Ceramică grosieră		
Nr. probă	Porozitate aparentă în %	Temperatură de ardere în °C	Nr. probă	Porozitate aparentă în %	Temperatură de ardere în °C
2	26,18	~900	3	15,79	850-900
4	22,25	~850	5	17,20	850-900
6	35,71	800-850	9	28,77	800-850
7	16,68	850-900			
8	18,47	850-900			
10	31,36	800-850			
11	17,43	~900			

Microstructura matricei. Ciobul ceramic este alcătuit dintr-o matrice argiloasă sinterizată cu tendințe de vitrifiere în care sunt înglobate diferite claste cu rol de degresare.

În funcție de temperatura maximă atinsă în cuptor, de palierul de ardere și de condițiile oxidante, reducătoare sau alternanța acestora, matricea suferă modificări ale structurii mineralelor (distrugerii parțiale sau totale), formarea peliculelor de topitură și apariția de minerale sau faze noi. Transformările menționate pot fi relevate la microscopul polarizant de transmisie prin comportarea matricei în lumină polarizată cu un nicol și cu nicoli în cruce și pot fi exprimate prin microstructura acesteia.

Microstructura matricei nu este uniformă pe toată grosimea peretelui ceramic cu o singură excepție. Cele mai numeroase situații constau în alternanța tipurilor de microstructuri paralel cu peretele ceramic. Apar însă și distribuții dezordonate care pot fi explicate printr-o neomogenitate compozițională a masei ceramice insuficient frământate (proba 9). În funcție de distribuția diferitelor tipuri de microstructuri pe grosimea peretelui ceramic, se remarcă următoarele situații: omogenă, simetrică – tip sandwich sau asimetrică. Microstructura omogenă apare pe o singură probă și corespunde tipului microcristalin-amorf, cu conținut ridicat de hematit (proba 4; Pl. I, fig. 1, 2). În cadrul texturilor simetrice amintim: microcristalină pe margini și microcristalin-amorfă în zona centrală (probele 8, 11); microcristalin-amorfă pe margini și amorfo-microcristalină în centru (probele 2, 3; Pl. I, fig. 3, 4). Texturile asimetrice date de alternanța microstructurilor sunt: microcristalină pe partea exterioară a ciobului și microcristalin-amorfă pe partea opusă (probele 5, 7; Pl. I, fig. 5); zone microcristalin-amorfe și amorfo-microcristaline dispuse alternant, sau haotic (probele 6, 10; Pl. I, fig. 6). Dacă se ia în considerare microstructura nealterată de condițiile de utilizare și îngropare, ceramica Latène de la Ilișua se împarte în următoarele trei clase de microstructuri: microcristalină (probele 9, 10; Pl. I, fig. 7, 8), microcristalină-amorfă (majoritatea probelor; Pl. I, fig. 1, 2, 3, 5, 6) și amorfă-microcristalină (probele 2, 11; Pl. I, Fig. 4).

Probele de ceramică studiate evidențiază prezența angobei, glazurii (sticlă gălbuie, izotropă) și posibil a vopselei utilizată ca decor (Pl. I, fig. 1, 2, 6, 7). Angoba are o compoziție asemănătoare cu a ciobului ceramic, dar este mai fină granulometric. Vopseaua de culoare albă este constituită din calcit microcristalin.

Componența părții neargiloase

Matricea lutito-silică a ceramicii înglobează litoclaste, cristaloclaste, ceramoclaste și bioclaste.

O mică parte din clastele de la nivelul matricei (în special partea silică) provin din materia primă argiloasă, dar cea mai mare parte a lor (litoclaste, ceramoclaste, cristaloclaste și eventual fragmentele vegetale) sunt adăugate intenționat de meșterul olar în scop degresant, pentru obținerea stării de plasticitate care să permită modelarea pastei ceramice.

Litoclastele sunt constituite din fragmente de roci magmatice (granite, granodiorite, riolite, andezite), roci metamorfice cum sunt: gnaisele, cuarțitele heterogranoblastice uneori cu zone poligonizate (metamorfism termic) și cuarțitele microblastice (Pl. I, fig. 7, 8), șisturile cuarțo-biotitice, muscovitice sau cuarțo-carbonatice și roci sedimentare (tufuri vulcanice: cristalovitroclastic mediu granular, vitroclastic zeolitizat, calcedonie, calcare afectate termic și concrețiuni feruginoase – pedogenetice).

Cristaloclastele sunt constituite în principal din cuarț și feldspați (plagioclazi maclați, uneori zonați – de proveniență vulcanică, albit în tablă de șah, microclin și ortoclaz – predominant de proveniență metamorfică – Pl. I, fig. 3-7), mice (muscovit, biotit uneori deferizat), calcit iar în cantități subordonate mineralele grele: amfiboli (magnezio-hornblendă și ferrihornblendă), granați, titanit, apatit și epidot.

Bioclastele sunt reprezentate mai ales de fragmente vegetale, uneori fiind vizibilă structura celulară (probele 3, 5, 8) și rar de microfossil cu test carbonatic. Prezența fragmentelor vegetale (de obicei în cantitate mică) este datorată fie introducerii intenționate (argumentul este structura celulară păstrată datorită conținutului de silice din componența vegetalelor - posibil pleavă), fie prezenței întâmplătoare (adesea materia primă argilooasă conține sol).

Ceramoclastele sunt prezente în cantități variabile în toate probele (Pl. I, fig. 3, 4, 5, 8; tabelul 1), ele fiind adăugate în pasta ceramică cu rol de degresant. Granulația ceramoclastelor este mai fină și prezintă un spectru granulometric mai larg decât în ceramica corespunzătoare bronzului târziu de la Ilișua⁷.

Concrețiuni feruginoase, caracteristice solului au fost observate în multe probe analizate (3, 4, 7 și 8; Pl. I, fig. 6), indicând colectarea rocii argiloase din zona bazală a solului.

Mineralogia argilei

Apreciem că ceramica Latène a fost obținută dintr-o argilă polimictică, constituită majoritar din illit și caolinit, alături de care, în cantități mai mici, au participat smectite și posibil interstratificări. Din datele microscopice rezultă că unele probe s-au obținut din argile predominant caolinitice, cum sunt probele 2, 5, 7 (Pl. I, fig. 4, 5), iar pentru restul de probe argila a fost predominant illitică (Pl. I, fig. 1, 2, 6, 7, 8).

Difractometrie de raze X

Analizele de difractometrie a razelor X (XRD) au fost efectuate pe două probe reprezentative, care reflectă din punct de vedere mineralogo-petrografic o ceramică grosieră obținută la o temperatură mai scăzută (proba 9) și una semifină de temperatură mai înaltă (proba 4). Difractogramele evidențiază compoziția minerală a părții cristalizate și anume: minerale relict netransformate termic, minerale destructurate, minerale noi și gradul de amorfizare a mineralelor argiloase (Fig. 5).

Difractograma de raze X a ceramicii grosiere (proba 9) evidențiază următoarele minerale relict: cuarț (spectru complet), feldspați (liniile cele mai importante) și calcit (linia cea mai intensă; este vorba de calcit neafectat termic depus pe peretele ciobului – observație microscopică, Pl. I, Fig. 7). Mineralele destructurate sunt illitul și miclele illitizate (liniile de 10Å și 5Å apar cu intensități mai mari decât la difractograma următoare și aparțin micelor). Spectrul caolinitului a dispărut (temperatura a depășit 700°C). Spre deosebire de difractograma probei 4 se remarcă o intensitate mai mare pentru linia $d=4,52\text{\AA}$ (minerale argiloase tristratificate destructurate și mice) și o boltire mai mică în jurul valorii $2\theta=14,5\text{\AA}$ care atestă o vitrifiere mai slabă, efecte determinate de o temperatură de ardere mai scăzută.

Ceramica semifină investigată difractometric (proba 4) conține următoarele minerale relict: cuarț (spectrul complet), feldspați (liniile cele mai importante), posibil calcit puternic afectat termic (observația microscopică; linia de calcit $d=3,03\text{\AA}$ are o intensitate foarte scăzută). Mineralele argiloase destructurate sunt illitul, miclele illitizate și smectitul. Temperatura de colapsare a micelor este mai mare de 1000°C, în consecință liniile: $d=10\text{\AA}$, respectiv 5Å pot fi atribuite micelor, iar liniile $d=4,52\text{\AA}$ și $2,58\text{\AA}$ cu intensități diminuate față de proba 9 dar mai mari față de linia $d=10\text{\AA}$ corespund mineralelor argiloase tristratificate puternic destructurate (illitite și smectite). Structura caolinitului este distrusă, iar boltirea care se dezvoltă între 8Å și 5Å o atribuim mineralelor argiloase colapsate (în special caolinit) ce formează o masă amorfă și peliculelor de sticlă feldspatică. Dintre mineralele nou formate este prezentă linia cea mai intensă a hematitului și posibil feldspat potasic de neoformație (sunt prezente câteva linii de ortoclaz).

Temperaturile de ardere a celor două probe de ceramică sunt diferite. Ceramica arsă la temperatura cea mai înaltă (4) este de 850-900°C (mai apare foarte puțin calcit puternic afectat termic), iar pentru cea de a doua probă de ceramică, temperatura este mai scăzută cu 50-100°C, ea fiind de cca 800-850°C.

7 Ghergari et al., 2003 a,b.

Considerații asupra materiilor prime și a tehnologiei de obținere

Date importante asupra nivelului de dezvoltare al unei comunități se pot obține pe baza deslușirii modului de alegere a materiei prime, a tehnicii de prelucrare (modelare, uscare, ornamentare) și ardere, respectiv a calității produselor obținute.

Materia primă a fost constituită din argilă și degresant. Din datele mineralogo-petrografice asupra degresantului natural (nisip) constituit din roci și minerale foarte diferite ca geneză (magmatică de suprafață și adâncime, metamorfică de intensitate medie și scăzută, respectiv sedimentară) arată că ele provin prin dezagregarea rocilor de pe un spațiu foarte extins și variat geologic, care s-au acumulat în albia râurilor. Bazinul hidrologic al râului Someșul Mare până la confluența cu valea Ilișua răspunde acestei varietăți. Identificarea ocurenței de argilă este mai dificilă din cauza unui spațiu foarte extins acoperit de roci sedimentare neogene în mare măsură asemănătoare petrografic. Totuși, după fabricul și compoziția acesteia, respectiv prezența fragmentelor de tuf vitro- și cristaloclastic uneori zeolitizat și cantitatea scăzută a microfosilelor opinăm că este vorba de argila badeniană cu o intercalație de tuf vulcanic care aflurează în versantul drept al văii Ilișua, în dreptul sitului.

Temperatura de ardere a ceramicii se poate aprecia coroborând observațiile microscopice (reacții în fază solidă) cu gradul de destructurare a mineralelor argiloase din care s-a realizat matricea ceramicii, respectiv formarea de noi faze cristalizate (care pot fi identificate difractometric), amorse sau vitroase.

Studiile microscopice și difractometrice au pus în evidență transformări fizice și chimice determinate de ardere. Dintre fenomenele fizice întâlnite menționăm: formarea fisurilor de contracție în jurul unor claste (litoclaste sau ceramoclaste) datorită coeficientului de contracție diferit; fisurarea clastelor de cuarț, datorită șocului termic; sinterizarea și vitrifiere parțială a matricei argiloase; scăderea indicelui de refracție al cuarțului ca efect al transformării polimorfe; colapsarea unor structuri argiloase cu formarea de mase amorse (caolinit și parțial sau total illit respectiv smectit). Reacțiile chimice induse de temperatură constau în: descompunerea termică a calcitului (în majoritatea cazurilor descompunere parțială, în strânsă legătură cu conținutul de magneziu al acestuia), urmată uneori de formarea sticlei melilitice sau de bazifiere a plagioclazilor; fenomene de difuzie ale ionilor alcalini cu formarea de feldspat potasic; afectarea marginală a cristalelor de plagioclaz cu formarea de feldspat alcalin sau de topitură alcalină; reacție între vitroclaste și matrice cu formare de sticlă brunie. Grosimea zonelor de reacție variază în funcție de temperatura de ardere.

Datele de microscopie și difractometrie de raze X permit clasarea probelor de ceramică Latène de la Ilișua în următoarele intervale de temperatură: 800-850°C – probele 6, 9, 10; 850-900°C – probele 3, 4, 5, 7, 8; iar temperaturile cele mai înalte, în jur de 900-920°C au fost atinse la probele 2 și 11.

Raportată la ceramica bronzului târziu și la cea romană, *ceramica dacică* (sec. II a.Chr.) din complexul arheologic Ilișua este diferită din punctul de vedere al tehnologiei, dar aceeași sub aspectul locului în care aceste produse ceramice s-au realizat.

Ilișua a reprezentat de-a lungul timpului un centru important pentru producerea obiectelor de ceramică. Ceramica dacică, ca și cea din perioada bronzului⁸ folosesc ca degresant nisipul și deșeuri de ceramică zdrobită. Diferența constă în granulometria ceramoclastelor: în ceramica dacică ceramoclastele au dimensiuni mai mici și o gamă mai largă de dimensiuni spre deosebire de ceramica bronzului în care se găsesc doar fragmente mari. Ceramica romană⁹ este în general mai fină, nu conține în mod obișnuit degresanți, iar ceramoclastele lipsesc. În privința arderii, temperaturile cele mai ridicate se înregistrează la ceramica bronzului (până la 1000°C), spre deosebire de celelalte două tipuri de ceramici a căror temperatură medie este în jur de 850-900°C. Deși temperatura este aproximativ aceeași se poate constata un control mult mai riguros al temperaturii la ceramica romană.

Concluzii

Ceramica corespunzătoare Latênului geto-dacic de la Ilișua este omogenă sub aspectul tehnologiei de obținere: masă ceramică formată din argilă siltică amestecată cu nisip, deșeuri de ceramică zdrobită și apă; modelare cu mâna; utilizarea angobei, smalțului și posibil a vopselei pentru decorare; arderea într-o singură treaptă.

8 Ghergari et al., 2003a,b.

9 Horga, 2008.

Fabricul general al ceramicii este lutito-silto-arenitic cornificat la ceramica semifină cu trecere spre tipul grauacke cornificat la ceramica grosieră, poros cu zone orientate și neorientate, indicând modelarea manuală.

Matricea a rezultat dintr-o argilă polimictică (illit, caolinit, smectit, posibil interstratificări) siltică ± calcit, sinterizată și vitrifiată în grade diferite în funcție de temperatura de ardere și constituția mineralogică. Microstructurile matricei variază de la microcristalină la amoro-microcristalină în concordanță cu temperatura de ardere și compoziția minerală a acesteia. Matricea înglobează degresant arenitic și ruditic (6-17%), care plasează ceramica în două clase de finețe: semifină și grosieră.

Degresantul rudito-arenito-siltic este format din litoclaste și cristaloclaste provenite din domeniul magmatic, metamorfic și sedimentar (majoritatea nisip din albia râului dar și concrețiuni feruginoase pedogenetice care indică colectarea argilei din baza solului), ceramoclaste și subordonat bioclaste.

Tratamentul termic este situat în intervalul 800-920°C, cele mai multe probe fiind arse în domeniul 850-900°C. Aprecierea temperaturii de ardere se bazează pe gradul de destructurare a mineralelor argiloase obținut cu ajutorul difractometriei de raze X și a proceselor de transformare termică observate microscopic în lumină polarizată.

Pe baza compoziției mineralo-petrografice (matrice-degresant) se poate presupune că atelierul ceramic se găsea în preajma sitului. Materia primă argiloasă este una badeniană cu intercalații de tuf vitro- și cristaloclastic (fragmente de tuf întâlnite în ceramică), iar degresantul este constituit din ceramoclaste (deșeuri de ceramică) și nisip rezultat din albia râului, situl fiind situat în apropierea confluenței văii Ilișua cu râul Someșul Mare.

Situl corespunzător Latèneului geto-dacic se găsește peste situl bronzului târziu și în apropierea castrului roman de la Ilișua. Comparând cele trei tipuri de ceramici se poate constata că ceramica dacică se deosebește net de cea romană (lucrată la roată, de obicei fără degresant, mult mai fină și arsă la temperaturi mai bine controlate) care este în majoritate indigenă, dar și de ceramica aparținătoare bronzului la care ceramoclastele sunt mai groșiere, lipsite de fragmente mici și arsă la temperaturi ce pot atinge valori de până la 1000°C.

Mulțumim pe această cale doamnei prof.dr. Corina Ionescu pentru observațiile pertinente transmise prin referatul întocmit pentru această lucrare.

Latène ceramics from Ilișua site – geoarcheological and archeometric features (Abstract)

The paper is a study on archeological ceramics from the Dacian site of Ilișua (Bistrița-Năsăud District), assigned to the Geto-Dacian Latène culture (IIth century B.C.). Ten ceramic samples have been investigated by mineralogical-petrographical techniques that are used for geoarcheological and archeometric studies.

The semifine ceramics shows a general hornfels-like lutitic-siltic-arenitic fabric, while the coarse ceramics shows gradual transition towards hornfels-like greywacke fabric. The matrix resulted from the transformation of sintered and poorly vitrified siltic polymictic clay (containing illite, kaolinite, smectite, and possibly mixed-layers ± calcite).

The matrix structure varies from microcrystalline to amorphous-microcrystalline. The matrix embeds arenitic-ruditic flux material (6-17 %); based on this fact, the studied ceramics were assigned to two fineness classes (semifine and coarse). Generally, the texture is unoriented, as resulted from manual processing. The ruditic-arenitic-siltic flux consists of lithoclasts and crystalloclasts originating from magmatic, metamorphic and sedimentary rocks (in most cases as river sand but also as ferruginous-pedogenetic concretions), ceramoclasts and subordinately bioclasts. The thermal treatment was performed in the interval of 800-920°C. Based on the mineralogical composition, we can assume that the potter's workshop was located in the proximity of the site, while the raw clayey material originated from Badenian clays cropping out close to the tuff level.

The ceramic products were obtained by mixing poorly-calcareous clay with flux material, the latter consisting of lithoclasts and ceramoclasts (added deliberately), together with less frequent bioclasts and phytoclasts (added by chance). The ceramics were manufactured manually; vessels being covered with adobe, a thin glaze layer and paint. Firing was done in a single step, in the above-mentioned temperature interval.

Bibliografie

- Crișan, I.H., 1975, La necropole de Fintinele et son importance pour le probleme des Celtes de l'Europe Centrale. În: *Alba Regia*, XIV, 1975, p. 185-187.
- Dănilă, Șt, 1989, Repertoriul arheologic al județului Bistrița Năsăud, Bistrița 1989.
- Gaiu, C., 2000, Découverte Latène à Ilișua, département de Bistrița-Năsăud. În: *Les celtes et les thraco-daces de l'est du bassin des Carpates*, p. 189-200, Ed. Accent, Cluj-Napoca.
- Gaiu, C., 2002, Grupul de cuptoare de ars ceramică de la Ilișua. În: *Ateliere și tehnici meșteșugărești; contribuții arheologice*, p.161-197, Ed. Accent, Cluj-Napoca.
- Ghergari, L., Ionescu, C., Horga, M., 2003a, Mineralogia artefactelor ceramice din situl arheologic Ilișua (Jud. Bistrița-Năsăud). *St. Cerc. Geol. Geogr.*, 8, p. 129-137, Ed. *Supergraph*, Bistrița.
- Ghergari, L., Ionescu, C., Horga, M., 2003b, Ceramica epocii bronzului din situl arheologic Ilișua-caracteristici geoarheologice. *Simp. GEO 2003, Abstr. vol.*, p. 23-24, Cluj-Napoca.
- Horga, M., 2008, Studii geoarheologice asupra ceramicii și a materialului litic din situri localizate în județul Bistrița-Năsăud. Teză de doctorat, 209 p, Cluj-Napoca.
- Ionescu, C., Ghergari, L., 2002, Modeling and firing technology – reflected in the textural features and mineralogy of the ceramics from Neolithic sites in Transylvania (Romania). *Geol. Carpath.*, 53, (Sp. Iss., CD), Bratislava.
- Protase, D., Gaiu, C., Marinescu, G., 1997a, Castrul roman și așezarea civilă de la Ilișua (jud. Bistrița – Năsăud). *Revista Bistriței X – XI*, p. 27-110.
- Protase, D., Gaiu, C., Marinescu, G., 1997b, Castrul roman de la Ilișua, 88 p., Bistrița.
- Răileanu, Gr., Rădulescu, D., Marinescu, Fl., Peltz, S., 1967, Harta geologică a României, scara 1: 200000, L – 35 – VII, Foaia 11. Bistrița. Comitetul de stat al geologiei, Institutul Geologic, București.
- Shepard, O.A., 1976, Ceramics for the archaeologist. *Carnegie Institute*, 414 p., Washington.

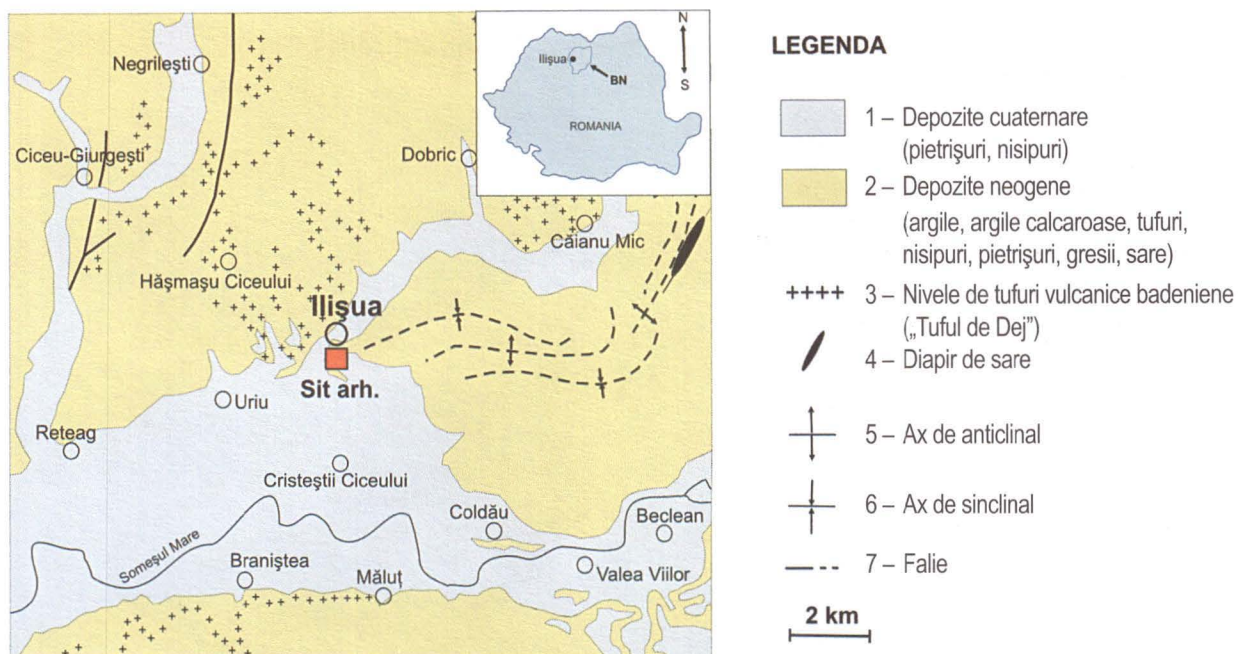

Fig. 1. Localizarea sitului pe harta geologică a perimetrului Ilișua (Răileanu et al., 1967, Harta geologică a României, foaia Bistrița, cu modificări).

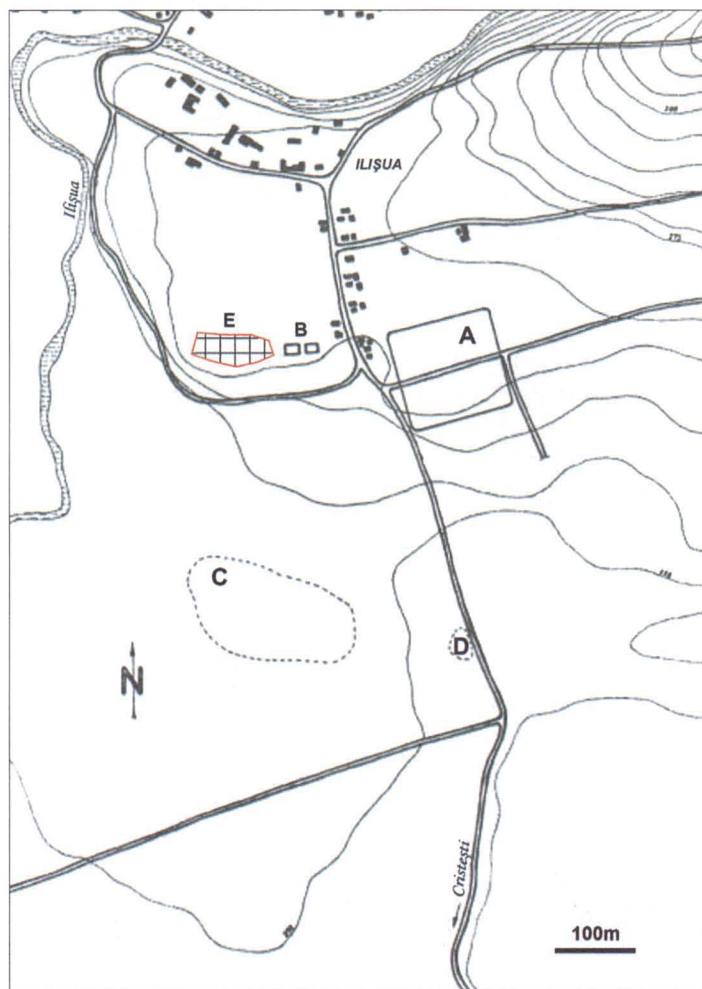

Fig. 2. Situl Ilișua. Plan topografic: A. Castru; B. Terme; C. Așezarea civilă; D. Atelierele de olărie; E. Așezarea Latène (Gaiu, 2002, cu modificări).

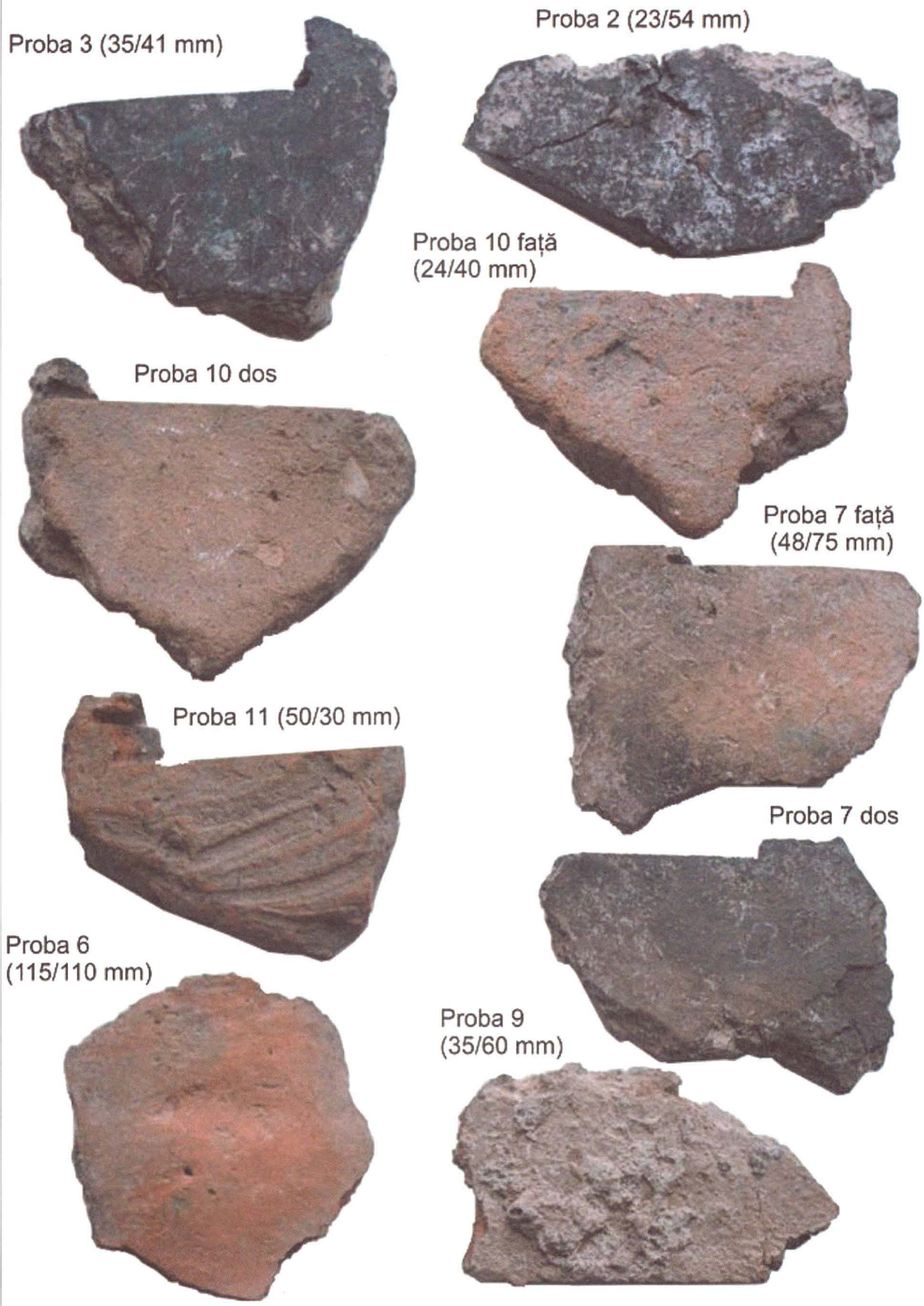

Fig. 3. Aspectul macroscopic al probelor ceramice Latène
(fragmente de pereți de vase) de la Ilișua.

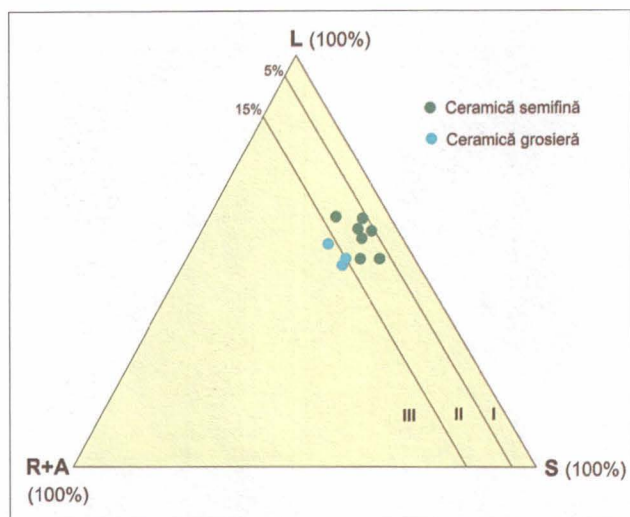

Fig. 4. Finețea ceramicii Latène de la Ilișua. Reprezentarea ternară a datelor granulometrice: R+A – S – L. Semnificația câmpurilor: I – ceramică fină, II – ceramică semifină, III – ceramică grosieră.

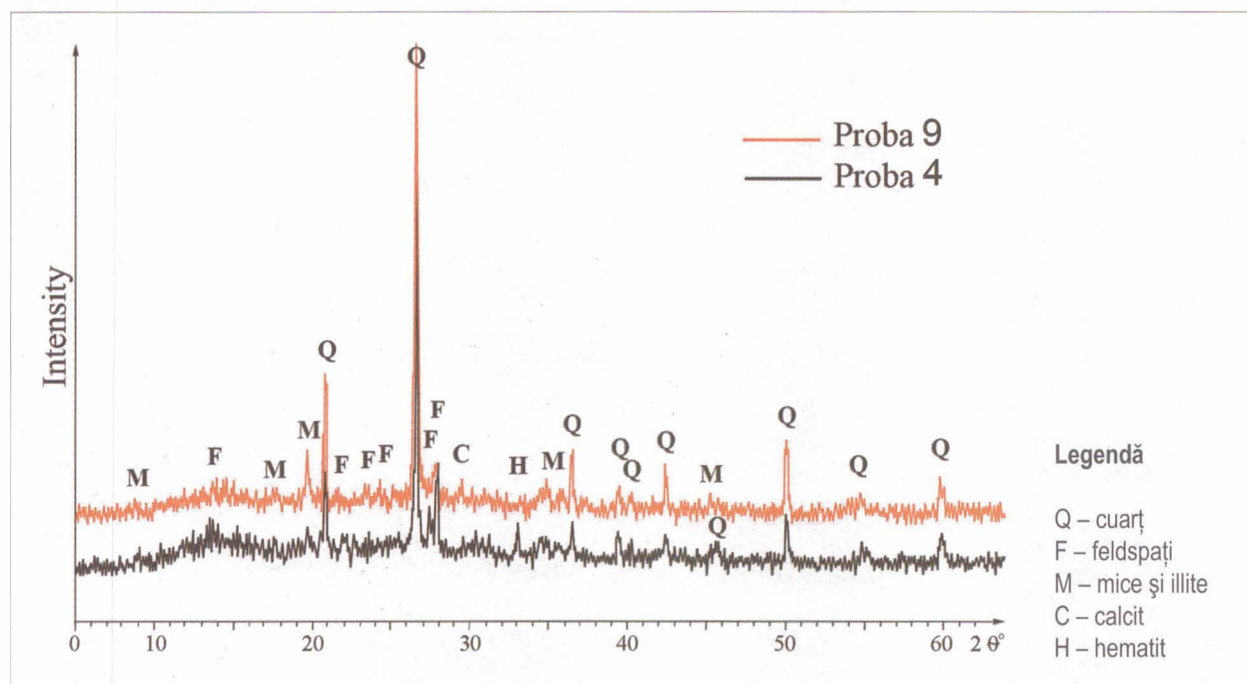
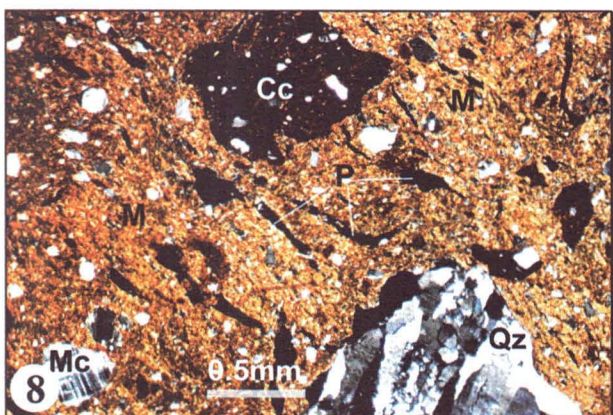
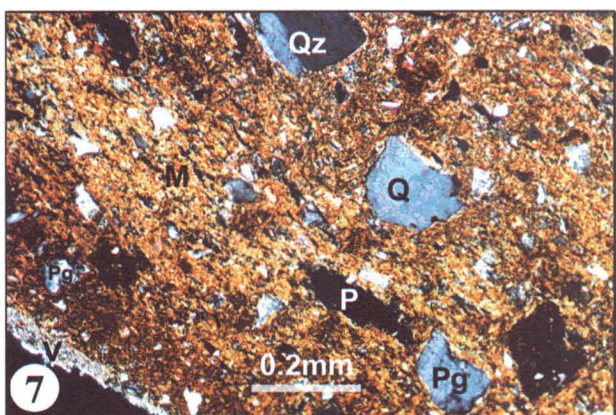
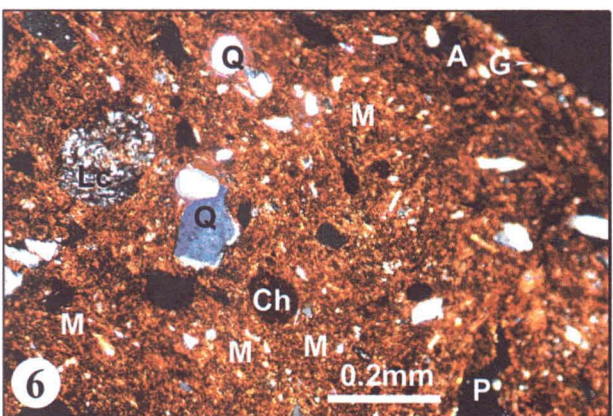
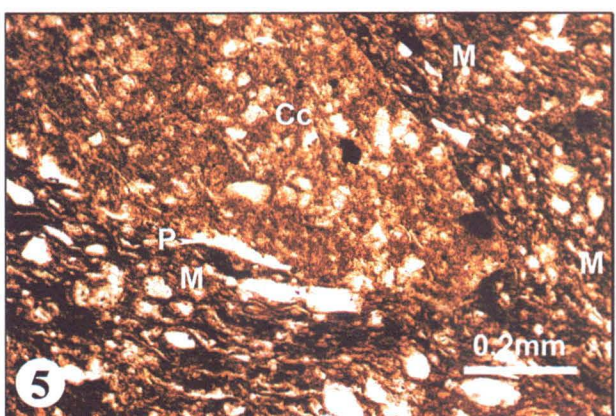
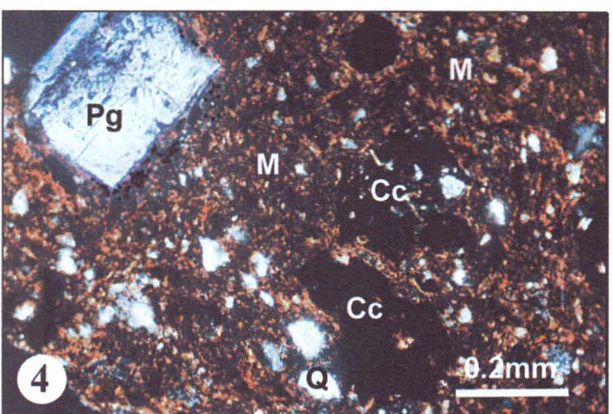
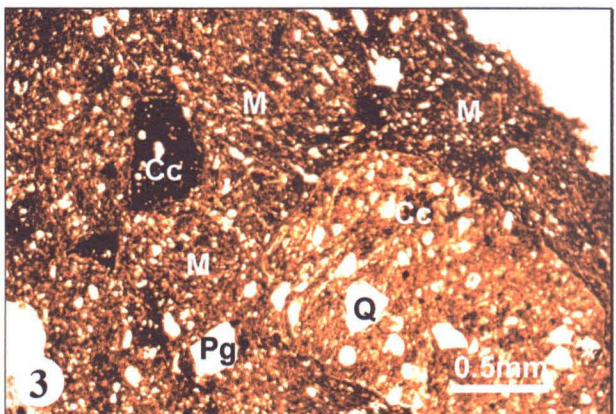
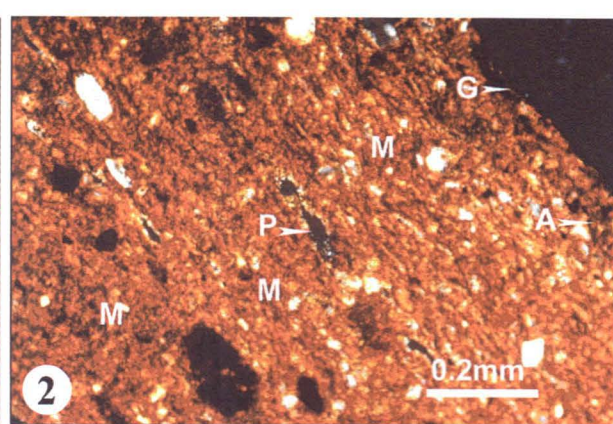
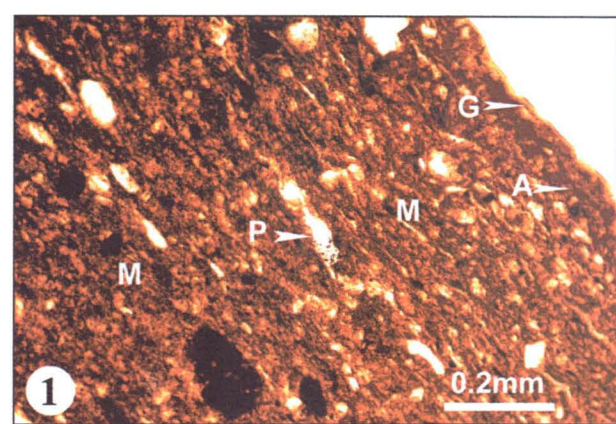

Fig. 5. Difractometrie de raze X.

PLANȘA I

- Fig. 1, 2. Ceramică semifină, proba 4. Matricea (M) are structură microcristalin-amorfă, cu conținut ridicat în hematit microcristalin și textură orientată. În matrice apar pori primari (P) și claste mărunte. La suprafața ciobului se remarcă angoba (A) urmată de o glazură (G; sticlă roșiatică, izotropă). 1 – 1N; 2 – N+.
- Fig. 3. Ceramică grosieră, proba 3. Zona exterioară a ciobului cu matricea microcristalin-amorfă (M). În matrice sunt înglobate ceramoclaste (Cc) cu dimensiuni și structuri variate (microcristalină – dreapta și amorfă – stânga). Cristaloclastele sunt formate din cuarț (Q) și feldspat (Pg); – 1N.
- Fig. 4. Ceramică semifină, proba 2. Matrice cu structură amorfo-microcristalină (M; zona centrală). În matrice sunt înglobate ceramoclaste (Cc), respectiv cristaloclaste de cuarț (Q) și plagioclaz (Pg). N+.
- Fig. 5. Ceramică grosieră, proba 5. Matrice (M) cu structură microcristalin-amorfă. Degresantul este constituit din ceramoclaste (Cc) și cristaloclaste de cuarț și plagioclazi. În matrice apar pori primari (P). 1N.
- Fig. 6. Ceramică semifină, proba 6. Alternanță de matrice cu structură amorfo-microcristalină și microcristalin-amorfă. În matrice (M) sunt înglobate litoclaste (Lc), cristaloclaste de cuarț (Q) și concrețiuni hematitice (Ch). În matrice apar pori primari (P). La suprafața ciobului se remarcă angoba (A) urmat de o glazură (sticlă gălbuie, izotropă). N+.
- Fig. 7, 8. Ceramică grosieră, proba 9. Matricea (M) are structură microcristalină și textură relativ orientată. Matricea înglobează ceramoclaste (Cc) cu matrice amorfă, litoclaste constituite mai ales din cuarțite (Qz) și cristaloclaste de cuarț (Q), plagioclaz (Pg) și microclin (Mc). În matrice apar numeroși pori primari (P). La suprafața ciobului se remarcă angoba și un strat de calcit microcristalin posibil vopsea albă (V). 7 și 8 – N+.

Nevenka Bojović/Miloje Vasić/Rastko Vasić (edit.), *Sahranjivanje u bronzano i gvozdeno doba*. Simpozijum, Čačak, 4-8 September 2002 – Burials Customs in the Bronze and Iron Age (Čačak 2003) 218 pp.

Între 4 și 8 Septembrie 2002 a avut loc la Čačak – centru al unei regiuni bogate în urme arheologice – un simpozion dedicat obiceiurilor funerare din epoca bronzului și din cea a fierului. Manifestarea a fost organizată de Muzeul Național din Čačak și de Institutul Arheologic din Belgrad, la ea participând specialiști din țara gazdă, din Macedonia, Croația, Slovenia, Irlanda independentă, Germania și Anglia. Trebuie notat ca un fapt îmbucurător și largă participare a arheologilor provenind din România. Un an mai târziu, volumul cuprinzând actele simpozionului, respectiv articolele având la bază comunicările de la simpozion, apărea editat de către directoarea muzeului din localitate, Nevenka Bojović și de directorul de atunci al Institutului Arheologic din Belgrad, Miloje Vasić. Redacția a fost asumată de către Rastko Vasić, pe atunci cercetător științific angajat la același institut.

Volumul debutează cu articolul Lidiei Nikitović (Krstac – Ivkovo Brdo, nekropola sa humkama iz bronzanog doba, pp. 11-22) în care este publicată o mică necropolă tumulară, datând din bronzul timpuriu (tumuli 1, 2, 4) și din bronzul mijlociu (B2/C, tumuli 3 și 6). Cinci din cei șase tumuli aveau diametrul între 10 și 15,5 m., cel de-al cincilea fiind distrus înainte de începerea săpăturilor.

Anthony Harding (*The Morava valley and the aegean in the Bronze Age*, pp. 23-29) scoate în relief rolul văii Moravei ca mijlocitor între lumea miceniană și restul Europei, făcând apel la o serie de descoperiri funerare și de piese de bronz, în special la săbiile miceniene.

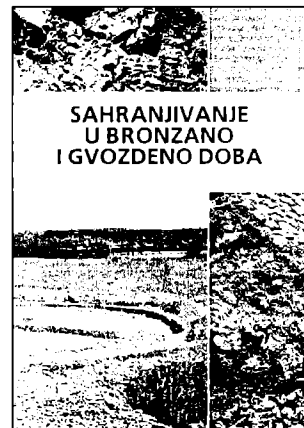
Articolul lui Dragi Mitrevski (*Burial Customs throughout the Bronze and Iron Age in Macedonia*, pp. 31-39) prezintă pe scurt câteva descoperiri de morminte tumulare din epoca târzie a bronzului și din prima vârstă a fierului din spațiul macedonean. Este vorba în total de circa 800 de morminte care acoperă cronologic spațiul dintre sec. al XIII-lea și al V-lea a. Chr. Printre cele mai cunoscute necropole se numără U lanci, Skopje, Strnovac-Kumanovo, Visoi-Beranci, Sopot și Dedeli.

Riturilor funerare din epoca bronzului și din cea a fierului din Croația, îi este consacrat articolul următor, datorat lui Nives Majnarić-Pandžić (*The burial Rites of the Bronze Age and the Iron Age in Croatia*, pp. 41-60). Mult mai cuprinzător, el ne oferă hărți, planuri, planșe tipologice, reconstituiri și fotografii ale unor complexe funerare, cum ar fi cele de la Bijelo Brdo, Maklavun, Drljanovac, Kaptol, Kompolje, Nesactium și Zvonimirovo.

Unul din rezultatele săpăturilor de pe traseul autostrăzii care conduce de la Maribor la granița sloveno-maghiară (Murska Sobota) a fost descoperirea mai multor complexe (îndeosebi a patru grupe de înmormântări hallstattiene), care sunt prezentate pe scurt de către Mitja Guštin (*Humke starijeg gvozdenog doba sa nalazišta Nova Tabla kod Murske Sobote (Slovenija)*, pp. 61-68).

De la celălalt capăt al continentului, George Eogan (*Burial Practices in Ireland during the Bronze and Iron Ages*, pp. 69-89) ne oferă o sinteză a riturilor funerare din epoca bronzului de pe întreaga insulă, inclusiv din teritoriile rămase sub ocupație engleză. Prezentarea începe cu epoca timpurie a bronzului, fiind schițat un tablou complet al practicilor funerare până în Hallstatt-ul târziu.

Asemănător este și cadrul cronologic pe care îl ia în considerare Albrecht Jockenhövel (*Von der Bronzezeit zur Eisenzeit: Bemerkungen zur Kontinuität und Diskontinuität auf ausgewählten Gräberfeldern Westdeutschlands*, pp. 91-100) în încercarea de a stabili relația dintre diferitele feluri de cimitire și așezările din nord-vestul Germaniei și Olanda. Unul din elementele constitutive esențiale pare să fie existența unor drumuri importante, chiar depășind structurile strict locale, care treceau prin cimitirul respectiv. Cimitire mai mari pot reflecta fie o continuitate "autentică", fie una "neautentică" legată de reutilizarea periodică a arealelor funerare de către "unități" sociale de calibre diferite.

Predrag Medović (Bestattungen in der älteren Eisenzeit im Gebiet der Bosut-Gruppe, pp. 101-107) face o scurtă sinteză a fenomenului funerar din epoca fierului pe teritoriul grupei amintite în titlu, mergând de la înmormântările care pot fi puse în legătură cu grupul Kalakača până în epoca hallstattiană târzie, caracterizată de grupul cultural Srem. În câteva cuvinte este prezentată și necropola de la Vajuga-Pesak, legată de necropolele asemănătoare de pe teritoriul României. Din păcate nu se cunosc corespondențele funerare ale așezărilor grupului cu ceramică canelată.

O sintetizare a ceea ce înseamnă ambient funerar pe teritoriul de sud al României în epoca bronzului este semnată de Cristian Schuster (Zur Bestattungsweise in Südrumänien in der Bronzezeit, pp. 109-138). Pentru epoca timpurie a bronzului sunt strânse laolaltă descoperirile funerare, inclusiv inventarele aferente, ale grupului Zimnicea-Mlăjet, ale culturii Glina, precum și elementele Jamnaja și descoperirile de la Milostea. Pentru epoca mijlocie și târzie a bronzului sunt luate în considerare culturile Tei și Verbicioara, dar și descoperirile de la Baldovinești, Brăilița și Smeenii. Discutarea elementelor funerare din culturile Zimnicea-Plovdiv, Coslogeni, Radovanu, Gârla Mare și din grupa Bistreț-Ișalnița este urmată de câteva concluzii care încheie acest articol.

Unul dintre cele mai substanțiale articole ale volumului aparține lui Valeriu Sirbu (Funerary Practices in the Iron Age between the Carpathians and the Danube, pp. 139-170), care oferă o trecere în revistă a unor obiceiuri funerare dintre Carpații sudici și Dunăre, luând în considerare cu preponderență Muntenia și Oltenia și, într-o măsură mult mai redusă, Banatul. Prezentarea cuprinde din punct de vedere cronologic un spațiu de timp apreciabil (1100 a. Chr. până la cucerirea Daciei de către romani) ceea ce conferă contribuției un caracter rezumativ. Utile sunt cele două hărți de răspândire, însoțite de 19 planșe cu exemple preluate din bibliografia de specialitate.

Comunicarea lui Attila László (Bestattungssitten am Ende der Bronzezeit und am Anfang der Eisenzeit im nord-östlichen Karpatengebiet. Traditionen, Innovationen, Interferenzen, pp. 171-189) este consacrată prezentării sintetice a elementelor funerare din cadrul culturii Gáva-Holihrad, evident cu preponderență a celor din nordul Moldovei actuale. Principalul sit prezentat este necropola este necropola tumulară aparținând acestei culturi, de la Volovăț, săpată de M. Ignat. Dacă plasarea cronologică a necropolei de la Cucorâni într-o fază ulterioară (HaB) nu pare să pună probleme deosebite, atribuirea culturală se dovedește a nu fi la fel de limpede. În continuare sunt amintite pe scurt câteva descoperiri funerare ale culturii Chișinău-Corlăteni (Trifești, Vaslui, Cotu Morii, Iași), precum și două morminte ale culturii Belozerca. Poate că nu ar fi fost superfluă – având mai ales în vedere prezența internațională de la congres și din volum – o hartă care să conțină ariile de răspândire ale principalelor entități culturale și localizarea descoperirilor amintite în comunicare. Fiind vorba de o încercare de sinteză nu ar fi fost neoportună alcătuirea unei planșe tipologice care să ne ofere – alături de materialul propriu-zis prezentat în cele 11 planșe ale comunicării – și o imagine de ansamblu, sintetică, a obiceiurilor de înmormântare prezentate în text.

Borislav Jovanović (Architecture of the princely Mounds of the Early Iron Age in the Central Balkans, pp. 191-201) încearcă să ne pună la dispoziție o imagine rezumativă a arhitecturii tumulilor princieri de la Atenica, Novi Pazar și Pilatovići. Mai multe planuri și o hartă de răspândire completează în mod binevenit articolul.

În câteva pagini, Aleksandar Palavestra și Staša Babić (The princely Graves Landscape of the Central Balkans, pp. 203-209) își propun să caracterizeze plasarea tumulilor princieri, a căror arhitectură a fost prezentată în articolul precedent, în contextul mediului geomorfologic. Principala problemă pusă este în ce măsură anumite elemente de mediu pot fi considerate sacrale, putând face "corp comun" cu monumentele funerare plasate într'un anumit peisaj.

În încheierea volumului Zsuzsanna K. Zoffmann (Antropološki nalazi sa lokaliteta Lugovi-Bent u Mojsinju kod Čačka, 212-218) ne oferă o variantă prescurtată a analizei materialului osteologic de la Mojsinje, apărută în monografia necropolei (vezi recenzia în Revista Bistriței 22, 2008).

Tudor SOROCEANU

ARTHUR COULIN, texte: *Argumente pentru o artă nouă – Arthur Coulin (1869-1912)*/ *Argumente für eine neue Kunst – Arthur Coulin*, Iulia Mesea; *Arthur Coulin: Repere stilistice între tradiție și modernitate/ Arthur Coulin: Stilwille und Stilfindung zwischen Tradition und Modernität*, Marius Joachim Tătaru; *Arthur Coulin și centrul artistic brașovean (1901-1908)/ Arthur Coulin und das Kronstädter Kunstzentrum (1901-1908)*, Radu Popica; *Arta noastră plastică/ Unsere bildende Kunst*, Arthur Coulin; *O asociație pentru aspirații artistice autohtone/ Ein Verein für heimische Kunstbestrebungen*, Arthur Coulin; *Scurt istoric al familiei Coulin/ Kurze Geschichte der Familie Coulin*, Richard și/und Georg Coulin, Brașov 2010, ISBN 978-973-0-08823-6, 201pp+78 ill. Alb-negru și color.

Lucrarea *Arthur Coulin* publicată la Brașov în anul 2010 a încununat un proiect de colaborare între Muzeul de Artă din Brașov și Muzeul Transilvănean din Gundelsheim. Această carte cu text de specialitate și concepție grafică specifică unui catalog de artă plastică, finalizează un expozițional cu lucrări ale artistului Arthur Coulin organizat la Brașov și Sibiu, adică în orașele în care artistul a fost activ la sfârșitul secolului al XIX-lea.

Albumul cu o concepție grafică de excepție oferă o imagine completă și complexă a activității acestui artist transilvănean mai puțin cunoscut de criticii și istoricii de artă ai secolului XX. Operele realizate în domeniul picturii și graficii sunt concentrate spre partea finală a lucrării, dar pentru a diversifica estetica lucrării, imagini concludente, cu trimiteri spre paragrafe cheie din text, se intercalează și echilibrează cele două coloane bilingve ale informațiilor scrise.

În lucrare sesizăm o preponderență a textului scris care permite cititorului să-l descopere pe Arthur Coulin. Autorii au înțeles încă de la început că o parte din publicul iubitor de artă din România nu pot să răspundă foarte ușor la întrebarea: Cine este Arthur Coulin?

Ca să îl redescoprim pe acest artist uitat al Transilvaniei reproducerea după oprele artistului sunt dublate de un excelent text de specialitate în română și germană alcătuit de Iulia Mesea și Radu Popica, specialiști ai Muzeului de Artă din Brașov, Marius Joachim Tătaru, specialist al Muzeului Transilvănean din Gundelsheim, dar și Georg Coulin împreună cu Richard Coulin, urmași ai artistului.

Iulia Mesea este un veritabil specialist în arta din Transilvania de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX. În textul intitulat „Argumente pentru o artă nouă-Arthur Coulin (1869-1912)” autoarea oferă cea mai pertinentă încadrare în contextul epocii, a stilurilor europene și a poziției conservatoare transilvănene în care se limpezește personalitatea artistului. Autoarea cu experiență doctorală analizează complet istoriografia domeniului, cu preponderență în limba germană și ne relevă într-un text de specialitate accesibil caracterul pluralist al artistului Arthur Coulin ca teoretician, pictor și grafician. După paralelisme formal-stilistice cu personalitățile/curente cu care Coulin a intrat în contact, așa cum este experiența de la München, expoziționalul picturii engleze ori periplul italian, asociate cu caracteristicile arhaice ale artelor plastice din mediul german transilvănean ajungem prin deducție de cauzalitate-efect să înțelegem arta acestui artist plasat la întâlnirea dintre „vechi și nou”, dintre tradiție și modernitate.

A doua parte a textului de specialitate alcătuit de Iulia Mesea este completată de o pertinentă analiză estetică, tehnică și stilistică a lucrărilor aflate în catalog. Aceste analize sunt o invitație la descoperirea limbajului plastic de la cumpăna secolelor XIX-XX. Practic prin aceste analize suntem în măsură să descifrăm complexitatea artistului Arthur Coulin care este un academist, un realist, un naturalist, un simbolist, atașat de jugendstil și poate în lucrarea *Italianca/La vatră* (de ce nu?) un impresionist. Lucrările sale se apropie de „naturalismul lui Leibl” sau de caracterele “personajelor lui Fenerbach”, iar centrele artistice de la Budapesta, Viena, Berlin și Roma l-au influențat deopotrivă.

În textul oferit de Iulia Mesea putem să descifrăm și etapele principale de creație cum ar fi perioada transilvăneană, perioada italiană și nu în ultimul rând un argument pentru opțiunea finală mai tradițională a artistului. Practic textul oferit de Iulia Mesea ne permite să-l descoperim pe Arthur Coulin într-un mod în care putem să-l comparăm cu personalitățile enunțate permanent în istoriografia românească a artiștilor de la final de secol XIX. Fără să fie cuprinsă o comparație cu artiștii consacrați ai istoriografiei românești de artă, totuși putem să constatăm singuri că, Arthur Coulin era un artist la fel de complet, dacă nu cumva mai sofisticat decât Theodor Aman, spre exemplu, pe care în mod constant toată istoriografia românească îl propulsează în centrul atenției pentru școala modernă de pictură.

În acest context istoriografic, apariția unui asemenea volum cu un text atât de bine argumentat ne obligă, fără exagerare, să sfărâmăm clișeele moștenite, să refacem manualele de istoria artelor și să completăm pleiada pictorilor din Vechiul Regat și cu artiști transilvăneni, chiar dacă naționalitatea lor germană nu a fost „o origine sănătoasă” pentru recuperarea și promovarea lor în ultima jumătate de veac. Arta lui Arthur Coulin este întradevăr „o artă nouă” pentru spațiul Transilvaniei și al României.

Specialistul Marius Joachim Tătaru în textul „Repere stilistice între tradiție și modernitate” oferă o analiză istorică, sociologică, națională și culturală a mediului săsesc într-un paralelism complet cu mediul Central European, cu preponderență german. Format între istoriografia germană și română, specialistul ne furnizează informații inedite pentru istoriografia românească, despre mediul artistic din Sibiu, Brașov, Sighișoara și legăturile acestuia cu mediul german și în special al centrului reprezentat de Academia de Artă din München. Personalitatea profesorului Carl Dörschlag, originar din Meckelenburg, dar profesor de desen la Gimnaziul săsesc din Sibiu a avut un rol esențial pentru trecerea generațiilor de la sfârșitul secolului XIX, de la o educație eminamente pragmatică, la o formație cu valențe culturale și estetice. Explicația influențelor mentorului, dar și colegialitatea cu personalități precum Fritz Schullerus, Octavian Smigelschi, Robert Wellmann sau Karl Ziegler ne oferă o abordare pe verticală și orizontală în mediul stilistic care l-a influențat din plin pe Arthur Coulin.

Asociat spațiului german și transilvan Arthur Coulin rămâne prin activitatea sa, un veritabil pionier în arta plastică modernă din Transilvania, iar textul argumentat al specialistului Marius Joachim Tătaru ne oferă lămuriri obiective, convingătoare și necesare pentru istoriografia românească.

Radu Popica în textul „Arthur Coulin și centrul artistic brașovean (1901-1908)” se înscrie în caracteristicile școlii clujene de istoria artei și insistă pe descifrarea aspectelor locale ale artei din Transilvania. Analiza istorică detaliată a faptelor și contactelor artistului ne oferă o relație interesantă între centru și periferie. Practic centrul se poate fixa sau poate să se contureze, din periferie într-un posibil centru prin activitatea pregnantă a unei personalități așa cum este cea a pictorului Arthur Coulin. Prezentarea documentată a expozițiilor și analiza impactului acestora în mediul brașovean sunt menite să impulsioneze activitatea de creație și să sensibilizeze estetica plastică în vechiul burg.

Istoricul de artă analizează activitatea artistului Arthur Coulin dintr-o triplă perspectivă: afirmarea centrului brașovean, rolul mișcării transilvănene și progresul personal al artistului în această perioadă de creație. În mod obiectiv activitatea lui Arthur Coulin este extrem de benefică pentru cadrul regional, dar în concluzia științifică a specialistului Radu Popica pentru Eu-ul artistului, Brașovul este mai degrabă un eșec datorită depărtării de marile centre expoziționale. Arthur Coulin are nevoie de contacte cu arta din Europa, își dorește să revină în Italia de unde a ținut însă o legătură strânsă, sentimentală cu mediul cultural din Transilvania, pe care în mod clar dorește să-l modernizeze. Analiza lucrărilor realizate la Brașov ne argumentează impactul „stilului Coulin” în zonă, iar identificarea casei artistului oferă un argument serios, de reținut în mentalul colectiv, al unui burg care încă își redescoperă identitatea.

În completarea textelor de specialitate lucrarea „Arthur Coulin” conține și două puncte de vedere ale artistului publicate în presa vremii „Arta noastră plastică” și „O asociație pentru aspirații artistice autohtone”. Demersul lui Coulin început cu argumentul „este nevoie de o pledoarie pentru arta noastră plastică” se potrivea cu siguranță anului 1904, dar se potrivește și azi. Punctul de vedere european al artistului și exemplificările după John Ruskin ne introduc într-un mediu specializat de înaltă calitate culturală. Pe de altă parte aprecierea exprimată față de „lucrările admirate la Sibiu, lucrări de o mare solemnitate ale unui artist român, O. Smigelschi, lucrări care pe bună dreptate pot fi admirate ca expresie autentică a simțirii artistice naționale române”- obligă istoriografia românească să reanalizeze poziția istoriografică național-românească care s-a concentrat pe centrele din exteriorul arcului carpatic în materie de model cultural în curentele artelor plastice. Virgil Vătășianu a publicat în acest sens un prim material pentru promovarea acestui artist român, la jumătatea secolului XX, urmat apoi și de cercetători din alte generații, dar încă nu putem să discutăm de o veritabilă reabilitare a pictorului transilvănean.

De o uluitoare sensibilitate europeană este și mesajul artistului spre conaționali săi germani „și dacă soarta va vrea ca poporul nostru să dispară vreodată, atunci restul nu va fi tăcere, ci formele existenței noastre vor sta mărturie încă multă vreme, pînă la ultima piatră, despre populația viguroasă care a locuit aici - totuși memoria noastră va fi cinstită întotdeauna!”

Catalogul lucrării conține reproduceri de bună calitate după lucrări reprezentative ale artistului Arthur Coulin, iar lista lucrărilor de pictură și grafică care le preced conțin toate datele cunoscute despre lucrări:

nume, tehnică, suport, dimensiune, date și semnătură, colecția, proveniența, expoziția, bibliografia, număr de catalog și număr de inventar. Cronologia de la finalul lucrării și scurta istorie a familiei Coulin alcătuite de Georg și Richard Coulin ne demonstrează legături mai strânse decât am fi bănuț cu mediul cultural românesc. Claude Coulin, francez stabilit în Elveția a ajuns în 1819 în Țara Românească și după această perioadă membrii acestei familii au perindat permanent între București și Sibiu/Brașov având un rol important în viața artistică a României din perioada regelui Carol de Hohenzollern.

Aparatul critic complet și un bogat material istoriografic german garantează informații inedite pentru specialiști din domeniul artelor plastice și pentru iubitorii de cultură din România. În contextul acestor cercetări științifice reconsiderarea importanței artistului Arthur Coulin ca artist german din Transilvania în cadrul artiștilor moderni din spațiul României este obligatorie și nu mai poate să fie ocolită. Dealtfel în cadrul Universității Babeș-Bolyai la sesiunile de comunicări ale tinerilor istorici de artă sunt tot mai des abordate aspecte legate de opera artiștilor din Transilvania de la cumpăna secolelor XIX-XX, precum: Carl Dörschlag, Fritz Schullerus, Arthur Coulin, Robert Wellmann, Michael Fleischer, Anna Dörschlag, Hermine Hufnagel, Octavian Smighelschi, etc. (Gudrun-Liane Ittu, *Artiști și instituții în dificultăți financiare. Pagini de corespondență din Biblioteca Brukenthal din Sibiu*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Historia Artium*, LIII,1,2008, pp.55-64.) completând interesul specialiștilor care administrează acest patrimoniu în muzeele din țară.

Apariția acestei lucrări de istoria artei transilvănene se încadrează perfect în tendințele recente ale istoriografiei din România, de recuperare a istoriei și culturii în lumina unor izvoare științifice inedite din arhivele naționale și muzeele de istorie, de artă sau din diverse colecții private. Studiile alcătuite de dr. Iulia Mesea, Marius Joachim Tătaru și Radu Popica alături de bogatul material ilustrativ din lucrarea „Arthur Coulin” sunt o remarcabilă contribuție istoriografică, iar colaborarea celor două instituții: Muzeul de Artă din Brașov și Muzeul Transilvănean din Gundersheim are un rol meritoriu în acest sens.

Vasile DUDA

ActaMN (AMN)	Acta Musei Napocensis, Cluj - Napoca
ActaMP (AMP)	Acta Musei Porolissensis, Zalău
AÉ (ArchÉrt)	Archeologiai Értesítő, Budapest
AE	L' Année Epigraphique (Paris)
<i>Alba Regia</i>	Alba Regia. Székesfehérvár
Aluta	Aluta. Muzeul Județean Sfântul Gheorghe
AM	Arheologia Moldovei, Iași
Am. Journal Phil.	The American Journal of Philology, Baltimore
Angustia	Angustia. Muzeul Carpaților Răsăriteni, Sfântu Gheorghe
Anteus	Anteus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungariae, Budapest
Apulum	Apulum. Buletinul Muzeului regional Alba Iulia (Acta Musei Apulensis), Alba Iulia
ArhMold	Arheologia Moldovei, Iași
Banatica	Banatica. Buletinul Muzeului Județean Reșița
BAR Int. Ser.	British Archaeological Reports, International Series, Oxford
BCȘS	Buletinul Cercurilor Științifice Studențești, Alba Iulia
Britannia	Britannia. A Journal of Romano-British and kindred Studies, London
Bul. Mon. Istor.	Buletinul Monumentelor Istorice, București
CAMNI	Cercetări Arheologice, Muzeul Național de Istorie, București
Carpica	Carpica. Muzeul de Istorie și Artă Bacău, Bacău
CICSA	Centrul de Istorie Comparată a Societăților Antice, București
Crisia	Crisia. Culegere de materiale și studii. Muzeul Țării Crișurilor, Oradea
DA	Ch. Daremberg – Edm. Saglio, Dictionnaire des antiquités grecques et romaines, Paris
Dacia N.S.	Dacia N(ouvelle) S(érie). Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
Dacia	Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie (București) 1 (1924) – 12 (1948)
DACL	Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie (Cabrol-Leclercq), Paris
DissPann	Dissertationes Pannonicae, Budapest
Drobeta	Drobeta. Muzeul Reuniunii Porților de Fier, Drobeta-Turnu Severin
EN (EphemNap)	Ephemeris Napocensis. Anuarul Institutului de arheologie și Istoria Artei din Cluj-Napoca
Ephemeris Dacoromana	Ephemeris Dacoromana. Annuario Della Scuola Romana di Roma, Roma
ErdMuz	Erdélyi Múzeum, Kolozsvár
FÖ	Fundberichte aus Österreich Herausgegeben von Bundesdenkmalat, Wien
File de Istorie	File de Istorie. Muzeul de Istorie, Bistrița
Germania	Germania. Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission der Deutschen Archäologischen Institut, Berlin
Greece & Rome	Greece & Rome. The Classical Association. Cambridge University Press, Cambridge
Hierasus	Hierasus. Anuarul Muzeului Județean Botosani, Botoșani
IDR	Inscripțiile Daciei Romane
Jahrb.RGZM	Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums zu Mainz, Mainz
Journal Roman Arch.	Journal of Roman Archaeology, Portsmouth, Rhode Island
Marisia	Marisia. Anuarul Muzeului Județean Mureș
Marmatia	Marmatia. Muzeul Județean Maramureș, Baia Mare
MCA	Materiale și cercetări arheologice, București
Pontica	Pontica. Muzeul de Istorie Național de și Arheologie, Constanța
Rev. Arch. Est et Centre-Est	Revue Archéologique de L'Est et du Centre-Est, Dijon
Rev. Bistriței (RB)	Revista Bistriței. Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud, Bistrița
Sargetia	Sargetia. Muzeul Civilizației Dacice și Romane, Deva
SCIV	Studii și cercetări de istorie veche, București

SCIVA	Studii și cercetări de istorie veche și arheologie, București
SCSMI	Sesiunea de Comunicări Științifice a Muzeelor de Istorie, București
SJ	Saalburg Jahrbuch. Bericht des Saalburgmuseums, Bad Homburg
StCl	Studii Clasice, București
StComCaransebeș	Studii și comunicări. Muzeul Județean de Etnografie și Istorie Caransebeș
StComSM	Studii și Comunicări, Satu Mare
Stud. și Cerc. Istor. Veche	Studii și Cercetări de Istorie Veche, București
TD	Thraco-Dacica. Institutul de Thracologie, București

ISSN 1222-5096

